

११२

संस्कृत-ग्रन्थमाला

११

(मुद्रका)

वैयाकरणसिद्धान्तकोमुदी



सम्पादकः—

पं० गोपालशास्त्री

११

वि
२५६

ॐ कांति विद्महे

भवतां पदं वर्धते

तस्मात् न व पुत्रोदयः

ॐ पुत्रोदये नमः

ॐ

॥ श्रीः ॥

॥ हरिदास-संस्कृत-ग्रन्थमाला ॥

११

—+—

॥ श्रीः ॥

श्रीमद्भट्टोजीदीक्षितकृता

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

काशिकराजकीयसंस्कृतकालेजाध्यापक-

नेने श्रीगोपालशास्त्रिणा सम्पादिता ।

—+—

पण्डित श्रीरामचन्द्र-सखारामपणशीकरेण

संशोधिता ।

—+—

प्रकाशकः—

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,
बनारस सिटी ।

—+—

मसं. २००३]

मूल्य ३)

[१९४७ ई.

PRINTED BY

JAYA KRISHNA DAS GUPTA
VIDYA VILAS PRESS, BENARES CITY.
1947

द्वितीयं संस्करणम् ।

१५
२७५
२४२

४
४७

श्रीगुरुचरणम् ।

—ॐ प्रस्तावना ॐ—

अथेदं वैद्याकरणसिद्धान्तकौमुद्या मूलमानाया द्वितीयं
गुटकात्मकं संस्करणं श्रीमतां करकमलेषु समर्पयितुं शुभावसर
उपस्थितोऽस्ति । अस्य पुस्तकस्य प्रथमं संस्करणं सुगृहीत-
नामधेयैः विद्याविलासयन्त्रालयाधिपतिभिः गोलोकवासि
श्रेष्ठि-हरिदासगुप्तात्मज-श्रीजयकृष्णदासगुप्तमहोदयैः १९८६
संवत्सरे सम्मुद्रय प्रकाशितमियताऽल्पेन कालेन ग्राहकै-
रशेषीकृतमिति ग्राहकाणां संस्कृतविदुषां छात्राणां च
मनोहरतामगात् । तस्मिन् संस्करणे यद्यपि बहवो विषयाः
सन्दर्भितास्ते अस्मिन् संस्करणे कालमहिम्ना कर्गलानां
महर्षतया च न सन्निवेशमापुस्तथाऽपि यथाशक्ति शीर्षक-
सूत्राङ्क-वार्तिकाङ्क-सूत्रसूची-धातुसूच्यादीन् समाविशम् ।
अस्य संशोधनकार्यं प्राधान्येन षण्शोकरोपाह्व श्रीराम-
चन्द्रशास्त्रिभिः महता परिश्रमेणानुष्ठितमिति शुद्ध्यादि-
विषये सर्वे श्रेयस्तेषामेव वर्तन्ते ।

6
 आशासे च तृतीयं संस्करणं शीघ्रमेव समयस्यानुकूल्येन
 प्रथमसंस्करणानुसारि सर्वाङ्गोपेतं श्रीमताङ्करकमलेषु प्राप्तं
 भवेदिति ।

नात्रातीव प्रकर्तव्यं दोषदृष्टिपरश्मनः ।
 दोषे ह्यविद्यमानेऽपि तच्चित्तानां प्रकाशते ॥

इति सूक्तिमनुसरन्तो गुणैकपक्षपातिनो भवन्त एतत्-
 संस्करणसमादरेण प्रकाशकस्य मनोरथान् सफलयेयुरिति ।

मकरसंक्रान्तिः

सं. २००३

श्रीमतां विनीतः—
 नित्यानन्दोपासकः
 गोपालशास्त्री नेने

- ३७ । मिदृचोऽन्त्यात्परः १।१।४७। अचः' इति निर्धारणे षष्ठी ।
 त्रैचां मध्ये योऽन्त्यस्तस्मात्परस्तस्यैवान्तावयवो मित्तस्यात् ।
 ३८ । षष्ठी स्थानेयोगा १।१।४९ । अनिर्धारितसंगन्धविशेषा
 षष्ठी स्थानेयोगा बोद्धव्या । स्थानञ्च प्रसङ्गः ।
 ३९ । स्थानेऽन्तरतमः १।१।५० । प्रसङ्गे सति सदृशतम आदेशः
 स्यात् ।
 'यत्रानेकविधमान्तर्यं तत्र स्थानत आन्तर्यं बलीयः' (प १३)
 ४० । तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य १।१।६६ । सप्तमीनिर्देशेन-
 वेधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम् ।
 ४१ । तस्मादित्युत्तरस्य १।१।६७ । पञ्चमीनिर्देशेन क्रियमाणं
 कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयम् ।
 ४२ । अलोऽन्त्यस्य १।१।५२ । षष्ठीनिर्दिष्टस्यान्त्यस्याल आदेशः
 स्यात् ।
 ४३ । छिन्नच १।१।६३ । अयमप्यन्त्यस्यैव स्यात् । 'सर्वस्य'
 (सू ४५) इत्यस्यापवादः ।
 ४४ । आदेः परस्य १।१।६४ । परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यम् ।
 'अलोऽन्त्यस्य' (सू ४२) इत्यस्यापवादः ।
 ४५ । अनेकालिशत् सर्वस्य १।१।६५ । स्पष्टम् । 'अलोऽन्त्य'
 (सू ४२) सूत्रापवादः । 'अष्टाभ्य औश' (सू ३७२) इत्यादौ 'आदेः परस्य'
 (सू ४४) इत्येतदपि परत्वादनेन बाध्यते ।
 ४६ । स्वरितेनाधिकारः १।३।११ । स्वरितत्वयुक्तं शब्दस्वरूप-
 विकृतं बोध्यम् । परनिश्चयान्तरङ्गापवादानामुत्तरोत्तरं बलीयः
 (प ३९) । 'असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे' (प ५१) । 'अकृतव्यूहाः

पाणिनीयाः (प १७) । निमित्तं विनाशोन्मुखं दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तं कार्यं न कुर्वन्तीत्यर्थः ।

इति परिभाषाप्रकरणम् ।

अथ अचसन्धिप्रकरणम् ॥ ३ ॥

४७ । इको यणचि ६।१।७७ । इकः स्थाने यण् स्यादचि संहितायां विषये । 'सुधी उपास्यः' इति रिथिते । स्थानत आन्तर्यादीकारस्य यकारः । 'सुध्व्य उपास्यः' इति जाते ।

४८ । अनचि च ८।४।४७ । अचः परस्य यरो द्वे वा स्तो, न त्वचि । इति धकारस्य द्वित्वम् ।

४९ । स्थानिवदादेशोऽनलिवधौ १।१।५६ । आदेशः स्थानिवत्स्यात्, न तु स्थान्यलाश्रयविधौ । अनेनेह यकारस्य स्थानिवद्भावेनाचत्वमाश्रित्य 'अनचि च' (सू ४८) इति द्वित्वनिषेधो न शङ्क्यः, 'अनलिवधौ' इति तन्निषेधात् ।

५० । अचः परस्मिन्पूर्वविधौ १।१।५७ । अलिवध्यर्थमिदम् । परनिमित्तोऽजादेशः स्थानिवत्स्यात् स्थानिभूतादचः पूर्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये । इति यणः स्थानिवद्भावे प्राप्ते ।

५१ । न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्च विधिषु १।१।५८ । पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् । इति स्थानिवद्भावनिषेधः ।

५२ । झलं जश् झशि ८।४।५३ । स्पष्टम् इति धकारस्य दकारः

५३ । अदर्शनं लोपः १।१।६० । प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात्

५४ । संयोगान्तस्य लोपः ८।२।२३ । संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः स्यात् । इति यलोपे प्राप्ते । ५४ यणः प्रतिषेधो वाच्यः ।

५ यणो मयो द्वे वाच्ये । 'मय इति पञ्चमी, यण इति षष्ठी' इति पक्षे यकारस्यापि द्वित्वम् । तदिह धकारयकारयोर्द्वित्वविकल्पाच्चत्वारि रूपाणि । एकधमेकयम् । द्विधं द्वियम् । द्विधमेकयम् ।

एकधं द्वियम् । सुद्धयपास्यः । मद्ध्वरिः । धास्त्रंशः । लाकृतिः ।

५५ । नादिन्याक्रोशो पुत्रस्य ८।४।४८ । पुत्रशब्दस्य न द्वे स्त आदिनीशब्दे परे आक्रोशे गम्यमाने । पुत्रादिनी त्वमसि पापे । 'आक्रोशे' किम् ? तत्त्वकथने दिर्वचनं भवत्येव । पुत्रादिनी सर्पिणी । *६ तत्परे च* । पुत्रपुत्रादिनी त्वमसि पापे । *७ वा हतजग्धयोः* । पुत्र-हती-पुत्रहती । पुत्रजग्धी-पुत्रजग्धी ।

५६ । त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य ८।४।५० । त्र्यादिषु वर्णेषु संयुक्तेषु वा द्वित्वम् । इन्द्रः-इन्द्रः । राष्ट्रम्-राष्ट्रम् ।

५७ । सर्वत्र शाकट्यस्य ८।४।५१ । द्वित्वं न । अर्कः । ब्रह्मा ।

५८ । दीर्घादाचार्याणाम् ८।४।५२ । द्वित्वं न । दात्रम् । पात्रम् ।

५९ । अचो रहाम्यां द्वे ८।४।४६ । अवःपराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः । ह्यनुभवः-नह्यस्ति ।

६० । हलो यमां यमि लोपः ८।४।६४ । हलः परस्य यमो लोपः स्याद्वा यमि । इति लोपपक्षे द्वित्वाभावपक्षे चैक्यं रूपं तुल्यम् । लोपारम्भफलं तु 'आदित्यो देवता अस्येत्यादित्यं हविः' इत्यादौ । 'यमां यमि' इति यथासंख्यविज्ञानान्तेह-माहात्म्यम् ।

६१ । एचोऽयवायावः ६।१।७८ । एचः क्रमादय् अच् आय् आव् एते स्युरचि ।

६२ । तस्य लोपः १।३।९। तस्येतो लोपः स्यात् । इति यद्ययोलोपो न, उच्चारणसामर्थ्यात् । एवञ्च इत्संज्ञापीह न भवति । हरये । विष्णवे ।

नायकः । पावकः ।

६३ । वान्तो यि प्रत्यये ६।१।७९। यकारादौ प्रत्यये परे ओदौ-
तोरव् आव् एतौ स्तः ।

गोविकारो गव्यम् । 'गोपयसोर्यत्' (सू १५३८) । नावा तार्यं
नाव्यम् । 'नौवयोधर्म-' (सू १६४३) इत्यादिना यत् । *८ गोर्थूतौ
छन्दस्युपसंख्यानम् * । *९ अष्टवपरिमाणे च * । गव्यूतिः ।
'ऊतियूति-' (सू ३२७४) इत्यादिना यूतिशब्दो निपातितः । वान्त
इत्यत्र वकाराद्गोर्थूतावित्यत्र छकाराद्वा पूर्वभागे 'लोपो व्योः-'
(सू ८७३) इति लोपेन वकारः प्रक्षिप्यते । तेन श्रूयमाणवकारान्त
आदेशः स्यात् । वकारो न लुप्यत इति, यावत् ।

६४ । घातोस्तन्निमित्तस्यैव ६।१।८०। यादौ प्रत्यये परे घातो-
रेचश्चेद्धान्तादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य । लव्यम् । अवश्यला-
व्यम् । 'तन्निमित्तस्यैव' इति किम् ? ओयते । औयत ।

६५ । शक्यजय्यौ शक्यार्थे ६।१।८१। यान्तादेशनिपातनार्थमि-
दम् । क्षेतुं शक्यं चय्यम् । क्षेतुं शक्यं जय्यम् । 'शक्यार्थे किम् ? क्षेतुं
क्षेतुं योग्यं क्षेयं पापं जेयं मनः ।

६६ । क्रय्यस्तदर्थे ६।१।८२। तस्मै प्रकृत्यर्थायैदं तदर्थम् । क्रेतारः
क्रीणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यम् । क्रेयमन्यत् । क्रयणार्हमित्यर्थः ।

६७ । लोपः शाकल्यस्य ८।३।१९। अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यव-
योर्वा लोपोऽपि परे । 'पूर्वत्रासिद्धम्' (सू १२) इति लोपशास्त्रस्यासिद्ध-
त्वाच्च स्वरसन्धिः । हर एहि-हरयेहि । विष्ण इह-विष्णविह । श्रिया
उद्यतः-श्रियायुद्यतः । गुरा लृत्कः-गुराबुत्कः । 'कानि सन्ति' 'कौ स्तः'
इत्यत्रास्तेरलोपस्य स्थानिवद्भावेन यणावादेशौ प्राप्तौ 'न पदान्तः-

(सू ५१) इति सूत्रेण पदान्तविधौ तन्निषेधान्न स्तः ।

६८ । एकः पू^१परयोः ६।१।८४। इत्यधिकृत्य ।

६९ । आङ्गुगुणः ६।१।८७। अवर्णादचि परे पूर्वपरयोरेको गुण आदेशः स्यात्संहितायाम् । उपेन्द्रः । रमेशः । गङ्गोदकम् ।

७० । उरण् रपरः १।१।५१। 'ऊ इति निशतः संज्ञा' इत्युक्तम्, तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते । तत्रान्तरतम्यात् 'कृष्णद्धिः' इत्यत्र अर् 'तवत्कारः' इत्यत्र अल् । 'अचो रद्वाभ्याम्-' (सू ५९) इति पक्षे द्वित्वम् ।

७१ । झरो झरि सवर्णे ८।४।६५। हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात्सवर्णे ऋरि । द्वित्वाभावे लोपे सत्येकधकम् । असति लोपे, द्वित्वलो-
पयोर्वा द्विधम् । सति द्वित्वे लोपे चासति त्रिधम् । कृष्णर्धिः-कृष्णद्धिः;
कृष्णद्धिः । 'यण इति पञ्चमी मय इति षष्ठी' इति पक्षे ककारस्य द्वित्वम् । लस्य तु 'अनचि च' (सू ४८) इति । तेन 'तवत्कार' इत्यत्र रूपचतुष्टयम् ।

द्वि^२ लस्यैव कस्यैव जोभयोरुभयोरपि ।

तवत्कारादिषु बुधैर्बोध्यं रूपचतुष्टयम् ॥

७२ । वृद्धिरेचि ६।१।८८। आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । गुणापवादः । कृष्णैकत्वम् । गङ्गोवः । देवैश्वर्यम् । कृष्णौत्कण्ठयम् ।

७३ । एत्येधत्यूठ्सु ६।१।८९। अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । पररूपगुणापवादः । उपैति । उपैधते । प्रष्टौहः । एजाथोः किम् ? उपेतः । मा भवान्प्रेदिधत् । 'पुरस्तादपवाद' (प०) न्याये नेयं वृद्धिः 'पठि पररूपम्' (सू ७८) इत्यर्थैव बाधिका, न तु 'ओमा-
लोश्च' (सू ८०) इत्यस्य । तेन 'अवैहि' इति वृद्धिरसाधुरेव । *१० अच्चा

दूहिन्यामुपसंख्यानम्* । अक्षौहिणी सेना । *११ स्वादीरेरिणोः* ।
 स्वैरः । स्वेनेरितुं शीलमस्वेति स्वैरी । स्वैरिणी । *१२ प्रादूहोढो-
 ढयेष्वैष्येपु* । प्रौढः । प्रौढः । अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ग्रहणम्*
 (प १५) । 'ब्रश्च-' (सू २९४) इति सूत्रे राजेः पृथग्भ्राजिग्रहणाज्ज्ञा-
 पकात् । तेन ऊढग्रहणेन ज्ञान्तमेव गृह्यते, न तु क्तवत्वन्तस्यैकदेशः ।
 प्रोढवान् । प्रौढिः । 'इष्' इच्छायां तुदादिः । 'इष्' गतौ दिवादिः ।
 'इष्' आभीक्ष्ण्ये क्रथादिः । एषां षञि ण्यति च 'एषः' 'एष्यः' इति
 रूपे । तत्र पररूपे प्राप्ते अनेन वृद्धिः । प्रैषः । प्रैष्यः । यस्तु 'इष्'
 उच्छे' यश्च 'इष्' गतिर्हिसादर्शनेषु' तयोर्दीर्घोपधत्वात् इषः, ईष्यः ।
 तत्राद्गुणेन प्रेषः । प्रेष्यः । *१३ ऋते च तृतीयासमासे* । सुखेन
 ऋतः सुखार्तः । तृतीया' इति किम् ? परमर्तः । *१४ प्रवत्सत्तर-
 कम्बलवसनार्णदशानामृते* । प्रार्णम् । वरसतरार्णमित्यादि ।
 ऋणस्यापनयनाय यदन्यदृणं क्रियते तद्वृणार्णम् । दशार्णो देशः ।
 नदी च दशार्णः । ऋणशब्दो दुर्गभूमौ जले च ।

७४ । उपसर्गादिति धातौ ६।१।९१ । अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ
 धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । प्राच्छति । उपाच्छति ।

७५ । अन्तादिवच्च ६।१।८५ । योऽयमेकादेशः स पूर्वस्यान्तव-
 त्परस्यादिवत्स्यात् । इति रेफस्य पदान्तत्वे ।

७६ । खरवसानयोर्विसर्जनीयः ८।३।१५ । खरि अवसाने च
 परे रेफस्य विसर्जनीयः स्यात्पदान्ते । इति विसर्गे प्राप्ते । अन्तवद्भावेन
 पदान्तरेफस्य न विसर्गः, 'उभयथर्कु' (सू ३६२८) 'कर्तरि चर्षिदेवतयोः'
 (सू ३१६७) इत्यादिनिर्देशात् । उपसर्गेणैव धातोराक्षेपे सिद्धे 'धातौ'
 इति योगविभागेन पुनर्वृद्धिविधानार्थम् । तेन 'ऋत्यकः' (सू ९२) इति

पाक्षिकोऽपि प्रकृतिभावोऽत्र न भवति ।

७७ । वा सुप्यापिश्लेः ६।१।९२। अवर्णान्तादुपसर्गाद्विकारादौ सुब्धातो परे वृद्धिर्वा स्यात् । आपिशलिग्रहणं पूजार्थम् । प्रार्थनीयति, प्रर्षनीयति । सावर्ण्यात्त्ववर्णस्य ग्रहणम् । प्राल्कारीयति-प्रल्कारीयति । तपरत्वाद्दीर्घे न । उप ऋकारीयति उपकारीयति ।

७८। एङि पररूपम् ६।१।९४। अवर्णान्तादुपसर्गादिङादौ धातौ परे पररूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते । उपोषति । इदं 'वा सुपि' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयम् । तेन एङदौ सुब्धातौ वा । उपेङकीयति उपेङकीयति । प्रोधीयति-प्रौधीयति ।* १६ एवे चानियोगे* । नियोगोऽवधारणम् । इवेव भोक्ष्यसे । अनववल्लभावेवशब्दः । 'अनि योगे' किम् ? तवैव ।

७९ । अचोऽन्त्यादिटि १।१।६४। अचां मध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तद्विसंज्ञं स्यात् । *१६ शकन्च्वादिषु पररूपं वाच्यम्* । तच्च टेः । शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । 'सीमन्तः केशवेशे' (ग १३५) । सीमान्तोऽन्त्यः । मनीषा । हलीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः । 'सारङ्गः पशुपक्षिणोः' (ग १३६) । साराङ्गोऽन्त्यः । आकृतिगणेश्यम् । मार्तण्डः । *१७ ओत्वोष्ठयोः समासे वा* । स्थूलोतुः-स्थूलौतुः । बिम्बोष्ठः-बिम्बौष्ठः । समासे किम् ? तवौष्ठः ।

८० । ओमाङोश्च ६।१।९५। ओमि आङि च आत्परे पररूपमेकादेशः स्यात् । शिवायों नमः । शिव एहि-शिवेहि ।

८१ । अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ ६।१।९८। ध्वनेरनुकरणस्य योऽच्छब्दस्तस्मादितौ परे पररूपमेकादेशः स्यात् । पटत् इति-पटिति । *१८ एकाचो न* । अदिति ।

८२ । नाग्नेडितस्यान्त्यस्य तु वा ६।१।९९। आग्नेडितस्य प्रागुक्तं न स्यात्, अन्त्यस्य तु तकारमात्रस्य वा स्यात् । *१९ डाचि बहुलं द्वे भवतः* । इति बहुचवचनः द्वित्वम् ।

८३। तस्य परमाग्नेडितम् ८।१।२। द्विरुक्तस्य परं रूपमाग्नेडितं तसंज्ञं स्यात् । पटपटेति ।

८४। झलां जशोऽन्ते ८।२।३९। पदान्ते झलां जशः स्युः । पटपटदिति ।

८५ । अकः सवर्णे दीर्घः ६।१।१०१। अकः सवर्णेऽचि परे दीर्घे एकादेशः स्यात् । दैत्यारिः । श्रीशः । विष्णुदयः । 'अचि' किम् ? कुमारी शेते । 'नाज्जलौ' (सू १३) इति सावर्ण्यनिषेधस्तु न दीर्घ-शकारयोः, ग्रहणकशास्त्रस्य सावर्ण्यविधিনিषेधाभ्यां प्रागनिष्पत्तेः । 'अकः' किम् ? हरये । 'अकोऽकि दीर्घः' इत्येव सुवचम् । *२० ऋति सवर्णे ऋ वा* । होतृकारः-होतृकारः । *२१ लृति सवर्णे लृ वा* होलृकारः । पक्षे ऋकारः । सावर्ण्यात् । होतृकारः । 'ऋति ऋ वा' 'लृति लृ वा' इत्युभयत्रापि विधेयं वर्णद्वयं द्विमात्रम्, आद्यस्य तु मध्ये द्वौ रेफौ, तयोरेका मात्रा । अभितोऽञ्भक्तेरपरा । द्वितीयस्य तु मध्ये द्वौ लकारौ, जेवं प्राग्वत् । इहोभयत्रापि 'ऋत्यकः' (सू ९२) इति पाक्षिकः प्रकृतिभावो वक्ष्यते ।

८६। एङः पदान्तादति ६।१।१०९। पदान्तादेङोऽति परे पूर्व-रूपमेकादेशः स्यात् । हरेऽव । विष्णोऽव ।

८७। सर्वत्र विभाषा गोः ६।१।१२२। लोके वेदे चैकान्तस्य गोरति वा प्रकृतिभावः स्यात्पदान्ते । गो अग्रम्-गोऽग्रम् । 'एङन्तस्य' किम् ? चित्रग्वग्रम् । 'पदान्ते किम् ? गोः ।

८८ । अवङ् लुफोटायनस्य ६।१।१२३ । 'अति' इति निवृत्तम् ।
अचि परे पदान्ते गोरवङ् वा स्यात् । गवाग्रम् । 'पदान्ते' किम् ?
गवि । व्यवस्थितविभाषया गवाक्षः ।

८९ । हन्द् च ६।१।१२४ । गोरवङ् स्यादिन्द्रे । गवेन्द्रः ।

अथासन्धौ प्रकृतिभावः ॥४॥

९० । प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ६।१।१२५ । प्लुताः प्रगृह्याश्च
वक्ष्यन्ते, तेऽचि परे नित्यं प्रकृत्या स्युः । एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्चरति ।
हरी एतौ । नित्यमिति किम् ? 'हरी एतौ' इत्यादावयमेव प्रकृतिभावो,
यथा स्यात् , 'इकोऽसवर्णे' (सू. ९१) इति ह्रस्वसमुच्चितो मा भूत्

९१ । इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ६।१।१२७ । पदान्ता
इकोऽसवर्णेऽचि परे प्रकृत्या स्युर्ह्रस्वश्च वा । अत्र ह्रस्वविधिसामर्थ्यादिव
प्रकृतिभावे सिद्धे तदनुकर्षणार्थश्चकारो न कर्तव्य इति भाष्ये स्थितम् ।
चकि अत्र-चकथत्र । पदान्ताः इति किम् ? गौर्यौ । *२२ न समासेऽ
वाप्यश्वः । *२३ सिति च* । पार्श्वम् ।

९२ । ऋत्यकः ६।१।१२८ । ऋति परेऽकः प्राग्वद्वा । ब्रह्म ऋषिः-
ब्रह्मर्षिः । 'पदान्ताः' इत्येव आच्छन् । समासेऽप्ययं प्रकृतिभावः ।
सप्त ऋषीणाम्-सप्तर्षीणाम् ।

९३ । वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः ८।२।८२ । इत्यधिकृत्य ।

९४ । प्रत्यभिवादेऽशूद्रे ८।२।८३ । अशूद्रविषये प्रत्यभिवादे
यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतः स्यात् ; स चोदात्तः । अभिवादये देवद-
त्तोऽश्म् । भो आयुष्मान् एषि देवदत्त ३ । *२२ स्त्रियां न* ।
अभिवादये गार्ग्यहम् । भो आयुष्मती भव गार्गि । नाम गोत्रं वा यत्र

प्रत्यभिवादवाक्यान्ते प्रयुज्यते तत्रैव प्लुत इष्यते (भा० ३०) । नैह-
आयुष्मानेधि । *२५ भोराजन्यविशां वेति वाच्यम्* । आयुष्मानेधि
भोः ३ । आयुष्मानेधीन्द्रवर्मश्च । आयुष्मानेधीन्द्रपालित ३ ।

९५ । दूराद्धूते च ८।२।८४। दूरात्सम्बोधने यद्वाक्यं तस्य टेः
प्लुतः स्यात् । सक्तून्पिब देवदत्त ३ ।

९६ । हैहेप्रोगे हैहयोः ८।२।८५। एतयोः प्रयोगे दूराद्धूते यद्वा-
क्यं तत्र हैहयोरेव प्लुतः स्यात् । हे ३ राम । राम है ३ ।

९७ । गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम् ८।२।८६ दूरा-
द्धूते यद्वाक्यं तस्य ऋन्निन्नस्थानन्त्यस्यापि गुरोर्वा प्लुतः स्यात् । देश्व-
दत्त-देवदत्त-देवदत्त ३ । 'गुरोः' किम् ? वकारात्परस्याकारस्य मा
भूत् । 'अनृतः' किम् ? कृष्ण ३। एकैकग्रहणं पर्यायार्थम् । इह 'प्राचा,
म्' इति योगो विभज्यते । तेन सर्वः प्लुतो विकल्प्यते ।

९८ । अप्लुतवदुपस्थिते ६।१।१२९। उपस्थितोऽनार्ध इति
शब्दः, तस्मिन्परे प्लुतोऽप्लुतवद्भवति । अप्लुतकार्यं यणादिकं करोती-
त्यर्थः । सुइलोक ३ इति-सुइलोकेति । 'वत्' किम् ? अप्लुतः' इत्युक्तेऽप्लुत
एव विधीयेत प्लुतश्च निषिध्येत । तथा च प्रगृह्याश्रये प्रकृतिभावे प्लुतस्य
श्रवणं न स्यात् । अग्नी ३ इति ।

९९ । ई ३ चाक्रवर्मणस्य ६।१।१३९ । इ ३ प्लुतोऽचि परेऽ-
प्लुतवद्वा स्यात् । चिनुहि ३ इति-चिनुहोति । चिनु हि ३ इदम्-चिनु
होदम् । उभयत्र विभाषेयम् ।

१०० । ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् १।१।११। ईदूदेदन्तं द्विवचनं
प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् । हरी पतौ । विष्णु इमौ । गङ्गे अमू । पचेते इमौ ।
'मयी वोष्टूत्य' इति त्विवार्थे वशब्दो वा शब्दो वा बोद्धव्यः ।

१०१ । अदसो मात् १।१।१२ । अस्मात्परावीदूतौ प्रगृह्यौ स्तः ।
अमी ईशाः । रामकृष्णावमू आसाते । 'मात्' किम् ? अमुकेऽत्र ।
असति माद्ग्रहणे एकारोऽप्यनुवर्तते ।

१०२ । हो १।१।१३ । अयं प्रगृह्यः स्यात् । अस्मे इन्द्रावृहस्पती ।

१०३ । निपात एकाजनाङ् १।१।१४ । एकोऽजिनपात आङ्बर्जः
प्रगृह्यः स्यात् । इ विस्मये । इ इन्द्रः । उ वितर्के । उ उमेशः । 'अनाङ्'
इत्युक्तेरङिदाकारः प्रगृह्य एव । आ एवं नु मन्यसे । आ एवं किल तत् ।
ङित्तु न प्रगृह्यः । ईषदुष्णम् ओष्णम् । 'वाक्यस्मरणयोरङित्, (१)
अन्यत्रङित्' इति विवेकः ।

१०४ । ओत् १।१।१५ । ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः स्यात् । अहो ईशाः ।

१०५ । सम्बुद्धा शाकलयस्येतावनार्षे १।१।१६ । सम्बुद्धिनि-
मित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिके इतौ परे । विष्णो इति-विष्ण इति
-विष्णविति । 'अनार्षे' इति किम् ? ब्रह्मबन्धवित्यब्रवीत् ।

१०६ । उजः १।१।१७ । उज इतौ वा प्रागुक्तम् । उ इति-विति ।

१०७ । ऊँ १।१।१८ । उज इतौ दीर्घोऽनुनासिकः प्रगृह्यश्च ऊँ इत्य-
यमादेशो वा स्यात् । ऊँ इति ।

१०८ । मय उजो वो वा ८।३।३३ । मयः परस्य उजो वो वा
स्यादचि । किमु उक्तम्-किम्बुक्तम् । वस्यासिद्धत्वानुस्वारः ।

१०९ । ईदूतौ च सप्तम्यथ १।१।१९ । सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नमीदूदन्तं
प्रगृह्यं स्यात् । सोमो गौरी अधिष्ठितः । मामकी तनू इति । 'सुर्पा सुलु-
क्-' (सू ३५६१) इति सप्तम्या लुक् । अर्थग्रहणं किम् ? वृत्तावर्थान्त-

(१) ईषदर्थं क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः ।

एतमातं ङितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोराङत् ॥ इति भाष्यम् ।

रोपसंक्रान्ते मा भूत् । वाप्यामश्वो वाप्यश्वः ।

११० । अणोऽगृप्रहस्याऽनुनासिकः ८।४।६७ । अप्रगृहस्या-
योऽवसानेऽनुनासिको वा स्यात् । दधि-दधि । 'अप्रगृहस्य' किम् ?
अग्नी । इति अच्छन्धिप्रकरणम् ।

अथ ह्रस्वसन्धिप्रकरणम् ॥ ५ ॥

१११ । स्तोः श्चुना श्चुः ८।४।४० । सकारतवर्गयोः शकारच-
वर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गो स्तः । हरिश्शेते । रामश्चिनोति । सच्चित् ।
शङ्खिञ्जय ।

११२ । शात् ८।४।४४ । शात्परस्य तवर्गस्य श्चुत्वं न स्यात् ।
विशनः । प्रशनः ।

११३ । घुना घृः ८।४।४१ । स्तोः घुना योगे घृः स्यात् ।
रामष्घः । रामष्ठीकते । पेष्टा । तट्टीका । चक्किण्ढौकसे ।

११४ । न पदान्ताट्टोरनाम् ८।४।४२ । 'अनाम्' इति लुप्त-
ष्ठीकं पदम् । पदान्ताट्टवर्गात्परस्यानामः स्तोः घुर्न स्यात् । षट् सन्तः ।
षट् ते । 'पदान्तात्' किम् ? ईद्रे । 'टोः किम् । सर्पिष्ठमम् २६ अनाम्न-
वतिनगरीणामिति वाच्यम् । (वा ६०१७) । षण्णाम् । षण्णवतिः ।
षण्णगर्ग्यः ।

११५ । तोः षि ८।४।४३ । तवर्गस्य षकारे परे न घृत्वम् ।
सन्धः । 'शलां जशोऽन्ते' (सू ८४) । वागीशः । चिद्रूपम् ।

११६ । यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ८।४।४५ । न्यरः पदा-
न्तस्यानुनासिके परेऽनुनासिको वा स्यात् । पतन्मुरारिः-पतद्मुरारिः ।
स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरत्तमे स्पर्शे चरितार्थो विधिरयं रेफे न प्रवर्तते ।
चतुर्मुखः । *२६ प्रत्यये भाषायां नित्यम्* । तन्मात्रम् चिन्मयम् ।

कथं तर्हि, मदोदग्राः ककुब्जन्तः' इति ? यवादि (ग २६०) गणे दकारनिपातनात् ।

११७ । तौलिं ८।४।६०। तवर्गस्य लकारे परे परसवर्णः स्यात् । तल्लयः । विद्राँल्लिखति । नकारस्यानुनामिको लकारः ।

११८ । उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ८।१।६१। उदः परयोः स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः स्यात् 'आदेः परस्य' (सू ४४) । उत्थानम् । उत्तम्भनम् । अत्राधोपस्य महाप्राणस्य सस्य तादृश एव थकारः । तस्य 'झरो झरि-' (सू ७१) इति पाञ्चिको लोपः । लोपाभावपक्षे तु थकारस्यैव श्रवणम् । नतु 'खरि च' (सू १२१) इति चत्वंम्, चत्वं प्रति थकारस्या सिद्धत्वात् ।

११९ । झयो होऽन्यतरस्याञ्च ८।४।६२ । झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् । धोपवतो नादवतो महाप्राणस्य संवृतकण्ठस्य हस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवादेशः । वाग्वरिः-वाग्वरिः ।

१२० । शङ्खोऽटि ८।४।६३ । पदान्ताज्भूयः परस्य शस्य झो वा स्यादटि । दस्य इचुत्वेन जकारे कृते ।

१२१ । खरि च ८।४।६५ । खरि परे झलां झरः स्युः इति जकारस्य चकारः । तच्छिवः-तच्छिवः । ६२८ छुत्वममीति चाच्यम्* । तच्छलोकेन-तच्छलोकेन । अमि किम् ? वाक् इच्योतति ।

१२२ । मोऽनुस्वारः ८।३।२३।मान्तस्य पदस्यानुस्वारः स्याद्वलि । 'अलोऽन्यस्य' (सू ४२) । हरिं नन्दे । 'पदस्य' इति किम् ? गम्यते ।

१२३ । नश्चापदान्तस्य झलि ८।३।२४। नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः । यशांति । आक्रंस्यते । 'झलि' किम् ? मन्यते ।

१२४ । अलुस्यारस्य ययि परसवर्णः ८।४।६८। स्पष्टम् । अङ्कितः ।

अञ्चितः । कुण्ठितः । शान्तः । गुम्फितः । 'कुर्वन्ति' इत्यत्र णत्वे प्राप्ते तस्यासिद्धत्वादनुस्वारे परसवर्णे च कृते तस्यासिद्धत्वान्न णत्वम् ।

१२५ । वा पदान्तस्य ८।४।१९ । पदान्तस्यानुस्वारस्य ययि परे परसवर्णो वा स्यात् । त्वङ्करोषि-त्वं करोषि । सय्यन्ता-संयन्ता । सम्बत्सरः-संवत्सरः । यँल्लोकम्-यँल्लोकम् । अत्रानुस्वारस्य पक्षेऽनुनासिका यवलाः ।

१२६ । मो राजि समः क्वौ ८।३।२५ । किवन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् । सम्राट् ।

१२७ । हेमपरे वा ८।३।२६ । मपरे हकारे परे मस्य म एव स्याद्वा । 'हल्, ह्यल्, चल ने' । किम् ह्यलयति-किं ह्यलयति । *२९ यवल्परं यवला वेति वक्तव्यम्* ।

१२८ । यथासंख्यमनुदेशः समानाम् १।३।१० । समसम्बन्धी-विधिर्यथासंख्यं स्यात् । कियँ ह्यः-किह्यः । किवँ ह्यलयति-किं ह्यलयति । किल् ह्यलयति-किं ह्यलयति ।

१२९ । नपरे नः ८।३।२७ । नपरे हकारे परे मस्य नः स्याद्वा । किन् हुते-किं हुते ।

१३० । कृणोः कुक्कुटकशरि ८।३।२८ । ककारणकारयोः कुक्कुटकावागमौ वा स्तः शरि । कुक्कुटकोरसिद्धत्वाज्जश्त्वं न । *३० चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेरिति वाच्यम्* । प्राङ्ख्षष्ठः-प्राङ्-क्षष्ठः-प्राङ् षष्ठः । सुगण्ट्षष्ठः-सुगण्ट्षष्ठः-सुगण्षष्ठः ।

१३१ । डः सि धुट् ८।३।२९ । डात्परस्य सस्य धुट्वा स्यात् । षट्सन्तः-षट्सन्तः ।

१३२ । नश्च ८।३।३० । नकारान्तात्परस्य सस्य धुट्वा स्यात् ।

सन्सः-सन्सः ।

१३३ । शि तुक् ङा३।३१। पदान्तस्य नस्य शे परे तुग्रा स्यात् ।
'शश्छोऽटि' (सू १२०) इति छत्वविकल्पः । पचे 'झरो ऋरि-१(सू ७१)
इति चलोपः । सञ्छम्भुः-सञ्छम्भुः-सञ्छम्भुः-सञ्छम्भुः ।

जछौ जचछा जचशा जशाविति चतुष्टयम् ।

रूपाणामिह तुक्छत्वचलोपानां विकल्पनात् ॥

१३४ । ङमो ह्रस्वादचि ङमुणित्यम् ङा३।३२। ह्रस्वात्परो
यो ङम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ङमुडागमः स्यात् । प्रत्य-
ङ्ङात्मा । सुगण्णीशः । सन्नच्युतः ।

१३५ । समः सुटि ङा३।५। समो रः स्यात्सुटि । 'अलोऽन्त्यस्य'
(सू ४२) ।

१३६ । अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ङा३।२। अत्र रूपकरणे
रोः पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात् ।

१३७ । अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ङा३।४। अनुनासिकं वि-
हाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः स्यात् । 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'
(सू ७६) ।

१३८ । विसर्जनीयस्य सः ङा३।३४। खरि विसर्जनीयस्य सः
स्यात् । एतदपवादे 'वा खरि' (सू १५१) इति पादिके विसर्गे प्राप्ते,
३१ सम्पुङ्गानां सो वक्तव्यः । संस्कर्ता-संस्कर्ता । 'समो
वा लोपमेके' इति भाष्यम्, लोपस्यापि रूपकरणस्थत्वादनुस्वा-
रानुनासिकाभ्यामेकसकारं रूपद्वयम् । द्विसकारं तूक्तमेव । तत्र 'अनचि
च' (सू ४८) इति सकारस्य द्वित्वपक्षे त्रिसकारमपि रूपद्वयम् । अनु-
स्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीययमानामकारोपरि शर्षु च पाठस्थोप-

सङ्ख्यातत्वेनानुस्वारस्याप्यन्तत्वात् । अनुनासिकवृत्तां त्रयाणां *३२ शरः खयः* । इति कद्वित्वे षट् । अनुस्वारवृत्तामनुस्वारस्यापि द्वित्वे द्वादश । एषामष्टादशानां तकारस्य द्वित्वे वचनान्तरेण पुनर्द्वित्वे च एकतं द्वितं त्रितमिति चतुष्पञ्चाशत् । अणोऽनुनासिकत्वेऽष्टोत्तरशतम् ।

१३९ । पुमः खय्यम्परे ८।३।६। अम्परे खयि पुमृशब्दस्य रुः स्यात् । व्युत्पत्तिपक्षे 'अप्रत्ययस्य' (सू. १५५) इति षत्वपर्युदासात् —क— पयोः प्राप्नो, अव्युत्पत्तिपक्षे तु षत्वप्राप्नो 'सम्पुङ्गानाम्—' (वा३१) इति सः । पुंस्कोकिलः—पुंस्कोकिलः । पुंस्पुत्रः—पुंस्पुत्रः 'अम्परे' किम् ? पुंक्षीरम् 'खयि' किम् ? पुंदासः । *३३ खयाजादेशे न* । पुंखयानम् ।

१४० । नदृच्छ्व्यप्रशान् ८।३।७। अम्परे छवि नकारान्तस्य पदस्य रुः स्यात्, न तु प्रशान्शब्दस्य । विसर्गः । सत्त्वम् । श्रुत्वम् । शाङ्गि-
श्चिन्धि—शाङ्गिश्चिन्धि । चक्रिस्त्रायस्व—चक्रिस्त्रायस्व । 'पदस्य' किम् ? हन्ति । 'अम्परे' किम् ? सन्तसरुः । तसरुः खज्जमुष्टिः । 'अप्र-
शान्' किम् ? प्रशान्तनोति ।

१४१ । नृन्पे ८।३।१० । 'नृन्' इत्यस्य रुः स्याद्वा पकारे परे ।

१४२ । कुप्नोः —क— पौ च ८।३।१७ । कवर्गे पवर्गे च परे विसर्जनीयस्य क्रमाज्जिह्वामूलीयोपध्मानयी स्तः । चाद्विसर्गः । 'येन नाप्राप्ते' इति न्यायेन 'विसर्जनीयस्य सः' (सू. १३८) इत्यास्थापवादोऽ-
यम्, न तु 'शर्परे विसर्जनीयः' (सू. १५०) इत्यस्य । तेन 'वासः क्षौ-
मम्' इत्यादौ विसर्ग एव । नृं —पाहि— नृं —पाहि— नृं : पाहि-नृं :
पाहि-नृपाहि ।

१४३ । कानाञ्जेष्ठिते ८।३।१२ । कान्नकारस्य रुः स्यादाञ्जेष्ठिते

परे । 'सम्पुद्धानाम्' (वा ३१) इति सः । यद्वा—

१४३ । कस्कादियु च ८।१।४८। एष्विण उत्तरस्य विसर्गस्य षः स्यात्, अन्यस्य तु सः । <क>पयोरपवादः । इति सः । कौत्स्कान्-कात्स्कान् । कस्कः । कौत्स्कुतः । सर्पिष्कुण्डिका । धनुष्कपालम् । आकृतिगणोऽयम् ।

१४५ । संहितायास् ६।१।७२ । इत्यधिकृत्य ।

१४६ । छे च ६।१।७३ । ह्रस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात्संहिता-याम् । इचुत्वस्यासिद्धत्वाज्जश्त्वेन दः । ततश्चत्वंस्यासिद्धत्वात्पूर्वं इचु-त्वेन जः । तस्य चत्वेन चः । चुत्वस्यासिद्धत्वात् 'चोःकुः' (सू ३७८) इति कुत्वं न । स्वच्छाया । शिवच्छाया ।

१४७ । आङ्माञ्जश्च ६।१।७४ । एतयोश्छे परे तुक् स्यात् । 'पदान्ताद्वा' (सू १४९) इति विकल्पापवादः । आच्छादयति । माच्छिदत् ।

१४८ । दीर्घात् ६।१।७५ । दीर्घाच्छे परे तुक्स्यात् दीर्घस्यायं तुक्, न तु ह्रस्व, 'सेनासुराच्छाया-' (सू ८२८) इति शापकात् । चेच्छिद्यते ।

१४९ । पदान्ताद्वा ६।१।७६ । दीर्घात्पदान्ताच्छे परे तुक्वा-स्यात् । लक्ष्मीच्छाया—लक्ष्मीञ्चाया । इति हलसन्धिप्रकरणम् ।

अथ विसर्गसन्धिप्रकरणम् ॥ ६ ॥

'विसर्जनीयस्य सः' (सू १३८) विष्णुस्मृता ।

१५० । शर्परे विसर्जनीयः ८।३।३५ । शर्परे खरि विसर्जनीयस्य विसर्जनीयो न त्वन्यत् । कः तसरुः । घनाघनः क्षोभणः । इह यथायथं सत्त्वं जिह्वामूलीयश्च न ।

१५१ । वा शरि ८।३।३६ । शरि परे विसर्जनीयस्य विसर्जनीय

एव वा स्यात् । हरिः श्येते-हरिश्श्येते । *३४ खर्परं शरि वा विसर्ग-
लोपो वक्तव्यः* । रामस्थाता । हरिस्फुरति । पक्षे विसर्गे सत्त्वे ।
त्रैरूप्यम् । 'कुप्वोः कपो च' (सू १४२) । ककरोति-कः
करोति । कखनति-कः खनति । कपचति-कः पचति । कफलति-कः फलति ।

१५२ । सोऽपदादौ ८।३।३८ । विसर्जनीयस्य सः । स्यादपदाद्योः
कुप्वोः परयोः । *३५ पाशकल्पककाम्येष्विति वाच्यम्* । पय-
स्पाशम् । यशस्कल्पम् । यशस्कम् । यशस्काम्यति । *३६ अन-
व्ययस्येति वाच्यम्* । प्रातः कल्पम् । *३७ काम्ये शोरेवेति
वाच्यम्* । नेह-गीः काम्यति ।

१५३ । हणः षः ८।३।३९ । हणः परस्य विसर्गस्य षकारः स्या-
त्पूर्वविषये । सर्पिष्पाशम् । सर्पिष्कल्पम् । सर्पिष्कम् । सर्पिष्काम्यति ।

१५४ । नमस्पुरसोर्गत्योः ८।३।४० । गतिसञ्ज्ञयोरनयोर्विसर्गस्य
सः कुप्वोः परयोः । नमस्करोति । साक्षात्प्रभृतिस्त्वात्कुञ्जो योगे विभाष
गतिसञ्ज्ञा । तदभावे-नमः करोति । 'पुरोऽव्ययम्' (सू ७६८) इति
नित्यं गतिसञ्ज्ञा । पुरस्करोति । अगतित्वान्नेह-पूः, पुरौ, पुरः,
प्रवेष्टव्याः ।

१५५ । ह्रदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ८।३।४१ । इकारोकारोपध-
स्याप्रत्ययस्य विसर्गस्य षः स्यात्कुप्वोः । निष्प्रत्ययम् । आविष्कृतम् ।
दुष्कृतम् । 'अप्रत्ययस्य' किम् ? अग्निः करोति । वायुः करोति । एका-
देशशास्त्रनिमित्तकस्य न षत्वम्, कस्कादिषु आतुषुत्रशब्दस्य पाठा-
त् । तेनेह न-प्रातुः कृपा । (वा० ४०१५) *३८ सुहृसः प्रतिषेधः* ।
सुहृः कामा ।

१५६ । तिरसोऽन्यतरस्याम् ८।३।४२ । तिरसो विसर्गस्य सो वा स्यात्कुप्वोः । तिरस्कृता-तिरः कर्ता ।

१५७ । द्विच्छिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे ८।३।४३ । कृत्वोऽर्थे वर्तमानानामेषां विसर्गस्य प्रकारो वा स्यात्कुप्वोः । द्विष्करोति-द्विः करोति । इत्यादि । 'कृत्वोऽर्थे' किम् ? चतुष्कपालः ।

१५८ । हसुसोः सामर्थ्ये ८।३।४४ । हसुसोर्विसर्गस्य षः स्याद्वा कुप्वोः । सर्पिष्करोति-सर्पिः करोति । धनुष्करोति-धनुः करोति । सामर्थ्यमिह व्यपेक्षा । 'सामर्थ्ये' किम् ? तिष्ठतु सर्पिः, पिब त्वमुदकम् ।

१५९ । नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य ८।३।४५ । हसुसोर्विसर्गस्यानुत्तरपदस्थस्य समासे नित्यं षः स्यात्कुप्वोः परयोः । सर्पिष्कुण्डिका । धनुष्कपालम् । 'अनुत्तरपदस्थस्य' इति किम् ? परमसर्पिःकुण्डिका । कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिकाशब्दोऽसमासे व्यपेक्षाविरहेऽपि पत्वार्थो व्यपेक्षायां नित्यार्थश्च ।

१६० । अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णोऽनव्ययस्य ८।३।४६ । अकारादुत्तरस्यानव्ययस्य विसर्गस्य समासे नित्यं सकारादेशः स्यात्करोत्यादिषु परेषु न तूत्तरपदस्थस्य । अयस्कारः । अयस्कामः । अयस्कंसः । अयस्कुम्भः । अयस्पात्रम् । अयस्सहिता कुशा अयस्कुशा । अयस्कर्णी । 'अतः' किम् ? गीः कारः । 'अनव्ययस्य' किम् ? स्वकामः । 'समासे' किम् ? यशः करोति । 'अनुत्तरपदस्थस्य' किम् । परमयशःकारः ।

१६१ । अधश्शिरसीपदे ८।३।४७ । एतयोर्विसर्गस्य सादेशः स्यात्पदशब्दे परे । अधस्पदम् । शिरस्पदम् । समासे इत्येव, अधः पदम् । शिरः पदम् । अनुत्तरपदस्थस्येत्येव, परमशिरःपदम् । 'कस्कादिषु

च' (सू १४४), भास्करः । इति विसर्गसन्धिप्रकरणम् ।

अथ स्वादिसन्धिप्रकरणम् ॥ ७ ॥

‘स्त्रौजसभौट्-’ (सू १८३) इति सुप्रत्यये ‘शिवस् अर्च्यः’ इति स्थि-

१६२ । ससञ्जुषो रुः ८।२।६६ । पदान्तस्य सस्य ‘सञ्जुप्श

च रुः स्यात् । जश्त्वापवादः ।

१६३ । अतो रोऽप्लुतादप्लुते ६।२।११३ । अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्यादप्लुतेऽति । ‘भोभगोअघो-’ (सू १६७) इति प्राप्तस्य यत्व-
स्यापवादः । उत्वं प्रति रुत्वस्यासिद्धत्वं तु न भवति, रुत्वमनूद्य उत्व-
विधेः सामर्थ्यात् ।

१६४ । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ६।१।१०२ । अकः प्रथमाद्वितीय-
योरचि परे पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते ।

१६५ । नादिचि ६।१।१०४ । अवर्णादिचि परे न पूर्वसवर्णदीर्घः ।
‘आद्गुणः’ (सू ६९) ‘पठः पदान्तादति’ (सू ८६) । शिवोऽर्च्यः ।
‘अतः’ इति तपरः किम् ? देवा अत्र । ‘अति’ इति तपरः किम् ? अ
आगन्ता । ‘अप्लुतात्’ किम् । एहि सुस्रोत ३ अत्र स्नाहि । प्लुतस्य
सिद्धत्वादतः परोऽयम् । अप्लुतात्’ इति विशेषणे तु तत्सामर्थ्यान्ना-
सिद्धत्वम् । तपरकरणस्य तु न सामर्थ्यम्, दीर्घनिवृत्त्या चरितार्थत्वात् ।
‘अप्लुते’ इति किम् ? तिष्ठतु पय अग्निदत्त । ‘गुरोरनृतः’-(सू ९७)
इति प्लुतः ।

१६६ । हशि च ६।१।११४ । अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्याद्वशि ।
शिवो वन्द्यः । ‘रोः’ इत्युकारानुबन्धग्रहणान्नेह-प्रातरत्र, आतर्गच्छ ।
‘देवास् इह’ इति स्थिते, रुत्वम् ।

१६७ । भोभगो अघोअपूर्वस्य योऽशि ना३।१७ । एतत्पूर्वस्य

रोर्यदिशः स्यादशि परे । असन्धिः सौत्रः । 'लोपः शाकल्यस्य' (स६७) ।
देवा इह-देवायिह । 'अशि' किम् ? देवास्सन्ति । यद्यपीह यत्वस्या-
न्वाधिसर्गो लभ्यते, तथापि विसर्गस्य स्थानिवद्भावेन स्त्वाद्यत्वं
नाना । न ह्ययमल्विधिः, 'रोः' इति समुदायरूपाश्रयणात् । 'भोस्',
अगास् अघोस्, इति सान्ता निपाताः । तेषां रोर्यत्वे कृते ।

१६८ । उद्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ८।३।१८। पदान्ति-
योर्वकारयकारयोर्लघूच्चारणौ वयौ वा स्तोऽशि परे । यस्योच्चारणे
जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं जायते स लघूच्चारणः ।

१६९ । ओतो गार्ग्यस्य ८।३।२०। ओकारात्परस्य पदान्तस्या-
लघुप्रयत्नस्य यकारस्य नित्यं लोपः स्यात् । गार्ग्यग्रहणं पूजार्थम् । ओ
अच्युत । लघुप्रयत्नपक्षे 'भोयच्युत' । 'पदान्तस्य' किम् ? तोयम् ।

१७० । उञि च पदे ८।३।२१। अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोप
उञि पदे । स उ एकाभिः । पदे किम् ? तन्त्रयुतम् । वैजः सम्प्र-
सारणे रूपम् । यदि तु प्रतिपदोक्तो निपातः 'उञ्' इति ग्रहीष्यते,
तर्ह्युत्तरार्थं पदग्रहणम् ।

१७१ । हलि सर्वेषाम् ८।३।२२ भोभगोअवोअपूर्वस्य लध्वलघू-
च्चारणस्य यकारस्य लोपः स्याद्धलि सर्वेषां मतेन । भो देवाः भो लक्ष्मि ।
भो विद्वद्बृन्द । भगो नमस्ते । अवो याहि । देवा नम्याः । देवा यान्ति ।
'हलि' किम् ? देवा इह, देवायिह ।

१७२ । रोऽसुपि ८।२।६९। अहो रेफादेशः स्यान्न तु सुपि । रोरप-
वादः । अहरहः । अहर्गणः । 'असुपि' किम् ? अहोभ्याम् । अव 'अहन्'
(स४४४) इति रुत्वम् । ३२९ रूपरान्निशन्तरेषु रुत्वं वाच्यम्* ।
अहोरूपम् । गतमहो रान्निरेषा । एकादेशविकृतस्यानन्यत्वादहो रात्रः ।

अहोरथन्तरम् । ३४० अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफः* । विसर्गा-
पवादः अहर्पतिः । गीर्पतिः । धूर्पतिः । पक्षे विसर्गोपध्मानीयौ ।

१७३ । रो रि ८।३। १४। रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् ।

१७४ । द्रुलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ६।३। १११। ढरेफौ लोपयतीति-
तथा, तस्मिन्वर्णोऽर्थाद् ढकाररेफात्मके परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात् ।
पुनरमते । हरी रम्यः । शम्भू राजते । 'अणः' किम् । वृढः । वृढः ।
'वृहू हिंसायाम्' । 'वृहू उद्यमने' । पूर्वग्रहणमनुत्तरपदेऽपि पूर्वमात्रस्यैव
दीर्घार्थम् । लीढः । अजर्वाः । 'मनस् रथः' इत्यत्र रुत्वे कृते 'हशि च'
(सू १६६) इत्युत्वे 'रो रि' (१७३) इति लोपे च प्राप्ते ।

१७५ । विप्रतिपेधे परं कार्यम् १।४। २। तुल्यबलविरोधे परं कार्यं
स्यात् । इति लोपे प्राप्ते 'पूर्वत्रासिद्धम्' (सू १२) इति 'रो रि' (सू १७३)
इत्यस्यासिद्धत्वादुत्त्वमेव । मनोरथः ।

१७६ । एतत्तदोः सुलोपोऽक्रोरनञ्समासे हलि ६।१। १३२। अक-
कारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्याद्वलि न तु नञ्समासे । एष विष्णुः ।
स शम्भुः । 'अकोः' किम् ? एषको रुद्रः । 'अनञ्समासे' किम् ? असः
शिवः । 'हलि' किम् ? एषेऽत्र ।

१७७ । सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् ६।१। १३४। सस् इत्येतस्य-
सोलोपः स्यादचि पादश्चेच्छोपे सत्येव पूर्येत । 'समामविड्ढिप्रभृति य-
ईशिषे' । 'इह ऋक्पाद एव गृह्यते' इति वामनः । 'अविशेषाच्छ्लोक-
पादोऽपीत्यपरे' । 'सैव दाशरथी रामः' । 'लोपे चेत्' इति किम् ? स
इत्येति । स एवमुक्त्वा । 'सत्येव' इत्यवधारणं तु 'स्यइच्छन्दसि
बहुलम्' (सू ३।२६) इति पूर्वसूत्राद्बहुलग्रहणानुवृत्त्यालभ्यते । तेने-

न-‘सोऽहमाजन्मशुद्धानाम्’ । हति स्वादिसन्धिप्रकरणम् ।

इति पञ्चसन्धयः ।

(शब्दाधिकारः) ।

अथ अजन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् ॥ ८ ॥

१७८ । अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् १।२।४५ । धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वाऽर्थवच्छब्दस्वरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् ।

१७९ । कृत्तद्धितसमासाश्च १।२।४६ । कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः स्युः । पूर्वसूत्रेण सिद्धे समासग्रहणं नियमार्थम्— यत्र सङ्घाते पूर्वो भागः पदं तस्य चेद्भवति तर्हि समासस्यैव । तेन वाक्यस्य न ।

१८० । प्रत्ययः ३।१।१। आपञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारोऽयम् ।

१८१ । परश्च ३।१।२। अयमपि तथा ।

१८२ । ङ्याप्प्रातिपदिकात् ४।१।१। ङ्यन्तादावन्तात्प्रातिपदिकाच्चेत्यापञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारः । ‘प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्’ (प. ७२) इत्येव सिद्धे ङ्याग्रहणं ङ्यावन्तात्तद्धितोत्पत्तिर्यथा स्यान्ङ्याभ्यां प्राङ् माभूदित्येवमर्थम् ।

१८३ । स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ४।१।२। ङ्यन्तादावन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः । सुङस्योरकारेकारौ जशटङ्पाश्चेतः ।

१८४ । विभक्तिश्च १।४।१०४। सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः । तत्र ‘सु’ ‘औ’ ‘जस्’ इत्यादीनां सप्तानां त्रिकाणां प्रथमादयः सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञाः, ताभिरिहापि व्यवहारः ।

१८५ । सुपः १।४।१०३। सुपञ्चलि त्रीणि अजन्तान्येकश्च एकः

वचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः ।

१८६ । द्वयेकयोर्द्विवचनैकवचने १।४।२२ । द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः ।

१८७ । बहुषु बहुवचनम् १।४।२१ । बहुत्वे एतत्स्यात् । रत्व-
विसर्गौ, रामः ।

१८८ । सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ १।२।६४ । एकविभक्तौ
यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते । 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'
(सू. १६४), 'नादिचि' (सू. १६५), 'बृद्धिरेचि' (सू. ७२), रामौ ।

१८९ । चुट्ट १।३।७ । प्रत्ययाद्यौ चुट्ट इतौ स्तः । इति जस्ये-
त्संज्ञायाम् ।

१९० । न विभक्तौ तुस्माः १।३।४ । विभक्तिस्थास्तवर्गसकार-
मकारा इतो न स्युः । इति सकारस्य नेत्वम् ।

१९१ । अतो गुणे ६।१।९७ । अपदान्तादकाराद् गुणे परतः
पररूपमेकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते । परत्वः पूर्वसवर्णदीर्घः । 'अतो
गुणे' (सू. १९१) इति हि 'पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन्वा-
धन्ते नोत्तरान्' (प. ६०) इति न्यायेन 'अकः सवर्णे' (सू. ८५)
इत्यस्यैवापवादः, न तु 'प्रथमयोः-' (सू. १६४) इत्यस्यापि । रामाः ।

१९२ । एकवचनं सम्बुद्धिः २।३।४९ । सम्बोधने प्रथमाया
एकवचनं सम्बुद्धिसंज्ञं स्यात् ।

१९३ । एङ्हस्वात्सम्बुद्धेः ६।१।६९ । एङन्ताद्भ्रस्वान्ताच्चा-
ङ्गाद्धलुप्यते सम्बुद्धेश्चेत् । सम्बुद्धयान्नित्यङ्गाङ्गस्यैङ्हस्वाभ्यां विशे-
षणान्नेह-हे कतरत्कुलेति । हे राम । हे रामौ । हे रामाः । 'एङ्'
ग्रहणं किम् ? हे हरे । हे विष्णो । अत्र हि परत्वान्नित्यत्वाच्च सम्बु-
द्धिगुणे कृते हस्वात्परत्वं नास्ति ।

१९४ । अमि पूर्वः ६।१।१०७। अक्रोऽभ्यचि परतः पूर्वरूपमे-
कादेशः स्यात् । रामम् । रामौ ।

१९५ । लशक्वतद्धिते १।३।८। तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशक्वर्गा
इतः स्युः । इनि शसः शस्येत्संज्ञा ।

१९६ । तस्माच्छसो नः पुंसि ६।१।१०३। पूर्वसवर्णदीर्घात्प-
रो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि ।

१९७ । अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ८।४।२। अट् कवर्गं पवर्गं
अङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासम्भवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां पर-
स्य नस्य णः स्यात्समानपदे । 'पदव्यवायेऽपि' (सू. १०५९) इति
निषेधं बाधितुमाङ्ग्रहणम् । नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणार्थम् । तच्चा-
कर्तुं शक्यम् अयोगवादानामट्स्वपदेशस्योक्तत्वात् । इति णत्वे प्राप्ते

१९८ । पदान्तस्य ८।४।३७। पदान्तस्य नस्य णत्वं न स्यात् ।
रामान् ।

१९९ । यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् १।४।१३ ।
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दस्वरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं
स्यात् । 'भवामि' 'अविष्यामि' इत्यादौ विकरणविशिष्टस्याङ्गसंज्ञार्थं तदा-
दिग्रहणम् । 'विधिः' इति किम् ? स्त्री इयती । 'प्रत्यये' किम् ? प्रत्यय-
विशिष्टस्य ततोऽप्यधिकस्य वा मा भूत् ।

२०० । अङ्गस्य ६।४।१। इत्यधिकृत्य ।

२०१ । टाङ्सिङ्सामिनात्स्याः ७।१।१२। अकारान्तादङ्गाट्टा-
दीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः । णत्वम्, रामेण ।

२०२ । सुपि च ७।३।१०२। यनादौ सुपि परे अतोऽङ्गस्य दीर्घः
स्यात् । रामाभ्याम् ।

२०३ । अतो मिस ऐस् ७।१।९। अकारान्तादङ्गाङ्गित ऐस्
स्यात् । अनेकाल्वात्सर्वादेशः, रामैः ।

२०४ । डेर्यः ७।१।१३ । अतोऽङ्गात्परस्य 'डे' इत्यस्य यादेशः
स्यात् । रामाय । इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सुप्त्वात् 'सुपि च' (सू.
२०२) इति दीर्घः । 'सन्निपातच्छृणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्य'
(प. ८६) इति परिभाषा तु नेह प्रवर्तते, 'कष्टाय क्रमणे' (सू. २६७०)
इत्यादिनिर्देशेन तस्या अनित्यत्वज्ञापनात् । रामाभ्याम् ।

२०५ । बहुवचने झल्येस् ७।३।१०३। भलादौ बहुवचने सुपि
परे अतोऽङ्गात्स्यैकारः स्यात् । रामेभ्यः । 'बहुवचने' किम् ? रामः । राम-
स्य । 'झलि' किम् ? रामाणाम् । 'सुपि' किम् ? पचध्वम् । जश्त्वम्,

२०६ । वाऽवसाने ८।४।५६। अवसाने भलां चरो वा स्युः ।
रामात्-रामाद् । द्वित्वे रूपचतुष्टयम् । रामाभ्याम् । रामेभ्यः । रामस्य ।
सस्य द्वित्वपक्षे 'खरि च' (सू. १२१) इति चत्वेऽप्यान्तरतम्यात्सस्य स
एव, न तु, तकारः. अल्पप्राणतया प्रयत्नभेदात् । अत एव 'सः सि'-
(सू २३४२) इति तादेश आरभ्यते ।

२०७ । ओसि च ७।३।१०४। ओसि परे अतोऽङ्गात्स्यैकारः स्यात् ।
रामयोः ।

२०८ । ह्रस्वनद्यापो नुट् ७।१।५४। ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादावन्ताच्चा-
ङ्गात्परस्यामो नुडागमः स्यात् ।

२०९ । नामि ६।४।३। नामि परेऽङ्गन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् । रामा-
णाम् । 'सुपि च' (सू. २०२) इति दीर्घो यद्यपि परस्तथापीह न प्रवर्तते,
'सन्निपात' (प. ८६) परिभाषाविरोधात् । नामि' (सू. २०९) इत्यनेन
त्वारम्भसामर्थ्यात्परिभाषा बाध्यते । रामे । रामयोः । सुपि एत्वे कृते ।

२१० अपदान्तस्य मूर्धन्यः ८।३।५५ । आपादपरिसप्राप्तेरधि-
कारोऽयम् ।

२११ । हृण्कोः ८।३।५७ । इत्यधिकृत्य

२१२ । आदेशप्रत्यययोः ८।३।५९ । 'सहेः साढः सः' (स. ३३५) इति सूत्रात् 'सः' इति पष्ठ्यन्तं पदमनुवर्तते । इण्कवर्गाभ्यां परस्यापदान्तस्यादेशः प्रत्ययावयवश्च यः सकारस्तस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् । विधुताघोषस्य सस्य तादृश एव षः । रामेषु । 'इण्कोः' किम् ? रामस्य 'आदेशप्रत्यययोः' किम् ? सुपीः । सुपिसौ । सुपिसः । अपदान्तस्य' किम् ? हरिस्तत्र । एवं कृष्णमुकुन्दादयः ।

२१३ । सर्वादीनि सर्वनामानि १।१।२७ । सर्वादीनि शब्द-
स्वरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः । तदन्तस्यापीयं संज्ञा, 'द्वन्द्वे च'
(सू. २२४) इति ज्ञापकात् । तेन 'परमसर्वत्र' इति त्रल्, 'परमभवकान्'
इत्यत्राकच्च सिद्ध्यति ।

२१४ । जसः शी ७।१।१७ । अदन्तात्सर्वनाम्नः परस्य जसः
शी स्यात् । अनेकाल्पत्वात्सर्वादेशः । न च 'अव्ययस्तु—' (सू. ३६४)
इत्यादाविव । 'नानुबन्धकृतमनेकाल्पत्वम् (प. ६) इति वाच्यम्,
सर्वादेशत्वात्प्रागित्संज्ञाया एवाभावात् । सर्वे ।

२१५ । सर्वनाम्नः स्मै ७।१।१४ । अतस्सर्वनाम्नो 'हे' इत्यस्य
'स्मै' स्यात् । सर्वस्मै ।

२१६ । ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ७।१।१५ । अतस्सर्वनाम्नो
ङसिङ्योरेतौ स्तः । सर्वस्मात् ।

२१७ । आभि सर्वनाम्नः । सुट् ७।१।५२ । अवर्णान्तात्परस्य
सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडागमः स्यात् । एत्वषत्वे, सर्वेषाम् । सर्व-

स्मिन् । शेषं रामवत् । एवं विश्वादयोऽप्यदन्ताः । सर्वादयश्च पञ्चत्रिं-
 शत्—‘सर्वं विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् स्व
 नेम सम सिम । ‘पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यचस्थायाम-
 संज्ञायाम्’ (ग) । ‘स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्’ (ग) ‘अन्तरं बहि-
 र्योगोपसंख्यानयोः’ (ग) । त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक
 द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम्—इति उभशब्दो द्वित्वविशिष्टस्य वाच-
 कः । अत एव नित्यं द्विवचनान्तः । तस्येह पाठस्तु ‘उभकौ’ इत्यक-
 जर्थः । न च कप्रत्ययेनेष्टसिद्धिः, द्विवचनपरत्वाभावेन ‘उभयतः’
 ‘उभयत्र’ इत्यादाविवायन्प्रसङ्गात् । तदुक्तम्—* ४१ उभयोन्यत्र *
 इति । अन्यत्रेति द्विवचनपरत्वाभावे । उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्ति,
 इति कैयटः । अस्ति, इति हरदत्तः । तस्माज्जस्ययजादेशस्य स्थानिव-
 झावेन तयप्प्रत्ययान्ततया ‘प्रथमचरम्—’ (सू. २२६) इति विकल्पे
 प्राप्ते विभक्तिनिरपेक्षत्वेनान्तरङ्गत्वान्नित्यैव संज्ञा भवति । उभये डतर-
 डतमौ प्रत्ययौ । ‘प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम् (प २४) इति तद-
 न्ता ग्राह्याः । यद्यपि ‘संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति’
 (प. २८) ‘सुप्तिङन्तम्’ (सू. २९) इति ज्ञापकात्, तथापीह तदन्त
 ग्रहणम्, केवलयोः संज्ञायाः प्रयोजनाभावात् । अन्यतरान्यतमशब्दा-
 वध्युत्पन्नौ स्वभावाद् द्विवहुविषये निर्धारणे वर्तते । तत्रान्यतमशब्दस्य
 गणे पाठाभावात् संज्ञा । ‘त्व’ ‘स्व’ इति द्वावप्यदन्तावन्यपर्यायौ ।
 ‘एक उदात्तोऽपरोऽनुदात्तः’ इत्येके । ‘एकस्तान्तः’ इत्यपरे । ‘नेम’
 इत्यर्थे । समः सर्वपर्यायः । तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते, ‘यथासंख्यमनु-
 देशः समानाम्’ (सू. १२८) इति ज्ञापकात् । अन्तरं बहिर्योग—(ग)
 इति गणसूत्रे * ४२ ‘अपुरि’ इति वक्तव्यम् * । अन्तरायां पुरि ।

२१८। पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा-
याम् । १।१।३४ । एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणपा-
ठात्सर्वत्र या प्राप्ता सा जसि वा स्यात् । पूर्वे—पूर्वाः । स्वामिधेयापे-
क्षावधिनियमो व्यवस्था । 'व्यवस्थायां' किम् ? दक्षिणा गाथकाः ।
कुशला इत्यर्थः । 'असंज्ञायां' किम् ? उत्तराः कुरवः ।

२१९ । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् १।१।३५ । ज्ञातिधनान्यवा-
चिनः स्वशब्दस्य या प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा स्यात् । स्वे—स्वाः ।
आत्मीया इत्यर्थः । आत्मन इति वा । ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाः,
ज्ञातयोऽर्था वा ।

२२० । अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः १।१।३६ । बाह्ये
परिधानीये चार्थेऽन्तरशब्दस्य या प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा स्यात् ।
अन्तरे—अन्तरा वा गृहाः । बाह्या इत्यर्थः । अन्तरे—अन्तरा वा
शाटकाः । परिधानीया इत्यर्थः ।

२२१ । पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ७।१।६ । एभ्यो नवभ्यो
उंसिङ्गयोः स्मात्स्मिन् नो वा स्तः । पूर्वस्मात्—पूर्वात् । पूर्वस्मिन्—पूर्वे ।
एवं परादीनामपि । शेषं सर्ववत् । एकशब्दः संख्यायां नित्यैकवचनान्तः ।

२२२ । न बहुव्रीहौ १।१।२१ । बहुव्रीहौ चिकीर्षिते सर्वनामसंज्ञा
न स्यात् । त्वकं पिता यस्य स त्वत्कपितृकः । अहकं पिता यस्य स
मत्कपितृकः । इह समासात्प्रागेव प्रक्रियावाक्ये सर्वनामसंज्ञा निषिद्धयते
अन्यथा लौकिके विग्रहवाक्ये इव तत्राप्यङ्गप्रवर्तेत स च समासेऽपि
श्रूयेत । 'अतिक्रान्तो भवकन्तम्, अतिभवकान्' इतिवत् । भाष्यकारस्तु
'त्वत्कपितृकः' 'मत्कपितृकः' इति रूपे इष्टापत्तिं कृत्वैतत्सूत्रं प्रत्या-
चक्ष्यौ । यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम् । संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वा-

दयः, महासंज्ञाकरणेन तदनुगुणानामेव गणे सन्निवेशात् । अतः संज्ञा-
कार्यमन्तर्गणकार्यं च तेषां न भवति । सर्वो नाम कश्चित्स्मै सर्वाय देहि ।
अतिक्रान्तः सर्वमति सर्वस्तस्मै अतिसर्वाय देहि । अतिकतरं कुलम् अतितत् ।

२२३ । तृतीयासमासे १।१।३० । अत्र सर्वनामता न स्यात् ।
मासपूर्वाय । तृतीयासमासार्थवाक्येऽपि न । मासेन पूर्वाय ।

२२४ । द्वन्द्वे च १।१।३१ । द्वन्द्वे उक्ता संज्ञा न । वर्णाश्रमे-
तराणाम् । समुदायस्यार्थं निषेधो न त्ववयवानाम् । नचैवं तदन्त-
विधिना झट्प्रसङ्गः, 'सर्वनाम्नो विहितस्यामः झट्' इति व्याख्यातत्वात् ।

२२५ । विभाषा जसि १।१।३२ । जसाधारं यत्कार्यं शीभा-
वाख्यं तत्र कर्तव्ये द्वन्द्वे उक्ता संज्ञा वा स्यात् । वर्णाश्रमेतरे—वर्णा-
श्रमेतराः । शीभावं प्रत्येव विभाषेत्युक्तम् । अतो नाकच, किन्तु
कप्रत्यय एव, वर्णाश्रमेतरकाः ।

२२६ । प्रथमचरमतयाल्पाधकतिपयनेमाश्च १।१।३३ । एते
जसः कार्यं प्रत्युक्तसंज्ञा वा स्युः । प्रथमे—प्रथमाः । शेषं रामवत् ।
तयप् प्रत्ययः, ततस्तदन्ता ग्राह्याः । द्वितये—द्वितयाः । शेषं रामवत् ।
नेमे—नेमाः । शेषं सर्ववत् । * ४३ विभाषाप्रकरणे तीयस्य
ङित्सूपसंख्यानम् * । द्वितीयस्मै—द्वितीयाय । इत्यादि । एवं
तृतीया । अर्थवद्ग्रहणान्नेह—पटुजातीयाय । निर्जरः ।

२२७ । जराया जरसन्यतरस्याम् ७।२।१०१ । जराशब्दस्य
'जरस्' वा स्यादजादौ विभक्तौ । 'पदाङ्गाधिकारे तस्य च तदन्त-
स्य च' (प, २९) । अनेकाल्त्वात्सर्वादौ प्राप्ते निर्दिश्यमानस्या-
देशा भवन्ति' (प, १२) । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् जरशब्दस्य
जरस् । निर्जरसौ । निर्जरसः । इनादोन्वाधित्वापरत्वाज्जरस् । निर्जरसा

निर्जरसे । निर्जरसः २ । पक्षे हलादौ च रामवत् । वृत्तिकृता तु “पूर्व-
विप्रतिषेधेन इनातोः कृतयोः ‘सन्निपात’ (प. ८६) परिभाषाया
अनित्यत्वमाश्रित्य जरसि कृते ‘निर्जरसिन’ ‘निर्जरसात्’ इति रूपे, न तु
‘निर्जरसा’ ‘निर्जरसः’ इति केचित्” इत्युक्तम् । तथा भिसि ‘निर्जरसैः’
इति रूपान्तरमुक्तम् । तदनुसारिभिश्च षष्ठ्येकवचने ‘निर्जरस्य’ इत्येव
रूपमिति स्वीकृतम् । एतच्च भाष्यविरुद्धम् ।

२२८ । पृष्ठोमासृद्धिश्चशस्यूषन्दोषन्यकञ्जुकञ्जुदन्नासञ्जु-
स्प्रभृतिषु ६।१।६३ । पाद दन्त नासिका मास हृदय निशा असृज्
यूष दोष् यकृत् शकृत् उदक आस्य एषां पदादय आदेशाः स्युः असादौ
वा । ‘आसनशब्दस्यासन्नादेशः’ इति काशिकायामुक्तं, तत्प्रामादिकम् ।
पादः। पादौ । पादाः। पादम् । पादौ । पदः। पादान् । पदा-पादेन इत्यादि ।

२२९ । सुडनपुंसकस्य १।१।४३ । ‘सुट्’ इति प्रत्याहारः ।
स्वादिष्ववचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि स्युरक्लीबस्य ।

२३० । स्वादिष्वसर्वनामस्थाने १।४।१७ । कप्प्रत्ययावधिषु
स्वादिष्वसर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् ।

२३१ । यचि भम् १।४।१८ । यकारादिष्वजादिषु च कप्प्रत्यया-
वधिषु स्वादिष्वसर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वं भसंज्ञं स्यात् ।

२३२ । आकङ्गारादेकासंज्ञा १।४।१९ । इत ऊर्ध्वं ‘कङ्गाराः
कर्मधारये’ (सु. ७५२) इत्यतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा ज्ञेया । या परा
अनवकाशा च । तेन शसादावचि भसंज्ञैव, न पदत्वम् । अतो जश्त्वं
न । दतः । दता । जश्त्वं, दङ्ग याम् । इत्यादि । मासः । मासा । भ्यामि-
रुत्वे यत्वे च यलोपः । माभ्याम् । माभिः इत्यादि ।

२३३ । भस्य ६।४।१२९ । अधिकारोऽयम् ।

२३४ । अञ्ज्ञोपोऽनः ६।४।१३४। अज्ञावयवोऽसर्वनामस्थानयजा-
दिस्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपः स्यात् ।

२३५ । रघाभ्यां नो णः समानपदे द्वा४।१ । एकपदस्थाभ्यां
रेफषकाराभ्यां परस्य नस्य णः स्यात् । यूष्णः । यूष्णा । 'पूर्व-
स्मादपि विधौ स्थानिवद्भावः' इति पक्षे तु 'अढव्यवाये' (सू. १९७)
इत्येवान्न णत्वम् । *४४ पूर्वान्नासिद्धे न स्थानिवत्* । इति तु इह
नास्ति, *४५ तस्य दोषः संयोगादिलोपलक्षणत्वेषु* इति निषेधात् ।

२३६ । न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य ८।२।७ । 'न' इति 'प्राति
पदिक' इति च लुप्तषष्ठीके पदे । प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्पदं तदन्तस्य
नकारस्य लोपः स्यात् । नलोपस्यासिद्धत्वादीर्घत्वमेतन्मैस्त्वं च न ।
यूषभ्याम् । यूषभिः । यूषभ्यः । इत्यादि ।

२३७ । विभाषा छिद्योः ६।४।१३६ । अज्ञावयवोऽसर्वनामस्थान-
यजादि स्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपो वा स्यात् छिद्योः पर-
योः । यूष्णि-यूषणि । पक्षे रामवत् । 'पहन्न—' (सू. २२८) इति सूत्रे
प्रभृतिग्रहणं प्रकारार्थम् । तथा च औङः श्यामपि दोषन्नादेशो भाष्ये
ककुदोषणी, इत्युदाहृतः । तेन 'पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम्' 'स्वान्तं
हन्मानसं मनः' इति चामरः सङ्गच्छते । 'आसन्न्यं प्राणमूचुः' इति
च । आस्ये भवः आसन्न्यः । 'दोष्' शब्दस्य नपुंसकत्वमप्यतएव भाष्या-
त् । तेन 'दक्षिणं दोर्निशाचरः' इति सङ्गच्छते । 'भुजबाहू प्रवेष्टो
दोः' इत्यमरः । इति साहचर्यात्पुंस्त्वमपि । 'दोषं तस्य तथाविधस्य
भजतः' इति । द्वयोरहोर्भवं द्वयहः ।

२३८ । संख्याविषाद्यपूर्वस्याहस्याहन्नन्यतरस्यां डौ ६।
३।११० । संख्यादिपूर्वस्याहस्याहन्नादेशो वा स्यात् डौ । द्वयह्नि-

द्वयहनि-द्वयहे । विगतमहव्यंहः । व्यद्वि-व्यहनि-व्यहे । अहः सायः
सायाहः । सायाद्वि-सायाहनि-सायाहे । इत्यद्वन्ताः ।

अथ आदन्तप्रकरणम् ।

विश्वपाः ।

२३९ । दीर्घाज्जसि च ६ । १ । १०५ । दीर्घाज्जसि इचि च परे
प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घो न स्यात् । वृद्धिः, विश्वपौ । सवर्णदीर्घः,
विश्वपाः । यद्यपीह औडि 'नादिचि' (सू १६५) इत्येव सिद्धम्, जसि
तु सत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घे क्षतिर्नास्ति; तथापि 'गौर्यौ' 'गौर्यः' इत्याद्यर्थे
सूत्रमिहापि न्याय्यत्वादुपन्यस्तम् ।

२४० । आतो आतोः ६।४।१४० । आकारान्तो यो धातुस्तदन्त-
स्य लोपः स्यात् । 'अतोऽन्त्यस्य' (सू ४२) विश्वपः । विश्वपा । विश्व-
पाभ्याम् । इत्यादि । एवं शङ्खध्मादयः । 'धातोः' किम्? हाहान् । ठा,
सवर्णदीर्घः, हाहा । डे, वृद्धिः, हाहै । ङसिङसोर्दीर्घः, हाहाः । ओसि
वृद्धिः, हाहोः । ङौ आद्गुणः, हाहे । शेषं विश्वपावत् । 'आतः' इति
योगविभागादधातोर्ध्याकारलोपः कश्चित् । क्त्वः । इनः । इत्याद्वन्ताः

अथ इदन्तप्रकरणम् ।

हरिः । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः' (सू १६४) । हरी ।

२४१ । जसि च ७।३।१०९ । ह्रस्वान्तस्याङ्गस्य गुणः स्यञ्जसि
परे । हरयः ।

२४२ । ह्रस्वस्य गुणः ७।३।१०८ । ह्रस्वस्य गुणः स्यात्सम्बुद्धौ ।
'एङ्ह्रस्वात्—' (सू १९३) इति सम्बुद्धिलोपः । हे हरे । हरिम् ।
हरो । हरीन् ।

२४३ । शेषो व्यसखि १।४।७ । अनदीसंज्ञौ ह्रस्वौ याविवर्णौ-

वर्णौ तदन्तं सखिवर्जं विसंज्ञं स्यात् । 'शेषः' किम् ? मत्यै । एकसंज्ञा-
धिकारात्सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टार्थम् । 'ह्रस्वौ' किम् ? वातप्रभ्ये । 'यू'
किम् ? मात्रे ।

२४४ । आङो नाऽस्त्रियाम् ७।३।१२०। वेः परस्याङो ना स्याद-
स्त्रियाम् । 'आङ' इति टासंज्ञा प्राचाम् । हरिणा । अस्त्रियाम् किम् ? मत्या ।

२४५ । घेङिति ७।३।१११। विसंज्ञकस्य ङिति सुपि गुणः स्या
त् । हरये । 'घेः' किम् ? सख्ये । 'ङिति' किम् ? हरिभ्याम् । 'सुपि',
किम् ? पट्वी । 'घेङिति' (सू. २४५) इति गुणे कृते ।

२४६ । ङसिङ्सोश्च ६।१।११०। षङो ङसिङ्सोरिति परे पूर्व-
पमेकादेशः स्यात् । हरेः २ । हर्योः । हरीणाम् ।

२४७ । अच्च घेः ७।३।११९। इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरीत्स्यात्,
वेरन्तादेशश्चाकारः । वृद्धिः, हरौ । हर्योः । हरिषु एवं श्रीपत्यग्निरवि-
कन्यादयः ।

२४८ । अनङ् सौ ७।१।९३। सख्युत्प्लस्यानङादेशः स्यादस-
म्बुद्धौ सौ परे । 'ङिच्च' (सू. ४३) इत्यन्तादेशः ।

२४९ । अलोऽन्त्यात्पूर्वं उपधा १।१।६५ । अन्त्यादलः पूर्वो
वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् ।

२५० । सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ ६।४।८। नान्तस्योपधाया
दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ।

२५१ । अपृक्त एकालप्रत्ययः १।२।४१। एकालप्रत्ययो यः सो-
ऽपृक्तसंज्ञः स्यात् ।

२५२ । हलङ्याढभ्यो दीर्घात्सुतिश्चपृक्तं हल् ६।१।६८ ।
इलन्तात्परं दीर्घौ यौ ङथापौ तदन्ताच्च परं सु ति सि इत्येतदपृक्तं

हल् लुप्यते । 'हल्ङ्वाभ्यः' किम् ? ग्रामणीः । 'दीर्घात्' किम् ? निष्कौशम्बिः । अतिखट्वः । 'भुतिसि' इति किम् ? अभैत्सीत् । तिपा सहचरितस्य सिपो ग्रहणात्सिचो ग्रहणं नास्ति । 'अपृक्तम्' इति किम् ? विभर्ति । 'हल्' किम् ? राजा । नलोपो न स्यात्, संयोगान्तलोपस्या-
सिद्धत्वात् । सखा । हे सखे ।

२५३ सख्युरसखुद्धौ ७।१।९२। 'सख्युरङ्गात्परं' सम्बुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णित्कार्यकृत्स्यात् ।

२५४ । अचो ञ्णिस्ति ७।२।११५। अिति णिति च परेऽजन्ता-
ङ्गस्य वृद्धिः स्यात् । सखायौ । सखायः । सखायम् । सखायौ । विसं-
ज्ञाभावान्न तत्कार्यम् । सख्या । सख्ये ।

२५५ । ख्यत्यात्परस्य ६।१।११२। खितिशब्दाभ्यां खीतीशब्दा-
भ्यां कृत्यणादेशाभ्यां परस्य ङसिङ्सोरत् उरस्यात् । सख्युः ।

२५६ औत् ७।३।११८। इदुङ्ग्यां परस्य ङेरीत्स्यात् । उकारानु-
वृत्तिरुत्तरार्था । सख्यौ । शेषं हरिवत् । शोभनः सखा सुसखा । सुस-
खायौ । सुसखायः । अनङ्गिद्वन्नावयोराङ्गत्वात्तदन्तेऽपि प्रवृत्तिः ।
समुदायस्य सखिरूपत्वाभावात् 'असखि, (सू. २४३) इति निषेधाप्रवृ-
त्तेर्षिसंज्ञा । सुसखिना । सुसख्ये । ङसिङ्सोर्गुणे कृते कृत्यणादेशत्वा-
भावत् 'ख्यत्यात्-' (सू. २५५) इत्युत्वं न । सुसखेः । सुसखौ । इत्यादि
एवमतिशयितः सखा अतिसखा । 'परमः सखा यस्य' इति विग्रहे परम-
सखा । परमसखायौ । इत्यादि । गौणत्वेऽनङ्गिस्त्वे प्रवर्तते । सखी-
मतिक्रान्तोऽतिसखिः । 'लङ्गविशिष्ट' (प. ७३) परिभाषाया अनि-
त्यत्वान्न टच् । हरिवत् । इहानङ्गिस्त्वे न भवतः, 'गोस्त्रियोः—'
(सू. ६५७) इति छस्वत्वेन सखिशब्दस्य लाक्षणिकत्वात् । 'लङ्गणप्रति-

सिद्धान्तकौमुद्याम्-

पदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात् (प ११४)

२६७ । पतिः समास एव १।४८। पतिशब्दः समास एव विसंज्ञः स्यात् । पत्या । पत्ये । पत्युः २ । पत्यौ । शेषं हरिवत् । समासे तु भूपतिना । भूपतये । कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ।

२६८ । बहुगणवतुडति सङ्ख्या १।१।२८। एते सङ्ख्यासंज्ञाः स्युः ।

२६९ । डति च १।१।२९। डत्यन्ता सङ्ख्या षट्संज्ञा स्यात् ।

२६० । प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः १।१।६१। लुक्श्लुलुप्शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तत्संज्ञं स्यात् ।

२६१ । षड्भ्योलुक् ७।१।२२। षड्भ्यः परयोर्जश्शसोलुक् स्यात् ।

२६२ । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् १।१।६२। प्रत्यये लुप्तेऽपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् । इति 'जसि च' (सू. २४१) इति गुणे प्राप्ते ।

२६३ । न लुमताऽङ्गस्य १।१।६३। लुक् श्लु लुप् एते लुमन्तः । लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् । कति । कति । कतिभिः । कतिभ्यः । कतिभ्यः । कतीनाम् । कतिषु । अस्मद्युष्मद्वट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः । त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । त्रयः । त्रीन् । त्रिभिः । त्रिभ्यः २ ।

२६४ । त्रैस्त्रयः ७।१।६३। त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यादामि । त्रयाणाम् । परमत्रयाणाम् । गौणत्वे तु नेति केचित् । प्रियत्रीणाम् । वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणाम् । त्रिषु । दिशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः ।

२६५ । त्यदादीनामः ७।२।१०२। एषामकारोऽन्तादेशः स्यादभिभक्तौ । *४६ द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः* । द्वौ २ । द्वाभ्याम् ३ । द्वयोः २ । 'द्विपर्यन्तानाम्' किम् ? भवान् । भवन्तौ । भवन्तः । संज्ञायामुपसर्जनत्वे च नात्वम्, सर्वाण्यन्तर्गणकार्यत्वात् । द्विनाम कश्चित् । द्विः । द्वी । द्वावतिक्रान्तोऽतिद्विः । हरिवत् । प्राधान्ये तु 'परमद्वौ' इत्या

दि । औडुलोमिः । औडुलोमी । बहुवचने तु । उडुलोमाः । 'लोम्नोऽ
पत्येषु बहुवचकारो वक्तव्यः' (वा ३००) । बाह्वादोभोऽपवादः ।
औडुलोमिम् । औडुलोमी । उडुलोमान् । इति इदन्ताः ।

अथ ईदन्तप्रकरणम् ।

'वातप्रमीः' (उ४४१) इत्युणादिसूत्रेण माङ् ईप्रत्ययः । स च
कित् , वार्तं प्रमिमीते वातप्रमीः । 'दीर्घाञ्जसि च' (सू. २३९) वात-
प्रम्यौ । वातप्रम्यः । हे वातप्रमीः । अमिपूर्वः' (सू. १९४) वातप्रमीम् ।
वातप्रम्यौ । वातप्रमीन् । वातप्रम्या । वातप्रमीभ्याम् । वातप्रम्ये ।
वातप्रम्यः २ । वातप्रम्योः २ । वातप्रम्याम् । दीर्घत्वान्न नुट् ।
औ तु सवर्यदीर्घः, वातप्रमी । वातप्रमीषु । एवं ययीपम्यादयः ।
यान्त्यनेनेति ययीमार्गः । पाति लोकमिति पपीः सूर्यः । 'यापोः किङ्
द्वे च' (४३६) इति ईप्रत्ययः । क्तिन्तवातप्रमीशब्दस्य तु अमि
शसि औ च विशेषः । वातप्रम्यम् । वातप्रम्यः । वातप्रम्यि । परने-
काचः' (सू. २७२) इति वक्ष्यमाणो यण् । प्रधीवत् । बह्वयः श्रेयस्यो
यस्य स बहुश्रेयसी । दीर्घङ्ग्रन्तत्वात् 'हल्ङ्याप्' (सू. २५२) इति मुलोपः
२६६ । यू स्रयाख्यौ नदी १।४।३। ईदूदन्तौ नित्यलीलिङ्गौ नदी
संज्ञौ स्तः । ४७ प्रथमलिङ्गग्रहणं च* । पूर्वं स्रयाख्यस्योपसर्जनत्वेऽपि
नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः ।

२६७ । अम्बाथनद्योहस्वः ७।३।१०७। अम्बार्थानां नद्यन्तानां च
हस्वः स्यात्सम्बुद्धौ । हे बहुश्रेयसि । शसि बहुश्रेयसीन् ।

२६८ । आणूनद्याः ७।३।११२। नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः स्यात्

२६९ । आटश्च ६।१।९०। आटोऽचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् ।

बहुश्रेयस्यै । बहुश्रेयस्याः । नद्यन्तात्परत्वान्नुट् , बहुश्रेयसीनाम् ।

२७० । डेराम्नद्याम्नीभ्यः ७।३।११६। नद्यन्तादावन्ताप्नीश-
ब्दाच्च डेराम् स्यात् । इह परत्वादाटा नुट् बाध्यते । बहुभ्यस्याम् । शेष-
मीप्रत्ययान्तवातप्रमीवत् । अढ्यन्तत्वान्न सुलोपः, अतिलक्ष्मीः । शेषं
बहुभ्यसीवत् । कुमारीमिच्छन्कुमारीवाऽऽचरन्वा ब्राह्मणः कुमारीक्यज-
न्तादाचारकिवन्ताद्वा कर्तरि क्तिप् । 'हलङ्घाप्-' (सू. २५२, इति सुलोपः ।

२७१ । अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङ्बुवङ्गौ ६।४।७७। श्नु-
प्रत्ययान्तस्य श्वर्णोवर्णान्तधातोः 'भ्रू' इत्यस्य चाङ्गस्येयङ्बुवङ्गौ स्तोऽ-
जादौ प्रत्यये परे । 'ङिच्च' (सू. ४३) इत्यन्तादेशः । आन्तरतम्यादेरि-
यङ् । इतीयङि प्राप्ते ।

२७२ । पुरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ६।४।८२। धात्ववयसंयोग-
पूर्वो न भवति य इतर्यस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य यण्
स्यादजादौ प्रत्यये परे । इति यण् कुमार्यौ । हे कुमारि । अमि शसि
च कुमार्यम्, कुमार्यः । कुमार्यै । कुमार्याः २ । कुमारीणाम् । प्रधीः ।
प्रध्यौ । प्रध्यः । प्रध्यम् । प्रध्यः । उन्नयतीत्युन्नीः । धातुना संयोगस्य
विशेषणादिह स्यादेव यण्, उन्न्यौ उन्न्यः । हे उन्नीः । उन्न्यम् ।
डेराम्, उन्न्याम् । एवं ग्रामणीः । 'अनेकाचः' किम् ? नीः । नियौ ।
नियः । अमि शसि च परत्वादियङ्, नियम् । नियः । डेराम्, नियाम्
'असंयोगपूर्वस्य' किम् ? सुश्रियौ । यवक्रियौ । *४८ गतिकार-
केतरपूर्वपदस्य यण् नेप्यते* । शुद्धियौ । परमवियौ । कथं तर्हि
'दुर्धियः' 'वृश्चिकमिया' इत्यादि उच्यते, 'दुःस्थिता धीर्येषाम्' इति
विग्रहे 'दुर्' इत्यस्य धीशब्दं प्रति गतित्वमेव नास्ति । यत्क्रियायुक्ताः
प्रादयस्तं प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञाः । वृश्चिकशब्दस्य बुद्धिकृतमपादानत्वं
नेह विवक्षितम् । वृश्चिकसम्बन्धिनी भीवृश्चिकभीरित्युत्तरपदलोपो वा ।

२७३ । न भूसुधियोः ६।४।८५। एतयोर्यण् न स्यादचि सुपि ।
 सुधियौ । सुधियः इत्यादि । सखायमिच्छति सखीयति । ततः किप् ।
 अल्लोपयलोपौ । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाद्यणि प्राप्ते ३४९ कौ लुप्तं न
 स्थानिवत् ॥ एकदेशविकृतस्यानन्यतयाऽनङ्गित्वे, सखा । सखायौ ।
 सखायः । हे सखीः । अमि पूर्वरूपात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ततोऽपि परत्वात्
 'सख्युरसंबुद्धौ' (सू. २५३) इति प्रवर्तते, सखायम् । सखायौ । शसि
 यण्, सख्यः । सह खेन वर्तत इति सखः । तमिच्छतीति सखीः । सुख
 मिच्छतीति सुखीः । सुतमिच्छतीति सुतोः । सख्यौ । सुख्यौ । सुत्यौ ।
 'ख्यस्यात्' (सू. २५५) इति दीर्घस्यापि ग्रहणादुकारः, सख्युः । सुख्युः ।
 सुत्युः । लूनमिच्छतीति लूनीः । क्षाममिच्छतीति क्षामीः । प्रस्तीममि-
 च्छतीति प्रस्तीमीः । एषां ङसिङ्सोर्यण् । नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् 'ख्य-
 स्यात्—' (सू. २५५) इत्युत्त्वम्, लून्युः । क्षाम्युः । प्रस्तीम्युः । शुष्की-
 यतेः किप्, शुष्कीः । हयङ्, शुष्कियौ । शुष्कियः । ङसिङ्सोः शुष्कि-
 यः । इत्यादि । इति ईदन्ताः ।

अथ उदन्तप्रकरणम् ।

शम्भुर्हरिवत् । एवं विष्णुवायुभान्वादयः ।

२७४ । तृज्वरक्रोष्टुः ७।१।९५। क्रोष्टुशब्दस्तृजन्तेन तुल्यं
 वर्तते असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । क्रोष्टुशब्दस्य स्थाने क्रोष्टृशब्दः
 प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ।

२७५ । ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः ७।३।११०। ङौ सर्वनाम-
 स्थाने च परे ऋदन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । इति प्राप्ते ।

२७६ । ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च ७।१।१४। ऋदन्तानामु-
 शनसादीनां चानङ् स्यादसम्बुद्धौ सौ परे ।

२७७ । अतृःतृत्स्वसुनप्तनेष्ट्वष्टक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम्
 ६।४।११। अवादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ।
 नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थम्—उणादिनिष्पन्नानां तृन्तृज-
 न्तानां चेद्भवतितर्हि नप्त्रादीनामेव । तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनां न । उद्गा-
 तृशब्दस्य तु भवत्येव, 'समर्थ'—(सू. ६४८) सूत्रे 'उद्गातारः' इति भा-
 ष्यप्रयोगात् । क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । क्रोष्टारः । क्रोष्टारम् । क्रोष्टारौ । क्रोष्टून् ।

२७८ । विभाषा तृतीयादिष्वचि ७।१।१७। अजादिषु तृती-
 यादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत् । क्रोष्ट्रा । क्रोष्ट्रे ।

२७९ । ऋत उत् ६।१।१११। ऋदन्तान्ङसिङ्सोरिति परे उकार
 एकादेशः स्यात् । रपरत्वम् ।

२८० । रास्सस्य ८।२।२४। रेफासंयोगान्तस्य सस्यैव लोपः,
 नान्यस्य । रेफस्य विसर्गः, क्रोष्टुः । आमि परत्वात्तृज्वद्भावे प्राप्ते
 ४९० जुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो जुट् पूर्वविप्रतिषेधेनः । क्रोष्टूनाम् ।
 क्रोष्टरि । क्रोष्ट्रोः । पक्षे इलादो च सम्भवत् । इत्युदन्ताः ।

अथ ऊदन्तप्रकरणम् ।

हूहूः । हूहौ । हूहः । हूहूम् । हूहौ । हूहून् । इत्यादि । अतिचमू-
 शब्दे तु नदीकार्यं विशेषः । हे अतिचमु । अतिचम्बै । अतिचम्बाः २।
 अतिचमूनाम् । अतिचम्बाम् । खलपूः ।

२८१ । ओः सुपि ६।४।८। धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य
 उवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य यण् स्यादजादौ सुपि ।
 'गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते' (वा ४८) खलप्बौ । खलप्बः ।
 इत्यादि । एवं सुल्वादयः । 'अनेकाचः' किम् ? लूः । लुवौ । लुवः ।
 'धात्ववयव—' इति किम् ? उल्लूः । उल्ल्वौ । उल्लवः 'असंयोगपूर्वस्य

किम् ? कटप्रुवौ । कटप्रुवः । 'गति-' इत्यादि किम् ? परमलुवौ । 'सुपि'
किम् ? लुलुवतुः । स्वभूः । 'न भूसुधियोः' (सू. २७३) स्वभुवौ । स्वभुवः ।

२८२ । वर्षाभ्वश्च ६।४।८४। अस्योवर्णस्य यण् स्यादचि सुपि ।
वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्वः । दृम्भतीति दृम्भूः । 'अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलुकर्क-
धूदिधिषूः' (उ. ९३) इत्युणादिसन्नेण व्युत्पादितः । दृम्भवौ ।
दृम्भवः । दृम्भूम् । दृम्भवौ । दृम्भून् । शेषं ह्रह्रवत् । 'दृन्' इति नान्ते
हिंसार्थेऽव्यये भुवः क्तिप् । दृन्भूः । *५१ दृन्करपुनः पूर्वस्य भुवो यण्
वक्तव्यः* । दृन्भवौ । दृन्भवः । इत्यादि खलपूर्वत् । करभवौ । करभवः ।
दीर्घपाठे तु 'करः' एव 'कारः' स्वार्थिः कः प्रज्ञायण् । कारभवौ । कारभवः
पुनर्भूः यौगिकः पुंसि । पुनर्भवौ । इत्यादि । 'दृम्भू' 'काराभू' शब्दौ
स्वयम्भूवत् । ह्रत्युदन्ताः ।

यथ ऋदन्तप्रकरणम् ।

धाता । हे धातः । धातारौ । धातारः । *५२ ऋवर्णाञ्जस्य णत्वं
वाच्यम्* । धातृणाम् । इत्यादि । एवं नप्त्रादयः । उद्गातारौ । पिता ।
व्युत्पत्तिपक्षे नप्त्रादिग्रहणस्य नियमार्थत्वाच्च दीर्घः, पितरौ । पितरः ।
पितरम् । पितरौ । शेषं धातुवत् । एवं जामातृभ्रात्रादयः । ना । नरौ ।
नरः । हे नः ।

२८३ । नृ च ६।४।६। 'नृ' इत्येतस्य नाभि वा दीर्घः स्यात् ।
नृणाम्—नृणाम् । ह्रत्युदन्ताः ।

अथ ऋदन्तप्रकरणम् ।

'कृ' 'तृ' अनयोरनुकरणे 'प्रकृतिवदनुकरणम्—' (प. ३७) इति
वैकल्पिकातिदेशादित्वे रपरत्वम्, कीः । कीरौ । किरः । तीः । तिरौ ।
तिरः । इत्यादि गीर्वात् । इत्वाभावपक्षे तु 'ऋदुश्चन-' (सू. २७६) इति

‘अतो डि-’ (स. २७५) इति च तपरकरणादनङ्गणौ न । कृः । क्री ।
क्रः । कृम् । क्री । कृन् । क्रा । क्रे । इत्यादि । इत्युदन्ताः ।

अथ लृदन्तप्रकरणम् ।

‘गम्ल्’ ‘शक्ल’ अनयोरनुकरणे अनङ्, गका । शक, । गुणविषये
‘तु लपरत्वम्, गमलौ । गमलः । गमलम् । गमलौ । गमृन् । गम्ला ।
गम्ले । ङसिङ्गोस्तु ‘अत उत्’ (स. २७९) इत्युत्त्वे लपरत्वे ‘संयोगा-
न्तस्य लोपः’ (स. ५४) । गमुल् । शकुल् । इत्यादि । इति लृदन्ताः ।

अथ एदन्तप्रकरणम् ।

सेः(१) । सयौ । सयः । स्मृतेः(२) । स्मृतयौ । स्मृतयः । इत्येदन्ताः ।

अथ ओदन्तप्रकरणम् ।

२८४ । ओतो णिच् ७।१।९०। गोशब्दात्परं सर्वनामस्थानं णि,
दत्स्यात् । गौः । गावौ । गावः ।

२८५ । औतोऽश्शसोः ६।१।९३। ‘आ ओतः’ इति च्छेदः ।
ओकारादश्शसोरचि परे आकार एकादेशः स्यात् । शसा साहचर्यात्सु-
बेव अम् गृह्यते । नेह-अचिनवम् । असुनवम् । गाम् । गावौ । गाः ।
गवा । गवे । गोः । इत्यादि । *५३ औतो णिदिति वाच्यं, विहि-
तविशेषणं च* । तेन-सुद्यौः । सुद्यावौ । सुद्यावः । ‘ओकारान्तदि-
हितं सर्वनामस्थानम्’ इति व्याख्यानाच्चेह-हे भानो । हे भानवः । उः
शम्भुः स्मृतो येन स स्मृतौः । स्मृतावौ । स्मृतावः । स्मृताम् । स्मृतावौ
स्मृताः । इत्यादि । इत्योदन्ताः ।

(१) हना सह वर्तते इत्यर्थः । (२) स्मृत इः येनेत्यर्थः ।

अथ ऐदन्तप्रकरणम् ।

२८६ । रायो हलि ७।२।८६। रैशब्दस्य आकारोऽन्तादेशः स्याद्वलि विभक्तौ । राः । अच्यायादेशः, रायौ । रायः । रायम् । रायौ । रायः । राया । राभ्याम् । इत्यादि । इत्यैदन्ताः ।

अथ औदन्तप्रकरणम् ।

ग्लौः । ग्लावौ । ग्लावः । ग्वावम् । ग्लावौ । ग्लावः । इत्यादि ।
‘औतोऽश्शोः’ (सू. २८५) इतीह न प्रवर्तते ‘ऐऔच’ (म.सू. ४) इति सूत्रेण औदौतोः सावर्ण्याभावज्ञापनात् । इत्यौदन्ताः ।
इत्यजन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् ।

अथ अजन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ।

रमा ।

२८७ । औळ आपः ७ । १ । १८ । आवन्तादङ्गत्परस्यौळः शी स्यात् । औळ् इत्यौकारविभक्तेः संज्ञा । रमे । रमाः ।

२८८ । सम्बुद्धौ च ७।३।१०६। आप पकारः स्यात्सम्बुद्धौ । ‘एङ्हस्वात्—’ (सू. १९३) इति सम्बुद्धिलोपः । हे रमे । हे रमे । हे रमाः । रमाम् । रमे । रमाः, स्त्रीत्वान्नत्वाभावः ।

२८९ । आळि चापः ७।३।१०६। आळि ओसि च परे आवन्तस्याङ्गस्यैकारः स्यात् । रमया । रमाभ्याम् । रमाभिः ।

२९० । याडापः ७।३।११३। आपः परस्य ङिद्वचनस्य याडागमः स्यात् । ‘वृद्धिरेचि’ (सू. ७) । रमायै । सवर्णदीर्घः, रमायाः २ । रमयोः । रमाणाम् । रमायाम् । रमयोः । रमासु । एवं दुर्गादयः ।

२९१ । सर्वनाम्नः स्याद्दूढस्वश्च ७।३।११४। आवन्तात्सर्वनाम्नः परस्य ङितः स्याद् स्यादापश्च ह्रस्वः । याटोऽपवादः । सर्वस्यै ।

सर्वस्याः २ । एकादेशस्य पूर्वान्तत्वेन ग्रहणात् 'आमि सर्वनाम्नः—'
(सू. २१७) इति सुट्, सर्वासाम् । सर्वस्याम् । सर्वयोः सर्वास्तु । एवं
विश्वादय आबन्ताः ।

२९२ । विभाषा दिक्सभासे बहुव्रीहौ १।१।२८। अत्र सर्व-
नामता वा स्यात् । उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै । 'दिङ्नामान्यन्तराले'
(सू. ८४६) इति प्रतिपदोक्तस्य दिक्सभासस्य ग्रहणान्नेह—योत्तरा
सा पूर्वा यस्या उन्मुग्धायास्तस्यै उत्तरपूर्वायै । बहुव्रीहिग्रहणं स्पष्टार्थम्
अन्तरस्यै शालायै । बाह्यायै इत्यर्थः ।—'अपुरि—' (वा ४२) इत्युक्तेर्नेह—
अन्तरायै नगर्थे ।

२९३ । विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् ७।३।११५। आभ्यां
ङितः स्याट् वा स्यादापश्च ह्रस्वः । इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यम्, तीयस्य ङि
त्सुपसङ्ख्यानात् । द्वितीयस्यै—द्वितीयायै । द्वितीयस्याः—द्वितीयायाः
२ । द्वितीयस्याम्—द्वितीयायाम् । शेषं रमावत् । एवं तृतीया । अम्बा-
यनघोर्ह्रस्वः (सू. २६७) । हे अम्ब । हे अक्क । हे अल्ल । *२४
असंयुक्ता ये डलुकास्तद्वतां ह्रस्वो न* । हे अम्बाडे हे अम्बाले ।
हे अम्बिके । जरा जरसौ । शीभावात्परत्वाज्जरस् । आमि नुटः परत्वात्
जरस्, जरसाम् । इत्यादि । पक्षे हलादौ च रमावत् । इह पूर्वविप्रति-
षेधेन शीभावं कृत्वा सन्निपातपरिभाषाया अनित्यतां चाश्रित्य 'जरसी
इति केचिदाहुः । तन्निर्मुलम् । यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनाबन्त-
तामाश्रित्य 'ओळ आपः' (सू. २८७) 'आळि चापः' (सू. २८९)
'याडापः' (सू. २९०) 'ह्रस्वनचापः' (सू. २०८) 'हेराम्—' (सू. २७०)
इति पञ्चापि विषयः प्राप्ताः । एवं नत्निश्पृत्सु । तथाप्यनल्लिधावित्यु-
क्तेर्न भवन्ति, 'आ आप्' इति प्रश्लिष्याऽऽकाररूपस्यैवापः सर्वत्राग्रह-

यात् । पवं 'हृड्यादि-' (सू. २५२) सूत्रेऽपि 'आ आप्' 'ङी ई' इति प्रश्लेषात् 'अतिखट्वाः' 'निष्कौशाम्बिः' इत्यादिसिद्धेर्दोषग्रहणं प्रत्याख्येयम् । न चैवमपि 'अतिखट्वाय' इत्यत्र स्वाश्रयमाकारत्वं स्थानिवद्भावेनाप्तं चाश्रित्य याट् स्यादिति वाच्यम्, आवर्तं यदङ्गं ततः परस्य याङ्विधानात्, उपसर्जनस्त्रीप्रत्यये तदादिनियमात् । 'पद्म—' (सू. २२८) इति नासिकाया नस् । नसः । नसा । नोभ्याम् । इत्यादि । पक्षे सुटि च रमावत् । निशाया निश् । निशः । निशा ।

२६४ । ब्रश्चभ्रजसृजमृजयजराजभ्राजषष्ठ्यां षः दा२।३६ । ब्रश्चादीनां सप्तानां छशान्तयोश्च षकारोऽन्तादेशः स्याज्झलि पदान्ते च । षस्य जश्त्वेन ढकारः । निङ्भ्याम् । निङ्भिः । सुपि 'ङः सि' (सू. १३१) इति पक्षे धुट् । चत्वंम् । तस्यासिद्धत्वात् 'चयो द्वितीयाः—' (वा. ३०) इति टतयोष्ठथौ न । 'न पदान्ताट्टोः—' (सू. ११४) इति ध्रुत्वं न । निट्सु-निट्सु ।

२९५ । षढोः कः सि दा२।४१ । षस्य ढस्य च कः स्यात्सकारे परे । इति तु न भवति, जश्त्वं प्रत्यसिद्धत्वात् । केचित्तु ब्रश्चादिसूत्रे 'दादेर्धातोः—' (सू. ३२५) इति सूत्रात् 'धातोः' इत्यनुवर्तयन्ति । तन्मते जश्त्वेन जकारे निङ्भ्याम् । निङ्भिः । जश्त्वम् । श्रुत्वम् । चत्वंम्, निच्छु । छत्वम्, निच्छु । 'चोः कुः' (सू. ३७८) इति कुत्वं तु न भवति, जश्त्वस्यासिद्धत्वात् । *५५ मांसपृतनासानूनां मांसपृतस्नवो वाच्याः शसादौ वा* । पृतः । पृता । पृथ्थयाम् । पक्षे सुटि च रमावत् । गोपा विश्वपावत् । इत्यादन्ताः ।

अथ इदन्तप्रकरणम् ।

मतिः । प्रायेण हरिवत् । स्त्रीत्वान्नत्वाभावः, मतीः । नात्वं ना, मस्य

२९६ । ङिति ह्रस्वश्च १।४।६। इयङुवङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौ ह्रस्वौ चैवर्ण्यवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ स्तो ङिति परे । 'आणनद्याः' (सू० २६८) । मत्यै मतये । मत्याः—मतेः २ । नदी-त्वपक्षे 'औत' (सू० २५६) इति ङेरोत्वे प्राप्ते ।

२९७ । इदुङ्गयाम् ७।३।११७ । नदीसंज्ञकाभ्यामिदुङ्गयां परस्य ङेराम् स्यात् । पक्षे 'अच्च धेः' (सू० २४७) मत्याम् मती । एवं श्रुति-स्मृत्यादयः ।

२९८ । त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ ७।२।१९ । स्त्रीलिङ्गयोरे-तयोरेतावादेशौ स्तो विभक्तौ परतः ।

२९९ । अचि र ऋतः ७।२।१०० । तिसृ चतसृ एतयोर्ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि । गुणदीर्घोत्त्वानामपवादः । तिस्रः २ । आमि 'नुम-चिर—' (वा ५०) इति नुट् ।

३०० । न तिसृचतसृ ६।४।४ । एतयोर्नामि दीर्घो न स्यात् । तिसृणाम् । तिसृषु । 'स्त्रियाम्' इति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह—प्रिया-स्त्रयस्त्रीणि वा यस्याः सा प्रियत्रिः । मतिवत् । आमि तु 'प्रियत्रया-णाम्' इति विशेषः । 'प्रियास्तिस्रो यस्य सः' इति विग्रहे तु प्रियतिसा । प्रियतिस्रौ । प्रियतिस्रः । प्रियतिस्रम् । इत्यादि । प्रियास्तिस्रो यस्य सत्कुलं प्रियत्रि । स्वमोलुंका लुप्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाभावात् तिस्रादे-शः । 'न लुमता—' (सू० २६३) इति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे प्रियतिसृ । *२६ रादेशात्पूर्वविप्रतिषेधेन नुम्* । प्रियतिसृणी । प्रियतिसृणि । तृतीयादिषु वक्ष्यमाणपुंवद्भावविकल्पात्पर्यायेण नुम्-भावो, प्रियतिस्रा । प्रियतिसृणा । इत्यादि । द्वेरत्वे सत्याप् । द्वे २ । द्वाभ्याम् ३ । द्वयोः २ । इति ह्रदन्ता ।

अथ ईदन्तप्रकरणम् ।

गौरी । गौर्यौ । गौर्यः । नदीकार्यम्—हे गौरि । गौर्यै । इत्यादि ।
 एवं वाणीनद्यादयः । प्रातिपदिकग्रन्थे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणादनङ्गि
 णिद्वन्त्वावे च प्राप्ते 'विभक्तौलिङ्गविशिष्टाग्रहणम्' (५०७४) ।
 सखी । सख्यौ । सख्यः । इत्यादि । गौरीवत् । अङ्ग्यन्तत्वान्न सुलोपः
 लक्ष्मीः । शेषं गौरीवत् । एवं तरीतन्त्यादयः । स्त्री । हे । स्त्रि ।

३०१ । स्त्रियाः ६।४।७९। स्त्रीशब्दस्येयङ् स्यादजादौ प्रत्यये
 परे । स्त्रियौ । स्त्रियः ।

३०२ । वाऽम्शसोः ६।४।८०। अमि शसि च स्त्रिया इयङ् वा
 वा स्यात् । स्त्रियम्—स्त्रीम् । स्त्रियौ । स्त्रियः—स्त्रीः । स्त्रिया । स्त्रियै ।
 स्त्रियाः २ । स्त्रियोः परत्वान्नुट् स्त्रीणाम् । स्त्रियाम् । स्त्रियोः । स्त्रीषु ।
 स्त्रियमतिक्रान्तोऽतिस्त्रिः । अतिस्त्रियौ ।

“गुणनाभावौत्वनुद्भिः परत्वापुंसि बाध्यते ।

क्लीवे नुमा च स्त्रीशब्दस्येयङित्यवधार्यताम् ॥”

‘जसि च’ (सू० २४१) । अतिस्त्रियः । हे अतिस्त्रे । हे अतिस्त्रियौ ।
 हे अतिस्त्रियः ‘वाऽम्शसोः’ (सू० ३०२) । अतिस्त्रियम् । अतिस्त्रिम् ।
 अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रियः—अतिस्त्रीन् । अतिस्त्रिणा । ‘धेङिति’ (सू०
 २४५) । अतिस्त्रिये । अतिस्त्रेः २ । अतिस्त्रियोः २ । अतिस्त्रीणाम् ।
 ‘अच्च वेः’ (सू० २४७) । अतिस्त्री ।

“ओङ्यौकारे च नित्यं स्यादम्शसोस्तु विभाषया ।

इयादेशोऽचि नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने ॥”

क्लीवे तु नुम् । अतिस्त्रि । अतिस्त्रिणौ । अतिस्त्रीणि । अतिस्त्रिणा ।
 अतिस्त्रिणे । डेप्रभृतावजादौ वक्ष्यमाणपुंवद्भावात्पक्षे प्राग्वद्रूपम् । अति-

स्त्रिये । अतिस्त्रिणः अतिस्त्रेः २ । अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रियोः २ । इत्यादि ।
 स्त्रियां तु प्रायेण पुंवत् । शसि, अतिस्त्रीः । अतिस्त्रिया । 'ङिति ह्रस्वश्च'
 (स. २९६) इति ह्रस्वान्तत्वप्रयुक्तो विकल्पः । 'अस्त्री' इति तु इय-
 ङुवङ्स्थानावित्यस्यैव पठ्युदासः, तत्सम्बद्धस्यैवानुवृत्तेः दीर्घस्यार्थं निषेधः,
 न तु ह्रस्वस्य । अतिस्त्रियै-अतिस्त्रिये । अतिस्त्रियाः २-अतिस्त्रेः अति-
 स्त्रीणाम् । अतिस्त्रियाम्-अतिस्त्री । श्रीः श्रियौ श्रियः ।

३०३ । नेयङुवङ्स्थानावस्त्री १।४।४। इयङुवङ्गेः स्थितिर्ययोस्ता-
 वीदूतौ नदीसंज्ञौ न स्तः, न तु स्त्री । हे श्रीः । श्रियै-श्रिये । श्रियाः-श्रियः ।

३०४ चामि १।४।५। इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आमि वा
 नदीसंज्ञौ स्तः, न तु स्त्री । श्रीणाम्-श्रियाम् श्रियि-श्रियाम् । 'प्रची'
 शब्दस्य तु वृत्तिकारादीनां मते लक्ष्मीवद्रूपम्, पदान्तरं विनापि स्त्रियां
 वर्तमानत्वं नित्यस्त्रीत्वम्' इति स्वीकारात् । लिङ्गान्तरानभिधायकत्वं
 तत्' इति कैयटमते तु पुंवद्रूपम् । 'प्रकृष्टा धीः, इति विग्रहे तु 'लक्ष्मी'-
 वत् । अमि शसि च 'प्रध्यम्' 'प्रध्यः' इति विशेषः । सुष्ठु धीर्यस्याः
 ध्यायति वेति विग्रहे तु वृत्तिकारमते सुधीः 'श्री' वत् । मतान्तरे तु
 पुंवत् । 'सुष्ठु धीः' इति विग्रहे तु 'श्री' वदेव । 'ग्रामणीः' पुंवत्,
 ग्रामनयनस्योत्सर्गतः पुंघर्मतया पदान्तरं विना स्त्रियामप्रवृत्तेः । एवं
 खलपवनादेरपि पुंघर्मत्वमौत्सर्गिकं बोध्यम् । इति ईदन्ताः ।

अथ उदन्तप्रकरणम् ।

भेनुः । 'मति' वत् ।

३०५ । स्त्रियां च ७।१।९६। स्त्रीवाचीक्रोष्टुशब्दस्त्वजन्तद्रूपं लभते ।

३०६ । ऋन्तेभ्यो ङीप् ४।१।५। ऋदन्तेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां
 ङीप् स्यात् । क्रोष्टी । क्रोष्ट्यौ । क्रोष्ट्यः । इत्युदन्ताः ।

अथ ऊदन्तप्रकरणम् ।

वधूः । गौरीवत् । अः । श्रावत् । हे सुभ्रूः । कथं तर्हि, 'हापितः
क्वाप्ति हे सुभ्रू' इति अट्टिः । प्रमाद एवायमिति बहवः । खलपूः ।
पुंवत् । पुनर्भूः । दृन्कर—' (वा. ५१) इति यणा उवङो बाधनात्
'नेयङुवत्—' (सू. ३०३) इति निषेधो न । हे पुनर्भुं । पुनर्भ्वम् ।
पुनर्भवौ । पुनर्भवः ।

३०७ । एकाजुत्तरपदे णः ८।४।१२। एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मि-
न्समासे पूर्वपदस्थानिमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्बिभक्तिस्थस्य
नस्य नित्यं शात्वं स्यात् । आरम्भसामर्थ्यान्नित्यत्वे सिद्धे पुनर्यग्रहणं
स्पष्टार्थम् । यणं बाधित्वा परत्वान्नुट्, पुनर्भूणाम् । वर्षाभूः । भेक-
जातौ नित्यस्त्रीत्वाभावात् 'हे वर्षाभूः कैयटमते । मतान्तरे तु-हे वर्षाभु
पुनर्नवायां तु हे वर्षाभु । "भेक्यां पुनर्नवायां स्त्री वर्षाभूददुरेपुमान्"
इति यादवः । वर्षाभवौ । वर्षाभ्रः । स्वयम्भूः । पुंवत् । हृत्युदन्ताः ।

अथ ऋदन्तप्रकरणम् ।

३०८ । न षट्स्वस्त्रादिभ्यः ४।१।१० । षट्संज्ञकेभ्यः स्वस्त्रादि-
भ्यश्च ङीष्ठापी न स्तः ।

“स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा ।

याता मातेति सप्तैते स्वस्त्रादय उदाहृताः ॥”

‘अप्तृन्—’ (सू. २७७) इति दीर्घः । स्वसा । स्वसारौ । स्वसारः ।
माता । पितृवत् । शसि मातृः । हृत्युदन्ताः ।

अथ ओदन्तप्रकरणम् ।

द्यौः । गोवत् । हृत्योदन्ताः ।

अथ पेदन्तप्रकरणम् ।

राः । पुंवत् । हृत्यैदन्ताः ।

अथ औदन्तप्रकरणम् ।

नौः । ग्लौवत् । हृत्यौदन्ताः ।

हृत्यजन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ।

अथ अजन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् ।

३०९ । अतोऽम् ७।१ २४। अतोऽङ्गात्क्रीवात्स्वमोरभ्यात् । अमि पूर्वः (सू. १९४) ज्ञानम् । एङ्हस्वात्- (सू. १९३) इति हल्मात्रलोपः, हे ज्ञान ।

३१० । नपुंसकाच्च ७।१।१९ । क्रीवात्परस्यौङः शी स्यात् । भसंज्ञायाम् ।

३११ । यस्येति च ६।४।१४८। भस्येवर्णाघर्णयोर्लोपः स्थादीकारे तद्धिते च परे । इत्यकारलोपे प्राप्ते । *५७ औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः* । ज्ञाने ।

३१२ । जङ्गसोः शिः ७।१।२०। क्रीवादनयोः शिः स्यात् ।

३१३ । शिसर्वनामस्थानम् १।१।४२। 'शि' इत्येतदुक्तसंज्ञं स्यात् ।

३१४ । नपुंसकस्य झलचः ७।१।७२ । झलन्तस्याजन्तस्य च क्रीवस्य जुमागमः स्यात्सर्वनामस्थाने परे । उपधादीर्घः, ज्ञानानि । पुनस्तद्वत् । शेषं रामवत् । एवं धनवनफलादयः ।

३१५ । अङ्ङुङ्ङतरादभ्यः पञ्चभ्यः ७।१।२५। पभ्यः क्रीवेभ्यः स्वमोदरङ्ङादेशः स्यात् ।

३१६ । टेः ६।४।१४३ । ङिति परे भस्य टेलोपः स्यात् । 'वाऽवसाने' (सू. २०६) कतरत्—कतरद् । कतरे । कतराणि । 'भस्य'

इति किम् ? पञ्चमः । टेल्लुप्तात् 'प्रथमयोः—' (सू. १६४) इति
पूर्वसवर्णदीर्घः 'एङ्लुप्तात्—' (सू. १९३) इति सम्बुद्धिलोपश्च न
भवति । हेकतरत् पुनस्तद्वत् । शेषं पुंवत् । कतमत् । अन्यत् । अन्यत-
रत् । इतरत् । अन्यतमशब्दस्य तु 'अन्यतमम्' इत्येव । *१८ एकतरा-
प्रतिषेधो वक्तव्यः । एकतरम् । सोरमादिशे कृते सन्निपातपरिभाष-
या न जरस् अजरम् । अजरसी-अजरे । परत्वाज्जरसि कृते अजन्तत्वाद्भुम् ।

३१७ । सान्तमहतः संयोगस्य ६।४।१०। सान्तसंयोगस्य
महतश्च यो नकारस्तस्योपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने
परे । अजरांसि—अजराणि । अमि लुकोऽवादिमम्भावं बाधित्वा
परत्वाज्जरस् । ततः सन्निपातपरिभाषया न लुक् । अजरसम्—अजरम् ।
अजरसी—अजरे । अजरांसि—अजराणि । शेषं पुंवत् । पद्वन्—
(सू. २२८) इति हृदयोदकास्यानां हृद् उदन् आसन् । हृन्दि । हृदा ।
हृद्भ्याम् । इत्यादि । उदानि । उदन् । उदभ्याम् । इत्यादि । आ-
सानि । आस्ना । आसभ्याम् । इत्यादि । मांसि । मांसा । मान्भ्याम् ।
इत्यादि । वस्तुतस्तु प्रभृतिग्रहणं प्रकाराथमित्युक्तम् । अत एव भाष्ये
'मांसपचन्या उखायाः' इत्युदाहृतम् । अयस्मथादित्वेन भत्वात्संयोगा-
न्तलोपो न । 'पद्वन्—' (सू. २२८) इत्यत्र हि 'छन्दसि' इत्यनुवर्तितं
वृत्तौ । तथापि 'अपो भि' (सू. ४४३) इत्यत्र 'मासश्छन्दसि' इति वा-
तिके 'छन्दोग्रहणसामर्थ्याल्लोकेऽपि क्वचित्' इति कैयटोक्तरीत्या प्रयोग-
मनुसृत्य पदादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यम् । हृत्यदन्तप्रकरणम् ।

अथ आदन्तप्रकरणम् ।

३१८ । ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य १।२।४७। कुंभे प्राति-
पदिकस्याजन्तस्य ह्रस्वः स्यात् । श्रीपम् । ज्ञानवत् । श्रीपाय । अत्र

सन्निपातपरिभाषया 'आतो धातोः' (सू. २४०) इत्याकारलोपो न ।
इत्यादन्ताः ।

अथ इदन्तप्रकरणम् ।

३१९ । स्वमोर्नपुंसकात् ७।१।२३। छीवादङ्गात्परयोः स्वमोर्लुक्
स्यात् । वारि ।

३२० । ह्रकोऽचि विभक्तौ ७।१।७३। इगन्तस्य क्लीबस्य नुमा-
गमः स्यादचि विभक्तौ । वारिणी । वारीणि । 'न लुमता-' (सू. २६३)
इति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे सम्बुद्धिनिमित्तो गुणः, हे वारे-हे वारि ।
'आळो ना-' (सू. २४४), वारिणा । 'वेङ्किति' (सू. २४५) इति गुणे
प्राप्ते *२९ वृद्धयौत्त्वतृज्वन्नावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन* ।
वारिणे । वारिणः । वारिणोः । 'नुमचिर-' (वा ५०) इति नुट्, नामि
(सू. २०९) इति दीर्घः, वारीणाम् । वारिणि । वारिणोः । हलादौ हरिवत् ।

३२१ । तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्बालवस्य ७।१।७४।
प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीबं पुंवद्वा स्याद्वादावचि
अनादये-अनादिने । इत्यादि । शेषं वारिवत् । पीलुवृंक्षस्तत्फलं पीलु,
तस्मै पीलुने । अत्र न पुंवत्, प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् ।

३२२ । अस्थिदधिसक्थ्यक्षणासनहुदात्तः ७।१।७५। एषाम-
नङ् स्यात् टादावचि, स चोदात्तः । 'अलोपोऽनः' (सू. २३४) । दध्ना
दध्ने । दध्नः २ । दध्नोः २ । दध्नाम् । दध्न-दधनि । शेषं वारि-
वत् । एवमस्थिसक्थ्यक्षणि । तदन्तस्याप्यनङ्, अतिदध्ना । इति
इदन्तप्रकरणम् ।

अथ ईदन्तप्रकरणम् ।

सुधि । सुधिनी । सुधीनि । हे सुधे-हे सुध । सुधिया-सुधिना ।
प्रध्या-प्रधिना । इति ईदन्तप्रकरणम् ।

अथ उदन्तप्रकरणम् ।

मधु । मधुनी । मधूनि । मधो-हे मधु । एवमम्बादयः 'सानु' शब्दस्य 'स्तुः' वा, स्तूनि-सानूनि । प्रियक्रोष्टु । प्रियक्रोष्टुनी । तृज्व-
ज्ञावात्पूर्वविप्रतिषेधेन नुम् । प्रियक्रोष्टूनि । टादौ, पुंवत् । पक्षे प्रियक्रो-
ष्ट्रा । प्रियक्रोष्टुना । प्रियक्रोष्ट्रे-प्रियक्रोष्ट्वे । अन्यत्र तृज्वज्ञावात्पूर्ववि-
प्रतिषेधेन नुमेव । प्रियक्रोष्टुना । प्रियक्रोष्टुने । 'नुमचिर-' (वा, ५०)
इति नुट् । प्रियक्रोष्टूनाम् । इति उदन्ताः ।

अथ ऊदन्तप्रकरणम् ।

सुलु । सुलुनी । सुलूनि । पुनस्तद्वत् । सुल्वा-सुलुना । इत्यूदन्ताः ।

अथ ऋदन्तप्रकरणम् ।

धातृ । धातृणी । धातृणि । हे धातः-हे धातृ । धात्रा-धातृणा ।
एवं धातृकर्त्रादयः । इत्यदन्ताः ।

अथ ओदन्तप्रकरणम् ।

३२३। एच ह्रस्वस्वादेशे १।१।४८। आदिश्यमानेषु ह्रस्वेषु मध्य-
एच इगेव स्यात् । प्रद्यु । प्रद्युनी । प्रद्यूनि । प्रद्युना । इत्यादि । इह न
पुंवत् यदिगन्तं 'प्रद्यु' इति, तस्य भाषितपुंस्कत्वाभावात् । एवमग्रेऽपि ।
इत्योदन्ताः ।

अथ ऐदन्तप्रकरणम् ।

प्ररि । प्ररिणी । प्ररीणि । प्ररीणा । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्
'रायो इति' (सू. २८६) इत्यात्वम् । प्रराभ्याम् । प्रराभिः । 'नुम-
चिर-' (वा ५०) इति नुट्यात्वे 'प्रराणाम्' इति माधवः । वस्तुतस्तु स-
न्निपातपरिभाषया नुट्यात्वं न । 'नामि' (सू. २०९) इति दीर्घस्त्वार
म्भसामर्थ्यात् परिभाषां बाधते इत्युक्तम् । प्ररीणाम् । इत्यैदन्ताः ।

अथ औदन्तप्रकरणम् ।

सुनु । सुनुनी । सुनूनि । सुनुना । सुनुने । इत्यादि । इत्यौदन्ताः ।
इत्यजन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् ।

अथ हलन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् ।

३२४ । हो ङः ८।२।३१ । हस्य ङः स्याज्झलि पदान्ते च । 'ह-
ल्ङ्याप्-' (सू. २५२) इति सुलोपः । पदान्तत्वाद्धस्य ङः । जश्त्वचत्वे,
लिट्-लिङ् । लिहौ । लिहः । लिहम् । लिहौ । लिहः । लिहा । लिङ्-
भ्याम् । लिट्सु-लिट्सु ।

३२५ । दादेर्धातोर्घः ८।२।३२ । उपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः स्या-
ज्झलि पदान्ते च । 'उपदेशे' किम् ? 'अधोक्' इत्यत्र यथा स्यात् ।
दामलिहमात्मनः इच्छति दामलिह्यति । ततः किपि दामलिट् । अत्र माभूत्

३२६ । एकाचो वशो भष् क्षणन्तस्य स्थवोः ८।२।३७ । धा-
तोरवयवो य एकाच् भ्रणन्तस्तदवयवस्व वशः स्थाने भष् स्यात्सकारे
ध्वशब्दे पदान्ते च । 'एकाचो धातोः' इति समानाधिकरण्येनान्वये
त्विह न स्यात्—गर्दभमाचष्टे गर्दभयति । ततः किप्, णिलोपः
गर्धप् । 'भ्रलि' इति निवृत्तम् स्थोत्रंणसामर्थ्यात् । तेनेह न-दुग्धम् ।
दोग्धा । व्यपदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वाद्भ्रणभावः । जश्त्वचत्वे धुक्
धुग् । दुहौ । दुहः । षत्वचत्वे, धुलु ।

३२७ वा द्रुहमुह्णुहृणिहाम् ८।२।३३ । एषां हस्य वा घः
स्याज्झलि पदान्ते च । पक्षे ङः, भ्रक्-भ्रग्-भ्रट्-भ्रुड् । द्रुहौ । द्रुहः ।
भ्रुभ्याम्—भ्रुड्भ्याम् । भ्रुलु-भ्रुट्सु-भ्रट्सु । एवं मुह्णुहृणिहाम् ।
विश्ववाट्-विश्ववाड् । विश्ववाहौ । विश्ववाहः विश्ववाहम् । विश्ववाहौ ।

३२८ । इयणः सम्प्रसारणम् १।१।४१। यणः स्थाने प्रयुज्य-
मानो य इक् स सम्प्रसारणसंज्ञः स्यात् ।

३२९ बाह ऊठ् ६।४।१३२। भस्य बाहः सम्प्रसारणमूठ् स्यात् ।

३३० । सम्प्रसारणाच्च ६।१।१०८। सम्प्रसारणादचि परे पूर्व-
रूपमेकादेशः स्यात् । 'एत्येधायूठसु' (सू. ७३) विश्वीहः । विश्वीहा ।
इत्यादि । 'छन्दस्येव ण्विः' इति पक्षे णिजन्ताद्विच् ।

३३१ । चतुरनडुहोरामुदात्तः ७।१।९८। अनयोराम् स्यात्सर्व-
नामस्थाने, स चोदात्तः ।

३३२ । सावनडुहः ७।१।८२ अस्य नुम् स्यात्सौ परे । 'भात्'
इत्याधिकारादवर्णात्पऽयं नुम् । अतो विशेषविहितेनापि नुमा आम्
न बाध्यते । अमा च नुम् न बाध्यते । सोर्लोपः । नुम्विधि सामर्थ्यात्
'वसुसंसु—' (सू. ३३४) इति दत्त्वं न । संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्न-
लोपो न अनङ्वान् ।

३३३ । अम् सम्बुद्धौ ७।१।९९। चतुरनडुहोरम् स्यात्सम्बुद्धौ ।
आमोऽपवादः । हे अनङ्वन् । अनङ्वाहौ । अनङ्वाहः । अनङ्वाहः ।

३३४ । वसुसंसुध्वंस्वनडुहां दः ८।२।७२। सान्तवस्वन्तस्य
संसादेश्व दः स्यात्पदान्ते । अनङ्गुह्याम् । इत्यादि । सान्त इति किम् ?
विद्वान् । 'पदान्ते' इति किम् स्रस्तम् । ध्वस्तम् ।

३३५ । सहेः साढः सः ८।३।१६। साढरूपस्य सहेः सस्य मूर्ध-
न्यादेशः स्यात् । तुराषाट्-तुराषाड् । तुरासाहौ । तुरासाहः । तुराषा-
ड्भ्याम् । इत्यादि । 'तुरं सहेते' इत्यर्थे 'छन्दसि सहेः' (सू. ३४०९)
इति ण्विः । लोके तु साहयतेः क्तिप् । 'अन्येषामपि—' (सू. ८४८) इति
पूर्वपदस्य दीर्घः । इति हान्ताः ।

अथ वकारान्तप्रकरणम् ।

३३६ । दिव औत् ७।१।८४। दिविति प्रातिपदिकस्य औत्स्यात्सौ परे । अल्विधित्वेन स्थानिवत्वाभावात् 'हल्ङ्याप्' (सू. २५२) इति सुलोपो न सुद्यौः । सुदिवौ । सुदिवः । सुदिवम् । सुदिवौ ।

३३७ । दिव उत् ६।१।९३१। दिवोऽन्तादेश उकारः स्यात्पदान्ते सुद्युभ्याम् । सुद्युभिः । इति वान्ताः ।

अथ रेफान्तप्रकरणम् ।

चत्वारः । चतुरः । चतुभिः । चतुर्भ्यः २ ।

३३८ । षट्चतुर्भ्यश्च ७।१।९५। षट्संज्ञकेभ्यश्चतुरश्च परस्यामो जुडागमः स्यात् । णत्वम्, द्वित्वम् । चतुर्णाम् ।

३३९ । रोः सुपि ८।१।१६। सप्तमीबहुवचने रोरेव विसर्जनीयो नान्यरेफस्य । षत्वम् । षस्य द्वित्वे प्राप्ते ।

३४० । शरोऽचि ८।४।४९। अचि परे शरो न द्वे स्तः । चतुर्षु । प्रियचत्वाः । हे प्रियचत्वं । प्रियचत्वारौ । प्रियचत्वारः । गौणत्वे तु नुट् नेभ्यते प्रियचतुराम् । प्राधान्ये तु स्यादेव परमचतुर्णाम् ।

इति रेफान्ताः ।

अथ लकारान्तप्रकरणम् ।

कमलं कमलां वा आचक्षाणः कमल् । कमलौ । कमलः । षत्वम् कमलषु । इति लान्ताः ।

अथ मकारान्तप्रकरणम् ।

३४१ । मो नो धातोः ८।२।६४। मान्तस्य धातोर्नः स्यात्पदान्ते । नत्वस्यासिद्धत्वान्नलोपो न । प्रशाम्यतीति प्रशान् । प्रशामौ । प्रशामः प्रशाम्भ्याम् । इत्यादि ।

३४२ । किमः कः ७।२।१०३ । किमः कः स्याद्विभक्तौ । अकच्स-
हितस्थाप्ययमादेशः । कः । कौ । के । कम् । कौ । कान् । इत्यादि सर्ववत् ।

३४३ । इदमो मः ७।२।१०८ । इदमो मः स्यात्सौ परे । त्यदाद्य-
त्वापवादः ।

३४४ । इदोऽय् पुंसि ७।२।१११ । इदम् इदोऽय् स्यात्सौ पुंसि ।
सोलोपः । अयग् । त्यदाद्यत्वं पररूपत्वञ्च ।

३४५ । दश्च ७।२।१०९ । इदमो दश्य मः स्याद्विभक्तौ । इमौ ।
इमे । 'त्यदादेः सम्बोधनं नास्ति' इत्युत्सर्गः ।

३४६ । अनाप्यकः ७।२।११२ । अककारस्येदम् इदोऽन् स्यादापि
विभक्तौ । 'आप्' इति 'टा' इत्यारभ्य सुपः पकारेण प्रत्याहारः । अनेन ।

३४७ । हलि लोपः ७।२।११३ । अककारस्येदम् इदो लोपः
स्यादापि हलादौ । 'नानर्थकेऽलोऽन्त्यविधिरनभ्यासविकारे'
(प० १०६) ।

३४८ । आद्यन्तवदेकस्मिन् १।१।२१ । एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यं-
मादाविवान्त इव स्यात् । आभ्याम् ।

३४९ । नेदमदसोरकोः ५।१।११ । अककारयोरिदमदसोर्भिसपेस्
न स्यात् । एत्त्रम् । एभिः । अत्वम्, नित्यत्वात् छेः स्मै, पश्चाद्धलि लोपः ।
अस्मै । आभ्याम् । एभ्यः । अस्मात् । आभ्याम् । एभ्यः । अस्य । अनयोः
एषाम् । अस्मिन् । अनयोः । एषु । ककारयोगे तु-प्रत्ययम् । इमकौ ।
इमके । इमकम् । इमकौ । इमकान् । इमकेन । इमकाभ्याम् । इमकैः ।

३५० । इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ २।४।३२ । अन्वा-
देशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽश् आदेशः स्यात्तृतीयादौ । अशूवचनं सा-
कञ्कार्थम् ।

३५१ । द्वितीयादौस्त्वेनः २।४।३४ । द्वितीयायां टौसोश्च परतः
इदमेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशे । 'किञ्चित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्या
न्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः' । यथा अनेन व्याकरणमधीतम्
'एनं छन्दोऽध्यापय' इति । 'अनयोः पवित्रं कुलम्' एनयोः प्रभूतं स्वम्
इति । एनम् । एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः । इति सान्ताः ।

अथ शकारान्तप्रकरणम् ।

गणयतेर्विच् । सुगण् । सुगणी । सुगणः । सुगणट्सु-सुगण्ठ्सु-
सुगण्सु । किप्, 'अनुनासिकस्य किम्लोः-' (सू. २६६६) इति
दीर्घः । सुगाण् । सुगाणी । सुगाणट्सु-सुगाण्ठ्सु-सुगाण्सु ।
इति पान्ताः ।

अथ नकारान्तप्रकरणम् ।

परत्वादुपधादीर्घः, हल्ङ्यादिलोपः, ततो नलोपः । राजा ।

३५२ । न डिसम्बुद्धयोः २।२।८ । नस्य लोपो न स्यात् ङौ
सम्बुद्धौ च । हे राजन् । ङौ तु छन्दस्युदाहरणम् । 'सुपां सुलुक्'-
(सू. ३५५९) इति ङेलुक् । निषेधसामर्थ्यात्प्रत्ययलक्षणम् । 'परमेव्यो-
मन्' *६० ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः* । ङौ विषये उत्तरपदे
परे 'न डिसम्बुद्धयोः (सू. ३५२) इत्यस्य निषेधो वाच्य इत्यर्थः । च-
र्मणि तिला अस्य चर्मतिलः । ब्रह्मनिष्ठः । राजानौ । राजानः । राजा-
नम् । राजानौ । 'अल्लोपोऽनः' (सू. २३४) । इच्छुत्वम् । न चाल्लोपः
स्थानिवत्, पूर्वव्रासिद्धे तन्निषेधात् । नापि बहिरङ्गतयाऽसिद्धः, यथो-
द्देश्यक्षे पाष्ठी परिभाषां प्रति इच्छुत्वस्यासिद्धतयाऽन्तरङ्गाभावेन परिभा-
षाया अप्रवृत्तेः । जजोर्ज्ञः । राज्ञः । राज्ञा ।

३५३ । नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति ८।२।२। सुम्बि-
धौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ च नलोपोऽसिद्धः, नान्यत्र 'रा-
जाश्वः, इत्यादौ । इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वं च न । राजभ्याम् । रा-
जभिः । राज्ञे । राजभ्यः । राज्ञः । राज्ञोः । राज्ञाम् । राज्ञि-राजनि ।
प्रतिदीव्यतीति प्रतिदिवा । प्रतिदिवानौ । प्रतिदिवानः । अस्य भवि-
ष्येऽल्लोपे कृते—

३५४ । हलि च ८।२।५७। रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः
स्यादल्लि । न चाल्लोपस्य स्थानिवत्त्वम्, दीर्घविधौ तन्निषेधात् ।
बहिःङ्गपरिभाषातुक्तन्यायेन न प्रवर्तते । प्रतिदीव्नः । प्रतिदीव्ना,
इत्यादि । यज्वा । यज्वानौ यज्वानः ।

३५५ । न संयोगाद्धमन्तात् ६।४।१३७। वकारमकारान्तसंयो-
गात्परस्यानोऽकारस्य लोपो न स्यात् । यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्याम्
इत्यादि । ब्रह्मणः । ब्रह्मणा । ब्रह्मभ्याम्, इत्यादि ।

३५६ । हन्हन्पूषार्यङ्गां शौ ६।४।१२। पर्वां शावेवोपधाया
दीर्घः, नान्यत्र । इति निषेधे प्राप्ते—

३५७ । सौ च ६।४।१३। इन्नादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ
सौ परे । वृत्रहा । हे वृत्रहन् । 'एकाजुत्तरपदे-' (स. ३०७) इति ण-
त्वम् । वृत्रहणौ । वृत्रहणः । वृत्रहणम् । वृत्रहणौ ।

३५८ । हो हन्ते ऋग्निन्नेषु ७।३।५४। निति णिति च प्रत्यये
नकारे च परे हन्तेर्हकारस्य कुत्वं स्यात् ।

३५९ । (क) । हन्तेः-८।४।२२ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य
हन्तेर्नस्य णत्वं स्यात् । प्रहण्यात् ।

३५९ । (ख) अत्पूर्वस्य ८।४।२२। हन्तेरत्पूर्वस्यैव नस्य णत्वम्,

नान्यस्य । प्रधानन्ति । योगविभागसामर्थ्यात् 'अनन्तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वा' (प ६२) इति न्यायं बाधित्वा 'एकाजुत्तरपदे-' (सू. ३०७) इति शत्वमपि निवर्त्यते । नकारे परे कुत्वविधिसामर्थ्यादल्लोपो न स्थानिवत् । वृत्रघ्नः । वृत्रघ्ना, इत्यादि । यत्तु 'वृत्रघ्नः' इत्यादौ वैकल्पिकं शत्वं माधवेनोक्तं तद्भाष्यवार्तिकविरुद्धम् । एवं शङ्गिन्, यशस्विन्, अर्यमन्, पूषन् । यशस्विन्निति विन्प्रत्यये इनोऽनर्थकश्चेऽपि 'इन्हन्-' (सू. ३५६) इत्यत्र ग्रहणं भवत्येव, 'अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति' (प १६) इति वचनात् । अर्यंणि—अर्यमणि । पूषि—पूषणि ।

३६० । मघवा बहुलम् ६।४।१२८। 'मघवन्' शब्दस्य वा 'तृ' इत्यन्तादेशः स्यात् । ऋ इत् ।

३६१ । उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः ७।१।७०। अधातो-रुगितो नलोपिनोऽश्चतेऽश्च नुमागमः स्यात्सर्वनामस्थाने परे । उपधादीर्घः । मघवान् । इह दीर्घे कर्तव्ये संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वं न भवति, बहुल-ग्रहणात् । तथा च 'श्वन्नुच्चन्-' (उ १५७) इति निपातनान्मघशब्दान्मतुपा च भाषायामपि शब्दद्वयसिद्धिमाश्रित्यैतत्सूत्रं प्रत्याख्यातमाकरो ।

“इविर्जाक्षिति निःशङ्को मखेपु मघवानसौ”

इति भट्टिः । मघवन्तौ । मघवन्तः । हे मघवन् । मघवन्तम् । मघवन्तौ । मघवतः । मघवता । मघवदभ्याम्, इत्यादि । तृत्वाभावे, मघवा । 'छन्दसीवनिपौ च' इति वनिवन्तं मध्योदात्तं छन्दस्येव । अन्तोदात्तं तु लोकेऽपीति विशेषः । मघवानौ । मघवानः । सुटि राजवत् ।

३६२ । सयुवमघोनामतद्धिते ६।४।१३३। अन्नन्तानां असंश-कानामेषामतद्धिते परे सम्प्रसारणं स्यात् । 'सम्प्रसारणाच्च' (सू. ३३०) ।

‘आदूगुणः’ (सू. ६९) । मघोनः । ‘अन्नन्तानाम्’ किम् ? मघवतः । मघवता । स्त्रियां मघवती । ‘अतद्धिते’ किम् ? माघवनम् । मघोना । मघवभ्याम्, इत्यादि । शुनः । शुना । श्वभ्याम्, इत्यादि । ‘युवन्’ शब्दे वस्योत्वे कृते—

३६३ । न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम् ६।१।३७। सम्प्रसारणे परतः पूर्वस्य यणः सम्प्रसारणं न स्यात् । इति यकारस्य नेत्वम् । अत एव ज्ञापकादन्त्यस्य यणः पूर्वं सम्प्रसारणम् । यूनः । यूना । युवभ्याम्, इत्यादि । अर्वा । हे अर्वन् ।

३६४ । अर्वणस्त्रसाचनजः ६।४।१२७ । नञा रहितस्यावन्नन्त-
स्याङ्गस्य ‘तृ’ इत्यन्तादेशः स्यात्, न तु सौ । उगित्त्वान्नुम् । अर्व-
न्तौ । अर्वन्तः । अर्वन्तम् । अर्वतः । अर्वता । अर्वङ्गभ्याम्, इत्यादि ।
‘अनजः’ किम् ? ‘अनर्वा’ यज्ववत् ।

३६५ । पथिमथ्यभुक्षामात् ७।१।८५। एषामाकारोऽन्तादेशः
स्यात्सौ परे । ‘आ आत्’ इति प्रश्लेषेण शुद्धाया एव व्यक्तेर्विधानान्ना-
नुनासिकः ।

३६६ । इतोऽत्सर्वनामस्थाने ७।१।८६ । पथ्यादेरिक्कारस्या-
कारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे ।

३६७ । थो न्थः ७।१।८७। पथिमथोन्थस्य न्थादेशः स्यात्सर्व-
नामस्थाने परे । पन्थाः । पन्थानौ । पन्थानः । पन्थानम् । पन्थानौ ।

३६८ । भक्ष्य टेल्लोपः ७।१।८८। भसञ्जकस्य पथ्यादेष्टेल्लोपः
स्यात् । पथः । पथा । पथिभ्याम्, इत्यादि । एवं मन्थाः । ऋमुक्षाः ।
स्त्रियां नान्तलक्षणे ङीपि भत्त्वाट्टिलोपः । सुपथी, सुमथी नगरी । अ-
नृमुक्षी सेना । आत्वं नपुंसके न भवति, ‘न लुमता—’ (सू. २६३) ।

इति प्रत्ययलक्षणनिवेधात् । सुपथि वनम् । *११ सम्बुद्धो नपुंस-
कानां नलोपो वा वाच्यः* । हे सुपथिन्—हे सुपथि । 'नलोपः
सुप्स्वर—' (सू. ३५३) इति नलोपस्यासिद्धत्वाद्व्रस्वस्य गुणो न ।
द्विवचने भत्वाद्विलोपः । सुपथी । शौ सर्वनामस्थानत्वात्सुपन्थानि । पुन-
रपि सुपथि । सुपथी । सुपन्थानि । सुपथा । सुपथे । सुपथिभ्याम्, इत्यादि ।

३६९ । षणान्ता षट् १।१।२४। षान्ता नान्ता च सङ्ख्या षट्-
संज्ञा स्यात् । 'षट्भ्यो लुक्' (सू. २६१) पञ्च २ । 'सङ्ख्या' किम् ?
विप्रश्नः । पामानः । 'शतानि' 'सहस्राणि' इत्यत्र सन्निपातपरिभाषया न
लुक्, सर्वनामस्थानसन्निपातेन कृतस्य नुमस्तदविघातकत्वात् । पञ्चभिः ।
पञ्चभ्यः २ । 'षट्चतुर्भ्यश्च' (सू. ३३८) इति नुट् ।

३७० । नोपधायाः ६।४।७। नान्तस्योपधाया । दीर्घः स्यान्नाभि-
परे । नलोपः । पञ्चानाम् । पञ्चसु । परमपञ्च । परमपञ्चानाम् । गौण-
त्वे तु न लुगनुटौ । प्रियपञ्चा । प्रियपञ्चानौ । प्रियपञ्चानः । प्रियप-
ञ्चाम् । एवं सप्तन्, नवन्, दशन् ।

३७१ । अष्टन आ विभक्तौ ७।२।८४। अष्टन आत्वं स्याद्वलादौ
विभक्तौ ।

३७२ । अष्टाभ्य औश् ७।१।२१। कृताकारादष्टनः परयोर्जश्-
सोरीश् स्यात् । 'अष्टभ्यः' इति वक्तव्ये कृतात्वनिर्देशो जश्शसोर्विषये
आत्वं शापयति । वैकल्पिकं चेदमष्टन आत्वम्, 'अष्टनो दीर्घात्' (सू.
३७१८) इति सूत्रे दीर्घग्रहणाज्ज्ञापकान् । अष्टौ २ । परमाष्टौ । अष्टाभिः ।
अष्टाभ्यः २ । अष्टानाम् । अष्टासु । आत्वाभावे । अष्ट । अष्ट, इत्यादि
पञ्चत्रय । गौणत्वे स्वात्वाभावे राजवत् । शसि प्रियाष्टनः । इह पूर्व-
स्मादपि विधावल्लोपस्य स्थानिवद्भावात् ष्त्वम्, कार्यकालपक्षे बहि-

रङ्गस्याल्लोपस्यासिद्धत्वाद्वा । प्रियाष्ट्ना, इत्यादि । जश्शसोरनुमीय-
मानमात्वं प्राधान्य एव, न तु गीयतायाम् । तेन प्रियाष्ट्नो हलादावेव-
वैकल्पिकमात्वम् । प्रियाष्टाभ्याम् । प्रियाष्टाभिः । प्रियाष्टाभ्यः २ ।
प्रियाष्टासु । “प्रियाष्ट्नो राजवत्सर्वं हाहावच्चापरं हलि ।”
इति नान्ताः ।

अथ धकारान्तप्रकरणम् ।

अभावः । जश्चत्वे । भुत्—भुद् । भुधौ । भुधः । भुधा ।
भुद्भ्याम् । भुत्सु । इति धान्ताः ।

अथ जकारान्तप्रकरणम् ।

३७३ । ऋत्विग्दृष्टक्त्वाद्देगुणिगञ्जुयुजिकुञ्चां च ३।२।
३९। एभ्यः किन् स्यात् । अलाक्षणिकमपि किञ्चित्कार्यं निपातनाल्ल-
भ्यंते । निरुपपदाद्युजेः किन् । कनावितौ ।

३७४ । कृदतिङ् ३।१।९३। सन्निहिते धात्वधिकारे तिङ्भिन्नः
प्रत्ययः कृतसंज्ञः स्यात् ।

३७५ । वेरपृक्तस्य ६।१।६७। अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात् ।
‘कृतद्धित—’ (सू. १७९) इति प्रातिपदिकत्वात्स्वादयः ।

३७६ । युजेरसमासे ७।१।७१। युजेस्सर्वनामस्थाने नुम्स्याद-
समासे । सुलोपः, संयोगान्तलोपः ।

३७७ । क्विन्प्रत्ययस्य कुः ८।२।६२। क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य
कवर्गोऽन्तादेशः स्यात्पदान्ते । नस्य कुत्वेनानुनासिको ङकारः युङ् ।
‘नश्चापदान्तस्य—’ (सू. १२३) इति नुमोऽनुस्वारः । परसवर्णः ।
तस्यासिद्धत्वात् ‘चोः कुः’ (सू. ३७८) इति कुत्वं न । युञौ । युञ्जः । यु-
ञ्जम् । युञौ । युजः । युजा । युग्भ्याम्, इत्यादि । ‘असमासे’ किम् ?

३७८ चोः क्लुः ८।२।३०। चवर्गस्य कवर्गः स्याज्झलि पदान्ते च । इति कुत्वम्, 'किन्प्रत्ययस्य'—(सू. ३७७) इति कुत्वस्यासिद्धत्वात् । सुयुक्—सुयुग् । सुयुजौ । सुयुजः । 'युजेः' इति धातुपाठपठित्तेकारविशिष्टस्यानुकरणम्, न त्विका निर्देशः । तेमेह न—युज्यते समाधरो इति युक् । 'युज समाधौ' दैवादिक आत्मनेपदी । संयोगान्तलोपः । खन् । खजौ । खजः, इत्यादि । 'व्रश्च—' (सू. २९४) इति षत्वम् । जश्चत्वचत्वं । राट्—राड् । राजौ । राजः । राट्सु—राट्सु । एवं विभ्राट् । देवेट्-देवेड्-देवेजौ । देवेजः । विश्वसृट्-विश्वसृड् । विश्वसृजौ । विश्वसृजः । इह सृजियज्योः कुत्वं नेति छिवे वक्ष्यते । परिसृट् । षत्वविधौ राजिसाड्चर्यात् 'डु भ्राजृ दीप्तौ' इति फणादिरेव गृह्यते । यस्तु 'एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ' इति, तस्य कुत्वमेव । विभ्राक्-विभ्राग् । विभ्राग्भ्याम्, इत्यादि । 'परौ व्रजेः षः पदान्ते' (उ. २१७) । परावुपपदे व्रजेः क्तिप्स्याद्दीर्घश्च पदान्तविषये षत्वं च । परित्यज्य सर्वं व्रजतीति परिब्राट् परिवाड् । परिब्राजौ । परिब्राजः ।

३७९ विश्वस्य वसुराटोः ६।३।१२८। विश्वशब्दस्य दीर्घः स्यादसौ राट्शब्दे च परे । विश्वं वसु यस्य स विश्वावसुः । राडिति पदान्तोपलक्षणार्थम् । चत्वंमविवक्षितम् । विश्वाराट्-विश्वाराड् । विश्वराजौ । विश्वराजः । विश्वाराड्भ्याम्, इत्यादि ।

३८० स्काः संयोगाद्योरन्ते च ८।२।२९। पदान्ते ऋलि च परे यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयोलोपः स्यात् । भृट्-भृड् । सस्य श्चुत्वेन शः । तस्य जश्चत्वेन जः । भृजौ । भृजः । 'ऋत्विग्—' (सू. ३७३) इत्यादिना ऋतावुपपदे यजेः किन् । किन्नन्तत्वात्कुत्वम् । ऋत्विक्-ऋत्विग् । ऋत्विजौ । ऋत्विजः । 'रात्सस्य' (सू. २८०) इति नियमान्न संयोगान्तलोपः । ऊक्-ऊग् । ऊजौ । ऊजः । इति जान्ताः ।

अथ दकारान्तप्रकरणम् ।

त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं च ।

३८१ । तदोः सः सावनन्त्ययोः ७।३।१०६ । त्यदादीनां तकार-
दकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ परे । स्यः । त्यौ । त्ये । त्यम् । त्यौ ।
त्यान् । सः । तौ । ते । परमसः । परमतौ । परमते । द्विपर्यन्तानामि-
त्येव । नेह-त्वम् । न च तकारोच्चारणसामर्थ्यान्नेति वाच्यम्, अतित्व-
मिति गौणे चरितार्थत्वात् । संज्ञायां, गौणत्वे चात्वसत्त्वे न । त्यद् ।
त्यदौ । त्यदः । अतित्यद् । अतित्यदौ । अतित्यदः । यः । यौ । ये ।
पषः । पतौ । पते । अन्वादेशे तु-एनम् । एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः २

३८२ । छेप्रथमयोरम् ७।३।२८ । शुष्मदस्मदभ्यां परस्य 'छे'
इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः स्यात् ।

३८३ । मपर्यन्तस्य ७।२।९१ । इत्यधिङ्कृत्य ।

३८४ । त्वाहौ सौ ७।२।९४ । शुष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य त्व, अह
इत्येतावादेशौ स्तः सौ परे ।

३८५ । शेषे लोपः ७।३।९० । आत्वयत्वनिपित्तेतरविभक्तौ परतो
शुष्मदस्मदोरन्त्यस्य लोपः स्यात् । 'अतो गुणे' (सू. १९१) 'अमि
पूर्वः' (सू. १९४) । त्वम् । अहम् । ननु 'त्वं स्त्री' 'अहं स्त्री' इत्यत्र
'त्वं अम्' 'अह अम्' इति स्थिते अमि पूर्वरूपं परमपि बाधित्वाऽन्त-
रङ्गत्वाद्वाप् प्राप्नोति ? सत्यम्, अलिङ्गे शुष्मदस्मदी । तेन स्त्रीत्वाभा-
वान्न टाप् । यद्वा, शेष इति सप्तमी स्थानिनोऽधिकरणत्वविवक्षया । तेन
मपर्यन्ताच्छेषस्य 'अद्' इत्यस्य लोपः । स च परोऽप्यन्तरङ्गे अतो
गुणे कृते प्रवर्तते । अदन्तत्वाभावाच्च टाप् । परमत्वम् । परमाहम्
अतित्वम् । अत्यहम् ।

३८६ । युवावौ द्विवचने ७।२।१२। द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्म-
पर्यन्तस्य युवावौ स्तो विभक्तौ ।

३८७ । प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् ७।२।८८ । इह
युष्मदस्मदोराकारोऽन्तादेशः स्यात् । 'भ्रीङि' इत्येव सुवचम् । 'भाषा-
याम्' किम् ? युवं वस्त्राणि । युवाम् । आवाम् । 'मपर्यन्तस्य' (सू.
३८३) किम् ? साकञ्कस्य मा भूत् । युवकाम् । आवकाम् । 'त्वया'
'मया' इत्यत्र 'त्वया' 'मया' इति मा भूत् । 'युवकाभ्याम्' 'आव-
काभ्याम्' इति च न सिद्धयेत् ।

३८८ । यूयवयौ जसि ७।२।१३। स्पष्टम् । यूयम् । वयम् ।
परमयूयम् । परमवयम् । अतियूयम् । अतिवयम् । इह शेषे लोपोऽ-
न्त्यलोप इति पक्षे जसः शी प्राप्तः । 'अङ्गकार्ये' कृते पुनर्नाङ्गकार्यम्'
(पृ. ३३) इति न भवति । 'ङे प्रथमयोः—' (सू. ३८२) इत्यत्र
मकारान्तरं प्रक्षिप्य 'अम्' भान्त एवावशिष्यते, न तु विक्रियते
इति व्याख्यानाद्वा ।

३८९ । त्वमावेकवचने ७।२।९७ । एकस्योक्तौ युष्मदस्मदो-
र्मपर्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ ।

३९० । द्वितीयायाञ्च ७।२।८६ । युष्मदस्मदोराकारः स्यात् ।
त्वाम् । माम् । युवाम् । आवाम् ।

३९१ । शसो न ७।२।९९। नेत्यविभक्तिकं पदम् । युष्मदस्म-
द्व्यां परस्य शसो नकारः स्यात् । अमोऽपवादः । 'आदेः परस्य'
(सू. ४४) । 'संयोगान्तस्य लोपः' (सू. २४) युष्मान् । अस्मान् ।

३९२ । योऽङ्घि ७।२।८९। अनयोर्यकारादेशः स्यादनादेशेऽ-
जादौ परतः । त्वया । मया ।

३९३ । युष्मदस्मदोरनादेशे ७।२।८६ । अनयोराकारः स्याद-
नादेशे हलादौ विभक्तौ । युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । युष्माभिः । अस्माभिः ।

३९४ । तुभ्यमहौ ङयि ७।२।९१ । अनयोर्मपर्यन्तस्य तुभ्यमहौ
स्तो ङयि । अमादेशः 'शेषे लोपः' (सू. ३८५) । तुभ्यम् । मद्यम् ।
परमतुभ्यम् । परममद्यम् । अतितुभ्यम् । अतिमद्यम् । युवाभ्याम् ।
आवाभ्याम् ।

३९५ । भ्यसो भ्यम् ७।१।३० । भ्यसो भ्यम् अभ्यम् वा आदेशः
स्यात् । आद्यः शेषे लोपस्यान्त्यलोपत्व एव । तत्राङ्गवृत्तपरिभाषया पृथ्वी
न । 'अभ्यम्' तु पक्षद्वयेऽपि साधुः । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् ।

३९६ । एकवचनस्य च ७।१।३२ । आभ्यां पञ्चम्येकवचनस्य अत्
स्यात् । त्वत् । मत् । 'ङसेश्च' इति सुवचम् । युवाभ्याम् । आवाभ्याम् ।

३९७ । पञ्चम्या अत् ७।१।३१ । आभ्यां पञ्चम्या भ्यसोऽस्त्या-
त् । युष्मत् । अस्मत् ।

३९८ । तवममौ ङसि ७।२।९६ । अनयोर्मपर्यन्तस्य तवममौ
स्तो ङसि ।

३९९ । युष्मदस्मदभ्यां ङसोऽङ् ७।१।२७ । स्पष्टम् । तव । मम
युवयोः । आवयोः ।

४०० । साम आकम् ७।१।३३ । आभ्यां परस्य साम आकम्
स्यात् । भाविनः सुतो निवृत्त्यर्थं समुट्कनिर्देशः । युष्माकम् । अस्मा-
कम् । त्वयि । मयि । युवयोः । आवयोः । युष्मासु । अस्मासु ।

“समस्यमाने द्व्येकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी । समासार्थोऽ-
न्यसङ्ख्यश्चेत्स्तो युवावौ खमावपि ॥ सुजस्रङ्ङस्सु परत आ-
देशाः स्युः सदैव ते । त्वाहौ युयवयौ तुभ्यमहौ तवममावपि ॥

युते परत्वाद्वाधन्ते युवादौ विषये स्वके । त्वमानपि प्रबाधन्ते
पूर्वविप्रतिषेधतः ॥ दृश्येकसङ्ख्यः समासार्थो बह्वथ युष्मद-
स्मदी । तयोरद्वयेकतार्थत्वाच्च युवादौ त्वमौ च न ॥”

त्वां, मां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे अतित्वम् । अत्यहम् । अति-
त्वाम् । अतिमाम् । अतियूयम् । अतिवयम् । अतित्वाम् २ । अतिमाम् २ ।
अतित्वान् । अतिमान् । अतित्वया । अतिमया । अतित्वाभ्याम् ।
अतिमाभ्याम् । अतित्वाभिः । अतिमाभिः । अतितुभ्यम् । अतिमह्यम् ।
अतित्वाभ्याम् । अतिमाभ्याम् । अतित्वभ्यम् । अतिमभ्यम् । ङसि-
भ्यसोः, अतित्वत् २ । अतिमत् २ । भ्यामि प्राग्वत् । अतितव । अति-
मम । अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वाकम् । अतिमाकम् । अतित्वयि ।
अतिमयि । अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वासु । अतिमासु । युवाम्,
आवां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सुजस्ङेङस्तु प्राग्वत् । औअम् औट्-
सु—अतियुवाम् ३ । अत्यावाम् ३ । अतियुवान् । अत्यावान् अतियु-
वया । अत्यावया । अतियुवाभ्याम् ३ । अत्यावाभ्याम् ३ । अतियुवा-
भिः । अत्यावाभिः । भ्यसि, अतियुवभ्यम् । अत्यावभ्यम् । ङसिभ्यसोः
अतियुवत् २ । अत्यावत् २ । औसि अतियुवयोः २ । अत्यावयोः २ ।
अतियुवाकम् । अत्यावाकम् । अतियुवयि । अस्यावयि । अतियुवासु ।
अत्यावासु । युष्मानस्मान्वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सुजस्ङेङस्तु प्राग्वत् ।
औअम् औट्स्-अतियुष्माम् ३ । अस्यस्माम् ३ । अतियुष्मान् । अत्य-
स्मान् । अतियुष्मया । अत्यस्मया । अतियुष्माभ्याम् ३ । अत्यस्माभ्या-
म् ३ । अतियुष्माभिः । अत्यस्माभिः । भ्यसि-अतियुष्मभ्यम् । अत्य-
स्मभ्यम् । ङसिभ्यसोः-अतियुष्मत् २ । अत्यस्मत् २ । औसि अतियु-
ष्मयोः २ । अत्यस्मयोः २ । अतियुष्माकम् । अत्यस्माकम् । अतियु-

अयि । अत्यस्मथि । अतियुष्मासु । अत्यस्मासु ।

४०१ । पदस्य ८।१।१६।

४०२ । पदाच्च ८।१।१७।

४०३ । अनुदात्तं सर्वमपादादौ ८।१।१८। इत्यधिकृत्य ।

४०४ । युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वानावौ ८।१।

२०। पदात्परयोरपादादौ स्थितयोरनयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वा नौ इत्यादेशौ स्तः, तौ चानुदात्तौ ।

४०५ । बहुवचनस्य वस्त्रसौ ८।१।२१। उक्तविधयोरनयोः षष्ठ्यादिवहुवचनान्तयोर्वस्नसौ स्तः । वान्नावोरपवादः ।

४०६ । तेमयावेकवचनस्य ८।१।२२। उक्तविधयोरनयोः षष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्ते मे एतौ स्तः ।

४०७ । स्वामी द्वितीयायाः ८।१।३२। द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वा, मा एतौ स्तः । “श्रीशस्त्वाऽवतु माऽपीह दत्तात्ते मेऽपि शर्म सः । स्वामी ते मेऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः ॥१॥ सुखं वां नौ दद्यात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः । सोऽऽद्याद्वो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्योऽन्न वः स नः” ॥ २ ॥ ‘पदात्परयोः’ किम् ? वाक्यादौ मा भूत् । त्वां पातु । मां पातु । ‘अपादादौ’ किम् ? “वेदैरशेषैः संवेद्योऽस्मान्कृष्णः सर्वदाऽवतु” ।

स्थग्रहणाच्छ्रूयमाणविभक्तिकयोरेव । नेह-इति युष्मत्पुत्रो ब्रवीति । इत्यस्मत्पुत्रो ब्रवीति । *६२ समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः* । *६३ एकतिङ् वाक्यम्* । तेनेह न-ओदनं पच, तव भविष्यति । इह तु स्यादेव-‘शालीनां ते ओदनं दास्यामि’ इति ।

६४ ‘एते वांनावाद्य आदेशा अनन्वादेशे वा वक्तव्याः । अ-

न्वादेशे तु नित्यं स्युः । धाता ते भक्तोऽस्ति, धाता तव भक्तोऽस्ति, इति वा । यस्मै ते नम इत्येव ।

४०८ । न चवाहाहैवयुक्ते ८।१।२४। चादिपञ्चकयोगे नैते आदेशाः स्युः । हरिस्त्वां मां च रक्षतु । कथं त्वां मां वा न रक्षेत्, इत्यादि । युक्तग्रहणारसाच्चाद्योगेऽयं निषेधः । परम्परासम्बन्धे त्वादेशः स्यादेव, हरो हरिश्च मे स्वामी ।

४०९ । पश्यार्थैश्चानालोचने ८।१।२५। अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगे पते आदेशा न स्युः । चेतसा त्वां समीक्षते । परम्परासम्बन्धेऽप्ययं निषेधः भक्तस्तव रूपं ध्यायति । आलोचने तु—भक्तस्तत्र पश्यति चक्षुषा ।

४१० । सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ८।१।२६। विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तात्परयोरनयोन्वादेशोऽप्येते आदेशा वा स्युः । 'भक्तस्तव मन्यहं तेन हरिस्त्वां त्रायते स माम्' । त्वा मा इति वा ।

४११ । साऽऽमन्त्रितम् २।३।४८। सम्बोधने या प्रथमा तदन्तमामन्त्रितसंज्ञं स्यात् ।

४१२ । आमन्त्रितं पू मविद्यमानवत् ८।१।७२। स्पष्टम् । अग्ने तव । देवास्मान्पाहि । अग्ने नय । अन्न इन्द्र वरुण । इह युष्मदस्मदोरादेशस्तिङन्तनिघात आमन्त्रितनिघातश्च न । 'सर्वदा रक्ष देव मा' इत्यत्र तु 'देव' इत्यस्याविद्यमानवद्भावेऽपि ततः प्राचीनं 'रक्ष' इत्येतदाभित्यादेशः । एवम् 'इमं मे गङ्गे यमुने' इति मन्त्रे यमुन इत्यादिभ्यः प्राचीनामन्त्रिताविद्यमानवद्भावेऽपि मेशब्दमेवाभित्य सर्वेषां निघातः ।

४१३ । नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् ८।१।७३। विशेष्यं समानाधिकरणे आमन्त्रिते परे नाविद्यमानवत्स्यात् । हरे

दयालो नः पाहि । अग्ने तेजस्विन् ।

४१४ । विभाषितं विशेषवचने दा॥१७४॥ अत्र भाष्यम् 'बहु-
वचनमिति वक्ष्यामि' इति । बहुवचनान्तं विशेष्यं समानाधिकरणे आ-
मन्त्रिते विशेषणे परे अविद्यमानवद्वा । यूयं प्रभवो देवाः शरण्याः,
युष्मान्भजे, वो भजे । इहान्वादेशेऽपि वैकल्पिका आदेशाः । सुपात्-सु-
पाद् । सुपादौ । सुपदः । सुपादम् । सुपादौ ।

४१५ । पादः पत् ६।४।१३०। पाच्छब्दान्तं यदङ्गं भं तदवय-
वस्य पाच्छब्दस्य पदादेशः स्यात् । सुपदः । सुपदा । सुपाङ्गयाम् ,
इत्यादि । इति दान्ताः ।

अथ थकारान्तप्रकरणम् ।

अग्निं मन्यतीत्यग्निमत्—अग्निमद् । अग्निमथौ । अग्निमथः । अ-
ग्निमङ्गयाम् , इत्यादि । इति थान्ताः ।

अथ चकारान्तप्रकरणम् ।

'ऋत्विग्—' (सू. ३७३) इत्यादिसूत्रेणाच्चेः सुप्युपपदे किन् ।

४१६ । अनिदितां हल उपधायाः छिति ६।४।२४। हलन्ता-
नामनिदितामङ्गानामुपधाया नस्य लोपः स्यात्किति छिति च । उ-
गिदचाम्—' (सू. ३६१) इति नुम् । 'संयोगान्तस्य लोपः' (सू. ५४)
नुमो नकारस्य 'किन्प्रत्ययस्य कुः' (सू. ३७७) इति कुत्वेन ङकारः ।
प्राङ् अनुस्वारपरसवणौ । प्राञ्चौ । प्राञ्चः । प्राञ्चम् । प्राञ्चौ ।

४१७ । अचः ६।४।१३८। लुप्तनकारस्याच्चेर्भस्याकारस्यलोपः स्यात् ।

४१८ चौ ६।३।१३८। लुप्ताकारनकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः
स्यात् । प्राचः । प्राचा । प्राग्भ्याम् , इत्यादि । प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चौ । प्र-
त्यञ्चः । प्रत्यञ्चम् । प्रत्यञ्चौ । 'अचः' (सू. ४१७) इति लोपस्य विष-

येऽन्तरङ्गोऽपि यण् न प्रवर्तते 'अकृतव्यूहाः'-(प. ५७) इति परिभाषया।
प्रतीचः। प्रतीचा। 'अमुमञ्चति' इति विग्रहे 'अदस्-अञ्च्' इति स्थिते।

४१९। विश्वदेवयोश्च देरद्वयञ्चतावप्रत्यये ६।३।९२।अनयोः
सर्वनाम्नश्च देरद्वयादेशः स्यादप्रत्ययान्ते अञ्चतौ परे। 'अदद्वि अञ्च्'
इति स्थिते यण्।

४२०। अदसोऽसेर्दादु दो सः ८।२।८०। अदसोऽसान्तस्य दा-
त्परस्य उदूतो स्तो दस्य मश्च। 'उ' इति ह्रस्वदीर्घयोः समाहारदन्धः।
आन्तरतभ्याद्ध्रस्वव्यञ्जनयोर्ह्रस्वो दीर्घस्य दीर्घः। अमुमुयङ्। अमुमु-
यञ्चौ। अमुमुयञ्चः। अमुमुयञ्चम्। अमुमुयञ्चौ। अमुमुईचः। अमुमु-
ईचा। अमुमुयग्भ्याम्, इत्यादि। मुत्वस्यासिद्धत्वान्न यण्। 'अन्त्य-
बाधेऽन्त्यसदेशस्य' (प. १०४) इति परिभाषामाश्रित्य परस्यैव मुत्वं
वदतां मते 'अदमुयङ्'। 'अः सेः सकारस्य स्थाने यस्य सः असिः' इति
व्याख्यानात् 'त्यदाद्यत्विषय एव मुत्वं नान्यत्र' इति पक्षे अदद्वयङ्।
उक्तं च—भाष्ये—

"अदसोऽद्वेः पृथङ्मुत्वं केचिदिच्छन्ति लत्ववत्।

केचिदन्त्यसदेशस्य नेत्येकेऽसेर्हि दृश्यते ॥" इति।

'विश्वदेवयोः' किम्? अश्वाची। 'अञ्चतौ' किम्? विश्वग्युकु।
'अप्रत्यये' किम्? विश्वगञ्चनम्। अप्रत्ययग्रहणं ज्ञापयति—'अन्यत्र
धातुग्रहणे तदादिविधिः' इति। तेन 'अयस्कारः'। 'अतः कुकमि-'
(स. १६९) इति सः। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। शसादावचि—

४२१। उद् ईत् ६।४।१३९। उच्छब्दात्परस्य लुप्तनकारस्याञ्चते-
र्भस्याकारस्य ईत्स्यात्। उदीचः। उदीचा। उदग्भ्याम्, इत्यादि।

४२२।समः समि ६।३।९३। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे समः समि-

रादेशः स्यात् । सम्यङ् । सम्यञ्चौ । सम्यञ्चः । समीचः । समीचा ।

४२३।सहस्य सध्रिः ६।३।९१। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे।सध्रयङ् ।

४२४ । तिरसस्तिर्यलोपे ६।३।९४। अलुप्ताकारेऽञ्चतावप्रत्यया-
न्ते परे तिरसस्तिर्यादेशः स्यात् । तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यञ्चः । तिर्यञ्चम्
तिर्यञ्चौ । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यङ्भ्याम्, इत्यादि ।

४२५ । नाञ्जेः पूजायाम् ६।४।३०। पूजार्थस्याञ्जतेरुपधाया नस्य
लोपो न स्यात् । अलुप्तनकारस्वान्न नुम् । प्राङ् । प्राञ्चौ । प्राञ्चः । न-
लोपाभावादकारलोपो न । प्राञ्चः । प्राञ्चा । प्राङ्भ्याम् । प्राङ्खु-
प्राङ्क्षु-प्राङ्घु । एवं पूजार्थे प्रत्यङ्छादयः । 'क्रुञ्च कौटिल्याल्पीभाव-
योः' । अस्य 'ऋत्विग्-' (सू. ३७३) आदिना न लोपाभावोऽपि निपा-
त्यते । क्रुङ् । क्रुञ्चौ । क्रुञ्चः । क्रुङ्भ्याम्, इत्यादि । 'चोः कुः' (सू.
३७८) । पयोमुक्-पयोमुग् । पयोमुचौ । पयोमुचः । 'व्रश्च—' (सू.
२९४) इति षत्वम् । 'स्कोः—' (सू. ३८०) इति सलोपः । जश्चत्त्वे ।
सुवृट्-सुवृट् । सुवृश्चौ । सुवृश्चः । सुवृट्सु-सुवृट्सु । इति चान्ताः ।

अथ तकारान्तप्रकरणम् ।

'वर्तमाने पृषन्महद्बृहज्जगच्छतृवच्च' (उ. २४१) एते निपा-
त्यन्ते, शतृवच्चैषां कार्यं स्यात् । उगिस्वान्नुम् । 'सान्तमहतः—' (सू.
३१७) इति दीर्घः । मह्यते पूज्यत इति महान् । महान्तौ । महान्तः । हे
महन् । महतः । महता । महद्भ्याम्, इत्यादि ।

४२६ । अत्वसन्तस्य चाघातोः ६।४।१४। अत्वन्तस्योपधाया
दीर्घः स्याद्घातुभिन्नासन्तस्य चासम्बुद्धौ सौ परे । परं नित्यं च नुमं
वाधित्वा वचनसामर्थ्यादादौ दीर्घः । ततो नुम् । धीमान् । धीमन्तौ ।
धीमन्तः । हे धीमन् । शसादौ महद्भवत् । घातोरप्यत्वन्तस्य दीर्घः । गो-

मन्तमिच्छति, गोमानिवाचरतीति वा वयजन्तादाचारक्विन्ताद्वा कर्तरि
 किप् । 'उगिद वाम्-' (सू. ३६१) इति सूत्रेऽङ्ग्रहणं नियमार्थम्—
 'धातोश्चेदुगित्कार्यं 'तद्येञ्जतेरेव' इति । तेन सत् 'ध्वत्' इत्यादौ न ।
 'अधातोः' इति त्वधातुभूतपूर्वस्यापि नुमर्थम् । गोमान् । गोमन्तौ ।
 गोमन्तः, इत्यादि । 'भातेर्भवतुः' (उ. ६३) भवान् । भवन्तौ । भव-
 न्तः । शत्रन्तस्य त्वत्वन्तत्वाभावाच्च दीर्घः । भवतीति भवन् ।

४२७ । उभे अभ्यस्तम् ६।१।१। षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते
 ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः ।

४२८ नाभ्यस्ताषष्ठतुः ७।१।७८। अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न
 स्यात् । ददत्—ददद् । ददतौ । ददतः ।

४२९ । जक्षित्यादयः षट् ६।१।६। षट् धातवोऽन्ये जक्षितिश्च
 सप्तम पतेऽभ्यस्तसंज्ञाः स्युः । जक्षत्—जक्षद् । जक्षतौ । जक्षतः । एवं
 जाग्रत्, दरिद्रत्, शासत्, चकासत्, दीधीवेव्योर्ङित्वेऽपि छान्दसत्वा-
 दन्यत्ययेन परस्मैपदम् । दीध्यत् । वेव्यत् । इति तान्ताः ।

अथ पकारान्तप्रकरणम् ।

गुप्—गुब् । गुपो । गुपः । गुभ्याम्, इत्यादि । इति पान्ताः ।

अथ शकारान्तप्रकरणम् ।

४३० । त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च ३।२।६०। त्यदादि-
 धूपपदेवज्ञानार्थाद् दृशेर्धातोः कञ् स्यात्, चात् किन् ।

४३१ । आ सर्वनाम्नः ६।१।११। सर्वनाम्न अकारोऽन्तादेशः
 स्याद्दृग्दृशवतुषु । कुत्वस्यासिद्धत्वात् 'त्रश्च-' (सू. २९४) इति षः ।
 तस्य जश्चेन डः । तस्य कुत्वेन गः । तस्य चत्वेन पक्षे कः, ताडक्—
 ताड्गु । ताड्शौ । ताड्शः । षत्वापवादत्वात्कुत्वेन खकारः' इति कैय-

टहरदत्तादिमते तु चत्वाभावपक्षे ख एव श्रूयेत, न तु गः, जश्त्वं प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात् । 'दिगादिभ्यो यत्' (सू. १४२९) इति निर्देशान्ना-
सिद्धत्वमिति वा बोध्यम् । 'मश्च'—(सू. २९४) इति षत्वम्, जश्त्वचत्वं ।
विट्=विड् । विशौ । विशः । विशम् ।

४३२ । नशेर्वा ८।२।६३ । नशेः कवर्गोऽन्तादेशो वा स्यात्पदान्ते ।
नक्—नग् । नट्—नड् । नशौ । नशः । नग्भ्याम्—नड्भ्याम्, इत्यादि ।

४३३ । स्पृशोऽनुदके किन् ३।२।९८ । अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः
किन् स्यात् । घृतस्पृक्-घृतस्पृग् । घृतस्पृशौ । घृतस्पृशः । किन् प्रत्ययो
यस्मादिति बहुव्रीह्याश्रयणात्किप्यपि कुत्वम् । स्पृक् । षडगकाः प्राग्वत् ।
इति शान्ताः ।

अथ षकारान्तप्रकरणम् ।

'निधृषा प्रागल्भ्ये' । अस्मात् 'ऋत्विग्—' (सू. ३७३) आदिना
किन् द्वित्वमन्तोदात्तत्वं च निपात्यते । कुत्वात्पूर्वं जश्त्वेन ङः गः कः ।
धृष्णोतीति दधृक्—दधृग् । दधृषौ । दधृषः । दधृग्भ्याम्, इत्यादि ।
रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट्—रत्नमुड् । रत्नमुषौ । रत्नमुषः । 'षड्भ्यो
लुक्', (सू. २६१ । षट् षड् । षड्भिः । षड्भ्यः २ । 'षट्चतुर्भ्यश्च'
(सू. ३३८) इति नुट् । 'अनाम्' इति पयुंदासान्न घृत्वनिषेधः ।
'यरोऽनुनासिके—' (सू. ११६) इति विकल्पं बाधित्वा 'प्रत्यये
भाषायां नित्यम्' (वा. २७) इति वचनान्नित्यमनुनासिकः । षण्णा-
म् । षट्सु—षट्सु । तदन्तविधिः, परमषट् । परमषण्णाम् । गौणत्वे
तु प्रियषषः । प्रियषषां । रुत्वं प्रति षत्वस्यासिद्धत्वात् 'ससजुषो
रः' (सू. १६२) इति रुत्वम् ।

४३४ । वीरुपधाया दीर्घं इकः ८।२।७६ । रेफवान्तस्य धातो-

रुपधाया इको दीर्घः स्यात्पदान्ते । पिपठीः । पिपठिषौ । पिपठिषः ।
पिपठीभ्याम् । 'वा शरि' (सू. १५१) इति वा विसर्जनीयः ।

४३५ । नुम्विसर्जनीयशब्दवायेऽपि ८।३।१८ । एतैः प्रत्येकं
व्यवधानेऽपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् । घृत्वेन पूर्वस्य
षत्वम् । पिपठीषु-पिपठीषु । 'प्रत्येकम्' इति व्याख्यानादनेकव्यव-
धाने षत्वं न । निस्त्व । निस्से । नुम्वहणं नुम्वस्थानिकानुस्वारोपलक्ष-
णार्थं, व्याख्यानात् । तेनेह न-मुहिन्सु, पुंसु । अत एव न शर्ग्रहणेन
गतार्थता । 'रात्सस्य' (सू. २८०) इति सलोपे विसर्गः, चिकीः ।
चिकीषौ । चिकीषः । 'रोः सुपि' (सू. ३३९) इति नियमान्न विसर्गः,
चिकीषु । 'द्वमेडौस' (उ. २३७) । ङित्वसामर्थ्याद्विशोपः । षत्वस्या-
सिद्धत्वाद्विषयविसर्गौ, दोः । दोषौ । दोषः । 'पद्मन्-' (सू. २२८)
इति वा दोषन् । दोष्णः । दोष्णा । दोषः । दोषा । 'विश प्रवेशने' ।
सन्नन्तात्किप् । (१) षत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगान्तलोपः । 'ब्रश्च—'
(२९४) इति षः । ञश्चत्वे । विविट्-विविड् । विविडौ । विविक्षः ।
'स्कोः—' (सू. ३८०) इति कलोपः । तट् तड् । तडौ । तडः ।
गोरट्-गोरड् । गोरडौ । गोरडः । तच्चिरक्षिभ्यां ण्यन्ताभ्यां किपि तु
'स्कोः—' (सू. ३८०) इति न प्रवर्तते, णिलोपस्य स्थानिवद्भावात् ।
'पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्' (वा. ४४) इति त्विह नास्ति, 'तस्य
दोषः संयोगादिलोपलत्वणत्वेषु' (वा. ४५) इति निषेधात् । तस्मात्
संयोगान्तलोप एव । तक्-तगू । गोरक्-गोरगू । 'स्कोः—' (सू. ३८०)
इति कलोपं प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगान्तलोपः । पिपक् पिपग् ।
एवं विवक्, दिधक् । इति षान्ताः ।

१) 'कुत्वस्याऽसिद्धत्वात्' इति पाठः ।

अथ सकारान्तप्रकरणम् ।

‘पिस गतो’ । सुष्ठु पेततीति सुपीः । सुपिसौ । सुपिसः । सुपिसा । सुपीभ्याम् । सुपीःपु-सुपीभ्यु । एवं सुतूः । ‘तुस खण्डने’ । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वां-ः । हे विद्वन् । विद्वांसम् । विद्वांसौ ।

४३६ । वसोः सप्रसारणम् ६।३।१३१ । वस्वन्तस्य भस्य सप्रसारणं स्यात् । पूर्वरूपत्वं षत्वम् । विदुषः । विदुषा । ‘वसुसंशु-’ (सू. ३३४) इति दत्वम् । विद्वद्भ्याम् । इत्यादि । सेदिवान् । सेदिवांसौ । सेदिवांसः । सेदिवांसम् । अन्तरङ्गोऽपीडागमः सप्रसारण-विषये न प्रवर्तते । ‘अकृतव्यूहाः-’ (प. ५७) इति परिभाषया । सेदुषः । सेदुषा । सेदिवद्भ्याम् । इत्यादि । ‘सान्तमहतः-’ (सू. ३१७) इत्यत्र सान्तसंयोगोऽपि प्रातिपदिकस्यैव गृह्यते, न तु धातोः, महच्छब्दसाहचर्यात् । सुष्ठु दिनस्तीति सुदिन् । सुदिसौ । सुदिसः । सुदिभ्याम् । सुदिन्सु । ध्वत्-ध्वद् । ध्वसौ । ध्वसः । ध्वद्भ्याम् । एवं सत् ।

४३७ । पुंसोऽसुङ् ७।१।८१ । सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसोऽसुङ् स्यात् । उकार उच्चारणार्थः । ‘बहुपुंसी’ इत्यत्र ‘उगितश्च’ (सू. ४५५) इति ङीवर्थं कृतेन ‘पुंनो डुमसुन्’ (‘पातेडुमसुन्’) इति प्रत्ययस्यो-गित्वेनैव नुम्सिद्धेः । पुमान् । हे पुमन् । पुमांसौ । पुमांसः । पुंसः । पुंसा । पुंभ्याम् । पुम्भिः । पुंसु । ‘ऋदुशन-’ (सू. २७६) इत्य-नङ् । उशना । उशनसौ । उशनसः । * ६५ अस्य सम्बुद्धौ वाऽनङ् नलोपश्च वा वाच्यः * । हे उशनन्-हे उशन-हे उशनः । उशनो-भ्याम् । इत्यादि । अनेहा । अनेहसौ । अनेहसः । हे अनेहः । अनेहोभ्याम् । इत्यादि । वेधाः । वेधसौ । वेधसः । हे वेधः । वेधोभ्याम् इत्यादि । अघातोरित्युक्तेन दीर्घः । सुष्ठु वस्ते सुवः ।

सुवसौ । सुवसः । पिण्डं ग्रसते पिण्डग्रः । पिण्डग्लः । 'ग्रमु ग्लसुअदने'

४३८ । अदस औ सुलोपश्च ७।२।१०७ । अदस औकारोऽन्ता
देशः स्यात्सौ परे सुलोपश्च । 'तदोः सः सौ-' (सू. ३८१) इति दस्य

सः । असौ । * ६३ । आत्वप्रतिषेधः साकच्छस्य चा वक्तव्यः
सादुत्वं च * । प्रतिषेधसन्नियोगशिष्टमुत्वं तदभावे न प्रवर्तते ।

असकौ-अमुकः । त्यदाद्यत्वं, पररूपत्वम्, वृद्धिः । 'अदसोऽसेः-' (सू.
४२०) इति मत्वोत्वे, अमू । 'जसः शी' (सू. २१४) आद्गुणः (सू. ६९) ।

४३९ । एत ईद्वहुवचने ८।२।८१ । अदसो दात्परस्य एत
ईत्यादस्य च मो बहुव्योक्तौ । अमी । पूर्वत्रासिद्धम्' (सू. १२) इति
विभक्तिकार्यं प्राक्, पश्चादुत्त्वमत्वे । अमुम् । अमू । अमून् । मुत्वे
कृते विसंज्ञायाम् नाभावः ।

४४० । न मु ने ८।२।३ । नाभावे कर्तव्ये कृते च मुभावो नासि
द्धः स्यात् । अमुना । अमूम्याम् ३ । अमीभिः । अमुष्मै । अमीभ्यः ।
अमुष्मात् । अमुभ्य । अमुयोः । अमीषाम् । अमुष्मिन् । अमुयोः ।
अमीषु । इति सान्ताः ।

इति हलन्तपुंल्लिङ्गप्रकरणम् ।

अथ हलन्तस्त्रीलिङ्गे हकारान्तप्रकरणम् ।

४४१ । नहो धः ८।२।३४ । नहो हस्य धः स्याज्झलि पदान्ते
च । उपानत्-उपानद् । उपानहौ । उपानहः । उपानद्भ्याम् । उपा-
नत्सु । उत्पूर्वात् 'ण्हि प्रती' (धा. १२०१) इत्यस्मात् 'ऋत्विग्-'
(सू. ३७३) आदिना किन्, निपातनादलोपपत्वे । किन्नन्तत्वात्कुत्वेन
हस्य धः, जश्चत्वे, उष्णिक्-उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिहः । उ-
ष्णिग्भ्याम् । उष्णिक्षु । इति हान्ताः ।

अथ वकारान्तप्रकरणम् ।

वीः । दिवी । दिवः । धुभ्याम् । धुषु । इति चान्ताः ।

अथ रेफान्तप्रकरणम् ।

गीः । गिरौ । गिरः । एवं पूः । चतुरश्वतस्त्रादेशः । चतस्रः २ । चतस्र्याम् । इति रेफान्ताः ।

अथ मकारान्तप्रकरणम् ।

किमेः कादेशे टाप् । का । के । काः । सर्वावत् ।

४४२ । यः सौ ७।२।११० । इदमो दस्य यः स्यात्सौ । 'इदमो मः' (सू. ३४३) । इयम् । त्यदाद्यत्वं, टाप्, 'दश्च' (सू. ३४५) इति मः, इमे । इमाः । इमाम् । इमे । इमाः । अनया । 'हलि लोपः' (सू. ३४७) । आभ्याम् ३ । आभिः । अस्यै । अस्याः २ । अनयोः २ । आताम् । अस्याम् । आसु । अन्वादेशे तु—एनाम् । एनै । एनाः । एनया । एनयोः २ । इति मान्ताः ।

अथ जकारान्तप्रकरणम् ।

'ऋत्विग्-' (सू. ३७३) आदिना सृजेः किन् अमागमश्च निपातितः । सृक्-सृग् । सृजौ । सृजः । सृजु । इति जान्ताः ।

अथ दकारान्तप्रकरणम् ।

त्यदाद्यत्वं टाप् । स्या । त्ये । त्याः । एवं तद्, यद्, एतद् । इति दान्ताः ।

अथ चकारान्तप्रकरणम् ।

वाक्-त्राग् । वाचौ । वाचः । वाग्भ्याम् । वाञ्जु । इति चान्ताः ।

अथ पकारान्तप्रकरणम् ।

अपशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । 'अप्त्न्' (स. २७७) इति दीर्घः, आपः । अयः ।

४४३ । अपो मि ७।४।४८। अपस्तकारः स्यान्नादौ प्रत्यये परे । अग्निः । अग्नयः २ । अपाम् । अप्सु । इति पान्ताः ।

अथ शकारान्तप्रकरणम् ।

दिक्-दिग् । दिशौ । दिशः । दिग्भ्याम् । दिक्षु । 'त्यदादिषु—' (स. ३४०) इति वृशेः किन्विधानादन्यत्रापि कुत्वम् । वृक्-वृग् । वृशौ । वृशः । इति शान्ताः ।

अथ षकारान्तप्रकरणम् ।

त्विट्-त्विड् । त्विषौ । त्विषः । त्विड्भ्याम् । त्विट्सु-त्विट्सु । सह जुषत इति सजूः । सजुषौ । सजुषः । सजूभ्याम् । सजूषु-सजूषु । षत्वस्यासिद्धत्वादुत्त्वम्, आशीः । आशिषौ । आशिषः । आशीभ्याम् । इति षान्ताः ।

अथ लकारान्तप्रकरणम् ।

असौ । त्यदाद्यत्वं, टाप्, औडः शी, चत्वमत्वे, अमृ । अमूः । अमूमृ । अमू । अमूः । अमुया । अमूभ्याम् । अमूमिः । अमुभ्यै । अमूभ्याम् । अमूभ्यः । अमुभ्याः २ । अमुयोः २ । अमूषाम् । अमुष्याम् । अमूषु । इति सान्ताः ।

इति हलन्तलीलिङ्गप्रकरणम् ।

अथ हलन्तनपुंसकलिङ्गे हकारान्तप्रकरणम् ।

स्वमोर्लुक्, दत्वम्, स्वनडुत्-स्वनडुद् । स्वनडुही । 'चतुरन-

बुधोः—' (सू. ३३१) इत्याम्, स्वनङ्वाहि । पुनस्तद्वत् । शेषं पुंवत् ।
इति हान्ताः ।

अथ वकारान्तप्रकरणम् ।

'दिव उत्' (सू. ३३७) । अहर्विमलद्यु । अन्तर्वर्तिनीं विभक्तिमा-
श्रित्य पूर्वपदस्येवोत्तरखण्डस्यापि पदसंज्ञायां प्राप्तायाम्, *६७ उत्त-
रपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेधः* । इतिप्र स्ययलक्षणं न, विमल-
दिवी । 'अपदादिविधौ' किम् ? दधिसेचौ । इह षत्वनिषेधे कर्तव्ये पद-
त्वमस्त्येव । कुत्वे तु न । इति वान्ताः ।

अथ रेफान्तप्रकरणम् ।

वाः । वारी । अम्लन्तत्वान्न नुम्, वारि । चत्वारि । इति रेफान्ताः ।
'न लुमता—' (सू. २६३) इति कादेशो न, किम् । के । कानि ।
इदम् । इमे । इमानि । *६८ अन्वादेशे नपुंसके पुनद्वक्तव्यः* ।
एनत् । एने । एनानि । एनेन । एनयोः २ । इति मान्ताः ।

अथ नकारान्तप्रकरणम् ।

ब्रह्म । ब्रह्मणी । ब्रह्माणि । हे (१) ब्रह्मन्—हे ब्रह्म । 'रोऽसुपि' (सू.
१७२) अहर्भाति । 'विभाषा डिश्योः' (सू. २३७) अह्नी—अहनी । अहानि ।
४४४ । अहन् ८।१।६८ । 'अहन्' इत्यस्य रुः स्यात्पदान्ते । अहो-
भ्याम् । अहोभिः । इह 'अहः' 'अहोभ्याम्' इत्यादौ रत्वरुत्वयोरसिद्ध-
त्वान्नलोपे प्राप्ते 'अहन्' इत्यावर्त्य (२) नलोपाभावं निपात्य, द्वितीयेन
रविधेयः । तदन्तस्यापि रत्वरुत्वे । दीर्घाण्यहानि यस्मिन् स 'दीर्घाहाः'

(१) सम्बुद्धौ नपुंसकानां न लोपो वा वाच्यः ।

(२) प्रथमेन इत्यादि ।

निदाघः । इह इल्लथादिलोपे प्रत्ययलक्षणेन 'असृपि' इति निषेधाद्-
 स्वाभावे रुः, तस्यासिद्धत्वान्तलक्षण उपधादावः । सम्बुद्धौ तु हे दी-
 र्घाहः' निदाघ । दीर्घाहानौ । दीर्घाहानः । दीर्घाह्वा । दीर्घाहोभ्याम् ।
 दण्डि । दण्डिनी । दण्डोनि । स्रग्वि । स्रग्विणी । स्रग्वीणि । वाग्मि ।
 वाग्मिनी । वाग्मीनि । (१) बहुवृत्रहाणि । (२) बहुपूषाणि । (३) बह्वर्य-
 माणि । इति नान्ताः ।

अथ जकारान्तप्रकरणम् ।

असृजः पदान्ते कुत्वम्, सृजेः किनो विधानात् । विश्वसृडादौ तु
 न, 'सृजिदृशोः' (सू. २४०५) इति सूत्रे 'रञ्जुसृब्भ्याम्' इति (४) भा-
 ष्यप्रयोगात् । यद्वा 'ब्रश्च-' (सू. २१४) आदिसूत्रे सृजियज्योः पदान्ते
 षत्वं कुत्वापवादः । स्रग्भृत्विक्छब्दयोस्तु निपातनादेव कुत्वम् । असृ-
 क्छब्दस्तु अस्यतेरौणादिके ऋच्प्रत्यये बोध्यः । असृक्—असृग् । असृ-
 जी । असृजि । 'पदन्-' (सू. २२८) इति वा असृन् । असृनि । असृ-
 जा—असृना । असृभ्याम्—असृभ्याम् । इत्यादि । ऊक्—ऊग् । ऊजी ।
 ऊर्जि । नरजानां । संयोगः । *६९ बहूर्जि जुम्प्रतिषेधाः* । *७०
 अन्त्यात्पूर्वो वा जुम्* । बहूर्जि—बहूर्जिवा कुलानि । इति ज्ञान्ताः ।

अथ दकारान्तप्रकरणम् ।

त्यत्—त्यद् । त्ये । त्यानि । तत्—तद् । ते । तानि । यत्—यद् । ये ।
 यानि । पतत्—पतद् । पते । पतानि । अन्वादेशे तु पनत् । वेभिद्यतेः

(१) बहुवृत्रह, बहुवृत्रघ्नी बहुवृत्रहणी ।

(२) बहुपूष, बहुपूषणी बहुपूषणी । (३) बह्वर्यम्, बह्वर्यम्णी बह्वर्यम्णी

(४) अनव्ययपूर्वादे कुत्वाभावः अत्रयय चपदे कु वमिति कक्षपनात्

क्षिप्, वेभिद्-देभिद् । वेभिदी । श्वावलोपस्य स्थानिवस्वादज्ञान्त-
स्वान्न नुम् । अजन्तलक्षणस्तु नुम् न, स्वविधी स्थानिवस्वाभावात्,
वेभिदि ब्राह्मणकुलानि चेच्छिदि । इति दान्ताः ।

अथ चकारान्तप्रकरणम् ।

“गवाश्छुडस्य रूपाणि लकीवेऽर्चागतिभेदतः । असन्ध्यव-
छूर्परूपैर्नवाधिकशतम्मतम् ॥ १ ॥ स्वम्सुप्सु नव षड् भादौ
षट्के स्युस्त्रीणि जशशसोः । चत्वारि शेषे दशके रूपाणीति
विभावय” ॥ २ ॥

तथाहि, गामञ्चतीति विग्रहे ‘ऋत्विग—’ (सू. ३७३) आदिना
किन्, गतौ नलोपः, ‘अवङ् स्फोटायनस्य’ (सू. ८८) इत्यवङ्, गवा-
क्-गवाग् । ‘सर्वत्र विभाषा—’ (सू. ८७) इति प्रकृतिभावे, गोअक्-
गोअग्-पूर्वरूपे गोऽक्-गोग् । पूजार्था नस्य कुत्वेन ङः, गवाङ्-गो-
अङ्-गोऽङ् । अम्यध्येतान्येव नव । औङः शी, भत्वात् । ‘अचः’ (सू.
४१७) इत्यलोपः, गोची । पूजायान्तु गवाञ्ची-गोअञ्ची गोऽञ्ची । ‘जश-
सोः शिः’ (सू. ३१२), शेस्सर्वनामस्थानत्वान्तुम्, गवाञ्चि-गोअञ्चि-
गोऽञ्चि । गतिपूजनयोस्त्रीण्येव । गोचा, गवाञ्चा-गोअञ्चा-गोऽञ्चा ।
गवाग्भ्याम्-गोअग्भ्याम्-गोऽग्भ्याम्, गवाङ्भ्याम्-गोअङ्भ्याम्-गो-
ऽङ्भ्याम् । इत्यादि । सुपि तु ङान्तानां पक्षे ‘ङ्णोः कुक्-’ (सू.
१३०) इति कुक्, गवाङ्क्तु-गोअङ्क्तु-गोऽङ्क्तु, गवाङ्क्षु-गोअङ्क्षु-
गोऽङ्क्षु, गवाङ्क्तु-गोअङ्क्तु । गोऽङ्क्तु । न चेद् ‘चयो द्वितीयाः’ (वा. ३०)
इति पक्षे ककारस्य खकारेण षण्णामाधिक्यं शङ्क्यम्, चत्वंस्यासिद्ध-
त्वात् । कुम्पक्षे तु तस्यासिद्धत्वाज्जशत्वाभावे पक्षे चयो द्वितीयादेशा-
त्त्रीणि रूपाणि वर्धन्त एव । “इहामेषां द्विर्वचनानुनासिकविकल्प-

नात् । रूपाण्यश्चाक्षिभूतानि (१२७) भवन्तीति मनीषिभिः ॥”
तिर्यक् । तिरश्ची । तिर्यञ्चि । पूजायां तु तिर्यङ् । तिर्यञ्ची । तिर्यञ्चि ।
इति चान्ताः ।

अथ तकारान्तप्रकरणम् ।

यकृत् । यकृती । यकृन्ति । ‘यहृन्-’ (सू. २३८) इति वा यकन्,
यकानि । यकना-यकृता । शकृत् । शकृती । शकृन्ति । शकानि । शकना-
शकृता । ददत् । ददती ।

४४५ । वा नपुंसकस्य ७।१।७९। अभ्यस्तात्परो यः शता तद-
न्तस्य क्त्विबस्य नुम् वा स्यात्सर्वनामस्थाने परे । ददन्ति । ददति । तुदत् ।

४४६ । आच्छीनद्योर्नुम् ७।१।८०। अवर्णान्तादङ्गात्परो यः
शतुरवयवस्तदन्तस्याङ्गस्य नुम् वा स्याच्छीनद्योः परतः । तुदन्ती—
तुदती । तुदन्ति । भात् । भान्ती-भाती । भान्ति । पचत् ।

४४७ । शप्श्यनोर्नित्यम् ७।१।८१। शप्श्यनोरात्परो यः शतुर-
वयवस्तदन्तस्य नित्यं नुम् स्याच्छीनद्योः परतः । पचन्ती । पचन्ति ।
दीव्यत् । दीव्यन्ती । दीव्यन्ति । इति तान्ताः ।

अथ पकारान्तप्रकरणम् ।

स्वप्-स्वब् । स्वपी । नित्यात्परादपि नुमः प्राक्. ‘अप्त्तृन्-’ (सू.
२७७) इति दीर्घः, प्रतिपदोक्तत्वात्, नुम्, स्वप्पि । ‘निरवकाशत्वं
प्रतिपदोक्तत्वम्’ इति पक्षे तु प्रकृते तद्विरहान्नुमेव, स्वप्पि । स्वपा ।
‘अपो मि’ (सू. ४४३) स्वङ्गयाम् । स्वङ्गिः । इति पान्ताः ।

अथ सकारान्तप्रकरणम् ।

‘अतिपृवपि-’ (उ २७४) इत्यादिना घनेवस्, सस्वम्, घनुः ।
घनुषी । ‘सान्त-’ (सू. ३१७) इति दीर्घः ‘नुम्बिजं सनीय-’ (सू. ४३५)

इति षत्वम्, धनूंषि । धनुषा । धनुभ्याम् । पर्वं चक्षुर्हविरादयः ।
पिपठिषतेः क्तिप्, 'वोः—' (सू. ४३३) इति दीर्घः, पिपिठीः । पिप-
ठिषी । अछोपस्य स्थानिवत्त्वाज्जलन्तलक्षणो नुम् न, स्वविधौ स्था-
निवत्त्वाभावादजन्तलक्षणोऽपि नुम् न, पिपठिषि । पिपठीभ्याम् । इ-
त्यादि । पयः । पयसी । पयांसि । पयसा । पयोभ्याम् । इत्यादि । सु-
पुम् । सुपुंसी । सुपुमांसि । अदः विभक्तिकार्यम्, उत्तमत्वे, अमू ।
अमूनि । शेषं पुंवत् । इति सान्ताः ।

इति हलन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् ।

अथाव्ययकरणम् ।

४४८ । स्वरादिनिपातमव्ययम् १।१।३७ । स्वरादयो निपाता-
श्चाव्ययसंज्ञाः स्युः । स्पर् । अन्तर् । प्रातर् । पुनर् । सनुतर् । उच्चै-
स् । नीचैस् । शनैस् । ऋषक् । ऋते । युगपत् । आरात् । पृथक् । ह्य-
स् । श्वस् । दिवा । रात्रौ । सायम् । चिरम् । मनाक् । ईषत् । जो-
षम् । तूष्णीम् । बहिस् । अवस् । समया । निकषा । स्वयम् । वृषा ।
नक्तम् । नञ् । द्वैतौ । इद्धा । अद्धा । सामि-वत् (ग)-ब्राह्मणवत्, क्ष-
त्रियवत् । सना । सनत् । सनात् । उपजा । तिरस् । अन्तरा । अन्तरे-
ण । ज्योक । कम् । शम् । सहसा । विना । नाना । स्वस्ति । स्वधा ।
अलम् । वषट् । औषट् । बौषट् । अन्यत् । अस्ति । उपांशु । क्षमा ।
विहायसा । दोषा । मृषा । मिश्रया । मुषा । पुरा । मिथो । मिथस् ।
प्रायस् । मुहुस् । प्रवादुकम् । प्रवाहिका । आर्यहलम् । अभीक्ष्णम् ।
साकम् । सार्धम् । नमस् । हिरक् । धिक् । अथ । अम् । ग्राम् । प्रताम् ।
प्रशाम् । प्रतान् । मा । माङ् । आकृतिगणोऽयम् ।

च । वा । इ । अह । एव । एवम् । नूनम् । शश्वत् । युगपत् ।

भूयस् । कूपत् । सूपत् । कुवित् । नेत् । चेत् । चण् । कञ्चित् । किञ्चित् । यत्र । नह । हन्त । माकिः । माकिम् । नकिः । (आकिम्) नकिम् । माङ् । नञ् । यावत् । तावत् । त्वै । द्वै । न्वै । रै । श्रौषट् । वौषट् । स्वाहा । स्वधा । ओम् । तुम् । तथाहि । खलु । किल । अथो । अथ । सुष्ठु । स्म । आदह । 'उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च' (ग) —अवदत्तम् । अहंयुः । अस्तिक्षीरा । अ । आ । इ । ई । उ । ऊ । ए । ऐ । ओ । औ । पशु । शुकम् । यथाकथाच । पाट् । प्याट् । अङ्ग । है । हे । भोः । अये । य । विषु एकपदे । युत् । आतः । चादि रप्याकृतिगणः ॥ इति चादयः ।

४४९ । तद्धितश्चासर्वविभक्तिः १।१।३८ । यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितान्तोऽव्ययं स्यात् । परिगणनं कर्तव्यम् — "तसिलादयः प्राक्पाशपः, शस्त्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः, अम्, आम्, कृत्वोऽर्थाः, तसिवती, नानार्वा" इति । तेनेह न पचतिकल्पं । पचतिरूपं ।

४५० । कृन्मेजन्तः १।१।३९ । कृद्यो मान्त एजन्तश्च तदन्तमव्ययं स्यात् ? स्मारंस्मारम् । जीवसे । पिवध्वै ?

४५१ । क्त्वातोऽनुक्कुनः १।१।४० । एतदन्तमव्ययं स्यात् । क्त्वा । उदेतोः । विसृपः ।

४५२ । अव्ययीभावश्च १।१।४१ । अधिहरि ।

४५३ । अव्ययादाप्सुपः २।४।८२ । अव्ययादिदितस्यापः सुपश्च लुक्स्यात् । तत्र शालायाम् । विहितविशेषणान्नेह-अत्युच्चैसौ । अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदन्तविधिरस्ति, तथापि न गौणे । आब्रह्मण्यं व्यर्थम्, अलिङ्गत्वात् । "सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥" (भाष्योक्ता) इति श्रुति-

लिङ्गकारकसङ्ख्याभावपरा । “वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुप-
सर्गयोः । आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥”
वगाहः—प्रवगाहः । पिधानम्—अपिधानम् । इत्यव्ययप्रकरणम् ।

अथ स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

४९४ । स्त्रियाम् ४।१।३। अधिकारोऽयम् समर्थानामिति यावत् ।

४९५ । अजाद्यतष्टाप् ४।१।४। अजादीनामकारान्तस्य च वाच्यं
यस्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात् । अजाद्युक्तिर्दोषो ङीप्श्च बोधनाय ।
अजा । अतः—खट्वा । अजादिभिः स्त्रीत्वस्य विशेषणान्नेह—पञ्चाजी
(१) अत्र हि समासार्थसमाहारनिष्ठं स्त्रीत्वम् । अजा । पटका ।
अश्वा । चटका । मूषिका । एषु जातिलक्षणो ङीष् प्राप्तः । बाला ।
वरसा । होढा । मन्दा । विलाता । एषु ‘वयसि प्रथमे’ (सू.
४७१) इति ङीप् प्राप्तः । * ७१ सम्भस्त्राजिनशणपिण्डेभ्यः
फलात् * । सम्फला । भस्त्रफला । ड्यापोः—’ (सू. १००३) इति
ह्रस्वः । * ७२ सदृक्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुष्पात् * । सत्पुष्पा ।
प्राक्पुष्पा । प्रत्यक्पुष्पा । * ७३ शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः * ।
पुंयोगे तु शूद्रो । ‘अमहत्पूर्वा’ किम् ? महाशूद्रो । क्रञ्चा । उष्णिहा ।
देवविशा । ज्येष्ठा । कनिष्ठा । ‘मध्यमेति पुंयोगेऽपि’ (ग) ।
‘कोक्लिता जातावपि’ (ग) । * ७४ मूलान्नजः * अमूला ।
‘ऋन्नेभ्यो ङीप्’ (३०६) । कर्त्री । दण्डिनी ।

४९६ । उगितश्च ४।१।६। उगिदन्तात्प्रातिपदिकास्त्रियां ङीप्
स्यात् । भवन्ती । पचन्ती । दीव्यन्ती । शप्श्यन्तोः—’ (सू. ४७७)

(१) “द्विगोः” इति ङीप् ।

इति नुम् । 'उगिदचाम्-' (सू. ३६१) इति सूत्रेऽग्रहणेन 'धातो-
श्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यञ्चतेरेव' इति नियम्यते । तेनेह न—उखास्त्रत् ।
किप्, 'अनिदिताम्-' (सू. ४१६) इति नलोपः । पर्यध्वत् । अञ्च-
तेस्तु स्यादेव । प्राची । प्रतीची ।

४५५ । वनो र च ४।१।७ । वन्नन्तात्तदन्ताच्च प्रातिपदिकास्त्रियां
ङीप्स्यात्, रश्चान्तादेशः । वन्नितिङ्वनिष्कनिष्कनिपां सामान्यग्रहणम् ।
'प्रत्ययग्रहणे यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्' (प.
२४) । तेन प्रातिपदिकविशेषणात्तदन्तान्तमपि लभ्यते । सुत्वानमति-
क्रान्ता अतिसुत्वरि । अतिधीवरी शर्वरी । * ७५ वनो न हश इति
वक्तव्यम् * । इशन्ताद्धातोर्विहितो यो वन् तदन्तात्तदन्तान्ताच्च प्रा-
तिपदिकान्ङीप् रश्च नेत्यर्थः । 'ओणृ अपनयने' । वनिप् 'विह्वनोः-'
(सू. २९८२) इत्यात्वम् । अवावा ब्राह्मणी । राजयुध्वा । * ७६
बहुव्रीहौ वा * । बहुधीवरी-बहुधीवा । पक्षे डाव्वच्यते ।

४५८ । पादोऽन्यतरस्याम् ४।१।८ । पाञ्चब्दः कृतसमासान्त-
स्तदन्तात्प्रातिपदिकान्ङीष्वा स्यात् । द्विपदी-द्विपाद् ।

४५९ । टावृचि ४।१।९ । ऋचि वाच्यायां पादन्ताट्टाप् स्यात्
द्विपदा ऋक् । एकपदा । 'न षट्स्वस्त्रादिभ्यः' (सू. ३०८) पञ्च ।
चतस्रः । 'पञ्च' इत्यत्र नलोपे कृतेऽपि 'ष्णान्ता षट्' (सू. ३६९) इति
षट्संज्ञां प्रति 'नलोपः सुप्स्वर-' (सू. ३५३) इति नलोपस्यासिद्ध-
त्वात् 'न षट्स्वस्त्रादिभ्यः' (सू. ३०८) इति न टाप् ।

४६० । मनः ४।१।११ । मन्नन्तान्न ङीप् । सीमा । सीमानौ ।

४६१ । अनो बहुव्रीहेः ४।१।१२ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेर्न ङीप् ।
बहुयज्वा । -बहुयज्वानौ ।

४६२ । डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् ४।१।१३। सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां
डाब्वा स्यात् । सीमा । सीमे—सीमानौ । दामा । दामे—दामानौ ।
'न पुंसि दाम' इत्यमरः । बहुयज्वा । बहुयज्वे—बहुयज्वानी ।

४६३ । अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् ४।१।२८ । अन्नन्ता-
द्बहुव्रीहिरुपधालोपिनो वा ङीप्स्यात् । पक्षे डाब्बिनेषधौ (१) बहुराज्ञी ।
बहुराज्ञी—बहुराजे—बहुराजानी ।

४६४ । प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात् ह्रदाप्यसुपः ७।३।४३। प्रत्य-
यस्थात्कारात्पूर्वस्यात्कारस्येकारः स्यादापि परे, स आप्सुपः परो न
चेत् । सर्विका । कारिका । 'अतः' किम् ? नौका । 'प्रत्ययस्थात्'
किम् ? शक्नोतीति शका । 'असुपः' किम् ? बहुपरिव्राजका नगरी ।
'कात्' किम् ? नन्दना । 'पूर्वस्य' किम् ? परस्य मा भूत्, कटुका ।
'तपरः' किम् ? राका । 'आपि' किम् ? कारकः । * ७७ मामकनरक-
योरुपसङ्ख्यानम् * । मामिका । नरान्कायतीति नरिका । * ७८
त्यक्त्यपोश्च * । दाक्षिणात्यिका । इहत्यिका ।

४६५ । न यासयोः ७।३।४५। यत्तदोरत्येन्न स्यात् । यका ।
सका । यकाम् । तकाम् । * ७९ त्यकनश्च निषेधः * । अधित्यका ।
उपत्यका । * ८० आशिषि वुनश्च न * । जीवका । भवका । * ८१
उत्तरपदलोपे न * । देवदत्तिका—देवका । * ८२ क्षिपकादीनां च *
क्षिपका । ध्रुवका । कन्यका । चटका । * ८३ तारका ज्योतिषि *
अन्यत्र तारिका । * ८४ वर्णका तान्तवे * । अन्यत्र वर्णिका । *
८५ वर्तका शकुनौ प्राचाम् * । उदीचां तु वर्तिका । * २६ अष्टका
पितृदेवस्ये * । अष्टिका अन्या । * ८७ सूतकापुत्रिकावृन्दारका

(१) डाप्निषेधपक्षयोः—बहुराजा ।

णां वेति चक्तव्यम् * । इह वा अ इति च्छेदः । कात्पूर्वस्याकारा-
देशो वेत्यर्थः । तेन पुत्रिकाशब्दे लीन ईवर्णस्य पक्षेऽकारः । अन्यत्रे-
स्ववाधनार्थमकारस्यैव पक्षेऽकारः । सूतका-सूतिका । इत्यादि ।

४६६ । उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः ७।३।४६। यकपूर्वस्य
स्त्रीप्रत्ययाकारस्य स्थाने योऽकारस्तस्य कात्पूर्वस्येद्वा स्यादापि परे ।
'केऽणः' (सू. ८३५) इति ह्रस्वः, आर्यका-आर्यिका । चटकका-चट-
किका । 'आतः' किम् ? साङ्काश्ये भवा साङ्काश्रियका । 'यक' इति
किम् ? अश्विका । 'स्त्रीप्रत्यय—' इति किम् ? शुभं यातीति शुभंयाः
अज्ञाता शुभंयाः शुभंयिका । * ८८ धात्वन्तयकोस्तु नित्यम् * ।
सुनयिका । सुपाकिका ।

४६७ । भस्त्रैषाजज्ञाद्वास्वान्पूर्वाणामपि ७।३।४७। स्वेत्य-
न्तं लुप्तषष्ठीकं पदम् । एषामत इद्वा स्यात् । तदन्तवधिनैव सिद्धे
नन्पूर्वाणामपीति स्पष्टार्थम् । भस्त्राग्रहणमुपसर्जनार्थम् । अन्यस्य
तूत्तरसूत्रेण सिद्धम् । 'एषा' 'द्वा' एतयोस्तु सपूर्वयोर्नैत्वम्, अन्तर्व-
र्तिनी विभक्तिमाश्रित्य 'असुपः' इति प्रतिषेधात् । अनेषका । परमेषका ।
अद्वके । परमद्वके । स्वशब्दग्रहणं संज्ञोपसर्जनार्थम् । इह हि 'आतः
स्थाने' इत्यनुवृत्तम् स्वशब्दस्यातो विशेषणम्, न तु द्वैषयोः असम्भ-
वात् । नाप्यन्येषाम्, अव्यभिचारात् । स्वशब्दस्त्वनुपसर्जनमात्मीय-
वाची अकजर्हः । अर्थान्तरे तु न स्त्री । संज्ञोपसर्जनीभूतस्तु कप्रत्यया
न्तत्वाद्भवत्युदाहरणम् । एवं चात्मीयायां 'स्विका' 'परमस्विका' इति
नित्यमेवेत्वम् । निर्भस्त्रका-निर्भस्त्रिका । एषका-एषिका । कृतषत्वनि-
र्देशाज्ज्ञेह विकल्पः-एतिके । एतिकाः । अजका-अजिका । जका-जिका
द्वके-द्विके । निःस्वका-निःस्विका ।

४६८ । अभाषितपुंस्काच्च ७।३।४८। एतस्माद्विहितस्य आतः
स्थाने अत इद्वा स्यात् । गङ्गाका—गङ्गिका । बहुव्रीहेर्भाषितपुंस्कात्ततो
विहितस्य नित्यम् । अज्ञाता अखट्वा—अखट्विका । शैषिके
कपि तु विकल्प एव ।

४६९ । आदाचार्याणाम् ७।३।४९। पूर्वसूत्रविषये आदा स्यात् ।
गङ्गाका । उक्तपुंस्कात्तु शुभ्रिका ।

४७० । अ पसर्जनात् ४।४।१४। अधिकारोऽयं 'यूनस्तिः' (स.
५३२) इत्यभिव्याप्य । अयमेव स्त्रीप्रत्ययेषु तदन्तविधिं ज्ञापयति ।

४७१ । टिड्ढाण्यद्भ्यसङ्गमन्त्रचतयष्ठक्ठञ्कञ्करपः ४।
१।११। अनुपसर्जनं यद्विदादि तदन्तं यददन्तं प्रातिपदिकं ततः स्त्रियां
ङीप् स्यात् । कुरुचरी । उपसर्जनत्वाच्चेद—बहुकुरुचरा । नदट्—नदी ।
'वक्ष्यमाणा' इत्वन टित्वादुगिस्वाच्च ङीप्प्राप्तो यासुटो छित्त्वेन 'लाश्र-
यमनुबन्धकार्यं नादेशानाम्' (प. ७०) इति ज्ञापनान्न भवति,
इनः शानचः शित्त्वेन कचिदनुबन्धकार्येऽप्यनल्विधाविति निषेधज्ञाप-
नाद्वा । सौपर्णेयी । पेन्द्री । औत्सी । ऊरुद्वयसी । ऊरुदध्नी । ऊरु-
मात्री । पञ्चतयी । आक्षिकी । लावणिकी । यादृशी । इत्वरी । 'ता
छल्लील्लिके णेऽपि' (प० ६८) चोरी । *८९ नञ्स्नजीकवङ्युंस्तरु-
णतलुनानामुपसङ्ख्यानम्* । स्त्रैयी । पौस्ती । शाक्तीकी । आढय-
ङ्करणी । तरुणी । तलुनी ।

४७२ । यजश्च ४।१।१६। यजन्तारिस्त्रियां ङीप्स्यात् । अकार-
लोपे कृते ।

४७३ । हलस्तद्धितस्य ६।४।१५०। हलः परस्य तद्धितयकार-
स्योपधाभूतस्य लोपः स्यादीति परे । गार्गी । *६० अनपत्याधिकार-

स्थान्न ङीप्* । द्वीपे भवा द्वैष्या । अधिकारग्रहणान्तेह—देवस्यापत्यं
द्वैष्या । 'देवाद्यजौ' (वा० २९५) इति हि यञ् प्राग्दीव्यतीयः, न
त्वंपत्याधिकारपठितः ।

४७४ । प्राचां ष्फ तद्धितः ४।१।१७॥ यञन्तात्स्फो वा स्यात्लि-
याम्, स च तद्धितः ।

४७५ । षः प्रत्ययस्य १।३।६। प्रत्ययस्यादिः ष इत्स्यात् ।

४७६ । आयनेयीनीयियः फडखल्लवां प्रत्ययादीनाम् ७।१।२
प्रत्ययादिभूतानां फादीनां क्रमादायन्नादय आदेशाः स्युः । तद्धितान्त-
त्वात्प्रातिपदिकत्वम् । षित्वसामर्थ्यात् ष्फोक्तेऽपि स्त्रीत्वे 'षिद्धीर—
(सू. ४९९) इति वक्ष्यमाणो ङीप्, गार्ग्यायणी ।

४७७ । सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः ४।१।१८॥ लोहितादिभ्यः
फतशब्दान्तेभ्यो यञन्तेभ्यो नित्यं ष्फः स्यात् । लौहित्यायनी ।
कात्यायनी ।

४७८ । कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च ४।१।१९। आभ्यां ष्फः स्या-
त् । टाण्डीषोरपवादः । 'कुर्वादिभ्यो ण्यः' (सू. ११७७) । कौरव्याय-
णी । ढक् च मण्डूकात्' (सू. ११२४) इत्यण् । माण्डूकायनी ।
९१ आसुररूपसङ्ख्यानम् । आसुरायणी ।

४७९ । वयसि प्रथमे ४।१।२०। प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात्स्त्रियां
ङीप्स्यात् । कुमारी । *९२ वयस्यचरम इति चावयम्* । वधूटी ।
चिरण्टी । वधूटचिरण्टशब्दौ यौवनवाचिनौ । 'अतः' किम् ? शिशुः ।
कन्याया न, 'कन्यायाः कनीन च' (सू. ११२१) इति निर्देशात् ।

४८० । द्विगोः ४।१।२१। अदन्ताद् द्विगोङीप्स्यात् । त्रिलोकी-
प्रजादित्वात् त्रिफला । त्र्यनीका सेना ।

४८१ । अपरिमाणविस्ताचितकम्बलयेभ्यो न तद्धितलुकि
४।१।२२। अपरिमाणान्ताद्विस्ताद्यन्ताच्च द्विगोर्लोभ्वा स्यात्तद्धितलुकि
सति । पञ्चभिरश्वैः क्रीता पञ्चाश्वः । आर्षीयष्टक् । 'अध्यर्थ-' (स.
१६९३) इति लुक् । द्वौ विस्तौ पचति द्विविस्ता । द्वयाचिता । द्विकम्बल्या ।
परिमाणान्तात्तु द्वयाढको । 'तद्धितलुकि' किम् ? समाहारे पञ्चाश्वी ।

४८२ । काण्डान्ताक्षेत्रे ४।१।२३। क्षेत्रे यः काण्डान्तो द्विगु-
स्ततो न ङीप् तद्धितलुकि । द्वे काण्डे प्रमाणमस्या द्विकाण्डा क्षेत्रम-
क्तिः । 'प्रमाणे द्वयसच्-' (स. १८३८) इति विहितस्य मात्रचः 'प्र-
माणे लः' (वा० ४५२) 'द्विगोर्नित्यम्' (वा० ४५३) इति लुक् ।
'क्षेत्रे' किम् ? द्विकाण्डी रज्जुः ।

४८३ । पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् ४।१।२४। प्रमाणे यः पु-
रुषस्तदन्ताद् द्विगोर्लोभ्वा स्यात्तद्धितलुकि । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्याः
सा द्विपुरुषी-द्विपुरुषा वा परिखा ।

४८४ । ऊधसोऽनङ् ६।४।१३१। ऊधोऽन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः
स्यात्स्त्रियाम् । इत्यनङि कृते ङाङीष्निषेधेषु प्राप्तेषु ।

४८५ । बहुव्रीहेरुधसो ङीष् ४।१।२५। ऊधोऽन्ताद्बहुव्रीहेर्ङीष्
स्यात्स्त्रियाम् । कुण्डोधनी । 'स्त्रियाम्' किम् ? कुण्डोधो धैनुकम् । इहा-
नङपि न, तद्विधौ 'स्त्रियाम्' इत्युपसंख्यानत् ।

४८६ । संख्याव्ययादेर्ङीप् ४।१।२६। ङीपोऽपवादः । दध्युष्नी ।
अत्युष्नी । बहुव्रीहेरित्येव, ऊधोऽतिक्रान्तां अत्युधाः ।

४८७ । दामहायनान्तापच ४।१।२७। संख्यादेर्नहुव्रीहेर्दामान्ता-
पचनान्ताच्च ङीप् स्यात् । दामान्ते ङाप्यतिषेधयोः प्राप्तयोर्हायनान्ते
टापि प्राप्ते वचनम् । द्विदाम्नी । अव्ययग्रन्थाननुवृत्तः 'उद्दामा वडवा'

इत्यत्र डाग्निवेषावपि पक्षे स्तः । द्विहायनी बाला । *९३ त्रिचतुर्भ्यां
हायनस्य णत्वं वाच्यम्* । *९४ वयोवाचकस्यैव हायनस्य ङीप्,
णत्वं चेष्ट्यते* । त्रिहायणी । चतुर्हायणी । वयसोऽन्यत्र-द्विहायना,
चतुर्हायना शाला ।

४८८ । नित्यं संज्ञाछन्दसोः ४।१।२१ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहिरपधा-
लोपिनो ङीप् । सुराज्ञी नाम नगरी । अन्यत्र पूर्वेण विकल्प एव ।
वेदे तु शतमूर्त्ती ।

४८९ । केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानार्थकृतसुमङ्गल-
भेषजाच्च ४।१।३० । एभ्यो नवभ्यो नित्यं ङीप्स्यात्संज्ञाछन्दसोः । 'अथो
त इन्द्रः केवलीविंशः' । मामकी । भागधेयी । पापी । अपरी । समानी ।
आर्यकुती । सुमङ्गली । भेषजी । अन्यत्र 'केवला' इत्यादि । मामकग्रहणं
नियमार्थम्, अण्यन्तत्वादेव सिद्धेः । तेन लोकेऽसंज्ञायां—मामिका ।

४९० । अन्तर्वत्पतिवत्तोर्नुक् ४।१।३२ । एतयोः स्त्रियां
नुक्स्यात् । 'ऋन्नेभ्यो ङीप्' (सू. ३०६) । गर्भिण्यां जीवद्भर्तृकायां च
प्रकृतिभागौ निपात्येते । तत्र अन्तः अस्त्यस्यां गर्भः इति विग्रहे अ-
न्तश्चब्दस्याधिकरणशक्तिप्रधानतयाऽस्तिसामानाधिकरण्याभावादप्राप्तो
मनुग्निपात्यते । 'पतिवत्नी' इत्यत्र तु वस्त्वं निपात्यते । अन्तर्वत्नी । पति-
वत्नी । प्रत्युदाहरणं तु अन्तरस्त्यस्यां शालायां वटः । पतिमती पृथिवी ।

४९१ । पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ४।१।३३ । पतिशब्दस्य नकारादेशः
स्याद्यज्ञेन सम्बन्धे । वसिष्ठस्य पत्नी तत्कर्तृकस्य यज्ञस्य फलभोक्त्रा-
त्यर्थः, दम्पत्योः सहाधिकारात् ।

४९२ । विभाषा सपूर्वस्य ४।१।३४ । पतिशब्दान्तस्य सपूर्वस्य
प्रातिपदिकस्य नो वा स्यात् । गृहस्य पतिः गृहपतिः—गृहपत्नी ।

‘अनुपसर्जनस्य’ इतीहोत्तरार्थमनुवृत्तमपि न पत्युर्विशेषणं, किं तु तद-
न्तस्य । तेन बहुव्रीहावपि, दृढपत्नी-दृढपतिः । वृषलपत्नी-वृषलपतिः ।
अथ ‘वृषलस्य पत्नी’ इति व्यस्ते कथमिति चेद् ? पत्नीव पत्नीत्युपचा-
रात् । यद्वा, आचारक्रियन्तात्कर्तरि कृप् । अस्मिंश्च पक्षे ‘पत्नियौ’
‘पत्नियः’ इतीयङ्विषये विशेषः । ‘सपूर्वस्य किम् ? गवां पतिः स्त्री ।

४९३ । निश्चयं सपरस्यादिषु ४।१।३५। पूर्वविकल्पाऽपवादः ।
समानस्य सभावोऽपि निपात्यते । समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी ।
एकपत्नी । वीरपत्नी ।

४९४ । पूतक्रतुरै च ४।१।३६। ‘इयं त्रिसूत्री पुंयोग एवेभ्यते’
पूतक्रतोः स्त्री पूतक्रतायी । ‘यथा तु क्रतवः पूताः स्यात्पूतक्रतुरेव सा’

४९५ । वृषाकप्यभिकुसितकुसिदानामुदात्तः ४।१।३७। एषा-
मुदात्त ए आदेशः स्यान्डोप् च । वृषा कपेः स्त्री वृषाकपायी । हरविष्णु
वृषाकपी” इत्यमरः । ‘वृषाकपायी श्रीगौर्योः’ इति च । अग्रा-
यी । कुसितायी । कुसिदायी । कुसिदशब्दो ह्रस्वमध्यो न तु दीर्घमध्यः ।

४९६ । मनो रौ वा ४।१।३८। मनुशब्दस्यौकारादेशः स्यादु-
दात्तैकारश्च वा, ताभ्यां सन्नियोगशिष्टो ङोप् च । मनोः स्त्री मनावी—
मनायी — मनुः ।

४९७ । वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः ४।१।३९। वर्णवाची योऽ-
नुदात्तान्तस्तोपधस्तदन्तादनुपसर्जनात्प्रातिपदिकाद्वा ङोप्स्यात्, तका-
रस्य नकारादेशश्च । एनी—यता । रोहिणी—रोहिता । ‘वर्णानां तण-
तिनितान्तानाम्’ (फि. ३३) इति फिट्सूत्रेण्युदात्तः ‘ज्येष्ठ्या च
शलत्या’ इति गृह्यसूत्रम् । त्रीणि पतानि अस्या इति बहुव्रीहिः ।
‘अनुदात्तात्’ किम् ? श्वेता । ‘घृतादीनां च’ (फि. २१) इत्यन्तो-

दात्तोऽयम् । अत इत्येव । शितिः स्त्री । * १५ पिशङ्गादुपसंख्या-
जम् * । पिशङ्गो पिशङ्गा । * १६ असितपलितयोर्न * । असिता ।
पलिता । १७ छन्दसि क्वनमेके * । असिक्वनी । पलिक्वनी । अवदात-
शब्दस्तु न वर्णवाची, किं तु विशुद्धवाची । तेन 'अवदाता' इत्येव ।

४९८ । अन्यतो ङीष् ४।१।४०। तोपधभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनु-
दात्तान्तात्प्रातिपदिकास्त्रियां ङीप्स्यात् । कस्माधी । सारङ्गी । 'लघा-
वन्ते द्वयोश्च बह्व्यो गुरुः (फि. ४२) इति मध्योदात्तावेतौ । अनु-
दात्तान्तात्' किम् ? कुष्णा । कपिला ।

४९९ । चिद्गौरादिभ्यश्च ४।१।४१। चिद्भ्यो गौरादिभ्यश्च
ङीप्स्यात् । नर्तकी । गौरी । * ९८ आमनङ्गुहः स्त्रियां वा * अन-
ङ्गुही-अनङ्गवाही । 'पिष्पल्यादयश्च' (ग) आकृतिगणोऽयम् ।

५०० । सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः ६।४।१४४
अङ्गस्योपधाया यस्य लोपः स्यात्स चेषः सूर्याद्यवयवः । * ९९ मत्स्य
स्य ङ्याम् * । * १०० सूर्यागस्त्ययोश्चे च ङ्यां च * । * १०१
तिष्यपुष्ययोर्नञ्नाणि यलोप इति वाच्यम् * । मत्सी । मात-
रि चिच्च' (वा. ३२८) इति चित्रादेव सिद्धे गौरादिषु मातामहीशब्द-
पाठादनित्यः पितां ङीष् , दंष्ट्रा ।

५०१ । जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामु-
ककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादना-
योविहारमैथुनेष्टाकेशवेशेषु ४।१।४२। पभ्यः एकादशभ्यः प्राति-
पदिकेभ्यः क्रमाद् वृत्त्यादिष्वर्थेषु ङीप्स्यात् । जानपदी वृत्तिश्चेत् ।
अन्या तु जानपदी । उत्सादित्वादवन्तरवेन 'टिड्ढा'-(सू. ४७१) इति
ङीप्याद्युदात्तः । कुण्डी अमत्रं चेत् । कुण्डा अन्या । 'कुडि दाहे'

गुरोश्च सलः' (सू ३२८०) इत्यप्रत्ययः । यस्तु 'अमृते जारजः कुण्डः'
इति मनुष्यजातिवचनस्ततो जातिलक्षणो ङीप् भवत्येव । अमृते हि
स्त्रीविषयत्वादप्राप्तो ङीप् विधीयते न तु नियम्यते । गोणी आवपनं चेत् ।
गोणा अन्या । स्थली अकृत्रिमा चेत् । स्थला अन्या । भाजी आणा
चेत् । भाजा अन्या । नागी स्थूला चेत् । नागा अन्या । गजवाची तु
नागशब्दः स्थूल्यगुणयोगदन्यत्र प्रयुक्त उदाहरणम् । सर्पवाची तु
दैर्घ्यगुणयोगादन्यत्र प्रयुक्तः प्रत्युदाहरणम् । काली वर्णश्चेत् । काला
अन्या । नीली अनाच्छादनं चेत् । नीला अन्या । नील्या रक्ता शटी-
त्यर्थः । 'नील्या अन्वत्तयः' (वा. ३१७) इत्यन् । अनाच्छाद-
नेऽपि न सर्वत्र, किन्तु * १०२ नीलादोषधौ * । नीली । * १०३
प्राणिनि च * । नीली गौः । * १०४ संज्ञायां वा * । नीली—
नीला । कुशी अयोविकारश्चेद् । कुशा अन्या । कामुकी मैथुनेच्छा चेत् ।
कामुका अन्या । कवरी केशानां सन्निवेशश्चेत् । कवरा अन्या चित्रेत्यर्थः

६०२ शोणात्प्राचाम् ४।१।४३। शोणी-शोणा ।

६०३ वीतो गुणवचनात् ४।१।४४। उदन्ताद्गुणवाचिनो वा
ङीभ्यात् । मृद्वी-मृदुः । 'उतः' किम् ? शुचिः । 'गुणः' इति किम् ?
आखुः । * १०५ खलसंयोगोपधाञ्च * । खलः पतिवरा कन्या । पाण्डुः ।

६०४ बह्नादिभ्यश्च ४।१।४५। एभ्यो वा ङीप् स्यात् । बह्वी-बहुः ।
'कृदिकारादक्तिनः' (ग) । रात्रिः-रात्री । 'सर्वतोऽक्तिन्नर्थादि-
त्येके' (ग) । शकटिः-शकटी । 'अक्तिन्नर्थात्' किम् ? अजननिः ।
क्तिन्नन्तत्वादप्राप्ते विधयर्थे पद्धतिशब्दो गणे पठ्यते । 'हिमकाषिहतिषु
च' (सू ९९४) इति पद्मावः । पद्धतिः-पद्धती ।

६०५ । पुंयोगादाख्यायाम् ४।१।४६। या पुमाख्या पुंयोगा-

स्त्रियां वर्तते ततो ङीप्स्यात् । गोपस्य स्त्री गोपी । *१०५ पालका-
न्तान्न* । गोपालिका । अश्वपालिका । *१०७ सूर्यादेवतायां चाप्-
वाच्यः* । सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या । 'देवतायाम्' किम् ? सूरि =
कुन्ती, मानुषीयम् ।

*१०६ । इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुला-
चार्याणामानुक् ४।१।४९। एषामानुगागमः स्यान्ङीष् च । इन्द्रादी-
नां षण्णां मातुलाचार्ययोश्च पुंयोग एवेध्यते । तत्र ङीप् सिद्धे आनु-
गागममात्रं विधीयते । इतरेषां चतुर्णामुभयम् । इन्द्राणी । *१०८
हिमारण्ययोर्महत्त्वे* । महद्धिमं हिमानी । महदरण्यम् अरण्यानी ।
१०९ यवाद्दोषे । दुष्टो यवो यवानी । *११० यवनास्त्रिप्याम्* ।
यवनानां लिपिर्वनानी । *१११ मातुलोपाध्याययोरानुगवा* ।
मातुलानी—मातुली । उपाध्यायानी—उपाध्यायी । *११२ या तु स्व-
यमेवाध्यापिका तत्र वा ङीष् वाच्यः* । उपाध्यायी—उपाध्या-
या । *११३ आचार्यादणत्वं च* । आचार्यस्य स्त्री आचार्यानी ।
पुंयोग इत्येव । आचार्या, स्वयं व्याख्यात्री । *११४ अयं चत्त्रियाभ्यां
वा स्वार्थे* । अर्याणी—अर्या । स्वामिनी वैश्या वेत्यर्थः । चत्त्रिया-
णी—चत्त्रिया । पुंयोगे तु—अर्या । चत्त्रिया । कथं 'ब्रह्माणी' इति ?
ब्रह्माणमानयति जीवयतीति 'कर्मण्यण्' (सू. २९१३) ।

*१०७ । क्रीतात्करणपूर्वात् ४।१।५०। क्रीतान्ताददन्तात्करणादेः
स्त्रियां ङीप्स्यात् । वस्त्रक्रीती । कचिन्न—धनक्रीता ।

*१०८ । क्तादल्पाख्यायाम् ४।१।५१। करणादेः कान्ताददन्ता-
स्त्रियां ङीप्स्यादल्पाख्ये द्योत्ये । अभ्रलिप्ती द्यौः ।

*१०९ । बहुव्रीहेश्रान्तोवात्तात् ४।१।५२। बहुव्रीहेः कान्ता-

दन्तोदात्ताददन्तात्त्रिषया ङीष्स्यात् । *११५ जातिपूर्वादिति वक्तव्यम्* । तेन बहुवचसु कालमुखादिपूर्वाच्च । ऊरुभिन्नी । नेह-बहुक्की-ता । *११६ जातान्ताञ्ज* । दन्तजाता । *११७ पाणिगृहीती भार्यायाम्* । पाणिगृहीता अन्या ।

५१० । अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा ४।१।५३ । पूर्वेषु नित्ये प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सुरापीती-सुरापीता । 'अन्तोदात्तात्' किम् ? वस्त्रचङ्गना । 'अनाच्छादनात्' इत्युदात्तनिषेधः । अत एव पूर्वेषां न ङीष् ।

५११ । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ४।१।५४ । असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वाङ्गं तदन्ताददन्तात्प्रातिपदिकाद्वा ङीष् । केशानतिक्रान्ता अतिकेशी-अतिकेशा चन्द्रमुखी-चन्द्रमुखा । संयोगोपधात्तु-सुगुल्फा । 'उपसर्जनात्' किम् ? शिखा । स्वाङ्गं त्रिधा—(१) "अद्रवं मूर्तिमत्स्वाङ्गं प्राणिस्थमविकारजम् । सुस्वेदा, द्रवत्वात् । सुज्ञाना, अमूर्तत्वात् । सुमुखा शला, अप्राणिस्थत्वात् । सुशोफा, विकारजत्वात् । अतस्त्वं तन्न दृष्टं च—सुकेशी-सुकेशा वारध्या, अप्राणिस्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात् ।—तेन चेत्तत्तथायुतम्" ॥ सुस्तनी—सुस्तना वा प्रतिमा, प्राणिवत्प्राणिसदृशे स्थितत्वात् ।

५१२ । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च ४।१।५५ । पृथो वा ङीष्स्यात् । आद्ययोर्वहज्जक्षयो निषेधो बाध्यते, पुरस्तादपवादस्यायात् । ओष्ठादीनां पञ्चानां तु 'असंयोगोपधात्' इति पर्युदासे प्राप्ते वचनं, मध्येऽपवादस्यायात् । सहनञ्जक्षयस्तु प्रतिषेधः परत्वादस्य बाधकः । तुङ्गनासिकी-तुङ्गनासिका, इत्यादि । नेह—स-

हनासिका । अनासिका । अत्र वृत्तः—‘अङ्गगान्नकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्’
स्वङ्गी-स्वङ्गा । इत्यादि । एतच्चानुक्तसमुच्चयार्थेन चकारेण सङ्ग्राह-
मिति केचित् । ‘भाष्याद्यनुक्तस्वादप्रमाणम्’ इति प्रामाणिकाः ।
अत्र वार्तिकानि—*११८ पुच्छाच्च* सुपुच्छी-सुपुच्छा । *११९
कवरमणिविषशरेभ्यो नित्यम्* । कवरं चित्रं पुच्छं यस्याः सा
कवरपुच्छी मयूरी इत्यादि । *१२० उपमानात्पञ्चाच्च पुच्छाच्च* ।
नित्यमित्येव । उलूकपक्षी शाला । उलूकपुच्छी सेना ।

६१३ । न क्रोडादिबह्वचः ४।१।५६ क्रोडादेर्वह्वश्च स्वाङ्गान्न ङी-
ष् । कल्याणक्रोडा । अश्वानामुरः क्रोडा । आकृतिगणोऽयम् । सुजघना ।

६१४ सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च ४।१।५७। सहेत्यादित्रिकपूर्वान्न
ङीष् । सकेशा । अकेशा । विद्यमाननासिका ।

६१५ । नखमुखात्संज्ञायाम् ४।१।५८। ङीष् न स्यात् । शूर्प-
णखा । गौरमुखा । ‘संज्ञायाम्’ क्रिम् ? तान्नमुखी कन्या ।

६१६ । दिक्पूर्वपदान्ङीप् ४।१।६०। दिक्पूर्वपदारस्वाङ्गान्तात्प्रा-
तिपदिकात्परस्य ङीषो ङीवादेश स्यात् । प्राङ्मुखी । आद्युदात्तं पदम् ।

६१७ । वाहः ४।१।६१। वाहन्तात्प्रातिपदिकाङ्गीप्स्यात् । ङीषे-
वानुवर्तते न ङीप् । ‘दित्यवाट् च मे दित्यौही च मे ।

६१८ । सख्यश्चिश्वीति भाषायाम् ४।१।६२। इतिशब्दः प्र-
कारे ‘भाषायाम्’ इत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः । तेन छन्दस्यपि कचित् ।
सखी । अशिश्नी । ‘आधेनवो धुनयन्तामशिश्नोः’ ।

६१९ । जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ४।१।६३। जातिवाचि यन्न
च स्त्रियां नियतमयोपधं ततः स्त्रियां ङीप्स्यात् । ‘आकृतिग्रहणा
जातिः’ अनुगतसंस्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः । तटी । सिद्धान्तान्न न सर्वभाक् ।

सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या । 'असर्वलिङ्गत्वे सत्येकस्यां व्यक्तौ कथनादय-
क्त्यन्तरे कथनं पिनाऽपि सुप्रज्ञा जातिः' इति लक्षणान्तरम् । वृषली ।
'सत्यन्तम्' किम् ? शुक्ला । 'सकृत्'—इत्यादि किम् ? देवदत्ता । 'गोत्रं
च चरयौः सह' अपत्यप्रत्ययान्तः शाखाध्येतृवाची च शब्दो जाति-
कार्यं लभत इत्यर्थः । औपगवी । कठी । बह्वृची । 'ब्राह्मणी' इत्यत्र
तु शाङ्गैरवादिपाठान्डीना ङीष्वाध्यते । 'जातेः' किम् ? मुण्डा । अ-
स्त्रीविषयात् किम् ? वलाका । 'अयोपधात्' किम् ? क्षत्रिया * १२१
योपधप्रतिषेधे ह्यगवयमुक्यमनुष्यमस्त्यानामप्रतिषेधः * ।
हयो । गवयी । मुकयी । 'इलस्तद्धितस्य' (सू. ४७३) इति यलोपः ।
मनुषी । 'अस्त्यस्य ङधात्' (९९) मत्सी ।

१२० । पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलावालोत्तरपदाच्च ४।१।६४।
पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनः स्त्रीविषयादपि ङीप्स्यात् । ओदनपाकी ।
शंकुकर्णी । शालपर्णी । शङ्खपुष्पी । दासीफली । दर्भमूली । गोवाली ।
ओषधिविशेषे रुढा एते ।

१२१ । इतो मनुष्यजातेः ४।१।६५। ङीप्स्यात् । दाक्षी । योप-
धादपि । उदमेयस्यापत्यं स्त्री औदमेयी । 'मनुष्य' इति किम् ? तित्तिरिः ।

५२२ । ऊङुतः ४।१।६६। उकारान्तादयोपधानमनुष्य जातिवाचिन-
स्त्रियामूङ् स्यात् । कुरुः । 'कुरुनादिभ्यो ण्यः' (सू. ११९२) तस्य
'स्त्रियामवन्ति—' (सू. ११९७) इत्यादिना लुक् । 'अयोपधात्' किम् ?
अध्वर्युः । * १२२ अप्राणिजातेश्चरज्जादीनामुपसंख्यानम् * ।
रज्ज्वादिपयुंदासादुवर्णान्तेभ्य एव । अलाब्धा । कर्काब्धा । अनयोर्दी-
र्घान्तत्वेऽपि 'नोङ्धावोः' (सू. ३७२०) इति विभक्त्युदात्तत्वप्रतिषेध
ऊङ् । फलम् । प्राणिजातेस्तु-कृकवाकुः । रज्ज्वादेस्तु-रज्जुः । इतुः ।

१२३ । बाह्वन्तासंज्ञायाम् ४।१।६७। स्त्रियामूङ् स्यात् । भद्र-
वाह्वः । 'संज्ञायाम्' किम् ? वृत्तवाहुः ।

१२४ । पङ्गोश्च ४।१।६८। पङ्गुः * १२३ इवशुरस्योकाराका-
रलोपश्च * । चादूङ् । पुंयोगलक्षणस्य ङीषोऽवादः । लिङ्गविशिष्टप-
रिभाषया स्वादयः । श्वश्रूः ।

१२५ । ऊरुत्तरपदादौपम्ये ४।१।६९। उपमानवाचिपूर्वपद-
मूरुत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तस्मादूङ् स्यात् । करभोरुः ।

१२६ । संहितशफलक्षणवामादेश्च ४।१।७०। अनौपम्यार्थं सू-
त्रम् । संहितोरुः । सैव शफोरुः । शफौ = खुरौ ताविव संहिलष्टत्वा-
दुपचारात् । लक्षणशब्दादर्शनाद्यच् । लक्षणोरुः । वामोरुः । * १२४
सहितसहाभ्यां चेति वक्तव्यम् * हितेन सह संहितौ उरुः यस्या
सा संहितोरुः । सहेते इति सहौ उरु यस्याः सा सहोरुः । यद्वा,
विद्यमानवचनस्य सहशब्दस्य ऊर्वतिशयप्रतिपादनाय प्रयोगः ।

१२७ । संज्ञायाम् ४।१।७१। कद्रुकमण्डल्वोः संज्ञायां स्त्रिया-
मूङ् स्यात् । कद्रूः । कमण्डलुः संज्ञायाम् किम् ? कद्रुः । कमण्डलुः ।
अच्छन्दोऽर्थवचनम् ।

१२८ । शाङ्गैरवाद्यजो ङीन् ४।१।७३। शाङ्गैरवादेरजो योऽ-
कारस्तदन्ताच्च जातिवाचिनो ङीन्स्यात् । शाङ्गैरवी । वैदी । 'जातेः'
इत्यनुवृत्तेः पुंयोगे ङीषेव । 'नृनरयोर्वृद्धिश्च' (ग) इति गणस-
त्रम् । नारी

१२९ । यङश्चाप् ४।१।७४। यङन्तास्त्रियां चाप्स्यात् । 'यङ'
इति व्यङ्ग्यङोः सामान्यग्रहणम् । आम्बष्ठया । कारीषगन्धया । * १२५
वाद्यजश्चावाक्यः * । पौतिमाष्या ।

५३० । आवट्याच्च ४।१।७५। अस्माच्चाप्स्यात् । 'यन्श्च'
(सू ४७२) इति ङीपोऽपवादः । अवटशब्दो गगादिः । आवट्या ।

५३१ । तद्धिताः ४।१।७६। आपञ्चमसमाप्तेरधिकारोऽयम् ।

५३२ । युनित्तः ४।१।७७। युवन्शब्दात्तिप्रत्ययः स्यात्, स च
तद्धितः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्धिताधिकार उत्तरार्थः । युव-
तिः । अनुपसर्जनादित्येव । बहवो युवानो यस्यां सां बहुयुवा । 'युवती'
इति तु यौतेः शत्रन्तान्ङीपि बोध्यम् । इति स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

अथ कारकप्रकरणे प्रथमा विभक्तिः ।

५३३ । प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा २।१।
४६ । नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः । मात्रशब्दस्य प्रत्येकं योगः ।
प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्राद्याधिक्ये संख्यामात्रे च प्रथमा स्यात् ।
उच्चेः । नीचैः । कृष्णः । श्रीः । ज्ञानम् । अलिङ्गा, नियतलिङ्गाश्च 'प्रा-
तिपदिकार्थमात्रे' इत्यस्योदाहरणम् । अनियतलिङ्गास्तु लिङ्गमात्राद्या-
धिक्यस्य । तटः । तटी । तटम् । परिमाणमात्रे-द्रोणो ब्रीहिः । द्रोण-
रूपं यत्परिमाणं तत्परिच्छिन्नो ब्रीहिरित्यर्थः । प्रत्ययार्थे परिमाणे प्रकृ-
त्यर्थोऽभेदेन संसर्गेण विशेषणम्, प्रत्ययार्थस्तु परिच्छेदपरिच्छेदक-
भावेन ब्रीहौ विशेषणमिति विवेकः । वचनं-संख्या । एकः । द्वौ ।
बहवः । इहोक्तार्थत्वाद्विभक्तेरप्राप्ता वचनम् ।

५३४ । सम्बोधने च २।१।४७ इह प्रथम स्यात् । हे राम ।

इति प्रथमा विभक्तिः ।

अथ द्वितीया विभक्तिः ।

५३५ । कारके १।३।२३। इत्यधिकृत्य ।

५३६ । कर्तुरीप्सिततमं कर्म १।४।२९। कर्तुः क्रियया आसु-

मिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । 'कर्तृः' किम् ? मापेवश्वं वध्नाति ।
कर्मण ईप्सिता माषाः न तु कर्तुः । तमग्रहणं किम् ? पयसा
ओदनं भुङ्क्ते । 'कर्म' इत्यनुवृत्तौ पुनः कर्मग्रहणमाधारनिवृत्त्यर्थम् ।
अन्यथा 'गेहं प्रविशति' इत्यत्रैव स्यात् ।

१३७ । अनभिहिते २।३। । इत्यधिकृत्य ।

१३८ । कर्मणि द्वितीया २।३।२ । अनुक्ते कर्मणि द्वितीया
स्यात् । हरिं भजति । अभिहिते तु कर्मणि 'प्रातिपदिकार्थमात्रे' इति
प्रथमैव । अभिधानं च प्रायेण तिङ्कुत्तद्धितसमासैः । तिङ्—हरिः
रेव्यते । कृत्—लक्ष्म्या सेवितः । तद्धितः—शतेन क्रीतः शत्यः । समा-
सः—प्राप्तः आनन्दो यं स प्राप्तानन्दः । कचिन्निपातेनाभिधानम् ।
यथा—'विपद्युक्षोऽपि संवध्यं स्वयं छेत्तुमसाम्प्रतम्' । साम्प्रत-
मित्यस्य हि युज्यत इत्यर्थः ।

१३९ । तथायुक्तं चानीप्सितम् १।४।१० । इप्सिततमवक्रि-
यया युक्तमनीप्सितमपि कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । ग्रामं गच्छंस्तृणं स्पृ-
शति । ओदनं भुञ्जानो विषं भुङ्क्ते ।

१४० । अकथितं च १।४।११ । अपादानादिविशेषैरविवक्षितं
कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । "दुह्यच्छपडण्डरुधिप्रच्छिच्छिब्रूशासुजिम-
थमुषाम् । कर्मयुक्स्यादकथितं तथा स्यात्तीढकृष्वहाम्" ॥ 'दु-
ह्यादीनां द्वादशानां तथा नीप्रमृतीनां चतुर्णां कर्मणा यद्युज्यते तदेवा-
कथितं कर्म' इति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । गां दोषिध पयः । बलि
याचते वसुधाम् । अविनीतं निनयं याचते । तण्डुलानोदनं पचति ।
गर्गान् शतं दण्डयति । व्रजमवरुणद्धि गाम् । माणवकं पन्थानं पृच्छ-
ति । वृद्धमवचिनोति फलानि । माणवकं धर्मं ब्रूते, शास्ति वा । शतं

जयति देवदत्तम् । सुधां क्षीरनिधिं मथ्नाति । देवदत्तं शतं मुष्णाति ।
ग्राममजां नयति, हरति, कर्षति, वहति वा । अर्थनिबन्धनेयं संज्ञा ।
बलिं भिक्षते वसुधाम् । माणवकं धर्मं भाषते, अभिधत्ते, वक्ति । इत्या-
दि । 'कारकम्' किम् ? माणवकस्य पितरं पन्थानं पृच्छति । *१२६
अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्योऽध्वा च कर्मसं-
संज्ञक इति चाच्यम्* । कुरुन् स्वपिति । मासमास्ते । गोदोहमा-
स्ते क्रोशमास्ते ।

१४१ । गतिबुद्धिप्रत्ययसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता
स णौ १४१।६२ । गत्याद्यर्थानां शब्दकर्माणामकर्मकाणां चाणौ यः
कर्ता स णौ कर्म स्यात् । शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् ।
आशयच्चास्मृतं देवान्वेदमध्यापयद्विधिम् ॥ आसयत्सलिले पृथ्वीं
यः स मे श्रीहरिर्गतिः । 'गति'-इत्यादि किम् ? पाचयत्योदनं देव-
दत्तेन । 'अण्यन्तानाम्' किम् ? गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तं, तमपरः
प्रयुङ्क्ते, गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः । *१२७नीचद्योर्न* ।
नाययति वाहयति वा भारं भृत्येन । *१२८नियन्तृकर्तृकस्य वहेर-
निषेधः* । वाहयति रथं वाहान्सूतः । *१२९आदिखाद्योर्न* ।
आदयति खादयति वा अन्नं वटुना । १३०भक्षेरहिंसार्थस्य न* ।
भक्षयत्यन्नं वटुना । 'अहिंसार्थस्य' किम् ? भक्षयति बलीवदान्सत्यम्
१३१जल्पतिप्रभृतीनामुपसङ्ख्यानम्* । जल्पयति भाषयति वा
धर्मं पुत्रं देवदत्तः *१३२ दृशेय* । दर्शयति हरिं भक्तान् । सूत्रे
ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणं, न तु तद्विशेषार्थानामिति-अनेन ज्ञाप्यते
तेन । 'स्मरति' 'जिप्रति' इत्यादीनां न । स्मारयति प्रापयति वा देव-
दत्तेन । *१३३शब्दायतेर्न* । शब्दाययति देवदत्तेन । धात्वर्थसङ्ग-

हीतकर्मत्वेनाकर्मकत्वात्प्राप्तिः । येषां देशकालादिभिन्नं कर्म न सम्भवति तेऽत्राकर्मकाः न त्वविवक्षितकर्माणोऽपि । तेन 'मासमासयति देवदत्तम्' इत्यादौ कर्मत्वं भवत्येव । 'देवदत्तेन पाचयति' इत्यादौ तु न ॥

१४२ । हृक्कोरन्यतरस्याम् १।२।१३। हृक्कोरणौ यः कर्ता स यौ वा कर्मसंज्ञः स्यात् । हारयति कारयति वा भृत्यं—भृत्येन वा कटम् । *१३४ अभिवादिदृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यम्* अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तं भक्तेन वा ।

१४३ । अधिशीङ्भासां कर्म १।४।४६ । अधिपूर्वाणामेषामाधारः कर्म स्यात् । अधिज्ञेते, अधितिष्ठति, अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः ।

१४४ अभिनिविशश्च १।४।४ । अभिनीत्येतत्सङ्घातपूर्वस्य विशतेराधारः कर्म स्यात् । अभिनिविशते सन्मार्गम् । 'परिक्रयणे सम्प्रदानम्'—(सू. ५८२) इति सूत्रादिह मण्डूकप्लुत्या अन्यतरस्याङ् हणमनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणात्कचिन्न । पापेऽभिनिवेशः ।

१४५ । उपान्वध्याङ्वसः १।४।४८ । उपादिपूर्वस्य वसतेराधारः कर्म स्यात् । उपवसति, अनुवसति, अधिवसति, आवसति वा वैकुण्ठं हरिः ॥

१३५ अभुवत्यर्थस्य न । वने उपवसति । *१३६ उभयसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु । द्वितीयाच्चेदितान्तेषु ततोऽन्यत्रापि दृश्यते* ॥ उभयतः कृष्णं गोपाः । सर्वतः कृष्णम् । धिक् कृष्णाभक्तम् । उपर्युपरि लोकं हरिः । अध्यधि लोकम् । अधोऽथो लोकम् । *१३७ अभितःपरितःसमयानिकषाहोप्रतियोगेऽपि* । अभितः कृष्णम् । परितः कृष्णम् । ग्रामं समया । निकषा लङ्काम् । हा कृष्णाभक्तम् । तस्य शोच्यत इत्यर्थः । बुभुक्षितं न प्रतिभाति किञ्चित् ।

१४६ । अवतराऽन्तरेण युक्ते २।३।४ । आभ्यां योगे द्वितीया

स्यात् । अन्तरा त्वां मां हरिः । अन्तरेण हरिं न सुखम् ।

५४७ । कर्मप्रवचनीयाः १।४।८३। इत्यधिकृत्य ।

५४८ । अनुलक्षणे १।४।८४। लक्षणे द्योत्येऽनुरक्तसंज्ञः स्यात् ।
गत्युपसर्गसंज्ञाऽपवादः ।

५४९ । कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया २।३।८। एतेन योगे द्वि-
तीया स्यात् । जपमनु प्रावर्षत् । हेतुभूतजरोपलक्षितं वर्षणमित्यर्थः ।
परापि 'हेतौ' (सू. ५६९) इति तृतीया अनेन बाध्यते, लक्षणेत्थम्भूत'-
(सू. ५५३) इत्यादिना सिद्धे पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्यात् ।

५५० । तृतीया १।४।८०। अस्मिन्द्योत्येऽनुरक्तसंज्ञः स्यात् ।
नदीमन्ववसिता सेना । नद्या सह सम्बद्धेत्यर्थः । 'विञ् बन्धने' क्तः ।

५५१ । हीने १।४।८६। हीने द्योत्येऽनुः प्राग्वत् । अनु हरिं
सुराः । हरेर्हीना इत्यर्थः ।

५५२ । उपोऽधिके च १।४।८७। अधिके हीने द्योत्ये उपेत्य-
व्ययं प्राक्संज्ञं स्यात् । अधिके सप्तमी वक्ष्यते । हीने उप हरिं सुराः ।

५५३ । लक्षणेत्थम्भूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यन्तवः
१।४।९० । एष्वर्थेषु विषयभूतेषु प्रत्यादय उक्तसंज्ञाः स्युः । लक्षणे-
वृक्षं प्रति, परि, अनु वा विद्योतते विद्युत् । इत्थम्भूताख्याने-भक्तो
विष्णुं प्रति, परि, अनु वा । भागे-लक्ष्मीर्हरिं प्रति, परि, अनु वा । हरे-
भाग इत्यर्थः । वीप्सायाम्—वृक्षं वृक्षं प्रति, परि, अनु वा सिञ्चति ।
अत्रोपसर्गत्वाभावान्न षत्वम् । 'एषु' किम् ? परिषिञ्चति ।

५५४ । अभिरभागे १।४।९१। भागवर्जे लक्षणादावभिरुक्तसंज्ञः
स्यात् । हरिमभि वर्तते । भक्तो हरिमभि । देवं देवमभिसिञ्चति ।
'अभागे' किम् ? यदत्र ममाभिभ्यात्तदीयताम् ।

५५५ । अधिपरी अनर्थकौ १।४।९३। उक्तसंज्ञौ स्तः । कुतो-
ऽध्यागच्छति । कुतः पर्यागच्छति । गतिसंज्ञावाधात् 'गतिर्गतौ' (घ.
३९७७) इति निघातो न ।

५५६ । सुः पूजायाम् १।४।९४। सुसिक्तम् । सुस्तुतम् । अनुप-
सर्गत्वाङ्ग षः । 'पूजायाम्' किम् ? सुषिक्तं किं तवात्र ? क्षेपोऽयम् ।

५५७ । अतिरतिक्रमणे च १।४।९५। अतिक्रमणे, पूजायां च
अतिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञः स्यात् । अति देवान्कृष्णः ।

५५८ । अपिः पदार्थसम्भावनाऽन्वयसर्गगर्हासमुच्चयेषु १।
४।९६। एषु द्योत्वेष्वपिरुक्तसंज्ञः स्यात् । सर्पिषोऽपि स्यात् । अनुपः गं-
त्वाङ्ग षः । सम्भावनायां लिङ् । तस्या एव विषयभूते भवने कर्तृदौ-
र्लभ्यप्रयुक्तं दौर्लभ्यं द्योतयन्नपिशब्दः स्यादित्यनेन सम्बध्यते । 'सर्पि-
षः' इति पठ्यी तु अपिशब्दबलेन गम्यमानस्य बिन्दोरवयवावयविभा-
वसम्बन्धे । इयमेव अपिशब्दस्य पदार्थद्योतकता नाम । द्वितीया तु नेह
प्रवर्तते, सर्पिषो बिन्दुना योगो न त्वपिनेत्युक्तत्वात् । अपि स्तुयाद्वि-
ष्णुम् । सम्भावनं शब्दयुत्कर्षमाविष्कर्तुमत्युक्तिः । अपि स्तुहि । अन्व-
यसर्गः कामचारानुज्ञा । विग्देवदत्तम् अपि स्तुयाद् वृषलम्, गर्हा ।
अपि सिद्ध अपि स्तुहि, समुच्चये ।

५५९ । कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे २।३।५। इह द्वितीया स्यात् ।
मासं कल्याणी । मासमधीते । मासं गुहधानाः क्रोशं कुटिला नदी ।
क्रोशमधीते । क्रोशं गिरिः । 'अत्यन्तसंयोगे' किम् ? मासस्य द्विरधीते ।
क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः । इति द्वितीया विभक्तिः ।

अथ तृतीया विभक्तिः ।

५६० । स्वतन्त्रः कर्ता १।४।९७। क्रियायां स्वातन्त्र्येण विव-

क्षितोऽर्थः कर्ता स्यात् ।

५६१ । साधकतमं करणम् १।४।४२। क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् । तमवग्रहणं किम् ? गङ्गायां घोषः ।

५६२ । कर्तृकरणयोस्तृतीया २।३।१८। अनभिहिते कर्तरि, करणे च तृतीया स्यात् । रामेण वाणेन दत्तो वाली । *१३८ प्रकृत्यादिभ्य उपलङ्घ्यानञ् । प्रकृत्या चारुः । प्रायेण याज्ञिकः । गोत्रेण गार्ग्यः । स्मेनैति । विषमेणैति । द्विद्वेगेन धान्यं क्रीणाति । सुखेन दुःखेन वा याति । इत्यादि ।

५६३ । दिवः कर्म च १।४।४३। दिवः साधकतमं कारकं कर्म-संज्ञं स्याच्चात् करणसंज्ञम् । अक्षौरन्वान्वा दीव्यति ।

५६४ । अपवर्गे तृतीया २।३।६। अपवर्गः=फलप्राप्तिः, तस्यां घोस्यायां कालध्वनोरत्यन्तसंयोगे तृतीया स्यात् । अह्ना, क्रोशेन वा अनुवाकोऽधीतः । अपवर्गे किम् ? मासमधीतो नायातः ।

५६५ । सहयुक्तेऽप्रधाने २।३।१६। सहार्थेन युक्तेऽप्रधाने तृतीया स्यात् । पुत्रेण सहागतः पिता । एवं सार्कं सार्धं समयोगेऽपि । विनापि तद्योगं तृतीया, 'वृद्धो यूना—' (स. ९३३) इत्यादिनिर्देशात् ।

५६६ । येनाङ्गविकारः २।३।२०। येनाङ्गेन विकृतेनाङ्गिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया स्यात् । अक्षया काणः । अक्षिसम्बन्धिकाणस्त्वविशिष्ट इत्यर्थः । 'अङ्गविकारः' किम् ? अक्षि काणमस्य ।

५६७ । इत्थम्भूतलक्षणे २।३।२१। किञ्चित्प्रकारं प्राप्तस्य लक्षणे तृतीया स्यात् । जटाभिस्तापसः । जटाज्ञाप्यतापसत्वविशिष्ट इत्यर्थः ।

५६८ । संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि २।३।२२। सम्पूर्वस्य जानातेः कर्मणि तृतीया वा स्यात् । पित्रा पितरं वा सजानीते ।

२६९ हेतौ २।३।२३। हेत्वर्थे तृतीया स्यात् । द्रव्यादिसाधारणं निर्व्यापारसाधारणं च हेतुत्वम् । करणत्वं तु क्रियामात्रविषयं व्यापारनि यतं च । दण्डेन घटः । पुण्येन दृष्टो हरिः । फलमपीदं हेतुः । अध्ययनेन वसति । गम्यमानाऽपि क्रिया कारकविभक्तौ प्रयोजिका । अलं श्रमेण । श्रमेण साध्यं नास्तीत्यर्थः । इह साधनक्रियां प्रति श्रमः करणम् । शतेन शतेन वत्सान् पाययति पयः । शतेन परिच्छिद्येत्वर्थः । *१३६ अशिष्टव्यवहारे दणः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया* । दास्या संयच्छते कामुकः । धर्म्ये तु-भाषायां संयच्छति । इति तृतीया विभक्तिः ।

अथ चतुर्थी विभक्तिः ।

६७० । कर्मणा यमभिप्रेति स सम्प्रदानम् १।४।३३। दानस्य कर्मणा यमभिप्रेति स सम्प्रदानसंज्ञः स्यात् ।

६७१ । चतुर्थी सम्प्रदाने २।३।१३। विप्राय गां ददाति । अनभिहित इत्येव । दानीयो विप्रः । *१४० क्रियया यमभिप्रेति सोऽपि सम्प्रदामम्* । पत्ये शेते । *१४१ यजेः कर्मणः करणसंज्ञा सम्प्रदानस्य च कर्मसंज्ञा* । पशुना रुद्रं यजते । पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः ।

६७२ । रुच्यर्थानां प्रीयमाणः १।४।३३। रुच्यर्थानां घातूनां प्रयोगे प्रीयमाणोऽर्थः सम्प्रदानं स्यात् । हरये रोचते भक्तिः । अन्यकर्तृकोऽभिलाषो रुचिः, हरिनिष्ठप्रीतेर्भक्तिः कर्त्री । 'प्रीयमाणः किम् ? देवदत्ताय रोचते मोदकः पथि ।

६७३ । इलाघहनुहस्थाशपां शीत्स्यमानः १।४।३४। पश्यां प्रयोगे बोधयितुमिष्टः सम्प्रदानं स्यात् । गोपी स्मरात्कृष्णाय इलाघते, हुते, तिष्ठते, शपते वा । 'शीत्स्यमानः' किम् ? देवदत्ताय इलाघते पथि ।

६७४ । धारेदत्तमर्णः १।४।३५। धारयतेः प्रयोगे उत्तमर्णं उक्त-

संज्ञः स्यात् । भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः । उत्तमर्णः किम् ? देवदत्ताय शतं धारयति ग्रामे ।

५७५ स्पृहेरीप्सितः १।४।३६। स्पृहयतेः प्रयोगे इष्टः सम्प्रदानं स्यात् । पुष्पेभ्यः स्पृहयति । 'इप्सितः' किम् ? पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति । ईप्सितमात्रे इयं संज्ञा । प्रकर्षविवक्षायां तु परत्वात्कर्मसंज्ञा । पुष्पाणि स्पृहयति ।

५७६। क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः १।४।३७। क्रुधार्थानां प्रयोगे यं प्रति कोपः स उक्तसंज्ञः स्यात् । हरये क्रुध्यति, द्रुह्यति, ईर्ष्यति, असूयति । 'यं प्रति कोपः' किम् ? भार्यामीर्ष्यति-मैनामन्यो-द्राक्षीदिति । क्रोधोऽमर्षः । द्रोहोऽपकारः । ईर्ष्या अक्षमा । असूया गुणेषु दोषाविष्करणम् । द्रोहादयोऽपि क्षोपप्रभाव एव गृह्यन्ते । अतो विशेषणं सामान्येन 'यं प्रतिकोपः' इति ।

५७७। क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म १।४।३८। सोपसर्गयोरनयोर्यं प्रति कोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । क्रूरमभिक्रुध्यति । अभिद्रुह्यति ।

५७८। राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः १।४।३९। एतयोः कारकं सम्प्रदानं स्यात् । यदीयो विविधः प्रश्नः क्रियते । कृष्णाय राध्यति, ईक्षते वा । पृष्टो गर्गः शुभाशुभं पर्यालोचयतीत्यर्थः

५७९। प्रतयाङ्भ्यां श्रुचः पूर्वस्य कर्ता १।४।४०। आभ्यां परस्य शृणोतेत्योः पूर्वस्य प्रवर्तनरूपव्यापारस्य कर्ता सम्प्रदानं स्यात् । विप्राय गां प्रतिशृणोति, आशृणोति वा । विप्रेण 'मह्यं देहि' इति प्रवर्तितः प्रतिजानीते इत्यर्थः ।

५८०। अनुप्रतिगृणश्च १।४।४१। आभ्यां गृणातेः वारकं पूर्वव्यापारस्य कर्तृभूतमुक्तसंज्ञं स्यात् । दोत्रेऽनुगृणाति, प्रतिगृणाति ।

होता प्रथमं शंसति, तमध्वर्युः प्रोत्साहयतीत्यर्थः ।

५८१ परिक्रयणे सम्प्रदानमन्वत्तरस्याम् १।४।४४। नितकालं मृत्या स्वीकरणं परिक्रयणम्, तस्मिन्साधकतमं कारकं सम्प्रदानसंज्ञं वा स्यात् । शतेन=शताय वा परिक्रीतः । *१४२ सादृश्ये चतुर्थो वाच्यः* । मुक्तये हरिं भजति । १४३ क्लृप्तिं सम्पद्यमाने च* । भक्तिर्दानाय कल्पते, सम्पद्यते, जायते । इत्यादि । १४४ उत्पातेन ज्ञापिते च* । वाताय कपिला विद्युत् । १४५ हितयोगे च* । ब्राह्मणाय हितम् ।

५८२ । क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः २।३।१४ । क्रियार्था क्रिया उपपदं यस्य तस्य स्थानिनोऽप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थो स्यात् । फलेभ्यो याति । फलान्याहर्तुं यातीत्यर्थः । नमस्कुर्मो नृसिंहाय नृसिंहमनुकूलयितुमित्यर्थः । एवं 'स्वयम्भुवे नमस्कृत्य' इत्यादावपि ।

५८३ । तुमर्थाच्च भाववचनात् २।३।१५. 'भाववचनाश्च' (सू. ३।२८२) इति सूत्रेण यो विहितस्तदन्ताच्चतुर्थी स्यात् । यागाय याति यष्टुं यातीत्यर्थः ।

५८४ । नमः स्वस्तिस्वाहास्वधाऽलं वषट्काराश्च २।३।१६ । पभिर्योगे चतुर्थी स्यात् । हरये नमः । 'उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी' (पं. १०३) । नमस्करोति देवान् । प्रजाभ्यः स्वस्ति । अग्नये स्वाहा । पितृभ्यः स्वधा । अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणम् । तेन दैत्येभ्यो हरिरलं, प्रभुः, समर्थः, शक्त इत्यादि । प्रभ्रादियोगे षष्ठ्यपि साधुः, 'तस्मै प्रभवति—' (सू. १७६५) 'स एषां ग्रामणीः' (सू. १८७८) इति निर्देशात् । तेन 'प्रभुर्यभुषुर्भुवनत्रयस्य' इति सिद्धम् ।

वषड्भिन्द्राय । चकारः पुनर्विधानार्थः । तेनाशीर्विवक्षायां परामपि 'चतुर्थी चाशिषि—' (सू. ६३२) इति षष्ठीं वाधित्वा चतुर्थ्यैव भवति, स्वस्ति गोश्वो भूयात् ।

५८५। मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु २।३।१७। प्राणिवर्जे 'मन्यतेः, कर्मणि चतुर्थी' वा स्यात्तिरस्कारे । न त्वां तृणं मन्ये तृणाय वा । इयना निर्देशात्तानादिकयोगे न । न त्वां तृणं मन्ये । *१४६ अप्राणिष्वित्यपनीय नौकाकाज्जशुकशृगालवर्जं प्विति वाच्यम्* । तेन 'न त्वां नावमन्नं वा मन्ये' इत्यत्राऽप्राणित्वेऽपि चतुर्थी न । 'न त्वां शुने मन्ये' इत्यत्र प्राणित्वेऽपि भवत्येव ।

५८६ गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि २।३।१३। अध्वभिन्ने गत्यर्थानां कर्मण्येते स्तद्वेष्टायाम् । ग्रामं ग्रामाय वा गच्छति । 'चेष्टायाम्' किम् ? मनसा हरिं व्रजति । 'अनध्वनि' इति किम् ? पन्थानं गच्छति । गन्त्राऽधिष्ठितेऽध्वन्येवायं निषेधः । यदा तूत्पथात्पन्था एवाक्रमितुमिष्यते तदा चतुर्थी भवत्येव, उत्पथेन पथे गच्छति । इति चतुर्थी विभक्तिः ।

अथ पञ्चमी विभक्तिः

५८७। ध्रुवमपायेऽपादानम् ४।१।२४। अपायो विश्लेषः, तस्मिन्साध्ये ध्रुवमवधिभूतं कारकमपादानं स्यात् ।

५८८ अपादाने पञ्चमी २।३।२८। ग्रामादायाति । धावतोऽश्वात्पतति । 'कारकम्' किम् ? वृक्षस्य पर्णं पतति । *१४७ जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसङ्ख्यानम्* पापाञ्जुगुप्सते, विरमति । धर्मात्प्रमाद्यति ।

५८९। श्रीत्रार्थानां भयहेतुः १।४।२५। भयार्थानां, त्राणार्थानां

च प्रयोगे भयहेतुरपादानं स्यात् । चोराद्विभेति । चोरात् त्रायते । 'भय-
हेतुः' किम् ? अरण्ये विभेति, त्रायते वा ।

५९० । पराजेरसोढः १।४।२६। पराजेः प्रयोगेऽसह्योऽर्थोऽपा-
दानं स्यात् । अध्ययनात्पराजयते । ग्लायतीत्यर्थः । 'असोढः' किम् ?
शत्रून्पराजयते । अभिभवतीत्यर्थः ।

५९१ । वारणार्थानामीप्सितः १।४।२७। प्रवृत्तिविधातो वार-
णम् । वारणार्थानां धातूनां प्रयोगे ईप्सितोऽर्थोऽपादानं स्यात् । यवेभ्यो
गां वारयति । 'ईप्सितः' किम् ? यवेभ्यो गां वारयति क्षेत्रे ।

५९२ । अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति १।४।२८। व्यवधाने सति
यत्कर्तृकस्यात्मनो दर्शनस्याभावमिच्छति तदपादानं स्यात् । मातुर्नि-
लीयते कृष्णः । 'अन्तर्धौ' किम् ? चोरान्न दिदृक्षते । 'इच्छति' ग्रहणं
किम् ? अदर्शनैच्छायां सत्यां सत्यपि दर्शनं यया स्यात् ।

५९३ । आख्यातोपयोगे १।४।२९। नियमपूर्वकविद्यास्वीकारे
वक्ता प्रावसंज्ञः स्यात् । उपाध्यायादधीते । 'उपयोगे' किम् ? नटरय
गार्थां शृणोति ।

५९४ । जनिकर्तुः प्रकृतिः १।४।३०। जायमानस्य हेतुरपादानं
स्यात् । ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायन्ते ।

५९५ । भुवः प्रभवः १।४।३१। भवनं भूः । भूकर्तुः प्रभवस्तथा
हिभवतो गङ्गा प्रभवति । तत्र प्रकाशश्च इत्यर्थः । *१४८ लयवलोपे
कर्मण्यधिकरणे च * । प्रासादात्प्रेक्षते । आसनात्प्रेक्षते । प्रासादमा-
रुह्य, आसने उपविश्य प्रेक्षत इत्यर्थः । श्वशुराज्जिह्वेति । श्वशुरं वीक्ष्ये-
त्यर्थः । * १४९ गम्यमानापि क्रिया कारकविभक्तीनां निमि-
त्ताम् * । कस्मात्त्वम् ? नद्याः । *१५० यत्तश्चाध्वकालनिर्माणं

तत्र पञ्चमी * । * १९१ तद्युक्तादध्वनः प्रथमाससम्यौ * । *
१२२ कालात्सप्तमी च वक्तव्या * । वनाद् ग्रामो योजनं-योजने
वा । कार्तिक्या आग्रहायणी मासे ।

१९३ । अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते २।
३।२१। एतैर्योगे पञ्चमी स्यात् । 'अन्य—'इत्यर्थग्रहणम् । 'इतर' ग्र-
हणं प्रपञ्चार्थम् । अन्यो, भिन्न, इतरो वा कृष्णात् । आराद्वनात् । ऋते
कृणात् । पूर्वो ग्रामात् । दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्दः । तेन सम्प्रति
देशकालवृत्तिना योगेऽपि भवति, चैत्रारपूर्वः फाल्गुनः । अवयववाचि-
योगे तु न, 'तस्य परमाग्नेडितम्' (सू. ८३) इति निर्देशात् । पूर्व
कायस्य । अञ्चूत्तरपदस्य तु दिक्शब्दत्वेऽपि 'पष्ठचतसर्थ—' (सू. ६१०)
इति षष्ठीं बाधितुं पृथग्रहणम् । प्राक्, प्रत्यग्वा ग्रामात् । आच्-दक्षि-
णा ग्रामात् । आहि-दक्षिणाहि ग्रामात् । 'अपादाने पञ्चमी' (सू. ५८८)
इति सूत्रे 'कार्तिक्याः प्रभृति' इति भाष्यप्रयोगात्प्रभृत्यर्थयोगे प-
ञ्चमी । भवात्प्रभृति, आरभ्य वा सेव्यो हरिः । 'अपपरिवहिः—'
(सू. ६६७) इति समासविधानात् ज्ञापकाद्वहिर्योगे पञ्चमी, ग्रामाद्वहिः ।

१९७ । अपपरी वर्जने १।४।८८। एतौ वर्जने कर्मप्रवचनीयौ स्तः ।

१९८ । आङ् मर्यादावचने १।४।८९। आङ् मर्यादायामुक्तसंज्ञः
स्यात् । वचनग्रहणादभिविधावपि ।

१९९ । पञ्चम्यपाङ्परिभिः ३।३।१०। एतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे
पञ्चमी स्यात् । अप हरेः, परि हरेः संसारः । परिरत्र वर्जने । लक्षणादौ
तु-हरि परि । आमुक्तेः संसारः । आसकलाद् ब्रह्म ।

६०० । प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः १।४।९२। एतयोरर्थयोः
प्रतिरुक्तसंज्ञः स्यात् ।

६०१ । प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् २।३।११। अत्र कर्म-
प्रवचनीयैर्योगे पञ्चमी स्यात् । प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति । तिलेभ्यः प्रति-
यच्छति माषान् ।

६०२ । अकर्तर्युणे पञ्चमी २।३।२४। कर्तृवर्जितं यद्वृणं हेतुभूतं
ततः पञ्चमी स्यात् । शताद्वद्धः । 'अकर्तरि' किम् ? शतेन बन्धितः ।

६०३ । विभाषागुणेऽस्त्रियाम् २।३।२५ । गुणे हेतावलीजिज्ञे
पञ्चमी वा स्यात् । जाड्यात्—जाड्येन वा वद्धः । 'गुणे' किम् ? ।
घनेन कुत्रम् । 'अस्त्रियाम्' किम् ? बुद्ध्या मुक्तः । 'विभाषा' इति
योगविभागादगुणे स्त्रियां च क्वचित्, धूमादग्निमान् । नास्ति
षटोऽनुपलब्धेः ।

६०४ । पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् २।३।३२।
एभिर्योगे तृतीया स्यात्पञ्चमीद्वितीये च । अन्यतरस्याङ्ग्रहणं समुच्च-
यार्थम् । पञ्चमी द्वितीये चानुवर्तते । पृथग् रामेण—रामात्—रामं वा ।
एवं विना, नाना ।

६०५ । करणे च स्तोकात्पष्ठच्छ्रुक्तिपद्यस्यासत्त्ववचनस्य
२।३।३३। एभ्योऽद्रव्यवचनेभ्यः करणे तृतीयापञ्चम्यौ स्तः । स्तोकेन
स्तोकाद्वा मुक्तः । द्रव्ये तु—स्तोकेन विषेण हतः ।

६०६ । दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च २।३।३५। एभ्यो द्वि-
तीया स्याच्चात्पञ्चमीतृतीये । प्रातिपदिकार्थमात्रे विधिरयम् । ग्रामस्य
दूरम्—दूरात्—दूरेण वा, अन्तिकम्—अन्तिकात्—अन्तिकेन वा । 'असत्त्व-
वचनस्य' इत्यनुवृत्तेर्नेह—दूरः पन्थाः । इति पञ्चमी विभक्तिः ।

अथ षष्ठी विभक्तिः ।

६०७ । षष्ठी शेषे २।३।५०। कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्त

स्वस्वामिभावादिसम्बन्धः शेषः, तन्न षष्ठी स्यात् । राज्ञः पुरुषः । कर्मादीनामपि सम्बन्धमात्रविवक्षायां षष्ठ्येव । सतां गतम् । सर्पिषो जानीते । मातुः स्मरति । एधो दकस्योपस्कुरुते । भजे शम्भोश्चरणयोः । फलानां तृप्तः ।

६०८ । षष्ठी हेतुप्रयोगे २।३।२६। हेतुशब्दप्रयोगे हेतौ चोत्थे षष्ठी स्यात् । अन्नस्य हेतोर्वसति ।

६०९ । सर्वनाम्नस्तृतीया च २।३।२७। सर्वनाम्नो हेतुशब्दस्य च प्रयोगे हेतौ चोत्थे तृतीया स्यात्षष्ठी च । केन हेतुना वसति । कस्य हेतोः । *१९३ निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनम्* । किं निमित्तं वसति, केन निमित्तेन, कस्मै निमित्ताय । इत्यादि । एवं 'किं कारणम्' 'को हेतुः' किं प्रयोजनम्' इत्यादि । प्रायग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमाद्वितीये न स्तः । ज्ञानेन निमित्तेन हरिः सेव्यः । ज्ञानाय निमित्ताय । इत्यादि ।

६१० । षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन २।३।३०। एतद्योगे षष्ठी स्यात् । 'दिवच्छब्दः' (सू. ५९६) इति पञ्चम्या अपवादः । ग्रामस्य दक्षिणतः, पुरः, पुरस्तात्, उपरि, उपरिष्ठात् ।

६११ । एनपा द्वितीया २।३।३१। एनबन्तेन योगे द्वितीया स्यात् । 'एनपा' इति योगविभागात्षष्ठ्यपि । दक्षिणेन ग्रामं—ग्रामस्य वा । एवम् उत्तरेण ।

६१२ । दूरान्तिकार्थः षष्ठ्यन्यतरस्याम् २।३।३१। एतैर्योगे षष्ठी स्यात्पञ्चमी च । दूरं, निकटं ग्रामस्य—ग्रामाद्वा ।

६१३ । ज्ञोऽविदर्थस्य करणे ६।३।२१। जानातेरज्ञानार्थस्य करणे शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी स्यात् । सर्पिषो ज्ञानम् ।

६१४ । अधोगर्थनृप्येक्षां कर्मणि २।३।५२। एषां कर्मणि शेषे षष्ठी स्यात् । मातुः स्मरणम् । सर्पिषो दयनम्, ईशनं वा ।

६१५ । कृजः प्रतियत्ने २।३।५३। कृजः कर्मणि शेषे षष्ठी स्याद् गुणाधाने । एधो दकस्योपस्करणम् ।

६१६ । रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः २।३।५४। भावकर्तृ-
काणां ज्वरिवर्जितानां कर्मणि शेषे षष्ठी स्यात् । चौरस्य रोगस्य रुजा ।
१५४ । अज्वरिसन्ताप्योरिति वाच्यम् । रोगस्य चौरज्वरः, च
रसन्तापो वा । रोगकर्तृकं चौरसम्बन्धि ज्वरादिकमित्यर्थः ।

६१७ । आशिषि नाथः २।३।५५। आशीरर्थस्य नाथतेः शेषे
कर्मणि षष्ठी स्यात् । सर्पिषो नाथम् । 'आशिषि' इति किम् ? माण
वकनाथम् । तत्सम्बन्धिनी याच्जेत्यर्थः ।

६१८ । जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् २।३।५६
हिंसार्थानामेषां शेषे कर्मणि षष्ठी स्यात् । चौरस्योज्जासनम् । निप्रौ
संहतौ विपर्यस्तौ व्यस्तौ वा । चौरस्य निप्रहणनम्, प्रणिहननम्,
निहननम्, प्रहणनं वा । 'नट अवस्कन्दने' चुरादिः । चौरस्योन्नाटनम् ।
चौरस्य क्रायनम् ? वृषलस्य पेयणम् । 'हिंसायाम्' किम् ? घानापेयणम् ।

६१९ । व्यवहृपणोः समर्थयोः २।३।५७। शेषे कर्मणि षष्ठी
स्यात् । यूते क्रयविक्रयव्यवहारे चानयोस्तुल्यार्थता । शतस्य व्यवहरणं
पणनं वा । 'समर्थयोः' किम् ? शलाकाव्यवहारः । गणनेत्यर्थः ।
ब्राह्मणपणनम् । स्तुतिरित्यर्थः ।

६२० । दिवस्तदर्थस्य २।३।५८। यूतार्थस्य क्रयविक्रयरूपव्य-
वहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी स्यात् । शतस्य दीव्यति । तदर्थस्य
किम् ? ब्राह्मणं दीव्यति । स्तौतीत्यर्थः ।

६२१ । विभाषोपसर्गे २।३।५९। पूर्वयोगापवादः । शतस्य शतं वा प्रतिदीव्यति ।

६२२ । प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासम्प्रदाने २।३।६१। देवतासम्प्रदानेऽर्थे वर्तमानयोः प्रेष्यब्रुवोः कर्मणो हविर्विशेषस्य वाचकाच्छब्दात्पृष्ठी स्यात् । अग्नये हविषो वपाया मेदसः प्रेष्य, अनुब्रूहि वा ।

६२३ । कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे २।३।६४। कृत्वोऽर्थानां प्रयोगे कालवाचिन्यधिकरणे शेषे षष्ठी स्यात् । पञ्चकृत्वोऽहो भोजनम् । द्विरहो भोजनम् । 'शेषे' किम् ? द्विरहन्यध्ययनम् ।

६२४ । कर्तृकर्मणोः कृति २।३।६५। कृद्योगे कर्तरि, कर्मणि च षष्ठी स्यात् । कृत्णस्य कृतिः । जगतः कर्ता कृष्णः । *१५५ गुणकर्मणि वेद्यते* । नेता अश्वस्य सुप्तस्य-सुप्त्वं वा । 'कृति' कम् ? तद्धिते मा भूत् । कृतपूर्वी कटम् ।

६२५ । उभयप्राप्तौ कर्मणि २।३।६६। उभयोः प्राप्तियस्मिन्कृति तत्र कर्मण्येव षष्ठी स्यात् । आश्वर्यो गवां दोहोऽगोपेन । *१५६ स्त्रीप्रत्यययोरककारयोर्नायं नियमः* । भेदिका, विभित्ता वा रुद्रस्य जगतः । *१५७ शेषे विभाषा* । स्त्रीप्रत्यय इत्येके । विचित्रा जगतः कृतिर्हरेः-हरिणा वा । केचिद्विशेषेण विभाषामिच्छन्ति । शब्दानामनुशासनमाचार्येण-आचार्यस्य वा ।

६२६ । कस्य च वर्तमाने २।३।६७। वर्तमानार्थस्य कस्य योगे षष्ठी स्यात् । 'न लोके'-(सू. ६२८) इति निषेधस्यापवादः । राज्ञां मतो, बुद्धः, पूजितो वा ।

६२७ । अधिकरणवाचिनश्च २।३।६८। कस्य योगे षष्ठी स्यात् । इदमेवामासितं, शयितं, गतं, भुक्तं वा ।

६२८ । न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् २।३।६९। एषां प्रयोक्तृ
षष्ठी न स्यात् । लादेशः-कुर्वन् कुर्वाणो वा सृष्टिं हरिः । उः हरिं दि-
वृक्षः, अलङ्कृषिष्णुर्वा उक्-दैत्यान्धातुको हरिः । *१९८ कमे रनिषे-
धः* लक्ष्म्याः कामुको हरिः । अव्ययम्-जगत्सृष्ट्वा । सुखं कर्तुम् । निष्ठा
विष्णुना हता दैत्याः । दैत्यान् हतवान्विष्णुः । खलर्थाः-ईषत्करः प्रप-
ञ्चो हरिणा । 'तृन्' इति प्रत्याहारः, 'शतृशानचौ' इति तृशब्दादाभ्य
आ तृनो नकारात् । शानन्-सोमं पवमानः । चानश्-आत्मानं मण्ड-
यमानः । शतृ-वेदमधीयन् । तृन्-कर्ता लोकान् । *१९९ द्विषः श-
तुर्वा* । मुरस्य-मुरं वा द्विषन् । सर्वोऽयं कारकषष्ठ्याः प्रतिषेधः ।
शेषे षष्ठी तु स्यादेव । ब्राह्मणस्य कुर्वन् । नकरस्य जिष्णुः ।

६२९ । अकेनोर्भविष्यदाधमण्यर्थयोः २।३।७०। भविष्यत्यकस्य,
भविष्यदाधमण्यर्थेनश्च योगे षष्ठी न स्यात् । सतः पालकोऽवतर्ति ।
व्रजं गामी । शतं दायी ।

६३० । कृत्यानां कर्तरि वा २।३।७१। षष्ठी वा स्यात् । मया
मम वा सेख्यो हरिः । 'कर्तरि' इति किम् ? गेयो माणवकः साम्नाम्
'भव्यगेय-' (सू. २८९४) इति कर्तरि यद्विधानादनभिहितं कर्म । अत्र
योगो विभज्यते । 'कृत्यानाम्' । 'उभयप्राप्तौ' इति 'न' इति चानुवर्त-
ते । तेन-नेतव्या व्रजं गावः कृष्णेन । ततः 'कर्तारि वा' । उक्तोऽर्थः ।

६३१ । तुल्याथरतुलोपमाभ्यां तृतीयाऽन्यतरस्याम् २।३।
७२। तुल्यार्थयोगे तृतीया वा स्यात् पक्षे षष्ठी । तुल्यः, सदृशः, समो
वा कृष्णस्य-कृष्णेन वा । 'अतुलोपमाभ्यां' किम् ? तुला, उपमा वा
कृष्णस्य नास्ति ।

६३२ । चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः २।

३। ७३। एतदर्थैर्योगे चतुर्थी वा स्यात्पक्षे षष्ठी आशिषि । आयुष्यं चि-
रजीवितं कृष्णाय-कृष्णस्य वा भूयात् । एवं मद्रं, भद्रं कुशलम् निरामयं
सुखं, शम्, अर्थः, प्रयोजनं, हितं, पथ्यं वा भूयात् । 'आशिषि' किम् ?
देवदत्तस्यायुष्यमस्ति । व्याख्यानारसर्वार्थग्रहणम् । मद्रमद्रयोः पर्या-
यत्वादन्यतरो न पठनीयः । इति षष्ठी विभक्तिः ।

अथ सप्तमी विभक्तिः ।

६३३ । अधारोऽधिकरणम् १।४।४५। कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठ-
क्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञः स्यात् ।

६३४ । सप्तम्यधिकरणे च २।३।३६। अधिकरणे सप्तमी स्यात्,
चकार, द् दूरान्तिकार्थेभ्यः । औपह्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्या-
धारस्त्रिधा । कटे अस्ते, स्थलार्थां पचति । मोक्षे इच्छास्ति । सर्वस्मि-
न्न त्मास्ति । वनस्य दूरे, अन्तिके वा । 'दूरान्तिकार्थेभ्यः—' (सू ६०६)
इति विभक्तित्रयेण सह चतस्रोऽत्र विभक्तयः फलिताः । *१६० कस्ये
न्विषयस्य कर्मण्युपसङ्ख्यानम्* । अधीती व्याकरणे । अधीतम
नेनेति विग्रहे 'इष्टादिभ्यश्च' (सू १८८८) इति कर्तरीनिः । *१६१ सा-
ध्वसाधुप्रयोगे च* । साधुः कृष्णो मातरि । असाधुर्मातुले । १६२
निमित्तात्कर्मयोगे* । निमित्तमिह फलम् । योगः संयोगसम-
वायात्मकः । चर्मणि ह्रीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।
केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ हेतो तृतीयाऽत्र
प्राप्ता तन्निवारणार्थमिदम् । सीमा अण्डकोषः । पुष्कलको गन्धमृगः ।
योगविशेषः किम् ? वेतनेन धान्यं लुनाति ।

६३५ । यस्य च आवेन भावजलक्षणम् २।३।३७। यस्य क्रियाया

क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्तमी स्यात् । गोधु दुह्यमानासु गतः । *१६३

अर्हाणां कर्तृत्वेऽनर्हाणामकर्तृत्वे तद्वैपरीत्ये च* । सत्सु तरत्सु
असन्त आसन्ते । असत्सु तिष्ठत्सु सन्तस्तरन्ति । असत्सु तरत्सु सन्त-
स्तष्ठन्ति ।

६३६ । षष्ठी चानादरे २।३।३८। अनादराधिक्ये भावलक्षणे- ष-
ष्ठी सप्तम्यौ स्तः । रुदति रुदतो वा प्रात्राजीत् । रुदन्तं पुत्रादिकमना
दृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः ।

६३७ । स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च २।३।
३९। एतैः सप्तभिर्योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पाक्षिक-
सप्तम्यर्थं वचनम् । गात्रा-गोषु वा स्वामी । गवां-गोषु वा प्रसूतः । गा-
एवानुभवितुं जात इत्यर्थः ।

६३८ । आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् २।३।४०। आभ्यां
योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तस्तात्पर्येऽर्थे । आयुक्तो व्यापारितः । आयुक्तः—
कुशलो वा हरिपूजने—हरिपूजनस्य वा । 'आसेवायाम्' किम् ? आ-
युक्तो गौः शकटे । ईषद्युक्त इत्यर्थः ।

६३९ । यतश्च निर्धारणम् २।३।४१। जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः
समुदायादेकदेशस्य पृथकरणं निर्धारणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः ।
नृणां-नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः । गवां-गोषु वा कृष्णा बहुक्षीरा । गच्छ-
तां-गच्छत्सु वा धावन्क्षीघ्रः । छात्राणां-छात्रेषु वा मैत्रः पटुः ।

६४० । पञ्चमी विभक्ते २।३।४२। विभागो विभक्तम् । निर्धा-
र्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पञ्चमी स्यात् । माथुराः पाटलीपुत्रकेश्य
आढ्यतराः ।

६४१ । साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः २।३।४३। आ-
भ्यां योगे सप्तमी स्थादर्चायाम्, न तु प्रतेः प्रयोगे । मातरि साधुः, निपुण

वा । 'अर्चायाम्' किम् ? निपुणो राज्ञो भृत्यः । इह तत्त्वकथने तात्पर्यम् । * १६४ अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यम् * । साधुः, निपुणो वा मातरं प्रति, परि, अनु वा ।

६४२ । प्रसितोत्सुकाम्यां तृतीया च २।३।४४। आभ्यां योगे तृतीया स्याच्चात्सप्तमी । प्रसितः, उत्सुको वा हरिणा-हरौ वा ।

६४३ । नक्षत्रे च लुपि २।३।४५। नक्षत्रे प्रकृत्यर्थे यो लुप्संज्ञया लुप्यमानस्य प्रत्ययस्यार्थस्तत्र वर्तमानात्तृतीयासप्तम्यौ स्तोऽधिकरणे । 'मूलेनावाहयेद्देवीं श्रवणेन विसर्जयेत्' । मूले श्रवणे इति वा । 'लुपि' किम् ? पुष्ये शनिः ।

६४४ । सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये २।३।७। शक्तिद्वयमध्ये यौ कालाध्वानौ ताभ्यामेते स्तः । अद्य भुक्त्वाऽयं द्वयहे-द्वयदादा भोक्ता । कर्तृशक्त्योर्मध्येऽयं कालः । इहस्थोऽयं क्रोशे-क्रोशादा लक्ष्यं विधेत् । कर्तृकर्मशक्त्योर्मध्येऽयं देशः । अविकशब्देन योगे सप्तमीपञ्चम्याविष्येते, 'तदस्मिन्नधिकम्'-(स. १८४६) इति 'यस्मादधिकम्'-(स. ६४६) इति च सूत्रनिर्देशात् । लोके-लोकाद्वा अधिको हरिः ।

६४५ । अधिरीश्वरे १।४।७१। स्वस्वामिसम्बन्धे अधिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञः स्यात् ।

६४६ । यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी २।३।९। अत्र कर्मप्रवचनीययुक्ते सप्तमी स्यात् । उप परार्धे हरेर्गुणाः । परार्धादधिका इत्यर्थः । ऐश्वर्ये तु स्वस्वामिभ्यां पर्यायेण सप्तमी, अधि भुवि रामः-अधि रामे भूः । 'सप्तमी शौण्डैः' (स. ७१८) इति समासपक्षे तु 'रामाधीना' । 'अषडक्ष'-(स. २०७९) इत्यादिना खः ।

६४७ । विभाषा कृजि १।४।१८। अधिः करोतौ प्राक्संज्ञो वा

स्यादीश्वरेऽर्थे । यदत्र मामधिकरिष्यति । विनियोक्ष्यते इत्यर्थः । इह विनियोक्तुरीश्वरत्वं गम्यते । अगतित्वात् 'तिष्ठि चोदात्तवति' (सू. ३९ ७८) इति निघातो न । इति सप्तमी विभक्तिः । इति कारकप्रकरणम् ॥

अथाव्ययीभावसमासप्रकरणम् ।

६४८ । समर्थः पदविधिः २।१।१। पदसम्बन्धी यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः ।

६४९ । प्राक्कडारासमासः २।१।३। 'कडासः कर्मधारये' (सू. ७५२) इत्यतः प्राक्समास इत्यधिक्रियते ।

६५० । सह सुपा २।१।४। 'सह' इति योगो विभज्यते । सुबन्तं समर्थेन सह समस्यते । योगविभागस्येष्टसिद्धयर्थत्वात्कतिपयतिङन्तोत्तरपदोऽर्थं समासः । स च छन्दस्येव । पर्यभूषयत् । अनुव्यचलत् । 'सुपा' । सुप्सुपा सह समस्यते । समासत्वात्प्रातिपदिकत्वम् ।

६५१ । सुपो धातुप्रातिपदिकयोः २।१।७। एतयोरवयवस्य सुपो लुक्स्यात् । 'भूतपूर्वे चरट्' (सू. १९९९) इति निर्देशाद्भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः । पूर्वं भूतः-भूतपूर्वः । * १६५ इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च * । जीभूतस्येव ।

६५२ । अव्ययीभावः २।१।९। अधिकारोऽयम् ।

६५३ । अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिब्युद्भूतार्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपथसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु २।१।६। 'अव्ययम्' इति योगो विभज्यते । अव्ययं समर्थेन सह समस्यते, सोऽव्ययीभावः ।

६५४ । प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् १।२।४३। समास-शास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञः स्यात् ।

६५५ । उपसर्जनं पूर्वम् २।२।३० । समासे उपसर्जनं प्राक्प्रयोज्यम्
६५६ । एकविभक्तिं चापूर्वनिपाते १।२।४४ । विग्रहे यन्नियत-
विभक्तिकं तदुपसर्जनसंज्ञं स्यात् । न तु तस्य पूर्वनिपातः ।

६५७ । गोस्त्रियोऽपसर्जनस्य १।२।४८ । उपसर्जनं यो गोशब्दः,
कीप्रत्ययान्तं च तदन्तस्य प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्यात् । 'अव्ययीभावश्च'
(सू. ४५२) इत्यव्ययत्वम् ।

६५८ । नाव्ययीभावादतोऽन्त्वपञ्चम्याः २।४।८३ । अदन्ता-
दव्ययीभावात्सुपो न लुक्, तस्य तु पञ्चमीं विना अमादेशः । दिश-
योर्मध्येऽपदिशम् । क्लीबाव्ययं स्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक्
स्त्रियाम् । इत्यमरः ।

६५९ । तृतीयासप्तम्योर्वहुलम् २।४।८४ । अदन्तादव्ययीभावा-
त्तृतीयासप्तम्योर्वहुलमम्भावः स्यात् । अपदिशम्-अपदिशेन । अपदि-
शम्-अपदिशे । बहुनग्रहणात् 'सुमद्रम्' 'उन्मत्तगङ्गम्' इत्यादौ सप्त-
म्या नित्यमम्भावः । 'विभक्तिः' इत्यादेरयमर्थः । विभक्त्यर्थादिषु
वर्तमानमव्ययं सुवन्तेन सह समस्यते, सोऽव्ययीभावः । विभक्तौ तावत्-
हरो इति अधिहरि । सप्तम्यर्थस्यैवात्र चोत्कोऽधिः । 'हरि ङि अधि'
इत्यलौकिकं विग्रहवाक्यम् । अत्र निपातेनाभिहितेऽप्यधिकरणे वचन-
सामर्थ्यात्सप्तमी ।

६६० । अव्ययीभावश्च २।४।१८ । अयं नपुंसकं स्यात् । 'ह्रस्वो
नपुंसके प्रातिपदिकस्य' (सू. ३१९) गोपायतीति, गाः पातीति वा
गोपाः, तस्मिन्निति अधिगोपम् । समीपे-कृष्णस्य समीपम् उपकृष्णम् ।
'समया ग्रामम्' 'निकषा लङ्काम्' 'आरादनात्' इत्यत्र तु नाव्ययीभावः
'अभितः परितः' (वा. १३७) 'अन्यारात्' (सू. ५९६) इति द्वि-

तीयापञ्चम्योर्विधानसामर्थ्यात् । मद्राणां समृद्धिः । सुमद्रम् । यवनानां
 व्युद्धिर्दुर्बलम् । विगता ऋद्धिर्व्युद्धिः । मक्षिकाणामभावो निर्मलिकम् ।
 हिमस्यात्ययोऽतिहिमम् । अत्ययो ध्वंसः । निद्रा सम्प्रति न युज्यते
 इति अतिनिद्रम् । हरिशब्दस्य प्रकाशः इति हरिः । विष्णोः पश्चाद् अनु-
 विष्णु । पश्चाच्छब्दस्य तु नायं समासः, 'ततः पश्चात्संस्यते ध्वंस्यते'
 इति भाष्यप्रयोगात् । योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः ।
 अनुरूपम् । रूपस्य योग्यमित्यर्थः । अर्थमर्थं प्रति-प्रत्यर्थम् । प्रतिश-
 ब्दस्य वीप्सायां कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानसामर्थ्यात्तद्योगे द्वितीयागर्भं
 वाक्यमपि । शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति । हरेः सादृश्यं सहरि । व-
 द्यमाणेन सहस्य सः । ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेति अनुज्येष्ठम् । चक्रेण
 युगपदिति विग्रहे—

६६१ । अव्ययीभावे चाकाले ६।३।८१। सहस्य सः स्याद-
 व्ययीभावे न तु काले । सचक्रम् । काले तु-सदपूर्वाह्णम् । सदृशः
 सख्या ससखि । यथार्थत्वेनैव सिद्धे पुनः सादृश्यग्रहणं गुणभूतेऽपि
 सादृश्ये यथा स्यादित्येवमर्थम् । क्षत्राणां सम्पत्तिः सक्षत्रम् । ऋद्धेरा-
 धिक्यं समृद्धिः, अनुरूप आत्मभावः सम्पत्तिरिति भेदः । तृणमप्यम-
 रित्यज्य सतृणमस्ति । साकल्येनेत्यर्थः । नत्वत्र तृणभक्षणे । तात्पर्यम् ।
 अन्ते—अग्निग्रन्थपर्यन्तमधीते साग्नि ।

६६२ । यथाऽसादृश्ये २।१।७। असादृश्ये एव यथाशब्दः सम-
 स्यते । तेनेह न-यथा हरिस्तथा हरः । हरेरुपमानत्वं यथाशब्दो
 द्योतयति । तेन 'सादृश्य' इति वा 'यथार्थ' इति वा प्राप्तं निविध्यते ।

६६३ । यावदवधारणे २।१।८। यावन्तः श्लोकास्तावन्तोऽप्यु-
 त्पणामाः यावच्छ्लोकम् ।

६६४ । सुप्रतिना मान्नार्थे २।१।१। शाकस्य लेशः शाकप्रति ।
'मान्नार्थे किम् ? वृक्षं वृक्षं प्रति विद्योतते विद्युत् ।

६६५ । अवशलाकासङ्ख्याः परिणा २।१।१०। द्यूतव्यवहारे
पराजये एवार्थं समासः । अक्षेण विपरीतं वृत्तमक्षपरि । शलाकापरि ।
एकपरि ।

६६६ विभाषा २।१।११। अधिकारोऽयम् । एतत्सामर्थ्यादेव
प्राचीनानां नित्यसमासत्वम् । 'सुप्सुपा-' (सू. ६५०) इति तु न नि-
त्यसमासः, अव्ययम्' (सू. ६५३) इत्यादिसमासविधानाज्ज्ञापकात् ।

६६७ । अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्या २।१।१२। अपविष्णु संसा-
रः—अप विष्णोः । परिविष्णु—परि विष्णोः । बह्विर्वनम्—बहिः वनात् ।
प्राग्वनम्—प्राग् वनात् ।

६६८ । आङ् मर्यादाऽभिविधयोः २।१।१३। एतयोराङ् पञ्च-
न्यन्तेन वा समस्यते सोऽव्ययीभावः । आमुक्ति संसारः—आ मुक्तेः ।
आवालं हरिमक्तिः—आ बालेभ्यः ।

६६९ । लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये २।१।१४। आभिमुख्य-
द्योतकावभिप्रती चिह्नवाचिना सह प्राग्वत् । अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति ।
अग्निमभि । प्रत्यग्नि—अग्निं प्रति ।

६७० । अनुयत्समया २।१।१५। यं पदार्थं समया द्योत्यते तेन
लक्षणभूतेनानुः समस्यते सोऽव्ययीभावः अनुवनमशक्तिर्गतः । वनस्य
समीपं गतः इत्यर्थः ।

६७१ । यस्य चायामः २।१।१६। यस्य दैर्घ्यमनुना द्योत्यते तेन
लक्षणभूतेनानुः समस्यते । अनुगङ्गं वाराणसी गङ्गाया अनु । गङ्गादै-
र्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षितेत्यर्थः ।

६७२ । तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च २।१।१७। एतानि निपात्यन्ते । तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः । आयतीगवम् इत्यादि । इह शत्रादेशः, पुंवद्भावविरहः, समासान्तश्च निपात्यते ।

६७३ । पारे मध्ये षष्ठ्या वा २।१।१८। पारमध्यशब्दौ षष्ठ्यन्तेन सह वा समस्येते । एदन्तत्वं चानयोर्निपात्यते । पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः पारेगङ्गादानय—गङ्गापारात् । मध्येगङ्गात्—गङ्गामध्यात् । महाविभाषया वाक्यमपि—गङ्गायाः पारात् । गङ्गाया मध्यात् ।

६७४ । सङ्ख्या वंश्येन २।१।१९। वंशो द्विधा—विद्यया, जन्मना च । तत्र भवो वंश्यः । तद्वाचिना सह सङ्ख्या वा समस्यते । द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि । व्याकरणस्य त्रिमुनि । विद्यातद्वतामभेदविवक्षायां त्रिमुनि व्याकरणम् । एकविंशतिभारद्वाजम् ।

६७५ । नदीभिश्च २।१।२०। नदीभिः सङ्ख्या प्राग्वत् । *१६६ समाहारे चायमिष्यते * । सप्तगङ्गम् । द्वियमुनम् ।

६७६ । अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् २।१।२१। अन्यपदार्थे विद्यमानं सुबन्तं नदीभिः सह नित्यं समस्यते संज्ञायाम् । विभाषाधिकारेऽपि वाक्येन संज्ञाऽनवगमादिह नित्यसमासः । उन्मत्तमङ्गं नाम देशः लोहितगङ्गम् ।

६७७ । समासान्ताः ५।४।६८। इत्यधिकृत्य ।

६७८ । अण्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः ५।४।१०७। शरदादिभ्यष्टन्त्यात्समासान्तोऽण्ययीभावे । शरदः समीपम्—उपशरदम् । प्रतिविपाशम् । शरद् । विपाश् । अनस् । मनस् । उपानह् । दिव् । हिमवत् । अनडुह् । दिश् । दृश् । विश् । चेतस् । चतुर । त्यद् । तद् । यद् । कियत् । 'जराया जरस् च' (ग) । उपजरसम् । 'प्रतिपरस-

मनुष्योऽक्षः (ग) । 'यस्येति च' (सू. ३११) प्रत्यक्षम् । 'अक्षः परम्' इति विग्रहे समासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । 'परोक्षे लिट्' (सू. २१७१) इति निपातनात्परस्योकारादेशः । परोक्षम् । 'परोक्षा क्रिया' इत्यादि तु अर्शआद्यचि । समक्षम् । अन्वक्षम् ।

६७९ । अनश्च ५।४।१०८। अन्नन्तादव्ययीभावादृच् स्यात् ।

६८० । नस्तद्धिते ६।४।१४४। नान्तस्य भस्य टलोपः स्यात्तद्धिते । उपराजम् । अध्यात्मम् ।

६८१ । नपुंसकादव्यतरस्याम् ५।४।१०९। अन्नन्तं यत्स्त्रीवं तदन्तादव्ययीभावादृज्वा स्यात् । उपचर्मम्—उपचर्म ।

६८२ । नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः ५।४।११०। वा टच् स्यात् । उपदनम्—उपनदि । उपपौर्णमासम्—उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम्—उपाग्रहायणि ।

६८३ । झयः ५।४।१११। झयन्तादव्ययीभावादृज्वा स्यात् । उपसमिधम्—उपसमिध् ।

६८४ । गिरेश्च सेनकस्य ५।४।११२। गिर्यन्तादव्ययीभावादृज्वा स्यात् । सेनकग्रहणं पूजार्थम् । उपगिरम्—उपगिरि ।

इत्यव्ययीभावसमासप्रकरणम् ।

अथ तत्पुरुषसमासप्रकरणम् ।

६८५ । तत्पुरुषः २।१।२२। अधिकारोऽयं प्राग्वहुव्रीहेः ।

६८६ । द्विगुश्च २।१।२३। द्विगुरपि तत्पुरुषसंज्ञः स्यात् । इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यम्, 'सङ्ख्यापूर्वो द्विगुश्च' इति पठित्वा चकारबलेन संज्ञाद्वयसमावेशस्य सुवचत्वात् । समासान्तः प्रयोजनम् । पञ्चराजम् ।

६८७ । द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नेः
 २।१।२४। द्वितीयान्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुवन्तैः सह वा समस्यते, स
 तत्पुरुषः । कृष्णं श्रितः—कृष्णश्रितः । दुःखमतीतः—दुःखातीतः । * १६७
 गम्यादीनामुपसङ्ख्यानम् * । गामं गमी—ग्रामगमी । अन्नं—
 बुमुजुः—अन्नबुमुजुः ।

६८८ । स्वयं क्तेन २।१।२५। द्वितीया' इति न सम्बध्यते, अ-
 योग्यत्वात् । स्वयंकृतस्यापत्यं—स्वायङ्कृतिः ।

६८९ । खट्वा क्षेपे २।१।२६। खट्वाप्रकृतिकं द्वितीयान्तं क्ता-
 न्तप्रकृतिकेन सुवन्तेन समस्यते निन्दायाम् । खट्वारूढो जालमः ।
 नित्यसमासोऽयम् । न हि वाक्येन निन्दा गम्यते ।

६९० । सामि २।१।२७। सामिकृतम् ।

६९१ । कालाः २।१।२८। 'क्तेन' इत्येव । अनत्यन्तसंयोगार्थं
 वचनम् । मासप्रमितः प्रतिपच्चन्द्रः । मासं परिच्छेत्तुमारब्धवानित्यर्थः ।

६९२ । अत्यन्तसंयोगे च २।१।२९। 'कालाः' इत्येव । अक्ता-
 न्तार्थं वचनम् । मुहूर्तं सुखम्—मुहूर्तसुखम् ।

६९३ । तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन २।१।३०। 'तत्कृता'
 इति लुप्ततृतीयाकम् । तृतीयान्तं तृतीयान्तार्थकृतगुणवचनेन अर्थशब्देन
 च सह प्राग्वत् । शङ्कुलया खण्डः—शङ्कुलाखण्डः । धान्येनार्थ—धान्या-
 र्थः । 'तत्कृत' इति किम् ? अक्षणा कारणः ।

६९४ । पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः २।१।३१
 तृतीयान्तमेतैः प्राग्वत् । मासपूर्वः मातृसदृशः । पितृसमः । ऊनार्थ-
 माषोनं कार्षापणम् । माषविकलम् । वाक्कलहः । आचारनिपुणः । गुड-
 मिश्रः । आचारश्लक्ष्णः । 'मिश्रग्रहणे सोपसर्गस्यापि ग्रहणम् । मिश्रं

चानुपसर्गमसन्धौ' (स. ३८८७) इत्यनुपसर्गग्रहणात् । गुडसन्मि-
श्रा धानाः । *१६८ अवरस्योपसङ्ख्यानम्* । मासेनावरः मासावरः ।

६९५ । कर्तृकरणे कृता बहुलम् २।१।३२। कर्तरि, करणे च तृ-
तीया कृदन्तेन बहुलं प्राग्वत् । हरिणा त्रातः—हरित्रातः । नखैर्भिन्नः—
नखभिन्नः । कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् (प. २८)
नखनिभिन्नः । 'कर्तृकरणे' इति किम् ? भिक्षाभिरुषितः । हेतावेषा
तृतीया । बहुलग्रहणं सर्वोपाधिव्यभिचारार्थम् । 'तेन दात्रेण लूनवान्'
इत्यादौ न । 'कृता' किम् ? काष्ठैः पचतितराम् ।

६९६ । कृत्यैरधिकार्थवचने २।१।३३। स्तुतिनिन्दाफलकमर्थ-
वादवचनमधिकार्थवचनम्, तत्र कर्तरि करणे च तृतीया कृत्यैः सह
प्राग्वत् । वातच्छेद्यं तृणम् । काकपेया नदी ।

६९७ । अन्नेन व्यञ्जनम् २।१।३४। संस्कारकद्रव्यवाचकं तृ-
तीयान्तमन्नेन प्राग्वत् । दध्ना ओदनः—दध्योदनः । इतान्तभूतोप-
सेकक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् ।

६९८ । भक्ष्येण मिश्रीकरणम् २।१।३५। गुडेन धानाः—गुड-
धानाः । मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् ।

६९९ । चतुर्थी तदर्थार्थवलिहितसुखरक्षितैः २।१।३६। चतु-
र्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिनाऽर्थादिभिश्च चतुर्थ्यन्तं वा प्राग्वत् । तदर्थेन
प्रकृतिविकृतिभाव एव गृह्यते, बलिरक्षितग्रहणाज्ज्ञापकात् । यूपाय
दारु—यूपदारु । नेट्र—रन्ध्रनाय स्थानी । अश्वघासादयस्तु षष्ठीसमासाः ।
* १६९ अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्यम्* ।
द्विजायार्थं द्विजार्थः सूपः । द्विजार्था यवागूः । द्विजार्थं पयः । भूतबलिः ।
गोहितम् । गोसुखम् । गोक्षितम् ।

७०० । पञ्चमी भयेन २।१।३७ । चोराद् भयं चोरभयम् । *१७०
अथभीतभीतिभीभिरिति वाच्यम् * वृकभीतः । वृकभीतिः । वृकभीः ।

७०१ । अपेतापोढसुक्ष्मपतितापन्नस्तैरल्पशः २।१।३८ । पतैः
सहार्पं पञ्चम्यन्तं समस्यते, स तत्पुरुषः । सुखापेतः । अल्पनापोढः ।
चक्रमुक्तः । स्वर्गपतितः । तरङ्गापन्नस्तः । 'अल्पशः' किम् ? प्रासादा-
त्पतितः ।

७०२ । स्तोकाग्निकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन २।१।३९ । स्तोका-
न्मुक्तः । अल्पान्मुक्तः । अन्तिकादागतः । अभ्याशादागतः । दूरादागतः ।
विप्रकृष्टादागतः । कृच्छ्रादागतः । 'पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः' (सू. ९६१)
इत्यलुक् ।

७०३ । षष्ठी २।२।८ । राज्ञः पुरुषः-राजपुरुषः ।

७०४ । याजकादिभिश्च २।२।९ । यभिः षष्ठ्यन्तं समस्यते ।
'यजकाम्यां कर्तरि' (सू. ७१०) इत्यस्य प्रतिप्रसवोऽयम् । ब्राह्मण-
याजकः । देवपूजकः । *१७१ गुणात्तरेण तरलोपश्चेति वक्तव्यम्*
तरवन्तं यद् गुणवाचि तेन सह समासस्तरप्प्रत्ययलोपश्च । 'न निर्धा-
रणे' (सू. ७०५) इति 'पूरणगुण-' (सू. ७०६) इति च निषेधस्य
प्रतिप्रसवोऽयम् । सर्वेषां श्वेततरः-सर्वंश्वेतः सर्वेषां महत्तरः सर्वम-
हान् । *१७२ कृद्योगा च षष्ठी समस्यत इति वाच्यम्* । इध्म-
स्य त्रश्चनः-इध्मत्रश्चनः ।

७०५ । न निर्धारणे २।२।१० । निर्धारणे या षष्ठी सा न सम-
स्यते । नृणां द्विजः श्रेष्ठः । *१७३ प्रतिपदविधाना षष्ठी न सम-
स्यत इति वाच्यम्* । सर्पिषो ज्ञानम् ।

७०६ । पूरणगुणसुहितार्थसद्व्ययतव्यसमानाधिकरणेन २।२।

११। पूरणाद्यैः सदादिभिश्च षष्ठी न समस्यते । पूरणे-सतां षष्ठः । गुणे-काकस्य काष्ण्यम्, ब्राह्मणस्य शुक्लाः । यदा प्रकरणादिना दन्ता इति विशेष्यं ज्ञातं तदेदमुदाहरणम् । अनित्योऽर्थं गुणेन निषेधः, 'तद-शिश्वं संज्ञाप्रमाणत्वात्' (सू. १२९७) इत्यादिनिर्देशात् । तेन 'अर्थ-गौरवम्' 'बुद्धिमान्धम्' इत्यादि सिद्धम् । सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः । फलानां सुहितः । तृतीयासमासस्तु स्यादेव । स्वरे विशेषः । सत्-द्विजस्य कुर्वन्, कुर्वाणो वा । किङ्कुर इत्यर्थः । अव्ययम्-ब्राह्मणस्य कृत्वा । पूर्वोत्तरसाहचर्यात्कृदव्ययमेव गृह्यते । तेन 'तदुपरि' इत्यादि सिद्धमिति रक्षितः । तव्यः-ब्राह्मणस्य कर्तव्यम् । तव्यता तु भवत्येव, स्वकर्तव्यम् । स्वरे भेदः । समानाधिकरणे-तत्त्वकस्य सर्पस्य । विशेषणसमासस्त्वह बहुलग्रहणात् । 'गोर्धेनोः' इत्यादिषु 'पोटायुवति-' (सू. ७४५) इत्यादीनां विभक्त्यन्तरे चरितार्थानां परत्वाद्वाधकः षष्ठीसमासः प्राप्तः, सोऽप्यनेन वार्यते ।

७०७ । क्तेन च पूजायाम् २।२।१२। 'मतिबुद्धि-' (सू. ३०८९) इति सूत्रेण विहितो यः क्तस्तदन्तेन षष्ठी न समस्यते । राज्ञां मतो, बुद्धः, पूजितो वा । 'राजपूजितः' इत्यादौ तु भूते क्तान्तेन सह तृतीया-न्तस्य समासः ।

७०८ । अधिकरणवाचिना च २।२।१३। क्तेन षष्ठी न समस्यते । इदमेवामासितं, गतं, मुक्तं वा ।

७०९ । कर्मणि च २।२।१४। 'उभयप्राप्तौ कर्मणि' (सू. ६२५) इति या षष्ठी सा न समस्यते । आश्चार्यो गवां दोहोऽगोपेन ।

७१० । तृजकाभ्यां कर्तरि २।२।१५। कर्त्रर्थतृजकाभ्यां षष्ठ्या न समासः । अपां स्रष्टा । वज्रस्य मर्ता । ओदनस्य पाचकः । 'कर्तरि'

किम्? इच्छाणां भक्षणमित्युभक्षिका । परपर्यभर्तृशब्दस्य तु याजकादि-
त्वात्समासः, भूभर्ता । कथं तर्हि 'घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च
कलहः' इति? 'शेषषष्ठ्या समासः' इति कैयटः ।

७११ । कर्तरि च २।२।१६। कर्तरि षष्ठ्या अकेन न समासः ।
भवतः शायिका । नेह तृजनुवर्तते, तद्योगे कर्तुरभिहितत्वेन कर्तृषष्ठ्या
अभावात् ।

७१२ । नित्यं क्रीडाजीविकयोः २।२।१७। एतयोरर्थयोरकेन
नित्यं षष्ठी समस्यते । उद्दालकपुष्पभक्षिका । क्रीडाविशेषस्य संज्ञा ।
'संज्ञायाम्' (सू. ३२८६) इति भावे ण्वुल् । जीविकायाम्—इन्तले-
खकः । तत्र क्रीडायां विकल्पे जीविकायां 'तृजकाभ्यां कर्तरि' (सू. ७१०)
इति निषेधे प्राप्ते वचनम् ।

७१३ । पूर्वापराधरोसरमेकदेशिनैकाधिकरणे २।२।११। अवय-
विना सह पूर्वादयः समस्यन्ते, एकत्वसङ्ख्याविशिष्टश्चेदवयवी । षष्ठी-
समासापवादः । पूर्वं कायस्य—पूर्वकायः । अपरकायः । 'एकदेशिना'
किम्? पूर्वं नामेः कायस्य । 'एकाधिकरणे' किम्? पूर्वइच्छात्राणाम् ।
सर्वोऽप्येकदेशोऽह्ना समस्यते, 'सङ्ख्याविसाय—' (सू. २३८) इति
ज्ञापकात् । मध्याह्नः । सायाह्नः । केचित्तु सर्वोऽप्येकदेशः कालेन
समस्यते न त्वह्वैव, ज्ञापकस्य सामान्यापेक्षत्वात् । तेह 'मध्यरातः'
'उपारताः पश्चिमरात्रगोचराः' इत्यादि सिद्धमित्याहुः ।

७१४ । अर्धं नपुंसकम् २।२।२। समांशवाच्यर्धशब्दो नित्यं
पलीवे स प्राग्वत् । * १७४ एकविभक्तावषष्ठ्यन्तवचनम् * । एक-
देशिसमासविषयकोऽयमुपसर्जनसंज्ञा निषेधः । तेन 'पञ्चर्षट्बी' इत्यादि
सिद्धयति । अर्धं पिप्पल्याः—अर्धपिप्पली । 'पलीवे' किम्? ग्रामार्थः ।

द्रव्यैक्य एव, अर्थं पिप्पलीनाम् ।

७१५ । द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् २।२।३। एता-
न्येकदेशिना सह प्राग्वद्वा । द्वितीयं भिन्नायाः—द्वितीयभिन्ना । ‘एक-
देशिना’ किम् ? द्वितीयं भिन्नाया भिन्नकस्य । अन्यतरस्याङ्ग्रहणसामं-
र्थ्यात्, पूरणगुण—’ (सू. ७०६) इति निषेधं बाधित्वा पक्षे पष्ठीस-
मासः । भिन्नाद्वितीयम् ।

७१६ । प्राप्तापन्ने च द्वितीयया २।२।४। पक्षे द्वितीया भिन्ना’
(सू. ६८७) इति समासः । प्राप्ता जीविका—प्राप्तजीविकः—जीविकाप्राप्तः ।
आपन्नजीविकः—जीविकापन्नः । इह सूत्रे ‘द्वितीयया अ’ इति छित्त्वा
अकारोऽपि विधीयते । तेन जीविकां प्राप्ता स्त्री प्राप्तजीविका । आप-
न्नजीविका ।

७१७ कालाः परिमाणिना २।२।५। परिच्छेद्यवाचिना सुबन्तेन
सह कालाः समस्यन्ते । मासो जातस्य यस्य स मासजातः । द्रव्यह-
जातः । द्रव्योरहोः समाहारो द्रव्यहः, द्रव्यहो जातस्य यस्य स इति वि-
ग्रहः । * १७५ उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोः सिद्धये बहूनां
तत्पुरुषस्योपसङ्ख्यानम् * । द्वे अहनी जातस्य यस्य स द्रव्यहजातः ।
‘अहोह—’ (सू. ७९१) इति वक्ष्यमाणोऽहोदेशः । पूर्वत्र तु ‘न
सङ्ख्यादेः समाहारे’ (सू. ७९४) इति निषेधः ।

७१८ । सप्तमी शौण्डैः २।१।४०। सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः
प्राग्वद्वा । अक्षेपु शौण्डः—अक्षशौण्डः । अधिशब्दोऽत्र पठ्यते । ‘अध्यु-
त्तरपदात्—’ (सू. २०७९) इति खः । ईश्वराधीनः ।

७१९ । सिद्धशुष्कपक्ववन्धैश्च २।१।४१। एतैः सप्तम्यन्तं प्रा-
ग्वत् । साङ्काश्यसिद्धः । आतपशुष्कः । स्थालीपक्वः । चक्रवन्धः ।

७२० । ध्वाङ्क्षेण पेक्षे २।१।४२। ध्वाङ्क्षवाचिना सह सप्तम्यन्तं समस्यते निन्दायाम् । तीर्थे ध्वाङ्क्ष इव तीर्थध्वाङ्क्षः। तीर्थकाक इत्यर्थः।

७२१ । कृत्यैर्ऋणे २।१।४३। सप्तम्यन्तं कृत्यप्रत्ययान्तैः सह प्राग्वदावश्यके । मासेदेयम् ऋणम् । ऋणग्रहणं नियोगोपलक्षणार्थम् । पूर्वाह्निगेयं साम ।

७२२ । संज्ञायाम् २।१।४४। सप्तम्यन्तं सुपा प्राग्वत्संज्ञायाम् । ब्राक्येन संज्ञाऽनवगमात्रित्यसमासोऽयम् । अरण्येतिलकाः । वनेकसेरुकाः । 'हलदन्तात्मसप्तम्याः-' (सू. ९६८) इत्यलुक् ।

७२३ । क्तेनाहोरात्रावयवाः २।१।४५। अहो रात्रेश्चावयवाः सप्तम्यन्ताः कान्तेन सह प्राग्वत् । पूर्वाह्नकृतम् । अपररात्रकृतम् । 'अवयव' ग्रहणं किम् ? अहि दृष्टम् ।

७२४ । तत्र २।१।४६। 'तत्र' इत्येतत्सप्तम्यन्तं कान्तेन सह प्राग्वत् । तत्रमुक्तम् ।

७२५ । क्षेपे २।१।४७। सप्तम्यन्तं कान्तेन निन्दायाम् । 'अवतप्तेनकुलस्थितं त एतत्' ।

७२६ । पात्रेसमिता २।१।४८। एते निपात्याः । पात्रेसमिताः । भोजनसमय एव सङ्गता न तु कार्ये । गेहेशूरः । गेह-नदी । आकृतिगणोऽयम् । चकारोऽवधारणार्थः । तेनैषा समासान्तरे घटकतया प्रवेशो न । परमाः पात्रेसमिताः ।

७२७ । पूर्वकालैकसर्वजरापुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन २।१।४९। 'विशेषणं विशेष्येणा-' (सू. ७१७) इति सिद्धे पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रम् । एकशब्दस्य 'दिक्सङ्ख्ये संज्ञायाम्' (सू. ७२८) इति नियमबाधनार्थञ्च । पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः । एकनाथः ।

सर्वायादिकाः । जरत्रैयायिकाः । पुराणमीमांसकाः । नवपाठकाः । केवलवैयाकरणाः ।

७२८ । दिक्सङ्ख्ये संज्ञायाम् २।१।५०। 'समानाधिकरणेन' इत्यापादपरिसमाप्तेरविकारः । 'संज्ञायामेव' इति नियमार्थं सूत्रम् । पूर्वेषुकामशमी । सप्तर्षयः । नेह-उत्तरा वृक्षाः, पञ्च ब्राह्मणाः ।

७२९ । तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च २।१।५१। तद्धितार्थे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्सङ्ख्ये प्राग्वद्वा । पूर्वस्यां शालायां भवः-पूर्वशालः । समासे कृते 'दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां जः' (स. १३३०) इति जः । *१७६ सर्वनाम्नो वृत्तिमोत्रे पुंवद्भावः* । आपरशालः । पूर्वा शाला प्रिया यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ कृते प्रियाशब्दे उत्तरपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः । तेन शालाशब्दे आकार उदात्तः, पूर्वशालाप्रियः । दिक्षु समाहारो नास्त्यनभिधानात् । सङ्ख्यायास्तद्धितार्थे-षण्णां मातृणामपत्यं षाण्मातुरः । पञ्च गावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहववान्तरतत्पुरुषस्य विकल्पे प्राप्ते-*१७७ द्वन्द्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमासवचनम्* ।

७३० । गोरतद्धितलुकि ५।४।१२। गोऽन्तात्तत्पुरुषादृचस्यासमासान्तो न तद्धितलुकि । पञ्चगवधनः ।

७३१ । सङ्ख्यापूर्वो द्विगुः २।१।५२। 'तद्धितार्थे-' (स. ७२९) इत्यत्रोक्तः सङ्ख्यापूर्वो द्विगुः स्यात् ।

७३२ । द्विगुरेकवचनम् २।४।१। द्विग्वर्थः समाहार एकवत्स्यात् । 'स नपुंसकम्' (स. ५२२) इति नपुंसकत्वम् । पञ्चानां गवां समाहारः पञ्चगवम् ।

७३३ । कुत्सितानि कुत्सनैः २।१।५३। कुत्स्यमानानि कुत्सनैः

सह प्राग्वत् । वैयाकरणखसूचिः । मीमांसकदुर्दुरुदः ।

७३४ । पापाणके कुत्तिसतैः २।१।५४। पूर्वसूत्रापवादः । पाप-
नापितः । अणककुलालः ।

७३५ । उपमानानि सामान्यवचनैः २।१।५५। घन इव इया-
मो घनइयामः । इह 'पूर्वपदं तत्संदृशे लाक्षणिकम्' इति सूचयितुं लौ-
किकविग्रहे इवशब्दः प्रयुज्यते । पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रम् ,

७३६ । उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे २।१।५६।
उपमेयं व्याघ्रादिभिः सह प्राग्वत्साधारणधर्मस्याप्रयोगे सति । विशेष्य-
स्य पूर्वनिपातार्थं सूत्रम् । पुरुषव्याघ्रः । नृसोमः । व्याघ्रादिराकृतिग-
णः । 'सामान्यप्रयोगे' किम् ? पुरुषो व्याघ्र इव शूरः ।

७३७ । विशेषणं विशेष्येण बहुलम् २।१।५७। भेदकं समा-
नाधिकरणेन भेदेन बहुलं प्राग्वत् । नीलमुत्पलं—नीलोत्पलम् । बहुल-
ग्रहणात् क्वचिन्नित्यम्, कृष्णसर्पः । कचिन्न, रामो जामदग्न्यः ।

७३८ । पूर्वापरप्रथमचरमजवन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च
२।१।५८। पूर्वनिपातनियमार्थमिदम् । पूर्ववैयाकरणः । अपराध्यापकः ।
१७८ अपरस्याधे पश्चभावो वक्तव्यः । अपरश्चासावर्धश्च पश्चा-
र्थः । कथम् 'एकवीरः इति ? 'पूर्वकालैक-' (सू. ७२७) इति बाधित्वा
परत्वादनेन 'समासे 'वीरैकः' इति हि स्यात् । बहुलग्रहणाद्भविष्यति ।

७३९ । श्रेण्यादयः कृतादिभिः २।१।५९। *१७९ श्रेण्यादिषु
वच्यर्थवचनं कर्तव्यम्* । अश्रेणयः श्रेणयः कृताः श्रेणिकृताः ।

७४० । क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् २।१।६०। नञ्विशिष्टेन क्ता-
न्तेनानञ्क्तान्तं समस्यते । कृतं च तदकृतं च—कृताकृतम् । *१८० शा-
कपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसहख्यानम्* । शाक-

प्रियः पार्थिवः—शाकपार्थिवः । देवब्राह्मणः ।

७४१ । सन्महस्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः २।१।६१। स-
द्वैद्यः । वक्ष्यमाणेन महत् आकारः, महावैयाकरणः । 'पूज्यमानैः'
किम् ? उत्कृष्टौ गौः । पक्कादुद्धृत इत्यर्थः ।

७४२ । वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् २।१।६२। गोवृन्दा-
रकः । व्यघ्रादेः आकृतिगणत्वादेव सिद्धे सामान्यप्रयोगार्थं वचनम् ।

७४३ । कतरकतमौ जातिपरिग्रहने २।१।६३। कतरकठः ।
कतमकलापः । 'गोत्रं च चरणैः सह' इति जातित्वम् ।

७४४ । किं क्षेपे २।१।६४। कुत्सितो राजा—किं राजा । यो न रक्षति ।

७४५ । पोटायुवतिस्तोककृतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्वक्ष्यणी-
प्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः २।१।६५।

७४६ । तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः १।२।४२।

७४७ । पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु ६।३।४२। कर्मधारये
जातीयदेशीययोश्च परतो भाषितपुंस्कारपर ऊढभावो यस्मिंस्तथाभूतं
पूर्वं पुंवत् । पूरणीप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावोऽनेन विधीयते । महान-
वमी । कृष्णचतुर्दशी । महाप्रिया । तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवद्भावः
कर्मधारयादौ प्रतिप्रसूयते । पाचकस्त्री । दत्तभार्या । पञ्चमभार्या । सौ-
मभार्या । सुकेशभार्या । ब्राह्मणभार्या । एवं पाचकजातीया । पाचक-
देशीया । इत्यादि । इभपोटा । 'पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा' । इभयुवतिः । अ-
ग्निस्तोकः । उदश्वित्कतिपयम् । गृष्टिः सकृत्प्रसूता, गोगृष्टिः । धेनुनं व-
प्रसूतिका, गोधेनुः । वशा वन्ध्या, गोवशा । वेहद् गर्भवातिनी, गोवे-
हत् । वक्ष्यणी तरुणवरसा, गोवक्ष्यणी कठप्रवक्ता । कठश्रोत्रियः ।
कठाध्यापकः । कठधूर्तः ?

७४८ । प्रशंसावचनैश्च २।१।६६। एतैः सह जातिः प्राग्वत् । गोमत्तल्लिका । गोमच्चर्चिका । गोप्रकाण्डम् । गवोद्धः । गोतल्लजः । प्रशस्ता गौरित्यर्थः । मत्तल्लिकादयो नियतलिङ्गा न तु विशेष्यनिष्ठाः जातिः किम् ? कुमारी मत्तल्लिका ।

७४९ । युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः २।१।६७। पूर्व-निपातनियमार्थं सूत्रम् । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया युवतिशब्दोऽपि सम-स्यते । युवा खलतिः-युवखलतिः । युवतिः खलती-युवखलती । युव-जरती । युवत्यामेव जरतीधर्मोपलभ्येन तद्रूपारोपात्सामानाधिकरण्यम्

७५० कृत्यतुल्याख्या अजात्या २।१।६८। भोज्योष्णम् । तु-ल्यश्चेतः । सदृशश्चेतः । 'अजात्या' किम् ? भोज्य ओदनः । प्रतिषेध-सामर्थ्याद्विशेषणसमासोऽपि न ।

७५१ । वर्णो वर्णेन २।१।६९। समानधिकरणेन सह प्राग्वत् । कृष्णसारङ्गः ।

७५२ । कडाराः कर्मधारये २।२।३८। कडारादयः शब्दाः कर्मधारये वा पूर्वं प्रयोज्याः । कडारजैमिनिः-जैमिनिकडारः ।

७५३ । कुमारः श्रमणादिभिः २।१।७०। कुमारी श्रमणा-कु-मारश्रमणा । इह गणे श्रमणा, प्रव्रजिता, गर्भिणी इत्यादयः स्त्रीलिङ्गाः पठ्यन्ते । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया एतदेव शापकं बोध्यम् ।

७५४ । चतुष्पादो गर्भिण्या २।१।७१। चतुष्पाज्जातिवाचिनो गर्भिणीशब्देन सह प्राग्वत् । गोगर्भिणी ।

७५५ । मयूरव्यंसकादयश्च २।१।७२। एते निपात्यन्ते । मयूरो व्यंसकः मयूरव्यंसकः । व्यंसको धूर्तः । उदक्वावाक्चोच्चावचम् । निश्चितं च प्रचितं च निश्चप्रचम् । नास्ति किञ्चन यस्य सः अकिञ्चनः । नास्ति

कुतो भयं यस्य सोऽकृतोभयः । अन्यो राजा राजान्तरम् । चिदेव चिन्मात्रम् । 'आख्यातमाख्यातेन क्रियासातस्ये' (ग०) अशनीत पिवत इत्येवं सततं यत्राभिधीयते सा अशनीतपिवता । पचतभृज्जता । खादतमोदता । 'एहीडादयोऽन्यपदार्थे' (ग०) एहि ईड इति यस्मिन्कर्मणि तद् एहीडम् । एहियवम् । उद्धर कोष्ठादुत्सृज देहीति यस्यां क्रियायां सा उद्धरोत्सृजा । उद्धमविधमा । असातत्यार्थमिह पाठः । 'जहिकर्मणा बहुलमाभीक्ष्ण्ये कर्तारञ्चाभिदधाति' (ग०) । जहीत्येतत्कर्मणा बहुलं समस्यते आभीक्ष्ण्ये गम्ये समासेन चेत्कर्ताऽभिधीयत इत्यर्थः । जहिजोडः । जहिस्तम्बः ।

७५६ । ईषदकृता २।२।७ । ईषत्पिङ्गलः । *१८१ ईषद् गुणवचनेनेति वाच्यम्* । ईषद्रक्तम् ।

७५७ । नञ् २।२।६ । नञ्सुपा सह समस्यते ।

७५८ । नलोपो नञः ६।३।७३ । नञो नस्य लोपः स्यादुत्तरपदे ।

न ब्राह्मणः—अब्राह्मणः ।

७५९ । तस्मान्नुडचि ६।३।७४ । लुप्तनकारान्नञ उत्तरपदस्याजादेर्नुडागमः स्यात् । अनश्वः । अर्थाभावेऽव्ययीभावेन सहायं विकल्प्यते । 'रश्नोहागमलघ्वसन्देहाः प्रयोजनम्' इति 'अद्रुतायामसंहितम्' इति च भाष्यवार्तिकप्रयोगात् । तेन अनुपलब्धिः, अविवादः, अविघ्नम्, इत्यादि सिद्धम् । *१८२ नञो नलोपस्तिङ्क्षेपे* । अपचसि त्वं जारम् । 'नैकषा' इत्यादौ तु नशब्देन 'सह सुपा' (सू. ६५०) इति समासः ।

७६० । नञाण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ६।३।७५ । 'पाद्' इति शत्रन्तः । 'वेदाः' इत्य-

मुञ्चन्तः । न सत्या असत्याः, न असत्याः-नासत्याः । न मुञ्चतीति नमुचिः । न कुलमेस्य नकुलम् । न खमस्य नखम् । न स्त्री पुमान्-नपुंसकम् स्त्रीपुंसयोः पुंसकभावो निपातनात् । न क्षरतीति नक्षत्रम् । क्षीयतेः क्षरतेर्वा क्षत्रमिति निपात्यते । न क्रामतीति नक्रः । क्रमेढः । न अक्रमस्मिन्निति नाकः ।

७६१ । नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् ६।३।७७ । 'नग' इत्यत्र नञ्प्रकृत्या वा । नगाः-अगाः पर्वताः । 'अप्राणिषु' इति किम् ? अगो । वृषलः शीतेन । 'नित्यं क्रीडा-' (सू. ७१२) इत्यतः 'नित्यम्' इत्यनुवर्तमाने—

७६२ । कुगतिप्रादयः २।२।१८ । एते समर्थेन नित्यं समस्यन्ते । कुरित्तः पुरुषः कुपुरुषः । 'गतिश्च' (सू. २३) इत्यनुवर्तमाने—

७६३ । ऊर्णादिच्चिडाचश्च १।४।६१ । एते क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः । ऊरीकृत्य । उररीकृत्य । शुक्लीकृत्य । पटपटाकृत्य । *६८३ कारिकाशब्दस्योपसङ्ख्यानम्* । कारिका क्रिया । कारिकाकृत्य ।

७६४ । अनुकरणं चानितिपरम् १।४।६२ । खाट्कृत्य । 'अनितिपरम्' किम् ? खाडिति कृत्वा निरधीवत् ।

७६५ । आदरानादरयोः सदसती १।४।६३ । सत्कृत्य । असत्कृत्य ।

७६६ । भूषणोऽलम् १।४।६४ । अलंकृत्य । 'भूषणे' किम् ? अलं कृत्वौदनं गतः । पर्याप्तमित्यर्थः । 'अनुकरणम्-' (सू. ७६४) इत्यादित्रिसूत्री स्वभावात्कृत्विवया ।

७६७ । अन्तरपरिग्रहे १।४।६५ । अन्तर्हृत्य । मध्ये हृत्वैत्यर्थः । अपरिग्रहे किम् ? अन्तर्हृत्वा गतः । हतं परिगृह्य गत इत्यर्थः ।

७६८ । कणेमनसी श्रद्धापत्तीघाते १।४।६६ । कणेहृत्य पयः

पिबति । मनोहत्य । 'कणे' शब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषा-
तिशये वर्तते । 'मनः' शब्दोऽप्यत्रैव ।

७६६ । पुरोऽव्ययम् । १।४।६७। पुरस्कृत्य ।

७७० । अस्तं च १।४।६८। अस्तमिति मान्तमव्ययं गतिसंज्ञं
स्यात् । अस्तंगतय ।

७७१ । अच्छ गत्यर्थवदेषु १।४।६९। 'अव्ययम्' इत्येव । अच्छ-
गतय । अच्छोद्य । अभिमुखं गत्वा उक्त्वा चेत्यर्थः । 'अव्ययम्' किम् ?
जलमच्छं गच्छति ।

७७२ । अदोऽनुपदेशे १।४।७०। अदःकृत्य । अदःकृतम् । परं
प्रत्युपदेशे प्रत्युदाहरणम् । अदः कृत्वा । अदः कुरु ।

७७३ । तिरोऽन्तर्धौ १।४।७१। तिरोभूय ।

७७४ । विभाषा कृञि १।४।७२। तिरःकृत्य-तिरस्कृत्य-तिरःकृत्वा ।

७७५ । उपाजेऽन्वाजे १।४।७३। एतौ कृञि वा गतिसंज्ञौ स्तः ।
उपाजेकृत्य-उपाजे कृत्वा । अन्वाजेकृत्य-अन्वाजे कृत्वा । दुर्बलस्य
बलमाधायेत्यर्थः ।

७७६ । साक्षात्प्रभृतीनि च १।४।७४। कृञि वा गतिसंज्ञानि
स्युः । *१८४ चव्यर्थ इति वाच्यम्* । साक्षात्कृत्य-साक्षात्कृत्वा ।
लवणं कृत्य-लवणं कृत्वा । मान्तत्वं निपातनात् ।

७७७ । अनत्याधान उरसिमनसी १।४।७५। उरसिकृत्य-उरसि
कृत्वा । अभ्युपगम्येत्यर्थः । मनसिकृत्य-मनसि कृत्वा । निश्चित्येत्य-
र्थः । अत्याधानमुपश्लेषणं, तत्र न । उरसि कृत्वा पार्णि शेते ।

७७८ । मध्ये पदे निवचने च १।४।७६। एते कृञि वा गतिसंज्ञाः
स्युरनत्याधाने । मध्येकृत्य-मध्ये कृत्वा । पदेकृत्य-पदे कृत्वा । निवच-

नेकृत्य-निवचने कृत्वा । नाचं नियम्येत्यर्थः ।

७७९ । नित्यं हस्ते पाणावुपयमने १।४।७७। कृञि । उपयमनं विवाहः । 'स्वीकारमात्रम्' इत्यन्ये । हस्तेकृत्य । पाणीकृत्य ।

७८० । प्राध्वं बन्धने १।४।७८। 'प्राध्वम्' इत्यव्ययम् । प्राध्वं-कृत्य । बन्धनेनाकृत्यं कृत्वेत्यर्थः । प्रार्थनादिना त्वानुकृत्यकरणे—प्राध्वं कृत्वा ।

७८१ । जीविकोपनिषदाचौपम्ये १।४।७९। जीविकामिव कृत्वा जीविकाकृत्य । उपनिषदमिव कृत्वा उपनिषत्कृत्य । 'औपम्ये' किम् ? जीविकां कृत्वा । प्रादिग्रहणमगत्यर्थम् । सुपुरुषः । अत्र वार्ति-कानि—*१८६ प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया* । प्रगत आचार्यः प्राचार्यः । *१८६ अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया* अतिक्रान्तो मालामतिमालः । *१८७ अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया* । अवक्रुष्टः कोकिलया अवकोकिलः । *१८८ पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या* । परिग्लानोऽध्ययनाय पर्याध्ययनः । *१८९ निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या* । निष्क्रान्तः कौशाम्ब्याः निष्कौशाम्बिः । *१९० कर्मप्रवचनीयानां प्रतिषेधः* । वृक्षं प्रति ।

७८२ । तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ३।१।९२। सप्तम्यन्ते पदे 'कर्मणि'—(सू. २११३) इत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं कुम्भादि, तद्वाचकं पदमुपपदसंज्ञं स्यात् । तस्मिन् सत्येव वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यात् ।

७८३ । उपपदमतिङ् २।२।१९। उपपदं सुबन्तं समर्थेन नित्यं समस्यते । अतिङन्तश्चायं समाप्तः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । इह 'कुम्भ अस् कार' इत्यलौकिकं प्रक्रियावाक्यम् । 'अतिङ्' किम् ? मा भवान् भूत् । 'माङि लुङ्' (सू. २२१९) इति सप्तमीनिर्देशान्माङ्पप-

दम् । 'अतिङ्' ग्रहणं ज्ञापयति—'सुपा' इत्येतन्नेहानुवर्तते' इति । पूर्वसूत्रेऽपि गतिग्रहणं पृथक्कृत्यातिङ्ग्रहणं तत्रापकृत्यते । 'सुपा' इति च निवृत्तम् । तथा च 'गतिष्कारकोपपदानां कृद्धिः सह समासवचनं प्राक्सुबुत्पत्तेः' (प. ७७) इति सिद्धम् । व्याघ्री । अश्वक्की-
ती । कच्छपो ।

७८४ । अमैवाव्ययेन २।२।२०। अमैव तुल्यविधानं यदुपपदं तदेवाव्ययेन सह समस्यते । स्वादुङ्कारम् । नेह—'कालसमयवेलासु तुमुन्' (सू. ३१७९) कालः समयो वेला वा भोक्तुम् । 'अमैव' इति किम् ? अग्रे भोजम् अग्रे भुक्त्वा । 'विभाषाऽग्रेप्रथमपूर्वेषु' (सू. ३३४५) इति क्त्वाणमुलौ । अमा चान्येन च तुल्यविधानमेतत् ।

७८५ । तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् २।२।२१। 'उपदंशस्तृ-
तीयायाम्' (सू. ३३६८) इत्यादीन्युपपदान्यामन्तेनाव्ययेन सह वा सम-
स्यन्ते । मूलकेनोपदंशं भुङ्क्ते—मूलकोपदंशम् ।

७८६ । क्त्वा च २।२।२२। तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानि क्त्वान्ते सह वा समस्यन्ते । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा । 'अव्ययेऽयथाभिप्रेत—' (सू. ३३८१) इति क्त्वा । 'तृतीयाप्रभृतीनि' इति किम् ? अलं कृत्वा । खलु कृत्वा ।

७८७ । तत्पुरुषस्याङ्गुलेः सङ्ख्याव्ययादेः १।४।८६। सङ्ख्या-
व्ययादेरङ्गुल्यन्तस्य तत्पुरुषस्य समासान्तोऽच् स्यात् । द्वे अङ्गुली प्रमा-
णमस्य द्व्यङ्गुलं दारु । निर्गतमङ्गुलिभ्यो निरङ्गुलम् ।

७८८ । अहःसर्वैकदेशसङ्ख्यातपुण्याच्च रात्रेः १।४।८७। पण्यो
रात्रेरन्त्याच्चासङ्ख्याव्ययादेः । अहर्ग्रहणं द्वन्द्वार्थम् । अहश्च रात्रि-
श्चाहोरात्रः । सर्वा रात्रिः सर्वरात्रः । पूर्वं रात्रेः—पूर्वरात्रः । सङ्ख्यात-

रात्रः । पुण्यरात्रः । द्वयो रात्र्योः समाहारो द्विरात्रम् । अतिक्रान्तो रात्रिमतिरात्रः ।

७८९ । राजाहः सखिभ्यष्टच् ६।४।११। एतदन्तात्तत्पुरुषादृच् स्यात् । परमराजः । अतिराजी । कृष्णसखः ।

७९० । अह्नष्टखोरेव ६।४।१४६। टिलोपः स्यान्नाभ्यत्र । उत्तमाहः । द्वे अहनी भृतो द्वयहीनः क्रतुः । तद्वितार्थे द्विगुः । 'तमधोष्टः—' (सू. १७४४) इत्याधिकारे 'दिगोवा' (सू. १७५०) इत्यनुवृत्तौ 'रात्र्यहः संवरसराच्च' (सू. १७५१) इति खः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वान्नेह—मद्राणां राज्ञी—मद्रराज्ञी ।

७९१—अह्नोऽह्न एतेभ्यः ६।४।८८। सर्वादिभ्यः परस्याहन्शब्दस्याह्लादेशः स्यात्समासान्ते परे ।

७९२ । अह्नोऽदन्तात् ८।४।७। अदन्तपूर्वपदस्थाद्रेफात्परस्याह्लादेशस्य नस्य णः स्यात् । सर्वाह्ः । पूर्वाह्ः । सङ्ख्याताहः । द्वयोरहोर्भवः 'कालादृञ्' (सू. १३८३), 'दिगोलुङ्गनपत्ये' (सू. १०८२) इति ठञो लुक्, द्वयहः । क्षियामदन्तत्वादृप्, द्वयह्वा । द्वयहः प्रियः । अत्यहः ।

७९३ । क्षुम्नादिषु च ८।४।१९। एषु णत्वं न स्यात् । दीर्घाह्नी प्राशुट् । एवं चैतदर्थमह इत्यदन्तानुकरणश्लेशो न कर्तव्यः, 'प्राप्तिपदिकान्त—' (सू. १०५७) इति णत्ववारणाय क्षुम्नादिषु पाठस्यावश्यकत्वात् । 'अदन्तात्' इति तपरकरणान्नेह—परागतमहः पराहः ।

७९४ । न संख्यादेः समाहारे ६।४।८९ । समाहारे वर्तमानस्य संख्यादेरह्लादेशो न स्यात् । 'संख्यादेः' इति स्पष्टार्थम् । द्वयोरहोः समाहारो द्वयहः । त्रयहः ।

७९५ । उत्तमैकाभ्यां च ५।४।९०। आभ्यामहादेशो न । उत्त-
मशब्दोऽन्त्यार्थः । पुण्यशब्दमाह । 'पुण्यैकाभ्याम्' इत्येव सूत्रयितुमु-
चितम् । पुण्याहम् । एकाहः । 'उत्तमग्रहणमुपान्त्यस्यापि संग्रहार्थम्'
इत्येके, संख्याताहः ।

७९६ । अग्राख्यायांमुरसः ५।४।९१। टच् स्यात् । अश्वानामुर
इव अश्वोरसम् । मुख्योऽश्व इत्यर्थः ।

७९७ । अनोऽहमायःसरसां जातिसंज्ञयोः ५।४।९४। टच् स्या-
ज्जातौ संज्ञार्था च । उपानसम् । अमृताश्मः । कालायसम् । मण्डूक-
सरसम् । इति जातिः । महानसम् । पिण्डाश्मः । लोहितायसम् ।
जलसरसम् । इति संज्ञा ।

७९८ । ग्रामकौटाभ्यां च तक्षणाः । ५।४।९५। ग्रामस्य तक्षा-ग्रा-
मतक्षः । साधारण इत्यर्थः । कुट्यां भवः कौटः, स्वतन्त्रः । स चासौ
तक्षा च कौटतक्षः ।

७९९ । अतेः शुनः ५।४।९६। अतिश्वो वराहः । अतिश्वी सेवा ।

८०० । उपमानादप्राणिषु ५।४।९७। अप्राणिविषयकोपमान-
वाचिनः शुनष्टच् स्यात् । आकर्षः श्वेव आकर्षश्वः । 'अप्राणिषु' किम् ?
वानरः श्वेव वानरश्वा ।

८०१ । उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थनः ५।४।९८। चादुपमानात् ।
उत्तरसक्थम् । मृगसक्थम् । पूर्वसक्थम् । फलकमिव सक्थि फलकसक्थम् ।

८०२ । नावो द्विगोः ५।४।९९। नौशब्दान्ताद् द्विगोष्टच् स्यात्
न तु तद्धितलुकि । द्वाभ्यां नौभ्यामागतौ दिनावरूप्यः । 'द्विगोर्लुगनप-
त्ये' (सू. १०८०) इत्यत्र 'अचि' इत्यस्यापकर्षणाद्वलादेर्न लुक् । पञ्च-
नावप्रियः । दिनावम् । त्रिनावम् । 'अतद्धितलुकि' इति किम् ? पञ्च-

भिर्नौभिः क्रीतः पञ्चनौः ।

८०३ । अर्धाच्च १।४।१००। अर्धान्नावष्टच् स्यात् । नावोऽर्धम्-
अर्धनावम् । क्लीबत्वं लोकात् ।

८०४ । खार्याः प्राचाम् ५।४।१०१। द्विगोरर्धाच्च खार्याष्टज्वा
स्यात् । द्विखारम्-द्विखारि । अर्धखारम्-अर्धखारि ।

८०५ । द्वित्रिभ्यामञ्जलेः ५।४।१०२। टज्वा स्याद् । द्विगौ ।
द्वयजलम्-द्वयजलि । 'असद्वितलुकि' इत्येव । द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां क्रीतो
द्वयजलिः ।

८०६ । ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् ५।४।१०४। ब्रह्मान्तत्तत्पु-
रुषाट्ठच् स्यात्समासेन जानपदत्वमाख्यायते चेत् । सुराष्ट्रे ब्रह्मा सुरा-
ष्ट्रब्रह्माः ।

८०७ । कुमहद्भयामन्यतरस्याम् ५।४।१०५। आभ्यां ब्रह्मणो
वा ट्स्यात्तत्पुरुषे । कुत्सितो ब्राह्मा कुब्रह्मः-कुब्रह्मा ।

८०८ । आन्महत्तः समानाधिकरणजातीययोः ६।३।४६।
महत् आकारोऽन्तादेशः स्यात्समानाधिकरणे उत्तरपदे, जातीये च परे ।
महाब्रह्मः-महाब्रह्मा । महादेवः । महाजातीयः । 'समानाधिकरणे' कि-
म् ? महत्तः सेवा महत्सेवा । लाक्षणिकं विहाय प्रतिपदोक्तः 'सन्महत्तः'
(सू. ७४१) इति समासो ग्रहीष्यत इति चेत् 'महाबाहुः' न स्यात् ।
तस्मात् 'लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्य' (प. ११५) इति
परिभाषा नेह प्रवर्तते, समानाधिकरणग्रहणसामर्थ्यात् । 'आत्' इति
योगविभागादास्त्वं 'प्रागेकादशभ्यः-' (सू. १९९५ इति निर्देशाद्वा,
एकादश । महतीशब्दस्य 'पुंवत्कर्मधारय-' (सू. ७४७) इति पुंव-
द्भावे कृते आश्वम्, महाजातीया । *१९१ महादात्वे घासकरविशि-

ष्टेषूसङ्ख्यानं पुंवद्भावश्च* । असामानाधिकरण्यार्थमिदम् महतो मह-
त्या वा घासो महावासः । महाकरः । महाविशिष्टः । *१९२ अष्टनः क-
पाले हविषी* । अष्टाकपालः । *१९३ गवि च युक्ते* । गोशब्दे परे
युक्त इत्यर्थे गम्येऽष्टन आत्वं वक्तव्यमित्यर्थः । अष्टागवं शकटम् । भ-
च्चप्रत्यन्वव-’ (सू. ९४५) इत्यत्र ‘अच्’ इति योगविभागादबहुव्रीहाव-
प्यच्च, अष्टानां गवां समाहारः अष्टगवम् । तद्युक्तत्वाच्चकटम् ‘अष्टाग-
वम्’ इति वा ।

८०९ । द्व्यष्टनः सङ्ख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः ६।३।४७। आ-
स्यात् । द्वौ च दश च द्वादश । द्व्यधिका दशेति वा । द्वाविंशतिः ।
अष्टादश । अष्टाविंशतिः । ‘अबहुव्रीह्यशीत्योः किम् ? द्वित्राः । द्व्यशी-
तिः । *१९४ प्राक्शतादिति वक्तव्यम्* । नेह-द्विशतम् । द्विसहस्रम् ।

८१० । त्रैल्लयः ६।३।४८। त्रिशब्दस्य ‘त्रयस्’ स्यात्पूर्वविषये ।
त्रयोदश । त्रयोविंशतिः । बहुव्रीहौ तु त्रिदश-त्रिदशाः । सूत्रेण बहु-
व्रीहिः । अशीतौ तु त्र्यशीतिः । ‘प्राक्छतात्’ इत्येव । त्रिशतम् । त्रिसहस्रम् ।

८११ । विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् ६।३।४९।
द्व्यष्टनोत्तमेष्वप्रागुक्तं वा स्याच्चत्वारिंशदाशौ परे । द्विचत्वारिंशत्-द्वाच-
त्वारिंशत् । अष्टचत्वारिंशत्-अष्टाचत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत्-त्रयश्च-
त्वारिंशत् । एवं पञ्चाशत्षष्टिसप्ततिनवतिषु ।

८१२ । एकादिश्चैकस्य चादुक् ६।३।५६। एकादिर्नञ्प्रकृत्या
स्यादैकस्य चाऽदुगागमश्च । नञो विशत्या समासे कृते एकाशब्देन सह
‘तृतीया’ इति योगविभागात्समासः अनुनासिकविकल्पाः, एकेन नविं-
शतिः-एकान्नविंशतिः-एकाद्विंशतिः । एकोनत्रिंशतिरित्यर्थः । १३५
षष्ठं उत्वं दत्तदशधासूत्रपदादेः । षट्त्वं च धासु चेति वाच्यम्* ।

षोडन् । षोडश । षोढा—षडधा ।

८१३ । परचल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः २।४।२६। एतयोः परपद-
स्येव लिङ्गं स्यात् । कुक्कुटमयूर्याविमे । मयूरीकुक्कुटाविमौ । अर्धपिप्प-
ली । *१९६ द्विगुप्रासापन्नालम्पूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो चा-
व्यः* । पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः पुरोडाशः । प्रासो जीवि-
का—प्रासजीविकः । आपन्नजीविकः । अलं कुमार्यै—अलङ्कुमारिः । अत-
एव ज्ञापकात्समासः । निष्कौशाम्बिः ।

८१४ । पूर्ववदश्ववडवौ २।४।२७। द्विवचनमतन्त्रम् । अश्व-
वडवौ । अश्ववडवान् । अश्ववडवैः ।

८१५ । रात्राह्वाहापुंसि २।४।२८। एतदन्तौ द्वन्द्वतत्पुरुषौ पुंस्ये-
व । अनन्तरत्वात्परचल्लिङ्गताऽपवादोऽप्ययं परस्वारसमाहारनपुंसकर्ता
वाधते, अहोरात्रः । रात्रेः पूर्वभागः पूर्वरात्रः । पूर्वाह्णः । द्वयहः । 'सङ्ख्य-
पूर्वं रात्रं क्लीबम्' (लि० १३१) द्विरात्रम् । त्रिरात्रम् । गणरात्रम् ।

८१६ । अपथं नपुंसकम् २।४।३०। 'तत्पुरुष' इत्येव । अन्यत्र
तु अपथो देशः । कृतसमासान्तनिर्देशान्नेह—अपन्थाः ।

८१७ । अर्धर्चाः पुंसि च २।४।३१। अर्धर्चादयः शब्दाः पुंसि
क्लीबे च स्युः । अर्थर्चः—अर्थर्चम् । ध्वजः—ध्वजम् । एवं तीर्थं, शरीरं,
मण्ड, पीयूष, देह, अङ्गुश, कलश, इत्यादि ।

८१८ । जात्याख्यामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् १।२
।९९। एकोऽप्यर्थो वा बहुवद्भवति । ब्राह्मणाः पूज्याः—ब्राह्मणः पूज्यः ।

८१९ । अस्मदो द्वयोश्च १।२।९९। एकत्वे द्वित्वे च विव-
क्षितेऽस्मदो बहुवचनं वा स्यात् । वयं ब्रूमः । पक्षे 'अहं ब्रवीमि' आ-
वां ब्रूवः' इति वा । *१९७सविशेषणस्य प्रतिषेधः* । पट्टरहं ब्रवीमि ।

८२० । फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे १।२।६०। द्वित्वे बहु-
त्वप्रयुक्तं कार्यं वा स्यात् । पूर्वे फल्गुन्यौ—पूर्वाः फल्गुन्यः । पूर्वे प्रोष्ठ-
पदे—पूर्वाः प्रोष्ठपदाः । 'नक्षत्रे' किम् ? फल्गुन्यौ माणविके ।

८२१ । तिथ्यपुनर्वसवोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नि-
त्यम् १।२।६३। बहुत्वं द्वित्ववद्भवति । तिथ्यश्च पुनर्वसु च तिथ्यपु-
नर्वसु । 'तिथ्य—' इति किम् ? विशाखानुराधाः । 'नक्षत्र' इति किम् ?
तिथ्यपुनर्वसवो माणवकाः ।

८२२ । स नपुंसकम् २।४।१७। समाहारे द्विगुर्द्वन्द्वश्च नपुंसकं
स्यात् । परवल्लिङ्गाऽपवादः पञ्चगवम् । दन्तोष्ठम् । *१९८ अकारा-
न्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः* । पञ्चमूली । *१९९ आबन्तो
वा* । पञ्चखट्वो—पञ्चखट्वम् । *२०० अनो नलोपश्च, वा द्विगुः
स्त्रियाम्* । पञ्चतक्षी—पञ्चतक्षम् । *२०१ पान्नाद्यन्तस्य न* ।
पञ्चपात्रम् । त्रिभुवनम् । चतुर्युगम् । *२०२ पुण्यसुदिनाभ्यामहः
कलीवतेष्टा* । पुण्याहम् । सुदिनाहम् । *२०३ पथः सङ्ख्याव्य-
यादेः* । सङ्ख्याव्ययादेः परः कृतसमासान्तः पथशब्दः क्लीबमित्यर्थः ।
त्रयाणां पन्थास्त्रिपथम् । विरूपः पन्थाः विपथम् । कृतसमासान्तनि-
र्देशान्नेह—सुपन्थाः । अतिपन्थाः । *२०४ सामान्ये नपुंसक-
म्* । मृदु पचति । प्रातः कमनीयम् ।

८२३ । तत्पुरुषोऽनङ्कर्मधारयः २।४।१९। अधिकारोऽयम् ।

८२४ । संज्ञायां कन्थोशीनरेषु २।४।२०। कन्थान्तस्तत्पुरुषः
क्लीवं स्यात्सा चेदुशीनरदेशोत्पन्नायाः कन्थायाः संज्ञा । सुशमस्थाप-
त्यानि सौशम्यः, तेषां कन्था सौशमिकन्यम् । 'संज्ञायां किम्' ? वीर-
णकन्था । 'उशीनरेषु' किम् ? दान्तिकन्था ।

८२५ । उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् २।४।२१। उप-
ज्ञान्तः उपक्रमान्तश्च तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात्, तयोरुपज्ञायमानौपक्रम्य-
माणयोरादिः प्राथम्यं चेदाख्यातुमिष्यते । पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं
ग्रन्थः । नन्दोपक्रमं द्रोणः ।

८२६ । छाया बाहुल्ये २।४।२२। छायान्तस्तत्पुरुषो नपुंसकं
स्यात्पूर्वपदार्थबाहुल्ये । इच्छणां छाया-इच्छुच्छायम् । 'विभाषा सेना-'
(सू. ८२९) इति विकल्पस्यायमपवादः । 'इच्छुच्छायानिषादिन्यः'
इति तु 'आ समन्तान्निषादिन्यः' इत्याङ् प्रश्लेषो बोध्यः ।

८२७ । सभा राजामनुष्यपूर्वा २।४।२३। राजपर्यायपूर्वोऽम-
नुष्यपूर्वश्च सभान्तस्तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् । इनसभम् । ईश्वरसभम् ।
८२०५पर्यायस्यैवेष्ट्यते* । नेह-राजसभा । चन्द्रगुप्तसभा । अमनु-
ष्यशब्दो रूढया रक्षःपिशाचादीनाह । रक्षःसभम् । पिशाचसभम् ।

८२८ । अशाला च २।४।२४। सङ्घातार्था या सभा तदन्तस्तत्पु-
रुषः क्लीबं स्यात् । स्त्रीसभम् । स्त्रीसङ्घात इत्यर्थः । 'अशाला' किम् ?
धर्मसभा । धर्मशालेत्यर्थः ।

८२९ । विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिर्शानाम् २।४।२५।
एतदन्तस्तत्पुरुषः क्लीबं वा स्यात् । ब्राह्मणसेनम्-ब्राह्मणसेना । यव-
सुरम्-यवसुरा । कुड्यच्छायम्-कुड्यच्छाया । गोशालम्-गोशाला ।
श्वनिशम्-श्वनिशा । 'तत्पुरुषोऽनङ्कमङ्कारयः' (सू. ८२३) इत्यनुवृत्ते-
र्नेह-वृद्धसेनो राजा । असेना परमसेना । इति तत्पुरुषसमासप्रकरणम् ।

अथ बहुव्रीहिसमासप्रकरणम् ।

८३० । शेषो बहुव्रीहिः २।५।२३ । अधिकारोऽयम् । 'द्वितीया

श्रित'-(सू. ६८७) इत्यादिना यस्य त्रिकस्य विशिष्य समासो नोक्तः स शेषः । प्रथमान्तमित्यर्थः ।

८३१ । अनेकमन्यपदार्थं २।२।२४। अनेकं प्रथमान्तमन्यस्य पदस्यार्थे वर्तमानं वा समस्यते स बहुव्रीहिः । अप्रथमाविभक्त्यर्थे बहुव्रीहिरिति समानाधिकरणानामिति च फलितम् । प्राप्तमुदकं यं प्राप्तोदको ग्रामः । ऊढरथोऽनड्वान् । उपहृतपशू रद्रः । उद्धृतौदना स्थाली । पीताम्बरो हरिः । वीरपुरुषको ग्रामः । प्रथमार्थे तु न । वृष्टे देवे गतः । व्यधिकरणानामपि न, पञ्चभिर्मुक्तमस्य । *२०६ प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः* । प्रपतितपर्णः-प्रपर्णः । *२०७ नञोऽस्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः* । अविद्यमानपुत्रः-अपुत्रः । 'अस्ति' इति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् । अस्तिक्षीरा गौः ।

८३२ । स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ६।३।३४। भाषितपुंस्कादनूङ् उञोऽभावोऽस्यामिति बहुव्रीहिः । निपानात्पञ्चम्या अलुक्, षष्ठ्याश्च लुक् । तुल्ये प्रवृत्तिनिमित्ते यदुक्तपुंस्कं तस्मात्पर उञोऽभावो यत्र तथाभूतस्य स्त्रीवाचकस्य शब्दस्य पुंवाचकस्यैव रूपं स्यात्समानाधिकरणे स्त्रीलिङ्गे उत्तरपदे, न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः । 'गोस्त्रियोः'-(सू. ६५७) इति ह्रस्वः, चित्रा गावो यस्येति लौकिकविग्रहे 'चित्रा अस् गो अस्' इत्यलौकिकविग्रहे चित्रगुः । रूपवद्भायः । चित्रा जरती गौर्यस्येति विग्रहे अनेकोक्तेर्वहूनामपि बहुव्रीहिः । अत्र केचित्-चित्राजरतीगुः-जरतीचित्रागुर्वा । एवं दीर्घातन्वीजङ्घः-तन्वीदीर्घाजङ्घः । त्रिपदे बहुव्रीहौ प्रथमं न पुंवत्, उत्तरपदस्य मध्यमेन व्यवधानात् । द्वितीयमपि न पुंवत्, पूर्वपदत्वाभावत् । उत्तरपदशब्दो हि समासस्य चरमावयवे

रूढः । पूर्वपदशब्दस्तु प्रथमावयवे-इति वदन्ति । वस्तुतस्तु नेह पूर्व-
पदमाक्षिप्यते, 'आनङ् । ऋतः-' (सू. १२३) इत्यत्र यथा । तेनोपान्त्य-
स्य पुंवदेव । 'चित्राजरद्वगुः' इत्यादि । अत एव चित्राजरस्यौ गावौ
यस्य' इति द्वन्द्वगर्भेऽपि 'चित्राजरद्वगुः' इति भाष्यम् । कर्मधारयपूर्व-
पदे तु द्वयोरपि पुंवत्, जरच्चित्रगुः । कर्मधारयोत्तरपदे तु चित्राजर-
द्ववीकः । 'स्त्रियाः' किम् ? ग्रामणि कुलं दृष्टिरस्य ग्रामणिदृष्टिः । 'भा-
षितपुंस्कात्' किम् ? गङ्गाभार्याः । 'अनूङ्' किम् ? वामोरुभार्यः । 'स-
मानाधिकरणे', किम् ? कल्याण्याः माता-कल्याणीमाता । 'स्त्रियाम्'
किम् ? कल्याणी प्रधानं यस्य सः कल्याणीप्रधानः । पूरण्यां तु—

८३३ । अप्पूरणीप्रमाणयोः १।४।११६। पूरणार्थप्रत्ययान्तं यस्त्री-
लिङ्गं तदन्तात्प्रमाण्यन्ताच्च बहुव्रीहेरप्यस्यात् । कल्याणी पञ्चमी यासां-
रात्रीणां ताः कल्याणी पञ्चमा रात्रयः । स्त्री प्रमाणी यस्य सः
स्त्रीप्रमाणः । पुंवद्भावप्रतिषेधोऽप्प्रत्ययश्च प्रधानपूरण्यामेव । रात्रिःपूर-
णीवाच्या चेत्युक्तोदाहरणे मुख्या । अन्यत्र तु—

८३४ । नद्युतश्च ६।४।१२३। नद्युत्तरपदाद्वदन्तोत्तरपदाच्च बहु-
व्रीहेः कप्स्यात् । पुंवद्भावः ।

८३५ । केऽणः ७।४।१३। के परेऽणो ह्रस्वः स्यात् । इति प्राप्ते ।

८३६ । न कपि ७।४।१४। कपि परे अणो ह्रस्वो न स्यात् ।
कल्याणपञ्चमीकः पक्षः । अत्र तिरोहितावयवभेदस्य पक्षस्यान्यपदार्थ-
तया रात्रिप्रधानम् । बहुकर्तृकः । 'अप्रियादिषु' किम् ? कल्याणीप्रि-
यः । प्रिया । मनोज्ञा । कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । भक्तिः । सचिवा ।
स्वसा । कान्ता । क्षान्ता । समा । चपला । दुहिता । वामा । अबला ।
तनया । 'सामान्ये नपुंसकम्' (वा २०४) इदं भक्तिर्यस्य सः वृद्ध-

भक्तिः । स्त्रीत्वविवक्षायां तु वृद्धाभक्तिः ।

८३७ । तसिलादिष्वाकृतत्वसुचः ६।३।३५। तसिलादिषु कृत्व-
सुजन्तेषु परेषु स्त्रियाः पुंवत्स्यात् । परिगणनं कर्तव्यम् अव्याप्त्यतिव्या-
प्तिपरिहाराय । 'त्रतसौ' । 'तरप्तमपौ' । 'चरट्जातीयरौ' । 'कल्पन्देशी-
यरौ' । 'रूपप्पाशपौ' । 'थाल्' । 'तिल्थ्यनौ' । बहुषु 'बहुत्र'—'बहुतः' ।
दर्शनीयतरा । दर्शनीयतमा । 'घरूप'—(सू. ९८७) इति वक्ष्यमा-
णो ह्रस्वः परत्वात्पुंवद्भावं बाधते, पट्वितरा । पट्वितमा । पटुचरी ।
पटुजातीया । दर्शनीयकल्पा । दर्शनीयदेशीया । दर्शनीयरूपा । दर्श-
नीयपाशा । बहुधा । प्रशस्ता वृकी वृकतिः । अजाभ्यो हिता अजथ्या ।
२०८ शसि बहुलपार्थस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः । बह्वीभ्यो देहि
बहुशः । अल्पाभ्यो देहि अल्पशः । *२०९ त्वतलोगुणवचनस्य* ।
शुक्लाया भावः शुक्लत्वम् । शुक्लता । 'गुणवचनस्य' किम् ? कर्त्र्या
भावः कर्त्रीत्वम् । 'शरदः कृतार्थता' इत्यादौ तु 'सामान्ये नपुंसकम्'
(वा० २०४) । *२१० भस्याऽढे तद्धिते* । हस्तिनीनां समूहो
हास्तिकम् । 'अढे' किम् ? रौहिणेयः । 'स्त्रीभ्यो ढक्' (सू. ११२५)
इति ङोऽत्र गृह्यते । 'अग्नेढक्' (सू. १२३८) इति ढकि तु पुंवदेव ।
अगनायी देवता अस्य स्थालीपाकस्य आग्नेयः । सपत्नीशब्दस्त्रिधा-
शत्रुपर्यायात्सपत्नशब्दाच्छार्ङ्गर्वादित्वान्ङीन्येवः समानः पतिर्यस्या
इति विग्रहे विवाहनिबन्धनं पतिशब्दमाश्रित्यः नित्यस्त्रीलिङ्गो द्वितीयः,
स्वामिपर्यायपतिशब्देन भाषितपुंस्कस्त्वृतीयः । आद्ययोः शिवाद्यण्,
सपत्न्या अपत्यं सापत्नः । तृतीयात्तु लिङ्गविशिष्टपरिभाषया पत्युत्तर-
पदलक्षणो ण्य एव, न त्वण्, शिवादौ रूढयोरेव ग्रहणात् । सापत्यः ।
२११ ठक्छसोश्च । भवत्याश्छात्राः—भावत्काः, भवदीयाः । एतद्वा-

तिकां 'एकतद्धिते च' (सू. १००२) इति सूत्रञ्च न कर्तव्यम्, सर्व-
नाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः' इति भाष्यकारेष्टया गतार्थत्वात् । सर्वमथः
सर्वकाम्यति । सर्विका भार्या यस्य सर्वकभार्यः । सर्वकप्रियः इत्या-
दि । पूर्वस्यैवेदम्, 'भल्लैषाद्वा'-(सू. ४६७) इति लिङ्गात् । तेनाक-
चि एकशेषवृत्तौ च न, सर्विका । सर्वाः । *२१२ कुक्कुट्यादीनाम-
ण्डादिषु* । कुक्कुट्या अण्डं-कुक्कुटाण्डम् । मृग्याः पदं-मृगपदम् ।
मृगक्षीरम् । काकशावः ।

८३८ । क्यङ्मानिनोश्च ६।३।३६ । एतयोः परतः पुंवत् । ए-
नीवाचरति एतायते । श्येनीवाचरति श्येतायते । स्वभिन्नां काञ्चिद् दर्शनीयां
मन्यते दर्शनीयमानिनी । दर्शनीयां स्त्रियं मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः ।

८३९ । न कोपधायाः ६।३।३७ । कोपधायाः स्त्रियाः न पुंवत् ।
पाचिकाभार्यः । रसिकाभार्यः । मद्रिकायते । मद्रिकामानिनी । *२१३
कोपधप्रतिषेधे तद्धितबुग्रहणम्* । नेह-पाका भार्या यस्य स
पाकभार्यः ।

८४० । संज्ञापूरणयोश्च ६।३।३८ । अनयोर्न पुंवत् । दत्ताभार्यः ।
दत्तामानिनी । दानक्रियानिमित्तः स्त्रियां पुंसि च संज्ञाभूतोऽयमिति
भाषितपुंस्कत्वमस्ति । पञ्चमीभार्यः । पञ्चमीपाशा ।

८४१ । वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे ६।३।३९ ।
वृद्धिशब्देन विहिता या वृद्धिस्तद्धेतुर्यस्तद्धितोऽरक्तविकारार्थस्तदन्ता
स्त्री न पुंवत् । सौध्नीभार्यः । माथुरीयते । माथुरीमानिनी । वृद्धिनि-
मित्तस्य किम् ? मध्यमभार्यः । 'तद्धितस्य' किम् ? काण्डलावभार्यः ।
'वृद्धिशब्देन' किम् ? तावद्भार्यः । रक्ते तु काषायी कन्था यस्य स काषा-
यकन्थः । विकारे तु हैमी मुद्रिका यस्येति हैममुद्रिकः । वृद्धिशब्देन

वृद्धिं प्रति फलोपधानाभावादिह पुंवत्, वैयाकरणभार्यः । सौवश्वभार्यः ।

८४२ । स्वाङ्गाच्चेतः ६।३।४०। स्वाङ्गाद्य ईकारस्तदन्ता स्त्री न पुंवत् । सुकेशीभार्यः 'स्वाङ्गात्' किम् ? पटुभार्यः । 'ईतः' किम् ? अकेशभार्यः । *२१४ अमानिनीति वक्तव्यम्* । सुकेशमानिनी ।

८४३ । जातेश्च ६।३।४१। जातेः परो यः स्त्रीप्रत्ययस्तदन्तं न पुंवत् । शूद्राभार्यः । ब्राह्मणीभार्यः । सौत्रस्यैवायं निषेधः । तेन हस्तिनीनां समूहो हास्तिकमित्यत्र 'भस्याडे' (वा०२१०) इति तु भवत्येव ।

८४४ । सङ्ख्ययाऽव्ययासन्नादूराधिकसङ्ख्याः सङ्ख्येये २।२।२५। सङ्ख्येयार्थया सङ्ख्यया अव्ययादयः समस्यन्ते स बहुव्रीहिः । दशानां समीपे ये सन्ति ते उपदशाः । नव एकादश वेत्यर्थः 'बहुव्रीहौ सङ्ख्येये' (सू. ८५३) इति वक्ष्यमाणो ढच् ।

८४५ । ति विंशतेर्ङिति ६।४।१४२। विंशतेर्भस्य तिशब्दस्य लोपः स्याडङिति । आसन्नविंशः । विंशतेरासन्ना इत्यर्थः । अदूरत्रिंशः । अधिकचत्वारिंशः । द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः । द्विरावृत्ता दश द्विदशाः । विंशतिरित्यर्थः ।

८४६ । दिङ्नामान्यन्तराले २।२।२६। दिशो नामान्यन्तराले वाच्ये प्राग्वत् । दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोऽन्तरालं दक्षिणपूर्वा । नामग्रहणाद्यौगिकानां न, ऐन्द्रयाश्च कौबेर्याश्चान्तरालं दिक् ।

८४७ । तत्र तेनेदमिति सरूपे २।२।२७। सप्तम्यन्ते ग्रहणविषये सरूपे पदे तृतीयान्ते च प्रहरणविषये इदं शुद्धं प्रवृत्तमित्यर्थे समस्येते कर्मव्यतिहारे चोत्थे स बहुव्रीहिः । इतिशब्दादयं विषयविशेषो लभ्यते ।

८४८ । अन्येषामपि दृश्यते ६।३।१३७। दीर्घ इत्यनुवर्तते । इचि कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहौ पूर्वपदान्तस्य दीर्घः । इच्समासान्तो वक्ष्यते ।

तिष्ठद्गुप्रभृतिष्विच्छप्रत्ययस्य पाठादव्ययीभावत्वमव्ययत्वं च । केशेषु, केशेषु
गृहीत्वेदं युद्धं प्रवृत्तं केशाकेशि । दण्डैर्दण्डैश्च प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तं
दण्डादण्डि । मुष्टीमुष्टि ।

८४९ । ओगुणः ६।४।१४६। उवर्णान्तस्य भस्य गुणः स्यात्त-
द्धिते । अवादेशः, वाहूवाहवि । 'ओरोत्' इति वक्तव्येः गुणोक्तिः 'संज्ञा-
पूर्वको विधिरनित्यः' (प० ९९) इति ज्ञापयितुम् । तेन 'स्वायम्भु-
वम्' इत्यादि सिद्धम् । 'सरूपे' इति किम् ? हलेन मुसलेन ।

८५० । तेन सहेति तुल्ययोगे २।२।२८। तुल्ययोगे वर्तमानं
'सह' इत्येतत्तृतीयान्तेन प्राग्वत् ।

८५१ । वोपसर्जनस्य ६।३।८२। बहुव्रीहेरवयवस्य सहस्य सः
स्याद्वा । पुत्रेण सह-सपुत्रः, सहपुत्रो वा आगतः । तुल्ययोगवचनं
प्रायिकम् । सकर्मकः । सलोमकः ।

८५२ । प्रकृत्याऽऽशिषि ६।३।८३। सहशब्दः प्रकृत्या स्यादा-
शिषि । स्वस्ति राज्ञे सहपुत्राय, सहामात्याय । *२१५ अगोवत्सह-
लेष्विति वाच्यम्* । सगवे । सवत्साय । सहलाय ।

८५३ । बहुव्रीहौ सङ्ख्येये ङजबहुगणात् ५।४।७३। सङ्ख्येये
यो बहुव्रीहिस्तस्माङ्ङच् स्यात् । उपदंशाः । 'अबहुगणात्' किम् ? उप-
बहवः । उपगणाः अत्र स्वरे विशेषः । *२१६ सङ्ख्यायास्तत्पुरु-
षस्य वाच्यः* । निर्गतानि त्रिंशतो निस्त्रिंशानि वर्षाणि चैत्रस्य ।
निर्गतस्त्रिंशतोऽङ्गुलिभ्यो निस्त्रिंशः खङ्गः ।

८५४ । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ५।४।११३। व्य-
त्ययेन षष्ठी । स्वाङ्गवाचिसक्थ्यङ्ग्यन्ताद्बहुव्रीहेः पच्स्यात् । दीर्घसक्थिनी
यस्य सः दीर्घसक्थः । जलजाक्षी । 'स्वाङ्गात्' किम् ? दीर्घसक्थि शक्-

टम् । स्थूलात्ता वेणुयष्टिः 'अक्षणोऽदर्शनात्' (सू. ९४६) इत्यच् ।

८५५ । अङ्गुलेर्दारुणि ५।४।११४। अङ्गुल्यन्ताद्बहुव्रीहेः षत्स्या-
दारुण्यर्थे । पञ्च अङ्गुलयो यस्य तत् पञ्चाङ्गुलं दारु । अङ्गुलिसदृशाव-
यवं धान्यादिविक्षेपणकाशमुच्यते । 'बहुव्रीहेः' किम् ? द्वे अङ्गुली प्रमा-
णमस्याः द्व्यङ्गुला यष्टिः । तद्धितार्थे तत्पुरुषे 'तत्पुरुषस्याङ्गुलेः-' (सू. ७८७) इत्यच् । 'दारुणि' किम् ? पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ।

८५६ । द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः ५।४।११५। आभ्यां मूर्ध्नः षः
स्याद्बहुव्रीहौ । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः । *२१७ नेतुर्नक्षत्रे अब्वक्तव्यः ।
मृगो नेता यासां ताः मृगनेत्राः रात्रयः । पुष्यनेत्राः ।

८५७ । अन्तर्वहिभ्यो च लोम्नः ५।४।११७। आभ्यां लोम्नो-
ऽप्स्याद्बहुव्रीहौ । अन्तर्लोमः वहिलोमः ।

८५८ । अज्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् ५।४।११८।
नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच्स्यान्नासिकाशब्दश्च नसं प्राप्नोति न तु स्थूलपूर्वात्

८५९ । पूर्वपदात्संज्ञायामगः ८।४।३। पूर्वपदस्थान्निमित्तात्प-
रस्य नस्य णः स्यात्संज्ञायां न तु गकारव्यवधाने । द्रुखिव नासिका
यस्य द्रुखसः । खरणसः । 'अगः' किम् ? ऋचामयनम् ऋगयनम् ।
'अणुगयनादिभ्यः' (सू. १४५४) इति निपातनाण्यत्वाभाव-
माश्रित्य 'अगः' इति प्रत्याख्यातं भाष्ये । 'अस्थूलात्' किम् ?
स्थूलनासिकः । *२१८ खुरखराभ्यां वा नस्* । खुरणाः । खरणाः ।
पक्षेऽजपीष्यते । खुरणसः । खरणसः ।

८६० । उपसर्गाच्च ५।४।११९। प्रादेर्यो नासिकाशब्दस्तदन्ताद्ब-
हुव्रीहेरच् नासिकाया नसादेशश्च । असंज्ञार्थं वचनम् । उन्नता नासिका
यस्य स उन्नसः । 'उपसर्गादनोत्परः' इति सूत्रम् । तद्धङ्क्त्वा भा-

व्यकार आह—

८६१ । उपसर्गाद्बहुलम् ८।४।२८। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नसो नस्य णः स्याद्बहुलम् । प्रणसः । *२१९ वेप्रौ वक्तव्यः* । विगता नासिका यस्य विग्रः । *२२० ख्यश्च* । विख्यः । कथं तर्हि 'विनसा इतबान्धवा' इति भट्टिः ? विगतया नासिकयोपलक्षितेति व्याख्येयम् ।

८६२ । सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ९।४।१२०। एते बहुव्रीहावचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शोभनं प्रातरस्य सुप्रातः । शोभनं श्वोऽस्य सुश्वः । शोभनं दिवा अस्य सुदिवः । शारेरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्षः । चतस्रोऽश्रयोऽस्य चतुरश्रः । एण्या इव पादावस्य एणीपदः । अजपदः । प्रोष्ठो गौस्तस्येव पादावस्य प्रोष्ठपदः ।

८६३ । नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् ९।४।१२१। अच्यत् । अहलः—अहलिः । असक्थः—असक्थिः । एवं दुःसुभ्याम् । 'शक्त्योः' इति पाठान्तरम् । अशक्तः—अशक्तिः ।

८६४ । नित्यमसिचप्रजामेधयोः ९।४।१२२। 'नन्दुःसुभ्यः' इत्येव । अप्रजाः । दुष्प्रजाः । सुप्रजाः । अमेधाः । दुर्मेधाः । सुमेधाः ।

८६५ । धर्मादनिच्केवलात् ९।४।१२४। केवलात्पूर्वपदात्परो यो धर्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरनिच्स्यात् । कल्याणधर्मा । 'केवलात्' किम् ! परमः स्त्रो धर्मो यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ मा भूत् । स्वशब्दो हीह न केवलं पूर्वपदम्, किन्तु मध्यमत्वादापेक्षिकम् । 'सन्दिग्धसाध्यधर्मा' इत्यादौ तु कर्मधारयपूर्वपदो बहुव्रीहिः । एवं च 'परमस्वधर्मा' इत्यपि साध्वेव । 'निवृत्तिधर्मा' 'अनुच्छित्तिधर्मा' इत्यादिवत् । पूर्वपदन्तु बहुव्रीहिणा आक्षिप्यते ।

८६६ । जम्भा सुहरितृणसोमेभ्यः ९।४।१२५ । 'जम्भा' इति

कृतसमासान्तं निपात्यते । जम्भो भक्ष्ये दन्ते च । शोभनो जम्भोऽस्य
मुजम्भा । हरितजम्भा । तृणं भक्ष्यं यस्य तृणमिव दन्ता यस्येति वा
तृणजम्भा । सोमजम्भा । 'स्वादिभ्यः' किम् ? पतितजम्भः ।

८६७ । दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे ५।४।१२६ । दक्षिणे इर्मं व्रणं
यस्य दक्षिणेर्मा मृगः । व्याधेन कृतव्रण इत्यर्थः ।

८६८ । इच्छकर्मव्यतिहारे ५।४।१२७ । कर्मव्यतिहारे यो बहु-
व्रीहिस्तस्मादिच्छ्यात् समासान्तः । केशकेशि । मुसलामुसलि ।

८६९ । द्विदण्डयादिभ्यश्च ५।४।१२८ । तादर्थ्यं चतुर्थ्येषा ।
एषां सिद्धयर्थमिच्छप्रत्ययः स्यात् । द्वौ दण्डौ यस्मिन्प्रहरणे तद् द्विदण्डि
प्रहरणम् । द्विमुसलि । उभाहस्ति । उभयाहस्ति ।

८७० । प्रसंभ्यां जानुनोर्जुः ५।४।१२९ । आभ्यां परयोर्जानुश-
ब्दयोर्जुरादेशः स्याद्बहुव्रीहौ । प्रगते जानुनो यस्य प्रजुः । संजुः ।

८७१ । ऊर्ध्वाद्धिभाषा ५।४।१३० । ऊर्ध्वजुः—ऊर्ध्वजानुः ।

८७२ । धनुषश्च ५।४।१३२ । धनुरन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः
स्यात् । शार्ङ्गधन्वा ।

८७३ । वा संज्ञायाम् ५।४।१३३ । शतधन्वा—शतधनुः ।

८७४ । जायाया निङ् ५।४।१३४ । जायान्तस्य बहुव्रीहेर्निङा-
देशः स्यात् ।

८७५ । लोपो व्योर्वलि ६।१।६६ । वकारयकारयोर्लोपः स्या-
द्बलि । पुंवद्भावः, युवतिर्जाया अस्य युवजानिः ।

८७६ । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ५।४।१३५ । एभ्यो गन्ध-
स्येकारोऽन्तादेशः स्यात् । उद्गन्धिः । पूतिगन्धिः । सुगन्धिः । सुरभिग-
न्धिः । *२२१ गन्धस्येत्वे तदेकान्तग्रहणम्* । एकान्तः एकदेश

इवाविभागेन लक्ष्यमाण इत्यर्थः । सुगन्धि पुष्पं सलिलञ्च । सुगन्धिर्वा-
युः । नेह-शोभनाः गन्धाः द्रव्याण्यस्य सुगन्ध आपणिकः ।

८७७ । अल्पाख्यायाम् ५।४।१३६ । सूपस्य गन्धो लेशो यस्मि-
स्तसूपगन्धि भोजनम् । घृतगन्धि । गन्धो गन्धक आमोदे लेशो
सम्बन्धगर्वायोः । इति विश्वः ।

८७८ । उपमानाच्च ५।४।१३७ । पद्मस्येव गन्धोऽस्य पद्-
मगन्धिः ।

८७९ । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः ५।४।१३८ । हस्त्यादि-
वर्जितादुपमानात्परस्य पादशब्दस्य लोपः स्यात् बहुव्रीहौ । स्थानि-
द्वारेणार्थं समासान्तः । व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात् । 'अहस्त्यादि-
भ्यः' किम् ? हस्तिपादः । कुसुलपादः ।

८८० । कुम्भपदीषु च ५।४।१३९ । कुम्भपद्यादिषु पादस्य लोपो
डीष् च निपात्यते स्त्रियाम् । 'पादः पत्' (सू. ४१४) कुम्भपदी । स्त्रियां
किम् ? कुम्भपादः ।

८८१ । संख्यासुपूर्वस्य ५।४।१४० । पादस्य लोपः स्यात्समा-
सान्तो बहुव्रीहौ । द्विपात् । सुपात् ।

८८२ । वयसिदन्तस्य दत् ५।४।१४१ । संख्यासुपूर्वस्य दन्त-
स्य 'दत्' इत्यादेशः स्याद्वयसि । द्विदन् । चतुर्दन् । षट् दन्ता अस्थ
षोडन् । सुदन् । सुदती । 'वयसि' किम् ? द्विदन्तः करी । सुदन्तः ।

८८३ । स्त्रियां संज्ञायाम् ५।४।१४३ । दन्तस्य 'दत्' स्यात्समा-
सान्तो बहुव्रीहौ । अयोदती । फालदती । 'संज्ञायाम्' किम् ? समदन्ती ।

८८४ । विभाषा श्यावारोकाभ्याम् ५।४।१४४ । दन्तस्य 'दत्'
स्याद्बहुव्रीहौ । श्यावदन्-श्यावदन्तः । अरोकदन्-अरोकदन्तः ।

८८५ । अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च ५।४।१४५ । एभ्यो
दन्तस्य दत् वा । कुड्मलाग्रदन्—कुड्मलाग्रदन्तः ।

८८६ । ककुदस्यावस्थायां लोपः ५।४।१४६ । अजातककुत् ।
पूर्णककुत् ।

८८७ । त्रिककुत्पर्वते ५।४।१४७ । त्रीणि ककुदान्यस्य त्रिक-
कुत् । संज्ञैषा पर्वतविशेषस्य । त्रिककुदोऽन्यः ।

८८८ । उद्विभ्यां काकुदस्य ५।४।१४८ । लोपः स्यात् । उत्का-
कुत् । विकाकुत् । काकुदं तालु ।

८८९ । पूर्णाद्विभाषा ५।४।१४९ । पूर्णकाकुत्—पूर्णकाकुदः ।

८९० । सुहृद्दुर्हृदौ मित्राऽमित्रयोः । ५।४।१५० । सुदुर्म्यां
हृदयस्य हृद्भावो निपात्यते । सुहृन्मित्रम् । दुर्हृदमित्रः । अन्यत्र सुहृ-
दयः । दुर्हृदयः ।

८९१ । उरःप्रभृतिभ्यः कप् ५।४।१५१ । व्यूढोरस्कः । प्रियस-
पिष्कः । इह पुमान्, अनड्वान्, पयः, नौः, लक्ष्मीः, इत्येकवचनान्तानि
पठ्यन्ते । द्विवचनबहुवचनान्तेभ्यस्तु 'शेषाद्विभाषा' (सू. ८९३) इति
विकल्पेन कप् । द्विपुमान्—द्विपुंस्कः । 'अर्थान्नञः' (ग) । अनर्थकम् ।
'नञः' किम् ? अपार्थम्—अपार्थकम् ।

८९२ । इनः स्त्रियाम् ५।४।१५२ । बहुदण्डिका नगरी । 'अनि-
नस्मन्ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति'
(प १६) । बहुवाग्मिका । 'स्त्रियाम्' किम् ? बहुदण्डी—बहुदण्डिको ग्रामः ।

८९३ । शेषाद्विभाषा ५।४।१५४ । अनुक्तसमासान्ताच्छेषाधि-
कारस्थाद्बहुव्रीहेः कच्चा स्यात् । महायशस्कः—महायशाः । 'अनुक्त—'
इत्यादि किम् ? व्याघ्रपात् । सुगन्धिः । प्रियपथः । 'शेषाधिकारस्थात्

किम्? उपवहवः । उत्तरपूर्वा । सपुत्रः । तन्त्रादिना शेषशब्दोऽर्थद्वयपरः ।

८९४ । आपोऽन्यतरस्याम् ७।४।१५ । कप्यावन्तस्य ह्रस्वो वा स्यात् । बहुमालाकः-बहुमालकः । कवभावे बहुमालः ।

८९५ । न संज्ञायाम् ५।४।१५५ । 'शेषात्—' (सू. ८९३) इति प्राप्तः क्वन् स्यात्संज्ञायाम् । विश्वे देवा अस्य विश्वदेवः ।

८९६ । ईयसश्च ५।४।१५६ । ईयसन्तोत्तरपदान्न कप् । वहवः श्रेयांसोऽस्य बहुश्रेयान् । 'गोस्त्रियोः—' (सू. ६५७) इति ह्रस्वत्वे प्राप्ते *२२२ ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यम्* । वहयः श्रेयस्योऽस्य बहुश्रेयसी । 'बहुव्रीहेः' किम् ? अतिश्रेयसिः ।

८९७ । वन्दिते आतुः ५।४।१५७ । पूजितेऽर्थे यो आतृशब्दस्तदन्तान्न कप् स्यात् । प्रशस्तो आता यस्य प्रशस्तआता । सुआता । 'न पूजनात्' (सू. ९५६) इति निषेधस्तु 'बहुव्रीहौ सक्थ्यक्षणेः—' (सू. ८५४) इत्यतः प्रागेवेति वक्ष्यते । 'वन्दिते' किम् ? मूर्खआतृकः ।

८९८ । नाडीतन्त्रयोः स्वाङ्गे ५।४।१५९ । स्वाङ्गे यौ नाडीतन्त्रीशब्दौ तदन्तात् क्वन् स्यात् । बहुनाडिः कायः । बहुतन्त्रीग्रीवा । बहुतन्त्रीर्यमनी । स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाभावाद्ध्रस्वो न । 'स्वाङ्गे' किम् ? बहुनाडीकः स्तम्भः । बहुतन्त्रीका वीणा ।

८९९ । निष्प्रवाणिश्च ५।४।१६० । कवभावोऽत्र निपात्यते । प्रपूर्यादयतेर्ल्युट् । प्रवाणी तन्तुवायशलाका । निर्गता प्रवाण्यस्य निष्प्रवाणिः पटः । समाप्तवानः, नव इत्यर्थः ।

९०० । सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ २।२।३५ । सप्तम्यन्तं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वं प्रयोज्यम् । कण्ठेकालः । अत एव ज्ञापकाद्वधिकरणपदो बहुव्रीहिः । चित्रगुः । *२२३ सर्वनामसङ्ख्ययोरुपसङ्ख्या-

नम्* । सर्वश्वेतः । द्विशुक्लः । मिथोऽनयोः समासे सङ्ख्या पूर्वम्,
शब्दपरविप्रतिषेधात् । द्वयन्यः । *२२४ सङ्ख्याया अल्पीय-
स्याः* । द्वित्राः । द्वन्द्वेऽपि । द्वादश । *२२५ चाप्रियस्य* । गुड-
प्रियः—प्रियगुडः । *२२६ गड्वादेः परा सप्तमी* । गडुकण्ठः ।
कचिन्न, वहेगडुः ।

९०१ । निष्ठा २।२।३६ । निष्ठान्तं बहुव्रीहौ पूर्व स्यात् । कृत-
कृत्यः । *२२७ जातिकालसुखादिभ्यः परा निष्ठा वाच्या* । सा-
रङ्गजग्धी । मासजाता । सुखजाता । प्रायिकं चेदम् । कृतकटः ।
पीतोदकः ।

९०२ । वाऽऽहिताग्न्यादिषु २।२।३७ । आहिताग्निः—अग्न्या-
हितः । आकृतिगणोऽयम् । *२२८ प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ* ।
अस्युद्यतः । दण्डपाणिः । कचिन्न, विवृतासिः । इति बहुव्रीहिसमास-
प्रकरणम् ।

अथ द्वन्द्वसमासप्रकरणम् ।

९०३ । चार्थे द्वन्द्वः । २।२।२९ । अनेकं सुबन्तं चार्थे वर्तमानं
वा समस्यते, स द्वन्द्वः । समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः ।
पस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः । अन्यतरस्याऽऽनुष-
ङ्गिकत्वेऽन्वाचयः । मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः । समूहः समाहारः-
तत्र 'ईश्वरं गुरुं च भजस्व' इति समुच्चये 'भिक्षामट गां चानय' इत्या-
न्वाचये च न समासोऽसामर्थ्यात् । धवखदिरौ । संज्ञापरिभाषम् । अने-
कोक्तेः—होतृपोतृनेष्टोद्गातारः । द्वयोर्द्वयोर्द्वन्द्वं कृत्वा पुनर्द्वन्द्वे तु होतापो-
तानेष्टोद्गातारः ।

९०४ । राजदन्तादिषु परम् २।२।३१ । एषु पूर्वप्रयोगार्हे परं

स्यात् । दन्तानां राजा-राजदन्तः । *२२९धर्मादिष्वनियमः* । अर्थधर्मौ-धर्मार्थौ । दम्पती-जम्पती-जायापती । जायाशब्दस्य जम्भावो दम्भावश्च वा निपात्यते । आकृतिगणोऽयम् ।

९०५ । द्वन्द्वे घि २।२।३२ । द्वन्द्वे विसंज्ञं पूर्वं स्यात् । हरिश्च हरश्च हरिहरौ । *२३०अनेकप्रासावेकत्र नियमोऽनियमः शेषे* । हरिगुरुहराः-हरिहरगुरवः ।

९०६ । अजाद्यदन्तम् २।२।३३ । इदं द्वन्द्वे पूर्वं स्यात् । ईश-कृष्णौ । बहुष्वनियमः, अश्वरथेन्द्राः-इन्द्राश्वरथाः । *२३१ध्यन्तादजाद्यदन्तं त्रिप्रतिषेधेन* । इन्द्राग्नी ।

९०७ । अल्पात्तरम् २।२।३४ । शिवकेशवौ *२३२अतुनक्षत्राणां समाक्षराणामानुपूर्व्येण* । हेमन्तशिशिरवसन्ताः । कृत्तिका-रोहिण्यौ । 'समानराणाम्' किम् ? त्र्योऽभवन्तौ । *२३३लघ्वक्षरं पूर्वम्* । कुशकाशम् । *२३४अभ्यर्हितंच* । तापसपर्वतौ । *२३५वर्णानामानुपूर्व्येण* । ब्राह्मणक्षत्रियविद्वद्ब्राह्मणः । *२३६आतुर्ज्यायसः* । युधिष्ठिरार्जुनौ ।

९०८ । द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम् २।४।२ । एषां द्वन्द्वः एकवत्स्यात् । पाणिपादम् । मार्दङ्गिकपाणविकम् । रथिकाश्वारोहम् । समाहारस्यैकत्वादेकत्वे सिद्धे नियमार्थं प्रकरणम्-प्राण्यङ्गादीनां समाहार एव यथा स्यात् ।

९०९ । अनुवादे चरणानाम् २।४।३ । चरणानां द्वन्द्वः एकवत्स्यात्सिद्धस्योपन्यासे । *२३७स्येणोर्लुङीति वक्तव्यम्* । उदगात्कठकालापम् । प्रत्यघात्कठकौथुमम् ।

९१० । अध्वर्युकुतुरनपुंसकम् २।४।४ । यजुर्वेदे विहितो यः

क्रतुस्तद्वाचिनामनपुंसकलिङ्गानां द्वन्द्वः एकवत्स्यात् । अर्काश्वमेधम् ।
'अध्वर्युः' क्रतुः किम् ? 'इषुवज्रौ' सामवेदे विहितौ । 'अनपुंसकम्' किम् ?
राजसूयवाजपेये । अर्धर्चादी ।

९११ । अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् २।४।५ । अध्ययनेन
प्रत्यासन्ना आख्या येषां तेषां द्वन्द्वः एकवत् । पदकक्रमकम् ।

९१२ । जातिरप्राणिनाम् २।४।६ । प्राणिवर्जजातिवाचिनां
द्वन्द्वः एकवत् । धानाशकुलि । प्राणिनां तु-विट्छूद्राः । द्रव्यजातीया-
नामेव । नेह—रूपरसौ । गमनाकुञ्चने । जातिप्राधान्य एवायमेकवद्भावः ।
द्रव्यविशेषविवक्षायां तु-वदरामलकानि ।

९१३ । विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः २।४।७ । ग्रामवर्जन-
दीदेशवाचिनां भिन्नलिङ्गानां समाहारे द्वन्द्वः एकवत्स्यात् । उद्धयश्च ईरा-
वती च उद्धयेरावति । गङ्गा च शोणश्च गङ्गाशोणम् । कुरवश्च कुरु-
क्षेत्रं च कुरुक्षेत्रम् । 'भिन्नलिङ्गानाम्' किम् ? गङ्गायमुने । मद्रके-
कयाः । 'अग्रामाः'-किम् ? जाम्बवंनगरम्, शालूकिनी ग्रामः, जाम्ब-
वशालूकिन्यौ ।

९१४ । क्षुद्रजन्तवः २।४।८ । एषां समाहारे एव द्वन्द्वः एकव-
त्स्यात् । यूकालिचम् । आनकुलात्क्षुद्रजन्तवः ।

९१५ । येषां च विरोधः शाश्वतिकः २।४।९ । एषां प्राग्वत् ।
अहिनकुलम् । 'गोव्याघ्रम्' 'काकोलूकम्' इत्यादौ परत्वात् 'विभाषा
वृत्तमृग—' (सू. ९१८) इति प्राप्तं चकारेण बाध्यते ।

९१६ । शूद्राणामनिर्वसितानाम् २।४।१० । अवहिष्कृतानां
शूद्राणां प्राग्वत् । तक्षायस्कारम् । पात्राद्वहिष्कृतानां तु-चाण्डालमृतपाः ।

९१७ । गवाक्षप्रभृतीनि च २।४।११ । यथोच्चारितानि साधूनि

स्युः । गवाश्वम् । दासीदासम् । इत्यादि ।

९१८ । विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववड-
वपूर्वापराधरोत्तराणाम् । २।४।१२ । वृक्षादीनां सप्तानां द्वन्द्वः, अश्व-
वडवेत्यादि द्वन्द्वत्रयं च प्राग्वद्वा । 'वृक्षादौ विशेषाणामेव ग्रहणम्' ।
प्लक्षन्यग्रोधम्—प्लक्षन्यग्रोधाः । रुरुष्वतम्—रुरुष्वताः । कुशकाशम्—
कुशकाशाः । त्रीहियवम्—त्रीहियवाः । दधिघृतम्—दधिघृते । गोमहि-
षम्—गोमहिषाः ॥ शुकवक्रम्—शुकवक्राः । अश्ववडवम्—अश्ववडवौ ।
पूर्वापरम्—पूर्वारे । अधरोत्तरम्—अधरोत्तरे । *२३८ फलसेनावन-
स्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तुधान्यतृणानां बहुप्रकृतिरेव द्वन्द्व एक
वदिति वाच्यम्* । वदराणि चामलकानि च वदरामलकम् । 'जा-
तिरप्राणिनाम् (सू. ९१२) इत्येकवद्भावः । नेह—वदरामलके । रथि-
काश्वारोहौ । प्लक्षन्यग्रोधौ । इत्यादि । 'विभाषा वृक्ष—' (सू. ९१८)
इति सूत्रे येऽप्राणिनस्तेषां ग्रहणं 'जातिरप्राणिनाम्' (सू. ९१२) इति
नित्ये प्राप्तेः विकल्पार्थम् । पशुग्रहणं हस्त्यश्वादिषु सेनाङ्गत्वान्नित्ये प्राप्ते
'मृगाणां मृगैरेव शकुनीनां तैरेवोभयत्र द्वन्द्वः, अन्यैस्तु सहेतरे
तरयोग एव' इति नियमार्थं मृगशकुनिग्रहणम् । एवं 'पूर्वापरम्'
'अधरोत्तरम्' इत्यपि । अश्ववडवग्रहणं तु पक्षे नपुंसकत्वार्थम् । अन्य-
था परत्वात् 'पूर्ववदश्ववडवौ' (सू. ८१४) इति स्यात् ।

९१९ । विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि २।४।१३ । विरुद्धार्था-
नामद्रव्यवाचिनां द्वन्द्व एकवद्वा स्यात् । शीतोष्णम्—शीतोष्णे । वैक-
ल्पिकः समाहारद्वन्द्वः 'चार्थे—' (सू. ९०३) इति सूत्रेण प्राप्तः, स विरु-
द्धार्थानां यदि भवति तर्ह्यद्रव्यवाचिनामेवेति नियमार्थमिदम् । तेन द्रव्य-
वाचिनामितरेतरयोग एव । शीतोष्णे उदके स्तः । 'विप्रतिषिद्धम्' किम् ?

नन्दक्रपाञ्चजन्यौ । इह पाक्षिकः समाहारद्वन्द्वो भवत्येव ।

९२० । न दधिपयआदीनि २।४।१४। एतानि नैकवत्स्युः ।
दधिपयसी । इध्मावर्हिपी । निपातनादीर्घः, ऋक्सामे । वाङ्मनसे ।

९२१ । अधिकरणैतावत्त्वे च २।४।१५। द्रव्यसङ्ख्यावगमे एक-
वदेवेति नियमो न स्यात् । दश दन्तोष्ठाः ।

९२२ । विभाषा समीपे २।४।१६। अधिकरणैतावत्त्वस्य सामी-
प्येन परिच्छेदे 'समाहार एव' इत्येवं रूपो नियमो वा स्यात् । उपदशं
'दन्तोष्ठम्'—उपदशाः 'दन्तोष्ठाः' ।

९२३ । आनङ् ऋतो द्वन्द्वे ६।३।२५। विद्यायोनिसम्बन्धवाचि-
नामृदन्तानां द्वन्द्वे आनङ् स्यादुत्तरपदे परे । होतापोतारौ । होतृपोत-
नेष्टोद्गातारः । मातापितरौ । 'पुत्रेऽन्यतरस्याम्' (सू. ९८२) इत्यतो मण्डू-
कप्लुत्या 'पुत्रे' इत्यनुवृत्तेः 'पितापुत्रौ' ।

९२४ । देवताद्वन्द्वे च ६।३।२६। इहोत्तरपदे परे आनङ् । मि-
त्रावरुणौ । *२३९ वायुशब्दप्रयोगे प्रतिषेधः* । अग्निवायू—
वायव्यग्री । पुनर्द्वन्द्वग्रहणं प्रसिद्धसाहचर्यस्य परिग्रहार्थम् । तेन 'ब्रह्म-
प्रजापती' इत्यादौ नानङ् । एतद्धि नैकहविर्भागित्वेन श्रुतम्, नापि
लोके प्रसिद्धं साहचर्यम् ।

९२५ । ईदग्नेः सोमवरुणयोः ६।३।२७। देवताद्वन्द्वे इत्येव ।

९२६ अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः ८।३।८२। अग्नेः परेषामेषां सस्य
षः स्यात्समासे । अग्निष्टुत् । अग्निष्टोमः । अग्नीषोमौ । अग्नीवरुणौ ।

९२७ । इद्रवृद्धौ ६।३।२८। वृद्धिमत्युत्तरपदे अग्नेरिदादेशः
स्यात् देवताद्वन्द्वे । अग्नामरुतौ देवते अस्य आग्निमारुतं कर्म । अग्नी-
वरुणौ देवते अस्य आग्निवारुणम् । 'देवताद्वन्द्वे च' (सू. १२४१) इत्यु-

भयपदवृद्धिः । अलौकिके वाक्ये आनङ्गीत्वञ्च वाधित्वा इत् । 'वृद्धौ'
किम् ? आग्नेन्द्रः । 'नेन्द्रस्य परस्य' (सु १२४२) इत्युत्तरपदवृद्धिप्रति-
षेधः । *२४० विष्णौ न* । आग्नावैष्णवम् ।

९२८ । दिवो द्यावा ६।३।२९। देवताद्वन्द्वे उत्तरपदे । द्यावाम्-
मी । द्यावाक्षामे ।

९२९ । दिवसश्च पृथिव्याम् ६।३।३०। दिव इत्येव । चाद-
द्यावा । आदेशोऽकारोच्चारणं सकारस्य स्त्वं मा भूदित्येतदर्थम् । द्यौश्च
पृथिवी च दिवस्पृथिव्यौ-द्यावापृथिव्यौ । 'छन्दसि दृष्टानुविधिः'
'द्यावा चिदस्मै पृथिवी' । 'दिवस्पृथिव्योररतिः' इत्यत्र पदकारा
विसर्गं पठन्ति ।

९३० । उषासोषसः ६।३।३१। 'उपस्' शब्दस्योपासादेशो देव-
ताद्वन्द्वे । उषासासूर्यम् ।

९३१ । मातरपितराबुदीचाम् ६।३।३२। मातरपितरौ । 'बुदी-
चाम्' किम् ? मातापितरौ ।

९३२ । द्वन्द्वान्चुदषहान्तात्समाहारे ६।४।१०६। चवर्गान्ताद्
दषहान्ताच्च द्वन्द्वादृन्त्यात्समाहारे । वाक् च त्वक्च वाक्त्वच्म् । त्व-
क्त्तजम् । शमीदृषदम् । वाक्त्वषम् । छत्रोपानहम् । 'समाहारे' किम्
प्रावृट्शदौ । इति द्वन्द्वसमासप्रकरणम् ।

अथैकशेषप्रकरणम् ।

सरूपाणाम्-' (सु १८८) । रामौ । रामाः । *२४१ विरूपाणा-
मपि समानार्थानाम्* । वक्रदण्डश्च कुटिलदण्डश्च वक्रदण्डौ—
कुटिलदण्डौ ।

९३३ । वृद्धो यूना तत्त्वलक्षणश्चेदेव विशेषः १।२।६६। यूना-

सहोक्तौ गोत्रं शिष्यते, गोत्रयुवप्रत्ययमात्रकृतं चेत्तयोः कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात् । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । 'वृद्धः' किम् ? गर्गगार्ग्यायणौ । 'यूना' किम् ? गर्गगार्ग्यौ । 'तल्लक्षणः' किम् ? भागवित्तिभागवित्तिकौ । 'कृत्स्नम्' किम् ? गार्ग्यवात्स्यायनौ ।

९३४ । स्त्री पुंवच्च १।२।६६। यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री शिष्यते तदर्थश्च पुंवत् । गार्गी च गार्ग्यायणौ च गर्गाः । 'अस्त्रियाम्' इत्यनुवर्तमाने 'यञञोश्च' (सू. १११०) इति लुक् । दाक्षी च दाक्षायणश्च दाक्षी ।

९३५ । पुमान् स्त्रिया १।२।६७। स्त्रिया सहोक्तौ पुमान्छिष्यते तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् । हंसी च हंसश्च हंसौ ।

९३६ । 'भातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् १।२।६८। भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ ।

९३७ । नपुंसकमनपुंसकेनकवच्चास्यान्यतरस्याम् १।२।६९। अङ्गीवेन सहोक्तौ ङीवं शिष्यते, तच्च वा एकवत्स्यात्तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् । शुक्लः पटः, शुक्ला शाटी, शुक्लं वस्त्रम्, तदिदं शुक्लम्—तानीमानि शुक्लानि ।

९३८ । पिता मात्रा १।२।७०। मात्रा सहोक्तौ पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ—मातापितरौ ।

९३९ । इवशुरः इवश्र्वा १।२।७१। श्र्वा सहोक्तौ इवशुरो वा शिष्यते, तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् । इवश्रश्च इवशुरश्च इवशुरौ-इवश्रश्चशुरौ

९४० । त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् १।२।७२। सर्वैः सहोक्तौ त्यदादीनि नित्यं शिष्यन्ते । स च देवदत्तश्च तौ । *२४२ त्यदादीनां मिथः सहोक्तौ यत्परं तच्छिष्यते* । स च यश्च यौ । 'पूर्वशेषोऽ

पि दृश्यते' इति भाष्यम् । स च यश्च तौ *२४३त्यदादितः शेषे पुन्नपुंसकतो लिङ्गवचनानि* । सा च देवदत्तश्चतौ । तच्च देवदत्तश्च यज्ञदत्ता च तानि । पुन्नपुंसकयोस्तु परत्वान्नपुंसकं शिष्यते, तच्च देवदत्तश्च ते । *२४४ अद्वन्द्वतत्पुरुषविशेषणानामिति वक्तव्यम्* । कुक्कुटमयूराविमे । मयुरीकुक्कुटाविमौ । तच्च सा च अर्धपिप्पलयौ, ते ।

९४१ । ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषु स्त्री १।२।७३। एषु सहविवक्षायां स्त्री शिष्यते । 'पुमान् स्त्रिया' (सू. ९३५) इत्यस्यापवादः । गाव इमाः । 'ग्राम्य—' इति किम् ? रुरव इमे । 'पशु' ग्रहणं किम् ? ब्राह्मणाः । 'सङ्घेषु' किम् ? एतौ गावौ । 'अतरुणेषु' किम् ? वत्सा इमे । *२४५ अनेकशफेष्विति वाच्यम्* । अश्वा इमे । इह सर्वत्रैकशेषे कृतेऽनेकसुवन्ताभावाद् द्वन्द्वो न । तेन 'शिरसी' 'शिरांसि' इत्यादौ 'समासस्य' (सू. ३७३१) इत्यन्तोऽन्तः प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावश्च न । 'पन्थानौ' 'पन्थानः' इत्यादौ समासान्तो न । इत्येकशेषप्रकरणम् ।

अथ सर्वसमासशेषप्रकरणम् ।

कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स द्विधा—लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्सालौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः । यथा—'राज्ञः पुरुषः', 'राजन् अस् पुरुष सु' इति । अविग्रहो नित्यसमासः, अस्वपदविग्रहो वा । समासश्चतुर्थेति प्रायोवादः, अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारवहिर्भूतानामपि 'सह सुपा' (सू. ६५०) इति समासविधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः, उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः. अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः, उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः, इत्यपि प्राचां प्रवादः प्रायोऽभिप्रायः, 'सूपप्रति' 'उन्मत्तागङ्गम्' इत्याद्यव्ययी-

भावे 'अतिमाल' आदौ तत्पुरुषे 'द्वित्राः' इत्यादिवहुव्रीहौ 'दन्तोष्ठम्' इत्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः । तद्विशेषो द्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्ववहुव्रीह्योरेव, तत्पुरुषस्य कचिदेव इत्युक्तम् । किं च, सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा । सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो ब्रुधैः ॥ सुपां-सुपा-राजपुरुषः । तिङा-पर्यभूयत् । नाम्ना-कुम्भकारः । धातुना-कटप्रूः, अजस्रम् । तिङां तिङा-पिबतखादता, खादतमोदता । तिङां सुपा-कृन्तविचक्षणा इति यस्यां क्रियायां सा कृन्तविचक्षणा । 'एहीडादयोऽन्यपदार्थे' (ग) इति मयूरव्यंसकादौ पाठात्समासः । इति सर्वसमासशेषप्रकरणम् ।

अथ सर्वसमासान्तप्रकरणम् ।

९४२ । ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ५।४।७४। अ अनक्षे इति छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अप्रत्ययोऽन्तावयवः स्यात्, अक्षे या ध्रुस्तदन्तस्य तु न । अर्थर्चः । (भा० इ०) अनृचबहुचावध्येतयैव । नेह-अनृक् साम । बहुक् सूक्तम् । विष्णोः पूः-विष्णुपुरम् । छीवत्वं लोकात् । विमलार्पं सरः ।

९४३ । द्वयन्तरूपसर्गोभ्योऽप ईत् ६।३।९७। 'अप' इति कृत-समासान्तस्यानुकरणम्, षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्योऽपस्य ईत्स्यात् । द्विर्गता आपो यस्मिन्निति द्वीपम् । अन्तरीपम् । प्रतीपम् । समीपम् । 'समापो देवयजनम्' इति तु समा आपो यस्मिन्निति बोध्यम् । कृतसमासान्तग्रहणान्नेह-स्वप् । स्वपी । *२४६ अवर्णान्ताद्वा* । प्रेपम्, परेपम्-प्रापम्, परापम् ।

९४४ । ऊदनोदेंशे ६।३।९८। अनोः परस्यापस्य ऊत्स्याद् देशे ।

अनूपो देशः । राजधुरा । अक्षे तु अक्षधूः । 'दृढधूः' अक्षः । सखिपथः ।
रम्यपथो देशः ।

९४५ । अच्यप्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोमनः ५।४।७५ । एतत्पूर्वात्सामलोमान्तात्समासादच्स्यात् । प्रतिसामम् । अनुसामम् । अवसामम् । प्रतिलोमम् । अनुलोमम् । अवलोमम् । *२४७ कृष्णोदकपाण्डुसङ्ख्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते* । कृष्णभूमः । उदग्भूमः । पाण्डुभूमः । द्विभूमः प्रासादः । *२४८ सङ्ख्याया नदीगोदावरीभ्यां च* । पञ्चनदम् । सप्तगोदावरम् । 'अच्' इति योगविभागादन्यत्रापि, पञ्चनाभः ।

९४६ । अक्ष्णोऽदर्शनात् ५।४।७६ । अचक्षुःपर्यायादक्ष्णोऽच्स्यात्समासान्तः । गवामक्षीव गवाक्षः ।

९४७ । अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनङ्गहक्सांमवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्टीवपदष्टीवनक्तन्दिवरात्रिन्दिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्वयायुषत्रयायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठ्याः ५।४।७७ । एते पञ्चविंशतिरजन्ता निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो बहुव्रीहयः । अविद्यमानानि चत्वारि यस्य अचतुरः । विचतुरः । सुचतुरः । *२४९ त्र्युपाभ्यां चतुरोऽजिष्यते* । त्रिचतुराः । चतुर्णां समीपे ये सन्ति ते उपचतुराः । तत एकादश द्वन्द्वाः । स्त्रीपुंसौ । धेन्वनङ्गहौ । ऋक्सामे । वाङ्मनसे । अक्षिणी च भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवम् । दाराश्च गावश्च दारगवम् । ऊरू च अष्टीवन्तौ च ऊर्वष्टीवम्, निपातनाट्टिलोपः । पदष्टीवम्, निपातनात्पादशब्दस्य पञ्चावः । नक्तं च दिवा च नक्तन्दिवम् । रात्रौ च दिवा च रात्रिन्दिवम्, रात्रेर्मान्तत्वं निपात्यते । अहनि च दिवा च अहर्दिवम्, वीप्सायां द्वन्द्वो निपात्यते, अहन्यहनीत्यर्थः । सरजसम् इति साकल्येऽव्ययीभावः । बहुव्रीहौ तु 'सरजः' पङ्कजम् । निश्चितं श्रेयो निः-

पथः श्रेयसम् । तत्पुरुष एव । नेह-निःश्रेयान्पुरुषः । पुरुषस्यायुः पुरुषायु-
षम् । ततो द्विगुः-द्वयायुषम् । त्रयायुषम् । ततो द्वन्द्वः-ऋग्यजुषम् ।
ततस्त्रयः कर्मधारयाः-जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । शुनः समीपम्
उपशुनम्, टिलोपाभावः सम्प्रसारणं च निपात्यते । गोष्ठे श्वा गोष्ठश्वः ।

९४८ । ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः ५।४।७८। अन्त्यात् । ब्रह्मव-
र्चसम् । हस्तिवर्चसम् । *२५० पल्यराजभ्यां चेति वक्तव्यम्* ।
पल्यवर्चसम् । राजवर्चसम् ।

९४९ । अवसमन्धेभ्यस्तमसः ५।४।७९। अवतमसम् । सन्त-
मसम् । अन्धयतीत्यन्धम्, पचाद्यच् । अन्धं तमः अन्धतमसम् ।

९५० । श्वसौ वसीचः श्रेयसः ५।४।८०। वसुशब्दः प्रशस्तवाची
तत ईयसुनि वसीयः । श्वसुशब्दः उत्तरपदार्थप्रशंसाभाषीविषयतामाह ।
मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वोवसीयसम् । श्वःश्रेयसं ते भूयात् ।

९५१ । अन्ववत्सद्गहसः ५।४।८१। अनुरहसम् । अवरहसम् ।
तत्तरहसम् ।

९५२ । प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ५।४।८२ । उरसि इति प्रत्युर-
सम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ।

९५३ । अनुगवमायामे ५।४।८३। एतन्निपात्यते दीर्घत्वे । अनु-
गवं यानम् । 'यस्य चायामः' (सू. ६७१) इति समासः ।

९५४ । द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः ५।४।८४ । अचप्रत्यय-
टिलोपः समासश्च निपात्यते । यावती प्रकृतौ वेदिस्ततो द्विगुणा त्रिगुणा
वा अश्वमेधादौ, तत्रेदं निपातनम् । 'वेदिः' इति किम् ? द्विस्तावती
त्रिस्तावती रज्जुः ।

९५५ । उपसर्गादध्वनः ५।४।८५। प्रगतोऽध्वानं प्राध्वो रथः ।

९६६ । न पूजनात् ६।४।६९। पूजानार्थात्परेभ्यः समासान्ता न स्युः । सुराजा । अतिराजा । *२६१स्वतिभ्यामेव* । नेह-परमराजः । 'पूजनात्' किम् ? गामतिक्रान्तोऽतिगवः । 'बहुव्रीहौ सक्थ्यक्षणेः' (सू. ८५४) इत्यतः प्रागेवार्थं निषेधः । नेह-सुसक्थः । स्वक्षः ।

९६७। किमः क्षेपे ६।४।७०। क्षेपे यः किञ्चिदस्ततः परं यत्तदन्तात्समासान्ता न स्युः । कुरिसतो राजा किराजा । किंसखा । किंगौः । 'क्षेपे' किम् ? किराजः । किंसखः । किंगवः ।

९६८। नञस्तत्पुरुषात् ६।४।७१। समासान्तो न । अराजा ॥ असखा । 'तत्पुरुषात्' किम् ? अधुरं शकटम् ।

९६९। पथो विभाषा ६।४।७२ । नञ्पूर्वात्पथो वा समासान्तः । अपथम्—अपन्थाः । 'तत्पुरुषात्' इत्येव, अपथो देशः । अपथं वर्तते ।

इति सर्वसमासान्तप्रकरणम् ।

अथालुक्समासप्रकरणम् ।

९६० । अलुगुत्तरपदे ६।३।१। अलुगधिकारः प्रागानङ्, उत्तरपदधिकारस्त्वापादसमाप्तेः ।

९६१ । पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः ६।३।२। एभ्यः पञ्चम्या अलुक्स्या दुत्तरपदे । स्तोकांमुक्तः । एवमन्तिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः । 'उत्तरप किम् ? निष्क्रान्तः स्तोकात्रिस्तोकः । *२६२ ब्राह्मणाच्छंसिन उपसङ्ख्यानम् । ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राण्युपचाराद् ब्राह्मणानि, तानि शंसतीति 'ब्राह्मणाच्छंसी' ऋत्विग्विशेषः । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्ख्यानदेव

९६२ । ओजःसहोऽम्भस्तमसस्त्वृतीयायाः ६।३।३। ओजसाकृतम् । इत्यादि । *२६३ अञ्जस उपसङ्ख्यानम् । अञ्जसावृतम् ।

आर्जवेन कृतमित्यर्थः । *२५४ पुंसानुजो जनुषान्ध इति च* । यस्या
अजः पुमान्स पुंसानुजः । 'जनुषान्धः' जात्यन्धः ।

९६३ । मनसः संज्ञायाम् ६।३।४ । मनसागुप्ता ।

९६४ । आज्ञायिनि च ६।३।५ । 'मनसः' इत्येव । मनसा ज्ञातुं
शीलमस्य मनसाज्ञायी ।

९६५ । आत्मनश्च ६।३।६ । आत्मनस्तृतीयाया अलुक्स्यात् ।
२५५ पूरण इति वक्तव्यम् । पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे इत्यर्थः ।
आत्मनापञ्चमः । 'जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एव' इति बहुव्रीहिर्बोध्यः ।
पूरणे' किम् ? आत्मकृतम् ।

९६६ । वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः ६।३।७ । 'आत्मनः' इत्ये-
व । आत्मनेपदम् । आत्मनेभाषा । तादर्थ्ये चतुर्थी । 'चतुर्थी'
(सू० ६९९) इति योगविभागात्समासः ।

९६७ । परस्य च ६।३।८ । परस्मैपदम् । परस्मैभाषा ।

९६८ । हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् ६।३।९ । हलन्तादद-
न्ताच्च सप्तम्या अलुक्संज्ञायाम् । त्वचिसारः ।

९६९ गवियुधिभ्यां स्थिरः ८।३।९५ । आभ्यां स्थिरस्य सस्य
षः स्यात् । 'गविष्ठिरः । अत्र 'गवि' इति वचनादेवालुक् । युधिष्ठिरः ।
अरण्येतिलकः । अत्र 'संज्ञायाम्' (सू० ७२२) इति सप्तमीसमासः ।
२५६ हृद्युभ्यां च । हृदिस्पृक् । दिविस्पृक् ।

९७० । कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ६।३।१० । प्राचां देशे य-
त्कारनाम तत्र हलादावुत्तरपदे हलदन्तात्सप्तम्या अलुक् । मुकुटेकार्पा-
णम् । दृषदिमाषकः । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थम्—कारनाम्येव, प्राचामेव,
हलादावेव इति । 'कारनाम्नि' किम् ? अभ्याहितपशुः । कारादन्यस्यै

तद् देयस्य नाम । 'प्राचाम्' किम् ? यूथपशुः । 'हलादौ' किम् ? अवि
कथोरणः । 'हलदन्तात्' किम् ? नद्यां दोहो नदीदोहः ।

९७१ । मध्याद् गुरौ ६।३।११ । मध्येगुरुः । *२५७अन्ताच्च* ।
अन्तेगुरुः ।

९७२ । अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ६।३।१२ । कण्ठेकालः ।
उरसिलोमा । 'अमूर्धमस्तकात्' किम् ? मूर्धशिखः । मस्तकशिखः ।
'अकामे' किम् ? मुखे कामोऽस्य मुखकामः ।

९७३ । बन्धे च विभाषा ६।३।१३ । हलदन्तात्सप्तम्या अलुक्
हस्तेबन्धः—हस्तबन्धः । 'हलदन्तात्—'इति किम् ? गुप्तिबन्धः ।

९७४ । तत्पुरुषे कृति बहुलम् ६।३।१४ । स्तम्भेरमः—स्त-
म्बरमः । कर्णेजपः—कर्णजपः । क्वचिन्न, कुरुचरः ।

९७५ । प्रावृट्शरत्कालदिवां जे ६।३।१५ । प्रावृषिजः । शर-
दिजः । कालेजः । दिविजः । पूर्वस्यायं प्रपञ्चः ।

९७६ । विभाषा वर्षक्षरशरवरात् ६।३।१६ । एभ्यः सप्तम्या
अलुम जे । वर्षेजः—वर्षजः । क्षरेजः—क्षरजः । शरेजः—शरजः । वरे-
जः—वरजः ।

९७७ । घकालतनेषु कालनाम्नः ६।३।१७ । सप्तम्या विभाषा
अलुक स्यात् । घे—पूर्वाह्ने तरे—पूर्वाह्नतरे, पूर्वाह्ने तमे—पूर्वाह्नतमे ।
काले—पूर्वाह्ने काले—पूर्वाह्नकाले । तने—पूर्वाह्ने तने—पूर्वाह्नतने ।

९७८ । शयवासवासिष्वकालात् ६।३।१८ । खेशयः—खश-
यः । ग्रामेवासः—ग्रामवासः । ग्रामेवासी—ग्रामवासी । 'हलदन्तात्'
इत्येव, भूमिशयः । *२५८अपो योनियन्मतुषु* । अप्सु योनिस्त-
त्तिर्षस्य सोऽप्सुयोनिः । अप्सु भवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्तावाज्यभागौ ।

९७९ । नेन्सिद्धबध्नातिषु च ६।३।१९ । इन्नन्तादिषु सप्तम्या
अलुग्न । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रवन्धः ।

९८० । स्थे च भाषायाम् ६।३।२० । सप्तम्या अलुग्न । सम-
स्थः । 'भाषायाम्' किम् ? कृष्णोऽस्या खरेष्ठः ।

९८१ । षष्ठ्या आक्रोशे ६।३।२१ । चौरस्य कुलम् । 'आक्रोशे'
किम् ? बाह्मणकुलम् । *२५९ वागिदक्पश्यद्भ्यो युक्तिदण्डहरेषु* ।
वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः । *२६० आमुष्यायणामुष्य-
पुत्रिकामुष्यकुलिकेति च* । अमुष्यापत्यम् आमुष्यायणः, नडा-
दित्वात्फक् । अमुष्यपुत्रस्य भावः आमुष्यपुत्रिका, मनोज्ञादित्वाद्भञ् ।
एवम् आमुष्यकुलिका । २६१ देवानांप्रिय इति च मूर्खे* । अन्यत्र
देवप्रियः । *२६२ शेषपुच्छलाङ्गलेषु शुनः* । शुनःशेषः । शुनःपुच्छः ।
शुनोलाङ्गलः । *२६३ दिवश्च दासे* । दिवोदासः ।

९८२ । पुत्रेऽन्यतरस्याम् ६।३।२२ । षष्ठ्याः पुत्रे परेऽलुग्नवा नि-
न्दायाम् । दास्याः पुत्रः-दासीपुत्रः । 'निन्दायाम्' किम् ? ब्राह्मणीपुत्रः ।

९८३ । ऋतो विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः ६।३।२३ । विद्यासम्ब-
न्धयोनिसम्बन्धवाचिनः ऋदन्तात्षष्ठ्या अलुक् । होतुरन्तेवासी । होतुः-
पुत्रः । पितुरन्तेवासी । पितुःपुत्रः । *२६४ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्य-
स्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणम्* । नेह-होतृधनम् ।

९८४ । विभाषा स्वसृपत्योः ६।३।२४ । ऋदन्तात्षष्ठ्या अलु-
ग्नवा स्वसृपत्योः परयोः ।

९८५ । मातुःपितुभ्यामन्यतरस्याम् ८।३।८५ । आभ्यां
स्वसुः सत्य षो वा स्यात्समासे । मातुःष्वसा-मातुःस्वसा । पितुःष्व-
सा-पितुःस्वसा । लुक्पक्षे तु—

९८६ । मातृपितृभ्यां स्वसा ८।३।८४। आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य षः स्यात्समासे । मातृष्वसा । पितृष्वसा । असमासे तु—मातुः स्वसा । पितुःस्वासा । इत्यलुक्समासप्रकरणम् ।

अथ समासाश्रयविधिप्रकरणम् ।

९८७ । धरूपकल्पचेलङ्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः ६।३।४३। भाषितपुंस्काद्यो ङी तदन्तस्यानेकाचो ह्रस्वः स्याद्धरूपकल्पप्रत्ययेषु परेषु चेलडादिषु चोत्तरपदेषु । ब्राह्मणितरा । ब्राह्मणितमा । ब्राह्मणिरूपा । ब्राह्मणिकल्पा । ब्राह्मणिचेली । ब्राह्मणिब्रुवा । ब्राह्मणिगोत्रा । इत्यादि । ब्रूजः पचाद्यचि वच्चादेशगुणयोरभावोऽपि निपात्यते । चेलडादीनि वृत्तिविषये कुत्सनवाचीनि । तैः 'कुत्सितानि कुत्सनैः' (सू. ७३३) इति समासः । 'ङ्यः' किम् ? दत्तातरा । 'भाषितपुंस्कात्' किम् ? आमलकीतरा । कुवलीतरा ।

९८८ । नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ६।३।४४। अङ्यन्तनद्याः ङ्यन्तस्यैकाचश्च घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् । ब्रह्मबन्धुतरा-ब्रह्मबन्धूतरा । स्त्रीतरा-स्त्रितरा । *२६५ कृन्नद्या न* । लक्ष्मीतरा ।

९८९ । उगितश्च ६।३।४५। उगितः परा या नदी तदन्तस्य घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् । विदुषितरा ह्रस्वाभावपक्षे तु 'तसिलादिषु—' (सू. ८३७) इति पुंवत्, विद्वत्तरा । वृत्त्यादिषु 'विदुषीतरा' इत्यप्युदाहृतम्, तन्निर्मूलम् ।

९९० । हृदयस्य ह्रल्लेख्यदणलासेषु ६।३।५०। हृदयं लिखतीति ह्रल्लेखः । हृदयस्य प्रियं हृद्यम् । हृदयस्येदं हार्दम् । ह्रल्लासः । 'लेख—' इत्यण-तस्य ग्रहणम् । घञि तु 'हृदयलेखः' । लेखग्रहणमेव ज्ञापकम् 'उत्त पदाधिकारे तदन्तविधिर्नास्ति' (प. २६) इति ।

९९१ । वा शोकव्यङ्ग्यरोगेषु ६।३।५१। हृच्छोकः—हृदयशोकः ।
सौहार्द्यम्—सौहृदय्यम् । हृद्रोगः—हृदयरोगः । हृदयशब्दपर्यायो हृच्छ-
ब्दोऽप्यस्ति । तेन सिद्धे प्रपञ्चार्थदिम् ।

९९२ । पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु ६।३।५२। एषूत्तरपदेषु
पादस्य 'पद' इत्यदन्त आदेशः स्यात् । पादाभ्यामजतीति पदाजिः ।
पदातिः । 'अज्यतिभ्यां च' 'पादे च' (उ ५७०—५७१) इतीप्प्र-
त्ययः । अजेर्व्यभावो निपातनात् । पदगः । पदोपहतः ।

९९३ । पद्यत्यतदर्थे ६।३।५३। पादस्य पत्स्यादतदर्थे यति परे ।
पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः । 'अतदर्थे' किम् ? पादार्थमुदकं पाद्य-
म् । 'पादार्थाभ्यां च' (सू २०९३) इति यत् । *२६६इके चरतावुपस-
ङ्ग्यानम्* । पादाभ्यां चरति पदिकः । पर्पादित्वात्षन् ।

९९४ । हिमकाषिहतिषु च ६।३।५४। पद्धिमम् । पत्का-
षी । पद्धतिः ।

९९५ । ऋचः शे ६।३।५५। ऋचः पादस्य पत्स्याच्छे परे । गाय-
त्रीं पच्छः शंसति । पादम्पादमित्यर्थः । 'ऋचः' किम् ? पादशः कार्षा-
पणं ददाति ।

९९६ । वा घोषमिश्रशब्देषु ६।३।५६। पादस्य पत् । पद्धोषः—
पादघोषः । पन्मिश्रः—पादमिश्रः । पद्धब्दः—पादशब्दः । *२६७निष्के
चेति वाच्यम्* । पन्निष्कः—पादनिष्कः ।

९९७ । उदकस्योदः संज्ञायाम् ६।३।५७। उदमेघः । *२६८उ-
त्तरपदस्य चेति वक्तव्यम्* । क्षीरोदः ।

९९८ । पेषंवासवाहनधिषु च ६।३।५८। उदपेषं पिनष्टि । उद-
वासः । उदवाहनः । उदधिर्घटः । समुद्रे तु पूर्वेण सिद्धम् ।

९९९ । एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् ६।३।५९। उद-
कुम्भः—उदककुम्भः । 'एक-' इति किम् ? उदकस्थाली । 'पूरयितव्ये'
इति किम् ? उदकपर्वतः ।

१००० । मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च
६।३।६० । उदमन्थः—उदकमन्थः । उदौदनः—उदकौदनः । इत्यादि ।

१००१ । इको ह्रस्वोऽङ्योगालवस्य ६।३।६१ । इगन्तस्याङ्य-
न्तस्य ह्रस्वो वा स्यादुत्तरपदे । ग्रामणिपुत्रः—ग्रामणीपुत्रः । 'इकः' कि-
म् ? रमापतिः । 'अङ्यः' इति किम् ? गौरीपतिः । 'गालव' ग्रहणं पू-
जार्थम्, 'अन्यतरस्याम्' इत्यनुवृत्तेः । *२६९इयङुवङ्भाविनामव्य-
यांनां च नेति वाच्यम्* । श्रीमदः । अभङ्गः । शुक्लाभावः । *२७०
अभ्रुकुंसादीनामिति वक्तव्यम्* । भ्रुकुंसः, भ्रुकुटिः—भ्रूकुंसः, भ्रू-
कुटिः । 'अकारोऽनेन विधीयते' इति व्याख्यान्तरम् । भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः ।
भ्रुवा कुंसो भाषणं शोभा वा यस्य सः स्त्रीवेषधारी नर्तकः, भ्रुवः
कुटिः कौटिल्यम् ।

१००२ । एकतद्धिते च ६।३।६२ । एकशब्दस्य ह्रस्वः स्यात्तद्धिते
उत्तरपदे । एकस्या आगतमेकरूप्यम् । एकक्षीरम् ।

१००३ । ड्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम् ६।३।६३ । रेवति-
पुत्रः । अजक्षीरम् ।

१००४ । त्वे च ६।३।६४ । त्वप्रत्यये ड्यापोर्वा ह्रस्वः । अज-
त्वम्—अजात्वम् । रोहिणित्वम्—रोहिणीत्वम् ।

१००५ । ङ्यङः सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ६।१।१३।
ङ्यङन्तस्य पूर्वपदस्य सम्प्रसारणं स्यात्पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ।

१००६ । सम्प्रसारणस्य ६।३।१३९। सम्प्रसारणस्य दीघः स्या-

दुत्तरपदे । कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः कौमुदगन्धीपुत्रः । कौमुदगन्धीपतिः ।
व्यवस्थितविभाषया ह्रस्वो न । 'स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जने न' (प. २७)
इति तदादिनियमप्रतिषेधात् 'परमकारीषगन्धीपुत्रः' । उपसर्जने तु
तदादिनियमान्नेह-अतिकारीषगन्ध्यापुत्रः ।

१००७ । बन्धुनि बहुव्रीहौ ६।१।१४। बन्धुशब्दे उत्तरपदे व्यङ्ग्यः
सम्प्रसारणं स्याद्बहुव्रीहौ । कारीषगन्ध्या बन्धुरस्येति कारीषगन्धीबन्धुः ।
'बहुव्रीहौ' इति किम्? कारीषगन्ध्याया बन्धुः- कारीषगन्ध्याबन्धुः । क्ली-
बनिर्देशस्तु शब्दस्वरूपापेक्षया । *२७१मातृमातृकमातृपु वा* ।
कारीषगन्धीमातः-कारीषगन्ध्यामातः । कारीषगन्धीमातृकः-कारीषग-
न्ध्यामातृकः । कारीषगन्धीमाता-कारीषगन्ध्यामाता । अस्मादेव निपा-
पातनान्मातृशब्दस्य मातृजादेशः कविकल्पश्च । बहुव्रीहावेवेदम् ।
नेह-कारीषगन्ध्याया माता कारीषगन्ध्यामाता । चित्स्वसामर्थ्याच्चित्स्वरो
बहुव्रीहिस्वरं बाधते ।

१००८ । इष्टकेषीकामालानां चित्ततूलभारिषु ६।३।६५। इष्ट-
कादीनां तदन्तानां च पूर्वपदानां चित्तादिषु क्रमादुत्तरपदेषु ह्रस्वः स्या-
त् । इष्टकचितम् । पक्वेष्टकचितम् । इषीकतूलम् । मुञ्जेषीकतूलम् ।
मालभारी । उत्पलमालभारी ।

१००९ । कारे सत्यागदस्य ६।३।७०। मुमस्यात् । सत्यङ्कारः ।
अगदङ्कारः । *२७२अस्तोश्चेति वक्तव्यम्* । अस्तुङ्कारः । *२७३
धेनोर्भव्यायाम्* । धेनुर्भव्या । *२७४लोकस्य पृणे* । लोकम्पृणः ।
'पृणः' इति मूलविभुजादित्वात्कः । *२७५इत्येऽनभ्याशस्य* । अन-
भ्याशमित्यः । दूरतः परिहर्तव्य इत्यर्थः । *२७६आष्ट्राग्न्योरिन्धे* ।
आष्टूमिन्धः । अग्निमिन्धः । *२७७गिलेऽगिलस्य* । तिमिङ्गिलः ।

‘अगिलस्य’ किम् ? गिलगिलः । *२७८ गिलगिले च* । तिमिङ्गिलि-
लः । *२७९ उष्णभद्रयोः करणे* । उष्णङ्करणम् । भद्रङ्करणम् ।

१०१० । रात्रेः कृति विभाषा ६।३।७२ । रात्रिञ्चरः—रात्रिच-
रः । रात्रिमटः—रात्र्यटः । अखिदर्थमिदं सूत्रम् । खिति तु ‘अर्द्धिपत्’-
(सू. २९४२) इति नित्यमेव वक्ष्यते । रात्रिम्मन्यः ।

१०११ । सहस्य सः संज्ञायाम् ६।३।७८ । उत्तरपदे । सपला-
शम् । ‘संज्ञायाम्’ किम् ? सहयुध्वा ।

१०१२ । ग्रन्थान्ताधिके च ६।३।७९ । अनयोः परयोः सहस्य
सः स्यादुत्तरपदे । समुहूर्तं ज्योतिषमधीते । सद्रोणा खारी ।

१०१३ । द्वितीये चानुपाख्ये ६।३।८० । अनुमेये द्वितीये सहस्य
सः स्यात् । सराक्षसीका निशा । राक्षसी साक्षादनुपलभ्यमाना
निशयाऽनुमीयते ।

१०१४ । समानस्य च्छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदकेषु ६।३।८४ । समा-
नस्य सः स्यादुत्तरपदे न तु मूर्धादिषु । “अनु आता सगर्भ्यः” “अनु
सखा सयूथ्यः” । “यो नः सनुत्यः” । ‘तत्र भवः’ (सू. १४३०) इत्यर्थे
‘सगर्भसयूथसनुताद्यन्’ (सू. ३४६०) । ‘अमूर्धादिषु’ किम् ? समानमूर्धा ।
समानप्रभृतयः । समानोदकाः । ‘समानस्य’ इति योगो विभज्यते ।
तेन ‘सपक्षः’ ‘साधर्म्यम्’ ‘सजातीयन्’ इत्यादि सिद्धमिति काशिका ।
अथवा सहशब्दः सदृशवचनोप्यस्ति । सदृशः सख्या ससखीति यथा ।
तेनायमस्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः । समानः पक्षोऽस्थेत्यादि ।

१०१५ । ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णव-
योवचनबन्धुषु ६।३।८५ । एषु द्वादशसूत्रपदेषु समानस्य सः स्या-
त् । सज्योतिः । सजनपदः । इत्यादि ।

१०१६ । चरणे ब्रह्मचारिणि ६।३।८६ । ब्रह्मचारिण्युत्तरपदे
समानस्य सः स्याच्चरणे समानत्वेन गम्यमाने । चरणः शाखा । ब्रह्म
वेदः, तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म, तच्चरतीति ब्रह्मचारी । समानः सः
सब्रह्मचारी ।

१०१७ । तीर्थे ये ६।३।८७ । तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विव-
क्षिते समानस्य सः स्यात् । सर्तीर्थ्यः एकगुरुकः । 'समानतीर्थे वासी'
(सू. १६५८) इति यत्प्रत्ययः ।

१०१८ । विभाषोदरे ६।३।८८ । यादौ प्रत्यये विवक्षिते इत्येव ।
सोदर्यः—समानोदर्यः ।

१०१९ । दृग्दृशवतुषु ६।३।८९ । सदृक् । सदृशः । *२८०
दृक्षे चेति वक्तव्यम्* । सदृक्षः । वतुरुत्तरार्थः ।

१०२० । इदं किमोरीशुकी ६।३।९० । दृग्दृशवतुषु इदम ईश्
किमः की स्यात् । ईदृक् । ईदृशः । कीदृक् । कीदृशः । वतूदाहरणं
वक्ष्यते । 'दृक्षे च' (वा २८०) ईदृक्षः । कीदृक्षः । 'आ सर्वनाम्नः'
(सू. ४३१) । 'दृक्षे च' (वा. २८०) तादृक् । तादृशः । तावान् ।
तादृक्षः । दीर्घः, मत्वोत्वे, अमूदृक् । अमूदृशः । अमूदृक्षः ।

१०२१ । समासेऽङ्गुलेः सङ्गः ८।३।८० । अङ्गुलिशब्दात्सङ्गस्य
सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे । अङ्गुलिषङ्गः । 'समासे' किम् ? अङ्गुलेः सङ्गः

१०२२ । भीरोः स्थानम् ८।३।८१ । भीरुशब्दात् स्थानस्य
सस्य मूर्धन्यः स्यात् समासे । भीरुष्ठानम् । असमासे तु भीरोः स्थानम् ।

१०२३ । ज्योतिरायुषः स्तोमः ८।३।८३ । आभ्यां स्तोमस्य
सस्य मूर्धन्यः स्यात् समासे । ज्योतिष्ठोमः । आयुष्ठोमः । समासे
किम् ? ज्योतिषः स्तोमः ।

१०२४ । सुषामादिषु च ८।३।९८ । सस्य मूर्धन्यः । शोभनं
साम यस्य सुषामा । सुषन्धिः ।

१०२५ एति संज्ञायामगात् ८।३।९९ । सस्य मूर्धन्यः । हरि-
षेणः । 'एति किम् ? हरिसक्थम् । संज्ञायाम् किम् ? पृथुसेनः । 'अग-
कारात्' किम् ? विष्वक्सेनः । 'इष्कोः' इत्येव । सर्वसेनः ।

१०२६ । नक्षत्राद्वा ८।३।१०० । एति सस्य संज्ञायामगकारान्मू-
र्धन्यो वा । रोहिणीषेणः-रोहिणीसेनः । 'अगकारात्' किम् ? शतभिष-
क्सेनः । आकृतिगणोऽयम् ।

१०२७ । अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थि-
तोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु ६।३।९९ । अन्यशब्दस्य दुगागमः स्या-
दाशीरादिषु परेषु । अन्यदाशीः । अन्यदाशा । अन्यदास्था । अन्यदा-
स्थितः । अन्यदुत्सुकः । अन्यदूतिः । अन्यद्रागः । अन्यदीयः । 'अषष्ठी-
इत्यादि किम् ? अन्यस्यान्येन वाऽऽशीरन्याशीः । कारके छे च नायं
निषेधः । अन्यस्य कारकः अन्यत्कारकः । अन्यस्यायमन्यदीयः ।
गहादेराकृतिगणत्वाच्चः ।

१०२८ । अर्थे विभाषा ६।३।१०० । अन्यदर्थः—अन्यार्थः ।

१०२९ । कोः कत्तत्पुरुषेऽचि ६।३।१०१ । अजादाबुत्तरपदे ।
कुत्सितोऽश्वः कदश्वः । कदन्नम् । 'तत्पुरुषे' किम् ? कूष्ठो राजा । *२८१-
त्रौ च* । कुत्सितास्त्रयः कत्त्रयः ।

१०३० । रथवदयोश्च ६।३।१०२ । कद्रथः । कद्रदः ।

१०३१ । तृणे च जातौ ६।३।१०३ । कत्तृणम् ।

१०३२ । का पथ्यक्षयोः ६।३।१०४ । कापथम् । कान्तः । अक्ष-
शब्देन तत्पुरुषः, अक्षिशब्देन बहुव्रीहिर्वा ।

१०३३ । ईषंदर्थे ६।३।१०५ । ईषज्जलं काजलम् । अजादा-
वपि परत्वात्कादेशः । काम्लः ।

१०३४ । विभाषा पुरुषे ६।३।१०६ । कापुरुषः—कुपुरुषः ।
अप्राप्तविभाषेयम् । ईषदर्थे हि पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यमेव । ईषत्पुरुषः
कापुरुषः ।

१०३५ । कवं चोष्णे ६।३।१०७ । उष्णशब्दे उत्तरपदे कोः
कवं का च वा स्यात् । कवोष्णम्—कोष्णम्—कदुष्णम् ।

१०३६ । पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् ६।३।१०९ । पृषोदरप्र-
काराणि शिष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि स्युः । पृषदुदरं पृषोदरम् ।
तलोपः । वारिवाहको बलाहकः । पूर्वपदस्य वः, उत्तरपदादेश्च लत्वम् ।

“भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् ।

गूढोऽत्मा वर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम् ॥”

२८२ दिक्छन्देभ्यस्तीरस्य तारभावो वा । दक्षिणता-
रम्—दक्षिणतीरम् । उत्तरतारम्—उत्तरतीरम् । *२८३ दुरो दाश-
नाशदभ्येषूत्वमुत्तरपदादेः णटुत्वं च * । दुःखेन दाश्यते दूढा-
शः । दुःखेन नाश्यते दूणाशः । दुःखेन दभ्यते दूढभः । खल् त्रि-
भ्यः । दम्भेर्नलोपो निपात्यते । दुःखेन ध्यायतीति दूढयः । आतश्च—
(सू. २८९५) इति कः । ब्रुवन्तोऽस्यां सीदन्तीति वृषी । ब्रुवच्छब्दस्य
'वृ' आदेशः । सदेरधिकरणे ङट् । आकृतिगणोऽयम् ।

१०३७ । संहितायाम् ६।३।११४ । अधिकारोऽयम् ।

१०३८ । कर्णे लक्षणस्याविष्टापञ्चमणिभिन्नछिन्नच्छिद्र-
स्रुवस्वस्तिकस्य ६।३।११५ । कर्णशब्दे परे लक्षणवाचकस्य दीर्घः ।
द्विगुणाकर्णः । 'लक्षणस्य' किम् ? शोभनकर्णः । 'अविष्टादीनाम्'

७ सि० कौ०

किम् ? विष्टकर्णः । अष्टकर्णः । पञ्चकर्णः । मणिकर्णः । भिन्नकर्णः ।
 छिन्नकर्णः । छिद्रकर्णः । स्रुवकर्णः । स्वस्तिककर्णः ।

१०३९ । नहिवृत्तिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्रौ ६।३।११६।
 किवन्तेषु परेषु पूर्वपदस्य दीर्घः । उपानत् । नीवृत् । प्रावृट् । मर्मावित् ।
 नीरुक् । अभीरुक् । ऋतोषट् । परीतत् । 'क्रौ' इति किम् ? परिणहनम् ।
 'विभाषा पुरुषे' (सू. १०३४) इत्यतो मण्डूकप्लुत्या 'विभाषा' अनुव-
 र्तते, सा च व्यवस्थिता । तेन गतिकारकयोरेव । नेह-यदुरुक् । तिग्मरुक् ।

१०४० वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलुकादीनाम् ६।३।११७।
 कोटरादीनां वने परे, किंशुलुकादीनां गिरौ परे दीर्घः स्यात्संज्ञायाम् ।

१०४१ । वनं पुरगामिश्रकासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः
 ८।४।४। वनशब्दस्योत्तरपदस्य एभ्य एव णत्वं नान्येभ्यः । इह कोटरा-
 न्ताः । पञ्च दीर्घविधौ कोटरादयो बोध्याः । तेषां कृतदीर्घाणां णत्वविधौ
 निर्देशो नियमार्थः । अग्रेशब्दस्य तु विध्यर्थः । पुरगावणम् । मिश्रका-
 वणम् । सिध्रकावणम् । शारिकावणम् । कोटरावणम् । 'एभ्य एव' इति
 किम् ? असिपत्रवनम् । वनस्याग्रे अग्रेवणम् । राजदन्तादिषु निपात-
 नात्सप्तम्या अलुक् । प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा । किंशुलुकागिरिः ।

१०४२ । वले ६।३।११८। वलप्रत्यये परे दीर्घः स्यात्संज्ञायाम् । कृषीवलः ।

१०४३ । मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् ६।३।११९। अमरावती ।
 'अनजिरादीनाम्' किम् ? अजिरवती । 'बह्वचः' किम् ? ब्रीहिमति ।
 'संज्ञायाम्' इत्येव । नेह-वलयवती ।

१०४४ शरादीनां च ६।३।१२० शरावती ।

१०४५ । इको वहेऽपीलोः ६।३।१२१। इगन्तस्य दीर्घः स्याद्-
 हे । ऋषीवहम् । कपीवहम् । 'इकः' किम् ? पिण्डवहम् । 'अपीलोः'

किम्? पीलुवहम् । *२८४अपीलवादानामिति वाच्यम्* । दाखवहम् ।

१०४६ । उपसर्गस्य घञ्मनुष्ये बहुलम् ६।३।१२२ । उपसर्ग-
स्य बहुलं दीर्घः स्याद्वज्रान्ते परे न तु मनुष्ये । परीपाकः—परिपाकः ।
'अमनुष्ये' किम्? निषादः ।

१०४७ । इकः काशे ६।३।१२३ । इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्या-
त्काशे । वीकाशः । नीकाशः । 'इकः' किम्? प्रकाशः ।

१०४८ । अष्टनः संज्ञायाम् ६।३।१२५ । उत्तरपदे दीर्घः । अष्टा-
पदम् । संज्ञायाम्' किम्? अष्टपुत्रः ।

१०४९ । चित्तेः कपि ६।३।१२७ । एकचित्तीकः । द्विचित्तीकः ।

१०५० । नरे संज्ञायाम् ६।३।१२९ । विश्वानरः ।

१०५१ । मित्रे चर्षो ६।३।१३० । विश्वामित्रः । 'ऋषौ' किम्?
विश्वमित्रो माणवकः । *२८५ःशुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छ-
पदेषु दीर्घो वाच्यः* । श्वादन्तः । इत्यादि ।

१०५२ । प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्प्यखदिरपीयूक्षाम्ब्योऽसं-
ज्ञायामपि ८।४।५ । एम्ब्यो वनस्य णत्वं स्यात् । प्रवणम् । कार्प्य-
वणम् । इह षात्परत्वाण्णत्वम् ।

१०५३ । विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ८।४।६ । एम्ब्यो वनस्य
णत्वं वा स्यात् । दूर्वावणम्—दूर्वावनम् । शिरीषवणम्—शिरीषवनम् ।
२८६ द्व्यच्चञ्जम्ब्यामेव । नेह—देवदाखवनम् । *८७ इरिकादिभ्यः
प्रतिषेधो वक्तव्यः* । इरिकावनम् । मिरिकावनम् ।

१०५४ । वाहनमाहितात् ८।४।८ । आरोप्य यदुह्यते तद्वावि-
स्थानिमित्तात्परस्य वाहननकारस्य णत्वं स्यात् । इक्षुवाहणम् । 'आहि-
तात्' किम्? इन्द्रवाहनम् । इन्द्रस्वामिकं वाहनमित्यर्थः । : वहतेल्युटि

वृद्धिरिहैव सूत्रे निपातनात् ।

१०५५ । पानं देशे ८।४।९। पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णत्वं स्याद् देशे गम्ये । क्षीरं पानं येषां ते क्षीरपाणा उशीनराः । सुरापाणाः प्राच्याः । पीयत इति पानम् । कर्मणि ल्युट् ।

१०५६ । वा भावकरणयोः ८।४।१०। 'पानस्य' इत्येव । क्षीर-पानम्-क्षीरपाणम् । * २८८ गिरिनद्यादीनां वा * । गिरिनदी—गिरिणदी । चक्रनितम्बा—चक्रणितम्बा ।

१०५७ । प्रातिपदिकान्तनुम्बिभक्तिषु च ८।४।११। पूर्वपद-स्थान्निमित्तात्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रातिपदिकान्ते-माषवापिणौ । नुमि-ब्रीहिवापाणि । विभक्तौ—माषवापेण । पक्षे 'मा-षवापिनौ' इत्यादि । उत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तदन्तस्यैव णत्वम् । नेह गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी । अत एव नुम्ग्रहणं कृतम् । अङ्गस्य नु-म्बिधानात्तङ्गको हि नुम्, न तूत्तरपदस्य । किं च 'प्रहिण्वन्' इत्यादौ हिवेनुमो णत्वार्थमपि नुम्ग्रहणम् । 'प्रेन्वनम्' इत्यादौ तु छुम्नादित्वात् । * २८९ युवादेर्न* । रम्ययूना । परिपक्वानि । 'एका-जुत्तरपदे णः' (सू. ३०७) 'नित्यम्' इत्युक्तम्, वृत्रहणौ । हरिं मानय-तीति हरिमाणी नुमि क्षीरपाणि । विभक्तौ—क्षीरपेण, रम्यविणा ।

१०५८ । कुमति च ८।४।१३। कवर्गवत्युत्तरपदे प्राग्वत् । हरि-कामिणौ । हरिकामाणि । हरिकामेण ।

१०५९ । पदव्यवायेऽपि ८।४।३८। पदेन व्यवधानेऽपि णत्वं न स्यात् । माषकुम्भवापेन । चतुरङ्गयोगेन । * २९० अतद्धित इति वाच्यम् * । आर्द्रगोमयेण । शुष्कगोमयेण ।

१०६० । कुस्तुम्बुरुणि जातिः ६।१।१४३। अत्र सुग्निपात्यते

कुत्सुम्बुरुधान्याक्रम् । क्लीबत्वमतन्त्रम् । 'जातिः' किम् ? कुत्सुम्बुरुणि ।
कुत्सितानि तिन्दुकीफलानीत्यर्थः ।

१०६१ । अपरस्पराः क्रियासातत्ये ६।१।१४४। सुणिपात्यते ।
अपरस्पराः सार्था गच्छन्ति । सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः । 'क्रिया'
इति किम् ? अपरपरा गच्छन्ति । अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्तीत्यर्थः ।

१०६२ । गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु ६।१।१४५। सुट्
सस्य षत्वञ्च निपात्यते । गावः पद्यन्तेऽस्मिन्देशे स गोभिः सेवितो गो-
ष्पदः । असेविते-अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे-गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् ।
'सेवित-' इत्यादि किम् ? गोः पदं गोपदम् ।

१०६३ । आस्पदं प्रतिष्ठायाम् ६।१।१४६। आत्मयापनाय
स्थाने सुट् निपात्यते । आस्पदम् । 'प्र' इति किम् ? आपदापदम् ।

१०६४ । आश्चर्यमनित्ये ६।१।१४७। अद्भुते सुट् । आश्चर्यं
यदि स भुज्जीत । 'अनित्ये' किम् ? आचर्यं कर्मशोभनम् ।

१०६५ । वर्चस्केऽवस्करः ६।१।१४८। कुत्सितं वर्चो वर्चस्कम्
अन्नमलम्, तस्मिन् सुट् । अवकीर्यत इति अवस्करः । 'वर्चस्के'
किम् ? अवकरः ।

१०६६ । अपस्करो रथाङ्गम् ६।१।१४९। अपकरोऽन्यः ।

१०६७ । विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा ६।१।१५०। पक्षे वि-
किरः । 'वावचनेनैव सुब्बिकल्पे सिद्धे विकिरग्रहणं तस्यापि शकुनेर-
न्यत्र प्रयोगो मा भूत्' इति वृत्तिः । तन्न, भाष्यविरोधात् ।

१०६८ । प्रतिष्कशश्च कशः ६।१।१५२। 'कश गतिशासनयोः'
इत्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचि सुट् निपात्यते षत्वञ्च । सहायः पुरोयायी
वा प्रतिष्कश इत्युच्यते । 'कशेः' किम् ? प्रतिगतः। कशां प्रतिकशोऽश्वः ।

यद्यपि कशेरुव कशा, तथापि कशेरिति धातोर्ग्रहणमुपसर्गस्य प्रतेर्ग्रहणार्थम् । तेन धात्वन्तरोपसर्गाच्च ।

१०६९ । प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ६।१।१५३। हरिश्चन्द्रग्रहणममन्त्रार्थम् । 'ऋषी' इति किम् ? प्रकण्वो देशः । हरिचन्द्रो माणवकः ।

१०७० । मस्करमस्करिणौ वेणुपरिवाजकयोः ६।१।१५४। मकरशब्दोऽव्युत्पन्नः, तस्य सुट् इति निपात्यते । 'वेणु—' इति किम् ? मकरो ग्राहः । मकरो समुद्रः ।

१०७१ । कास्तीराजस्तुन्दे नगरे ६।१।१५५। ईषत्तीरमस्यास्तीति कास्तीरं नाम नगरम् । अजस्येव तुन्दमस्येति अजस्तुन्दं नाम नगरम् । 'नगरे' किम् ? कातीरम् । अजतुन्दम् ।

१०७२ । कारस्करो वृक्षः ६।१।१५६। कारं करोतीति कारस्करो वृक्षः । अन्यत्र कारकरः । केचित्तु कस्कादिष्विदं पठन्ति, न सूत्रेषु ।

१०७३ । पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् ६।१।१५७। एतानि समुट्कानि निपात्यन्ते नाम्नि । पारस्करः । किष्किन्धा । तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च (ग) । तात्पूर्वं चत्वेन दकारोऽपि बोध्यः । तद्बृहतोर्दकारतकारौ लुप्येते, करपत्योस्तु सुट् । 'चोरदेवतयोः' इति समुदायोपाधिः । तस्करः । बृहस्पतिः । प्रायस्य चित्तिचित्तयोः (ग) प्रायश्चित्तिः । प्रायश्चित्तम् । वनस्पतिः । इत्यादि । आकृतिगणोऽयम् । इति समासाश्रयविधिप्रकरणम् ।

अथ तद्धितप्रकरणम् ।

[अथापत्यादिविकारान्तार्थसाधारणप्रत्ययाः]

१०७४ । समर्थानां प्रथमाद्वा ४।१।८२। इदं पदत्रयमधिक्रियते । 'प्राग्दिशः—' (सू० १९४७) इति यावत् । सामर्थ्यं परिनिष्ठितत्वम् ।

कृतसन्धिकार्यत्वमिति यावत् ।

१०७५ । प्राग्दीव्यतोऽण् ४।१।८३। 'तेन दीव्यति—' (सू१५५०)
इत्यतः प्राग् अण् अधिक्रियते ।

१०७६ । अश्वपत्यादिभ्यश्च ४।१।८४। इभ्योऽणस्यात्प्राग्दी-
व्यतीयेष्वर्थेषु । वक्ष्यमाणस्य ण्यस्याऽपवादः ।

१०७७ । तद्धितेष्वचामादेः ७।२।११७। जिति णिति च तद्धिते
परेऽचामादेरचो वृद्धिः स्यात् ।

१०७८ । किति च ७।२।११८। किति तद्धिते च तथा । अश्वप-
तेरपत्यादि आश्वपतम् । गाणपतम् । 'गाणपत्यो मन्त्रः' इति तु प्रामा-
दिकमेव ।

१०७९ । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यङ् ४।१।८५। दि-
त्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः स्यात् । अणोऽपवा-
दः । दैत्यः । अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः । प्राजापत्यः । 'यमाच्च'
इति काशिकायाम् । याम्यः । *२९१ पृथिव्या जाजौ* । पार्थिवा-
पार्थिवी । *२९२ देवाद्यजजौ* । दैव्यम्—दैवम् । *२९३ बहिषष्टि-
लोपो यञ्च* । बाह्यः । *२९४ ईकक्च* । बाहीकः । *२९५ स्था-
म्नोऽकारः* । अश्वत्थामः, पृषोदरादित्वात्सस्य तः । *२९६ भवार्थं
तु लुगवाच्यः* । अश्वत्थामा । *२९७ लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वका-
रः* । बाह्वादीजोऽपवादः । उडुलोमाः । उडुलोमान् । 'बहुषु' किम् ?
औडुलोमिः । *२९८ 'गोरजादिप्रसङ्गे यत्'* । गव्यम् । 'अजादि-
प्रसङ्गे' किम् ? गोभ्यो हेतुभ्य आगतं गोरूप्यम् । गोमयम् ।

१०८० । उत्सादिभ्योऽञ् ४।१।८६। औत्सः । *२९९ अग्नि-
कलिभ्यां ढगवक्तव्यः* । अग्नेरपत्यादि आग्नेयम् । कालेयम् ।

इत्यपत्यादिविकारान्तार्थसाधारणाः प्रत्ययाः ।

१०८१ । स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्सन्जौ भवनात् ४।१।८७। 'धान्या-
नां भवने—' (सू. १८०२) इत्यतः प्रागर्थेषु स्त्रीपुंसाभ्यां क्रमात्तन्सन्जौ
स्तः । स्त्रैणः । पौंसनः । वत्यर्थे न, 'स्त्री पुंवच्च' (सू. ९३४) इति ज्ञाप-
कात् । स्त्रीवत् । पुंवत् ।

१०८२ । द्विगोलुगनपत्ये ४।१।८८। द्विगोर्निमित्तं यस्तद्धितोऽ-
जादिरनपत्यार्थः प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लुक्स्यात् । पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः
पुरोडाशः पञ्चकपालः । 'द्विगोर्निमित्तम्' इति किम् ? पञ्चकपालस्येदं
खण्डं पाञ्चकपालम् । 'अजादिः' किम् ? पञ्चगर्गरूप्यम् । 'अनपत्ये'
किम् ? द्वयोर्मित्रयोरपत्यं द्वैमित्रिः ।

१०८३ । गोत्रेऽलुगचि ४।१।८९। अजादौ प्राग्दीव्यतीये विव-
क्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुक्स्यात् । गर्गाणां छात्राः 'वृद्धाच्छः' (सू. १३३९)

१०८४ । आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति ६।४।१५१। हलः पर-
स्यापत्ययकारस्य लोपः स्यात्तद्धिते परे न त्वाकारे । गार्गीयाः । प्रा-
ग्दीव्यतीये' किम् ? गर्गेभ्यो हितं गर्गीयम् । 'अचि' किम् ? गर्गेभ्य
आगतं गर्गरूप्यम् ।

१०८५ । यूनि लुक् ४।१।९०। अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते
युवप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । ग्लुचुकस्य गोत्रापत्यं ग्लुचुकायनिः, वक्ष्यमा-
णः फिन्, ततो यून्यण्, ग्लौचुकायनः । तस्य च्छात्रोऽपि ग्लौचुका-
यनः । अणो लुकि वृद्धत्वाभावाच्छो न ।

१०८६ । पैलादिभ्यश्च २।४।५९। एभ्यो युवप्रत्ययस्य लुक् ।
'पीलाया वा' (सू. ११२३) इत्यण्, तस्मात् 'अणो द्वयचः' (सू.
११८२) इति फिज, तस्य लुक्, पैलः पिता पुत्रश्च । 'तद्वाजा'

ज्ञाणः' (ग) । 'द्वयन्मगध-' (सू. ११९०) इत्यण्यन्तादाङ्गशब्दात्
'अणो द्वयचः' (सू. ११८२) इति फिञो लुक् । आङ्गः पिता पुत्रश्च ।

१०८७ । इजः प्राचाम् २।४।६०। गोत्रे य इञ् तदन्ताद्युवप्र-
त्ययस्य लुक्स्यात्, तच्चेद् गोत्रं प्राचां भवति । पन्नागारस्य अपत्यम्
'अत इञ्' (सू. १०९७), 'यञि जोश्च' (सू. ११०५) इति फक्, पा-
न्नागारिः पिता पुत्रश्च । 'प्राचाम्' किम् ? दाक्षिः पिता । दा-
क्षायणः पुत्रः ।

१०८८ । न तौल्वलिभ्यः २।४।६१। तौल्वल्यादिभ्यः परस्य
युवप्रत्ययस्य लुक् न स्यात् । पूर्वेण प्राप्तः । तुल्वलः, तत इञि फक्,
तौल्वलिः पिता । तौल्वलायनः पुत्रः ।

१०८९ । फक्फिजोरन्यतरस्याम् ४।१।९१। 'यूनि लुक्' (सू.
१०८५) इति नित्ये लुकि प्राप्ते विकल्पार्थं सूत्रम् । कात्यायनस्य
छात्राः कातीयाः—कात्यायनीयाः । यस्कस्यापत्यं यास्कः, शिवाद्यण्,
तस्यापत्यं युवा यास्कायनिः, 'अणो द्वयचः' (सू. ११८२) इति फिञ् ।
तस्य छात्राः यास्कोयाः—यास्कायनीयाः ।

अथापत्यार्थकप्रत्ययप्रकरणम् ।

१०९० । तस्यापत्यम् ४।१।९२। षष्ठ्यन्तात्कृतसन्धेः समर्थाद-
पत्येऽर्थे उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्यया वा स्युः । उपगोरपत्यम् औपगवः ।
आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धी बाधते ।

‘तस्येदमित्यपत्येऽपि बाधनार्थं कृतं भवेत् ।

उत्सर्गः शेष एवासौ वृद्धाऽन्यस्य प्रयोजनम् ॥

(श्लो० वा०) योगविभागस्तु भानोरपत्यं भानवः । 'कृतसन्धेः' किम् ?
सौत्थितिः । अकृतव्यूहपरिभाषया 'सावुत्थितिः' मा भूत् । समर्थपरिभा-

पया नेह-वल्गुमुपगोरपत्यं चैत्रस्य । 'प्रथमात्' किम् ? अपत्यवाचकात् षष्ठ्यर्थे मा भूत् । 'वा' ग्रहणाद्वाक्यमपि । 'दैवयज्ञि'-(सू. १२०३) इति सूत्रादन्यतरस्याङ्ग्रहणानुवृत्तेः समासोऽपि, उपग्वपत्यम् । जाति-त्वान्छीष्, औपगवी । आश्वपतः । दैत्यः । औत्सः । खैणः । पौस्नः ।

१०९१ । अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् ४।१।१६२ । अपत्यत्वेन विवक्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् ।

१०९२ । जीवति तु वंश्ये युवा ४।१।१६३ । वंश्ये पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव, न तु गोत्रसंज्ञम् ।

१०९३ । आतरि च ज्यायसि ४।१।१६४ । ज्येष्ठे आतरि जीवति कनीयांश्चतुर्थादिर्युवा स्यात् ।

१०९४ । वाऽन्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति ४।१।१६५ । आतुरन्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति पौत्रप्रभृतेरपत्यं जीवदेव युवसंज्ञं वा स्यात् । एकं जीवतिग्रहणमपत्यस्य विशेषणम्, द्वितीयं सपिण्डस्य । तरन्निर्देश उभयोर्लुक्पर्यायः । स्थानेन वयसा चोत्कृष्टे पितृव्ये 'मातामहे आतरि वा जीवति । गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्यायणः-गार्ग्यो वा । स्थविर'-इति किम् ? स्थानवयोन्यूने गार्ग्य एव । 'जीवति' इति किम् ? मृते मृतो वा गार्ग्य एव । *३००वृद्धस्य च पूजायामिति वाच्यम्* गोत्रस्यैव वृद्धसंज्ञा प्राचाम् । गोत्रस्य युवसंज्ञा पूजायां गम्यमानायास्तत्र भवान् गार्ग्यायणः । 'पूजा'-इति किम् ? गार्ग्यः । *३०१ यूनुश्च कुत्सायां गोत्रसंज्ञेति वाच्यम्* । गार्ग्यो जारुमः । 'कुत्सा'-इति किम् ? गार्ग्यायणः ।

१०९५ । एको गोत्रे ४।१।१६६ । गोत्रे एक एवापत्यप्रत्ययः स्यात् उपगोर्गोत्रापत्यम् औपगवः । गार्ग्यः । नाडायनः ।

गोत्रे स्वैकानसङ्ख्यानां प्रत्ययानां परम्परा ।

यद्वा स्वद्वयूनसङ्ख्येभ्योऽनिष्टोत्पत्तिः प्रसज्यते ॥ १ ॥

अपत्यं पितुरेव स्यात्ततः प्राचामपीति च ।

मतभेदेन तद्धान्यै सूत्रमेतत्तथोत्तरम् ॥ २ ॥

पितुरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगोस्त्वृतीये वाच्ये औपगवादिङ् स्यात् चतुर्थे तु अजीवज्ज्येष्ठे मृतवंश्ये औपगवेः फक् । इत्थं फगिजोः परम्परायां मूलाच्छततमे गोत्रे एकोनशतं प्रत्ययाः स्युः । पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तु तृतीये वाच्ये उपगोरणा इष्टे सिद्धेऽपि अण्णन्तादिभ्यः स्यात्, चतुर्थे फक् इति फगिजोः परम्परायां शततमे गोत्रेऽष्टनवतिरनिष्टप्रत्ययाः स्युः । अतो नियमार्थमिदं सूत्रम् । एवमुत्तरसूत्रेऽप्युक्तम् ।

१०९६ । गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् ४।१।९४। यून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात् । स्त्रियां तु न युवसंज्ञा । गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः । स्त्रियां गोत्रत्वादेक एव प्रत्ययः ।

१०९७ । अत इङ् ४।१।९५। अदन्तं यत्प्रातिपदिकं तत्प्रकृतिकात्षष्ठ्यन्तादिभ्यस्यादपत्येऽर्थे । दाक्षिः ।

१०९८ । बाह्वादिभ्यश्च ४।१।९६। बाहविः । औडुलोमिः । आकृतिगणोऽयम् ।

१०९९ । सुधातुरकङ् च ४।१।९७। चादिङ् । सुधातुरपत्यं सौधातकिः । *३०२ व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानां चेति वक्तव्यम्

११०० । न यत्राभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् ७।३।३। पदान्ताभ्यां यकारवकाराभ्यां परस्य न वृद्धिः, किं तु ताभ्यां पूर्वौ क्रमादैचावागमौ स्तः । वैयासकिः । वारुडकिः । इत्यादि ।

११०१ । गोत्रेऽकुञ्जादिभ्यश्चफल् ४।१।९८।

११०२ । व्रातच्छजोरस्त्रियाम् ५।३।११३। व्रातवाचिभ्यश्च-
जन्तेभ्यश्च स्वार्थे व्यः स्यान्न तु स्त्रियाम् । कौजायन्यः । बहुत्वे तद्वा-
जत्वाल्लुग्वक्ष्यते । ब्राध्नायन्यः । स्त्रियां कौजायनी, गोत्रत्वेन जाति-
त्वान्डीष् । अनन्तरापत्ये—कौजिः ।

११०३ । नडादिभ्यः फक् ४।१।१९। 'गोत्रे' इत्येव । नाडा-
यनः । चारायणः । अनन्तरो नाडिः ।

११०४ । हरितादिभ्योऽञ्जः ४।१।१००। एभ्योऽजन्तेभ्यो यूनि
फक् । हरितायनः । इह गोत्राधिकारेऽपि सामर्थ्याच्चून्ययम् । न हि
गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः । विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ।

११०५ । यजि जोश्च ४।१।१०१। गोत्रे यौ यजिभौ तदन्तात्फ-
क्स्यात् । 'अनाति' इत्युक्तेः 'आपत्यस्य—'(सू. १०८४) इति यलोपो
न, गार्ग्यायणः । दाक्षायणः ।

११०६ । शरद्वच्छुनकदर्भाद् शृगुवत्साग्रायणेषु ४।१।१०२।
गोत्रे फक् । अजिजोरपवादः । आद्यौ विदादी । शारद्वतायनो भार्गव-
श्चेत् । शारद्वतोऽन्यः शौनकायनो वात्स्यश्चेत् । शौनकोऽन्यः । दर्भा-
यण आग्रायणश्चेत् । दार्भिरन्यः ।

११०७ । द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् ४।१।१०३। एभ्यो
गोत्रे फक्वा । द्रौणायनः—द्रौणिः । पार्वतायनः—पार्वतिः । जैवन्तायनः—
जैवन्तिः । अनादिरिह द्रोणः । अश्वत्थामन्यनन्तरे तूपचारात् ।

११०८ । अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ्ज् ४।१।१०४। एभ्यो-
ऽञ्ज् गोत्रे, ये त्वन्नानृषयस्तेभ्योऽनन्तरे । सूत्रे स्वार्थे ष्यञ् । विदस्य
गोत्रापत्यं वैदः । अनन्तरो वैदिः, बाह्वादेराकृतिगणत्वादिञ् । पुत्रस्या-
पत्यं पौत्रः । दौहित्रः ।

११०९ । गर्गादिभ्यो यञ् ४।१।१०५। 'गोत्रे' इत्येव ।
गार्ग्यः । वात्स्यः ।

१११० । यजजोश्च २।४।६४। गोत्रे यद्यजन्तमजन्तं च तदवयव-
योरेतयोर्लुक्स्यात्तत्कृते बहुत्वे, न तु स्त्रियाम् । गर्गाः । वत्साः । विदाः ।
उर्वाः । 'तत्कृते' इति किम् ? प्रियगार्ग्याः । स्त्रियां तु 'गार्ग्यः' स्त्रियः ।
'गोत्रे' 'किम् ? दैप्याः । औत्साः । प्रवराध्यायप्रसिद्धमिह गोत्रम् ।
तेनेह न-पौत्राः । दौहित्राः ।

११११ । मधुबन्धोर्ब्राह्मणकौशिकयोः ४।१।१०६। गोत्रे यञ् ।
माधव्यो ब्राह्मणः । माधवोऽन्यः । बाभ्रव्यः कौशिकऋषिः । बाभ्रवोऽ-
न्यः । बभ्रुशब्दस्य गर्गादिपाठात्सिद्धे नियमार्थमिदम् । गर्गादिपाठफलं
तु लोहितादिकार्यम् । बाभ्रव्यायणी ।

१११२ । कपिबोधादाङ्गिरसे ४।१।१०७। गोत्रे यञ्स्यात् ।
काप्यः । बौध्यः । 'आङ्गिरसे' किम् ? कापेयः बौधिः ।

१११३ । वतण्डाच्च ४।१।१०८। 'आङ्गिरसे' इत्येव । वात-
ण्ड्यः । अनाङ्गिरसे तु गर्गादौ शिवादौ च पाठाद्यज्यौ, वातण्ड्यः—
वातण्ड्यः ।

१११४ । लुक् स्त्रियाम् ४।१।१०९। 'वतण्डाच्च' (सू. १११३)
इति विहितस्य लुक्स्यात्स्त्रियाम् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङोन्, वतण्डी । अ-
नाङ्गिरसे तु वातण्ड्यायनी । लोहितादित्वात्स्फः । आणे । तु वातण्डी ।
ऋषित्वाद्द्वयमाणः व्यङ् न ।

१११५ । अश्ववादिभ्यः फञ् ४।१।११०। गोत्रे । आश्वायनः ।
'पुंसि जाते' (ग) । पुंसीति तु प्रकृतिविशेषणम् । जातस्य गोत्रापत्यं
जातायनः । 'पुंसि' इति किम् ? जाताया अपत्यं जातेयः ।

१११६ । भर्गात्त्रैगते ४।१।१११। गोत्रे फञ् । भार्गयणस्त्रै-
गर्तः । भार्गिरन्यः ।

१११७ । शिवादिभ्योऽण् ४।१।११२। 'गोत्रे' इति निवृत्तम् ।
शिवस्यापत्यं शैवः । गाङ्गः । पक्षे तिकादित्वात्फिञ्, गाङ्गायनिः ।
शुभ्रादित्वाड्ढक्, गाङ्गेयः ।

१११८ । अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः ४।१।
११३। अवृद्धेभ्यो नदीमानुषीनामभ्योऽणस्यात् । ढकोऽपवादः । यामुनः ।
नार्मदः । चिन्तिताया अपत्यं चैन्तितः । 'अवृद्धेभ्यः' किम् ? वासव
दत्तेयः । 'नदी'-इत्यादि किम् ? वैनतेयः । तन्नामिकाभ्यः' किम् ? शो-
भनाया अपत्यं शौभनेयः ।

१११९ । ऋष्यन्धकवृष्णिङ्कुरुभ्यश्च ४।१।११४। ऋषयो मन्त्र-
द्रष्टारः । वासिष्ठः । वैश्वामित्रः । अन्धकेभ्यः-इवाफलकः । वृष्णिभ्यः-
वासुदेवः । आनिरुद्धः । 'शौरिः' इति तु बाह्यादित्वादिञ् । कुरुभ्यः-
नाकुलः साहदेवः । इज एवायमपवादः, मध्येऽपवादन्यायात् । अत्रिश्-
ब्दात्तुप रत्वाड्ढक् । आत्रेयः ।

११२० । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ४।१।११५। सङ्ख्या-
दिपूर्वस्य मातृशब्दस्योदादेशः स्यादणप्रत्ययश्च । द्वैमातुरः । षाण्मातुरः ।
साम्मातुरः । भाद्रमातुरः । आदेशार्थं वचनम् । प्रत्ययस्तूत्सर्गेण सिद्धः ।
खीलिङ्गनिर्देशोऽर्थापेक्षः । तेन धान्यमातुर्न । 'सङ्ख्या'-इति किम् ?
सौमात्रः । शुभ्रादित्वाद् द्वैमात्रेयः ।

११२१ । कन्यायाः कनीनः च ४।१।११६। ढकोऽपवादोऽण्
तत्सन्नियोगेन कनीनादेशश्च । कानीनो व्यासः कर्णश्च । अनूढाया
एवापत्यमित्यर्थः ।

११२२ । विकर्णशुद्धच्छगलाद् वत्सभरद्वाजान्निषु ४।१।

११७। अपत्येऽण । वैकर्णो वात्स्यः । वैकर्णिरन्यः । शौङ्गो भारद्वाजः । शौङ्गिरन्यः । छागल आत्रेयः । छागलिरन्यः । केचित्तु 'शुङ्गा' इत्या-
वन्तं पठन्ति । तेषां ढक्प्रत्युदाहरणम् । शौङ्गेयः ।

११२३ । पीलाया वा ४।१।११८। तन्नामिकाणं वाधित्वा
'द्वयचः' (सू. ११२६) इति ढकि प्राप्ते पक्षेऽण्विधीयते । पीलाया अप-
त्यं पैलः—पैलेयः ।

११२४ । ढक्च मण्डूकात् ४।१।११९। चादण् । पक्षे इष् ।
माण्डूकेयः—माण्डूकः—माण्डूकिः ।

११२५ । स्त्रीभ्यो ढक् ४।१।१२०। स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढकस्यात् ।
वैनतेयः । बाह्वादित्वात् सौमित्रिः । शिवादित्वात् सापत्नः ।

११२६ । द्वयचः ४।१।१२१। द्वयचः स्त्रीप्रत्ययान्तादपत्ये ढक् ।
तन्नामिकाणोऽपवादः । दात्तेयः । 'पार्थः' इत्यत्र तु 'तस्येदम्' (सू.
१५०२) इत्यण् ।

११२७ । इतश्चानिजः ४।१।१२२। इकारान्ताद् द्वयचोऽपत्ये
ढकस्यात्, न त्विजन्तात् । दौलेयः । नैधेयः ।

११२८ । शुभादिभ्यश्च ४।१।१२३ । ढकस्यात् । शुभस्यापत्यं
शौभ्रेयः ।

११२९ । विकर्णकुषीतकात्काश्यपे ४।१।१२४ । अपत्ये ढक् ।
वैकर्णेयः । कौषीतकेयः । अन्यो वैकर्णिः, कौषीतकिः ।

११३० । भ्रुवो बुक्च ४।१।१२५ । चाड्ढक् । भ्रौवेयः ।

११३१ प्रवाहणस्य ढे ७।३।२८ । प्रवाहणशब्दस्योत्तरपदस्या-
चामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ढे परे । प्रवाहणस्यापत्यं प्रावाह-
णेयः—प्रवाहणेयः ।

११३२ । तत्प्रत्ययस्य च ७।३।२९। ढान्तस्य प्रवाहणस्योत्तर-
पदस्यादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा । प्रवाहणेयस्यापत्यम् प्रवाहणे-
यिः—प्रवाहणेयिः । बाह्यतद्धितनिमित्ता वृद्धिर्वाश्रयेण विकल्पेन बाधितं
न शक्यते इति सूत्रारम्भः ।

११३३ । कल्याण्यादीनामिन्ङ् ४।१।१२६ । एषामिन्ङ-
देशः स्यात्, ढक्च । काल्याणिनेयः । बान्धकिनेयः । ।

११३४ । कुलटाया वा ४।१।१२७ । इन्ङ्मात्रं विकल्प्यते
ढक्तु नित्यः पूर्वैणैव । कौलटिनेयः—कौलटेयः । सती भिक्तुव्यत्र
कुलटा । या तु व्यभिचारार्थं कुलान्यटति तस्याः 'क्षुद्राभ्यो वा'
(सू.११३९) इति पक्षे ढक् । कौलटेयः ।

११३५ । हृद्गसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च ७।३।१९ । हृदाद्यन्ते
पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरचो वृद्धिर्भिति णिति किति च । सुहृदोऽपत्यं
सौहार्दः । सुभगाया अपत्यं सौभागिनेयः । सक्तुप्रधानाः सिन्धव-
सक्तुसिन्धवः, तेषु भवः । साक्तुसैन्धवः ।

११३६ । चटकाया ऐरक् ४।१।१२८ । *३०३ चटकादिति
वाच्यम्* । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया स्त्रिया अपि । चटकस्य चटकाया
वा अपत्यं चाटकैरः । *३०४ स्त्रियामपत्ये लुग्वक्तव्यः* । तयोरेव
स्यपत्यं चटका । अजादित्वाद्वाप् ।

११३७ । गोधाया ढक् ४।१।१२९ । गौधेरः । शुभ्रादित्वात्पक्षे
ढक्, गौधेयः ।

११३८ । आरगुदीचाम् ४।१।१३० । गौधारः । रका सिद्धे
आकारोच्चारणमन्यतो विधानार्थम्, जडस्यापत्यं जाडारः । पण्डस्या-
पत्यं पाण्डारः ।

११३९ । क्षुद्राभ्यो वा ४।१।१३१ । अङ्गहीनाः शीलहीनाश्च
क्षुद्राः, ताभ्यो वा ढक् । पत्ते ढक् । काणेरः—काणेत्यः—दासेयः ।

११४० । पितृष्वसुशृण् ४।१।१३२ । अणोऽपवादः । पैतृष्वस्त्रीयः

११४१ । ढकि लोपः ४।१।१३३ । पितृष्वसुरन्त्यस्य लोपः स्या-
ढकि । अत एव शापकाढक् । पैतृष्वसेयः ।

११४२ । मातृष्वसुश्च ४।१।१३४ । पितृष्वसुर्यदुक्तं तदस्यापि
स्यात् । मातृष्वस्त्रीयः—मातृष्वसेयः ।

११४३ । चतुष्पाद्भ्यो ढञ् ४।१।१३५ ।

११४४ । ढे लोपोऽकद्रूवाः ६।४।१४७ । कद्रूभिन्नस्योवर्णान्तस्य
भस्य लोपः स्याद्धे परे । कामण्डलेयः । कमण्डलुशब्दश्चतुष्पा-
ज्जातिविशेषे ।

११४५ । गृष्ट्यादिभ्यश्च ४।१।१३६ । एभ्यो ढञ् स्यात् । अण्ड-
कोरपवादः । गार्ष्टेयः । मित्रयोरपत्यम्, ऋथ्यणि प्राप्ते ढञ् ।

११४६ । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरित्यः ७।३।२ । एषां यका-
रादेरित्य् आदेशः स्यात् भिति णिति किति च तद्धिते परे । इति इया-
देशे प्राप्ते ।

११४७ । दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्याशिनेय-
वाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाक्रमैत्रेयहिरण्मयानि ६।
४।१७४ । एतानि निपात्यन्ते । इति युलोपः, मैत्रेयः । मैत्रेयो ।

११४८ । यस्कादिभ्यो गोत्रे २।४।६३ । एभ्योऽपत्यप्रत्ययस्य
लुक्स्यात्तत्कृते बहुत्वे, न तु स्त्रियाम् । मित्रयवः ।

११४९ । अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च २।४।६५ ।
एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य लुक्स्यात्तत्कृते बहुत्वे, न तु स्त्रियाम् । अत्रयः ।

भृगवः । कुत्साः । वसिष्ठाः । गोतमाः अङ्गिरसः ।

११५० । बह्वच इजः प्राच्यभरतेषु २।४।६६। बह्वचः परोष्ट
इज् प्राच्यगोत्रे भरतगोत्रे च वर्तमानस्तस्य लुक्स्यात् । पन्नागाराः
युधिष्ठिराः ।

११५१ । न गोपवनादिभ्यः २।४।६७। एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य
लुग्न स्यात् । विदाद्यन्तर्गणोऽयम् । गौपवनाः । शैग्रवाः ।

११५२ । तिककितवादिभ्या द्वन्द्वे २।४।६८। एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य
यस्य बहुत्वे लुक्स्याद् द्वन्द्वे । तैकायनश्च कैतवायनश्च 'तिकादिभ्यः
फिञ्' (सू० ११००), तस्य लुक्, तिककितवाः ।

११५३ । उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे २।४।६९। एभ्यो
गोत्रप्रत्ययस्य बहुत्वे लुग्वा स्याद् द्वन्द्वे चाद्वन्द्वे च । औपकायनाश्च
लामकायनाश्च 'नडादिभ्यः फक्' (सू० ११०३), तस्य लुक्, उपका-
लमकाः—औपकायनलामकायनाः । आष्ट्रककपिष्ठलाः—आष्ट्रकिकापिष्ठ-
लयः । लमकाः—लामकायनाः ।

११५४ । आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् २।४।७०।
एतयोरवयवस्य गोत्रप्रत्ययस्याणो यञश्च बहुषु लुक्स्यात्, अवशिष्टस्य
प्रकृतिभागस्य यथासङ्ख्यम् 'अगस्ति' 'कुण्डिनच्' एतावादेशौ स्तः ।
अगस्तयः । कुण्डिनाः ।

११५५ । राजश्वशुराद्यत् ४।१।१३७। *३०५ राज्ञो जातावे-
वेति वाच्यम्* ।

११५६ । ये चाभावकर्मणोः ६।४।१६८। यादौ तद्धिते परेऽन्त्र-
कृत्या स्यान्न तु भावकर्मणोः । राजन्यः । श्वशुर्यः । जातिग्रहणाच्च,
द्रादावुत्पन्नो राजनः ।

११५७ । अन् ६।४।१६७। अणि अन् प्रकृत्या स्यात् । इति
रोट्लोपो न । 'अभावकर्मणोः' किम् ? राज्ञः कर्म भावो वा राज्यम् ।

११५८ । संयोगादिश्च ६।४।१६६। इन् प्रकृत्या स्यादणि परे ।
क्रिणोऽपत्यं चाक्रिणः ।

११५९ । न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः ६।४।१७०। मपूर्वोऽन् प्रकृत्या
स्यादपत्येऽणि । भाद्रसामः । 'मपूर्वः' किम् ? सौत्वनः । 'अपत्ये'
कर्म ? चर्मणा परिवृतः चार्मणो रयः । 'अवर्मणः' किम् ? चक्रवर्मणो-
पत्यं चाक्रवर्मणः । *३०६ वा हितनाम्न इति वाच्यम्* । हित-
ान्नोऽपत्यं हैतनामः-हैतनामनः ।

११६० । ब्राह्मोऽजातौ ६।४।१७१। योगविभागोऽत्र कर्तव्यः ।
ब्राह्मः' इति निपात्यतेऽनपत्येऽणि । ब्राह्मं हविः । ततः 'अ जातौ' ।
पत्ये जातावणि ब्रह्मण्टिलोपो न स्यात् । ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मणः ।
अपत्ये' किम् ? ब्राह्मी औषधिः ।

११६१ । औक्षमनपत्ये ६।४।१७३। अणि टिलोपो निपात्यते ।
मौक्षम् पदम् । 'अनपत्ये' किम् ? उक्षणोऽपत्यम् ,

११६२ । षपूर्वहन्ष्टतराज्ञामणि ६।४।१३५। षपूर्वो योऽन्
स्य हनादेश्च भस्यातो लोपोऽणि । औक्षणः । ताक्षणः । औणधनः ।
ष्टतराज्ञोऽपत्यं धार्तराज्ञः । 'षपूर्व—' इति किम् ? सामनः । 'अणि'
किम् ? ताक्षण्यः ।

११६३ । क्षत्राद्धः ४।१।१३८। क्षत्रियः । 'जातौ' इत्येव ।
क्षत्रिरन्यः ।

११६४ । कुलात्खः ४।१।१३९। कुलीनः । तदन्तादपि, उत्तरसूत्रे
'अपूर्वपदात्' इति लिङ्गात् । आढ्यकुलीनः ।

११६५ अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ्ढकजौ ४।१।१४०। 'कुल
इत्येव । पक्षे खः । कुल्यः—कौलेयकः—कुलीनः । 'पद' ग्रहणं किं
बहुकुल्यः—बाहुकुलेयकः—बहुकुलीनः ।

११६६ । महाकुलादञ्खजौ ४।१।१४१। 'अन्यतरस्याम्' इति
नुवर्तते । पक्षे खः । माहाकुलः—माहाकुलीनः—महाकुलीनः ।

११६७ । दुष्कुलाङ्ढक् ४।१।१४२। पूर्ववत्पक्षे खः । दौष्कु-
यः—दुष्कुलीनः ।

११६८ । स्वसुश्छः ४।१।१४३। स्वस्त्रीयः ।

११६९ । आतुर्व्यञ्च ४।१।१४४। चाञ्छः । अणोऽपवादः
आतृव्यः—भ्रात्रीयः ।

११७० । व्यन् सपत्ने ४।१।१४५। भातुर्व्यन् स्यादपत्ये, प्रह-
प्रत्ययसमुदायेन शत्रौ वाच्ये । आतृव्यः शत्रुः । 'पाप्मना आतृव्ये
इति तूपचारात् ।

११७१ । रेवत्यादिभ्यष्टक् ४।१।१४६।

११७२ । ठस्येकः ७।३।५०। अङ्गात्परस्य ठस्येकादेशः स्यात्
रैवतिकः ।

११७३ । गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च ४।१।१४७। गोत्रं वा
तद्वाचकाञ्छब्दाण्यठकौ स्तः कुत्सायाम् । सामर्थ्याद्गुणि । गार्ग्य-
अपत्यं गार्गः—गार्गिको वा जालमः । 'भस्याडे तद्धिते' (वा० २१५)
इति पुंवद्भावाद्गार्ग्यशब्दाण्यठकौ, 'यस्य—' (सू० ३११) इति लो-
'आपत्यस्य—' (सू० १०८४) इति यलोपः ।

११७४ । वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु बहुलम् ४।१।१४८। सुवीरदे-
भवाः सौवीराः । वृद्धात्सौवीरगोत्राद्गुणि बहुलं ठक्स्यात्कुत्सायाव-

भागवित्तेः—भागवित्तिकः । पक्षे फक्, भागवित्तायनः ।

११७५ । फेक्ष् च ४।१।१४९। फिञन्तात्सौवीरगोत्रादपत्ये छः
ठक्च कुत्सने गम्ये । यमुन्दस्यापत्यं यामुन्दायनिः' तिकादित्वात्फिञ्,
तस्यापत्यं यामुन्दायनोयः—यामुन्दायनिकः । 'कुत्सने' किम् ? यामु-
न्दायनिः । औत्सर्गिकस्याणो 'ण्यक्षत्रिय—' (सू० १२७८) इति
लुक् । सौवीर—' इति किम् ? तैकायनिः ।

११७६ । फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ ४।१।१५०। सौवी-
रेषु । नैह यथासङ्ख्यम्, अल्पाक्षरस्य परनिपाताल्लिङ्गात् इति वृत्ति-
कारः । भाष्ये तु 'यथासङ्ख्यमेव' इति स्थितम् । फाण्टाहृतः—फाण्टा-
हृतायनिः । मैमतः—मैमतायनिः ।

११७७ । कुर्वादिभ्यो ण्यः ४।१।१५१। अपत्ये । कौरव्या ब्रा-
ह्मणाः । वावदूक्याः । 'सम्राजः क्षत्रिये' (ग) । ।साम्राज्यः ।
साम्राजोऽन्यः ।

११७८ । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च ४।१।१५२। एभ्यो ण्यः ।
'एति संज्ञायाम्—' (सू० १०२५) इति सत्य षः । हारिषेण्यः । ला-
क्ष्ण्यः । कारिः शिल्पी, तस्मात्-तान्नुवाच्यः । कौम्भकार्यः । नापित्यः ।

११७९ । उदीचामिञ् ४।१।१५३। हारिषेणिः लाक्षणिः ।
तान्नुवायिः । कौम्भकारिः । नापितात्तु परत्वात्फिञेव, नापितायनिः ।

३०७ तक्षणोऽण उपसङ्ख्यानम् । ताक्षणः । पक्षे ताक्षण्यः ।

११८० । तिकादिभ्यः फिञ् ४।१।१५४। तैकायनिः ।

११८१ । कौसल्यकर्मार्थाभ्यां च ४।१।१५५। अपत्ये फिञ् ।
इजोऽपवादः । 'परमप्रकृतेरेवायमिज्यते' (भा० इ०) । प्रत्यय-
सन्नियोगेन प्रकृतिरूपं निर्यात्यते । कोसलस्यापत्यं कौसल्यायनिः ।

कर्मारस्यापत्यं कार्मार्यायणिः । *३०८ छागवृषयोरपि* । छाग्या-
यनिः । वार्यायणिः ।

११८२ । अणो द्व्यचः ४।१।१५६। अपत्ये फिज् । इजोऽपवादः
कार्यायणिः । 'अणः' इति किम् ? दाक्षायणः । 'द्व्यचः' किम् ? औप-
गविः । *३०९ त्यदादीनां फिज्वा वाच्यः* । त्यादायनिः—त्यादः ।

११८३ । उदीचां वृद्धादगोत्रात् ४।१।१५७। आम्रगुप्तायनिः ।
प्राचां तु 'आम्रगुप्तिः' 'वृद्धात्' किम् ? दाक्षिः । 'अगोत्रात्' किम् ?
औपगविः ।

११८४ । वाकिनादीनां कुक्च ४।१।१५८। अपत्ये फिज्वा ।
वाकिनस्यापत्यं वाकिनकायनिः—वाकिनिः ।

११८५ । पुत्रान्तादन्यतरस्याम् ४।१।१५९। अस्माद्वा फिज्-
द्धस्तस्मिन्परे पुत्रान्तस्य वा कुक्विधीयते । गार्गीपुत्रकायणिः गार्गी-
पुत्रायणिः—गार्गीपुत्रिः ।

११८६ । प्राचामवृद्धात्फिज्बहुलम् ४।१।१६०। ग्लुचुकायनिः ।

११८७ । मनोजातावज्यतौ पुक्च ४।१।१६१। समुदायार्थो
जातिः । मानुषः—मनुष्यः ।

११८८ । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् ४।१।१६८। जनपदक्षत्रि-
ययोर्वाचकादञ् स्यादपत्ये । 'दाण्डिनायन—' (सू० ११४७) इति
सूत्रे निपातनाद्विलोपः । ऐच्चाकः । ऐच्चाकौ । क्षत्रियसमानशब्दाज्ज-
नपदात्तस्य राजन्यपत्यवत् , तद्राजमाचक्ष्णस्तद्राज इत्यन्वर्थसंज्ञा-
सामर्थ्यात् । पञ्चालानां राजा पाञ्चालः । *३१० पुरोरणवक्तव्यः* ।
पौरवः । *३११ पाण्डोर्दर्थण्* । पाण्ड्यः ।

११८९ । सालवेयगान्धारिभ्यां च ४।१।१६९।

पत्येऽञ् । 'वृद्धेत—' (सू ११९१) इति व्यङ्गोऽपवादः । साल्वेयः ।
गान्धारः । तस्य राजन्यप्येवम् ।

११९० । द्वयञ्सगधकलिङ्गसूरमसादण् ४।१।१७०। अञोऽप-
वादः । द्वयच्-आङ्गः, वाङ्गः, सौङ्गः । मागधः । कालिङ्गः । सौरमसः ।
तस्य राजन्यप्येवम् ।

११९१ । वृद्धेतकोसलाजादाञ्ज्यह् ४।१।१७१। वृद्धात्-आम्ब-
धयः । सौवीर्यः । इत्-आवन्त्यः । कौसल्यः । अजादस्यापत्यम् अजाधः ।

११९२ । कुरुनादिभ्यो ण्यः ४।१।१७२। कौरव्यः । नैषध्यः ।
'स नैषधस्यार्थपतेः' इत्यादौ तु शैषिकोऽण् ।

११९३ । साल्वावयवप्रत्यग्रथकऋक्शमकादिञ् ४।१।१७३।
साल्वो जनपदस्तदवयवा उदुम्बरादयस्तेभ्यः प्रत्यग्रथादिभ्यस्त्रिभ्यश्च
इञ् । अञोऽपवादः । औदुम्बरिः । प्रात्यग्रथिः । कालकूटिः । आशम-
किः । राजन्यप्येवम् ।

११९४ । ते तद्राजाः ४।१।१७४। अजादय एतत्संज्ञाः स्युः ।

११९५ । तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् २।४।६२। बहुष्वर्थेषु
तद्राजस्य लुक्स्यात्तदर्थकृतबहुत्वे, न तु स्त्रियाम् । इन्द्राकवः । पञ्चा-
लाः । इत्यादि । कथं तर्हि 'कौरव्याः पशवः' 'तस्यामेव रघोः पाण्ड्याः'
इति च ? कौरव्ये पाण्ड्ये च साधवः इति समाधेयम् । 'रघूणामन्वयं
वक्ष्ये' 'निरुध्यमानायदुभिः कथञ्चित्' इति तु रघुयदुशब्दयोस्तदपत्ये
लक्षणया ।

११९६ । कम्बोजाल्लुक् ४।१।१७५। अस्मात्तद्राजस्य लुक् ।
कम्बोजः । कम्बोजौ । *३१२कम्बोजादिभ्य इति वक्तम्* । चोलः ।
शकः । द्वयजलक्षणस्याणो लुक् । केरलः । यवनः । अणो लुक् । 'कम्बो-

जाः समरे' इति पाठः सुगमः । दीर्घपाठे तु कम्बोजोऽभिजनो येषां
त्यर्थः । 'सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ, (सू० १४७५) इत्यण् ।

११९७। स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च ४।१।१७६। तद्राज
लुक्स्यात् । अवन्ती । कुन्ती । कुरुः ।

११९८ । अतश्च ४।१।१७७। तद्राजस्याकारस्य स्त्रियां लुक्स्यात्
शूरसेनी । मद्रौ । कथं 'माद्रौसुतौ' इति ? 'ह्रस्व एव पाठः' इति हरदत्त
भर्गादित्वं वा कल्प्यम् ।

११९९ । न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ४।१।१७८। पश्यत
द्राजस्य न लुक् । पाञ्चाली । वैदर्भी । आङ्गी । वाङ्गी । मागधी ।
प्राच्याः । भार्गी । कारुशी । कैकेयी । 'कैकयी' इत्यत्र तु जन्यजनक
भावज्ञक्षणे पुंयोगे ङीष् । 'युधा' 'शुका'भ्यां 'द्वयचः' (सू० ११२१)
इति ढक् । ततः स्वार्थे 'पश्चादियौधेयादिभ्योऽणञौ' (सू० २०७०) इति
ञ् । 'शार्ङ्गैरवाचनः—' (सू० ५२८) इति ङीन् । 'अतश्च' (सू० ११२२)
इति लुकि तु ढगन्तत्वान्ङीप्युदात्तनिवृत्तिस्वरः स्यात् । यौधेयी शौक्यौ

१२००। अणिजोरनार्षयोगुरुपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे ४।१।१७९।
ज्यादीनामन्त्यमुत्तमं, तस्य समीपमुपोत्तमम् । गोत्रे यावणिजौ वि
तावनाषौ तदन्तयोगुरुपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियां ष्यङादेश
स्यात् । 'निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति' (प. १३) इत्यणिजोरेव
षङावितौ । 'यङश्चाप्' (सू० ५२९) कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री कौमुदगन्ध्या
वाराह्या । 'अनार्षयोः' किम् ? वासिष्ठी । वैश्वामित्री । 'गुरुपोत्तमयोः'
किम् ? औषगवी, जातिलक्ष्णो ङीष् । 'गोत्रे' किम् ? अहिच्छत्रे जात
आहिच्छत्री ।

१२०१। गोत्रावयवात् ४।१।१८०। गोत्रावयवा गोत्रामिमताः

कुलाख्यास्ततो गोत्रे विहितयोरणिजोः स्त्रियां व्यङ्गदेशः स्यात् । अगुरुपोत्तमार्थं आरम्भः । पौणिक्या भौणिक्या ।

१२०२ । क्रौड्यादिभ्यश्च ४।१।८०। स्त्रियां व्यङ्गप्रत्ययः स्यात् । अगुरुपोत्तमार्थोऽनणिवर्थश्चाारम्भः । क्रौड्या । व्याड्या । सूत युवत्याम् (ग०) सूत्या । 'भोज क्षत्रिये' (ग०) । भोज्या ।

१२०३ । दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् ४।१।८१। एभ्यश्चतुर्भ्यः ष्यङ् वा । अगोत्रार्थमिदम् । गोत्रेऽपि परत्वात्प्रवर्तते । पक्षे 'इतो मनुष्य—' (सू०५२१) इति ङीष् । दैवयज्ञ्या—दैवयज्ञी । इत्यादि । इति अपत्याद्यर्थकप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते रक्ताद्यर्थकप्रकरणम् ।

१२०४ । तेन रक्तं रागात् ४।२।१। रज्यतेऽनेनेति रागः । कषायेण रक्तं वल्लं काषायम् । माञ्जिष्ठम् । 'रागात्' किम् ? देवदत्तेन रक्तं वल्लम् ।

१२०५ । लाक्षारोचनाट्टक् ४।२।२। लाक्षिकः । रौचनिकः । *३१३शकलकर्दमाभ्यामुपसख्यानम्* । शाकलिकः । कार्दमिकः । 'आभ्यामणपि' इति वृत्तिः । शाकलः । कार्दमः । *३१४नील्या अन्* । नील्या रक्तं नीलम् । *३१५पीतात्कन्* पीतकम् । *३१६हरिद्रामहारजनाभ्यामन्* । हरिद्रम् । माहारजनम् ।

१२०६ । नक्षत्रेण युक्तः कालः ४।२।३। पुष्येण युक्तं पौषम् अहः । पौषी रात्रिः ।

१२०७ । लुवविशेषे ४।२।४। पूर्वेण विहितस्य लुप्स्यात् पष्टिदण्डात्मककालस्यावान्तरविशेषश्चेन्न गम्यते । अद्यपुष्यः । कथं तर्हि 'पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी' इति ? 'विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकातिकी-

चैत्रीभ्यः' (सू. १२२७) इति निर्देशेन पौर्णमास्यामयं लुब्नेति ज्ञाप्ति-
त्वात् । श्रवणशब्दात्तु अत एव लुप् युक्तवद्भावाभावश्च । अबाधकान्य-
निपातनानि । श्रावणी ।

१२०८ । संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् ४।२।९। विशेषा-
ऽयमारम्भः । श्रवणा रात्रिः । अश्वत्थो मुहूर्तः । 'संज्ञायाम्' किम्
श्रावणी । आश्वत्थी ।

१२०९ । द्वन्द्वच्छः ४।२।१०। ननत्रद्वन्द्वद्युक्ते काले छः स्याद्वि-
शेषे सत्यसति च । तिष्यपुनर्वसवीयमहः । राधानुराधीया रात्रिः ।

१२१० । दृष्टं साम ४।२।११। 'तेन' इत्येव । वसिष्ठेन दृष्टं वासि-
साम । *३१७अस्मिन्नर्थेऽण् डिद्धा वक्तव्यः* । उशनसा दृष्टम् औ-
शनम्—औशनसम् ।

१२११ । कलेर्दक् ४।२।१२। कलिना दृष्टं कालेयं साम ।

१२१२ । वामदेवाङ्गुयङ्गुयौ ४।२।१३। वामदेवेन दृष्टं साम वाम-
देव्यम् ।

'सिद्धे यस्येति लोपेन किमर्थं ययतौ डितौ ॥

ग्रहणं माऽतदर्थेऽभूद्द्वामदेव्यस्य नञ्स्वरे' ।

१२१३ । परिवृतो रथः ४।२।१४। वल्लैः परिवृतो वालो रथः ।
'रथः' किम् ? वल्लेण परिवृतः कायः । समन्ताद्वेष्टितः परिवृत उच्यते ।
तेनेह न-छात्रैः परिवृतो रथः

१२१४ । पाण्डुकम्बलादिनिः ४।२।१५। पाण्डुकम्बलेन परि-
वृतः पाण्डुकम्बली । पाण्डुकम्बलशब्दो राजास्तरणवर्णकम्बलस-
वाचकः । मत्वर्थीयेनैव सिद्धे वचनमणो निवृत्त्यर्थम् ।

१२१५ । द्वैपवंयाघ्रादञ् ४।२।१६। द्वीपिनो विकारो द्वैपम् ।

तेन परिवृतो द्वैपो रथः । एवं वैयाघ्रः ।

१२१६ । कौमारापूर्ववचने ४।२।१३। 'कौमार' इत्यविभक्तिको निर्देशः । अपूर्वत्वे निपातनमिदम् । अपूर्वपतिं कुमारीं पतिरुपपन्नः कौमारः पतिः । यद्वा, अपूर्वपतिः कुमारी पतिमुपपन्ना कौमारी भार्या ।

१२१७ । तत्रोद्धृतममन्त्रेभ्यः ४।२।१४। शगवे उद्धृतः शाराव ओदनः । उद्धरतिरिहोद्धरणपूर्वके निधाने वर्तते, तेन सप्तमी । उद्धृत्य निहित इत्यर्थः ।

१२१८ । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते ४।२।१५। 'तत्र' इत्येव । समुदायेन चेद्व्रतं गम्यते । स्थण्डिले शैते स्थाण्डिलो भिदुः ।

१२१९ । संस्कृतं भक्षाः ४।२।१६। सप्तम्यन्तादण् स्यात्संस्कृते-
ऽर्थे यत्संस्कृतं भक्षाश्चेत्ते स्युः । आष्ट्रे संस्कृताः आष्ट्रा यवाः । अष्टसु कपालेषु संस्कृतः अष्टाकपालः पुरोडाशः ।

१२२० । शूलोखाद्यत् ४।२।१७। अणोऽपवादः । शूले संस्कृतं शूल्यं मांसम् । उखा पात्रविशेषः, तस्यां संस्कृतम् उख्यम् ।

१२२१ । दध्नष्टक् ४।२।१८। दध्नि संस्कृतं दाधिकम् ।

१२२२ । उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ४।२।१९। ठक्स्यात् । पक्षेऽण् ।

१२२३ । इसुसुक्तान्तात्कः ७।३।५१। 'इस्' 'उस्' 'उक्' 'त' एतदन्तात्परस्य ठस्य कः स्यात् । उदकेन श्वयति वर्धते इत्युदश्वित्, तत्र संस्कृतः औदश्वित्कः—औदश्वितः । इसुसोः प्रतिपदोक्तयोर्ग्रहणान्नेह-
आशिषा चरत्याशिषिकः । उषा चरति औषिकः । *३१८दोष उपसं-
ख्यानम्* । दोभ्यां चरति दौष्कः ।

१२२४ । क्षीराड्ढञ् ४।२।२०। अत्र 'संस्कृतम्' इत्येव सम्ब-
ध्यते, न तु भक्षा इति । तेन यवाग्वामपि भवति, क्षैरेयी ।

१२२५ । साऽस्मिन्पौर्णमासीति ४।२।२१। 'इति' शब्दा
'संज्ञायाम्' इति लभ्यते । पौषी पौर्णमासी अस्मिन्पौषो मासः ।

१२२६ । आग्रहायण्यश्वत्थाष्टक ४।२।२२। अग्रे हायनमत्
इत्याग्रहायणी । प्रज्ञादेराकृतिगणत्वादण् । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्'
(सू. ८५९) इति णत्वम् । आग्रहायणी पौर्णमासी अस्मिन् आग्रहायणि
मासः । अश्वत्थेन युक्ता पौर्णमासी अश्वत्थः । निपातनात्पौर्णमास
मपि लुप् । आश्वत्थिकः ।

१२२७ । विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीम्
४।२।२३ । एभ्यश्छवा । पक्षेऽण् । फाल्गुनिकः-फाल्गुनो मासः
श्रावणिकः-श्रावणः । कार्तिकिकः-कार्तिकः । चैत्रिकः-चैत्रः ।

१२२८ । साऽस्य देवता ४।२।२४। इन्द्रो देवता अस्येति पे
हविः । पाशुपतम् । बार्हस्पत्यम् । त्यज्यमानद्रव्ये उद्देश्यविशेषे
देवता, मन्त्रस्तुत्या च । ऐन्द्रो मन्त्रः । 'आग्नेयो वै ब्राह्मणो देवता
इति तु शैविकेऽर्थे सर्वत्र 'अग्नि' (वा० ३०१) इति ढक् ।

१२२९ । कस्येत् ४।२।२५। कशब्दस्येदादेशः स्यात्प्रत्ययसहि
योगेन । 'यस्य—' (सू० ३११) इति लोपात्परत्वादादिवृद्धिः । ई
ब्रह्मा देवता अस्य कार्यं हविः । श्रीदेवता अस्य श्रायम् ।

१२३० । शुक्राद्धन् ४।२।२६। शुक्रियम् ।

१२३१ । अपोनप्त्रपान्नप्त्रभ्यां वः ४।२।२७। अपोनप्त्रियम्
अपान्नप्त्रियम् । अपोनपात् अपान्नपाच्च देवता । प्रत्ययसन्निधौ
तूक्तं रूपं निपात्यते । अत एव 'अपोनपाते-अपान्नपातेऽनुब्रूहि' इति प्रैषः ।

१२३२ । छ च । ४।२।२८। योगविभागो यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थः
अपोनप्त्रीयम् । अपान्नप्त्रीयम् । *३१९ शतरुद्राद्धश्च* । चान्धः

शतं रुद्राः देवता अस्य शतरुद्रियम्-शतरुद्रीयम् । घञ्योर्विधानसा-
मर्थ्यात् 'द्विगोर्लुगनपत्ये' (सू० १०८२) इति न लुक् ।

१२३३ । महेन्द्राद्याणौ च ४।२।२९। चाच्छः । महेन्द्रियम् ।

हविः-माहेन्द्रम्-महेन्द्रीयम् ।

१२३४ । सोमाद्यण् ४।२।३०। सौम्यम् । टित्वाञ्डीप ,
सौमी ऋक् ।

१२३५ । वाय्वृतुपिबुषसो यत् ४।२।३१। वायव्यम् । ऋतव्यम् ।

१२३६ । रोद्धृतः ७।४।२७। अकृद्यकारेऽसार्वधातुके यकारे च्चौ
च परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङादेशः स्यात् । 'यस्येति च' (सू० ३११) ।
पिभ्यम् । उषस्यम् ।

१२३७ । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पति-
गृहमेधाच्छ च ४।२।३२। चाद्यत् । द्यावापृथिवीयम्-द्यावापृथिव्यम् ।
शुनासीरीयम्-शुनासीर्यम् ।

१२३८ । अग्नेर्दक ४।२।३३। आग्नेयम् ।

१२३९। कालेभ्यो भववत् ४।२।३४। मासिकम् । प्रावृषेण्यम् ।

१२४० । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ४।२।३५। माहाराजिकम् ।

प्रौष्ठपदिकम् ।

१२४१ । देवताद्वन्द्वे च ७।३।२१। अत्र पूर्वोत्तरपदयोराद्यचो
वृद्धिः स्यात् जिति णिति किति च परे । आग्निमारुतम् ।

१२४२ । नेन्द्रस्य परस्य ७।३।२२। परस्येन्द्रस्य वृद्धिर्न स्या-
त् । सौमेन्द्रः । 'परस्य' किम् ? ऐन्द्राग्नः ।

१२४३ । दीर्घाच्च वरुणस्य ७।३।२३। दीर्घात्परस्य वरुणस्य
न वृद्धिः । ऐन्द्रावरुणम् । 'दीर्घात्' किम् ? अग्निवारुणीमनड्वाही

मालमेत । *३२० तदस्मिन्वर्तत इति नवयज्ञादिभ्य उपसं
नम् * । नावयज्ञिकः कालः । पाकयज्ञिकः । *३२१ पूर्णमासः
एवक्तव्यः* । पूर्णो मासोऽस्यां वर्तत इति पौर्णमासी तिथिः ।

१२४४ । पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ४।२।३६।
निपात्यन्ते । *३२२ पितुर्भातरि व्यत्* । पितुर्भाता पितृ
३२३ मातुर्दुलच् । मातुर्भाता मातुलः । *३२४ मातृपितृ
पितरि ढामहच्* । मातुः पिता मातामहः । पितुः पिता पितामहः
३२५ मातरि षिच्च । मातामही । पितामही । *३२६ अ
ग्रे सोढदूसमरीसचो वक्तव्याः * । सकारपाठसामर्थ्यान्
अविसोढम् । अविदूसम् । अविमरीसम् । *३२७ तिलान्निष्प
त्पिञ्जपेजौ* । तिलपिञ्जः । तिलपेजः । वन्ध्यस्तिल इत्य
३२८ पिञ्जद्वन्द्वसि ङिच्च । तिलपिञ्जः ।

१२४५ । तस्य समूहः ४।२।३७। काकानां समूहः काक
वाकम् ।

१२४६ । भिक्षादिभ्योऽण् ४।२।३८। भिक्षाणां समूहो भैक्ष
गर्भिणीनां समूहो गर्भिणम् । इह 'भस्याड्ढे' (वा० २१०)
पुंवद्भावे कृते ।

१२४७ । इनण्यनपत्ये ६।४।१६४। अनपत्यार्थेऽणि परे इ
कृत्या स्यात् । तेन 'नस्तद्धिते' (सू० ६८०) इति टिलोपो न । पु
तीनां समूहो यौवनम् । शत्रन्तादनुदात्तादेरञि यौवतम् ।

१२४८ । गोत्रोक्षोष्पूोरभराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुज
जाद् बुञ् ४।२।३९। एभ्यः समूहे बुञ् स्यात् । लौकिकमिह गो
तच्चापत्यमात्रम् ।

१२४९ । युवोरनाकौ ७।१।१। 'यु' 'वु' एतयोरनुनासिकयोः क्रमात् 'अन' 'अक' एतावादेशौ स्तः । ग्लुचुकायनीनां समूहो ग्लौचुकायनकम् । औच्चकम् । इत्यादि । 'आपत्यस्य च—' (सू० १०८४) इति यलोपे प्राप्ते *३२९ प्रकृत्या आके राजन्यमनुष्ययुवानः* ॥ राजन्यकम् । मानुष्यकम् । *३३० वृद्धाच्चेति वक्तव्यम्* । वार्द्धकम् । १२५० । केदाराद्यच्च ४।२।४०। चाद्रुञ् । कैदार्यम्—कैदारकम् । *३३१ गणिकाया यजिति वक्तव्यम्* । गाणिक्यम् । १२५१ । ठञ्कवचिनश्च ४।२।४१। चात्केदारादपि । कवचिनां समूहः कावचिकम् । कैदारिकम् । १२५२ । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ४।२।४२। ब्राह्मण्यम् । माणव्यम् । वाडव्यम् । *३३२ पृष्ठादुपसङ्ख्यानम्* । पृष्ठयम् । १२५३ । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ४।२।४३। ग्रामता । जनता । बन्धुता । *३३३ गजसहायाम्भ्यां चेति वक्तव्यम्* । गजता । सहायता । *३३४ अहः खः क्रतौ* । अहीनः । अहर्गणसाध्यसुत्याकः क्रतुरित्यर्थः । 'क्रतौ' किम् ? आहः । इह खण्डिकादित्वादञ् । 'अहष्ट-खोरेव' (सू० ७९०) इति नियमाद्विलोपो न । *३३५ पश्वा णस वक्तव्यः* ।

१२५४ । सिति च १।४।१६। सिति परे पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् । अभत्वादोर्गुणो न । पर्शूनां समूहः पार्श्वम् ।

१२५५ । अनुदात्तादेरञ् ४।२।४४। कापोतम् । मायूरम् ।

१२५६ । खण्डिकादिभ्यश्च ४।२।४५। अन्स्यात् । खण्डिकानां समूहः खाण्डिकम् ।

१२५७ । चरणेभ्यो धर्मवत् ४।२।४६ । काठकम् । छान्दोग्यम् ।

१२५८ । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ४।२।४७। साक्तुकम् ।
स्तिकम् । धैनुकम् ।

१२५९ । केशाश्वाम्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ४।२।४८। प
ठगणौ । कैश्यम् - कैशिकम् । अश्वीयम्—आश्वम् ।

१२६० । पाशादिभ्यो यः ४।२।४९। पाश्या । तृण्या । धूम्या
वन्या । वात्या ।

१२६१ । खलगोरथात् ४।२।५०। खल्या । गव्या । रथ्या ।

१२६२ । इनित्रकट्यचश्च ४।२।५१। खलादिभ्यः क्रमात्सुः
खलिनी । गोत्रा । रथकट्या । *३३६ खलादिभ्य इनिर्वाक्तव्यः*
डाकिनी । कुडुम्बिनी । आकृतिगणोऽयम् ।

१२६३ । विषयो देशे ४।२।५२। षष्ठ्यन्तादणादयः स्युरत्यन्त
परिशीलितेऽर्थे स चेद् देशः । शिवीनां विषयो देशः शैवः । दिवो
किम् ? देवदत्तस्य विषयोऽनुवाकः ।

१२६४ । राजन्यादिभ्यो वुञ् ४।२।५३। राजन्यकः ।

१२६५ । भौरिक्याद्यैपुकार्यादिभ्यो विधलभक्तलौ ४।२।५४।
भौरिकीणां विषयो देशः भौरिकिविधम् । भौलिकिविधम् । ऐपुकारि
क्तम् । सारसायनभक्तम् ।

१२६६ । सोऽस्यादिरिति चङ्ङन्दसः प्रगाथेषु ४।२।५५।
अण् । पङ्क्तिरादिरस्येति पाङ्क्तः प्रगाथः । *३३७ स्वार्थ उपसङ्ख्या
नम्* । त्रिष्टुवेव त्रैष्टुभम् ।

१२६७ । संग्रामे प्रयोजनयोद्धभ्यः ४।२।५६। 'सोऽस्य' इत्य-
नुवर्तते । सुभद्रा प्रयोजनमस्य सङ्ग्रामस्येति सौमद्रः । भरता योद्धा-
रोऽस्य संग्रामस्य भारतः ।

१२६८ । तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः ४।२।५७। दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दाण्डा । मौष्टा ।

१२६९ । घञः साऽस्यां क्रियेति जः ४।२।५८। घञन्तात्क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामिति सप्तम्यर्थे स्त्रीलिङ्गे अप्रत्ययः स्यात् । 'घञः' इति कृद्ग्रहणाद् गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् ।

१२७० । श्येनतिलस्य पाते जे ६।३।७१। 'श्येन' 'तिल' एतयोर्मुमागमः स्यात् अप्रत्यये परे पातशब्दे उत्तरपदे । श्येनपातोऽस्यां वर्तते श्यैनम्पाता मृगया । तिलपातोऽस्यां वर्तते तैलम्पाता स्वधा । 'श्येनतिलस्य' किम् ? दण्डपातोऽस्यां तिथौ वर्तते दाण्डपाता तिथिः ।

१२७१ । तदधीते तद्वेद ४।२।५९। व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः ।

१२७२ । क्रतूकथादिसूत्रान्ताद्वक् ४।२।६०। क्रतुविशेषवाचिनमेवेह ग्रहणम् । तेभ्यो मुख्यार्थेभ्यो वेदितरि, तत्प्रतिपादकग्रन्थपरेभ्यस्त्वध्येतरि । आग्निष्टोमिकः । वाजपेयिकः । उक्थं सामविशेषः, तल्लक्षणपरो ग्रन्थविशेषो लक्षणयोक्तृम्, तदधीते वेद वा औक्थिकः ।

३३८मुख्यार्थात्तूक्यशब्दादृगणौ नेष्येते । न्यायम्—नैयायिकः । वृत्तिम्—वार्तिकः । लोकायतम्—लौकायतिकः । इत्यादि ।

३३९सूत्रान्तान्त्वकल्पपादेरवेष्ट्यते । सांग्रहसूत्रिकः । 'अकल्पादेः' किम् ? काल्पसूत्रः । *३४०विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम्*

। वायसविधिकः । गौलक्षणिकः । आश्वलक्षणिकः । पाराशरकल्पिकः । *३४१अङ्गक्षत्रधर्मत्रिपूर्वाद्धिद्यान्तान्नेति वक्तव्यम्* ।

आङ्गविद्यः । क्षात्रविद्यः । धार्मविद्यः । त्रिविधा विद्या त्रिविधा, तामधीते वेद वा त्रैविद्यः । *३४२आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणे-

८ सि० कौ०

भ्यश्च* । यवक्रीतमधिकृत्य कृतमाख्यानमुपचाराद्यवक्रीतम्, तदधी
वेत्ति वा यावक्रीतिकः । वासवदत्तामधिकृत्य कृता आख्यायिका वासव
दत्ता, 'अधिकृत्य कृते ग्रन्थे' (सू १४६९) इत्यर्थे 'वृद्धाच्छः' (सू १३३१)
तस्य 'लुवाख्यायिकाभ्यो बहुलम्' इति लुप्, ततोऽनेन ठक्, वासव
दत्तिकः । ऐतिहासिकः । पौराणिकः । *३४३ सर्वादौः सादेश्च लुक्
कव्यः* । सर्ववेदानधीते सर्ववेदः । सर्वतन्त्रः । सवार्तिकः । 'द्विणे-
लुक्—, (सू १०८२) इति लुक्, द्वितन्त्रः । *३४४ इकन्पदोत्तरपद-
च्छतषष्टेः चिकन्पथः* । पूर्वपदिकः । उत्तरपदिकः । शतपथिकः
शतपथिकी । षष्टिपथिकः, षष्टिपथिकी ।

१२७३ । क्रमादिभ्यो वुन् ४।२।६१। क्रमकः । क्रम, पद-
शिक्षा, मीमांसा, क्रमादिः ।

१२७४ । अनुब्राह्मणादिनिः ४।२।६२। 'तदधीते तद्वेद' (सू १२७१)
इत्यर्थे । ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थोऽनुब्राह्मणी । मत्वर्थायेनैव सिद्धेऽण-
वनार्थमिदम् ।

१२७५ । वसन्तादिभ्यष्टक् ४।२।६३। वासन्तिकः । अथर्वण-
मधीते आथर्वणिकः । 'दाण्डिनायन—' (सू ११४७) इति सूत्रे निषा-
तनाट्टिलोपो न ।

१२७६ । प्रोक्ताल्लुक् ४।२।६४। प्रोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याद्ये-
तुवेदितुप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । पणनं पणः । 'घञर्थे कविधानम्' (वा-
७३९) इति कः । सोऽस्यास्तीति पणी । तस्य गोत्रापत्यं पाणिनः ।

१२७७ । गाथिविदधिकेशिगणिपणिनश्च ६।४।१६५। एतेऽपि
प्रकृत्या स्युः । इति टिलोपो न । ततो यूनि इङ्, पाणिनिः ।

१२७८ । ण्यक्षत्रियार्षन्निनो यूनि लुगणिजोः २।४।६८। ण्य-

प्रत्ययान्तात्तत्रियगोत्रप्रत्ययान्तादृष्यभिधायिनो गोत्रप्रत्ययान्तात् जि-
तश्च परयोर्युवाभिधायिनोरणिजोर्लुक्स्यात् । कौरव्यः पिता । कौरव्यः
पुत्रः । श्वाफल्कः पिता । श्वाफल्कः पुत्रः । वासिष्ठः पिता । वासिष्ठः
पुत्रः । तैकायनिः पिता । तैकायनिः पुत्रः । 'एभ्यः' किम् ? शिवाद्यण्,
कौहडः पिता । ततः इञ्, कौहडिः पुत्रः 'यूनि' किम् ? वामरभ्यस्य
च्छात्राः वामरथाः । इत्यणो लुक् तु न भवति, आर्षग्रहणेन प्रतिपदो-
क्तस्य ऋष्यण एव ग्रहणात् । पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम् । 'वृद्धा-
च्छः' (सू.१३३९) । 'इञश्च' (सू.१३३५) इत्यण् तु न, गोत्रे य इञ्
तदन्तादिति वक्ष्यमाणत्वात् । ततोऽध्येतृवेदित्रयो लुक् । स्वरे स्त्रियां
च विशेषः । पाणिनीयः । पाणिनीया ।

१२७९ । सूत्राच्च कोपधात् ४।२।६५ । सूत्रवाचिनः ककारोप-
धादध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । अप्रोक्तार्थ आरम्भः । अष्टावध्या-
याः परिमाणमस्य अष्टकं पाणिनेः सूत्रम्, तदधीयते विदन्ति वा अष्ट-
काः । *३४५ 'सङ्ख्याप्रकृतिकादिति वाच्यम्* । नेह—कलापक-
मधीते कालापकः ।

१२८० । छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि ४।२।६६ । छन्दां-
सि ब्राह्मणानि च प्रोक्तप्रत्ययान्तानि तद्विषयाणि स्युः । अध्येतृवेदि-
तृप्रत्ययं विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः । कठेन प्रोक्तमधीयते कठाः, वैशम्पा-
यनान्तेवासित्वाणिनिः, तस्य 'कठचरकात्—' (सू.१४५९) इति लुक्,
ततोऽण्, तस्य 'प्रोक्ताल्लुक्' (सू.१२७६) । इति रक्ताद्यर्थकप्रकरणम् ।

अथ चातुरर्थिकप्रकरणम् ।

१२८१ । तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि ४।२।६७ । उदुम्बराः
सन्त्यस्मिन्देशे औदुम्बरः ।

१२८२ । तेन निर्वृत्तम् ४।२।६८। कुशाम्बेन निर्वृत्ता कौशाम्बेन
नगरी ।

१२८३ । तस्य निवासः ४।२।६९। शिवीनां निवासो देशः शैव

१२८४ । अदूरभवश्च ४।२।७०। विदिशाया अदूरभवं नग-
रं विदिशम् । चकारेण प्रागुक्तास्त्रयोऽर्थाः सन्निधाप्यन्ते, तेन वक्ष्यमाण-
प्रत्ययानां चातुरर्थिकत्वं सिद्धयति ।

१२८५ । ओरञ् ४।२।७१। अणोऽपवादः । कक्षतु-काक्षतवम्
नद्यां तु। परत्वान्मतुप्, इक्षुमती ।

१२८६ । मतोश्च बह्वजङ्गात् ४।२।७२। बह्वच अङ्गं यस्य मनु-
पस्तदन्तादञ्, नाण् । सैधकावतम् । 'बह्वच्—' इति किम् ? आदि-
मतम् । 'अङ्ग' ग्रहणं 'बह्वच्' इति तद्विशेषणं यथा स्यान्मत्वन्तविशेष-
णं मा भूत् ।

१२८७ । बह्वचः कूपेषु ४।२।७३। अणोऽपवादः । दीर्घवरत्रे-
निर्वृत्तो दीर्घवरत्रः कूपः ।

१२८८ । उदक्च विपाशः ४।२।७४। विपाशः । उत्तरे कूले ।
कूपास्तोष्वञ् । अबह्वजर्थ आरम्भः । दत्तेन निर्वृत्तो दात्तः कूपः । 'उदक्-
किम् ? दक्षिणतः कूपेष्वणेव ।

१२८९ । सङ्कलादिभ्यश्च ४।२।७५। 'कूपेषु' इति निर्वृत्तम्
सङ्कलेन निर्वृत्तं साङ्कलम् । पौष्कलम् ।

१२९० । स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु ४।२।७६। स्त्रीलिङ्गेष्वेषु देशे-
वाच्येष्वञ् । सौवीरे-इत्ताभिन्नेण निर्वृत्ता दात्तामित्रा नगरी । साल्व-
वैधूमाशी । प्राचि-माकन्दी ।

१२९१ । सुवास्त्वादिभ्योऽण् ४।२।७७। अणोऽपवादः । सुवा-

स्तोरदूरभवं सौवास्तवम् । वर्णु-वार्णुवम् । अणग्रहणं नथां मतुपो
वाधनार्थम्, सौवास्तवी ।

१२९२ । रोणी ४।२।७८। रोणीशब्दात्तदन्ताच्चाण् । कूपान्नोऽप-
वादः । रौणः । आजकरोणः ।

१२९३ । कोपधाच्च ४।२।७९। अण् । अन्नोऽपवादः । कार्ण-
च्छिद्रकः कूपः । कार्कवाकवम् । त्रैशङ्कवम् ।

१२९४ । वुञ्छणकठजिलसेनिरढञ्जययफक्फिनिञ्ज्यककठ-
कोऽरीहणकृशाश्चर्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसङ्काशबलपक्षक-
र्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः ४।२।८०। एभ्यः सप्तदशभ्यः
सप्तदश क्रमात्स्युश्चतुरर्थ्याम् । अरीहणादिभ्यो वुञ्, अरीहणेन निर्वृ-
त्तमारीहणकम् । कृशाश्वादिभ्यश्छण् । काशाश्चीयम् । ऋश्यादिभ्यः
कः, ऋश्यकम् । कुमुदादिभ्यष्ठच्, कुमुदिकम् । काशादिभ्य इलः,
काशिलः । तृणादिभ्यः सः, तृणसम् । प्रेक्षादिभ्य इनिः, प्रेक्षी ।
अश्मादिभ्यो रः, अश्मरः । सख्यादिभ्यो ढञ्, साख्यम् । सङ्काशादि-
भ्योण्यः, साङ्काश्यम् । बलादिभ्यो यः, बल्यम् । पक्षादिभ्यः फक्,
पाक्षायणः । 'पथः पन्थ च' (ग) पान्थायनः । कर्णादिभ्यः फिञ्,
कार्णायनिः । सुतङ्गमादिभ्य इञ्, सौतङ्गमिः । प्रगद्यादिभ्यो न्यः,
प्रागद्यः । वराहादिभ्यः कक्, वाराहकः । कुमुदादिभ्यष्ठक्, कौमुदिकः ।

१२९५ । जनपदे लुप् ४।२।८१। जनपदे वाच्ये चातुरर्थिकस्य
लुप्स्यात् ।

१२९६ । लुपि युक्तवद् व्यक्तिवचने १।२।९१। लुपि सति
प्रकृतिवल्लिङ्गवचने स्तः । पञ्चालानां निवासो जनपदः पञ्चालाः ।
कुरवः । अङ्गाः । वङ्गाः । कलिङ्गाः ।

१२९७ । तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् १।२।५३ ।

युक्तवद्वचनं न कर्तव्यम् संज्ञानां प्रमाणत्वात् ।

१२९८ । लुब्धयोगाप्रख्यानात् १।२।५४ ।

लुवपि न कर्तव्योऽवयवार्थस्येहाप्रतीतिः ।

१२९९ । योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् १।२।५५

यदि हि योगस्यावयवार्थस्येदं बोधकं स्यात्तदा तदभावे न दृश्येत

१३०० । प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् १।२।

५६ । 'प्रत्ययार्थः प्रधानम्' इत्येवं रूपं वचनमप्यशिष्यम् । कुतः ? अर्थतः
लोकत एव सिद्धेः ।

१३०१ । कालोपसर्जने च तुल्यम् १।२।५७ ।

'अतीतायाः रात्रेः पश्चार्धेनागामिन्याः पूर्वार्धेन च सहितो दिवसो
यतनः, 'विशेषणमुपसर्जनम्' इत्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितम्
तत्राप्यशिष्यत्वं समानम्, लोकप्रसिद्धेः ।

१३०२ विशेषणानां चाजातेः १।२।५८ । लुवर्थस्य विशेषणानां
मपि तद्वल्लिङ्गवचने स्तो जातिं वर्जयित्वा । पञ्चालारमणीयाः । गोदौ
रमणीयौ । 'अजातेः' किम् ? पञ्चाला जनपदः । गोदौ ग्रामः *३४६ हरी
तक्यादिषु व्यक्तिः* । हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः । *३४७ खलति
कादिषु वचनम्* । खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिकं वनानि
३४८ मनुष्यलुपि प्रतिषेधः । मनुष्य लक्षणे लुवर्थे विशेषणानां
न, लुवन्तस्य तु भवतीत्यर्थः । चञ्चाअभिरूपः ।

१३०३ । वरणादिभ्यश्च १।२।५९ । अजनपदार्थ आरम्भः
वरणानामदूरभवं नगरं वरणाः ।

१३०४ । शकराया वा १।२।६० । अस्माच्चातुरर्थिकस्य वा लुप्स्यात्

१३०५ । ठक्छौ च ४।२।८४ । शर्कराया पतौ स्तः कुमुदादौ वराहादौ च पाठसामर्थ्यात्पक्षे ठक्कौ । वाग्रहणसामर्थ्यात्पक्षे-
 औत्सर्गिकोऽण्, तस्य लुब्बिकल्पः । षड् रूपाणि, शर्करा—शार्क-
 रम्—शार्करिकम्—शर्करीयम्—शर्करिकम्—शार्करकम् ।

१३०६ । नद्यां मतुप् ४।२।८५ । चातुरर्थिकः । इत्तुमिति ।

१३०७ । मध्वादिभ्यश्च ४।२।८६ । मतुप्स्याच्चातुरर्थिकः ।
 मधुमान् । अनद्यर्थ आरम्भः ।

१३०८ । कुमुदनडवेतसेभ्यो ङ्मतुप् ४।२।८७ । कुमुद्वान् ।
 नड्वान् । वेतस्वान् । आद्ययोः 'भयः' (सू. १८९८) इति, अन्त्ये
 'मादुपधायाः—' (सू. १८९७) इति वक्ष्यमा णेन वः । *३४६ महि-
 षाच्चेति वक्तव्यम्* । महिष्मान्नाम देशः ।

१३०९ । नडशादाङ्ङ्वल् च ४।२।८८ नड्वलः ।

“शादो जम्बालवासयो” शाद्वलः ।

१३१० । शिखाया वल् च ४।२।८९ । शिखावलम् ।

१३११ । उत्करादिभ्यश्छः ४।२।९० । उत्करीयः ।

१३१२ । नडादीनां कुक्च ४।२।९१ । नडकीयम् ।

‘कुञ्चा ह्रस्वत्वं च’ (ग) कुञ्चकीयः ‘तक्षत्रलोपश्च’ (ग)
 तक्षकीयः ।

१३१३ । विल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् ६।४।१५३ । नडाच-
 न्तर्गता विल्वकादयः, तेभ्यश्छस्य लुक् तद्धिते परे ।

विल्वा यस्यां सन्ति सा विल्वकीया, तस्यां भवा वैल्वकाः ।

वैत्रकीया, वैत्रकाः । ‘छस्य’ किम् ? छमात्रस्य लुग्यथा स्यात्-
 कुको निवृत्तिर्मा भूत् । अन्यथा ‘सन्नियोगशिष्टानाम्’ (प० ८८)

इति कृगपि निवर्त्तत । लुग्रहणं सर्वलोपार्थम् । लोपो हि यमात्र
स्यात् । इति तद्धिते चातुरर्थिकप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते शैषिकप्रकरणम् ।

१३१४ । शेषे ४।२।९२ ।

अपत्यादिचतुरर्थ्यन्तादन्योऽर्थः शेषः, तत्राणादयः स्युः । चतु
गृह्यते चाक्षुषं रूपम् । श्रावणः शब्दः । औपनिषदः पुरुषः । दृषा
पिष्टा दार्षदाः सक्तवः । उलूखले क्षुण्णः औलूखलो यावकः । अश्व
ह्यते आश्वो रथः । चतुर्भिरुह्यते चातुरं शकटम् । चतुर्दश्यां दृष्टं
चातुर्दशं रक्तः । 'शेषे' (सू० १३१४) इति लक्षणं चाधिकारश्च । 'तत्
विकारः' (सू० १४८७) इत्यतः प्राक्छेषाधिकारः ।

१३१५ । राप्तावारपाराद्धखौ ४।२।९३ । आभ्यां क्रमाद्
खौस्तः शेषे । राष्ट्रियः । अवारपारीणः । *३५० अवारपाराद्धि
हीतादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यम्* । अवारीणः । पारीणः ।
पारावारीणः । इह प्रकृतिविशेषाद्धादयष्ट्युट्युलन्ताः प्रत्यया उच्यन्ते
तेषां जातादयोऽर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते ।

१३१६ । ग्रामाद्यखनौ ४।२।९४ । ग्राम्यः-ग्रामीणः ।

१३१७ । कत्र्यादिभ्यो ढकञ् ४।२।९५ । कुत्सिताखन
कत्रयः, तत्र जातादिः कात्रेयकः । नागरेयकः 'ग्रामात्' इत्यनुवृत्ते
ग्रामेयकः ।

१३१८ । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेषु ४।२।९६ ।
कौलेयकः श्वा । कौलोऽन्यः । कौत्सेयकोऽसिः । कौत्तोऽन्यः । ग्रैव
कोऽलङ्कारः । ग्रैवोऽन्यः ।

१३१९ । नद्यादिभ्यो ङक् ४।२।९७ । नादेयम् । मादेयम् ।
वाराणसेयम् ।

१३२० । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ४।२।९८ । 'दक्षिणा' इत्या-
जन्तमव्ययम् । दाक्षिणात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः ।

१३२१ । कापिष्याः ष्फक् ४।२।९९ । कापिष्यां जातादि
कापिशायनं मधु । कापिशायनी द्राक्षा ।

१३२२ । रङ्गोरमनुष्येऽणच् ४।२।१०० । चात्फक् । राङ्गवो
गौः-राङ्गवायणः । 'अमनुष्ये' इति किम् ? राङ्गवको मनुष्यः ।

१३२३ । छुप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् ४।२।१०१ । दिव्यम् ।
प्राच्यम् । अपाच्यम् । उदीच्यम् । प्रतीच्यम् ।

१३२४ । कन्थायाष्ठक् ४।२।१०२ । कान्थिकः ।

१३२५ । वर्णो वुक् ४।२।१०३ । वर्णुर्नदस्तस्य समीपदेशो
वर्णुस्तद्विषयार्थवाचिकन्थाशब्दाद्वक्त्यात् । यथा हि जातं हिमवत्सु
कान्थकम् ।

१३२६ । अव्ययात्त्यप् ४।२।१०४ । *३५१अमेहक्वत्तसि-
न्नेभ्य एव* । अमाऽन्तिकसहार्थयोः । अमात्यः । इहत्यः कृत्यः ।
ततस्त्यः । तत्रत्यः । परिगणनं किम् ? उपरिष्ठाद्भवः औपरिष्ठः । *३५२
अव्ययानां भमात्रे टिलोपः* । अनित्योऽयं बहिषष्टिलोपविधानात् ।
तेनेह न-आरातीयः । *३५३त्यब्नेर्ध्रुव इति वक्तव्यम्* । नित्यः ।
३५४निसो गते ।

१३२७ । ह्रस्वात्तादौ तद्धिते ८।३।१०१ । ह्रस्वादिणः परस्य
सस्य षः स्यात्तादौ तद्धिते । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यो निष्पद्यश्चण्डालादिः ।
३५५अरण्याणः । आरण्याः सुमनसः । *३५६दूरादेत्यः* । दू-
रेत्यः । *३५७उत्तरादाहज्* । औत्तराहः ।

१३२८ । ऐषमोह्यःश्वसाऽन्यतरस्याम् ४।२।१०५ । ए
रत्यब्बा । पक्षे वक्ष्यमाणौ व्युद्युलौ । ऐषमस्त्यम्—ऐषमस्तनम् ।
स्त्यम्—ह्यस्तनम् । श्वस्त्यम्—श्वस्तनम् । पक्षे शौवस्तिकं वक्ष्यते ।

१३२९ । तीररूपोत्तरपदादञ्ज्यौ ४।२।१०६ । यथासङ्गत्वे
काकतीरम् । पाल्वलतीरम् । शैवरूप्यम् । 'तीररूपान्तात्' इति नोक्तं
बहुचपूर्वान्मा भूत्, बाहु रूप्यम् ।

१३३० । दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां जः ४।२।१०७ । अणोऽपवादः
पौर्वशालः । 'असंज्ञायाम्' किम् ? संज्ञाभूतायाः प्रकृतेर्मा भूत् । पूर्व
कामशम्यां भवः पूर्वेषुकामशमः । 'प्राचां ग्रामनगराणाम्' (सू. १४०१)
इत्युत्तरपदवृद्धिः ।

१३३१ । मद्रेभ्योऽञ् ४।२।१०८ । 'दिक्पूर्वपदात्' इत्येव । 'दि-
शोऽमद्राणाम्' (सू. १४०१) इति मद्रपर्युदासादादिवृद्धिः । पौर्वमद्रः ।
आपरमद्रः ।

१३३२ । उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् ४।२।१०९ ।
अञ् स्यात् । शैवपुरम् ।

१३३३ । प्रस्थोत्तरपदपलघादिकोपधादण् ४।२।११० । मा-
हिकिप्रस्थः । पालदः । नैलीनकः ।

१३३४ । कण्वादिभ्यो गोत्रे ४।२।१११ । एभ्यो गोत्रप्रत्यया-
न्तेभ्योऽणस्यात् । कण्वो गर्गादिः । काण्व्यस्य छात्राः काण्वाः ।

१३३५ । इञश्च ४।२।११२ । गोत्रे य इञ् तदन्तादणस्यात् । दा-
चाः । 'गोत्रे' किम् ? सौतङ्गमेरिदं सौतङ्गमीयम् । गोत्रमिह शास्त्रीयं
न तु लौकिकम् । तेनेह न-पाणिनीयम् ।

१३३६ । न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु ४।२।११३ । 'इञश्च' (सू.
१३३५) इत्यणोऽपवादः । प्रौष्ठीयाः । काशीयाः । भरतानां प्राच्यते

ऽपि पृथगुपादानम्, अन्यत्र प्राच्यग्रहणे भरतानामग्रहणस्य लिङ्गम् ।

१३३७ । वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम् ॥१११७३॥ यस्य समुदायस्याचां मध्ये आदिर्वृद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञं स्यात् ।

१३३८ । त्यदादीनि च १११७४ । वृद्धसंज्ञानि स्युः ।

१३३९ । वृद्धाच्छः ४।२।११४ । शालीयः । मालीयः । तदीयः ।

१३४० । एङ् प्राचां देशे १११७५ । एङ् यस्याचामादिस्तद्वृद्ध-
संज्ञं वा स्याद् देशाभिधाने । एणीपचनीयः । गोनर्दीयः । भोजकटीयः
पक्षेऽणि-ऐणीपचनः, गौनर्दः, भोजकटः । 'एङ्' किम् ? आहिच्छत्रः ।
कान्यकुब्जः । *३५८वा नामधेयस्य वृद्धसंज्ञा वक्तव्या* । दैवद-
त्तः-दैवदत्तीयः ।

१३४१ । भवतष्ठक्छसौ ४।२।११५ । वृद्धाद्भवत एतौ स्तः ।
भावत्कः । जश्त्वम्, भवदीयः । 'वृद्धात्' इत्यनुवृत्तेः शत्रन्तादणोव,
भावतः ।

१३४२ । काश्यादिभ्यष्ठञ्जिठौ ४।२।११६ । इकार उच्चारणा-
र्थः । काशिकी-काशिका । वैदिकी-वैदिका । 'आपदादिपूर्वपदात्
कालान्तात्' (ग) । आपदादिराकृतिगणः । आपत्कालिकी-
आपत्कालिका ।

१३४३ । वाहीकग्रामेभ्यश्च ४।२।११७ । वाहीकग्रामवाचिभ्यो
वृद्धेभ्यष्ठञ्जिठौ स्तः । छस्यापवादः । कास्तोरं नाम वाहीकग्रामः ।
कास्तोरिकी-कास्तोरिका ।

१३४४ । विभाषोशीनरेषु ४।२।११८ । एषु ये ग्रामास्तद्वाचि-
भ्यो वृद्धेभ्यष्ठञ्जिठौ वा स्तः । सौदर्शनिकी-सौदर्शनिका-सौदर्शनीया ।

१३४५ । ओर्देशे ठञ् ४।२।११९ । उवर्णान्ताद् देशवाचिनं-
ष्ठञ् । निषादकर्षूः-नैषादकर्षुकः । 'केऽणः' (सू. ८३५) इति ह्रस्वः ।

‘देशे’ किम् ? पटोश्छात्राः पाटवाः । जिठं व्यावर्तयितुं टङ्ग्रहणम्
वृद्धाच्छं परत्वादयं बाधते, दाक्षिकर्षकः ।

१३४६ । वृद्धात्प्राचाम् ४।२।१२० । प्राग्देशवाचिनो वृद्धा
देवेति नियमार्थं सूत्रम् । आढकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । नेह-मल्लवात्
माल्लवास्तवः ।

१३४७ । धन्वयोपधाद् वुञ् ४।२।१२१ । धन्वविशेषवाचि-
यकारोपधाच्च देशवाचिनो वृद्धाद् वुञ् स्यात् । ऐरावतं धन्व, ऐरावतकः ।
साङ्काश्यकाम्पिल्यशब्दौ ‘वुञ्छण्-’ । (सू. १२९४) आदिष्वे-
ष्यान्तौ ॥ साङ्काश्यकः । काम्पिल्यकः ।

१३४८ । प्रस्थपुरवहान्ताच्च ४।२।१२२ । एतदन्ताद् वृद्धाद्
देशवाचिनो वुञ् स्यात् । छस्यापवादः । मालाप्रस्थकः । नान्दीपुरकः ।
पैलुवहकः । पुरान्तग्रहणमप्रागर्थम् । प्राग्देशेतूत्तरेण सिद्धम् ।

१३४९ । रोपधेतोः प्राचाम् ४।२।१२३ । रोपधादीकारान्ताच्च
प्राग्देशवाचिनो वृद्धाद् वुञ् स्यात् । पाटलिपुत्रकः । ईतः-काकन्दकः ।

१३५० । जनपदतदवधयोश्च ४।२।१२४ । जनपदवाचिनस्तदव-
धिवाचिनश्च वृद्धाद् वुञ् स्यात् । आदर्शकः । त्रैगर्तकः ।

१३५१ । अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् ४।२।१२५ । अवृ-
द्धाद् वृद्धाच्च जनपदतदवधिवाचिनो बहुवचनविषयात्प्रातिपदिकाद्
वुञ् स्यात् । अवृद्धादणो वृद्धाच्छस्यापवादः । अवृद्धाज्जनपदात्-आङ्गकः ।
अवृद्धाज्जनपदावधेः-आजमीढकः । वृद्धाज्जनपदात्-दार्ढकः । वृद्धाज्ज-
नपदावधेः-कालञ्जरकः । ‘विषयग्रहणं’ किम् ? एकशेषेण बहुत्वे मा
भूत । वर्तनी च वर्तनी च वर्तनी च वर्तन्यः, तासु भवो वर्तनः ।

१३५२ । कच्छामिवक्त्रवर्तोत्तरपदात् ४।२।१२६ । देशवा-
चिनो वृद्धादवृद्धाच्च वुञ् स्यात् । दारुकच्छकः । काण्डाग्नकः । सैन्ध-
वक्त्रकः । बाहुवर्तकः ।

१३५३ । धूमादिभ्यश्च ४।२।१२७ । देशवाचिभ्यो बुञ् ।
धौमकः । तैर्थकः ।

१३५४ । नगरात्कुत्सनेनप्रावीण्ययोः ४।२।१२८ । नगरशब्दाद्
बुञ्स्यत्कुत्सने प्रावीण्ये च गभ्ये । नागरकश्चौरः शिल्पी वा ।
'कुत्सने—'इति किम् ? नागरा ब्राह्मणाः ।

१३५५ । अरण्यान्मनुष्ये ४।२।१२९ । बुञ् । 'अरण्याण्यः'
(वा.३५५) इत्यस्यापवादः । *३५९ पथ्यध्यायन्यायविहारमनु-
ष्यहस्तिष्विति वाच्यम्* । आरण्यकः पन्थाः अध्यायो न्यायो
विहारो मनुष्यो हस्ती वा । *३६० वा गोमयेषु* । आरण्यकाः—आ-
रण्या वा गोमयाः ।

१३५६ । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्याम् ४।२।१३० । बुञ् ।
कौरवकः—कौरवः । यौगन्धरकः—यौगन्धरः ।

१३५७ । मद्रवृज्योः कन् ४।२।१३१ । जनपदबुञोऽपवादः ।
मद्रेषु जातो मद्रकः । वृजिकः ।

१३५८ । कोपधादण् ४।२।१३२ । माहिषिकः ।

१३५९ । कच्छादिभ्यश्च ४।२।१३३ । देशवाचिभ्योऽण् ।
बुजादेरपवादः । काच्छः । सैन्धवः ।

१३६० । मनुष्यतत्स्थयोर्बुञ् ४।२।१३४ । कच्छाद्यणोऽप-
वादः । कच्छे जातादिः काच्छको मनुष्यः । काच्छकं हसितम् । 'मनु-
ष्य—'इति किम् ? काच्छो गौः ।

१३६१ । अपदातौ साल्वात् ४।२।१३५ । साल्वशब्दस्य कच्छा-
दित्वाद् बुञि सिद्धे नियमार्थमिदम्—अपदातावेवेति । साल्वको ब्राह्मणः ।
'अपदातौ' किम् ? 'साल्वः' पदातिर्ब्रजति ।

१३६२ । गोयवाग्वोश्च ४।२।१३६ । साल्वाद वुञ् । कच्चा-
द्यणोऽपवादः । साल्वको गौः । साल्विका यवागूः । साल्वमन्यत् ।

१३६३ । गर्तोत्तरपदाच्छः ४।२।१३७ । देशे । अणोऽपवादः ।
वृकगर्तीयम् । उत्तरपदग्रहणं बहुचपूर्वनिरासार्थम् ।

१३६४ । गहादिभ्यश्च ४।२।१३८ । छः स्यात् । गहीयः ।
'मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च' (ग) । मुखतीयम् । पार्श्वतीयम् । अन्व-
यानां भमात्रे टिलोपस्यानित्यतां शापयितुमिदम् । 'कुञ्जनस्य परस्य-
च' (ग) । जनकीयम् । परकीयम् । 'देवस्य च' (ग) । देव-
कीयम् । 'स्वस्य च' (ग) । स्वकीयम् । 'वेणुकादिभ्यश्छण्वाच्यः'
(ग) । वैणुकीयम् । वैत्रकीयम् । औत्तरपदकीयम् ।

१३६५ । प्राचां कटादेः ४।२।१३९ । प्राग्देशवाचिनः कटादेशः
स्यात् । अणोऽपवादः । कटनगरीयम् । कटघोषीयम् । कटपत्वलीयम् ।

१३६६ । राज्ञः क च ४।२।१४० । वृद्धत्वाच्चे सिद्धे तत्सन्निवो-
गेन कादेशमात्रं विधीयते । राजकीयम् ।

१३६७ । वृद्धादकेकान्तखोपधात् ४।२।१४१ । 'अक' 'इक्'
एतदन्तात्खोपधाच्च वृद्धाद् देशवाचिनः छः स्यात् । ब्राह्मणको नाम
जनपदः यत्र ब्राह्मणा आयुधजीविनः, तत्र जातो ब्राह्मणकीयः । शा-
लमलिकीयः अयोमुखीयः ।

१३६८ । कन्थापलदनगरग्रामद्वयोत्तरपदात् ४।२।१४२ । क-
न्थादिपञ्चकोत्तरपदाद् देशवाचिनो वृद्धाच्छः स्यात् । ठञ्जिठादेरप-
वादः । दाक्षिकन्धीयम् । दाक्षिपलदीयम् । दाक्षिनगरीयम् । दाक्षिग्रा-
मीयम् । दाक्षिहदीयम् ।

१३६९ । पर्वताच्च ४।२।१४३ । पर्वतीयः ।

१३७० । विभाषा मनुष्ये ४।२।१४४ । मनुष्यभिन्नेऽर्थे पर्वता-
च्छो वा स्यात् । पक्षेऽण् । पर्वतीयानि-पार्वतानि वा फलानि । 'अ-
मनुष्ये' किम् ? पर्वतीयो मनुष्यः ।

१३७१ । कृकणपर्णाङ्गारद्वाजे ४।२।१४५ । भारद्वाजदेशवाचि-
भ्यामाभ्यां छः । कृकणीयम् । पर्णीयम् । 'भारद्वाजे' किम् ? कार्कणम् ।
पार्णम् ।

१३७२ । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्ज ४।३।१ । चाच्छः ।
पक्षेऽण् । युवयोः युष्माकं वा अयं युष्मदीयः । अस्मदीयः ।

१३७३ । तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ ४।३।२ । युष्मदस्म-
दोरेतांवादेशौ स्तः खन्यणि च । यौष्माकीणः, आस्माकीनः—यौष्माकः,
आस्माकः ।

१३७४ । तवकममकावेकवचने ४।३।३ । एकार्थवाचिनोर्युष्म-
दस्मदोस्तवकममकौ स्तः खन्यणि च । तावकीनः—तावकः । मामकीनः ।
मामकः । छे तु—

१३७५ । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च ७।२।९८ । मपर्यन्तयोरेकार्थयोस्त्व-
मौ स्तः प्रत्यये (१) उत्तरपदे च । त्वदीयः । मदीयः ।

१३७६ । अर्धाद्यत् ४।३।४ । अर्ध्यः ।

१३७७ । परावराधमोत्तामपूर्वाच्च ४।३।५ । परार्ध्यम् । अव-
रार्ध्यम् । अधमार्ध्यम् । उत्तमार्ध्यम् ।

१३७८ । दिक्पूर्वपदाट्ठञ्ज ४।३।६ । चाद्यत् । पौर्वाधिकम्—
पूर्वार्ध्यम् ।

१३७९ । ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ ४।३।७ । ग्रामैकदेशवाचि-

(१) उत्तरपदे 'त्वत्पुत्रः' 'मत्पुत्रः' इत्याद्युदाहरणानि ।

नो जनपदैकदेशावाचिनश्च दिक्पूर्वपदादर्धान्तादन्ठञौ स्तः । इमे
स्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वाधाः-पौर्वाधिकाः ग्रामस्य पूर्वति
न्नर्थे भवाः इति तद्धितार्थे समासः । ठञ्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । 'अञ्
इत्युक्तेर्यतोऽप्यनुकर्षः सम्भाव्येत ।

१३८० । मध्यान्मः ४।३।८ । मध्यमः ।

१३८१ । अ साम्प्रतिके ४।३।९ । मध्यशब्दादकारप्रत्ययः स्य
त्साम्प्रतिकेऽर्थे । उत्कर्षापकर्षहीनो मध्यो वैयाकरणः । मध्यं दारु, न
तिह्रस्वं नातिदीर्घमित्यर्थः ।

१३८२ । द्वीपादनुसमुद्रं यञ् ४।३।१० । समुद्रस्य समीपे द
द्वीपस्तद्विषयाद् द्वीपशब्दाद्यन्स्यात् । द्वैप्यम्-द्वैप्या ।

१३८३ । कालाट्ठञ् ४।३।११ । कालवाचिभ्यष्ठञ् स्यात् । मा
सिकम् । सांवत्सरिकम् । सायम्प्रातिकः । पौनः पुनिकः । कथं तर्हि
'शार्वरस्य तमसो निषिद्धये' इति कालिदासः, 'अनुदितौषसरागा' इति
भारविः, समानकालीनं प्राक्कालीनम्, इत्यादि च ? 'अपभ्रंशा एवैत
इति प्रामाणिकाः । 'तत्र जातः' (सू. १३९५) इति यावत्कालाधिकारः

१३८४ । आद्धे शरदः ४।३।१२ । ठञ् स्यात् । ऋत्वणोऽपवादः
शारदिकं आद्धम् ।

१३८५ । विभाषा रोगात्तपयोः ४।३।१३ । शारदिकः-शारदे
वा रोगः आतपो वा । 'एतयोः' किम् ? शारदं दधि ।

१३८६ । निशाप्रदोषाभ्यां च ४।३।१४ । वा ठन्स्यात् । नैषि
कम्-नैशम् । प्रादोषिकम्-प्रादोषम् ।

१३८७ । श्वसस्तुट् च ४।३।१५ । श्वस्शब्दाट्ठन्वा स्यात्
तस्य तुडागमश्च ।

१३८८ । द्वारादीनां च ७।३।४ । द्वार, स्वर, व्यत्कश, स्वस्ति, स्वर, स्फ्यकृत, स्वादु, मृदु, श्वस्, श्वन्, स्व, एषां न वृद्धिरैजागमश्च । शौवस्तिकम् ।

१३८९ । सन्धिवेलाद्युत्तुनक्षत्रेऽभ्योऽण् ४।३।१६ । सन्धिवेलादिभ्यः ऋतुभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च कालवृत्तिभ्योऽणस्यात् । सन्धिवेलायां भवं सान्धिवेलम् । ग्रैष्मम् । तैषम् । सन्धिवेला, सन्ध्या, अमावास्या, त्रयोदशी, चतुर्दशी, पौर्णमासी, प्रतिपत् । 'संवत्सरात्फलपर्वणोः' (ग) । सांवत्सरं फलं पर्वं वा । सांवत्सरिकम् अन्यत् ।

१३९० । प्रावृष एण्यः ४।३।१७ । प्रावृषेण्यः ।

१३९१ । वर्षाभ्यष्टक् ४।३।१८ । वर्षासु साधु वार्षिकं वासः । 'कालात्साधुपुष्यत्पच्यमानेषु' (सू० १४२०) इति साध्वर्थे ।

१३९२ । सर्वत्राणच तलोपश्च ४।३।२२ । हैमन्तादणस्यात्तलोपश्च वेदशोकयोः । चकारात्पक्षे ऋत्वण् । हैमनम्—हैमन्तम् ।

१३९३ । सायश्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च ४।३।२३ । सायमित्यादिभ्यश्चतुभ्यऽव्ययेभ्योश्च कालंवाचिभ्यष्ट्युट्युलौ स्तः, तयोस्तुट् च । तुटः प्रागनादेशः, 'अनद्यतने—' (सू० २१८५) इत्यादिनिर्देशात् । सायन्तनम् । चिरन्तनम् । प्राह्णप्रगयोरेदन्तत्वं निपात्यते, प्राह्णेतनम् । प्रगेतनम् । दोषातनम् । दिवातनम् । *३६१ चिरपरुत्परा- रिभ्यः लो वक्तव्यः* । चिरतनम् । परुतनम् । परारितम् । *३६२ अ- प्रादिपश्चाड्ढिमच्* । अग्रिमम् । आदिमम् । पश्चिमम् । *३६३ अ- न्ताच्च* । अन्तिमम् ।

१३९४ । विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् ४।३।२४ । आभ्यां द्युट्युलौ वा स्तः, तयोस्तुट् च । पक्षे ठञ् । पूर्वाह्णेतनम् । अपराह्णे-

तनम् । 'धकालतनेषु-' (सू-९७७) इत्यलुक् । पूर्वाह्नः सोढोऽस्येति ति
हे तु पूर्वाह्नतनम् । अपराह्नतनम् । पौर्वाह्निकम् । आपराह्निकम् ।

१३९५ । तत्र जातः ४।३।२५ । सप्तमीसमर्थाज्जात इत्यर्थे
दयो घादयश्च स्युः । सृप्ते जातः स्त्रौघ्नः । औत्सः । राष्ट्रियः । अ
पारीणः । इत्यादि ।

१३९६ । प्रावृषष्टप् ४।३।२६ । एण्यस्यापवादः । प्रावृषि च
प्रावृषिकः ।

१३९७ । संज्ञायां शरदा वुञ् ४।३।२७ । ऋत्वणोऽपवादः
शरदकाः दर्भविशेषाः मुद्गविशेषाश्च ।

१३९८ । उत्तरपदस्य ७।३।१० । अधिकारोऽयं 'हनस्तः-
(सू-२५७४) इत्यस्मात्प्राक् ।

१३९९ । अवयवाद्गतोः ७।३।११ । अवयववाचिनः पूर्वपदा
तुवाचिनोऽवामादेरचो वृद्धिः स्यात् निति णिति किति च तद्धिते पो
पूर्ववार्षिकः । अपरहैमनः 'अवयवात्' किम् ? पूर्वासु वर्षासु
पौर्ववार्षिकः । *३६४ऋतोवृद्धिमद्विधावयवानाम्* । इति तद
विधिः पूर्वत्र । इह तु न, अवयवत्वाभावात् ।

१४०० । सुसर्वाधाज्जनपदस्य ७।३।१२ । उत्तरपदस्य वृद्धि
सुपाञ्चालकः । सर्वपाञ्चालकः अर्धपाञ्चालकः । 'जनपदतदवध्योः-
(सू-१३५०) इति वुञ् *३६५सुसर्वाधादिकृच्छ्रब्देभ्यो जनपदस्य*
इति तदन्तविधिः ।

१४०१ । दिशोऽमद्राणाम् ७।३।१३ । दिग्वाचकाज्जनपदव
चिनो वृद्धिः । पूर्वपाञ्चालकः । 'दिशः' किम् ? पूर्वपाञ्चालानाम्
पौर्वपाञ्चालः । 'अमद्राणाम्' किम् ? पौर्वमद्रः । योगविभाग उत्तरार्धः

१४०२ । प्राचां ग्रामनगराणाम् ७।३।१४ । दिशः परेषां ग्रामवाचिनां नगरवाचिनां चाज्ञानामवयवस्य च वृद्धिः । पूर्वेषुकामशम्यां भवः पूर्वेषुकामशमः । नगरे-पूर्वपाटलिपुत्रकः ।

१४०३ । पूर्वाह्नापराह्नाद्रामूलप्रदोषावस्कराद् वुन् ४।३।२८ । पूर्वाह्नकः । अपराह्नकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषकः । अवस्करकः ।

१४०४ । पथः पन्थ च ४।३।२९ । पथि जातः पन्थकः ।

१४०५ । अमावास्याया वा ४।३।३० । अमावास्यकः—
अमावास्यः ।

१४०६ । अ च ४।३।३१ । अमावास्यः ।

१४०७ । सिन्धवपकराभ्यां कन् ४।३।३२ । सिन्धुकः, कच्छा-
द्यणि मनुष्यबुद्धि च प्राप्ते । अपकरकः, औत्सर्गिकेऽणि प्राप्ते ।

१४०८ । अणञौ च ४।३।३३ । क्रमास्तः । सैन्धवः । आपकरः ।

१४०९ । अविष्ठाफलगुन्यनुराधास्वातितित्यपुनर्वसुहस्तवि-
शाखाषाढावहुलाल्लुक् ४।३।३४ । एभ्यो नक्षत्रवाचिभ्यः परस्य
जातार्थप्रत्ययस्य लुक् स्यात् ।

१४१० । लुक्तद्धितलुकि १।२।४९ । तद्धितलुकि सत्युपसर्जन-
लीप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । अविष्ठासु जातः अविष्ठः । फलगुनः । इत्यादि ।

३६६ चित्रारेवतीरोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसङ्ख्यानम् । चित्रायां
जाता चित्रा । रेवती । रोहिणी । आभ्यां 'लुक्तद्धितलुकि' (सू. १४१०)

इति लुकि कृते पिप्पल्यादेराकृतिगणत्वात्पुनर्भाष् । *३६७ फलगुन्य-
षाढाभ्यां टानौ वक्तव्यौ* । स्त्रियामित्येव । फलगुनी । आषाढा ।

३६८ अविष्ठाषाढाभ्यां छण्वक्तव्यः । अस्त्रियामपि । आविष्ठीयः ।
आषाढीयः ।

१४११ । जे प्रोष्ठपदानाम् ७।३।१८ । प्रोष्ठपदानामुत्तरपदस्य
चामादेरचो वृद्धिः स्याज्जातार्थे णिति णिति किति च । प्रोष्ठपद-
जातः प्रोष्ठपादो माणवकः । 'जे' इति किम् ? प्रोष्ठपदासु भवः प्रोष्ठपद-
बहुवचननिर्देशात्पर्यायोऽपि गृह्यते । भाद्रपादः ।

१४१२ । स्थानान्तगोशालखरशालाच्च ४।३।३५ । एभ्यो
जातार्थप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । (१) गोस्थानः । (२) गोशालः । खरशालः
'विभाषा सेना'-(सू-८२९) इति नपुंसकत्वे ह्रस्वत्वम् ।

१४१३ । वत्सशालाभिजिदक्षयुक्छतभिषजो वा ४।३।३६ ।
एभ्यो जातार्थस्य लुक् स्यात् । वत्सशाले जातो वत्सशालः—वा-
त्सशालः । इत्यादि । *३६९ जातार्थे प्रतिप्रसूतोऽण्वा डिङ्प्रत्ययः
शातभिषः—शातभिषजः—शतभिषक् ।

१४१४ । नक्षत्रेभ्यो बहुलम् ४।३।३७ । जातार्थप्रत्ययस्य बहुलं
लुक् स्यात् । रोहिणः—रौहिणः ।

१४१५ । कृतलब्धक्रीतकुशलाः ४।३।३८ । 'तत्र' इत्येव ।
सुध्ने कृतो लब्धः क्रीतः कुशलो वा सौध्नः ।

१४१६ । प्रायभवः ४।३।३९ । 'तत्र' इत्येव । सुध्ने प्रायेण
बाहुल्येन भवति सौध्नः ।

१४१७ । उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् ४।३।४० । औपजानुकः ।
औपकर्णिकः । औपनीविकः ।

१४१८ । सम्भूते ४।३।४१ । सुध्ने सम्भवति सौध्नः ।

१४१९ । कोशाड्ढञ् ४।३।४२ । कौशेयं वल्लम् ।

१४२० । कालात्साधुपुण्यत्पच्यमानेषु ४।३।४३ । हेमन्ते

(१) गोस्थाने जातः । (२) गोः शाला गोशालं तत्र जात इत्यर्थः ।

साधुहैमन्तः प्राकारः । वसन्ते पुष्प्यन्ति वासन्त्यः कुन्दलताः । शरदि
पुष्प्यन्ते शारदाः शालयः ।

१४२१ । उप्ते च ४।३।४४ । हेमन्ते उप्यन्ते हैमन्ता यवाः ।

१४२२ आश्वयुज्या वृज् ४।३।४५ । ठजोऽपवादः । आश्व-
युज्यामुक्ताः आश्वयुजकाः माषाः ।

१४२३ । ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् ४।३।४६ । पक्षे ऋत्वण् ।
ग्रीष्मकम्-ग्रीष्मम् । वासन्तकम्-वासन्तम् ।

१४२४ । देयमृणे ४।३।४७ । 'कालात्' इत्येव । मासे देयमृणं
मासिकम् ।

१४२५ । कलाप्यश्वत्थयववुसाद् वृज् ४।३।४८ । यस्मिन्काले
मयूराः कलापिनो भवन्ति स उपचारात्कलापी, तत्र देयमृणं कलाप-
कम् । अश्वत्थस्य फलमश्वत्थः, तद्युक्तः कालोऽप्यश्वत्थः, यस्मिन्काले
अश्वत्थाः फलन्ति तत्र देयमृणम् । अश्वत्थकम् । यस्मिन्यववुसमुत्पद्यते
तत्र देयमृणं यववुसकम् ।

१४२६ । ग्रीष्मावरसमाद् वृज् ४।३।४९ । ग्रीष्मे देयमृणं
ग्रीष्मकम् । आवरसमकम् ।

१४२७ सांवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ् ४।३।५० । चाद् वृज् ।
सांवत्सरिकम्-सांवत्सरकम् । आग्रहायणिकम्-आग्रहायणकम् ।

१४२८ । व्याहरति मृगः ४।३।५१ । कालवाचिनः सप्तम्य-
न्ताच्छब्दायते इत्यर्थे अणादयः स्युः, यो व्याहरति स मृगश्चेत् ।
निशायां व्याहरति नैशो मृगः-नैशिकः ।

१४२९ । तदस्य सोढम् ४।३।५२ । 'कालात्' इत्येव । निशा-
सहचरितमध्ययनं निशा, तत्सोढमस्य नैशः-नैशिकः ।

१४३० । तत्र भवः ४।३।५३ । स्रुध्ने भवः स्रौध्नः । राष्ट्रियः ।

१४३१ । दिगादिभ्यो यत् ४।३।५४ । दिश्यम् । वर्ग्यम् ।

१४३२ । शरीरावयवाच्च ४।३।५५ । दन्त्यम् । कठण्यम् ।

१४३३ । प्राचां नगरान्ते ७।३।२४ । प्राचां देशे नगरान्तेषु
पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाचामादेरचो वृद्धिर्भिति णिति किति च । मुक्त
नगरे भवः सौह्यनागरः । पौर्वनागरः । 'प्राचाम्' किम् ? मद्रनगल
उदच्छु, तत्र भवो माद्रनगरः ।

१४३४ । जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् ७।३।२५ ।
जङ्गलाद्यन्तस्याङ्गस्य पूर्वपदस्याचामादेरचो वृद्धिरुत्तरपदस्य वा णिति
णिति किति च । कुरुजङ्गजे भवं कौरुजङ्गलम्—कौरुजाङ्गलम् । वैश्व-
धेनवम्—वैश्वधैनवम् । सौवर्णवलजम्—सौवर्णवालजम् ।

१४३५ । दृत्तिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ४।३।५६ । दार्त-
यम् । कौक्षेयम् । कालशिर्घटः, तत्र भवं कालशेयम् । वास्तेयम् ।
आस्तेयम् । आह्वेयम् ।

१४३६ । ग्रीवाभ्योऽण् च ४।३।५७ । चाढ्ढञ् । ग्रैवेयम्—ग्रैवम् ।

१४३७ । गम्भीराञ्ज्यः ४।३।५८ । गम्भीरे भवं गाम्भीर्यम् (१)

१४३८ । अव्ययीभावाच्च ४।३।५९ । परिमुखं भवं पारिमु-
ख्यम् । *३७० परिमुखादिभ्य एवेज्यते* नेह औपकूलः ।

१४३९ । अन्तः पूर्वपदाट्ठञ् ४।३।६० । 'अव्ययीभावात्'
इत्येव । वेदमनि इति अन्तर्वेदमम्, तत्र भवम् आन्तर्वेदिकम् ।
आन्तर्गणिकम् । *३७१ अध्यात्मादेष्टनिज्यते* । अध्यात्मं भवम्
आध्यात्मिकम् ।

(१) 'पञ्चजनादुपसङ्ख्यानम्' (वा०) पाञ्चजन्यः ।

१४४० । अनुशक्तिकादीनां च ७।३।२०। एषामुभयपदवृद्धिः
स्यात् निति शिति किति च । आधिदैविकम् । आधिभौतिकम् । ऐह-
लौकिकम् । पारलौकिकम् । अध्यात्मादिराकृतिगणः ।

१४४१ । देविकाशिशपादित्यवाङ्दीर्घसत्रश्रेयसामात् ७।३।१।
एषां पञ्चानां वृद्धिप्राप्तावादेरच आत् निति शिति किति च । दाविकम् ।
देविकाकूले भवाः दाविकाकूलाः शालयः । शिशपाया विकारः शांश-
पश्चमसः, 'पलाशादिभ्यो वा' (सू० १५२१) इत्यञ् । दित्यौह इदं
दात्यौहम् । दीर्घसत्रे भवं दार्घसत्रम् । श्रेयसि भवं श्रायसम् ।

१४४२ । ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् ४।३।६१ । ठञ् स्यात् । 'अव्य-
यीभावात्' इत्येव । पारिग्रामिकः । आनुग्रामिकः ।

१४४३ । जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः ४।३।६२ । जिह्वामूलीयम् ।
अङ्गुलीयम् ।

१४४४ । वर्गान्ताच्च ४।३।६३ । कवर्गीयम् ।

१४४५ । अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् ४।३।६४ । पक्षे पूर्वण
छः । मद्गर्ग्यः—मद्गर्गीणः—मद्गर्गीयः । 'अशब्दे' किम् ? कवर्गीयो वर्णः ।

१४४६ । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ४।३।६५ । कर्णिका । ललाटिका ।

१४४७ । तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः ४।३।
६६ । सुपां व्याख्यानः सौपो ग्रन्थः । तैडः । कार्तः । सुप्सु भवं सौपम्

१४४८ । बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ् ४।३।६७ । षत्वणत्वयोर्वि-
धायकं शास्त्रं षत्वणत्वम्, तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा षात्वणत्विकः ।

१४४९ । क्रतुयज्ञेभ्यश्च ४।३।६८ । सोमसाध्येषु यागेष्वेतौ
प्रसिद्धौ । तत्रान्यतरोपादानेन सिद्धे उभयोरुपादानसामर्थ्यादसोमका
अपीह गृह्यन्ते । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तत्र भवः अग्निष्टोमिकः ।

वाजपेयिकः । पाकयज्ञिकः । नावयज्ञिकः । बहुवचनं स्वरूपविधिनिर्ण-
सार्थम् । अनन्तोदात्तार्थ आरम्भः ।

१४५० । अध्यायेष्वेवर्षेः ४।३।६९ । ऋषिशब्देभ्यो लक्षण-
व्याख्येयग्रन्थवृत्तिभ्यो भवे व्याख्याने चाध्याये ठञ् स्यात् । वसिष्ठे
दृष्टे मन्त्रो वसिष्ठः, तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा वासिष्ठिकोऽध्यायः ।
'अध्यायेषु' किम् ? वासिष्ठो ऋक् ।

१४५१ । पौरोडाशपुरोडाशात्छन् ४।३।७० । पुरोडाशस-
चरितो मन्त्रः पुरोडाशः, स एव पौरोडाशः, ततः छन् । पौरोडाशिकः ।
पुरोडाशिकः ।

१४५२ । छन्दसो यदणौ ४।३।७१ । छन्दस्यः-छान्दसः ।

१४५३ । द्वयजृद्ब्राह्मणकर्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्यातात्ठक्
४।३।७२ । द्वयचः-शैषिकः, पाशुकः । ऋतः-चातुर्होतृकः, ब्राह्म-
णिकः, आर्चिकः । इत्यादि ।

१४५४ । अणूगयनादिभ्यः ४।३।७३ । ठञादेरपवादः । आर्ग-
यनः । औपनिषदः । वैयाकरणः ।

१४५५ । तत आगतः ४।३।७४ । स्नुधनादागतः स्नौधनः ।

१४५६ । ठगायस्थानेभ्यः ४।३।७५ । शुल्कशालाया आगतः
शौल्कशालिकः ।

१४५७ । शुण्डिकादिभ्योऽण् ४।३।७६ । आयस्थानठकश्चा-
दीनां चापवादः । शुण्डिकादागतः शौण्डिकः । कार्कणः । तैर्थः (१) ।

१४५८ । विधायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ् ४।३।७७ । औपाध्या-

(१) औदपानः । अत्र उदपानशब्दाद् उत्सादित्वादञ् न, पुनरणः
ग्रहणात् ।

यकः । पैतामहकः ।

१४५९ । ऋतष्ठञ् ४।३।७८ । बुजोऽपवादः । हौतृकम् । आतृकम् ।

१४६० । पितुर्यच्च ४।३।७९ । चाट्ठञ् । 'रीढृतः' (सू. १२३६) ।

'यस्य' (सू. ३११) इति लोपः । पित्र्यम्-पैतृकम् ।

१४६१ । गोत्रादङ्गवत् ४।३।८० । विदेभ्यः आगतं वैदम् ।

गार्गम् । दाक्षम् । आपगवकम् ।

१४६२ । नजः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् ७।३।३० ।

नजः परेषां शुच्यादिपञ्चानामादेरचो वृद्धिः, पूर्वपदस्य तु वा जिदादौ परे । आशौचम्-अशौचम् । आनैश्वर्यम्-अनैश्वर्यम् । आक्षेत्रज्ञम्-अक्षेत्रज्ञम् । आकौशलम्-अकौशलम् । आनैपुणम्-अनैपुणम् ।

१४६३ । हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः ४।३।८१ । समा-

दागतं समरूप्यम् । विषमरूप्यम् । पक्षे गद्वादित्वाच्छः । समीयम् । विषमीयम् । देवदत्तरूप्यम्-देवदत्तीयम्-दैवदत्तम् ।

१४६४ । मयट् च ४।३।८२ । सममयम् । विषममयम् । देव-

दत्तमयम् ।

१४६५ । प्रभवति ४।३।८३ । 'ततः' इत्येव । हिमवतः प्रभवति

हिमवती गङ्गा ।

१४६६ । विदूराब्ज्यः ४।३।८४ । विदूरात्प्रभवति वैदूर्यो मणिः ।

१४६७ । तद् गच्छति पथिदूतयोः ४।३।८५ । सुध्नं गच्छति

सौधः पन्थाः दूतो वा ।

१४६८ । अभिनिष्क्रामति द्वारम् ४।३।८६ । 'तत्' इत्येव

सुध्नमभिनिष्क्रामति सौधं कान्यकुब्जद्वारम् ।

१४६९ । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे ४।३।८७ । 'तत्' इत्येव । शा-

शरीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शारीरकीयः । 'शारीरकं भाष्यम्' इति त्व-
भेदोपचारात् ।

१४७० । शिशुकन्दयमसमभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः ४।३।८८ ।
शिशूनां कन्दनं शिशुकन्दः, तमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शिशुकन्दीयः ।
यमस्य सभा यमसभम्, स्त्रीवत्त्वं निपातनात्, यमसभीयः । किरातार्जु-
नीयम् । इन्द्रजननादिराकृतिगणः । इन्द्रजननीयम् । विरुद्धभोजनीयम् ।

१४७१ । सोऽस्य निवासः ४।३।८९ । स्रुघ्नो निवासोऽस्य सौघः ।

१४७२ । अभिजनश्च ४।३।९० । स्रुघ्नोऽभिजनोऽस्य सौघः ।
यत्र स्वयं वसति स निवासः, यत्र पूर्वैरुषितं सोऽभिजनः इति विवेकः ।
१४७३ । आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते ४।३।९१ । पर्वतवाचिनः ।

प्रथमान्तादभिजनशब्दादस्येत्यर्थे छः स्यात् । हृद्गोलः पर्वतोऽभिज-
नो येषामायुजजीविनां ते हृद्गोलीयाः । 'आयुध-' इति किम् ? ऋक्षोदः
पर्वतोऽभिजनो येषां ते आर्क्षोदा द्विजाः ।

१४७४ । शण्डिकादिभ्यो ञ्यः ४।३।९२ । शण्डिकोऽभिजनो-
ऽस्य शण्डिक्यः ।

१४७५ । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणजौ ४।३।९३ । सिन्ध्वा-
दिभ्योऽण्, तक्षशिलादिभ्योऽण् स्यादुक्तेऽर्थे । सैन्धवः । तक्षशिला
नगरी अभिजनोऽस्य तक्षशिलः ।

१४७६ । तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्डभ्यक् ४।३।९४ ।
तूदी अभिजनोऽस्य तौदेयः । शालातुरीयः । वार्मतेयः । कौचवार्यः ।

१४७७ । भक्तिः ४।३।९५ । 'सोऽस्य' इत्यनुवर्तते । भज्यते से-
व्यत इति भक्तिः । स्रुघ्नो भक्तिरस्य सौघः ।

१४७८ । अचित्ताददेशकालाट्ठक् ४।३।९६ । अप्रुपा भक्ति-

रस्य आपूपिकः । पायसिकः । 'अचित्तात्' किम् ? दैवदत्तः । 'अदे-
शात्' किम् ? सौमनः । 'अकालात्' किम् ? ग्रैष्मः ।

१४७९ । महाराजटूठञ् ४।३।९७ । माहाराजिकः ।

१४८० । वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् ४।३।९८ । वासुदेकः । अर्जुनकः ।

१४८१ । गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुन् ४।३।९९ । अणोऽ-

पवादः । परत्वाद् वृद्धाच्छं बाधते । ग्लुचुकायनिर्भक्तिरस्य ग्लौचुका-
यनकः । नाकुलकः । बहुलग्रहणान्नेह—पाणिनो भक्तिरस्य पाणिनीयः ।

१४८२ । जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां
बहुवचने ४।३।१०० । जनपदस्वामिवाचिनां बहुवचने जनपदवाचिनां
समानश्रुतीनां जनपदवत्सर्वं स्यात् प्रत्ययः प्रकृतिश्च । 'जनपदतदव-
ध्योश्च' (सू. १३५०) इति प्रकरणे ये प्रत्यया उक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते ।

अङ्गाः जनपदो भक्तिरस्य आङ्गकः । अङ्गाः क्षत्रियाः भक्तिरस्य आङ्गकः ।
'जनपदिनाम्' किम् ? । पञ्चाला ब्राह्मणाः भक्तिरस्य पाञ्चालः ।
'जनपदेन' इति किम् ? पौरवो राजा भक्तिरस्य पौरवीयः ।

१४८३ । तेन प्रोक्तम् ४।३।१०१ । पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम् ।

१४८४ । तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् ४।३।१०२ ।
'अन्दोब्राह्मणानि—' (सू० १२८०) इति तद्विषयता । तित्तिरिणा प्रोक्त-
मधीयते तैत्तिरीयाः ।

१४८५ । काश्यपकौशिकाम्यामृषिभ्यां णिनिः ४।३।१०३ ।
काश्यपेन प्रोक्तमधीयते काश्यपिनः ।

१४८६ । कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च ४।३।१०४ ।
कलाप्यन्तेवासिभ्यः—हरिद्रुणा प्रोक्तमधीयते हारिद्रविणाः । वैशम्पा-
यनान्तेवासिभ्यः—आलम्बिनः ।

१४८७ । पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु ४।३।१०५ । तृतीयान्ता-

प्रोक्तार्थे णिनिः स्यात्, यत्प्रोक्तं पुराणप्रोक्ताश्चेद् ब्राह्मणकल्पान्
भवन्ति । पुराणेन चिरन्तनेन मुनिना प्रोक्ताः । भल्लु-भाल्लविक-
शाट्थायन-शाट्थायनिनः । कल्पे-पिङ्गेन प्रोक्तः पैङ्गी कल्पः । 'पुराण-
इति किम् ? याज्ञवल्कानि ब्राह्मणानि । आश्मरथः कल्पः । अणि 'प्र-
पत्यस्य-' (सू० १०८४) इति यलोपः ।

१४८८ । शौनकादिभ्यश्छन्दसि ४।३।१०६। छन्दस्यभिर्
एभ्यो णिनिः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिनः ।

१४८९ । कठरकाल्लुक् ४।३।१०७। आभ्यां प्रोक्तप्रत्ययत्
लुक्स्यात् । कठेन प्रोक्तमधीयते कठाः । चरकाः ।

१४९० । कलापिनोऽण् ४।३।१०८। कलापिना प्रोक्तमधीयते
कालापाः । *३७२ नान्तस्य टिलोपे सब्रह्मचारिपोठसर्पिकलापि
कौथुमितैतिलिजाजलिलाङ्गलिशिलालिशिखण्डिसूकरसन्नसुप-
वर्णामुपसङ्ख्यानम्* इत्युपसङ्खयानाट्टिलोपः ।

१४९१ । छगलिनो ढिनुक् ४।३।१०९। छगलिना प्रोक्तमधी-
यते छागलेयिनः ।

१४९२ । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः ४।३।११०।
(१) पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणो भिक्षवः । शैल-
लिनो नटाः ।

१४९३ । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ४।३।१११। 'भिक्षुनटसूत्रयोः'
इत्येव । कर्मन्देन प्रोक्तमधीयते कर्मन्दिनो भिक्षवः । कृशाश्विनो नटाः ।

१४९४ । तेनैकदिक् ४।३।११२। सुदाम्ना अद्रिणा एकदिक्
सौदामनी ।

(१) णिनिः स्यात् । मण्डूकप्लुत्या णिनिरेवानुवर्तते इति बोध्यम् ।

१४९५ । तसिञ्च ४।३।११३। स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । पीलुमू-
लेन एकदिक् पीलुमूलतः ।

१४९६ । उरसो यच्च ४।३।११४। चात्तसिः । अणोऽपवादः ।
उरसा एकदिक् उरस्यः—उरस्तः ।

१४९७ । उपज्ञाते ४।३।११५। 'तेन' इत्येव । पाणिनिनोपज्ञातं
पाणिनीयम् ।

१४९८ । कृते ग्रन्थे ४।३।११६। वररुचिना कृतो वाररुचो ग्रन्थः ।

१४९९ । संज्ञायाम् ४।३।११७। 'तेन' इत्येव । अग्रन्थार्थमिदम् ।
मन्त्रिकाभिः कृतं 'माक्षिकं' मधु ।

१५०० । कुलालादिभ्यो वुञ् ४।३।११८। तेन कृते संज्ञायाम् ।
कुलालेन कृतं कौलालकम् । वारुढकम् ।

१५०१ । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् ४।३।११९। तेन कृते संज्ञा-
याम् । क्षुद्राभिः कृतं क्षौद्रम् । भ्रामरम् । वाटरम् । पादपम् ।

१५०२ । तस्येदम् ४।३।१२० । उपगोरिदमौपगवम् । *३७३
वहेस्तुरणिट् च* । संबोदुः स्वं सांवहित्रम् । *३७४ अग्नीधः
शरणे रण् भं च* । अग्निमिन्धे अग्नीत्, तस्य स्थानमाग्नीध्रम् ।
तात्स्थ्यात्सोऽयाग्नीध्रः । *३७५ समिधामाधाने षेण्यण्* । सामि-
धेन्शो मन्त्रः । सामिधेनो ऋक् ।

१५०३ । रथाद्यत् ४।३।१२१ । रथ्यं चक्रम् ।

१५०४ । पत्रपूर्वाद् ४।३।१२२ । पत्रं वाहनम् । अश्वरथस्ये-
दम् आश्वरथम् ।

१५०५ । पत्राध्वर्युपरिषदश्च ४।३।१२३ । अञ् । *३७६ पत्रा-
द्वाहो* । अश्वस्येद् वहनीयमाश्वम् । आध्वर्यवम् । परिषदम् ।

१५०६ । हलसीराट्ठक् ४।३।१२४ । हालिकम् । सैरिकम् ।

१५०७ । द्वन्द्वाद् वुन्वैरमैथुनिकयोः ४।३।१२५ । काको-
किका । कुत्सकुशिकिका । *३७७ नैरे देवासुरादिभ्यः प्रतिषेधः
दैवासुरम् ।

१५०८ । गोत्रचरणाद् वुञ् ४।३।१२६ । औपगवकम् । *३७८
चरणाद्धर्माग्नाययोरिति वक्तव्यम्* । काठकम् ।

१५०९ । सङ्घाङ्गलक्षणेष्वाज्यजिज्ञामण् ४।३।१२७ । *३७९
घोषग्रहणमपि कर्तव्यम्* । अञ-वैदः सङ्घोऽङ्को घोषो वा । वै-
लक्षणम् । यञ्-गार्गः । गार्गम् । इञ्-दाक्षः । दाक्षम् । परम्परासम्-
न्धोऽङ्कः । साक्षात्तु लक्षणम् ।

१५१० । शाकलाद्वा ४।३।१२८ । अण्वोक्तेऽर्थे । पक्षे चरण-
त्वाद्वुञ् । शकलेन प्रोक्तमधीयते शाकलाः, तेषां सङ्घोऽङ्को घोषो वा ।
शाकलः-शाकलकः । लक्षणे कृविता ।

१५११ । छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ज्यः ४।३।१२९ ।
छन्दोगानां धर्मः आग्नायो वा छान्दोग्यम् । औक्थिक्यम् । याज्ञि-
क्यम् । बह्वृच्यम् । नाट्यम् । चरणाद्धर्माग्नाययोः (वा० ३७८)
इत्युक्तम् । तत्साहचर्यान्वटशब्दादपि तयोरेव ।

१५१२ । न दण्डमाणवान्तेवासिषु ४।३।१३० । दण्डप्रधान-
माणवा दण्डमाणवाः । तेषु शिष्येषु च वुञ्च स्यात् । दाक्षाः दण्डमा-
णवाः शिष्या वा ।

१५१३ । रैवतिकादिभ्यश्छः ४।३।१३१ । तस्येदमित्यर्थे
वुञोऽपवादः । रैवतिकीयः । वैजवापीयः । *३८० कौपिञ्जलहास्ति-
पदादण् वाच्यः* । कुपिञ्जलस्यापत्यम्, इहैव निपातनादण्, तदन्ता-

एनरण्, कोपिञलः । गोत्रबुञोऽपवादः । हस्तिपादस्यापत्यं हास्तिपदः,
तस्यार्यं हास्तिपदः । *३८१आथर्वणिकस्त्रेकलोपश्च* । अणस्यात् ।
आथर्वणिकस्यायमाथर्वणो धर्म आम्नायो वा । चरणाद्बुञोऽपवादः ।
इति तद्धिते शैषिकप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते प्राग्दोष्यतीयप्रकरणम् ।

१५१४ । तस्य विकारः ४।३।१३४ । *३८२अश्मनो विकारे
दिलोपो वक्तव्यः* । अश्मनो विकारः आश्मः । भास्मनः । मार्त्तिकः ।
१५१५ । अवयवे च प्राणयोषधिवृक्षेभ्यः ४।३।१३५ । चाद्वि-
कारे । मयूरस्यावयवो विकारो वा मायूरः । मौर्वे काण्डं भस्म वा ।
पैप्पलम् ।

१५१६ । विल्वादिभ्योऽण् ४।३।१३६ । वैल्वम् ।

१५१७ । कोपधाच्च ४।३।१३७ । अण् । अञोऽपवादः । तर्कु-
तार्कवम् । तैत्तिढीकम् ।

१५१८ । त्रपुजतुनोः षुक् ४।३।१३८ । आभ्यामण् स्याद्विकारे,
पत्योः पुगागमश्च । त्रापुषम् । जातुषम् ।

१५१९ । ओरञ् ४।३।१३९ । दैवदारवम् । भाद्रदारवम् ।

१५२० । अनुदात्तादेश्च ४।३।१४० । दाधित्थम् । कापित्थम् ।

१५२१ । पलाशादिभ्यो वा ४।३।१४१ । पालाशम् । कारीरम् ।

१५२२ । शम्याः ञ्लञ् ४।३।१४२ । शामीलं भस्म । पित्वा-
न्धीष्, शामीली स्रुक् ।

१५२३ । मयङ्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः ४।३।१४३ ।
प्रकृतिमात्रान्मयङ् वा स्याद्विकारावयवयोः । अश्ममयम्—आश्मनम् ।
'अभक्ष्य'—इत्यादि किम् ? मौद्गः सूपः । कार्पासम् आच्छादनम् ।

१५२४ । नित्यं वृद्धशरादिभ्यः ४।३।१४४ आत्रमयम् । अत्र
मयम् । *३८३एकाचो नित्यम्* त्वङ्मयम् । वाङ्मयम् । क
तर्हि 'आप्यम्-अम्मयम्' इति ? 'तस्येदम्' (सू०१५०२) इत्यण्यन्
त्त्वार्थे व्यञ् ।

१५२५ । गोश्च पुरीषे ४।३।१४५ । गोः पुरीषं गोमयम् ।

१५२६ । पिष्टाच्च ४।३।१४६ । मयट् स्याद्विकारे । पिष्टम्
भस्म । कथं पैष्टी सुरेति ? सामान्यविवक्षायां 'तस्येदम्' (सू०१५०२)
इत्यण् ।

१५२७ । संज्ञायां कन् ४।३।१४७ । 'पिष्टात्' इत्येव । पिष्टस्
विकारविशेषः पिष्टकः । 'पूपोऽपूपः पिष्टकः स्यात्'

१५२८ । ब्रीहेः पुरोडाशे ४।३।१४८ । मयट् स्यात् । बित्त्वाव-
णोऽपवादः । ब्रीहिमयः पुरोडाशः । ब्रैहमन्यत् ।

१५२९ । असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् ४।३।१४९ । तिलमयम् ।
यवमयम् । संज्ञायां तु-तैलम्, यावकः ।

१५३० । तालादिभ्योऽण् ४।३।१५० । अन्मयटोरपवादः ।
'तालाद्धनुषि' (ग.) । तालं धनुः । अन्यत् तालमयम् । ऐन्द्रायुधम् ।

१५३१ । जातरूपेभ्यः परिमाणे ४।३।१५१ । अण् । बहुवच-
नात्पर्यायग्रहणम् । 'हाटकः' 'तापनीयः' 'सौवर्णः' वा निष्कः । 'परि-
माणे' किम् ? हाटकमयी यष्टिः ।

१५३२ । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ४।३।१५२ । शौकम् । वा-
कम् । राजतम् ।

१५३३ । जितश्च तत्प्रत्ययात् ४।३।१५३ । जिद्यो विकाराव-
यवप्रत्ययस्दन्तादन्त्यात्तयोरेवार्थयोः । मयटोऽपवादः । शामीलस्व

शमीलम् । दाधित्थस्य दाधित्थम् । कापित्थम् । 'जितः' किम् ?
वैत्वमयम् ।

१५३४ । क्रीतवत्परिमाणात् ४।३।१५६ । 'प्राग्वहतेष्टक' (स०
१५४८) इत्यारभ्य क्रीतार्थे ये प्रत्यया येनोपाधिना परिमाणाद्विहितास्ते
तथैव विकारेऽतिदिश्यन्ते । अणादीनामपवादः । निष्केण क्रीतं नैष्कि-
कम् । एवं निष्करय विकारोऽपि नैष्किकः । शतस्य विकारः शत्यः—
शतिकः ।

१५३५ । उट्टाद् बुज् ४।३।१५७ । प्राण्यजोऽपवादः । औष्ट्रकः ।
१५३६ उमोर्णयोर्वा ४।३।१५८ । औमम्—औमकम् । और्णम्—
और्णकम् । बुज्भावे यथाक्रममणजौ ।

१५३७ । एण्या ढज् ४।३।१५९ । ऐणेयम् । एणस्य तु ऐणम् ।
१५३८ । गोपयसोर्यत् ४।३।१६० । गव्यम् । पयस्यम् ।
१५३९ । द्रोश्च ४।३।१६१ । द्रुर्वृक्षः, तस्य विकारोऽवयवो
वा द्रव्यम् ।

१५४० । माने वयः ४।३।१६२ । 'द्रोः' इत्येव । द्रुवयम् । 'यौतव
द्रुवयं पाथ्यमिति मानार्थकं त्रयम्' इत्यमरः ।

१५४१ । फले लुक् ४।३।१६३ । विकारावयवप्रत्ययस्य लुक्स्या-
त्फले । आमलक्याः फलम् आमलकम् ।

१५४२ । प्लक्षादिभ्योऽण् ४।३।१६४ । विधानसामर्थ्यात् लुक् ।
प्लाक्षम् ।

१५४३ । न्यग्रोधस्य च केवलस्य ७।३।१५ । अस्य न वृद्धिरैजा-
गमश्च । नैयग्रोधम् ।

१५४४ । जम्बवा वा ४।३।१६५ । जम्बूशब्दात्फलेऽण्वा स्यात् ।

जाम्बवम् । पक्षे ओरञ्, तस्य लुक्, जम्बु ।

१५४५ । लुप्च ४।३।१६६ । जम्बाः फलप्रत्ययस्य लुप्वा स्यात्
'लुपि युक्तवत्—' (सू० १२९६) जम्बाः फलं जम्बूः । *३८४ फलपा-
कशुषामुपसङ्ख्यानम्* । व्रीहयः । मुद्राः । *३८५ पुष्पमूलेषु बहु-
लम्* । मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका । जात्याः पुष्पं जाती । विदारी
मूलं विदारी । बहुलग्रहणान्नेह—पाटलानि पुष्पाणि, सालानि मूलानि ।
बाहुलकात्कचिल्लुक्—अशोकम्, करवीरम् ।

१५४६ । हरीतक्यादिभ्यश्च ४।३।१६७ । एभ्यः फलप्रत्ययस्य
लुप्स्यात् । हरीतक्यादीनां लिङ्गमेव प्रकृतिवत् । हरीतक्याः—फलाणि
हरीतक्यः ।

१५४७ । कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक्च ४।३।१६८ । कंसी-
यपरशव्यशब्दाभ्यां यञञौ स्तश्चयतोश्च लुक् । कंसाय हितं कंसीयम्,
तस्य विकारः कांस्यम् । परशवे हितं परशव्यम्, तस्य विकारः
पारशवः । इति तद्धिते प्राग्दीव्यतीयप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते प्रग्वहतीयप्रकरणम् ।

१५४८ । प्राग्वहतेष्टक् ४।४।१ । 'तद्वहति' (सू० १६२७) इत्यङ्
प्राक् ठगधिक्रियते । *३८६ तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसङ्ख्यान-
म्* । 'मा शब्दः कारि' इति य आह स माशब्दिकः ।

१५४९ । स्वागतादीनां च ७।३।७ । ऐज न स्यात् । स्वागतमि-
त्याह स्वागतिकः । स्वाध्वरिकः । स्वङ्गस्यापत्यं स्वाङ्गिः । व्यङ्गस्यापत्यं
व्याङ्गिः । व्यङ्गस्यापत्यं व्याङ्गिः । व्यवहारेण चरति व्यावहारिकः ।
स्वपतौ साधु स्वापतेयम् । *३८७ आहौ प्रभूतादिभ्यः* । प्रभूत-
माह प्राभूतिकः पार्याप्तिकः । *३८८ पृच्छतौ सुसनातादिभ्यः* ।

मुस्तातं पृच्छति सौस्नातिकः । सौखशायनिकः, अनुशतिकादिः ।

३८९गच्छतौ परदारादिभ्यः । पारदारिकः । गौरुतल्पिकः ।

१५५० । तेन दीव्यति खनति जयति जितम् ४।४।२ । अक्षै-
दीव्यति आक्षिकः । अभ्रथा खनति आभ्रिकः । अक्षैर्जयति आक्षिकः ।
अक्षैर्जितमाक्षिकम् ।

१५५१ । संस्कृतम् ४।४।३ । दध्ना संस्कृतं दाधिकम् । मारीचि-
कम् ।

१५५२ । कुलत्थकोपधादण् ४।४।४ । ठकोऽपवादः । कुलत्थैः
संस्कृतं कौलत्थम् । तैत्तिढीकम् ।

१५५३ । तरति ४।४।५ । उडुपेन तरति औडुपिकः ।

१५५४ । गोपुच्छाट्टञ् ४।४।६ । गौपुच्छिकः ।

१५५५ । नौद्वयचष्टन् ४।४।७ । नाविकः । घटिकः । बाहुभ्यां
तरति बाहुका स्त्री ।

१५५६ । चरति ४।४।८ । तृतीयान्ताद्गच्छति भक्षयतीत्यर्थयोष्ठ-
वस्यात् । इस्तिना चरति हास्तिकः । शाकटिकः । दध्ना भक्षयति
दाधिकः ।

१५५७ । आकर्षात्ष्टल् ४।४।९ । आकर्षो निकषोपलः । 'आक-
षात्' इति पाठान्तरम् । तेन चरति आकर्षिकः । वित्त्वान्डीप्, आकर्षिकी ।

१५५८ । पर्पादिभ्यः ष्टन् ४।४।१० । पर्पेण चरति पर्पिकः ।
पर्पिकी । येन पीठेन पङ्गवश्चरन्ति स पर्पः । अश्विकः । रथिकः ।

१५५९ । श्रगणाट्टञ् च ४।४।११ । चाट्टन्

१५६० । आदेरिञि ७।३।८ । ऐज् न । श्रमस्त्रस्यापत्यं श्रामस्त्रिः ।
श्वादंष्ट्रिः । तदादिविधौ चेश्मेव ज्ञापकम् । *३९० इकारादाविति

वाच्यम्* । श्वगणेन चरति श्वागणिकः, श्वागणिकी—श्वगणिकः
श्वगणिकी ।

१५६१ । पदान्तस्यान्यतरस्याम् ७।३।९ । श्वादेरङ्स्य पद-
ब्दान्तस्येज् वा । श्वापदस्येदं श्वापदम्—शौवापदम् ।

१५६२ । वेतनादिभ्यो जीवति ४।४।१२ । वेतनेन जीवति
वैतनिकः । धानुष्कः ।

१५६३ । वस्नक्रयविक्रयाट्टन् ४।४।१३ । वस्नेन मूल्येन
जीवति वस्निकः । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् । क्रयविक्र-
यिकः क्रयिकः । विक्रयिकः ।

१५६४ । आयुधाच्छ च ४।४।१४ । चाट्टन् । आयुधेन जीवति
आयुधीयः—आयुधिकः ।

१५६५ । हरत्युत्सङ्गादिभ्यः ४।४।१५ । उत्सङ्गेन हरत्यौत्सङ्गिकः ।

१५६६ । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ४।४।१६ । भस्त्रया हरति भस्त्रिकः ।
पित्तवान्डीष्, भस्त्रिकी ।

१५६७ । विभाषा विवधात् ४।४।१७ । विवधेन हरति विव-
धिकः । पक्षे ठक्, वैवधिकः । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाद्दीवधादपि ष्ठन्
वीवधिकः । वीवधिकी । विवधवीवधशब्दौ उभयतो बद्धशिक्ये स्कन्ध-
वाद्ये काष्ठे वर्तते ।

१५६८ । अण् कुटिलिकायाः ४।४।१८ । कुटिलिका व्याघाता-
गतिविशेषः, कर्मारोपकरणभूतं लोहं च । कुटिलिकया हरति मृगान्तरा-
न्वा कौटिलिको व्याधः कर्मारश्च ।

१५६९ । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः ४।४।१९ । अक्षद्यूतेन निर्वृत्त-
माक्षद्यूतिकं वैरम् ।

१५७० । कत्रेमन्मित्यम् ४।४।२० । क्त्रप्रत्ययान्तप्रकृतिकाचृ-
तीयान्तान्निवृत्तेऽर्थे मप्स्यान्नित्यम् । कृत्या निवृत्तं कृत्रिमम् । पक्त्रि-
मम् । *३९१ आवप्रत्ययान्तादिमब्बक्तव्यः* । पाकेन निवृत्तं
पाकिमम् । त्यागिमम् ।

१५७१ । अपमित्ययाचितान्यां कक्कनौ ४।४।२१ । अपमि-
त्येति ल्यबन्तम् । अपमित्य निवृत्तम् आपमित्यकम् । याचितेन निवृत्तं
याचितकम् ।

१५७२ । संसृष्टे ४।४।२२ । दध्ना संसृष्टं दाधिकम् ।

१५७३ । चूर्णादिनिः ४।४।२३ । चूर्णैः संसृष्टाः चूर्णिनः अपूपाः ।

१५७४ । लवणाल्लुक् ४।४।२४ । लवणेन संसृष्टो लवणः सूपः ।

लवणं शाकम् ।

१५७५ । मुद्रादण् ४।४।२५ । मौद्र ओदनः ।

१५७६ । व्यञ्जनरूपसिक्ते ४।४।२६ । ठक् । दध्ना उपसिक्तं
दाधिकम् ।

१५७७ । ओजःसहोऽम्भसा वर्तते ४।४।२७ । ओजसा वर्तते
ओजसिकः शूरः । साहसिकश्चौरः । आम्भसिको मत्स्यः ।

१५७८ । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् ४।४।२८ । द्वितीयान्ता-
दस्माद् वर्तत इत्यस्मिन्नर्थे ठक्स्यात् । क्रियाविशेषणत्वाद् द्वितीया ।
प्रतीपं वर्तते प्रातीपिकः । आन्वीपिकः । प्रातिलोमिकः । आनुलोमिकः ।
प्रातिकूलिकः । आनुकूलिकः ।

१५७९ । परिमुखं च ४।४।२९ । परिमुखं वर्तते पारिमुखिकः ।
चाप पारिपार्श्विकः ।

१५८० । प्रयच्छति गर्ह्यम् ४।४।३० । द्विगुणार्थं द्विगुणं, तत्प्र-

यच्छति द्वैगुणिकः । त्रैगुणिकः । *३१२ वृद्धेर्द्धुषिभावोवक्तव्यः ।
 वार्धुषिकः ।

१५८१ । कुसीददशैकादशात्षष्ठ्यचौ ४।४।३१ । गह्वार्थांस्त-
 माभ्यामेतौ स्तः प्रयच्छतीत्यर्थे । कुसीदं वृद्धिः, तदर्थं द्रव्यं कुसीदं
 तत्प्रयच्छतीति कुसीदिकः । कुसीदिकी । एकादशार्थत्वादेकादश, ते च
 ते वस्तुतो दश चेति विग्रहेऽकारः समासान्त इहैव सूत्रे निपात्यते
 दशैकादशिकः । दशैकादशिकी । दशैकादशान्प्रयच्छतीत्युत्तमर्ण ए-
 हापि तद्धितार्थः ।

१५८२ । उच्छति ४।४।३२ । वदराण्युच्छति वादरिकः ।

१५८३ । रक्षति ४।४।३३ । समाजं रक्षति सामाजिकः ।

१५८४ । शब्ददुर्दुरं करोति ४।४।३४ । शब्दं करोति शब्दिकः ।
 दार्दुरिकः ।

१५८५ । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति ४।४।३५ । *३१३स्त्व-
 पस्य पर्यायाणां विशेषाणां च ग्रहणम्* । 'मत्स्यपर्यायेषु मीन-
 स्यैव' (भा०इ०) । पक्षिणो हन्ति पाक्षिकः । शाकुनिकः । मायूरिकः ।
 मात्स्यिकः । मैनिकः । शाकुलिकः । मार्गिकः । हारिणिकः । सारङ्गिकः ।

१५८६ । परिपन्थं च तिष्ठति ४।४।३६ । अस्माद् द्वितीया-
 न्तात्तिष्ठति हन्ति चेत्यर्थे ठक्स्यात् । पन्थानं वर्जयित्वा व्याप्य वा
 तिष्ठति पारि(१)पन्थिकश्चौरः । परिपन्थं हन्ति पारिपन्थिकः ।

१५८७ । माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति ४।४।३७ । दण्ड-
 कारो माथः पन्थाः दण्डमाथः, दण्डमाथं धावति दाण्डमाथिकः । पाद-
 विकः । आनुपदिकः ।

(१) निपातनात् 'पन्थ' आदेशः ।

१५८८ । आक्रन्ददाट्टञ्च ४।४।३८ । अस्माट्ठन्स्यात्, चाट्टक
धावतीत्यर्थे । आक्रन्दं दुःखिनां रोदनस्थानं धावति आक्रन्दिकः ।

१५८९ । पदोत्तरपदं गृह्णाति ४।४।३९ । पूर्वपदं गृह्णाति पौर्व-
पदिकः । औत्तरपदिकः ।

१५९० । प्रतिकण्ठार्थललामं च ४।४।४० । एभ्यो गृह्णात्यर्थे
ठकस्यात् । प्रतिकण्ठं गृह्णाति प्रातिकण्ठिकः । आर्थिकः । लालामिकः ।

१५९१ । धर्मं चरात् ४।४।४१ । धार्मिकः । *३९४अधर्माच्चे-
ति वक्तव्यम्* । आधर्मिकः ।

१५९२ । प्रतिपथमेति ठञ्च ४।४।४२ । प्रतिपथमेति प्रतिपथिकः ।
प्रातिपथिकः ।

१५९३ । समवायान्समवैति ४।४।४३ । सामवायिकः ।
सामूहिकः ।

१५९४ । परिषदो ण्यः ४।४।४४ । परिषदं समवैति पारिषद्यः ।

१५९५ । सेनाया वा ४।४।४५ । ण्यः स्यात् । पक्षे ठक् । सैन्याः-
सैनिकाः ।

१५९६ । संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति ४।४।४६ । ललाटं
पश्यति लालाटिकः सेवकः । कुक्कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशः लक्ष्य-
ते । कौक्कुटिको मित्रः ।

१५९७ । तस्य धर्म्यम् ४।४।४७ । आपणस्य धर्म्यम् आपणिकम् ।

१५९८ । अण् महिष्यादिभ्यः ४।४।४८ । महिष्या धर्म्यं माहि-
षम् । याजमानम् ।

१५९९ । क्रतोऽज् ४।४।४९ । यातुर्धर्म्यं यात्रम् । *३९५नरा-
च्चेति वक्तव्यम्* । नरस्य धर्म्या नारी । *३९६विशसितुरिङ्लोप-
ाच्च वक्तव्यः* । विशसितुर्धर्म्यं वैशखम् । *३९७विभाजयितुर्णि-

लोपश्चाच्च वाच्यः* । विभाजयितुर्धर्म्यं वैभाजित्रम् ।

१६०० । अवक्रयः ४।४।५० । पष्ठयन्ताट्ठक्स्यादवक्रयेऽञ् ।
आपणस्यावक्रयः आपणिकः । राजग्राह्यं द्रव्यमवक्रयः ।

१६०१ । तदस्य पण्यम् ४।४।५१ । अपूपाः पण्यमस्य आपूपिकः ।
१६०२ । लवणाट्ठञ् ४।४।५२ । लावणिकः ।
१६०३ । किसरादिभ्यः षन् ४।४।५३ । किसरं पण्यमस्य किस-
रिकः । पित्तान्डीष, किसरिकी । किसर, उशीर, नलद, इत्यादि किसरा-
दयः सर्वे सुगन्धिद्रव्यविशेषवाचिनः ।

१६०४ । शलालुनोऽन्यतरस्याम् ४।४।५४ । षन् स्यात् । पठ-
ठक् । शलालुकः । शलालुकी । शलालुकः । शलालुकी । शलालुः सुग-
न्धिद्रव्यविशेषः ।

१६०५ । शिल्पम् ४।४।५५ । मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य मार्दङ्गिकः ।
१६०६ । मड्डुकक्षरैरादन्यतरस्याम् ४।४।५६ । मड्डुक-
वादनं शिल्पमस्य माड्डुकः-माड्डुकिकः । शार्ङ्गरः-शार्ङ्गरिकः ।
१६०७ । प्रहरणम् ४।४।५७ । 'तदस्य' इत्येव । असिः प्रहरण-
मस्य आसिकः । धानुष्कः ।

१६०८ । परश्वधाट्ठञ् ४।४।५८ । पारश्वधिकः ।
१६०९ । शक्तियष्टयोरीकक् ४।४।५९ । शाक्तीकः । याष्टीकः ।
१६१० । अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः ४।४।६० । 'तदस्य' इत्येव
'अस्ति परलोकः' इत्येवं मतिर्यस्य सः आस्तिकः । 'नास्ति' इति
मतिर्यस्य स नास्तिकः । 'दिष्टम्' इति मतिर्यस्य स दैष्टिकः ।

१६११ । शीलम् ४।४।६१ । अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः ।
१६१२ । छत्रादिभ्यो णः ४।४।६२ । गुरोर्दोषाणामावरणं

वृत्तम्, तच्छीलमस्य छात्रः ।

१६१३ । कर्मस्ताच्छील्ये ६।४।१७२ । 'कर्मः' इति ताच्छी-
ल्ये णे टिलोपो निपात्यते । कर्मशीलः कर्मः । 'नस्तद्धिते' (सू.६८०)
इत्येव सिद्धे अण्कार्यं ताच्छीलिके णेऽपि । तेन 'चौरी' 'तापसी' इत्यादि
सिद्धम् । 'ताच्छील्ये' किम् ? कर्मणः ।

१६१४ । कर्माध्ययने वृत्तम् ४।४।६३ । प्रथमान्तात्षष्ठ्यर्थे
ठस्यादध्ययने वृत्ता या क्रिया सा चेत् प्रथमान्तस्यार्थः । ऐकान्यिकः ।
यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं
जातं, सः ।

१६१५ । बह्वचपूर्वपदाट्ठञ् ४।४।६४ । प्राग्विषये । द्वादशा-
न्यानि कर्माण्यध्ययने वृत्तान्यस्य द्वादशान्यिकः । द्वादशापपाठा अस्य-
जाता इत्यर्थः ।

१६१६ । हितं भक्षाः ४।४।६५ । अपूपभक्षणं हितमस्मै
आपूपिकः ।

१६१७ । तदस्मै दीयते नियुक्तम् ४।४।६६ । अग्रभोजनं
नियतं दीयते अस्मै आग्रभोजनिकः ।

१६१८ । आणामांसौदनाट्ठिञ् ४।४।६७ । आणा नियतं
दीयतेऽस्मै आणिकः । आणिकी । मांसौदनग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम्
मांसौदनिकः । मांसिकः । औदनिकः ।

१६१९ । भक्तादणन्यतरस्याम् ४।४।६८ । पक्षे ठक् । भक्तमस्मै
नियतं दीयते भक्तः—भाक्तिकः ।

१६२० । तत्र नियुक्तः ४।४।६९ । आकरे नियुक्तः आकारिकः ।

१६२१ । अगारान्ताट्ठञ् ४।४।७० । देवागारे नियुक्तो
देवागारिकः ।

१६२२ । अध्यायिन्यदेशकालात् ४।४।७१ । निषिद्धदेशकाल-
वाचकाट्ठकस्यादध्येतरि । श्मशानेऽधीते श्माशानिकः । चतुर्दश्या-
धीते चातुर्दशिकः ।

१६२३ । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति ४।४।७२ ।
'तत्र' इत्येव । वंशकठिने व्यवहरति वांशकठिनिकः । वंशा वेणवः कठि-
ना यस्मिन्देशे स वंशकठिनः, तस्मिन्देशे या क्रिया यथा अनुष्ठेया तां
तथैवानुतिष्ठतीत्यर्थः । प्रास्तारिकः । सांस्थानिकः ।

१६२४ । निकटे वसति ४।४।७३ । नैकटिको भिक्षुः ।

१६२५ । आवसथात् षल् ४।४।७४ । आवसथे वसति आव-
सथिकः । पित्त्वान्डीष्, आवसथिकी ।

आकर्षार्षादिर्भस्त्रादिभ्यः कुसीदसूत्राच्च ।

आवसथात्किसरादेः पितः षडेते ठगधिकारे ॥ (श्लो० वा०)
षडिति सूत्रषट्केन विहिता इत्यर्थः । प्रत्ययास्तु सप्त ।

इति तद्धिते ठगधिकारप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते प्राग्घतीयप्रकरणम् ।

१६२६ । प्राग्घिताद्यत् ४।४।७५ । 'तस्मै हितम्' (सू. १६६५)
इत्यतः प्राग्यदधिक्रियते ।

१६२७ । तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् ४।४।७६ । रथं वहति रथ्यः
युग्यः । वत्सानां दमनकाले स्कन्धे यत्काष्ठमासज्यते स प्रासङ्गः, तं
वहति प्रासङ्ग्यः ।

१६२८ । धुरो यड्ढकौ ४।४।७७ । 'हलि च' (सू. ३५४) इति
दीर्घे प्राप्ते ।

१६२९ । न भकुर्धुराम् मा२।७९ । भस्य कुर्धुरोश्चोपधाया दीर्घो
न स्यात् । धुर्यः-धौरयः ।

१६३० । खः सर्वधुरात् ४।४।७८ । सर्वधुरां वहतीति सर्वधुरीणः ।

१६३१ । एकधुराल्लुक्च ४।४।७९ । एकधुरां वहति एकधुरीणः—एकधुरः ।

१६३२ । शकटादण् ४।४।८० । शकटं वहति शाकटो गौः ।

१६३३ । हलसीराट्ठक् ४।४।८१ । हलं वहति हालिकः ।

सैरिकः ।

१६३४ । संज्ञायां जन्या ४।४।८२ । जनी वधूः, तां वहति प्रापयति जन्या ।

१६३५ । विध्यत्यधनुषा ४।४।८३ । द्वितीयान्ताद्विध्यतीत्यर्थे यस्यात्, न चेत्तत्र धनुः करणम् । पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः ।

१६३६ । धनगणं लब्धा ४।४।८४ । वृत्तन्तमेतत् । धनं लब्धा धन्यः । गणं लब्धा गण्यः ।

१६३७ । अन्नाणः ४।४।८५ । अन्नं लब्धा आन्नः ।

१६३८ । वशं गतः ४।४।८६ । वश्यः परेच्छानुचारी ।

१६३९ । पदमस्मिन्द्वयम् ४।४।८७ । पद्यः कर्दमः । नातिशुष्क इत्यर्थः ।

१६४० । मूलमस्यावर्हि ४।४।८८ । आवर्हणमावर्हः उत्पाटनं, तदस्यास्तीति आवर्हि, मूलम् आवर्हि येषां तेमूल्या मुद्रगाः ।

१६४१ । संज्ञायां धेनुष्या ४।४।८९ । धेनुशब्दस्य धुगागमो यप्रत्ययश्च स्वार्थे निपात्यते संज्ञायाम् । धेनुष्या बन्धके स्थिता ।

१६४२ । गृहपतिना संयुक्ते ज्यः ४।४।९० । गृहपतिर्यजमानः, तेन संयुक्तो गार्हपत्योऽग्निः ।

१६४३ । नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाम्यस्तार्यतुल्यप्रा-

प्यवध्यानाम्यसमसम्मितसंमितेषु ४।४।९१ । नावा तार्थं नाव्यम् ।
वयसा तुल्यो वयस्यः । धर्मेण प्राप्यं धर्म्यम् । विषेण वव्यो विष्यः ।
मूलेनाऽऽनाम्यं मूल्यम् । मूलेन समो मूल्यः । सीतया समितं -सीत्
क्षेत्रम् । तुलया सम्मितं तुल्यम् ।

१६४४ । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते ४।४।९२ । धर्मादनपेते
धर्म्यम् । पथ्यम् । अर्थ्यम् । न्याय्यम् ।

१६४५ । छन्दसो निर्मिते ४।४।९३ । छन्दसा निर्मितं छन्द-
स्यम् । इच्छया कृतमित्यर्थः ।

१६४६ । उरसोऽण् च ४।४।९४ । चाद्यत् । उरसा निर्मितः पुत्रः
औरसः-उरस्यः ।

१६४७ । हृदयस्य प्रियः ४।४।९५ । हृद्यो देशः । 'हृदयस्य
हृल्लेख—' (सू.१९०) इति हृदादेशः ।

१६४८ । बन्धने चर्षो ४।४।९६ । हृदयशब्दात्पष्ठचन्ताद् बन्ध-
ने यत्स्याद्वेदेऽभिधेये । हृदयस्य बन्धनं हृद्यो वशीकरणमन्त्रः ।

१६४९ । मतजनहृलात्करणजल्पकर्षेषु ४।४।९७ । मतं ज्ञानं,
तस्य करणं भावः साधनं वा मत्यम् । जनस्य जल्पो जन्यः । हलस्य
कर्षो हल्यः ।

१६५० । तत्र साधुः ४।४।९८ । अत्रे साधुः अग्न्यः । सामधु
साधुः सामान्यः । 'ये चाभावकर्मणोः' (सू.११५६) इति प्रकृतिभावः ।
कर्मण्यः । शरण्यः ।

१६५१ । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ४।४।९९ । प्रतिजनं साधुः
प्रातिजनीनः । सांयुगीनः । सार्वजनीनः । वैश्वजनीनः ।

१६५२ । भक्ताणः ४।४।१०० । भक्ते साधवो भक्ताः शालयः ।

१६५३ । परिषदो(१)ण्यः ४।४।१०१ । पारिषदः । 'परिषदः'
इति योगविभागाण्योऽपि । पारिषदः ।

१६५४ । कथादिभ्यष्टक् ४।४।१०२ । कथायां साधुः काथिकः ।

१६५५ । गुडादभ्यष्टञ् ४।४।१०३ । गुडे साधुर्गौडिक इक्षुः ।

साक्तुको यवः ।

१६५६ । पथ्यतिथिवसतिस्त्वपतेर्ढञ् ४।४।१०४ । पथि साधु
पाथेयम् । आतिथेयम् । वसनं वसतिः, तत्र साधुर्वासतेयी रात्रिः ।
स्वापतेर्यं धनम् ।

१६५७ । सभाया यः ४।४।१०५ । सभ्यः ।

१६५८ । समानतीर्थे वासी ४।४।१०७ । 'साधुः' इति निवृ-
त्तम् । वसतीति वासी । समाने तीर्थे गुरौ वसतीति सतीर्थ्यः ।

१६५९ । समानोदरे शयित ओ चोदात्तः ४।४।१०८ । समाने
उदरे शयितः स्थितः समानोदर्यो आता ।

१६६० । सोदराद्यः ४।४।१०९ । सोदर्यः । अर्थः प्राग्वत् ।

इति तद्धिते प्राग्नितीयप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते आर्ह्ये छयदधिकारप्रकरणम् ।

१६६१ । प्राक् क्रीताच्छः ५।१।१ । 'तेन क्रीतम्' (सू.१७०२)
इत्यतः प्राक्छोऽधिक्रियते ।

१६६२ । उगवादिभ्यो यत् ५।१।२ । प्राक् क्रीतादित्येव । उव-
र्णान्ताद्गवादिभ्यश्च यत्स्यात् । छस्यापवादः । 'नाभि नभं च' (ग) ।
नभ्योऽन्तः । नभ्यम् अञ्जनम् । रथनाभावेवेदम् । 'शुनः सम्प्रसारणं

(१) 'पर्वदः' इति धाठान्तरम् । पार्षदः । अत एव 'स पार्षदैर-
म्बरमापूरे' इति जाम्बवतीजये पाणिनिः—इति मुकुटः ।

वा च दीर्घत्वम् (ग) । शून्यम्-शुन्यम् । 'ऊधसोऽनह् च(ग) ।
ऊधन्यः ।

१६६३ । कम्बलाच्च संज्ञायाम् ५।१।३ । यत्स्यात् । कम्बल्यम्
ऊर्णापलशतम् । 'संज्ञायाम्' किम् ? कम्बलीया ऊर्णा ।

१६६४ । विभाषा हविरूपादिभ्यः ५।१।४ । आमिच्छं दधि-
आमिच्छीयम् । पुरोडाश्यास्तण्डुलाः-पुरोडाशीयाः । अपूप्यम्-अपूपीयम्

१६६५ । तस्मै हितम् ५।१।५ । वत्सेभ्यो हितो वत्सीयो गोशु-
क् । शङ्कवे हितं शङ्कव्यं दारु । गन्धम् । हविष्यम् ।

१६६६ । शरीरावयवाद्यत् ५।१।६ । दन्त्यम् । कण्ठ्यम् ।
३९८नस्नासिकायाः । नस्यम् । नाभ्यम् ।

१६६७ । ये च तद्धिते ६।१।६१ । यादौ तद्धिते परे शिरः
शब्दस्य शीर्षनादेशः स्यात् । शीर्षण्यः । 'तद्धिते' किम् ? शिर इच्छति
शिरस्यति । *३९९वा केशेषु* । शीर्षण्याः-शिरस्या वा केशाः ।
४००अचि शीर्षे इति वाच्यम् । अजादौ तद्धिते शिरसः शीर्षा-
देशः । स्थूलशिरस इदं स्थूलशीर्षम् ।

१६६८ । खलयवमाषतिलवृषव्रह्मणश्च ५।१।७ । खलाय हितं
खल्यम् । यव्यम् । माष्यम् । तिल्यम् । वृष्यम् । ब्रह्मण्यम् ।
चाद्रथ्या ।

१६६९ । अजाविभ्यां थ्यन् ५।१।८ । अजथ्या यूथिः । अविथ्या

१६७० । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्तः ५।१।९ ।

१६७१ । आत्माध्वानौ खे।६।४।१६९ । एतौ खे प्रकृत्या स्तः ।
आत्मने हितम् आत्मनोनम् । विश्वजनीनम् । *४०१कर्मधारयादे-
ने-ने* । षष्ठीतत्पुरुषाद् बहुव्रीहेश्च छ एव, विश्वजनीयम् ।

४०२ पञ्चजनादुपसङ्ख्यानम् । पञ्चजनीनम् । *४०३ सर्वजनादुपसङ्ख्यानम्* । सर्वजनिकः—सर्वजनीनः । *४०४ महाजनादुपसङ्ख्यानम्* । माहाजनिकः । मातृभोगीणः । पितृभोगीणः । राजभोगीणः । *४०५ आचार्यादणत्वं च* । आचार्यभोगीणः ।

१६७२ । सर्वपुरुषाभ्यां णट्जौ ५।१।१० । *४०६ सर्वाणो वेति वक्तव्यम्* । सर्वस्मै हितं सार्वम्—सर्वायम् । *४०७ पुरुषाद्विचकारसमूहेतेन कृतेषु* । भाष्यकारप्रयोगात्तेनेत्यस्य द्वन्द्वमध्ये निवेशः । पुरुषस्य वधः पौरुषेयः । 'तस्येदम्' (सू० १५०२) इत्यणि प्राप्ते । पुरुषस्य विकारः पौरुषेयः । 'प्राणिरजतादिभ्योऽञ्' (सू० १५३२) इत्यञि प्राप्ते । समूहेऽप्यणि प्राप्ते । 'एकाकिनोऽपि परितः पौरुषेयवृत्ता इव' इति माधः । तेन कृते ग्रन्थेऽपि प्राप्ते, अग्रन्थे तु प्रासादादावप्राप्त एवेति विवेकः ।

१६७३ । माणवचरकाभ्यां खञ् ५।१।११ । माणवाय हितं माणवीनम् । चारकीणम् ।

१६७४ । तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ ५।१।१२ । विकृतिवाचकान्चतुर्थ्यन्तात्तदर्थ्यायां प्रकृतौ वाच्यायां छप्रत्ययः स्यात् । अङ्गारेभ्य एतानि अङ्गारीयाणि काष्ठानि । प्राकारीया इष्टकाः । शङ्खभ्यं दारु ।

१६७५ । छदिरुपधिबलेर्हञ् ५।१।१३ । छादिषेयाणि तृणानि । बालेयास्तण्डुलाः । *४०८ उपधिशब्दात्स्वार्थे इष्यते* । उपधीयते इत्युपधिः रथाङ्गं, तदेव औपधेयम् ।

१६७६ । ऋषभोपानहोभ्यः ५।१।१४ । छस्यापवादः । आर्षभ्यो वत्सः । औपानहो मुजः । *४०९ चर्मण्यप्ययमेव पूर्वविप्रतिषेधेन* । औपानह्यं चर्म ।

१६७७ । चर्मणोऽञ् ५।१।१५ । चर्मणो या विकृतिस्तदाच्चा
दन्स्यात् । वध्र्ये इदं वध्र्ये चर्म । वारत्रं चर्म ।

१६७८ । तदस्य तदस्मिन् स्यादिति ५।१।१६ । प्राक्
आसामिष्टकानां स्यात् प्राकारीया इष्टकाः । प्रासादीयं दारु । प्राकारो-
ऽस्मिन्स्यात् प्राकारीयो देशः । इतिशब्दो लौकिकीं विवक्षामनुसा-
यति । तेनेह न-प्रासादो देवदत्तस्य स्यादिति ।

१६७९ । परिखाया ढञ् ५।१।१७ । पारिखेयी भूमिः ।
इति तद्धिते छयतोः पूर्णोऽवधिः ।

अथ तद्धिते आर्हीये ठञ् अधिकारप्रकरणम् ।

१६८० । प्राग्वतेष्ठञ् ५।१।१८ । 'तेन तुल्यम्—' (सू०
१७८०) इति वर्ति वक्ष्यति, ततः प्राक्ठञधिक्रियते ।

१६८१ । आर्हादगोपुच्छसङ्ख्यापरिमाणाढक् ५।१।१९ । 'त-
दहति' (सू० १७२८) इत्येतदभिव्याज्य ठञ् अधिकारमध्ये ठञोऽपवा-
दप्रगधिक्रियते गोपुच्छादीन्वर्जयित्वा ।

१६८२ । असमासे निष्कादिभ्यः ५।१।२० । 'आर्हात्' इत्ये-
तत् 'तेन क्रीतम्' (सू० १७०२) इति यावत्सप्तदशसङ्ख्यामनुवर्तते ।
निष्कादिभ्योऽसमासे ठक्स्यादार्हीयेष्वर्थेषु । नैष्किकम् । समासे तु ठञ्

१६८३ । पारमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ७।३।१७ । उत्तरपद-
वृद्धिः स्यात् विदादौ । परमनैष्किकः (१) । असमासग्रहणं ज्ञापकं
भवति 'इतः प्राक्तदन्तविधिः' इति । तेन सुगम्यम् । यवापूप्यम् । इत्या-
दि । *४१० इत् ऊर्ध्वं तु सङ्ख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणं प्राग्वतेरि-

(१) 'असंज्ञा' इति किम् ? पञ्च कलापाः परिमाणमस्य पाञ्च-
कलापिकम् । 'तदस्य परिमाणम्' (सू० १७२३) इति ठञ् ।

प्यते, तच्चालुकिः । पारायणिकः द्वैपारायणिकः । 'अलुकि' इति किम् ? द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पम्, द्विशूर्पेण क्रीते 'शूर्पादञ्-' (सू. १६९१) मा भूत् किं तु ठञ्, द्विशोपिकम् ।

१६८४ । अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा ७।३।२६ । अर्धात्परिमाणवाचकस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः, पूर्वपदस्य तु वा ऋति णिति किति च । अर्धद्रोणेन क्रीतम् आर्धद्रौणिकम्—अर्धद्रौणिकम् ।

१६८५ । नातः परस्य ७।३।२७ । अर्धात्परस्य परिमाणाकारस्य वृद्धिर्न, पूर्वपदस्य तु वा जिदादौ । अर्धप्रस्थिकम्-आर्धप्रस्थिकम् । 'अतः' किम् ? आर्धकौडविकम् । तपरः किम् ? अर्धखार्या भवा अर्धखारी, 'अर्धखारीभार्यः' इत्यत्र 'वृद्धिनिमित्तस्य-(सू. ८४१) इति पुंवद्भावनिवेधो न स्यात् ।

१६८६ । शताच्च ठन्यतावशते ५।१।२१ । शतेन क्रीतं शतिकम्-शत्यम् । 'अशते' किम् ? शतं परिमाणमस्य शतकः सङ्खः । इह प्रत्ययायो वस्तुतः प्रकृत्यर्थान्न भिद्यते, तेन ठन्यतौ न । किं तु कनेव । 'असमासे' इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतकम् ।

१६८७ । संख्याया अतिशदन्तायाः कन् ५।१।२२ । सङ्ख्यायाः कन्स्यादाह्येऽर्थे, न तु त्यन्तशदन्तायाः । पञ्चभिः क्रीतः पञ्चकः । बहुकः । त्यन्तायास्तु-साप्ततिकः । शदन्तायाः-चात्वारिंशत्कः ।

१६८८ । वत्तोरिड् वा ५।१।२३ । वत्वन्तात्कन इड् वा स्यात् । तावतिकः-तावत्कः ।

१६८९ । विंशतित्रिंशद्भ्यां द्व्युन्नसंज्ञायाम् ५।१।२४ । योगविभागः कर्तव्यः । आभ्यां कन्स्यात् । असंज्ञायां द्व्युन् स्यात् । कनोऽपवादः । विंशकः । त्रिंशकः । संज्ञायां तु-विंशतिकः, त्रिंशत्कः ।

१६९० । कंसाट्ठिठन् ५।१।२५ । टो डीवर्थः । इकार उच्चारणार्थः । कंसिकः । कंसिकी । *४११अर्धाच्चेति वक्तव्यम्* । अधिकार्थिकी । *४१२कार्षापणाट्ठिठन्वक्तव्यः प्रतिरादेशश्च वा* । कार्षापणिकः, कार्षापणिकी-प्रतिकः, प्रतिकी ।

१६९१ । शूर्पादन्यतरस्याम् ५।१।२६ । शौर्पम्-शौर्पिकम् ।

१६९२ । शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् ५।१।२७ । एभ्योऽणस्यात् । ठ्ठक्कनामपवादः । शतमानेन क्रीतं शतमानम् । वैदिकम् । साहस्रम् । वासनम् ।

१६९३ । आध्यर्धपूर्वाद् द्विगोर्लुगसंज्ञायाम् ५।१।२८ । अध्यर्धपूर्वाद् द्विगोश्च परस्यार्होयस्य लुक्स्यात् । अध्यर्धकंसम् । द्विकंसम् । संज्ञायां तु-पाञ्चकलापिकम् ।

१६९४ । विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् ५।१।२९ । लुग्व्या स्यात् । अध्यर्धकार्षापणम्-अध्यर्धकार्षापणिकम् । द्विकार्षापणम्-द्विकार्षापणिकम् । औपसहस्रथानिकस्य टिठनो लुक् । पक्षे अध्यर्धप्रतिकम् । द्विप्रतिकम् । अध्यर्धसहस्रम्-अध्यर्धसाहस्रम् । द्विसहस्रम्-द्विसाहस्रम् ।

१६९५ । द्वित्रिपूर्वाभिष्कात् ५।१।३० । लुग्व्या स्यात् । द्विनिष्कम्-दिनैष्किकम् । त्रिनिष्कम्-त्रिनैष्किकम् । *४१३बहुपूर्वाच्चेति वक्तव्यम्* । बहुनिष्कम्-बहुनैष्किकम् ।

१६९६ । विस्ताच्च ५।१।३१ । द्वित्रिबहुपूर्वाद्विस्तादाहोयस्य लुग्व्या स्यात् । द्विविस्तम्-द्विवैस्तिकम् । इत्यादि ।

१६९७ । विंशतिकात्स्वः ५।१।३२ । अध्यर्धपूर्वाद् द्विगोरित्येव । अध्यर्धविंशतिकीनम् । द्विविंशतिकीनम् ।

१६९८ । खार्या ईकन् ५।१।३३ । अध्यर्धखारीकम् । द्विखारी-

कम् । *४१४ केवलायाश्चेति वक्तव्यम्* । खारीकम् ।

१६९९ । पणपादमाषशताद्यत् ५।१।३४ । अध्यर्धपण्यम् । द्विप-
ण्यम् । अध्यर्धपाद्यम् । द्विपाद्यम् । इह 'पादः पत्' (सू. ४१५) इति न,
'यस्य' (सू. ३११) इति लोपस्य स्थानिवद्भावात् । 'पद्यत्यतदर्थे' (सू. ९९३)
इत्यपि न, प्राण्यक्तार्थस्यैव तत्र ग्रहणात् ।

१७०० । शाणाद्वा ५।१।३५ । यस्यात् पत्ते ठञ् । तस्य लुक् ।
अध्यर्धशाण्यम्-अध्यर्धशाणम् ।

१७०१ । द्वित्रिपूर्वादण्च ५।१।३६ । 'शाणात्' इत्येव । चाद्यत् ।
तेन त्रैरूप्यम् । 'परिणामान्तस्यासंज्ञाशाणयोः' (सू. १६८३) इति पर्यु-
दासादिषुद्धिरेव । द्वैशाणम्-द्विशाण्यम्-द्विशाणम् । इह ठञादय-
स्त्रयोदश प्रत्ययाः प्रकृतास्तेषां समर्थविभक्तयोऽर्थाश्चाकाङ्क्षितास्त इदा-
नीमुच्यन्ते ।

१७०२ । तेन क्रीतम् ५।१।३७ । ठञ्-गोपुच्छेन क्रीतं गौपुच्छि-
कम्, साप्ततिकम्, प्रास्थिकम् । ठक्-नैष्किकम् ।

१७०३ । इद्गोण्याः १।२।५० । गोण्या इत्यात्तद्धितलुकि ।
लुकोऽपवादः । पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतः पटः पञ्चगोणिः ।

१७०४ । तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ ५।१।३८ । संयोगः
सम्बन्धः । उत्पातः शुभाशुभसूचकः । शतिकः-शत्यो वा धनपतिसं-
योगः । शतिकं शत्यं वा दक्षिणाक्षिस्पन्दनम्, शतस्य निमित्तमि-
त्यर्थः । *४१५ वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरुपसङ्ख्यानम्* ।
वातस्य शमनं कोपनं वा वातिकम् । पैत्तिकम् । श्लैष्मिकम् । *४१६
सन्निपातच्चेति वक्तव्यम्* । सान्निपातिकम् ।

१७०५ । गोद्वयचोऽसङ्ख्यापरिमाणाच्चादेर्यत् ५।१।३९ ।

गोनिमित्तं संयोग उत्पातो वा गव्यः । द्वयचः-धन्यः, यशस्यः, तर्ग्यः । 'गोद्वयचः—' किम् ? विजयस्य वैजयिकः । 'असङ्ख्या—' इत्यादि किम् ? पञ्चनां पञ्चकम् । सप्तकम् । प्रास्थिकम् । खारीकम् । अश्वदि-आश्विकम्, आदिमकम् । *४१७ ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानम्* । ब्रह्मवर्चस्यम् ।

१७०६ । पुत्राच्छ च ५।१।४० । चाद्यत् । पुत्रीयः-पुत्र्यः ।

१७०७ । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणजौ ५।१।४१ । सर्वभूमेनिमित्तं संयोग उत्पातो वा सार्वभौमः । पार्थिवः । सर्वभूमिशब्दोऽनुश्रुतिकादिषु पठ्यते ।

१७०८ । तस्येकवरः ५।१।४२ ।

१७०९ । तत्र विदित इति च ५।१।४३ । सर्वभूमेरीश्वरः सर्वभूमौ विदितो वा सार्वभौमः । पार्थिवः ।

१७१० । लोकसर्वलोकादृज् ५।१।४४ । 'तत्र विदितः' इत्यर्थे । लौकिकः । अनुश्रुतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः, सार्वलौकिकः ।

१७११ । तस्य वापः ५।१।४५ । उप्यतेऽस्मिन्निति वापः क्षेत्रम् । प्रस्थस्य वापः प्रास्थिकम् । द्रौणिकम् । खारीकम् ।

१७१२ । पात्रात्पुत्र ५।१।४६ । पात्रस्य वापः क्षेत्रं पात्रिकम् । पात्रिकी क्षेत्रभक्तिः ।

१७१३ । तदस्मिन्वृद्धयायत्नाभशुल्कोपदा दीयते ५।१।४७ । वृद्धिर्दीयते इत्यादि क्रमेण प्रत्येकं सम्बन्धादेकवचनम् । पञ्च अस्मिन् वृद्धिः आयः लाभः शुल्कः उपदा वा दीयते पञ्चकः । शक्तिः-शक्त्यः । साहस्रः । उत्तमर्णेन मूलातिरिक्तं ग्राह्यं वृद्धिः । ग्रामादिषु स्वामिग्राह्ये भाग आयः । विक्रेत्र मूल्यादधिकग्राह्यं लाभः । रक्षानिर्वेशो राज-

भागः शुल्कः । उत्कोच उपदा । *४१८ चतुर्थ्यर्थ उपसङ्ख्यानम्* ।
पञ्च अस्मै वृद्ध्यादिदीयते पञ्चको देवदत्तः, 'सममब्राह्मणे दानम्'
रतिवदधिकरणत्वविवक्षा वा ।

१७१४ । पूरणार्धाट्ठन् ५।१।४८ । यथाक्रमं ठञ्ठिनोरपवादः ।
द्वितीयो वृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते द्वितीयिकः । तृतीयिकः । अधिकः ।
अर्धशब्दो रूपकस्यार्थे रूढः ।

१७१५ । भागाद्यच्च ५।१।४९ । चाट्ठन् । भागशब्दोऽपि
रूपकस्यार्थे रूढः । भागो वृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते भाग्यं-भागिकं शतम् ।
भाग्या-भागिका विंशतिः ।

१७१६ । तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः ५।१।५० ।
वंशादिभ्यः परो यो भारशब्दस्तदन्तं यत्प्रातिपदिकं तत्प्रकृतिकाद्
द्वितीयान्तादित्यर्थः । वंशभारं हरति वहत्यावहति वा वांशभारिकः ।
ऐलुभारिकः । 'भाराद्वंशादिभ्यः' इत्यस्य व्याख्यान्तरं 'भारभूतेभ्यो
वंशादिभ्यः' इति । भारभूतान्वंशान्हरति वांशिकः । ऐलुकः ।

१७१७ । वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ५।१।५१ । यथासङ्गं स्तः ।
वस्नं हरति वहत्यावहति वा वस्निकः । द्रव्यकः ।

१७१८ । सम्भवत्यवहरति पचति ५।१।५२ । प्रस्थं सम्भवति
प्रास्थिकः कटाहः । प्रस्थं स्वस्मिन्समावेशयतीत्यर्थः । प्रास्थिकी
प्राह्वणी । प्रस्थमवहरति पचति वेत्यर्थः । *४१९ तत्पचतीति द्रोणा-
दणच* । चाट्ठन् । द्रोणं पचतीति द्रौणी-द्रौणिकी ।

१७१९ । आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् ५।१।५३ । पत्ते
ठञ् । आढकं सम्भवति अवहरति पचति वा आढकीना-आढकिकी ।
आचितीना-आचितिकी । पात्रीणा-पात्रिकी ।

१७२० । द्विगोः षंश्च ५।१।५४ । 'आढकाचितपात्रात्' इत्येव ।
 आढकाघन्ताद् द्विगोः सम्भवत्यादिध्वर्थेषु षन्खौ वा स्तः । पक्षे ठप् ।
 तस्य 'अध्यर्थ-' (सू० १६९५) इति लुक् । विरवान्डीप् द्वयाढकी-
 द्वयाढकीना । 'द्विगोः' (सू० ४८०) इति डीप्, द्वयाढ-
 द्वयाचितिकी-द्वयाचितीना । 'अपरिमाण-' (सू० ४८१) इति
 डीब्निषेधात् द्वयाचिता । द्विपात्रीकी-द्विपात्रीणां-द्विपात्री ,

१७२१ । कुलिजाल्लुक्खौ च ५।१।५५ । कुलिजान्ताद् द्विगोः
 सम्भवत्यादिध्वर्थेषु लुक्खौ वा स्तः, चात्षंश्च । लुगभावे ठवः श्रवणम् ।
 द्विकुलिजी-द्वैकुलिजिकी-द्विकुलिजोना-द्विकुलिजिकी ।

१७२२ । सोऽस्यांशवस्नभृतयः ५।१।५६ । अंशो भाषा ।
 वस्नं मूल्यम् । भृतिर्वृतनम् । पञ्च अंशो वस्नो भृतिर्वाऽस्य पञ्चकः ।

१७२३ । तदस्य परिमाणम् ५।१।५७ । प्रस्थं परिमाणमस्य
 प्रास्थिको राशिः ।

१७२४ । सङ्ख्यायाः संज्ञासङ्ख्यसूत्राध्ययनेषु ५।१।५८ । पूर्व-
 सूत्रमनुवर्तते । तत्र संज्ञायां स्वार्थे प्रत्ययो वाच्यः । यद्वा, द्वयेक्यो-
 रिति वत्सङ्ख्यामात्रवृत्तेः परिमाणिनि प्रत्ययः । पञ्चैव पञ्चकाः शकुनयः,
 पञ्च परिमाणमेषामिति वा । सङ्ख्ये-पञ्चकः । सूत्रे-अष्टकं पाणिनीयम् ।
 सङ्ख्यशब्दस्य प्राणिसमूहे रूढत्वात् सूत्रं पृथुगुपात्तम् । पञ्चकम् अष्ट-
 यनम् । *४२० स्तोमे षविधिः* । पञ्चदश मन्त्राः परिमाणमस्य
 पञ्चदशः । सप्तदशः । एकविंशः । षप्रत्यये तिलोपः । सोमयागेषु
 छन्दोगैः क्रियमाणा पृष्ठयादिसंज्ञिका स्तुतिः स्तोमः ।

१७२५ । पङ्क्तिर्विंशतिर्त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्य-
 शीतिनवतिशतम् ५।१।५९ । एते रूढिशब्दा निपात्यन्ते ।

१७२६ । पञ्चदशतौ वर्गौ वा ५।१।६० । पञ्च परिमाणमस्य
पञ्चद्वर्गः । दशत् । पक्षे पञ्चकः । दशकः ।

१७२७ । त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्वाङ्गणे संज्ञायां ङण् ५।१।६२ ।
त्रिंशदध्यायाः परिमाणमेवां ब्राह्मणानां त्रैशानि । चात्वारिंशानि
ब्राह्मणानि ।

१७२८ । तदहर्हति ५।१।६३ । लब्धुं योग्यो भवतीत्यर्थे द्वितीया-
न्ताटठञादयः स्युः । श्वेतच्छत्रमहर्हति श्वेतच्छत्रिकः ।

१७२९ । छेदादिभ्यो नित्यम् ५।१।६४ । नित्यमाभीक्ष्ण्यम् ।
छेदं नित्यमहर्हति छेदिको वेतसः, छिन्नप्ररूढत्वात् । 'विरागविरङ्गं च'
(ग) । विरागं नित्यमहर्हति वैरागिकः—वैरक्तिकः ।

१७३० । शीर्षच्छेदाद्यच्च ५।१।६५ । शिरश्छेदं नित्यमहर्हति
शीर्षच्छेद्यः—शीर्षच्छेदिकः । यट्ठकोः सन्नियोगेन शिरसः शीर्षभावो
निपात्यते ।

१७३१ । दण्डादिभ्यो यत् ५।१।६६ । पश्यो यत्स्यात् । दण्ड-
महर्हति दण्डयः । अर्घ्यः । वध्यः ।

१७३२ । पात्रादूर्ध्वश्च ५।१।६८ । चाद्यत् तदहर्हतीत्यर्थे । पात्रियः—
पात्र्यः ।

१७३३ । कडङ्कुरदक्षिणाच्छ च ५।१।६९ । चाद्यत् । कडं
करोतीति विग्रहेऽत एव निपातनात्कच्छ । कडङ्कुरं माप्रमुद्रादिकाष्टमहर्-
तीति कडङ्कुरीयो गौः । कडङ्कुर्यः । दक्षिणामहर्हतीति दक्षिणीयः—दक्षिण्यः ।

१७३४ । स्थालीविलात् ५।१।७० । स्थालीविलमहर्हन्ति स्थाली-
विलीयास्तण्डुलाः—स्थालीविल्याः, पाकयोग्या इत्यर्थः ।

१७३५ । यज्ञस्विग्भ्यां घखजौ ५।१।७१ । यथासङ्गं स्तः ।

यज्ञमृत्विजं वाऽहंति यज्ञियः, आत्विजीनी यजमानः । *४२१ यज्ञ-
 त्विग्भ्यां तत्कर्माहंतीत्युपसङ्गनानम्* । यज्ञियो देशः । आत्वि-
 जीन ऋत्विक् । इति आर्हीयाणां ठगादीनां द्वादशानां पूर्वोऽवधिः ।

अथ तद्धिते प्राग्वतीये ङङ्गधिकारे- कालाधिकारप्रकरणम् ।

अतः परं ठञेव ।

१७३६ । पारायणतुरायणचान्द्रायणं वर्तयति ५।१।७२ ।
 पारायणं वर्तयति पारायणकश्चात्रः । तुरायणं यज्ञविशेषः । तं वर्त-
 यति तौरायणिको यजमानः । चान्द्रायणिकः ।

१७३७ । संशयमापन्नः ५।१।७३ । संशयविषयीभूतोऽङ्ग-
 सांशयिकः ।

१७३८ । योजनं गच्छति ५।१।७४ । योजनिकः । *४२२
 क्रोशशतयोजनशतयोरुपसङ्गनानम्* । क्रोशशतं गच्छति क्रोश-
 शतिकः । योजनशतिकः । *४२३ ततोऽभिगमनमहंतीति च वक्त-
 व्यम्* । क्रोशशतादभिगमनमहंतीति क्रोशशतिको भिक्षुः । योजन-
 शतिक आचार्यः ।

१७३९ । पथः पक्नू ५।१।७५ । षो ङीषर्थः । पन्थानं गच्छति
 पथिकः । पथिकी ।

१७४० । पन्थो ण नित्यम् ५।१।७६ । पन्थानं नित्यं गच्छति
 पान्थः । पान्था ।

१७४१ । उत्तरपथेनाहतं च ५।१।७७ । उत्तरपथेनाहतम्
 औत्तरपथिकम् । उत्तरपथेन गच्छति औत्तरपथिकः । *४२४ आहतप्र-
 करणे वारिजङ्गलस्थलकान्तारपूर्वादुपसङ्गनानम्* । वारिपथिकम् ।

१७४२ । कालात् ५।१।७८ । 'व्युष्टादिभ्योऽण्' (सू. १७६३)

इत्यतः प्रागधिकारोऽयम् ।

१७४३ । तेन निर्वृत्तम् ५।१।७९ । अह्ना निर्वृत्तम् आह्निकम् ।

१७४४ । तमधीष्टो भृतो भूतो भावी ५।१।८० । अधीष्टः स-

कृत्य व्यापारितः । भृतो वेतनेन क्रीतः । भूतः स्वसत्तया व्याप्तकालः ।

भावी तादृश एवानागतकालः । मासमधीष्टो मासिकोऽध्यापकः । मासं

भृतः मासिकः कर्मकरः मासं भूतो मासिको व्याधिः । मासं भावी

मासिक उत्सवः ।

१७४५ । मासाद्वयसि यत्स्वजौ ५।१।८१ । मासं भूतो मास्यः—

मासीनः ।

१७४६ । द्विगोर्यप् ५।१।८२ । 'मासाद्वयसि' इत्यनुवर्तते । द्वौ

मासौ भूतो द्विमास्यः ।

१७४७ । षण्मासाण्यच्च ५।१।८३ । 'वयसि' इत्येव । यव-

प्यनुवर्तते, चाट्ठञ् । षण्मास्यः—षाण्मास्यः—षाण्मासिकः ।

१७४८ । अवयसि ठंश्च ५।१।८४ । चाण्यत् । षण्मासिको व्या-

धिः—षाण्मास्यः ।

१७४९ । समायाः खः ५।१।८५ । समामधीष्टो भृतो भूतो भावी

वा समीनः ।

१७५० । द्विगोर्वा ५।१।८६ । 'समायाः खः' इत्येव । 'तेन परि-

जय्य'—(सू. १७५७) इत्यतः प्राङ्निर्वृत्तादिषु पञ्चस्वर्थेषु प्रत्ययाः ।

दिसमीनः—द्वैसमिकः ।

१७५१ । रात्र्यहःसंवत्सराच्च ५।१।८७ । 'द्विगोः' इत्येव ।

द्विरात्रीयः—द्वैरात्रिकः । द्व्यहीनः—द्वैयह्निकः' समासान्तविधेरनित्य-

लात् टच् । द्विसंवत्सरीयः ।

१७५२ । सङ्ख्यायाः संवत्सरसङ्ख्यस्य च ७।३।१५ । सङ्ख्यायाः उत्तरपदस्य वृद्धिः स्यात् जिदादौ । द्विसांवत्सरिकः । द्वे षष्ठे मृते द्विषष्टिकः । सङ्ख्यायाः 'परिमाणान्तस्य' इत्येव सिद्धे संवत्सरग्रहणे परिमाणग्रहणे कालपरिमाणस्याग्रहणार्थम् । तेन 'द्वैसमिकः' इत्युत्तरपदवृद्धिर्न ।

१७५३ । वर्षाल्लुक्च ५।१।८८ । वर्षशब्दान्ताद् द्विगोर्वा लुक् । पक्षे ठञ्वा च लुक् । त्रीणि रूपाणि । द्विवर्षीणो व्याधिः-द्विवार्षिक-द्विवर्षः ।

१७५४ । वर्षस्याभविष्यति ७।३।१६ । उत्तरपदस्य वृद्धिः स्यात् । द्विवार्षिकः । भविष्यति तु द्वैवर्षिकः । अधीष्टमृतयोरभविष्यतीति प्रतिषेधो न । गम्यते हि तत्र भविष्यत्ता, न तु तद्धितार्थः । द्वे अधीष्टो मृतो वा कर्म करिष्यतीति द्विवार्षिको मनुष्यः 'परिमाणान्तस्य संज्ञाशाणयोः' (सू. १६८३) । द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य द्विकौडविक-द्राम्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतं द्विसौवर्णिकम् । द्विनैष्किकम् । 'असंज्ञा-' इति किम् ? पञ्च कलापाः परिमाणमस्य पाञ्चकलापिकम्, तद्धितान्तः संज्ञा द्वैशाणम् । कुलिजशब्दमपि केचित् पठन्ति । द्वैकुलिजिकः ।

१७५५ । चित्तवति, नित्यम् ५।१।८९ । वर्षशब्दान्ताद् द्विगोः प्रत्ययस्य नित्यं लुक्स्याच्चेतने प्रत्ययार्थे । द्विवर्षो दारकः ।

१७५६ । षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते ५।१।९० । बहुवचनमतन्त्रम् । षष्टिको धान्यविशेषः । तृतीयान्तात्कन् रात्रशब्दलोपश्च निपात्यते ।

१७५७ । तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम् ५।१।९३ । मासेन परिजय्यो जेतुं शक्यो मासिको व्याधिः । मासेन लभ्यं कार्यं सुकरं वा मासिकम् ।

१७५८ । तदस्य ब्रह्मचर्यम् ५।१।९४ । द्वितीयान्तात्कालवाचि-
 नोऽस्येत्यर्थे प्रत्ययः स्यात् । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । मासं ब्रह्मचर्य-
 मस्य स मासिको ब्रह्मचारी । आर्धमासिकः । यद्वा प्रथमान्तादस्येत्यर्थे
 प्रत्ययः । मासोऽस्येति मासिकं ब्रह्मचर्यम् । *४२५ महानाम्न्यादिभ्यः
 षष्ठ्यन्तेभ्य उपसङ्ख्यानम्* । महानाम्न्यो नाम 'विदा मघवन्—'
 इत्याद्या ऋचः । तासां ब्रह्मचर्यमस्य माहानाम्निकः । हरदत्तस्तु 'भ-
 स्यादे'—(वा.२१०) इति पुंवद्भावात् माहानाम्निक इत्याह । *४२६ चतु-
 र्मासाण्यो यज्ञे तन्न भव इत्यर्थे* । चतुर्षु मासेषु भवन्ति चातुर्मा-
 स्यानि यज्ञकर्माणि । *४२७ संज्ञायामण्* । चतुर्षु मासेषु भवति चातु-
 र्मासी आषाढी, अण्यन्तत्वान्डीप् ।

१७५९ । तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः ५।१।९५ । द्वादशा-
 हस्य दक्षिणा द्वादशाहिकी । आख्याग्रहणादकालादपि । अग्निष्टोमि-
 की । वाजपेयिकी ।

१७६० तन्न च दीयते कार्यं भववत् ५।१।९६ । प्रावृषि दीय-
 ते कार्यं वा प्रावृषेण्यम् । शारदम् ।

इति तद्धिते प्राग्वतीये ठञधिकारे कालात् इत्यधिकारस्सम्पूर्णः ।

अथ ठञ्विधिप्रकरणम् ।

१७६१ । व्युष्टादिभ्योऽण् ५।१।९७ । व्युष्टे दीयते कार्यं वा
 वैयुष्टम् । व्युष्ट, तीर्थं, सङ्ग्राम, प्रवास इत्यादि । [*अग्निपदादिभ्य
 उपसंख्यानम्* । अग्निपदे दीयते कार्यं वा—अग्निपदम् । पैलुमूलम् ।]

१७६२ । तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ ५।१।९८ । यथा-
 कथाचेत्यन्यसङ्घातात्तृतीयान्ताद्धस्तशब्दाच्च यथासङ्ख्यं णयतौ स्तः ।

४२८ अर्थाभ्यां तु यथासङ्ख्यं नेष्यते । यथाकथाच दीयते क
वा याथाकथाचम् । अनादरेण देयं कार्यं वेत्यर्थः । हस्तेन दीयते क
वा हस्त्यम् ।

१७६३ । सम्पादिनि ५।१।९९ । ठञ् । 'तेन' इत्येव । कर्ण
काभ्यां सम्पादि कार्यवेष्टकिकं मुखम् । कर्णालङ्काराभ्यामवश्यं शोभे
इत्यर्थः ।

१७६४ । कर्मवेषाद्यत् ५।१।१०० । कर्मणा सम्पादि कर्म
शौर्यम् । वेषेण सम्पादि वेध्यो नटः । वेषः कृत्रिम आकारः ।

१७६५ । तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्यः ५।१।१०१ । सन्त
पाय प्रभवति सान्तापिकः । साङ्ग्रामिकः ।

१७६६ । योगायच्च ५।१।१०२ । चाट्ठञ् । योगाय प्रभवति
योग्यः—योगिकः ।

१७६७ । कर्मण उकञ् ५।१।१०३ । कर्मणे प्रभवति कार्मुकम् ।

१७६८ । समयस्तदस्य प्राप्तम् ५।१।१०४ । समयः प्राप्तोऽस्य
सामयिकम् ।

१७६९ । ऋतोरण् ५।१।१०५ । ऋतुः प्राप्तोऽस्य आर्तवम् ।
[*उपवस्त्रादिभ्य उपसङ्ख्यानम्* । उपवस्त्रा प्राप्तोऽस्य औ
वलम् । प्राशिता प्राप्तोऽस्य प्राशिन्नम् ।]

१७७० । कालाद्यत् ५।१।१०७ । कालः प्राप्तोऽस्य काल्यं शीतम् ।

१७७१ । प्रकृष्टे ठञ् ५।१।१०८ । 'कालात्' इत्येव । तदस्येति
च । प्रकृष्टो दीर्घः कालोऽस्येति कालिकं वैरम् ।

१७७२ । प्रयोजनम् ५।१।१०९ । 'तदस्य' इत्येव । इन्द्रमह
प्रयोजनमस्य ऐन्द्रमहिकम् । प्रयोजनं फलं कारणं च ।

१७७३ । विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः ५।१।११० । आभ्या-
मस्यात्प्रयोजनमित्यर्थे क्रमान्मन्थदण्डयोरर्थयोः । विशाखा प्रयोजनम-
स्य वैशाखो मन्थः । आषाढो दण्डः । *४२९चूडादिभ्य उपसङ्ख्या-
नम्* । चूडा-चौडम् । अद्धा-भ्राद्धम् ।

१७७४ । अनुप्रवचनादिभ्यश्छः ५।१।१११ । अनुप्रवचनं
प्रयोजनमस्य अनुप्रवचनीयम् ।

१७७५ । समापनात्सपूर्वपदात् ५।१।११२ व्याकरणसमापनं
प्रयोजनमस्य व्याकरणसमापनीयम् ।

१७७६ । ऐकागारिकट् चौरै ५।१।११३ । एकमसहायमगारं
प्रयोजनमस्य मुमुषिषोः स ऐकागारिकश्चौरः ।

१७७७ । आकालिकडाघन्तवचने ५।१।११४ । समानकाला-
वाचन्तौ यस्येत्याकालिकः । समानकालस्याकाल आदेशः । आशु वि-
नाशीत्यर्थः । पूर्वदिने मध्याह्नादावुत्पद्य दिनान्तरे तत्रैव नश्वर इति
वा । *४३०आकालट्ठंश्च* । आकालिका विद्युत् ।

इति तद्धिते प्राग्वतीयस्य ठञः पूर्णोऽवधिः ।

अथ तद्धिते भावकर्मार्थकप्रकरणम् ।

१७७८ । तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः ५।१।११५ । ब्राह्मणेन
तुल्यं ब्राह्मणवदधीते । 'क्रिया चेत्' इति किम् ? गुणतुल्ये मा भूत् ।
पुत्रेण तुल्यः स्थूलः ।

१७७९ । तत्र तस्येव ५।१।११६ । मथुरायामिव मथुरावत्सुध्ने
प्राकारः । चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गावः ।

१७८० । तदहम् ५।१।११७ । विधिमर्हति विधिवत्पूज्यते ।
क्रियाग्रहणं मण्डूकप्लुत्या अनुवर्तते । तेनेह न—राजानमर्हति छत्रम् ।

१७८१ । तस्य भावस्त्वतलौ ५११११९ । प्रकृतिजन्यो
प्रकारो भावः । गोर्भावो गोत्वम्—गोता । 'त्वान्तं क्लीबम्' (लि
१२०) । 'तलन्तं स्त्रियाम्' (लि० १७) ।

१७८२ । आ च त्वात् (५१११२०) । 'ब्रह्मणस्त्वः' (सू. १५५)
इत्यतः प्राक्त्वतलावधिक्रियेते । अपवादैः सह समावेशार्थं, गुणवत्त्वं
दिभ्यः कर्मणि विधानार्थं चेदम् । चकारो नन्स्नन्भ्यामपि समावेशः
र्थः । स्त्रिया भावः स्त्रीणम्—स्त्रीत्वम्—स्त्रीता । पौस्नम्—पुंस्त्वम्—पुंस्ता

१७८३ । न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषाच्चतुरसङ्गतलवणवद्युधत्
तरसलसेभ्यः ५१११२१ । इतः परं ये भावप्रत्यायास्ते नञ्स्तु
षान्न स्युश्चतुरादीन्वर्जयित्वा । अपतित्वम् । अपटुत्वम् । 'नञ्
वात्' किम् ? बाह्यस्पत्यम् । 'तत्पुरुषात्' किम् ? नास्य पटवः सन्त
त्यपटुः तस्य भावः आपटपम् । 'अचतुर—' इति किम् ? आचतुर्यम्
आसङ्गत्यम् । आलवण्यम् । आवटयम् । आयुध्यम् । आकृत्यम्
आरस्यम् । आलस्यम् ।

१७८४ । पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ५१११२२ । वाचचनमण
दिसमावेशार्थम् ।

१७८५ । र ऋतो हलादेर्लघोः ६१४१६१ । हलादेर्लघोर्ऋ
रस्य रः स्यात् इष्टेमेयस्सु ।

१७८६ । टेः ६१४१६५ । अस्य टेलोपः स्यादिष्टेमेयस्सु । पृथो
भावः प्रथिमा—पार्थवम् । अदिमा—मादवम् ।

१७८७ । वर्णदृढादिभ्यः ञ्यञ्च ५१११२३ । चादिमनिच् ।
शौक्यम्—शुक्लिमा । दाढयम् । *४३१ पृथुमृदु भृशकृशदृढपरि
ढानामेव रत्वम्* । द्रढिमा । षो ङीषर्थः । औचित्ती । याथाकामी ।

१७८८ । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च ५।१।१२४ ।

चाङ्गावे । जडस्य कर्म भावो वा जाड्यम् । मूढस्य भावः कर्म वा मूढ्यम् । ब्राह्मण्यम् । *४३२ अर्हन्तो नुम् च* । अर्हन्तो भावः कर्म वा आर्हन्त्यम् । आर्हन्ती । ब्राह्मणादिराकृतिगणः ।

१७८९ । यथातथायथापुरयोः पर्यायेण ७।३।३१ । नञः

परयोरेतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्यायेणादेरचो वृद्धिर्जिदादौ । अयथातथाभाषः आयथातथ्यम्-अयाथातथ्यम् । आयथापुर्यम्-अयाथापुर्यम् । आपादसमाप्तेर्भावकर्माधिकारः । *४३३ चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसङ्ख्यानम्* । चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यम् । चातुराश्रम्यम् । त्रैस्वर्यम् । षाड्गुण्यम् । सैन्यम् । सान्निध्यम् । सामीप्यम् । औपम्यम् । त्रैलोक्यम् । इत्यादि । सर्वे वेदाः सर्ववेदास्तानधीते सर्ववेदः, 'सर्वादेः'-(वा० ३४३) इति लुक्, स एव सार्ववैद्यः । 'चतुर्वेदस्योभयपद-वृद्धिश्च' (ग) चतुरो वेदानधीते चतुर्वेदः, स एव चातुर्वैद्यः । 'चतुर्विद्यस्य' इति पाठान्तरम् । चतुर्विद्य एव चातुर्वैद्यः ।

१७९० । स्तेनाद्यन्नलोपश्च ५।१।१२५ । 'न' इति सङ्घातग्र-

हणम् । 'स्तेन चौर्ये' पचाद्यच् । स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेयम् । 'स्तेनात्' इति योगं विभज्य 'स्तैन्यम्' इति व्यञ्जन्तमपि केचिदिच्छन्ति ।

१७९१ । सख्युर्यः ५।१।१२६ । सख्युर्भावः कर्म वा सख्यम् ।

४३५ दूतवणिग्भ्यां च । दूतस्य भावः कर्म वा दूत्यम् । वणिज्यम् । इति काशिका । माधवस्तु 'वणिज्याशब्दः स्वभावात्स्त्रीलिङ्गः' भावे एव चायं प्रत्ययो न तु कर्मणि' इत्याह । भाष्ये तु 'दूतवणिग्भ्यां च' इति नास्त्येव । ब्राह्मणादित्वाद्वाणिज्यमपि ।

१७९२ । कपिज्ञास्योढेक् ५।१।१२७ । कापेयम् । ज्ञातेयम् ।

१७९३ । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ५।१।१२८ । सैन्य-
त्यम् । पौरोहित्यम् । 'राजाऽसे' (ग) । राजन्शब्दोऽसमासे कं
लभते इत्यर्थः । राज्ञो भावः कर्म वा राज्यम् । समासे तु ब्राह्मणादि-
त्वात्थञ । आधिराज्यम् ।

१७९४ । प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ५।१।१२९ ।
प्राणभृज्जाति-आइवम् । औष्ट्रम् । वयोवचनं-कौमारम्, कैशोरम् ।
औद्गात्रम् । औन्नेत्रम् । सौष्ठवम् । दौष्टवम् ।

१७९५ । हायनान्त्युवादिभ्योऽण् ५।१।१३० । द्वैहायनम् ।
त्रैहायनम् । यौवनम् । स्थाविरम् । *४३५ओत्रियस्य यलोपश्च* ।
औत्रम् । कुशलचपलनिपुणपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञाः युवादिषु ब्राह्म-
णादिषु च पठ्यन्ते । कौशल्यम्-कौशलम् । इत्यादि ।

१७९६ । इगन्ताच्च लघुपूर्वात् ५।१।१३१ । शुचेर्भावः कर्म
वा शौचम् । मौनम् कथं काव्यम् ? कविशब्दस्य ब्राह्मणादि-
त्वात्थञ् ।

१७९७ । योपधाद् गुरुपोत्तमाद् वुञ् ५।१।१३२ । रामणो-
यकम् । आभिधानीयकम् । *४३६सहायाद्वा* । साहाय्यम्-
साहायकम् ।

१७९८ । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च ५।१।१३३ । शैष्योपाध्यायिका ।
मानोज्ञकम् ।

१७९९ । गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतद्वेतेषु ५।१।१३४ ।
अत्याकारोऽधिकेपः । तद्वेतः ते गोत्रचरणयोर्भावकर्मणी प्राप्तः, अ-
गतवान्वा । गर्गिकया श्लाघते । गार्ग्यत्वेन विकथ्यते इत्यर्थः । गार्गि-
कथा अत्याकुरुते । गार्गिकामवेतः । काठकेन श्लाघते ।

१८०० । होत्राभ्यद्वयः ५।१।१३५ । होत्राशब्दो ऋत्विग्वाची
लीलिङ्गः । बहुवचनाद्विशेषग्रहणम् । अच्चावाकस्य भावः कर्म वा
अच्चावाकीयम् । मैत्रावरुणीयम् ।

१८०१ । ब्रह्मणस्त्वः ५।१।१३६ । होत्रावाचिनो ब्रह्मणशब्दा-
त्वः स्यात् । छस्याऽपवादः । ब्रह्मत्वम् । नेति वाच्ये त्ववचनं तलो
वाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायाद् ब्रह्मणशब्दात् त्वतलौ । ब्रह्मत्वम्—ब्रह्मता
इति तद्धिते भावकर्मार्थकप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते पाञ्चमिकप्रकरणम् ।

१८०२ । धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ५।२।१ । भवन्त्यस्मि-
न्निति भवनम् । मुद्गानां भवनं क्षेत्रं मौद्गीनम् ।

१८०३ । ग्रीहिशाल्योर्दक् ५।२।२ । ब्रह्मेयम् । शालेयम् ।

१८०४ । यवयवकषष्टिकाद्यत् ५।२।३ । यवानां भवनं क्षेत्रं
यव्यम् । यवक्यम् । षष्टिक्यम् ।

१८०५ । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः ५।२।४ । यद्वा
स्यात् । पक्षे खञ् । तिल्यम्—तैलीनम् । माष्यम्—माषीणम् । उभ्य-
म्—औमीनम् । भङ्ग्यम्—भाङ्गीनम् । अण्व्यम्—आणवीनम् ।

१८०६ । सर्वचर्मणः कृतः खखञौ ५।२।५ । असामर्थ्येऽपि
निपातनात्समासः । सर्वश्चर्मणा कृतः सर्वचर्मीणः—सार्वचर्मीणः ।

१८०७ । यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः खः ५।२।६ । मुखस्य
सदृशं यथामुखं प्रतिबिम्बम् । निपातनात्सादृश्येऽव्ययीभावः । समं
सर्वं मुखं सम्मुखम् । समशब्दस्यान्तलोपो निपात्यते । यथामुखं दर्शनो
यथामुखीनः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः सम्मुखीनः ।

१८०८ । तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति ५।२।७ ।

सर्वादिः पथ्याद्यन्ताद् द्वितीयान्तात्खं स्यात् । सर्वपथान्व्याप्नोति सर्व-
पथीनः । सर्वाङ्गीणः । सर्वकर्मिणः । सर्वपत्रीणः । सर्वपात्रीणः ।

१८०९ । आप्रपदं प्राप्नोति ५।२।८ । पादस्याग्रं-प्रपदं, तन्म-
र्यादीकृत्य आप्रपदम् । आप्रपदीनः पटः ।

१८१० । अनुपदसर्वाङ्गायानयं बद्धाभक्षयतिनेयेषु ६।२।९ ।
अनुरायामे सादृश्ये च । अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत । सर्वाङ्गाणि
भक्षयति सर्वाङ्गीनो भिक्षुः । अयानयः स्थलविशेषः, तं नेयः अया-
योनः शारः ।

१८११ । परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति ५।२।१० । परां-
श्वावरांश्चानुभवतीति परोवरीणः, अवरस्योत्वं निपात्यते । पराश्च परा-
रांश्चानुभवति परम्परीणः, प्रकृतेः परम्परभावो निपात्यते । पुत्रपौत्रा-
नुभवति पुत्रपौत्रीणः । परम्पराशब्दस्तु अव्युत्पन्नं शब्दान्तरं स्त्रीलि-
ङ्गम् । तस्मादेव स्वार्थे ष्यञि पारम्पर्यम् । कथं 'पारोवर्यवत्' इति !
असाधुरेव, स्वप्रत्ययसन्नियोगेनैव परोवरेति निपातनात् ।

१८१२ । अवारपारात्यन्तानुकामं गामी ५।२।११ । अवार-
पारं गामी अवारपारीणः । अवारीणः । पारीणः । पारावारीणः । अत्य-
न्तं गामी अत्यन्तीनः । भृशं गन्तेत्यर्थः । अनुकामं गामी अनुकामीनः ।
यथेष्टं गन्ता ।

१८१३ । समांसमां विजायते ५।२।१२ । यलोपोऽवशिष्टविभ-
क्तेरलुक्च पूर्वपदे निपात्यते । समांसमीना गौः । 'समांसमीना सा-
यैव प्रतिवर्धं प्रसूयते ।' इत्यमरः *४३७ । स्वप्रत्ययानुत्पत्तौ
यलोपो वा वक्तव्यः* । समां समां विजायते—समायां समायां वा ।

१८१४ । अद्यश्वीनावष्टब्धे ५।२।१३ । अद्य श्वो वा विजायते
अद्यश्वीना वडवा । आसन्नप्रसवेत्यर्थः । केचित्तु 'विजायते' इति नानु-
वर्तयन्ति । अद्यश्वीनं मरणम् । आसन्नमित्यर्थः ।

१८१५ । आगवीनः ५।२।१४ । आङपूर्वाद्गोः कर्मकरे खप्रत्ययो
निपात्यते । गोः प्रत्यर्पणपर्यन्तं यः कर्म करोति स आगवीनः ।

१८१६ । अनुग्वलङ्गामी ५।२।१५ । अनुगु गोः पश्चात्पर्याप्तं
गच्छति अनुगवीनो गोपालः ।

१८१७ । अध्वनो यत्खौ ५।२।१६ । अध्वानमलं गच्छति अध्व-
न्यः—अध्वनीनः । 'ये चाभावकर्मणोः' (सू.११५६) 'आत्माध्वानौ खे'
(सू.१६७१) इति सूत्राभ्यां प्रकृतिभावः ।

१८१८ । अभ्यमित्राच्छ च ५।२।१७ । चाद्यत्खौ । अभ्यमि-
त्रीयः—अभ्यमित्र्यः—अभ्यमित्रिणः । मित्राभिमुखं सुष्ठुगच्छ-
तीत्यर्थः ।

१८१९ । गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वं ५।२।१८ । गोष्ठो भूतपूर्वः गौष्ठीनो
देशः ।

१८२० । अश्वस्यैकाहगमः ५।२।१९ । एकाहेन गम्यते इत्येका-
हगमः आश्वीनोऽध्वा ।

१८२१ । शालीनकौपीने अष्टष्टाकार्ययोः ५।२।२० । शालाप्रवे-
शमर्हति शालीनोऽष्टष्टः । कूपपतनमर्हति कौपीनं पापम् । तत्साधनत्वा-
त्तद्वद्वोप्यत्वात्पुरुषलिङ्गमपि, तत्सम्बन्धात्तदाच्छ्रादनमपि ।

१८२२ । व्रातेन जीवति ५।२।२१ । व्रातेन शरीरायासेन जीवति
न तु बुद्धिवैभवेन स व्रातोनः ।

१८२३ । साप्तपदीनं सख्यम् ५।२।२२ । सप्तभिः पदैरवाप्यते
साप्तपदीनम् ।

१८२४ । हैयङ्गवीनं संज्ञायाम् १।२।२३ । ह्योगोदोहस्य ह्यि-
ङ्गुरादेशो विकारार्थे खञ्ज निपात्यते । दुह्यत इति दोहः क्षीरम् । ह्योगो-
दोहस्य विकारो हैयङ्गवीनं नवनीतम् ।

१८२५ । तस्य पाकमूले पीलवादिकर्णादिभ्यः कुणञ्जाहचौ
५।२।२४ । पीलूनां पाकः पीलुकुणः । कर्णस्य मूलं कर्णजाहम् ।

१८२६ । पक्षात्तिः १।२।२५ । मूलग्रहणमात्रमनुवर्तते । पक्षस्य
मूलं पक्षात्तिः ।

१८२७ । तेन वित्तश्चुञ्चणपौ १।२।२६ । यकारः प्रत्यययो-
रादौ लुप्तनिर्दिष्टः, तेन चस्य नेत्संज्ञा । विद्यया वित्तो विद्याचुञ्चः ।
विद्याचणः ।

१८२८ । विनञ्भ्यां नानाञौ न सह १।२।२७ । असहार्थे पृथ-
ग्भावे वर्तमानाभ्यां स्वार्थे प्रत्ययौ । विना । नाना ।

१८२९ । वेः शालच्छङ्कटचौ १।२।२८ । क्रियाविशिष्टसाधनवा-
चकात्स्वार्थे । विस्तृतम् । विशालम् । विशङ्कटम् ।

१८३० । संप्रोदश्च कटच् १।२।२९ । सङ्कटम् । प्रकटम् । उक्त-
टम् । चाद् विकटम् । *४३८ अलावूतिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपस-
ङ्ग्यानम्* । अलावूनां रजः अलावूकटम् । *४३९ गोष्ठजादयः स्था-
नादिषु पशुनामभ्यः* । गवां स्थानं गोगोष्ठम् । *४४० सङ्घाते
कटच्* । अवोनां सङ्घातः अविकटः । *४४१ विस्तारे षटच्* । अवि-
षटः । *४४२ द्वित्वे गोयुगच्* । द्वाबुष्टौ उष्ट्रगोयुगन् । *४४३ षट्-
त्वे षड्गवच्* । अश्वषड्गवम् । *४४४ स्नेहे तैलच्* । तिलतैलम् ।
सर्पपतैलम् । ४४५ भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनौ* । इक्षुशाकटम् ।
इक्षुशाकिनम् ।

१८३१ । अवात्कुटारच्च ५।२।३० । चात्कटच् । अवाचीनः
प्रकुटारः—अवकटः ।

१८३२ । नते नासिकायाः संज्ञायां टीटञ्नाटञ्अटच्चः ५।२।३१ ।
'अवात्' इत्येव । नतं नमनम् । नासिकाया नतं अवटीटम् । अवनाटम् ।
अवअटम् । तद्योगान्नासिका अवटीटा । पुरुषोऽप्यवटीटः ।

१८३३ । नेर्विडज्जिबरीसचौ ५।२।३२ । निविडम् । निबिरीसम् ।

१८३४ । इनच्चिपटच्चिकचि च ५।२।३३ । 'नेः' इत्येव । नासि-
काया नतेऽभिधेये इनच्चिपटचौ प्रत्ययौ प्रकृतेऽधिक चि इत्यादेशौ च ।
४४६कप्रत्ययचिकादेशौ च वक्तव्यौ । चिकिनम्—चिपिटम्—
चिक्कम् । *४४७क्लिन्नस्य चिल्पिल्लश्चास्य चक्षुषी* । क्लिन्ने
चक्षुषी अस्य चिल्लः—पिल्लः । *४४८चुल् च * । चुल्लः ।

१८३५ । उपाधिभ्यां त्यक्न्नासन्नारूढयोः ५।२।३४ । 'संज्ञा-
याम्' इत्यनुवर्तते । पर्वतस्यासन्नं स्थलम् उपत्यका । आरूढं स्थलम्
अधित्यका ।

१८३६ । कर्मणि घटोऽठच् ५।२।३५ । घटत इति घटः । पचा-
यच् । कर्मणि घटते कर्मठः पुरुषः ।

१८३७ । तदस्य सञ्ज्ञातं तारकादिभ्य इतच् ५।२।३६ । तारकाः
सञ्ज्ञाता अस्य तारकितं नभः । आकृतिगणोऽयम् ।

१८३८ । प्रमाणे द्वयसज्दघ्नन्मात्रचः ५।२।३७ । 'तदस्य'
इत्यनुवर्तते । ऊरु प्रमाणमस्य ऊरुद्वयसम्—ऊरुदघ्नम्—ऊरुमात्रम् ।
४४९ प्रमाणे लः । शमः । दिष्टिः । वितस्तिः । *४५०द्विगोर्नि-
त्यम्* । द्वौ शमौ प्रमाणमस्य द्विशमम् । *४५१ प्रमाणपरिमाणा-
भ्यां सङ्ख्यायाश्चापि संशये मात्रज्वक्तव्यः* । शममात्रम् । प्रस्थ-

मात्रम् । पञ्चमात्रम् । *४५२ चत्वनतात्स्वार्थं द्वयसज्मात्रचौकु-
लम्* । तावदेव तावद्वयसम् । तावन्मात्रम् ।

१८३९ । पुरुषहस्तिभ्यामण्च ५।२।३८ । पुरुषः प्रमाणस्य
पौरुषम्-पुरुषद्वयसम् । हस्तिनम्-हस्तिद्वयसम् ।

१८४० । यत्तदेतेभ्यः परिमाणे चतुष् ५।२।३९ । यत्परिमाण-
मस्य यावान् । तावान् । एतावान् ।

१८४१ । किमिदम्भ्यां वो घः ५।२।४० । आभ्यां चतुष् स्या-
द्वस्य च घः । कियान् । इयान् ।

१८४२ । किमः सङ्ख्यापरिमाणे ङति च ५।२।४१ । चाद्वतुष्
तस्य च वस्य घः स्यात् । का सङ्ख्या एषां ते कति-कियन्तः(१) ।

१८४३ । सङ्ख्याया अवयवे तयप् ५।२।४२ । पञ्च अवयवाः
अस्य पञ्चतयं दारु ।

१८४४ । द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा ५।२।४३ । द्वयम्-द्वितयम् ।
त्रयम्-त्रितयम् ।

१८४५ । उभादुदात्तो नित्यम् ५।२।४४ । उभशब्दात्तयपोऽयच्
स्यात्, स चोदात्तः । उभयम् ।

१८४६ । तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताङ्गुः ५।२।४५ । एकादश
अधिकाः अस्मिन्नेकादशम् *४५३ शतसहस्रयोरेवेष्यते* । नेह-
एकादश अधिकाः अस्यां विंशती । *४५४ प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समान-
जातीयत्वं एवेष्यते* । नेह-एकादश माषाः अधिकाः अस्मिन्
वर्णशते ।

१८४७ । शदन्तविंशतेश्च ५।२।४६ । ङः स्यादुक्तेऽर्थे । त्रिंशदधि-
का अस्मिन् त्रिंशं शतम् । विंशम् ।

(१) क्षेपे तु न । का सङ्ख्या एषां दशानाम् ।

१८४८ । सङ्ख्याया गुणस्य निमाने मयट् ५।२।४७ । भाग-
स्य मूल्ये वर्तमानात्प्रथमान्तात्सङ्ख्यावाचनः पञ्चम्यर्थे मयट् स्यात् ।
यवानां द्वौ भागौ निमानमस्योदश्विद्भागस्य द्विमयम् उदश्विद्वानाम् ।
'गुणस्य' इति किम् ? द्वौ ब्रीहियवौ निमानमस्योदश्वितः । निमाने'
किम् ? द्वौ गुणौ क्षीरस्य एकस्तैलस्य द्विगुणं क्षीरं पच्यते तैलेन ।

१८४९ । तस्य पूरणे ङट् ५।२।४८ । एकादशानां पूरणः
एकादशः ।

१८५० । नान्तादसङ्ख्यादेर्मट् ५।२।४९ । ङटो मडागमः स्यात् ।
पञ्चानां पूरणः पञ्चमः । 'नान्तात्' किम् ? विंशः । 'असङ्ख्यादेः' किम् ?
एकादशः ।

१८५१ । षट्कृतिकतिपयचतुरां थुक् ५।२।५१ । एषां थुगा-
गमः स्याद्ढटि । षण्णां पूरणः षष्ठः । कतिथः । कतिपयशब्दस्यासङ्ख्या-
त्वेऽप्यत एव ज्ञापकाद्ढट् । कतिपयथः । चतुर्थः । *४५५ चतुरङ्ग-
यतावाचक्षरलोपश्च* । तुरीयः—तुर्यः ।

१८५२ । बहुपूगगणसङ्ख्यस्य तिथुक् ५।२।५२ । 'ढटि' इत्ये-
व । पूगसङ्ख्योरसङ्ख्यात्वेऽप्यत एव ङट् । बहुतिथः । इत्यादि ।

१८५३ । वतोरिथुक् ५।२।५३ । 'ढटि' इत्येव । यावतिथः ।

१८५४ । द्वेस्तोयः ५।२।५४ । ङटोऽपवादः । द्वयोः पूरणः
द्वितीयः ।

१८५५ । त्रेः सम्प्रसारणं च ५।२।५५ । तृतीयः ।

१८५६ । विंशत्यादिभ्यस्तमङन्त्यतरस्याम् ५।२।५६ । एभ्यो
ढटस्तमडागमो वा स्यात् । विंशतितमः—विंशः । एकविंशतितमः—
एकविंशः ।

१८५७ । नित्यं शतादिमासाधेमाससंवत्सराच्च ५।२।५७ ।
 शतस्य पूरणः शततमः । एकशततमः । मासादेरत एव ङट् । मासतमः ।
 १८५८ । षष्ट्यादेश्चासङ्ख्यादेः ५।२।५८ । षष्ठितमः । संख्यादे-
 स्तु 'विंशत्यादिभ्यः' (सू. १८५६) इति विकल्प एव । एकषष्ठः—
 एकषष्ठितमः ।

१८५९ । मतौ छः सूक्तसाज्ञोः ५।२।५९ । मत्वर्थे छः स्यात् ।
 अञ्छावाकशब्दोऽस्मिन्नस्ति अञ्छावाकीयं सूक्तम् । वारवन्तीयं साम ।
 १८६० । अध्यायानुवाक्यालुक् ५।२।६० । मत्वर्थस्य छस्य ।
 अत एव ज्ञापकात्तत्र छः । विधानसामर्थ्याच्च विकल्पेन लुक् । गर्दभा-
 ण्डः—गर्दभाण्डीयः ।

१८६१ । विमुक्तादिभ्योऽण् ५।२।६१ । मत्वर्थेऽण् स्यादध्या-
 यानुवाकयोः । विमुक्तः शब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्तः । दैवासुरः ।

१८६२ । गोषदादिभ्यो बुन् ५।२।६२ । मत्वर्थेऽध्यायानुवाक-
 योः । गोषदकः । इषेत्त्रकः ।

१८६३ । तत्र कुशलः पथः ५।२।६३ । बुन् स्यात् । पथि कुश-
 लः पथकः ।

१८६४ । आकर्षादिभ्यः कन् ५।२।६४ । आकर्षे कुशलः आ-
 कर्षकः । 'आकर्षादिभ्यः' इति रेफरहितो मुख्यः पाठः । आकषो
 निकषोपलः ।

१८६५ । घनहिरण्यात्कामे ५।२।६५ । कामः इच्छा । धने
 कामो घनको देवदत्तस्य । हिरण्यकः ।

१८६६ । स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते ५।२।६६ । केशेषु प्रसितः केशकः ।
 तद्रचनायां तत्पर इत्यर्थः ।

१८६७ । उदरादृगाद्यूने ५।२।६७ । अविजिगीषौ ठक् स्यात्क-
नोऽपवादः । बुभुक्षयाऽत्यन्तपीडितः उदरे प्रसितः औदरिकः । 'आद्यूने'
किम् ? उदरकः । उदरपरिमार्जनादौ प्रसक्त इत्यर्थः ।

१८६८ । सस्येन परिजातः ५।२।६८ । कन् स्वर्यतेन तु ठक् ।
सस्यशब्दो गुणवाची न तु धान्यवाची । 'सस्येन' इति पाठान्तरम्
सस्येन गुणेन परिजातः सम्बद्धः सस्यकः साधुः ।

१८६९ । अंशं हारी ५।२।६९ । 'हारी' इत्यावश्यके णिनिः ।
अत एव तद्योगे पठो न । अंशको दायादः ।

१८७० । तन्त्रादचिरापहृते ५।२।७० । तन्त्रकः पटः । प्रत्यग्र
इत्यर्थः ।

१८७१ । ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् ५।२।७१ । आयुधजीविनो
ब्राह्मणाः यस्मिन्देशे स ब्राह्मणकः । अल्पमन्त्रं यस्यां सा उष्णिका
यवागूः । अत्रशब्दस्योष्णादेशो निपात्यते ।

१८७२ । शीतोष्णाभ्यां कारिणि ५।२।७२ । शीतं करोतीति
शीतकोऽलसः । उष्णं करोतीत्युष्णकः शीघ्रकारी ।

१८७३ । अधिकम् ५।२।७३ । अध्यारूढशब्दात्कनुत्तरपद-
लोपश्च ।

१८७४ । अनुकाभिकाभीकः कमिता ५।२।७४ । अन्वभिभ्यां
कन् अमेः पात्तिको दीर्घश्च । अनुकामयते अनुकः । अभिकामयते
अभिकः — अभीकः ।

१८७५ । पार्श्वेनान्विच्छति ५।२।७५ । अनृजुरूपायः पार्श्वम्,
तेनान्विच्छति पार्श्वकः ।

१८७६ । अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ ५।२।७६ । तीक्ष्णः

उपायोऽयःशूलं, तेनान्विच्छति श्रायःशूलिकः साहसिकः। दण्डाजिनं
दम्भः, तेनान्विच्छति दाण्डाजिनिकः।

१८७७। तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा १।२।७७। कन् स्यात्पु-
रणप्रत्ययस्य च लुग्वा। द्वितीयकं-द्विकं वा ग्रहणं देवदत्तस्य। द्विती-
येन रूपेण ग्रहणमित्यर्थः। *४५६ तावतिथेन गृह्णातीति कन्वक्त-
व्यो नित्यं च लुक्*। षष्ठेन रूपेण गृह्णाति षट्को देवदत्तः।
पञ्चकः।

१८७८। स एषां ग्रामणीः १।२।७८। देवदत्तो मुख्यो एषां
देवदत्तकाः। त्वत्काः। मत्काः।

१८७९। शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे १।२।७९। शृङ्खलकः
करभः।

१८८०। उत्क उन्मनाः १।२।८०। उद्गतमनस्कवृत्तेरुच्छब्दा-
त्स्वार्थे कन्। उत्कः उत्कर्णितः।

१८८१। कालप्रयोजनाद्रोगे १।२।८१। कालवचनात्प्रयोजन-
वचनाच्च कन् स्याद्रोगे। द्वितीयेऽहनि भवो द्वितीयको ज्वरः। प्रयो-
जनं कारणं रोगस्य फलं वा। विषपुष्पैर्जनितो विषपुष्पकः। उष्णं
कार्यमस्य उष्णकः। 'रोगे' किम्? द्वितीयो दिवसोऽस्य।

१८८२। तदस्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम् १।२।८२। प्रथमान्ता-
त्सप्तम्यर्थे कन्स्यात्प्रथमान्तमन्नं चेत्प्रायविषयं तत्। गुडापूपाः प्राये-
णान्नमस्यां गुडापूपिका पौर्णमासो। *४५७ वटकेभ्य इनिर्वाच्यः*।
वटकनी।

१८८३। कुलमाषादन् १।२।८३। कुलमाषाः प्रायेणान्नमस्यां
कोलमाषी।

१८८४ । श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते ५।२।८४ । श्रोत्रियः । 'वा'
इत्यनुवृत्तेः छान्दसः ।

१८८५ । आहमनेन भुक्तमितिष्ठनौ ५।२।८५ । आहो-
आहिकः ।

१८८६ । पूर्वादिनिः ५।२।८६ । पूर्व कृतमनेन पूर्वा ।

१८८७ । सपूर्वाच्च ५।२।८७ । कृतपूर्वा ।

१८८८ । इष्टादिभ्यश्च ५।२।८८ । इष्टमनेन इष्टो । अधीती ।

१८८९ । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि ५।२।
८९ । लोके तु परिपन्थिशब्दो न न्याय्यः ।

१८९० । अनुपचन्वेष्टा ५।२।९० । अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी
गवाम् ।

१८९१ । साक्षाद् द्रष्टरि संज्ञायाम् ५।२।९१ । साक्षाद्
द्रष्टा साक्षी ।

१८९२ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः ५।२।९२ । क्षेत्रियो
व्याधिः । शरीरान्तरे चिकित्स्यः । अप्रतीकार्य इत्यर्थः ।

१८९३ । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रगुष्टमि-
न्द्रदत्तमिति वा ५।२।९३ । इन्द्र आत्मा, तस्य लिङ्गं करणेन वर्तुर-
नुमानात् । 'इति' शब्दः प्रकारार्थः । इन्द्रेण दुर्जयमिन्द्रियम् ।

इति तद्धिते पाञ्चमिकप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते अत्वर्थीयप्रकरणम् ।

१८९४ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मनुप् ५।२।९४ । गावोऽस्या-
स्मिन्का सन्ति गोमान्

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशयने ।

संसर्गेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुवादयः ॥ (श्लो० वा०)।

१८९५ । रसादिभ्यश्च ५।२।९५ । मतुप् । रसवान् । रूपवान् ।
अन्यमत्वर्थीयनिवृत्त्यर्थं वचनम् । 'रस, रूप, वर्ण, गन्ध, स्पर्श,
शब्द, स्नेह-गुणात्' (ग०) । 'एकाचः' (ग०) । स्ववान् ।
गुणग्रहणं रसादीनां विशेषणम् ।

१८९६ । तमौ मत्वर्थे १।४। ९ । तान्तमान्तौ संज्ञौ स्तो म-
त्वर्थे प्रत्यये परे । 'वसोः सम्प्रसारणम्' (सू० ४३६), विदुष्मान् ।
४९८ गुणवच भ्यो मतुपो लुगिः । शुक्लो गुणोऽस्यस्तीति
शुक्लः पटः । कृष्णः ।

१८९७ । मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः ८।२।९ । म-
वर्णावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधाच्च यवादिवर्जितान्तरस्य मतोर्मस्य वः स्यात् ।
किवान् । ज्ञानवान् । विद्यावान् । लक्ष्मीवान् । यशस्वान् । भास्वान् ।
यवादेस्तु-यवमान्, भूमिमान् ।

१८९८ । ह्ययः ८।२।१० । ऋयन्तान्मतोर्मस्य वः स्यात् । अप-
दान्तत्वान्न जश्त्वम् । विद्युत्वान् ।

१८९९ । संज्ञायाम् ८।२।११ । मतोर्मस्य वः स्यात् । अहीवती ।
मुनीवती । 'शरादीनां च' (सू० १०४४) इति दीर्घः ।

१९०० । आसन्दीवदष्टीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्द्रुमण्वच्चर्मण्व-
ती ८।२।१२ । एते षट् संज्ञायां निपात्यन्ते । आसनशब्दस्यासन्दी-
भावः, आसन्दीवान् ग्रामः । अन्यत्र आसनवान् । अस्थिशब्दस्याष्टी-
भावः, अष्टीवान् नाम ऋषिः । अस्थिमान् अन्यत्र । चक्रशब्दस्य चक्री-
भावः, चक्रीवान्नाम राजा । चक्रवान् अन्यत्र । कक्ष्यायाः मम्प्रसार-
णम्, कक्षीवान् नाम ऋषिः । कक्ष्यावान् अन्यत्र । कक्ष्यायाः सम्प्र-

सारणम्, कक्षीवान् नाम ऋषिः । कक्ष्यावान् अन्यत्र । लवणशब्दस्य-
रुमणभावः, रुमण्वान्नाम पर्वतः । लवणवान् अन्यत्र । चर्मणो नलोपा-
भावो णत्वं च, चर्मण्वती नाम नदी । चर्मवती अन्यत्र ।

१९०१ । उदन्वानुदधौ च ८।२।१३ । उदकस्योदन्भावो मता-
बुदधौ संज्ञायां च । उदन्वान् समुद्रः ऋषिश्च ।

१९०२ । राजन्वान्सौराज्ये ८।२।११४ । राजन्वती भूः ।
राजवान् अन्यत्र ।

१९०३ । प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् ६।२।९६ । चू-
डालः—चूडावान् । ‘प्राणिस्थात्’ किम् ? शिखावान्दीपः । ‘आतः’
किम् ? हस्तवान् । *४५९ प्राण्यङ्गादेव* । नेह—मेधावान् । प्रत्यय-
स्वरेणैव सिद्धे अन्तोदात्तत्वे ‘चूडालोऽसि’ इत्यादौ ‘स्वरितो वाऽनु-
दात्ते पदादौ’ (सू०३६५९) इति स्वरितवाधनार्थश्चकारः ।

१९०४ । सिध्मादिभ्यश्च ५।२।९७ । लज्वा स्यात् । सिध्मलः—
सिध्मवान् । अन्यतरस्यांग्रहणं मतुप्समुच्चयार्थमनुवर्तते, न तु प्रत्य-
यविकल्पार्थम् । तेन आकारान्तेभ्य इनिठनौ न । ‘वातदन्तबललला-
टानामूङ् च’ (ग) । बातूलः ।

१९०५ । वत्सांसाभ्यां कामबले ६।२।९८ । आभ्यां लज्वा
स्याद् यथासङ्गं कामवति बलवति चार्थे । वत्सलः । अंसलः ।

१९०६ । फेनादिलृच्च ५।२।९९ । चाल्लच् । अन्यतरस्यांग्रहणं
मतुप्समुच्चयार्थमनुवर्तते । फेनिलः—फेनलः—फेनवान् ।

१९०७ । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः ६।२।१०० ।
लोमादिभ्यः शः, लोमशः—लोमवान् । रोमशः—रोमवान् । पामादिभ्यो
नः, पामनः । ‘अङ्गात्कल्याणे’ (ग) । अङ्गना ‘लक्ष्म्या अच्च’

(ग) । लक्ष्मणः । *४६० विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धेः* । विपुणः । पिच्छादिभ्य इलच्, पिच्छिलः-पिच्छवान् । उरसिलः-उरस्वान् ।

१९०८ । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः ६।२।१०१ । प्राज्ञो व्याकरणम् । प्राज्ञा । श्राद्धः । आर्चः *४६१वृत्तेश्च* । वार्तः ।

१९०९ । तपःसहस्राभ्यां विनीनी ५।२।१०२ । विनीन्योरि-कारो नकारपरित्राणार्थः । तपस्वी । सहस्री । असन्तत्वाददन्तत्वाच्च सिद्धे पुनर्वचनमणा बाधा मा भूदिति । सहस्रात्तु ठनोऽपि बाधनार्थम् ।

१९१० । अण् च ६।२।१०३ । योगविभाग उत्तरार्थः । तापसः । साहस्रः । *४६२ज्योत्स्नादिभ्य उपसङ्ख्यानम्* । ज्योत्स्नः । तामिस्रः ।

१९११ । सिकताशर्कराभ्यां च ५।२।१०४ । सैकतो घटः । शार्करः ।

१९१२ । देशे लुबिलचौ च ५।२।१०५ । चादण्मतुप् च । सि-कताः सन्त्यस्मिन्देशे सिकताः-सिकतिलः-सैकतः-सिकतावान् । एवं 'शर्करा' इत्यादि ।

१९१३ । दन्त उन्नत उरच् ६।२।१०६ । उन्नताः दन्ताः सन्त्य-स्य दन्तुरः ।

१९१४ । ऊपसुपिमुष्कमधो रः ५।२।१०७ । ऊपरः । सुषिरः । मुष्कोऽण्डः, मुष्करः । मधु माधुर्यम्, मधुरः । *४६३रप्रकरणे खमु-खकुम्भेभ्य उपसङ्ख्यानम्* । खरः । मुखरः । कुञ्जो हस्तिहनुः, कु-अरः । *४६४नगपांसुपाण्डुभ्यश्च* । नगरम् । पांसुरः । पाण्डुरः । पाण्डुरशब्दस्त्वव्युत्पन्न एव । *४६५कच्छ्वा ह्रस्वत्वं च* । कच्छुरः ।

१९१५ । द्युद्भ्यां मः ५।२।१०८ । द्युमः द्रमः ।

१९१६ । केशाद्वोऽन्यतरस्याम् । ५।२।१०९ । प्रकृतेनान्यतर-
त्वाग्रहणेन मत्तुपि सिद्धे पुनर्ग्रहणमिति नोः समावेशार्थम् । केशवः—
केशी-केशिकः-केशवान् *४६६ अन्येभ्योऽपि दृश्यते* । मणिवो
नागविशेषः हिरण्यवो निधिविशेषः । *४६७ अर्णसो लोपश्च* ।
अर्णवः ।

१९१७ । गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् ५।२।११० । ह्रस्वदीर्घयोर्यणा
तन्त्रेण निर्देशः । गाण्डिवम्, गाण्डीवम् अर्जुनस्य धनुः । अजगवं
पिनाकः ।

१९१८ । काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ५।२।१११ । काण्डीरः । आ-
ण्डीरः ।

१९१९ । रजःकृप्यासुतिपरिषदो वलच् ५।२।११२ । रजस्वला
स्त्री । कृपीवलः । 'वले' (सू. १०४२) इति दीर्घः । आसुतीवलः ।
शौण्डिकः । परिषद्वलः । 'पषत्' इति पाठान्तरम् । पषद्वलम् । *४६८-
अन्येभ्योऽपि दृश्यते* । आतुवलः, पुत्रवलः, शत्रुवलः, 'वले' (सू.
१०४२) इत्यत्र 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्नेह दीर्घः ।

१९२० । दन्तशिखात्संज्ञायाम् ५।२।११३ । दन्तावलो हस्ती ।
शिखावलः केकी ।

१९२१ । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्म-
लिन्मल्लीमसाः ५।२। ११४ । मत्वर्थे निपात्यन्ते । ज्योतिष उपधा-
लोपो नश्च प्रत्ययः, ज्योत्स्ना । तमस उपधाया इत्वं रश्च, तमिस्रा । स्त्री-
त्वमतन्त्रम्, तमिस्रम् । शृङ्गादिनच्, शृङ्गिणः । ऊर्जसो वलच् । तेन
वाथा माभूदिति विनिरपि । ऊर्जस्वी-ऊर्जस्वलः । 'ऊर्जोऽसुगागमः'

इति वृत्तिस्तु विन्त्या, 'ऊर्जस्वतीः' इतिवदसुन्नन्तत्वेनैवोपपत्तेः । गो-
ब्दान्मिनिः, गोमी । मलशब्दादिनच्, मलिनः । ईमसश्च, मलीमसः ।

१९२२ । अत इनिठनौ ५।२।११५ । दण्डी—दाण्डिकः ।

१९२३ । व्रीह्यादिभ्यश्च ५।२।११६ । व्रीही—व्रीहिकः । न च
सर्वेभ्यो व्रीह्यादिभ्य इनिठनाविष्येते, किं तर्हि ? *४६९शिखामाल-
संज्ञादिभ्य इनिः* । *४७ यवखदादिभ्य इकाः* । अन्येभ्य उ-
यम् ।

१९२४ । तुदादिभ्य इलच्च ५।२।११७ । चादिनिठनौ म-
प्व । तुन्दिलः—तुन्दी—तुन्दिकः—तुन्दवान् । उदर, पिचण्ड, यव, व्री-
हि । 'स्वाङ्गाद्विवृद्धौ' (ग) । विवृद्धयुपाधिकात्स्वाङ्गवाचिन इल-
जादयः स्युः । विवृद्धौ कर्णौ यस्य सकर्णिलः—कर्णौ—कर्णिकः—कर्णवान् ।

१९२५ । एकगोपूर्वाट्टञ्जित्यम् ५।२।११८ । एकशतमस्यास्ती-
ति ऐकशतिकः । ऐकसहस्रिकः । गौशतिकः । गौसहस्रिकः ।

१९२६ । शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् ५।२।११९ । निष्कात्-
रो यौ शतसहस्रशब्दौ तदन्तात्प्रातिपदिकाट्ठञ्स्यान्मत्वर्थे । नैष्कश-
तिकः । नैष्कसहस्रिकः ।

१९२७ । रूपादाहतप्रकांसयोर्यप् ५।२।१२० । आहतं रूपमस्या-
स्तीति रूप्यः कार्पापणः । प्रशस्तं रूपमस्यास्तीति रूप्यो गौः । 'आ-
हत—'इति किम् ? रूपवान् । *४७१अन्येभ्योऽपि दृश्यते* । हिम्या-
पर्वताः । गुण्याः ब्राह्मणाः ।

१९२८ । अस्मायामेधात्तजो विनिः ५।२।१२१ । यशस्वी-
यशस्वान् । मायावी । व्रीह्यादिपाठादिनिठनौ. मायी—मायिकः । क्लि-
न्तत्वात्कुः, सग्वी । *४७२आमयस्योपसङ्ख्यानं दीर्घश्च* । आ-

गवी । *४७३ शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन्* । शृङ्गारकः । वृन्दारकः ।
 ४७४ फलवर्हाभ्यामिनच् । फलिनः । बर्हिणः । *४७५ हृदयाच्चा-
 नुरन्यंतरस्याम्* । इन्ठनौ मत्तुप्च । हृदयालुः-हृदयी-हृदयिकः-
 हृदयवान् । *४७६ शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने* । शीतं न सहते
 शीतालुः । उष्णालुः । 'स्फायितञ्चि' (उ०सू०१७०) इति रक,
 तृप्ः पुरोडाशः, तं न सहते तृप्रालुः 'तृप्' दुःखम् इति माधवः ।
 ४७७ हिमाच्छेनुः । हिमं न सहते हिमेलुः । *४७८ बलादूलः* ।
 बलं न सहते बलूलः । *४७९ वातात्समूहे च* । वातं न सहते वात-
 स्य समूहो वा वातूलः । *४८० तप्पर्वमरुद्धयाम्* । पर्वतः । मरुत्तः ।

१९२९ । ऊर्णाया युस् १।२।१२३ । सित्त्वात्पदत्वम् । ऊर्णायुः ।
 अत्र 'छन्दसि' इति केचिदनुवर्तयन्ति । युक्तं चैतत् । अन्यथा हि 'अहं-
 शुभमोः-' (सू.१९४९) इत्यत्रैव ऊर्णाग्रद्वयं कुर्यात् ।

१९३० । वाचो गिमनिः १।२।१२४ । वाग्मी ।

१९३१ । आलजाटचौ बहुभाषिणि १।२।१२५ । *४८१ कुत्सि-
 त इति वक्तव्यम्* । कुत्सितं बहु भाषते वाचालः । वाचाटः । यस्तु
 सभ्यबहु भाषते, स 'वाग्मी' इत्येव ।

१९३२ । स्वामिन्नैश्वर्ये १।२।१२६ । ऐश्वर्यवाचकात्स्वशब्दा-
 न्मत्वर्थे आमिनच् । स्वामी ।

१९३३ । अर्शादिभ्योऽच् १।२।१२७ । अर्शास्यस्य विद्यन्ते
 अर्शंसः । आकृतिगणोऽयम् ।

१९३४ । द्वन्द्वोपतापगर्हात्प्राणिस्थादिनिः १।२।१२८ । द्वन्द्वः-
 ककवलयिनी, शङ्खनूपुरिणि । उपतापो रोगः-कुष्ठी, किलासी । गर्ह-
 निन्धम्-ककुदावती, काकतालुकी । 'प्राणिस्थात्' किम् ? पुष्पफल-

वान् घटः । *४८२ प्राण्यङ्गान्न* । पाणिपादवती । 'अतः' इत्ये-
चित्रकललाटिकावती । सिद्धे प्रत्यये पुनर्वचनं ठनादिवाधनार्थम् ।

१९३५ । वातातीसाराभ्यां कुक्च ५।२।१२९ । चादिनिः ।
वातकी । अतीसारकी । 'रोगे चायमिष्यते' (भा०इ०) । नेह-
तवतो गुहा । *४८३ पिशाचाच्च* । पिशाचकी ।

१९३६ । वयसि पूरणात् ५।२।१३० । पूरणप्रत्ययान्तान्-
त्वर्थे इनिः स्याद्वयसि द्योत्ये । मासः संवत्सरो वा पञ्चमोऽस्यास्तोत्रि-
पञ्चमी उष्ट्रः । ठन्वाधनार्थमिदम् । 'वयसि' किम् ? पञ्चमवान् ग्रामः ।

१९३७ । सुखादिभ्यश्च ५।२।१३१ । इनिर्मत्वर्थे । सुखी । दु-
खी । 'माला क्षेपे' (ग) । माली ।

१९३८ । धर्मशीलवर्णान्ताच्च ५।२।१३२ । धर्माद्यन्तादिनि-
र्मत्वर्थे । ब्राह्मणधर्मी । ब्राह्मणशीली । ब्राह्मणवर्णी ।

१९३९ । हस्ताज्जातौ ५।२।१३३ । हस्ती । 'जातौ' किम् ?
हस्तवान् पुरुषः ।

१९४० । वर्णाद् ब्रह्मचारिणि ५।२।१३४ । वर्णी ।

१९४१ । पुष्करादिभ्यो देशे ५।२।१३५ । पुष्करिणी । पश्चिनी ।
'देशे' किम् ? पुष्करवान् करी । *४८४ बाहूरुपूर्वपदाद्वलात्* । बाह-
वली । ऊरुवली । *४८५ सर्वादेश्च* । सर्वधनी । सर्वबीजी । *४८६ भ-
याञ्चासन्निहिते* । अर्थी । सन्निहिते तु-अर्थवान् । *४८७ तदन्ता-
च्च* । धान्यार्थी । हिरण्यार्थी ।

१९४२ । बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् ५।२।१३६ । बलवान्-
वली । उत्साहवान्—उत्साही ।

१९४३ । संज्ञायां मन्माभ्याम् ५।२।१३७ । मन्मन्तान्मान्ता-

मेनिर्मत्वर्थे । प्रथिमिनी । दामिनी । होमिनी । सोमिनी । 'संज्ञायाम्'
कम् ? सोमवान् ।

१९४४ । कंशम्भ्यां वभयुस्तिवृतयसः ५।२।१३८ । 'कम्'
'शम्' इति मान्तौ । 'कम्' इत्युदकसुखयोः । 'शम्' इति सुखे । आभ्यां
अप्रत्ययाः स्युः । युस्यतोः सकारः पदत्वार्थः । कंबः-कंभः-कंयुः-
कंतिः-कंतुः-कंतः-कंयः । शंवः-शंभः-शंयुः-शंतिः-शंतुः-शंतः-शंयः ।
अनुस्वारस्य वैकल्पिकः परसवर्णः । वकारयकारपरस्यानुनासिकौ वयौ ।

१९४५ । तुन्दिवलिबटभः ५।२।१३९ । वृद्धा नाभिस्तुन्दिः ।
'मूर्धन्योपधोऽयम्' इति माधवः । तुन्दिभः । वलिभः । बटिभः । पामा-
दित्वात् 'वलिनः' अपि ।

१९४६ । अहंशुभमोर्युस् ५।२।१४० । 'अहम्' इति मान्तमव्य-
यमहङ्कारे । 'शुभम्' इति शुभे । अहंयुः अहङ्कारवान् । शुभंयुः शुभा-
नितः । इति तद्धिते मत्वर्थीयप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते प्राग्दिशीयप्रकरणम् ।

१९४७ । प्राग्दिशो विभक्तिः ५।३।१ । 'दिक्छन्देभ्यः' (सू०
१९७४) इत्यतः प्राग्वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः विभक्तिसंज्ञाः स्युः । अथ
त्वार्थिकाः प्रत्ययाः । 'समर्थानाम्' इति 'प्रथमात्' इति च निवृत्तम् ।
'वा' इति त्वनुवर्तत एव ।

१९४८ । किंसर्वनामबहुभ्योऽद्वयादिभ्यः ५।३।२ । 'किमः'
'सर्वनामनः' 'बहुशब्दाच्च' इति प्राग्दिशोऽधिक्रियते ।

१९४९ । इदम इश् ५।३।३ । प्राग्दिशीये परे ।

१९५० । एतेतौ रथोः ५।३।४ । इदंशब्दस्य 'एत' 'इत' इत्या-
दौ स्तो रेफादौ थकारादौ च प्राग्दिशीये परे । इशोऽपवादः ।

१९५१ । एतदोऽन् ५।३।५ । योगविभागः कर्तव्यः । 'एतद' एतेतौ स्तो रथोः । 'अन्' । 'एतदः' इत्येव । अनेकाल्वात्सर्वादिः । 'नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य' (सू० २३६) ।

१९५२ । सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि ५।३।६ । प्राग्दिशीये दा रादौ प्रत्यये परे सर्वस्य सो वा स्यात् ।

१९५३ । पञ्चम्यास्त सल् ५।३।७ । पञ्चम्यन्तेभ्यः किमाभ्यस्तसिल् स्याद्वा ।

१९५४ । कु तिहोः ७।२।१०४ । किमः कुः स्यात्तादौ हादौ विभक्तौ परतः । कुनः-कस्मात् । यतः । ततः । अतः । इतः । अमुकः बहुतः । द्रव्यादेस्तु-द्वाभ्याम् ।

१९५५ । तसेश्च ५।३।८ । किंसर्वनामबहुभ्यः परस्य तसेस्तौ लादेशः स्यात् । स्वरार्थं विभक्त्यर्थं च वचनम् ।

१९५६ । पर्याभिभ्यां च ५।३।९ । आभ्यां तसिलस्यात् । *४५५ सर्वोभयार्थाभ्यामेव* । परितः । सर्वत इत्यर्थः । अभितः । ज यत इत्यर्थः ।

१९५७ । सप्तम्यास्तल् ५।३।१० । कुत्र । यत्र । तत्र । बहु

१९५८ । हृदमो हः ५।३।११ । त्रलोऽपवादः । इशादेशः, हा

१९५९ । किमोऽत् ५।३।१२ । वाग्रहणमपूक्यते । सप्तम्यास्तल् किमोऽद्वा स्यात् । पक्षे त्रल् ।

१९६० । क्वाति ७।२।१०५ । किमः क्वादेशः स्यादिति । क्व-कुत्र ।

१९६१ । वा ह च च्छन्दसि ५।३।१३ । 'कुह स्थः, कु जग्मयुः' ।

१९६२ । एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ २।४।३३ । अन्वादे-
विभक्त्ये एतदोऽश् स्यात्स चानुदात्तस्त्रतसोः परतः, तौ चानुदात्तौ स्तः ।
एतस्मिन्ग्रामे सुखं वसामः । अतोऽत्राधीमहे । अतो न गन्तास्मः ।

१९६३ । इतराम्योऽपि दृश्यन्ते ५।३।१४ । पञ्चमीसप्तमीतर-
विभक्त्यन्तादपि तसिलादयो दृश्यन्ते । दृशिग्रहणाद्भवदादियोग एव ।
स भवान् । ततो भवान् । तत्र भवान् । तं भवन्तम् । ततो भवन्तम् ।
तत्र भवन्तम् । एवं दीर्घायुः देवानाः प्रयः, आयुः ॥ ॥

१९६४ । सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ५।३।१५ । सप्तम्यन्ते-
म्यः कालार्थेभ्यः स्वार्थे दा स्यात् । सर्वस्मिन्काले सदा-सर्वदा । एक-
दा । अन्यदा । कदा । यदा । तदा । 'काले' किम् ? सर्वत्र देशे ।

१९६५ । इदमो हिंल् ५।३।१६ । सप्तम्यन्तात्काले इत्येव । ह-
स्यापवादः । अस्मिन्काले एतहि । 'काले' किम् ? इह देशे ।

१९६६ । अधुना ५।३।१७ । इदमः सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः
स्वार्थे अधुनाप्रत्ययः स्यात् इश् । 'यस्य —' (सू. ३११) इति लोपः ।
अधुना ।

१९६७ । दानीं च ५।३।१८ । इदानीम् ।

१९६८ । तदो दा च ५।३।१९ । तदा-तदानीम् । तदो दावच-
नमनर्थकं, विहितत्वात् ।

१९६९ । अनद्यतने हिंलन्यतरस्याम् ५।३।२१ । कर्हि-कदा ।
वर्हि-यदा । तर्हि तदा । एतस्मिन्काले-एतर्हि ।

१९७० । सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्यु-
तिरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः ५।३।२२ । एते निपात्यन्ते ।
१९८९समानस्य सभावो यस्य चाहनिः । समानेऽहनि सद्यः ।

४९० पूर्वपूर्वतरयोः परः उदारी च संवत्सरे । पूर्वस्मिन्नहनि परत् । पूर्वतरे वत्सरे परारि । *४९१ इदम इश् समसण् प्रत्ययः संवत्सरे* । अस्मिन्संवत्सरे ऐषमः । *४९२ परस्मादेद्यव्यहनि । परस्मिन्नहनि परेद्यवि । *४९३ इदमोऽश् छश्च* । अस्मिन्नहनि अन्त्यस्मिन्नहनि अन्येद्युः । उभयोरहोः उभयेद्युः । *४९४ पूर्वोऽह्न्येद्युः* । पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वद्युः । अन्यस्मिन्नहनि अन्येद्युः । उभयोरहोः उभयेद्युः । *४९५ छश्चोभयाह्न्येद्युः* उभयेद्युः ।

१९७१ । प्रकारवचने थाल् ५।३।२३ । प्रकारवृत्तिभ्यः किमिदं स्थालयास्वार्थे । तेन प्रकारेण तथा । यथा ।

१९७२ । इदमस्थमुः ५।३।२४ । थालोऽपवादः । *४९६ एतदोऽपि वाच्यः* । यत्नेन एतेन वा प्रकारेण इत्थम् ।

१९७३ । किमश्च ५।३।२५ । केन प्रकारेण कथम् ।

इति तद्धिते प्राग्दिशीयप्रकरणम् ।

अथ तद्धिते स्वार्थिकप्रकरणम् ।

१९७४ । दिक्छन्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकलेष्वास्तातिः ५।३।२७ । सप्तम्याद्यन्तेभ्यो दिशि रूढेभ्यो दिग्देशकलवृत्तिभ्यः स्वार्थेऽस्तातिप्रत्ययः स्यात् ।

१९७५ । पूर्वाधरावराणामसिपुरधवच्चैषाम् ५।३।३१ । भ्योऽस्तात्यर्थेऽसिप्रत्ययः स्यात्, तद्योगे चैषां क्रमात् 'पुर' 'अध' 'अ' इत्यादेशाः स्युः ।

१९७६ । अस्ताति च ५।३।४० । अस्तातौ परे पूर्वादीनां पुरदयः स्युः । पूर्वस्यां पूर्वस्याः पूर्वा वा दिक् पुरः-पुरस्तात् । अधः-अधस्तात् । अवः-अवस्तात् ।

१९७७ । विभाषाऽवरस्य ५।३।४१ । अवरस्यास्तातो परे अव-
स्तात् । अवस्तात्—अवरस्तात् । एवं देशे काले च । 'दिशि रुढेभ्यः'
१९७८ । ऐन्द्रया वसति । 'सप्तम्याद्यन्तेभ्यः' किम् ? पूर्वं ग्रामं गतः ।
१९७९ । 'दिश्विभ्यः' किम् ? पूर्वस्मिन्गुरौ वसति । 'अस्ताति च' (सू.
१९८०) इति ज्ञापकादसिरस्ताति न बाधते ।

१९८० । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् ५।३।२८ । अस्तातेरपवादः ।
विषयतः । उत्तरतः ।

१९८१ । विभाषा परावराभ्याम् ५।३।२९ । परतः, अवरतः,
स्तात्, अवरस्तात् ।

१९८२ । अञ्चेर्लुक् ५।३।३० । अञ्चत्यन्तादिक्कब्दादस्तातेर्लुक्
स्तात् । 'लुक्कदितलुकि' (सू. १५००) । प्राच्यां प्राच्याः प्राची वा दिक्
लुक् । उदक् । एवं देशे काले च ।

१९८३ । उपर्युपरिष्ठात् ५।३।३१ । अस्तातेर्विषये ऊर्ध्वशब्द-
लोपादेशः स्याद् रिल्लिष्ठातिलौ च प्रत्ययौ । उपरि—उपरिष्ठाद् वा
वसति, आगतो, रमणीयं वा ।

१९८४ । पश्चात् ५।३।३२ । अपरस्य पश्चभाव आतिश्च प्रत्ययो-
स्तातेर्विषये ।

१९८५ । उत्तराधरदक्षिणादातिः ५।३।३३ । उत्तरात् । अध-
र । दक्षिणात् ।

१९८६ । एनवन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः ५।३।३४ । उत्तरा-
त्य एनन्वा स्यादवध्यवधिमतोः सामीप्ये पञ्चम्यन्तं विना । उत्तरेण ।
दक्षिणेन । पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः । इह केचिदुत्तरादीनननु-

(१) सप्तमीपञ्चमीप्रथमान्तानां क्रमेणोदाहरणम् ।

वर्त्य दिक्छन्दमात्रादेनपमाहुः । पूर्वेण आमम् । अपरेण आमम् ।

१९८५ । दक्षिणादाच् ५।३।३६ । अस्तातेर्विषये । दक्षिणा
सति । 'अपञ्चम्याः' इत्येव । दक्षिणाद् आगतः ।

१९८६ । आहि च दूरे ५।३।३७ । दक्षिणाद् दूरे आहि स्त
चादाच् । दक्षिणाहि-दक्षिणा ।

१९८७ । उत्तराच्च ५।३।३८ । उत्तराहि-उत्तरा ।

१९८८ । सङ्ख्याया विधायं धा ५।३।४२ । क्रियाप्रका
वर्तमानात्सङ्ख्याशब्दात्स्वार्थं धा स्यात् । चतुर्धा । पञ्चधा ।

१९८९ । अधिकरणविचाले च ५।३।४३ । द्रव्यस्य सङ्ख्या
रापादने सङ्ख्याया धा स्यात् । एकं राशिं पञ्चधा कुरु ।

१९९० । एकाद्धो ष्यमुञ्जन्यतरस्याम् ५।३।४४ । ऐक्य
एकधा ।

१९९१ । द्वित्र्योश्च घमुञ् ५।३।४५ । आभ्यां 'धा' इ
धमुन्त्याद्वा । द्वैधम्-द्विधा । त्रैधम्-त्रिधा । *४९७घमुञ्जन्तात्
र्थे 'ड' दर्शनम्* । पथि द्वैधानि ।

१९९२ । एधाच्च ५।३।४६ । द्वेधा । त्रैधा ।

१९९३ । याप्ये पाशप् ५।३।४७ । कुत्सितो भिषक् भिषक्

१९९४ । पूरणान्नागे तीयादन् ५।३।४८ । द्वितीयो
द्वितीयः । तृतीयः । स्वरे विशेषः । *४९८तीयादीकक् स्वा
वाच्यः* । द्वैतीयिकः-द्वितीयः । तार्तीयिकः-तृतीयः । *४९९
थायाः* । द्वितीया, तृतीया विद्या इत्येव ।

१९९५ । प्रागेकादशम्योऽछन्दसि ५।३।४९ । पूरणप्र
न्ताङ्गागेऽन् । चतुर्थः । पञ्चमः ।

१९९६ । षष्ठाष्टमाभ्यां ज च ५।३।५० । चादन् । षष्ठो भागः

षष्ठः । आष्टमः—अष्टमः ।

१९९७ । मानपञ्चङ्गयोः कन्लुको च ५।३।५१ । षष्ठाष्टमशब्दा-
ना क्रमेण कन्लुको स्तो, माने पञ्चङ्गे च वाच्ये । षष्ठो भागः मानं
निर । अष्टमो भागः पञ्चङ्गं चेत् । अस्य अनो वा लुक् । चकाराद्यथाप्रा-
प्तम् । षष्ठः—षाष्ठः । अष्टमः—आष्टमः । महाविभाषया सिद्धे लुग्वचनं
'पूर्वत्र आनौ नित्यौ' इति ज्ञापयति ।

१९९८ । एकादाकिनिच्चासहाये ५।३।५२ । चात्कन्लुको ।
एकः—एकाकी—एककः ।

१९९९ । भूतपूर्वे चरट् ५।३।५३ । आढयो भूतपूर्वः आढयचरः ।
२००० । षष्ठ्या रूप्य च ५।३।५४ । षष्ठ्यन्ताद् भूतपूर्वस्यै
रूप्यः स्याच्चरट् च । कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः कृष्णरूप्यः—कृष्णचरः ।
तसिलादिषुरूप्यस्यापरिगणितत्वान्न पुंवत्, शुभ्राया भूतपूर्वः शुभ्रारूप्यः ।

२००१ । अतिशयने तमविष्ठनौ ५।३।५५ । अतिशयविशि-
ष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः । अयमेषामतिशयेनाढ्यः आढयतमः । लघु-
तपो लविष्ठः ।

२००२ । तिङश्च ५।३।५६ । तिङन्तादतिशये चोत्थे तमप्स्यात् ।

२००३ । तरसमपौ घः १।१।२२ । एतौ घसंज्ञौ स्तः ।

२००४ । किमेत्तिङ्ययच्चादाम्त्रद्रव्यप्रकर्षे ५।४।११ । किम-
पदन्तात्तिङोऽव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्न तु द्रव्यप्रकर्षे । किन्त-
माम् । ग्राह्येतमाम् । पचतितमाम् । उच्चैस्तमाम् । द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चै-
स्तमः तरुः ।

२००५ । द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ ५।३।५७

द्वयोरेकस्यातिशये विभक्त्ये चोपपदे सुप्तिङन्तादेतौ स्तः । पूर्वो
वादः । अयमनयोरतिशयेन लघुः लघुतरः-लघीयान् । लघो
प्राच्येभ्यः पठुतराः-पटीयासः ।

२००६ । अजादी गुणवचनादेव ५।३।५८ । इष्टनी
गुणवचनादेव स्तः । नेह-पाचकतरः-पाचकतमः ।

२००७ । तुश्छन्दसि ५।३।५९ । तुन्तृजन्तादिष्टनीयसुनौ स्तः ।

२००८ । तुरिष्टेभ्यःसु ६।४।१५४ । तुश्छन्दस्य लोपः स्तः ।
इष्टेभ्यःसु परेषु । अतिशयेन कर्ता करिष्ठः । दोहीयसी धेनुः ।

२००९ । प्रशस्यस्य श्रः ५।३।६० । अस्य श्रादेशः स्यादजाधो

२०१० । प्रकृत्यैकाच् ६।४।१६३ । इष्टादिष्वैकाच्प्रकृत्यास्तः
श्रेष्ठः । श्रेयान् ।

२०११ । ज्य च ५।३।६१ । प्रशस्यस्य ज्यादेशः स्यादिष्टेभ्यो
ज्येष्ठः ।

२०१२ । ज्यादादीयसः ६।४।१६० । 'आदेः परस्य' (स. ४४)
ज्यायान् ।

२०१३ । वृद्धस्य च ५।३।६२ । ज्यादेशः स्यादजाधोः । ज्येष्ठ
ज्यायान् ।

२०१४ । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ५।३।६३ । अजाधो-
नेदिष्ठः-नेदीयान् । साधिष्ठः-साधीयान् ।

२०१५ । स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च
गुणः ६।४।१५६ । एषां यणादिपरं लुप्यते, पूर्वस्य च गुणः इष्टादि
स्थविष्ठः । दविष्ठः । यविष्ठः । हसिष्ठः । क्षेपिष्ठः । क्षोदिष्ठः । प
ईयस् । ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां पृश्वादित्वात् हसिमा, क्षेपिमा, क्षोदिमा ।

२०१६ । प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां
प्रत्यस्त्वर्बर्हिगर्वषित्रपद्माघिवृन्दाः ६।४।१५७ । प्रियादीनां
रमात्प्रादयः स्युरिष्ठादिषु । प्रेषः । स्थेषः । स्फेषः । वरिष्ठः । बर्हिष्ठः ।
रिष्ठः । वर्षिष्ठः । त्रपिष्ठः । द्राघिष्ठः । वृन्दिष्ठः । पवमीयसुन् । प्रियो-
रुबहुलगुरुदीर्घादीनां पृथ्वादिस्वात् 'प्रेमा' इत्यादि ।

२०१७ । बहोर्लोपो भू च बहोः ६।४।१५८ । बहोः परयोरिमे-
यसोर्लोपः स्याद्बहोश्च भूरादेशः । भूमा-भूयान् ।

२०१८ । इष्ठस्य यिट् च ६।४।१५९ । बहोः परस्य इष्ठस्य लोपः
स्यात् यिडागमश्च । भूयिष्ठः ।

२०१९ । युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् ५।३।६४ । पतयोः
कनादेशो वा स्यादिष्टेयसोः । कनिष्ठः । कनीयान् । पत्ते यविष्ठः । अ-
शिष्ठः । इत्यादि ।

२०२० । विन्मतोर्लुक् ५।३।६५ । विनो मतुपश्च लुक्स्यादिष्टे-
यसोः । अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः-स्रजीयान् । अतिशयेन त्वग्वान्
त्वचिष्ठः-त्वचीयान् ।

२०२१ । प्रशंसायां रूपप् ५।३।६६ । सुबन्तात्तिङन्ताच्च ।
प्रशस्तः पटुः पटुरूपः । प्रशस्तं पचति पचतिरूपम् ।

२०२२ । ईषदसमासौ कल्पब्देद्वयदेशीयरः ५।३।६७ । ईष-
दूनो विद्वान् विद्वत्कल्पः । यशस्कल्पम् । यजुष्कल्पम् । विद्वद्देश्यः-
विद्वद्देशीयः । पचतिकल्पम् ।

२०२३ । विभाषा सुपो बहुचपुरस्तात् ५।३।६८ । ईषदसमा-
सिविशिष्टेऽर्थे सुबन्ताद्बहुञ्वा स्यात्स च प्रागेव, न तु परतः । ईषदूनः
पटुः बहुपटुः-पटुकल्पः । 'सुपः' किम् ? यजतिकल्पम् ।

२०२४ । प्रकारवचने जातीयर् ५।३।६६ । प्रकारवति चाक्षु-
 थाल्लु प्रकारमात्रे । पटुप्रकारः पटुजातीयः ।

अथ स्वार्थिकेषु प्राग्वीयप्रकरणम् ।

२०२५ । प्राग्वीयत्कः ५।३।७० । 'इवे प्रतिकृतौ' (सू.२०५१)
 इत्यतः प्राक्काधिकारः ।

२०२६ । अव्ययसर्वनाम्नामकचप्राक् टेः ५।३।७१ । 'तिङ्प्र-
 (सू.२००२) इत्यनुवर्तते ।

२०२७ । कस्य च दः ५।३।७२ । कान्ताव्ययस्य दकारोऽन्तादे-
 शः स्यादकच्च ।

२०२८ । अज्ञाते ५।३।७३ । कस्यायमश्वः अश्वकः । सचकैः
 नीचकैः । सर्वकैः । विश्वकैः । *५००ओकारसकारभकारादौ सुवि-
 सर्वनाम्नष्टेः प्रागकच्* । युवकयोः । आवकयोः । युष्मकासु । अस्म-
 कासु । युष्मकाभिः । अस्मकाभिः । 'ओकार—' इत्यादि किर-
 त्वयका । मयका । *५०१अकचप्रकरणे तूष्णीमः काम्वक्तव्यः* ।
 मित्त्वादन्त्यादचः परः । तूष्णीकाम् आस्ते । *५०२शीले को मल्ले-
 पश्च* । तूष्णीशीलः तूष्णीकः । पचतकि । जल्पतकि । धकित् । हिरकुप ।

२०२९ । कुत्सिते ५।३।७४ । कुत्सितः अश्वः अश्वकः ।

२०३० । संज्ञायां कन् ५।३।७५ । कुत्सिते कन्स्यात्तदनेव
 चेत्संज्ञा गम्यते । शूद्रकः । राधकः । स्वरार्थं वचनम् ।

२०३१ । अनुकम्पायाम् ५।३।७६ । पुत्रकः । अनुकम्पितः पुत्र-
 इत्यर्थः ।

२०३२ । नीतौ च तद्युक्तात् ५।३।७७ । सामदानादिरूप-
 नीतिः, तस्यां गम्यमानायामनुकम्पायुक्तात्कप्रत्ययः स्यात् । हन्त-
 ते

अदकाः । गुडकाः । एहकि । अदकि । पूर्वेणानुकम्प्यमानात्प्रत्ययः ।
 तेन तु परम्परासम्बन्धेऽपीति विशेषः ।

२०३३ । बह्वचो मनुष्यनाम्नष्टज्वा ५।३।७८ । पूर्वसूत्रद्वय-
 त्वेव ।

२०३४ । वनिलचौ च ५।३।७९ । तत्रैव ।

२०३५ । ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः ५।३।८३ । अस्मिन्प्रकरणे
 षष्ठोऽजादिप्रत्ययश्च तस्मिन्प्रत्यये परे प्रकृतेद्वितीयाच ऊर्ध्वं सर्वं लुप्य-
 ते । अनुकम्पितो देवदत्तो देविकः—देवियः—देविलः—देवदत्तकः ।
 अनुकम्पितो वायुदत्तः वायुदत्तकः । ठग्रहणमुको द्वितीयत्वे कविधाना-
 र्थम्, वायुकः । पितृकः । *५०३चतुर्थादच ऊर्ध्वस्य लोपो वाच्यः* ।
 अनुकम्पितो बृहस्पतिदत्तो बृहस्पतिकः । *५०४अनजादौ च विभा-
 षा लोपो वक्तव्यः* । देवदत्तकः—देवकः । *५०५लोपः पूर्वपदस्य
 च* । दत्तिकः—दत्तियः—दत्तिलः—दत्तकः । *५०६विनाऽपि प्र-
 त्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्वा लोपो वाच्यः* ॥ देवदत्तः—दत्तः—देवः ।
 सत्यभामा—भामा—सत्या । *५०७उवर्णाल्लङ्गलस्य च* । भानुदत्तः—
 भानुलः । *५०८ऋचर्णादपि* । सवित्रियः—सवितृलः ।

चतुर्थादनजादौ च लोपः पूर्वपदस्य च ।

अप्रत्यये तथैवेष्ट उवर्णाल्लङ्गलस्य च ॥

२०३६ । प्राचासुपादेरडज्जुचौ च ५।३।८० । उपशब्दपूर्वात्प्रा-
 तिपदिकात्पूर्वविषये अडच् बुष् एतौ स्तः । चाद्यथाप्राप्तम् । प्राचां ग्रह-
 णं पूजार्थम् । अनुकम्पितः उपेन्द्रदत्तः उपडः—उपकः—उपियः—उ-
 पिलः—उपिकः—उपेन्द्रदत्तकः । षड् रूपाणि ।

२०३७ । जातिनाम्नः कन् ५।३।८१ । 'मनुष्यनाम्नः' इत्येव ।

जातिशब्दो यो मनुष्यनामधेयस्तस्मात्कन्स्थादनुकम्पायां नांती च
 सिंहकः । शरभकः । रासभकः । *६०१ द्वितीयं सन्ध्यक्षरं चेत्तदो
 लोपो वक्तव्यः* । कहोडः । कदिकः । *६१० एकाक्षरपूर्वपदात्
 मुत्तरपदलोपो वक्तव्यः* । वागाशीर्दत्तः वाचिकः । कथं पठ्यते
 दत्तः षडिक इति ? षष्ठ्याजादिवचनात्सिद्धम् ।

२०३८ । शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात् ६४
 ८४ । एषां मनुष्यनाम्नां ठाजादौ परे तृतीयादच ऊर्ध्वं लोपः स्यात्
 पूर्वस्यापवादः । अनुकम्पितः शेवलदत्तः शेवलिकः—शेवलयः—शे
 लिलः । सुपरिकः । विशालिकः । वरुणिकः । अर्यमिकः ।

२०३९ । अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च ६।३।८२ । अजिनान्त
 मनुष्यनाम्नोऽनुकम्पायां कन्, तस्य चोत्तरपदलोपः । अनुकम्पित
 व्याघ्राजिनो व्याघ्रकः ॥ सिंहकः ।

२०४० । अल्पे ६।३।८५ । अल्पं तैलं तैलकम् ।

२०४१ । ह्रस्वे ६।३।८६ । ह्रस्वो वृत्तो वृत्तकः ।

२०४२ । संज्ञायां कन् ६।३।८७ । ह्रस्वहेतुका या संज्ञा तस्मात्
 गम्यमानायां कन् । पूर्वस्याऽपवादः वंशकः । वेणुकः ।

२०४३ । कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ६।३।८८ । ह्रस्वा कुटी कु
 रः । शमीरः । शुण्डारः ।

२०४४ । कुत्वा डुपच् ६।३।८९ । ह्रस्वा कुतूः कुतुपः । 'कु
 कृत्तिस्नेहपानं ह्रस्वा सा कुतुपः पुमान्' । इत्यमरः ।

२०४५ । कासूगोणीभ्यां एरच् ६।३।९० । आशुधविशेषः ।
 कासुः । ह्रस्वा सा कासूतरी । गोणीतरी ।

२०४६ । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे ६।३।९१ । वत्सवत्

द्वितीयं वयः प्राप्तः । उत्तरः । अश्वतरः । ऋषभतरः । प्रवृत्तिनिमित्त-
तनुत्वं एवायम् ।

२०४७ । कियत्तादो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् ५।३।१२ ।

अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः ततरः । महाविभाषया—कः, यः, सः ।

२०४८ । वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् ५।३।१३ । बहूनां

मध्ये एकस्य निर्धारणे डतमञ्वा स्यात् । 'जातिपरिप्रश्ने' इति प्रत्याख्या-

त्माकरे । कतमो भवतां कठः । यतमः । ततमः । वाग्रहणमकजर्थम्, यकः ।

सकः । महाविभाषया—यः, सः । किमोऽस्मिन्विषये डतरजपि, कतरः ।

२०४९ । एकाच्च प्राचाम् ५।३।१४ । डतरच् डतमञ्च स्यात् ।

अनयोः एकतरः मैत्रः । एषाम् एकतमः ।

२०५० । अवक्षेपणे कन् ५।३।१५ । व्याकरणेन गर्वितः व्याकर-

णकः । येनेतरः कुत्स्यते तदिहोदाहरणम् । स्वतः कुत्सिते तु 'कुत्सिते'

(सू. २०२९) इत्यस्य ।

इति तद्धिते स्वार्थिकेषु प्राग्वीयप्रकरणम् ।

२०५१ । इवे प्रतिकृतौ ५।३।१६ । कन् स्यात् । अश्व इव प्रति-

कृतिः अश्वकः । 'प्रतिकृतौ' किम् ? गौरिव गवयः ।

२०५२ । संज्ञायां च ५।३।१७ । इवार्थे कन् स्यात् समुदायश्चे-

त्संज्ञा । अप्रतिकृत्यर्थमारम्भः । अश्वसदृशस्य संज्ञा अश्वकः । उष्ट्रकः ।

२०५३ । लुप्मनुष्ये ५।३।१८ । 'संज्ञायां च' (सू. २०५२)

इति विहितस्य कनो लुप्स्यान्मनुष्ये वाच्ये । 'चञ्चा तृणमयः पुमान्' ।

चञ्चेव मनुष्यः चञ्चा वधिका ।

२०५४ । जीविकार्थे चापण्ये ५।६।१९ । जीविकार्थे यदविक्री-

यमाणं तस्मिन्वाच्ये कनो लुप्स्यात् । वासुदेवः । शिवः स्कन्दः । देव-

लकानां जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम् । 'अपण्ये' किम् ? हस्तिना
विक्रीणीति ।

२०५५ । देवपथादिभ्यश्च ५।३।१०० । कनो लुप्स्यात् । के
पथः । हंसपथः । आकृतिगणोऽयम् ।

२०५६ । वस्तेर्ढञ् ५।३।१०१ । 'इव' इत्यनुवर्तत एव । 'प्रति-
कृतौ' इति निवृत्तम् । वस्तिरिव वास्तेयम् । वास्तेयी ।

२०५७ । चिलाया ढः ५।३।१०२ । शिलेव शिलेयम् । 'धो-
विभागात् ढञपि' इत्येके । शैलेयम् ।

२०५८ । शास्त्रादिभ्यो यः ५।३।१०३ । शाखेव शाख्यः
मुख्यः । जघनमिव जघन्यः । अग्न्यः । शरण्यः ।

२०५९ । द्रव्यं च भव्ये ५।३।१०४ । द्रव्यम्, अयं ब्राह्मणः ।

२०६० । कुशाग्राच्छ्रः ५।३।१०५ । कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः ।

२०६१ । समासाच्च तद्विषयात् ५।३।१०६ । इवार्थविषय-
त्समासाच्छ्रः स्यात् । काकतालीयो देवदत्तस्य वधः । इह काकता-
समागमसदृशश्चौरसमागम इति समासार्थः । तत्प्रयुक्तः काकमरण-
शस्तु प्रत्ययार्थः । अजाकृपाणीयः । 'अतर्कितोपनतः' इति फलितोऽर्थः ।

२०६२ । शर्करादिभ्योऽण् ५।३।१०७ । शर्करेव शर्करम् ।

२०६३ । अङ्गुल्यादिभ्यष्टक् ५।३।१०८ । अङ्गुलीव आङ्गुलिकः ।
भस्जेव भारुजिकः ।

२०६४ । एकशालायाष्टजन्यतरस्याम् ५।३।१०९ । एकशाल-
शब्दादिवार्थे ठञ्वा । पक्षे ठक् । एकशालेव एकशालिकः — एकशालिकः ।

२०६५ । कर्कलोहितादीकक् ५।३।११० । कर्कः शुक्रोऽयम् ।
इव कार्कीकः । लौहितीकः स्फटिकः ।

२०६६ । पूगाञ्ज्योऽग्रासणीपूर्वात् ५।३।११२ । इवार्थो नि-
वृत्तः । नानाजातीयाः अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः पूगाः
तदावकात्स्वार्थे व्यः स्यात् । लौहितध्वज्यः । 'व्रातचक्रजोरखियाम्'
(घ.२।१०२), व्रातः—कापोतपाक्यः । चक्रज्—कौञ्जायन्यः, ब्राध्नायन्यः ।

२०६७ । आयुधजीविसङ्घाञ्ज्यङ्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात्
५।३।११४ । वाहीकेषु य आयुधजीविसङ्घस्तद्वाचिनः स्वार्थे व्यट् ।
क्षौद्रक्यः । मालव्यः । टित्वान्ङीप, क्षौद्रकी । 'आयुध—' इति किम् ?
महाः । 'सङ्घ—' इति किम् ? सम्राट् । 'वाहीकेषु' किम् ? श्वराः ।
'अब्राह्मण—' इति किम् ? गोपालकाः । शालङ्कायनाः । ब्राह्मणे तद्धि-
शेषग्रहणम् । राजन्ये स्वरूपग्रहणम् ।

२०६८ । वृकाट्टेण्यण् ५।३।११५ । आयुधजीविसङ्घवाचकात्स्वा-
र्थे । वार्केण्यः । 'आयुध—' इति किम् ? जातिशब्दान्मा भूत् ।

२०६९ । दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः ५।३।११६ । दामन्यादि-
भ्यस्त्रिगर्तषष्ठेभ्यश्चायुधजीविसङ्घवाचिभ्यः स्वार्थे छः स्यात् । त्रिगर्तः
षष्ठी वर्गो येषां ते त्रिगर्तषष्ठाः ।

'आहुस्त्रिगर्तषष्ठांस्तु कौण्डोपरथदाण्डकी ।

क्रौष्टुकिर्जालमानिश्च ब्रह्मगुप्तोऽथ जालकिः' ॥ इति

दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः । औलपि—औलपीयः । त्रिग-
र्तः—कौण्डोपरथीयः, दाण्डकीयः ।

२०७० । पश्वादि यौधेयादिभ्योऽणञौ ५।३।१७ । आयुध-
जीविसङ्घवाचिभ्यः एभ्यः क्रमादणञौ स्तः स्वार्थे । पार्श्वः ।
पार्श्वौ । पार्श्वः । यौधेयः । यौधेयौ । यौधेयाः ।

२०७१ । अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णाव-

चञ्चुमदणो यञ् ५।३।११८ । अभिजिदादिभ्योऽण्यन्तेभ्यः स्युः
यन्स्यात् । अभिजितोऽपत्यम् अभिजित्यः । वैदभृत्यः । शाउ
त्यः । शैखावत्यः । शामीवत्यः । और्णावत्यः । श्रीमत्यः ।

२०७२ । व्यादयस्तद्राजाः ५।३।११९ । 'पूगान्यः—' (सू. ७२९)
२०६४) इत्यारभ्य उक्ता एतत्संज्ञाः स्युः । तेनास्त्रियां बहुषु लुक् । ते
हितध्वजाः । कपोतपाकाः । कौआयनाः । ब्राध्नायनाः । इत्यादि ।

२०७३ । पादशतस्य सङ्ख्यादेर्वाप्सायां बुन्लोपश्च ५।४।१
लोपवचनमनैमित्तिकत्वार्थम् । अतो न स्थानिवत् । 'पादः पत्' (सू. ४१५) । 'तद्धितार्थ—' (सू. ७२९) इति समासे कृते प्रत्ययः । बुन्लोपश्च
स्त्रियामेव । द्वौ द्वौ पादौ ददाति द्विपदिकाम् । द्विशतिकाम् । *५।४।१
पादशतग्रहणमनर्थकम्, अन्यत्रापि दर्शनात्* । द्विमोदकिकाम् ।

२०७४ । दण्डव्यवसर्गयोश्च ५।४।२ । बुन्स्यात् । अवीप्सायां
दम् । द्वौ पादौ दण्डितः द्विपदिकाम् । द्विशतिकां व्यवसृजति । ददातीत्यर्थः ।

२०७५ । स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ५।४।३ । जातीययोश्च
वादः । स्थूलकः । अणुकः । *५।१२ चञ्चद्बृहत्तोरुपसङ्ख्यानम्* ।
अत्कः । बृहत्कः । 'सुराया अहौ' (ग) । सुरावणोऽहिः सुरकः ।

२०७६ । अनत्यन्तगतौ क्तात् ५।४।४ । छिन्नकम् । भिन्नकम् ।
अभिन्नकम् ।

२०७७ । न सामिवचने ५।४।५ । सामिपर्याये उपपदे कान्त
कन् । सामिकृतम् । अर्धकृतम् । अनत्यन्तगतेरिह प्र कृत्यैवाभिधानं
त्पूर्वेण कत्र प्राप्तः । इदमेव निषेधसूत्रमत्यन्तस्वार्थिकमपि कनं क
यति । बहुतरकम् ।

२०७८ । बृहत्या आच्छादने ५।४।६ । कन् स्यात् ।

‘द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा’ इत्यमरः । ‘आ-
वादे’ किम् ? बृहती छन्दः ।

२०७६ । अपडक्षाशितङ्गवलङ्गमालम्पुरुपाध्युत्तरपदात्स्वः

१।१।७ । स्वार्थे । अपडक्षीणो मन्त्रः । द्वाभ्यामेव कृत इत्यर्थः । आ-
शिता गावोऽस्मिन्निति आशितङ्गवीनम् अरण्यम् । निपातनात्पूर्वस्य
युम् । अलं कर्मणे अलङ्कमीणः अलम्पुरुषीणः । ईश्वराधीनः । नित्यो-
यं स्वः, उत्तरसूत्रे विभाषाग्रहणात् । अन्येऽपि केचित्स्वार्थिकाः प्रत्य-
या नित्यमिष्यन्ते—‘तमबादयः प्राक्कनः, ज्यादयः प्राग्वुनः, आमा-
दयः प्राङ्मयदः, बृहतीजात्यन्ताः समासान्ताश्च’ इति भाष्यम् ॥

२०८० । विभाषाञ्चेरद्विस्त्रयात् ५।४।८ । अदिवल्ली-
होरेऽत्यन्तात्प्रातिपदिकात्स्वः स्याद्वा स्वार्थे । प्राक्-प्राचीनम् । प्रत्य-
क्-प्रतीचीनम् । अवाक्-अवाचीनम् । ‘निकृष्टप्रतिकृष्टावरेफयाप्या-
वमाधमाः’ इत्यमरः । अर्वन्तमञ्चतीति अर्वाक्-अर्वाचीनम् । ‘अदि-
विस्त्रयात्’ किम् ? प्राची दिक्, उदीची दिक् । ‘दिग्ग्रहणम्’ किम् ?
प्राचीना ब्राह्मणी । ‘स्त्रीग्रहणम्’ किम् ? प्राचीनं ग्रामादात्राः ।

२०८१ । जात्यन्ताच्छ बन्धुनि ५।४।९ । ब्राह्मणजातीयः ।
‘बन्धुनि’ किम् ? ब्राह्मणजातिः शोभना । जातेर्व्यञ्जकं द्रव्यं बन्धु ।

२०८२ । स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चेत् ५।४।१० ।
स्थानेन तुल्येन चेत्स्थानान्तमर्थवदित्यर्थः । पितृस्थानीयः-पितृस्थानः ।
‘सस्थानेन’ किम् ? गोः स्थानम् ।

२०८३ । अनुगादिनष्टक् ५।४।१३ । अनुगदतीत्यनुगादी, स
अनुगादिकः ।

२०८४ । विसारिणो मत्स्ये ५।४।१६ । अणस्यात् । विसारिणः ।

‘मत्स्ये’ इति किम् ? विसारी देवदत्तः ।

२०८५ । सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् ५।४।१७ ।
आभ्यावृत्तिर्जन्म । क्रियाजन्मगणनवृत्तेः संख्याशब्दात्स्वार्थे कृत्व-
च्यत्वात् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते । ‘सङ्ख्यायाः’ किम् ? भूरिवाराम्भुङ्क्ते ।

२०८६ । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् ५।४।१८ । कृत्वसुचोऽपवादः । द्वि-
भुङ्क्ते । त्रिः । ‘रात्सस्य’ (सू०२८०), चतुः ।

२०८७ । एकस्य सकृच्च ५।४।१९ । सकृदित्यादेशः स्यात् ।
चात्सुच् । सकृद् भुङ्क्ते । ‘संयोगान्तस्य’—(सू०५४) इति सुचो लोपः
न तु ‘हल्ङ्याप्’—(सू०२५२) इति, ‘अभैत्सीत्’ इत्यत्र सिचोऽपि
सुचोऽपि तदयोगात् ।

२०८८ । विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले ५।४।२० । अविप्र-
कृष्टकालः । बहुधा बहुकृत्वो वा दिवसस्य भुङ्क्ते । ‘आसन्नकाले’ किम्
बहुकृत्वो मासस्य भुङ्क्ते ।

२०८९ । तत्प्रकृतवचने मयट् ५।४।२१ । प्राचुर्येण प्रकृतं
प्रकृतं, तस्य वचनं प्रतिपादनम् । भावेऽधिकरणे वा ल्युट् । अर्ध-
प्रकृतमन्नम् अन्नमयम्, अपूपमयम्, यवागूमयी । द्वितीये-अन्नमय-
यज्ञः, अपूपमयं पर्व ।

२०९० । समूहवच्च बहुषु ५।४।२२ । सामूहिकाः प्रत्यया इति
दिश्यन्ते, चान्मयट् । मोदकाः प्रकृताः मौदकिकम्—मोदकमयम् ।
शाकुलिकम्—शाकुलीमयम् । द्वितीयेऽर्थे—मौदकिको यज्ञः—मोदकमयः ।

२०९१ । अनन्तावसथेतिह भेषजाञ्ज्यः ५।४।२३ । अन्न-
पव आनन्त्यम् । आवसथ एव आवसथ्यम् । ‘इतिह’ इति निपातस्य
दायः, ऐतिह्यम् । भेषजमेव भेषज्यम् ।

२०९२ । देवतान्तात्तादर्थ्यं यत् १।४।४ । तदर्थ एव ताद-
र्थम् । स्वार्थे ष्यम् । अग्निदेवतायै इदम् अग्निदेवत्यम् । पितृदेव-
त्यम् ।

२०९३ । पादार्घ्याभ्यां च १।४।१५ । पादार्थमुदकं पाद्यम् ।
अर्घ्यम् । * २१३ नवस्य 'नू' आदेशो तनस्रनप्खाश्च प्रत्यया-
वक्तव्याः * । नूतनम्-नूतनम्-नवीनम् । * २१४ नश्च पुराणे प्राक्*
पुराणार्थे वर्तमानात्प्रशब्दान्नो वक्तव्यः । चात्पूर्वोक्ताः । प्रणम्-प्रतनम्-
प्रतनम्-प्रीणम् । * २१५ भागरूपमानभ्यो धेयः* । भागधेयम् ।
रूपधेयम् । नामधेयम् । * २१६ आग्नीध्रसाधारणादङ् । आग्नीध्रम् ।
साधारणम् । स्त्रियां ङीप्, आग्नीध्री, साधारणी ।

२०९४ । अतिथेर्यः १।४।२६ । 'तादर्थ्ये' इत्येव । अतिथये
इदम् आतिथ्यम् ।

२०९५ । देवात्तल् १।४।२७ । देव एव देवता ।

२०९६ । अवेः कः १।४।२८ । अविरेव अविकः ।

२०९७ । यावादिभ्यः कन् १।४।२९ । याव एव यावकः ।
मणिकः ।

२०९८ । लोहितात्मणौ १।४।३० । लोहित एव मणिः लोहितकः ।

२०९९ । वण चानित्ये १।४।३१ । लोहितकः कोपेन । * २१७
लोहिताल्लिङ्गबाधनं वा* । लोहितिका-लोहिनिका कोपेन ।

२१०० । रक्ते १।४।३२ । लाक्षादिना रक्ते यो लोहितशब्दस्त
स्मात्कन्स्यात् । 'लिङ्गबाधनं वा' (वा ५१७) इत्येव । लोहितिका
शाटी ।

२१०१ । कालाच्च १।४।३३ । 'वर्णे चानित्ये' (स. २०९९)

‘रक्ते’ (सू. ११००) इति द्वयमनुवर्तते । कालकं मुखं वैलक्ष्णेयं ।
कालकः पटः । कालिका शाटी ।

२१०२ । विनयादिभ्यष्टक् ५।४।३४ । विनय एव वैनयिकः ।
सामयिकः । उपायाद्भ्रस्वत्त्वं च’ (ग) । औपयिकः ।

२१०३ । वाचो व्याहृतार्थायाम् ५।४।३५ । सन्दिष्टार्थायां वाचि
विद्यमानाद्वाक्छब्दात्स्वार्थे ठक् स्यात् ।

‘सन्देशवाग्वाचिकं स्यात्’ इत्यमरः ।

२१०४ । [तद्युक्तात्कर्मणोऽण् ५।४।३६ । कर्मैव कर्मणश्च
वाचिकं श्रुत्वा क्रियमाणं कर्मेत्यर्थः ।

२१०५ । ओषधेरजातौ ५।४।३७ । स्वार्थेऽञ् । औषधं पिबति
‘अजातौ’ किम् ? औषधयः क्षेत्रे रूढाः ।

२१०६ । प्रज्ञादिभ्यश्च ५।४।३८ । प्रज्ञ एव प्राज्ञः । प्राज्ञी तं
दैवतः । बान्धवः ।

२१०७ । मृदस्तिकन् ५।४।३९ । मृदेव मृत्तिका ।

२१०८ । सस्नौ प्रशंसायाम् ५।४।४० । रूपपोऽपवादः । प्र-
स्ता मृत् मृत्सा-मृत्स्ना । उत्तरसूत्रे ‘अन्यतरस्यां’ ग्रहणान्नित्योऽपर-

२१०९ । बह्वलपार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ५।४।४१
बहूनि ददाति बहुशः । अल्पानि अल्पशः । *५१८ बह्वलपार्थान्ना-
लामङ्गलवचनम्* । नेह-बहूनि ददात्यनिष्टेषु । अल्पं ददात्या-
दयिकेषु ।

२११० । सङ्ख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् ५।४।४३ । द्वौ
ददाति द्विशः । माषं माषं माषशः । प्रस्थशः । परिमाणशब्दाः वृत्तानि
कार्था एव । ‘सङ्ख्यैकवचनात्’ किम् ? घटं घटं ददाति । ‘वीप्साया-

किम् ? द्वौ ददाति । 'कारकात्' इत्येव, द्वयोर्द्वयोः स्वामी ।

२१११ । प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः ५।४।४४ । प्रतिना कर्मप्र-
वचनीयेन योगे या पञ्चमी विहिता तदन्तात्तसिः स्यात् । प्रधुम्नः
कृष्णतः प्रति । *५१६ आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्* । आदौ आदि-
तः । मध्यतः । अन्ततः । पृष्ठतः । पार्श्वतः । आकृतिगणोऽयम् । स्वरेण
स्वरतः । वणतः ।

२११२ । अपादाने च हीयरुहोः ५।४।४५ । अपादाने या पञ्च-
मी तदन्तात्तसिः स्यात् । ग्रामादागच्छति ग्रामतः । 'अहीय रुहोः'
किम् ? स्वर्गाद्धीयते, पर्वतादवरोहति ।

२११३ । अतिग्रहाव्यथनक्षेपेऽकर्तरि तृतीयायाः ५।४।४६ ।
अकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः स्यात् । अतिक्रम्य ग्रहोऽतिग्रहः । चारि
त्रेणाऽतिगृह्यते-चारित्रतोऽतिगृह्यते । चारित्रेणान्यानतिक्रम्य वर्तत
इत्यर्थः । अव्यथनमचलनम् । वृत्तेन न व्यथते-वृत्ततो न व्यथते ।
वृत्तेन न चलतीत्यर्थः । क्षेपे-वृत्तेन क्षिप्तः-वृत्ततः क्षिप्तः । वृत्तेन
निन्दित इत्यर्थः । 'अकर्तरि' इति किम् ? देवदत्तेन क्षिप्तः ।

२११४ । हीयमानपापयोगाच्च ५।४।४७ । हीयमानपापयु-
क्तादकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः । वृत्तेन हीयते, वृत्तेन पापः-वृत्ततः ।
क्षेपस्याविवक्षायामिदम् । क्षेपे तु पूर्वेण सिद्धम् । 'अकर्तरि' इति
किम् ? देवदत्तेन हीयते ।

२११५ । षष्ठ्या व्याश्रये ५।४।४८ । षष्ठ्यन्ताद्वा तसिः स्यान्ना-
नापक्षसमाश्रये । देवाः अर्जुनतोऽभवन् । आदित्याः कर्णतोऽभवन् ।
अर्जुनस्य कर्णस्य पक्षे इत्यर्थः । 'व्याश्रये' किम् ? वृक्षस्य शाखा ।

२११६ । रोगाच्चापनयने ५।४।४९ । रोगवाचिनः षष्ठ्यन्ताद्वा
तसिः चिकित्सायाम् । प्रवाहिकातः कुरु । प्रतीकारमस्याः कुर्वित्यर्थः ।

अपनयने' किम् ? प्रवाहिकायाः प्रकोपनं करोति ।

२११७ । कृभ्वस्तियोगो सम्पद्यकर्तरि चिचः ५।४।१०।*५१।
अभूततद्भाव इति वक्तव्यम्* । विकारात्मतां प्राप्नुवत्यां प्रकृ-
वर्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थे चिचर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे ।

२११८ । अस्य च्वौ ७।४।३२ । अवर्णस्य ईत्स्यान् च्वौ । वेत्ते-
पः । च्व्यन्तत्वादव्ययत्वम् । अकृष्णः कृष्णः सम्पद्यते, तं करोति
कृष्णीकरोति । ब्रह्मीभवति । गङ्गीस्यात् । *५२१ अव्ययस्य च्वा-
वीत्वं नेति वाच्यम्* । दोषाभूतम् अहः । दिवाभूता रात्रिः । एत-
अव्ययीभावश्च' (सू. ४५२) इति सूत्रे भाष्ये उक्तम् ।

*१११९ । अयच्चव्याश्च ६। ११५२ । हलः परस्यापत्ययकारस्य
लोपः स्यात् क्ये च्वौ च परतः । गार्गी भवति ।

२१२० । च्वौ च ७।४।२६ । च्वौ परे पूर्वस्य दीर्घः स्यात् । शुचं
भवति । पटू स्यात् । 'अव्ययस्य दीर्घत्वं न' इति केचित्, तन्निर्मूलम्,
'स्वस्ति स्यात्' इति तु महाविभाषया च्वेरभावात्सिद्धम् । 'स्वस्तीस्या-
त्' इत्यपि पक्षे स्यादिति चेद् ? अस्तु । यदि नेष्यते तर्ह्यनभिधानात्
च्विरेव नोत्पद्यत इत्यस्तु । 'रीढृतः' (सू. १२३६), मात्री करोति ।

२१२१ । अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च ५।४।५१ । एषां
लोपः स्यात् च्विश्च । अरु करोति । उन्मनी स्यात् । उच्चक्षु करोति ।
विचेती करोति । विरह्मी करोति । विरजी करोति ।

*१२२ । विभाषा साति कात्स्न्ये ५।४।२ । च्विविषये साति-
र्वा स्यात्साकल्ये ।

२१२३ । सात्पदाद्योः ८।३।१११ । सस्य षत्वं न स्यात् । दधि
सिञ्चति । कृत्स्नं शस्त्रमग्निः सम्पद्यते अग्निसात् भवति-अग्नी भवति ।

गहाविभाषया वाक्यमपि । 'कात्स्न्ये' किम् ? एकदेशेन शुक्लीभवति पटः ।

२११४ । अभिविधौ सम्पदा च ५।४।५३ । सम्पदा कृम्वस्ति-
भिश्च योगे सातिर्वा स्याद्व्याप्तौ । पक्षे कृम्वस्तियोगे च्विः, सम्पदा तु
वाक्यमेव । अग्निसात् सम्पद्यते, अग्निसाद् भवति शस्त्रम्-अग्नी
भवति । जलसात् सम्पद्यते, जलीभवति लवणम् । एकस्या व्यक्तेः
सर्वावयवावच्छेदेनान्यभावः कात्स्न्यम् । बहूनां व्यक्तीनां किञ्चिदवय-
वावच्छेदेनान्यथात्वं त्वभिविधिः ।

२१२५ । तदधीनवचने ५।४।५४ । सातिः स्यात्कृम्वस्तिभिः
सम्पदा च योगे । राजसात् करोति । राजसात् सम्पद्यते । राजाधीनमित्यर्थः

२१२६ । देये त्रा च ५।४।५५ । तदधीने देये त्रा स्यात्सातिश्च
कृम्वदियोगे । विप्राधीनं देयं करोति विप्रत्रा करोति । विप्रत्रा सम्प-
द्यते । पक्षे विप्रसात् करोति । 'देये' किम् ? राजसाद् भवति राष्ट्रम् ।

२१२७ । देवमनुष्यपुरुषपुरुषस्यैभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्
५।४।५६ । एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यश्च त्रा स्यात् । देवत्रा
वन्दे रमे वा । बहुलोक्तेरन्यत्रापि, बहुत्रा जीवतो मनः ।

२१२८ । अव्यक्तानुकरणाद् द्वयजवरार्धादनितौ डाच् ५।
४।५७ । द्वयच्, अवरं न्यूनम्, न तु तता न्यूनम्, अनेकाच् इति
वाच्यं, तादृशमर्थं यस्य तस्माद् डाच् स्यात् कृम्वस्तिभिर्योगे । *५२२
डाचि विवक्षिते द्वे बहुलम्* । *५२३ नित्यमात्रेणिते डाचीति
वक्तव्यम्* । डाच्परं यदात्रेणितं तस्मिन्परे पूवपरयोर्वणयोः पररूपं
स्यात् । इति तकारपकारयोः पकारः । पटपटा करोति । 'अव्यक्तानुक-
रणात् किम् ? इषत् करोति । 'द्वयजवरार्धात्' किम् ? श्रत् ? करोति ।
'अवर-' इति किम् ? खरटखरटा करोति, त्रपटत्रपटा करोति । 'अने-

काचः' इत्येव सूत्रयितुमुचितम् । एवं हि 'डाचि' इति परसप्तम्येव ति
 सुवचा इत्यवधेयम् । 'अनितौ' किम् ? पटिति करोति ।

२१२९ । कृजो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ ५।४।५८ । द्वि-
 तीयादिभ्यो डाच्स्यात् कृज एव योगे कर्षणेऽर्थे । बहुलोक्तेरव्यञ्ज-
 करणादन्यस्य डाचि न द्वित्वम् । द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति द्वि-
 या करोति, तृतीया करोति । शम्बशब्दः प्रतिलोमे । अनुलोमं कृष्टं क्षेत्रं
 पुनः प्रतिलोमं कर्षति शम्बा करोति । बीजेन सह कर्षति बीजा करोति ।

२१३० । सङ्ख्यायाश्च गुणान्तायाः ५।४।५९ । कृजो योगे डाच्
 डाच् स्यात् । द्विगुणा करोति क्षेत्रम् । क्षेत्रकर्मकं द्विगुणं कर्षणं करोतीत्यर्थः ।

२१३१ । समयाच्च यापनायाम् ५।४।६० । 'कृषौ' इति नि-
 त्तम् । कृजो योगे डाच्स्यात् । समया करोति । कालं यापयतीत्यर्थः ।

२१३२ । सपन्ननिष्पन्नादतिव्यथने ५।४।६१ । सपन्ना करो-
 मृगम् । सपुङ्गशरप्रवेशनेन सपन्नं करोतीत्यर्थः । निष्पन्ना करोति
 सपुङ्गस्य शरस्याऽपरपाद्वे निर्गमनान्निष्पन्नं करोतीत्यर्थः । 'अतिव्य-
 थने' किम् ? सपन्नं निष्पन्नं वा करोति भूतलम् ।

२१३३ । निष्कुलान्निष्कोषणे ५।४।६२ । निष्कुला करो-
 दाडिमम् । निर्गतं कुलमन्तरवयवानां समूहो यस्मादिति बहुव्रीहौर्वा-
 त्तम् ।

२१३४ । सुखप्रियादानुलोम्ये ५।४।६३ । सुखा करोति, प्रिया
 करोति गुरुम् । अनुकूलाचरणेनानन्दयतीत्यर्थः ।

२१३५ । दुःखात्प्रातिलोम्ये ५।४।६४ । दुःखा करोति स्वादि-
 नम् । पीडयतीत्यर्थः ।

२१३६ । शूलात्पाके ५।४।६५ । शूला करोति मांसम् । शूल-
 पचतीत्यर्थः ।

२१३७ । सत्यादशपथे ५।४।६६ । सत्या करोति भाण्डं वदि-
 क्रेतव्यमिति तथ्यं करोतीत्यर्थः । शपथे तु सत्यं करोति विप्रः ।

२१३८ । मद्रात्परिवापणे ५।४।६७ । मद्रशब्दो मङ्गलार्थः । प-
रिवापणं मुण्डनम् । मद्रा करोति । माङ्गल्यमुण्डनेन संस्करोतीत्यर्थः ।
५२४ मद्राच्चेति वक्तव्यम् । भद्रा करोति । अर्थः प्राग्वत् ।
'परिवापणे' किम् ? मद्रं करोति, भद्रं करोति । इति स्वार्थिकप्रकरणम् ।

॥ इति तद्धिताः ॥

अथ द्विरुक्तप्रकरणम् ।

२१३९ । सर्वस्य द्वे ८।१।१ । इत्यधिकृत्य ।

२१४० । नित्यवीप्सयोः ८।१।४ । आभीक्ष्ण्ये वीप्सायां च
षोत्थे पदस्य द्विर्वचनं स्यात् । आभीक्ष्ण्यं तिङन्तेष्वव्ययसंज्ञककृदन्तेषु
च । पचतिपचति । भुक्त्वाभुक्त्वा । वीप्सायाम्-वृचांवृक्षं सिञ्चति, आ-
मोग्रामो रमणीयः ।

२१४१ । परेर्वर्जने ८।१।५ । परिपरि वङ्गेभ्यो वृद्धो देवः । वङ्गा-
न्परिहृत्येत्यर्थः । *५२५परेर्वर्जने वावचनम्* । परि वङ्गेभ्यः ।

२१४२ । उपर्यध्यधसः सामीप्ये ८।१।७ । उपर्युपरि ग्रामम् ।
ग्रामस्योपरिष्ठारसमीपे देशे इत्यर्थः । अध्यधि सुखम् । सुखस्योपरिष्ठा-
त्समीपकाले दुःखमित्यर्थः । अधोऽधो लोकम् । लोकस्याधस्तात्समीपे
देशे इत्यर्थः ।

२१४३ । वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्स-
नेषु ८।१।८ । असूयायाम्-सुन्दरसुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् । सम्मतौ-
देवदेव वन्द्योऽसि । कोपे-दुर्विनीतदुर्विनोत इदानीं ज्ञास्यसि । कुत्सने-
धानुष्कधानुष्क वृथा ते धनुः । भर्त्सने-चोरचोर वातयिष्यामि त्वाम् ।

२१४४ । एकं बहुव्रीहिवत् ८।१।९ । द्विरुक्तः एकशब्दो बहु-
व्रीहिवत्स्यात् । तेन सुब्लोपपुंवद्भावी । एकैकम् अक्षरम् । इह द्वयोरपि

सुपोर्लुकि कृते बहुव्रीहिवद्भावादेव प्रातिपदिकत्वात्समुदायात्सुप् । एके-
कया आहुत्या । इह पूर्वभागे पुंवद्भावादवग्रहे विशेषः । 'न बहुव्रीहौ'
(सू०२२२) इत्यत्र पुनर्बहुव्रीहिवग्रहणं मुख्यबहुव्रीहिलाभाधम् ।
तेनातिदिष्टबहुव्रीहौ सर्वनामताऽस्त्येवेति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु भाष्य-
मते प्रत्याख्यातमेतत् । सूत्रमतेऽपि बहुव्रीह्यर्थेऽलौकिके विग्रहे नि-
षेधकं, न तु बहुव्रीहावितीहातिदेशशङ्कैव नास्ति । एकैकस्मै देहि ।

२१४५ । आवाधे च ८।१।१० । पीडायां चोत्थायां द्वे स्तो बहु-
व्रीहिवच्च । गतगतः । विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्तिः । बहुव्रीहिवद्भा-
वात्सुब्लुक् । गतगता । इह पुंवद्भावः ।

२१४६ । कर्मधारयवदुत्तरेषु ८।१।११ । इत उत्तरेषु द्विवचने
कर्मधारयवत्कार्यम् । प्रयोजनं सुब्लोपपुंवद्भावान्तोदात्तत्वानि ।

२१४७ प्रकारे गुणवचनस्य ८।१।१२ । सादृश्ये द्योत्ये गुणव-
चनस्य द्वे स्तः । तच्च कर्मधारयवत्, 'कर्मधारयवदुत्तरेषु—' (सू. २१४६)
इत्यधिकारात् । तेन पूर्वभागस्य पुंवद्भावः, 'समासस्य' (सू. ३७३४)
इत्यन्तोदात्तत्वं च । पटुपट्वी । पटुपटुः । पटुसदृशः, । ईषत्पटुरिति
यावत् । गुणोपसर्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्चेह गृह्यन्ते । शुक्ल-
शुक्लं रूपम् । शुक्लशुक्लः पटः । *५२६ आनुपूर्व्ये द्वे वाच्ये* ।
मूलेमूले स्थूलः । *५२७ सम्भ्रमेण प्रवृत्तौ यथेष्टमनेकधा प्रयोगो
न्यायसिद्धः* । सर्पःसर्पः बुध्यस्व बुध्यस्व । सर्पः सर्पः सर्पः बुध्यस्व
बुध्यस्व बुध्यस्व । *५२८ क्रियासमभिहारे च* । लुनोदिलुनीदि श्ले-
वायं लुनाति । 'नित्यवीप्सयोः' (सू. २१४०) इति सिद्धे भृशार्थे द्वि-
र्थमिदम् । पौनःपुन्येऽपि लोटा सह समुच्चित्य द्योतकतां लब्धुं वा ।
५२९ कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे वाच्ये समासवच्च बहुलम् ।

बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत् । इतरशब्दस्य तु नित्यम् । *५३०-
वसमासवद्भावे पूर्वपदस्थस्य सुपः सुर्वक्तव्यः* । अन्योऽन्यं विप्रा-
नमन्ति—अन्योऽन्यौ, अन्योऽन्यान्, अन्योऽन्येन कृतम्, अन्योऽन्यस्मै
दत्तम् । इत्यादि । 'अन्योऽन्येषां पुष्कररामृशन्तः' इति माघः ।
पवं परस्परम्, अत्र कस्कादित्वादिसर्गस्य सः । इतरेतरम् । इतरेतरेण ।
इत्यादि । *५३१ स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्थाया विभक्तेराम्भावो वा
वक्तव्यः* । अन्योन्याम्—अन्योन्यम्, परस्पराम्—परस्परम्, इतरे-
तराम्—इतरेतरं वा इमे ब्राह्मण्यौ कुले वा भोजयतः । अत्र केचित्—
आमादेशो द्वितीयाया एव, भाष्यादौ तथैवोदाहृतत्वात् । तेन स्त्रीनपुंस-
कयोरपि तृतीयादिषु वपुंदेव रूपमित्याहुः । अन्ये तूदाहरणस्य दिङ्
मात्रत्वात्सर्वविभक्तीनामादेशमाहुः ।

दलद्वये टाबभावः क्लीवे चादृढविरहः स्वमोः ।

समासे सोरलुक्चेति सिद्धं बाहुलकान्नयम् ॥ इति

तथाहि—'अन्योऽन्यं' 'परस्परम्' इत्यत्र दलद्वयेऽपि टाप्प्राप्तः ।

न च 'सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे—' (वा. १७६) इति पुंवद्भावः, अन्यपर-
योरसमासवद्भावात् । न च द्विवचनमेव वृत्तिः, 'यांयां प्रियः प्रैक्षत
कातराक्षी सासा' इत्यादावतिप्रसङ्गात् । 'अन्योऽन्यमितरेतरम्' इत्यत्र
च 'अदृढतरादिभ्यः—' (सू. ३१५) इत्यदृढ प्राप्तः । 'अन्योऽन्यसंसक्त-
महत्त्वियामम्' 'अन्योऽन्याश्रयः' 'परस्पराक्षिसादृश्यम्' 'अदृष्टपरस्परैः'
इत्यादौ सोरलुक्च प्राप्तः, सर्वं बाहुलकवलेन समाधेयम् । प्रकृतवार्तिक-
भाष्योदाहरणम् 'क्षियाम्' (सू. ४५४) इति सूत्रे 'अन्योऽन्यसंश्रयं
त्वेतद्' इति भाष्यं चात्र प्रमाणमिति ।

२१४८ । अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् ८।१।१३ । प्रिय-

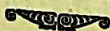
प्रियेण ददाति, प्रियेण वा । सुखसुखेन ददाति, सुखेन वा ।
द्विवचने कर्मधारयवद्भावात्सुब्लुकि तदेव वचनम् । अतिप्रियमपि वक्तुं
नायासेन ददातीत्यर्थः ।

२१४९ । यथास्वे यथायथम् ८।१।१४ । 'यथास्वम्' इति वीर-
यामव्ययीभावः । योऽयमात्मा यच्चात्मीयं तद्यथास्वम् । तस्मिन्
शब्दस्य द्वे क्लीबत्वं च निपात्यते । यथायथं ज्ञाता । यथास्वभावमित्यर्थः ।
यथात्मीयमिति वा ।

२१५० । द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगा-
भिव्यक्तिषु ८।१।१५ । द्विशब्दस्य द्विवचनं पूर्वपदस्य अन्भावोक्ति-
चोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते एवार्थेषु । तत्र रहस्यं द्वन्द्वशब्द-
स्य वाच्यम्, इतरे विषयभूताः । द्वन्द्वं मन्त्रयते, रहस्यमित्यर्थः । मन्त्र-
दा स्थित्यनतिक्रमः, आचतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते । मातु-
पुत्रेण मिथुनं गच्छति पौत्रेण प्रपौत्रेणापि इति मर्यादार्थः । व्युत्क्रम-
पृथगवस्थानम्, द्वन्द्वं व्युत्क्रान्ताः । द्विवर्गसम्बन्धेन पृथगवस्थिताः ।
द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । द्वन्द्वं सङ्कर्षणवासुदेवौ । अभिव्यक्तौ सा-
चर्येणेत्यर्थः । योगविभागादन्यत्रापि द्वन्द्वम् इष्यते ॥

इति द्विरुक्तप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यां
पूर्वार्धं समाप्तम् ॥



* श्रीः *

सिद्धान्तकौमुदी ।

उत्तरार्धम् ।

अथ तिङन्ते श्वादिप्रकरणम् ।

श्रौत्रार्हन्तीचणैर्गुण्यैर्महर्षिभिरहर्दिवम् ।

तोष्द्वयमानोऽप्यगुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥ १ ॥

पूर्वार्धे कथितास्तुर्यपञ्चमाध्यायवर्तिनः ।

प्रत्यया अथ कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥ २ ॥

तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्श्यन्ते—लट्, लिट्, लुट्, लृट्, लेट्, लोट्, लङ्, लिङ्, लुङ्, लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः ।

२१५१ । वर्तमाने लट् ३।२।१२३ । वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् । अटावितौ ।

२१५२ । लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ३।४।६९ । लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ।

२१५३ । लस्य ३।४।७७ । अधिकारोऽयम् ।

२१५४ । तिसृस्त्रिसिप्यस्थमिब्वस्मस्तातांश्चथासाथांश्च-
मिद्वहिमहिङ् ३।४।७८ । एतेऽष्टादश लादेशाः स्युः ।

२१५५ । लः परस्मैपदम् १।४।९९ । लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः ।

२१५६ । तडानावात्मनेपदम् १।४।१०० । तङ् प्रत्याहारः
शानच्कानच् चैतत्संज्ञाः स्युः । पूर्वसंज्ञाऽपवादः ।

२१५७ । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् १।३।१२ । अनुदात्ते उपदेशे यो ङितदन्ताच्च धातोर्यस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् ।

२१५८ । स्वरितजितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले १।३।१२ । स्वरितेतो जितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले ।

२१५९ । शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् १।३।१८ । आत्मनेपदमित्तहीनाद्धातोः कर्तरि परस्मैपदं स्यात् ।

२१६० । तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः १।४।१०१ । तिङ् उभयोः पदयोश्चयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः ।

२१६१ । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः १।४।१०२ । लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङ्स्त्रीणि त्रीणि वचनानि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि स्युः ।

२१६२ । युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः १।४।१०५ । तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ।

२१६३ । प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च १।४।१०६ । मन्यधातुरूपपदं यस्य धातोस्तस्मिन्प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात्प्रहासे गम्यमाने, मन्यतेस्तुत्तमः स्यात्स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् ।

२१६४ । अस्मद्युत्तमः १।४।१०७ । तथाभूतेऽस्मद्युत्तमः स्यात् ।

२१६५ । शेषे प्रथमः १।४।१०८ । मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू १ सत्तायाम् । कर्तृविवक्षायां 'भू—ति' इति स्थिते ।

२१६६ । तिङ्शित्सार्धधातुकम् ३।४।११३ । तिङ् शितश्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः ।

२१६७ । कर्तरि शप् ३।१।६८ । कर्त्रर्थे सार्धधातुके परे धातो शप्स्यात् । शपावितौ ।

२१६८ । सार्वधातुकार्धधातुकयोः ७।३।८४ । अनयोः परयो-
पिन्तस्याङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ।

२१६९ । झोऽन्तः ७।१।३ । प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः
स्यात् । 'अतो गुणे' (१९१) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ।

२१७० । अतो दीर्घो यञि ७।३।१०१ । अदन्तस्याङ्गस्य दीर्घः
स्याच्चादौ सार्वधातुके परे । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति ।
तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ । अहं
भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः । एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यस
इति मुक्तः सोऽतिथिभिः । एतमेत वा मन्ये ओदनं भोक्ष्येथे, भोक्ष्यध्वे ।
भोक्ष्ये, भोक्ष्यावहे, भोक्ष्यामहे; मन्यसे, मन्येथे, मन्यध्वे इत्यादिरर्थः ।
'युष्मद्युपपदे' (२१६४) इत्याद्यनुवर्तते । तेनेह न—एतु भवान् मन्यते
ओदनं भोक्ष्ये इति मुक्तः सोऽतिथिभिः । 'प्रहासे' किम् ? यथार्थकथने
ना भूत् । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्य इति मुक्तः सोऽतिथिभिः । इत्यादि

२१७१ । परोक्षे लिट् ३।२।११५ । भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तार्था-
लोऽलिट् स्यात् । लस्य तिवादयः ।

२१७२ । लिट् च ३।४।११५ । लिटादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञ एव
स्यान्न तु सार्वधातुकसंज्ञः । तेन शवादयो न ।

२१७३ । परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ३।४।८२ ।
लिट्तिवादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । 'भू-अ' इति स्थिते ।

२१७४ । भुवो वुग्लुङ्लिटोः ६।४।८८ । भुवो वुगागमः स्यात्
लुङ्लिटोरचि । नित्यत्वाद् वुग् गुणवृद्धौ बाधते ।

२१७५ । एकावो द्वे प्रथमस्य ६।१।१ ।

२१७६ । अजादेर्द्वितीयस्य ६।१।२ । इत्यधिकृत्य ।

२१७७ । लिटि धातोश्चभ्यासस्य ६।१।८ । लिटि परेऽभ्यास-
सधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्त आदिभूतादचः परस्य तु द्वौ
स्य । 'भूव्—भूव्—अ' इति स्थिते ।

२१७८ । पूर्वोऽभ्यासः ६।१।९ । अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वो
ऽभ्याससंज्ञः स्यात् ।

२१७९ । हलादिः शेषः ७।१।६० । अभ्यासस्यादिर्हलिङ्गप्रदे-
अन्ये हलो लुप्यन्ते । इति वलोपः ।

२१८० । ह्रस्वः ७।१।६१ । अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ।

२१८१ । भवतेरः ७।१।७३ । भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्यादिति

२१८२ । अभ्यासे चर्च ८।१।६४ । अभ्यासे क्त्वा चरः स्यु-
श्च । जशं जशः, खयां चरः । तत्रापि प्रकृतिजशां प्रकृतिजशः, प्र-
तिचरां प्रकृतिचर इति विवेकः, आन्तरतम्यात् ।

२१८३ । असिद्धवदत्राभात् ६।१।२२ । इत ऊर्ध्वमापादयति
समाप्तेराभीयम्, समानाश्रये तस्मिन् कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति
बुकोऽसिद्धत्वादुवङ्गि प्राप्ते । *६३२ वुग्युटानुवङ्गयोः सिद्धौ व-
व्यौ* । वभूव । वभूवतुः । वभूवुः ।

२१८४ । आर्धधातुकस्येड् वलादेः ७।२।३५ । वलादेराप-
तुकस्येडागमः स्यात् । वभूविथ । वभूवथुः । वभूव । वभूव । व-
विव । वभूविम ।

२१८५ । अनद्यतने लुट् ३।३।१५ । भविष्यत्यनद्यतनेऽर्थे धा-
लुट् स्यात् ।

२१८६ स्यतासी लृलुटोः ३।१।३३ । 'लृ' इति लृलृलृयो-
यम् । धातोः स्यतासी एतौ प्रत्ययौ स्तो लृलुटोः परतः । श्वाद्यपवाद-

२१८७ । आर्धधातुकं शेषः ३।१।१४ । तिङ्शिङ्गयोऽन्वो

तधिकारोक्तः प्रत्यय एतत्संज्ञः स्यात् । इट् ।

२१८८ । लुटः प्रथमस्य डारौरसः २।४।८५ । डा, रौ, रस् ,
एते क्रमात्स्युः । डिस्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपः ।

२१८९ । पुगन्तलघूपधस्य च ७।३।८६ । पुगन्तस्य लघूपधस्य
चाङ्गस्येको गुणः स्यात्सर्वधातुकार्धधातुकयोः । येन नाव्यवधानं तेन
व्यवहितेऽपि, वचनप्रामाण्यात् । तेन 'भिनत्ति' इत्यादावनेकव्यहित-
स्येको न गुणः । 'भवित्-आ' अत्रेको गुणे प्राप्ते ।

२१९० । दीधीवेवीटाम् १।१।६ । दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी
न स्तः । भविता ।

२१९१ । तासस्त्योलोपः ७।४।९० । तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्सा-
दौ प्रत्यये परे ।

२१९२ । रि च ७।४।९१ । रादौ प्रत्यये प्राग्वत् । भवितारौ ।
भवितारः । भवितासि । भवितास्थः । भवितास्थ । भवितास्मि । भवि-
तास्वः । भवितास्मः ।

२१९३ । लृट् शेषे च ३।३।१३ । भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात्
क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां सत्यां च । स्यः, इट्, भविष्यति । भवि-
ष्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि ।
भविष्यावः । भविष्यामः ।

२१९४ । लोट् च ३।३।१६२ । विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लोट् स्यात्
२१९५ । आशिषि लिङ्लोटौ ३।३।१७३ ।

२१९६ । एरुः ३।४।८६ । लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ।

२१९७ । तुद्योस्तातङ् आशिष्यन्यतरस्याम् ७।१।३५ । आ
शिषि तुद्योस्तातङ् वा स्यात् । अनेकाल्वात्सर्वादिशः । यद्यपि 'डिञ्च-

(सू. ४३) इत्ययमपवादस्तथाप्यनन्यार्थङित्वेष्वनङादिषु चरितार्थं रति
गुणवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थतया सम्भवत्प्रयोजनङकारे तातङि मन्
रं प्रवृत्तः परेणः बाध्यते, इहोत्सर्गापवादयोरपि समलबत्वात् । भवताम्

२१९८ । लोटो लङ् चत् । ३।४।८५ । लोटो लङ् इव कार्यं स्यात्
तेन तामादयः सलोपश्च । तथाहि—

२१९९ । तस्थस्थमिपां तांतंतामः ३।४।१०१ । कितश्चतु
तामादयः क्रमात्स्थुः ।

२२०० । नित्यं कितः ३।४।९९ । सकारान्तस्य क्तिङुत्तमस्य
नित्यं लोपः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (सू. ४२) इति सस्य लोपः, भव
ताम् । भवन्तु ।

२२०१ । सेह्यपिच्च ३।४।८७ । लोटः सेहिः स्यात्सोऽपिच

२२०२ । अतो हेः ६।४।१०६ । अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव
भवतात् । भवतम् । भवत् ।

२२०३ । मेनिः ३।४।८९ । लोटो मेनिः स्यात् ।

२२०४ । आहुत्तमस्य पिच्च ३।४।९२ । लोडुत्तमस्याडावङ्
स्यात् स पिच्च । हिन्योरुत्वं न, इकारोच्चारणसामर्थ्यात् । भवानि
भवाव । भवाम ।

२२०५ । अनद्यतने लङ् ३।२।१११ । अनद्यतनभूतार्थङित्वे
धातोर्लङ् स्यात् ।

२२०६ । लुङ्लङ्लङ्क्वङुदात्तः ६।४।७१ । एषु परेष्वङ्गस्य
डागमः स्यात्, सचोदात्तः ।

२२०७ । इतश्च ३।४।१०० । कितो लस्य परस्मैपदमिकारणं
यत्तस्य लोपः स्यात् । अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः । अभ

तिङ् । अभवत् । अभवम् । अभवाव । अभवाम ।

२२०८ । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधोष्टसम्प्रदानप्रार्थनेषु लिङ् ।
३।१।६१ । एवर्थेषु चोत्थेषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेर
म्, भृत्यादेर्निष्कृष्टस्य प्रवर्तनम् । निमन्त्रणं नियोगकरणम्, आवश्यक
प्रद्वमोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्तनम् । आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा । अ-
धोष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः । 'प्रवर्तनायां लिङ्' इत्येव सुवचम् । चतु-
र्था पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् ।

२२०९ । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च ३।४।१०३ । लिङः
परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्, स चोदात्तो ङिच्च । ङिस्वोक्तेर्ज्ञा-
यते—'क्वचिदनुबन्धकार्येऽप्यनल्लिधाविति प्रतिषेधः' इति । श्नादेश-
स्य शानचक्षिस्वमपीह लिङ्गम् ।

२२१० । सुट् तिथोः ३।४।१०७ । लिङस्तकारथकारयोः सुट्
स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते, लिङो यासुट्, तकारथकारयोः सुट्
इति विषयभेदात् ।

२२११ । लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य ७।२।७९ । सार्वधातुकलि-
ङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात् । इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः । सुटः
श्रवणं त्वाशीर्लिङि । स्फुटतरं तु तत्राप्यात्मनेपदे ।

२२१२ । अतो येयः ७।२।८० । अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य
'या' इत्यस्य इय् स्यात् । गुणः, यलोपः, भवेत् । 'सार्वधातुके' इति
'किम् ? चिकीर्षात् । मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बाध्येत ।
भवेत्' इत्यादौ तु परत्वाद् दीर्घः स्यात् । भवेताम् ।

२२१३ । झेजुँस् ३।४।१०८ । लिङो झेजुँस् स्यात् । ज इत् ।

२२१४ । उस्यपदान्तात् ६।१।९६ । अपदान्तादवर्णादुसि परे

पररूपमेकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते । परत्वान्नित्यत्वाच्च 'अतो येयः' (सू२२१२) इति प्राञ्चः । यद्यप्यन्तरङ्गत्वात्पररूप न्याय्यम्, तथा 'यास् इत्येतस्य इय् इति व्याख्येयम् । एवं च सलोपस्यापवादः 'अतो, येयः' (सू२२१२) इत्यत्र तु सन्धिरार्षः । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयन् । भवेव । भवेम ।

२२१५ । लिङाशिषि ३।४।११६ । आशिषि लिङ्स्तिङ्गार्थं तु कसंज्ञः स्यात् ।

२२१६ । किदाशिषि ३।४।१०४ । आशिषि लिङो कित्स्यात् । 'स्कोः'-(सू ३८०) इति सलोपः ।

२२१७ । गिङ्गिति च १।१।५ । गित्किङ्गिनिमित्ते इत्यत्र गुणवृद्धौ न स्तः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयास्तुः । भूयाः । भूयास्त । भूयासम् । भूयास्व । भूयास्म ।

२२१८ । लुङ् ३।२।११० । भूतार्थवृत्तेर्धातोर्लुङ् स्यात् ।

२२१९ । माङि लुङ् ३।३।१७५ । सर्वलकारापवादः ।

२२२० । स्मोत्तरे लङ् च ३।३।१७६ । स्मोत्तरे माङि लुङ् स्यात् ।

२२२१ । चिल लुङि ३।१।४३ । शवाद्यपवादः ।

२२२२ । च्लेः सिच् ३।१।४४ । इचावितौ ।

२२२३ । गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु २।१।१० पभ्यः सिचो लृक् स्यात् । गापाविह इणादेशपिवती गृह्येते ।

२२२४ । अस्तिवोस्तिङि ७।३।८८ । एतयोः सार्वधातुके अस्ति परे गुणो न स्यात् ।

२२२५ । अस्तिसिचोऽपृक्ते ७।३।९६ । सिच् च अस् च

समाहारद्वयः । सिञ्चब्दस्य सोत्रं भत्वम् । 'अस्ति' इत्यव्ययेन कर्म-
धारयः । ततः पञ्चम्याः सौत्रो लुक् । विद्यमानात्सिचोऽस्तेश्च परस्या-
पृक्तस्य हल ईडागमः स्यात् । इति ईट् न, इह सिचो लुप्तत्वात् । अभूत् ।
हलः किम् ? ऐधिषि । 'अपृक्तस्य' इति किम् ? ऐधिष्ट । अभूताम् ।

२२२६ । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ३।४।१०९ । सिचोऽभ्यस्ता-
द्विदेश्च परस्य डित्सम्बन्धिनो केर्जुस् स्यात् । इति प्राप्ते ।

२२२७ । आतः ३।४।११० । सिज्लुक्पादन्तादेव केर्जुस् स्यात् ।
अभूवन् । अभूः । अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूम ।

२२२८ । न माङ्योगे ६।४।७४ । अडाटौ न स्तः । मा भवान्
भूत । मा स्म भवत् भूद्वा ।

२२२९ । लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ६।३।१३९ । हेतु-
हेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं, तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात्क्रियाया अनि-
ष्टतौ गम्यमानायाम् । अभविष्यत् । अभविष्यताम् । अभविष्यन् ।
अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभविष्यत । अभविष्यम् । अभविष्याव ।
अभविष्याम ।

२२३० । ते प्राग्धातोः १।४।८० । ते गत्युपसर्गसंज्ञका धातोः
प्रागेव प्रयोक्तव्याः ।

२२३१ । आनि लोट् ८।४।१६ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य
लोडादेशस्य 'आनि' इत्यस्य नस्य णः स्यात् । प्रभवाणि । *५३३दुरः
पत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः* । दुःस्थितिः । दुर्भवानि ।
५३४ अन्तः [शब्दस्याऽङ्क्विविधिणत्वेर्षूपसर्गत्वं वाच्यम् ।
अन्तर्धा । अन्तर्धिः । अन्तर्भवाणि ।

२२३२ । शेषे विभाषाऽकलादावचान्त उपदेशे ८।४।१८ ।

उपदेशे कादिखादिषान्तवर्जे गदनदादेरन्यस्मिन्धातौ परे उपसर्गस्याति-
मिक्तात्परस्य नेनस्थ एत्वं वा स्यात् । प्रणिभवति-प्रनिभवति । शो-
पसर्गाणामसमस्तत्वेऽपि संहिता नित्या । तदुक्तम्—

संहितकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥ इति ।

सत्ताद्यर्थनिर्देशश्चोपलक्षणम्, 'यागात्स्वर्गो भर्षति' इत्यादावुत्प-
द्यते इत्याद्यर्थात् । उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्य श्रोतकाः । प्रभवति, पराभवति,
सम्भवति, अनुभवति, अभिभवति, उद्भवति, परिभवति इत्यादौ वि-
क्षेपार्थावगतेः । उक्तं च—

उवसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ इति ।

एष २ वृद्धौ । कथ्यन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ।

२२३३ । टित आत्मनेपदानां टेरे ३।४।७९ । टितो लस्यात्मने-
पदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ।

२२३४ । सार्वधातुकमपित् १।२।४ । अपित्सार्वधातुकं द्वि-
त्स्यात् ।

२२३५ । आतो डितः ७।२।८१ । अतः परस्य डितामाकारस्य
इय् स्यात् । एधेते । एधन्ते ।

२२३६ । थासः से ३।४।८० । टितो लस्य थासः से स्यात् ।
एधसे । एधेथे । एधध्वे । 'अतो गुणे' सू१९१), एधे । एधावहे ।
एधामहे ।

२२३७ । इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ३।१।३६ । इजादियों धातु-
गुरुमान् कृच्छत्यन्यस्तत आम्स्याछिति । आमोमकारस्य नेत्वम्,

आत्कासोराभिवधानाज्ज्ञापकात् ।

२२३८ । आमः २।४।८१ । आमः परस्य लुक्स्यात् ।

२२३९ । कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ३।१।४० । आमन्ताल्लिट्पराः कृन्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । 'आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य' (सू २२४०) इति सूत्रे कृन्प्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञायते । तेन 'कृन्व-स्तियोगे—' (सू २११९) इत्यतः 'कृञो द्वितीया—' (सू २१२९) इति षकारेण प्रत्याहाराश्रयणात्कृन्वस्तिलाभः । तेषां क्रियासामान्यवाचित्वा-दात्मकृत्तीनां विशेषवाचित्वात्तदर्थयोरभेदान्वः । सम्प्रदिस्तु प्रत्याहारेऽ-न्तर्भूतोऽप्यनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कृन्वस्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते ।

२२४० । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य १।३।६३ । आम्प्र-त्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयु-ज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह 'पूर्ववत्' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन सम्बद्धयते—पूर्ववदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरोतमिति ॥ तेन कर्तृगेऽपि फले 'इन्दाचकार' इत्यादौ न तद्ध

२२४१ । लिटस्तत्प्रयोरेशिरेच् ३।४।८१ । लिङादेशयोस्तत्प्रयोः एश् श्रेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं ज्ञापकं 'तङादेशानां टरेत्वं न' इति । तेन ङारौरसां न । 'कृ—ए' इति स्थिते ।

२२४२ । असंयोगाल्लिट् कित् १।२।१५ । असंयोगात्परोऽपिलिट् कित्स्यात् । 'किञ्चि च' (सू २२१७) इति निषेधात् 'सावंधातुकार्थधा-तुकोः' (सू २१४८) इति गुणो न । द्वित्वात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ।

२२४३ । द्विर्वचनेऽचि १।१।५५ । द्वित्वनिमित्तेऽचि परे अच आ-देशो न स्याद् द्वित्वे कर्तव्ये ।

२२४४ । उरत् ६।४।६६ । अभ्यासकवर्णस्यात्स्यात्प्रत्यये ।
रपरत्वम् । 'हलादिः शेषः' (सू २।७९) । प्रत्यये किम् ? वज्रश्च ।

२२४५ । कुहोश्चुः ७।४।६२ । अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्णदेशे
स्यात् । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ।

२२४६ । एकाच उपदेशोऽनुदात्तात् ७।२।१० । उपदेशे यो
तुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड् न स्यात् । 'उ
देशे' इत्युभयान्वयि । 'एकाचः' इति किम् ? यङ्लुग्व्यावृत्तिर्यथा स्यात्
स्मरन्ति हि—

क्षितपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।

यत्रैकाजग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकि ॥ इति ।

एतच्चेहैवैकाजग्रहणेन ज्ञाप्यते । 'अचः' इत्येवैकत्वविवक्षया तद
ग्रहणेन च सिद्धे एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाञ्कोपदेशो व्यावर्त्यते । त
वधेहन्त्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः, आदेशोपदेशोऽनेकाञ्चत्वात् । अ
दात्ताश्चानुपदमेव संग्रहीष्यन्ते । एधाञ्चकृषे । एधाञ्चक्राथे ।

२२४७ । इणः षीध्वंलुङ्लितां धोऽङ्गात् ८।३।७८ । इण्यन्ता
ङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लितां धस्य मूर्धन्यः स्यात् । एधाञ्चकृद्वे । एधाञ्च
एधाञ्चकृवहे । एधाञ्चकृमहे । एधाम्बभूव । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेषां
भावो न । अन्यथा हि 'क्रस्वानुप्रयुज्यते' इति 'कृमु' इति वा ब्रूयात् ।

२२४८ । अत आदेः ७।४।७० । अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात्
पररूपापवादः । एधामास । एधामासतुः । इत्यादि । एधिता । एधि
तारी । एधितारः । एधिजासे । एधितासाथे ।

२२४९ । धि च ८।२।२५ । धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात्
एधिताध्वे ।

२२५० । ह एति ७।४।५२ । तासस्त्योः सस्य हः स्यादेति परे ।
 एतिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधिष्यते । एधिष्येते । एधि-
 ष्यन्ते । एधिष्यसे । एधिष्येथे । एधिष्यध्वे । एधिष्ये । एधिष्यावहे ।
 एधिष्यामहे ।

२२५१ । आमेतः ३।४।९० । लोट एकारस्थाभ्याम् । एधताम् ।
 एधेताम् । एधन्ताम् ।

२२५२ । सवाभ्यां वामौ ३।४।९१ । सवाभ्यां परस्य लोढेतः
 क्रमात् 'व' 'अम्' एतौ स्तः । एधस्व । एधेथाम् । एधध्वम् ।

२२५३ । एत ऐ ३।४।९३ । लोटुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमो-
 ऽपवादः । एधै । एधावहे । एधामहे ।

२२५४ । आडजादीनाम् ६।४।७२ । अजादीनामाट् स्याल्लुङा-
 दिषु । अटोऽपवादः । 'आटश्च' (सू२६९), एधत । एधेताम् । एधन्त ।
 एधथाः । एधेथाम् । एधध्वम् । एधे । एधावहि । एधामहि ।

२२५५ । लिङः सीयुट् ३।४।१०२ । सलोपः । एधेत ।
 एधेयाताम् ।

२२५६ । झस्य रन् ३।४।१०५ । लिङो ऋस्य रन् स्यान् । एधे-
 रन् । एधेथाः । एधेयाथाम् । एधध्वम् ।

२२५७ । इटोऽट् ३।४।१०६ । लिङादेशस्येटोऽस्त्यात् । एधेय ।
 एधेवहि । एधेमहि । आशीर्लिङि आर्धधातुकत्वाल्लिङः स लोपो न ।
 सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात्षत्वम् । एधिषीष्ट । एधिषीयास्ताम् । एधि-
 षीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीयास्थाम् । एधिषीध्वम् । एधिषीय एधि-
 षीवहि । एधिषीमहि । एधिष्ट । एधिषाताम् ।

२२५८ । आत्मनेपदेष्वनतः ७।१।५ । अनकारात्परस्यात्मनेप-
 देषु ऋस्य 'अत्' इत्यादेशः स्यात् । एधिषत । एधिष्ठाः । एधिषाथाम् ।

‘इणः षीध्वंलुङ्लितां धोऽङ्गात्’ (सू. २२४७), ऐधिद्वम् । ‘इधि
एव इणिह गृह्यते’ इति मते तु ऐधिध्वम् । ढधयोर्वस्य मस्य च दि
विकल्पात्षोडश रूपाणि । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्य
ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्येथाम् । ऐधिष्यध्व
ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । । ऐधिष्यामहि । उदात्तत्वादलादेरिट् । इ
ङ्गादनुदात्ताः संगृह्यन्ते ।

ऊद् ऋदन्तै यौति रुद्यु शीङ् स्तु नु लु श्वि ङीङ् श्रिभिः ।

वृङ् वृष्ण्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥ १ ॥

शक्ल पच् मुच् रिच् वचि विच् सिच् प्रच्छि त्यज् निजिर् भजः ।

भञ्ज् भुज् भ्रस्ज् मस्जि यज् युज् रुज् रुञ् विजिर् स्वञ्जि सञ्ज् सुज्

अद् लुद् खिद् छिद् तुदि नुदः पथ भिद् विद्यति विनद् ।

शद् सदी स्विद्यति स्कन्दि हदी क्रुध् लुधि बुध्यती ॥ ३ ॥

बन्धि रुंधि रुधी राधि व्यंश् शुधः साधि सिध्यती ।

मन्य हन् आप् क्षिप् छुपि तप् तिप् स्तृप्यति दृप्यती ॥ ४ ॥

लिप् लुप् वप् शप् स्वप् सृपि यभ् रभ् लभ् गम् नम् यमो रमिः ।

क्रुशि दंशि दिशी दृश् सृश् रिश् रुश् लिश् विश् स्पृशः कृषिः ॥ ५ ॥

त्विष् तुष् द्विष् दुष् पुष्य पिष् विष् शिष् शुष् श्लिष्यतयो घसिः ।

वसति दंह् दिहि दुहो नह् मिह् रुह् लिह् वहि स्तथा ॥ ६ ॥

अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्वयधिकं शतम् ।

तुदादौ मतभेदेन स्थितौ यौ च चुरादिषु ॥ ७ ॥

तृप् वृपी तौ वारयितुं श्यना निर्देश आदृतः ।

किञ्च—

स्विध पद्यौ सिध्य बुध्यौ मन्य पुष्य श्लिषः श्यना ॥ ८ ॥

वसिः शपा लुका यौति निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये ।
 विजिर् विजिर् शकु इति सानुबन्धा अमी तथा ॥ ९ ॥
 विन्दति श्वान्द्रदौगादिरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
 व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं नेह पेटुरिति स्थितम् ॥ १० ॥
 रजि मस्जी अदि पदी तुद् लुध् शुषि पुषी शिषिः ।
 भाष्यानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभूत्यादिसम्भतेः ॥ ११ ॥

स्पर्धं ३ संघर्षे । संघर्षः पराभिवेच्छा । धास्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः ।
 स्पर्धते ।

२२६६ । शर्पूर्वाः खयः ७।४।६१ । अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः
 शिष्यन्ते । 'हलादिः शेषः' (सू० २१७९) इत्यस्यापवादः । पस्पर्धे ।
 स्पर्धिता । स्पर्धिष्यते । स्पर्धंताम् । अस्पर्धत । स्पर्धेत । स्पर्धिषीष्ट ।
 अस्पर्धिष्ट । अस्पर्धिष्यत । गाधृ ४ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च । गाधते ।
 चगाधे । वाधृ ५ लोडने । लोडनं प्रतिघातः । वाधते । नाधृ ६ नाधृ ७
 याञ्चोपतापैश्वर्यांशीःषु । *५३५ आशिषि नाथइति वाच्यम्* । अस्या-
 शिष्येवात्मनेपदं स्यात् । नाथते । अन्यत्र नाथति । नाधते । दध ८
 धारणे । दधते ।

२२६० । अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि ६।४।१२।० लिङ्गि-
 मित्तादेशादिकं न भवति यदङ्गं तदवयवस्थासंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारत्यै-
 कारः स्यादभ्वासलोपश्च किति लिटि ।

२२६१ । थलि च सेटि ६।४।१३.१ । प्रागुक्तं स्यात् । आदेशश्चेह
 वैरूप्यसम्पादक एवाश्रीयते, शसिदद्योः प्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात् । तेन
 प्रकृतिजक्षरां तेषु सत्स्वपि एत्स्याभ्यासलोपौ स्त एव । दैधे । दैधाते ।
 दैधिरे । 'अतः' किम् ? दिदिवतुः । 'तपरः' किम् ? ररासे । 'एक—

इत्यादि किम् ? तत्सरतुः । 'अनादेशादेः' किम् ? चकणतुः । तिस्र
आदेशविशेषणादिह स्यादेव—नेमिथ, सेहे । स्कुदि ९ आप्रवणे । आप्र
वणम् उत्प्लवनमुद्धरणं च ।

२२६२ इदितो नुम्धातोः ७।१।५८ स्कुन्दन्ते । चुस्कुन्दे । शिदि
१० श्वैत्ये । अकर्मकः । श्विन्दते । शिश्विन्दे । वदि ११ अभिवादनतु-
त्योः । वन्दते । ववन्दे । भदि १२ कल्याणे सुखे च । भन्दते । वमन्दे ।
मदि १३ स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । मन्दते । ममन्दे । स्पर्दि
१४ किञ्चिच्चलने । स्पन्दते । पस्पन्दे । छिदि १५ परिदेवने । 'शोभे'
इत्यर्थः । सकर्मकः । छिन्दते चैत्रम् । चिच्छिन्दे । मुद १६ हर्षे । मोद-
ते । दद १७ दाने । ददते ।

२२६३ । न शसददवादिगुणानाम् ६।४।१२६ । शसेददेववा-
रादीनां गुणशब्देन भावितस्य च योऽकारस्तस्यैत्वाभ्यासलोपो ना-
दददे । दददाते । दददिरे । ष्वद १८ स्वर्द १९ आस्वादने । अयमतु-
भवे सकर्मकः । रुचावकर्मकः ।

२२६४ । धात्वादेः षः सः ६।१।६४ । धातोरादेः षस्यः सः ।
स्यात् । सात्पदाद्योः (सू२१२) इति षत्वनिषेधः । अनुस्वदते । सस्वदे ।
स्वर्दते । सस्वर्दे । उर्द २० माने क्रीडायां च ।

२२६५ । उपधायां च ८।२।७८ । धातोरुपधाभूतयो रेफवका-
योर्हल्परयोः परत इको दीर्घः स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दाञ्चके । कुर्द २१
खुर्द २२ गुर्द २३ गुद २४ क्रीडायामेव । कूर्दते । चुकूर्दे । खुर्दते ।
गूदते । गोदते । जुगुदे । षूद २५ क्षरणे । सूदते । सुषूदे ।

सेक् सप् सृ स्तृ सृज स्तृ स्याभ्ये-दन्याजन्तसादयः ।

एकाचः षोपदेशाः ष्वष्क् स्विद् स्वद् स्वञ्ज स्वप स्मिहः ।

दन्त्यः केवलदन्त्यो न तु दन्तोष्ठजोऽपि, ष्वष्कादीनां पृथग्ग्रहणा-
भापकात् । हाद २६ अव्यक्ते शब्दे । हादते । जहादे । हादी २७ सुखे
च । चादव्यक्ते शब्दे । हादते । स्वाद २८ आस्वादने । स्वादते ।
पर्द २९ कुत्सिते शब्दे । गुदरवे इत्यर्थः । पर्दते । यती ३० प्रयत्ने ।
यतते । येते । युतृ ३१ जुतृ ३२ भासने । योतते । युयुते । जोतते ।
जुजुते । विथृ ३३ वेथृ ३४ याचने । विविथे । विवेथे । अथि ३५ शैथि-
त्ये । ग्रन्थते । ग्रथि ३६ कौटिल्ये । ग्रन्थते । कथ ३७ श्लाघायाम् ।
कथते । एधादयोऽनुदात्तेतो गताः ।

अथाष्टात्रिंशत्तवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः । अत ३८ सातत्यगमने ।
अतति । 'अत् आदेः' (सू२२४८), आत । आततुः । आतुः । लुङि
'आतिसू-ईत्' इति स्थिते ।

२२६६ । इट ईटि ८।२।२८ । इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि
परे । *५३६सिज्जलोप एकादेशे सिद्धो वाच्यः* । आतीत् । आतिष्ठाम् ।
अतिषुः ।

२२६७ । वदव्रजहलन्तस्याचः ७।२।३ । वदेव्रजेहलन्तस्य
चाक्स्त्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात्सिचि परस्मैपदेषु । इति प्राप्ते ।

२२६८ । नेटि ७।२।४ । इडादौ सिचि प्रागुक्तं न स्यात् । मा
भवान्-अतीत्, अतिष्ठाम्, अतिषुः । चिती ३९ संज्ञाने । चेतति ।
चिचेत् । अचेतीत् । अचेतिष्ठाम् । अचेतिषुः । च्युतिर् ४० आसेचने ।
आसेचनमाद्गीकरणम् । आङ् ईषदर्थेऽभिव्याप्तौ च । *५३७इर इत्संज्ञा
वाच्या* । च्योतति । चुच्योत ।

२२६९ । इरितो वा ३।१।५७ । इरितो धातोश्च्लेरङ् वा स्यात्प-
रस्मैपदे परे । अच्युतत्-अच्योतीत् । इच्युतिर ४१ क्षरणे । इच्योतति ।

२२७७ । स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ८।३।६४ । प्राक्सि-
त्तस्थादिष्वभ्यासेन व्यवयेऽपि षत्वं स्वात् । एषामेव चाभ्यासस्य, न
तु मुनोत्यादीनाम् । निषिषेध । निषिषिधतुः ।

२२७८ । सेधतेर्गतौ ८।३।११३ । गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न
स्यात् । गङ्गां विसेधति । पिवू ४९ शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम् ।

२२७९ । स्वरतिसूतिसूयतिधूजुदितो वा ७।२।४४ । स्वर-
त्यादेरुदितश्च परस्य बलादेरार्धधातुकस्येड् वा स्यात् ।

२२८० । झषस्तथोर्धोऽधः ८।२।४० । झपः परयोस्तथयोर्धः
स्यात्, न तु दधातेः । जश्त्वम् । सिषेद्ध-सिषेधिथ । सेद्धा—सेधि-
ता । सेत्स्यति—सेधिष्यति । असैत्सीत् ।

२२८१ । झलो झलि ८।२।२६ । झलः परस्य सस्य लोपः स्या-
त्झलि । असैद्धाम् । असैत्सुः । असैत्सीः । असैद्धम् । असैद्ध । असैत्सम् ।
असैत्स्व । असैत्स्म । पक्षे असेधीत् । असेधिष्ठाम् । इत्यादि । खाट् ५०
मघणे । ऋकार इत् । खादति । चखाद । खद ५१ स्थैर्ये हिंसायां च ।
चाद्वचणे । स्थैर्येऽकर्मकः । खदति ।

२२८२ । अत उपधायाः ७।२।११६ । उपधाया अतो वृद्धिः
स्यात् भिति णिति च प्रत्यये परे । चखाद ।

२२८३ । णलुत्तमो वा ७।१।६१ । उत्तमो णत्वा णित्स्यात् ।
चखाद—चखद ।

२२८४ । अतो हलादेर्लघोः ७।२।७ । हलादेर्लघोरकारस्येडादौ
असौपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् । अखादीत्—अखदीत् । बद ५२
अथै । पवर्गोयादिः । बदति । बवाद । वेदतुः । वेदिथ । बवाद—बबद ।
अवादीत्—अवदीत् । गद ५३ व्यक्तायां वाचि । गदति ।

२२८५ । नेगंदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिव्रानि
प्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ८।४।१७। उपसर्ग-
स्थान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णः स्याद्गदादिषु । प्रणिगदति । जगद-
रद ५४ विलेखने । विलेखनं भेदनम् । रराद । रेदतुः । रद
अव्यक्ते शब्दे ।

२२८६ । णो नः ६।१।६५। धातोरादेर्णस्य नः स्यात् ।

णोपदेशास्त्वनर्दं नाटि नाथ् नाध् नन्दू नक्क नृनृतः ।
नाटेर्दीर्घाहस्य पर्युदासाद्धटादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतुर्थान्त-
धतेनृनन्धोश्च केचिण्योपदेशतामाहुः ।

२२८७ । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य ८।४।१४। त-
सर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्समासेऽसमा-
सेऽपि । प्रणदति । प्रणिनदति । अर्दं ५६ गतौ याचने च ।
आदेः' (सू० २२४८) ।

२२८८ । तस्मान्नुब् द्विह्रलः ७।४।७१। द्विह्रलो धातोर्दीर्घ-
भूतादकारात्परस्य नुट् स्यात् । आनर्दं । आदीर्त् । नर्दं ५७ गर्दं
शब्दे । णोपदेशत्वाभावान्न णः । प्रनर्दति । गर्दति । जगर्दं । तर्दं
हिंसायाम् । तर्दति । कर्दं ६० कुरिस्ते शब्दे । कुरिस्ते कौक्षे । कर्दति
खर्दं ६१ दन्दशूके । दंशनहिंसादिरूपायां दन्दशूकक्रियायामित्यर्थः
खर्दति । चखर्दं । अति ६२ अदि ६३ बन्धने । अन्तति । आनन्-
अन्दति । आनन्द । इदि ६४ परमैश्वर्ये । इन्दति । इन्दाञ्चकार । ति-
६५ अवयवे । पवर्गचतुर्थादिः । विन्दति । अवयवं करोतीत्यर्थः । वि-
६६ इति पाठान्तरम् । गडि ६७ वदनैकदेशे । गण्डति । 'अन्तर्सा-
दयः पञ्चैते न तिङ् विषयाः' इति काश्यपः । अन्ये तु तिङ्मन्-

च्छन्ति । णिदि ६८ कुत्सायाम् । निन्दति । प्रणिन्दति । दुनदि ६९
समृद्धौ ।

२२८९ । आदिर्निटुडवः १।३।५। उपदेशे धातोराच्चा एते इतः
स्युः । नन्दति । इदित्त्वान्नलोपो न, नन्धात् । चदि ७० आह्लादे ।
चचन्द । त्रदि ७१ चेष्टायाम् । तत्रन्द । कदि ७२ क्रदि ७३ क लदि
७४ आह्वाने रोदने च । चकन्द । चक्रन्द । चकलन्द । किलदि ७५
परिदेवने । चिकिलन्द । शुन्ध ७६ शुद्धौ । शुशुन्ध । नलोपः, शुध्यात् ।

अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् । शीकृ ७७
सेवने । तालव्यादिः । 'दन्त्यादिः' ७८ इत्येके । शीकृते । शिशिके ।
लोकृ ७९ दर्शने । लोकते । लुलोके । श्लोकृ ८० सङ्घाते । सङ्घातो
ग्रन्थः । स चेह ग्रन्थमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा । आघेऽकर्मको
द्वितीये सकर्मकः । श्लोकते । द्रेकृ ८१ ध्रेकृ ८२ शब्दोत्साहयोः ।
उत्साहयोः । उत्साहो वृद्धिरौद्धत्यं च । दिद्रेके । दिध्रेके । रेकृ ८३
शङ्कायाम् । रेकते । सेकृ ८४ स्नेकृ ८५ स्रकि ८६ श्रकि ८७ श्लकि ८८
गतौ । त्रयो दन्त्यादयः । द्वौ तालव्यादी । अषोपदेशत्वान्न षः । सिसेके ।
शकि ८९ शङ्कायाम् । शङ्कते । शशङ्के । अकि ९० लक्षणे । अङ्कते ।
आनङ्के वकि ९१ । कौटिल्ये । वङ्कते । मकि ९२ मण्डने । मङ्कते ।
कक ९३ लौल्ये । लौल्यं गर्वश्चापल्यं च । ककते । चकके । कुक ९४
वृक ९५ आदाने । कोकते । चुकुके । वर्कते । ववृके ।

२३८ ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन ।

चक ९६ तृप्तौ प्रतिघाते च । चकते । चेके । ककि ९७ वकि ९८
श्वकि ९९ त्रकि १०० ढौकृ १०१ त्रौकृ १०२ ष्वक्क १०३ वस्क १०४
मस्क १०५ टिकृ १०६ टीकृ १०७ तिकृ १०८ तीकृ १०९ रषि ११०

लघि १११ गत्यर्थाः । कङ्कते । डुढौके । तुत्रौके ।

*१३१ सुब्धातुष्विष्वक्कतीनां सत्त्वप्रतिषेधो वक्तव्यः ।
ष्वक्ते । षष्वक्के । 'अत्र तृतीयो दन्त्यादिः' इत्येके । लघिष्योक्त
निवृत्तावपि । अधि ११२ वधि ११३ मधि ११४ गत्याक्षेपे । आधे
निन्दा । 'गतौ गत्यारम्भे च' इत्यन्ये । अङ्कते । आनङ्के । वङ्कते
मङ्कते । 'मधि' कैतवे च । राघृ ११५ लाघृ ११६ द्राघृ ११७ सामर्थ्ये
राघते । लाघते । 'प्राघृ' ११८ इत्यपि केचित् । 'द्राघृ' आयामे च
आयामो दीर्घ्यम् । द्राघते । श्लाघृ ११९ कथने । श्लाघते ।

अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् । फक् १२० नीचैर्गतौ । नीति
गतिर्मन्दगमनमसद्व्यवहारश्च । फकति । पफक् । तक १२१ हसते
तकति । तकि १२२ कृच्छ्रजीवने । तङ्कति । युक् १२३ भषणे । मष
श्रवः । युक्ति । कख १२४ हसने । प्रनिक्रखति । ओखृ १२५ रा
१२६ लाखृ १२७ द्राखृ १२८ प्राखृ १२९ शोषणालमर्थयोः । ओखति
ओखाञ्चकार । शाखृ १३० श्लाखृ १३१ व्याप्तौ । शाखति । उख १३२
उखि १३३ वख १३४ वखि १३५ मख १३६ मखि १३७ यख १३८
यखि १३९ रख १४० रखि १४१ लख १४२ लखि १४३ इख १४४
इखि १४५ ईखि १४६ वल्ग १४७ रगि १४८ लगि १४९ अगि १५०
वगि १५१ मगि १५२ तगि १५३ त्वगि १५४ अगि १५५ श्लगि १५६
शगि १५७ रिगि १५८ लिगि १५९ गत्यर्थाः । कवर्गद्वितीयान्ताः पञ्च
दश । तृतीयान्तास्त्रयोदश । इह खान्तेषु 'रिख' १६० 'त्रख' १६१
'त्रिखि' १६२ 'शिखि' १६३ इत्यपि चतुरः केचित्पठन्ति ।

२२१० । अभ्यासस्यासवर्णे ६।४।७८ । अभ्यासस्य इव
वर्णयोरियङ्बुवौ स्तोऽसवर्णेऽचि । उवोख । संनिपातपरिमाणौ

'वादेः' (स० २२३७) इत्याम्न । ऊखतुः । ऊखुः । इह सवर्णदीर्घस्या
 व्यासप्रहणेन ग्रहणाद्ध्रस्वः प्राप्नो न भवति, सकृत्प्रवृत्तत्वात् ।
 आह्रस्वाद्ध्रि पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्या ह्रस्वे कृते ततो दीर्घः । 'वाणादाङ्गं
 श्लीयः' (प० ५६) इति न्यायात्परत्वाच्च । उहति । ववखतुः । वह्वनि ।
 मेहतुः । 'त्वग्' कम्पने च । युगि १६४ जुगि १६५ वुगि १६६
 वजने । युहति । घघ १६७ हसनै । घघति । जघाघ । मघि १६८
 मण्डने । महुति । शिघि १६९ आघ्राणे । शिह्वति ।

अथ चवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेत एकविंशतिः । वर्च १७०
 दीप्तौ । वर्चते । पच १७१ सेचने सेवने च । सचते । सेचे । सचिता ।
 लोच १७२ दर्शने । लोचते । लुलोचे । शच १७३ व्यक्तायां वाचि ।
 शेचे । श्वच १७४ श्वचि १७५ गतौ । श्वचते । श्वच्रते । कच १७६
 कचने । कचते । कचि १७७ काचि १७८ दीप्तिवन्धनयोः । चक्रञ्चे ।
 चक्राञ्चे । मच १७९ मुचि १८० कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं च ।
 'कथनम्' इत्यन्ये । मेचे । मुमुञ्चे । मचि १८१ धारणोच्छ्रायपूजनेषु ।
 ममञ्चे । पचि १८२ व्यक्तीकरणे । पच्रते । षुच १८३ प्रसादे । स्तो-
 चते । तुष्टुचे । ऋज १८४ गतिस्थानार्जनोपाजनेषु । अर्जते । नुङ्-
 निषौ ऋकारैकदेशो रेफो हलत्वेन गृह्यते, तेन द्विहलत्वान्नुट्, आनृजे ।
 ऋजि १८५ मृजी १८६ भर्जने । ऋजते । 'उपसर्गादृति' (स० ७४
 रति वृद्धिः, प्रार्जते । ऋजाञ्चक्रे । आर्जिष्ट । भर्जते । वभृजे । अभर्जिष्ट ।
 एज १८७ अ्रेजृ १८८ आजृ १८९ दीप्तौ । एजाञ्चक्रे । ईज १९० गति-
 कृतसनयोः । ईजाञ्चक्रे ।

अथ द्विसप्ततित्रज्यन्ताः परस्मैपदिनः । शुच १९१ शोके ।
 शोचति । कुच १९२ शब्दे तारे । कोचति । कुञ्च १९३ क्रञ्च १९४

कौटिल्याल्पीभावयोः । 'अनिदिताम्-' (स० ४१६) इति नलोपः ।
 च्यात् । कृच्यात् । लुञ्च १९५ अपनयने । लुच्यात् । अञ्चु १९६
 पूजनयोः । अच्यात् । गतौ नलोपः । पूजायां तु अञ्चु
 वञ्चु १९७ चञ्चु १९८ तञ्चु १९९ त्वञ्चु २०० ऋञ्चु २०१
 २०२ ऋञ्चु २०३ म्लुञ्चु २०४ गत्यर्थाः । वच्यात् । चच्यात् । त्व
 त्वच्यात् । अम्रञ्चीत् । अम्लुञ्चीत् ।

२२९१ । जृस्तम्भुञ्चुम्लुञ्चुमुञ्चुग्लुञ्चुग्लुञ्चुद्विम्यञ्च
 ११५८ । पञ्चश्चलेरङ् वा स्यात् । अम्रुचत्-अम्रोचीत् । अम्लु
 अम्लोचीत् । मुञ्चु २०५ ग्लुञ्चु २०६ कुञ्जु २०७ खुञ्जु २०८ त
 करणे । जुग्रोच । अमुचत्-अम्रोचीत् । जुग्लोच । अग्लुचत् । अ
 चीत् । अकोजीत् । अखोजीत् । ग्लुञ्चु २०९ षस्ज २१० गतौ । अ
 अग्लुचत्-अग्लुञ्चीत् । सस्य इचुत्वेन शः, जश्त्वेन जः, सज्जति ।
 मात्मनेपद्यपि । सज्जते । गुजि २११ अव्यक्ते शब्दे । गुञ्जति ।
 ङ्यात् । अर्च २१२ पूजायाम् । आनर्च । म्लेच्छ २१३ अ
 शब्दे । अस्फुटेषशब्दे चेत्यर्थः । म्लेच्छति । मिम्लेच्छ । लक्ष
 लाखि २१५ लक्षणे । ललच्छ । ललान्छ । वाछि २१६ इच्छावान्
 वान्छति । आछि २१७ आयामे । आन्छति । 'अत आदेः' (स० २१८)
 इत्यत्र तपरकरणं स्वाभाविकह्रस्वपरिग्रहार्थम्, तेन दीर्घाभावात्
 आन्छ । तपरकरणं मुखसुखार्थमिति मते तु नुट्, आनान्छ ।
 २१८ लञ्जायाम् । जिह्वीच्छ । हुच्छां २१९ कौटिल्ये । 'कौटिल्या
 पसरणम्' इति मैत्रेयः । 'उपधायां च' (स० २२६५) इति दीर्घ
 हुच्छति । मुच्छां २२० मोहसमुच्छार्थयोः । मूच्छति । स्फु
 विस्तृतौ । स्फूच्छति । युच्छ २२२ प्रमादे । युच्छति । उच्छि २२३

‘उञ्छः कणश्च आदानं कणिशाद्यजनं शिलम् ।’

इति यादवः । उञ्छति । उञ्छाञ्चकार । उञ्छी २२४ विवासे ।

विवासः समाप्तिः । प्रायेणाऽयं विपूर्वः । व्युञ्छति । धृज २२५ धृजि

२२६ ध्रज २२७ ध्रजि २२८ ध्वज २२९ ध्वजि २३० गतौ । धर्जति ।

धृजति । ध्रजति । ध्रजति । ध्वजति । ध्वजति । कूज २३१ अव्यक्ते

शब्दे । चुकूज । अर्ज २३२ पर्ज २३३ अर्जने । अर्जति । आनर्ज ।

सर्जति । ससर्ज । गर्ज २३४ शब्दे । गर्जति । तर्ज २३५ भर्त्सने ॥

तर्जति । ततर्ज । कर्ज २३६ व्यथने । चकर्ज । खर्ज २३७ पूजने च ।

चखर्ज । अज २३८ गतिक्षेपणयोः । अजति ।

२२९२ । अजेर्घ्यघनपोः २।४।५६ । अजेवी इत्ययमादेशः स्या-

दार्धधातुकविषये घनमपं च वर्जयित्वा । *५४० वलादावार्धधातुके

वेधये* । विवाय । विव्यतुः । विव्युः । अत्र वकारस्य हल्परत्वात्

‘उपधायां च’ (स० २२६५) इति दीर्घे प्राप्ते ‘अचः परस्मिन्—’ (स०

५०) इति स्थानिवद्भावेनाच्परत्वम् । न च ‘न पदान्त’—(स० ५१)

इति निषेधः, ‘स्वरदीर्घ्यलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवत्’ इत्युक्तेः ।

यलि ‘एकाचः—’ (स० २२४६) इतीप्तिनिषेधे प्राप्ते ।

२२९३ । कृसृभृवृस्तुद्रुक्षुश्रुवो लिटि ७।२।१३ । एभ्यो लिट

इण्ण स्यात् । क्रादीनां चतुर्णां ग्रहणं नियमार्थम्—‘प्रकृत्याश्रयः प्रत्य-

याश्रयो वा यावानिप्तिनिषेधः स लिटि चेत्तर्हि क्रादिभ्य एव नानेभ्यः’

इति । ततश्चतुर्णां थलि भारद्वाजनियमप्रापितस्य वमादिषु क्रादिनि-

यमप्रापितस्य चेटो निषेधार्थम् ।

२२९४ । अचस्तास्वस्थल्यनिटो नित्यम् ७।२।३१ । उपदेशे-

जन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण्ण स्यात् ।

२२९५ । उपदेशोऽस्त्वतः ७।२।६२ । उपदेशोऽकारवतस्तासौ नि-
निटः परस्य थल इणन स्यात् ।

२२९६ । ऋतो भारद्वाजस्य ७।२।६३ । तासौ नित्यानिट्
न्तादेव थलो नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अत्र
संग्रहः—

अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेढ्यम् ।

ऋदन्त ईदृङ् नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेह् भवेत् ॥

न च स्तुद्रवादीनामपि थलि विकल्पः शङ्क्यः, 'अचस्तास्व-
(सू०२२९४) इति 'उपदेशोऽस्त्वतः' (सू०२२९५) इति च योगद्वयप्राप्ति-
स्यैव हि प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्तकः, 'अनन्तरस्य-
(प० ६३) इति न्यायात् । विवयिथ—विवेथ—आजिथ । विव्यु-
विव्य । विवाय—विवय । विव्यिव । विव्यिम । वेता—अजित
वेष्यति—अजिष्यति । अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ।

२२९७ । सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ७।२।७ । इगन्ताङ्गस्य वृद्धि-
स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैपीत्—आजात् । अवेष्यत्—आजिष्यत्
तेज २३९ पालने । तेजति । खज २४० मन्थे । खजति । खजि २४१
गतिवैकल्ये । खजति । एजृ २४२ कम्पने । एजाञ्चकार । दुओस्ते
२४३ वज्रनिर्घोषे । स्फूर्जति । पुस्फूर्ज । क्षि २४४ क्षये । अकर्मक
अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्मकः । क्षयति । चिदाय । चिद्वियतुः । नि-
क्षियुः चिद्वयिथ—चिक्षेथ । चिक्षियिव । चिक्षियिम् । क्षेता ।

२२९८ । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ७।४।२५ । अजन्ताङ्ग-
दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे, नतु कृत्सार्वधातुकयोः । क्षीयात् । क्षी-
पीत् । क्षीज २४५ अव्यक्तो शब्दे । कूजिना सहायं पठितुं युक्तम् ।

विजीज । लज २४६ लजि २४७ भर्त्सने । लाज २४८ लाजि २४९
 बर्त्सने च । जज २५० जजि २५१ युद्धे । तुज २५२ हिंसायाम् । तो-
 रति । तुतोज । तुजि २५३ पालने । गज २५४ गजि २५५ गृज २५६
 गृजि २५७ मुज २५८ मुजि २५९ शब्दार्थाः । गज मदने च ।
 वज २६० व्रज २६१ गतौ । 'वदव्रज'—(सू० २२६७) इति वृद्धिः,
 ब्रज्जातीत् ।

अथ टवर्गीयान्ताः शाड्यन्ता अनुदात्तेतः षट्त्रिंशत् ।
 अट्ट २६२ अतिक्रमहिंसयोः । दोषधोऽयम् । 'तोपधः' इत्यन्ये । अट्टते ।
 आनट्टे । वेष्ट २६३ वेष्टने । विवेष्टे । चेष्ट २६४ चेष्टायाम् । अचेष्टिष्ट ।
 गोष्ट २६५ लोष्ट २६६ संघाते । जुगोष्टे । लुलोष्टे । षट्ट २६७ चलने ।
 जषट्टे । स्फुट २६८ विकसने । स्फोटते । पुस्फुटे । आठि २६९ गतौ ।
 अण्ठते । आनण्ठे । वठि २७० एकचर्यायाम् । ववण्ठे । मठि
 २७१ कठि २७२ शोके । शोक इह आध्यानम् । मण्ठते । कण्ठते ।
 मुठि २७३ पालने । मुण्ठते । हेठ २७४ विवाधायाम् । जिह्ठे । पठ
 २७५ च । पठाञ्चक्रे । हिडि २७६ गत्यनादरयोः । हिण्डते । जिहिण्डे ।
 हुडि २७७ संघाते । जुहुण्डे । कुडि २७८ दाहे । चुकुण्डे । वडि २७९
 विभाजने । मडि २८० च । ववण्डे । भडि २८१ परिभाषणे । पारहासः
 सनिन्दोपालम्भश्च परिभाषणम् । बभण्डे । पिडि २८२ सङ्घाते । पि
 ण्डे । मुडि २८३ मार्जने । मार्जनं शुद्धिन्यङ्गमावश्च । मुण्डते । तुडि
 २८४ तोडने । तोडनं दारणं हिंसनं च । तुण्डते । वुडि २८५ वरणे ।
 वरणं स्वीकारः । हरणे इत्येके । हुण्डते । चाड २८६ क्षोपे । चण्डते ।
 खडि २८७ रुजायां सङ्घाते च । शण्डते । तडि २८८ ताडने । तण्डते ।
 णडि २८९ गतौ । पण्डते । कडि २९० मदे । कण्डते । खडि २९१ मन्थे ।

हेट् २९२ होट् २९३ अनादरे । जिहेडे । जुहोडे । बाट् २९४ आप्तरे
वशादिः । आप्लाव्यमाप्लवः । वाडते । द्राट् २९५ घ्राट् २९६ विशते
द्राडते । घ्राडते । शाट् २९७ इलाघायाम् । शाडते ।

अथ आटवर्गोयान्तसमासेः परस्मैपदिनः । शौट् २९८ पौ
शौटति । शुशौट । यौट् २९९ वन्धे । यौटति । म्लेट् ३०० म्रेट् ३०१
उन्मादे' । द्वितीयो ङान्तः । टान्तमध्ये पाठस्त्वर्थसाम्यान्नाथतिम्
म्लेटति । म्रेटति । कटे ३०२ वर्षावरणयोः । चटे ३०३ इत्येके । चटति
सिचि 'अतो हलादेर्लघोः' (सू० २२८४) इति वृद्धौ प्राप्तायाम् ।

२२९९ । ह्ययन्तक्षणश्वसजागृणिरव्येदिताम् ७।२।५। ह्ययन्त
न्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादिडादौ सिचि
अकटीत् । अट ३०४ पट ३०५ गतौ । आट । आटतुः । आडुः । पण्ड
पेटतुः । पेडुः । रट ३०६ परिभाषणे । रराट । लट ३०७ वाते
ललाट । शट ३०८ रुजाविशरणगत्यवसादनेषु । शशाट । वट ३०९
वेष्टने । ववाट । ववटतुः । ववडुः । ववटिथ । किट ३१० खिट ३११
त्रासे । केटति । खेटति । शिट ३१२ षिट ३१३ अनादरे । शेडति
शिशेट । सेटति । सिषेट । जट ३१४ भट ३१५ सङ्घाते । भट ३१६
मृतौ । तट ३१७ उच्छ्रूये । खट ३१८ काङ्क्षायाम् । खट ३१९
नृत्तौ । पिट ३२० शब्दसङ्घातयोः । हट ३२१ दीप्तौ । षट ३२२
यवे । लुट ३२३ विलोढने । ङान्तोऽयम् ३२४ इत्येके । चिट ३२५
परमेष्ठे । विट ३२६ शब्दे । विट ३२७ आक्रोशे । वशादिः । षिट ३२८
इत्येके । इट ३२९ किट ३३० कटी ३३१ गतौ । पटति । केटति
कटति । ईकारः 'श्वीदितो निष्ठायाम्' (सू० ३०३९) इतीग्निकेषां
केचित्तु इदितं ३३२ मत्वा नुमि कृते 'कण्टति'-इत्यादि वदति ।

स्वेतु-इ ३३३ ई ३३४ इति प्रदिलप्य अयति । इयाय । इयतुः । इयुः ।
 लयिथ-इयेथ । ईय । इयाय-इयय । दीर्घस्य तु 'इजादेइच' (सू०
 १२३७) इत्यामि 'अयाञ्चकार' इत्यादि उदाहरन्ति । मडि ३३५
 मयायाम् । कुडि ३३६ वैकल्ये । कुण्डति । 'कुण्डते'-इति तु दाहे
 तम् । मुड ३३७ मुड ३३८ मर्दने । चुडि ३३९ अल्पीभावे । मुडि
 ३४० खण्डने । मुण्डति । पुडि च ३४१ इत्येके । पुण्डति । रुडि ३४२
 रुडि ३४३ स्तेये । रुण्टति । लुण्टति । रुठि ३४४ लुठि ३४५ इत्येके ।
 रुडि ३४६ लुडि ३४७ इत्यपरे । स्फुटिर् ३४८ विशरणे । इरित्त्वादङ्-
 वा, अस्फुटत्- अस्फोटीत् । स्फुटि ३४९ इत्यपि केचित् । इदित्त्वान्नुम्,
 स्फुण्टति । पठ ३५० व्यक्तायां वाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत्-
 अपाठीत् । वठ ३५१ स्थौल्ये । ववठतुः । ववठिथ । मठ ३५२ मद-
 निवासयोः । कठ ३५३ कृच्छ्रजीवने । रठ ३५४ परिभाषणे । रठ ३५५
 इत्येके । हठ ३५६ प्लुतिशठत्वयोः । बलात्कारे इत्येके । हठति ।
 चहाठ । रठ ३५७ लुठ ३५८ उठ ३५९ उपघाते । ओठति । ऊठ ३६०
 इत्येके । ऊठति । ऊठाञ्चकार । पिठ ३६१ हिंसासंश्लेशनयोः । शठ
 ३६२ कैतवे च । शुठ ३६३ प्रतिघाते । शोठति । शुठि ३६४ इति
 स्वामी । शुण्ठति । कुठि ३६५ च । कुण्डति । लुठि ३६६ आलस्ये
 प्रतिघाते च । शुठि ३६७ शोषणे । रुठि ३६८ लुठि ३६९ गतौ ।
 चुड् ३७० भावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनम् । चुड्ति ।
 चुचुड् । अड् ३७१ अभियोगे । अड्ति । आनड् । कड् ३७२
 कर्कश्ये । कड्ति । चुड्ढादयस्त्रयो दोषधाः । तेन क्विपि 'चुत्' 'अत्'
 'कत्' इत्यादि । क्रीड् ३७३ विहारे । चिक्रीड । तुड् ३७४ तोडने ।
 तोडति । तुतोड । तूड् ३७५ इत्येके । डूड् ३७६ हूड् ३७७ होड् ३७८

गतौ । हुड्यात् । हूड्यात् । होड्यात् । रौड् ३७९ अनादरे । ले
 ३८० लोड् ३८१ उन्मादे । अड ३८२ उद्यमे । अडति । आ
 आडतुः । आडुः । लड ३८३ विलासे । लडति । डलयोर्लरयोरेक
 त्वस्मरणाद् 'ललति' इति स्वाम्यादयः । कड ३८४ मदे । कडति
 कडि ३८५ इत्येके । कण्डति । गडि ३८६ वदनैकदेशे । गण्डति ।

इति टवर्गीयान्ताः ।

अथ पवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तोत्तःस्तोमस्यन्ताश्चतुर्विंशति
 तिपृ ३८७ तंपृ ३८८ टिपृ ३८९ ट्रेपृ ३९० क्षरणार्थाः । आचोऽनु
 दात्तः क्षीरस्वामी त्वयं सेडित बभ्राम । तेपते । तितिपे । कादि
 यमादिट्, तितिपिपे । तेसा । तेप्स्यते ।

२३०० । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु १।२।११। इक्षमीपाद
 परो भलादी लिङ्, आत्मनेपदपरः सिच्चेत्येतौ कितौ स्तः । कित्वा
 गुणः । तिप्सीष्ट तिप्सीयास्ताम् । तिप्सीरन् । लुङि 'भूलो भूलि' (स
 २२८१) इति सलोपः, अगिप्त । अतिप्साताम् । अतिप्सत । तेपते । तितेपे ।
 तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । तिष्टेपे । तिष्टेपाते । तिष्टेपिरे । ले
 कम्पने च । ग्लेपृ ३९१ दैन्ये । ग्लेपते । ड्वेपृ ३९२ कम्पने । वेपते ।
 केपृ ३९३ गेपृ ३९४ ग्लेपृ ३९५ च । चात्कम्पने गतौ च । सूत्रमि
 भागादिति स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पने इत्
 पेक्षत इत्याह । ग्लेपेरर्थभेदात्पुनः पाठः । मेपृ ३९६ रेपृ ३९७ ते
 ३९८ गतौ । त्रपूष् ३९९ लज्जायाम् । त्रपते ।

२३०१ । तृफलभजत्रपश्च ६।४।१२२। एषामत एकारोऽभ्यास
 लोपश्च स्यात्किति लिटि सेटि थलि च । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । ऊदि
 खादिङ् वा, त्रपिता-त्रप्ता । त्रपि षीष्ट-त्रप्सीष्ट । कपि ४०० चलने ।

म्भते । चकम्पे । रवि ४०१ लवि ४०२ अवि ४०३ शब्दे । ररम्बे ।
 स्तम्बे । आनम्बे । लवि ४०४ अवसंसने च । कष्ट ४०५ वर्णे ।
 कवे । क्लीष्ट ४०६ अघाष्ट्ये । चिकलीदे । क्षीष्ट ४०७ मदे । क्षीवते ।
 क्षीष्ट ४०८ कत्थने । क्षीभते । क्षीष्ट ४०९ च । रेष्ट ४१० शब्दे ।
 रिम्बे । अम्भि ४११ रम्भि ४१२ क्वचित्पठ्येते । अम्भते । रम्भते ।
 रम्भि ४१३ स्कम्भि ४१४ प्रतिवन्द्ये । स्तम्भते । उत्तम्भते, 'उदः स्थास्त-
 भोः'-(सू० ११८) इति पूर्वसवर्णः । विस्तम्भते, 'स्तम्भेः' (सू०
 २२७२) इति षत्वं तु न भवति, इनुविधौ निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र
 ग्रहणात् । तद्वीजं तु—'स्थास्तम्भोः'-(सू० ११८) इति पवर्गोपोपध-
 पाठः, 'स्तम्भेः' (सू० २२७२) इति तवर्गोपोपधपाठश्चेति माधवः ।
 केचिदस्य टकार औपदेशिक इत्याहुः । तन्मते—विष्टम्भते । ष्टम्भते ।
 ष्टम्भे । जम्भि ४१५ जृम्भि ४१६ गात्रविनामे ।
 २३०२ । रधिजभोरवि ७।१।६१। पतयोर्नुमागमः स्यादचि ।
 जम्भते । जजम्भे । जम्भिता । अजम्भिष्ट । जृम्भते । जजृम्भे । शल्भ
 ४१७ कत्थने । शशल्भे । वल्भ ४१८ भोजने । दन्त्योष्ठयादिः । ववल्भे ।
 गल्भ ४१९ धाष्ट्ये । गल्भते । श्रम्भु ४२० प्रमादे । तालव्यादिर्दन्त्या-
 दिश्च । श्रम्भते । स्त्रम्भते । ष्टुम्भु ४२१ स्तम्भे । स्तोभते । विष्टोभते ।
 तुष्टुम्भे । व्यष्टोभिष्ट ।

अथ परस्मैपदिनः । गुप् ४२२ रक्षणे ।

२३०३ । गुप्धूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः ३।१।२८। पभ्य
 आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे । 'पुगन्त—' (सू० २१८९) इति गुणः ।

२३०४ । सनाद्यन्ता धातवः ३।१।३२। सनादयः कमेणिङन्ताः
 प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः । धातुत्वाल्लडाददयः । गोपायति ।

२३०५ । आयादय आर्धधातुके वा ३।१।३१ आर्धधातुकविवक्षा-
मायादयो वा स्युः ।

२३०६ । कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि ३।१।३५ कास्थले
प्रत्ययान्तेभ्यश्च आम् स्याल्लिटि, न तु मन्त्रे । *२४१ कास्यनेक-
ज्जग्रहणं कर्तव्यम्* । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्स्थाने 'अनेकार'-
इति वाच्यमित्यर्थः ।

२३०७ । आर्धधातुके ६।४।४६ इत्यधिकृत्य ।

२३०८ । अतो लोपः ६।४।४८ । आर्धधातुकोपदेशकाले यद्व-
रान्तं तस्याकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके परे । गोपायाञ्चकार ।
गोपायाम्बभूव । गोपायामास । जुगोप । जुगुपतुः । ऊदित्वादे-
जुगोपिथ—जुगोप्य । गोपायिता—गोपिता—गोप्ता । गोपाय्यात्-
गुप्यात् । अगोपायीत्—अगोपीत्—अगौप्सीत् । धूप ४२३ सन्तापे ।
धूपायति । धूपायाञ्चकार । दुधूप । धूपायितासि—धूपितासि । जा
४२४ जल्प ४२५ व्यक्तायां वाचि । जप ४२६ मानसे च । चा
४२७ सान्त्वने । षप ४२८ समवाये । समवायः सम्बन्धः सम्-
गवोधो वा । सपति । रप ४२९ लप ४३० व्यक्तायां वाचि । जु
४३१ मन्दायां गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता । तुप ४३२ तुम्
४३३ त्रुप ४३४ त्रुम्प ४३५ तुफ ४३६ तुम्फ ४३७ त्रुफ ४३८ त्रुफ
४३९ हिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुम्पति । तुतुम्प । तुतुम्पतुः, संयो-
गात्परस्य लिटः कित्वाभावान्नलोपो न । 'किदाशिवि' (स० २२११)
इति कित्वाञ्चलोपः, तुप्यात् । 'प्राप्तुम्पतौ गवि कर्तरि' इति पारस्कर-
दिगणे पाठात्सुट्, प्रस्तुम्पति गौः । श्लिपा निर्देशाच्चङ्लुकि न, प्रक्ते-
तुम्पीति । त्रोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति । त्रोफति । त्रुम्फति ।

हाथौ द्वौ पञ्चमषष्ठौ च नीरेफाः । अन्ये सरेफाः । आद्याश्चत्वारः
प्रथमान्ताः । ततो द्वितीयान्ताः । अष्टावप्युकारवन्तः । पर्प ४४० रफ
४४१ रफि ४४२ अर्व ४४३ पर्व ४४४ लर्व ४४५ वर्व ४४६ मर्व ४४७
कर्व ४४८ खर्व ४४९ गर्व ४५० शर्व ४५१ षर्व ४५२ चर्व ४५३ गतौ ।
आद्यः प्रथमान्तः । ततो द्वौ द्वितीयान्तौ । तत एकादश तृतीयान्ताः ।
द्वितीयतृतीयौ मुक्त्वा सर्वे रोपधाः । पर्पति । पपर्प । रफति । रम्फति ।
अर्वति । आनर्व । पर्वति । लर्वति । वर्वति, पवर्गोयादिरयम् । मर्वति ।
कर्वति । खर्वति । गर्वति । शर्वति । सर्वति । चर्वति । कुवि ४५४
आच्छादने । कुम्बति । लुवि ४५५ तुवि ४५६ अर्दने । लुम्बति ।
तुम्बति । चुवि ४५७ वक्त्रसंयोगे । चुम्बति । पृम् ४५८ पृम्भु ४५९
हिंसायौ । सभति । ससभ । सभिता । सृम्भति । ससृम्भ । सृम्भ्यात् ।
विम् ४६० विम्भु ४६१ इत्येके । सेभति । सिम्भति । शुभ ४६२ शुम्भ
४६३ भाषणे । भासने इत्येके । हिंसायाम् इत्यन्ये ।

अथानुनासिकान्ताः । तत्र कस्यन्ता अनुदात्तेतो दश ।
विणि ४६४ घुणि ४६५ घृणि ४६६ ग्रहणे । नुम्, ष्टुत्वम्, विण्यते ।
त्रिविण्णे । घुण्यते । जुघुण्णे । घृण्यते । जघृण्णे । घुण्य ४६७ घूर्य ४६८
अमणे । घोण्यते । घूर्यते । इमौ तुदादौ परस्मैपदिनौ । पण्य ४६९
व्यहारे स्तुतौ च । पन ४७० च । स्तुतौ इत्येव सम्बद्ध्यते, पृथक्
निर्देशात् । पनिसाहचर्यात्पणेरपि स्तुतावेवायप्रत्ययः । व्यवहारे तु-
पण्यते, पेणे, पण्यिता इत्यादि । स्तुतावनुबन्धस्य केबले चरितार्थत्वादा-
यप्रत्ययान्तान्नात्मनेपदम्, पणायति । पणायान्त्रकार । पेणे । पणा-
यितासि । पण्यितासे । पणाय्यात् । पण्यिषीष्ट । पनायति । पनायान्त्र-
कार । पेने । भाम ४७१ क्रोधे । भामते । बभामे । क्षमूष् ४७२ सहने ।

क्षमते । चक्षमे । चक्षमिषे । चक्षंसे । चक्षमिध्वे । चक्षमिवहे ।

२३०६ । म्वोश्च ८।२।६५ । मान्तस्य धातोर्मस्य नकारादेशः
स्यान्मकारे वकारे च परे । णत्वम्, चक्षण्वहे । चक्षमिमहे-चक्षमिषे ।
क्षमिष्यते-क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि क्षमिषीष्ट-क्षंसीष्ट । अक्षमि-
अक्षंस्त । कमु ४७३ कान्तौ । कान्तिरिच्छा ।

२३१० । कमेर्णिङ् ३।१।३० । स्वार्थे । डिस्वात्तङ्, कामयते ।

२३११ । अयामन्तालवाय्येत्स्विष्णुषु ६।४।६५ । 'आन्'
'अन्त' 'आलु' 'आय्य' 'इत्तु' 'इष्णु' एषु णेरयादेशः स्यात् । वक्ष्यम्-
णलोपापवादः । कामयाब्रक्रे । 'आयादय आर्धधातुके वा' (सू०
२३०५), चकमे । कामयिता-कमिता । कामयिष्यते-कमिष्यते ।

२३१२ । णिश्रिद्रुस्तु भ्यः कर्तरि चङ् ३।१।४८ । ण्यन्तात्प्रत्यय-
दिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे । 'अकाम्-इ-अत' इति स्थिते ।

२३१३ । णेरनिटि ६।४।६१ । अनिडादावार्धधातुके परे णेर्लोप-
स्यात् । परत्वात् 'परनेकाचः-' (सू० २७२) इति यणि प्राप्ते ।
६४२ ण्यल्लोपाविष्यङ्यण्गुणवृद्धि दीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेन ।
इति वार्तिकम् । णिलोपस्य तु पाचयत्तः 'पाक्तिः' इत्यादि क्तिञ्-
मवकाश इति भावः । वस्तुतस्तु 'अनिटि' इति वचनसामर्थ्यादार्धधातु-
कमात्रमस्य विषयः । तथाचेयङादेरपवाद एवायम् । इयङ्, अत-
क्षत् । यण्, आटिटत् । गुणः, कारणा । वृद्धिः, कारकः । दीर्घः, कार्यौ ।

२३१४ । णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः ७।४।१ । चङ्परे णौ वद-
तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ।

२३१५ । चङि ६।१।११ । चङि परेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैक-
प्रथमस्य द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य ।

२३१६ । सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनगलोपे ७।४।९३। 'चङ्परे' इति बहुव्रीहिः । स च 'अङ्गस्य' इति च द्वयमप्यावर्तते । अङ्गसंज्ञानि-
मेतत्तं यन्चङ्परे' णिरिति यावत् । तत्परं यल्लघु तत्परो योऽङ्गस्या-
स्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्याण्वावगलोपेऽसति । अथवा 'अङ्गस्य' इति
नावर्तते । चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत्

२३१७ । सन्यतः ७।४।७९। अभ्यासस्यात इकारः स्यात्सनि ।

२३१८ । दीर्घो लघोः ७।४।९४। लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात्स-
नद्भावविषये । अचीकमत । णिङभावपक्षे—*१४३ कमेश्चलेश्चङ्
वक्तव्यः* । णेरभावान्न दीर्घसन्वद्भावौ, अचकमत ।

संज्ञायाः कार्यकालत्वादङ्गं यत्र द्विरुच्यते ।

तत्रैव दीर्घः सन्वच्च नानेकाक्षिति माधवः ॥ १ ॥

चकास्त्यर्थापयत्यूर्णोत्यादौ नाङ्गं द्विरुच्यते ।

किं त्वस्यावयवः कश्चित्तस्मादेकाक्षिदं द्वयम् ॥ २ ॥

वस्तुतोऽङ्गस्यावयवो योऽभ्यास इति वर्णनात् ।

ऊर्णो दीर्घोऽर्थापयतौ द्वयं स्यादिति मन्महे ॥ ३ ॥

चकास्तौ तूभयमिदं न स्यात्स्याच्च व्यवस्थया ।

णेर्विशेष्यं सन्निहितं लघुनीत्यङ्गमेव वा ॥ ४ ॥

इति व्याख्याविकल्पस्य कैयटेनैव वर्णनात् ।

णेरगलोपेऽपि सम्बन्धस्त्वगितामपि सिद्धये ॥ ५ ॥

अथ क्रम्यन्तास्त्रिंशत्परस्मैपदिनः । अण ४७४ रण ४७५ वण
४७६ मण ४७७ मण ४७८ कण ४७९ कण ४८० व्रण ४८१ अण-
४८२ ध्वण ४८३ शब्दार्थाः । अणति । रणति । वणति । वकारादित्वा
देवाभ्यासलोपो न, ववणतुः । ववणित् । धणिः ४८४ अपि कैश्चि-

स्पठयते । धणति । ओणृ ४८५ अपनयने । ओणति । ओणाञ्छ्रण ।
 शोणृ ४८६ वर्णगत्योः । शोणति । शुशोण । ओणृ ४८७ सृते
 ओणति । श्लोणृ ४८८ च । शोणादयस्त्रयोऽमी तालन्योष्मादः ।
 पैणृ ४८९ गतिप्रेरणश्लेषणेषु । प्रैणृ ४९० इति कचित्पठयते । प्रैण
 घ्रण ४९१ शब्दे । उपदेशे नान्तोऽयम् । 'रषाम्याम्'—(सू० २३१)
 इति णत्वम् । घ्रणति । णोपदेशफलं तु यङ्लुकि, दन्ध्रन्ति । क
 ४९२ इत्यपि केचित् । वेणतुः । वेणित्थ । कनी ४९३ दीप्तिकान्ति
 तिषु । चकान । घ्न ४९४ वन ४९५ शब्दे । स्तनति । वनति । क
 ४९६ षण ४९७ सम्भक्तौ । वनेरर्थभेदात्पुनः पाठः । सनति । सप्त
 सेनतुः ।

२३१९ । ये विभाषा ६।४।४३। जनसनखनामात्वं वा स्यात्
 कङ्ठिति । सायात्-सन्यात् । अम ४९८ गत्यादिषु । 'कनी दीप्ति
 न्तिगति'—(धा० ४९३) इत्यन्न गतेः परयोः शब्दसम्भक्तयोरपि
 ब्देन ग्रहः । अमति । आम । द्रम ४९९ हम्म ५०० मीमृ ५०१ ग
 द्रमति । दद्राम । 'ह्ययन्त'—(सू० २२९१) इति न वृद्धिः, अद्रमी
 हम्मति । जहम्म । मीमति । मिमीम । अयं शब्दे च । चमु ५०२
 छमु ५०३ जमु ५०४ झमु ५०५ अदने ।

२३२० । ध्रिवुक्लमुचमां शिति ७।३।७५। एषामचो दीप्ति
 स्याच्छ्रिति । *५४४ आङि चम इति वक्तव्यम्* । आचामति
 आङि किम् ? चमति, विचमति । अचमीत् । जिमि ५०६ केचित्
 ठन्ति । जेमति । क्रमु ५०७ पादविक्षेपे ।

२३२१ । वा आशम्लाशअमुक्लमुक्लमुक्लसिद्धदिलषः ३॥
 ७०। एभ्यः इयन्वा स्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे ।

२३२२ । क्रमः परस्मैपदेषु ७।३।७६। क्रमेर्दीर्घः स्यात्परस्मैपदे
रिति । क्राम्यति—क्रामति । चक्राम । क्राम्यतु क्रामतु ।

२३२३ । स्तुक्रमोऽनात्मनेपदनिमित्ते ७।३।३६। अत्रैवेट् ।
क्रमीत् । अथ रेवत्यन्ता अनुदात्तेतः । अय ५०८ वय ५०९ पय
५१० मय ५११ चय ५१२ तय ५१३ णय ५१४ गतौ । अयते ।

२३२४ । दयायास्तश्च ३।१।३७। 'दय' 'अय' 'आस्' पभ्य आम्
त्याल्लिटि । अयाञ्चक्रे । अयिता । अयिषीष्ट ।

२३२५ । विभाषेतः ८।३।७९। इणः परो य इट् ततः परेषां
षीर्ध्वलुलिटां धस्य वा मूर्धन्यः स्यात् । अयिषीढ्वम्—अयिषीध्वम् ।
आयिष्ट आयिढ्वम्—आयिध्वम् ।

२३२६ । उपसर्गस्यायतौ ८।२।१९। अयति परस्योपसर्गस्य यो
रफस्तस्य लत्वं स्यात् । प्लायते । पलायते । निस्सुदसो हत्वस्यासिद्ध-
भात् लत्वम्, निरयते, दुरयते । निर्दुरोस्तु—निलयते, दुलयते । 'प्रत्य-
यः' इति स्थिणो रूपम् । अथ कथम् 'उदयति विततोर्ध्वरश्मिरञ्जौ'
इति माघः ? 'इट् क्तिट् कटी' (घा० ३२९-३३१) इत्यत्र प्रश्निल-
स्य भविष्यति । यद्वा 'अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्'
(प१०) 'चक्षिजे छित्करणज्ज्ञापकात् । वादित्वात् ववये । पेये ।
मेये । चेये । तेये । प्रणयते । नेये । दय ५१५ दानगतिरक्षणर्हिसादानेषु ।
आदानं ग्रहणम् । दयाञ्चक्रे । रय ५१६ गतौ । ऊयी ५१७ तन्तुसन्ताने ।
याञ्चक्रे । पूयी ५१८ विशरणे दुर्गन्धे च । पूयते । पुपूये । वनूयी
५१९ शब्दे उन्दने च । चुक्नूये । दमायी ५२० विधूलने । चह्माये ।
स्फायी ५२१ ओष्ययी ५२२ वृद्धौ । स्फायते । पस्फाये । प्यायते ।

२३२७ । लिङ्यङोश्च ६।१।२९। लिटि यङि च प्ययः पीभावः

स्यात् । पुनःप्रसङ्गविज्ञानात् पीशब्दस्य द्वित्वम् । 'परनेकाचः'-
२७२) इति यण् । पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे ।

२३१८ । दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो ऽन्यतरस्याम् ३।१।१।
एभ्यश्चलेश्चिण्वा स्यादेकवचने तशब्दे परे ।

२३२९ । चिणो लुक् ६।४।१०४ । चिणः परस्य तश्च
लुक्स्यात् । अप्यायि-अप्यायिष्ट । तायृ ५२३ सन्तानपालनयोः
सन्तानः प्रबन्धः । तायते । तताये । अतायि-अतायिष्ट । शल ५३
चलनसंवरणयोः । वल ५२६ वल्ल ५२६ संवरणे सञ्चरणे च । वल्ले
ववल्ले । मल ५२७ मल्ल ५२८ धारणे । मेले । ममल्ले । भल ५२९ क
५३० परिभाषणहिंसादानेषु । बभले वभल्ले । कल ५३१ शब्दसङ्ख्यानयोः
कलते । चकले । कल्ल ५३२ अव्यक्ते शब्दे । कल्लते । 'अशब्दे' ए
स्वामी । अशब्दस्तूष्णींभाव इति च । तेवृ ५३३ देवृ ५३४ देवे
तितेवे । दिदेवे । पेवृ ५३५ गेवृ ५३६ ग्लेवृ ५३७ पेवृ ५३८
५३९ म्लेवृ ५४० सेवने । 'परिनिविभ्यः'-(सू-२२७५) इति पत्वन्
परिषेवते । सिषेवे । अयं सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः' तद्भाष्येति
द्धम् । गेवते । जिगेवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । म्लेवते । शेवृ ५४१
खेवृ ५४२ क्लेवृ ५४३ इत्यप्येके । रेवृ ५४४ प्लवगतौ । प्लवगतिः
प्लुतगतिः । रेवते ।

अथावत्यन्ताः परस्मैपदिन- । मव्य ५४५ वन्धने । ममव्य
सूच्यं ५४६ ईद्व्यं ५४७ ईर्ष्यं ५४८ ईर्ष्यार्थाः । हय ५४९ गतौ ।
अहयीत्, यान्तत्वान्न वृद्धिः । शुच्य ५५० अभिषवे । अव्यवर्त
शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धानं वा अभिषवः, स्नानं च । शुच्य
च्य । चुच्य ५५१ इत्येके । हर्यं ५५२ गतिकान्त्योः । जहर्यं ।

५५३ भूषणपर्याप्तवारणेषु । अलति । आल ।

२३३० । अतो लरान्तस्य ७।२।२ । 'लर' इति लुप्तषष्ठीकम् ।
 अतः समीपौ यौ लरौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात्परस्मैपदपरे सिचि ।
 'लृटि' (सू.२२६८) इति निषेधस्य 'अतो हलादेः' (सू.२२८६) इति
 विकल्पस्य चापवादः । मा भवान् अलीत् । अयं स्वरितेत्, इत्येके ।
 तन्मते 'अलते' इत्याद्यपि । जिफला ५५४ विशरणे । 'तृफल'-(सू.२३०१)
 इत्येत्वम्, फेलतुः । फेलुः । अफालीत् । मील ५५५ इमील ५५६
 स्मील ५५७ इमील ५५८ निमेषणे । निमेषणं सङ्कोचः । द्वितीयस्ता-
 लव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः । पील ५५९ प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो
 रोधनम् । खोल ५६० वर्णे । निनील । शील ५६१ समाधौ । शीलति ।
 कील ५६२ बन्धने । कूल ५६३ आवरणे । शूल ५६४ रजायां सङ्घोषे
 च । तूल ५६५ निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणम् । तच्चान्तर्गतस्य
 बहिर्निस्सारणम् । तुतूल । पूल ५६६ सङ्घाते मूल ५६७ प्रतिष्ठायाम् ।
 फल ५६८ निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः । चुल्ल ५६९ भावकरणे । भाव-
 करणमभिप्रायाविष्कारः । फुल्ल ५७० विकासने चिल्ल ५७१ शैथिल्ये
 भावकरणे च । तिल ५७२ गतौ । तेलति । तिल्ल ५७३ इत्येके ।
 तिल्लति । वेल् ५७४ चेल् ५७५ वेल् ५७६ खेल् ५७७ दवेल् ५७८
 वेल् ५७९ चलने । पञ्च ऋदितः षष्ठो लोपधः । पेल् ५८० फेल् ५८१
 शेल् ५८२ गतौ । पेल् ५८३ इत्येके । खल ५८४ सञ्चलने । चस्खाल-
 ल । अस्खालीत् । खल ५८५ सञ्चये । गल ५८६ अदने । गलति ।
 अगालीत् । षल ५८७ गतौ । सलति । दल ५८८ विशरणे । श्वल
 ५८९ श्वल् ५९० आशुगमने । शश्वाल । अश्वालीत् । शश्वल्ल ।
 अश्वल्लीत् । खोल् ५९१ खोर्क ५९२ गतिप्रतिघाते । खोलति । खोरति ।

घोर्क ५९३ गतिचातुर्ये । धोरति । त्सर ५९४ छद्मगती । तत्सार ।
 अत्सारीत् । क्मर ५९५ हूर्च्छने । चक्मार । अम्र ५९६ वम्र ५९७
 मम्र ५९८ चर ५९९ गत्यर्थाः । चरतिर्भक्षणेऽपि । अम्रति । आनम्र ।
 मा भवानभ्रीत्, अङ्गान्त्यरेफस्यातः समीपत्वाभावात्त वृद्धिः । षि
 ६०० निरसने 'षिबुक्लमु'-(सू. २३२०) इति दीर्घः, षीवति । अत्य
 द्वितीयस्थकारष्ठकारो वेति वृत्तिः । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः ।
 तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः । 'हलि च' (सू. ३५४) इति दीर्घः, षीव्या-
 त् । जि ६०१ जये । अयमजन्तेषु पठितुं युक्तः । जय उत्कर्षप्राप्तिः ।
 अकर्मकोऽयम् । जयति ।

२३३१ । सन्लिटोर्जेः ७।३।५७ । जयतेः सन्लिटिनिमित्तो षो
 ऽभ्यासस्ततः परस्य कुत्वं स्यात् । जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जि-
 गयिथ-जिगेथ । जिगाय-जिगाय । जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जी-
 यात् । अजैषीत् । जीव ६०२ प्राणधारणे । जिजीव । पीव ६०३ मी-
 ६०४ तीव ६०५ णीव ६०६ स्थौल्ये । पिपीव । मिमीव । तितीव ।
 निनीव । ळीवु ६०७ क्षेवु ६०८ निरसने । उर्वी ६०९ तुर्वी ६१० धुर्वी
 ६११ दुर्वी ६१२ धुर्वी ६१३ हिंसार्थाः । ऊर्वाञ्चकार । 'उपधायाब्र'
 (सू. २२६५) इति दीर्घः । तुतूर्व । गुर्वी ६१४ उद्यमने । गूर्वति । तु-
 गूर्व । सुर्वी ६१५ वन्धने । पुर्व ६१६ पर्व ६१७ मर्व ६१८ पूरणे । चर्व
 ६१९ अदने । भर्व ६२० हिंसायाम् । कर्व ६२१ खर्व ६२२ गर्व ६२३
 दर्पे । अर्व ६२४ शर्व ६२५ षर्व ६२६ हिंसायाम् । आनर्व ।
 शर्वति । सर्वति । इवि ६२७ व्याप्तौ । इन्वति । इन्वाञ्चकार । पि-
 ६२८ मिवि ६२९ णिवि ६३० सेचने । तृतीयो मूर्धन्योष्मादिरित्येके ।
 'सेवने' इति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिपिन्व । द्विवि ६३१ द्विवि ६३२

रिवि ६३३ जिवि ६३४ प्रीणनार्थाः । हिन्वति । दिन्वति ।

२३३२ । धिन्विक्कृण्वयोश्च ३।१।८० । अनयोरकारोऽन्तादेशः
स्यादुप्रत्ययश्च शब्धिषये । 'अतो लोपः' (सू० २३०८) । तस्य स्थानि-
वद्भावाच्छ्रुपगुणो न । उप्रत्ययस्य पित्सु गुणः । धिनोति । धिनुतः ।
धिन्वन्ति ।

२३३३ । लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः ६।४।१०७ । असंयोग-
पूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् म्वोः परयोः ।
धिन्वः—धिनुवः । धिन्मः—धिनुमः । मिपि तु परत्वाद् गुणः, धिनोमि ।

२३३४ । उत्तश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् ६।४।१०६ । असंयोग-
पूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेलुक् स्यात् । धिनु । नित्य-
त्वादुकारलोपात्पूर्वमाट्—धिनवाव, धिनवाम । जिन्वति । इत्यादि ।
रिवि ६३५ रवि ६३६ धवि ६३७ गत्यर्थाः । रिण्वति । रण्वति । धन्व-
ति । कृवि ६३८ हिंसाकरणयोश्च । चकाराङ्गतौ । 'कृणोति' इत्यादि
धिनोतिवत् । अयं स्वादौ च । मव ६३९ बन्धने । मवति । मेवतुः ।
मेवुः । अमवीत्—अमावीत् । अव ६४० रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यव-
गमप्रवेशश्चवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभा-
गवृद्धिषु । अवति । आव । मा भवान् अवीत् । धावु ६४१ गति-
शुद्ध्योः स्वरितेत् । धावति—धावते । दधाव—दधावे ।

अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः । धुत् ६४२ धिच् ६४३ सन्दीपन
क्लेशनजीवनेषु । धुत्ते । दुधुक्षे । धिच्ते । दिधिच्ते । वृत् ६४४ वरणे ।
वृत्ते । ववृक्षे । शिच् ६४५ विद्योपादाने । शिच्ते । मिच् ६४६ मिच्चा-
यामलामे लामे च । मिच्ते । क्लेश ६४७ अव्यक्तायां वाचि । 'वाधने'
इति दुर्गः । क्लेशते । चिक्लेशे । दच् ६४८ वृद्धौ स्त्रीप्रार्थने च । दच्ते ।

ददत्ते । दीक्ष ६४९ मौण्डयेज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । दीक्षते । दिक्षे । ईक्ष ६५० दर्शने । ईक्षाम्नाम् । ईष ६५१ गतिर्हिसादर्शनेषु । ईषाम्नाम् । भाष ६५२ व्यक्तायां वाचि । भाषते । वर्ष ६५३ स्नेहने । दन्त्योष्ठयादिः । ववर्षे । गेषृ ६५४ अन्विच्छायाम् । ग्लेषृ ६५५ इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणम् । जिनेषे । पेष्टृ ६५६ प्रयत्ने । पेष्टे । जेषृ ६५७ णेषृ ६५८ एष्टृ ६५९ प्रेषृ ६६० गतौ । जेषते । नेषते । पषाम्नाम् । पिप्रेषे । रेष्टृ ६६१ हेष्टृ ६६२ हेष्टृ ६६३ अव्यक्ते शब्दे । आद्यो वृक्षशब्दे । ततो द्वौ अश्वशब्दे । रेषते । हेषते । हेषते । काष्ट ६६४ शब्दकुत्सायाम् । कासाम्नाम् । भासृ ६६५ दीप्तौ । वभासे । णासृ ६६६ रासृ ६६७ शब्दे । नासते । प्रणासते । णस ६६८ कौल्ये । नसते । भ्यस ६६९ भये । भ्यसते । वभ्यसे । आङः शसि ६७० इच्छायाम् । आशंसते । आशशंसते । ग्रसु ६७१ ग्लसु ६७२ अदने । जग्रसे । जगलसे । ईह ६७३ चेष्टायाम् । ईहाम्नाम् । वहि ६७४ मरि ६७५ वृद्धौ । वहते । ववहे । मंहते । अहि ६७६ गतौ । अंहते । आनंहते । गर्ह ६७७ गल्ह ६७८ कुत्सायाम् । जगर्हे । जगल्हे । वरह ६७९ वल्ह ६८० प्राधान्ये । ओष्ठयादी । वर्ह ६८१ वल्ह ६८२ परिभाषणर्हिसाच्छादनेषु । दन्त्योष्ठयादी । केचित्तु पूर्वयोर्दन्त्योष्ठयादित्माननयोरोष्ठयादिनां चाहुः । प्लिह ६८३ गतौ । पिप्लिहे । वेह ६८४ जेह ६८५ बाह ६८६ प्रयत्ने । आद्यो दन्त्योष्ठयादिः । अन्त्यः कैवलोष्ठयादिः । उभावप्योष्ठयादी ६८७ इत्येके । दन्त्योष्ठयादी ६८८ इत्यपरे । जेहतिर्गत्यर्थोऽपि । ववाहे । द्राह ६८९ निद्राक्षये । निह्ये इत्येके । काशृ ६९० दौप्तौ । चकाशे । ऊह ६९१ वितर्के । ऊहाम्नाम् । गाहू ६९२ विलोडने । गाहते । जगाहे । जगाहिषे । जघाक्षे । जगाहिषे

अगाहिध्वे-जघाढ्वे । गाहिता ।

२३३५ । ढो ढे लोपः ८।३।१३ । ढस्य लोपः स्याद्धे परे ।
गाढा । गाहिष्यते—घाक्ष्यते । गाहिपीष्ट—घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट—अगाढ ।
अघाक्षाताम् । अघाक्षत । अगाढाः । अघाढ्वम् । अघाक्षि । गृह् ६९३
ग्रहणे । गर्हते जगृहे । *५४५ ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्व-
विप्रतिपेधेन* । जगृहिषे-जघृक्षे । जघृढ्वे । गर्हिता-गर्ढा । गर्हि-
ष्यते-घर्क्ष्यते । गर्हिपीष्ट-घृक्षीष्ट । लुङि-अगर्हिष्ट । इडभावे—

२३३६ । शल इगुपधादनिटः कसः ३।१।४६ । इगुपधो यः
शलन्तस्तस्मादनिटश्चलेः कसादेशः स्यात् । अघृक्षत ।

२३३७ । कसस्याचि ७।३।७२ । अजादौ तङि कसस्य लोपः
स्यात् । 'अलोऽन्यस्य' (सू. ४२), अघृक्षाताम् । अघृक्षन्त । ग्लह ६९४
च । ग्लहते । घुपि ६९५ कान्तिकरणे । घुपते । जुघुषे । केचित्
ष ६९६ इत्यदुपधं पठन्ति ।

अथार्हत्यन्ताः परस्मैपदिनः । धुषिर् ६९७ अविशब्दने ।
विशब्दनं प्रतिज्ञानं, ततोऽन्यस्मिन्नर्थं इत्येके । 'शब्दे' इत्यन्ये पेटुः ।
घोषति । जुघोष घोषिता । इरित्वादङ् वा, अघुषत्-अघोषीत् । अक्ष
६९८ व्याप्तौ ।

२३३८ । अक्षोऽन्यतरस्याम् ३।१।७६ । अक्षो वा इनुप्रत्ययः
धात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे । पक्षे शप् । अक्षणीति, अक्षणुतः, अक्षणु-
वन्ति,—अक्षति, अक्षतः, अक्षन्ति । आनक्ष । आनक्षित्य-आनष्ट ।
अक्षिता-अष्टा । अक्षिष्यति । 'स्कोः' (सू. ३८०) इति कलोपः । 'षढोः
कः सि' (सू. २९५), अक्षयति । अक्षणोतु । अक्षणुहि । अक्षणवानि ।
अक्षणीत् । अक्षणवम् । अक्षणुयात् । अक्षणुयुः । अक्षयात् । ऊदित्वा-

द्वेष्ट, 'नेष्टि' (स. २२६८), मा भवान् अक्षीत् । अक्षिष्टाम् । अक्षिष्टः ।
इडभावे तु-मा भवान्-आक्षीत् । आक्षाम्, आक्षुः । तच्च १९९ तत्
७०० तनूकरणे ।

२३३९ । तनूकरणे तक्षः ३।१।७६ । श्नुः स्याद्वा शन्विषे ।
तक्ष्णोति-तक्षति वा काष्ठम् । ततक्षिथ-ततष्ठ । अतक्षीत्, अतक्षिष्टम्-
अताक्षीत्, अताष्टाम् । तनूकरणे किम् ? वाग्भिः सन्तक्षति । मत्त-
तीत्यर्थः । उच्च ७०१ सेचने । उच्चाब्जकार । रक्ष ७०२ पालने । रि-
७०३ चुम्बने । प्रणिक्षति । तृक्ष ७०४ घृक्ष ७०५ यक्ष ७०६ गत्रौ ।
तृक्षति । स्तृक्षति । नक्षति । वक्ष ७०७ रोषे । 'सङ्घाते' इत्येके ।
मृक्ष ७०८ सङ्घाते । अक्ष ७०९ इत्येके । तक्ष ७१० त्वचने । त्वच-
संवरणं त्वचो ग्रहणं च । पक्ष ७११ परिग्रहे इत्येके । सूक्ष् ७१२
आदरे । सुषूक्ष् । 'अनादरे' इति तु काचित्कोऽपपाठः । 'अवज्ञावे-
लनमसूक्ष्णम्' इत्यमरः । काक्षि ७१३ वाक्षि ७१४ माक्षि ७१५
काङ्क्षायाम् । द्राक्षि ७१६ ध्राक्षि ७१७ ध्वाक्षि ७१८ घोरवाक्षिते च ।
चूष ७१९ पाने । चुचूष । तूष ७२० तुष्टौ । पूष ७२१ वृद्धौ । सू-
७२२ स्तेये । लूष ७२३ रूष ७२४ भूषायाम् । शूष ७२५ प्रसवे ।
प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । तालव्योष्मादिः । यूष ७२६ हिंसायाम् । जू-
७२७ च । भूष ७२८ अलङ्कारे । भूषति । ऊष ७२९ रुजायाम् ।
ऊषाञ्चकार । ईष ७३० उच्छे । कष ७३१ खष ७३२ शिष ७३३ अ-
७३४ झष ७३५ शष ७३६ वष ७३७ मष ७३८ रुष ७३९ ति-
७४० हिंसार्थाः । तृतीयषष्ठौ तालव्योष्मादी । सप्तमो दन्त्योष्ठ्यादि ।
चक्राप । चखाष । शिक्तेष । शिशेषिथ । श्रेष्टा । कसः, अशिक्तेष ।
अशेक्ष्यत् । जेषतुः । जझषतुः । शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ।

२३४० । तीषसहलुभरुषरिषः ७।२।४८ । इच्छत्यादेः परस्य सादेरार्धधातुकस्येड् वा स्यात् । रोषिता-रोष्टा । रोषिष्यति । रेषिता-रेष्टा । रेषिष्यति । भष ७४१ भर्त्सने । इह भर्त्सनं श्रवः । भषति । वमाष । उष ७४२ दाहे । ओषति ।

२३४१ । उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ३।१।३८ । एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ । जिषु ७४३ विषु ७४४ मिषु ७४५ सेचने । जिजेष । क्रादिनिधमादिट्, विपे षिथ । विविषिव । वेष्टा । वेद्यति । अविक्षत् । पुष ७४६ पुष्टौ । पोषति । पोषिता । पोषिष्यति । आपोषीत्, अनिट्केषु 'पुष्य' इति श्यना निर्देशादयं सेट्, अतो न क्सः । अङ्विधौ दैवादिकस्य ग्रहणाच्चाङ् । श्रिषु ७४७ श्लिषु ७४८ प्रुषु ७४९ प्लुषु ७५० दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता । श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट्, अनिट्सु दैवादिकस्यैव ग्रहणम् इति कैयटादयः । यस्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तं, तत्स्वोक्तिविरोधाद् ग्रन्थान्तरविरोधाच्चोपेत्यम् । पुप्रोष । पुप्लोष । पृषु ७५१ वृषु ७५२ मृषु ७५३ सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासंक्लेशनयोश्च । पर्पति । पपर्व । पृष्यात् । षु ७५४ सङ्घर्षे । हृषु ७५५ अलीके । तुस ७५६ हस ७५७ हश ७५८ रस ७५९ शब्दे । तुतोस । जहास । जह्लास । ररास । लस ७६० श्लेषणक्रीडनयोः । घस्त्व ७६१ अदने । अर्थं न सार्वत्रिकः, 'लिट्-यन्यतरस्याम्' (सू. २४२६) इत्यदेर्घस्लादेशविधानात् । ततश्च यत्र लिङ्गं वचनं वाऽस्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लटिस्तरणमङि । अनिट्कारिकासु पाठो वलाद्यार्धधातुके । क्मरचि तु विशिष्योपादानम् । घसति । घस्ता ।

२३४२ । सः स्यार्धधातुके ७।४।४९ । सस्य तः स्यात्सात्त
धातुके । घत्स्यति । घसतु । अघसत् । घसेत् । लिङ्गाद्यभावादानि
स्याप्रयोगः ।

२३४३ । पुषादिद्युताद्यलृदितः परस्मैपदेषु ३।१।५२ । सति
करणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्जेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अच
जर्ज ७६२ चर्च ७६३ शर्म ७६४ परिभाषणहिंसातर्जनेषु । ति
७६५ पेसृ ७६६ गतौ । पिपिसतुः । पिपेसतुः । हसे ७६७ हसे
पदिस्त्वान्न वृद्धिः, अहसीत् । णिञ् ७६८ समाधौ । तालव्योष्मान्तः
प्रणेशति । मिश्र ७६९ मश्र ७७० शब्दे रोपकृते च । तालव्योष्मा
शव ७७१ गतौ । दन्त्योष्ठयान्तस्तालव्योष्मादिः । शवति । अशवी
अशवीत् । शश ७७२ प्लुतगतौ । तालव्योष्माद्यन्तः । शशाश । शेश
शेशुः । शेशिथ । शसु ७७३ हिंसायाम् । दन्त्योष्मान्तः । 'न शसद
सू.२.२६३) इत्येत्वं न, शशसतुः, शशसुः, शशसिथ । शंसु ७७
स्तुतौ । अयं दुर्गतावपीतिदुर्गः । 'नृशंसो धातुकः क्रूरः' इत्यमरः
शशंस । आशिषि नलोपः, शस्यात् । चह ७७५ परिकल्कने । कल्क
शाठ्यम् । अचहीत् । मह ७७६ पूजायाम् । अहमीत् । रह ७७
त्यागे । रहि ७७८ गतौ । रंहति । रंहात् । दृह ७७९ दृहि ७८० दृ
७८१ दृहि ७८२ दृद्धौ । दहति । ददहं । ददृहतुः । दृंहति । बहति
बृंहति । 'बृहि' शब्दे च । 'बृंहितं करिगर्जितम्' इत्यमरः । बृहिर् ७८३
इत्येके । अबृहत-अबहौत् । तुहिर् ७८४ दुहिर् ७८५ उहिर् ७८६
अर्दने । तोहसि । तुतोह । अतुहत-प्रतोहीत् । दोहति । अदुहत-
अदोहीत् । अनिट्कारिकास्त्रस्य दुहेर्ग्रहणं नेच्छन्ति । ओहति ।
उवोह । ऊहतुः । ओहिता । मा भवान् उहत । औहीत् । अहं ७८८

पूजयाम् । आनई । अथ कृपू पर्यन्ता अनुदात्तेतः । घुत ७८८
दीक्षी । घोतते ।

२३४४ । घुतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् ७।४।६७ । अनयोर
भ्यासस्य सम्प्रसारणं स्यात् । दिद्युते । दिद्युताते । घोतिता ।

२३४५ । घुङ्गयो लुङि १।३।९१ । घुतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं-
वा स्यात् । 'पुषादि' (सू. २३४३) सूत्रेण परस्मैपदे अङ्, अद्युतत्-
अघोतिष्ट । शिवता ७८९ वर्णे । श्वेतते । शिञ्जिते । अश्वितत्-अश्वे-
तिष्ट । जिमिदा ७९० स्नेहने । मेदते ।

२३४६ । मिदेर्गुणः ७।३।८२ । मिदेरिको गुणः स्यादित्संज्ञकश-
कारादौ प्रत्यये । एशः आदिशिस्वाभावान्नानेन गुणः, मिमिदे । अमिदत्-
अमेदिष्ट । निध्विदा ७९१ स्नेहनमोचनयोः । 'मोहनयोः, इत्येके । स्वे-
दते । अस्विदत्-अस्वेदिष्ट । निच्विदा ७९२ च इत्येके । अच्विदत्-
अच्वेदिष्ट । रुच ७९३ दीप्तावभिप्रीतौ च । रोचते सूर्यः । हरये रोचते
भक्तिः । अरुचत्-अरोचिष्ट । घुट ७९४ परिवर्तने । घोटते । जुघुटे ।
अघुटत्-अघोटिष्ट । रुट ७९५ लुट ७९६ लुठ ७९७ प्रतिघाते । अरुटत्-
अरोटिष्ट । शुभ ७९८ दीप्तौ । लुभ ७९९ सञ्चलने । एभ ८०० तुभ
८०१ हिंसायाम् । आघोऽभावेऽपि । 'नभन्तामन्यके समे' । मा
भूवन्नन्यके सर्वे' इति निरुक्तम् । अनभत्-अनभिष्ट । अतुभत्-
अतोभिष्ट । इमौ दिवादी क्रयादी च । संसु ८०२ ध्वंसु ८०३ अंसु
८०४ अवसंसने । ध्वंसु गतौ च । अङि न लोपः, असंसत्-असंसिष्ट ।
'नास्रसत्करिणां ग्रैवम्' इति रघुकाव्ये । अंसु ८०५ इत्यपि
केचित्पेठुः । अत्र तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । 'मृशु अंशु अधः-
पतने' इति दिवादौ स्रन्शु ८०६ विश्वासे । अस्रभत्-अस्रन्मिष्ट ।

दन्त्यादिरयम् । तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः । वृत् ८०७. वर्ते
वर्तते । ववृते ।

२३४७ । वृद्धयः स्यसनोः १।३।९२ । वृतादिभ्यः परस्मैपदे
स्यात्स्ये सनि च ।

२३४८ । न वृद्धयश्चतुर्भ्यः ७।२।५६ । एभ्यः सकारादेशात्
कस्येण स्यात्तडानयोरभावे । वत्स्यति—वर्तिष्यते । अवृत्तत्—अवर्तिष्यते
अवत्स्यत्—अवर्तिष्यत । वृधु ८०८ वृद्धौ । शृधु ८०९ शब्द
याम् । इमौ वृत्तवत् । स्यन्दू ८१० प्रस्रवणे । स्यन्दते । सस्यने
सस्यन्दिषे—सस्यन्स्ते । सस्यन्दिष्वे—सस्यन्द्स्वे । स्यन्दिता—स्यन्ता
'वृद्धयः स्यसनोः' (सू. २३४७) इति परस्मैपदे कृते ऊदिल्लक्षणमन्त
मपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यात् 'न वृद्धयः—' (सू. २३४८)
इति निषेधः, स्यन्त्स्यति—स्यन्दिष्यते—स्यन्त्स्यते । स्यन्दिषी-
स्यन्त्सीष्ट । 'द्युद्धयो लुङि' (सू. २३४५) इति परस्मैपदपक्षे अङ्, क
पः, अस्यदत्—अस्यन्दिष्ट—अस्यन्त । अस्यन्त्साताम् । अस्यन्त
अस्यन्त्स्यत्—अस्यन्दिष्यत—अस्यन्त्स्यत ।

२३४९ । अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु ८।३।११
एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षो वा स्यात् । अनु
न्दते—अनुस्यन्दते वा जलम् । 'अप्राणिषु' किम् ? अनुस्यन्दते इती
'अप्राणिषु' इति पर्युदासात् 'मत्स्योदके अनुष्यन्दते' इत्यत्रापि
षत्वं भवत्येव । 'प्राणिषु न' इत्युक्तौ तु न स्यात् । कृपू ८११ सामर्थ्ये
२३५० । कृपो रो लः ८।२।१८ । 'कृप-उः' इति छेदः । 'कृ'
इति लुप्तषष्ठीकम् । तच्चावर्तते । कृपो यो रेफस्तस्य लः स्यात् ।
कृपेर्लकारस्यावयवो यो रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात् । कृपो

कल्पे । चकल्पपिबे—चकल्पप्ते । इत्यादि स्यन्दिवत् ।

२३५१ । लुटि च कल्पः १।३।९३ । लुटि स्यसनोश्च कल्पेः परस्मैपदं वा स्यात् ।

२३५२ । तासि च कल्पः ७।२।६० । कल्पेः परस्य तासेः सका-
रादेरार्धधातुकस्थ चेन्न स्यात्तज्जनयोरभावे । कल्तासि । कल्तास्थः—
कल्पितासे—कल्तासे । कल्पस्यति । कल्पिष्यते—कल्पस्यते—कल्पिषीष्ट-
कल्प्सीष्ट । अकल्पपत्—अकल्पिष्ट—अकल्पत् । अकल्पस्यत्—अकल्पिष्यत्
अकल्पस्यत । वृत् । वृत्तः सम्पूर्णो द्युतादिर्वृतादिश्चेत्यर्थः । अथ त्वर-
त्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः पित्तश्च । घट ८१२ चेष्टायाम् । घटते ।
जघटे । 'घटादयो मितः' इति वक्ष्यमाणेन मितसंज्ञा । तत्फलन्तु यौ
'मितां ह्रस्वः' (सू. २५६८०) इति 'चिण्णमुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम्'
(सू. २७६२) इति च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति । कथं तर्हि 'कम-
त्वनोद्धटनं कुर्वते ये'

'प्रविघाटयिता समुत्पतन्ह्रिदश्वः कमलाकरानिव' ।

इत्यादि ? शृणु, 'घट सङ्घाते' इति चौरादिकस्येदम् । न च
तस्यैवार्थविशेषे मित्वार्थमनुवादोऽयमिति वाच्यम्, 'नान्ये मितोऽ-
हेतौ' (ग) इति निषेधात् । 'अहेतौ स्वाथं णिचि (ग) ज्ञपादिपञ्च-
कन्यतिरिक्ताश्चुरादयो मितो नेत्यर्थः । व्यथ ८१३ भयसञ्चलनयोः ।
व्यथते ।

२३५३ । व्यथो लिटि ७।३।६८ । व्यथोऽभ्यासस्य सम्प्रसारणं
स्याल्लिटि । हलादिशेषापवादः । यस्य हलादिशेषेण निवृत्तिः । विव्य-
थे । प्रथ ८१४ प्रख्याने । पप्रथे । प्रस ८१५ विस्तारे । पप्रसे ।
प्रद ८१६ मर्दने । स्वद ८१७ स्वदने । स्वदनं विद्रावणम् । क्षिजि

८१८ गतिदानयोः । मित्रसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि 'चिण्यमुतोः-
 (सू. २७६२) इति दीर्घविकल्पः, अक्षजि—अक्षाजि, क्षजं क्षज-
 क्षज क्षजम् । दक्ष ८१९ गतिर्हिसनयोः । योऽयं वृद्धिशैप्रयोः
 तेऽसु पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्रार्थोऽनुवादः । क्रप ८२० कृप
 गतौ च । कदि ८२१ क्रदि ८२२ क्लदि ८२३ वैकल्ये । वैक-
 ल्येके । त्रयोऽप्यनिदितः ८२४ इति नन्दी । इदितः इति स्वामी
 कदिक्रदौ इदितौ, क्रद ८२५ क्लद ८२६ इति चानिदितौ इति मैत्रेयः
 कदिक्रदिक्लदीनामाह्वानरोदनयोः परस्मैपदिपूक्तानां पुनरिह पाठो
 मित्रार्थ आत्मनेपदार्थश्च । जित्वरा ८२७ सम्भ्रमे । 'घटादयः पितृ-
 (ग) । पितृवादङ् कृत्सु वक्ष्यते ।

अथ फणान्ताः परस्मैपदिनः । ज्वर ८२८ रोगे । ज्वरति
 जज्वार । गड ८२९ सेचने । गडति । जगाड । हेड ८३० वेष्टने । 'हि-
 अनादरे' इत्यात्मनेपदिषु गतः । स एवोत्सृष्टानुबन्धोऽनूद्यते अर्थविशेषे
 मित्रार्थम् । परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मदङ्
 अनुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदम् । हेडति । जिहेड । हिडयति । अहिडि-
 अहीडि । अनादरे तु—हेडयति । बट ८३१ भट ८३२ परिभाषणे । 'ब-
 वेष्टने (धा० ३०९) 'भट भृतौ' (धा० ३१६) इति पठितयोः परिभाषणे
 मित्रार्थोऽनुवादः । णट ८३३ नृत्तौ । इत्थमेव पूर्वमपि पठितम् ।
 तत्रायं विवेकः । पूर्वं पठितस्य नाट्यमर्थः । यत्कारिषु नटव्यपदेशः ।
 वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम् । घटादौ तु नृत्तं नृत्यं चार्थः । यत्कारिषु
 नर्तकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयो नृत्यम् । गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तम् । के-
 चित्तु घटादौ 'णट नतौ' इति पठन्ति । गतौ इत्यन्ये । णोपदेशपर्युक्त-
 सवाक्ये भाष्यकृता 'नाटि' इति दीर्घपाठादुदादिर्णोपदेश एव । एक ८३४

प्रतीघाते । स्तकति । चक ८३५ वृत्तौ । वृत्तिप्रतीघातयोः पूर्वं पठितस्य
 वृत्तिमात्रे मित्रार्थोऽनुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदिष्वनु-
 वादात्परस्मैपदम् । कखे ८३६ हसने । एदित्वान्न वृद्धिः, अकखीत् ।
 तो ८३७ शङ्कायाम् । लगे ८३८ सङ्गे । छगे ८३९ ह्रगे ८४० षगे
 ८४१ एगे ८४२ संवरणे । कगे ८४३ नोच्यते । 'अस्यायमर्थः' इति
 विशिष्य नोच्यते, क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थत्वादित्यन्ये । अक
 ८४४ अग ८४५ कुटिलायां गतौ । कण ८४६ रण ८४७ गतौ । चका-
 ण । रराण । चण ८४८ शण ८४९ अण ८५० दाने च । शण गतौ
 इत्यन्ये । अथ ८५१ इलथ ८५२ क्रथ ८५३ क्लथ ८५४ हिसार्थाः ।
 'वासिनिप्रहण'—(सू. ६१८) इति सूत्रे 'क्राथ' इति मित्र्वेऽपि वृद्धिनि-
 पात्यते । क्राथयति । मित्र्वन्तु निपातनात्परत्वात् 'विष्णुमुलोः'—
 (सू. २७६२) इति दीर्घे चारितार्थम् । अक्रथि—अक्राथि । क्रथं क्रथम्—
 क्रथं क्रथम् । वन ८५५ च । हिसायाम् इति शेषः । वनु ८५६ च
 नोच्यते । वनु इत्यपूर्वं एवायं धातुर्न तु तानादिकस्यानुवादः, उदि-
 त्करणसामर्थ्यात् । तेन क्रियासामान्ये 'वनति' इत्यादि । प्रवनयति ।
 अनुपसृष्टस्य तु मित्र्वविकल्पो वक्ष्यते । ज्वल ८५७ दीप्तौ । एप्रत्य-
 यार्थं पठिष्यमाण एवायं मित्र्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति । हल ८५८
 हल ८५९ चलने । प्रहलयति । प्रहलयति । स्मृ ८६० आद्ध्याने ।
 चिन्तायां पठिष्यमाणस्य आध्याने मित्र्वार्थोऽनुवादः । आद्ध्यानमुत्क-
 णपूर्वकं स्मरणम् । दृ ८६१ भये । 'दृ विदारणे' इति क्रयादेरयं
 मित्र्वार्थोऽनुवादः । दृणन्तं भ्रेरयति दरयति । भयादन्यत्र दारयति ।
 'भात्वन्तरमेवेदम्' इति मते तु 'दरति' इत्यादि । कांचद् घटादौ 'अ-
 त्स्मृदृत्वर'—(सू. २५६६) इति सूत्रे च 'द' इति दीर्घस्थाने ह्रस्वं

पठन्ति । तन्न इति माधवः । नृ ८६२ नये । क्रथादिषु पठिष्यमाणस्य
 नुवादः । नयादन्यत्र नारयति । आ ८६३ पाके 'अ' इति कृतात्सरे
 'आ' इत्यादादिकस्य च सामान्येनानुकरणम् । 'लुग्विकरणां लुग्वि-
 करणयोरलुग्विकरणस्य' (प. ९१) लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रति-
 पदोक्तस्यैव ग्रहणम् (प. ११४) इति परिभाषाभ्याम् । अपयति
 विकलेदयति इत्यर्थः । पाकादन्यत्र आपयति । स्वेदयति इत्यर्थः ।
 मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ८६४ । निशामनं चाक्षुपज्ञानम् इति
 माधवः । ज्ञापनमात्रम् इत्यन्ये । 'निशानेषु' इति पाठान्तरम् । नि-
 शानं तीक्ष्णीकरणम् । एष्वेवार्थेषु जानातिमिति । 'ज्ञप मिच्च' इति
 चुरादौ । ज्ञापनं मारणादिकं च तस्यार्थः । कथं विज्ञापना मते
 सिद्धिमेति इति, तज्ज्ञापयत्याचार्यः इति च ? शृणु, माधवमते अक्ष-
 क्षुपज्ञाने मित्त्वाभावात् । 'ज्ञापनमात्रे' मित्त्वम् इति मते तु 'ज्ञा-
 योगे' इति चौरादिकस्य, धातूनामनेकार्थत्वात् । 'निशानेषु' इति
 पठतां हरदत्तादीनां मते तु न काऽप्यनुपपत्तिः । कम्पने चलिः ८६५
 'चल कल्पने' इति ज्वलादिः । चलयति शाखाम् । कम्पनादन्यत्र तु
 शीलं चालयति । अन्यथा करोतीत्यर्थः । 'हरतीत्यर्थः' इति स्वा-
 सूत्रं चालयति । क्षिपति इत्यर्थः । छदिर् ८६६ ऊर्जने । 'छद अप-
 रणे' इति चौरादिकस्य स्वार्थे णिजभावे मित्त्वार्थोऽयमनुवादः । अने-
 कार्थत्वादूर्जेरर्थे वृत्तिः । छदन्तं प्रयुङ्क्ते छदयति । 'बलवन्तं प्रा-
 वन्तं वा करोति' इत्यर्थः । अन्यत्र छादयति । अपवारयन्तं प्रयुङ्क्ते
 इत्यर्थः । स्वार्थे णिचि तु छादयति । 'बलीभवति, प्राणीभवति अ-
 वारयति वा' इत्यर्थः । जिहोन्मथने लङिः ८६७ । 'लङ विलासे' इति
 पठितस्य मित्त्वाथऽनुवादः । उन्मथनं क्षोभणम् । जिह्वाशब्देन पठि-

तपुस्वः । लडयति जिह्वाम् । तृतीयात्तपुस्वो वा । लडयति जिह्वया ।
 अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लडयते । समाहारद्वन्द्वोऽयम् । लड-
 यति शत्रुम् । लडयति दधि । अन्यत्र लाडयति पुत्रम् । मदी ८६८
 हर्षग्लेपनयोः । ग्लेपनं दैन्यम् । दैवादिकस्य मित्त्वार्थोऽयमनुवादः ।
 'मदयति हर्षयति ग्लेपयति वा' इत्यर्थः । अन्यत्र मादयति । 'चित्त-
 विकारमुत्पादयति' इत्यर्थः । ध्वन ८६९ शब्दे । भाव्ययं मित्त्वार्थ-
 मनुचते । ध्वनयति घण्टाम् । अन्यत्र ध्वानयति । 'अस्पष्टाक्षरमुच्चा-
 रयति' इत्यर्थः । अत्र भोजः—'दलि ८७० वलि ८७१ स्खलि ८७२
 रणि ध्वनि त्रपि ८७३ क्षपयश्च ८७४' इति षपाठ । तत्र 'ध्वनिरणी'
 उदाहृतौ । 'दल विशरणे' 'वल संवरणे' 'स्खल सञ्चलने' 'त्रपूष् लज्जा-
 याम्' इति गताः । तेषां णौ दलयति । वलयति । स्खलयति । त्रप-
 यति । 'क्षै क्षये' इति वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य पुका निर्देशः । क्षप-
 यति । स्वन ८७५ अवतंसने । 'शब्दे' इति पठिष्यमाणस्यानुवादः ।
 स्वनयति । अन्यत्र स्वानयति । 'घटादयो मितः' (ग.) । मित्संज्ञा
 इत्यर्थः । 'जनीजृक्नसुरज्जोऽमन्ताश्च (ग.) । 'मितः' इत्यनुवर्तते ।
 'जृष्' इति पितृनिर्देशाज्जीयतेग्रहणम् । जृणतेस्तु जारयति । केचित्तु
 'जनी जृ षणसु—' इति पठित्वा 'षणसु निरसने' इति दैवादिकमुदा-
 हरन्ति । 'ज्वलल्ललललनमामनुपसर्गाद्वा' (ग.) । एषां मित्त्वं
 वा । प्राप्तविभाषेयम् । ज्वलयति—ज्वालयति । उपसृष्टे तु नित्यं मि-
 त्वम्, प्रज्वलयति । कथं तर्हि 'प्रज्वालयति' 'उन्नामयति' इति ?
 षमन्तात् 'तत्करोति—' (ग.) इति णौ । कथं 'संक्रामयति' इति ?
 'मितां ह्रस्वः' (स. २५६८) इति सूत्रे 'वा चित्तविरागे' (स. २६०६)
 इत्यतो 'वा' इत्यनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति वृत्तिकृत् ।

एतेन 'रजो विश्रामयन् राज्ञां' 'धुर्यान्विश्रामयेति सः' इत्यादि व्याख्यातम् । 'गलास्नावनुवमाञ्च' (ग.) । अनुपसर्गादिषां मित्रं वा स्यात् । आचयोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा । 'न कम्पयिष्यामाम्' (ग.) । अमन्तत्वात्प्राप्तं मित्रमेषां न स्यात् । कामयते । आमयति । चामयति । शमो ८७६ दर्शने (ग.) । शाम्यतिर्दर्शने मित्रं स्यात् । निशामयति रूपम् । अन्यत्र तु 'प्रणयिनो निशमयधूकथाः' । कथं तर्हि—

‘निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्भूततो मम’ इति ?

‘शम आलोचने’ इति चौरादिकस्य । धातूनामनेकार्थत्वाच्च वृत्तिः । शाम्यतिवत् । ‘यमो ८७७ परिवेषणे’ (ग.) । यच्छ्रुतिर्मा जनतोऽन्यत्र मित्रं स्यात् । आयामयति । द्राघयति व्यापारयति वेत्यर्थः । परिवेषणे तु ‘यमयति ब्राह्मणान्’ । भोजयतीत्यर्थः । ‘पर्यवसितं नियमयन्’ इत्यादि तु नियमवच्छब्दात् तत्करोति’ (ग) इति बोद्धव्यम् । ‘स्वदिर् ८७८ अवपरिभ्यां च’ (ग.) । मित्रं शयेव । अवस्त्रादयति । परिस्त्रादयति । ‘अपावपरिभ्यः’ इति न्यासकारः । स्वामी तु ‘न कम्पि’ (ग.) इति नञमुत्तरत्रिसूत्र्यामननुवत्यं ‘अददर्शने’ इति चिच्छेदः । यमस्तु ‘अपरिवेषणे’ मित्रमाह । तस्मै ‘पर्यवसितं नियमयन्’ इत्यादि सम्यगेव । ‘उपसृष्टस्य स्वदेशेदवादि पूर्वस्य’ इति नियमात् ‘प्रस्त्रादयति’ इत्याह । तस्मात्सूत्रद्वये उदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः फलितः । इदञ्च मतं वृत्तिन्यासादिनिषेधादुपेक्ष्यम् । फण ८७९ गतौ । ‘न’ इति निवृत्तम्, असम्भवात् । निषेधात्पूर्वमसौ न पठितः, फणादिकार्यानुरोधात् ।

२३२४ । फणां च सप्तानाम् ६।४।१२५ । एषां वा पश्चात्

सोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च । फेणुः । फेणुः । फेणिथ ।
 पफणुः । पफणुः । फणयति । 'धृत्' । घटादिः समाप्तः । फणेः
 शोभेव वृद्धित्येके । तन्मते 'फाणयति' इत्येव । राजृ ८८० दीप्तौ । स्वार-
 तेत् । राजति-राजते । रेजतुः-रराजतुः । रेजे-रराजे । 'अतः' इत्य-
 नुवृत्तावपि विधानसामर्थ्यादात् पत्वम् । डुभ्राजृ ८८१ डुभ्राशृ ८८२
 डुभ्लाशृ ८८३ दीप्तौ । अनुदात्तेतः । आजतेरिह पाठः फणादिका-
 र्थाः । पूर्वं पाठस्तु ब्रश्वादिपत्वाभावार्थः । तत्र हि राजिसाहचर्या-
 त्फणादेरेव ग्रहणम् । अजे-बभ्राजे । 'वा आश-' (सू. २३२१)
 इति श्यन्वा, आशयते-आशते । अशे-बभ्राशे । भ्लाशयते-भ्लाशते ।
 भ्लेशे-बभ्लाशे । द्वावपीमौ तालव्यान्तौ । स्यमु ८८४ स्वन ८८५
 घन ८८६ शब्दे । स्यमादयः क्षरत्यन्ताः परस्मैपदिनः । स्ये-
 तुः-सस्यमतुः । अस्यमीत् । स्येनतुः । सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्व-
 नीत्-अस्वानीत् । विध्वणति । अवध्वणति, सशब्दं मुङ्क्ते इत्यर्थः ।
 विश्व स्वनः- (सू. २२७४) इति षत्वम् । फणादयो गताः । दध्व-
 नतुः । षम ८८७ छम ८८८ अवैकल्पे । ससाम । तस्ताम । ज्वल
 ८८९ दीप्तौ । (१) अज्वालीत् । चल ८९० कम्पने । जल ८९१ घातने ।
 घातनं तैक्ष्ण्यम् । टल ८९२ ट्वल ८९३ वैकुण्ठे । छल ८९४ स्थाने ।
 हल ८९५ विलेखने । णल ८९६ गन्धे । 'बन्धने' इत्येके । पल ८९७
 गतौ । पलति । बल ८९८ प्राणने धान्यावरोधने च । बलति ।
 बेलतुः । बेलुः । पुल ८९९ महस्वे । पोलति । कुल ९०० संस्त्याने
 बन्धुपु च । संस्त्यानं सङ्घातः । बन्धुशब्देन तद्व्यापारो गृह्यते ।

(१) "अतोहरान्तस्य" (सू० २३३०) इति नित्यवृद्धिः ।

कोलति । चुकोल । शल ९०१ हुल ९०२ पल्ल ९०३ गतौ । शशात् ।
जुहोल । पपात । पेततुः । पतिता ।

२३५५ । पतः पुम् ७।४।१३ । अङि परे । अपसत् । निन्द-
(सू. २२८५) इति णत्वम्, प्रण्यपसत् । कथे ९०४ निष्ठावे
कथति । चकाय । अकथीत् । पथे ९०५ गतौ । अपथीत् । मथे ९०६
विलोढने । मेथतुः । अमथीत् । डुवम ९०७ उद्भिरणे । 'इहैव निष्ठावे
अत इत्वम्' इति सुधाकरः । ववाम । ववमतुः । वादित्वादेत्वाभ्यास
लोपौ न । भागवृत्तौ तु 'वेमतुः' इत्याद्यप्युदाहृतम्, तद्भाष्यादौ न
दृष्टम् । अमु ९०८ चलने । 'वा आश-' (सू० २३२१) इति इयन्ता
अम्यति-अमति । 'आम्यति' इति तु दिवादौ वक्ष्यते ।

२३५६ । वा जृअमुत्रसाम् ६।४।१२४ । एषामेत्वाभ्यासलोपो व
स्तः किति लिटि सेटि थलि च । अ्रेमतुः-वअ्रेमतुः । अअमीत् । अ
९०९ सञ्चलने । अचारीत् । अथ द्वावनुदात्तेतौ । षह ९१० मषे
'परिनिविभ्यः-' (सू. २२७५) इति षत्वम् । परिषहते । सेहे । सहिष
'तीषसह'- (सू० १३४०) इति वा इट् । इडभावे ङत्वषत्वष्टुत्वढलोपः

२३५७ । सहिषहोरोदवर्णस्य ६।३।११२ । अनयोरवर्णस्य
ओत्स्याङ्ढलोपे सति ।

२३५८ । सोढः ८।३।११५ । सोढ् रूपस्य सहेः सस्य षत्वं न
स्यात् । परिसोढा ।

२३५९ । सिवादीनां वाऽङ्ङ्यवायेऽपि ८।३।७१ । परिनिवि
भ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्यादङ्ङ्यवायेऽपि । पर्यषहत् ।
पर्यसहत् । रमु ९११ क्रीडायाम् । रेमे । रेमिषे । रन्ता । रंस्यते ।
रंसीष्ट । अरंस्त ।

अथ कसन्ताः परस्मैपद्धिनः । षद्ल ९१२ विशरणगत्यव-
सादनेषु ।

२३६० । पात्राध्यादास्मादाण्डशयति सति शदसादां पिब-
जिप्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यच्छधौशीयसीदाः ७।३।७८ । पादीनां
पिबादयः स्युरित्संज्ञकशकारादौ प्रत्यये परे । सीदति । ससाद । सेदतुः ।
सेदिय—ससत्थ । सत्ता । सत्स्यति । लृदित्वादङ्, असदत् ।
'सदिरप्रतेः' (सू० २२७१), निषीदति । न्यषीदत् ।

२३६१ । सदेः परस्थ लिटि ८।६।११८ । सदेरभ्यासात्परस्य
षत्वं न स्याल्लिटि । निषसाद । निषेदतुः । शद्ल ९१३ शातने । वि-
शीर्षतायामयम् । शातनं तु विषयतया निर्दिश्यते ।

२३६२ । शदेः शितः १।३।६० । शिन्नाविनोऽस्मादात्मनेपदं
स्यात् । शीयते । शशाद । शेदतुः । शेदिय—शशत्थ । शत्ता । अशदत् ।
क्रुश ९१४ आह्वाने रोदने च । क्रोशति । क्रोष्टा । च्लेः क्सः, अक्रुक्षत् ।
कुच ९१५ सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठम्भविलेखनेषु । कोचति । चुकोच ।
बुध ९१६ अवगमने । बोधति । बोधिता । बोधिष्यति । रुह ९१७ वीजजन्मनि
प्रादुर्भावे च । रोहति । रुरोह । रुरोदिय । रोढा । रोदयति । अरुद्धत् ।
कस ९१८ गतौ । अकासीत्—अकसीत् । वृत् । ज्वलादिगणः समासः ।

अथ गूढस्यन्ताः स्वरितेतः । द्विक ९१९ अव्यक्ते शब्दे । द्विकृति-
द्विकृते । अञ्चु ९२० गतौ याचने च । अञ्चति—अञ्चते । 'अञ्चु' ९२१
इत्येके । 'अचि' ९२२ इत्यपरे । डुयाचृ ९२३ याञ्चायाम् । याचति—
याचते । रेट् ९२४ परिभाषणे । रेटति—रेटते । चते ९२५ चदे ९२६
याचने । चचात—चेते । अचतीत् । चचाद—चेदे । अचदीत् । प्राथृ ९२७
पयांसी । पुप्रोथ । पुप्रोथे । मिट् ९२८ मेट् ९२९ मेधाहिंसनयोः । मिमेद-

मिमिदे, मिमेदे । 'धान्ताविमौ' ९३०, ९३१ इति स्वामी । मिमिधे ।
 'धान्तौ' ९३२, ९३३ इति न्यासः । मेधृ ९३४ सङ्गमे च । मेधति ।
 मिमेधे । णिष्ट ९३५ णेष्ट ९३६ कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेद । निनिदतुः ।
 निनेदे । शृधु ९३७ मृधु ९३८ उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्धति-
 शर्धते । शर्धिता । मर्धति—मर्धते । बुधिर् ९३९ अवबोधने । बोधति-
 बोधते । इतित्रादङ् वा, अबुधत्—अबोधीत्—अबोधिष्ट । 'दीपज्ज-
 (सू० २३२८) इति चिण्त्तु न भवति, पूर्वोत्तरसाहचर्येण दैवादिकस्यै-
 तन्न ग्रहणात् । उबुन्दिर् ९४० निशामने । निशामनं ज्ञानम् । बुन्दे-
 अबुदत्—अबुन्दीत् । वेणृ ९४१ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रया-
 णेषु । वेणति—वेणते । नान्तोऽप्ययम् । खनु ९४२ अवदारणे क-
 ति—खनते ।

२३६३ । गमहनजनखनघसां लोपः किञ्चित्स्यनङि ६।४।१८
 एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ किञ्चि, न त्वङि । चखनतुः । 'धेवि-
 षा' (सू० २३२१), खायात्—खन्यात् । चीवृ ९४३ आदानसंवरणयोः
 चिचीव—चिचीवे । चायृ ९४४ पूजानिशामनयोः । व्यय ९४५ गतौ
 अव्ययीत् । दाशृ ९४६ दाने । ददाश—ददाशे । मेवृ ९४७ गतौ
 'गतौ' इत्येके । भेषति—भेषते । भ्रेवृ ९४८ भ्रजेवृ ९४९ गतौ । भ्र-
 ९५० गतिदीप्त्यादानेषु । असति—असते । आस—आसे । अयं पान्ते
 ऽपि ९५१ । स्पश ९५२ बाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं ग्रन्थनम् । स्प-
 ति—स्पशते । लष ९५३ कान्तौ । 'वा आश—' (सू० २३२१) इति
 श्यन्वा, लभ्यति—लषति । लेषे । चष ९५४ भक्षणे । छष ९५५ छि-
 याम् । चञ्छषतुः । चच्छषे । झष ९५६ आदानसंवरणयोः । भ्र-
 ९५७ म्लक्ष ९५८ भ्रदने । 'भ्रज' ९५९ इति मैत्रेयः । दास ९६० दाने ।

गृह ९६१ माने । गुह ९६२ संवरणे ।

२३६४ । ऊदुपधाया गोहः ६।४।८९ । गुह उपधाया ऊत्स्याद्
गुणहेतावजादौ प्रत्यये । गूहति-गूहते । ऊदित्वादिङ् वा, गूहिता—
गोढा । गूहिष्यति—घोक्ष्यति । गूहेत् । गुह्यात् । अगूहीत् । इडभावे
कसः, अधुक्षत् ।

२३६५ । लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ७।३।७३ ।
एषां कसस्य लुग्वा स्यादन्त्ये तङ् । ढत्वधत्वष्ट्वढलोपनीर्घाः । अगूढ-
अधुक्षत् । 'कसस्याचि' (सू० २३३९) इत्यन्तलोपः, अधुक्षाताम् । अधु-
क्षन्त । अगुहहि—अधुक्षावहि । अधुक्षापहि ।

अथाजन्ता उभयपदिनः । श्रिञ् ९६३ सेवायाम् । अयति—
अयते । शिश्रियतुः । अयिता । 'शिश्रि—' (सू० २३१२) इति चङ्,
अशिश्रियत् । भृञ् ९६४ भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । वभर्थ ।
वभृव । वभृषे । भर्ता ।

२३६६ । ऋद्धनोः स्ये ७।२।७० । ऋनो हन्तेश्च स्यस्य इट् स्यात् ।
मरिष्यति ।

२३६७ । रिङ् शयग्लिङ्क्षु ७।४।२८ । शे यकि यादावार्धधा-
तुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात् । रीङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्या-
दीर्घो न, भ्रियात् ।

२३६८ । उश्च १।२।१२ । ऋवर्णात्परौ कलादी लिङ् तङ्परः
सिच्चेत्येतौ कितौ स्तः । मृषीष्ट । मृषीयास्ताम् । अभाषीत् । अभा-
षाम् । अभाषुः ।

२३६९ । ह्रस्वादङ्गात् ८।२।२७ । सिचो लोपः स्याज्जलि ।
अभृत । अभृषाताम् । अभरिष्यत् । ह्रञ् ९६५ हरणे । हरणं

प्रापणं, स्वीकारः, स्तेयं नाशनं च । जहर्थं । जहिव । जहिषे । जहो ।
हरिष्यति । धृञ् ९६६ धारणे । धरति । अधार्षीत् । अधृत । धौ ।
९६७ प्रापणे । निनयिथ । निनेथ । निन्यिषे ।

अथाजन्ताः परस्मपदिनः । धेट् ९६८ पाने । धयति ।

२३७० आदेच उपदेशेऽशिति ६।१।४५। उपदेशे एक-
स्य धातोरात्वं स्यात्, न तु शिति ।

२३७१ । आत औ णलः ७।१।३४। आदन्ताद्धातोर्णल औ-
रादेशः स्यात् । दधौ ।

२३७२ । आतो लोप इटि च ६।४।६४। अजाघोराघातु-
कयोः क्ङिदितोः परयोरातो लोपः स्यात् । द्वित्वात्परत्वात्तो-
प्राप्ते 'द्विर्वचनेऽचि' (सू० २२४३) इति निषेधः । द्वित्वे कृते आलोपः,
दधतुः । दधुः । दधिथ-दधाथ । दधिव । दधिम । धाता ।

२३७३ । दाधा ध्वदाप् १।१।२०। दारूपा धारूपाश्च धातवो
धुसंज्ञाः स्युः, दाप्दौ विना ।

२३७४ । एर्लिङि ६।४।६७। धुसंज्ञानां मास्थादीनां चैत्वं स्यादा-
घातुके किति लिङि । धेयात् । धेयास्ताम् । धेयासुः ।

२३७५ । विभाषा धेट्शब्दोः ३।१।४९। आभ्यां च्लेशब्द् वा
स्यात्कर्तृवाचिनि लुङि परे । 'चङि' (सू० २३१५) इति द्वित्वम्,
अदधत् । अदधताम् ।

२३७६ । विभाषा आधेट्शाच्छासः २।४।७८ एभ्यः सिचो
लुगवा स्यात्परस्मैपदे परे । अधात् । अधाताम् । अधुः ।

२३७७ । यमरमनमातां सकच ७।२।७३। यवां सकस्यादेभ्यः
सिच इट् स्यात् परस्मैपदेषु । अधासीत् । अधासिष्टाम् । अधासिष्ठुः ।

तो। ग्लै ९६९ ग्लै ९७० हर्षक्षये । हर्षक्षयो धातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ ।
। ग्लिथ—जग्लाय ।

२३७८ । घाऽन्यस्य संयोगादेः ६।४।९८। घुमास्थादेरन्यस्य
संयोगादेर्धातोरात् एत्वं वा स्यादार्धधातुके किति लिङि । ग्लायत्—
ग्लेयात् । अग्लासीत् । ग्लायति । घै ९७१ न्यक्करणे । न्यक्करणं
तिरस्कारः । द्वै ९७२ स्वप्ने । भ्रै ९७३ तृप्ती । ध्यै ९७४ चिन्तायाम् ।
रै ९७५ शब्दे । स्तयै ९७६ दृष्ट्यै ९७७ शब्दसङ्घातयोः । स्त्यायति ।
षोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम् । षोपदेशफलं तु 'तिष्ठयासति'
'अतिष्ठयपत्' इत्यत्र षत्वम् । खै ९७८ खदने । क्षै ९७९ जै ९८० वै
९८१ क्षये । क्षायति । जजौ । ससौ । साता । 'घुमास्था—' (सू०
२४६४) इत्यत्र 'विभाषा ब्राधेट्—' (सू० २३७६) इत्यत्र च स्यते-
रेव ग्रहणं, न त्वस्य । तेन पत्वसिज्जुक् न, सायात् । असासीत् । कै
९८२ गै ९८३ शब्दे । गेयात् । अगासीत् । शै ९८४ श्रै ९८५ पाके ।
पै ९८६ ओवै ९८७ शोषणे । पायात् । अपासीत् । 'घुमास्था—' (सू०
२४६४) इतीत्वं, तदपवाद 'यलिङि' (सू० २३७४) इत्येत्वं, 'गाति
स्था—' (सू० २२२३) इति सिज्जुक् च न, पारूपस्य लाक्षणिक-
त्वात् । छै ९८८ वेष्टने । स्तायति । ष्यै ९८९ वेष्टने । 'शोभायां च'
इत्येके । 'शौचे' इत्यन्ये । स्नायति । दैप् ९९० शोधने । दायति ।
अधुत्वादेस्त्वसिज्जुक् न, दायत् । अदासीत् । पा ९९१ पाने । 'प्राप्ता-
ध्मा—' (सू० २३६०) इति पिबादेशः । तस्यादन्तत्वात्प्रोपधागुणः ।
पिबति । पेयात् । अपात् । प्रा ९९२ गन्धोपादाने । जिप्रति । प्रायात्—
प्रेयात् । अप्रासीत्—अप्रात् । ध्मा ९९३ शब्दाग्निसंयोगयोः । वमति ।
घा ९९४ गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । 'स्थादिष्वभ्यासेन—' (सू० २२७७)

इति षत्वम्, अधितष्ठौ । “उपसर्गात्” (सू० २२७०) इति षत्वम्
अधिष्ठाता । स्थेयात् । म्ना ९९५ अभ्यासे । मनति । दाण् ९९४
दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् । ह्रृ ९९७ कौटिल्ये । हृति

२३७९ । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ७।४।१०। ऋदन्तस्य संयोगादेर्
ऋस्य गुणः स्याल्लिटि । किदर्थमपीदं परत्वाण्यल्पपि भवति । रा
त्वम्, उपधावृद्धिः, जहार । जहारतुः । जहृहः । जहृथ । हर्ता । ‘ऋ
नोः स्वे’ (सू० २३६६), हरिष्यति ।

२३८० । गुणोऽतिसंयोगाद्योः ७।४।२९। अर्तेः संयोगादेर्ऋ
न्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावाधंधातुके लिङि च । हर्यात् । ह्य
र्षात् । अह्वार्ष्टाम् । स्मृ ९९८ शब्दोपनापयोः । ‘स्वरतिसृति’—(सू०
२२७९) इति वेट् . सस्वरिथ—सस्वर्यः । वमयोस्तु—

२३८१ । श्र्युकः किति ७।२।११। श्रिञ एकाच उगन्ताच्च प
योगित्कितोरिण् स्यात् । परमपि स्वरत्यादिविकल्पं वाधित्वा पुस्त
त्यतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्तादिनियमान्त
मिट् । सस्वारिव । सस्वरिम । परत्वात् ‘ऋद्धनोः स्वे’ (सू० २३६६)
इति नित्यमिट्, स्वरिष्यति । स्वर्यात् । अस्वारीत् । अस्वारिष्टम्
अस्वार्षीत् । अस्वार्ष्टाम् । स्मृ ९९९ चिन्तायाम् । ह्रृ १००० संवरे
सृ १००१ गतौ । क्तादित्वान्नेट्, ससर्थ । ससृव । रिङ्, स्त्रियात्
असार्षीत् । असार्ष्टाम् ।

२३८२ । सतिशास्त्यतिभ्यश्च ३।१।५६। एभ्यश्चत्तेरङ् स्यात्
तर्ति लुङि । इह लुप्तशपा शासिना साहचर्यात् ‘सत्यर्ती’ जीहोत्यादिभ्य
वेव गृह्येते । तेन भ्वाद्योर्नाङ् । शीघ्रगतौ तु ‘पाघ्राच्मा’ (सू० २३६०)
इति शिति धौरादेशः । थावात् । ऋ १००२ गतिप्रापणयोः । ऋच्छति ।

२३८३ । ऋच्छत्यृताम् ७।४।११। तौदादिक ऋच्छेः ऋधातोः
ऋतां च गुणः स्याल्लिट् । यलि प्राग्बदुपधावृद्धिः, आर। आरतुः । आरुः।

२३८४ । हृडत्यतिव्ययतीनाम् ७।२।६६। “अद् ‘ऋ’ ‘व्येज्’
एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् । आरिथ । अर्ता । अरिष्यति । अर्यात् ।
आर्षीत् । आर्षाम् । गृ १००३ घृ १००४ सेचने । गरति । जगार ।
जगर्थ । जग्रिव । रिङ्, त्रियात् । अगाधीत् । धृ १००५ हृच्छने ।
सृ १००६ गतौ । सुस्तोथ । सुस्तुव । सूयात् । ‘णिश्चि’- (सू० २३१२)
इति चङ्, लघूपधगुणादन्तरङ्गत्वादुवङ्, असुस्तुवत् । पु १००७ प्रस-
वैश्वर्ययोः प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सुपोथ-सुषविथ । सुपुविव । सोता ।

२३८५ । स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु ७।२।७२। एभ्यः सिच
इट् स्यात्परस्मैपदेषु । असावीत् । ‘पूर्वोत्तराभ्यां जिह्वायां साहचर्यास्तु-
नोतेरेव ग्रहणम्’ इति पक्षे असौषीत् । श्रु १००८ श्रवणे ।

२३८६ । श्रुवः श्रु च ३।१।७४। श्रुवः ‘शृ’ इत्यादेशः स्यात् इनु-
प्रत्ययश्च शब्दिवषये । शपोऽपवादः । इनोङित्त्वाद्धातोर्गुणो न, शृणोति ।
शृणुतः ।

२३८७ । हुङ्नुवोः सार्वधातुके ६।४।८७। जुहोतेः इनुप्रत्यया-
न्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य चासंयोगपूर्वोवर्णस्य यण् स्यादजादौ सार्वधातुके ।
उवङोषवादः । शृण्वन्ति । शृणोमि । शृण्वः-शृणुवः । शृणमः-शृणुमः ।
शुश्रोथ । शुश्रुव । शृणु । शृण्वानि । शृणुयात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ।
श्रु १००९ स्थैर्ये । ध्रुवति । अयं कुशदी गत्यर्थोऽपि । दु १०१० द्रु
१०११ गतौ । द्रुदोथ-द्रुदविथ । द्रुदुविव । द्रुद्रोथ । द्रुद्रुव । ‘णिश्चि’-
(सू० २३१२) इति चङ्, अद्रुद्रुवत् । जि १०१२ जि १०१३ अभि-
भवे । अभिभवो न्यूनीकरणं, न्यूनीभवनं च । आद्ये सकर्मकः, शत्रूञ्-

यति । द्वितीये त्वकर्मकः, अध्ययनात् पराजयते । अध्येतुं गताजं-
त्यर्थः । 'विपराभ्यां जेः' (सू० २६८५) इति तद्ध । 'पराजेरसेः'
(सू० ५९०) इत्यपादानत्वम् ।

अथ ङीङन्ता ङितः । ङिङ् १०१४ ईषध्वसने । स्मयते । ङि-
मिये । सिमियिङ्वे—सिमियिङ्वे । गुङ् १०१५ अन्यक्ते शुधे ।
गवते । जुगुवे । गाङ् १०१६ गतौ । गाते । गाते । गाते । इट षते
कृते वृद्धिः, गै । लङ् इटि—अगे । गेत । गेयाताम् । गेरन् । गासीष्ट ।
'गाङ्कुटादिभ्यः'—(सू० २४६१) इति सूत्रे इडादेशस्यैव गाङ्
ग्रहणम्, नत्वस्य, तेनाङित्वात् 'धुमास्था'—(सू० २४६२) इतीत्वं न,
अगास्त । आदादिकोऽयमिति हरदत्तादयः । फले तु न भेदः । कुङ्
१०१७ घुङ् १०१८ उङ् १०१९ ङङ् १०२० शब्दे । अन्ये तु 'ङ्'
कुङ् खुङ् १०२१ गुङ् १०२२ घुङ् ङुङ्' इत्याहुः । कवते । चुकुवे ।
घवते । अवते । ऊवे । 'वाणादाङ्गं बलीयः' (प० ५६) इत्युवङ्, ततः
सवर्णदीर्घः, ओता । ओष्यते । ओषीष्ट । औष्ट । डवते । जुङुवे । डेता ।
च्युङ् १०२३ ज्युङ् १०२४ प्रुङ् १०२५ प्लुङ् १०२६ गतौ । क्युङ्
१०२७ इत्येके । रुङ् १०२८ गतिरेषणयोः । रेण्यं हिंसा । रुखे ।
रवितासे । धृङ् १०२९ अवध्वंसने । धरते । दध्रे । मेङ् १०३० प्रणि-
दाने । प्रणिदानं विनिमयः प्रत्यर्पणं च । प्रणिमयते, 'नेर्गद'—(सू०
२३८५) इति णत्वम्, तत्र 'धुप्रकृतिमाङ्' इति पठित्वा ङितो माप्र-
कृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात् । देङ् १०३१ रक्षणे । दयते ।

२३८८ । दयतेर्दिङि लिटि ७।४।९। 'दिग्यादेशेन द्वित्वबाधन-
मिभ्यते' इति वृत्तिः । दिग्ये ।

२३८९ । स्थाध्वोरिच्च १।२।१७। अनयोरिदादेशः स्यात् ,

तिङ् च कित्स्यात् । आदित । अदिथाः । अदिषि । इयैङ् १०३२ गतौ ।
 स्यायते । शश्ये । प्यैङ् १०३३ वृद्धौ । प्यायते । प्ये । प्याता
 ऋङ् १०३४ पालने । त्रायते । तत्रे । पूङ् १०३५ पवने । पवते ।
 शुषुवे । पविता । मूङ् १०३६ बन्धने । मवते । ङीङ् १०३७ विहाय-
 सागतौ । डयते । डिङ्ये । डयिता । तृ १०३८ प्लवनतरणयोः ।

२३९० । ऋत इद्धातोः ७।१।१००। ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य
 हस्यात् । *५४६ इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धौ विप्रतिषेधेन* । तरति ।
 'ऋच्छत्युताम्' (सू० २३८३) इति गुणः, 'तृफल—' (सू० २३०१)
 इत्येत्वम्, तेरतुः । तेरुः ।

२३९१ । वृतो वा ७।२।३८। वृङ् वृन्भ्यामृदन्ताच्चेटो दीर्घो वा
 स्यात् न तु लिटि । तरिता-तरीता । 'अलिटि' इति किम् ? तेरिथ ।
 'हलि च' (सू० ३५४) इति दीर्घः, तीर्यात् ।

२३९२ । सिचि च परस्मैपदेषु ७।२।४०। अत्र वृत इटो दीर्घो
 न । अतारिष्टाम् ।

अथाष्टावनुदात्तेतः । गुप १०३९ गोपेने । तिज १०४० निशाने ।
 मान १०४१ पूजायाम् । वध १०४२ बन्धने ।

२३९३ । गुसिज्जिह्वयः सन् ३।१।५।

२३९४ । मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ३।१।६।
 स्रवद्योक्तेभ्यः सन्स्यात्, मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च
 ५४७ गुपेर्निन्दायाम् । *५४८ तिजेः क्षमायाम्* । *५४९ कित्ते-
 र्याधिप्रतीकारे निग्रहे, अपनयने, नाशने, संशये च* । *५५० मा-
 नेर्जिज्ञासायाम्* । *५५१ बधेश्चित्तविकारे* । *५५२ दानेरार्जवे* ।
 ५५३ शानेर्निशाने । 'सनाद्यन्ताः—' (सू० २३०४) इति धातुत्वम् ।

२३९५ । सन्यङोः ६।१।९ । सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैवो
 द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः किङ्गवा
 निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतो दानशानौ स्वरितेतौ । एते नित्यं सन्नन्तः ।
 अर्थान्तरेषु त्वननुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धस्य केवलेऽचरितापेक्षा-
 त्सन्नन्तात्तङ् । धातोरित्यविहितत्वात्सनोऽत्र नार्धधातुकात्वम् । तेने-
 गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्साञ्चक्रं । तितित्तते । मीमांसते । भष्माद-
 चर्त्तम् , बीभत्सते । रभ १०४३ राभस्ये । आरभते । आरेभे । रग्वा ।
 रप्स्यते । डुलभष् १०४४ प्राप्नोति । लभते । ष्वञ्ज १०४५ परिष्वङ्गे ।

२३९६ । दंशसञ्जस्वञ्जां शपि ६।४।२५ ।

२३९७ । रञ्जेश्च ६।४।२६ । एषां शपि नलोपः । स्वजते ।
 परिष्वजते । 'अन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वा' इति
 व्याकरणान्तरम् 'देभतुः' 'सस्वजे' इति भाष्योदाहरणादेकदेश-
 नुमत्या इहाप्याश्रीयते । 'सदेः परस्य लिटि' (सू० २३६१) इति सूत्रे
 ५५४ स्वञ्जेरुपसंख्यानम् । अतोऽभ्यासात्परस्य षत्वं न । परि-
 षस्वजे-परिषस्वञ्जे । सस्वजिषे-सस्वजिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्नुते ।
 स्वजेत । स्वङ्क्तीष्ट । प्रत्यष्वङ्क्त, 'प्राक्सितात्—' (सू० २२७६) इति
 षत्वम् । परिनिविभ्यस्तु 'सिवादीनां वा—' (सू० २३५९) इति विकल्पः ।
 एतदर्थमेव 'उपसर्गात् सुनोति'—(सू० २२७०) इत्येव सिद्धे स्तुस्वञ्जो-
 'परिनिवि—' (सू० २२७५) इत्यत्र पुनरुपादानम् , पर्यष्वङ्क्त-पर्यस्-
 ङ्क्त । हृद १०४६ पुरीषोत्सर्गे । हृदते । जहृदे । हृत्ता । हृत्स्यते ।
 हृदेत । हृत्सीष्ट । अहृत्त ।

अथ परस्मैपदिनः जिष्विदा । १०४७ अन्यक्ते शब्दे । स्कन्दि-
 । १०४८ गतिशोषणयोः । चस्कन्दिथ-चस्कन्थ । स्कन्ता । स्कन्त्यति ।

लोपः, स्क्थात् । इतिवाङ् वा, अस्कदत्-अस्कान्सीत् । अस्का-
न्ताम् । अस्कान्तुः ।

२३९८ । वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् ८।३।७३ । षत्वं वा स्यात् ।
क्येवेदम्, 'अनिष्ठायाम्' इति पर्युदासात् । विष्कन्ता-विस्कन्ता ।
निष्ठयां तु विस्कन्तः ।

२३९९ । परेश्च ८।३।७४ । अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा ।
योगविभागात्, 'अनिष्ठायाम्' इति न संबध्यते । परिष्कन्दति-परि-
स्कन्दति । परिस्कन्तः-परिष्कण्णः । षत्वपक्षे णत्वम् । नच पदद्वयाश्रय-
तया बहिरङ्गत्वात्षत्वस्यासिद्धत्वम्, धातूपसर्गयोः कार्यमन्तर-
ङ्गम् इत्यभ्युपगमात् । 'पूर्वं धातुरूपसर्गेण युज्यते ततः साधनेन'
इति भाष्यम् । 'पूर्वं साधनेन' इति मतान्तरे तु न णत्वम् । यम १०४९
मैथुने । येमिथ-ययब्ध । यब्धा । यप्स्यति । अयाप्सीत् । णम
१०५० प्रहृत्वे शब्दे च । नेमिथ-ननन्थ । नन्ता । अनंसीत् । अनं-
सिष्टाम् । गल्ह १०५१ सृष्ट १०५२ गतौ ।

२४०० । इषुगमियमां छः ७।३।७७ । एषां छः स्याच्चिद्विति परे ।
गच्छति । जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । जगमिथ-जगन्थ । गन्ता ।

२४०१ । गमेरिट् परस्मैपदेषु ७।२।५८ । गमेः परस्य सकारा-
देरिट् स्यात् । गमिष्यात् । लङ्गित्वाङ्, 'अनाङ्' इति पर्युदासान्नोप-
पत्तिलोपः, अगमत् । सर्पति । ससर्प ।

२४०२ । अनुदात्तस्य चर्दुपधस्याऽन्यतरस्याम् ६।१।५९ ।
उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्बास्याङ्भलादावकिति परे । सप्ता-
सप्ता । सप्स्यति सप्स्यति । असृपत् । यम १०५३ उपरमे । यच्छति ।
येमिथ-ययन्थ । यन्ता । अयंसीत् । अयंसिष्टाम् । तप १०५४ सन्तापे ।

तप्ता । अताप्सीत् ।

२४०३ । निसस्तपतावनासेवने ८।३।१०२ । षः स्यात्
आसेवनं पौनःपुन्यं, ततोऽन्यस्मिन्विषये । निष्ठपति । त्यज १०५४
हानौ । तत्यजिथ-तत्यक्थ । त्यक्ता । अत्याचीत् । षञ्ज १०५६ सङ्
'दंशसञ्जस्वजां शपि' (सू० २३९६) इति नलोपः, सजति । सञ्ज
दृशिर् १०५७ प्रेक्षणे । पश्यति ।

२४०४ । विभाषा सृजिदृशोः ७।२।६६ । आभ्यां थल इह व

२४०५ । सृजिदृशोर्दृश्यप्रकृति ६।१।५८ । अनयोरमात्र
स्याज्जलादावकिति । दद्रष्ट-ददृशिथ । द्रष्टा । द्रक्ष्यति । दृश्यात्
इरित्वादङ् वा

२४०६ । ऋदृशोऽङि गुणः ७।४।१६ । ऋवर्णान्तानां दृशे
गुणः स्यादङि । अदर्शत् । अङ्भावे—

२४०७ । न दृशः ३।१।४७ । दृशश्च्लेः कसो न । अद्राचीत्
दंश १०५८ दशने । दशनं दंष्ट्राव्यापारः । पृषोदरादित्वादनुनासिक
लोपः । अत एव निपातनादित्येके । तेषामप्यत्रैव तात्पर्यम्, अर्थात्
दंशस्याधुनिकत्वात् । 'दंशसञ्ज-' (सू० २३९६) इति नलोपः । दृ
ति । ददंशिथ-ददंष्ट्र । दंष्ट्रा । दङ्क्ष्यति । दश्यात् । अदाङ्चीत् ।
कृष १०५९ विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । क्रष्टा-कर्ष्टा । क्रक्ष्यति-
कक्ष्यति । *२५५ स्पृशमृशकृषतृपट्पां च्लेः सिज्वा वाच्यः ।
अक्राक्षीत्, अक्राष्टाम्-अक्राक्षीत्, अक्राष्टाम् । अक्राक्षुः । पक्षे कस्य
अकृक्षत् । अकृक्षताम् । अकृक्षन् । दह १०६० भस्मीकरणे । देहि-
ददग्ध । दग्धा । दक्ष्यति । अधाक्षीत् । अदाग्धाम् । अधाक्षुः । शि
१०६१ सेवने । मिमेह । मिमेहिथ । मेढा । मेक्ष्यति । अमिक्षत् । किं

१०१२ निवासे रोगापनयने च । चिकित्सति । संशये प्रायेण विपूर्वः ।
‘वित्तिता तु संशयः’ ह्यस्यभरः । अस्यानुदात्तोत्त्वमाश्रित्य ‘चिकि-
त्ते’ इत्यादि कश्चिदुदाजहार । निवासे तु-केतयति ।

दान १०६३ खण्डने । शान १०६४ तेजने । दृत्तो वहस्यन्ताः स्वरि-
तेतः । दीदांसति-दीदांसते । अर्थविशेषे सन् । अन्यत्र-दानयति, शान-
यति । डुपचष् १०६५ पाके । पचति-पचते पेचिथ-पपक्थ । पेचे ।
पक्ता । पक्षीष्ट । पच १०६६ समवाये । सचति-सचते । भज १०६७ सेवा-
याम् । वभाज । भेजतुः । भेजुः । भेजिथ-वभक्थ । भक्ता । भक्षयति-
भक्षते । अभक्षीत्-अभक्त । रञ्ज १०६८ रागे । नलोपः । रजति-
रजते । अराङ्क्षीत्-अरङ्क्त । शप १०६९ आक्रोशे । आक्रोशो विरु-
द्धानुध्यानम् । शशाप-शेषे । अशाप्सीत्-अशप्त । त्विष १०७० दीप्तौ ।
त्वेषति-त्वेषते । तित्विषे । त्वेक्षयति । त्विक्षीष्ट । अत्विक्षत । अत्विक्षा-
याम् । यज १०७१ देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति-यजते ।

२४०८ । लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ६।१।१७ । वच्चादीनां
ग्रष्मादीनां चाभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । इयाज ।

२४०९ । वाचिस्वपियजादीनां किति ६।१।१५ । वचिस्व-
प्योयजादीनां च सम्प्रसारणं स्यात्किति । पुनःप्रसङ्गविज्ञानाद् द्वित्वम्,
ईजतुः । ईजुः । इयजिथ-इयष्ट । ईजे । यष्टा । यक्षयति । इज्यात् ।
यक्षीष्ट । अयाक्षीत्-अयष्ट । डुवप् १०७२ वीजसन्ताने । वीजसन्तानं
क्षेत्रे विकिरणं गर्भाधानं च । अयं छेदनेऽपि, केशान्वपति । उवाप-
कृपे । वप्ता । उप्यात् वप्सीष्ट । प्रणयवाप्सीत्-अवप्त । वह १०७३ प्रापणे ।
उवाह । उवहिथ । ‘सहिवहोरोदवर्णस्य’ (सू० २३५७), उवोढ । ऊहे ।
वोढा । वक्षयति । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षुः । अवोढ । अवक्षाताम् ।

अवक्षत । अवोढाः । अवोढ्वम् । वस १०७४ निवासे, परस्मैपद
वसति । उवास ।

२४१० । शासिवसिघसीनाञ्च ८।३।६० । इण्कुम्भ्यां परस्मैपद
सस्य षः स्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उवसिथ—उवस्थ । वस्ता ।
स्यार्धधातुके' (सू० २३४२), वत्स्यति । उष्यात् । अवात्सीद ।
त्ताम् । वेञ् १०७५ तन्तुसन्ताने । वयति—वयते ।

२४११ । वेजो वयिः २।४।४१ । वा स्याल्लिटि । इकार
णार्थः । उवाय ।

२४१२ । अहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्वति
ज्जतीनां ङिति च ६।१।१६ । एषां किति ङिति च सम्प्रसारणं
इति यकारस्य प्राप्ते,

२४१३ । लिटि वयो यः ६।१।३८ । वयो यस्य सम्प्रसारणं
स्याल्लिटि । ऊयतुः । ऊयुः ।

२४१४ । वश्चास्यान्यतरस्यां किति ६।१।३९ । वयो वत्
वा स्यात्कात् लिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वयेस्तासावभावात्थिति
मिट्, उवयिथ । स्थानिवद्भावेन नित्वात्तद्धू । ऊये—ऊवे ।
शाभावे ।

२४१५ । वेजः ६।१।४० । वेजो न सम्प्रसारणं स्याल्लिटि ।
ववतुः । ववुः । वविथ—ववाथ । ववे । वाता । ऊयात् । वासीष्ट ।
सीत् । व्येञ् १०७६ संवरणे । व्ययति ।

२४१६ । न व्यो लिटि ६।१।४६ । व्येज आत्वं न स्याल्लिटि
वृद्धिः । परमापि हलादिः शेषं बाधित्वा यस्य सम्प्रसारणम्,
ग्रहणसामर्थ्यात् । अन्यथा वच्यादानां ग्रह्यादीनां चानुवृत्त्यै

किं तेन ? विव्याय । विव्यतुः । विव्युः । 'इडस्यति—' (सू० २३८४)
इति नित्यमिड्, विव्ययिथ । विव्याय-विव्यय । विव्ये । व्याता ।
वोयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत्-अव्यास्त । १०७७ हुञ् स्पर्धायां
शब्दे च ।

२४१७ । अभ्यस्तस्य स ६।१।३३ । अभ्यस्तीभविष्यतो हुञः
सम्प्रसारणं स्यात् । ततो द्वित्वम्, जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः । जु-
होय-जुहविथ । जुहुवे । ह्याता । ह्यात् । ह्यासीष्ट ।

२४१८ । लिपिसिचिह्नश्च ३।१।५३ । एभ्यश्चलेरङ् स्यात् ।

२४१९ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ३।२।५४ । 'आतो लोपः'
(सू० ३७२), अहत् । अहताम् । अहन् । अहत-अहस्त । अथ द्वौ
परस्मैपदिनौ । वद १०७८ व्यक्तायां वाचि । अच्छ वदति । उवाद ।
ऊदतु । उवदिथ । वदिता । उद्यात् । 'वदत्रज—' (सू० २२६७) इति
वृद्धिः, अवादीत । दुओश्चिच १०७९ गतिवृद्धयोः । श्वयति ।

२४२० । विभाषा इवेः ६।१।३० । श्वयतेः सम्प्रसारणं वा स्ना-
ल्लिाट यङि च । शुशाव । शुशुवतुः । *५५६ श्वयतेर्लिट्यभ्यास-
लक्षणप्रतिषेधः* । तेन 'लिट्यभ्यासस्य—' (सू० २४०८) इति
सम्प्रसारणं न । शिश्वाय । शिश्वयतुः । श्वयिता । श्वयेत् । श्यात् ।
'जृस्तम्भु—' (सू० २२५१) इत्यङ् वा ।

२४२१ । श्वयतेरः ७।४।६८ । श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि ।
पररूपम्, अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । 'विभाषा घेट्श्वयोः' (सू०
२३७५) इति चङ्, इयङ्, अशिश्वयत् । 'ह्यन्त—' (सू० २२९९)
इति न वृद्धिः, अश्वयीत् । वृत् । यजादयो वृत्ताः । म्नादिस्वाकृति-
गणः । तेन 'चुलुप्ति' इत्यादिसङ्ग्रहः ।

२४२२ । ऋतेरीयङ् ३।९।२९। 'ऋतिः' १०८० सौत्रस्तस्याते
 स्यात्स्वार्थे । "जुगुप्सायामयं धातुः" इति बहवः । 'कृपा' इ
 इत्येके । 'सनाद्यन्ताः-' (सू० २३०४) इति धातुत्वम् । ऋतीये ।
 याञ्चक्रे । आर्धधातुकविवक्षायां तु 'आयादय आर्धधातुके वा' (सू०
 २३०५) इतीयङ्भावे 'शेषात्कर्तरि-' (सू० २१५९) इति क्त
 पदम्, आनर्त । अतिष्प्यति । आतीत् । इति तिङन्ते भ्वादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते अदादिप्रकरणम् ।

अद १०८१ भक्षणे । द्वौ परस्मैपदिनौ ।

२४२३ । अदिप्रभृतिभ्यः शपः २।४।७२। लुक्स्यात् । अ
 अत्तः । अदन्ति ।

२४२४ । लिट्यन्यत्रस्याम् २।४।४०। अदो घस्लृ वा स्वा
 टि । जघास । 'गमहन-' (सू० २३६३) इत्युपधालोपः, तस्य चर्त्त
 प्रति स्थानिवद्भावनिषेधाद्धस्य चर्त्तम्, 'शासिवसि-' (सू० २४
 इति षत्वन्, जक्षतुः । जक्षुः । घसस्तासावभावात्थलि नित्यमि
 जघसिथ । आद । आदतुः । 'इडत्यति-' (सू० २३८४) इति लि
 मिट्, आदिथ । अत्ता । अत्स्यति ।

२४२५ । हुझलभ्यो हेधिः ६।४।१००। होर्भलन्तेभ्यश्च हो
 स्यात् । अद्धि । अत्तात् । अदानि ।

२४२६ । अदः सर्वेषाम् ७।३।१०१। अदः परस्यापृक्तसाव
 कस्याडागमः स्यात् सर्वमतेन । आदत् । आत्ताम् । आदन् । आ
 आत्तम् । आत्त । आदम् । आद् । आद्य । अद्यात् । अद्याताम् । अ
 अद्यास्ताम् । अद्यासुः ।

२४२७ । लुङ्सनोर्घस्लृ २।४।३७। अदो घस्लृ स्याल्लुङि षति

४। कृदित्वादङ्, अघसत् । हन २०८२ हिंसागत्योः । प्रणिहन्ति ।
 २४२८ । अनुदात्तोपदेशचनतितनोस्यादीनामनुनासिक-
 लोपो झलि कङिति ६।४।३७। 'अनुनासिक—' इति लुप्तपष्ठीकं
 हं वनतीतरेषां विशेषणम् । अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः
 त्याग्नलादौ कङिति परे । यमि रमि नमि गमि हनि मन्यतयो
 अनुदात्तोपदेशाः । तनु क्षणु क्षिणु ऋणु तृणु घृणु वनु मनु तनो-
 त्यादयः । हतः । घनन्ति ।

२४२९ । वमोर्वा ८।४।२३। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य
 लो वा स्याद्वमयोः परयोः । प्रहण्मि—प्रहन्मि । प्रहण्वः—प्रहन्वः । 'हो
 हन्तेः—' (सू० ३५८) इति कुत्वम्, जघान । जघ्नतुः । जघ्नतुः ।

२४३० । अभ्यासाच्च ७।३।५५। अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य
 कुर्वं स्यात् । जघनिथ—जघन्थ । हन्ता । 'ऋद्धनोः—' (सू० २३६८)
 स्तीट्, हनिष्यति । हन्तु । हतात् । घ्नन्तु ।

२४३१ । हन्तेर्जः ६।४।३६। हौ परे । आभीयतया जस्यासिद्ध-
 त्यादेर्न लुक्, जहि । हनानि । हनाव । हनाम । अहन् । अहताम् ।
 अघ्नन् । अहनम् ।

२४३२ । आर्धधातुके २।४।३५। इत्यधिकृत्य ।

२४३३ । हनो वध लिङि २।४।४२।

२४३४ । लुङि च २।४।४३। वधादेशोऽदन्तः । 'आर्धधातुके'
 इति विषयसप्तमी । तेनार्धधातुकोपदेशोऽकारान्तत्वात् "अतो लोपः"
 (सू० २३०८), वध्यात् । वध्यास्ताम् । 'आर्धधातुके' किम् ? वि-
 ध्यादौ हन्यात् । 'हन्तेः—' (सू० ३५९) इति णत्वम्, प्रहण्यात् ।
 भल्लोपस्य स्थानिवत्त्वात् "अतो हलादेः" (सू० २२८४) इति न

वृद्धिः, अवधीत् ।

अथ चत्वारः स्वरितेतः । द्विष १०८३ अप्रीतो । द्वेष्टि-
द्वेष्टा । द्वेक्ष्यति । द्वेक्ष्यते । द्वेष्टु—द्विष्टात् । द्विड्ढि । द्वेषाणि । द्वे-
द्वेषावहै । अद्वेष्ट् ।

२४३५ । द्विषश्च ३।४।११२ । लङो भेर्जुस् वा स्यात् । अदि-
अदिपन् । अद्वेषम् । द्विष्यात्—द्विषीत्, द्विष्यत् । आद्वक्षत् ।
१०८४ प्रपूरणे । दोग्धि । दुग्धः । धोक्षि । दुग्धे । धुक्षे । धु-
दोग्धु । दुग्धि । दोहानि । धुक्ष्व । धुग्ध्वम् । दोहै । अधोक् । अशो-
अदुग्ध । अधुग्ध्वम् । अधुक्षत्—अधुक्षत । 'लुग्वा दुह—' (सू. २१)
इति लुक्पक्षे तथास्ध्वन्वद्विषु लङ्बुवदपि । दिह १०८५ उपचये ।
देग्धि । लिह १०८६ आस्वादने । लेढि । लीढः । लिहन्ति । ले-
लीढे । लिक्षे । लाङ्वे । लेद्धु । लीढि । लेहानि । अलेट् । अलि-
अलिक्षत् । अलीढ । अलिक्षावहि । अलिह्वहि । चक्षिड् । १०८७
क्तायां वाचि । अयं दर्शनेऽपि । इकारोऽनुदात्तो युजर्थः । 'वित्त-
प्रथयन्' । नुम् तु न, 'अन्तेदितः' इति व्याख्यानात् । इकार-
'अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यम्' (प. ९७) इति ज्ञापन-
तेन 'स्फायान्नमोकसान्ध—' इत्यादि सिद्धयति । चष्टे । चक्षाते ।
घातुके' (सू. २३७०) इत्यधिकृत्य ।

२४३६ । चक्षिडः ख्याञ् २।४।१४ ।

२४३७ । वा लिटि २।४।१५ । अत्र भाष्ये ख्यादिरपमादे-
असिद्धकाण्डे 'अस्य यो वा' इति स्थितम् । अित्वात्पदद्वयम् । चक्ष-
चख्ये । चक्षौ—चक्षे । 'चयो द्वितीयाः—' (वा. ३०) इति तु न, च-
स्यासिद्धत्वात् । चक्षते । ख्याता—कशाता । ख्यास्यति, ख्यास्यते—

तिङ्, कशस्यते । अचष्ट । चक्षीत । खयायात्-ख्येयात्-कशायात्-
खेयात् ।

४३८ । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ३।१।५२ । एभ्यश्चने-
ह । अखयत्-अखयत —अकशासीत्-अकशास्त । *५५७वजने कशान्
विष्टः । समचक्षिष्ट । इत्यादि ।

अथ पृच्यन्ता अनुदात्तेतः । ईर १०८८ गतौ कम्पने च । ईर्ते
रात्रक्रे । ईरिता । ईर्ताम् । ईर्ध्व । ईर्ध्वम् । ऐरिष्ट । ईड १०८९
स्तुतौ । ईष्टे ।

२४३३ । ईशः से ७।२।७७ ।

२४४० । ईडजनोध्व च ७।२।७८ । ईशीडजनां 'से-' ध्वे-
शब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात् । योगविभागो वैचित्र्यार्थः । ईडिषे ।
ईडिध्वे एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्-ईडिध्व, ईडिध्वम् । विकृतिग्रह-
णेन प्रकृतेरग्रहणात्-ऐड्डवम् । ईश १०९० ऐश्वर्ये । ईष्टे । ईशिषे ।
ईशिध्वे । आस १०९१ उपवेशने । आस्ते । 'दयायासश्च (सू. २३२४)
आसाब्रक्रे । आस्त्व । आध्वम् । आसिष्ट । आङः शासु १०९२ ईच्छा-
याम् । आशास्ते । आशासाते । आङ् पूर्वत्वं प्रायिकम् तेन 'नमो-
वाकं प्रशास्महे' इति सिद्धम् । वस १०९३ आच्छादने । वस्ते । वस्से ।
वध्वे । ववसे । वसिता । कसि १०९४ गतिशासनयोः । कंस्ते । कंसाते ।
कंसते । अयमनिदित् इत्येके १०९५ कस्ते । तालव्यान्तोऽप्यनिदित् ।
१०९६ । कष्टे । कशाते । कक्षे । कड्ड्वे । णिसि १०९७ चुम्बने ।
निस्ते । दन्त्यान्तोऽयम् । आभरणकारस्तु 'तालव्यान्तः' इति वभ्राम ।
णिजि १०९८ शुद्धौ । निङ्क्षे । निङ्क्षे । निजिता । शिजि १०९९ अव्य-
क्ते शब्दे । शिङ्क्ते । पिजि ११०० वर्णे । 'सम्पर्चने' इत्येके । 'उभयत्र'

इत्यन्ये । 'अवयवे' इत्यपरे । 'अव्यक्ते शब्दे' इतीतरे । पिबुक्ते ।
 ११०१ हत्येके । पृङ्क्ते । वृजो ११०२ वर्जने । दन्त्योष्ठयादिः ।
 त् । वृक्ते । वृजाते । वृक्षे । इदित् ११०३ इत्यन्ये । वृङ्क्ते ।
 ११०४ सम्पर्वने । पृक्ते ।

पूङ् ११०५ प्राणिगर्भविमोचने । सूते । सुषुवे । सुषुविषे । सोः
 सविता । 'भूसुवोः-' (सू. २२२४) इति गुणनिषेधः, सुवै । सति
 असविष्ट-असोष्ट । शीङ् ११०६ स्वप्ने ।

२४४१ । शीङः सार्वधातुके गुणः ७।४।२१ । 'कृति
 (सू. २२१७) इत्यस्यापवादः । शेते । शयाते ।

२४४२ । शीङो रुट् ७।१।६ । शीङः परस्य आदेशस्यातो
 गमः स्यात् । शेते । शेवे । शेध्वे । शये । शेवहे । शिश्ये । शि
 अशयिष्ट ।

अथ स्तौत्यन्ताः परस्मैपदिनः । ऊर्णुस्तुभयपदी । यु ११
 मिश्रणे अमिश्रणे च ।

२४४३ । उतो वृद्धिर्लुकि हलि ७।३।८९ । लुग्विषये उकार
 वृद्धिः स्यात्पिति हलादौ सार्वधातुके, न त्वभ्यस्तस्य । यीति । यु
 युवन्ति । युयाव । यविता । युयात् । इह 'उतो वृद्धिः-' (सू. २४४३)
 भाष्ये 'पिबच्च डिन्न, डिच्च पिन्न' इति व्याख्यानात्, विशेषवि
 तेन डित्वेन पित्वस्य बाधात् । यूयात् । अयावीत् । रु ११०८ शब्दे

२४४४ । तुस्तुशम्यमः सार्वधातुके ७।३।९९ । एभ्यः पर
 सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ ईङ् वा स्यात् । 'नाभ्यस्तस्य-' (सू. २५०)
 इत्यतोऽनुवृत्तिसम्भवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपि दर्शम् । रवीति-रैति
 रवीतः-रुतः । 'हलादेः' किम् ? रुवन्ति । 'तिङः' किम् ? शान्ति ।

‘सर्वधातुके’ किम् ? आशिषि रूयात् । विद्धधादौ तु।रूयात्-रूवीयात् ।
अरूवीत् अरविष्यत् । तु ११०९ इति सौत्रो धातुर्गतिवृद्धिर्हिसासु ।
‘अयञ्च लुग्विकरणः’ इति स्मरन्ति । तवीति-तौति । तुवीतः-तुतः ।
तोता । तोध्यति । गु १११० स्तुतौ । नौति । नविता । डुक्षु ११११
गुन्दे । क्षौति । क्षविता । दण्णु १११२ तेजने । दणौति । दणविता ।
गु १११३ प्रस्रवणे । स्नौति । सुष्णाव । स्नविता । स्नूयात् । ऊर्णुञ्
१११४ आच्छादने ।

२४४५ । ऊर्णोतेर्विभाषा ७।३।९० । वा वृद्धिः स्याद्वलादौ
पिति सार्वधातुके । ऊर्णौति-ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते ।
ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । *२५८ऊर्णोतेरास्नेति वाच्यम्* ।

२४४६ । नन्द्वाः संयोगादयः ६।१।३ । अचः पराः संयोगादयो
नदराः द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम्, णत्वस्यासिद्धत्वात् ।
‘पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने’ (प.१२८) इति त्वनित्यम्, ‘उभौ साभ्यासस्य’
(स.२६०८) इति लिङ्गात् । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ।

२४४७ । विभाषोर्णोः १।२।३ । इडादिप्रत्ययो वा ङित्स्यात् ।
ऊर्णुनुविथ-ऊर्णुनविथ । ऊर्णुविता-ऊर्णविता । ऊर्णौतु-ऊर्णोतु ।
ऊर्णवानि । ऊर्णवै ।

२४४८ । गुणोऽपृक्ते ७।३।९१ । ऊर्णोतेर्गुणः स्यादपृक्ते हलादौ
पिति सार्वधातुके । वृद्धयपवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णूयात् ।
ऊर्णूयाः । इह वृद्धिर्न, ‘ङिच्च पितृ’ इति भाष्यात् । ऊर्णूयात् ।
ऊर्णुविषीष्ट-ऊर्णुविषीष्ट । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् ।

२४४९ । ऊर्णोतेर्विभाषा ७।२।६ । इडादौ सिचि परस्मैपदे
परे वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः और्णावीत् । और्णाविष्टाम् । और्णा-

विषुः । और्णवीत् । घु १११५ अङ्गिमने । औति । ओता । पु ११११
 प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असौषीत् । कु ११११
 शब्दे । कोता । घृञ् १११८ स्तुतौ । स्तौति-स्तवीति । स्तुतः-स्तुतः
 तः । स्तुते-स्तुवीते । 'स्तुसुधून्भ्यः-' (सू. २३८७) इतीट्, अस्तवीत्
 'प्राक्सितात्-' (सू. २२७८) इति षत्वम्, अभ्यष्टौत् । 'सिवादीनां वृ' (सू. २३५९), पर्यष्टौत्-पर्यस्तौत् । ब्रूञ् १११९ व्यक्तायां वाचि ।

२४५० । ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः ३।४।८४ । ब्रु-
 लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां खलादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चा-
 देशः । अकार उच्चारणार्थः । आह । आहतुः । आहुः ।

२४५१ । आहस्थः ८।३।३५ । कलि परे । चत्वंम्, आत-
 आहथुः ।

२४५२ । ब्रुव ईट् ७।३।९३ । ब्रुवः परस्य हलादेः पितृ-
 स्यात् । 'आत्थ' इत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्तोऽयं 'झलि' इति षत्वनि-
 नान्न भवति । ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्धधातुकाधिकारे-

२४५३ । ब्रुवो वचिः २।४।५३ । उवाच । ऊचतुः । ऊचु-
 उवचिथ-उवक्थ । ऊचे । वक्ता । ब्रवीतु-ब्रूतात् 'ङिञ्च पितृ' इत्य-
 त्वादीणम् । ब्रवाणि । ब्रवै । ब्रूयात् । उच्यात् । 'अस्यतिवलि' (सू. २३३९) इत्यङ् ।

२४५४ । वच उम् ७।४।२० । अङ्गि परे । अवोचत्-अवोच-
 अथ शास्यन्ताः परस्मैपदिनः । इङ् त्वात्मनेपदो । इण् ११११
 गतौ । पति । इतः ।

२४५५ । हुणो यण् ६।४।८१ । अजादौ प्रत्यये परे । इयञो-
 वादः । यन्ति । इयाय ।

२४५६ । दीर्घं इणः किति ७।४।६९ । इणोऽभ्यासस्य दीर्घः
किति लिटि । ई-तुः । ईयुः । इययि-इयेथ । एना । इतात् ।
इ । अयानि । ऐत् । ऐताम् । आयन् । इयात् । ईयात् ।

२४५७ । एतेर्लिङि ७।४।२४ । उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्वः
लादार्धधातुके किति लिङि । निरियात् । 'उभयत आश्रयणे नान्ता-
दिवत्—' (प.) अभीयात् । 'अणः किम्' ? समेयात् । 'समीयात्'
इति प्रयोगस्तु भौवादिकस्य ।

२४५८ । इणो गा लुङि २।४।४६ । 'गातिस्था—' (सू. २२२५)
इति सिचो लुक् । अगात् । अगाताम् । अगुः । इङ् ११२१ अध्य-
यने । नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते । अधीयते ।

२४५९ । गाङ् लिटि २।४।४९ । इङो गाङ् स्याल्लिटि, लाव-
स्थायां विवक्षिते वा । अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे । अध्येता ।
अध्येष्यते । अध्ययै । गुणायादेशयोः कृत्योरुपसर्गस्य यण् । 'पूर्वं
धातुरुपसर्गो—' इति दर्शनेऽन्तरङ्गत्वाद् गुणात्पूर्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः,
'जेरध्ययने वृत्तम्' (सू. ३०६८) इति निर्देशान्न भवति । अध्येत ।
परत्वादियङ्, तत आट्, वृद्धिः, अध्यैयाताम् । आध्यैयि । अध्यैवहि ।
अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधीयीध्वम् । अधीयीय । अध्येषीष्ट ।

२४६० । विभाषा लुङ्लुङोः २।४।५० । इङो गाङ् वा स्यात् ।

२४६१ । गाङ्कुटादिभ्योऽङ्णिञ्ङित् १।२।१ । गाङादेशात्कु-
टादिभ्यश्च षरेऽङ्णिजतः प्रत्यया ङितः स्युः ।

२४६२ । घुमास्थागापाजहातिसां हलि ६।४।६६ । एषामात
इत्यात् हलादो ङितस्यार्धधातुके । अध्यगीष्ट-अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत-
अध्येष्यत । इक् ११२२ स्मरणे । अयमप्यधिपूर्वः 'अधीगर्थदयेशाम्—'

(स. ६१७) इति लिङ्गात् । अन्यथा हि 'इगर्थ—' इत्येव वृत्तः
 *५५९ हण्वदिक इति वक्तव्यम् । अधियन्ति । अध्यगात् । ईदृ
 आर्धधातुकाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहुः । तन्मते यण् । तथा च क
 'ससीतयो राघवयोरधीयन्' इति । वी ११२३ गतिव्याप्तिप्रक
 न्त्यसनखादनेषु । प्रजनं गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति । के
 वियन्ति । वेषि । वेभि । वीहि । अवेत् । अवीताम् । अवियन् ।
 ङागमे सत्यनेकाच्चाद्यण्' इति केचित्, अव्यन् । अत्र ईका
 धात्वन्तरं ११२४ प्रदिलष्यते । एति । इतः । इयन्ति । ईयात् । ऐ
 या ११२५ प्रापणे । प्रापणमिह गतिः । प्रणियाति । यातः । याति
 ११२६ । लङ्ः शाकटायनस्यैव ३।४।१११ । आदन्तात्
 लङो मेजुस् वा स्यात् । अयुः—अयान् । यायात् । यायाताम् । या
 स्ताम् । वा ११२६ गतिगन्धनयोः । गन्धनं सूचनम् । भा ११
 दीप्तौ । ष्या ११२८ शौचे । आ ११२९ पाके । द्रा ११३० जुल
 गतौ । प्सा ११३१ भक्षणे । पा ११३२ रक्षणे । पायास्ताम् । अपा
 त् । रा ११३३ दाने । ला ११३४ आदाने । 'द्वावपि दाने इति क
 दाप् ११३५ लवने । प्रणिदाति—प्रनिदाति । दायास्ताम् । दा
 सीत् । ख्या ११३६ प्रकथने । अयं सार्वधातुकमात्रविषयः । 'सस्य
 नत्वं नमः ख्यात्रे' इति वार्तिकं तद्भाष्यञ्चेह लिङ्गम् । सस्थानो नि
 मूलीयः । स नेति ख्याजदेशस्य खशादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । 'सम
 र्वस्य ख्यातेः प्रयोगो न' इति न्यासकारः । प्रा ११३७ पूरणे ।
 ११३८ माने । अकर्मकः । 'तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषः' इति मा
 उपसर्गवशेनार्थान्तरे तु सकर्मकः 'उदरं परिमाति मुष्टिना' ।
 द—' (स. २२८५) इत्यत्र नास्य ग्रहणम्, प्रणिमाति-प्रनिमाति ।

व ११३९ परिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते ।
'हुवचनपर' इत्यन्ये । 'झिपर' इत्यपरे । वग्धि । वच्यात् । उच्यात् ।
प्रोचत् । विद ११४० ज्ञाने ।

२४६४ । विदो लटो वा ३।४।८३ । वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां ण-
त्तादयो वा स्युः । वेद । विदतुः । विदुः । वेत्थ । विदथुः । विद । वेद ।
विद । विद्म । पक्षे वेत्ति । वित्तः । इत्यादि । विवेद । विविदतुः । 'उष-
विद—' (सू. २३४१) इत्याम्पत्ते 'विद' इत्यकारान्तनिपातनान्न लघू-
पधगुणः, विदाञ्चकार । वेदिता ।

२४६५ । विदाङ्कुर्वन्तिवत्यन्यतरस्याम् ३।१।४१ । वेत्तेर्लो-
ट्याम्, गुणाभावः, लोटो लुक्, लोटन्तकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपा-
त्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते, इतिशब्दात् ।

२४६६ । तनादिकृञ्भ्य उः ३।१।७९ । तनादेः कृञश्च 'उ'
प्रत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः । तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं गणका-
र्यस्यानित्यत्वे लिङ्गम् । तेन 'न विश्वसेदविश्वस्तम्' इत्यादि सिद्धम् ।
विदाङ्करोतु ।

२४६७ । अत उत्सार्वधातुके ६।४।११० । उप्रत्ययान्तस्य
कृञोऽकारस्य उत्स्यात्सार्वधातुके क्ङिति । 'उत्' इति तपरसामर्थ्यान्न-
गुणः । विदाङ्कुरुतात् विदाङ्कुरुताम् । 'उतश्च—' (सू. २३३४) इति हेर्लुक्,
आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्त्वम्, विदाङ्कुरु । विदाङ्कुरवाणि । अवेत् ।
अवित्ताम् । 'सिजभ्यस्त—' (सू. २२२६) इति मेजुंस्, अविदुः ।

२४६८ । दश्च दा२।७५ । धातोर्दान्तस्य पदस्य सिपि परे रुः
स्याद्वा । अवेः—अवेत् । अस ११४१ भुवि ।

२४६९ । इनसोरह्योपः ६।४।१११ । इनस्यास्तेश्वाकारस्य लोपः

स्यात्सार्वधातुके विङिति । स्तः । सन्ति । 'तासस्त्योः-' (सू. २११४)
इति सलोपः, असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः । आपञ्चतो
(सू. २४३२) इत्यधिकृत्य ।

२४७० । अस्तेभृः २।४।६२ । वभूव । भविता । अस्तु । स्तम् ।
स्ताम् । सन्तु ।

२४७१ । ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च ६।४।११९ । धोस्तेभ्यो
स्याद्धौ परेऽभ्यासलोपश्च । आभीयत्वेनैव स्यात्सिद्धत्वाद्धेधिः । 'इनसोः'
(सू. २४६९) इत्यल्लोपः । एधि । तातङ्पक्षे धत्वं न, परेष तातङ्
वाधात्, 'सकृद्गतौ-(प. ४०)' इति न्यायात्, स्तात् । स्तम् । स
असानि । असाव । असाम । 'अस्तिसिचः-' (सू. २२२५) इति
आसीत् । 'इनसोः-' (सू. २४६९) इत्यल्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वा
दाट्, आस्ताम् । आसन् । स्यात् । भूयात् । अभूत् । सिचोऽन्ते
विद्यमानत्वेन विशेषणादीष्ण ।

२४७२ । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिथ्यच्परः ८।३।८७ । उपसर्ग
प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्याद्यकारेऽचि च परे । निष्पात् । प्रा
प्यात् । निषन्ति । प्रादुःषन्ति । 'यच्परः' किम् ? अभिस्तः ।
११४२ शुद्धौ ।

२४७३ । मृजेवृद्धिः ७।२।११४ । मृजेरिको वृद्धिः स्याद्ध
त्यये परे । *५६० किङ्कस्यजादौ वेद्यते* । 'व्रश्च-' (सू. २९४) इति
षः माष्टि । मृष्टः । मृजन्ति-मार्जन्ति । ममार्ज । ममार्जतुः-ममृष्टु
ममार्जित-ममार्ष्ट । मार्जिता-मार्ष्टा । मृड्ढि । अमाट् । अमार्ज
अमार्जोत्-अमार्जोत् । रुदिर् २१४३ अश्रुविमोचने ।

२४७४ । रुदादिभ्यः सार्वधातुके ७।२।७६ । 'रुद्' 'स्त'

'अस्' 'अन्' 'जक्ष' एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येड् स्यात् । रोदिति ।
रुदिति । इौ परत्वादिति धित्वं न, रुदिहि ।

२४७५ । रुदश्च पञ्चभ्यः ७।३।९८ । हलादेः पितः सार्वधातुक-
त्वापृक्तस्य ईट् स्यात् ।

२४७६ । अङ्गाग्यंगालवयोः ७।३।९९ । अरोदीत्-अरोदत् ।
अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः-अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्या-
मङीङ्भ्यामन्तरङ्गत्वाथासुट् रुधात् । अरुदत्-अरोदीत् । निष्पत् ११४४
श्वे । स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपतुः सुपुपुः । सुष्वपिथ-
सुष्वप्य ।

२४७७ । सुविनिर्दुभ्यः सुपिसूतिसमाः ८।३।८८ । एभ्यः
सुप्यादेः सस्य षः स्यात् । पूर्वं धातुरूपसर्गेण युज्यते । किति लिटि
परत्वात्सम्प्रसारणे षत्वे च कृते द्वित्वम् । 'पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने'
(५.१२८) । सुषुषुपतुः । सुपुषुपुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्र-
सारणम् । षत्वस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं 'हलादिः शेषः' (सू. २१७९), नि-
त्यत्वान्च । ततः सुपि रूपाभावान्न षः । सुसुष्वाप । सुस्वप्ता । अस्व-
पीत्-अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुपुप्यात् । अस्वाप्सीत् । अस्व-
११४५ प्राणने । अश्वसिति । अश्वसिता । अश्वसीत्-अश्वसत् । अश्वस्या-
ताम् । अश्वस्यास्ताम् । 'ह्यचन्तक्षय-' (सू. २२९९) इति न वृद्धिः, अश्व-
सीत् । अन ११४६ च । अनिति । आनं । अनिता । आनीत्-
आनत् ।

२४७८ । अनितेः ८।४।१९ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानिते-
नेत्यणः स्यात् । प्राणिति । जक्ष ११४७ भक्षइसनयोः । जक्षिति ।
जक्षितः ।

१४ सि.कौ.

२४७९ । अदभ्यस्तात् ७।१।४ । भस्य अत्स्यात् । भस्य
वादः । जक्षति । 'सिजभ्यस्त-' (सू. २२२६) इति मेर्जुस्, अस्तु
अयमन्तस्स्थादिरित्युज्ज्वलदत्तो वभ्राम । रुदादयः पञ्च गताः ।
जागृ ११४८ निद्राक्षये । जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । 'जति-
(सू. २३४१) इत्याम्वा, जागराञ्चकार-जजागार ।

२४८० । जाग्रोऽविचिण्णलिङ्गत्सु ७।३।८५ । जाग्रोऽ
स्याद्विचिण्णलिङ्गद्वयोऽन्यस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । जा
गरतुः । अजागः । अजागृताम् । अभ्यस्तत्वाज्जुस् ।

२४८१ । जुसि च ७।३।८३ । अजादौ जुसीगन्ताङ्गस्य
स्यात् । अजागरुः । 'अजादौ' किम् ? जागृत्युः । आशिषि तु-
यात् । जागर्यास्ताम् । जागर्यासुः । लुङि-अजागरीत् । 'जागृ
इत्यत्र यणप्राप्तः, तं सार्वधातुकगुणो बाधते, तं सिचि वृद्धिः,
जागर्तिगुणः, तत्र कृते हलन्तलक्षणा वृद्धिः प्राप्ता, 'नेटि' (सू. २२२४)
इति निषिद्धा, ततः 'अतो हलादेः-' (सू. २२८४) इति बाधिला
लान्तस्य' (सू. २३३०) इति वृद्धिः प्राप्ता, 'ह्ययन्त-' (सू. २३९९)
निषिद्धयते । तदाहुः—

गुणो वृद्धिगुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् ।

पुनर्वृद्धिनिषेधोऽतो यणपूर्वाः प्राप्तयो नव ॥ इति ।

दरिद्रा ११४९ दुर्गतौ । दरिद्राति ।

२४८२ । इदरिद्रस्य ६।४।११४ । दरिद्रातेरिकारः स्वाङ्ग
विङ्गति सार्वधातुके । दरिद्रितः ।

२४८३ । शनाभ्यस्तयोरातः ६।४।११३ । अनयोरातो
स्यात्किङ्गति सार्वधातुके । दरिद्राति । अनेकाञ्चवादाम्, दरिद्राञ्च

‘आत औ णलः’ (सू. २३७१) इत्यत्र ‘ओ’ इत्येव सिद्धे औकारविधानं
 इदितेरालोपे कृते श्रवणार्थम् । अत एव शापकादाम्न इत्येके । दद-
 द्विौ । ददरिद्रतुः । इत्यादि । यत्तु णलि ‘ददरिद्र’ इति, तन्निर्मूलमेव
 १६१दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षिते आलोपोवाच्यः । *१६२लुङि
 वा* । *१६३सनि ण्वुलि ल्युटि च न* । दरिद्रिता । अदरिद्रात् ।
 अदरिद्रिताम् । अदरिद्रुः । दरिद्रियात् । दरिद्रयात् । अदरिद्रीत् ।
 इत्सकौ, अदरिद्रासीत् । चकासु ११५० दीप्तौ । चकास्ति । इत्स्य अत्,
 चकासति । चकासाञ्चकार । ‘धि च’ (सू. २२४९) इति सलोपः सिच
 एवेवेकं, चकाद्धि । ‘चकाधि’ इत्येव भाष्यम् ।

२४८४ । तिप्यनस्तेः ८।२।७३ । पदान्तस्य सस्य दः स्यात्तिपि
 न त्वस्तेः । अचकात्-अचकाद् । अचकासुः ।

२४८५ । सिपि धातो र्वा ८।२।७४ । पदान्तस्य धातोः सस्य रुः
 स्यादा । पक्षे (१) दः । अचकाः-अचकात् । शासु ११५१ अनुशिष्टौ । शास्ति ।

२४८६ । शास इदङ्ङ्लोः ६।४।३४ । शास उपधाया इत्स्या-
 दकि हलादौ किङिति च । ‘शासिवसि-’ (सू. २४१०) इति षः । शिष्टः ।
 शासति । शशासतुः । शास्तु-शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ।

२४८७ । शा हौ ६।४।३५ । शास्तेः शादेशः स्याद्वौ परे । तस्या-
 धीपत्वेनासिद्धत्वाद्धेधिः । शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः ।
 अशाः-अशात् । शिष्यात् । ‘सर्तिशास्ति-’ (सू. २३८२) इत्यङ्, अशि-
 षत् । अशासिष्यत् ।

दीधीङ् ११५२ दीप्तिदेवनयोः । एतदादयः पञ्च धातवश्चङ्गा-
 त्पदाः । दीधीति । ‘परनेकाचः’-(सू. २७२) इति यण्, दीध्याते ।

(१) जश्त्वेनेत्यर्थः ।

२४८८ । यीवर्णयोर्दीधीवेद्योः ७।४।५३ । एतयोरन्यस्य तोः
 स्याद्यकारे इवर्णे च परे । इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वाट्टरेत्वम्, दीधी
 'दीधीवेवीटाम्' (सू. २१९०) इति गुणनिषेधः । दीध्याब्रके । दीधिना
 दीधिष्यते । वेवीङ् ११५३ वेतिना तुल्ये । 'वी गति' (पा० ११२)
 इत्यनेन तुल्येऽर्थे वर्तत इत्यर्थः ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनः । षस ११५४ षस्ति ११५५ त्वदे
 सस्ति । सस्तः । ससन्ति । ससास । सेसतुः । सस्तु । सधिः, 'पूर्व
 सिद्धम्' (सू. १२) इति सलोपस्यासिद्धत्वात् 'अतो हेः' (सू. २२०२) इति
 न लुक् । असत् । असस्ताम् । असः-असत् । सस्यात् । असासत्
 अससीत् । सन्ति । इदिस्वान्नुमि कृते 'संस्तु तस्' इति स्थिते 'स्कोः'
 (सू. ३८०) इति सलोपे 'भरो झरि सवर्णे' (सू. ७१) इति तकारस्य
 लोपः सन्तः । संस्तन्ति । 'बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा
 इत्याश्रित्य 'स्कोः'—(सू. ३८०) इति लोपाभावात्, संस्ति । संस्त
 संस्तन्ति । इत्येके । वश ११५६ कान्तौ । कान्तिरिच्छा । वष्टि । व
 उशन्ति । वक्षि । उष्टः । उवाश । ऊशतुः । वशिता । वष्टु-उष्ट
 उड्ढि । अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवशम् । उड्याताम् । उड
 त्ताम् । अवाशीत्-अवशीत् । 'चर्करीतं च' (ग) । यङ्लुगन्तमश
 बोध्यम् । हुङ् ११५७ अपनयने । हुते । जुहुवे । ह वीत । होष
 अहोष्ट ।

इति तिङन्ते अदादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते जुहोत्यादिप्रकरणम् ।

हु ११५८ दानादनयोः । 'आदाने च' इत्येके । 'प्रीणनेऽपि' इति
 माध्यम् । दानं चेह प्रक्षेपः । स च वैधे आधारे हविषश्चेति तत्त्वम्

वाल्गम्यते । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः ।

२४८९ । जुहोत्यादिभ्यः श्लुः २।४।७५ । शपः श्लुः स्यात् ।

२४९० । श्लौ ६।१।१० । घातोर्द्धे स्तः । जुहोति । जुहुतः । 'अद-
अस्तात्' (सू. २४७९) इत्यत्, 'हुश्नुवोः-' (सू. २३८७) इति यण्,
जुहति ।

२४९१ । भीहीभृहुवां श्लुवच्च ३।१।३६ । एभ्यो लिट्याम्बा
स्यात्, आमि श्लाविक् कार्यञ्च । जुहवाञ्चकार-जुहाव । होता । होष्य-
ति । जुहोतु-जुहुतात् । हेधिः, जुहुधि । आटि परत्वाद् गुणः, जुह-
वानि । परत्वात् 'जुसि च' (सू. २४८१) इति गुणः, अजुहवुः । जुहु-
यात् । हूयात् । अहौषीत् । जिभी ११५९ भये । विभेति ।

२४९२ । भियोऽन्यत्तरस्याम् ६।४।११६ । इकारः स्याद्धलादौ
किञ्चि सार्वधातुके । विमितः-विभीतः । विभ्यति । विभयाञ्चकार-
विभाय । भेता । ह्री ११६० लज्जायाम् । जिह्वेति । जिह्वीतः । जिह्वयति
जिह्वयाञ्चकार-जिह्वाय । पृ ११६१ पालनपूरणयोः ।

२४९३ । अर्तिपिपत्योश्च ७।४।७७ । अभ्यासस्येकारोऽन्तादेशः
स्यात् श्लौ ।

२४९४ । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ७।१।१०२ । अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वो य ऋत्
तदन्तस्याङ्गस्य उत्स्यात् । गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते । पिपत्ति । उत्त्व-
म्, रपत्वम्, 'हलि च' (सू. ३५४) इति दीर्घः, पिपृतः । पिपुरति । पपा-
र । किति लिटि 'ऋच्छत्यृताम्' (सू. २३८३) इति गुणे प्राप्ते ।

२४९५ । शृदृप्रां ह्रस्वो वा ७।४।१२ । एषां किति लिटि ह्रस्वो
वा स्यात् । पक्षे गुणः । पप्रतुः, पप्रुः-पपरतुः, पपरुः । परिता-
परीता । अपिपः । अपिपूताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपा-

रीत् । अपारिष्टाम् । 'ह्रस्वान्तोऽयम्' इति केचित् । पिपति पिपृतः । पि
प्रति । पिपृयात् । आशिषि—प्रियात् । अपाषीत् । पाणिनीयस्य
'सि रोदसी पिपृतम्' इत्यादौ द्वान्दसत्त्वं शरणम् । डुमृन् ११६
धारणपोषणयोः ।

२४९६ । भृजामित् ७।४।७६ । 'भृज्' 'माङ्' 'ओहाङ्' ।
प्रयाणामभ्यासस्य इत्स्यात् इलौ । विभर्ति । विभृतः । विभ्रति । ति
ध्वे । इलुवद्भावात् द्वित्वेऽप्ये, विभरामास-वभार । वभर्थ । वभृ-
विभृहि । विभराणि । अविभः । अविभृताम् । अविभरुः । विभृष्ट
भ्रियात्-भृषीष्ट । अभार्षीत्-अभृत । माङ् ११६३ माने शब्दे च ।

२४९७ । ई हल्यघोः ६।४।११३ । इनाभ्यस्तयोरात् ईत्स
त्सार्वधातुके किङ्ति हलि न तु घुसंज्ञकस्य । मिमीते । 'नाभ्यस्तयो
(सू. २४८३) इत्याल्लोपः, मिमाते । मिमते । प्रण्यमास्त । ओहा
११६४ गतौ जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हास्तौ
ओहाक् ११६५ त्यागे । परस्मैपदी । जहाति ।

२४९८ । जहातेश्च ६।४।११६ । इत्स्याद्वा हलादौ किङ्ति स
धातुके । पक्षे ईश्वम् । जहितः-जहीतः । जहति । जहौ ।

२४९९ । आ च हौ ६।४।११७ । जहातेहौ परे आ स्यान्नाति
दीतौ । जहाहि-जहिहि-जहीहि । अजहात् । अजहुः । अजहाः ।

२५०० । लोपो यि ६।४।११८ । जहातेरालोपः स्याच्चादौ स
धातुके । जह्यात् । एलिङि' (सू. २३७४), हेयात् । अहासीत् । उहा
११६६ दाने । प्रणिददाति । दत्तः । ददति । दत्ते । ददौ । 'ध्वसो'-
(सू. २४७१) इत्येत्त्वाभ्यासलोपो, देहि । अददात् । अदत्ताम् । अ
दुः । दधात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदति । उद

११६७ धारणपोषणयोः । 'दानेऽपि' इत्येके । प्रणिदधाति ।

२५०१ । दधस्तथोश्च ८।२।३८ । द्विस्तस्य ऋषन्तस्य धानो
नाशो भव् स्यात्तथयोः स्वोश्च परतः ॥ 'वचनसामर्थ्यादालोपो न
स्थानिवत्' इति धामनमाधवौ । वस्तुतस्तु 'पूर्वत्रासिद्धे न स्था-
निवत्' । धत्तः । दधति । धत्थः । धत्थ । दध्वः । दध्मः । धत्ते । धत्से ।
धद्ध्वे । धेहि । अधित ।

अथ त्रयः स्वरितेतः । णिजिर् ११६८ शौचपोषणयोः ।

२५०२ । निजां त्रयाणां गुणः श्लो ७।४।७५ । णिज्-विज्-
विषामभ्यासस्य गुणः स्याच्छ्लौ । नेनेक्ति । नेनक्तिः । नेनिजति ।
नेनेज । नेक्ता । नेक्षति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ।

२५०३ । नाम्न्यस्तस्याचि पिति सावंधातुके ७।३।८७ । लघू-
पधगुणो न स्यात् । नेनिजानि । अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः ।
नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत्—अनैक्षीत्—अनक्ति । विजिर् ११६९
पृथग्भावे । वेवेक्ति—वेवेक्ते । विवेजिथ । अत 'विज इट्' (सू. २५३६)
इति क्त्वि न, 'ओविजी' इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् । 'णिजिविजी' रुधा-
दावपि । विष्णु ११७० व्याप्तौ । वेवेष्टि—वेवेष्टे । लुदित्त्वादङ्, अवि-
षत् । तद्धि क्सः । अजादौ 'क्सस्याचि' (सू. २३३७) इत्यलोपः । अवि-
षत् । अतिक्षाताम् । अविक्षन्त ।

अथ आगणान्तात्परस्मैपदिनश्छान्दसाश्च । घृ ११७१ क्षर-
णदीप्योः । 'जिघर्म्यन्ति हविषा घृतेन, 'भृजामित्' (सू. २४९६),
'बहुलं छन्दसि' (सू. ३५९९) इतीत्वम् । ह ११७२ प्रसह्यकरणे । 'अयं
सुवोऽभिजिहिर्ति होमान्' । ऋ ११७३ सू ११७४ गतौ । 'बहुलं छन्द-
सि' (सू. ३५९६) इत्येव सिद्धे 'अतिपिपत्योश्च' (सू. २४९३) इतीत्वविधा-

नादयं भाषायामपि । 'अभ्यासस्यासवर्णे' (सू. २२९२) इतीयङ्, इति
 इयृतः । इयूति । आर । आरतुः । 'इडस्यति—' (सू. २३८४) इति नि
 मिट्, आरिथ । अर्ता । अरिष्यति । इयराणि । ऐयः । ऐयृताम् । ऐय
 इयृयात् । अर्यात् । आरत् । ससति । भस ११७५ भर्त्सनदीप्ते
 बभस्ति । 'घसिभसोर्हलि—' (सू. ३५४८) इत्युपधालोपः, 'श्लो इति
 (सू. २२८१) इति सलोपः, बन्धः । वप्सति । कि ११७६ ज्ञाने । चिन्ते
 तुर ११७७ त्वरणे । तुतोति । तुतूर्तः । तुतुरति । धिष ११७८ श्रे
 दिधेष्टि । दिधिष्टः । धन ११७९ धान्ये । दधन्ति । दधन्तः । दधन्ति
 जन ११८० जानने । जजन्ति ।

२२०४ । जनसनखनां सञ्जलोः ६।४।४२ । एषामाकारेण
 देशः स्याज्जलादौ सनि शलादौ विडति च । जजातः । जज्ञति । ज
 सि । जजान । जजन्यात्—जजायात् । जज्यात्-जायात् । गा ११
 स्तुतौ । 'देवाङ्गिगाति सुम्नयुः' । जिगीतः । जिगति ।

इति तिङन्ते जुहोत्यादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते दिवादिप्रकरणम् ॥

दिबु ११८२ क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकति
 तिषु । भृषन्ताः परस्मैपदिनः ।

२२०५ । दिवादिभ्यः इयन् ३।१।६९ । शपोऽपवादः । 'इति
 (सू. ३४५) इति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्य
 अदीव्यत् । दीव्येत् । दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् । दि
 ११८३ तन्तुसन्ताने । परिषीव्यति । परिषिवेव । न्यषेवीत्—न्यषेवी
 स्त्रिव ११८४ गतिशोषणयोः । षिवु ११८५ निरसने । केचिदिह
 पठन्ति । षुसु ११८६ अदने । 'आदाने' इत्येके । 'अदर्शने' इत्येके

मुष्णोस । ण्यसु ११८७ निरसने । स्नस्यति । सस्नास । वनसु ११८८
हरणदीप्त्योः । हरणं कौटिल्यम् । चक्नास । व्युष ११७९ दाहे ।
बुव्योष । प्लुष ११९० च । नृती ११९१ गात्रविक्षेपे । नृत्यति । ननर्त ।
२६०६ । सेऽसिचि कृतचृतष्टुदतृदतृतः ७।२।९७ । एभ्यः
भस्य सिञ्जिभन्नस्य सादेरार्धधातुकस्य इड् वा स्यात् । नतिंभ्यति-
नत्स्यंति । नृत्येत् । नृत्यात् । अनर्तीत् । त्रसी ११९२ उद्वेगे । 'वा आ-
श—' (सू. २३२१) इति श्यन्वा । त्रस्यति-त्रसति । त्रसतुः-तत्रसतुः ।
कुथ ११९३ पूतीभावे । पूतीभावो दौर्गन्ध्यम् । पुथ ११९४ हिंसायाम् ।
गुथ ११९५ परिवेष्टने । क्षिप ११९६ प्रेरणे । क्षिप्यति । क्षेप्ता । पुष्प
११९७ विकसने । पुष्प्यति । पुपुष्य । तिम ११९८ छिम ११९९ छीम
१२०० आद्रींभावे । तिम्यति । स्तिम्यति । स्तीम्यति । व्रीड १२०१
चोदने लज्जायां च । व्रीड्यति । इष १२०२ इष्यति । षह १२०३ पुह
१२०४ चक्यर्थे । चक्यर्थस्तृप्तिः । सद्यति । सुद्यति । जृष् १२०५
मृष् १२०६ वयोहानी । जीर्यति । जजरतुः-जेरतुः । जरिता जरीता ।
जीर्येत् । जीर्यात् । 'जस्तम्भु—' (सू. २२९३) इत्यङ्वा, 'ऋदृशोऽङि गुणः'
(सू. २४०६), अजरत्-अजारौत् । अजारिष्टाम् । शीर्यति । जशरतुः ।
अझारीत् । षूङ् १२०७ प्राणिप्रसवे । सूयते । सुषुषे । 'स्वरतिसूति—'
(सू. २२९७) इति विकल्पं वाधित्वा 'अयुकः किति (सू. २३८१) इति
निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमाश्रित्यमिट । सुषुविषे । सुषुविवहे । सोता-
सविता । दूङ् १२०८ परितापे । दूयते । दीङ् १२०९ क्षये । दीयते ।
२५०७ । दीङो युडचि क्ठिति ६।४।६३ । दीङः परस्याजादेः
क्ठित आर्धधातुकस्य युट् स्यात् । 'वुरयुटावुवह् यणोः सिद्धौ वक्त-
व्यौ (वा २३२) । दिदीये ।

२५०८ । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च ६।१।५० । एता
मात्वं स्याल्ल्यपि, चकादशित्येज्जिमित्ते । दाता । दास्यते । अदात् ।
अदास्थाः । डीङ् १२१० विहायसा गतौ । डीयते । धीङ् १२११ ध-
धारे । धीयते । दिध्ये । धेता । मिङ् १२१२ हिंसायाम् । हिंसा अत्र प्राण-
योगः । मीयते । रीङ् १२१३ श्रवणे । रीयते । लीङ् १२१४ श्लेषे ।

२५०९ । विभाषा लीयतेः ६।१।५१ । 'लीयतेः' इति क-
निर्देशो, न तु श्यना । लीलीङोरात्वं वा स्यादेज्जिषये ल्यपि च ।
लेता-लाता । लेभ्यते-लास्यते । 'एज्जिषये' किम् ? लीयते, लिले ।
व्रीङ् १२१५ वृणोत्यर्थे । व्रीयते । वित्रिये । 'स्वादय ओदितः' (ग)
तत्फलं तु निष्ठानत्वम् । पीङ् १२१६ पाने । पीयते । माङ् १२१७
माने । मायते । ममे । ईङ् १२१८ गतौ । ईयते । अयाञ्चके । प्री-
१२१९ प्रीतौ । सकर्मकः । प्रीयते । पिप्रिये ।

अथ परस्मैपदिनश्चत्वारः । शो १२२० तनूकरणे ।

२५१० । ओतः श्यनि ७।३।७१ । लोपः स्याच्छचनि । श्यति ।
श्यतः । श्यन्ति । शशौ । शशतुः । शाता । शास्यति । 'विभाषा प्रा-
धेट्-' (सू० २३७६) इति सिचो वा लुक्, लुगभावे 'यमरम-' (सू०
२३७७) इतीट्सकौ, अशात् । अशाताम् । अशुः । अशासीत् । अश-
सिष्टाम् । छो १२२१ छेदने । छ्यति । षो १२२२ अन्तकर्मणि ।
स्यति । ससौ । अभिध्यति । अभ्यष्यत् । अभिससौ । दो १२२३ द-
खण्डने । दति । ददौ । प्रणिदाता । दयात् । अदात् ।

अथास्मनेपदिनः पञ्चदश । जनी १२२४ प्रादुर्भावे ।

२५११ । ज्ञाजनोर्जा ७।३।७२ । अनयोर्जादिशः स्यान्निष्ठा ।
जायते । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । 'दीपजत'

(स० २३२८) इति वा चिण् ,

२६१२ । जनिवध्योश्च ७।३।३५ । अनयोरुपधाया वृद्धिर्न
स्याच्चिणि ङिति कृति च । अजनि—अजनिष्ट । दीपी १२२५ दीप्तौ ।
दीप्यते । दिदीपे । अदीपि—अदीपिष्ट । पूरी १२२६ आप्यायने । पूर्यते ।
अपूरि—अपूरिष्ट । तूरी १२२७ गतिस्वरणहिंसनयोः । तूर्यते । तुतूरे ।
पूरी १२२८ गूरी १२२९ हिंसागत्योः । धूर्यते । दुधूरे । गूर्यते । जुगूरे ।
पूरी १२३० जूरी १२३१ हिंसावयोहान्योः । शूरी १२३२ हिंसास्त
म्भनयोः । चूरी १२३३ दाहे । तप १२३४ ऐश्वर्ये वा । अयं धातु-
रैश्वर्ये वा तङ्श्यनौ लभते । अन्यदा तु शब्दिकरणः परस्मैपदीत्यर्थः ।
केचित्तु वाग्रहणं वृत्तधातोराद्यवयवमिच्छन्ति । तप्यते । तप्ता । तप्स्यते ।
'पत' १२३५ इति व्यत्यासेन पाठान्तरम् । 'द्युत आमानि युतः पत्य-
मानः' । वृत् १२३६ वरणे । वृत्यते । पञ्चान्तरे वावृत्यते ।

'ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविहत्' । इति भट्टिः ।
क्लिश १२३७ उपतापे । क्लिश्यते । क्लेशिता । काश्च १२३८ दी-
प्तौ । काश्यते । वाश्च १२३९ शब्दे । वाश्यते । ववाशे ।

अथ पञ्च स्वरितेतः । मृष १२४० तितिचायाम् । मृष्यति-
मृष्यते । ममर्ष—ममृषे । ईशुचिर् १२४१ पूतीभावे । पूतीभावः क्लेदः ।
शुच्यति—शुच्यते । शुशोच—शुशुचे । अशुचत्—अशोचीत्—अशोचिष्ट ।
णद् १२४२ बन्धने । नह्यति—नह्यते । ननाह । नेद्विध—ननद्ध । नेहे ।
नद्धा । नत्स्यति । अनात्सीत् । रञ्ज १२४३ रागे । रज्यति—रज्यते ।
शेष १२४४ आक्रोशे । शप्यति—शप्यते ।

अथैकादशानुदात्तेतः । पद १२४५ गतौ । पद्यते । पेदे । पत्ता
पद्येत । पत्सीष्ट ।

२५१३ । चिण् ते पदः ३।१।६० । पदश्चलेश्विण्यस्यात्तदर्थे मे
 प्रण्यपादि । अपत्साताम् । अपत्सत । खिद १२४६ दैन्ये । खिते
 चिखिदे । खेत्ता । अखित्त । विद १२४७ सत्तायान् । विषते । वे
 बुध १२४८ अवगमने । बुध्यते । युबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । भुल
 अबोधि—अबुद्ध । अभुत्साताम् । युध १२४९ सम्प्रहारे । युध्ते
 युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं 'युध्यति' इति ? युधमिच्छती इति क्त
 अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्' (प० ९८) इति वा । रु
 रुध १२५० कामे । अनुरुध्यते । अण १२५१ । प्राणने । अण
 आणे । अणिता । 'अन' १२५२ इति दन्त्यान्तोऽयमित्येके । म
 १२५३ ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता । युज १२५४ समाधौ । क
 धिक्षित्तवृत्तिनिरोधः । अकर्मकः । युज्यते । योक्ता । सज १२
 विसर्गे । अकर्मकः ।

‘संसृज्यते सरसिजैरुणांशुभिन्नैः’ ।

ससृजिषे । सृष्टा । सृज्यते । 'लिङ् सिचौ'—(सू० २३००) ।
 कित्त्वान्न गुणो नापि अम्-सृच्चीष्ट, असृष्ट । असृच्चाताम् । लिश १२५५
 अल्पीभावे लिश्यते । लेष्टा । लेद्यते । लिक्षीष्ट । अलिक्षत । अलिच्छातान्
 अथागणान्ताः परस्मैपदिनः । राधः १२५७ अकर्मकाद् वृद्ध
 वेव । एवकारो भिन्नक्रमः । राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदाहरणमाह—
 'वृद्धौ' इति । यन्मह्यमपराध्यति । द्रुह्यतीत्यर्थः । विराध्यन्तं क्षमेत क
 द्रुह्यतीत्यर्थः । विराध्यन्तं क्षमेत कः । द्रुह्यन्तमित्यर्थः । राध्यत्योदक
 सिध्यतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवं पर्यालोचयतीत्यर्थः । दैव
 वात्वर्येऽन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम् । रराध । रराधतुः । रा
 धतुः । रराधिय । 'राधो हिंसायाम्' (सू० २५३२) इत्येत्वाभ्यासतोऽ

विह न, हिंसार्थस्य सकर्मकतया दैवादिकत्वायोगात् । राद्धा । रात्स्य-
ति । अयं स्वादिश्चुरादिश्च । व्यथ १८५८ ताडने । “ग्रहिज्या—(सू०
२४१२) इति सम्प्रसारणम् । विध्यति । विव्याथ । विविधतुः । विव्य-
थिथ—विव्यद्ध । व्यद्धा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् ।
पुष १२५९ पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिथ । पोष्टा । पोक्ष्यति । ‘पु-
षादि’—(सू० २३४५) इत्यङ्, अपुषत् । शुष १२६० शोषणे । अशु-
षत् । तुष १२६१ प्रीतौ । दुष १२६२ वैकृत्ये । श्लिष १२६३ आलि-
ङ्गने । श्लिष्यति । शिश्लेष । श्लेष्टा । श्लेक्ष्यति ।

२५१४ (क) । श्लिषः ३।१।४६ । अस्मात्परस्यानिटश्च्लेः कसः
स्यात् । पुषाद्यङोपवादः, न तु चिणः, पुरस्तादपवादन्यायात् । ।

२५१४ (ख) । आलिङ्गने ३।१।४६ । श्लिषश्च्लेरालिङ्गने एव
कसो नान्यत्र । योगविभागसामर्थ्यात् ‘शल इगुपधात्—’ (सू० २३३६)
इत्यस्याप्ययं नियमः । ‘अश्लिषत्कन्यां देवदत्तः’ । ‘आलिङ्गन एव’ इति
किम् ? समश्लिषत् जतुकाष्ठम्, अङ् । प्रत्यासक्ताविह श्लिषिः । कर्म-
ण्यनालिङ्गनेन सिजेव, न तु कसः । एकवचने चिण्, अश्लेषि । अश्लिष्ता-
ताम् । अश्लिषत् । अश्लिष्टाः । अश्लिङ्ध्वम् । शक १२६४ विभाषि-
तोऽमर्षणे । ‘विभाषितः’ इत्युभयपदीत्यर्थः । शक्यति—शक्यते वा हरिं
द्रष्टुं भक्तः । शशाक । शेकिथ—शशकथ । शेके । शक्ता । शक्ष्यति—
शक्ष्यते । अशकत्—अशक्त । सेट्कोऽयमित्येके । तन्मतेनानिट्कारि-
कासु लृदिपठितः । शकिता । शकिष्यति । श्विदा १२६५ गात्रप्रक्षरणे ।
धर्मसुतावित्यर्थः । ‘अयं जीत्’ इति न्यासकारादयः । नेति हरदत्ता-
दयः । श्विद्यति । सिध्वेद । सिध्वेदिथ । स्वेत्ता । अस्विदत् । क्रुध
१२६६ क्रोधे । क्रोद्धा । क्रोत्स्यति । क्षुध १२६७ बुभुक्षायाम् । क्षोद्धा ।

कथं 'लुधितः' इति ? सम्पदादिक्विवन्तात्तारकादित्वादितञ् इति माषकः ।
 वस्तुतस्तु 'वसति लुधोः—' (सू० ३०४६) इतीट् वक्ष्यते । शुष १११८
 शौचे । शुध्यति । शुशोध । शोद्धा । पिधु १२६९ संराद्धौ । ऊदितः
 प्रामादिकः । सिध्यति । सेद्धा । सेत्स्यति । असिधत् । रध १२७० नि
 सासंराद्धयोः । संराद्धिर्निष्पत्तिः । रध्यति । 'रधिजभोरचि' (सू० १३१२)
 इति नुम्, ररन्धतुः ।

२५१५ । रधादिभ्यश्च ७।१।४६ । 'रध्' 'नश्' 'तृप्' 'दृप्' 'दृप्' 'दृप्'
 'मुह्' 'ष्णुह्' 'ष्णिह्' एभ्यो वलाधार्धधातुकस्य वेट् स्यात् । ररन्ध-
 ररद्ध । ररन्धिव-रेध्व ।

२५१६ । नेढ्यलिटि रधेः ७।१।६२ । लिङ्वर्जे इटि रधेर्नुम् न
 स्यात् । रधिता-रद्धा । रधिष्यति-रत्स्यति । अङि नुम्, 'अनिदिताम्'-
 (सू० ४१६) इति नञोः, अरधत् । यश १२७१ अदर्शने । नश्यति
 ननाश । नेशतुः । नेशिथ ।

२५१७ । मस्जिनशोर्ज्ञलि ७।१।६० । नुम् स्यात् । ननंष्ट । ने
 शिव-नेश्च । नेशिम-नेश्म । नशिता-नंष्टा । नशिष्यति-नङ्क्ष्यति ।
 नश्येत् । नश्यात् । अनशत् । प्रणश्यति ।

२५१८ । नशेः षान्तस्य ८।४।३६ । णत्वं न स्यात् । प्रनंष्टा ।
 अन्तग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम् । प्रनङ्क्ष्यति-नशिष्यति । तृप १२७२
 प्रीणने । प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणं च । 'नाग्निनस्तृप्यति काष्ठानाम्'
 पितृनताप्सीत् इति भट्टिः, इत्युभयत्र दर्शनात् । ततर्पिथ-ततर्प्य-
 तत्रप्य । तर्पिता-तर्प्ता-त्रप्ता । 'स्पृशमृशकृष' (वा० ५६५) इति
 सिज्वा, अतर्पात्-अतृपत्-अताप्सीत् । अत्राप्सीत् । दृप १२७३ । हर्ष-
 मोहनयोः । मोहनं गर्वः । 'दृप्यति' इत्यादि ।

‘रधादित्वादिभौ वेट्कावमथमनुदात्तता’ ।

द्रुह १२७४ जिघांसायाम् । ‘वा द्रुहमुह’ (सू० ३२७) इति वा
 षः । पक्षे ढः । दुद्रोहिथ—दुद्रोग्ध—दुद्रोढ । द्रोहिता—द्रोग्धा—द्रोढा ।
 द्रोहिष्यति—द्रोक्ष्यति । ढत्वघरवयोस्तुल्यं रूपम् । अद्रुहत् । मुह १२७५
 वैचित्ये । वैचित्यमविवेकः । मुह्यति । मुमोहिथ—मुमोग्ध—मुमोढ ।
 मोहिता—मोग्धा—मोढा । मोहिष्यति—मोक्ष्यति । अमुहत् । णुह
 १२७६ उद्गिरणे । स्तुह्यति । सुष्णोह । सुष्णोहिथ—सुष्णोग्ध सु-
 ष्णोढ । सुष्णुहिव—सुष्णुह । स्नोहिता—स्नोग्धा—स्नोढा । स्नोहि-
 ष्यति—स्नोक्ष्यति । अस्तुहत् । णिह १२७७ प्रीतौ । स्निह्यति । स्निष्णे-
 ह । वृत् । रधादयः समासाः । पुषादयस्तु आगणान्तादिति सि-
 द्धान्तः । शमु १२७८ उपशमे ।

२५११ । शमामष्टानां दीर्घः इयनि ७३।७४ । शमादीनामि-
 त्यर्थः । प्रणिशाम्यति । शेमतुः । शेमिथ । शमिता । अशमत् । तमु
 १२७९ काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् । दमु १२८० उप-
 शमे । ‘उपशमे’ इति ण्यन्तस्य । तेन सकर्मकोऽयम्, न तु शमिवदक-
 र्मकः । अदमत् । अमु १२८१ तपसि खेदे च । आम्यति । अग्रमत् । अमु
 १२८२ अनवस्थाने । ‘वा आश—’ (सू० २३२१) इति इयन्वा । तत्र
 कृते ‘शमामष्टानाम्—’ (सू० २५१९) इति दीर्घः । आम्यति । लुङ्थङ्,
 अग्रमत् । शेषं भ्वादिवत् । क्षमू १२८३ सहने । क्षाम्यति । चक्षमिथ—
 चक्षन्थ । चक्षमिव—चक्षन्व । चक्षमिम—चक्षन्म । क्षमिता—क्षन्ता ।
 अयमषित् । भ्वादित्स्तु षित् ।

अषितः क्षाम्यतेः क्षान्तिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा ।

क्षमु १२८४ ग्लानौ । क्षाम्यति—क्षामति । शपीव इयन्यपि ‘षिवु-

कुमु- (स. २३२०) इत्येव दीर्घे सिद्धे शमादिपाठो विनुरूपः। अ-
अकुमत्। मदी १२८५ हर्षे। माद्यति। अमदत्। शमादयोऽष्टौ गताः।
असु १२८६ क्षेपणे। अस्यति। आस। असिता।

२५२०। अस्यतेस्थुक् ७।४।१७। अङि परे। आस्थत्। अस्त
पुषादित्वादङि सिद्धे 'अस्यतिवक्ति'—(स. २४४०) इति वचनं त-
र्थम्। तङ् तु 'उपसर्गादस्यत्यूह्योः'—(वा. ६२८) इति वक्ष्यते।
पर्यास्थत्। यसु १२८७ प्रयत्ने।

२५२१। यसोऽनुपसर्गात् ३।१।७१।

२५२२। संयसश्च ३।१।७२। इयन्वा स्यात्। यस्यति-यसति।
संयस्यति-संयसति। अनुपसर्गात् किम्? प्रयस्यति। जसु १२८८ मे-
क्षणे। जस्यति। तसु १२८९ उपक्षये। दसु १२९० च। तस्यति।
अतसत्। दस्यति। अदसत्। वसु १२९१ स्तम्भे। वस्यति। ववास।
ववसतुः, 'न शसदद—' (स. २२६३) इति निषेधः। वशादिरयमिति
मते तु वेसतुः। वेसुः। व्युष १२९२ विभागे। अयं दाहे पठितः।
अर्थभेदेन त्वङर्थं पुनः पठ्यते। अव्युषत्। ओष्ठयादिर्दन्त्यान्त्योऽयम्
'व्युस्' १२९३ इत्यन्ये। अयकारः 'बुस्' १२९४ इत्यपरे। प्लुष १२९५
दाहे। अप्लुषत्। पूर्वत्र पाठः सिजर्थ इत्याहुः। तद् भ्वादिपाठेन
गतार्थमिति सुवचम्। विस १२९६ प्रेरणे। विस्यति। अविसत्। कुष
१२९७ संश्लेषणे। अकुसत्। वुस १२९८ उत्सर्गे। मुस १२९९ खण्डने।
मसी १३०० परिणामे। परिणामो विकारः। 'समी' १३०१ इत्येके।
लुठ १३०२ विलोडने। उच १३०३ समवाये। उच्यति। उवोच।
ऊचतुः। मा भवान् उचत्। मृशु १३०४ अंशु १३०५ अधःपतने।
वमर्श। अमृशत्। 'अनिदिताम्'—(स. ४१६) इति नलोपः, अदयति।

अवृणुत । वृष १३०६ वरणे । वृश्यति । अवृणुत । कृश १३०७
 वृणुकरणे । कृश्यति । वितृषा १३०८ पिपासायाम् । हृष १३०९ तुष्टौ ।
 श्यन्नङौ भौवादिकाद्विशेषः । रुष १३१० रिष १३११ हिंसायाम् । 'तीष-
 सह-' (सू. २३४०) इति वेट्, रोषिता-रोष्टा । रोषिता-रोष्टा ङिप् १३१२
 क्षेपे । कुप १३१३ क्रोधे । गुप १३१४ व्याकुलत्वे । युप १३१५ रुप १३१६
 लुप १३१७ विमोहने । युष्यति । रुष्यति । लुष्यति । लोपितः । लुप्य-
 तिः सेट्कः, अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात्तौदादिकस्यैव ग्रहणात् ।
 तुम १३१८ गाध्यै । गाध्यमाकाङ्क्षा । 'तीषसह-' (सू. २३४०)
 इति वेट् । लोभिता-लोब्धा । लोभिष्यति । लुभ्येत । लुभ्यात् ।
 अलुमत् । भ्वादेरवृत्कृतत्वात् 'लोभति' इत्यपीत्याहुः । लुभ १३१९
 सञ्चलने । लुभ्यति । लुभ १३२० तुम १३२१ हिंसायाम् । लुभिन-
 मितुभयो धृतादौ क्रथादौ च पठ्यन्ते । तेषां धृतादित्वादङ् सिद्धः ।
 क्रथादित्वात्पक्षे सिज्भवत्येव । इह पाठस्तु श्यन्नर्थः । छिद्र १३२२
 आर्दीभावे । छिद्यति । चिक्केदिथ-चिक्केत्थ । चिक्किदिव-चिक्किद्व ।
 चिक्किदिम-चिक्किद्व । क्लेदिता-क्लेत्ता । मिमिदा १३२३ स्नेह-
 ने । 'मिदेगु'णः' (सू. २३४६), मेद्यति । अमिदत् । धृतादिपाठादेव
 'अमिदत्' 'अमेदिष्ट' इति सिद्धे इह पाठः 'अमेदीत्' इति मा भूदिति ।
 धृतादिभ्यो बहिरेवात्मनेपदिषु पाठस्तुचितः । जिह्विदा १३२४ स्नेह-
 नमोचनयोः । ऋधु १३२५ वृद्धौ । आनर्ध । आर्धत् । गृधु १३२६
 अभिकाङ्क्षायाम् । अगृधत् । वृत् । पुषाद्यो दिवादयश्च वृत्ताः ।
 केचित्तु पुषादिसमाप्त्यर्थमेव वृत्करणम् । दिवादिस्तु भ्वादिवदाकृति-
 गणः । तेन 'दीयते' 'मृग्यति' इत्यादिसिद्धिरित्याहुः ।

इति तिङन्ते दिवादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते स्वादिप्रकरणम् ।

धुञ् १३२७ अभिषवे । अभिषवः स्नपनं पीडनं स्नानं पुराण-
नं च । तत्र स्नाने अकर्मकः ।

२५२३ । स्वादिभ्यः श्नुः ३।१।७१ । सुनोति । सुनुतः ।
‘श्नुवोः’—(सू. २३८७) इति यण् । सुन्वन्ति । सुन्वः—सुनुवः । सु-
हे—सुनुवहे । सुषाव—सुषुवे । सोता । सुनु । सुनवानि । सुनवै । सु-
यात् । सूयात् । ‘स्तुसुधूङ्भ्यः—’ (सू. २३८५) इतीट्, असावो-
असोष्ट । अभिषुणोति । अभ्यषुणोत् । अभिसुषाव ।

२५२४ । सुनोतेः स्यसनोः ८।३।११७ । स्ये सनि च परोमुष-
षो न स्यान् । विसोष्यति । षिञ् १३२८ बन्धने । सिनोति । सि-
नोति । सिषाय । सिष्ये । सेता । शिञ् १३२९ निशाने । तालव्यादिः ।
शेता । डुमिञ् १३३० प्रक्षेपणे । ‘मीनातिमिनोति—’ (सू. २५०८)
इत्यात्त्वम् । ममौ । ममिथ—ममाथ । मिम्ये । माता । मीयात् । मा-
ष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त । चिञ् १३३१ चयने । प्र-
चिनोति ।

२५२५ । विभाषा चेः ७।३।५८ । अभ्यासात्परस्य चिञः कुत-
वा स्यात्सनि लिटि च प्रणिचिकाय—चिचाय । चिक्थे—चिक्थे ।
अचैषीत्—अचेष्ट । स्तृञ् १३३२ आच्छादने । स्तृणोति—स्तृणो-
‘गुणोऽर्ति—’ (सू. २३८२) इति गुणः । स्तर्यात् ।

२५२६ । ऋतश्च संयोगादेः ७।२।४३ । ऋदन्तात्संयोगादेः ए-
योलिङ्सिचोरिङ् वा स्यात्तङि । स्तरिषीष्ट—स्तृषीष्ट । अस्तरिष्ट—अस्त-
त । कृञ् १३३३ हिंसायाम् । कृणोति—कृणुते । चकार । चकर्थ । चक्रे ।
क्रियात्—कृषीष्ट । अकाशीत्—अकृत । वृञ् १३३४ वरणे ।

२५२७ । बभूथात्तत्तन्थजगृभ्स्ववर्थेति निगमे । ७।२।६४ ।

एषां वेदे इडभावो निपात्यते । तेन भाषायां थलीट् । ववरिथ । ववृव । ववृवहे । वरिता-वरीता ।

२५५८ । लिङ्सिचोरास्मनेपदेषु ७।२।४२ । वृङ् वृभ्यामृदन्ताच्च पर्योलिङ् सिचोरिङ् वा स्यात्तङि ।

२५२९ । न लिङि ७।२।३९ । वृतो लिङ इत्ये दीर्घो न स्यात् । वरिपीष्ट-वृषीष्ट । अवारीत्-अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवृत । धुञ् १३३५ क-म्पने । धुनोति-धुनुते । अधौषीत् । अधोष्यत् । दीर्घान्तोऽप्ययम् १३३६ धूनोति । धूनुते । 'स्वरतिसूति-' (सू. २२७९) इति वेट् । दुधविथ-दुधो-ध । किति लिटि तु 'अच्युकः'—(सू. २३८१) इति निषेधं बाधित्वा क्रा-दिनियमान्नित्यमिट्, दुधुविव । 'स्तुसुधूभ्यः'—(सू. २३८५) इति नित्य-मिट् । अधावीत् अधविष्ट-अधोष्ट ।

अथ परस्मैपदिनः । डुडु १३३७ उपतापे । दुनोति । हि १३३८ गतो वृद्धौ च ।

२५३० । हिनुमीना ८।४।१५ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य एत-योर्नस्य णः स्यात् । प्रहिणोति ।

२५३१ । हेरचङि ७।३।५६ । अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्यान्न तु चङि । जिघाय । पृ १३३९ प्रीतौ । पृणोति । पर्ता । स्पृ १३४० प्रीतिपालनयोः । 'प्रीतिचलनयोः' । इत्यन्ये । 'चलनं जीवनम्' इति स्वामी । स्पृणोति । पस्पार । 'स्मृ' १३४१ इत्येके । स्मृणोति । पृणोत्यादयस्त्रयोऽपि छान्दसा इत्याहुः । आप्ल १३४२ व्यासौ । अप्नोति । आप्नोतः । आप्नोवन्ति । आप्नुवः । आप । आप्ता । आप्नुहि । लदि-त्वादङ्, आपत् । शक्ल १३४३ शक्तौ अशकत् । राध १३४४ साध १३४५ संसिद्धौ । राध्नोति ।

२५३२ । राधो हिंसायाम् ६।४।१२३ । एत्वाभ्यासलोपो स
 किति लिटि सेटि थलि च । अपरेधतुः रेधुः । रेधिथ राद्धा । साधने
 साद्धा । असात्सीत् । असाद्धाम् ।

अथ द्वावनुदात्तेतौ । अश् १३४६ व्याप्तौ सङ्घाते च । अश्ने
 २५३३ । अन्नोतेश्च ७।४।७२ । दीर्घादभ्यासादवर्णात्परस्य
 स्यात् । आनश्चे । अशिता—अष्ट । अशिष्यते—अक्ष्यते । अश्ने
 अक्षीष्ट—अशिषीष्ट । आशिष्ट—आष्ट । आक्षाताम् । षिष १३४७
 स्कन्दने । स्तिष्ठनुते । तिष्ठिषे । स्तेषिता ।

अथ आगणान्तात्परस्मैपदिनः । तिक १३४८ तिग १३४९
 गतौ च चादास्कन्दने । तिकनोति । तिग्नोति । षध १३५० हिंसा
 याम् । सन्नोति । मिधृषा १३५१ प्रागल्भ्ये । धृष्णोति । दधर्ष । धर्षिता
 दम्भु १३५२ दम्भने । दम्भनं दम्भः । दम्भनोति । ददम्भ । 'अ
 न्थिग्रन्थिदम्भिस्त्वजीनां छिटः कित्त्वं वा' इति व्याकरणान्तरं
 हाप्याश्रीयत इत्युक्तम् । 'अनिदिताम्—' (सू. ४१६) इति नलोपः
 तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ *५६४ दम्भेऽपि
 एत्वाभ्यासलोपो वक्तव्यौ* । देभतुः । ददम्भतुः । 'इदं कित्
 पिदपिद्विषयकम्' इति सुधाकरादयः । तन्मते तिप्सिप्सिप्सु-विष
 'देभिथ' 'देभ' इति रूपान्तरं बोध्यम् । 'अपिद्विषयकम्' इति न्याय
 कारादिमते तु—'ददम्भ' 'ददम्भिथ' 'ददम्भ' इत्येव । दम्भ्यात् । द्वा
 १३५३ वृद्धौ । 'तृप १३५४ प्रीणने' इत्येके । क्षुम्नादिस्वाण्यत्वं न
 तृप्नोति । 'छन्दसि' (ग) आगणान्तादधिकारोऽयम् । अह १३५५
 व्याप्तौ । अह्नोति । दध १३५६ घातने पालने च । दध्नोति । कृ
 १३५७ भक्षणे । चम्भोति । रि १३५८ चि १३५९ चिरि १३६० चि

१३६१ दाश १३६२ दृ १३६३ हिंसायाम् । रिणोति । क्षिणोति । 'अयं
भाषायामपि' इत्येके । 'न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति' । 'ऋक्षि १३६४
इत्येक पवाजादि' इत्यन्ये । ऋक्षिणोति । चिरिणोति । जिरिणोति ।
दाशनोति । वृणोति । वृत् ।

इति तिङन्ते स्वादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते तुदादिप्रकरणम् ॥

तुद १३६५ व्यथने । इतः षट् स्वरितेतः ।

२९३४ । तुदादिभ्यां शः ३।१।७७ । तुदति—तुदते । तुतोद ।
तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता । अतौत्सीत्—अतुत्त । तुद १३६६ प्रेरणे
तुदति—तुदते । तुनोद—तुनुदे । नोत्ता । दिश १३६७ अतिसर्जने
अतिसर्जनं दानम् । देष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत्—अदिक्षत । अस्ज १३६८
पाके । 'अहिज्या—' (सू. २४१२) इति सम्प्रसारणम्, सस्य श्रुत्वेन शः,
शस्य जश्त्वेन जः, भृज्जते ।

२९३५ । अस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् ६।४।४७ अस्वे
रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके । मित्राद-
न्यादचः परः । स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोपधयोर्निवृत्तिः । वमर्ज । वम-
र्जतुः । वमर्जिथ—वमर्ष्ट । वमर्जे । रमभावे—वमर्ज्ज, वमर्ज्जतुः, वम-
र्ज्जिथ; 'स्कोः—' (सू. ३८०) इति सलोपः, 'वश्च—' (सू. २९४) इति षः,
वमर्ष्ट । वमर्ज्जे । अष्टा—मर्ष्टा । अक्षयति—भक्षयति । *५६५ किङ्क्षति
रमागमं बाधित्वा सम्प्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन* । भृज्ज्यात् ।
भृज्ज्यास्ताम् । भर्क्षीष्ट—भर्क्षीष्ट । अमाक्षीत्—अमाक्षीत् । अमर्ष्ट—अम-
ष्ट । क्षिप १३६९ प्रेरणे । क्षिपति—क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षैप्सीत्—अक्षिप्त ।
कृष १३७० विलेखने । कृषति—कृषते । कृष्टा—कर्ष्टा । कृष्यात्—कृक्षीष्ट ।

‘स्पृशस्पृश-’ (वा. ५५५) इति सिज्वा । पक्षे कसः । सिचि अन्वा, अन्वा-
 क्षीत्-अकाक्षीत्-अकृक्षत् । तडि ‘लिङ्सिचौ-’ (स. २३००) इति कि-
 स्वादम्न, अकृष्ट, अकृक्षाताम्, अकृक्षत-अकृक्षत, अकृक्षाताम्, अ-
 क्षन्त । ऋषी १३७१ गतौ । परस्मैपदी । ऋषति, आनर्ष । जुषी १३७२
 प्रीतिसेवनयोः । आत्मनेपदिनश्चत्वारः । जुषते । ओविजी १३७३
 भयचलनयोः । प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ।

२२३६ । विज इट् १।२।२ । विजेः पर इडादिः प्रत्ययो द्विद्व ।
 उद्विजिता । उद्विजिष्यते । ओलजी १३७४ ओलस्जी १३७५ ब्रौढाय
 लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ।

अथ परस्मैपदिनः । ओव्रश्चू १३७६ छेदने । ‘ग्रहिज्या-’ (स.
 २४१२), वृश्चति । व्रश्च । व्रश्चतुः । व्रश्चिथ-व्रश्च । ‘लिटश्च-
 सस्य-’ (स. २४८) इति सम्प्रसारणम् । रेफस्य ऋकारः । ‘उरत्’ (स.
 २२४४), तस्य च ‘अचः परस्मिन्-’ (स. ५०) इति स्थानिवद्भावात् ‘
 सम्प्रसारणे-’ (स. ३६३) इति वस्योत्वं न । व्रश्चिता-व्रश्च । व्रश्चि-
 ष्यति-व्रश्चयति । वृश्च्यात् । अवश्चीत्-अव्राक्षीत् । व्यच १३७७ व्या-
 जीकरणे । विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचिष्यति ।
 विच्यात् । अव्याचीत्-अव्यचीत् । ‘व्यचेः कुटादित्वमनसि’ (ग)
 इति तु नेह प्रवर्तते, ‘अनसि’ इति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् ।
 उच्छि १३७८ उच्छे । उच्छति । उच्छी १३७९ विवासे । उच्छति ।
 ऋच्छ १३८० गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेपु । ‘ऋच्छत्युताम्’ (स.
 २३८३) इति गुणः । द्विहल्ग्रहणस्यानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट्, आनर्ष ।
 आनर्षतुः । ऋच्छिता । मिच्छ १३८१ उत्क्लेशे । उत्क्लेशः पीडा ।
 मिमिच्छ । अमिच्छीत् । जर्ज १३८२ चर्च १३८३ हर्म् १३८४ परि-

भाषणभर्त्सनयोः । त्वच १३८५ संवरणे । तत्वाच । ऋच १३८६ स्तुतौ ।
 आनर्च । उब्ज १३८७ आर्जवे । उज्भ १३८८ उत्सर्गे । लुभ १३८९
 विमोहने । विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता-लोब्धा ।
 लोभिष्यति । रिफ १३९० कस्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । रिफति ।
 रिरेफ । 'रिह' १३९१ इत्येके । 'शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति' ।
 तुप १३९२ तुम्फ १३९३ तृप्तौ । आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्विती-
 यान्तः । द्वावपि द्वितीयान्तावित्यन्ये । तृपति । ततर्प । तर्पिता । 'स्पृश-
 मृश-' (वा. ५५५) इति सिज्विकल्पः पौषादिकस्यैव, अङ्गपवाद-
 त्वात् । तेनात्र नित्यं सिच्, अतर्पीत् । तुम्फति । शस्य ङित्वात्
 'अनिदिताम्' (सू० ४१६) इति नलोपे *२६६ शे तृम्फादीनां तुम्
 वाच्यः* । आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽत्र नकारानुषक्तास्ते तृम्फा-
 दयः । तृम्फति । ततृम्फ । तृप्फ्यात् । तुप १३९४ तुम्प १३९५ तुफ
 १३९६ तुम्फ १३९७ हिंसायाम् । तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति ।
 वृप १३९८ वृम्फ १३९९ उत्क्लेशे । प्रथमः प्रथमान्तः । द्वितीयो
 द्वितीयान्तः । 'प्रथमो द्वितीयान्त' १४०० इत्येके । वृपति ।
 वृम्फति । ऋफ १४०१ ऋम्फ १४०२ हिंसायाम् । ऋफति ।
 आनर्फ , ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार । गुफ १४०३ गुम्फ
 १४०४ ग्रन्थे । गुफति । जुगोफ । गुम्फति । जुगुम्फ । उभ १४०५
 उम्भ १४०६ पूरणे । उभति । उवोभ । उम्भति । उम्भाञ्चकार । शुभ
 १४०७ शुम्भ १४०८ शोभार्थे । शुभति । शुम्भति । वृभी १४०९ ग्रन्थे ।
 वृभति । चृती १४१० हिंसाग्रन्थनयोः । चर्तिता । 'सेऽसिचि-' (सू०
 २५०६) इति वेट् । चर्तिष्यति-चत्सर्पति । अचर्तीत् । विध १४११
 विधाने । विधति । वेधिता । जुड १४१२ गतौ । तवर्गपञ्चमान्त' १४१३
 इत्येके । जुडति । 'मरुतो जुनन्ति' । मृड १४१४ सुखने । मृडति ।

मडिता । पृढ १४१५ च । पृढति । पृण १४१६ प्रीणने । पृणति ।
 पपण्य । वृण १४१७ च । वृणति । मृण १४१८ हिंसायाम् । कृण
 १४१९ कौटिल्ये । तुतोण । पुण १४२० कर्मणि शुभे । पुणति । मुण
 १४२१ प्रतिज्ञाने । कुण १४२२ शब्दोपकरणयोः । शुन १४२३ गतौ ।
 द्रुण १४२४ हिंसागतिकौटिल्येषु । घुण १४२५ घूर्ण १४२६ अग्ने ।
 घुर १४२७ ऐश्वर्यदीप्तयोः । सुरति । सुषोर । आशिषि—सूर्यात् । न
 १४२८ शब्दे । कुरति । कूर्यात् । अत्र 'न भकुर्छुराम्' (सू० १६२१)
 इति निषेधो न, करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः । खुर १४२९ छेदने ।
 मुर १४३० संवेष्टने । क्षुर १४३१ विलेखने । घुर १४३२ भीमाशब्-
 दयोः । पुर १४३३ अग्रगमने । बृह् १४३४ उद्यमने । दन्त्योष्ठयादिः ।
 पवर्गीयादिः १४३५ इत्यन्ये । तृह् १४३६ स्तृह् १४३७ तृह् १४३८
 हिंसार्थाः । तृहति । ततर्ह । स्तृहति । तस्तर्ह । तर्हिता-तर्हा । स्तर्हि-
 ता-स्तर्हा । अतृहीत्-अताड्जीत् । अताडाम् । इषु १४३९ इच्छा-
 याम् । 'इषुगमि-' (सू० २४००) इति छः । इच्छति । पृषिता-पृष्टा ।
 पृषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् । मिष १४४० स्पर्धायाम् । मिष-
 ति । मेषिता । किल १४४१ श्वैत्यक्रीडनयोः । तिल १४४२ स्नेहे ।
 चिल १४४३ वसने । चल १४४४ विलसने । इल १४४५ स्वप्नोप-
 णयोः । विल १४४६ संवरणे । दन्त्योष्ठयादिः विल १४४७ भेदने ।
 ओष्ठयादिः । णिल १४४८ गहने । हिल १४४९ भावकरणे । णिल
 १४५० षिल १४५१ उच्छेदे । मिल १४५२ श्लेषणे । लिख १४५३
 अक्षरविन्यासे । लिखेत् । कुट १४५४ कौटिल्ये । 'गाकुटादिभ्यः—'
 (सू० २४६१) इति क्त्विं, चुकुटिथ । चुकोट—चुचुट । कुटिता ।
 पुट १४५५ संश्लेषणे । कुच १४५६ सङ्कोचने गुज १४५७ शब्दे ।

गुह १४५८ रक्षायाम् । डिप १४५९ क्षेपे । छुर १४६० छेदने । 'न
मकुर्बुराम्' (सू० १६२९) इति न दीर्घः, छुर्यात् । स्फुट १४६१
विकसने । स्फुटति । पुस्फोट । मुट १४६२ आक्षेपमर्दनयोः ।
जुट १४६३ छेदने । 'वा आश—' (सू० २३२१) इति श्यन्वा । जुट्यति—
जुटति । तुत्रोट । जुटिता । तुट १४६४ कलहकर्मणि । तुटति । तुटोट ।
तुटिता । चुट १४६५ छुट १४६६ छेदने । जुट १४६७ बन्धने । कड
१४६८ मदे । लुट १४६९ संदलेषणे । कृड १४७० घनत्वे । घनत्वं
सान्द्रता । चकडं । कृडिता । कुड १४७१ बाल्ये । पुड १४७२ उत्सर्गे ।
बुट १४७३ प्रतिघाते । तुड १४७४ तोडने । तोडनं भेदः । थुड १४७५
स्युड १४७६ संवरणे । थुडति । तुथोड । तुस्थोड । 'खुड' १४७७
'खुड' १४७८ इत्येके । स्फुर १४७९ स्फुल १४८० सञ्चलने । स्फुर
स्फुरणे । स्फुल १४८१ सञ्चलने इत्येके ।

२५३७ । स्फुरतिस्फुल्लत्योर्निनिविभ्यः ङिङ् । ७६ । षत्वं वा
स्यात् । निःस्फुरति—निःस्फुरति । 'स्फुर' १४८२ इत्यकारोपधं केचित्प-
ठन्ति । पस्फार । स्फुड १४८३ चुड १४८४ ब्रुड १४८५ संवरणे ।
'कृड १४८६ भृड १४८७ निमज्जने' इत्येके । गुरी १४८८ उद्यमने ।
अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता । यृ १४८९ स्तवने । दीर्घान्तः ।
'परिणतगुणोदयः' ।

इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः । नुवति । अनुवीत् । धू १४९० विधू-
नने । ध्रुवति । गु १४९१ पुरीषोत्सर्गे । जुगुविथ—जुगुथ । गुता ।
गुभ्यति । अगुषीत् । 'ह्रस्वादङ्गात्' (सू० २३६९) । अगुताम् । अगुषुः ।
ध्रु १४९२ गतिस्थैर्ययोः । 'ध्रुव' १४९३ इति पाठान्तरम् । आद्यस्य
'ध्रुवति' इत्यादि गुवतिवत् । द्वितीयस्तु सेट् । दुभ्रविथ । ध्रुविता ।

भ्रुविष्यति । भ्रूयात् । अभ्रुवीत् । अभ्रुविष्टम् । कुङ् १४९४ इधे ।
 'दीर्घान्तः' १४९५ इति कैयटादयः, कुविता । अकुविष्ट । 'हस्तान्तः'
 इति न्यासकारः, कुता । अकुत । वृत् । कुटादयो वृत्ताः ।

पृङ् १४९६ व्यायामे । प्रायेण व्याङ् पूर्वः । रिङ्, इयङ्, न्य-
 प्रियते । व्यापप्रे । व्यापप्राते । व्यापरिष्यते । व्यापृत । व्यापृषाताम् ।
 मृङ् १४९७ प्राणत्यागे ।

२५३८ । म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च १।३।६१ । लुङ्लिङोः शिथ-
 प्रकृतिभूतान्मृडस्तङ् नान्यत्र । डित्वं स्वरार्थम् । म्रियते । ममर ।
 ममर्थ । मम्रिव । मर्तासि । मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ।

अथ परस्मैपदिनः सप्त । रि १४९८ पि १४९९ गतौ । अन्त-
 ङ्त्वादियङ्, रियति । पियति । रेता । पेता । धि १५०० घाणे ।
 चि १५०१ निवासगत्योः । धू १५०२ प्रेरणे । सुवति । सविता । कृ
 १५०३ विक्षेपे । किरति । किरतः । चकार । चकरतुः । करिता-करीता ।
 कीर्यात् । अकारीत् ।

२५३९ । किरतौ लवने ६।१।१४० । उपास्किरतेः सुडागमः । स्या-
 ञ्छेदेऽर्थे । उपस्किरति । *५६७ अडभ्यासव्यवायेऽपि सुट् कारपूर्वं
 इति वक्तव्यम्* । उपास्किरत् । उपचस्कार ।

२५४० । हिंसायां प्रतेश्च ६।१।१४१ । उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट्
 स्याद्धिंसायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति । गृ १५०४ निगरणे ।

२५४१ । अचि विभाषा ८।२।२१ । गिरतेः रेफस्य लृत्वं वा
 स्यादजादौ । गिरति-गिलति । जगार-जगाल । जगरिथ-जगलिय ।
 गरिता-गरीता । गलिता-गलीता । वृङ् १५०५ आदरे । अद्रियते ।
 आद्रियेते । आदद्रे । आदद्रिवे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट ।
 आदृत । आदृषाताम् । धृङ् १५०६ अवस्थाने । म्रियते ।

अथ परस्मैपदिनः षोडश । प्रच्छ १५०७ शीप्तायाम् । पृच्छति ।
 पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ-पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्षयति । अप्रा-
 क्षीत् । वृत् । किरादयो वृत्ताः । सृज १५०८ विसर्गे । 'विभाषा
 सृजिदृशोः' (सू. २४०४), संसर्जिथ-सस्रष्ट । स्रष्टा । स्रक्षयति, 'सृजि-
 दृशोर्ज्ञत्यमकिति' (सू. २४०५) इत्यमागमः । सृजेत् । सृज्यात् ।
 अस्नाक्षीत् । डुमस्जो १५०९ शुद्धौ । मज्जति । ममज्ज । 'मस्जनशोर्भलि'
 (सू. २५१७) इति नुम् । *१६८ मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम् वाच्यः* ।
 संयोगादिलोपः, ममङ्क्थ-ममस्जिथ । मङ्क्षा । मङ्क्षयति । अमाङ्क्षी-
 त् । अमाङ्क्षुः । रुजो १५१० भङ्गे । रोक्ता । रोक्षयति ।
 अरौक्षीत् । अरौक्ताम् । भुजो १५११ कौटिल्ये । रुजिवत् । छुप १५१२
 स्पर्शे । छोप्ता । अच्छौप्सीत् । रुश १५१३ रिश १५१४ हिंसायाम् ।
 तालन्यान्तौ । रोष्टा । रोक्षयति रेष्टा । रेक्षयति । लिश १५१५ गतौ ।
 अलिक्षत् । स्पृश १५१६ संस्पर्शने । स्पष्टा-स्पष्टा । स्पक्षयति-स्पक्षयति ।
 अस्प्राक्षीत्-अस्पाक्षीत् अस्पृक्षत् । विच्छ १५१७ गतौ । 'गुप्धूप'-
 (सू. २३०३) इत्यायः । आर्धधातुके वा । विच्छायति । विच्छायाञ्चकार-विवि-
 च्छ । विश १५१८ प्रवेशने । विशति । वेष्टा । मृश १५१९ आमर्शने । आ-
 मनं स्पर्शः । अम्राक्षीत्-अमाक्षीत्-अमृक्षत् गुद १५२० प्रेरणे । कर्त्र-
 मिप्रायेऽपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः । षद्लृ १५२१ विशरण-
 व्यवसादनेषु । 'सीदति' इत्यादि भौवादिकवत् । इह पाठो नुम्बि-
 क्त्वाः । सीदती-सीदन्तो । ज्वलादौ पाठस्तु यार्थः । सादः । स्वर-
 थश्च । शबनुदात्तः । शस्तूदात्तः । शद्लृ १५२२ शातने । स्वरार्थ-
 एव पुनः पाठः । शता तु नास्ति । 'शदेः शितः' (सू. २३६२) इत्या-
 त्मनेपदोक्तेः ।

अथ षट् स्वरितेतः । मिल १५२३ सङ्गमे । 'मिल संस्लेपे'
इति पठितस्य पुनः पाठः । कर्त्रभिप्राये तद्धर्थः । मिलति-मिते ।
मिमेल-मिमिले । मुच्छ १५२४ मोक्षणे ।

२५४२ । शे मुचादीनाम् ७।१।५९। नुम् स्यात् । मुञ्चति-मुञ्च-
ते । मोक्षा । मुच्यात् । मुक्षीष्ट । अमुचत्-अमुक्त । अमुक्षात् ।
लुप् १५२५ छेदने । लुम्पति । लुम्पते । अलुपत्-अलुप्त । विद्ल १५२६
लामे । विन्दति-विन्दते । विवेद-विविदे । व्याघ्रभूत्यादिमते सेट्को
यम्, वेदिता । भाव्यादिमतेऽनिट्कः, वेत्ता । परिवेत्ता, परिविवेदे,
उयेष्टं परित्यज्य दारानर्शीश्च लब्धवानित्यर्थः । तृन्तृचौ । लिप १५२७
उपदेहे । उपदेहो वृद्धिः । लिम्पति-लिम्पते । लेप्ता । 'लिपिसिचि-'
(सू. २४१८) इत्यङ्, तङि तु वा, अलिपत्-अलिपत-अलिप्त । विर
१५२८ क्षरणे । सिञ्चति-सञ्चते । असिचत्-असिचत-असिक्त । अवि-
षिञ्चति । अभ्यषिञ्चत् । अभिषिषेच ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनः । कृती १५२९ छेदने । कृन्तति । चक-
र्थ । कर्तिता । कर्तिष्यति-कत्स्यति । अकर्तीत । खिद १५३० परि-
घाते । खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । अयं दैन्ये दिवादौ रुधादौ च
पिश १५३१ अवयवे । पिशति । पेशिता । अयं दीपनायामपि । 'त्वष्टा
रूपाणि पिशतु । वृत् । मुचादयस्तुदादयश्च ।

इति तिङन्ते तुदादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते रुधादिप्रकरणम् ।

रुधिर् १५३२ आवरणे । नव स्वरितेतः हरितश्च ।

२५४३ । रुधादिभ्यः शनम् ३।१।७८ । शपोऽपवादः । मित्ता-
न्यादचः परः । नित्यत्वाद् गुणं वाधते । रुणद्धि । 'शनसोरल्लोपः' (ध.

२४६९) । णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः । तस्यासिद्धत्वाण्यत्वं
न । 'न पदान्त—' (सू. ५१) इति सूत्रेणानुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न
त्थानिवत् । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति—रोत्स्यते ।
रुण्धु—रुन्धात् । रुन्धि । रुण्धानि—रुण्धै । अरुणत् । अरुन्धाम् ।
अरुणत्—अरुणः । अरुणधम् । अरुधत्—अरौत्सीत्—अरुद्ध । भिदिर्
१५३३ विदारणे । भिनत्ति । भिन्ते । भेत्ता । भेत्स्यति । अमिनत्—
अमिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभिदत्—अभैत्सीत्—अभिक्त ।
छिदिर् १५३४ द्वैधीकरणे । अच्छिदत्—अच्छैत्सीत्—अच्छिक्त । रिचिर्
१५३५ विरेचने । रिणक्ति—रिङ्क्ते । रिरेच—रिरिचे । रेक्ता । अरि-
णक् । अरिचत्—अरैत्सीत्—अरिक्त । विचिर् १५३६ पृथग्भावे । विन-
क्त—विङ्क्ते । क्षुदिर् १५३७ सम्पेषणे । क्षुणक्ति—क्षुन्ते । क्षोत्ता । अक्षु-
दत्—अक्षौत्सीत्—अक्षुक्त । युजिर् १५३८ योगे । योक्ता । उच्छृदिर्
१५३९ दोषिदेवनयोः । क्षृणक्ति—क्षृन्ते । चच्छृदं । 'सेऽसिचि—' (सू.
२५०६) इति वेट्, चच्छृदिषे—चच्छृत्से । छदिता । छदिभ्यति—
छत्स्यति । अच्छृदत्—अच्छृदीत्—अच्छृदिष्ट । उत्तृदिर् १५४० हिं-
सानादरयोः । तृणक्ति । इत्यादि । कृती १५४१ वेष्टने । परस्मैपदी ।
कृणक्ति । आर्धधातुके तौदादिकवत् । निहन्धी १५४२ दीप्तौ । अथ
आत्मनेपदिनः ।

२५४४ । इनान्न लोपः ६।४।२३ । इनमः परस्य नस्य लो
स्यात् । 'इनसोरल्लोपः' (सू. २४६९), इन्धे । इन्से । इन्धिता । इनधै
ऐन्ध । ऐन्धाः । खिद १५४३ दैन्ये । खिन्ते । खेत्ता । विद १५४४
विचारणे । विन्ते । वेत्ता ।

अथ परस्मैपदिनः । शिष्ट १५४५ विशेषणे । शिनष्टि । शिष्टः ।

शिषन्ति । शिशेविथ । शेष । शेद्यति । हेधिः । जश्त्वम्, पुस्व, 'भृ
 शरि—' (सू. ७१) इति वा डलोपः, अनुस्वारपरसवर्णौ, शिण्डि—
 णिड्ढ । शिनपाणि । अशिनट् । लदित्वादङ्, अशिषत् । पिण्ड १५४
 संचूर्णने । शिषिवत् । पिनष्टि । भञ्जो १५४७ आमर्दने । भनक्ति
 वभञ्जिथ—वभङ्क्थ । भङ्क्ता । भुज १५४८ पालनाभ्यवहाते
 भूनक्ति । भोक्ता । भोद्यति । अभुनक् । वृह १५४९ हिंसि १५४
 हिंसायाम् ।

२५४५ । तृणह इम् ७।३।९२ । तृहः इनमि कृते इमागमः रु
 द्धलादौ पिति । तृणेढि । तृण्डः । ततर्ह । तर्हिता । अतृणेट् । हिर्नत्
 जिर्हिस । विर्सिता । उन्दी १५५१ क्लेदने । उनत्ति । उन्तः । उन्
 न्ति । ऊन्दाञ्चकार । औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः—औन
 औनदम् । अञ्जू १५५२ व्यक्ति(१)अक्षयकान्तिगतिषु । अनक्ति
 अङ्क्तः । अजन्ति । आनज । आनञ्जिथ—आनङ्क्थ । अङ्क्ता—अञ्जिता
 अङ्ग्धि । अनजानि । आनक् ।

२५४६ । अञ्जेः सिचि ७।२।७१ । अञ्जेः सिचो नित्यमि
 स्यात् । आञ्जीत् । तञ्ज १५५३ सङ्कोचने । तनक्ति । तङ्क्ता—तञ्जिता
 ओविजी १५५४ भयचलनयोः । विनक्ति । विङ्क्तः । 'विज इट्' (न
 २५३६) इति डित्त्वम्, विविजिथ । विजिता । अविनक् । अविजी
 वृजी १५५५ वर्जने । वृणक्ति । वर्जिता । पृची १५५६ सम्पर्के । पृ
 क्ति । पपर्च ।

इति तिङन्ते रुधादिप्रकरणम् ।

(१) अक्षयं स्निग्धता ।

अथ तिङन्ते तनादिप्रकरणम् ।

अथ सप्त स्वरितेतः । तनु १५५७ विस्तारे । 'तनादिकृष्ण्य उः' (सू. २४६६) । तनोति । तन्वः-तनुवः । तनुते । ततान-तेने । तनु । अतनीत्-अतानीत् ।

२५४७ । तनादिभ्यस्तथासोः (२।४।७९) । तनादेः सिचो वा लुक्स्यात्तथासोः । थासा साहचर्यादिकवचनतशब्दो गृह्यते । तेनेह न-यूयमतनिष्ठ-अतानिष्ठ । 'अनुदातोपदेश—' (सू० २४२८) इत्यनुनासिकलोपः । तङि, अतत-अतनिष्ठ । अतथाः-अतनिष्ठाः । षणु १५५८ दाने । सनोति-सनुते । 'ये विभाषा' (सू० २३१९), सायात्-सन्धात् । 'जनसन—' (सू० २५०४) इत्यात्वम्, असात-असनिष्ठ । असाथाः-असनिष्ठाः । क्षणु १५५९ हिंसायाम् । क्षणोति-क्षणुते । 'क्षयन्त—' (सू० २२९९) इति न वृद्धिः, अक्षणीत्-अक्षत-अक्ष-णिष्ठ । अक्षथाः-अक्षणिष्ठाः । क्षिणु १५६० च । उपत्ययनिमित्तो लघूपधगुणः 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' (प० ९४) इति न भवति, इति आत्रेयादयः । भवत्येव इत्यन्ये । क्षिणोति-क्षेणोति । क्षेणितासि-क्षेणितासे । अक्षेणीत्-अक्षित-अक्षेणिष्ठ । ऋणु १५६१ गतौ । ऋणोति-अर्णोति । अर्णुतः । अर्णुवन्ति । आनर्ण-आनृण्ये । अर्णितासि । आर्णीत्-आर्त-आर्णिष्ठ । आर्थाः-आर्णिष्ठाः । तृणु १५६२ अदने । तृणोति-तर्णोति । तृणुते तर्णुते । घृणु १५३३ दीप्तौ । जघर्ण-जघृण्ये ।

अथ द्वावनुदात्तेतौ । वनु १५६४ याचने । वनुते । ववने । चान्द्रमते परस्मैपदी । वनोति । ववान । मनु १५६५ अवबोधने । मनुते । मेने । डुकृञ् १५६६ करणे । करोति । 'अत उरसावधातुके'

(सू० २४६७) कुरुतः । यण्, 'न भकुर्बुराम्' (सू० ११२१) इति न दीर्घः, कुर्वन्ति ।

२५४८ । नित्यं करोतेः ६।४।१०८ । करोतेः प्रत्ययोक्तस्य क्तिं लोपः स्याद्वमयोः परयोः । कुर्वः । कुर्मः । चकर्थ । चकृव । चक्रो कर्ता । करिष्यति ।

२५४९ । ये च ६।४।१०९ । कृञ उ लोपः स्यादादौ प्रत्यये षे । कुर्यात् । आशिषि क्रियात्—कृषीष्ट । अकाषीत् । 'तनादिभ्यः—' (सू० २५४७) इति लुकोऽभावे 'ह्रस्वादङ्गात्' (सू० २३६९) इति सिचो लोपः, अकृत । अकृथाः ।

२५५० । संपरिभ्यां करोतौ भूषणे ६।१।३७ ।

२५५१ । समवाये च ६।१।१३८ । सम्परिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्याद् भूषणे सङ्घाते चार्थे । संस्करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः । संकुर्वन्ति । सङ्घोभवन्तीत्यर्थः । संपूर्वस्य कचिदभूषणेऽपि सुट्, 'संस्कृतं भक्षाः' (सू० १२१९) इति शापकात् । 'परिनिविभ्य—' (सू० २२७५) इति षः, परिष्करोति । 'सिवादीनां वा—' (सू० २३५९) पर्यष्काषीत्—पर्यस्काषीत् ।

२५५२ । उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याद्धयाहारेषु च ६।१।१११ ।

उपात्कृञः सुट् स्यादेवार्थेषु, चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियत्नो गुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्यस्याद्धयाहारः आकाङ्क्षितैकदेश-पूरणम् । उपस्कृता कन्या । अलङ्कृतेत्यर्थः । उपस्कृताः ब्राह्मणाः । समुदिता इत्यर्थः । एधो दकस्योपस्कुरुते । गुणाधानं करोतीत्यर्थः । उपस्कृतं मुङ्क्ते । विकृतमित्यर्थः । उपस्कृतं व्रूते । वाक्याद्धयाहारेषु व्रूते इत्यर्थः ।

२५५३ । सुट्कात्पूर्वः ६।१।१३५ । 'अङ्भ्यासव्यवायेऽपि'
(वा. ५७१) इत्युक्तम् । सञ्चस्कारः । 'कात्पूर्वः' इत्यादि भाष्ये
प्रत्याख्यातम् । तथा हि—पूर्वं धातुरूपसर्गेण युज्यते । अन्तरङ्गत्वात्सुट् ।
तो दिखन् । एवं च 'ऋतश्च संयोगादेर्गुणः' (सू० २३७९), सञ्च-
स्कारतुः । 'कृत्सृष्टृ-' (सू० २२९३) इति सूत्रे 'ऋतो भारद्वाजस्य'
(सू० २२९६) इति सूत्रे च *५६९ कृजोऽसुट् इति वक्तव्यम्* ।
तेन समुट्कात्परस्येष्ट्, सञ्चस्करिथ । सञ्चस्करिव । 'गुणोऽस्ति—' (सू०
२३८०) इति सूत्रे 'नित्यं छन्दसि' (सू० ३५८५) इति सूत्रात् 'नि-
त्यम्' इत्यनुवर्तते । 'नित्यं यः संयोगादिस्तस्य' इत्यर्थात् सुटिः गुणो न,
संस्क्रियात् 'ऋतश्च संयोगादेः' (सू० २५२६) इति लिङ्सिचोर्नेट्,
एकाच उपदेशे—' (सू० २२४६) इति सूत्रात् 'उपदेशे' इत्यनुवर्त्य
'उपदेशे यः संयोगादिः' इति व्याख्यानात् । संस्कृषीष्ट । समस्कृत ।
समस्कृषाताम् ।

इति तिङन्ते तनादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते क्रयादिप्रकरणम् ।

डुकीन् १५६७ द्रव्यविनिमये ।

२५५४ । क्रयादिभ्यः इना ३।१।८१ । क्रीणाति । 'ई हत्यघोः'
(सू० २४९७) क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वं केरन्तादेशः, परत्वात्त्रित्यत्वादन्तरङ्ग-
त्वाच्च । एवं कृतस्य अद्भावः । ततः 'इनाभ्यस्तयोः—' (सू० २४८३) इत्या-
वलोपः, क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रि-
यतुः । चिक्रयिथ—चिक्रेथ । चिक्रियिव । चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेष्यति ।
क्रीयात्—क्रेषीष्ट । अक्रेषीत्—अक्रेष्ट । प्रीञ् १५६८ तर्पणे कान्तौ च ।
कान्तिः कानना । प्रीणाति—प्रीणीते । प्रीञ् १५६९ पाके । मीञ् १५७०

हिंसायाम् । 'हिनुमीना' (सू. २५३०), प्रमीणाति । प्रमीणीतः । 'नातिमिनोति—' (सू. २५०८) इत्येज्विषये आस्वम्, ममौ । मिम्यतुः । ममिध-ममाथ । मिम्ये । माता । मास्यति । मीयात्-मासीष्ट । असीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त । षिञ् १५७१ बन्धने । सिनाति-सिन्ते । सिषाय-सिष्ये । सेता । स्कुञ् १५७२ आप्रवणे ।

२५५५ । स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुम्भ्यः स्तुश्च ३।१।१० चात् इना । स्कुनोति-स्कुनुते-स्कुनाति-स्कुनीते । चुस्काव-चुक्ते । स्कोता । अस्कौषीत्-अस्कोष्ट । स्तम्भ्वादयश्चत्वारः १५७३, १५७४, १५७५, १५७६ सूत्राः सर्वे रोधनार्था इत्येके । माधवस्तु प्रथमतोऽस्ति स्तम्भार्थो द्वितीयो निष्कोषणार्थश्चतुर्थो धारणार्थ इत्याह । सर्वे परस्परदिनः । नलोपः, विष्टम्नोति-विष्टम्नाति । अवष्टम्नोति-अवष्टम्नाति । अवतष्टम्भ । 'जृस्तम्भु-' (सू. २२९१) इत्यङ् वा, व्यष्टमत-व्याम्भीत् । स्तुम्नोति-स्तुम्नाति ।

२५५६ । वेः स्कम्नातेर्नित्यम् ८।३।७७। वेः परस्य स्कम्नाते सस्य षः स्यात् । विष्कम्नोति-विष्कम्नाति । स्कुम्नोति-स्कुम्नाति ।

२५५७ । हलः श्रः शानज्झौ ३।१।८३। हलः परस्य इना नजादेशः स्याद्धौ परे । स्तभान । स्तुभान । स्कभान । स्कुभान । पक्षे 'स्तम्नुहि' इत्यादि । युञ् १५७७ बन्धने । युनाति-युनीते । योता । कूञ् १५७८ शब्दे । कूनाति-कूनीते कृविता । द्रूञ् १५७९ हिंसायाम् । द्रूणाति-द्रूणीते । पूञ् १५८० पवने ।

२५५८ । प्वादीनां ह्रस्वः ७।३।८०। शिति परे । पुनाति-पुनीते । पविता । लूञ् ५८१ छेदेने । लुनाति-लुनीते । स्तृञ् १५८२ आच्छादने । स्तृणाति-स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता । स्तरि

स्तृणीयात्-स्तृणीत । आशिषि स्तीर्यात् । 'लिङ्सिचोः।' (सू२५२८)
इति वेट् । 'न लिङि' (सू२५२९) । वृत् इटो लिङि दीर्घो न स्यात् ।
स्तरिपीठ । 'उश्च' (सू२३६८) इति कित्त्वम्, स्तीर्षाष्ट । 'सिचि च पर-
स्मैपदेषु' (सू२३९२) इति न दीर्घः, अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्त-
रिष्ट-अस्तरीष्ट-अस्तीष्टं । कृञ् १५८३ हिंसायाम् । कृणाति-कृणीते ।
चकार-चकरे । वृञ् १५८४ वरणे । वृणाति-वृणीते । ववार-ववरे ।
वरिता-वरीता । आशिषि 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (सू२४९४) वूर्यात् । वरि-
षोष्ट-वूर्षाष्ट । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवूर्ष्टं । धूञ्
१५८५ कम्पने । धुनाति-धुनीते । दुधविध-दुधोय । दुधुविवं । घोता-
धविता । 'स्तुसुधून्म्यः-' (सू२३८५), इतीट्, अधावीत् । अधविष्ट-अधोष्ट ।

अथ बध्नात्यन्ताः परस्मैपदिनः । शृ १५८६ हिंसायाम् ।
'शृदृप्रां हस्वो वा' (सू२४९५) इति ह्रस्वपक्षे यण् । अन्यदा 'ऋच्छत्यृ-
ताम्' (सू२३८३) इति गुणः । शश्रतुः-शशरतुः । 'अथुकः किति'
(सू२३८२) इति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः । शशरिव-शश्रिव ।
शरिता-शरीता । शृणीहि । शीर्यात् । अशारिष्टाम् । पृ १५८७ पालन-
पूणयोः । पप्रतुः-पपरतुः । आशिषि पूर्यात् । वृ १५८८ वरणे । 'भरणे
इत्येके । मृ १५८९ भर्त्सने । भरणेऽप्येके । मृ १५९० हिंसायाम् ।
मृणाति । ममार । दृ १५९१ विदारणे । ददरतुः-दद्रतुः । दद्रुः । जृ
१५९२ वयोहानौ । 'भृ' १५९३ इत्येके । 'धृ' १५९४ इत्यन्ये । नृ
१५९५ नये । कृ १५९६ हिंसायाम् । ऋ १५९७ गतौ । ऋणाति ।
अराञ्चकार । अरिता-अरीता । आर्यात् आर्याताम् । ईर्यात् । आरीत् ।
आरिष्टाम् । गृ १५९८ शब्दे । ज्या १५९९ वयोहानौ । 'ग्रहिज्या-'
(सू२४१२) ।

२५५९ । हलः ६। ४। २। अङ्गावयवाद्दलः परं यत्सम्प्रसारणं क-
 न्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् । इति दीर्घे कृते । 'प्वादीनां ह्रस्वः' (सू. २५५८)
 जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः । रो १६०० गतिरेषणयोः । रेणं कृ-
 शब्दः । ली १६०१ श्लेषणे । 'विभाषा लीयतेः' (सू. २५०९) श्लेषि-
 पये आत्वं वा । ललौ-लिलाय । लाता-लेता । व्ली १६०२ वले-
 व्लिनाति । प्ली १६०३ गतौ । वृत् । ल्वाद्यो वृत्ताः । प्वादयोः
 त्येके । क्री १६०४ वरणे । ओ १६०५ भये । 'भरणे' इत्येके । ए-
 १६०६ हिंसायाम् । एषां त्रयाणां ह्रस्वः । केषाञ्चिन्मते तु न । श-
 १६०७ अवबोधने । 'ज्ञानोर्जा' (सू. २५११), जानाति । दीर्घनिर्देश-
 सामर्थ्यान्न ह्रस्वः । बन्ध १६०८ बन्धने । बध्नाति । वन्धि-वन्-
 न्ध । वन्धा । वन्धारौ । भन्त्स्यति । वधान । अभान्त्सीत् । 'पूर्व-
 सिद्धम्' (सू. १२) इति भष्मावात्पूर्वं 'भूतो ज्ञलि' (सू. २२८१) इति सि-
 ज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्मावो न, प्रत्ययलक्ष-
 प्रति सिज्लोपस्यासिद्धत्वात् । अवान्धाम् । अभान्सुः । वृङ् १६०९
 सम्भक्तौ । वृणीते । वत्रे । ववृषे । ववृद्धे । वरिता-वरोता । अवरीष्ट-
 अवरीष्ट-अवृत्त ।

अन्ध १६१० विमोचनप्रतिहर्षयोः । हतः परस्मैपदिनः । ग्रन्थ-
 ति । 'अन्थिग्रन्थि—व्याकरणान्तरम् इत्यादिना कित्त्वपक्षे एत्वाम्भा-
 सलोपावप्यत्र वक्तव्यौ' इति हरदत्तादयः । श्रेयतुः । श्रेथुः । 'इ-
 कित्त्वं पितामपि' इति सुधाकरमते श्रेथिथ । अस्मिन्नपि पक्षे यति-
 शश्राथ । उत्तमे तु 'शश्राथ—शश्रथ' इति माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् ।
 मन्थ १६११ विलोढने । अन्थ १६१२ ग्रन्थ १६१३ सन्दर्भे । अर्थमेदा-
 न्येच्छूः पुनः पाठः । रूपं तूक्तम् । कुन्थ १६१४ संश्लेषणे । 'संस्तेये'

इत्येके । कुञ्जाति । चुकुन्थ । 'कुथ' २६१५ इति दुर्गः । चुकोथ । मृद
१६१६ चोदे । मृदनाति । मृदान । मृड १६१७ च । अयं सुखेऽपि ।
प्लुत्वम्, मृड्याति । गुध १६१८ रोषे । गुधनाति । कुष १६१९
निष्कर्षे । कुष्णाति कोषिता ।

२५६० । निरः कुषः ७।२।४६ । निरः परात्कुषो वलादेरा-
र्षवातुकस्य इड्वा स्यात् । निष्कोषिता—निष्कोष्टा । निरकोषीत्-
निरकुक्षत् । जुभ १६२० सञ्चलने । 'जुभ्नादिषु च' (सू. ७९३) जुभ्नाति ।
जुभीतः । जोभिता । जुभान । एभ १६२१ तुभ १६२२ हिंसायाम् ।
नभ्नाति । तुभ्नाति । 'नभते' 'तोभते' इति शपि । 'नभ्यति' 'तुभ्यति'
इति इयनि । क्षिशू १६२३ विबाधने । 'शात्' (सू. ११२) इति इचुत्वनि-
निषेधः, क्षिश्नाति । क्लेशिता—क्लेशेष्टा । अक्लेशीत्—अक्लिक्षत् । अश
१६२४ भोजने । अश्नाति । आश । उभ्रस १६२५ उञ्छे । उकार इत् ।
ग्रह्णाति । उकारो धात्ववयव १६२६ इत्येके । उभ्रनाञ्चकार । इष १६२७
आभीक्ष्ये । पौनःपुन्यं भृशार्थो वा आभीक्ष्यम् । इष्णाति । 'तोषसह'—
(सू. २३४०) इत्यत्र सहिना साहचार्यादिकारविकरणस्य तौदादिकस्यैव
इषेर्ग्रहणं न तु इष्यतीष्णात्योरित्याहुः । एषिता । वस्तुतस्तु इष्णातेरपि
इड्विकल्प उचितः । तथा च वार्तिकम्—*५७० इषेस्तकारे इयन्प्रत्य-
यात्प्रतिषेधः* इति । विष १६२८ विप्रयोगे । विष्णाति । वेष्टा ।
पृष १६२९ प्लुष १६३० स्नेहनसेवनपूरणेषु । प्रष्णाति । प्लुष्णाति ।
पुष १६३१ पुष्टौ । पोषिता । मुष १६३२ स्तेये । मोषिता । खच १६३३
भूतप्रादुर्भावे । भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः । खञ्जाति । वान्तो १६३४
अयित्येके ।

२५६१ । च्छ्वोः शूडनुनासिके च ६।४।११ सतुकस्य छस्य

वस्य च क्रमात् 'श्' 'ऊठ्' एतावादेशौ स्तोऽनुनासिके कौ भलादौ न
 किञ्चिन्ति । खौनाति । चखाव । खविता । शानचः परत्वादूठि कृते ह्रस्व-
 न्तत्वाभावाच्च शानच्, खौनीहि । हेठ १६३६ च । घृत्वम् । हेठ्णाति ।
 ग्रह १६३६ उपादाने । स्वरितेत् । 'ग्रहिज्या—' (सू. २११२)
 गृह्णाति-गृह्णीते ।

२५६२ । ग्रहोऽलिटि दीर्घः ७।२।३७ । एकाचो ग्रहेर्विहिते
 दीर्घः स्यान्न तु लिटि । ग्रहीता । लिटि तु जग्रहिथ । गृह्यात् । ग्र-
 षीष्ट । 'ह्यथन्त—' (सू. २२९९) इति न वृद्धिः अग्रहीत् । अग्रो-
 षाम् । अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत ।

इति तिङन्ते क्रयादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते चुरादिप्रकरणम् ॥

चुर १६३७ स्तेये ।

२५६३ । सस्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमस्वचवमवर्ण-
 चूर्णचुरादिभ्यो णिच् ३।१।२५ । एभ्यो णिच् स्यात् । चूर्णानेभ्य-
 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे—' (ग) इत्येव सिद्धे तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चा-
 म् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । 'पुगन्त—' (सू. २१८९) इति गुणः । 'ह-
 नाथन्ताः—' (सू. २३०४) इति धातुत्वं, गुणयादेशौ । चोरयति ।

२५६४ । णिचश्च १।३।७४ । णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृणां पिति-
 क्रियाफले । चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिषीष्ट ।
 'णिञि—' (सू. २३१२) इति चङ्, 'णौ चङि—' (सू. २३१४) इति ह्रस्व-
 द्वित्वम्, 'हलादिः शेषः' (सू. २१७९), 'दीर्घो लघोः' (सू. २३१८) । ह्रस्व-
 म्यासदीर्घः, अचूचुरत्-अचूचुरत । चिति १६३८ स्मृत्याम् । चिन्तयति ।
 अचिचिन्तत् । 'चिन्त' इति पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गम् ।

तेन 'चिन्त्यात्' 'चिन्त्यते' इत्यादौ नलोपो न । चिन्तति । चिन्तेत् ।
 एतच्च शापकं सामान्यापेक्षमित्येके, 'अत एकहल—' (२२६०) इत्यत्र
 वृत्तिकृता जगाण जगणतुः' इत्युदाहृतत्वात् । विशेषापेक्षमित्यपरे ।
 अत एव 'आ घृषाद्वा' (ग) इत्यस्य न वैयर्थ्यम् । यत्रि १६३९
 सङ्कोचे । यन्त्रयति । 'यन्त्र' इति पठितुं शक्यम् । यत्तु इदित्करणात्
 यन्त्रति' इति माधवेनोक्तं तच्चिन्त्यम् । एवं कुद्रि-तत्रि-मत्रिषु ।
 फुडि १६४० परिहासे । स्फुण्डयति । इदित्करणात् स्फुण्डति । 'स्फुटि'
 १६४१ इति पाठान्तरम् । स्फुण्डयति । लङ् १६४२ दर्शनाङ्कनयोः ।
 कुद्रि १६४३ अनृतभाषणे । कुन्द्रयति । लङ् १६४४ उपसेवायाम् ।
 लाडयति । मिदि १६४५ स्नेहने । मिन्दयति मिन्दति । ओलङि १६४६
 उल्लेपणे । ओलण्डयति-ओलण्डति । ओकार इत् १६४७ इत्येके । लण्डयति
 लण्डति । उकारादिः १६४८ अयमित्यन्ये । उलण्डयति । जल १६४९
 अपवारणे । 'लज' १६५० इत्येके । पीड १६५१ अवगाहने । पीडयति ।
 २५६५। आजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् ७।३।३।
 पषामुपधाया हस्वो वा स्याच्चङ् परे णौ । अपीपडत्-अपिपीडत् ।
 नट १६५२ अवस्यन्दने । अवस्यन्दनं नाट्यम् । अथ १६५३ प्रयत्ने ।
 'प्रस्थाने' इत्येके । वध १६५४ संयमने बाधयति । 'बन्ध' १६५५ इति
 चान्द्रः । पृ १६५६ पूरणे । पारयति । दीर्घोच्चारणं शिचः पान्तिवात्वे
 लिङ्गम् । तद्धि सेद्रक्तवाय । एवञ्च पृणातिपिपतिभ्यां 'परिता' इत्यादि-
 सिद्धावपी 'परति' 'परतः' इत्यादिसिद्धिः फलम् । ऊर्ज १६५७ बलप्रा-
 णनयोः । पत्त १६५८ परिग्रहे । वर्ण १६५९ चूर्ण १६६० प्रेरणे ।
 'वर्ण' वर्णने' इत्येके । प्रथ १६६१ प्रख्याने । प्राथयति । 'नान्ये मितो-
 ऽहेतौ' इति वक्ष्यमाणत्वान्नास्य मित्वम् ।

२६६६ । अत्स्मृद्वृत्तप्रथमद्वृत्तस्वरूपशाम् ७।४।९६ । एषामन्त्या-
सत्याकारोऽन्तादेशः स्याच्चङ्परे णौ । इत्वापवादः । अपप्रथत् । १।
१६६२ प्रक्षेपे । पर्थयति ।

२६६७ । उर्जत् ७।४।७ । उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत्वादा
चङ्परे णौ । इररारामपवादः । अपीपृथत्—अपपर्थत् । 'पथ' १६६३
इत्येके । पाथयति । षम्ब १६६४ सम्बन्धने । सम्बयति । असम्बत् ।
शम्ब १६६५ च । अशशम्बत् 'साम्ब' १६६६ इत्येके । भञ्ज १६६७
अदने । कुट्ट १६६८ छेदनभत्संनयोः । 'पूरणे, इत्येके । कुट्टयति ।
पुट्ट १६६९ चुट्ट १६७० अल्पीभावे । अट्ट १६७१ पुट्ट १६७२ अनादरे ।
अट्टयति । अयं दोषधः । दृत्वस्यासिद्धत्वात् 'नन्द्राः—' (सू. २४२६)
इति निषेधः, आट्टित् । लुण्ठ १६७३ स्तेये । लुण्ठयति । 'लुण्ठति' इति
'लुठि स्तेये' इति भौवादिकस्य । शठ १६७४ श्वठ १६७५ असंस्कारगत्योः ।
'श्वठि १६७६ इत्येके । तुजि १६७७ पिजि १६७८ हिंसावलादानावने-
तनेषु । तुजयति । पिजयति । इदित्करणात् तुजति । पिजति । 'तुज' १६७९
'पिज' १६८० इति केचिन् । 'लजि' १६८१ 'लुजि' १६८२ इत्येके ।
पिस १६८३ गतौ । पेसयति । 'पेसति' इति तु शपि गतम् । पान्त
१६८४ सामप्रयोगे । श्वल्क १६८५ वल्क १६८६ पारिभाषणे । श्लिष्ट
१६८७ स्नेहने । 'स्फिट' १६८८ इत्येके । स्मिट १६८९ अनादरे ।
अषोपदेशत्वान्न पः, असिस्मिटत् । 'गिमिड्' १६९० अनादरे इत्येके ।
डित्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वाणिजन्तात्तङ्, स्माययते । श्लिष १६९१
श्लेषणे । पथि १६९२ गतौ । पन्थयति—पन्थति । पिच्छ १६९३ कुट्टने
छदि १६९४ संवरणे । छन्दयति—छन्दति । अण १६९५ दाने । प्राये
णायं विपूर्यः । विश्राणयति । तड १६९६ आघाते । ताडयति । खड

१६९७ खडि १६९८ कडि १६९९ भेदने खाडयति । खण्डयति । कण्डयति
 कुडि १७०० रक्षणे । गुडि १७०१ वेष्टने 'रक्षणे' इत्येके । 'कुठि' १७०२
 इत्यन्ये । अवकुण्ठयति । अवकुण्ठति । 'गुठि' १७०३ इत्यपरे । खुडि
 १७०४ खण्डने । वठि १७०५ विभाजने । 'वडि' १७०६ इत्येके । मडि
 १७०७ भूषायां हर्षे च । भडि १७०८ कल्याणे । छद १७०९ वमने ।
 पुस्त १७१० वुस्त १७११ आदरानादरयोः । चुद १७१२ सञ्चोदने । नक्क
 १७१३ धक्क १७१४ नाशने । गोपदेशलक्षणे पर्युदस्तोऽयम् । प्रनक्क-
 यति । चक्क १७१५ चुक्क १७१६ व्यथने । चल १७१७ शौचकर्मणि ।
 तल १७१८ प्रतिष्ठायाम् । तुल १७१९ उन्माने । तोलयति । अतूलत् ।
 कथं 'तुलयति तुलना' इत्यादि?—'अतुलोपमाभ्यां—' (सू. ६३१) इति
 निपातनादङन्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ ततो णिच् । दुल ७२० उत्क्षेपे ।
 पुल १७२१ महस्वे । चुल १७२२ समुच्छ्राये । मूल १७२३ रोहणे । कल
 १७२४ विल १७२५ क्षेपे । विल १७२६ भेदने । तिल १७२७ स्नेहने ।
 चल १७२८ मृत्तौ । पाल १७२९ रक्षणे । लूष १७३० हिंसायाम् । शुल्ब
 १७३१ माने । शूर्प १७३२ च । चुट १७३३ छेदने । मुट १७३४ संचूर्ण-
 ने । पडि १७३५ पसि १७३६ नाशने । पण्डति—पण्डति । पंसयति—पंस-
 ति । व्रज १७३७ मार्गसंस्कारगत्योः । शुल्क १७३८ अतिस्पर्शने । चपि
 १७३९ गत्याम् । चम्पयति—चम्पति । क्षपि १७४० क्षान्त्याम् । क्षम्प-
 यति—क्षम्पति । क्षजि १७४१ कृच्छ्रजीवने । श्वर्त १७४२ गत्याम् । श्वभ्र
 १७४३ च । जप १७४४ मित्र । अयं ज्ञाने ज्ञापने च वर्तते ।

२५६८ । मितांहस्वः ६।४।६२ । मितामुपधाया ह्रस्वः स्याण्यौ
 परे । जपयति । यम १७४५ च परिवेषणे । चान्मिन् । परिवेषणमिह
 वेष्टनम्, न तु भोजना नापि वेष्टना । यमयति चन्द्रम् । 'परिवेष्टते' इ-

त्यर्थः । चह १७४६ परिकल्कने । चहयति । अचीचहत् । कथावै-
 द्यमाणस्य तु अदन्तखेनाग्लोपित्वादीर्घसन्वद्भावौ न । अचचहत् । चा
 १७४७ इत्येके । चपयति । 'रह १७४८ त्यागे' इत्येके । अरीरहत् ।
 कथादेस्तु अररहत् । बल १७४९ प्राणने । बलयति । चिन् १७५०
 चयने ।

२६६६ । चिस्फुरोणौ ६।१।५४ । आत्वं वा स्यात् ।

२६७० । अतिहीवलीरीकनूयीक्षमाय्यातां पुङ्णौ ७।३।१६ ।
 चपयति-चययति । जित्करणसामर्थ्यादस्य शिञ्जिकल्पः । चयि-
 चयते । प्रणिचयति-प्रनिचयति । नान्ये सिताऽहेतौ (ग) । अ-
 तौ स्वार्थे णिचि शपादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन शमादीनाममन्त-
 त्वप्रयुक्तं मित्वं न । घट्ट १७५१ चलने । मुस्त १७५२ सङ्घाते । लृट्
 १७५३ संवरणे । षट् १७५४ स्फिट् १७५५ चुवि १७५६ हिंसायात् ।
 पुल १७५७ सङ्घाते । 'पूर्ण' १७५८ इत्येके । 'पुण' १७५९ इत्यन्ते ।
 पुंस १७६० अभिवर्धने । टकि १७६१ बन्धने । टङ्कयति-टङ्कति । धृष्ट
 १७६२ कान्तिकरणे । धूसयति । दन्त्यान्तः । 'मूर्धन्यान्तः' १७६३ इ-
 त्येके । 'तालव्यान्तः' १७६४ इत्यपरे । कीट १७६५ वर्णे । चूर्ण १७६६
 सङ्कोचने । पूज १७६७ पूजायाम् । अर्क १७६८ स्तवने । 'तपने' इत्ये-
 के । शुठ १७६९ आलस्ये । शुठि १७७० शोषणे । शुण्ठयति-शुण्ठति ।
 जुड १७७१ प्रेरणे । गज १७७२ मार्ज १७७३ शब्दाद्यौ । गाजयति ।
 मार्जयति । मर्च १७७४ च । मर्चयति । घृ १७७५ प्रस्रवणे । 'घ्रावणे'
 इत्येके । पचि १७७६ विस्तारवचने । पञ्चयति । 'पञ्चते' इति व्यक्तार्थस्य
 अपि गतम् । तिज १७७७ निशाने । तेजयति । कृत १७७८ संशब्दने ।
 २६७१ । उपधायाश्च ७।३।१०१ । धातोरुपधाभूतस्य कृत इत्यादि

रपरत्वम् । 'उपधायां च' (सू. २२६५) इति दीर्घः । कीर्तयति । 'उर्कत्' (सू. २५६७), अचीकृतत्-अचिकीर्तत् । वर्ध १७७९ छेदनपूरणयोः । कुवि १७८० आच्छादने । कुम्बयति । कुमि १७८१ इत्येके । लुवि १७८२ तुवि १७८३ अदर्शने । 'अर्दने' इत्येके । हृप १७८४ व्यक्तायां वा चि । 'कुप' १७८५ इत्येके । चुटि १७८६ छेदने । इल १७८७ प्रेरणे । एल्लयति । ऐलिलत् । जल १७८८ म्लेच्छने । म्लेच्छ १७८९ अव्यक्तायां वाचि । ब्रूस १७९० वर्ह १७९१ हिसायाम् । केचिदिह 'गर्ज १७९२ गर्द १७९३ शब्दे' 'गर्ध' १७९४ अभिकाङ्क्षायाम्' इति पठन्ति । गुर्द १७९५ पूर्वनिकेतने । जसि १७९६ रक्षणे । मोक्षणे इति केचित् । जंनयति-जंसति । ईड १७९७ स्तुतौ । जसु १७९८ हिसायाम् । पिडि १७९९ सङ्घाते । रुष १८०० रोषे । 'रुठ' १८०१ इत्येके । डिप १८०२ क्षेपे । टुष १८०३ समुच्छाये ।

आकुस्मादात्मनेपदिनः । 'कुस्मान्नो वा' इति वक्ष्यते । तम-भिख्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामिफलार्थमिदम् । चित १८०४ सञ्चेतने । चेतयते । अचीचितत् । दशि १८०५ दंशने । दंशयते अददंशत् । इदि-त्वाण्णिजभावे-दंशति । 'आकुस्मीयमात्मनेपदं खिञ्सन्नियोगेनैव' इति व्याख्यातारः । नलोपे सञ्जिसाहचर्याद् स्वादेरेव ग्रहणम् । दसि १८०६ दर्शनदंशनयोः । दंसयते-दंसति । दस १८०७ इत्यप्येके । डप १८०८ डिप १८०९ सङ्घाते । तत्रि १८१० कुडुम्बधारणे । तन्त्रयते । चान्द्रा घातुद्वयमिति मत्वा १८११ 'कुडुम्बयते' इत्युदाहरन्ति । मत्रि १८१२ गुप्तपरिभाषणे । स्पश १८१३ ग्रहणसंश्लेषणयोः । तर्ज १८१४ भर्त्स १८१५ तर्जने । वस्त १८१६ गन्ध १८१७ अर्दने । वस्तयते । गन्धयते । बिष्क १८१८ हिसायाम् । 'हिष्क' १८१९ इत्येके । निष्क १८२० परि-

माणे । लल १८२१ ईप्सायाम् । कूण १८२२ सङ्कोचे । तूण १८२३
 पूरणे । भ्रूण १८२४ आशविशङ्कयोः । शठ १८२५ श्लाघायाम् ।
 यत्न १८२६ पूजायाम् । स्यम १८२७ वितर्के । गूर १८२८ उद्यमे ।
 शम १८२९ लक्ष १८३० आलोचने । 'नान्ये मितः-' इति मित्वनि-
 धः । शामयते । कुत्स १८३१ अवक्षेपणे । झुट १८३२ छेदने । कुट्
 १८३३ इत्येके । गल १८३४ स्रवणे । भल १८३५ आभण्डने । कूट १८३६
 आप्रदाने । 'अवसादने' इत्येके । कुट्ट १८३७ प्रतापने । वञ्चु १८३८
 प्रलम्भने । वृष १८३९ शक्तिवन्धने । शक्तिवन्धनं प्रजननसामर्थ्यं
 शक्तिसम्बन्धश्च । वर्षयते । मद १८४० तृप्तियोगे । मादयते । हि
 १८४१ परिकूजने । गृ १८४२ विज्ञाने । गारयते । विद्र १८४३ चेतन-
 ख्यानविवासेषु वेदयते ।

‘सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्सौ श्यन्लुक्कनम्शेष्विदं क्रमात् ॥

मान १८४४ स्तम्भे । मानयते । यु १८४५ जुगुप्सायाम् ।
 यावयते । 'कुस्म नाम्नो वा (ग)' 'कुस्म १८४६ इति धातुः कुस्मि-
 तस्मयेन वर्तते । कुस्मयते । अचुकुस्मत । अथवा 'कुस्म' इति प्राति-
 पदिकम् । ततो धात्वर्थे णिच् । इत्याकुस्मीयाः ।

चर्च १८४७ अध्यपने । बुक् १८४८ भाषणे । शब्द १८४९ उपसर्गादि-
 विष्कारे च । चान्द्भाषणे । प्रतिशब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करोतीत्यर्थः 'अनु-
 पसर्गाच्च' (ग) आविष्कारे इत्येव । शब्दयति । कण १८५० निमीलने । का-
 णयति । 'णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः' (सू. २३१४) 'काण्यादीनां वा' (वा.
 १७३) इति विकल्प्यते । अचीकणत्-अचकाणत् । जभि १८५१ नाशने ।
 जम्भयति-जम्भति । घूद १८५२ क्षरणे । सूदयति । असूषुदत् । जू

१८५३ ताडने । जासयति-जसति । पश १८५४ वन्धने । पाशयति ।
 अम १८५५ रोगे । आमयति । 'नान्ये मितः-' इति निषेधः । 'अम'
 गत्यादौ शपि गतः । तस्माद्धेतुमण्यौ 'न कन्यमिचमाम्' (ग) इति
 निषेधः । आमयति । चट १८५६ 'स्फुट १८५७ भेदने । विकासे शशपोः
 स्फुटति' 'स्फोटते' इत्युक्तम् । घट १८५८ सङ्घते । घाटयति । 'हन्त्य-
 याश्च' (ग) नवगण्यामुक्ता अपि । हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिच् लभन्ते इत्यर्थः ।
 दिवु १८५९ मर्दने । उदित्वात् 'देवति' इत्यपि । अर्ज १८६० प्रतिय-
 ले । अयमर्थान्तरेऽपि । द्रव्यमर्जयति । धुषिर् १८६१ विशब्दने । घोष-
 यति । 'धुषिरविशब्दने' (सू. ३०६३ इति सूत्रे 'अविशब्दने इति निषे-
 धाङ्गिज्ञादनित्योऽस्य णिच्, घोषति । इरित्वादङ् वा, अघुषत्-अघो-
 षीत् । ण्यन्तस्य तु अजुघुषत् । आङ् क्रन्द १८६२ सातत्ये । भौवादिकः क्र-
 न्दधातुराब्धानाद्यर्थ उक्तः, स एव आङ् पूर्वो णिच् लभते सातत्ये । आ-
 क्रन्दयति । अन्ये तु 'आङ्पूर्वो धुषिः क्रन्द सातत्ये' इत्याहुः । आघोष-
 यति । लस १८६३ शिल्पयोगे । तसि १८६४ भूष १८६५ अलङ्करणे ।
 अवतंसयति-अवतंसति । भूषयति । अर्ह १८६६ पूजायाम् । शा १८६७
 नियोगे । आज्ञापयति । मज १८६८ विश्राणने । शृधु १८६९ प्रसहने ।
 अशशर्षत्-अशीशृधत् । यत १८७० निकारोपस्कारयोः । रक १८७१
 लग १८७२ आस्वादने । 'रघ' १८७३ इत्येके । 'रग' १८७४ इत्यन्ये ।
 अञ्चु १८७५ विशेषणे । अञ्चयति । उदित्वमिङ् विकल्पार्थम्, अत एव
 विभाषितो णिच्, अञ्चति । एवं शृधुजसुप्रभृतीनामपि बोध्यम् । लिगि
 १८७६ चित्रीकरणे । लिङ्गयति-लिङ्गति । मुद १८७७ संसर्गे । मोदय-
 ति सक्तून्धतेन । त्रस १८७८ धारणे । 'ग्रहणे' इत्येके । 'वारणे' इत्यन्ये ।
 उभ्रस १८७९ उन्धे । उकारो घात्ववयव इत्येके । न १८८० इत्यन्ये ।

प्रासयति । उप्रासयति । मुच १८८१ प्रमोचने मोदने च । वस १८८२ स्नेहच्छेदापहरणेषु । चर १८८३ संशये । च्यु १८८४ सहने । 'सने च' इत्येके । च्यावयति । 'च्युस' १८८५ इत्येके । च्योसयति । मुषे १८८६ ऽवकल्कने । अवकल्कनं मिश्रीकरणमित्येके । चिन्तनमित्यने । भावयति । कृपेश्च १८८७ ऋत्पयति ।

‘आ स्वदः सकर्मकात्’ (ग) । स्वदिमभिख्याप्य सम्प्रदात्मन् एव णिच् । अस १८८८ ग्रहणे । आसयति फलम् । पुषु १८८९ धारणे । पोषयत्याभरणम् । दल १८९० विदारणे । दालयति । पट १८९१ पुट १८९२ लुट १८९३ तुजि १८९४ मिजि १८९५ पिजि १८९६ छुजि १८९७ भजि १८९८ लघि १८९९ ऋसि १९०० पिसि १९०१ कुसि १९०२ दसि १९०३ कुशि १९०४ घट १९०५ घटि १९०६ बृहि १९०७ बर्हि १९०८ बल्ह १९०९ गुप १९१० धूप १९११ विच्छ १९१२ चीव १९१३ पुव १९१४ लोक १९१५ लोच १९१६ णट १९१७ कुप १९१८ तर्क १९१९ वृत् १९२० वृधु १९२१ भाषार्थाः । पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुजयति—तुजति । एवं परेषाम् । घाटयति । घण्टयति ।

२५७२ । नागलोपिशास्वृदिताम् ७।४।२ । णिच्यग्लोपिनः शास्तेः ऋदितां चोपधाया ह्रस्वो न स्याच्चङ् परे णौ । अलुलोकत् । अङ् लोचत् । वर्तयति । वर्धयति । उदिस्वात् वर्तति, वर्धति । रुट १९२२ लजि १९२३ अजि १९२४ दसि १९२५ मृशि १९२६ रुसि १९२७ शोक १९२८ रुसि १९२९ नट १९३० पुटि १९३१ जि १९३२ वि १९३३ रघि १९३४ लिघ १९३५ अहि १९३६ रहि १९३७ महि १९३८ च । लडि १९३९ तड १९४० नल १९४१ च । पूरी १९४२ आप्यायने । ईदित्त्वं निष्ठायामिणिवेषाय । अत एव णिज्वा । पूरयति—

पूति । रुज १९४३ हिंसायाम् । ष्वद १९४४ आस्वादने । 'स्वाद'
इत्येके । असिष्वदत् । दीर्घस्य त्वषोपदेशत्वात् असिष्वदत् । इत्या-
स्वदीयाः ।

'आ घृषाद्वा' (ग) । इत ऊर्ध्वं विभाषितखिचो घृषघातुमभि-
व्याप्य । युज १९४५ पृच १९४६ संयमने । योजयति—योजति ।
अयौक्षीत् । पचयति—पचति । पचिता । अपचीत् । अच १९४७ पूजा-
याम् । षह १९४८ मर्षणे । साहयति । 'स एवायं नागः सहति-
कृतमेभ्यः परिभवम्' । ईर १९४९ ज्ञेपे । ली १९५० द्रवीकरणे ।
लाययति—लयति । लेता । वृजी १९५१ वर्जने । वर्जयति—वर्जति । वृज्
१९५२ आवरणे । वारयति—वरति—वरते । वरिता—वरीता । जृ १९५३
वयोहानौ । जारयति—जरति । जरिता जरीता । जि १९५४ च । ज्ञायय-
ति—ज्रयति । ज्रेता । रिच १९५५ वियोजनसम्पर्चनयोः । रेचयति—रेचति ।
रेक्ता । शिष १९५६ असर्वोपयोगे । शेषयति—शेषति । शेषा । अशिञ्चत् ।
अयं विपूर्वोऽतिशये । तप १९५७ दाहे । तापयति—तपति । तप्ता । तुप
१९५८ तृप्तौ । 'सन्दीपने' इत्येके । तर्पति—तर्पयति । तर्पिता । छृदी १९५९
संदीपने । छदयति—छदति । छदिता । छदिष्यति । 'सेऽसिचि-' स.
१५०६) इति विकल्पो न, साहचर्यात्तत्र रौघादिकस्यैव ग्रहणात् । 'चृप
१९६० छृप १९६१ हृप १९६२ सन्दीपने' इत्येके । चर्पयति । छर्पयति
दृभी १९६३ भये । दर्भयति—दर्भति । दर्भिता । दृभ १९६४ संदर्भे ।
अयं तुदादावीदित् । अथ १९६५ मोक्षणे । 'हिंसायाम्' इत्येके ।
मी १९६६ गतौ । माययति—मयति । मेता । ग्रन्थ १९६७
बन्धने । ग्रन्थयति—ग्रन्थति । शीक १९६८ आमर्षणे । चीक
१९६९ च । अर्द १९७० हिंसायाम् । स्वरितेत् । अर्दयति—अर्द-

ति—अर्दते । हिसि १९७१ हिंसायाम् । हिंसयति—हिंसति ।
 'हिनस्ति' इति इनमि गतम् । अर्ह १९७२ पूजायाम् । आळः षट्
 १९७३ पद्यर्थे । आसादयति—आसीदति । 'पाप्रा—' (सू. २३६०) इति
 सीदादेशः, आसत्ता । आसात्सीत् । शुन्ध १९७४ शौचकर्मणि ।
 शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् । छद् १९७५ अपवारणे ।
 स्वरितेत् । जुष १९७६ पतिकर्णे । परितर्कणमूहो हिंसा वा । 'परि-
 तर्पणे' इत्यन्ये । परितर्पणं परितृप्तिक्रिया । जोषयति—जोषति । प्रीति-
 सेवनयोः 'जुषते' इति तुदादौ । धूञ् १९७७ कम्पने । यावित्यधिक्य
 ५७१ धूञ्प्रीणोर्नुग्वक्तव्यः । धूनयति धवति—धवते । केचित्तु
 'धूञ्प्रीणोः—' इति पठित्वा प्रीणातिसाहचर्याद् धुनोतेरेव नुकमाहुः ।
 धावयति । अयं स्वादौ क्रयादौ तुदादौ च, स्वादौ ह्रस्वश्च । तथा च
 कविरहस्ये—

‘धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति
 स्फुटितातिमुक्तम् ।

वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्यत्कानने धवति चन्दनम-
 क्षरीश्च ।’

प्रीञ् १९७८ तर्पणे । प्रीणयति । 'धूञ्प्रीणोः—' इति हरदत्तोक्त्या
 तु प्राययति—प्रयति—प्रयते । अन्थः १९७९ ग्रन्थ १९८० सन्दर्भे । आप् १९८१ लम्भने । आपयति—आपति । आपत् । आप्ता । स्वरितेदयमित्ये-
 के । आपते । तनु १९८२ श्रद्धोपकरणयोः । 'उपसर्गाच्च दैर्घ्ये' (ग) ।
 तानयति, वितानयति—तनति, वितनति । 'चन १९८३ श्रद्धोपह-
 ननयोः, इत्येके । चानयति—चनति । वद १९८४ सन्देशवचने । वादय-
 ति । स्वरितेत्, वदति—वदते । 'अनुदात्तेत' इत्येके । ववदतुः । ववदिष ।

ववदे । वचात् । वच १९८५ परिभाषणे । वाचयति-वचति । वक्ता ।
 ववाचीत् । मान १९८६ पूजायाम् । मानयति-मानति । मानिता ।
 विचारणे तु भौवादिको नित्यसन्नन्तः । स्तम्भे 'मानयते' । इत्याकु-
 स्मीयाः । 'मन्यते' इति दिवादौ । 'मनुते' इति तनादौ च । भू १९८७
 प्राप्तावात्मनेपदी । भावयते-भवते । णिच्सन्नियोगेनैवात्मनेपदमित्येके ।
 भवति । गर्ह १९८८ विनिन्दने मार्ग १९८९ अन्वेषणे । कठि
 १९९० शोके । उत्पूर्वोऽयमुत्कण्ठायाम् । 'कण्ठते' इत्यात्मनेपदी गतः ।
 मृजू १९९१ शौचालङ्कारयोः । मार्जयति-मार्जति । मार्जिता-मार्ष्टा ।
 मृष १९९२ तितिच्चायाम् । स्वरितेत् । मर्षयति । मर्षति-मर्षते । 'मृष्य-
 ति' 'मृष्यते' इति दिवादौ । सेचने शपि 'मर्षति' । धृष १९९३ प्रसहने ।
 धर्षयति धर्षति । इत्याष्टमीयाः ।

अथादन्ताः । कथ १९९४ वाक्यप्रबन्धे । अलोपस्य स्थानिव-
 द्भावात्त वृद्धिः, कथयति । अग्लोपित्वात्त दोर्धसन्वद्भावौ, अचकथत् ।
 वर १९९५ ईप्सायाम् । वरयति । 'वारयति' इति गतम् । गण १९९६
 सङ्ख्याने । गणयति ।

१२७३ । ई च गणः ७।४।९७ । गणेरभ्यासस्य ईत्स्याच्चङ्
 परे णौ । चादत् । अजीगणत्-अजगणत् । शठ १९९७ श्वठ १९९८
 सम्यगवभाषणे । पठ १९९९ वट २००० ग्रन्थे । रह २००१ त्यागे ।
 अररहत् । स्तन २००२ गदी २००३ देवशब्दे । स्तनयति । गदयति ।
 अजगत् । पत २००४ गतौ वा । वा णिजन्तः । 'वा अदन्त'
 इत्येके । आद्ये पतयति-पतति । पताञ्चकार । अपतीत् । द्वितीये
 पातयति, अपीपतत् । पष २००५ अनुपसर्गात् । गतावित्येव ।
 पषयति । स्वर २००६ आक्षेपे । स्वरयति । रच २००७

प्रतियत्ने । रचयति । कल २००८ गतौ संख्याने च चह
 २००९ परिकल्कने । परिकल्कनं दम्भः शाठ्यं च । मह
 २०१० पूजायाम् । महयति । 'महति' इति शपि गतम् । सार २०११
 कृप २०१२ अथ २०१३ दौर्वल्ये । सारयति । कृपयति । अथयति ।
 स्पृह २०१४ ईप्सायाम् । भाम २०१५ क्रोधे । अवभामत् । स्र
 २०१६ पैशुन्ये । सूचयति । अषोपदेशत्वान्न षः, अससुचत् । खे
 २०१७ भक्षणे । 'तृतीयान्त' २०१८ इत्येके । 'खोट' २०१९ हसने ।
 खोट २०२० क्षेपे । गोम २०२१ उपलेपने । अजुगोमत् । कुषा
 २०२२ क्रीडायाम् । अचुकुमारत् । शील २०२३ उपधारणे । उपधा-
 यमभ्यासः । साम २०२४ सान्त्वप्रयोगे । अससामत् । 'साम सान्त-
 ने' इत्यतीतस्य तु असीषमत् । वेल २०२५ कालोपदेशे । वेलयति ।
 'काल' २०२६ इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति । पल्यूल २०२७
 लवनपवनयोः । वात २०२८ सुखसेवनयोः । 'गतिमुखसेवनेषु' इत्येके ।
 वातयति । अववातत् । गवेष २०२९ मार्गणे । अजगवेषत् । वास
 २०३० उपसेवायाम् । निवास २०३१ आच्छादने । अनिनिवातत् ।
 भाज २०३२ पृथक्कर्मणि । सभाज २०३३ प्रीतिदर्शनयोः । 'प्रीतिसे-
 वनयोः' इत्यन्ये । सभाजयति । ऊन २०३४ परिहाणे । ऊनयति ।
 'ओः पुयण्जि—' (सू. २५७७) इति सूत्रे 'पययोः' इति वक्तव्ये
 वर्गप्रत्याहारजकारग्रहो लिङ्गं 'यिचि अच आदेशो न स्याद् द्वित्वे
 कार्ये' इति । यत्र द्विरुक्तावभ्यासोत्तरखण्डस्याद्योऽच् प्रक्रियायां परि-
 निष्ठिते रूपे वाऽवर्णो लभ्यते, तत्रैवायं निषेधः, ज्ञापकस्य सजातीय-
 पेक्षत्वात् । तेन 'अचिकीर्तत्' इति सिद्धम् । प्रकृते तु 'न' शब्दस्य
 द्वित्वम् । तत उत्तरखण्डेऽङोपः । औननत् । मा भवान् ऊननत् ।

धन २०३५ शब्दे । अदध्वनत् । कूट २०३६ परितापे । 'परिदाहे'
 श्यन्ते । सङ्केत २०३७ ग्राम २०३८ कुण २०३९ गुण २०४० चाम-
 न्त्रणे । चात्कूटोऽपि । कूटयति । सङ्केतयति । ग्रामयति । कुणयति ।
 गुणयति । पाठान्तरम्—'केत २०४१ श्रावणे निमन्त्रणे च । केतयति ।
 निकेतयति । कुण गुण चामन्त्रणे । चकारात्केतने । कूण २०४२ सङ्को-
 चने' इति । स्तेन २०४३ चौर्ये । अतिस्तेनत् ।

आ गर्वादात्मनेपदिनः । पद २०४४ गतौ । पदयते । अपप-
 दत् । गृह २०४५ ग्रहणे । गृहयते । मृग २०४६ अन्वेष्टणे । मृगयते ।
 'मृगयति' इति कण्ठ्वादिः । कुह २०४७ विस्मापने । शूर २०४८ वीर
 २०४९ विक्रान्तौ । स्थूल २०५० परिवृंहणे । स्थूलयते । अतुस्थूलत ।
 अर्थ २०५१ उपयाञ्ज्याम् । अर्थयते । आर्तयति । सत्र २०५२ सन्ता-
 नक्रियायाम् । अससत्रत । अनेकाच्चवान्न षोपदेशः । सिसत्रयिपते ।
 गर्व २०५३ माने । गर्वयते । अदन्तत्वसामर्थ्याणिज्विकल्पः । धातो-
 रन्त उदात्तः लिटि आम् च फलम् । एवमग्रेऽपि । इत्यागर्वाद्याः ।

सूत्र २०५४ वेष्टने । सूत्रयति । असुसूत्रत् । मूत्र २०५५ प्रस-
 वणे । मूत्रयति—मूत्रति । रुद्ध २०५६ पारुष्ये । पार २०५७ तीर
 २०५८ कर्मसमाप्तौ । अपपारत् । अतितीरत् । पुट २०५९ संसर्गे ।
 पुटयति । 'धेक २०६० दर्शने' इत्येके । अदिधेकत् । कत्र २०६१ शै-
 थिल्ये । कत्रयति—कत्रति । 'कर्त' २०६२ इत्यप्येके । कर्तयति—कर्तति ।
 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च' (ग.) । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे
 णिच्स्यात् , इष्टे यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावरभावटिलोपविन्मतु-
 ब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वर्णावपि स्युः । पटुमाचष्टे
 पटयति । परत्वाद्बृद्धौ सत्यां टिलोपः । अपीपटत् । 'णौ चङि—'

(सू. २३१४) इत्यत्र भाष्ये तु 'वृद्धेलोपो वलीयान्' इति स्थितम् । अपपटत् । 'तत्करोति तदाचष्टे' (ग.) । पूर्वस्य प्रपञ्चः । 'करोति' 'आचष्टे' इति धात्वर्थमात्रं णिजर्थः । लङर्थस्त्वविवक्षितः । 'तेनातिक्रामति' (ग.) । अश्वेनातिक्रामति अश्वयति । हस्तिनाऽतिक्रामति हस्तयति । 'धातुरूपं च' (ग.) । णिच्प्रकृतिर्धातुरूपं प्रतिपद्यते । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तथा च वार्तिकम्—*२७२ आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृत्लुक्प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारक इति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति । इह 'कंसं हन्-इ' इति स्थितिः ।

२५७४। हन्तस्तोऽधिष्णलोः ७।३।३२। हन्तेस्तकारोऽन्तदेशः स्यान्धिष्णल्वर्जे णिति णिति । नन्वन्नाङ्गसंज्ञाधातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्थ प्राप्ता । ततश्चाङ्गद्वित्वयोर्दोषः । किञ्च कुत्वतत्त्वे न स्यात्तन् धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यविज्ञानात् । सत्यम्, 'प्रकृतिवच्च' इति चकारो भिन्नक्रमः । कारकं च चात्कार्यम् । हेतुमण्यचः प्रकृतेर्हान्यादेर्हेतुमण्यौ यादृशं कारकं धातावनन्तर्भूतं द्वितीयान्तं यादृशं च कार्यं कुत्वतत्त्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् । 'कर्तृकरणात्त्वर्थे' (ग) । कर्तुर्व्यापारार्थं यत्करणं न तु चक्षुरादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति असयति । वष्क २०६३ दर्शने । चित्र २०६४ चित्रकरणे । 'आलेख्यकरणे' इत्यर्थः । कदाचिदर्शने । 'चित्र' इत्ययमप्युक्तदर्शने णिच् लभते । चित्रयति । अंस २०६५ समाधाते । वट २०६६ विभाजने । लज २०६७ प्रकाशने । 'वटि' २०६८ 'लजि' २०६९ इत्येके । वण्टयति । लञ्जति । अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । वण्टापयति । लजापयति । शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह । तन्मते 'कथापयति' 'गणापयति' इत्यादि । मिश्र २०७०

सम्पर्कः । संग्राम २०७१ युद्धे । अयमनुदात्तेत् , अकारप्रश्लेषात् ।
 अससङ्ग्रामतः । स्तोम २०७२ श्लाघायाम् । अतुस्तोमत् । छिद्र
 २०७३ कर्णभेदने । 'करणभेदने' इत्यन्ये । 'कर्ण' २०७४ इति धात्व-
 न्तरमित्यन्ये । अन्ध २०७५ दृष्ट्यपधाते । 'उपसंहारे' इत्यन्ये । आन्द-
 षत् । दण्ड २०७६ दण्डतिपातने । अङ्ग २०७७ पदे लक्षणे च ।
 आञ्चकत् । अङ्ग २०७८ च । आजगत् । सुख २०७९ दुःख २०८०
 तत्क्रियायाम् । रस २०८१ आस्वादनस्नेहनयोः । व्यय २०८२ वित्त-
 समुत्सर्गे । अवव्ययत् । रूप २०८३ रूपक्रियायाम् । रूपस्य दर्शनं
 कर्णं वा रूपक्रिया । छेद २०८४ द्वैधीकरणे । अचिच्छेदत् । 'छद
 २०८५ अपवारणे' इत्येके । छदयति । लाभ २०८६ प्रेरणे । व्रण
 २०८७ गात्रविचूर्णने । वर्ण २०८८ वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु ।
 वर्णक्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति । कथां वर्णयति । विस्तृ-
 णातीत्यर्थः । हरिं वर्णयति । स्तौतीत्यर्थः । 'बहुलमेतन्निद-
 शनम्' (ग) । अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येऽपि
 बोध्याः । तद्यथा—पर्ण २०८९ हरितभावे । अपपर्णत् । विष्क
 २०९० दर्शने । क्षप २०९१ प्रेरणे । वस २०९२ निवासे ।
 तुल्य २०९३ आवरणे । एवम् आन्दोलयति २०९४ प्रेङ्खोल-
 यति २०९५ विडम्बयति २०९६ अवधीरयति २०९७ इत्यादि । अन्ये
 तु 'दशगणीपाठो बहुलम्' इत्याहुः । तेनापठिता अपि सौत्रलौकिकवै-
 दिका बोध्याः । अपरे तु 'नवगणीपाठो बहुलम्' इत्याहुः । तेनापठि-
 तेभ्योऽपि क्वचित्स्वार्थे णिच् , 'रामो राज्यमचीकरत्' इति यथे-
 त्याहुः । 'चुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्यर्थः' इत्यन्ये । सर्वे पक्षाः प्राचां
 ग्रन्थे स्थिताः । 'णिङङ्गाञ्चिरसने' (ग) । अङ्गवाचिनः प्रातिपदि-

कात्रिरसनेऽर्थे णिङ् स्यात् । हस्तौ निरस्यति हस्तयते । पादौ ।
 'श्वेताश्ववाश्वतरगा लोडिता ह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च' (ग) ।
 श्वेताश्ववादीनां चतुर्णामश्ववादयो लुप्यन्ते, णिङ् च धात्वर्थे । श्वेता-
 श्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेतयते । अश्वतरमाचष्टे । अश्वयते ।
 गालोडितं वाचां विमर्शः, तत्करोति गालोडयते । आह्वयते । केचित्
 'णिचमेवानुवर्तयन्ति । तन्मते । परस्मैपदमपि । पुच्छादिषु 'धातो' ।
 इत्येव सिद्धम् । णिजन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदमस्तु । मास्तु पु-
 च्छमाण्ड—' (सू. २६७६) इति णिङ् विधिः । सिद्धशब्दो ग्रन्थे
 मङ्गलार्थः ।

इति तिङन्ते चुरादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते णिच्प्रकरणम् ।

२५७५ । तत्प्रयोजको हेतुश्च १।४।५५ । कर्तुः प्रयोक्ते
 हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ।

२५७६ । हेतुमति च ३।१।२६ । प्रयोजकन्यापारे प्रेषणार्थे
 वाच्ये धातोर्णिच्स्यात् । भवन्तं प्रेरयति भावयति । 'णिचश्च' (सू. २५६४)
 इति कर्तृगे फले आत्मनेपदम् । भावयते । भावयाम्भूव ।

२५७७ । ओः पुण्यपरे ७।४।८० । सनि परे यदङ्गं त-
 वयवाभ्यासोकारस्येत्त्वं स्यात्पवर्गयणकारेष्ववर्णपरेषु परतः । अनी-
 भवत् । अपीपवत् । मूङ्—अमीमवत् । अयीयवत् । अरीरवत् । अती-
 लवत् । अजीजवत् ।

२५७८ । स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा
 ७।४।८१ । एषामभ्यासोकारस्येत्त्वं वा स्यात्सन्त्यवर्णपरे क-
 त्वक्षरे परे । असिस्रवत्—असुस्रवत् । 'नाग्लोपि—' (सू. २५७१)

इति ह्रस्वनिषेधः, अशशासत् । अडुढौकत् । अचीचकासत् । मतान्त-
रे—अचचकासत् । ‘अग्लोपि’ इति सुब्धातुप्रकरणे उदाहरिष्यते ।
ण्यन्ताण्यिच्, पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वा वृद्धिं वाधित्वा णिलोपः,
चोरयति । ‘णौ चङि—’ (सू. २३१४) इति ह्रस्वः, ‘दीर्घो लघोः’
(सू. २३१८), न चाग्लोपित्वात् द्वयोरप्यसम्भवः, ण्याकृतिनिर्देशात्;
अचूचुरत् ।

२६७९। णो च संश्रद्धोः ६।१।३१ । सन्परे चङ्परे च णौ
श्रव्यतेः सम्प्रसारणं वा स्यात् । ‘सम्प्रसारणं तदाश्रयञ्च कार्यं
वक्ष्यत्’ (प० १२९) इति वचनात्सम्प्रसारणं, पूर्वरूपम्, अशुश-
वत् । अलघुत्वान्न दीर्घः, अशिश्नयत् ।

२६८०। स्तम्भुसिबुसहां चङि ८।३।११६ । उपसर्गस्था-
न्निमित्तादेशां सस्य षो न स्याच्चङि । अवातस्तम्भत् । पर्यंसीषिवत् ।
न्यसीषहत् । आटिटत् । आशिशत् । बहिरङ्गोऽप्युपधाह्रस्वो द्वित्वात्पा-
गेव, ओणेर्ऋदित्करणाच्छिङ्गात् । मा भवान् इदिधत् । पञ्जादावेधतौ
विधानान्न वृद्धिः । मा भवान् प्रेदिधत् । ‘नन्द्राः—’ (सू. २४४६)
इति नदराणां न द्वित्वम्, औन्दिदत् । आङ्घ्रिडत् । आर्चिचत् । ‘उञ्ज
आर्जवे’ । उपदेशे दकारोपधः । ‘भुजन्युञ्जौ पाण्युपतापयोः’ (सू.
२८७७) इति सूत्रे निपातनादस्य वः । स चान्तरङ्गोऽपि द्वित्वविषये
‘नन्द्राः—’ (सू. २४४६) इति निषेधाज्जिज्ञास्य द्वित्वे कृते प्रव-
र्तते; न तु ततः प्राक्, दकारोच्चारणसामर्थ्यात् । औञ्जिजत् । अजा-
देरित्येव । नेह—अदिद्रपत् ।

२६८१। रमेरशब्दितोः ७।१।६३ रमेर्नुम्यादचि न तु
शब्दितोः ।

२५८२ । लभेश्च ७।१।६४ । अररम्भत् । अललम्भत् । 'हेतवि
(सू० २५३१) इति सूत्रे 'अचङि' इत्युक्तेः कुत्वं न । अजीभ्यत्
'अत्स्मृदृत्वरप्रथमदस्तृस्पशाम्' (सू० २५६६) । असस्मरत् । अददत्
तपरत्वसामर्थ्यादित्र लघोर्न दीर्घः ।

२५८३ । विभाषा वेष्टिचेष्टयोः ७।४।९६ । अभ्यासस्यात्
स्याच्चङ्परेणौ । अववेष्टत्-अविवेष्टत् । अचचेष्टत्-अचिचेष्टत् । 'अ-
मास—' (सू० २५६५) इत्यादिना बोधधाहस्वः, अविअजत्-अ-
आजत् । *५७३ काण्यादीनां वेति वक्तव्यम्* । ण्यन्ताः कण-
भणश्चणलुपहेठाः काण्यादयः षड्भाष्ये उक्ताः । ह्यायिवाणिलोष्टि-
यश्चत्वारोऽधिका न्यासे । 'चाणिलोटी' इत्यप्यन्यत्र । इत्थं द्वादश ।
अचीकणत्-अचकाणत् ।

२५८४ । स्वापेश्चङि ६।१।१८ । ण्यन्तस्य स्वापेश्चङि ल-
सारणं स्यात् । असृषुपत् ।

२५८५ । शाच्छासाह्वान्यावेपां युक् ७।३।३७ । णौ । पु-
ऽपवादः । शाययति । ह्राययति ।

२५८६ । ह्रः सम्प्रसारणम् ६।१।३२ । सन्परे चङ्परे च
ह्रः सम्प्रसारणं स्यात् । अजूहवत्-अजुःभवत् ।

२५८७ । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य ७।४।४ । पिबतेर-
धाया लोपः स्यात् अभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे णौ । अपीप्यत् ।
'अतिही—' (सू० २५७०) इति पुक्, अर्पयति । हेपयति । ग्लेपयति ।
रेपयति । यलोपः, क्नोपयति, क्षमापयति । स्थापयति ।

२५८८ । तिष्ठतेरित् ७।४।५ । उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परे
णौ । अतिष्ठिपत् ।

२५८९ । जिघ्रतेर्वा ७।३।६ । अजिघ्रिपत्-अजिघ्रपत् 'उक्त' (सू० २५६७) । अवीकृतत्-अविकीर्तत् । अविवृतत्-अववर्तत् । अमी-
वृजत्-अममार्जत् । *५७४पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः* । पुकोऽपवादः ।
पालयति ।

२५९० । वो विधूनने जुक् ७।३।३८ । वातेर्जुक्स्याण्यौ कम्पे-
ऽर्थे । वाजयति । 'कम्पे' किम् ? केशान्वापयति । 'विभाषा लीयतेः'
(सू० २५०९) ।

२५९१ । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने ७।३।३९ ।
लीयतेर्लतिश्च क्रमान्नुग्लुकावागमौ वा स्तो णौ स्नेहद्रवे । विलीनयति-
विलाययति । विलायति-विलापयति वा घृतम् । 'ली' 'ई' इति ईकार-
प्रश्लेषादात्त्वपक्षे नुञ् । 'स्नेहद्रवे' किम् ? लोहं विलापयति । *५७५
प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्त्वमशिति वाच्यम्* ।

२५९२ । लियः सम्माननशालिनीकरणयोश्च १।३।७० ।
लीङ्लियोर्ण्यन्तयोरात्मनेपदं स्यादकर्तृगेऽपि फले पूजाभिभवयोः प्रल-
म्भने चार्थे । जटाभिर्लापयते । पूजामधिगच्छतीत्यर्थः । इयेनो वर्ति-
कामुल्लापयते । अमिभवतीत्यर्थः । बालमुल्लापयते । वञ्चयतीत्यर्थः ।

२५९३ । विभेतेर्हेतुभये ६।१।५६ । विभेतेरेच आत्वं वा स्या-
त्प्रयोजकान्नयं चेत् ।

२५९४ । भीरुभ्योर्हेतुभये १।३।३८ । ण्यन्ताभ्यामाभ्यामा-
त्मनेपदं स्याद्धेतोश्चन्द्रयस्मयौ । सूत्रे भयग्रहणं धात्वर्थोपलक्षणम् ।
मुण्डो भापयते ।

२५९५ । भियो हेतुभये षुक् ७।३।४० । 'भी' 'ई' इति ईकारः
प्रक्षिप्यते । ईकारान्तस्य भियः षुक्स्याण्यौ हेतुभये । भीषयते ।

२५९६ । नित्यं स्मयतेः ६।१।५७ । स्मयतेरेचो नित्यमात्वं

स्याण्यौ हेतोः स्मये । जटिलो विस्मापयते । हेतोश्चेद्भयस्मयावितुल्ये-
 नेह-कुञ्चिकयैनं-भापयति विस्माययति । कथं तर्हि 'विस्मापयति-
 स्मितमात्मवृत्तौ' इतिः । 'मनुष्यवाचा' इति करणादेव हि तत्र स्मः ।
 अन्यथा शानजपि स्यात् ? सत्यम्, 'विस्माययन्' इत्येव पाठ इति
 साम्प्रदायिकाः । यद्वा, मनुष्यवाक् प्रयोज्यकर्त्री विस्मापयते, ज्ञा-
 सिंहो विस्मापयन्निति ण्यन्ताण्यौ 'शता' इति व्याख्येयम् ।

२५९७ । स्फायो वः ७।३।४१ । णौ । स्फावयति ।

२५९८ । शदेरगतौ तः ७।३।४२ । शदेणौ तोऽन्तादेशः स्त-
 तु गतौ । शातयति । गतौ तु गाः शादयति गोविन्दः । गमयतीत्यर्थः ।

२५९९ । रुहः पोऽन्यतरस्याम् ७।३।४३ । णौ । रोपयति-
 रोहयति ।

२६०० । क्रीड्जीनां णौ ६।१।४८ । एषामेव आत्वं स्याण्यौ ।
 क्रापयति । जापयति । अध्यापयति ।

२६०१ । णौ च संश्रद्धोः २।४।५१ । सन्परे चङ्परे च णौ लो-
 गाङ् वा स्यात् । अद्ध चजीगपत्-अद्धथापिपत् ।

२६०२ । सिद्धयतेरपारलौकिके ६।१।४९ । ऐहलौकिकेभ्य-
 विद्यमानस्य सिद्धयतेरेव आत्वं स्याण्यौ । अन्नं साधयति । निष्पा-
 दयतीत्यर्थः । 'अपारलौकिके' किम् ? तापसः सिद्धयति, तत्त्वं निदि-
 शोति । तं प्रेरयति 'सेधयति' तापसं तपः ।

२६०३ । प्रजने वीयतेः ६।१।५५ । अस्यैव आत्वं वा स्याण्यौ ।
 प्रजनेऽर्थे । वापयति-वाययति वा गाः पुरोवातः । गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः ।
 'ऊदुपधाया गोहः' (सू० २३६४), गूहयति ।

२६०४ । दोषो णौ ६।४।९० । 'दुषः' इति सुवचम् । दुष्कृते-

स्पधाया ऊत्स्याण्यौ । दूषयति ।

२६०५ । वा चित्तचिरागे ६।४।३१ । विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति-दोषयति वा कामः । 'मितां ह्रस्वः' (सू० २५५८) । म्वादौ चुरादौ च मित उक्ताः । घटयति । 'जनीजृष्-' (ग) जनयति । जरयति । जृणातेस्तु जारयति । *५७६रञ्जेणौ मृगरमणे नक्षोपो वक्तव्यः* । मृगरमणमाखेटकम् । रजयति मृगान् । 'मृग—' इति किम् ? रञ्जयति पक्षिणः । रमणादन्यत्र तु 'रञ्जयति मृगान्तृणदानेन । चुरादिषु शपादिश्चिञ् । 'चिस्फुरोणौ' (२५६९) । चपयति-चयय-तीत्युक्तम् । चिनोतेस्तु चापयति-चाययति । स्फारयति-स्फोरयति । अपुस्फरत्-अपुस्फुरत् ।

२६०६ । उभौ साम्यासस्य ८।४।२१ ॥ साम्यासस्यानिते-रभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति । प्राणिणत् ।

२६०७ । णौ गमिरबोधने २।४।४६ । इणो गमिः स्याण्यौ । गमयति । बोधने तु प्रत्याययति । 'इण्वदिकः' (वा० ५५९) । अधिगमयति । 'हनस्तोऽचिण्णलोः' (सू० २५७४) । 'हो हन्तेः' (सू० ३५८) । इति कुत्वम् । वातयति *५७७ ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम्* । तृतीयव्य-जनस्य तृतीयैकाच इति वार्थः । आद्ये षकारस्य द्वित्वं वारयितुमिदम् । द्वितीये तु 'अजादेद्वितीयस्य' (सू० २१७६) । इत्यस्यापवादतया सन्नन्ते प्रवर्त्तते । ऐर्ष्ययत्-ऐर्ष्ययत् । द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताच्चङि षकार एवाभ्यासे श्रूयते, हलादिः शेषात् । द्वित्वं तु द्वितीयस्यैव, तृतीयाभावेन प्रकृतवार्त्तिकाप्रवृत्तेः । निवृत्तप्रेषणाद्वातोर्हेतुमण्यौ शुद्धेन तुल्योऽर्थः । तेन प्रार्थयन्ति शयनोत्थितं प्रियाः' इत्यादि सिद्धम् । एवं सकर्मकेषु सर्वेष्वक्षम् ।

इति तिङन्ते णिच्प्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते सन्प्रकरणम्

२६०८ । धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ॥१॥
 इषिकर्मण इषियैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छायां
 धातोर्विहितत्वादिह सन आर्धधातुकत्वम्, इट् द्वित्वम्, 'सन्' (सू० २३१७), पठितुमिच्छति पिपठिषति । 'कर्मणः' किम् ? कर्मे-
 नेनेच्छतीति करणान्माभूत् । 'समानकर्तृकात्' किम् ? शिष्याः क-
 न्तिवतीच्छति गुरुः । वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि । 'लुङ्सन्ने' (सू० २४२७), 'एकाच उपदेशे—' (सू० २२४६) इति नेट्, न-
 तत्वम्, अत्तुमिच्छति । जिघत्सति । 'ईर्ष्यतेस्तृतीयस्य' (वा० ५११)
 इति यिसनोर्द्वित्वम् । ईर्ष्ययिषति-ईर्ष्ययिषति ।

२६०९ । रुद्विदमुषग्रहिस्त्वपिप्रच्छः संश्च १।२।८ ए-
 सन् क्त्वा च कितौ स्तः । रुद्विषति । विविदिषति । मुमुषिषति ।

२६१० । सनि ग्रहगुहोश्च ॥१॥२।१२। ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सव-
 स्यात् । 'ग्रहिज्या—' (सू० २४१२) इति सम्प्रसारणम् । सनः षतत्वा-
 सिद्धत्वाद्भवः । जिघृक्षति । सुपुप्सति ।

२६११ । किरश्च पञ्चभ्यः ७।२।७५। 'कृ' 'गृ' 'वृङ्' 'वृ-
 'प्रच्छ' भ्यः सन इट् स्यात् । पिपृच्छिषति । चिकरिषति । वि-
 रिषति-जिगलिषति । अत्रेटो दीर्घो नेष्टः (भा० ६०) । दिदरिषते
 दिधरिषते । कथम् 'उद्दिधीर्षुः' इति ? भौवादिकयोर्धृङ्धृजोरिति गृहात्

२६१२ । इको झल् १।२।९। इगन्ताज्झलादिः सन्कित्स्यात्
 बुभूषति । दीङ्, दातुमिच्छति दिदीषते । एज्विषयत्वाभावात् 'मीद-
 तिमिनोति—' (सू० २५०८) इत्यात्वं न । अत एव 'सनि मीमा-
 (सू० २६२३) इति सूत्रे माधातोः पृथङ् मीग्रहणं कृतम् ।

२६१३ । हलन्ताच्च १।२।१०। इक्समीपाद्धलः परो म्फलादिः
सन्कित्स्यात् । गुह्य, जुषुक्षति । विमित्सति । 'इकः' किम् ? यियक्षते ।
'म्फल' क्रिम् ? विवर्धियते । हल्ग्रहणं जातिपरम् । तूह्य, तितृक्षति-
तितृक्षति ।

२६१४ । अज्झनगमां सनि ६।४।१६। अजन्तानां हन्तेरजादे-
शमेश्च दीर्घः स्याज्मलादौ सनि । 'सन्निदोर्जेः' (सू० २३३१),
जिगीषति । 'विभाषा चेः' (सू० २५२५), चिकीषति-चिकीषति ।
जिघांसति ।

२६१५ । सनि च २।४।४७। इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने ।
जिगमिषति । बोधने प्रतीषिषति । 'इण्वदिकः' (वा० ५५९),
अधिजिगमिषति । कर्मणि तङ्, 'परस्मैपदेषु' इत्युक्तेर्नेट्, 'म्फलादौ
सनि' इति दीर्घः, जिगांस्यते । अधिजिगांस्यते । अजादेशस्येत्युक्तेर्ग-
च्छतेर्न दीर्घः, जिगंस्यते । सज्जिगंसते ।

२६१६ । इडश्च २।४।४८। इडो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ।

२६१७ । रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च १।२।२६। उश्च इश्च वी ।
ते उपधे यस्य तस्माद्धलादे रलन्तात्परी क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः ।
'द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम्' (२३४४) । द्युतिषते-द्युतिषते । रुरु-
चिषते-रुरोचिषते । लिलिखिषति-लिलेखिषति । 'रलः' कम् ? दिदे-
विषति । 'व्युपधात्' किम् ? विवर्तिषते । हलादेः किम् ? पषिषति ।
इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते । उपधाकार्यं हि द्वित्वात्प्रबलम्,
ओणेर्ऋदित्करणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकत्वात् ।

२६१८ । सनीवन्तर्ध्वञ्जदम्भुश्चिस्वयूणुंभरजपिसनाम्
७।२।४९। इवन्तेभ्यः ऋधादिभ्यश्च सन इङ् वा स्यात् । इडभावे 'हल-

न्ताच्च' (सू० २६१३) इति कित्त्वम्, 'च्छ्वोः-' (सू० २५६१) इति वस्य ऊठ्, यण्, द्वित्वम्, दुष्पृषति-दिदेविषति । 'स्तौतिष्योरेव-' (सू० २६२७) इति वक्ष्यमाणनियमान्न षः, सुस्युषति-सिसेविषति ।

२६१९ । आप्क्षप्यधामीत् ७।४।४६। एषामच ईत्त्या-
त्सादौ सनि ।

२६२० । अत्र लोपोऽभ्यासस्य ७।४।५८। 'सनि मीमा-' (सू० २६२३) इत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात् । आप्मुमि-
च्छति ईप्सति । अर्धितुमिच्छति, रपरत्वम्, चत्वम्, ईर्त्सति-अर्दिषि-
षति । विभ्रज्जिषति-विभर्जिषति-विभ्रक्षति-विभर्क्षति

२६२१ । दम्भ इच्च ७।४।५६ । दम्भेरच इत्स्यादीच्च सादौ
सनि । अभ्यासलोपः, 'हलन्ताच्च' (सू० २६१३) इत्यत्र हल्ग्रहणं
जातिपरमित्युक्तम्, तेन सनः कित्त्वान्नलोपः, धिप्सति-धीप्सति-
दिदम्भति । शिश्रीषति-शिश्रयिषति । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (सू० २४९४)
सुस्वर्षति-सिस्वरिषति । युयूषति-यियविषति । ऊर्णुनूषति-
ऊर्णुनुविषति-ऊर्णुनविषति । नच परत्वाद् गुणावादेशयोः सतोर-
भ्यासे उकारो न श्रूयेतेति वाच्यम्, 'द्विवचनेऽचि' (सू० २२४३) इति
सत्रेण द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिरूपातिदेशादादेशनिषेधाद्वा । नच सन्न-
न्तस्य द्वित्वं प्रति कारित्वान्निमित्तता कथमिति वाच्यम्, "कार्यमनु-
भवन्हि कार्योनिमित्ततया नाश्रीयते, न त्वननुभवन्नपि" (प० ११) ।
न चेह सन् द्वित्वमनुभवति । बुभूषति-विभ्ररिषति । ज्ञपिः पुगन्तो
मित्संज्ञः पकारान्तश्चौरादिकश्च, इडभावे 'इको झल्' (सू० २६१२)
इति कित्त्वान्न गुणः, 'अज्झन-' (सू० २६१४) इति दीर्घः परत्वाणि-
लोपेन वाध्यते; 'आप्क्षप्-' (सू० २६१९) इति ईत्, शीप्सति-

जिज्ञापयिषति । अमितस्तु जिज्ञापयिषति । 'जनसन-' (स० २५०४)
इत्यात्वम्, सिषासति—सिसनिषति । *६७८ तनिषति द्रिद्राति-
भ्यः सनो वा इड्वाच्यः* ।

२६२२ । तनोतेर्विभाषा ६।४।१७। अस्थोपधाया दीर्घो वा
वा स्याज्मलादौ सनि । तितांसति—तितंसति—तितनिषति । *६७९
आशङ्कायां सन्वक्तव्यः* आ मुमूर्षति । कूलं पिपतिषति ।

२६२३ । सनि मामाधुरभलमशकपतपदामच इस् ७।४।१४ ।
एषामच इस्त्यात्सादौ सनि । अभ्यासलोपः । 'स्कोः-' (स० ३८०)
इति सलोपः, पित्सति । दिदरिद्रिषति—दिदरिद्रासति । 'डुमिन्' 'मीन्'
आभ्यां सन्, कृतदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपाविशेषादिस्, सःसि-'
(स० २३४२) इति तः, मित्सति—मित्सते । 'मा माने' मित्सति ।
'माङ्मेढोः—मित्सते । दोदाणोः—दित्सति । देङ् दित्सते । दाङ्,
दित्सति—दित्सते । धेट्, धित्सति । धाङ्, धित्सति—धित्सते । रिप्स-
ते । लिप्सते । शक्ल्, शिञ्चति । 'शक मर्षणे' इति दिवादिः
सरितेत्, शिञ्चति—शिञ्चते । पित्सते । *५८० राधो हिंसा-
यां सनीस् वाच्यः* । रित्सति । 'हिंसायाम्' किम् ? आरिरात्सति ।

२६२४ । मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा ७।४।१७ । सादौ
सनि । अभ्यासलोपः, मोक्षते—मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमेव । 'अकर्म-
कस्य' किम् ? मुमुक्षति वत्सं कृष्णः । 'न वृद्धयश्चतुर्भ्यः' (स० २३४८)
विवृत्सति । तडि तु विवर्तिषते । 'सेऽसिचि-' (स० २५०६) इति
वेट्, निनर्तिषति—निनृत्सति ।

२६२५ । इट् सनि वा ७।१।४१ । वृह्वृन्म्यामृदन्ताच्च
सन इड् वा स्यात् । तितरिषति—तितरीषति—तितीर्यति । विवरिषति—

विवरीषति-बुवर्षति । वृड्, बुवर्षते-विवरिषते । दुध्वर्षति ।

२६२६ । स्मिपूङ्ग्वञ्जशां सनि ७।२।७४ । 'स्मिङ्'
'पूङ्' 'क्' 'अञ्ज' 'अश्' एभ्यः सन इट् स्यात् । सिस्मयिषते । पिप-
विषते । अरिरिषति । इह 'रिस्' शब्दस्य द्वित्वम् । 'इस्' इति सनो-
ऽवयवः कार्यभागिति कारिणो निमित्तत्वायोगात् 'द्विर्वचनेऽचि' (सू.
२२४३) इति न प्रवर्तते । अजिजिषति । अशिशिषते । 'उभौ साम्या-
सस्य' (सू. २६०६), प्राणिणिषति । उच्छेस्तुक्, चुत्वम्, 'पूर्व-
त्रासिद्धीयमद्वित्वे' (प १२८) इति चच्चाभ्यां सहितस्येदो द्वित्वम्,
'हलादिः शेषः' (सू. २१७९), उचिच्छिषति । 'निमित्तापाये नैमि-
त्तिकस्याप्यपायः' इति त्वनित्यम्, 'च्छ्वोः' (सू. २५६१) इति
सतुक्प्रहणज्ज्ञापकात् । 'प्रकृतिप्रत्यापत्ति' (वा० ५७२) वचनाद्वा ।
'णौ च संश्रब्धोः' (सू. २५७९) (सू. २६०१) इति सूत्राभ्यामिदो
गाङ्, श्वयतेः सम्प्रसारणं च वा । अधिजिगापयिषति-अध्यापिष-
यिषति । शिश्वाययिषति-शुशावयिषति । 'ह्रः सम्प्रसारणम्' (सू.
२५८६), जुहावयिषति । 'णौ द्वित्वात्प्रागच आदेशो न' इत्युक्त्वा-
दुकारस्य द्वित्वम् । पुस्फारयिषति । चुक्षावयिषति । 'ओः पुयण्यपरे'
(सू. २५७७), पिपावयिषति । यियावयिषति । विभावयिषति ।
रिरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति । 'पुयण्जि' किम् ?
नुनावयिषति । 'अपरे' किम् ? बुभूषति । 'स्रवति-' (सू. २५८७)
इतीत्वं वा, सिस्त्रावयिषति । सुस्त्रावयिषति । इत्यादि । 'अपरे' इत्येव,
शुश्रूषते ।

२६२७ । स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् ८।३।६१ । अभ्या-
सेणः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव सस्य षः स्यात्प्रभूते सनि नान्यत्र ।

तुष्टति । 'द्युतिस्वाप्योः—' (सू० २३४४) इत्युत्वम्, सुष्वापयि-
षति । सिषाययिषति । 'स्तौतिष्योः' किम् ? सिसिक्षति । उपसर्गात्तु
'स्थादिष्वभ्यासेन च—' (सू० २२७७) इति षत्वम्, परिषिषिषति ।
'षि' किम् ? तिष्ठासति । सुषुप्सति । अभ्यासादित्युक्तेर्नेह निषेधः,
इष, प्रतीषिषति । इक, अधीषिषति ।

२६२८ । सः स्विदिस्वदिसहीनां च ८।३।६२ । अभ्यासेणः
प्रत्ययान्ताभ्यां सस्य स एव न षः षणि परे । सिस्वेदयिषति ।
सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति । 'स्थादिष्वेवाभ्यासस्य' इति नियमा-
नेह-अभिसुसूषति ।

शैषिकान्मतुबर्थीयाच्छैषिको मतुबर्थिकः ।

सरूपप्रत्ययो नेष्टः सन्नन्तान्न सनिष्यते ॥ (भा०ह०)

शैषिकाच्छैषिकः सरूपो न । तेन 'शालीये भवः' इति वाक्य-
मेव, न तु छान्ताच्छः । 'सरूपः' किम् ? अहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रः ।
आहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रीयः, अण्यन्ताच्छः । तथा मत्वर्थात्सरूपः स
न, धनवानस्यास्ति, इह मतुबन्तान्मतुबन् । विरूपस्तु स्यादेव, दण्डि-
यतीःशाला । 'सरूपः' इत्यनुषज्यते । अर्थद्वारा सादृश्यं तस्यार्थः । तेन
इच्छासन्नन्तात्सन्न । स्वार्थसन्नन्तात्तु स्यादेव, जुगुप्सिषते, मीमांसिषते ।
इति तिङन्ते सन्प्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते यङ्प्रकरणम् ।

२६२९ । धातोरेकाचो ह्रस्वादेः क्रियासममिहारे यङ् ३।१।२२ ।
पौनःपुन्यं भृशार्थश्च क्रियासममिहारः, तस्मिन् द्योत्ये यङ् स्यात् ।

२६३० । गुणो यङ्लुकोः ७।४।८२ । अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि
यङ्लुकि च । 'सनाद्यन्ताः—' (सू० २३०४) इति धातुत्वाद्धादयः ।

डिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनः पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते । बो-
भूयाञ्चक्रे । अबोभूयिष्ट । 'धातोः' किम् ? आर्धधातुकत्वं यथा स्यात् ।
तेन 'ब्रुवोवचिः' (सू० २४५३) इत्यादि 'एकाचः' किम् ? पुनःपुन-
र्जागति । 'हलादेः' किम् ? मृशमीक्षते । 'भृशं' शोभते, रोचते' इत्यत्र
यङ् न' इति भाष्यम् । पौनःपुन्ये तु स्यादेव, रोच्यते । शोशुभ्यते ।
२८१ सूचिसूत्रिमूत्रयत्यस्यंशूर्णोतिभ्यो यङ् वाच्यः । आष-
ख्यश्चुरादावदन्ताः । सोसूच्यते, सोसूत्र्यते, अनेकाच्चेनाषोपदेश-
त्वात्षत्वं न । मोमूत्र्यते ।

२६३१ । यस्य हलः ६।४।४९ । 'यस्य' इति सङ्घातग्रहणम् ।
हलः परस्य यश्चब्दस्य लोपः स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य', (सू. ४४):
'अतो लोपः' (सू० २३०८) । सोसूचाञ्चक्रे । सोसूचिता । सोसूत्रिता ।
मोमूत्रिता ।

२६३२ । दीर्घोऽकितः ७।४।८३ । अकितोऽभ्यासस्य दीर्घः
स्याद्यङि यङ्लुकि च । अटाटयते ।

२६३३ । यङि च ७।४।३० । अर्तेः संयोगादेश्च ऋतो गुणः
स्याद्यङि यङ्लुकि च । यकारपररेफस्य न द्वित्वनिषेधः, 'अपार्यते'
इति भाष्योदाहरणात् । अरारिता । अशाशिता । ऊर्णोनूयते । वेभि-
यते । अछोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः, वेभिदिता ।

२६३४ । नित्यं कौटिल्ये गतौ ३।१।२३ । गत्यर्थात्कौटिल्य पत्र
यङ् स्यान्न तु क्रियासमभिहारे । कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते ।

२६३५ । लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्
३।१।२४ । एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात् । गर्हितं लुप्यति
लोलुप्यते । सासयते ।

२६३६ । चरफलोश्च ७।४।८७ । अनयोरभ्यासस्यातो नुक् स्या-
त्तद्वद्भुकोः । 'नुक्' इत्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते । *५८२ स च पदा-
न्तवद्वाच्यः* । 'वा पदान्तस्य' (सू. १२५) इति यथा स्यात् ।

२६३७ । उत्परस्यातः ७।४।८८ । चरफलोरभ्यासात्परस्यात
त्स्याद्यङ् यङ्भुकोः । 'हलि च' (सू. ३५४) इति दीर्घः । चंचूर्यते-
चंचूर्यते । फम्फुल्यते-पम्फुल्यते ।

२६३८ । जपजभदहदशभञ्जपशां च ७।४।८९ । षष्ठमभ्या-
सस्य नुक् स्याद्यङ् यङ्भुकोः । गर्हितं जपति जञ्जप्यते इत्यादि ।

२६३९ । ग्रो यङि । ८।२।२० । गिरते रेफस्य लत्वं स्याद्यङि ।
गर्हितं गिलति जेगिल्यते । 'धुमास्था' (सू. २४६२) इतीत्त्वम्, गुणः,
देश्यते । पेपीयते । सेषीयते । 'विभाषा इवेः' (सू. २४२०) शोशू-
षते-शोशवीयते । 'यङि च' (सू. २६६३), सास्मर्यते । 'रीढृतः' (सू.
१२३६), चेकीयते । सुट् सञ्चेस्क्रोयते ।

२६४० । सिचो यङि ८।३।११२ । सिचः सस्य पो न स्याद्यङि ।
वेसेसिच्यते ।

२६४१ । न कवतेर्यङि ७।४।६३ । कवतेरभ्यासस्य चुत्वं न
स्याद्यङि । कोकूयते । कौतिकुवत्योस्तु चोक्कूयते ।

२६४२ । नीग्वरुचुल्लंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् ७।४।८४ ।
षष्ठमभ्यासस्य नीगागमः स्याद्यङ् यङ्भुकोः । 'अकितः' इत्युक्तेर्नदीर्घः,
नलोपः, वनीवच्यते । सनीलस्यते । इत्यादि ।

२६४३ । नुगतोऽनुनासिकान्तस्य ७।४।८५ । अनुनासिका-
न्तस्याङ्स्य योऽभ्यासोऽदन्तस्तस्य नुक् स्याद् । नुका अनुस्वारो
लक्ष्यते इत्युक्तम् । यँय्यम्यते-यंयम्यते । तपरत्वसामर्थ्याद् भूतपूर्व-

दीर्घस्यापि न, 'भाम' क्रोधे वाभाम्यते । 'ये विभापा' (सू० २३१९),
जाजायते-जञन्यते । *५८३ हन्तेर्हिसायां यङि णनीभावो वाच्यः* ।
जेष्णोयते । 'हिसायां' किम् ? जङ्न्यते ।

२६४४ । रीगृदुपधस्य च ७।४।९० । ऋदुपधस्य धातोरभ्या-
सस्य रीगागमः स्याद्यङ् यङ्लुक्क्रोः । वरीवृत्यते । क्षुम्नादित्वान्न च,
नरीनृत्यते । जरीगृह्यते । उभयत्र लत्वम्, चलीकल्प्यते । *५८४ रीगृ-
त्वत् इति वक्तव्यम्* । परीपृच्छयते । वरीवृश्च्यते ।

२६४५ । स्वपिस्यमिष्येजां यङि ६।१।१९ । सम्प्रसारणं स्या-
द्यङि । सोषुष्यते । सेसिष्यते । वेवीयते ।

२६४६ । न वशः ६।१।२० । वावश्यते ।

२६४७ । चायः की ६।१।२१ । चेकीयते ।

२६४८ । ई ब्राध्मोः ७।४।३१ । जेघ्रीयते । देधमीयते ।

२६४९ । अयङ् यि ङिङिति ७।४।२२ । शीङोऽयङादेशः स्या-
द्यादौ ङिङिति परे । शाशय्यते । अभ्यासस्य ह्रस्वः, ततो गुणः, ङोढी
क्यते । तोत्रौख्यते ।

इति तिङन्ते यङ्प्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते यङ्लुक्प्रकरणम् ।

२६५० । यङोऽचि च २।४।७४ । यङोऽच्प्रत्यये लुक् स्याच्चा-
रात्तं विनाऽपि बहुलं लुक्स्यात् । अनैमित्तिकोऽयमन्तरङ्गत्वादादी
भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वात् द्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् ।
धातुत्वाल्लडादयः । 'शेषात्कर्तरि—' (सू० २१५९) इति परस्मैपदम् ।
'अनुदात्तङितिः—' (सू० २१५७) इति तु न, ङित्वस्य प्रत्ययाप्रत्य-
यसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः । यत्र हि प्रत्ययस्यासाधारण

रूपमाभीयते तत्रैव तत् । अत एव 'सुदृष्टप्रासादः' इत्यत्र 'अत्वस-
न्तस्य—' (सू० ४२५) इति दीर्घो न । येऽपि स्पर्धशीलादयोऽनु-
दात्तचित्तस्तैभ्योऽपि न, 'अनुदात्तङितः—' (सू० २१५७) इत्यनु-
क्यनिर्देशात् । तत्र च 'इतिपाशपा—' (प० १३३) इति निषे-
धात् । अत एव श्यन्नादयो न, गणेन निर्देशात् । किं तु शबेव । 'चर्क-
रीतं च' इत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् ।

२६११। यङो वा ७।३।९४। यङन्तात्परस्य हलादेः पितः सार्व-
धातुकस्येड्वा स्यात् । 'भूसुवोः—' (सू० २२२४) इति गुणनिषेधो
यङ्लुकि भाषार्या न, 'बोभूतु तेतिक्ते' (सू० ३५९३) इति छन्दसि
निपातनात् । अत एव यङ्लुग्भाषायामपि सिद्धः । न च यङ्लुक्य-
प्राप्त एव गुणाभावो निपात्यतामिति वाच्यम्, 'प्रकृतिग्रहणे यङ्लुग-
न्त्यापि ग्रहणात्' (प० १०२), द्विः प्रयोगो द्विर्वचनं षाष्ठम्' इति
सिद्धान्तात् । बोभवीति—बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभूताम् ।
बोभविता । अबोभवीत्—अबोभोत् । अबोभूताम् । अबोभुवुः ।
बोभूयात् । बोभूयाताम् । बोभूयास्ताम् । 'गातिस्था—' (सू० २२२३)
इति सिचो लुक्, 'यङो वा' (सू० २६५१) इतीट्पक्षे गुणं वाधित्वा
नित्यत्वाद्वुक्, अबोभूवीत्—अबोभूत् । अबोभूताम् । अभ्यस्ताभ्यो
भुस्, नित्यत्वाद्वुक्, अबोभूवुः । अबोभविष्यत् । इत्यादि । पास्प-
र्षाति—पास्पर्द्धि । पास्पर्द्धः । पास्पर्धति । पास्पर्त्ति । 'हुभल्लभ्यो हेर्धिः'
(सू० २४२५), पास्पर्धि । लङ्, अपास्पर्त्—अपास्पर्द् । सिपि
'दध' (सू० २४६८) इति रुत्वपक्षे 'रो रि' (सू० १७३), अपा-
त्साः । जागाद्धि । जाघात्सि । अजाघात् । सिपि रुत्वपक्षे—अजाघाः ।
नाथ्, नानात्ति । नानात्तः । दध, दादद्धि । दादद्धः । दाधत्सि ।

अदाधत् । अदादधुः । अदाधः—अदाधत् । लुङि—अदादाधीत्—अदा-
 दधीत् । चोस्कुन्दीति—चोस्कुन्ति । अचोस्कुन् । अचोस्कुन्ताम् । अचो-
 स्कुन्दुः । मोमुदीति—मोमोत्ति । मोमोदाञ्चकार । मोमोदिता । अमो-
 मुदीत्—अमोमोत् । अमोमुत्ताम् । अमोमुदुः । अमोमुदीः—अमोमो-
 अमोमोत् । लुङि गुणः, अमोमोदीत् । चोकूतिं—चोकूदीति । लङ्,
 तिप्, अचोकूत्—अचोकूदीत् । सिप्पक्षे—अचोकूः । अचोखूः । अजो-
 गूः । वनीवञ्चीति—वनीवङ्क्ति । वनीवक्तः । वनीवचति । अवनीव-
 ञ्चीत्—अवनीवन् । जङ्गमीति—जङ्गन्ति । ‘अनुदात्तोपदेश—’ (सू०
 २४२८) इत्यनुनासिकलोपः, जङ्गतः । जङ्गमति । ‘म्वोश्च’ (सू०
 २३०९)—जङ्गन्मि, जङ्गन्वः । एकाजग्रहणेनोक्तत्वान्नेणिनषेधः, जङ्ग-
 मिता । अनुनासिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न हेर्लुक्, जङ्गहि । ‘मो
 नो धातोः’ (सू० ३४१), अजङ्गन् । अनुबन्धनिर्देशान्न च्लेरङ्,
 ‘ह्यथन्त—’ (सू० २२९९) इति न वृद्धिः, अजङ्गमीत् । अजङ्गमि-
 ष्ठाम् । हन्तेर्यङ्लुक् । ‘अभ्यासाच्च’ (सू० २४३०) इति कुत्वम् ।
 यद्यपि ‘हो हन्तेः—’ (सू० ३५८) इत्यतो ‘हन्तेः’ इत्यनुवर्त्यं विहि-
 तम्, तथापि यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः । ‘शितपा शपा’ (पू०
 १३३) इति निषेधस्त्वन्तित्यः, ‘गुणो यङ्लुकोः’ (सू० २६३०) इति
 सामान्यापेक्षशापकादिति भावः । जङ्घनीति । जङ्घन्ति । जङ्घतः ।
 जङ्घति । जङ्घनिता । शितपा निर्देशाज्जादेशो न, जङ्घहि । अजङ्घनीत्—
 अजङ्घन् । जङ्घन्यात् । आशिषि तु—‘वध्यात्, अवधीत्, अवधिष्ठाम्
 इत्यादि । वधादेशस्य द्वित्वन्तु न भवति, स्थानिवत्त्वेन ‘अनभ्यासस्य’
 इति निषेधात् । तद्धि समानाधिकरणं धातोर्विशेषणम्, बहुव्रीहिव-
 लात् । आङ् पूर्वात्तु ‘आङो यमहनः’ (सू० २६९५) इत्यात्मनेप-
 दम् । आजङ्घते । इत्यादि । ‘उत्परस्य—’ (सू० २६३७) इति तप्-

स्त्वान्न गुणः । 'हलि च' (सू० ३५४) इति दीर्घस्तु स्यादेव, तस्या-
 सिद्धत्वेन तपरस्वनिवर्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति-चञ्चूर्ति । चञ्चूर्तः ।
 चञ्चुरति । अचञ्चुरीत्-अचञ्चूः । चञ्चनोति-चञ्चन्ति । 'जनसन—'
 (सू० २५०४) इत्यास्वम्, चञ्हातः । 'गमहन—' (सू० २३६३)
 इत्युपधालोपः, चङ्खनति । चङ्खाहि । चङ्खनानि । अचङ्खनीत्-अच-
 ङ्खन् । अचङ्खाताम् । अचङ्खन्तुः । 'ये विभाषा' (सू० २३१९),
 चङ्खायात्-चङ्खन्यात् । अचङ्खनीत्-अचङ्खानीत् । 'उतो वृद्धिः—'
 (सू० २४४३) इत्यत्र 'नाभ्यस्तस्य' इत्यनुवृत्तेस्तो वृद्धिर्न, योयोति-
 योयवीति । अयोयवीत्-अयोयोत् । योयुयान् । आशिषि दोषः, योयू-
 यात् । अयोयावीत् । नोनवीति । नोनोति । जाहेति-जाहाति । 'ई
 इत्यघोः' (सू० २४९७), जाहीतः । इह 'जहातेश्च' (सू० २५९८)
 'आ च हौ' (सू० २४९९) 'लोपो यि' (सू० २५००) 'धुमास्था'
 (सू० २४६२) 'पलिङि' (सू० २३७४) इत्येते पञ्चापि न भवन्ति,
 द्वितया निर्देशात् । जाहति । जाहासि-जाहेषि । जाहीथः । चाहीथ ।
 जाहीहि । अजाहेत्-अजाहात् । अजाहीताम् । अजाहुः । आहीयात् ।
 आशिषि जाहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टम् । अजाहिष्यत् ।
 लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'स्वपित्यमि—' (सू० २६४५)
 इत्युत्त्वं न, 'रुदादिभ्यः—' (सू० २४७४) इति गणनिर्दिष्टत्वादीणन,
 सास्वपीति-सास्वप्ति । सास्वप्तः । सास्वपति । असास्वपीत्-असा-
 स्वप् । सास्वप्यात् । आशिषि तु 'वचिस्वपि—' (सू० २४०९) इत्यु-
 त्त्वम्, सास्वप्यात् । असास्वापीत्-असास्वपीत् ।

१६५२ । रुमिकौ च लुकि ७।४।९१ । ऋदुपधस्य धातोर्भ्या-
 सस्य 'रक्' 'रिक्' 'रीक्' पठे आगमाः स्युर्यङ्लुकि ।

२६५३। ऋतश्च ७।४।९२। ऋदन्तधातोरपि तथा । ववृतीति-वरि-
वृतीति-वरीधृतीति । ववर्ति-वरिवर्ति-वरीवर्ति । ववर्तः ३ । ववृत्ति ३ ।
वर्तर्तामास ३ । ववर्तिता ३ । गणनिर्दिष्टत्वात् 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (सू०
२३४८) इति न, ववर्तिष्यति ३ । अववृतीत् ३ । अववर्त् ३ । सिपि-
'दश्च' (सू० २४६८) इति स्त्वपक्षे 'रो रि-' (सू० १७३) अवर्वाः
३ । गणनिर्दिष्टत्वादङ् न, अववर्तीत् ३ । चर्करीति ३ । चर्कति-चरि-
ति-चरीकति । चर्कृतः ३ । चर्कति ३ । चर्कराञ्चकार ३ । चर्करिता ३ ।
अचर्करीत् । अचर्कः ३ । चर्क्यात् ३ । आशिषि रिङ्, चर्क्यात् ३ ।
अचर्कारीत् ३ । 'ऋतश्च' (सू० २६५३) इति तपरत्वान्नेह । 'कृ वि-
क्षेपे' । चाकति । तातति । तातीर्तः । तातिरति । तातीहि । तातराणि ।
अतातरीत्-अतातः । अतातीर्ताम् । अतातरुः । अतातारीत् । अताता-
रिष्टाम् । इत्यादि । अर्तेर्यङ्लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्योरदत्त्वं रपरत्वम् ।
'हलादिः शेषः' (सू० २१७९) । रुक् । रिग्रीकोस्तु 'अभ्यासस्यास-
वर्णे' (सू० २२९०) इति इयङ् । अरति-अरियति । अररीति-अरि-
यरीति । अर्कृतः-अरियृतः । भि अत् । यण् । रुको 'रो रि' (सू०
१७३) इति लोपः । न च तस्मिन्कर्तव्ये यणः स्थानिवत्त्वम्, पूर्व-
त्रासिद्धे तन्निषेधात् । आरति-अरियति । लिङि श्रितपा निदेशात्
'गुणोऽति-' (सू० २३८०) इति गुणो न । रिङ् । रलोपः । दीर्घः ।
आरियात्-अरियात् । आरारीत्-आरियारीत् । 'गृह् अहणे' । जगृ-
हीति ३ जगृहि ३ । जगृदः ३ । जगृहति ३ । अजर्घट् ३ । गृह्णातेषु
जाग्रहीति-जाग्राडि । तसादौ ङिन्निमित्तं सम्प्रसारणम् । तस्य वधि-
रङ्गत्वेनासिद्धत्वान्न रुगादयः । जागृदः । जागृहति । जाग्रहीषि-जा-
ग्रहि । छटि जाग्रहिता । 'अहोऽलिटि'-(सू० २५६२) इति दीर्घसु

न, तत्र 'एकाचः' इत्यनुवृत्तेः । माघवस्तु दीर्घमाह । तद्भाष्यविरुद्धम् ।
 वर्गधीति ३ । जर्गद्धि ३ । जर्गद्धः ३ । जर्गद्धति ३ । जर्गद्धीषि ३ । जर्ग-
 स्ति ३ । अजर्गद्धीत् ३ । ईडभावे गुणः । हल्ङ्थादिलोपः । भष्भावः ।
 वक्ष्वचर्वे । अजर्घत् ३ । अजर्गद्धाम् ३ । सिपि 'दश्च' (सू० २४६८)
 इति पक्षे रुत्वम् । अजर्घाः ३ । अजर्गद्धीत् ३ । अजर्गद्धिष्ठाम् ३ । पाप्र-
 च्छीति-पाप्रष्टि । तसादौ 'ग्रहिज्या-' (सू० २४१४) इति सम्प्रसा-
 रणं न भवति, श्रितपा निर्देशात् 'च्छ्वोः शूठ्—' (सू० २५६१)
 इति शः, ब्रश्च—' (सू० २९४) इति षः, पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्र-
 क्षिम् । पाप्रच्छ्वः । पाप्रक्ष्मः । 'यकारवकारान्तानां तु ऊठ्भाविनां
 यङ्लुङ् नास्ति' इति 'च्छ्वोः—' (सू० २५६१) इति सूत्रे
 भाष्ये ध्वनितं, कैयटेन च स्पष्टीकृतम् । इदं च 'च्छ्वोः—' (सू०
 २५६१) इति यत्रोठ् तद्विषयकम् । 'ज्वरत्वर—' (सू० २६५४) इत्यु-
 ठ्भाविनोः स्त्रिविमन्योस्तु यङ्लुगस्त्येवेति न्याय्यम् माघवादिसम्मतं
 च । 'मव्य बन्धने' । अयं यान्त ऊठ्भावी । 'तिवृ देवृ देवने' इत्या-
 स्यो वान्ताः । हय गतौ, जाहयीति-जाहति । जाहतः । जाहयति ।
 जाहयीषि—जाहसि । वलि यन्मादौ लोपे दीर्घः, जाहामि । जाहावः ।
 जाहामः । हर्य गतिकान्त्योः । जाहयीति । जाहति । जाहतः । जाहय-
 ति । लोटि-जाहहि । अजाहः । अजाहताम् । अजाहयुः । मव बन्धने ।
 २६५४ । ज्वरत्वरस्त्रिविमवामुपधायाश्च ६।४।२०६ । ज्वरा-
 दीनामुपधावकारयोरूठ् स्यात्कवौ शलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये ।
 अत्र 'किञ्चि' इति नानुवर्तते, अवतेस्तुनि 'ओतुः' इति दर्शनात् ।
 अनुनासिकग्रहणं चानुवर्तते, अवतेर्मनिप्रत्यये तस्य टिलोपे 'ओम्'
 इति दर्शनात् । ईडभावे ऊठि पिति गुणः, मामोति-मामवीति । मा-

मूतः । मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः । मामोदु-
मामूत् । मामूहि । मामवानि । अमामोत्-अमामोः । अमामवम् ।
अमामाव । अमामूम । तुर्वीं हिसायाम् । तोतूर्वीति ।

२६५५। शल्लोपः ६।४।२१। रेकात्परयोश्छ्वोलोपः स्यात्कौ
शलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । इति वलोपः । लघूपधगुणः ।

२६५६। न धातुलोप आर्धधातुके १।१।४। धात्वन्शलोपनिमित्ते
आर्धधातुके परे श्को गुणवृद्धी न स्तः । इति नेह निषेधः, तिबादीना-
मनार्धधातुकत्वात् । तातोति । 'हलि च' (सू० ३५४) इति दीर्घः,
तोतूर्तः । तोतूर्वति । तोथोति । दोदोति । दोधोति । 'मुच्छ्वा—'मोमो-
ति । मोमूर्तः । मोमूच्छति । इत्यादि । 'आर्धधातुके' इति विषयस-
प्तमी । तेन यङि विवक्षिते अनेवां, वेवीयते । अस्य यङ्लुगनात्ति,
लुकापहारे विषयत्वासम्भवेन वीभावस्याप्रवृत्तेः ।

इति तिङन्ते यङ्लुक्प्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते नामधातुप्रकरणम् ।

२६५७। सुप आत्मनः क्यच् ३।१।८ । श्विकर्मणः पणित-
म्वन्धिनः सुवन्तादिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् । धात्ववयवत्वा-
त्सुष्ठुक् ।

२६५८। क्यचि च ७।४।३३ । अस्य ईत् स्यात् । आत्मनः
पुत्रमिच्छति पुत्रीयति । 'वान्तो यि प्रत्यये' (सू० ६३) गन्वति ।
नाग्न्यति । 'लोपः शाकल्यस्य' (सू० ६७) इति तु न, अपदान्त-
त्वात् । तथा हि—

२६५९। नः क्ये १।४।१६ । क्यचि क्यङि च नान्तमेव पर-
स्यान्नान्यत् । सन्निपातपरिभाषया क्यचो यस्य लोपो न । गन्वाञ्च-

कार । गम्यता । नाव्याञ्चकार । नाव्यता । नलोपः, राजीयति ।
 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च' (सू० १३७६), त्वयति, मयति । 'एकार्ययोः'
 श्वेव, युष्मयति, अस्मयति । 'हलि च' (सू० ३५४), गीर्यति,
 पूर्यति । 'धातोः' इत्येव । नेह-दिवमिच्छति दिव्यति । इह पुरमि-
 च्छति 'पुर्यति' इति माधवोक्तं प्रत्युदाहरणं चिन्त्यम्, पुर्गिरोः सा-
 न्यात् । 'दीव्यति' इति दीर्घस्तु प्राचः प्रामादिक एव । अदस्यति ।
 'रीढृतः' (सू० १२३६), कर्त्रीयति 'क्यच्च्योश्च' (सू० २१५९), गा-
 गीयति । वात्सीयति । 'अकृत्सार्व-' (सू० २३९८) इति दीर्घः, कवी-
 यति । वाच्यति । समिध्यति ।

१६६० । क्यस्य चिभाषा ६।४।५० । हलः परयोः क्यच्च्य-
 भेलोपो वा स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य' (सू० ४४), 'अतो
 लोपः' (सू० २३०८), तस्य स्थानिवश्वाल्लघूपधगुणो न, समिधिता-
 समिध्यता । *५८६ मान्तप्रकृतिकसुबन्ताद्व्ययाच्च क्यच् न* ।
 किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरिच्छति ।

१६६१ । अशनायोदन्यधनायाबुमुच्चापिपासागर्धेषु ७।४।३४।
 क्यजन्ता निपात्यन्ते । अशनायति । उदन्यति । धनायति । 'बुमुच्चादौ'
 किम् ? अशनीयति । उदकीयति । धनीयति ।

१६६२ । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मग्रीतौ क्यचि ७।१।५१ ।
 एषां क्यचि असुगागमः स्यात् । *५८६ अश्ववृषयोर्मेथुनेच्छा-
 याम्* । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । *५८७ क्षीरलवणयो-
 र्छालसायाम्* । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यत्युष्टः । *५८८ सर्व-
 प्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ* । दधिस्यति-दध्य-
 स्यति । मधुस्यति-मध्वस्यति ।

२६६३ । काम्यच्च ३।२।४ । उक्तविषये काम्यच् स्यात् । पुत्रमात्मनः इच्छति पुत्रकाम्यति । इह 'यस्य हलः' (सू० २६३१) इति लोपो न अनर्थकत्वात् । 'यस्य' इति सङ्घातग्रहणमित्युक्तम् । यशस्काम्यति । सर्पिष्काम्यति । मान्ताव्ययेभ्योऽप्ययं स्यादेव, किङ्काम्यति । स्वः काम्यति ।

२६६४ । उपमानादाचारे ३।१।१० । उपमानात्कर्मणः सुवन्तादाचारार्थं क्यच् स्यात् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम् । विष्णुवति द्विजम् । *५८९ अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम्* । प्रासादीयति कुटुम्बमिच्छुः । कुटीयति प्रासादे ।

२६६५ । कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ३।१।११ । उपमानात्कर्तुः सुवन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात्, सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् । 'क्यङ् वा' इत्युक्तेः पक्षे वाक्यम् । सान्तस्य लोपस्तु क्यङ्सन्नियोगशिष्टः । स च व्यवस्थितः । *५९० ओजसोऽप्सरसो नित्यमित्तरेषां विभाषया* । कृष्ण इवाचरति कृष्णायते । ओजश्शब्दो वृत्तिविषये तद्वति । ओजायते । अप्सरायते । यशायते-यशस्यते । विद्यायते-विद्वस्यते । त्वद्यते । मद्यते । अनेकार्थत्वे तु शुभमद्यते, अस्मद्यते । 'क्यङ् मानिनोश्च' (सू० ८३८), कुमारीवाचरति कुमारायते । हरिणीवाचरति हरितायते । गुर्वीव गुरुयते । सपत्नीव सपत्नायते-सपतीयते-सपत्नीयते । युवतिरिव युवायते । पट्वीमृद्वथाविव पट्वीमृद्वयते । 'न कोपधायाः' (सू० ८३९), पाचिकायते । *५९१ आचारेऽवगल्भकलीबहोदेभ्यः क्किञ्चा वक्तव्यः* । वाग्रहणात् क्यङपि । अवगल्भादयः पचायजन्ताः । क्किप्सन्नियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वं चाप्रत्ययस्य प्रतिज्ञायते । तेन तङ्, अवगल्भते । क्लीबते ।

होढते । भूतपूर्वादप्यनेकाच आम्, एतद्वार्तिकारम्भसामर्थ्यात् । न च
 'अवगल्प्रते' इत्यादिसिद्धिस्तत्फलम्, केवलानामेवाचारेऽपि वृत्तिस-
 म्भवात् । धातूनामनेकार्थत्वात् । अवगल्भाञ्चके । झीवाञ्चके । होडा-
 ञ्चके । वार्तिके 'अव' इत्युपसर्गविशिष्टपाठात्केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च
 व्यङ्गेवेति माधवादयः । तङ् नेति सूचितम् । *५९२ सर्वप्रातिपदि-
 केभ्यः क्विब्रवा वक्तव्यः* । पूर्ववार्तिकं तु अनुबन्धासञ्जनार्थं, तत्र
 क्विवनूद्यते । प्रातिपदिकग्रहणादिह 'सुपः' इति न सम्यध्यते । तेन पद-
 कार्यं न । कृष्ण इवाचरति कृष्णति । 'अतो गुणे' (सू० १९१) इति
 शेषा सह पररूपम् । अ इवाचरति अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रह-
 णमपनीय 'अनेकाचः' इत्युक्तेर्नाम्, औ, अतुः, उः, द्वित्वम्, 'अतो
 गुणे' (सू० १९१), 'अत आदेः' (सू० २२४८) इति दीर्घः, खल औ,
 वृद्धिः । अतुसादिषु तु 'आतो लोप इटि च' (सू० २३७२) इत्यास्त्यलोपः ।
 मालेवाचरति मालाति, लिङ्गविशिष्टपरिभाषयैकादेशस्य पूर्वान्तत्वाद्वा
 क्विप् । मालाञ्चकार । लङि—अमालात् । अत्र हल्ङ्यादिलोपो न,
 ङीसाहचर्यादापोऽपि सोरेव लोपविधानात् । इट्सकौ, अमाला-
 सीत् । कविरिव कवयति । आशीलिङि—कवीयात् । 'सिचि वृद्धिः—'
 (सू० २२९७) इत्यत्र 'धातोः' इत्यनुवर्त्य 'धातुरेव यो धातुः' इति
 व्याख्यानान्नामधातोर्न वृद्धिरिति कैयटादयः, अकवायीत् । माधवस्तु
 नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति, अकवायीत् । विरिव वयति । विवाय ।
 विव्यतुः । अवयीत्—अवायीत् । श्रीरिय श्रयति । शिश्राय । शिश्रि-
 यतुः । पितेव पितरति । आशिषि रिङ्, पित्रियात् । भूरिव भवति ।
 अत्र 'गातिस्था—' (सू० २२२३) इति 'भुवो बुक्—' (सू० २१७३) ।
 इति 'भवतेः—' (सू० २१८१) इति च न भवति, अभिव्यक्तत्वेन धातु-

पाठस्थस्यैव तत्र ग्रहणात् । युभाव । अभावीत् । दुरिव द्रवति ।
‘णिश्चि—’ (सू. २३१२) इति चङ् न, अद्रावीत् ।

२६६६ । अनुनासिकस्य क्विञ्जलोः क्ङिति ६।४।१५ । अनु-
नासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात्क्वौ भलादौ च क्ङिति । इदमिवाच-
रति इदामति । राजेव राजानति । पन्था इव पथीनति । मथीनति ।
ऋमुक्षीणति । घौरिव ‘देवति’ इति माधवः । अत्र ऊठि ‘चवति’ इत्यु-
चितम् । क इव कति । ‘चकौ’ इति हरदत्तः । माधवस्तु ‘ण्यल्लोपौ’
इति वचनाण्यलि वृद्धिं बाधित्वा अतो लोपात् ‘चक’ इति रूपमाह ।
स्व इव स्वति । सस्वौ-सस्व । यत्तु ‘स्वामास’ ‘स्वाञ्चकार’ इति,
तदनाकरमेव ।

२६६७ । भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः ३।१।१२ । अभू-
ततद्भावविषयेभ्यो भृशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यङ् स्याद्धलन्तानामेषां
लोपश्च । अभृशो भृशो भवति भृशायते । ‘अच्चेः’ इति पर्युदासव-
लात् ‘अभूततद्भावे’ इति लब्धम् । तेनेह न-क्व दिवा भृशा भवन्ति ।
ये रात्रौ भृशा नक्षत्रादयस्ते दिवा क्व भवन्तीत्यर्थः । ‘सुमनस्’ अस्य
सलोपः, सुमनायते । चुरादौ ‘संग्राम युद्धे’ इति पठ्यते । तत्र ‘संग्राम’
इति प्रातिपदिकम् । तस्मात् ‘तत्करोति—’ इति णिच् सिद्धः । तत्स-
न्नियोगेनानुबन्ध आसज्यते । युद्धे योऽयं ग्रामशब्दः इत्युक्तेऽपि साम-
र्थ्यात्संग्रामशब्दे लब्धे विशिष्टपाठो ज्ञापयति—‘उपसर्गसमानाकारं
पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते’ इति ।
तेन मनःशब्दात्प्रागट्, स्वमनायत । उन्मनायते । उदमनायत । एवं च
‘अवागल्भत’ ‘अवागल्भिष्ट’ इत्यादावपि ‘अव’ इत्यस्य पृथक्करणं बो-
ध्यम् । ज्ञापकं च सजातीयविषयम् । तेन यत्रोपसर्गस्वरूपं सकलं

भूयते न त्वादेशे नापहतं, तत्रैव पृथक्कृतिः । एवं च 'आ ऊढः ओढः'
तद्वाच्यं ओढायित्वा, अत्र 'उन्मनाय्य' 'अवगल्भ्य' इतिवन्न ल्यप् ।
ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वे षाष्ठवार्तिकं तद्भाष्यं च प्रमाणम् । तथाहि—
२९३ उस्योमाङ्क्षाटः प्रतिषेधः । उस्योमाङ्क्षश्च परयोराटः
परूपं नैत्यर्थः । उत्तामैच्छत् औत्तोयत् । औङ्कारीयत् । औढीयत् ।
'आटश्च' (सू. २६९) इति चशब्देन पुनर्द्विविधानादिदं सिद्धमिति
षाष्ठे स्थितम् ।

२६६८ । लोहितादिडाज्भ्यः क्यप् ३।१।१३ । लोहितादिभ्यो
डाजन्ताच्च भवत्यर्थे क्यप् स्यात् ।

२६६९ । वा क्यप् १।३।९० । क्यपन्तात्परस्मैपदं वा स्यात् ।
लोहितायति—लोहितायते । अत्र 'अच्चेः' इत्यनुवृत्त्या अभूततद्भाव-
विषयत्वं लब्धम् । तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणम्, न तु डाचोऽ-
सम्भवात् । नाप्यादिशब्दग्राह्याणाम्, तस्य प्रत्याख्यानात् । तथाच
वार्तिकं—*६९४ लोहितडाज्भ्यः क्यप्चचनं, शृशादिष्वितराणि*
इति । न चैवं काम्यच इव क्यपोऽपि ककारः श्रूयेत, उच्चारणसाम-
र्थ्यादिति वाच्यम्, तस्यापि भाष्ये प्रत्याख्यानात् । पटपटायति—पटपटा-
यते । कृन्वस्तियोगं विनापीह डाच्, डाजन्तात्क्यपो विधानसाम-
र्थ्यात् । यत्तु—

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वमुखानि च ।

मूर्छानिद्राकृपाधूमाः करुणा नित्यचर्मणी ॥'

इति पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यप् पदद्वयमुदाहरन्ति, तद्भाष्य-
वार्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यः क्यप्तेव, श्यामायते । दुःखादयो वृत्ति-
विषये तदति वर्तन्ते । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया लोहिनीशब्दादपि क्यप्,

लोहिनीयति-लोहिनीयते ।

२६७० । कष्टाय क्रमणे ३।१।१४ । चतुर्थ्यन्तात्कष्टशब्दादुत्सा-
हेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टाय क्रमते कष्टायते । पापं कर्तुंमुत्सहते इत्यर्थः ।
*५९५ सन्नकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति क्व-
व्यम्* । कण्वं पापम् । सन्नादयो वृत्तिविषये पापार्थाः । तेभ्यो द्विती-
यान्तेभ्यश्चिकीर्षायां क्यङ् । पापं 'चिकीर्षति' इत्यस्वपदविग्रहः । सन्ना-
यते । कक्षायते । इत्यादि ।

२६७१ । कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः ३।१।१५ । रोम-
न्थतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्तनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् । रोम-
न्थं वर्तयति रोमन्थायते । *५९६ हनुचलने हति वक्तव्यम्* ।
चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणमित्यर्थः । नेह—कीटो रोमन्थं वर्तयति ।
अपानप्रदेशान्निस्सृतं द्रव्यमिह रोमन्थः । तदश्नातीत्यर्थ इति 'कैयटः ।
वर्तुलं करोतीत्यर्थ इति न्यासकारहारदत्तौ । *५९७ तपसः परस्मैपदं
*च । तपश्चरति तपस्यति ।

२६७२ । बाष्पोष्मभ्यामुद्धमने ३।१।१६ । आभ्यां कर्मभ्यां
क्यङ् स्यात् । बाष्पमुद्धमति बाष्पायते । ऊष्मायते । *५९८ फेनाच्चेति
वाच्यम्* । फेनायते ।

२६७३ । शब्दचैरकलाहाभ्रकण्वमेघेभ्यः । करणे ३।१।१७ ।
एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । पत्रे
'तत्करोति-' इति णिजपीड्यत इति न्यासः । शब्दयति । *५९९ सुदि-
नदुर्दिननीहारेभ्यश्च* । सुदिनायते ।

२६७४ । सुसादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् ३।१।१८ । एभ्यः ।
कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्याद्वेदनाकर्तुरेव चेतुखादीनि स्युः ।

सुखं वेदयते सुखायते । 'कर्तृग्रहणं किम् ? परस्य सुखं वेदयते ।

२६७५ । नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् ३।१।१९ । 'करणे' इत्य-
नुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्यं च । नमस्यति देवान् ।
पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यति गुरुन् । शुश्रूषते इत्यर्थः । चित्रीयते ।
विस्मयते इत्यर्थः । विस्मापयते इत्यन्ये ।

२६७६ । पुच्छभाण्डचीवराणिङ् ३।१।२० । *६०० पुच्छा-
दुदसने व्यसने पर्यसने च* । विविधं विरुद्धं बोत्क्षेपणं व्यसनम् ।
वपुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । *६०१ भाण्डात्समाच-
यने* । संभाण्डयते । अण्डानि समाचिनोति । राशीकरोतीत्यर्थः ।
समवभाण्डत । *चीवरादर्जने परिधाने च* । सञ्जीवरयते भिक्षुः ।
चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः ।

२६७७ । मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो
णिच् ३।१।२१ । कृञर्थे । मुण्डं करोति मुण्डयति । *६०३ व्रताद्भोजनत-
न्निवृत्त्योः* । पयःशूद्रान्नं वा व्रतयति । *६०४ वस्त्रात्समाच्छादने* ।
संवस्त्रयति । *६०५ हलयादिभ्यो ग्रहणे* । हलिकलयोरदन्तत्वं च
निपात्यते । हलिं कलिं वा गृह्णाति हलयति, कलयति । महद्वलं हलिः ।
परत्वाद् वृद्धौ सत्यामपीष्टवद्भावेन अगेव लुप्यते, अतः सन्वद्भावदीर्घौ
न अजहलत् । अचकलत् । कृतं गृह्णाति कृतयति । तूस्तानि विहन्ति
वितूस्तयति । तूस्तं केशा इत्येके । जटीभूताः केशा इत्यन्ये । पापमि-
त्यपरे । मुण्डादयः 'सत्यापपाश—' (सू० २५६३) इत्यत्रैव पठितुं
युक्ताः । 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे—' इत्येव सिद्धे केषांचिद् ग्रहणं सापे-
क्षेभ्योऽपि णिजर्थम् । मुण्यति माणवकम् । मिश्रयत्यन्नम् । श्लक्ष्ण-
यति वस्त्रम् । लवणयति व्यञ्जनम् इति । हलिकलयोरदन्तत्वार्थम् ।

सत्यस्यापुगर्थम् । केषांचित्तु प्रपञ्चाथम् । सत्यं करोत्याचष्टे वा सत्या-
 पयति । *६०६ अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः* । अर्थापयति । वेदाप-
 यति । पाशं विमुञ्चति विपाशयति । रूपं पश्यति रूपयति । वीण्योप-
 गायति उपवीणयति । तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति । तृणाग्रं तूलेनानु-
 षट्पयतीत्यर्थः । श्लोकैरुपस्तीति उपश्लोकयति । सेनयाऽभियति अभि-
 षेणयति । 'उपसर्गात्सुनोति—' (सू० २२७०) इति षः, अभ्यषेणयत् ।
 'प्राक्सितात्—' (सू० २२७६) इति षः । अभिषिषेणयिषति । स्वा-
 दिष्वभ्यासेन च—' (सू० २२७७) इति षः । लोमान्यनुमाष्टि अनु-
 लोमयति । 'त्वच संवरणे' षः, त्वचं गृह्णाति त्वचयति । वर्मणा सं-
 ष्यति संवर्मयति । वर्णं गृह्णाति वर्णयति । चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्ण-
 यति । 'इष्टवत्' इत्यतिदेशात् पुंवद्भावादयः, एनीमाचष्टे एतयति ।
 दरदमाचष्टे दारदयति । पृथुं प्रथयति । वृद्धौ सत्यां पूर्वं वा द्विलोपः,
 अपिप्रथत्-अपप्रथत् । मृदुं म्रदयति । अमम्रदत् । भृशं कृशं दृढं भ्रश-
 यति, क्रशयति, द्रढयति । अबभ्रशत् । अचक्रशत् । अदद्रढत् । परि-
 ब्रढयति । पर्यवब्रढत् । ऊढिमाख्यत् औजिढत्, ढत्वादीनामसिद्ध-
 त्वात् हतिशब्दस्य द्वित्वम्, पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे' (प० १२८) इति
 त्वनित्यमित्युक्तम् । दिशब्दस्य द्वित्वमित्यन्ये, औडिढत् । ऊढिमाख्यत्
 औजढत्-औडढत् । 'ओः पुयण्यजि'-(सू० २५७७) इति सूत्रे वां-
 प्रत्याहारजग्रहो लिङ्गं 'द्वित्वे कार्ये णावच आदेशो न' इति कनयताड-
 कम् । 'प्रकृत्यैकाच्' (सू० २०१०), वृद्धिपुको, स्वापयति । त्वां मां वा
 आचष्टे स्वापयति, मापयति, मपर्यन्तस्य त्वमौ, पररूपात्पूर्वं नित्यत्वा-
 द्विलोपः, वृद्धिः, पुक् । त्वादयति, मादयति इति तु न्याय्यम्, अन्तर-
 ऋत्वात्पररूपे कृते 'प्रकृत्यैकाच्' (सू० २०१०) इति प्रकृतिभावात् ।

न च प्रकृतिभावो भाष्ये प्रत्याख्यात इति अमितव्यम्, भाष्यस्य प्रेष्ठा-
 वदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात् । युवामावां वा शुभयति, अस्म-
 यति । श्वानमाचष्टे शावयति, 'नस्तद्धिते' (सू० ६८०) इति टिलोपः ।
 प्रकृतिभवस्तु न, 'येन नाप्राप्ति' (५० ५९) न्यायेन 'टिः' (सू० १७८६)
 इत्यस्यैव बाधको हि सः । भत्वात्सम्प्रसारणम् । अन्ये तु 'नस्तद्धिते'
 (सू० ६८०) इति नेहातिदिश्यते, इष्टानि तस्यादृष्टत्वात् । 'ब्रह्मिष्ठः'
 इत्यादौ परत्वात् 'टिः' (सू० १७८६) इत्यस्यैव प्रवृत्तेः । तेन 'शुन-
 यति' इति रूपमाहुः । विद्वांसमाचष्टे विद्वयति । अङ्गवृत्तपरिभाषया
 सम्प्रसारणं नेत्येके । सम्प्रसारणे वृद्धावावादेशे च 'विदावयति'
 इत्यन्ये । नित्यत्वाद्विलोपात्प्राक्सम्प्रसारणम्, अन्तरङ्गत्वात्पूर्वरूपम्,
 टिलोपः, 'विदयति' इत्यपरे । उदञ्चमाचष्टे उदीचयति । उदैचिचत् ।
 प्रत्यञ्चं प्रतीचयति । प्रत्यचिचत् । 'इकोऽसवर्णे' (सू० ९१) इति
 प्रकृतिभावपक्षे, प्रतिअचिचत् । सम्यञ्चमाचष्टे समीचयति । सम्यचि-
 चत्-समिअचिचत् । तिर्यञ्चमाचष्टे तिराययति, अन्वेष्टिलोपेनापहारेऽपि
 विरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिरसस्तिरिः । 'असिद्धवदत्र-' (सू० २१८३)
 इति चिणोऽलुङ्गन्यायेन प्रथमतिलोपोऽसिद्धः, अतः पुनटिलोपो न, अङ्ग-
 वृत्तपरिभाषया वा । चङ्थग्लोपित्वादुपधाहस्वो न, अतितिरायत् ।
 सप्तम्यञ्चमाचष्टे सप्त्राययति । अससप्त्रायत् । विष्वद्रथञ्चम् अविविष्व-
 द्रायत् । देवथञ्चम् । अदिदेवद्रायत् । अदद्रथञ्चम् आददद्रायत् । अद-
 मुथञ्चम् अदमुआययति । आददमुआयत् । अमुमुथञ्चम् अमुमुआ-
 ययति । चङ्, आमुमुआयत् । भुवं भावयति । अबीभवत् । भ्रुवम् अ-
 भ्रुवत् । श्रियम् अशिश्रयत् । गाम् अजूगवत् । रायम् अरीरयत् । ना-
 यम् अनूनवत् । स्वश्च स्वाशश्वत् । स्वः, अव्ययानां ममात्रे टिलोपः ।

स्वयति । असस्वत्-असिस्वत् । बहून् भावयति । 'बहयति' इत्यन्वे ।
 सग्विणं सजयति । संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः । श्रीमतीं श्रीमन्तं वा
 श्रययति । अशिश्रयत् । पयस्विनीं पयसयति । इह टिलोपो न, तदप-
 वादस्य लुक्ः प्रवृत्तत्वात् । स्थूलं स्थवयति । दूरं दवयति । कथं तर्हि
 'दूरयत्यवनते विवस्वति' इति ? दूरमतति अयते वा दूरात्, दूरात्
 कुर्वतीत्यर्थः । युवानं यवयति-ऊनयति । 'युवाल्पयोः-' (सू. २०११)
 इति वा कन् । अन्तिकं नेदयति । वाढं साधयति । प्रशस्यं प्रशस्य-
 यति । इह अज्यौ न, उपसर्गस्य पृथक्कृतेः । वृद्धं ज्यापयति-वर्ष-
 यति । प्रियं प्रापयति । स्थिरं स्थापयति । स्फिरं स्फापयति । उर्व-
 वरयति-वारयति । बहुलं बंहयति । गुरुं गरयति । तृप्रं त्रपयति ।
 दीर्घं द्राघयति । वृन्दारकं वृन्दयति ।

इति तिङन्ते नामधातुप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते कण्ड्वादिप्रकरणम् ।

२६७८। कण्ड्वादिभ्यो यक् ३।१।२७। एभ्यो धातुभ्यो नित्यं
 यकस्यात्स्वार्थे । 'धातुभ्यः' किम् ? प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् । द्विषा-
 हि कण्ड्वादयः—धातवः प्रातिपदिकानि च । कण्डूञ् २०९८ गात्र-
 विधर्षणे । कण्डूयति-कण्डूयते । २०९९ मन्तु अपराधे । रोष इत्येके ।
 मन्तूयति । चन्द्रस्तु जितमाह । मन्तूयते । वल्गु २१०० पूजामाश्रु-
 ययोः । वल्गूयति । असु २१०१ उपतापे । असू २१०२ असूङ् २१०३
 इत्येके । अस्यति । असूयति—असूयते । लेट् २१०४ लोट् २१०५
 धौत्ये पूर्वभावे स्वप्ने च । दीप्तावित्येके । लेटयति । लेटिता । लोटयति ।
 लोटिता । लेला २१०६ दीप्तौ । इरस् २१०७ इरज् २१०८ इरम्
 २१०९ ईर्ष्यायाम् । इरस्यति । इरज्यति । 'हलि च' (सू० ३५४)

इति दीर्घः, ईर्यति—ईर्यते । उषस् २११० प्रभातोभावे वेदे धौत्ये
 सप्ते च । मेधा २१११ आशुग्रहणे । मेधायति । कुपुभ २११२ क्षेपे ।
 कुपुभ्यति । मगध २११३ परिवेष्टने । नीचदास्ये इत्यन्ये । तन्तस्
 २११४ पम्पस् २११५ दुःखे । सुख २११६ दुःख २११७ तत्क्रिया-
 याम् । सुख्यति । दुःख्यति । सुखं दुःखं चानुभवतीत्यर्थः । सपर
 २११८ पूजायाम् । अरर २११९ आराकर्मणि । मिषज् २१२० चिकि-
 त्सायाम् । भिष्यज् २१२१ उपसेवायाम् । इषुध् २१२२ शरधारणे ।
 चरण २१२३ वरण २१२४ गतौ । चुरण २१२५ चौर्ये । तुरण
 २१२६ त्वरायाम् । भुरण २१२७ धारणपोषणयोः । गङ्गद २१२८
 वाक्स्खलने । पला २१२९ केला २१३० खेला २१३१ विलासे । इल
 २१३२ इत्यन्ये । लेखा २१३३ स्खलने च । अदन्तोऽयम् २१३४
 इत्यन्ये । लेख्यति । लिट २१३५ अल्पकुत्सनयोः । लिट्यति । लाट
 २१३६ जीवने । ह्यणीङ् २१३७ रोपणे लज्जायां च । महीङ् २१३८
 पूजायाम् । महीयते । पूजां लभते इत्यर्थः । रेखा २१३९ श्लाघासा-
 दनयोः । द्रवस् २१४० परितापपरिचरणयोः । तिरस् २१४१ अन्तर्धौ ।
 अगद २१४२ नीरोगत्वे । उरस् २१४३ वलार्थः । उरस्यति । बलवा-
 न्भवतीत्यर्थः । तरण २१४४ गतौ । पयस् २१४५ प्रसूतौ । सम्भूयस्
 २१४६ प्रभूतभावे । अम्बर २१४७ संवर २१४८ संभरणे । आकृ-
 तिगणोऽयम् ।

इति तिङन्ते कण्ठ्वादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते प्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

कण्ठ्यतेः सन् । 'सन्त्यङोः' (सू० २३९५) इति प्रथमस्यैकाचो
 दिक्वे प्राप्ते *६०७ कण्ठ्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यम्* । कण्ठ्यि-

यिषति । वयजन्तात्सन्, *६०८ यथेष्टं नामधातुषु* । आधानं
त्रयाणामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः । अजादेस्त्वाद्येतरस्य । पुपुत्रोयि-
षति-पुतित्रीयिषति-पुत्रीयिषति । अशिश्नीयिषति-अश्नीयिषति-
नदराणां संयुक्तानामचः परस्यैव द्वित्वनिषेधः, इन्द्रीयतेः सन्,
द्रीशब्दयिशब्दयोरन्यतरस्य द्वित्वम्, इन्द्रिीयिषति-इन्द्रीयिषति ।
चिचन्द्रीयिषति-चन्द्रिीयिषति-चन्द्रीयिषति । प्रियमाख्यातुमाच-
क्षाणं प्रेरयितुं वेच्छति पिप्रापयिषति-प्रापयिषति-प्रापयिषति ।
उरुं विवारयिषति-वारिरयिषति-यारयिषति । बाढं 'सिसाधयिषति'
इत्यादिरूपत्रयम् । षत्वं तु नास्ति, आदेशो यः सकार इत्युक्तेः । यङ्,
सन्, ण्यन्तात्सन्, वोभूयिषयिषति । यङ्, णिच्, सन्नन्ताण्यिच्,
वोभूययिषति । इत्यादि ।

इति तिङन्ते प्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते आत्मनेपदप्रकरणम् ।

'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्' (सू० २१५७), आस्ते । शेते ।

२६७९। आवकर्मणोः १।३।१३। वभूवे । अनुवभूवे ।

२६८०। कर्तरि कर्मव्यतिहारे १।३।१४। क्रियाविनिमये षोढे
कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनम् आन-
करोतीत्यर्थः । 'इनसोरल्लोपः' (सू० २४६९), व्यतिस्ते । व्यतिषाते ।
व्यतिषते । 'तासस्त्योः—' (सू० २१९१) इति सलोपः, व्यतिसे ।
'धि च' (सू० २२४९), व्यतिध्वे । 'ह एति' (सू० २२५०), व्यतिहे ।
व्यत्यसै । व्यत्यास्त । व्यतिषीत । व्यतिराते ३ । व्यतिभाते ३ ।
व्यतिवसे ।

२६८१। न गतिर्हिंसार्थेभ्यः १।३।१५। व्यतिगच्छन्ति । व्यति

प्रति । *६०९ प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानम्* । हसादयो
हसप्रकाराः शब्दक्रियाः । व्यतिहसन्ति । व्यतिजल्पन्ति । *६१० हर-
तेरप्रतिषेधः* । सम्प्रहरन्ते राजानः ।

२६८२ । इतरेतरान्योऽन्योपपदाच्च १।३।१६। *६११ परस्प-
रोपपदाच्चेति वक्तव्यम्* । इतरेतरस्यान्योऽन्यस्य परस्परस्य वा
व्यतिबुनन्ति ।

२६८३ । नेर्विशः १।३।१७ । निविशते ।

२६८४ । परिव्यवेभ्यः क्रियः १।३।१८ अकर्त्रमिप्रायार्थमिदम् ।
परिक्रीणीते । विक्रीणीते । अवक्रीणीते ।

२६८५ । विपराभ्यां जेः १।३।१९ । विजयते । पराजयते ।

२६८६ । आढो दोऽनास्यविहरणे १।३।२० । आङ्पूर्वाद्-
दातेमुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेपदं स्यात् । विद्यामादत्ते ।
'अनास्य—' इति किम् ? मुखं व्याददाति । आस्यग्रहणमविवक्षितम् ।
विपादिकां व्याददाति । पादस्फोटो विपादिका । नदी कूलं व्याद-
दाति । *६१२पराङ्कर्मकाच्च निषेधः* । व्याददते पिपीलिकाः
पतङ्गस्य मुखम् ।

२६८७ । क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च १।३।२१ । चादाढः । अनुक्री-
डते । संक्रीडते । परिक्रीडते । आक्रीडते । अनोः कर्मप्रवचनीयान्न,
उपसर्गेण समा साहचर्यात् । माणवकमनुक्रीडति । तेन सहेत्यर्थः ।
'तृतीयार्थे' (सू० ५५०) इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । *६१३समोऽ-
कूजने* । संक्रीडते । कूजने तु संक्रीडति चक्रम् । *६१४आगमेः
चमायाम्* । ण्यन्तस्येदं ग्रहणम् । आगमयस्व तावत् । मा त्वरिष्ठा
इत्यर्थः । *६१५शिक्षेर्जिज्ञासायाम्* धनुषि शिञ्चते । धनुर्विषये ज्ञाने

शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः । 'आशिवि नाथः' (वा० ५३५) । 'आशिव्येव' इति नियमार्थं वार्तिकमित्युक्तम् । सर्पिषो नाथते । सर्पिर्मे त्यादि-
त्याशास्त इत्यर्थः । कथं तर्हि 'नाथसे किमु पतिं न भूयताम्'
इति ? 'नाथसे' इति पाठयम् । *६१६ हरते गतताच्छील्ये* । गतं
प्रकारः । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते, मातृकं गावः । पितुर्मातुश्चागतं
प्रकारं सततं परिशीलयन्तीत्यर्थः । 'ताच्छील्ये? किम् ? मातुनु-
हरति । *६१७ किरते हर्षजीविकाकुलायकरणेऽत्रिति वाच्यम्* ।
हर्षादयो विषयाः । तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारणम् । इतरे फले ।

२६८८ । अपाचचतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ६।१।४२ । अपा-
किरतेः सुट् स्यात् । *६१८ सुडपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः* । अपकिरते
वृषो हृष्टः, कुक्कुटो भक्षार्थी, इवा आश्रयार्थी च । 'हर्षादिषु' इति किम् ?
अपकिरति कुसुमम् । इह तड्सुटी न, हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यपि तद्
प्राप्तस्तथापि 'सुडभावे नेष्यते' इत्याहुः । गजोऽपकिरति । *६१९ आहि
नुप्रच्छयोः* । आनुते । आपृच्छते । *६२० शप उपालम्भे* । आ-
क्रोशार्थास्त्वरितेतोऽकर्तृगेऽपि फले शपथरूपेऽर्थे आत्मनेपदं वक्तव्यमि-
त्यर्थः । कृष्णाय शपते ।

२६८९ । समवप्रविभ्यः स्थः १।३।२२ । संतिष्ठते । 'स्थाघो-
रिक्' (सू० २३९१) । समस्थित । समस्थिषाताम् । समस्थिषत् ।
अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते । वितिष्ठते । ६२१ आढः प्रतिज्ञायामुपसंख्या-
नम्* । शब्दं नित्यमातिष्ठते । नित्यत्वेन प्रतिजानीते इत्यर्थः ।

२६२० । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च १।३।२३ । गोपी कृष्णाय
तिष्ठते । आशयं प्रकाशयतीत्यर्थः । 'संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते।यः' ।
कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ।

२६९१ । उदोऽनूच्वकर्मणि १।३।२४ । मुक्तावुत्तिष्ठते । 'अनूच्वं—' इति किम् ? पीठादुत्तिष्ठति । ६२२ ईहायामेव* । नेह—आ-
गाच्छतमुत्तिष्ठति ।

२६९२ । उपान्मन्त्रकरणे १।३।२५ । आग्नेय्या आशीध्रमुप-
तिष्ठते । 'मन्त्रकरणे' किम् ? अर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन । *६२३ उपाद्
देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम्* । आदित्य-
मुपतिष्ठते । कथं तर्हि—

स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती !

इति ? देवतात्वारोपात् , नृपस्य देवताशत्वाद्वा । गङ्गा यमुनामुप-
तिष्ठते । उपश्लिष्यतीत्यर्थः । रथिकानुपतिष्ठते । मित्रीकरोति इत्यर्थः ।
पत्न्याः स्रुघ्नमुपतिष्ठते । प्राप्नोतीत्यर्थः । *६२४ वा लिप्सायामिति
वक्तव्यम्* । भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते—उपतिष्ठति वा । लिप्सया उपगच्छ-
तीत्यर्थः ।

२६९३ । अकर्मकाच्च १।३।२६ । उपात्तिष्ठतेरकादात्मनेपदं
स्यात् । भोजनकाले उपतिष्ठते । संनिहितो भवतीत्यर्थः ।

२६९४ । उद्विभ्यां तपः १।३।२७ । 'अकर्मकात्' इत्येव । उत्त-
पते । वितपते । दीप्यते इत्यर्थः । *६२५ स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्त-
व्यम्* । स्वमङ्गं स्वाङ्गं, न तु 'अद्रवम्—' इति परिभाषितम् । उत्त-
पते वितपते पाणिम् । नेह—सुवर्णमुत्तपति । सन्तापयति विलापयति
वेत्यर्थः । चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति । सन्तापयतीत्यर्थः ।

२६९५ । आढो यमहनः १।३।२८ । आयच्छते । आहते । अक-
र्मकात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव । नेह—परस्य शिर आहन्ति । कथं तर्हि
'आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः' इति भारविः, 'आहृष्यं मा

रघुत्तमम्' इति भट्टिश्च ? प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः । 'प्राप्य'
इत्यध्याहारो वा । 'ल्यब्लोपे पञ्चमी' (वा० १४८) इति तु ल्यबन्तं
विनैव तदर्थवगतिर्यत्र तद्विषयम् । 'भेत्तुम्' इत्यादितुमुन्नन्ताध्याहारो
वाऽस्तु । 'समीपमेत्य' इति वा ।

२६९६ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् २।४।४४ । हनो वधादेशो
वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट । आवधिषाताम् ।

२६९७ । हनः सिच् १।२।१४ । कित्स्यात् । अनुनासिकलोपः
आहत । आहसाताम् । आहसत ।

२६९८ । यमो गन्धने १।२।१५ । सिञ्चित् स्यात् । गन्धनं
सूचनं परदोषाविष्करणम् । उदायत । 'गन्धने' किम् ? उदायंस्त पादम् ।
आकृष्टवानित्यर्थः ।

२६९९ । समो गम्यृच्छिभ्याम् १।३।२९ । 'अकर्मकाभ्याम्'
इत्येव । सङ्गच्छते ।

२७०० । वा गमः १।२।१३ । गमः परौ झलादी लिङ्सिचौ वा
कितौ स्तः । सङ्गसीष्ट-सङ्गसीष्ट । समगत--समगंस्त । समृच्छिभ्यते ।
'अकर्मकाभ्याम्' किम् ? ग्रामं । सङ्गच्छति । *६१६विदिप्रच्छिस्वा-
तीनामुपसङ्ख्यानम्* । वेत्तेरेव ग्रहणम् । संविच्ते । संविदाते ।

२७०१ । वेत्तेर्विभाषा ७।१।७ । वेत्तेः परस्य आदेशस्यात्
रुडागमो वा स्यात् । संविद्रते-संविदते । संविद्रताम्-संविदताम् ।
समविद्रत-समविदत । सम्पृच्छते । संस्वरते । *६२७अर्तिश्रुदृशिभ्य-
श्चेति चक्तव्यम्* । अतीति द्वयोर्ग्रहणम् । अङ्विधौ त्वियतेरेवेत्यु-
क्तम् । मा समृत, मा समृषाताम्, मा समृषत इति । समार्त, समार्ष-
ताम्, समार्षत इति च भ्वादेः । इयतेस्तु मा समरत, मा समरेताम् ।

आ समरन्त इति; समारत, समारेताम्, समारन्त इति च । संश्रुते । सम्पद्यते । 'अकर्मकात्' इत्येव । अत एव 'रक्षांसीति पुराऽपि संश्रु-
णुमहे' इति मुरारिप्रयोगः प्रामादिक इत्याहुः । अध्याहारो वा 'इति
कथयद्भयः' इति । अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्म-
कतेति चेत् ? शृणु ,

धातोर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसङ्ग्रहात् ।

प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

वहति भारम् । नदी वहति । स्यन्दते इत्यर्थः । जीवति । नृत्यति ।
प्रसिद्धेर्यथा—मेघो वर्षति । कर्मणोऽविवक्षातो यथा—'हितान्न यः संश्र-
णुते स किंप्रभुः' । *६२८ उपसर्गादस्यस्यूहोर्वेति वाच्यम्* ।
'अकर्मकात्' इति निवृत्तम् । वन्धं निरस्यति—निरस्यते । समू-
हति—समूहते ।

२७०२ । उपसर्गाद्भ्रस्व ऊहतेः ७।४।२३ । यादौ ङिङिति ।
ब्रह्म समुद्घात् । अग्नि समुद्घ ।

२७०३ । निसमुपविभ्यो ह्रः १।३।३० । निहयते ।

२७०४ । स्पर्धायामाङः १।३।३१ । कृष्णश्चाणूरमाहयते । 'स्प-
र्धायाम्' किम् ? पुत्रमाहयति ।

२७०५ । गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोप-
योगेषु कृलः १।३।३२ । गन्धनं हिंसा । उत्कुरुते । सूचयतीत्यर्थः ।
सूचनं हि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिसैव । अवक्षेपणं भर्त्सनम् । श्येनो
वार्तिकासुदाकुरुते । भर्त्सयतीत्यर्थः । हरिमुपकुरुते, सेवते । परदारान्प्र-
कुरुते, तेषु सहसा प्रवर्तते । एधोदकस्योपस्कुरुते, गुणमाधत्ते । गाथाः
प्रकुरुते, प्रकथयति । शतं प्रकुरुते, धर्मार्थं विनियुङ्क्ते । 'एषु' किम् ।
कटं करोति ।

२७०६ । अथेः प्रसहने १।३।३३ । प्रसहनं क्षमाऽभिवक्ष्य, 'षह मर्षणेऽभिभवै च' इति पाठात् । शत्रुमधिकुरुते । क्षमते इत्यर्थः, अभिववतीति वा ।

२७०७ । वेः शब्दकर्मणः १।३।३४ । स्वरान्विकुरुते । उच्चारयतीत्यर्थः । 'शब्दकर्मणः' किम् ? चित्ता विकरोति कामः ।

२७०८ । अकर्मकाच्च १।३।३५ । 'वेः कृजः' इत्येव । क्षात्राः विकुर्वते, विकारं लभन्ते ।

२७०९ । सम्माननोत्सज्जनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः १।३।३६ । अत्रोत्सज्जनज्ञानविगणनव्ययाः नयतेर्वाच्याः, इतरे प्रयोगोपाधयः । तथा हि—शास्त्रे नयते । शास्त्रस्थं सिद्धान्तं शिष्येभ्यः प्रापयतीत्यर्थः । तेन च शिष्यसम्माननं फलितम् । उत्सज्जने दण्डमुन्नयते । उत्क्षिपतीत्यर्थः । माणवकमुपनयते । विधिना आत्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकेणाध्यापनेन हि उपनेतरि आचार्यत्वं क्रियते । ज्ञाने, तत्त्वं नयते । निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्मकरानुपनयते । भृतिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादेर्निर्यातनम् । करं विनयते । राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः । शतं विनयते । धर्माधि विनियुङ्क्ते इत्यर्थः ।

२७१० । कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि १।३।३७ । नियः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयवभिन्ने एव स्यात् । सूत्रे शरीरशब्देन तदवयवो लक्ष्यते । क्रोधं विनयते, अपगमयति । तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वात् 'स्वरितञितः-' (सू० २१५८) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेनेह न—गडुं विनयति । कथं तर्हि 'विगणय्य नयन्ति पौरुषम्' इति ? कर्तृगामित्वाविवक्षायां भविष्यति ।

२७११। वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः १।३।३८। वृत्तिरप्रतिबन्धः ।
 क्वचि क्रमते बुद्धिः । न प्रतिहन्यते इत्यर्थः । सर्ग उत्साहः । अध्य-
 यनाय क्रमते । उत्सहते इत्यर्थः । क्रमन्तेऽस्मिन् शास्त्राणि । स्फीतानि
 भवन्तीत्यर्थः ।

२७१२। उपपराभ्याम् १।३।३९। वृत्त्यादिभ्यामेव क्रमेन
 तूपसर्गान्तरपूर्वात् । उपक्रमते । पराक्रमते । नेह-संक्रामति ।

२७१३। आह उद्गमने १।३।४०। आक्रमते सूर्यः । उदयते
 इत्यर्थः । *६२९ ज्योतिरुद्गमने इति वाच्यम्* । नेह-आक्रामति
 धूमो हर्म्यतलात् ।

२७१४। वेः पादविहरणे १।३।४१। साधु विक्रमते वाजी । 'पा-
 दविहरणे' किम् ? विक्रामति सन्धिः । द्विधा भवति, स्फुटतीत्यर्थः ।

२७१५। प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् १।३।४२। समर्थौ तुल्यार्थौ ।
 शक्यत्वादित्वात्पररूपम् । प्रारम्भेऽनयोस्तुल्यार्थता । प्रक्रमते । उपक्र-
 मते । 'समर्थाभ्याम्' किम् ? प्रक्रामति । गच्छतीत्यर्थः । उपक्रामति ।
 आगच्छतीत्यर्थः ।

२७१६। अनुपसर्गाद्वा १।३।४३। क्रामति-क्रमते । अप्राप्तविभा-
 पेयम् । वृत्त्यादौ तु नित्यमेव ।

२७१७। अपह्ववे ज्ञः १।३।४४। शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः ।

२७१८। अकर्मकाच्च १।३।४५। सर्पिषो जानीते । सर्पिषोपायेन
 प्रवर्तते इत्यर्थः ।

२७१९। सम्प्रतिभ्यामनाध्याने १।३।४६। शतं सजानीते ।
 अवेक्षते इत्यर्थः । शतं प्रतिजानीते । अङ्गीकरोतीत्यर्थः । 'अनाध्याने'
 इति योगो विभज्यते । तत्सामर्थ्यात् 'अकर्मकाच्च' (सू० २७१८)

इति प्राप्तिरपि वार्यते । मातरं मातुर्वा सञ्जानाति । कर्मणः शेषत्व-
विवक्षायां षष्ठी ।

२७२०। आसनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वद-
१।३।४७। उपसम्भाषोपमन्त्रणे धातोर्वाच्ये, इतरे प्रयोगोपाधयः ।
शास्त्रे वदते । आसमानो ब्रवीतीत्यर्थः । उपसम्भाषा उपसान्त्वनम् ।
श्रुत्यानुपवदते । सान्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने, शास्त्रे वदते । यत्ने, क्षेत्रे
वदते । विमतौ, क्षेत्रे विवदन्ते । उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् । उपवदते ।
प्रार्थयते इत्यर्थः ।

२७२१। व्यक्तवाचां समुच्चारणे १।३।४८। मनुष्यादीनां सम्-
योच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् । सम्प्रवदन्ते ब्राह्मणाः । नेह-सम्प्रवद-
न्ति खगाः ।

२७२२। अनोरकर्मकात् १।३।४९। व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वाद्-
कर्मकाद्वेरात्मनेपदं स्यात् । अनुवदते कठः कलापस्य । 'अकर्मकात्'
किम् ? उक्तमनुवदति । 'व्यक्तवाचाम्' किम् ? अनुवदति वीणा ।

२७२३। विभाषा विप्रलापे १।३।५०। विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्त-
वाचां समुच्चारणे उक्तं वा स्यात् । विप्रवदन्ते—विप्रवदन्ति वा वैषाः ।

२७२४। अवादूषः १।३।५१। अवगिरते । 'गृणातिस्त्ववपूर्वा
न प्रयुज्यत एव' इति भाष्यम् ।

२७२५। समः प्रतिज्ञाने १।३।५२। शब्दं नित्यं सङ्गिरते । प्रति-
जानीते इत्यर्थः । 'प्रतिज्ञाने' किम् ? सङ्गिरति ग्रासम् ।

२७२६। उद्वेश्वरः सकर्मकात् १।३।५३। धर्ममुच्चरते । उल्ल-
क्ष्य गच्छतीत्यर्थः । 'सकर्मकात्' किम् ? बाष्पमुच्चरति । उपरिष्ठा-
गच्छतीत्यर्थः ।

२७२७। समस्तृतीयायुक्तात् १।३।५४। रथेन सञ्चरते ।

२७२८। दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे १।३।५५। सम्पूर्वाद् दाण-
स्तृतीयान्तेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्या संय-
च्छते । पूर्वसूत्रे 'समः' इति षष्ठी । तेन सूत्रद्वयमिदं व्यवहितेऽपि प्रव-
र्तते । रथेन समुदाचरते । दास्या सम्प्रयच्छते ।

२७२९। उपाद्यमः स्वकरणे १।३।५६। स्वकरणं स्वीकारः ।
मायामुपयच्छते ।

२७३०। विभाषोपयमने १।२।१६। यमः सिक्किद्धा स्यादि-
वाहे । रामः सीतामुपायत-उपायंस्त वा । उदबोढेत्यर्थः । गन्धनाङ्गे
वपयमे तु पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं कित्त्वम् ।

२७३१। ज्ञाश्रुस्मृद्दशां सनः १।३।५७। सन्नन्तानामेषां प्राग्वत् ।
धर्मं जिज्ञासते । शुश्रूषते । सुस्मूषते । दिदृक्षते ।

२७३२। नानोर्जः १।३।५८। पुत्रमनुजिज्ञासति । पूर्वसूत्रस्यै-
वायं निषेधः, अनन्तरस्य-'(प० ६३) इति न्यायात् । तेनेह न-सर्पि-
षोऽनुजिज्ञासते । सर्पिषा प्रवर्तितुमिच्छतीत्यर्थः । 'पूर्ववत्सनः' (स०
२७३४) इति तद्ध्, 'अकर्मकाच्च' (स० २७१८) इति केवलादिधानात् ।

२७३३। प्रत्याङ्भ्यां श्रवः १।३।५९। आभ्यां सन्नन्ताच्छ्रुव
उक्तं न स्यात् । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति । कर्मप्रवचनीयात्स्यादेव ।
देवदत्तं प्रति शुश्रूषते । 'शदेः शितः' (स० २३६२) । 'भ्रियतर्लुङ्लि-
ङेश्व' (स० २५३८) । व्याख्यातम् ।

२७३४। पूर्ववत्सनः १।३।६२। सनः पूर्वो यो घातुस्तेन तुल्यं
सन्नन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् । यदिधिषते । शिशयिषते । निविविक्षते ।
'पूर्ववत्' किम् ? बुभूषति । 'शदेः-' (स० २३६२) (स० २५३८)

इत्यादिसूत्रद्वये 'सनो न' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयम् । तेन न-शिशत्सति । मुमूर्षति । आम्प्रत्ययवत्कञोऽनुप्रयोगस्य (सू० २२४०), एधांचक्रे ।

२७३५ । प्रोपाभ्यां युजेर्यज्ञपात्रेषु १।३।६४ । प्रयुङ्क्ते । उप-युङ्क्ते । *६३० स्वराद्यन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम्* । उद्युङ्क्ते । नियुङ्क्ते । 'अयज्ञपात्रेषु' किम् ? द्वन्द्वं न्यञ्जि पात्राणि प्रयुनक्ति ।

२७३६ । समः क्षणुवः । १।३।६५ । संचणुते शस्त्रम् ।

२७३७ । भुजोऽनवने १।३।६६ । ओदनं भुङ्क्ते । अभ्यवह-रतीत्यर्थः ।

‘बुभुजे पृथिवीपातः पृथिवीमेव केवलाम्’ ।

‘वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते’ । इह उपभोगो भुजेरर्थः । ‘अनवने’ किम् ? महीं भुनक्ति ।

२७३८ । णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने १।३।६७ । ण्यन्तादात्मनेपदं स्यादणौ या क्रिया सैव चेण्यन्तेनोच्यते, अणौ यत्कर्मकारकं च चेण्यौ कर्ता स्यान्न त्वाध्याने । ‘णिचश्च’ (सू० २५६४) इति सिद्धेऽकर्त्रभिप्रायार्थदिमम् । कर्त्रभिप्राये तु ‘विभाषोपपदेन-’ (सू० २७४४) इति विकल्पे ‘अणावकर्मकात्—’ (सू० २७५४) इति परस्मैपदे च परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेध्यते । कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थक्रियाश्चोदाहरणम् । तथाहि—पश्यन्ति भवं भक्ताः । चाक्षुष-ज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः । प्रेरणांशत्यागे, पश्यति भवः । विषयो भवतीत्यर्थः । ततो हेतुमणिच्, दर्शयन्ति भवं भक्ताः । पश्यन्ती-त्यर्थः । पुनर्ण्यर्थस्याविवक्षायां, दर्शयते भवः । इह प्रथमतृतीययो-वस्थयोर्द्वितीयचतुर्थ्योश्च तुल्योऽर्थः । तत्र तृतीयकक्ष्यायां न तद्,

क्रियासाम्येऽप्यणौ कर्मकारकस्य णौ कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थ्यां तु तङ्, द्वितीयामादाय क्रियासाम्यात् प्रथमायां कर्मणो भवत्येह कर्तृत्वाच्च । एवम् 'आरोहयते हस्ती' इत्यप्युदाहरणम् । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । तत आरोहति हस्ती । न्यग्भवतीत्यर्थः । ततो णिच्, आरोहयन्ति । आरोहन्तीत्यर्थः । तत आरोहयते । न्यग्भवतीत्यर्थः । यद्वा 'पश्यन्ति' 'आरोहन्ति' इति प्रथमकक्ष्या प्राग्वत् । ततः कर्मण एव हेतुत्वारोपाणिञ्च । दर्शयति भवः । आरोहयति हस्ती । पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः । ततो णिजभ्यां तत्प्रकृतिभ्यां च उपात्तयोर्द्वयोरपि प्रेषणयोस्त्यागे 'दर्शयते' 'आरोहयते' इत्युदाहरणम् । अर्थः प्राग्वत् । अस्मिन्पक्षे द्वितीयकक्ष्यायां न तङ्, समानक्रियात्वाभावाणिज्यर्थस्याधिक्यात् । 'अनाध्याने' किम् ? स्मरति वनगुल्मं कोकिलः । स्मरयति वनगुल्मः । उक्तप्राग्वत्पूर्वकस्मृती विषयो भवतीत्यर्थः । 'भीस्म्योर्द्वेतुभये' (सू० २५९४) । व्याख्यातम् ।

२७३१ । गृध्रिवञ्चयोः प्रलम्भने १।३।६९ । प्रतारणेऽर्थे ण्यन्ताभ्यामाभ्यां प्राग्वत् । माणवकं गर्धयते वञ्चयते वा । 'प्रलम्भने' किम् ? श्वानं गर्धयति । अभिकाङ्क्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति । वर्जयतीत्यर्थः । 'लियः सम्माननशालिनीकरणयोश्च' (सू० २५९२) । व्याख्यातम् ।

२७४० । मिथ्योपपदात्कृजोऽभ्यासे १।३।७१ । 'णेः' इत्येव । पदं मिथ्या कारयते । स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । 'मिथ्योपपदात्' किम् ? पदं सुष्ठु कारयति । 'अभ्यासे' किम् ? सकृत्पदं मिथ्या कारयति । 'स्वरितमितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' (सू० २१५८) । यजते । १० सि० कौ०

सुनुते । 'कर्त्रभिप्राये' किम् ? ऋत्विजो-यजन्ति, सुन्वन्ति ।

२७४१ । अपाद्वदः १।३।७३ । न्यायमपवदते । कर्त्रभिप्राये इत्येव, अपवदति । 'णिचश्च' (सू० २५६४), कारयतेः-

२७४२ । समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे १।३।७५ । 'अग्रन्थे' इति च्छेदः । व्रीहीन् संयच्छते । भारमुद्यच्छते । वस्त्रमायच्छते । 'अग्रन्थे' किम् ? उद्यच्छति वेदम् । अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः । कर्त्रभिप्राये इत्येव ।

२७४३ । अनुपसर्गाज्ज्ञः १।३।७६ । गां जानीते । 'अनुपसर्गात्' किम् ? "स्वर्गं लोकं न प्रजानाति" । कथं तर्हि भट्टटिः—

'इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्य' । इति । कर्मणि लिट् । 'नृपेण' इति विपरिणामः ।

२७४४ । विभाषोपपदेन प्रतीयमाने १।३।७७ । 'स्वरितनितः' (सू. २१५८) इत्यादिपञ्चसूत्र्या यदात्मनेपदं विहितं तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात् । स्वं यज्ञं यजति—यजते वा । स्वं कटं करोति—कुरुते वा । स्वं पुत्रम् अपवदति—अपवदते वा । स्वं यज्ञं कारयति—कारयते वा । स्वं व्रीहिं संयच्छति—संयच्छते वा । स्वां गां जानाति—जानीते वा ।

इति तिङन्ते आत्मनेपदप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते परस्मैपदप्रकरणम् ।

'शेषात्कर्तरि परस्मैपदम्' (सू. २१५९) । अत्ति ।

२७४५ । अनुपराभ्यां कृजः १।३।७८ । कर्तृगेऽपि फले गन्धनाद्ये च परस्मैपदार्थमिदम् । अनुकरोति । पराकरोति । 'कर्तरि' इत्येव, भावकर्मणोर्मां भूत् । न चैवमपि कर्मकर्तरि प्रसङ्गः, कारयति-

देशपक्षस्य मुख्यतया तत्र 'कर्मवत्कर्मणा—' (सू. २७६६) इत्यात्मने-
पदेन परेणास्य बाधात् । शास्त्रातिदेशपक्षे तु 'कर्तरि शप्' (सू. २१६७)
इत्यतः 'शेषात्—' (सू. २१५९) इत्यतश्च कर्तृग्रहणद्वयमनुवर्त्य
'कर्तव्यः कर्ता न तु कर्मकर्ता तत्र' इति व्याख्येयम् ।

२७४६ । अभिप्रस्यतिभ्यः क्षिपः १।३।८० । 'क्षिप प्रेरणे' स्व-
तित्व । अभिक्षिपति ।

२७४७ । प्राद्वहः १।३।८१ । प्रवहति ।

२७४८ । परेर्मृषः १।३।८२ । परिमृष्यति । भौवादिकस्य तु परि-
मर्षति । इह 'परेः' इति योगं विभज्य वहैरेपीति केचित् ।

२७४९ । व्याङ्परिभ्यो रमः १।३।८३ । विरमति ।

२७५० । उपाक्ष १।३।८४ । यज्ञदत्तमुपरमति । उपरमयतीत्यर्थः ।
अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम् ।

२७५१ । विभाषाऽकर्मकात् १।३।८५ । उपाद्रमेरकर्मकात्परस्मै-
पदं वा । उपरमति—उपरमते वा । निवर्तते इत्यर्थः ।

२७५२ । बुधयुधनशजनेङ्प्रोद्बुस्तुभ्यो णेः १।३।८६ । एभ्यो
प्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । 'यिचक्ष' (सू. २५६४) इत्यस्यापवादः ।
बोधयति पदम् । बोधयति काष्ठानि । नाशयति दुःखम् । जनयति
सुखम् । अभ्यापयति । प्रावयति । प्रापयतीत्यर्थः । द्रावयति । विलाप-
यतीत्यर्थः । स्नावयति । स्यन्दयतीत्यर्थः ।

२७५३ । निगरणचलनार्थेभ्यश्च १।३।८७ । निगारयति ।
आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति । *६३१अदेः प्रतिषेधः* ।
आदयते देवदत्तेन । 'गतिबुद्धि—' (सू. ५४१) इति कर्मत्वम् 'आदि-
खाषोर्न' इति प्रतिषिद्धम् । 'निगरणचलन—' (सू. २७५३) इति सूत्रेण

प्राप्तस्यैवायं निषेधः । 'शेषात्' (सू. २१५९) इत्यकर्त्रभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव । आदयत्यन्नं वदुना ।

२७५४ । अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् १।३।८८ । ण्यन्तात् परस्मैपदं स्यात् । शेने कृष्णः, तं गोपी शाययति

२७५५ । न पादस्याड्यमाड्यसपरिमुहुरचिन्तितवदवसः १।३।८९ । एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं न । पिवतिनिगरणार्थः । इतो चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः । नृतिश्चलनार्थोऽपि । तेन सूत्रद्वयेन प्राप्तिः । पाययते । दमयते । आयाययते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नतयते । वादयते । वासयते । *६३२ धेट उपसङ्ख्यानम्* । 'धापयेते शिशुमेकं समीची' । अकर्त्रभिप्राये 'शेषात्—' (सू. २१५९) इति परस्मैपदं स्यादेव । वत्सान्पाययति पयः । 'दमयन्ती कमनीयतामदम्' । भिक्षां वासयति । 'वा क्यषः' (सू. २६६९), लोहितायति-लोहितायते । 'बुद्ध्यो लुङि' (सू. २३४५), अद्युतत्-अद्योतिष्ठ । 'बृद्भ्यः स्यसनोः' (सू. २३४७), वत्स्यति-वर्तिष्यते । विवृत्सति-विवर्तिषते । 'लुटि च कल्पः' (सू. २३५१), कल्प्ता । कल्प्तासि-कल्पितासे । कल्पस्यति-कल्पिष्यते-कल्पस्यते । चिकलृप्सति-चिकलिषते-चिकलृप्ते इति तिङन्ते परस्मैपदप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते भावकर्मप्रकरणम् ।

अथ भावकर्मणोर्लङादयः । 'भावकर्मणोः' (सू. २६८१) इति तङ्- २७५६ । सार्वधातुके यक् ३।१।६१ । धातोर्यक्प्रत्ययः स्यात्तावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परे । भावो भावना उत्पादना क्रिया । स च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या भावार्थकलकारेणानूयते । शुष्मदस्मद्भावा सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः । तिङ् वाच्यभावनाया असत्त्वरूप-

त्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि, किं त्वेकवचनमेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेन
संख्यानपेक्षत्वादनभिहिते कर्तरि तृतीया । त्वया मया अन्यैश्च भूयते ।
भूये ।

२७५७ । स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोऽपदेशेऽज्झनग्रह-
द्भावाच्चिण्वदिट् च ६।४।६२ । उपदेशे योऽच् तदन्तानां हना-
दीनां च चिणीवाङ्कार्यं वा स्यात्स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमा-
नयोः स्यादीनामिडागमश्च । अयमिट् चिण्ववद्भावासन्नियोगशिष्टत्वात्त-
दभावे न । इह 'आर्धधातुके' इत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणं, नेतरेषाम्,
अव्यभिचारात् । चिण्ववद्भावाद् वृद्धिः । भाविता-भविता । भाविष्यते-
भविष्यते । भूयताम् । अभूयत । भूयेत । भाविषीष्ट-भविषीष्ट ।

२७५८ । चिण् भावकर्मणोः ३।१।६६ । च्लेश्चिण्स्याद्भावकर्म-
वाचिनि तशब्दे परे । अभावि । अभाविष्यत-अभविष्यत । तिङोक्त-
त्वात्कर्मणि न द्वितीया, अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । अनु-
भूयेते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे । अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्व-
भाविषाताम्-अन्वभविषाताम् । णिलोपः, भाव्यते । भावयान्नक्रे ।
भावयाम्भूवे । भावयामासे । इह तशब्दस्य एशि इट् एस्वे च कृते
'ह एति' (सू० २२५०) इति हत्वं न, तासिसाहचर्यादस्तेरपि 'व्यति-
रे' इत्यादौ सार्वधातुके एव 'ह एति' (सू० २२५०) इति हत्वप्रवृत्ते-
रित्याहुः । भाविता । चिण्वदिट् आभीयत्वेनासिद्धत्वाणिलोपः । पक्षे
भावायता । भविष्यते-भावयिष्यते । भाव्यताम् । अभव्यत । भाव्येत ।
भाविषीष्ट-भावयिषीष्ट । अभवि । अभविषाताम्-अभावयिषाताम् ।
बुभूयते । बुभूषान्नक्रे । बुभूषिता । बुभूषिष्यते । बोभूयते । यङ्लु-
गन्ताच्च बोभूयते । बोभवान्नक्रे । बोभाविता-बोभविता । 'अकृत्सार्व-

(सू० २२९८) इति दीर्घः, स्तूयते विष्णुः । तुष्टुवे । स्ताविता-स्तोता । स्ताविष्यते-स्तोष्यते । अस्तावि । अस्ताविषाताम्—अस्तोषाताम् । 'गुणोऽति' (सू० २३८०) इति गुणः, अर्यते, स्मर्यते । सस्मरे । परत्वा-न्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे कृते अजन्तत्वाभावेऽप्युपदेशग्रहणाच्चिष्वदिट्, आरिता-अर्ता । स्मारिता-स्मर्ता । 'गुणोऽति-' (सू० २३८०) इत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरुक्तत्वान्नेह गुणः, संस्क्रियते । 'अनिदिताम्-' (सू० ४१६) इति नलोपः, स्रस्यते । इदितस्तु नन्धते । सम्प्रसारणम्, इज्यते । 'अयङि च विङिति' (सू० २६४९), श्ययते ।

२७५९ । तनोतेर्यङि ६।४।४४ । आकारोऽन्तादेशो वा स्यात् । तायते-जन्यते । 'ये विभाषा' (सू० २३१९), जायते-जन्यते ।

२७६० । तपोऽनुतापे च ३।१।६६ । तपश्चलेश्चिण्न स्यात्कर्म-कर्तर्यनुतापे च । अन्वतप्त पापेन । पापं कर्तुं । तेनाभ्याहत इत्यर्थः । कर्मणि लुङ् । यदा । पापेन पुंसा कर्त्रा अशोचीत्यर्थः । 'धुमास्था—' (सू० २४६२) इतीत्त्वम्-दीयते, धीयते । 'आदेचः—' (सू० १३७०) इत्यत्र 'अशिति' इति कर्मधारयादिस्संज्ञकशकारादौ निषेधः । पशः आदिशिखाभावात्तस्मिन्नाश्वम्, जग्ले ।

२७६१ । आतो युक्चिण्नकृतोः ७।३।३३ । आदन्तानां युगात्-मः स्याच्चिणि ञिति णिति कृति च । दायिता-दाता । दायिषीष्ट-दासीष्ट । अदायि । अदायिषाताम् 'स्थाध्वोरिच्च-' (सू० २३८९) अदिषाताम् । अधायिषाताम्-अधिषाताम् । अगलायि । हन्यते । '—अचिण्णलोः—' (सू० २५७४) इत्युक्तेहनस्तो न । 'हो हन्तेः—' (सू० ३५८) इति कुत्वम्, घानिता-हन्ता । घानिष्यते-हनिष्यते । आशीलिङि वधादेशस्यापवादश्चिष्वद्भावः, 'आर्षधातुके सीयुटि' इति विशेषविहितत्वात् । घानिषीष्ट ।

पक्षे वधिषीष्ट । अघानि । अघानिषाताम्—अहसाताम् । पक्षे वधादेशः,
अवधि । अवधिषाताम् । अघानिष्यत—अहनिष्यत । नच स्यादिषु चि-
ण्वदित्यतिदेशाद्वधादेशः स्यादिति वाच्यम्, 'अङ्गस्य' (सू० २००)
इत्यधिकारादाङ्गस्यैवातिदेशात् । गृह्यते । चिण्वदिटो न दीर्घत्वम्,
प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्यैवेतो 'ग्रहोऽलिति'—(सू० २५६२) इत्यनेन
दीर्घविधानात्, ग्राहिता—ग्रहीता । ग्राहिष्यते—ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट-
ग्रहीषीष्ट । अग्राहि । अग्राहिषाताम्—अग्रहीषाताम् । दृश्यते । अदर्शि ।
अदर्शिषाताम् । सिचः कित्वादम्न, अट्टाताम् । गिरतेर्लुङि ध्वमि
चतुरधिकं शतम् । तथा हि, चिण्वदिटो दीर्घो नेत्युक्तम्, अगारिध्वम् ।
द्वितीये त्विति 'वृत्तो वा' (सू० २३९१) इति वा दीर्घः, अगरीध्वम्—
अगरिध्वम् । एषां त्रयाणां लत्वं ढत्वं द्वित्वत्रयं चेति पञ्च वैकल्पिकानि ।
इत्थं षण्णवतिः । 'लिङ्सिचोः~' (सू० २५२८) इति विकल्पादिद्वभावे
'उश्च' (सू० २३६८) इति कित्त्वम् । इत्वं रपरत्वं 'हलि च' (सू०
२५४) इति दीर्घः, 'इणः षोड्वम्' (सू० २२४७) इति नित्यं ढत्वम्,
अगीढ्वम् । ढवमानां द्वित्वविकल्पेऽष्टौ । उक्तषण्णवत्या सह सङ्कलने
उक्ता सङ्ख्या चेति ।

‘इट् दीर्घश्चिण्वदिट् लत्वढत्वे द्वित्वत्रिकं तथा ।

इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्मिरधिकं शतम् ॥

हेतुमण्यन्तात्कर्मणि लः, यक्, णिलोपः, श्म्यते मोहो मुकुन्देन ।

२७६२ । चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् ६।४।९३ । चिण्परे

णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् । प्रकृतो 'मितां ह्रस्वः'
(सू० २५६८) एवं तु न विकल्पितः, ण्यन्ताण्यौ ह्रस्वविकल्पासिद्धेः ।
दीर्घविधौ हि 'णिचो लोपो न स्थानिवत्' इति दीर्घः सिद्धयति । ह्रस्व-

विधौ तु स्थानिवत्त्वं दुर्वारम् । भाष्ये तु 'पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्'
(प०) इत्यवष्टभ्य द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रत्याख्याताः ।
याविति जातिपरो निर्देशः । दीर्घग्रहणं चेदं मास्तिवति तदाशयः ।
शामिता-शमिता-शमयिता । शामिष्यते-शमिष्यते-शमयिष्यते । यङ्-
न्ताण्यिच्, शंशम्यते । शंशामिता-शंशमिता-शंशमयिता । यङ्मुण-
न्ताण्यिच्यप्येवम् । भाष्यमते तु यङन्ताच्चिण्वदिटि दीर्घो नास्तीति
विशेषः । ण्यन्तत्वाभावे, शम्यते मुनिना ।

२७६३ । नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः । ७।३।३४ ।
उपधाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि जिति णिति कृति च । अशमि । अदमि ।
'उदात्तोपदेशस्य' इति किम् ? अगामि । 'मान्तस्य' किम् ? अवादि ।
'अनाचमेः' किम् ? आचामि । *६३२ अनाचमिक्रमिवमीनामिति
वक्तव्यम्* । चिणि 'आयादयः—' (सू० २३०५) इति णिङ्भावे,
अकामि । णिङ्णिचोरप्येवम्, अवामि । 'वध् दिंसायाम्' हलन्तः ।
'जनिवध्योश्च—' (सू० २५१२) इति न वृद्धिः, अवधि । 'जाग्रोऽवि-
ण्यल्ङित्सु' (सू० २४८०) इत्युक्तेर्न गुणः, अजागारि ।

२७६४ । भञ्जेश्च चिणि ६।४।३३ । नलोपो वा स्यात् । अभा-
जि-अभाञ्ज ।

२७६५ । विभाषा चिण्णमुलोः ७।१।६९ । लमेनुं मागमो वा
स्यात् । अलम्भि-अलामि । व्यवस्थितविकल्पत्वात्प्रादेर्नित्यं नुम्,
प्रालम्भि । द्विकर्मकाणां तु—

'गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् ।
बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया ॥
प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः ॥'

गौर्दुर्घाते पयः । अजा ग्रामं-नीयते, हियते, कृष्यते, उद्यते ।
 रोध्यते माणवकं धर्मः-माणवको धर्ममिति वा । देवदत्तो ग्रामं गम्यते ।
 अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकार इष्यते । मासो
 मासं वा आस्यते देवदत्तेन । णिजन्तात्तु प्रयोज्ये प्रत्ययः, मासमास्यते
 माणवकः ।

इति तिङन्ते भावकर्मप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते कर्मकर्तृप्रकरणम् ।

यदा सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कार-
 कान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते, स्वव्यापारे स्वतन्त्रत्वात् । तेन पूर्वं
 कर्त्तृत्वादिसत्त्वेऽपि सम्प्रति कर्तृत्वात्कर्तरि लकारः । साध्वसिः छिन-
 ति । काष्ठानि पचन्ति । स्थालि पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां
 प्राक्सकर्मका अपि प्रायेणाकर्मका । तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः ।
 पच्यते ओदनेन । भिद्यते काष्ठेन । कर्तरि तु—

२७६६ । कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः ३।१।८७। कर्मस्थया क्रिय-
 या तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्यात् । कार्यातिदेशोऽयम् । तेन यगात्मने-
 पदचिण्ववदिटः स्युः । कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा । पच्यते ओदनः ।
 भिद्यते काष्ठम् । अपाचि । अमेदि । ननु भावे लकारे कर्तुर्द्वितीया
 स्यादस्मादतिदेशादिति चेद् ? न, लकारवाच्य एव हि कर्ता कर्मवत्,
 'लिङ्याशिष्यङ्' (सू० ३४३४) इति द्विलकारकात् 'लः' इत्यनुवृत्तेः
 भावे प्रत्यये च कर्तुर्लकारेणानुपस्थितेः । अत एव कृत्यक्तल्लर्थाः कर्म-
 कर्तरि न भवन्ति, किं तु भाव एव । भेत्तव्यं कुसूत्रेण । ननु पवि-
 मिषोः कर्मस्था क्रिया विक्विलक्षिद्भिर्भावभवनं च । सैवेदानीं कर्तृस्था
 न तु तत्तुल्या । सत्यम्, कर्मत्वकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकं तत्समानाधि-

करणक्रियाया भेदमाश्रित्य व्यवहारः । 'कर्मणा' इति किम् ? करणाधिकरणाभ्यां तुल्यक्रिये पूर्वोक्ते 'साध्वसिः' इत्यादौ मा भूत् । किञ्च कर्तृस्यक्रियेभ्यो मा भूत् । गच्छति ग्रामः । आरोहति हस्ती ।

'अधिगच्छति शास्त्रार्थः, स्मरति, श्रद्धधाति वा' ।

यत्र कर्मणि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्वेषु तण्डुलेषु, यथा वा छिन्नेषु काष्ठेषु, तत्र कर्मस्था क्रिया, नेतरत्र । न हि पक्वापक्व-तण्डुलेष्विव गतागतग्रामेषु वैलक्षण्यमुपलभ्यते । करोतिरुत्पादनार्थः । उत्पत्तिश्च कर्मस्था । तेन 'करिष्यते घटः' इत्यादि । यत्नार्थत्वे तु नैव सिद्ध्येत्, ज्ञानेच्छादिवद्यत्नस्य कर्तृस्थत्वात् । एतेनानुव्यवस्यमानेऽर्थे इति व्याख्यातम् कर्तृस्थत्वेन यगभावाच्छ्रयनि कृते ओलोपे च रूप-सिद्धेः । ताच्छ्रीत्यादावयं चानश्, न त्वात्मनेपदम् । *६३४ सकर्म-काणां प्रतिषेधो वक्तव्यः* । अन्योन्यं स्पृशतः । अजा ग्रामं नयति । *६३५ दुहिपच्योर्वहुलं सकर्मकयोरिति वाच्यम्* ।

२७६७ । न दुहस्तुनमां । यक्चिणौ ३।१।८६ । एषां कर्मकर्तरि यक्चिणौ न स्तः । दुहेरनेन यक् एव निषेधः । चिण्तु विकल्पिष्यते । शप्, लुक्, गौः पयो दुग्धे ।

२७६८ । अचः कर्मकर्तरि ३।१।६२ । अजन्ताच्छ्लेदिचिण्वा स्यात् कर्मकर्तरि तश्च परे अकारि-अकृत ।

२७६९ । दुहश्च ३।१।६३ । अदोहि पक्षे क्सः, 'लुग्वा-' (२७६५) इति पक्षे लुक् अदुग्ध-अधुक्षत । उदुम्बरः फलं पच्यते । *६३६ सृजियुज्योः द्वयंस्तु* । अनयोः सकर्मकयोः कर्ता बहुलं कर्म वयगपवादश्च इयन्वाच्य इत्यर्थः । *६३७ सृजेः श्रद्धोपपन्ने कर्तव्ये वेति वाच्यम्* । सृज्यते सृजं भक्तः । श्रद्धया निष्पादयतीत्यर्थः ।

असिं । युज्यते ब्रह्मचारी योगम् । *६३८ भूषाकर्मकिरादिसनां
 चान्यत्रात्मनेपदात्* । भूषावाचिनां किरादिनां सन्नन्तानां च यक्चि-
 षौ चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलङ्कुरते कन्या । अलमकृत ।
 अवकिरते हस्ती । अवाकीर्ष्ट । गिरते । अगीर्ष्ट । आद्रियते । आदृत ।
 किरादिस्तुदाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः
 कर्तृत्वत्वेऽपि करोतिक्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियात्वम् ।

२७७० । न रुधः ३।१।६४। अस्माच्छ्लेदिचणन । अवारुद्ध गौः ।
 'कर्मकर्तरि' इत्येव । अवारोधि गौर्गोपेन ।

२७७१ । तपस्तपः कर्मकस्यैव ३।१।८८। कर्ता कर्मवत्स्यात् ।
 विध्यर्थमिदम् । एवकारस्तु व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः । तप्यते तप-
 स्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । 'तपोऽनुतापे च' (सू० २७६२) इति
 चिण्विषेधात् सिच् , अतस । 'तपः कर्मकस्य' इति किम् ? उत्तपति
 सुवर्णं सुवर्णकारः । 'न दुहस्तुनमां यक्चिण्यौ' (सू० २७६७) ।
 प्रस्तुते । प्रास्नाविष्ट-प्रास्नोष्ट । नमते दण्डः । अनस्त अन्तर्भावित-
 ण्योऽत्र नमिः । *६३९ यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमणिश्रिब्रूना-
 मुपसङ्ख्यानम्* । कारयते । अचीकरत । उच्छ्रयते दण्डः । उदशि-
 त्रियत । चिण्वदिट् तु स्यादेव कारिभ्यते, उच्छ्रायिभ्यते । व्रूते कथा ।
 अवोचत । भारद्वाजीयाः पठन्ति *६४० णिअन्थिग्रन्थिब्रूनात्मनेप-
 दाकर्मकाणामुपसङ्ख्यानम् । पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते गौः । अन्त-
 र्भावितण्यर्थतायाम् उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृत्वविवक्षायां उत्पुच्छ-
 यते गौः उदपुपुच्छत । यक्चिणोः प्रतिषेधाच्छ्रचडौ । अन्थिग्रन्थयोराष्ट-
 षीयत्वाण्यजभावपक्षे ग्रहणम् । ग्रन्थति ग्रन्थम् । ग्रन्थति मेखलां देव-
 दत्तः । ग्रन्थते ग्रन्थः । अग्रन्थिष्ट । ग्रन्थते । अग्रन्थिष्ट । क्रैयादिकयोस्तु

अश्नीते, ग्रश्नीते स्वयमेव । विकुर्वते सैन्धवाः । वल्गन्तीत्यर्थः । (वि-
शब्दकर्मणः) (सू० २७०७) 'अकर्मकाच्च' (सू० २७०८) इति तद्ध-
अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे विकुर्वते सैन्धवाः । व्यकारिष्टि,
व्यकारिषाताम् , व्यकारिषत-व्यकृत, व्यकृषाताम् , व्यकृषत ।

२७७२ कुषिरजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च ३।१।९०। अन्योः
कर्मकर्तरि न यक् । किं तु श्यन्परस्मैपदं च । आत्मनेपदापवादः ।
कुष्यति-कुष्यते वा पादः स्वयमेव । रज्यति-रज्यते वा वस्त्रम् । य-
विषये तु नास्य प्रवृत्तिः, कोपिपीष्ट । रङ्क्षीष्ट ।

इति तिङन्ते कर्मकर्तृप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते लकारार्थप्रकरणम् ।

२७७३ । अभिज्ञावचने लृट् ३।२।११२। स्मृतिबोधिन्युपपदे
भूतानद्यतने धातोर्लृट् स्यात् । लङोऽपवादः । स्मरसि कृष्ण गोकुले
वत्स्यामः । एवं 'बुध्यसे' 'चेतयसे' इत्यादियोगेऽपि, तेषामपि प्रकरणा-
दिवशेन स्मृतौ वृत्तिसम्भवात् ।

२७७४ । न यदि ३।२।११३। यद्योगे उक्तं न । अभिज्ञानासि
कृष्ण यद्वने अभुञ्जमहि ।

२७७५ । विभाषा साकाङ्क्षे ३।२।११४। उक्तविषये लृट् वा
स्यात् । लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षश्चेद्वात्वर्थः । स्मरसि कृष्ण वने
वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः । वासो लक्षणं, चारणं लक्ष्यम् । पक्षे
लङ् । यच्चब्दयोगेऽपि 'न यदि' (सू० २७७४) इति वाधित्वा पर-
त्वादिकल्पः । 'परोक्षे लिट्' (सू० २१७१) चकार । उत्तमपुरुषे
चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यम् । 'सुप्तोऽहं किल विललाप' 'बहु
जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम्' *५४१ अत्यन्तापह्वे लिङ्

वक्तव्यः* । कलिङ्गेष्ववात्सीः ? नाहं कलिङ्गाजगाम ।

२७७६ । दृशश्चतोर्लङ् च ३।२।११६ । अनयोरुपपदयोर्लिङ्-
विषये लङ् स्यात्, चाल्लिट् । इति हाकरोच्चकार वा । शश्वदक-
रोच्चकार वा ।

२७७७ । प्रश्ने चासन्नकाले ३।२।११७ । प्रष्टव्यः प्रश्नः । आस-
न्नकाले पृच्छयमानर्थे लिङ्विषये लङ्लिटौ स्तः । अगच्छत्किम् ?
जगाम किम् ? अनासन्ने तु कंसं जघान किम् ?

२७७८ । लट् स्मे ३।२।११८ । लिटोऽपवादः । यजति स्म युधिष्ठिरः

२७७९ । अपरोक्षे च ३।२।११९ । भूतानद्यतने लट् स्यात् स्म-
योगे । एवं स्म पिता ब्रवीति ।

२७८० । ननौ पृष्टप्रतिवचने ३।२।१२० । 'अनद्यतने' 'परोक्षे'
इति निवृत्तम् । भूते लट् स्यात्, अकार्षीः किम् ? ननु करोमि भोः ।

२७८१ । नन्वोर्विभाषा ३।२।१२१ । अकार्षीः किम् ? न करो-
मि—नाकार्षम् । अहं नु करोमि—अहं नु अकार्षम् ।

२७८२ । पुरि लुङ् चास्मे ३।२।१२२ । अनद्यतनग्रहणं मण्डू-
कप्लुत्याऽनुवर्तते । पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ्, चाल्लिट्,
न तु स्मयोगे । पक्षे यथाप्राप्तम् । वसन्तीह पुरा छात्राः—अवात्सुः—अ-
वसन्—ऊर्ध्वा । 'अस्मे' किम् ? यजति स्म पुरा । 'भविष्यति' इत्य-
नुवर्तमाने—

२७८३ । यावत्पुरानिपातयोर्लट् ३।३।४ । यावद्भुङ्क्ते । पुरा
भुङ्क्ते । निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः । 'निपातयोः' किम् ? यावदा-
स्यते तावद्भोक्ष्यते । करणभूतया पुरा यास्यति ।

२७८४ । विभाषा कदाकदाः ३।३।५ । भविष्यति लङ् वा

स्यात् । कदा कदिं वा भुङ्क्ते-भोजयते-भोक्ता वा ।

२७८५ । किंवृत्ते लिप्सायाम् ३।३।६ । भविष्यति लट् वा स्यात् । कं कतरं कतमं वा भोजयसि-भोजयिष्यसि-भोजयितासि वा । 'लिप्सायाम्' किम् ? कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति ।

२७८६ । लिप्स्यमानसिद्धौ च ३।३।७ । लिप्स्यमानेनात्रादिना स्वर्गादिः सिद्धौ गम्यमानायां भविष्यति लट् वा स्यात् । गोऽन्नं ददाति । दास्यति-दाता वा, स स्वर्गं याति-यास्यति-याता वा ।

२७८७ । लोडर्थलक्षणे च ३।३।८ । लोडर्थः प्रैषादिलक्ष्यते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भविष्यति लट् वा स्यात् । कृष्णश्चेद् भुङ्क्ते त्वं गाश्चारय । पक्षे लुट् लटौ ।

२७८८ । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ३।३।९ । ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवः ऊर्ध्वमौहूर्तिकः । निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च । ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्षणे वर्तमानाद्धातोर्लिङ् लटौ वा स्तः । मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत्-आगच्छति-आगमिष्यति-आगन्ता वा, अथत्वं छन्दोऽधीष्व ।

२७८९ । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा ३।३।१३१ । समीप-मेव सामीप्यम् । स्वार्थे ष्यञ् । 'वर्तमाने लट्' (सू० २१५१) इत्या-रम्य 'उणादयो बहुलम्' (सू० ३१६९) इति यावद्येनोपाधिना प्रत्यया उक्तास्ते तथैव वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा स्युः । कदा आग-तोऽसि ? अयमागच्छामि-अहमागमम् । कदा गमिष्यसि ? एष गच्छा-मि-गमिष्यामि वा ।

२७९० । आशंसायां भूतवच्च ३।३।१३२ । 'वर्तमानसामीप्ये' इति नानुवर्तते । भविष्यति काले भूततद्वर्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युरा-

वसायाम् । देवश्चेदवर्षात्-वर्षति-वर्षिष्यति वा, धान्यमवाप्स-
वपामः-वप्स्यामो वा । सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः, तेन लङ्-
लुटौ न ।

२७९१ । क्षिप्रवचने लृट् ३।३।१३३ । क्षिप्रपर्याये उपपदे पूर्व-
विषये लृट् स्यात् । वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु स्वरितं वा यास्यति, शीघ्रं
वप्स्यामः । नेति वक्तव्ये लृङ्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात्, श्वः
शीघ्रं वप्स्यामः ।

२७९२ । आशंसावचने लिङ् ३।३।१३४ । आशंसावाचिन्त्युप-
पदे भविष्यति लिङ् स्याद्, न तु भूतवत् । गुरुश्चेदुपेयादाशंसेऽधी-
यीय । आशंसे क्षिप्रमधीयीय ।

२७९३ । नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः ३।३।१३५ ।
क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च लङ्लुटौ न । यावज्जीवमन्नमदाहास्यति
वा । सामीप्यं तुल्यजातीयेनान्यवधानम् । येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता
तस्यामग्नीनाधित । सोमेनायष्ट । येयममावास्या आगामिनी तस्याम
ग्नीनावास्यते । सोमेन यद्यते ।

२७९४ । भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् ३।३।१३६ ।
भविष्यति काले मर्यादोक्तावरस्मिन्प्रविभागेऽनद्यतनवत् । योऽयमध्वा
गन्तव्यः आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र सक्तून्पास्यामः ।

२७९५ । कालविभागे चानहोरात्राणाम् ३।३।१३७ । पूर्व-
सूत्रं सर्वमनुवर्तते । अहोरात्रसम्बन्धिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदम् ।
योगविभाग उत्तरार्थः । योऽयं वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहाय-
ण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे । 'अनहोरात्राणाम्' किम् ? योऽयं मासः
आगामी तस्य योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे ।

२७९६ । परस्मिन्विभाषा ३।३।१३८ । अवरस्मिन्वर्त्तते । अत्राप्तविभाषेयम् । योऽयं संवत्सर आगामी तस्यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे—अध्येतास्महे । 'लिङ्निमित्ते लृट् क्रियातिपत्तौ' (सू० २२२९) 'भविष्यति' इत्येव । सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् ।

२७९७ । भूते च ३।३।१४० । पूर्वसूत्रं सम्पूर्णमनुवर्तते ।

२७९८ । उताप्योः ३।३।१४१ । 'वा' 'आ' 'उताप्योः' इति च्छेदः । 'उताप्योः—' (सू० २८०९) इत्यतः प्राग् भूते लिङ्निमित्ते लृट् वेत्यधिक्रियते । पूर्वसूत्रं तु 'उताप्योः' (सू० २८०९) इत्यादौ प्रवर्तते इति विवेकः ।

२७९९ । गर्हायां लृङ्पिजास्वोः ३।३।१४२ । आभ्यां योगे लृट् स्यात् कालत्रये गर्हायाम् । लृङ्गादीन्परत्वादयं बाधते । अपि जायां त्यजसि । जातु गणिकामाधत्से । गर्हितमेतत् ।

२८०० । विभाषा कथमि लिङ् च ३।३।१४३ । गर्हायामित्येव । कालत्रये लिङ्, चाल्लट् । कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा । पक्षे कालत्रये लकारः । अत्र भविष्यति नित्यं लृट्, भूते वा । कः नाम तत्रभवान्धर्मस्त्यज्यत्—अत्याक्षीद्वा ।

२८०१ । किंवृत्ते लिङ्लृट् ३।३।१४४ । गर्हायामित्येव । विभाषा तु नानुवर्तते । कः कतरः कतमो वा हरिं निन्देत्—निन्दिष्यति वा । लृट् प्राग्वत् ।

२८०२ । अनवकलृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ३।३।१४५ । 'गर्हायाम्' इति निवृत्तम् । अनकलृप्तरसम्भावना । अमर्षोऽक्षमा । न सम्भाषयामिन मर्षये या भवान्हरिं निन्देत्—निन्दिष्यति वा । कः कतरः

कृतमो वा हरिं निन्देत्-निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् ।

२८०३ किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् ३।३।१४ : । अनवक्लृप्पयमर्ष-
योरित्येतत् 'गर्हायां च' (सू. २८०६) इति यावदनुवर्तते । 'किंकिला'
समुदायः इति क्रोधद्योतक उपपदम् । अस्त्यर्थाः अस्तिभवतिविद्यतयः ।
लिङोऽपवादः । न श्रद्धे न मर्षये वा किंकल त्वं शूदान्नं मोक्षये ।
अस्ति भवति विद्यते वा शूर्दां गमिष्यसि । अत्र लृङ् न ।

२८०४ । जातुयदालिङ् ३।३।१४७ । *६.२ यदायद्योरुपसं-
ख्यानम्* । लृटोऽपवादः । जातु यद्यदा यदि वा त्वादृशो हरिं निन्दे-
न्नावक्लृपयामि न मर्षयामि । लृङ् प्राग्वत् ।

२८०५ । यच्चयत्रयोः ३।३।१४८ । यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः,
न श्रद्धे न मर्षयामि ।

२८०६ । गर्हायां च ३।३।१४९ । अनवक्लृप्पयमर्षयोरिति निष्-
त्तम् । यच्चयत्रयोयोगे गर्हायां लिङेव स्यात् । यच्च यत्र वा त्वं शूर्दं
याजयेः, अन्याद्यं तत् ।

२८०७ । चित्रोकरणे च ३।३।१५० । यच्च यत्र वा त्वं शूर्दं या
जयेः, आश्चर्यमेतत् ।

२८०८ । शेषे लृडयदौ ३।३।१५१ । यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नु-
पपदे चित्रोकरणे गम्ये धातोलृट् स्यात् । आश्चर्यमन्धो नाम कृष्ण
द्रक्ष्यति । 'अयदौ' किम् ? आश्चर्यं यदि मूकोऽधीयीत ।

२८०९ । उताप्योः समर्थयोर्लिङ् ३।३।१५२ । बाढमित्यर्थेऽ-
नयोस्तुल्यार्थता । उत अपि वा हन्यादधं हरिः । 'समर्थयोः' किम् ?
उत दण्डः पतिष्यति । अपि धास्यति द्वारम् । प्रहनः प्रच्छादनं च
गम्यते । इतः प्रभृति लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ भूतेऽपि नित्यो लृङ् ।

२८१० । कामप्रवेदनेऽकच्चिति ३।३।१५३ । स्वाभिप्रायावि-
करणे गम्यमाने लिङ् स्याद्, न तु कच्चिति । कामो मे भुञ्जीत भव-
न् । 'अकच्चिति' इति किम् ? कच्चिज्जीवति ।

२८११ । सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे ३।३।१५४ ।
अलमर्थोऽत्र प्रौढिः । 'सम्भावनम्' इति 'अलम्' इति च प्रथमया सप्त-
म्या च विपरिणम्यते । सम्भावनेऽर्थे लिङ् स्यात्, तच्चेत्सम्भावनमल-
मिति सिद्धाप्रयोगे सति । अपि गिरिं शिरसा भिन्धात् । 'सिद्धाप्रयोगे'
किम् ? अलं कृष्णो हस्तिनं हनिष्यति ।

२८१२ । विभाषा धातौ सम्भावनवचनेऽयंदि ३।३।१५५ ।
पूर्वसूत्रमनुवर्तते । सम्भावनेऽर्थे धातावुपपदे उक्तेऽर्थे लिङ् वा स्यात्,
न तु यच्छब्दे । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते वचनम् । सम्भावयामि भुञ्जीत भो-
क्षयते वा भवान् । 'अयदि' किम् ? सम्भावयामि यद् भुञ्जीथास्त्वम् ।

२८१३ । हेतुहेतुमतोर्लिङ् ३।३।१५६ । वा स्यात् । कृष्णं नमे-
च्चेत्सुखं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति । *६४३ भविष्य-
त्येवेक्ष्यते* । नेह-हन्तीति पलायते ।

२८१४ । इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ ३।३।१५७ । इच्छामि भुञ्जीत-
मुक्ता वा भवान् । एवं 'कामये' 'प्रार्थये' इत्यादियोगे बोध्यम् ।
६४४ कामप्रवेदने इति वक्तव्यम् । नेह-इच्छन्करोति ।

२८१५ । लिङ् च ३।३।१५९ । समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषु लिङ् ।
भुञ्जीय इतीच्छति ।

२८१६ । इच्छार्थभ्यो विभाषा वर्तमाने ३।२।१६० । लिङ्
स्यात्पक्षे लट् । इच्छेत्-इच्छति । कामयेत-कामयते । 'विधिनिमन्त्र-
ण-' (सू० २२०८) इति लिङ् । विधी-यजेत । निमन्त्रणे-इह शु-

श्रीत भवान् । आमन्त्रणे-इहासीत । अधीष्टे-पुत्रमध्यापयेद्भवान् ।
संप्रदाने-किं भो वेदमधीयीय, उत तर्कम् ? प्रार्थने-भो भोजनं लभेय ।
एवं लोट् ।

२८१७ । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च ३।३।१६३ । प्रैषो
विधिः । अतिसर्गः कामचारानुज्ञा । भवता यष्टव्यम् । भवान्यजताम् ।
चकारेण लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थम् ।

२८१८ । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ३।३।१६४ । प्रैषादयोऽनुवर्त-
न्ते । मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत-यजताम्-यष्टव्यम् ।

२८१९ । स्मे लोट् ३।३।१६५ । पूर्वसूत्रस्य विषये । लिङः कृ-
त्यानां चापवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्यजतां स्म ।

२८२० । अधीष्टे च ३।३।१६६ । स्मे उपपदेऽधीष्टे लोट् स्यात् ।
त्वं स्माध्यापय ।

२८२१ । लिङ् यदि ३।३।१६८ । यच्छब्दे उपपदे कालसम-
यवेलासु च लिङ् स्यात् । कालः समयो वेला वा यद् भुञ्जीत भवान् ।

२८२२ । अर्हं कृत्यतृचश्च ३।३।१६९ । चाल्लिङ् । त्वं कन्यावहेः ।

२८२३ । शकि लिङ् च ३।३।१७२ । शक्तौ लिङ् स्यात्, चा-
कृत्याः । त्वं भारं वहेः । 'माङि लुङ्' (सू० २२१९), मा कार्षीः ।
कथं 'मा भवतु' मा भविष्यति इति ? नार्यं माङ्, किन्तु माशब्दः ।

२८२४ । धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः ३।४।१ । धात्वर्थानां सम्बन्धे
यत्र काले प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्यत्रापि स्युः । तिङन्तवाच्यक्रियायाः
प्राधान्यात्तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः । वसन्ददर्श ।
भूते लट् । अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः । सोमयाज्यस्य पुत्रो भविता ।
सोमेन यज्यमाणो यः पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनम् ।

२८२५ । क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा तध्वमोः ३।४।२। पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात्तस्य च हिस्वौ स्तः । निङामपवादः । तौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तस्तिङ्संज्ञौ च । तध्वमोर्विषये तु हिस्वौ वा स्तः । पुरुषैकवचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते, हिस्वविधानसामर्थ्यात् । तेन सकृत्पुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्तरि, आत्मनेपदिभ्यः स्वी धातुः कर्मकर्तृषु ।

२८२६ समुच्चयेऽन्यतरस्याम् ३।४।३। अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात् ।

२८२७ । यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् ३।४।४। आद्ये लोट्प्रधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः ।

२८२८ । समुच्चये सामान्यवचनस्य ३।४।५। समुच्चये लोट्प्रधानौ सामान्याथेकस्य धातोर्नुप्रयोगः स्यात् । अनुप्रयोगाद्यथायं लडादयस्तिवादयश्च । ततः सङ्ख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिप्रेक्तिः । *६४५ क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये* । याहि याहीति याति । पुनः पुनरतिशयेन वा यानं ह्यन्तस्थार्थः एककर्तृकं वर्तमानं यानं 'याति' इत्यस्य । इतिशब्दस्त्वभेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति । एवं यातः । यान्ति । यासि । याथः । याथ । यात यातोत्त यूयं यात । याहि याहीत्ययासीद अयास्यद्वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते । ध्वविषये पक्षे अधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे । समुच्चये तु सकृत्पुन्यव, धानाः खादेत्यभ्यवहरति । अन्तं मुहृत्त्व, दाधिकमास्वादयस्व इत्यभ्यवहरते । तध्वमोस्तु पिवत खादत इत्यभ्यवहरत । मुहृध्वम् आस्वदध्वम् इत्यभ्यवहरध्वे । पक्षे हिस्वौ । अत्र समुच्चयीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः ।

पते सवत्स्निवन्ति । धानाः खादति । अन्नं भुङ्क्ते । दाधिकमास्वाद-
यते । पतेन

पुरीमवस्कन्द लुनाहि नन्दनं सुपाण रत्नानि हरामराङ्गनाः ।

विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा वली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः ॥

इति ४११ख्यातम् । अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतानद्यतनपरोक्ष-
एककर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् । इह 'पुनः पुनश्चस्कन्द' इत्यादिरर्थः
इति तु व्याख्यानं अममूलकमेव, द्वितीयसूत्रे 'क्रियासमभिहारे' इत्य-
स्थाननुवृत्तेः लोढन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च । 'पुरीमवस्कन्द' इत्यादि मध्य-
मपुरुषैकवचनमित्यपि केषाञ्चिद् अम एव, 'पुरुषवचनसंज्ञे इह न'
स्थुक्तत्वात् ।

इति तिङन्ते लकारार्थप्रकरणम् ।

अथ कृदन्ते कृत्यप्रकरणम् ।

२८२९ । धातोः ३।१।९१। आतृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् ।
'तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्' (सू० ७८२) । 'कृदतिङ्' (सू० ३७४) ।

२८३० । वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ३।१।९४। परिभाषेयम् । अस्मि-
न्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्ययः उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात्, स्वय-
धिकारोक्तं विना ।

२८३१ । कृत्याः ३।१।९६। अधिकारोऽयं ण्वुलः प्राक् ।

२८३२ । कर्तरि कृत् ३।४।६७। कृतप्रत्ययः कर्तरि स्यात् । इति
प्राप्ते ।

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तल्लर्थाः ३।४।७०। एते भावकर्मणो-
रेव स्युः ।

२८३४ । सव्यक्तव्यानीयरः ३।१।९६। धातोरेते प्रत्ययाः स्युः ।

तकाररेफौ स्वराथौ । एधितव्यम् एधनीयं त्वया । भावे औत्सर्गिकमेक-
वचनं कृत्वत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । *६४६ वसेस्त-
व्यत्कर्तरि णिच्च* । वसतीति वास्तव्यः । *६४७ केलिम् उपस-
ङ्ख्यानम्* । पचेलिमामाषाः—पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरलाः—मेत-
व्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिव्यते' इत्याह,
तद्भाष्यविरुद्धम् ।

२८३५ । कृत्यचः ८।४।२९ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तर-
रस्य कृतस्थस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । 'अचः' किम् ? प्रम-
न्नः । *६४८ निर्विण्णस्योपसङ्ख्यानम्* । अचः परत्वाभावात्कारेण
व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्य णत्वम्, पूर्वस्य घुत्वम्, निर्विण्णः ।

२८३६ । णेर्विभाषा ८।४।३६ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य ण-
त्वाद्विहितो यः कृतस्थस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयम्—प्रया-
पनीयम् । विहितविशेषणम् किम् ? यका व्यवधाने यथा स्यात् ।
प्रयाप्यमाणं पश्य । 'णत्वे दुर उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम्, दुर्यापनम्,
दुर्यापनम् ।

२८३७ । हलश्चेजुपधात् ८।४।३१ । हलादेरिजुपधात्कृत्तस्याचः
परस्य णो वा स्यात् । प्रकोपणीयम्—प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् ?
प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् ? प्रवपणीयम् ।

२८३८ । इजादेः सनुमः ८।४।३२ । सनुमश्चेद्भवति तर्हि इजा-
देर्हलन्ताद्विहितो यः कृतस्थस्यैव । प्रेक्षणीयम् । 'इजादेः' किम् ?
'मगि सर्पणे' प्रमङ्गनीयम् । नुम्प्रहणमनुस्वारोपलक्षणार्थम् । 'अट्कुप्वा
ङ्—' (सू० १९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न—प्रेन्वनम् । इह तु
स्यादेव—प्रोम्भणम् ।

२८३९ । वा निसनिच्चनिन्दाम् ८।४।३३ । एषां नस्य खो वा
स्याकृति परे । प्रणिसितव्यम्—प्रनिसितव्यम् ।

२८४० । न भाभूपृकमिगमिप्यायीवेपाम् ८।४।३४ । एभ्यः कृ-
त्तस्य खो न । प्रभाणीयम् । प्रभवनीयम् । *६४९पूज एवेहग्रहण-
मिष्यते* । पूजस्तु प्रपवणीयः सोमः । *६५०ण्यन्तभादीनामुपस-
कृत्यान्म* । प्रभापनीयम् । 'कशाजः शस्य यो वा' इत्युक्तम् । खत्व-
प्रकरणोपरि तद्वोध्यम् । यत्प्रस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न खत्वम् ।
प्रक्ष्यानीयम् ।

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् ३।३।११३ । स्नान्त्यनेन स्नानीयं
चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

२८४२ । अचो यत् ३।१।९१ । अजन्ताद्धातोर्यत्स्यात् । चयम् ।
जेयम् । अज्ग्रहणं शक्यमकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम्, तव्यदादिष्वेव
यतोऽपि सुपठत्वात् ।

२८४३ । ईद्यति ६।४।६५ । यति परे ज्ञान ईत्स्यात् । गुणः ।
देयम् । ग्लेयम् । *६५१तकिशसिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः* ।
तक्यम् । शस्यम् । चत्यम् । यत्यम् । जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः,
ण्यताऽपि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः, 'जनिवध्योश्च' (सू० २५१२)
इति निषेधात् । *६५२हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः* । वध्यः । पक्षे
वक्ष्यमाणो ण्यत्, घात्यः ।

२८४४ । पोरदुपधात् ३।१।९८ । पवर्गान्ताददुपधाच्चत्स्यात् ।
ण्यतोऽपवादः । शप्यम् । लभ्यम् । नानुबन्धकृतमसारूप्यम्
(प० ८) । अतो न ण्यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ।

२८४५ । आडो यि ७।१।६५ । आडः परस्य लभेर्नुंस्याच्चादी

प्रत्यये विवक्षिते । नृमि कृते अदुपधत्वाभावात् ण्यदेव । आलम्ब्यो गौः ।

२८४६ । उपात्प्रज्ञासायाम् ७।१।६६ । उपलम्ब्यः साधुः ।
'स्तुतो' किम् ? उपलब्धुं शक्यः उपलम्ब्यः ।

२८४७ । शकिसहोश्च ३।१।९९ । शक्यम् । सह्यम् ।

२८४८ । गदुमदचरयमश्चानुपसर्गे ३।१।१०० । गद्यम् । मद्यम् ।
चर्यम् । *६५३चरेराडि चागुरौ* । आचार्यो देशः, गन्तव्य इत्यर्थः ।
'अगुरौ' किम् ? आचार्यो गुरुः । यमेनियमार्थम्, सोपसर्गान्मा भूदिति ।
प्रथाम्यम् । निपूर्वात्स्यादेव, 'तेन न तत्र भवेद्विनियम्यम्' इति वार्ति-
कप्रयोगात् । एतेन 'अनियम्यस्य नायुक्तिः' 'स्वया नियम्या ननु
दिश्यचक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ।

२८४९ । अवद्यपण्यवर्या गह्वर्पणितव्यानिरोधेषु ३।१।१०१ ।
वदेन्युपपदे 'वदः सुपि-' (सू० २८५४) इतियत्त्वयोः प्राप्तयोर्यदेव,
सोऽपि गह्वर्यामेव इत्युभयार्थनिपातनम् । अवद्यं पापम् । 'गह्वं किम्' ?
अनुद्यं गुरुनाम् । तद्धि न गह्वं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम् गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च ।

श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः ॥'

इति स्मृतेः । पण्या गौः, व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पाण्यमन्यत् । स्तु-
त्यर्हमित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषये बृहो यत् । शतेन वर्या
कन्या । वृत्याऽन्या ।

२८५० । वह्यं करणम् ३।१।१०२ । वहन्त्यनेनेति वह्यं शक-
टम् । 'करणं' किम् ? बाह्यम्-बोढव्यम् ।

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः ३।१।१०३ । 'ऋ गतो' अस्मा-
त् । ण्यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अनयोः' किम् ? आर्यो

ब्राह्मणः, प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

२८५२ । उपसर्गा काल्या प्रजने ३।१।१०४ । गर्भग्रहणे प्राप्त-
काला चेदित्यर्थः । उपसर्गा गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्ये-
त्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् ? उपसर्गा काशी । प्राप्तव्येत्यर्थः ।

२८५३ । अजर्यं सङ्गतम् ३।१।१०५ । नष्पूर्वाज्जीर्यतेः कर्तरि
यत् सङ्गतं चेद्विशेष्यम् । नजीर्यतीति अजर्यम् ।

'तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम् ।' इति भट्टिः ।

'मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्वबन्ध ।'

इत्यत्र तु 'सङ्गतम्' इति विशेष्यमध्याहार्यम् । 'सङ्गतम्' किम् ?
अजरिता कम्बलः । भावे तु सङ्गतकर्तृकेऽपि ण्यदेव, अजार्यं सङ्गतेन ।

२८५४ । वदः सुपि क्यप् च ३।१।१०६ । उत्तरसूत्रादिह 'भावे'
इत्यपकृष्यते । वदेभावे क्यप्स्यात्, चाद्यदनुपसर्गे सुप्युपपदे । ब्रह्मोद्यम्-
ब्रह्मवद्यम् । ब्रह्म वेदः, तस्य वदनमित्यर्थः । कर्मणि प्रत्ययावित्येके ।
उपसर्गे तु ण्यदेव । अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् ।

२८५५ । भुवो भावे ३।२।१०७ । क्यप्स्यात् । ब्रह्मणो भावो
ब्रह्मभूयम् । 'सुपि' इत्येव, भव्यम् । 'अनुपसर्गे' इत्येव, प्रभव्यम् ।

२८५६ । हनस्त च ३।१।१०८ । अनुपसर्गे सुप्युपपदे हन्तेभावे
क्यप्स्यात्तकारश्चान्तादेशः । ब्रह्मणो हननं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकात् ।

२८५७ । एतिस्तुशास्वृद्वजुषः क्यप् ३।१।१०९ । एभ्यः क्यप्स्यात् ।

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ६ १।७१ । इत्यः । स्तुत्यः ।

'शास इदङ् हलोः' (सू. २४८६) शिष्यः । 'वृ' इति वृजो ग्रहणं न वृङ्,
पुत्यः । वृङ्स्तु 'वार्याः' ऋत्विजः । आवृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यबुक्तिः
परस्यापि ण्यतो बाधनार्था । अवश्यस्तुत्यः । 'शंसिद्वुह्निगुह्निभ्यो वा,

इति काशिका । शस्यम्-शंस्यम् । दुह्यम्-दोह्यम् । गुह्यम्-गोह्यम् । 'प्र-
शस्यस्य शः' (सू. २००९) 'ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः' (सू. ३६९९) इति
सूत्रद्वयबलाच्छंसेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं मृग्यम् । *६५४ आङ्-
पूर्वादङेः संज्ञायामुपसङ्ख्यानम्* । 'अङ्' व्यक्तिप्रत्ययादिषु । बाहु-
लकात्करणे वयप्, 'अनिदिताम्—' (सू. ४१६) इति नलोपः, आन्यम् ।

२८५९ । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः ३।१।११० । वृत्, वृत्तर ।
वृध्, वृध्यम् । क्लृपिचृत्योस्तु कल्प्यम्, चत्यम् । तपरकरणम् किम् ।
कृत्, कीर्त्यम् । अनित्यण्यन्ताश्चुरादय इति णिजभावे ण्यत् । णिज-
न्तात्तु यदेव ।

२८६० । ई च खनः ३।१।१११ । चात्क्यप् । आद्गुणः, खे-
म् । 'इच' इति ह्रस्वः सुपठः ।

२८६१ । भृजोऽसंज्ञायाम् ३।१।११२ । भृत्याः कर्मकराः । भर्त-
व्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । *६५५समश्च बहुलम्* ।
सम्भृत्याः-सम्भार्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम् । 'असं-
ज्ञायाम्' किम् ? भार्या नाम क्षत्रियाः । अथ कथं 'भार्या वधूः' इति ?
इह हि 'संज्ञायां समज—' (सू. ३२७६) इति वयपा भाव्यम् । संज्ञा-
पर्युदासस्तु पुंसि चरितार्थः । सत्यम्, विभर्तेः 'भृ' इति दीर्घान्ता-
त्क्यः देर्वा ण्यत् । वयप्तु भरतेरेव, 'तदनुबन्धकग्रहणे—' (प. ८४) इति
परिभाषया ।

२८६२ । मृजेर्विभाषा ३।१।११३ । मृजेः क्यच्चा स्यात् । पक्षे
ण्यत् । मृज्यः ।

२८६३ । चजोः कु घिण्यतोः ७।३।५२ । चस्य जस्य च कुत्वं
स्यादिति ण्यति च प्रत्यये परे । 'मृजेवृद्धिः' (सू. २४७३), मान्यः ।

२८६४ । न्यङ्कादीनां च ७।३।५३ । कृत्वं स्यात् । न्यङ्कः ।
'नावच्चेः' (उ. १७) इत्युप्रत्ययः ।

२८६५ । राजसूयसूयं मृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः ३।१।
११४ । एते सप्त क्यवन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषवद्वारा
निष्पादयितव्यः । यद्वा, लतात्मकः सोमो राजा स सूयते खण्डयतेऽन्नेत्य-
धिकरणे क्यप् निपातनादीर्घः । राजसूयः—राजसूयम्, अर्धर्चादिः ।
सत्याकाशे सूर्यः, कर्तरि क्यप्, निपातनादुत्त्वम् । यद्वा 'पू प्रेरणे' तुदा-
दिः । सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति, क्यपो रुट् । मृषोपपदाद्वदेः कर्मणि
नित्यं क्यप्, मृषोद्यम् । विशेष्यनिध्नोऽयम् । 'उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा
मृषोद्याः' । रोचतेः रुच्यः । गुपेरादेः कर्त्वं च संज्ञायाम्, सुवर्णरजत-
मिन्नं धनं कुप्यम् । 'गोप्यम्' अन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्याः
कर्मकर्तरि । शुद्धे तु कर्मणि 'कृष्टपाक्याः' । न व्यथते अव्यथ्यः ।

२८६६ । भिद्योद्धयौ नदे ३।१।११५ । भिदेरुज्जेश्च क्यप् उज्जमे-
र्त्वं च । भिनत्ति कूलं भिद्यः । उज्जम्भुदकम् उद्धयः । 'नदे' किम् ?
भेत्ता, उज्झिता ।

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे ३।१।११६ । अधिकरणे क्यन्नि-
पात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन् सिध्यः ।

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु ३।१।११७ ।
पूनीजिभ्यः क्यप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य
इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिदिशेष इत्यर्थः, पापमिति वा ।
जित्यो हलिः । बलेन क्रष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठं
हलिः । अन्यत्तु विपव्यम्, विनेयम्, जेयम् ।

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः ३।१।११८ । *६५६ कृन्दसीति वक्त-

व्यम्* प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोके तु प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ।

२८७० । पदास्त्रैरिवाह्यापक्ष्येषु च ३।१।११९ । अवगृह्यम् ।
प्रगृह्यं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः शुकाः । पञ्जरादिवन्धनेन
परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्यायां-ग्रामगृह्या सेना । ग्रामवडिभूतेत्यर्थः ।
खीलिकनिर्देशात्पुनर्पुंसकयोर्न । पक्षे भवः पक्ष्यः, दिगादिस्वाधत् ।
आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः । तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः ।

२८७१ । विभाषा कृष्टृपोः ३।१।१२० । वयस्स्यात् । कृत्यम् ।
वृष्यम् । पक्षे—

२८७२ । ऋहलोर्ण्यत् ३।१।१२४ । ऋवर्णान्ताद्वलन्ताच्च
धातोर्ण्यत्स्यात् । कार्यम्, वर्ण्यम् ।

२८७३ । युग्यं च पत्रे ३।१।१२१ । पत्रं वाहनम् । युग्यो
गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

२८७४ । अमावस्यदन्त्यतरस्याम् ३।१।१२२ । अमोपपदाह-
सेरधिकरणे ण्यत्, वृद्धौ सत्यां पाक्षिको ह्रस्वश्च निपात्यते । अमा सह
वसतोऽस्यां चन्द्रार्कौ अमावास्या-अमावस्या । 'ऋहलोर्ण्यत्' (सू०
२८७२), 'चजोः—' (सू० २८६३) इति कुत्वम्, पात्रयम् । *६९७
पाणौ सृजेर्ण्यद्वाच्यः* । ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽपवादः । पाणिभ्यां
सृज्यते पाणिसर्गा रज्जुः । *६९८ समवपूर्वाच्च* । समवसर्गा ।

२८७५ । न क्वादेः ७।३।१९ । क्वादेर्धातोश्चजोः कुत्वं न । गर्ज-
म् । । वार्तिककारस्तु 'चजोः—' (सू० २८६३) इति सूत्रे 'निष्ठाया-
नितः' इति पूरयित्वा 'न क्वादेः' (सू० २८७५) इत्यादि प्रत्याचक्ष्यौ ।
तेन अजितजिप्रभृतीनां न कुत्वम्, निष्ठायां सेट्त्वात् । ग्रुचुगुभ्रुप्रभृ-
तीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु यद्यपि विपरीतं प्राप्तम्,

तथापि 'यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम्' ।

२८७६ । अजिघ्रज्योश्च ७।३।६० । न कुत्वम् । समाजः । परिव्राजः ।

२८७७ । भुजन्त्युब्जौ । पाण्युपतापयोः ७।३।६१ । पतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यते अनेनेति भुजः पाणिः । 'हलश्च' (सू० ३३०२) इति घञ् । न्युब्जन्त्यस्मिन्निति न्युब्जः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' किम् ? भोगः, समुद्रः ।

२८७८ । प्रयाजानुयाजो यज्ञाङ्गे ७।३।६२ । पतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' किम् ? प्रयागः, अनुयागः ।

२८७९ । वच्चेगंतौ ७।३।६३ । कुत्वं न । वञ्च्यम् । 'गतौ' किम् ? वङ्कथं काष्ठम् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

२८८० । ओक उचः के ७।३।६४ । उचेर्गुणकुत्वे निपात्येते के परे । ओकः शकुन्तवृषली । इगुपधलक्षणः कः । घना सिद्धे अन्तो-दात्तार्थमिदम् ।

२८८१ । ण्य आवश्यक ७।३।६५ । कुर्वं अवश्यपाच्यम् ।

२८८२ । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ७।३।६६ । ण्ये कुत्वं न । याच्यम् । याच्यम् । रोच्यम् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । ऋच्, अर्च्यम् । ऋदुपधत्वेऽप्यत एव ज्ञापकाण्यत् । *६५९स्यजेश्च* । त्याच्यम् । 'त्यजिपृज्योश्च' इति काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यम्, भाष्यानुक्तत्वात् । 'ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसङ्ख्यानम्' इति हि भाष्यम् ।

२८८३ । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् ७।३।६७ । वाच्यम् । शब्दाख्यायां तु वाक्यम् ।

२८८४ । प्रयोज्यनियोज्यो शक्यार्थे ७।३।६८ । प्रयोक्तुं शक्यः । प्रयोज्यः । नियोक्तुं शक्यो नियोज्यो भृत्यः ।

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये ७।३।६९ । भोग्यमन्यत् । *६६०ण्यप्रकरणे लपिदभिभ्यां चेति वक्तव्यम्* । लाप्यम् । दभिर्घातुष्वेति । तोऽपि वार्तिकबलात्स्वीकार्यः । दाभ्यः ।

२८८६ । ओरावश्यके ३।१।१२५ । उवर्णान्तादातोर्ण्यस्यावश्यम्भावे द्योत्ये । लाव्यम् । पाव्यम् ।

२८८७ आसुयुवपिरपिन्नपिचमश्च ३।१।१२६ । पुञ्, आसान्वम् । 'यु मिश्रणे' याव्यम् । वाप्यम् । राप्यम् । त्राप्यम् । आचाम्यम् ।

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये ३।१।१२७ । आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाम्निविशेष एवेदम् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च, सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः घटादिः, वैश्यकुलादानीतोदक्षिणाम्निश्च ।

२८८९ । प्रणाय्यौऽसम्मत्तौ ३।१।१२८ । सम्मतिः प्रीतिविषयी-
भवनं कर्म व्यापारः । तथा भोगेष्वादरोऽपि सम्मतिः । प्रणाय्यश्चोरः ।
प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेवासी ! विरक्त इत्यर्थः । प्रणयोऽन्यः ।

२८९० पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु ३।१।१२९ । मोयतेऽनेन पाय्यं मानम्, ण्यत् धात्वादेः पत्वञ्च, 'आतो युक्—' (सू० २७६१) इति युक् । सम्यङ् नीयते होमार्थमग्निं प्रति इति सान्नाय्यं हविर्विशेषः, ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते । निचीयते । निचीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकाय्यो निवासः, अधिकरणे ण्यत्, आय्, धात्वादेः कुत्वञ्च निपात्यते । धीयतेऽनया समिदिति धाय्या ऋक् ।

२८९१ । क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ ३।१।१३०। कुण्डेन पीय
तेऽस्मिन् सोमः कुण्डपाय्यः क्रतुः । सञ्चीयतेऽसौ सञ्चाय्यः ।

२८९२ । अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः ३।१।१३१। अग्नि-
धारणार्थं स्थलविशेषे पते साधवः । अन्यत्र तु परिचयम्, उपचयम्,
संवाह्यम् ।

२८९३ । चित्याग्निचित्ये च ३।१।१३२। चीयतेऽसौ चित्यो
ऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । 'प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च'
(सू० २८७१) । त्वया गन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इह लोटा
वाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः 'स्वधिकारादूर्ध्वं वासरूपविधिः
क्वचिन्न' इति ज्ञापयति । तेन 'क्त्युट्त्तुमुन्खलर्थेषु न—' इति सिद्धम् ।
'अहं कृत्यतृचश्च' (सू० २८२२) । स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्म ।
स्तोता स्तुतिकर्ता । लिङा वाधा मा भूदिति कृत्यतृचोर्विधिः ।

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या
वा ३।४।६८। पतेकृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे 'तयोरेव'
(सू० २८३३) इति सकर्मकात्कर्मणि, अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः । भव-
तीति भव्यः—भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः साम्नामयम्—गेयं
सामानेन वा । इत्यादि । 'शकि लिङ्' (सू० २८२३) । चात्कृ-
त्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः—वहनीयः—वाह्यः । लिङा वाधा मा
भूदिति कृत्योक्तिः । लाघवाद्दनेनैव ज्ञापनसम्भवे 'प्रैषादि' (सू० २८२)
सत्रे 'कृत्याश्च' इति सुत्यजम्, अहं कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।
इति कृदन्ते कृत्यप्रकरणम् ।

अथ कृदन्तप्रकरणम् ।

२८९५ । ण्वुल्तृचौ ३।१।१३३। धातोरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृत्'

(सू० २८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरनाकौ' (सू० १२४९), कारकः ।
कर्ता । वोढुमर्हो वोढा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्गुटा-' (सू० २४६१)
इति क्त्विम्, कुटिता । 'अण्णित्' इत्युक्तेर्न क्त्विम्, कोटकः । 'विज
इट्' (सू० २५३६), विजिता । 'हनस्तोऽचिण्णलोः' (सू० २५७४),
घातकः । 'आतो युक्-' (सू० २७६१), दायकः । 'नोदातोपदेशत्य-'
(सू० २७६३) इति न वृद्धिः, शमकः । दमकः । अनिटस्तु नियाम-
कः । 'जनित्रध्योञ्च' (सू० २५१२), जनकः । 'वध हिंसायाम्' वध-
कः । 'रधिजभोरचि' (सू० २३०२), रन्धकः । जम्भकः । 'नेटचलिदि
रधेः' (सू० २५१६), रधिता-रद्धा । 'मस्तिजनशोः-' (सू० २५१७)
इति नुम्, मङ्क्ता । नष्टा-नशिता । 'रभेरशब्जितोः' (सू० २५८१),
रम्भकः-रब्धा । 'लभेश्च' (सू० २५८२), लम्भकः-लब्धा । 'तौव-
सह-' (सू० २३४०), एषिता-एष्टा । सहिता-सोढा । दरिद्रातेः-
लोपः, दरिद्रिता । ण्वुलि न, दरिद्रायकः । 'कृत्यत्युटः-' (सू०
२८४१) इत्येव सूत्रमस्तु, यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यथा ।
एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्गात्रस्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादा-
भ्यां हियते पादहारकः, कर्मणि ण्वुल् । *६६१ क्रमेः कर्तृर्थात्मने-
पदविषयात्कृत इण्णिपेधो वाच्यः* । प्रकन्ता । 'कर्तार' इति
किम् ? प्रकमितव्यम् । 'आत्मनेपद-' इति किम् ? सङ्क्रमिता ।
अनन्यभावे विषयशब्दः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (सू० २७१६) इति
विकल्पादस्य न निषेधः । क्रमिता । 'तदहंत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन
'क्रन्ता' 'इत्यपि' इति केचित् । 'गमेरिट्-' (सू० २४०१) इत्यत्र
परस्मैपदग्रहणं तद्वानयोरभावं लक्षयति । सज्जिगमिषिता । एवं 'व
पृथ्वयश्चतुर्भ्यः' (सू० २३४८), विवृत्तिता । यङन्ताण्वुल्, अन्तो

स्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः, पापचक्रः । यङ्लुगन्तात् पापाचक्रः ।

२८९६ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ३।१।१३४ ।

नन्दादेर्ल्युग्रंहादेर्णिनिः पचादेरच्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जन-
मर्दयतीति जनार्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः ।

लवणः, नन्दादिगणे निपात्तनाणत्वम् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री ।
विशयी, वृद्धयभावो निपातनात् । विषयी, इह षत्वमपि । परिभावी-

परिभवी, पाक्षिको वृद्धयभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः, 'शिव-
श्मरिष्ठस्य करे' (सू० ३४८८) 'कर्मणि घटोऽठच्' (सू० १८३६)

इति सूत्रयोः करोतेर्घटेश्चाचप्रयोगात् । अचप्रत्यये परे यङ्लुग्विधा-
नाच्च । केषाञ्चित्पाठस्त्वनुबन्धासजनार्थः । केषाञ्चित्प्रपञ्चार्थः । केषा-

ञ्चिदाधकवाधनार्थः । पचतीति पचः । नदट् चोरट् देवट् इत्यादय-
ष्टिः । नदी । चोरी । देवी । दीन्यतेः 'इगुपध—' (सू० २८९७) ।

इति कः प्राप्तः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (सू० २९१३)
प्राप्तः । न्यङ्क्वादिषु पाठात् 'श्वपाकः' अपि । 'यङोऽचि च' (सू० २६५०)

इति लुक्, 'न धातुलोपे—' (सू० २६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः, चेक्रि-
यः । नेन्यः । लोलुवः । पोपुवः । मरीमृजः । *६६२ चरिचलिपतिव-

दीनां वा द्वित्वमच्याक्चाभ्यासस्येति वक्तव्यम्* । आगमस्य दीर्घ-
त्वसामर्थ्यादभ्यासह्रस्वो 'हलादिः शेषः' (सू० २१७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । *६६३ हन्तेर्घत्वं च* । षत्वमभ्या-
सस्य, उत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (सू० २४३०) इति कुत्वम्, घनाघनः ।

६६४ पाटेणिलुक्चोक्च दीर्घश्चाभ्यासस्य । पाट्टपटः । पक्षे-चरः,
चलः, पतः, वदः, हनः, पाटः । 'रात्रेः कृति—' (सू० १०१०) इति वा

मुम्, रात्रिश्चरो रात्रिचरः ।

१८ सि० को०

२८९७ । हृगुपधज्ञाप्रोक्तिरः कः ३।१।१३६ । पञ्चः कः स्यात् ।
क्षिपः । लिखः । बुधः । कृशः । ज्ञः । प्रीणातीति प्रियः । किरतीति
किरः । 'वासरूप' (सू. २८३६) विधिना ण्वुल्त्वावपि, क्षेपकः—क्षेपः ।

२८९८ । आतश्चोपसर्गो ३।१।१३६ । कः स्यात् । 'इयादयश्च'
(सू. २९०३) इति णस्यापवादः । सुगलः । प्रज्ञः ।

२८९९ । पात्राध्माधेट्दृशः शः ३।१।१३७ । पिवतीति पियः ।
जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या । धेट्दृष्ट्वात् 'स्वनन्धयो' इति
खशीव ङीप्प्राप्तः । 'खशोऽन्यत्र नेध्यते' इति हरदत्तः । पश्यतीति
पश्यः । प्रः संज्ञायां न, 'व्याघ्रादिभिः—' (सू. ७३५) इति निर्देशात् ।

२९०० । अनुपसर्गात्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसा-
तिसाहिभ्यश्च ३।१।१३८ । शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः ।
पारयः । वेदयः । उदेजयः । चेतयः । सातिः सुखार्थः, सौत्रो हेतुमण्य-
न्तः, सातयः । 'वासरूप' (सू. २८३०) न्यायेन क्तिप् 'सात्' परमात्मा ।
सात्वन्तो भक्ताः । 'पह मर्पणे' चुरादिः, हेतुमण्यन्तो वा, सहायः ।
'अनुपसर्गात्' किम् ? प्रलिपः । *६६५ नौ लिम्पेर्वाच्यः* । नितिष्ठा
देवाः । *६६६ गवादिषु विन्देः संज्ञायाम्* । गोविन्दः । अरविन्दः ।

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा ३।१।१३९ । शः स्यात् ।
ददः । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः । 'अनुपसर्गात्' इत्येव, प्रदः, प्रधः ।

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः ३।१।१४० । 'इति' शब्द
आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो वा णः स्यात् । पक्षेऽच् । ज्वालः-
ज्वलः । चालः-चलः । 'अनुपसर्गात्' इत्येव । उज्ज्वलः । *६६७ त-
नोतेरुपसङ्ख्यानम्* । इह 'अनुपसर्गात्' इति 'विभाषा' इति च न
सम्बध्यते । अवतनोतीति अवतानः ।

२९०३ । श्याद्वयधाम्नुसंस्त्रतीणवसावहलिहशिल्पश्चसश्च
३।१।१४१ । इयैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । इयैङोऽवस्यतेश्चाद-
न्तत्वात्सिद्धे पृथग्ग्रहणमुपसर्गे कं वाधितुम् । अवसायः । प्रतिश्या-
यः । आत्-दायः, धायः । व्याधः । 'स्रु गती' आङ्पूर्वः सम्पूर्वश्च-
भ्राज्जादः, संज्ञावः । अत्यायः । अवसायः । अवहारः । लेहः ।
श्लेषः । इवासः ।

२९०४ । दुन्योरनुपसर्ग ३।१।१४२ । णः स्यात् । दुनोतीति
दावः । नीसाहचर्यात्सानुबन्धकाद् दुनोतेरेव णः । दयतेस्तु पचाद्यच्,
दवः । नयतीति नायः । उपसर्गे तु-प्रदवः, प्रणयः ।

२९०५ । विभाषा ग्रहः ३।१।१४३ । लो वा । पक्षेऽच् । व्यव-
स्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे आहः । ज्योतिषि ग्रहः । 'भवतेश्च'
इति कारिका । भवो देवः संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु
प्राप्त्यर्थान्चुरादिष्यन्तादच्, भावः ।

२९०६ । गेहे कः ३।१।१४४ । गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् ।
गृहाति धान्यादिकमिति गृहम् । तात्पर्यात् गृहा दाराः ।

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् ३।१।१४५ । क्रियाकौशलं शिल्पं,
तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । *६६८ नृतिखनिरञ्जिभ्य एव* । नर्तकः ।
नर्तकी । खनकः । खनकी । *६६९ असि अके अने च रञ्जेन-
लोपो वाच्यः* । रजकः । रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव
ष्वुन् । रञ्जेस्तु 'ववुन्शिल्पिसंज्ञयोः' (उ० १९०) इति ववुन्, टाप्,
रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

२९०८ । गस्थकन् (३।१।१४६ । गायतेस्थकन्स्यात् शिल्पिनी
कर्तरि । गायकः ।

२९०९ । ण्युट् च ३।१।१४७ । गायनः । टित्वाद् गायनी ।

२९१० । हश्च व्रीहिकालयोः ३।१।१४८ । हाको हाक्श्च ण्युट् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति भावानिति हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा ।

२९११ । प्रसुल्वः समभिहारे वुन् ३।१।१४९ । समभिहास्य हणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रवकः । सरकः । लवकः ।

२९१२ । आशिषि च ३।१।१५० । आशीर्विषयार्थवृत्तेर्वुन्स्वात्कर्तरि । जीवतात्-जीवकः । नन्दतात्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्धर्मः । आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

२९१३ । कर्मण्यण् ३।२।१ । कर्मण्युपपदे घातोरण्प्रत्ययः स्यात् । उपपदसमासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । 'आदित्यं पश्यति' इत्यादात्रनभिधानान्न । *६७० शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः* । अणोऽपवादार्थं वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्ष्या । कल्याणाचारा । *६७१ ईक्षिचमिभ्यञ्च* । सुखप्रतीवा । बहुक्षामा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः ? कर्मणः शेषत्वविवक्षा भविष्यन्ति ।

२९१४ । ह्वावामश्च ३।२।२ । अण् स्यात् । कापवादः । स्वाहायः । तन्तुवायः । धान्यमायः ।

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः ३।२।३ । आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यान्नाण् । 'आतो लोपः' (सू० २३७२), गोदः । पाष्णित्रम् । 'अनुपसर्ग' किम् । गोसन्दायः । *६७२ कविधौ सर्वत्र सम्प्रसारणिभ्यो डः* । ब्रह्म जिनाति ब्रह्मण्यः । सर्वत्रग्रहणात् 'आतश्चोपसर्ग' (सू० २८५८), आह्वः । प्रह्वः ।

२९१६ । सुपि स्थः ३।२।४ । 'सुपि' इति योगो विभज्यते ।
 पुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । समस्थः ।
 विषमस्थः । ततः 'स्थः' । सुपि तिष्ठतेः कः स्यात् । आरम्भसामर्थ्या-
 द्भावे । आखूनामुत्थानमाखूत्थः ।

२९१७ । प्रष्टोऽग्रगामिनि ८।३।९२ । प्रतिष्ठत इति प्रष्टो गौः ।
 अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति किम् ? प्रस्थः ।

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशोकशङ्कङ्गुमञ्जि-
 पुत्तिपरमेवर्हिर्दिभ्यग्निभ्यः स्थः ८।२।९७ । 'स्थः' इति कप्रत्यया-
 न्तस्यानुकरणम् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् ।
 द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्ध्वं 'कर्मणि' 'सुपि' इति द्वयमप्यनुवर्तते ।
 तत्राकर्मकेषु 'सुपि' इत्यस्य सम्बन्धः ।

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः ३।२।९ । तुन्दशो-
 कयोः कर्मणोरुपपदयोरभ्यां कः स्यात् । *६७३ आलस्यसुखाहर-
 णयोरिति वक्तव्यम्* । तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽलसः ।
 शोकापनुदः सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ज एव । यश्च
 संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । *६७४ कप्रक-
 रणे मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानम्* । मूलानि विभुजति मूल-
 विभुजो रथः । आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः । कुध्रः । गिलतीति गिलः ।

२९२० । प्रे दाज्ञः ३।२।६ । दारूपाज्जानातेश्च प्रोपसृष्टात्कर्म-
 पुपपदे कः स्यात् । अणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पधिप्रज्ञः । 'अनुपसर्गे'
 इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्सुपि न कः, गोसम्प्रदायः ।

२९२१ । समि ख्यः ३।२।७ । गोसङ्ख्युः ।

२९२२ । गापोष्टक् ३।२।८ । अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां ट्वस्यात्कर्म-

ण्युपपदे । सामगः । सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । *६५६ पि-
बतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम्* । सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र
कीरपा ब्राह्मणी, सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

२९२३ । हरतेरनुद्यमनेऽच् ३।२।९ । अंशहरः । 'अनुद्यमने'
किम् ? भारहारः । *६७६ शक्तिलाङ्गलाङ्कुशतोमरयष्टिघटवदीध-
नुःषु ग्रहेरूपसङ्ख्यानम्* । शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः । *६७७ सूत्रे
च धार्येऽर्थे* । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते, न तु धारयति,
तत्राणैव, सूत्रग्राहः ।

२९२४ । वयसि च ३।२।१० । उद्यमानार्थं सूत्रम् । कवचहः
कुमारः ।

२९२५ । आङि ताच्छील्ये ३।२।११ । पुष्पाण्याहरति तच्छी-
लः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' किम् । भारहारः ।

२९२६ । अर्हः ३।२।१२ । अर्हतेरन्त्यात्मकर्मण्युपपदे । अणोऽप-
वादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ।

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः ३।२।१३ । *६७८ हस्ति-
सूचकयोरिति वक्तव्यम्* । स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो हस्ती । 'तत्प-
रूपे कृति—' (सू० ९७४) इति 'हलदन्तात्—' (सू० ९६८) इति वा
ङेरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ।

२९२८ । शमि घातोः संज्ञायाम् ३।२।१४ । शम्भवः । शंवदः ।
पुनर्धातुग्रहणं बाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थम् । कृञो हेत्वादिषु ठो मा
भूत् । शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

२९२९ । अधिकरणे श्येतेः ३।२।१५ । खे श्येते खशयः । *६७९
पार्श्वविधूपसङ्ख्यानम्* । पार्श्वार्थ्यां श्येते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः ।

उदरेण शेते उदरशयः । *६८० उत्तानादिषु कर्तृषु* । उत्तानः शेते
उत्तानशयः । अवमूर्धशयः । अवनतो मूर्धा यस्य सोऽवमूर्धा । अधो-
मुखः शेते इत्यर्थः । *६८१ गिरौ ढरछन्दसि* । गिरौ शेते गिरिशः ।
कथं तर्हि 'गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी' इति ? गिरि-
स्यास्तीति विग्रहे लोमादित्वात् (सू० १९०७) शः ।

२९३० । चरेष्टः ३।२।१६ । अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः ।
कुरुचरी ।

२९३१ । भिक्षासेनादायेषु च ३।२।१७ । भिक्षां चरतीति भि-
क्षाचरः । सेनाचरः । 'आदाय' इति ह्यवन्तम्, आदायचरः । कथम्
'प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीम्' इति ? पचादिषु 'चरट्' इति पाठात् ।

२९३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सतैः ३।१।१८ । पुरःसरः । अग्रतः
सरः । अग्रमग्रेणाग्रे वा सरतीत्यग्रेसरः, सूत्रे 'अग्रे' इत्येदन्तत्वमपि
निपात्यते । कथं तर्हि 'यूथं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारम्' इति ?
बाहुलकादिति हरदत्तः ।

२९३३ । पूर्वे कर्तरि ३।२।१९ । कर्तृवाचिनि पूर्वशब्दे उपपदे
सतैष्टः स्यात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' किम् ? पूर्व देशं
सरतीति पूर्वसारः ।

२९३४ । कृजो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ३।२।२० । एषु
द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् । 'अतः कृकमि—' (सू० १६०) इति सः ।
यशस्करी विद्या । आद्यकरः । वचनकरः ।

२९३५ । दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिवहुना-
न्दीकिलिपिलिविलिभक्तिकर्तृचित्रश्रेत्रसङ्ख्याजङ्गाबाह्वह्यत्तद्ध-
चुरकृषु ३।२।२१ । एषु कृजष्टः स्यादहेत्वादावपि । दिवाकरः । विभा-

करः । निशाकरः । कस्कादित्वात्सः, भास्करः । बहुकरः । बहुशब्द-
स्य वैपुल्यार्थं सङ्ख्यापेक्षया पृथग्ग्रहणम् । लिपिलिविशब्दौ पर्यायौ ।
सङ्ख्या—एककरः, द्विकरः । कस्कादित्वात्, अहस्करः । 'नित्यं समा-
सेऽनुत्तरपदस्थस्य' (सू० १५९) इति पत्वम्, धनुष्करः । अरुष्करः
६८२ कियत्तद्बहुषु कृजोऽज्जिवधानम् इति वार्तिकम् । किङ्करी ।
यत्करा । तत्करा । हेत्वादौ टं बाधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीप्,
किङ्करी ।

२९३६ । कर्मणि भृतौ ३।२।१२ । कर्मशब्दे उपपदे करोतेः
स्याद् भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

२९३७ । न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदे
३।२।१३ । एषु कृजष्टो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकारः ।
इत्यादि ।

२९३८ । स्तम्बशकृतोरिन् ३।२।२४ । *६८३ त्रीहिवत्सयो-
रिति वक्तव्यम्* । स्तम्बकरित्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'त्रीहिवत्सयो-
किम् ? रतम्बकारः । शकृत्कारः ।

२९३९ । हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ ३।२।२५ । दृतिनाथयोरप-
दयोर्द्वेण इन्स्यात् पशौ कर्तरि । दृतिं हरतीति दृतिहरिः । नाथं नासा-
रज्जुं हरतीति नाथहरिः । 'पशौ' किम् ? दृतिहरः । नाथहरः ।

२९४० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च ३।२।२६ । फलानि गृह्णाति
फलेग्रहिः, उपपदस्य पदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं
विभर्तीति आत्मम्भरिः आत्मनो मुमागमः, भूय इन् । चात् कुब्धि-
म्भरिः । चान्द्रास्तु 'आत्मोदरकुक्षिषु' इति पेटुः । 'ज्योत्स्नाकर-
म्भमुदरम्भरयश्चकोराः' इति मुरारिः ।

२९४१ । एजेः खश् ३।२।२८। ण्यन्तादेजेः खश् स्यात् ।

२९४२ । अरुद्विषदजन्तस्य मुम् ६।३।६७ । अरुषो द्विषतोऽज-
न्तस्य च मुमागमः स्यात्खिदन्ते उत्तरपदे, न स्वव्ययस्य । शिन्वाच्छ-
वादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । *६८४ वातशुनीतिलशर्ध्वज-
घेटुदजहातिभ्यः खश् उपसङ्गुनानम्* । वातमजा-मृगाः ।

२९४३ । खित्यनण्ययस्य ६।३।६६ । खिदन्ते परे पूर्वपदस्य
ह्रस्वः स्यात् । ततो मुम् । शुनिन्धयः । तिलन्तुदः । शर्धजहा माषाः ।
शर्षोऽपानशब्दस्तं जहातीति विग्रहः । जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः ।

२९४४ । नासिकास्तनयोध्माधेटोः ३।२।२९ । अत्र वार्ति-
कम्-६८५ स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वाच्यम्* । स्तनं
ष्यतीति स्तनन्धयः । धेटष्टित्वात् स्तनन्धयी । नासिकन्धमः । नासि-
कन्धयः ।

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च ३।२।३० । एतयोरुपपदयोः कर्मणोष्मा-
धेटोः खश् स्यात् । *६८६ यथासङ्ख्यं नेष्यते* । नाडिन्धमः । ना-
डिन्धयः । मुष्टिन्धमः । मुष्टिन्धयः । *६८७ घटीखारीखरीषूपसङ्गु-
नम्* । घटिन्धमः । घटिन्धयः । इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः ।
खरी गर्दभी ।

२९४६ । उदि कूले रुजिवहोः ३।२।३१ । उत्पूर्वाभ्यां रुजिव-
हिभ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः ।
कूलमुद्रहः ।

२९४७ । वहाम्रे लिहः ३।२।३२ । वहः स्कन्धः, तं लेढि इति
वहंलिहो गौः, अदादित्वाच्छपो लुक्, खशो छित्त्वान्न गुणः । अम्रं-
लहो वायुः ।

२९४८ । परिमाणे पचः ३।२।३३। प्रस्थम्पचा स्थाली । क्षारि-
म्पचः कटाहः ।

२९४९ । मितनखे च ३।२।३४। मितम्पचा ब्राह्मण्यो । नखम्पचा
यवागूः । पचिरत्र तापवाची ।

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः ३।२।३५। विधुस्तुदः । मुमि कुं
संयोगान्तस्य लोपः । अरुस्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोर्दृशितपोः ३।२।३६। 'असूर्यम्' इत्य-
समर्थसमासः दृशिना नञः सम्बन्धात् । सूर्यं न पश्यन्ति इति असूर्य-
म्पद्या राजदाराः । ललाटन्तपः सूर्यः ।

२९५२ । उग्रम्पद्येरम्मदपाणिन्धमाश्च ३।२।३७। एते निष्-
त्यन्ते । 'उग्रम्' इति क्रियाविशेषणं, तस्मिन्नुपपदे दृशेः खच् । उग्रं
पश्यतीति उग्रम्पद्यः । इरा उदकं, तेन माद्यति दीप्यतेऽबिन्धनत्वाद्
इति इरम्मदो मेघज्योतिः । इह निपातनाच्छयन्न । पाणयो ध्मायन्ते-
ऽस्मिन्निति पाणिन्धमोऽध्वा । अन्धकाराद्यावृत्त इत्यर्थः । तत्र हि सर्पा-
द्यपनोदनाय पाणयः शब्दन्ते ।

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् ३।२।३८। प्रियंवदः । वशंवदः ।
६८८ गमेः सुपि वाच्यः । असंज्ञार्थमिदम् । मितङ्गमो हस्ती ।
६८९ विहायसो विह इति वाच्यम् । *६९० खच्च विह
वाच्यः* । विहङ्गः-विहङ्गमः । भुजङ्गः-भुजङ्गमः ।

२९५४ । द्विषत्परयोस्तापेः ३।२।३९। खच्स्यात् ।

२९५५ । खचि ह्रस्वः ६।४।९४। खच्परे यौ उपधाया ह्रस्व-
स्यात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषन्तपः, परन्तपः । षट्पटीग्रह-
णाल्लिङ्गविशिष्टपरिभाषा अनित्या । तेनेह न-द्विषतीं तापयतीति द्विष-

तीतापः ।

२१५६ । वाचि यमो व्रते ३।२।४०। वाक्छन्द्रे उपपदे यमेः
खत्स्याद् व्रते गम्ये ।

२१५७ । वाचंयमपुरन्दरौ च ६।३।६९। वाक्पुरोरमन्तत्वं निपा-
त्यते । वाचंयमो मौनव्रती । 'व्रते' किम् ? अशक्त्यादिना वाचं यच्छ-
तीति वाग्यामः ।

२१५८ । पूःसर्वयोर्दारिसहोः ३।२।४१। पुरं दारयतीति पुर-
न्दरः । सर्वसहः । सहिग्रहणमसंशयम् । 'भगे च दारेः' इति काशि-
का बाहुलकेन लब्धमिदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगन्दरः ।

२१५९ । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः ३।२।४२। सर्वकूषः खलः ।
कूलकूषा नदी । अभ्रकूषो वायुः । करीषकूषा वात्या ।

२१६० । मेघर्तिभयेषु कृजः ३।२।४३। मेघकुरः । ऋतिकुरः ।
भयकुरः । भयशब्देन तदन्तविधिः अभयकुरः ।

२१६१ । क्षेमयिमद्रेऽण् च ३।२।४४। एषु कृजोऽण्स्यात् ।
चात्खच् । क्षेमकुरः—क्षेमकारः । प्रि कुरः—प्रियकारः । मद्रकुरः—मद्र-
कारः । 'वा' इति वाच्येऽण्प्रहणं हेत्वादपि यो मा भूःति । कथं तर्हि
'अल्पारम्भः क्षेमकरः' इति ? कमणः शेषत्वविवक्षायां पचावच् ।

२१६२ । आशिते भुवः करणभावयोः ३।२।४५। आशित-
शब्दे उपपदे भवतः खच् । आशितो भवत्यननाशितम्भव ओदनः ।
आशितस्य भवनम् आशितम्भवः ।

२१६३ । संज्ञायां भृत्तृजिधारिसहितपिदमः ३।२।४६। विश्वं
विभर्तीति विश्वम्भरः । विश्वम्भरा । रथन्तरं साम । इह रथेन तरतीति
भ्युत्पत्तिमात्रं, न त्ववयवार्थानुगमः । पतिवरा कन्या । शशुञ्जयो

हस्ती । युगन्धरः पर्वतः । शत्रुंसहः । शत्रुन्तपः । अरिन्दमः । दमि-
शमनायाम्, तेन सकर्मक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भावित-
र्थोऽत्र दमिः ।

२९६४ । गमश्च ३।२।४५। सुतङ्गमः ।

२९६५ । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु ङः ३।२।४५।
'संज्ञायाम्' इति निवृत्तम् । एषु गमेर्ङः स्यात् । द्वित्वसामर्थ्यात्-
स्यापि टेलोपः । अन्तं गच्छति इति अन्तगः । इत्यादि । *६९१ सर्व-
त्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानम्* । सर्वत्रगः । पन्नं पतितं गच्छतीति
पन्नगः । पन्नमिति पद्यतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणम् । *६९२ उरसो-
लोपश्च* । उरसा गच्छतीति । उरगः । *६९३ सुदुरोरधिकरणे* ।
सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । *६९४ अन्यत्रापि इक्ष्यत इति
वक्तव्यम्* । ग्रामगः । *६९५ हे च विहायसो विहादेशो वक्त-
व्यः* । विहगः ।

२९६६ । अशिषि हनः ३।२।४६। शत्रुं वध्याच्छत्रुहः । 'अ-
शिषि' किम् ? शत्रुघातः । *६९६ दारावाहनोऽणन्तस्य च ट संज्ञा-
ग्राम्* । दारुशब्दे उपपदे आङ्पूर्वाङ्न्तेरण्, टकारश्चान्तादेशो
वक्तव्य इत्यर्थः । दारवाघाटः । *६९७ चारौ वाक् । चारवाघाटः-चार-
वाघातः* । *६९८ कर्मणि समि च* । कर्मण्युपपदे सम्पूर्वाङ्न्तेर-
वैत्यर्थः । वर्णान्संहन्तीति वर्णसङ्घाटः, पदसङ्घाटः-वर्णसङ्घातः, पदसङ्घातः ।

२९६७ । अपे क्लेशतमसोः ३।२।५०। अपपूर्वाङ्न्तेर्ङः स्यात् ।
अनाशीरर्थमिदम् । क्लेशापहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः ३।२।५१। कुमारघाती । शिरसः
शीर्षभावो निपात्यते, शीर्षघाती ।

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् ३।२।५२। हन्तेष्टस्याल्लक्षण-
वति कर्तरि । जायाघ्नो ना । पतिघ्नी स्त्री ।

२९७० । अमनुष्यकर्तृके च ३।२।५३। जायाघ्नस्तिलकालकः ।
पतिघ्नी पाणिरेखा । पित्तघ्नं घृतम् । 'अमनुष्य—' इति किम् ?
आखुधातः शूदः । अथ कथं 'बलभद्रः प्रलम्बघ्नः' 'शत्रुघ्नः' 'कृतघ्नः'
इत्यादि ? मूलविभुजादित्वासिद्धम् । 'चोरघातो नगरघातो हस्ती' इति
तु बाहुलकादणि ।

२९७१ । शक्तौ हस्तिकपाटयोः ३।२।५४। हन्तेष्टस्याच्छक्तौ-
घोत्यायाम् । मनुष्यकर्तृकार्थमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कपाटघ्नश्चोरः ।
'कवाट' इति पाठान्तरम् ।

२९७२ । पाणिघताढ्यौ शिल्पिनि ३।२।५५। हन्तेष्टन्त्रिलोपो
घातं च निपात्यते पाणिताढ्योरुपपदयोः । पाणिघः । ताढ्यः । 'शि-
ल्पिनि' किम् ? पाणिघातः । ताढ्यातः *६९९ राजघ उपसङ्ख्या-
नम् * । राजानं हन्ति राजघः ।

२९७३ । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्यर्थे-
ष्वच्चौ कृजः करणे ख्युन् ३।२।५६। एषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु कर्मसू-
पदेषु कृजः ख्युन्स्यात् अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यङ्करणम् ।
'अच्चौ' किम् ? आढ्यीकुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् ख्युडपि
नेति काशिका । भाष्यमते तु ख्युट् स्यादेव । अच्चावित्युत्तरार्थम् ।

२९७४ । कर्तरि भुवः खिण्णुस्त्रुक्जौ ३।२।५७। आढ्यादिषु
च्यर्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्यः आढ्यो भवतीति आढ्य-
म्भविष्णुः । आढ्यम्भावुकः । 'स्पृशोऽनुदके किन्' (स. ४३३)
घृतस्पृक् 'कर्मणि' इति निवृत्तम् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक् 'ऋत्वि

२१८२ । विड्वनोरनुनासिकस्याऽऽत् ६।४।४१। अनुनासिकस्य आत्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओण्, अवावा । विच्, रोट्, रेट्, सुगण् ।

२१८३ । क्तिप् च ३।२।७६। अयमपि दृश्यते । 'सत्सुद्विष—' (सू. २९७५) इति त्वस्यैव प्रपञ्चः । उखासत् । पर्यध्वत् । वाहभट् ।

२१८४ । अन्तः ८।४।२०। पदान्तस्यानितेर्नस्य एत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् । हे प्राण् । 'शास इत्—' (सू. २४८६) शीत्वम् । मित्राणि शास्ति मित्रशीः । *७०३ आशासः कौ उपधाया दृत्वं वाच्यम्* । आशीः । इवोस्वे—गीः । पूः ।

२१८५ । इस्मन्त्रन्किषु च ६।४।९७ । एषु छादेहस्वः स्यात् । तनुच्छत् । 'अनुनासिकस्य कि—' (सू. २६६६) इति दीर्घः, 'मो नो धातोः' (सू. ३४१), प्रतान् । प्रशान् । च्छ्वोः—' (सू. २५६१) इत्यूठ्, अक्षयूः । 'ज्वरत्वद्—' (सू. २६५४) इत्यूठ्, जूः । जूरी । जूः । तूः । स्रूः । ऊठ्, वृद्धिः, जनानवतीति जनौ । जनावौ । जनावः । मूः । मुवौ । मुवः । सुमूः । सुम्वौ । सुम्वः । 'राछोपः' (सू. २६५५) मुर्छा, मूः । मुरौ । मुरः । धुवी, धूः ।

२१८६ । गमः कौ ३।४।४० । अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गत् । *७०४ गमादीनामिति वक्तव्यम्* । पुरीतत् । संयत् । सुनत् । *७०५ ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च* । अग्रेगूः । अग्रेभूः ।

२१८७ । स्थः क च ३।२।७७ । चात्किवप् । शंस्थः—शंस्थाः । 'शमिधातोः—' (सू. २९२८) इत्यचं बाधितुं सूत्रम् ।

२१८८ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ३।२।७८ । अजात्यर्थे अपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये धोत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी ।

‘अजातौ’ किम् ? ब्राह्मणान् आमन्त्रयिता । ‘ताच्छ्रीत्ये’ किम् । उभं
 मुञ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गमिन्न एव सुपि णिनिति
 व्याख्याय ‘उत्प्रतिभ्यामाङि सतरूपसङ्ख्यानम्’ इति पठितम् ।
 हरदत्तमाधवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेत्यम् ।
 प्रसिद्धश्चोपसर्गोऽपि णिनिः ‘स बभूवोपजीविनाम्’ ‘अनुयायिवर्गः’
 ‘पतस्यधो धाम विसारि’ ‘न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः’
 इत्यादौ । *७०६ साधुकारिण्युपसङ्ख्यानम्* । *७०७ ब्रह्मवि-
 वदः* । अताच्छ्रीत्यर्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

२९८१ । कर्तर्युपमाने ३।२।७९ । णिनिः स्यात् । उपपदाङ्कं
 कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तृरुपमानम् । उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी । घा-
 ह्चरावी । अताच्छ्रीत्यर्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । ‘कर्तरि’ किम् ? अपू-
 निव भक्षयति माषान् । ‘उपमाने’ किम् ? उष्ट्रः क्रोशति ।

२९९० । व्रते ३।२।८० । णिनिः स्यात् । स्थण्डिलशायी ।

२९९१ । बहुलमाभीक्ष्ण्ये ३।२।८१ । पौनःपुन्ये चोत्थे मुप्यु-
 पदे णिनिः । क्षीरपायिणः उशीनराः ।

२९९२ । मनः ३।२।८२ । सुपि मन्यते णिनिः स्यात् । दं-
 नीयमानी ।

२९९३ । आत्ममाने खश्च ३।२।८३ । स्वकर्मके मनने वर्तमाना-
 न्मन्यतेः सुपि खश् स्यात् । चाण्णिनिः । पण्डितमात्मानं मन्यते
 पण्डितम्मन्यः—पण्डितमानी । ‘खित्यनव्ययस्य’ (सू० २९४३) कर्त्ति-
 मन्या । ‘अनव्ययस्य’ किम् ? दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ६।३।६८ । इजन्तादेकाचो-
 ऽस्यात्स च स्वाद्यम्बखिदन्ते परे । ‘औतोऽम्भसोः’ (सू० २८५),

गाम्मन्यः । 'वाग्शसोः' (सू० ३०२) स्त्रियम्मन्यः—स्त्रीम्मन्यः । नृ,
नरम्मन्यः । भुवम्मन्यः । श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलम् । भाष्य-
कारवचनाच्छ्रीशब्दस्य ह्रस्वो सुममोरभावश्च ।

२९९५ । भूते ३।२।८४ । अधिकारोऽयम् 'वर्तमाने लट्' (सू०
२१५१) इति यावत् ।

२९९६ । करणे यजः ३।२।८५ । करणे उपपदे भूतार्थाचक्षेणिनिः
स्यात्कर्तरि । सोमेनेष्टवान् सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ।

२९९७ । कर्मणि हनः ३।२।८६ । पितृव्यघाती । 'कर्मणि' इत्ये-
त्त 'सहे च' (सू० ३००६) इति यावदधिक्रियते ।

२९९८ । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्तिप् ३।२।८७ । एषु कर्मसुपपदेषु
हन्तेभूते क्तिप् स्यात् । ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । 'क्तिप् च' (सू०
२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मादिष्वेव, हन्तेरेव, भूत
एव, क्तिवेवेति चतुर्विधोऽत्र नियमः इति काशिका । ब्रह्मादि-
ष्वेव क्तिवेवेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

२९९९ । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृजः ३।२।८९ । सुकर्मादिषु
च कृजः क्तिप्स्यात् । 'त्रिविधोऽत्र नियमः' इति काशिका । सुकृत् ।
कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्तिवेवेति नियमात् 'कर्म
कृवान्' इत्यत्राण् न । कृज एवेति नियमात् मन्त्रमधीतवान् मन्त्रा-
ध्यायः, अत्र न क्तिप् । भूत एवेति नियमात् मन्त्रं करोति करिष्यति वा
इति विवक्षायां न क्तिप् 'स्वादिष्वेव' इति नियमाभावादन्यस्मिन्नप्युप-
पदे क्तिप्, शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ।

३००० । सोमे सुजः ३।२।९० । सोमसुत् । 'चतुर्विधोऽत्र
नियमः' इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

३००१ । अग्नौ चैः ३।२।९१ । अग्निचित् ।

३००२ । कर्मण्यग्न्याख्याम् ३।२।९२ । कर्मण्युपपदे कर्मणो कारके चिनोतेः क्तिप् स्यात्, अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । इवेन इव चितः इयेनचित् ।

३००३ । कर्मणो निविक्त्रियः ३।२।९३ । कर्मण्युपपदे विपूर्वत्कीणातेरिनिः स्यात् । *७०८ कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम्* । सोमति क्रयी । घृतविक्रयी ।

३००४ । ह्योः क्निप् ३।२।९४ । कर्मणि भूत इत्येव । पां वृष्टवान् पारदृश्वा ।

३००५ । राजनि युधिक्वजः ३।२।९५ । क्निप् स्यात् । युधिन्तर्भावितण्यर्थः । राजानं योधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

३००६ । सहे च ३।२।९६ । 'कर्मणि' इति निवृत्तम् । सहयुष्वा । सहकृत्वा ।

३००७ । सप्तम्यां जनेर्हः ३।२।९७ । सरसिजम् । मन्दुरा जातो मन्दुरजः । 'ह्यापोः-' (सू० १००३) इति ह्रस्वः ।

३००८ । पञ्चम्यामजातौ ३।२।९८ । जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यते उपपदे जनेर्हः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

३००९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् ३।२।९९ । 'प्रजा स्यात्सन्तौ जने' । इत्यमरः ।

३०१० । अनौ कर्मणि ३।२।१०० । अनुपूर्वाब्जनेः कर्मण्युपपदे कः स्यात् । पुमांसमनुरुध्य जाता पुगनुजा ।

३०११ । अन्येष्वपि ह्रियते ३।२।१०१ । अन्येष्वप्युपपदे जनेर्हः स्यात् । भजः । द्विजः । ब्राह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधि-

अभिचारार्थः । तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि कचित् । परितः
छाता परिखा ।

३०१२ । कृत्कवत् निष्ठा १।१।२६ । एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

३०१३ । निष्ठा ३।२।१०२ । भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र
'तयोरेव—' (सू० २८३३) इति भावकर्मणः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (सू०
२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उक्तावितौ । स्नातं मया । स्तुतस्त्वया
विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे ६।४।६० । ण्यदर्थो भावकर्मणी,
तोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ।

३०१५ । क्षियो दीर्घात् ८।२।४६ । दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः
स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्मणोस्तु क्षितः कामो मया । 'अथुकः
क्षिति' (सू० २३८२) । श्रितः—श्रितवान् । भूतः—भूतवान् । क्षुतः ।
३०१६ । ऊर्णोतेणुं वज्रावो वाच्यः । तेन एकाक्षवान्नेट्, ऊर्णुतः ।
नुतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ८।२।४२ ।
रदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात्, निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातो-
रकारस्य च । शृ, कृत इत्—' (सू० २३९०) रपरः, णत्वम्, शीर्णः ।
बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह—कृतस्यापत्यं कार्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।
३०१७ । संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः ८।२।४३ । निष्ठातस्य
नः स्यात् । द्राणः । स्यानः । ग्लानः ।

३०१८ । ल्वादिभ्यः ८।२।४४ । एकविंशतेर्लूआदिभ्यः प्राग्वत् ।
लूनः । ज्या, 'ग्रहिज्या' (सू० २४१२) जीनः । *३०१९ दुग्बोर्दीर्घश्च* ।
'इ गतौ' दूनः । 'डु डु उपतापे' इत्ययं तु न गृह्यते, सानुबन्धकत्वात् ।

‘मृदुतया दुतया’ इति आघः । गूनः । *७११ पूजो विनाशो ।
 पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतमन्यत् । *७१२ सिनोतेग्रासक्यं
 कर्तृकस्य* । सिनो ग्रासः । ‘ग्रास’ इति किम् ? सिता पाशेन सूजो ।
 ‘कर्मकर्तृक’ इति किम् ? सितो ग्रासो देवदत्तेन ।

३०१९ । ओदितश्च ८।२।४६ । भुजो, भुजः । ‘दु ओश्चि’ उच्यते
 ओहाक् प्रहीणः । ‘स्वादय ओदितः’ इत्युक्तम् । सूतः—सूतवान् । दूत-
 दूतवान् । ओदिन्मध्ये डीङः पाठसामर्थ्यान्नेट्, उड्डीनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ६।१।२४ । द्रवस्य मूर्तो वा
 ठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ।

३०२१ । द्रवोऽस्पृश ८।२।४७ । श्यैङो निष्ठातस्य नः स्यात्
 स्पर्शेऽर्थे । ‘हलः’ (सू० २५५९) इति दीर्घः, शीनं घृतम् । ‘अस्पृशे
 किम् ? शीतं जलम् । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः’ किम् ? संश्यानो वृश्चिकः ।
 शीतासङ्कुचित इत्यर्थः ।

३०२२ । प्रतेश्च ६।१।२५ । प्रतिपूर्वस्य श्यः सम्प्रसारणं स्या-
 न्निष्ठायाम् । प्रतिशीनः ।

३०२३ । विभाषाऽभ्यवपूर्वस्य ६।१।२६ । श्यः सम्प्रसारणं
 वा स्यात् । अभिश्यानं घृतम्—अभीशीनम् । अवश्यानः—अवशीनो
 वृश्चिकः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनेह न—समवश्यानः ।

३०२४ । अञ्चोऽनपादाने ८।२।४८ । अञ्चो निष्ठातस्य नः स्यात्
 त्वपादाने ।

३०२५ । यस्य विभाषा ७।२।१५ । यस्य क्वचिद्विभाषयेद्भि-
 हितस्ततो निष्ठाया इण्ण स्यात् । ‘उदितो वा’ (सू० ३३२८) इति
 क्त्वायां वेदत्वादिह नेट्—समवनः । ‘अनपादाने’ किम् ? उदक्तमुदकं

रूपात् । नत्वस्यासिद्धत्वात् 'ब्रश्च—' (सू० २९४) इति षत्वे प्राप्ते,
 ३०१३ निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेद्विवधेषु सिद्धो वाच्यः * ।
 वृत्त्यः । वृत्तवान् ।

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु ८।३।७५। पूर्वेण मूर्धन्ये
 प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य—' इति किम् ?
 परिस्कन्दः—परिस्कन्दः । 'परेश्च' (सू० २३९९) इति षत्वविकल्पः ।
 'स्तन्मेः' (सू० २२७२) इति षत्वे प्राप्ते ।

३०२७ । प्रतिद्वतब्धनिस्तब्धौ च ८।३।११४। अत्र षत्वं न
 स्यात् ।

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् ८।३।४९। दिवोऽनिष्ठातस्य
 नः स्यादविजिगीषायाम् । द्युनः । विजिगीषायां तु, द्युतम् ।

३०२९ । निर्वाणोऽवाते ८।२।५०। 'आवाते' इति च्छेदः । निः
 पूर्वाद्धातोर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्धातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा ।
 वाते तु निर्वातो वातः ।

३०३० । शुषः कः ८।२।५१। निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

३०३१ । पचो वः ८।२।५२। पकः ।

३०३२ । क्षायो मः ८।२।५३। क्षामः ।

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य ६।१।२३। प्रात् स्तयः सम्प्रसारणं स्या-
 निष्ठायाम् ।

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् ८।२।५४। निष्ठातस्य मो वा
 स्यात् । प्रस्तीभः—प्रस्तीतः । 'प्रात्' किम् ? स्त्यानः ।

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लोबकशोलाघाः ८।२।५५। जिफ-
 ला, फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते । क्वत्वैकदेशस्यापीदं निपा-

तनमिष्यते । फुल्लवान् । जीवादिषु तु क्तप्रत्यस्यैव तलोपः, तस्यादि-
द्धत्वात्प्राप्तस्येदोऽभावश्च निपात्यते, जीवो मत्तः । कृशस्तनुः । उक्तो
नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ?

३०३६ । आदितश्च ७।२।१६ । आकारेतो निष्ठाया इण् स्यात् ।

३०३७ । ति च ७।४।८९ । चरफलो रत उरस्याच्चादौ क्ति ।
प्रफुल्लतः । प्रक्षीवितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाधितः । कथं तर्हि 'लोप्र-
सानुमतः प्रफुल्लम्' इति ? 'फुल्ल विकसने' पचाद्यच् स्य व
फुल्लादिनिवृत्त्यर्थम् । *७१४ उत्फुल्लस्य फुल्लयोरुपसङ्ख्यानम् ।

३०३८ । नुदविदोन्दन्नाग्राहीभ्योऽन्यतरस्याम् ८।२।५५ ।
एभ्यो निष्ठातस्य नो वा । नुन्नः-नुत्तः । 'विद विचारणे' रौधादि
एव गृह्यते, उन्दिना परेण चाहचर्यात् । विन्नः-वित्तः । वेरोस्तु विदि-
तः । विद्यतेविन्नः । उन्दी—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् ७।२।२१ । श्वयतेरीदितश्च निष्ठा-
या इण् । उन्नः-उत्तः । त्राणः-त्रानः । घ्राणः-घ्रातः । ह्रीणः-ह्रीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापृमूर्च्छिमदाम् ८।२।२७ । एभ्यो निष्ठातस्य
नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । पूतः । 'शल्लोपः' मूतः । मत्तः ।

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः ७।२।२८ । विन्दतेनिष्ठान्तस्य
निपातोऽयं भोग्ये प्रतीत चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुरुषः । 'अनयो'
किम् ? विन्नः । 'विभाषा गमहन-' (सू० ३०९९) इति क्वसौ वेद-
त्वादिह नेट ।

३०४२ । भित्तं शकलम् ८।२।५९ । 'घित्तम्' अन्यत् ।

३०४३ । ऋणमाधमाण्यं ८।२।६० । ऋधातोः क्ते तकारस्य
नत्वं निपात्यते आधमर्ण्यव्यवहारे । 'ऋतम्' अन्यत् ।

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् ६।१।२२। स्फीतः ।

३०४५ । हृग्निष्ठायाम् ७।२।४७। निरः कुषो निष्ठाया इट्
स्यात् । 'यस्य विभाषा' (सू० ३०२५) इति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः ।
निष्कुषितः ।

३०४६ । वसतिशुभोरिट् ७।२।५२। आभ्यां क्त्वानिष्ठयोनित्य-
मिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

३०४७ । अञ्चेः पूजायाम् ७।२।५३। पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठ-
योरिट् स्यात् । अञ्चितः । गती तु अक्तः ।

३०४८ । लुभो विमोहने ७।२।५४। लुभः क्त्वानिष्ठयोनित्य-
मिट् स्यान्न तु गाध्यै । लुभितः । गाध्यैतु, लुब्धः ।

३०४९ । क्षिशः क्त्वानिष्ठयोः ७।२।५० । इड्वा स्यात् ।
'क्षिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते, 'क्षिशु विवाधने' अस्य क्त्वायां विकल्पे
सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः—क्लिष्टः ।

३०५० । पूडश्च ७।२।५१ । पूडः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात् ।

३०५१ । पूडः क्त्वा च १।२।२२ । पूडः क्त्वा निष्ठा च सेट्
क्लिप्त स्यात् । पवितः—पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नोपधात्-' (सू०
३३२४) इत्यत्र हि क्तवैव सम्बध्यते ।

३०५२ । निष्ठा शीङ् त्विदिमिदिक्षिवदिष्टः १।२।१९ ।
एभ्यः सेग्निष्ठा क्तिन्न स्यात् । शयितः । शयितवान् । अनुबन्धनिर्देशो
यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शोडयितः । शोडयितवान् । *७।५ आदिकर्मणि
निष्ठा वक्तव्या* ।

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च ३।४।७१ । आदिकर्मणि
यः क्तः स कर्तरि स्यात् । चाङ्गवकर्मणोः ।

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः ७।२।१७ । भावे आदि-
कर्मणि च आदितो निष्ठाया इद्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदित-
तेन । 'जिष्विदा' इति भ्वादिरत्र गृह्यते, जीद्भिः साहचर्यात् । स्वि-
तेस्तु 'स्विदितः' इत्येव । 'जिमिदा' 'जिद्विदा' दिवादी भ्वादो च ।
प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः । प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधषितः । प्र-
धषितवान् । धषितं तेन । 'सेट्' किम् ? प्रस्विन्नं तेन । इत्यादि ।

३०५५ । मृषस्तितीक्ष्णायाम् १।२।२० । सेग्निष्ठा किञ्च स्यात् ।
मषितः । मषितवान् । 'तितिक्षायां किम् ? अपमृषितं वाक्यम् । अवि-
स्पष्टमित्यर्थः ।

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् १।२।२१ ।
उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेग्निष्ठा वा किञ्च स्यात् । धुतितम्-
द्योतितम् । मुदितं-मोदितं साधुना । प्रधुतितः-प्रद्योतितः । प्रमुदितः-
प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् ? विदितम् । 'भाव-' इत्यादि
किम् ? रुचितं कार्पापणम् । 'सेट्' किम् ? कृष्टम् । *७१६ शब्दिक-
रणेभ्य एवेत्यते* । नेह-गुह्यतेः गुधितम् ।

३०५७ । निष्ठायां सेटि ६।४।५२ । णेलोपः स्यात् । भावितः ।
भावितवान् । 'इवीदितः-' (सू० ३०३९) इति नेट्, सप्त-
सारणम्, शूनः । दीप्तः । गुह्य, गूढः । वनु, वतः । तनु, ततः ।
पतेः सनि वेट्कत्वादिङभावे प्राप्ते 'द्वितीया श्रित-' (सू० ६८७)
इति सूत्रे निपातनादिट्, पतितः । 'सेऽसिचि' (सू० २५०६) इति
वेट्कत्वात्सिद्धे कृन्तत्यादीनामीदिस्थेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा । तेन 'धावि-
तमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्य विभाषा' (सू० ३०२५) इत्यत्रै-
काच इत्येव, दरिद्रितः ।

३०५८ । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलभम्लिष्टविरिब्धफाण्टवाढानि
मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ७।२।१८ । क्षुब्धा-
दीन्यष्टावनिट्कानि निपात्यन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु ।
द्रवद्रव्यसम्पृक्ताः सक्तवो मन्थः, मन्थनदण्डश्च । क्षुब्धो मन्थश्चेत् ।
त्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम्, निष्ठानत्वमपि निपात-
नात् । म्लिष्टम् अविस्पष्टम् । विरिब्धः स्वरः । 'भ्लेच्छ' 'रेभृ' अन-
योःपधाया इत्वमपि निपात्यते । फाण्टम् अनायाससाध्यः कषायवि-
शेषः । माधवस्तु-नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्ट-
मिति वेदभाष्ये आह । वाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुब्धमितम् । क्षुब्धो
राजा' इति त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् ।
वर्णितम् । म्लेच्छितम् । विरेभितम् । फणितम् । बाहितम् ।

३०५९ । धृषिशासी वैयात्ये ७।२।१९ । एतौ निष्ठायामविनय
एवानिटौ स्तः । धृष्टः । विशस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भा-
वादिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिर्नास्ति । अत एव नियमार्थमिदं सूत्रमिति
वृत्तिः । धृषेरादिस्त्वे फलं चिन्त्यमिति हरदत्तः । माधवस्तु भावादि-
कर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह, धृष्टम्-धर्षितम् । प्रधृष्टः-प्रधर्षितः ।

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः ७।२।२० । स्थूले बलवति च
निपात्यते । 'दृह दृहि दृद्धौ' क्तस्येडभावः, तस्य ढत्वम्, हस्य लोपः,
रदितो नलोपश्च, दृढितः, दृंहितोऽन्यः ।

३०६१ । प्रभौ परिवृढः ७।२।२१ । 'दृह दृहि दृद्धौ' पिपातनं
प्राग्वत् । परिवृढितः, परिवृद्धितोऽन्यः ।

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः ७।२।२२ । कषो निष्ठाया इण्ण
त्पादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभी-

कम् । कष्टो मोहः । कष्टं शालम् । दुरवगाहमित्यर्थः । कषितमन्यम् ।

३०६३ । घुषिरविशब्दने ७।२।२३ । घुषिर्निष्ठायां निट् स्यात् ।
घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' किम् ? घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकृत्य-
कृतमिप्रायमित्यर्थः ।

३०६४ । अर्देः सञ्चिविभ्यः ७।२।२४ । एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया-
हणन स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः अर्दितोऽन्यः ।

३०६५ । अभेश्चाविदूर्य ७।२।२५ । अभ्यर्णम् नातिदूरमासन्नं
वा । अभ्यर्दितम् अन्यतः ।

३०६६ । णेरध्ययने वृत्तम् ७।२।२६ । ण्यन्ताद् वृतेः क्लेश-
भावो णिलुक्चाधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दः । छात्रेण सम्पादितम्, व-
धीतमिति यावत् । अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः ।

३०६७ । शृतं पाके ६।१।२७ । श्रातिश्रपयस्योः कौ शृणोते
निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरम् । स्वयमेव विकलितं पक्तं
वेत्यर्थः । क्षीरहविभ्यामन्यत्तु श्राणं-श्रपितं वा ।

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञाः ७।२।२८ ।
एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पक्षे-इमितः, शमितः, पूर्ति-
दासितः, स्पाशितः, द्यादितः, ज्ञापितः ।

३०६९ । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनाम् ७।२।२९ । एभ्यो नि-
ष्ठाया इङ्वा स्यात् । रुष्टः-रुषितः । आन्तः-अमितः । तूष्णः-तृप्तः ।
अस्यादित्वे फलं मन्दम् । सङ्घुष्टः-सङ्घुषितः । आस्वान्तः-आस्वनि-
तः ।

३०७० । हृषेल्लोमसु ७।२।३० । हृषेर्निष्ठाया इङ् वा स्यात् लोम-
विषये । हृष्टं-हृषितं लोम । *७१७ विस्मितप्रतिघातयोश्च* । हृष्ट-
हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्यर्थः । अन्यत्र तु 'हृषु' अतीति-

तद्विस्त्राणिष्टायां नेट् । 'हृपु तुष्टौ' इट् ।

३०७१ । अपचित्तश्च ७।२।३० । चायतेनिपातोऽयं वा । अपचितः—
प्रचायितः ।

३०७२ । प्यायः पी ६।१।२८ । पी वा स्यान्निष्ठायाम् । व्यव-
स्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे नित्यम्, पीनं मुखम् । अन्यत्र प्यानः—
पीनः स्वेदः । सोपसर्गस्य न, प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्धूपसोः स्यादेव—
आपीनोऽधुः, आपीनमूधः ।

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् ६।१।९९ । ह्रस्वः स्यात् । प्रह्वन्नः ।

३०७४ । द्यतित्यतिमास्यामिति किति ७।४।४१ । एषामि-
त्रोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्वंदद्भावयोरपवादः दितः । सितः।
गा, माङ्, मेङ्, मितः । स्थितः ।

३०७५ । छाच्छोरन्यतरस्याम् ७।४।४१ । शितः—शातः ।
किं—छातः । व्यवस्थितविभाषात्वात् व्रतविषये इयतेनित्यम्, संशितं
व्रतम् । सम्यक्सम्पादितमित्यर्थः । संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयक-
त्ववानित्यर्थः ।

३०७६ । दधातेर्हिः ७।४।४२ । तादौ किति । अभिहितम् ।
निहितम् ।

३०७७ । दो दद्धोः ७।४।४६ । घुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दध्'
आत्तादौ किति । चत्वंम् ; दत्तः । 'घोः' किम् ? दातः । तान्तो वा-
ज्यादेशः । न चैवं 'विदत्तम्' इत्यादावुपसर्गस्य 'दस्ति' (सू० ३०७९)
वि दोर्धापत्तिः, तकारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न
च दान्तत्वे निष्ठानत्वं धान्तत्वे 'भ्रूस्तथोः' (सू० २२८०) इति धत्वं
नित्यम्, सन्निपातपरिभाषाविरोधात् ।

३०७८ । अच उपसर्गात्तः ७।४।४७ । अजन्तादुपसर्गात्तस्य
'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चत्वंम्, प्रत्तः । अवत्तः ।

“अवदत्तं विदत्तञ्च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तञ्च निदत्तमिति चेष्ट्यते ॥” (भा० ६०)

चशब्दाद्यथाप्राप्तम् ।

३०७९ । दस्ति ६।३।१२४ । इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्यादादेशे
यस्तकारस्तदादाबुत्तरपदे । 'खरि च' (सू० १२१) इति चत्वंमात्रम्
स्तिद्धम्, नीत्तम् । सूत्तम् । 'बुमास्था—' (सू० २४६२) इतीत्तम्,
धेट्, धीतम् । गीतम् । पीतम् । 'जनसन—' (सू० २५०४) इत्यात्तम्,
जातम् । सातम् । खातम् ।

३०८० । अदो जग्धिल्यसि किति २।४।३६ । ल्यविति कृ-
सप्तमीकम् । अदो जग्धः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकारल्यप्-
णार्थः । धत्वम्, 'भूरो झरि—' (सू० ७१), जग्धः । 'आदिकर्मणि
क्तः कर्तरि च' (सू० ३०५३), प्रकृतः कृतं सः । प्रकृतः कटस्तेन । 'नि-
ष्ठाया मण्यदर्थे' (सू० ३०१४) इति दीर्घः, 'क्षियो दीर्घात्' (सू० ३०१५)
इति नत्वम्, प्रक्षीणः सः ।

३०८१ । चाऽऽक्रोशदैन्ययोः ६।४।६१ । क्षियो निष्ठायां दीर्घो
वा स्यादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायुर्भव-क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं त-
स्वी-क्षितो वा ।

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले ८।३।८९ । आभ्यां
स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नद्यां स्न-
तीति नदीष्णः । 'सुपि—' (सू० २९१६) इति कः ।

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्ठातम् ८।३।९० । प्रतेः स्नातेः पत्वम् ।

प्रतिष्ठातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्र प्रतिस्नातम् ।

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे ८।३।९१। कपिष्ठलो नाम यस्य कपिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् ? कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८।३।९६। एभ्यः स्थ-
तस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

३०८६ । गत्यर्थकर्मकङिलषशीङ्स्थासवसजनरूजीर्यं-
तिभ्यश्च ३।४।७२। एभ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः ।
गङ्गां प्राप्तः । म्लानः सः । लक्ष्मीमाङ्गिलष्ठो हरिः । शेषमधिशयितः ।
वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवगुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः ।
गण्डमारूढः । विश्वमनुजीर्यः । पक्षे 'प्राप्ता गङ्गा तेन' इत्यादि ।

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः
३।४।७६। एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चाद्यथाप्राप्तम् । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

“मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः ॥”

पक्षे आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च—आसितो मुकुन्दः, आसितं
तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च—रमापतिरिदं यातः, तेनेदं यातम् ।
भुक्तेः कर्मणि—अनन्तेनेदं भुक्तम् । कथं 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति ? 'भुक्त-
मस्ति एषाम्' इति मत्वर्थीयोऽच् । 'वर्तमाने' इत्यधिकृत्य—

३०८८ । जीतः क्तः ३।२।१८७। 'जिद्विदा' द्विण्णः । 'जिह-
न्धी' इङ् ।

३०८९ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ३।२।१८८। मतिरिद्वेच्च्वा, बुद्धेः
पृथगुपादानात् । राज्ञां मतः इष्टः । तैरिष्यमाण इत्यर्थः । बुद्धः । विदि-
तः । पूजितः । अर्चितः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः ।

‘शीलितो रक्षितः क्षान्त आक्रुष्टो जुष्ट इत्यपि’ इत्यादि ।

३०९० । नपुंसके भावे क्तः ३।३।११४। क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । शयितम् । हसितम् ।

३०९१ । सुयजोर्ध्वनिप् ३।२।१०३। सुनोतेर्यजेश्च ध्वनिप् भूते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

३०९२ । जीयतेरतृन् २।२।१०४। भूते इत्येव । जरन् । जरन्तो । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठाऽपि, जीर्णः, जीर्णवान् ।

३०९३ । छन्दसि लिट् ३।२।१०५।

३०९४ । लिटः कानज्वा ३।२।१०६।

३०९५ । क्वसुश्च ३।१।१०७। इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानौ क्वसुकानचावपि छान्दसाविति त्रिमुनितम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुञ्जते । ‘तं तस्थिवासं नगरोपकाशे श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुपस्ते’ इत्यादि ।

३०९६ । वस्वेकाजादसाम् ७।२।६७ । कृतद्विर्वचनान्तमेकाचामादन्तानां घसेश्च वसोरिट्, नान्येषाम् । एकाचः, आरिवान् । भात्, ददिवान् । जज्ञिवान् । ‘एषाम्’ किम् ? वभूवान् ।

३०९७ । भाषायां सदवसश्चुवः ३।२।१०८ । सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिट् वा स्यात्, तस्य च नित्यं क्वसुः । ‘निषेधुषीमासनबन्धधीरः’ । ‘अध्युषुषस्तामभवज्जनस्य’ । शुभ्रवान् ।

३०९८ । उपेयिवा नानाश्चाननूचानश्च ३।२।१०९ । पते निषत्यन्ते । उपपूर्वादिणो भाषायमपि भूतमात्रे लिट् वा, तस्य नित्यं क्वसुः । इट्, उपेयिवान् । ‘उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्रयाम् । उपेयुषी । ‘उप’ इत्यविवक्षितम्, ईयिवान् । समीयिवान् । नन्पूर्वादश्नातेः क्वसुः

हिमावश्च । 'धृतजयधृतेरनाशुषः' इति भारविः । अनुपूर्वाद्धचेः
कर्तरि कानच् वेदस्यानुवचनं कृत्वान् अनूवानः ,

३०६९ । विभाषा गमहनचिदविशाम् ७।२।६८ । पृथ्यो
वसोरिड् वा । जग्मिवान्-जगन्वान् । जग्मिवान्-जघन्वान् । विवि-
दिशान्-विविद्वान् । विविशिवान्-विविश्वान् । विशिना साहचर्या
हिन्दतेग्रहणम् । वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेङ् वशि कृति' (सू० २९८१)
होषिण्येवः । *७१८ दृशेद्वचः* । दृशिवान्-दृश्वान् ।

३१०० । लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ३।२।१२४।
अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शवादि, पचन्तं चैत्रं पश्य ।

३१०१ । आने सुक् ७।२।८२ । अदन्तस्याङ्गस्य मुगागमः स्या-
दाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । 'लट्' इत्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहण-
गधिकविधानार्थम् । तेन प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित्, सन्
ग्राह्यः । *७१९ साङ्याक्रोशे हृति वाच्यम्* ।

'मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति' ।

'माङि लुङ्' (सू० २०१९) इति प्राप्ते एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् ।

३१०२ । सम्बोधने च ३।२।१२५ । हे पचन् । हे पचमान ।

३१०३ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः ३।२।१२६ । क्रियायाः
परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लटः शतृशानचो स्तः । शयाना
मुञ्जते यवनाः । अर्जयन् वसति । हरिं पश्यन् मुच्यते । हेतुः फलं
कारणं च । 'कृत्य वः' (सू० २८३५), प्रपीयमाणः सोमः ।

३१०४ । ईदासः ७।२।८३ । आसः परस्यानस्य ईस्स्यात् । 'आदेः
पास्य' (सू० ४४), आसीनः ।

३१०५ । विदेः शतुर्वसुः ७।१।३६ । वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरा-

देशो वा स्यात् । विद्वान्-विदन् । विदुषी ।

३१०६ । तौ सत् ३।२।१२७ । तौ शतृशानचौ सरसंशौ स्तः ।

३१०७ । लुटः सद्वा ३।३।१४ । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेना-
प्रथमासामानाधिकरण्ये, प्रत्ययोत्तरपदयोः, संबोधने, लक्षणहेत्वोश्च नि-
त्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः ।
करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन् वसति । प्रथमासामानादि-
करण्येऽपि क्वचित्, करिष्यतीति करिष्यन् ।

३१०८ । पूङ्ग्यजोः शानन् ३।२।१२८ । वर्तमाने । पवमानः ।
यजमानः ।

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ३।२।१२९ ।
एषु द्योत्येषु कर्तरि चानश् । भोगं भुजानः । क्वचं विभाणः । भृ-
निघ्नानः ।

३११० । इङ्धार्योः शत्रुकृच्छिणि ३।२।१३० ।

आभ्यां शतृ स्यादकृच्छिणिकर्तरि । अधीयन् । धारयन् । 'अकृच्छिणि'
किम् ? कृच्छ्रेण अधीते धारयति ।

३१११ । द्विषोऽमित्रे ३।२।१३१ । द्विषन्क्षत्रुः ।

३११२ । सुजो यज्ञसंयोगे ३।२।१३२ । सर्वे सुन्वन्तः सर्वे
यजमानाः सत्रिणः ।

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् ३।२।१३३ । अर्हन् ।

३११४ । आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु ३।२।१३४ ।
किपमभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारि-
कर्तृषु बोध्याः ।

३११५ । कृन् ३।२।१३५ । कर्ता कटान् ।

३११६ । अलङ्कृज् निराकृज् प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुष्यपन्नप-
 त्तुवृधुसहचर हृष्णुच् ३।२।१३६ । अलङ्करिष्णुः । निराकरिष्णुः ।
 प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अप-
 षिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

३११७ । णेश्छन्दसि ३।२।१३७ । 'वीरुधः पारयिष्णवः' ।
 ३११८ । भुवश्च ३।२।१३८ । 'छन्दसि' इत्येव । भविष्णुः ।
 अर्थं तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवम्' इति ? निरङ्कुशाः
 नयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । आजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं क्षयि-
 षुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

३११९ । ग्लाजिस्थश्च गस्तुः ३।२।१३९ । 'छन्दसि'
 इति निवृत्तम् । गिदयं न तु कित् । तेन स्थ ईत्वं न, ग्लास्तुः । गि-
 त्वात् गुणः-जिष्णुः, स्थास्तुः । चाद् भुवः, 'भ्युकः किति' (सू०
 १३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट्, भूष्णुः । *७२०दंशेश्छन्दस्त्युप-
 सङ्ख्यानम्* । दङ्ङणवः पशवः ।

३१२० । त्रसिगृधिघृषिक्षिपेः कनुः ३।२।१४० । त्रस्तुः । गृधुः ।
 षणुः क्षिप्नुः ।

३१२१ । शमित्यष्टाभ्यो धिनुण् ३।२।१४१ । 'उकार उच्चार-
 णार्थः' इति काशिका । 'अनुबन्धः' इति भाष्यम् । तेन 'शमिनि-
 षा-शमिनीतरा' इत्यत्र 'उगितश्च' (सू० ९८९) इति छस्वविकल्पः ।
 न चैवं 'शमी' 'शमिनौ' इत्यादौ नुम्प्रसङ्गः, भलप्रहणपकृष्य शलन्ता-
 नमेव तदिधानात् । 'नोदात्तोपदेशस्य-' (सू० २७६३) इति वृद्धिनि-
 षेधः-शमी, तमी, दमी, अमी, अमी, क्षमी, कुमी । प्रमादी । उत्पूर्वा-
 न्नेदेः 'अलङ्कृज्' (सू० ३११६) आदि सन्नेषेष्णुजुक्तः, वासरूपवि-

धिना धिनुणपि, उन्मादी । 'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिनांस्ति' इति
तु प्रायिकम् ।

३१२२ । सम्पृचानुत्थाड्यमाड्यसपरिसुसंसृजपरिदेविस-
ञ्ज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिसुहृदुषद्विषद्रुहृदुहृयुज-
क्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरासुषाम्याहनश्च ३।२।१४२।
धिनुणस्यात् । सम्पर्की । अनुरोधी । आधामी । आयासी । परिसारी ।
संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिक्षेपी । परिराटी । परिवादी । परि-
दाही । परिमोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दोही । योगी । आक्रीड।
विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारो । अपचारी । आमोषी ।
अभ्याघाती ।

३१२३ । वौ कपलसकत्थञ्जम्भः ३।२।१४३ । विक्रावी । वि-
लासी । विकत्थी । विस्रम्भी ।

३१२४ । अपे च लषः ३।२।१४४ । चादौ । अपलाषी । विलाषी ।

३१२५ । प्रे लपसुद्रुमथवदवसः ३।२।१४५ । प्रलापी । प्रसारी ।
प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

३१२६ । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरि-
दिव्याभाषासुखो बुज् ३।२।१४६ । पञ्चम्यर्थे प्रथमा । पस्यो बु-
न्वात् । निन्दकः । हिंसकः इत्यादि । ण्वुला सिद्धे बुब्बचनं शास्त्रे
तच्छीलादिषु 'वासरूप' (सू० २८३०) न्यायेन तृजादयो नेति ।

३१२७ । देविकुशोश्चोपसर्गे ३।२।१४७ । आदेवकः । आदे-
शकः । 'उपसर्गे' किम् ? देवयिता । क्रोधा ।

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ३।२।१४८ । चलना-
शब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दक-

खणः । 'अकर्मकात्' किम् ? पठिता विद्याम् ।

३१२३ । अनुदात्तेतश्च हलादेः ३।२।१४९ । अकर्मकाद्युच्यता ।
वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् ? भविता । 'हलादेः' किम् ?
पठिता । 'अकर्मकात्' किम् ? वसिता वस्त्रम् ।

३१३० । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः
३।२।१५० । 'जु' २१४९ इति सौत्रो धातुर्गती वेगे च । जवनः । चङ्-
क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वेण सिद्धे पदग्रहणं 'लपपतपद'
(सू० ३१३४) इत्युक्त्या बाधा मा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं
'वासरूप' (सू० २८३०) विधिर्नास्तीति । तेनालङ्कृजस्तृज ।

३१३१ । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च ३।२।१५१ । क्रोधनः । रोषणः ।
मण्डनः । भूषणः ।

३१३२ । न यः ३।२।१५२ । यकारान्ताद्युज्ज स्यात् । वनूयिता ।
स्मायिता ।

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च ३।२।१५३ । युज्ज स्यात् । सुदिता ।
दीपिता । दीक्षिता । 'नमिकम्पि-' (सू० ३१४७) इति रेण युचो बाधे
सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति—'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति
इति प्रायिकम्' इति । तेन कम्प्रा-कम्पना युवतिः । कम्प्रा-कम्पना
शाखा । यदि सूदेर्युज्ज, कथं मधुसदनः ? नन्धादिः ।

३१३४ । लपपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकम् ३।२।
१५४ । लापुकः । पातुकः । इत्यादि ।

३१३५ । जल्पभिच्चकुट्टलुण्टवृजः पाकन् ३।२।१५५ । जल्पाकः ।
मिच्चाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

३१३६ । प्रजोरिनिः ३।२।१५६ । प्रजवी । प्रजविनी प्रजविनः ।

३१३७ । जिहक्षिविश्रीण्वमाच्यथाभ्यमपरिभूप्रसूम्यश्च ३।२।
 १५७ । जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी । अत्ययी । वमी । अन्ययी ।
 अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ।

३१३८ । स्पृह्विगृहिपतिदधिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुक्
 ३।२।१५८ । आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः ।
 पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वो द्रा, तदो नान्तत्वं निपालते,
 तन्द्रालुः । श्रद्धालुः । ।*७२१शीङो वाच्यः* । शयालुः ।

३१३९ । दाधेट्सिशदसदो रुः ३।२।१५९ । दारुः । धारुः ।
 सेरुः । शद्रुः । सद्रुः ।

३१४० । सुघस्यदः कमरच् ३।२।१६० । सुमरः । घस्मरः ।
 अदमरः ।

३१४१ । भञ्जभासमिदो घुरच् ३।२।१६१ । भङ्गुरः । भासुरः ।
 मेदुरः ।

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ३।२।१६२ । विदुरः । वि-
 दुरम् । छिदुरम् ।

३१४३ । हणनशजिसर्तिभ्यः करप् ३।२।१६३ । इत्वरः । इत्तरी-
 नश्वरः । जित्वरः । सूत्वरः ।

३१४४ । गत्वरश्च ३।२।१६४ । गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपाल-
 ते । गत्वरी ।

३१४५ । जागरूकः ३।२।१६५ । जागर्तेरूकः स्यात् । जागरूक-

३१४६ । यजजपदशां यङः ६।२।१६६ । एभ्यो यङन्तेभ्य ऊङ्
 स्यात् । 'दशाम्' इति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जङ्-
 पूकः । दन्दजूकः ।

३१४७ । नमिकम्पित्म्यजसकर्महिंसदीपो रः ३।२।१६७ । न-
म्रः । कम्प्रः । स्मेरः । जसिर्नन्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्रम् ।
सन्ततमित्यर्थः । कम्प्रः । हिंस्रः । दीप्रः ।

३१४८ । सन्नाशंसमिक्ष उः ३।२।१६८ । चिकीर्षुः । आशंसुः ।
मिक्षुः ।

३१४९ । विन्दुरिच्छुः ३।२।१६९ । वेत्तेर्नुम् श्पेक्षत्वं च निपा-
त्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

३१५० । क्याच्छन्दसि ३।२।१७० । 'देवाग्निगाति सुम्नयुः' ।

३१५१ । आद्यगमहनजनः किकिनौ लिट् च ३।२।१७१ । आ-
दन्तादृदन्ताद् गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्चन्दसि तौ च लिङ्वात् । 'प-
पिः सोमम्, ददिर्गाः' । वञ्चिर्वञ्जम् । जग्मिर्युवा । 'जङ्घिर्वृत्रममि-
त्रियम्' जङ्घिः । *७२२भाषायां धाङ्कृत्सुगमिजनिनमिभ्यः* ।
दधिः । चक्रिः । सन्निः । जग्मिः । जङ्घिः । नेमिः । *७२३सासहि-
वावहिचाचलिपापतीनामुपसङ्ख्यानम्* । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः
किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् ३।२।१७२ । स्वप्नक । तृष्णक् ।
तृष्णजो । तृष्णजः । 'घृषेश्चेति वाच्यम्' इति काशिकादौ । धृष्णक् ।

३१५३ । श्ववन्द्योरारुः ३।२।१७३ । शरारुः । वन्दारुः ।

३१५४ । भियः क्रुक्लुकनौ ३।२।१७४ । भीरुः । भीलुकः । *७२४
क्रुक्लपि वाच्यः* । भीरुकः ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् ३।२।१७५ । स्थावरः ।
स्थरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

३१५६ । यश्च यङः ३।२।१७६ । यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात् । 'अतो

लोपः' (सू. २३०८) तस्य 'अचः परस्मिन्—' (सू. ५०) इति स्थानिव-
द्भावे प्राप्ते 'न पदान्त' (सू. ५१) इति सूत्रेण यलोपं प्रति स्थानिवद्भाव-
निषेधात् 'लोपो व्योः—' (सू. ८७५) इति यकारलोपः । अलोपस्य स्था-
निवत्त्वमाश्रित्य आतो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्थानिवत्' यायावः ।

३१५७ । आजभासधुविद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवःक्विप् ३।२।१७७
विभ्राट् । भाः । भासौ । धूः । धुरौ । विद्यत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । इ-
शिग्रहणस्याप्यपकर्षाज्जवतेदीर्घः, जूः । जुवौ । जुवः । ग्रावश्चक्ष-
धातुना समासः सूत्रे निपात्यते, ततः क्विप्, ग्रावस्तुत् ।

३१५८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते ३।२।१७८ । क्विप् । द्वि ।
मिद् । दृशिग्रहणं विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् । कचिदीर्घः, कचिदसम्प्रसार-
णं, कचिद् द्वे, कचिद्ध्रस्वः । तथा च वार्तिकम्—*७२५क्विप्क्वि-
प्रच्छयायत्स्तुकटप्रजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च* । 'क्विप्' (उ० सू. २१५) इत्यादिनोणादिसूत्रेण केषाञ्चित्सिद्धे तच्छ्रीलादौ क्वा-
वाधा मा भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । वक्षीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् ।
आयतं स्तौति आयतस्तूः । कटं प्रवते कटप्रूः । जूरुक्तः । अयति ई-
सा श्रीः । *७२६द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च* । दृशिग्रहणादभ्यास-
संज्ञा । दिद्युत् । जगत् । ७२७जुहोतेदीर्घश्च* । जुहुः । *७२८ दृग्भ्यो
अस्य ह्रस्वश्च* । दीर्यति ददृत् । *७२९ध्यायतेः सम्प्रसारणञ्च* ।
धीः ।

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः ३।२।१७९ । मित्रभूनाम कश्चिद् ।
धनिकाधमणयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं सप्र तिभूः ।

३१६० । विप्रसम्भ्यो द्वसंज्ञायाम् ३।२।१८० । एभ्यो भुवो
द्वः स्यान्न तु संज्ञायाम् । विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । सम्भुर्जनितः ।

संज्ञायां तु विभूर्नाम कश्चित् । *७३० सितद्र्वादिभ्य उपसङ्गुयान-
सू* । मितं द्रवतीति मितद्रुः । शतद्रुः । शम्भुः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र
भवतिः ।

३१६१ । घः कर्मणि घृन् ३।२।१८१ । घेटो घाघश्च कर्मण्यर्थे
घृन् स्यात् । 'घात्री जनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु' इत्यमरः ।

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः कर-
णे ३।२।१८२ । दावादेः घृन् स्यात्करणेऽर्थे । दान्त्यनेन दात्रम् । नेत्रम् ।

३१६३ । तितुन्नतथसिसुसरकसेषु च ७।२।९ । एषां दशानां
कृप्रत्ययानामिण्न्न स्यात् । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् ।
तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्रम् । दंष्ट्रा । नद्घ्रो ।

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः ३।२।१८३ । पूङ्पूयोः करणे घृन्
स्यात्, तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम् ।
मुखमित्यर्थः ।

३१६५ । अर्तिलघूसूखनसहचर इन्नः ३।२।१८४ । अरित्रम् ।
तवित्रम् । धवित्रम् । सवित्रम् । खनित्रम् । सहित्रम् । चरित्रम् ।

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् ३।२।१८५ । पवित्रम् । येनाज्यमु-
त्पूयते, यच्चानामिकावेष्टनम् ।

३१६७ । कर्तरि चर्षिदेवतयोः ३।२।१८६ । पुव इन्नः स्याद्
ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः 'तदुक्तमृषिणा' इति दर्श-
नात् । पूयतेऽनेनेति पवित्रम् । देवतायां तु 'अग्निः पवित्रं स मा
पुनातु' ।

इति पूर्वकृदन्तप्रकरणम् ।

अथोणादयः



प्रथमः पादः ।

१ । कृवापाजिमिल्वदिसाध्यशुम्भ्य उण् । करोतीति कारु-
 शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्-' (सू० २७६१), वातीति वायुः । पा-
 गुन्दम् । जयत्यभिभवति रोगान् जायुः औषधम् । मिनोति प्रद्विती
 देहे कृष्णामिति मायुः पित्तम् । स्वादुः । साधनोति परकार्यं साधुः ।
 अश्नुते आशु शीघ्रम् । 'आशुर्वीहिः पाटलः स्यात्' । इत्यमरः ।
 २ । छन्दसीणः । 'मा न आयौ' ।

३ । दृसनिजनिचरिचटिभ्यो जुण् । दीर्यत इति दारु । 'छ-
 प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (सू०
 २५१२) इति न निषेधः, अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारु रम्यर ।
 चाडु प्रियं वाक्यम् । मृगव्यादित्वात्कुप्रत्यये 'चडु' इत्यपि ।

४ । किञ्जरयोः श्रिणः । किं शृणातीति किंशारुः सस्यरु-
 वाणश्च । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

५ । ओ रश्च लः । तरन्त्यनेन वर्णा इति तालुः ।

६ । कृके वचः कश्च । कृकेन गलेन वक्तोति कृकवाकुः । कृकवा-
 कुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे । इति विश्वः ।

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्त्रिभ्य उः । भृमि-
 विभति वा भरुः, स्वामी हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन्भूतानि मरुनिर्जतदेव-
 शेते शयुः अजगरः । तरुर्वृक्षः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति वरुः ।
 त्सरुः । खड्गादिमुष्टिः । तनु स्वल्पम् । 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तत्' ।
 धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुना च धनुर्विदुः' । 'धनुरिवाजनि वरुः' ।

रति श्रीहृष्यः । मयुः कित्तरः । 'मृद्गुः पानीयकाक्रिका' इति रभसः
न्यङ्कादित्वात्कुत्वं, जश्त्वेन सस्य दः ।

८ । अणश्च । 'लवलेशकणायवः' । चात्कटिवटिभ्याम् । कटति
रसना कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

९ । धान्ये नित् । धान्ये वाच्येऽण उप्रत्ययः स्यात्, सं च
नित् । नित्त्वादाद्युदात्तः । 'प्रियङ्गवश्चमेऽणवश्च मे' । 'त्रीहिमेद-
स्त्वणुः पुमान्' । निद्ग्रहणं 'फलिपाटि-' (उ. सू. १८) इत्यादिसूत्र-
मभिव्याप्य सम्बध्यते ।

१० । शृस्त्वृस्निहिन्नप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च ।
शृणातीति शरुः । 'शरुरायेधकोपयोः' । स्वरुर्वज्रम् । स्नेहुर्ग्याधिः ।
चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पुंसि भूमन्यसवः प्राणाः' । इत्यमरः ।
वसुहृदेऽनौ योक्त्रेऽशौ वसु तोये धने मणौ । हनुर्वक्त्रैकदेशः ।
स्नेदुश्चन्द्रः । वन्धुः । मनुः । चात् 'विदि अवयवे' बिन्दुः ।

११ । स्यन्देः सम्प्रसारणं धश्च । 'देशे नदविशेषेऽन्धौ
सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्' इत्यमरः ।

१२ । उन्देरिच्चादेः । उनत्तिः इन्दुः ।

१३ । ईषेः क्चिच्च । ईषेः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च ।
रते दिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्दयोः' ।

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । कन्दुः ।

१५ । सृजेरसुम् च । चात्सलोप उप्रत्ययश्च । रज्जुः ।

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ककारतकारयोर्विनिमयः । तर्कुः
एतवेष्टनम् ।

१७ । नावञ्चेः । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् । नियतमञ्चति न्यङ्कुर्मृगः ।

१८ । फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च । फले
गुंक्, फलगुः । पाटेः पटिः, पाटयतीति पट्टः । नम्यतेऽनेन नाकुर्वन्ती-
कम् । मन्यत इति मधु । जायत इति जतु ।

१९ । वलेर्गुक्च । 'वल संवरणे' वलगुः ।

२० । शः कित्सन्वच्च । इयतेरुः स्यात्स च कित्सन्वच्च ।
शिशुर्वालः ।

२१ । यो द्वे च । ययुरश्चोऽश्चमेधीयः । 'सन्वत्' इति प्रज्ञे
द्वेग्रहणमित्वनिवृत्त्यर्थम् ।

२२ । कुञ्जश्च । वभ्रुः । 'वभ्रुसुंन्यन्तरे विष्णौ वभ्रू नकुली-
ङ्गलौ' । चादन्यतोऽपि । चक्रुः कर्ता । जघ्नुर्हन्ता । पपुः पालकः ।

२३ । पृभिर्दिव्यधिगृधिष्टविभ्यः । कुः स्यात् । पुरुः ।
मिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या-' (सू० २४१२) इति सम्प्रसारणम्,
विरहिणं विष्यति विधुः ॥ 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीके
च राक्षसे' ।

गुधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

२४ । कृग्रोरुच्च । करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

२५ । अपटुः सुषु स्थः । 'सुषामादिषु च' (सू० १०२४) इति
षत्वम्, अपठु प्रतिकूलम् । द्रष्टु । सुष्ठु ।

२६ । रपेरिचोपधायाः । अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

२७ । अर्जिहशिकम्यमिपशिवाधामृजिपशितुग्धुर्दीर्घहका-
रश्च । अर्जयति गुणानृजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तु-
कन्दर्पः । अन्धुः क्रूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' इत्यमरः । 'तालाया
अपि दन्त्याश्च सम्बसूकरपांसवः' । बाधत इति बाहुः । 'बाहु-
क्षीपुंसयोर्भुजः' ।

२८ । प्रथिञ्जिभ्रस्ज्जांसंप्रसारणं सलोपश्च । त्रयाणां कुः सम्प्र-
सारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । पृथुः । मृदुः । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम्, भृज्ज-
ति तपसा भृगुः ।

२९ । लङ्घिचं ह्योर्नलोपश्च । लघुः । *७३१ बालमुललघ्वल-
मङ्गुलीनां वा लो रत्वमापद्यते* । रघुर्नृपभेदः । बहुः ।

३० । ऊर्णोतेर्नुलोपश्च । ऊरुः सक्थि ।

३१ । महति ह्रस्वश्च । उरु महत् ।

३२ । शिलपेः कश्च । शिलप्यतीति शिलकुर्भृत्यः उद्यतो ज्योतिश्च ।

३३ । आङ्परयोः खनिशृभ्यां ङिच्च । आ खनतीति आखुः ।
परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात् पशुः अपि ।

३४ । हरिमितयोर्द्रुवः । 'द्रु गतौ' अस्मात् हरिमितयोरुपपदयोः
कुः स च ङित् । हरिमिद्रूयते हरिद्रुवृक्षः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

३५ । शते च । शतथा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि,
द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुवृक्षः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

३६ । खरुः शङ्कुपीयुनीलंगुलिगु । पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपा-
त्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः, खरुः कामः क्रूरो मूर्खोऽश्वश्च । 'शङ्कुनां
कीलशलययोः' । पिवतेरीत्वं युगागमश्च, पीयुर्वायसः कालः सुवर्णश्च ।
निपूर्वात् 'लगि गतौ' अस्मात्कुत्वं नेदोर्ध्वश्च, नीलङ्कुः क्रमिविशेषः शृगा-
लश्च । 'नीलाङ्कुः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लग सङ्गे'
अस्य अत इत्वञ्च, लगतीति लिगु चित्तम् । लिगुर्मूर्खः ।

३७ । मृगश्वाद्यश्च । एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं या-
तीति मृगशुव्याधः । देवयुधार्मिकः । मिश्रयुलोकयात्राभिज्ञः । आकृति-
गणोऽयम् ।

३८ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्गयङ्गिम्य उरच् । मन्दुरावात्रि-
शाला । वाशुरा रात्रिः । मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः ।
खजूरादित्वाद् अङ्कुरः अपि ।

३९ । व्यथेः सम्प्रसारणं किञ्च । 'विथुरश्चोररक्षसोः' ।

४० । मुकुरददुर्गौ । मुकुरो दर्पणः । बाहुलकात् मुकुरः अपि ।
'दृ विदारणे' धातोर्द्विचनमभ्यासस्य रुक्टिलोपश्च । ददुर्गस्तोयदे भेदे
वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः । ददुर्गा चण्डिकायां स्याद् ग्रामजाते च
ददुर्गम् ॥ इति विश्वः ।

४१ । मदगुरादयश्च । उरजन्ता निपात्यन्ते । माघतेर्गुक् । मद-
गुरो मत्स्थभेदः । 'कवृ वर्णे', रुगागमः, 'कर्बुरं क्वेतरक्षसोः' वधातोः
खजूरादित्वादूरोऽपि । 'बन्धूरबन्धुरौ स्यातां नम्रसुन्दरयोस्त्रिषु' ।
इति रन्तिदेवः । 'कोक्तेर्वा कुक् च' (ग) । कुक्कुरः—कुकुरः ।

४२ । असेरुरन् । असुरः । प्रशाचण्, आसुरः ।

४३ । मसेश्च । पञ्चमे पादे 'मसेरुरन्' (उ० सू० ६८९) इति वक्ष्यते ।
मसूरा मसुरा ब्रीहिप्रभेदे पण्ययोषिति । मसूरा मसुरा वा ना
वेश्याब्रीहिप्रभेदयोः ॥ मसूरी पापरोगे स्यादुपधाने पुनःपुमान् ।
मसूरमसुरौ च द्वौ, इति विश्वः ।

४४ । शावशेरासौ । 'शु' इत्याश्चर्थे । श्वशुरः ।

'पतिपत्नयोः प्रसूः क्वश्चूः श्वशुरस्तु पिता तयोः ?' इत्यमरः ।

४५ । अविमहोद्विषच् । अविषः । महिषः ।

४६ । अमेर्दावश्च । 'आमिधं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्यान्नो
यवस्तुनि ?

४७ । रवेर्वृद्धिश्च । 'रङ्गशम्बररौहिषाः' इत्यमरः । 'रौहिषो

मृगभेदे स्याद्रौहिषञ्च तृणं मतम्' इति संसारावर्तः ।

४८ । तवेर्णिह्वा । 'तव' २१५० इति सौत्रो धातुः । 'तवि-
षताविषावब्धौ स्वर्गे च' । स्त्रियां तविषी-ताविषी नदी देवकन्या
भूमिश्च । 'तविषी बलम्' इति वेदभाष्यम् ।

४९ । नञि व्यथेः । 'अन्यथिषोऽब्धिः सूर्ययोः' । अन्यथिषी
धरान्योः ।

५० । किलेर्बुक्च । किल्विषम् ।

५१ । इषिमदिमुदिस्त्रिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहि-
मुहिमुचिरुचिरुधिवन्धिशुषिभ्यः किरच् । इषिरोऽग्निः । मदिरा
मुरा । 'मुदिरः कामुकाभयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः ।
'छिदिरोऽसिकुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । मन्दिरं गृहम् । स्त्रिया-
मपि, 'मन्दिरं मन्दिराऽपि स्यात्' इति विश्वः । 'चन्दिरौ चन्द्र-
हस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'मुहिरः काम्य-
सम्ययोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शो-
षणे' शुषिरं छिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

५२ । अशेर्णित् । आशिरो वह्निरक्षसोः ।

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः ।
अजेर्वाभावाभावः, अजिरमङ्गणम् । शशेरुपधाया इत्वम्, 'शिशिरं
स्यादतोभेदे तुषारे शीतलेऽन्यवत्' । 'अथ मोचने' उपधाया इत्वं
रेफलोपः, प्रत्ययरेफस्य लत्वम्, शिथिलम् । स्थास्फाय्योष्ठिलोपः,
स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बुक्चस्वत्वञ्च । स्थविरः ।
खदिरः । बाहुलकाच्छीङो बुक्चस्वत्वञ्च, शिविरम् ।

५४ । सलिकल्यनिमहिमडिभण्डिण्डिपिण्डितुण्डिकुकि-

भूम्य इलच् । सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । प्र-
 निलः । महिला । पृषोदरादित्वात् महेला अपि । 'भड' २१२१ इति
 सौत्रो धातुः, 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणश्च । श-
 ण्डिलो मुनिः । पिण्डिलो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो
 भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

५५ । कमेः पश्च । कपिलः ।

५६ । गुपादिभ्यः कित् । गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः ।
 गुहिलं वनम् ।

५७ । मिथिलादयश्च । मथ्यन्तेऽत्र ; रिपवो मिथिला नगरो ।
 पथिलः-पथिकः ।

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । पतेरः पक्षी गन्ध-
 च । कठैरः कृच्छ्रजीवी । कुठैरः पर्णाशः, बाहुलकान्नुम्न । गडैरो मेघः ।
 गुडैरो गुडकः । दंशैरो हिंस्रः ।

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । कुबेरः ।

६० । शदेस्त च । शतेरः शत्रुः ।

६१ । मूलेरादयः । परगन्ता निपात्यन्ते । मूलेरो जट । गुधैरो
 गोप्ता । गुहैरो लोहघातकः । मुहैरो मूर्खः ।

६२ । कवेरोत्तः पश्च । कपोतः पक्षी ।

६३ । भातेर्हवतुः । भातीति भवान् ।

६४ । कठिचकिभ्यामोरन् । कठोरः । चकोरः ।

६५ । किशोरादयश्च । किंपूर्वस्य श्रृणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः,
 किशोरोऽश्वशावः । सहोरः साधुः ।

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । 'कपि' इति निर्दे-

शङ्खलोपः, कपोलः। गडोलगण्डोली गुडकपर्यायौ। कटोलः कटुः। पटोलः।

६७ । मीनातेरुरन् । मयूरः ।

६८ । स्यन्देः सम्प्रसारणञ्च । सिन्दूरम् ।

६९ । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्जुशिभ्यस्तुन् । सिनो-
तीति सेतुः । 'तितुन्न-' (सू० ३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः ।
मस्तु दधिमण्डम् । सच्यत इति सक्तुः, अर्घर्चादिः । 'ज्वर त्वर-'
(सू० २६५४) इत्यूठ्, तत्र, 'किङ्ति' इत्यनुवर्तत इति मते तु बाहुलकात् ;
ओतुर्विडालः । धातुः । क्रोष्टा ।

७० । पः किञ्च । पिवतीति पितुः वह्नौ दिवाकरे ।

७१ । अतेश्च तुः । अतेश्च तुः स्यात्स च कित् । 'ऋतुः स्त्रीपुष्पका-
ल्योः' इत्यमरः ।

७२ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । पभ्यस्तुः स्यात् ।
'कन्तुः कन्दर्पचित्तयोः' । मन्तुरपराधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः
पुंस्कोकिले भृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'धातुर-
ध्वगकालयोः' । रक्षसि क्लीबम् । हेतुः कारणम् ।

७३ । चायः किः । 'केतुर्ग्रहपताकयोः' ।

७४ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । ऋण्तुः शरीरम् ।

७५ । वसेस्तुन् । वस्तु ।

७६ । अगारे णिञ्च । 'वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्' इत्यमरः ।

७७ । कृजः क्रतुः । क्रतुर्यज्ञः ।

७८ । एधिवह्योश्चतुः । एधतुः पुरुषः । वहतुरनड्वान् ।

७९ । जीवेरातुः । 'जीवातुरस्त्रियां भक्ते जीविते जीवनौषधे' ।

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । जीवेरित्येव । 'जैवातृकस्विन्दुमिप-
गायुष्मत्सुकृषीवले' ।

८१ । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । 'कर्षः पुंसि
करीषाग्नौ कर्षूर्नद्यां स्त्रियां मत्ता' ।

चमूः । तनूः । धनूः शस्त्रम् । 'सर्जं सर्जने' सर्जूर्वाणिक् । 'हर्जं
व्यथने' खर्जूः पामा ।

८२ । मृजेर्गुणश्च । मर्जूः । शुद्धिकृत् ।

८३ । बहो धश्च । 'वधूर्जायास्तुषास्त्रीषु' इत्यमरः ।

८४ । कषेदछश्च । कच्छूः पामा ।

८५ । गित्कसिपद्यतैः । कासूः शक्तिः । पादूश्चरणधारिणौ ।
आरूः पिङ्गलः ।

८६ । अणो ढश्च । आढूर्जलप्लवद्रव्यम् ।

८७ । नञि लम्वेर्नलोपश्च । 'तुम्ब्यलाबूरुभे समे' इत्यमरः ।

८८ । के श्र एरङ् चास्य । कश्चदे उपपदे शृणातेरूः स्यात्
परङादेशः । 'कशेरुस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुपत्यये कशेरु-
क्लीवे पुंसि च ।

८९ । ओ दुट् च । तरतेरूः स्यात्तस्य दुट् । 'तदूर्ः स्याद्दार्-
हस्तकः' ।

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । इश्च आश्च यौ तयोर्लोपः । दद्रूः
कुष्ठप्रमेदः ।

९१ । नृतिश्च्योः कूः । नृतूर्नर्तकः । शृधूरपानम् ।

९२ । ऋतेरम् च । ऋतिः सौत्रो धातुः, ततः कूरमागमश्च रन्-
दैवनदी सत्यवाक्च ।

९३ । अन्दूहम्भूजम्भूकफेलूककन्धूदिधिषूः । एते कूप्रत्यया-

न्ता निपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । 'दृभी ग्रन्थे' निपातनान्नुम्, दृम्भूः ।
 अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादित्येके, दृम्भूः । जनेर्बुक्, जम्बूः । 'जमु
 ग्रदने' इत्यस्येत्येके । बाहुलकाद्ग्रस्वोऽपि, जम्बुः । कफं लाति कफेलूः
 श्लेष्मातकः, निपातनादेत्वम् । कर्क दधाति कर्कन्धूर्वदरी, निपातना-
 न्नुम् । दिधि धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः । केचित्तु 'अन्दू-
 दृम्भूजम्बूकम्बू' इति पठन्ति । 'दृम्फ उत्कलेशे' दृम्भूः सर्पजातिः । कमे-
 र्बुक्, कम्बूः परद्रव्यापहारी ।

९४ । मृगोरुतिः । मरुत् । गरुत् पक्षः ।

९५ । ग्री सुट् च । गिरतेरुतिस्तस्य च सुट् । गर्मुत् सुवर्णं तृण-
 विशेषश्च ।

९६ । हृषेरुलच् । 'हर्षुलो मृगकामिनोः' । बाहुलकाच्चटतेः ।
 चटलं शोभनम् ।

९७ । हृस्वरुहियुपिम्य इतिः । 'हरिस्त्कुभि वणं च तृणवा-
 निविशेषयोः' ।

खरित् नदी । रोहित् मृगविशेषस्य स्त्री । 'युष' २१५२ इति
 सोमो धातुः । 'ऋक्ष्यस्य रोहित् पुरुषस्य योषित्' इति भाष्यम्

९८ । ताडेरुल्लुक् च । ताडयतीति तडित् ।

९९ । शमेढः । बाहुलकादित्संज्ञा ष्यादेशः इट् च न । 'श-
 ष्यात्पुंसि गोपतौ' । शण्डः स्त्रीवः ।

१०० । कमेरठः । कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे
 पुंसकम्' । इति मेदिनी । बाहुलकाज्जरठः ।

१०१ । रमेवृद्धिशिच । रामठं द्विजु ।

१०२ । शमेः खः । शङ्खः ।

१०३ । कणेष्ठः । कण्ठः ।

१०४ । कलस्तृपश्च । तृपतेः कलप्रत्ययः । चात्तृपतेः । तृपला
लता । 'तृपला तु फलन्निके' ।

१०५ । शपेर्बश्च । शवलः ।

१०६ । वृषादिभ्यश्चिच् । वृषलः । पललम् । बाहुलकादगुणः
सरलः । तरलः । (१) कमेर्बुक्, कम्बलः । 'मुस खण्डने' मुसलम् ।
(१) लङ्गेर्बुद्धिश्च, लाङ्गलम् । (१) कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य
मुट् । कुट्मलः । कुडेरपि, कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद् गुणः
कोमलम् ।

१०७ । मृजेष्टिलोपश्च । मलम् ।

१०८ । चुपेरच्चोपधायाः । चपलम् ।

१०९ । शकिशम्योर्निच् । शकलम् । शमलम् ।

११० । छो गुग्गुस्वश्च । छगलः । प्रज्ञादित्वाच्चागलः ।

१११ । यमन्ताड्डः । दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डः
छिन्नहस्तः । अण्डः । बाहुलकात्सत्वाभावः, षण्डः सङ्घातः । ताल-
व्यादिरित्यपरे, शण्डः । गण्डः । चण्डः । पण्डः क्लीवः । पण्डा
बुद्धिः । (फण्डः)

११२ । क्वादिभ्यः कित् । कवर्गादिभ्यो डः कित्स्यात् । कुण्डम् ।
काण्डम् । गुड् । गुडः । 'बुग्ग अमणे' घुण्डो अमरः ।

११३ । स्थाचतिमृजेरालज्वालमालीयचः । तिष्ठतेरालच् ।
स्थालम् । स्थाली । चतेर्वाल्, चात्वालः । मृजेरालीयच्, मार्जालीयो
विडालः ।

(१) बाहुलकाच्छब्दमिदम् ।

११४ । पत्तिचण्डिभ्यामालम् । पातालम् । चण्डालः । प्रशा-
दिवादिणि 'चाण्डालः' अपीत्येके ।

११५ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालम् ।
तमालः । विशालः । विडालः । मृणालम् । कुलालः । कपालम् ।
पलालम् । पञ्चालाः ।

११६ । पत्तेरङ्गपक्षिणि । पतङ्गः ।

११७ । तरस्यादिभ्यश्च । तरङ्गः । लवङ्गम् ।

११८ । विडादिभ्यः कित् । विडङ्गः । मृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुल-
कादुत्वं च ।

११९ । स्रवृजोर्वृद्धिश्च । सारङ्गः । वारङ्गः खड्गादिमुष्टिः ।

१२० । गङ्गाम्यद्योः । गङ्गा । अङ्गः पुरोडाशः ।

१२१ । छापूखडिभ्यः कित् । छागः । पूगः । खड्गः । बाहु-
लकात् 'विड २१५२ अनादरे', गन्तत्वाभावश्च । विड्गस्तरलः ।
'विड्गैरगद्यत ससम्भ्रममेवमेका' इति भावः ।

१२२ । मृजः किन्नुट् च । मृजो गन्कित्स्यात्तस्य नुट् च ।
'मृङ्गाः विड्गालिधूम्याटाः' ।

१२३ । शृणातेह्रस्वश्च । शृङ्गम् ।

१२४ । गण् शकुनौ । 'नुट् च' इत्यनुवर्तते । शङ्गः ।

१२५ । मुदिग्रोगङ्गौ । मुद्गः । गर्गः ।

१२६ । अण्डन्कृसृमृवृजः । करण्डः । सरण्डः पत्नी । भरण्डः
स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

१२७ । शृट्भसोऽदिः । शरत् । 'दरद् हृदयकूलयोः' । भसद्
वसनम् ।

१२८ । दृणातेः घुग्नस्त्वश्च । दृषत् ।

१२९ । त्यजितनियजिभ्यो ङित् । त्यद् । तद् । यद् ।
सर्वादयः ।

१३० । एतेस्तुट् च । एतद् ।

१३१ । सत्तेरटिः । 'सरट् स्याद्वातमेधयोः' वेदभाष्ये ।
'यामिः कृशानुं' इति मन्त्रे 'सरड्भ्यो मधुमक्षिकाम्यः इति
व्याख्यातम् ।

१३२ । लङ्घेर्नलोपश्च । लघट् वायुः ।

१३३ । पारयतेरजिः । पारक् सुवर्णम् ।

१३४ । प्रथः क्तिस्सम्प्रसारणञ्च । पृथक् । स्वरादिपाठ-
न्ययत्वम् ।

१३५ । भियः घुग्नस्त्वश्च । भिषक् ।

१३६ । युष्यसिभ्यां मदिक् । 'युष्' २१५३ सौत्रो धातुः ।
युष्मद् । अस्मद् । त्वम् । अहम् ।

१३७ । अर्तिस्तुषुहुस्युक्षिभ्यावापदियक्षिनीभ्यो मत् ।
एभ्यश्चतुर्दशभ्यो मन् । अर्मश्चक्षुरोगः । स्तोमः सङ्घातः ।
सोमः । होमः । समो गमनम् । धर्मः । क्षेमं कुशलम् । क्षोमम् । प्र-
शाद्यणि क्षौमञ्च । भामः आदित्यः । यामः । 'वामः शोभनदुष्टयोः'
पद्मम् । 'यत्न पूजायाम्', यक्ष्मो रोगराजः । नेमः ।

१३८ । जहातेः सन्वदालोपश्च । 'जिह्वाः कुटिलमन्दयोः' ।

१३९ । अवतेष्टिलोपश्च । मन्प्रत्ययस्यार्थं टिलोपो न प्रकृतेः ।
अन्यथा 'ङित्' इत्येव ब्रूयात् । 'ज्वरत्वर—' (सु० २६५५) इति
ऊठौ । तयोर्दीर्घे कृते गुणः । चादिपाठादन्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तः ।

तत्र, तेषामसत्त्वार्थत्वाद् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादन्ययत्वम् । अव-
तीति ओम् ।

१४० । असेरा च । ग्रामः ।

१४१ । अविसिविसिशुषिभ्यः कित् । ऊर्मं नगरम् । स्यूमो
रहिमः । सिमः सर्वः । 'शुष्ममग्निसमीरयोः' ।

१४२ । इषियुधीन्धिदसिन्ध्याधूसूभ्यो मक् । 'इष्मः कामव-
वसन्तयोः' । 'ईषि' इति पाठे दीर्घादिः । युष्मः शरो योद्धा च ।
रष्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् ।
बाहुलकादीर्मं व्रणः ।

१४३ । युजिरुचितिजां कुश्च । युग्मम् । रुक्मम् । तिग्मम् ।

१४४ । हन्तेर्हि च । हिमम् ।

१४५ । भियः पुग्वा । भीमः । भीष्मः ।

१४६ । घर्मः । घृघातोर्मंगुणश्च निपात्यते ।

१४७ । ग्रीष्मः । असतेर्निपातोऽयम् ।

१४८ । प्रथेः पिवन्सम्प्रसारणं च । पृथिवी । 'पवन' इत्येके,
पृथ्वी । 'पृथ्वी पृथिवी पृथ्वी' इति शब्दार्णवः ।

१४९ । अशूप्रुषिलट्किणखटिविशिभ्यः क्ण् । अश्वः । 'प्रुष
लेहनादौ' 'प्रुष्वः स्याद्वत्सूर्ययोः' । प्रुष्वा जलकणिका । लट्वा प-
विभेदः फलं च । कण्व पापम् । बाहुलकादित्वे 'किण्वम्' अपि । खट्-
वा । विश्वम् ।

१५० । हृणशीभ्यां वन् । एवो गन्ता । 'ये च एवा मरुतः' ।
असत्त्वे निपातोऽयम् । श्वेवं लाञ्छनं पुंसाम् । 'श्वेवं मित्राय वरुणाय' ।

१५१ । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्व अतन्त्रे । अक-

तर्प्येते निपात्यन्ते । सप्तमनेन विश्वमिति सर्वम् । निपूर्वाद् घृषेणुणाश्च
 वोऽपि, निघृष्यते अनेन निघृष्वः खुरः । रिष्वो हिंस्रः । लघ्वो नर्तकः ।
 'लिष्वः' इत्यन्ये, तत्रोपधाया इत्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमिति शिष्यः
 शम्भुः, शीङो ह्रस्वत्वम् । पद्मो रथो भूलोकश्च । प्रहूयते इति प्रह्वः, ह्वे
 आकारवकारलोपः, जहातेरालोपो वा । ईषेवंन्, ईष्वः आचार्यः । 'रष्वः'
 इत्यन्ये । 'अतन्त्रे' किम् ? सर्ता सारकः । बाहुलकाद् हसतेः, हस्तः ।

१५२ । शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वमीवाः । 'शेव' इत्यन्तोदात्तात्
 यान्त्यनेन यह्वः, ह्रस्वो हुगागमश्च । लिहन्त्यनया जिह्वा, लकारस्य च
 गुणाभावश्च । गिरन्त्यनया ग्रीवा, ईडागमश्च । आप्नोतीति आप्ते
 वायुः । मीवा उदरकृमिः । 'वायुः' इत्यन्ये ।

१५३ । कृगृशृदृभ्यो वः । कवंः कामः आखुश्च । गर्वंः । शवंः ।
 दर्वो राक्षसः ।

१५४ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । योतीति युवा
 वृषा इन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । युवा सूर्यः ।
 प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन् प्रतिदिवा दिवसः ।

१५५ । सप्यशूभ्यां तुट् च । सप्त । अष्ट ।

१५६ । नजि जहातेः । अहः ।

१५७ । श्वन्नुच्चन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नयमन्नि-
 श्वन्सन्परिजमन्मातरिश्वन्मघवन्निति । एते त्रयोदश कनिप्रत्यया-
 न्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उच्चा । पूषा । 'प्लीह गतौ' श्कारस्य
 दीर्घत्वम्, प्लेदतीति प्लीहा कुक्षिव्याधिः । 'क्लिद् आर्द्राभावे' क्लिपति
 क्लेदा चन्द्रः । स्निह्यतेगुणः, स्निह्यतीति स्नेहा सुहृन्चन्द्रश्च । मुज्जन्त्य-
 स्मिन्नाहते मूर्धा, मुद्देरुपधाया दीर्घो धोऽन्तादेशो रमागमश्च । मज्जन्त्य-

स्थिषु मज्जा अस्थिसारः । अर्यपूर्वो माङ्, अर्यमा । विश्वं प्साति विश्व-
प्सा अग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च, जनेरुपधालोपो मश्वा-
न्तादेशः । मातर्यन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा, धातोरिकारलोपः । 'मह
पूजायाम्', हस्य वो वुगागमश्च, मघवा इन्द्रः ।

इत्युणादिषु प्रथमःपादः ।

अथ उणादिषु द्वितीयः पादः ।

१५८ । कृद्भ्यामेणुः । करेणुः । हरेणुः गन्धद्रव्यम् ।

१५९ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । हयो विषण्णः ।

कुष्ठः । नीयो नेता । रथः । काष्ठम् ।

१६० । अवे भृजः । अवभृथः ।

१६१ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् । ओष्ठः । कोष्ठम् । गाथा ।

अर्थः । बाहुलकात् शोथः ।

१६२ । सत्तेर्णित् । सार्थः समूहः ।

१६३ । जृवृळभ्यामूथन् । जरूथं मांसम् । 'वरूथो रथगुप्तौ ना' ।

१६४ । पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् । पीथो रविघृतं
पीथम् ॥ 'तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु । अव-
तारर्षिजुष्टाम्भःस्त्रीरजःसु च विश्रुतम्' ॥ इति विश्वः । तुल्यो-
ऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । बाहुलकादृचेरपि, 'रिक्थ-
मृक्थं धनं वसु' इत्यमरः । सिक्थम् ।

१६५ । अर्तेर्निरि । निरूथं साम ।

१६६ । निशीथगोपीथावगाथाः । निशीथोऽर्धरात्रो रात्रिमात्रं
च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ।

१६७ । गश्चोदि । उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ।

१६८ । खमीणः । समिथो वह्निः संग्रामश्च ।

१६९ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः । तिजेर्जलोपः, तिथोजलः
कामश्च । पृष्ठम् । गूथं विष्टा । यूथं समूहः । 'प्रोथमस्त्री तुक्तासे
प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

१७० । स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिहपिवन्सु-
न्दिश्वतिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदि-
दसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् । द्वात्रिंशद्गो-
रकस्यात् । वलि यलोपः, स्फारम् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम्—तक्रम्,
वक्रम् । शक्रः । क्षिप्रम् । क्षुद्रः । सप्रश्चन्द्रः । तृप्रः पुरोडाशः । दृशो
बलवान् । वन्द्रः पूजकः । उन्दी, उन्द्रो जलचरः । श्विभ्रं कुष्ठम् । वृशो
रिपौ घ्वनौ ध्वान्ते शौले चक्रे च दानवे । अजेवी, वीरः । नीरम् ।
पद्रो ग्रामः । मद्रो हर्षो देशभेदश्च । 'मुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'क्षिद्रो
रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रम् । भिद्रं वज्रम् । मन्द्रः । चन्द्रः । पचाच्च
'चन्दः' अपि । हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्द्रो हिमद्युतिः ।
दहोऽग्निः दह्नः स्ववैद्यः । 'दभ्रः समुद्रः स्वरूपं च' । वसेः सम्प्रसारणे-
३१६८ । न रपरसृपिसृजिस्सृशिस्सृहिसवनादीनाम् ८।३।११०
रेफपरस्य सकारस्य सृप्यादीनां च मूर्धन्यो न स्यात् । 'पूर्त-
दात्' (सू० ३६४१) इति प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूयोऽभिप्राया ।
तेन 'शासिवसि-' (सू० २४१०) इति प्राप्तमपि न । उत्तो रश्मिः । उत्ता
गौः । वाग्रो दिवसः । वाग्रं मन्दिरम् । शीरोऽजगरः । हत्तो मूढः ।
सिग्रः साधुः । शुभ्रम् । बाहुलकात् मुसे रक्, मुस्रम् उदभ्रम् ।

१७१ । चकिरभ्योरुद्योपधायाः । चुक्रम् अम्लद्रव्यम् । रुद्रोऽरुद्रः ।

- १७२ । चौ कसेः । विकुस्रः चन्द्रः ।
 १७३ । अमितम्योर्दीर्घश्च । आत्रम् । तात्रम् ।
 १७४ । निन्देर्नलोपश्च । निद्रा ।
 १७५ । अर्देर्दीर्घश्च । आर्द्रम् ।
 १७६ । शुचेर्दश्च । शूद्रः ।
 १७७ । दुरीणो लोपश्च । दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरम् ।
 १७८ । कृतेश्छः क्रू च । कृच्छ्रम् । क्रूरः ।
 १७९ । रोदेर्णिलुक् च । रोदयतीति रुद्रः ।
 १८० । बहुलमन्यत्रापि संज्ञाङ्गन्दसोः । णिलुगित्येव ।
 'वान्ति पर्णशुषो वातास्ततः पर्णमुचोऽपरे' ।
 १८१ । जोरी च । जीरोऽणुः । 'ज्यश्च' इत्येके ।
 १८२ । सुसूधागृधिभ्यः क्रूर । सुरः । सरः । धीरः । गृध्रः ।
 १८३ । शुसिचिमीनां दीर्घश्च । 'शुः' २१५४ सौत्रः, शूरः ।
 सौरम् । चीरम् । मीरः समुद्रः ।
 १८४ । वाविन्धेः । वीध्रं विमलम् ।
 १८५ । वृधिवपिभ्यां रन् । वध्रं चर्म । वप्रः प्राकारः ।
 १८६ । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुत्रचुत्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशु-
 क्रगौरवज्रेरामालाः । रन्नन्ता एकोनविंशतिः । निपातनाद् गुणभावः,
 ऋज्रो नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः, अग्रम् । व्रजोऽस्त्री हीरके
 पवौ । डुवप्, उपधाया इत्वम्, विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः—कुत्र-
 मरण्यम्, चुत्रं मुखम् । 'क्षुर विलेखने' रेफलोपः, अगुणः, क्षुरः ।
 'खुर छेदने' रलोपो गुणभावश्च, खुरः । भन्देर्नलोपः, भद्रम् । 'उच
 समवाये' चस्य गः, उग्रः । जि भी, भेरी । पत्ने लः, भेलो जलतरणद्र-

व्यम् । शुचेश्चस्यकः, शुक्रः । पक्षे लः, शुक्लः । गुह्, वृद्धिः, 'गौरो-
ऽरुणे सिते पीते' । 'वन सम्भक्तौ' वन्नौ विभागी । इणो गुणभावः,
'हरा मद्ये च वारिणि' । 'मा माने' माला ।

१८७ । समि कस उकन् । 'कस गतौ' सम्यक् कसन्ति पलाय-
न्ते जनाः अस्मादिति सङ्कसुकः । दुर्जनः अस्थिरश्च ।

१८८ । पचिनशोर्णुकन् कञुमौ च । पचेः कः, पाकुकः स-
कारः । नशेर्नुम्, नंशुकः ।

१८९ । भियः क्रुकन् । भीरुकः ।

१९० । क्वुन्शलिपसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । रजकः । इक्षुकः ।
'चरकः । 'चष भक्षणे' चषकः । शुनकः । भषकः ।

१९१ । रमे रश्च लो वा । रमको विलासी-लमकः ।

१९२ । जहातेर्द्ध्वं च । जहकस्त्यागी कालश्च ।

१९३ । धमो धम च । धमकः कर्मकारः ।

१९४ । हनो वध च । वधकः ।

१९५ । बहुलमन्यत्रापि । 'कुह विस्मापने' कुहकः । कृतकः ।

१९६ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीनाम् । कार्षकः-कृषकः ।

१९७ । उदकं च । प्रपञ्चार्थम् ।

१९८ । वृश्चिकृषोः किकन् । वृश्चिकः । कृषिकः ।

१९९ । प्राडि पणिकषः । प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकणिक
परदारोपजीवी ।

२०० । मुषेर्दीर्घश्च । मूषिकः आखुः ।

२०१ । स्यमेः सम्प्रसारणं च । चाद् दीर्घः । सीमिकः वृक्षभक्षकः ।

२०२ । क्रिय इकन् । क्रयिकः क्रेता ।

२०३ । आङि पणिपनिपतिस्त्रनिभ्यः । आपणिकः । आपनिकः ।
स्त्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो दैवायत्तश्च । आखनिको
मूषिको वराहश्च ।

२०४ । इयास्याहुजविभ्य इनच् । श्येनः । स्येनः । हरिणः
अविनोऽध्वर्युः ।

२०५ । वृजेः किञ्च । वृजिनम् ।

२०६ । अजेरज च । वीभाववाधनार्थम् । अजिनम् ।

२०७ । बहुलमन्यत्रापि । कठिनम् । नलिनम् । मलिनम् ।
कुण्डिनम् । धतेः 'यत्परुषि दिनम्' । दिवसोऽपि दिनम् ।

२०८ । द्रवक्षिभ्यामिनन् । द्रविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

२०९ । अर्तेः किदिच्च । इरिणं शून्यम् ।

२१० । वेपितुह्योर्हस्वश्च ? विपिनम् । तुहिनम् ।

२११ । तलिपुलिभ्यां च । 'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि
तलिनं त्रिषु' । पुलिनम् ।

२१२ । गर्वेरत उच्च । गौरादित्वान्ङीष् । गुर्विणी गर्भिणी ।

२१३ । रुहेश्च । रोहिणः ।

२१४ । महेरिनण्च । चादिनन् । माहिनम्—महिनम् राज्यम् ।

२१५ । क्तिञ्चिप्रच्छिश्चिद्गुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ।
गक् । प्राट् । श्रीः । स्रवत्यतो घृतादिकमिति स्रूः, यज्ञोपकरणम् ।
दूः हिरण्यम् । कटप्रूः कामरूपी कीटश्च ? 'जूराकाशे सरस्वत्यां
पिशाच्यां जवने स्त्रियाम्' ।

२१६ । आप्नोतेर्हस्वश्च । आपः । अपः । अद्भिः । अद्भयः ।

२१७ । परौ व्रजेः घः पदान्ते । व्रजेः क्तिञ्दीर्घौ स्तः, पदान्ते
वृ पश्च । परित्राट् । परित्राजौ ।

२१८ । हुवः ह्रुवच्च । जुहः ।

२१९ । झुवः कः । झुवः ।

२२० । चिकच । इकार उच्चारणार्थः । क इत् । कुत्वम्, सुक् ।
'झुवं च झुचश्च सम्मृद्धिः' ।

२२१ । तनोतेरनश्च वः । तनोतेरिचकप्रत्ययः, अनो वश्चक्षे-
शश्च । त्वक् ।

२२२ । ग्लानुदिभ्यो ङौः । ग्लौः । नौः ।

२२३ । चिवरब्धयम् । 'ङौः' इत्येव । ग्लौ करोति । 'कुन्नेञन्तः'
(सू. ४५०) इति सिद्धे नियमार्थमिदम्-उणादिप्रत्ययान्तश्च्यन्त एवेति ।

२२४ । रातेडैः । राः । रायौ । रायः ।

२२५ । 'गमेडौः' । 'गौर्नादित्ये बलीवदे किरणक्रतुभेदयोः ।
स्त्री तु स्यादिति भारत्यां भूमौ च सुरभावपि ॥ नृस्त्रियोः स्वा-
वज्राम्बुरश्मिद्वबाणलोमसु' । बाहुलकादयुतेरपि ङौः, 'द्यौः ङौः
स्वर्गान्तरिक्षयोः' ।

२२६ । अमेश्च ह्रूः । अ्रूः । चाद्भमेः, अग्नेगूः ।

२२७ । दमेडौसिः । दोः । दोषौ ।

२२८ । पणेरिजादेश्च वः । वणिक् । स्वार्थेऽण्, 'नैगमो वापि
जो वणिक्' 'इत्यमरः ।

२२९ । वशेः कित् । 'उशिगन्तौ घृतेऽपि च' ।

२३० । भृज ऊच्च । भूरिक् भूमिः ।

२३१ । जसिसहोरुनि । जसुरिर्वज्रम् । सङ्गरिरादित्यः पृथिवी च ।

२३२ । सुयुख्वृजो युच् । सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रक्

कोकिलः । वरयः ।

२३३ । अशे रश च । अश्नोतेर्युच्स्यात् रशदेशश्च । रशन
काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवान् ।

२३४ । उन्देर्नलोपश्च । ओदनः ।

२३५ । गमेर्गञ्च । गमेर्युच्स्याद्गञ्चादेशः । गगनम् ।

२३६ । बहुलमन्यत्रापि । युच्स्यात् । स्यन्दनः । रोचना ।

२३७ । रञ्जेः क्युन् । रजनम् ।

२३८ । भूसूधूअस्जिभ्यश्छन्दसि । भुवनम् । सुवनः आदित्यः ।
धुवनो वह्निः । निधुवनं सुरतम् । भृञ्जनमम्बरीषम् ।

२३९ । कृपृवृजिमन्दिनिधानः क्युः । किरणः । पुरणः समुद्रः ।
वृजनमन्तरिक्षम् । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

२४० । धृषेर्धिष् च संज्ञायाम् । धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

२४१ । वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च । अतिप्रत्ययान्ता
निपात्यन्ते । 'पृषु सेवने' गुणाभावः, पृषन्ति । बृहत् । महान् । गमेर्ज-
गादेशः, जगत् ।

२४२ । संश्चतृपद्वेहत् । एते निपात्यन्ते । पृथकरणं शतृवद्भाव-
निवृत्त्यर्थम् । सञ्चिनोतेः सुट्, इकारलोपः, संश्चत् कुहकः । तृपत् छत्र-
म् । विपूर्वात् हन्तेष्टिलोपः इत् ए च, 'वेहद्भर्मीपधातिनी' । इत्यमरः

२४३ । छन्दस्यसानच्छुजृभ्याम् । शवसानः पन्थाः । जरसानः
पुरुषः ।

२४४ । ऋजिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित् । ऋजसानो मेघः ।
वृषसानः पुरुषः । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो यज्ञो मयूरश्च ।

२४५ । अर्तेगुणः शुट् च । अर्शसानोऽग्निः ।

२४६ । सम्यानचस्तुवः । संस्तवानो वाग्मी ।

२४७ । युधिबुधिदशिभ्यः किञ्च । युधानः । युधानः । 'इशा-
नो लोकपालकः' ।

२४८ । हुर्ध्वः सनो लुक् छलोपश्च । जुहुराणश्चन्द्रमाः ।

२४९ । शिवतेर्दश्च । 'शिशिवदानः पुण्यकर्मा' ।

२५० । तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ । शंसि-
क्षदादिभ्यश्च क्रमात्तृन्तृचौ स्तः, तौ चानिटौ । शंस्ता स्तोता । शंस्तरो-
शंस्तरः । 'अदिः' २१५५ सौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । भ्र-
दासेत्, 'वृक्ष्ये चक्षदानम्' इति मन्त्रात् 'उक्षाणं वा वेहतं वा
क्षदन्ते' इति ब्राह्मणाच्च । 'क्षत्ता द्यात्सारथौ द्वाःस्ये वैश्याया-
मपि शूद्रजे' ।

२५१ । बहुलमन्यत्रापि । मन्, मन्ता । हन्, हन्ता । इत्यादि ।

२५२ । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ ।
न पतन्त्यनेन पितरो नरके इति नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः पुण-
यश्च, नेष्टा त्विषेरितोऽत्वम्, त्वष्टा । होता पोता, ऋत्विग्भेदः ।
भ्राजतेर्जलोपः भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायाम् नलोपः,
माता । पातेराकारस्येत्वम्, पिता । दुहेस्तृच्, इट् गुणाभावश्च
दुहिता ।

२५३ । सुष्यसेर्ऋन् । स्वसा ।

२५४ । यतेर्धृद्धिश्च । याता ।

'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम्' । इत्यमरः ।

२५५ । नञि च नन्देः । न नन्दति ननान्दा । 'इह वृद्धिर्नानु-
वर्तते' इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' ।
इति शब्दार्णवः ।

२५६ । दिवेर्ऋः । देवा देवरः । 'स्वामिनो देवदेवरी' इत्यमरः ।

२५७ । नयतेर्ङिच्च । ना । नरी । नरः ।

२५८ । सव्ये स्थश्छन्दसि । 'अम्बाम्ब-' (सू० २९१८)

इत्यत्र *७२ स्थास्थिन्स्थृणामुपसंख्यानम्* । सव्येष्ठा सारथिः ।

सव्येष्ठरौ । सव्येष्ठरः ।

२५९ । अर्तिसृष्टधम्यम्यश्यवितृभ्योऽनिः । अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः
स्यात् । अरणिः अग्नेर्योनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनिः
गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकात् रजनिः ।

२६० । आङि शुपेः सनश्छन्दसि । आशुशुक्लिः अग्निर्वातश्च ।

२६१ । कृषेरादेश्च चः । चर्षणिर्जनः ।

२६२ । अदेर्मुट् च । अदमनिः अग्निः ।

२६३ । वृतेश्च । वर्तनिः । गोवर्धनस्तु 'चकारान्मुट्, वर्त्मनिः'
इत्याह ।

२६४ । क्षिपेः किच्च । क्षिपणिरायुधम् ।

२६५ । अर्चिशुचिहुसृपिष्ठादिछर्दिभ्य इति । अर्चिर्ज्वाला ।
इदन्तोऽप्ययम्, 'अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । हविः सर्पिः ।
'इस्मन्-' (सू० २९८५) इति ह्रस्वः छदिः पटलम् । छर्दिर्ब्रह्मनव्याधिः ।
इदन्तोऽपि, 'छर्षतीसारशूलवान्' ।

२६६ । बृहेर्नलोपश्च । बर्हिर्ना कुशशुष्मणोः ।

२६७ । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । ज्योतिः ।

२६८ । वसौ रुचेः संज्ञायाम् । वसुरोचिर्यज्ञः ।

२६९ । भुवः कित् । भुविः समुद्रः ।

२७० । सहो धश्च । सधिरनह्वान् ।

२७१ । पिबतेस्थुक् । 'पाथिश्चक्षुःसमुद्रयोः' ।

२७२ । जनेक्षसिः । अनुर्जननम् ।

२७३ । मनेर्धश्छन्दसि । मधुः ।

२७४ । अतिष्ठवपियजितनिधनितपिभ्यो नित् । अरुः । पृ-
ग्रन्थिः । वपुः । यजुः । तनुः, तनुषी, तनूषि । धनुरस्त्रियाम् ।

‘धनुर्वशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति’ ।

सान्तस्योदन्नस्य वा रूपम् । ‘तपुः सूर्याग्निशब्दपु’ ।

२७५ । एतेर्णिच्च । आयुः, आयुषी ।

२७६ । चक्षेः शिच्च । चक्षुः ।

२७७ । मुहेः किच्च । मुहुरव्ययम् ।

२७८ । बहुलमन्यत्रापि । आचक्षुः । परिचक्षुः ।

२७९ । कृगृशृष्टतिभ्यः ष्वरच् । ‘कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः’ । गर्-
रोऽहङ्कारी । शर्वरी रात्रिः । ‘वर्वरः प्राकृतो जनः’ । चत्वरम् ।

२८० । नौ सदेः । ‘निषद्वरस्तु जम्बालः’ । निषद्वरी रात्रिः ।

इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

अथ उणादिषु तृतीयः पादः ।

२८१ । छित्त्वरछत्त्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्व-
कट्त्वरसंयद्वराः । एकादश ष्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ‘क्षिदि’
‘छद्’ अनयोस्तकारोऽन्तादेशः, छिदेर्गुणाभावश्च—छित्वरो धूर्तः, ‘ध-
त्वरौ गृहकुञ्जयोः’ । धीवरः कैवर्तः ॥ पीवरः स्थूलः । मीवरो हिंसकः ।
चिनोतेर्दीर्घश्च, चीवरं भिक्षुकप्रावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः
परिग्राह । गाहतेर्ह्रस्वत्वम्, गह्वरम् । कटे वर्षादी, कट्वरं व्यञ्जनम् ।
यमेर्दकारः, संयद्वरो नृपः । ‘पदेः सम्पद्वरः’ इत्येके ।

२८२ । हृणिसञ्जिदीहुष्यविभ्यो नक् । 'इनः सूर्ये नृपे पत्यौ' ।

सिनः काणः । जिनः अहन् । दीनः । उध्णः । ऊनः ।

२८३ । फेनमीनौ । एतौ निपात्येते । स्फायतेः फेनः । मीनः ।

२८४ । कृषेर्वर्ण । कृष्णः ।

२८५ । बन्धेर्धधिवुधी च । बध्नः—बुध्नः ।

२८६ । धापृवस्यज्यतिभ्यो नः 'धाना भृष्टयवे स्त्रियः' । पर्ण
पत्रम्, पर्णः किंशुकः । 'वस्नो मूल्ये वेतने च' । अजेर्वा वेनः ।

अनः आदित्यः । बाहुलकाच्छृणोते, श्रोणः पङ्गुः ।

२८७ । लक्षेरट् च । लक्षेश्चुः । दिष्यन्तात्तः स्यात्तस्याडागमश्च ।
चान्मुहित्येके । 'लक्षणं लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्ष्णो लक्ष्म-
णश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा' ।

२८८ । वनेरिचवोपधायाः । वेन्ता नदी ।

२८९ । सिबेष्टेयू च । दोर्घोच्चारणसामर्थ्यात्त गुणः । स्यून्
आदित्यः । बाहुलकात्कवलो नः, ऊठ्, अन्तरङ्गत्वाच्च गुणः, स्योनः ।

२९० । कृवृजसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । कर्णः । वर्णः ।
'जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमो-
दनः । स्वप्नो निद्रा ।

२९१ । धेट इच्च । 'धेनः सिन्धुर्नदी धेना' ।

२९२ । नृषिशुषिरसिभ्यः कित् । नृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च ।
रत्नं द्रव्यम् ।

२९३ । सुजो दीर्घश्च । सूना वधस्थानम् ।

२९४ । रमेस्त च । रमयतीति रत्नम् ।

२९५ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । रास्ना गन्धद्रव्यम् ।

सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

२९६ । गादाभ्यामिष्णुच् । गेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ।

२९७ । कृत्यशूभ्यां कृत्स्नः । कृत्स्नम् । अक्षयमखण्डम् ।

२९८ । तिजेर्दीर्घश्च । तीक्ष्णम् ।

२९९ । झिलपेरच्चोपधायाः । झलक्षणम् ।

३०० । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । यज्युरध्वः ।
'मन्युर्दन्ये क्रतौ कुधि' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः शरीरो

३०१ । भुजिम्बुभ्यां युक्त्युक्तौ । भुज्युर्भाजनम् । मृत्युः ।

३०२ । सत्तेर्युः । सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम्, सयूः ।

३०३ । पानीविषिभ्यः पः । पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति
पापम् । तथोगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद् गुणभावे नीपो
वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयम् ।

३०४ । च्युवः किञ्च । च्युपो वक्त्रम् ।

३०५ । स्तुवो दीर्घश्च । स्तूपः समुद्भायः ।

३०६ । सुशूभ्यां निच्च । चात्कित् । सूपः बाहुलकादुत्तर
शूर्पम् ।

३०७ । कुयुभ्यां च । कुवन्ति मण्डूका अस्मिन्कूपः । कुर्वन्ति
बन्धन्त्यस्मिन्पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ।

३०८ । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यंतल्पाः । सप्तैते पञ्चत्वारिंशत्
न्ता निपात्यन्ते । खन्तेर्नेकारस्य षत्वम्, 'खष्पो क्रोधवलात्करो' इति
शीलतेर्ह्रस्वः, शिल्पं कौशलम् । 'शसु हिंसायाम्' निपातनात्पञ्च
शष्पं बालवृत्त्यं प्रविभाज्यश्च । बाधतेः षः, 'बाष्पो नेत्रजलोष्मणो' इति
बाष्पश्च । रौतेर्दीर्घः, 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पृ, 'पर्यं गृहं वात' इति

‘हृषीठञ्’ । ‘तल प्रतिष्ठा करणे’ चुरादिणिचो लुक्, ‘तल्प शय्या-
क्षारेषु’ ।

३०९ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् । ‘अयामन्त-’
(स. २३११) इति णेरयादेशः—स्तनयित्नुः, हर्षयित्नुः पोषयित्नुः,
पदयित्नुः वावदूकः, मदयित्नुः मदिरा ।

३१० । कृहनिभ्यां क्त्नुः । कृत्नुः शिल्पी । हत्नुर्न्याधिः शस्त्रञ् ।

३११ । गमेः सन्वच्च । जिगतनुः ।

३१२ । दाभाभ्यां नुः । दानुर्दाता भानुः ।

३१३ । वचेर्गश्च । वग्नुः ।

३१४ । धेट इच्च । धयति तामिति धेनुः ।

३१५ । सुवः कित् । ‘सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ’ ।

३१६ । जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च । जह्नुः ।

३१७ । स्थो णुः । ‘स्थाणुः क्रीले स्थिरे हरे’ ।

३१८ । अजिवृरीरिभ्यो निच्च । अजेर्वी वेणुः । वर्णुनन्ददेश-
मेयोः । ‘रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः’ ।

३१९ । विषेः किच्च । विष्णुः ।

३२० । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । बाहुलकात्र कस्येत्सञ्ज्ञा ।
‘कर्को धवलघोटकः’ । दाको दाता । धाकोऽनडवानाधारश्च । राका
शेषमासी । अकंः । कस्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि ।

३२१ । स्रुभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ‘स्रुक उत्पलवातयोः’ । ‘वृ-
क्षः श्वापदकाकयोः’ । भूकं छिद्रम् । शुष्कः । मुष्कोऽण्डम् ।

३२२ । शुक्चलकोल्काः । शुमेरन्त्यलोपः, शुक् । ‘चलकं च-
कलमस्त्रियाम्’ । ‘उप दाहे’ यस्य लः, चल्का ।

३२३ । इण्भीकापाशलयतिमर्चिभ्यः कन् । 'एके मुख्यान्-
केवलाः' । 'भेको मण्डूकमेषयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः ।
पाकः शिशुः । शल्कं शकलम् । अत्कः पथिकः शरीरावयवश्च । पक्कः
शरीरवायुः ।

३२४ । नौ हः । जहातेः कन्स्यान्नौ । निहाका गोधिका ।

३२५ । नौ सदेर्डिच्च । 'निष्क्रोऽस्त्री हेस्त्रि तत्पले' ।

३२६ । स्यमेरीट् च । स्यमीको वल्मीकः वृक्षभेदश्च । एट् हस
इति केचित्, स्यमिकः ।

३२७ । अजियुधिनीभ्यो दीर्घश्च । 'वीकः स्याद्दातपत्तिषोः' ।
यूका । धूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

३२८ । ह्रियो रश्च लो वा । 'ह्रीका ह्रीका त्रपा मता' ।

३२९ । शक्नेरुनोन्तोन्त्युनयः । 'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' ए
चत्वारः स्युः । शकुनः-शकुन्तः-शकुन्तिः-शकुनिः ।

३३० । भुवो झिच् । भवन्तिः । वर्तमानकालः । बाहुलकादवेष्ट,
अवन्तिः । वदेः । वदन्तिः । 'किंवदन्तीजनश्रुतिः' ।

३३१ । कन्युक्षिपेश्च । चाद् भुवः । 'क्षिपण्युर्वसन्तः' इत्युज्ज-
लदत्तः । 'भुवन्त्युः स्वामिसूर्ययोः' ।

३३२ । अनुङ् नवेश्च । चारित्रपेः । नदनुर्मेघः । क्षिपण्युर्वातः ।

३३३ । कृवृदारिभ्य उनन् । 'करुणो वृक्षभेदः स्यात्करुणा च
कृपा मता' । वरुणः । दारुणम् ।

३३४ । त्रो रश्च लो वा । 'तरुणस्तलुनो युवा' ।

३३५ । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् । क्षुधुनो म्लेच्छजातिः ।
पिशुनः । मिथुनम् ।

३३६ फलेर्गुक्च । फलगुनः पार्थः । प्रज्ञाद्यन्, फालगुनः ।

३३७ । अशोर्लक्षश्च । लशुनम् ।

३३८ । अजोर्णिलुक्च । अर्जुनः ।

३३९ । तृणाख्यायां चित् । चित्त्वादन्तोदात्तः । अर्जुनं तृणम् ।

३४० । अर्तेश्च । अरुणः ।

३४१ । अजियमिशीङ्भ्यश्च । 'वयुनं देवमन्दिरम्' । यमुना ।
शयुनः अजगरः ।

३४२ । वृत्तुवदिह्निकमिकपिभ्यः सः । वसम् । तसम् । 'तसः
प्लवसमुद्रयोः' । वत्सः । वत्सं वत्तः । हंसः । 'कंसोऽहो पानभाज-
नम्' । कक्षं नक्षत्रम् ।

३४३ । प्लुपेरच्चोपधायाः । प्लक्षः ।

३४४ । मनेर्दीर्घश्च । मांसम् ।

३४५ । अशोर्देवने । अक्षः ।

३४६ । स्नुत्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् । स्नुषा । वृक्षः । कृतसम्
उदकम् । ऋक्षं नक्षत्रम् ।

३४७ । ऋषेर्जातौ । ऋक्षोऽद्भिभेदे मल्लूके शोणके कृतवेधने ।
ऋक्षमुक्तञ्च नक्षत्रे' इति विश्वः ।

३४८ । उन्दिगुधिकृषिभ्यश्च । उत्सः प्रसवणम् । गुत्सः स्तवकः ।
कुक्षो जठरम् ।

३४९ । गृधिपण्योर्दकौ च । गृत्सः कामदेवः । पक्षः ।

३५० । अशोः सरः । अक्षरम् ।

३५१ । वसेश्च । वत्सरः ।

३५२ । सपूर्वाच्चित् । संवत्सरः ।

३५३ । कृधूमदिभ्यः कित् । बाहुलकाच्च षत्वम्, 'कृताः स्यात्तिदौलनम्' धूसरः । मत्सरः । 'मत्सरा मक्षिका ज्ञेया भस्म-
राली च सा मता' ।

३५४ । पते रश्च लः । पत्सलः पन्थाः ।

३५५ । तन्यृषिभ्यां कसरन् । तसरः सूत्रवेष्टने । ऋक्षरः ऋषिक्

३५६ । पीयूष्कणिभ्यां कालन्हस्त्वः सम्प्रसारणञ्च । पीयुः सौत्रः ।
पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

३५७ । कटिकृषिभ्यां काकुः । कटाकुः पक्षी । कुपाकुरभिः सूर्यश्च ।

३५८ । सतेंदुक्च । 'सदाकुर्वातसरितोः' ।

३५९ । वृतेवृद्धिश्च । वार्ताकुः । बाहुलकादुकारस्य अत्वम्,
वार्ताकम् ।

३६० । पदेर्नित्सम्प्रसारणमहोषश्च । 'पृदाकुर्वृश्चिके व्याधे
चित्रके च सरीसृपे' ।

३६१ । स्युवचिभ्योऽन्युजागूजकनुचः । अन्युच्, आगूच्,
अननुच् एते क्रमात्स्युः । 'सरण्युर्मधवातयोः' । यवागूः । 'वचकु-
विप्रवारिमनोः' ।

३६२ । आनकः शिङ्भियः । शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

३६३ । आणको लूधुशिधिधाञ्भ्यः । लवाणकं दात्रम् । धवा-
णको वातः । शिङ्धाणकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वापक्षे कञोपः, शिङ्-
घ्राणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

३६४ । उत्सुकदर्विहोमिनः । 'उष दाहे' यस्य लः, मुकप्रत्य-
यश्च, उत्सुकं ज्वलदङ्गारम् । दृणातेविः, दर्विः । जुहोतेमिनिः, होमी ।

३६५ । हियः कुप्रश्च लो वा । होकुः-लीकुः लज्जावान् ।

३६६ । हसिमृग्निष्वामिदमिल्लपूधुर्विभ्यस्तन् । दशम्यस्त-

न्यात् । 'तितुत्र-' (सू० ३१६३) इति नेट् । हस्तः । मर्तः । गर्तः ।
 एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्यादश्रुचिह्नयोः' ।
 'पोतो बालवह्नित्रयोः' । धूर्तः । बाहुलकात्तुसेदीर्घश्च, तूस्तं पापं
 धूलिर्जटा च ।

३६७ । नञ्याप हृट् च । नापितः ।

३६८ । तनिमृह्भ्यां किञ्च । ततम् । मृतम् ।

३६९ । अञ्जिगृहिभ्यः क्तः । अक्तम् । घृणम् । सितम् ।

३७० । द्रुतनिभ्यां दीर्घश्च । दूतः । तातः ।

३७१ । जेर्मूट् चोदात्तः । जीमूतः ।

३७२ । लोट्पलितौ । लुनातेः क्तः तस्य सुट् धातोर्गुणः, लो-
 ष्टम् । पलितम् ।

३७३ । ह्रदयाम्यामितन् । हरितश्येतौ वर्णभेदौ ।

३७४ । रुहे रश्च लो वा । 'रोहितो मृगमस्ययोः' । लोहितं
 रक्तम् ।

३७५ । पिशेः किञ्च । पिशितं मांसम् ।

३७६ । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आठ्यः । भवाय्यो यज्ञपशुः ।
 दक्षाय्यो गरुडो गृध्रश्च । स्पृहयाय्यः । गृहयाय्यो गृहस्वामी ।

३७७ । दिधिषाय्यः । दधातेर्द्विमित्वं पुक्व, 'मित्र इव यो दिधि-
 षाय्योऽभूत्' ।

३७८ । वृज एण्यः । वरेण्यः ।

३७९ । स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि । 'स्तुषेय्यं पुरुवर्चसम्' ।

३८० । राजेरन्यः । राजन्यो वह्निः ।

३८१ । क्षूरम्योश्च । शरण्यम् । रमण्यम् ।

३८२ । अर्तनिचच । अरण्यम् ।

३८३ । पर्जन्यः । 'पृषु सेवने' परय जः, 'पर्जन्यः शक्रमेधयोः' ।

३८४ । वदेरान्यः । 'वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः' ।

३८५ । अमिनक्षियजिधिपतिभ्योऽन्नम् । अमन्नं भाजनम् ।
नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्रम् आयुजम् । पतत्रं तनूरुहम् ।

३८६ । गढेरादेश्वकः । कडत्रम् । डलयोरेकत्वस्मरणात् कलत्रम् ।

३८७ । वृजश्चित् । वरत्रा चर्ममयी रज्जुः ।

३८८ । सुविदेः कन्नः । 'सुविदन्नं कुटुम्बकम्' ।

३८९ । कृतेर्नुम्च । कृन्तन्नं लाङ्गलम् ।

३९० । भृमृदृशिश्रिपर्विपच्यमितमिनमिहृयैभ्योऽस्तच् । द-
शभ्योऽस्तच्स्यात् । भरतः । मरतो मृत्युः । 'दर्शतः सोमसूर्ययोः' ।
यजतः ऋत्विक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृष्ण-
परः । नमतः प्रहः । हृतोऽश्वः ।

३९१ । पृषिरजिभ्यां कित् । पृषतो मृगो विन्दुश्च । रजतम् ।

३९२ । खलतिः । खलतेः सलोपः, अतच्प्रत्ययान्तस्येत्वञ्च ।
खलतिर्निष्केशशिराः ।

३९३ । शीङ्शपिरुगामिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः । सप्तभ्यो-
ऽथः स्यात् । शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कोकिलः । गमथः पथिकः
पन्थाश्च । वञ्चथो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्ध्यते वन्दते वा वन्दथः स्तोता
स्तुत्यश्च । जीवथः आयुष्माम् । प्राणथो बलवान् । बाहुलकाच्छमिश्रि-
भ्याम् । 'शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः' ।

३९४ । भृजश्चित् । भरथो लोकपालः ।

३९५ । रुदिविदिभ्यां डित् । रोदितीति रुदथः शिशुः । वेत्ती-
ति विदथः ।

३९६ । उपसर्गो वसेः । आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

३९७ । अत्यविचमितमिलमिरभिलभिनमितपिपत्तिपनिप-
णिमहिभ्योऽसच् । त्रयोदशभ्योऽसच्च्यात् । अततीति अतसो वायुरा-
त्मा च । अवतीति अवसो राजा भानुश्च । चमन्त्यस्मिश्चमसः सोम-
पानपात्रम् । ताम्यत्यस्मिन्निति तमसोऽन्धकारः । नमसोऽनुकूलः 'रभ-
सो वेगहर्षयोः' । लभसो धनं याचकश्च । नभते नभ्यति वा नभस
आकाशः । तपसः पत्नी चन्द्रश्च । पतसः पत्नी । 'पनसः कण्टकि-
फलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । महसं ज्ञानम् ।

३९८ । वेजस्तुट् च । बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

३९९ । वहियुभ्यां गित् । बाहसोऽजगरः । यावसस्तृणसङ्घातः ।

४०० । वयश्च । 'वय गतौ' वायसः काकः ।

४०१ । दिवः कित् । दिवसम्—दिवसः ।

४०२ । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । करभः । शलभः ।
कलभः । गर्दभः ।

४०३ । ऋषिवृषिभ्यां कित् । ऋषभः । वृषभः ।

४०४ । रुषेर्निल्लुब्ध । 'रुष हिंसायाम्' अस्मादभच् नित्कि-
त्यात्, लुषादेशश्च । 'लुषभो मत्तदन्तिनि' ।

४०५ । रासिवस्त्रिभ्याञ्च । रासभः । वल्लभः ।

४०६ । जृविशिभ्यां झच् । जरन्तो महिषः । वेशन्तः पल्लवम् ।

४०७ । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिपि । रोहन्तो वृक्ष-
भेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । विस्वा-
न्वीष्, रोहन्ती ।

४०८ । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च ।

दशभ्यो भक्ष्यात्, स च षित् । तरन्तः समुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः
 कालः । वहन्तो वायुः । वसन्तः ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो मित्राः ।
 गढेर्घटादित्वान्मिस्त्वं ह्रस्वः, 'अयामन्त-' (सू. २३११) इति णेरयः,
 गण्डयन्तो जलदः । मण्डयन्तो भूषणम् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्द-
 यन्तो नन्दकः ।

४०९ । हन्तेर्मुट् हि च । हेमन्तः ।

४१० । मन्देर्नलोपश्च । भदन्तः प्रव्रजितः ।

४११ । ऋच्छेररः । ऋच्छरा वेद्या । बाहुलकाज्जर्जरभ्रभ्रादयः ।

४१२ । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । षड्भ्योऽ-
 श्चित्स्यात् । अररं कपाटम् । कमरः कामुकः । अमरः । चमरः । देवरः ।
 वासरः ।

४१३ । कुवः क्ररन् । कुररः पक्षिभेदः ।

४१४ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । अङ्गारः । मदारो वराहः ।
 'मन्दारः पारिजातकः' ।

४१५ । गढेः कड च । कडारः ।

४१६ । शृङ्गारभृङ्गारौ । शृभृङ्भ्यामारन्नुभृङ्भ्रस्वश्च । शृङ्गारो
 रसः । 'भृङ्गारः कनकालुका' ।

४१७ । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । कञ्जः २१५६ सौत्रः । कञ्जरो
 मयूरः । मार्जारः ।

४१८ । कमेः किदुच्चोपधायाः । चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ।

४१९ । तुषारादयश्च । तुषारः । कासारः । सहार आम्रभेदः ।

४२० । दीङो नुट् च । दीनारः । सुवर्णाभरणम् ।

४२१ । सर्वैरपः पुक् च । सर्वपः ।

४२२ । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् । 'उपपो वह्निसूर्य-
योः' । कुटपो मानभाण्डम् । दलपः प्रहरणम् । कचपं शाकपत्रम् ।
खजपं घृतम् ।

४२३ । कणोः सम्प्रसारणञ्च । कुणपम् ।

४२४ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । स्वरे भेदः ।

४२५ । विटपपिष्टपविशिपोलयाः । चत्वारोऽमी कपन्प्रत्ययान्ताः ।
'विट शब्दे' विटपः । विशतेरादेः पः, प्रत्ययस्य तुट्, पत्वम्, पिष्टपं
भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्वम्, विशिपं मन्दिरम् । बलतेः सम्प्रसा-
रणम्, 'उलपं कोमलं तृणम्' ।

४२६ । वृतेस्तिकन् । वत्तिका ।

४२७ । कृत्तिभिदिलतिभ्यः कित् । कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः ।
लत्तिका गोधा ।

४२८ । इष्यशिभ्यां तकन् । इष्टका । अष्टका ।

४२९ । इणस्तशन्तशसुनौ । एतशो ब्राह्मणः—स एव एतशः ।

४३० । वीपतिभ्यां तनन् । 'वी गत्यादौ' वेतनम् । पत्तनम् ।

४३१ । इदलिभ्यां भः । दर्भः । 'दलभः स्यादृषिचक्रयोः' ।

४३२ । अर्तिगुभ्यां भन् । अर्भः । गर्भः ।

४३३ । इणः कित् । इभः ।

४३४ । असिसज्जिभ्यां क्थिन् । अस्थि । सक्थि ।

४३५ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः । प्लुक्षिर्वह्निः । कुक्षिः ।

शुक्षिर्वातः ।

४३६ । अचोर्नित् । अक्षि ।

४३७ । ह्रपेः कसुः । इक्षुः ।

४३८ । अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः । 'अवीर्नारी रजस्वला' । त्री-
नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वाणादेर्गुणः ।

४३९ । यापोः किद् द्वे च । ययीरथः । 'पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

४४० । लक्षेर्मुट् च । लक्ष्मीः ।

इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

अथ उणादिषु चतुर्थः पादः ।

४४१ । वातप्रमीः । वातशब्दे उपपदे प्रपूर्वान् माधातोरीप्रत्ययः
स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः ।

४४२ । ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यपिभचस्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कलिन्य-
तुजालजिष्ठुजिष्ठजिसन्ध्यनिथिनुल्यसासानुकः । द्वादशभ्यः क्रमा-
त्स्युः । अतैः कलिच्, यण्, 'बद्धमुष्टिः करो रतिः सोऽरतिः प्रस-
ताङ्गुलिः' । तनोतेर्यतुच्, तन्यतुर्वायू रात्रिश्च । अञ्जेरलिच्, अञ्ज-
लिः । वनेरिष्ठुच्, वनिष्ठुः स्थविरान्त्रम् । अञ्जेरिष्ठच्, अञ्जिष्ठो
भानुः । अर्पयतेरिसन्, अपिसोऽप्रमांसम् । मदेः स्यन्, मत्स्यः ।
अतेरिथिन्, अतिथिः । अङ्गेरलिः, अङ्गुलिः । कौतेरसः, कवसः । अच
इत्येके, कवचम् । यौतेरासः, यवासो दुरालभा । कृशोरानुक्, कृशानुः ।

४४३ । अः करन् । उत्तरसूत्रे किद्ग्रहणादिह कवारस्य ने-
त्वम्, शर्करा ।

४४४ । पुषः कित् । पुष्करम् ।

४४५ । कलंश्च । पुष्कलम् ।

४४६ । गमेरिनिः । गमिष्यतीति गमी ।

४४७ । आङि णित् । आगामी ।

४४८ । भुवश्च । भावी ।

४४६ । प्रे स्थः । प्रस्थायी ।

४५० । परमे कित् । परमेष्ठी ।

४५१ । मन्थः । मन्थतेरितिः कित्स्यात् । कित्त्वान्नकारलोपः—
मन्थाः, मन्थानौ, मन्थानः ।

४५२ । पतस्थ च । पन्थाः, पान्थानौ ।

४५३ । खजेराकः । खजाकः पक्षी ।

४५४ । बलाकादयश्च । बलाका । शलाका । पताका ।

४५५ । पिनाकादयश्च । पातेरित्त्वं नुम् च । 'क्लीबपुंसोः पि-
नाकः स्याच्छूलशङ्करधन्वनोः' ।

'तड आघाते' तडाकः ।

४५६ । कषिदूषिभ्यामीकन् । कषीक्षा पक्षिजातिः । 'दूषीका
नेत्रयोर्मलम्' ।

४५७ । अनिहृषिभ्यां किच्च । अनीकम् । हृषीकम् ।

४५८ । कङ्कणः कङ्कणश्च । 'कण शब्दे' अस्माद्यङ्लुगन्तादीकन्,
धातोः कङ्कणादेशश्च । 'घण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसराऽपि च' ।

४५९ । शृपृवृजां द्वे रुक्चाम्यासस्य । शर्शरीको हिंस्रः । पर्प-
रीको दिवाकरः वर्वरीकः कुटिलकेशः ।

४६० । फर्फरीकादयश्च । 'स्फुर स्फुरणे' अस्मादोक्ता धातोः फर्फ-
रादेशः । फर्फरीकं किसलयम् । दर्दरीकं वादित्रम् । भर्भरीकं शरीरम् ।
तिन्तिडीको वृक्षभेदः । 'चरेर्नुम् च' (ग) । चञ्चरीको भ्रमरः । मर्म-
रीको हीनजनः । कर्करीका गलन्तिका । पुण्णतेः, पुण्डरीकं वादित्रम् ।
पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निदिग्गजश्च ।

४६१ । ईषेः किदूध्रस्वश्च । इषीका शलाका ।

४६२ । ऋजेश्च । ऋजीक उपहतः ।

४६३ । सतेर्नु च । सृणीका लाला ।

४६४ । मृडः कीककङ्कणौ । मृडीको मृगः । मृदकुणः शिशुः ।

४६५ । अलीकादयश्च । कीकन्नन्ता निपात्यन्ते । 'अल मृ-
णादौ' अलोकं मिथ्या । विपूर्वाद व्यलीकं विप्रियं खेदश्च । 'वलीकं
पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

४६६ । कृतृभ्यामीषन् । करीषोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषः तरिता ।

४६७ । क्षृपृभ्यां किञ्च । शिरीषः । पुरीषम् ।

४६८ । अर्ज ऋज च । ऋजीपं पिष्टपचनम् ।

४६९ । अम्बरीषः । अयं निपात्यते । 'अवि शब्दे' 'अम्बरीषः
पुमान्प्राष्टम्' । अमरस्तु 'ह्रीवेऽम्बरीषं आष्टो ना' ।

४७० । कृषृकृटिपटिशौटिभ्य ईरन् । करीरो वंशाङ्कुरः । शी-
रम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरो जघनप्रदेशश्च । पटीर-
न्दनः कण्टकः कामश्च । 'शौटीरस्त्यागिवीरयोः' । ग्राह्याणिरिषा
प्यञ्, शौटीर्यम् ।

४७१ । वशोः कित् । उशीरम् ।

४७२ । कशेर्मुट् च । कश्मोरो देशः ।

४७३ । कृञ उचच । कुरीरं मैथुनम् ।

४७४ । घसेः किञ्च । तीरम् ।

४७५ । गर्भीरगम्भीरौ । गमेर्यः । पक्षे तुम् च ।

४७६ । विषा विहा । स्यतेर्जहातेश्च विपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः । वि-
बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अव्यये इमे ।

४७७ । पच पुलिमच । 'पचेलिमो वहिरव्योः' ।

४७८ । शीङो धुक्लक्वलम्बालनः । चत्वारः प्रत्ययाः स्युः ।
शोधु-मद्यम् । शीलं स्वभावः । शैवलः शेवालम् । बाहुलकात् वस्य
पेऽपि ।

‘शेवालं शैवलो न स्त्री शेवालो जलनीलिका ।

४७९ । मृकणिभ्यामूकोकणौ । मरूको मृगः । काण्कः काकः ।

४८० । वलेरूकः । वलूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

४८१ । उलूकादयश्च । वलेः संप्रसारणमूकश्च । उलूकाविन्द्र-
पेचको । वावदूको वक्ता । भल्लूकः । ‘शमेडुक् च’ (ग) । शम्बूको
जलशुक्तिः ।

४८२ । शलिमण्डिभ्यामूकण् । शालूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः ।

४८३ । नियो मिः । नेमिः ।

४८४ । अर्तेरूचव । ऊर्मिः ।

४८५ । भुवः कित् । भूमिः ।

४८६ । अश्नोते रश्च । रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

४८७ । दल्मिः । ‘दल विशरणे’ दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

४८८ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । बाहुलकाण्यत्वम् । ‘वेणिः
स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे’ । ज्यानिः । जूणिः ।

४८९ । सृष्टृषिभ्यां कित् । सृष्टिरङ्कुशः । ‘वृष्टिः क्षत्रि-
यभेषयोः’ ।

४९० । अङ्गेर्नलोपश्च । अग्निः ।

४९१ । वहिश्चिश्रुयुद्रग्लाहात्वरिभ्यो नित् । वह्निः । श्रेणिः ।
श्रेणिः । योनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तूणिः । बाहुलकात्
म्लानिः ।

४९२ । घृणिपृश्निपार्णिचूर्णिभूर्णि । एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः
किरणः । स्पृशतेः सलोपः, पृश्निरल्पशरीरः । पृषेवृद्धिश्च, पार्णिः
पादतलम् । चरुरपधाया उत्तम्, चूर्णिः, कपर्दकशतम् । विमर्त-
स्त्वम्, भूर्णिर्धरणी ।

४९३ । वृहभ्यां विन् । विविर्घस्मरः । दविः ।

४९४ । जृशृस्तृजागृम्यः क्विन् । जीविः पर्शुः । शीविर्दिक् ।
स्तीर्विरध्वयुः । जागृविर्नृपः ।

४९५ । दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य । 'दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः' ।

४९६ । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिवि । कृविस्तन्तुवायद्रव्यम् ।
घृष्विर्वराहः । छास्थोर्हस्वत्वं च-च्छविर्दीप्तिः, स्थविस्तन्तुवायः । दीव्यतेः
किकीपूर्वात्, किकीदिविश्चापः । बाहुलकाद्घ्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः,
चापेण किकिदीविना ।

४९७ । पातेर्डन्तिः । पतिः ।

४९८ । शक्नेर्कृतिन् । शकृत् ।

४९९ । अमेरतिः । अमतिः कालः ।

५०० । वहिवस्यर्तिभ्यश्चिच् । वहतिः पवनः । 'वसतिर्गृह-
यामिन्योः' । अरतिः क्रोधः ।

५०१ । अञ्चेः को वा । अङ्कतिरञ्चतिर्वातः ।

५०२ । हन्तेरंह च । हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति
दुरितमनया अंहतिर्दानम् । प्रादेशानं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ।

५०३ । रमेर्निच् । 'रमतिः कालकामयोः' ।

५०४ । सूडः क्रिः । सूरिः ।

५०५ । अद्रिशदिभूशुभिभ्यः क्तिन् । अद्रिः । शद्रिः शक्रा ।

भूरि प्रचुरम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा ।

६०६ वङ्क्रयादयश्च । क्तिन्नन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रिवाचभेरो
गृहदारु पाशवांस्थि च । वप्तिः क्षेत्रम् । अंहिरङ्ग्विश्व चरणः । तदिः
२१५७ सौत्रो धातुः, तन्द्रिमोहः । बाहुलकाद् गुणः, भेरिः ।

६०७ । राशदिभ्यां त्रिप् । रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः

६०८ । अदेस्त्रिनिश्च । चः त्रिप् । अत्त्री, अत्त्रिणी, अत्त्रिणः—

अत्त्रिः, अत्त्री, अत्त्रयः ।

६०९ । पतेरन्निन् । पतत्रिः पक्षी ।

६१० । मृकणिभ्यामीचिः । मरीचिः । कणीचिः पल्लवो निनादश्च ।

६११ । इवयतेश्चिन् । श्वयीचिर्ग्याधिः ।

६१२ । वेजो ङिच्च । वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासेऽवीचिर्नरकभेदः ।

६१३ । ऋहनिभ्यामूषन् । अरूषः सूर्यः । हनूषो राक्षसः ।

६१४ । पुरः कुषन् । 'पुर अग्रगमने', पुरुषः । 'अन्येषामपि—'

(सू ३५३९) इति दीर्घः, पूरुषः ।

६१५ । पूनहिकलिभ्य उषच् । पुरुषम् । नहुषः । कलुषम् ।

६१६ । पीयोरूपन् । 'पीय' २१५८ इति सौत्रो । धातुः । पीयू-

षम् । बाहुलकाद् गुणे 'पेयूषोऽभिनवं पयः' ।

६१७ । मरुजेनुंश्च । मञ्जूषा ।

६१८ । गढेश्च । गण्डूषः । गण्डूषा ।

६१९ । अर्तेररुः । अररुः शत्रुः, अररु, अररवः ।

६२० । कुटः किच्च । कुटस्त्वन्तगृहम् । कित्वप्रयोजनं चिन्त्यम् ।

६२१ । शकादिभ्योऽटन् । शकटोऽस्त्रियाम् । ककिर्गत्यर्थः ।

ककटः संनाहः । देवटः शिल्पी । करटः । इत्यादि ।

५२२ । कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् । कर्मभ्यं भ्यामिश्रम् । कदि
२१५९ कडी २१६० सौत्रौ । कदम्बो वृक्षभेदः । कडम्बोऽग्रभागः ।
कटम्बो वादित्रम् ।

५२३ । कदेणिंत्पक्षिणि । कादम्बः कलहंसः ।

५२४ । कलिकर्घोरमः । क्रलमः । कर्ममः ।

५२५ । कुणिपुलयोः किन्दच् । 'कुण शब्दोपकरणयोः' कुविन्दः
शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

५२६ । कुपेर्वा वश्च । कुपिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये ।

५२७ । नौ षञ्जेर्घथिन् । निपङ्गथिरालिङ्गकः ।

५२८ । उद्यतेर्धित् । उदरथिः समुद्रः ।

५२९ । सतेर्णिच्च । सारथिः ।

५३० । खर्जिपिप्तादिभ्य ऊरोलचौ । खर्जरः, कर्पूरः, वल्गुः
शुक्लमांसम् । पिङ्गजूलं कुशवतिः । 'लङ्गेर्घृद्विश्च' (ग) । लाङ्गलम् ।
कुसलः । 'तमेर्हुर्घृद्विश्च' (ग) । ताम्बूलम् । 'शृणांतेर्दुर्गृद्विश्च'
(ग) । शार्दूलः । 'दुक्वोः कुक्च' (ग) । दुकूलम् । कुकूलम् ।

५३१ । कुवश्चट् दीर्घश्च । कूचो चित्रलेखनिका ।

५३२ । समीणः । समीत्रः समुद्रः । समीची हरिणी ।

५३३ । सिवेष्टेरु च । सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

५३४ । शमेर्धन् । शम्बो सुसलम् ।

५३५ । उलवाद्यश्च । वन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच समावाये'
चस्य लत्वं गुणाभावश्च, उल्बो गर्भाशयः । शुल्बं ताम्रम् । विम्बम् ।

५३६ । स्थः स्तोऽम्बजवकौ । तिष्ठतेः अम्बच् अवक पत्नी लु
स्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुवच्छस्तृणादिनः' । स्तम्बकः पुष्पगुच्छः ।

५३७ । शाशपिभ्यां ददनौ । 'शादो जम्बालशष्पयोः' । शब्दः ।
 ५३८ । अठ्ठादयश्च । अततीत्यब्दः । 'कोतेर्नुम्' (ग) । कुन्दः ।
 ५३९ । वलिमलितनिभ्यः कयन् । वलयम् । मलयः । तनयः ।
 ५४० । वृहोः पुग्दुको च । वृषय आश्रयः । हृदयम् ।
 ५४१ । मिपीभ्यां रुः । मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबते-
 रपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः' ॥

५४२ । जत्र्वादयश्च । जत्रु, जत्रुणो । अश्रु, अश्रुणो ।
 ५४३ । रुसातिभ्यां क्रुन् । रुहर्मृगभेदः । शातयतीति शत्रुः ।
 प्रशादो पाठाद् ह्रस्वत्वम् ।

५४४ । जनिदाच्युसुवृमदिषमिनमिमृञ्भ्य ह्रस्वन्त्वन्तन्णिक्-
 शकस्यढडटाटचः । जनित्वो मातापितरौ । दात्वो दाता । च्यौत्वो
 गन्ताऽण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सुणिरङ्कुशश्चन्द्रः सूर्यो वायुश्च । वृश
 आर्द्रकं मूलकं च । मत्स्यः पण्डः । ङित्वाट्टिलोपः, नमतीति नटः शै-
 लूपः । विभर्ति भरटः कुन्तलो भृन्कश्च ।

५४५ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । पेट्वममृतम् । भृशम् ।

५४६ । कुसेरुम्भोमेदेताः । कुसुम्भम्-कुसुमम्-कुसीदम्-कु-
 सितो जनपदः ।

५४७ । सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेखलपलव-
 लधिष्ण्यशलयाः । सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः, सानसिर्हिरण्यम् ।
 वृजो नुक्च, वर्णसिर्जलम् । पृ, पर्णसिर्जलगृहम् । 'तड आघाते'
 तण्डुलाः । 'अकि' लक्षणे उशच्, अङ्कुशः । चषरालः, 'चषालो
 यूपकटकः' । श्लवलो दैत्यभेदः । पल्वलम् । जिधृषा, अकारस्येकारः,
 विष्ण्यम् । श्लेर्यः, शल्यम् । 'वा पुंसि शल्यं शङ्कुर्ना' ।

५४८ । मुशक्यविभ्यः कलः । मूलम् । शकलः प्रियंवदे । अम्ल-
लो रसः । बाहुलकादमेः, अम्लः ।

५४९ । माच्छाससिभ्यो यः । माया । द्याया । सस्यम् । बाहुल-
कात्सुनोतेः, 'सव्यं दक्षिणवामयोः ।

५५० । जनेर्यक् । 'ये विभाषा' (सू० २३१९) । जन्यं युद्धम् ।
जाया भार्या ।

५५१ । अध्न्यादृक् च । यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्यक् अङ्गम
उपधालोपश्च, अध्न्या माहेयी । अध्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्तौ' कन्या
ववयोरैक्यम्, वन्ध्या ।

५५२ । स्नामदिपद्यतिपृश्किभ्यो वनिप् । स्नावा रसिकः ।
मद्वा शिवः । पद्वा पन्थाः । 'अर्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः' । पर्वा ग्रन्थिः प्रस्त-
वश्च । शक्त्वा हस्ती । छीब्री, शक्वरी अङ्गुलिः ।

५५३ । शीङ्कुशिरुहिजित्सिधृभ्यः क्वनिप् । शीवा अङ्ग-
गरः । क्रुश्वा सुगालः । रुह्वा वृक्षः । जित्वा जेता । क्षित्वा वायुः ।
सृत्वा प्रजापतिः । धृत्वा विष्णुः ।

५५४ । ध्याप्योः सम्प्रसारणं च । धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः ।

५५५ । अदेर्धं च । अध्वा ।

५५६ । प्र ईरशदोस्तुट् च । प्रेत्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्यो
प्रशत्वरी च नदी ।

५५७ । सर्वधातुभ्य इन् । पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः ।
वटिः । यजिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । मस्तिः ।
मल्ली । केलिः । 'मसी परिणामे' मसिः । बाहुलकाद् गुणः, कोटिः ।
हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः ।

५५८ । हृषिषिरुहिवृत्तिविदिच्छिदिकीर्तिभ्यश्च । 'हरिर्वि-

शान्वाविन्द्रे भेके सिंहे हये रवौ । चन्द्रे कीले प्लवङ्गे च यमे वाते च
कीर्तिः' ॥ पेपिर्वज्रम् । रोहिर्नती । वनिः । वेदिः । छेदिश्छेत्ता । कीर्तिः ।

५५९ । इगुपधात्किन् । कृषिः । ऋषिः । शुचिः । लिपिः ।
बाहुलकादत्वे लिपिः । 'तूल निष्कर्षे' तूलिः । तूली कूर्चिका ।

५६० । अमेः सम्प्रसारणं च । भूमिर्वातः । बाहुलकाद् भूमिः ।

५६१ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत वृच्च । क्रमिः । सम्प्रसा-
रान्नवृत्तेः 'कृमिः' अपि । तिमिर्मत्स्यभेदः । 'शितिर्मेचकशुक्लयोः' ।
स्तिम्भिः समुद्रः ।

५६२ । मनेरुच्च । मुनिः ।

५६३ । वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये । वर्णिः २१६१ सूत्रः । अस्य
बलिरादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राण्यङ्गके स्त्रियाम्' । हिरण्ये
तु वर्णिः सुवर्णम् ।

५६४ । वसिवपियजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य
इम् । वासिश्छेदनवस्तुनि । वापिः, वापी । यानिर्यष्टा । राजिः, राजी ।
राजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । 'निघातिर्लोहघातिनी' । वाशिर-
रिनः । वादिविद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहुल-
काद्धारिः पथिकसंदत्तौ ।

५६५ । नहो भञ्च । 'नाभिः स्यात्त्वत्रिये पुंसि' । प्राण्यङ्गे तु
स्त्रियाम् । पुंस्यतीति केचित् ।

५६६ । कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि । काषिः ।

५६७ । अः शकुनौ । शारिः शारिका ।

५६८ । कृज उदीचां कारुषु । कारिः शिल्पी ।

५६९ । जनिघसिभ्यामिण् । जनिर्जनम् । वासिर्भक्ष्यमग्निश्च ।

५७० । अज्यसिभ्यां च । आजिः संग्रामः । आतिः पत्नी ।

५७१ । पादे च । पदाजिः । पदातिः ।

५७२ । अशिपणाग्र्यो रुडाचलुकौ च । अशेष्टः, राशिः पुष्पः ।

पणायतेरायलुक्, पाणिः करः ।

५७३ । चातेडिञ्च । विः पत्नी । स्त्रियां 'वो' इत्यपि ।

५७४ । प्रे हरतेः कूपे । प्रहिः कूपः ।

५७५ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । व्येव इत् स
यलोपश्च नेदीर्घः । नीविः, नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

५७६ । समाने ख्यः स चोदात्तः । समानशब्दे उपपदे स
इत्यस्मादिण् स्यात् स च डित् यलोपश्च, समानस्य तूदात्तः स इत्
देशश्च । समानं ख्यायते, जनैरिति सखा ।

५७७ । आडि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । इण् स्यात्त च वि
आडो ह्रस्वश्च । 'स्त्रियः पालयश्रिकोटयः' । 'सर्पे वृत्तासुरेऽप्यपि' ।

५७८ । अच ह्रः । रविः । पाविः । तरिः । कविः । अरिः । अतिः ।

५७९ । खनिकप्यज्यसिवसिचनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । खनिः । कविर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वतिः
गिनः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

५८० । व्युतेश्छन्दसि । वतिः ।

५८१ । भुजेः किञ्च । भुजिः ।

५८२ । कृगृगृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्च । इः कित्स्यात् । विदि
राहः । 'गिरिर्गन्नाक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । विदि
शलभो हन्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला श्रीरं

निर्दिष्टम् । द्विदिः परशुः ।

५८३ । कुडिकम्प्योर्लोपश्च । 'कुडि दाहे' कुडिर्देहः । कपिः ।

५८४ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म ।

जन्म । शर्म । स्थाम वलम् । इस्मन्—' (सू. २९८५) इति ह्रस्वः,

इष् । सुत्रामा ।

५८५ । वृहेर्नोच्च । नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो

ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ।

५८६ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । अश्मा । शक्मा ।

५८७ । हृष्टृष्टृस्तृष्टृभ्य इमनिच् । हरिमा कालः । भरिमा

कुडम्बम् । धरिमा रूपम् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पम् । शरिमा-

प्रसवः ।

५८८ । जनिमृह्भ्यामिमनिन् । जनिमा जन्म । मरिमा मृत्युः ।

५८९ । वेजः सर्वत्र । छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेमा तन्तुवा-

यदण्डः, अर्धर्चादिः । 'सामनी वेमनी' इति वृत्तिः

५९० । नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन् धामन् ।

सप्त अमी निपात्यन्ते । ग्नायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः—सीमा,

सीमानो, सीमानः । पक्षे डाप्—सीमे, सीमाः । व्येजोऽन्त्यस्योत्वं गुणः

व्योम । रीते, रोम । लोम । पाप्मा पापम् । धाम परिमाणं तेजश्च ।

५९१ मिथुने मनिः । उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनम् । स्वरार्थ-

मिदम् । सुशर्मा ।

५९२ । सातिभ्यां मनिन्मनिणौ । स्यतीति साम, सामनी ।

आत्मा ।

५९३ । हनिमशिभ्यां सिकन् । 'हंसिका हंसयोषिति' ।

मक्षिका ।

५९४ । कोररन् । कवरः ।

५९५ । गिर उडच्च । गरुडः ।

५९६ । हन्देः कमिर्नलोपश्च । इदम् ।

५९७ । कायतेर्डिमिः । किम् ।

५९८ । सर्वधातुभ्यः झन् । वलम् । अलम् । शलम् । 'इत्सम्'
(सू. २९८५) इति ह्रस्वत्वम्, द्वादनाच्छत्रम् ।

५९९ । असृजिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । आधूः । गान्त्रं शकटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं मरणम् । वैष्ट्रं पिष्टम् । आधू-
माकाशम् ।

६०० । दिवेद्युच्च । द्यौत्रं ज्योतिः ।

६०१ । उषिखनिभ्यां कित् । उष्ट्रः । खान्त्रं खनित्रं जलाधारश्च ।

६०२ । सिविमुच्योष्टेरु च । सूत्रम् । मूत्रम् ।

६०३ । अमिचिमिदिशसिभ्यः वन्नः । आत्रम् । चित्रम् । मित्रम् । शलम् ।

६०४ । पुवो ह्रस्वश्च । पुत्रः ।

६०५ । स्स्यायतेर्डूट् । स्त्री ।

६०६ । गुधवीपचित्रचियमिसदिक्षदिभ्यश्च । गोत्रं स्यात्ता-
मवंशयोः । गोत्रा पृथिवी । धत्रं गृहम् । वैत्रम् । पक्त्रम् । वक्त्रम् ।
यन्त्रम् । सत्रम् । क्षत्रम् ।

६०७ । हुयामाश्रुभसिभ्यश्चान् । होत्रम् । यात्रा । मात्रा । श्रो-
त्रम् । भस्त्रा ।

६०८ । गमेरा च । गात्रम् ।

६०९ । दादिभ्यश्चन्द्रसि । दात्रम् । पात्रम् ।

६१० । भूवादिगृभ्यो णिन्नन् । भाविन्नम् । वादिन्नम् । गारि-
त्रमोदनम् ।

६११ । चरेवृत्ते । चारिन्नम् ।

६१२ । अशिन्नादिभ्य ह्रत्रोन्नौ । अशिन्नम् । वहिन्नम् । धरित्री
मही । ऋङ्, एवमादिभ्य उन्नः, त्रोन्नं प्रहरणम् । वृज्, वरुन्नं प्रावरणम् ।

६१३ । अमेर्द्विषति चित् । अमित्रः शत्रुः ।

६१४ । आः समिण्णिकषिम्याम् । संपूर्वादिणो निपूर्वात्कषेश्च
आ स्यात् । स्वरादित्वादव्ययत्वम् । समया । निकषा ।

६१५ । चित्तेः कणः कश्च । बाहुलकाद् गुणः, 'चिक्कणं मसृणं
स्निग्धम् ।

६१६ । सूचेः स्मन् । सूक्ष्मम् ।

६१७ । पातेर्हुम्सुन् । पुमान् ।

६१८ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् । रुचिभ्यमिष्टम् । भुजिभ्यो दासः ।

६१९ । वसेस्तिः । वस्तिर्नाभिरघो द्वयोः । 'वस्तयः स्युर्दशा-
सूत्रे' । बाहुलकात् शासः, शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्य-
वीति अगस्तिः । शकन्ध्वादिः ।

६२० । सावसेः । स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

६२१ । वौ तसेः । वितस्तिः ।

६२२ । पदिप्रथिभ्यां नित् । पत्तिः । प्रथितिः, 'तितुन्नेष्वग्रहा-
दीनाम्' (वा ७५०) इतीट् ।

६२३ । वृणातेर्ह्रस्वश्च । वृतिः ।

६२४ । कृतृकृपिभ्यः कीटन् । कीरोटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं
सुवर्णम् । कृपीटं कुक्षिवारिणोः ।

६२५ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच । रुचितम् इष्टम् । कितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

६२६ । कुटिकुषिभ्यां कमलम् । कुटमलम् । कुम्भलम् ।

६२७ । कुषेर्लश्च । कुल्मलं पापम् ।

६२८ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । चेतः । सरः । पयः । सद्यः ।

६२९ । रपेरत् एच्च । रेपोऽवचम् ।

६३० । अशेर्देवने युट् च । देवने स्तुतौ । यशः ।

६३१ । उब्जेर्वले बलोपश्च । ओजः ।

६३२ । श्वेः संप्रसारणं च । शवः । शवसी । बलपर्यायोऽस्त

६३३ । श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किञ्च । श्रयतेः । शिर आदेशे
सुन् किञ्च । शिरः, शिरसी ।

६३४ । अर्तेरुच्च । उरः ।

६३५ । व्याधौ शुट् च । अशौ गुदव्याधिः ।

६३६ । उदके नुट् च । अर्तेरसुन्स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः, अर्ण

६३७ । हृण आगसि । एनः ।

६३८ । रिचेर्धने घिञ्च । चात्प्रत्ययस्य नुट् । विस्वाकुत्तर
रेवणः सुवर्णम् ।

६३९ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । चनो भक्तम् ।

६४० । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । वर्षो रूप
शेषो गुह्यम् ।

६४१ । स्तुरीभ्यां नुट् च । स्रोतः । रेतः ।

६४२ । पातेर्वले नुट् च । पाजः, पाजसी ।

६४३ । उदके शुट् च । पाथः ।

६४४ । अन्ने च । पाथो भक्तम् ।

६४५ । अदेर्नुम्धौ च । अदेर्भक्ते वाच्येऽसुन्नुमागमो धादेशश्च ।
स्त्वोऽन्नम् ।

६४६ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । स्कन्धः, स्कन्धसी ।

६४७ । आपः कर्माख्यायाम् । कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा ।

अपः-अपः । बाहुलकात् आपः । आपसी ।

६४८ । रूपे जुट् च । अञ्जो रूपम् ।

६४९ । उदके नुम्भौ च । अम्भः ।

६५० । नहेदिवि भञ्च । नभः ।

६५१ । हृण आगोऽपराधे च । 'आगः पापापराधयोः' ।

६५२ । अमेहुङ्क्च । अंहः ।

६५३ । रमेङ्क्च । रंहः ।

६५४ । देशे ह् च । रमन्तेऽस्मिन् रहः ।

६५५ । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुञ्च । एभ्योऽसुन्कवर्गश्चा-
धादेशः । 'अङ्कश्चिह्नशरीरयोः' । अङ्गः पक्षी । योगः समाधिः ।
प्रांस्तेजः ।

६५६ । भूरजिभ्यां कित् । भुवः । रजः ।

६५७ । वसेर्णित् । वासो वस्त्रम् ।

६५८ । चन्देरदेश्च छः । छन्दः ।

६५९ । पचिवचिभ्यां सुट् च । 'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' ।

वचो हृदयम् ।

६६० । वहिहाधाभ्यश्छन्दसि । वहा अनङ्वान् । हासा-

भ्यः । हासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु
पुट् । तेन वहेरुपधावृद्धिः । इतरयोः 'आतो युक्—' (सू २७६१)

इति युक् । 'शोणा धृष्णू नृवाहसा' । 'श्रोता हवं गृणतः स्तोम-
वाहोः' । 'विश्वो विहायाः' । 'बाजम्भरो विहायाः' । 'देवो
नमः पृथिवीं विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवीं विश्वधायासम्' ।
'धर्णसं भूरिधायसम्' इत्यादि ।

६६१ । इण आसिः । अयाः वह्निः, स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

६६२ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । उपसर्गविशिष्टो भवति
मिथुनं, तत्राप्तुनोऽपवादोऽसिः स्वरार्थः । यस्य धातोर्गन्तार्यम् प्रसु-
प्रत्यये उक्तं, तदत्रापि भवतीत्यर्थः, अशौर्देवने युट् चेत्यादि । सुशः ।

६६३ । नञि हन एह च । अनेहाः, अनेहसौ ।

६६४ । विध्वाजो वेध च । विदधातीति वेधाः ।

६६५ । नुवो धुट् च । नोधाः ऋपिः ।

६६६ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । अति-
स्यात् । सुनपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (सू ३८७)
इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते तदपवादार्थमिह ।

६६७ । चन्द्रे मो डित् । चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः स्यात्स च
डित् । चन्द्रमाः ।

६६८ । वयसि धामः । वयोधास्तरुणः ।

६६९ । पयसि च । पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

६७० । पुरसि च । पुरोधाः ।

६७१ । पुरुरवाः । पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते ।

६७२ । चक्षेर्वहुलं शिच्च । नृवक्षाः ।

६७३ । उषः कित् । उषः ।

६७४ । दमेरुनसिः । 'सप्तार्चिर्दमुनाः' ।

६७६ । अङ्गतेरसिरुडागमश्च । अङ्गिराः ।

६७६ । सत्तेरप्पूर्वादसिः । अप्सराः । प्रायेणायं भूग्नि, अप्सरसः

६७७ । विदिभुजिभ्यां विद्वे । विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

६७८ । वशेः कनसिः । संप्रसारणम् । उशनाः ।

इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ।

अथ उणादिषु पञ्चमः पादः ।

६७९ । अदि भुवो डुतच् । अद्भुतम् ।

६८० । गुधेरूमः । गोधूमः ।

६८१ । मसेरुन्र । मसूरः । प्रथमे पादे (उ. सू. ४२) 'असे-
रुन्र' 'मसेश्च' (उ. सू. ४३) इत्यत्र व्याख्यातः ।

६८२ । स्थः किञ्च । स्थूरो मनुष्यः ।

६८३ । षातेरतिः । पातिः स्वामी । संपातिः पक्षिराजः ।

६८४ । वातेर्निन् । 'वातिरादित्यसोमयोः' ।

६८५ । अर्तेश्च । अरतिरुद्वेगः ।

६८६ । तृहेः कनो हलोपश्च । तृणम् ।

६८७ । वृष्टुलुटितनिताडिभ्य उलच् तण्डुलश्च । त्रियन्ते लुट्य-
न्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तण्डुलाः ।

६८८ । दंसेष्टनौ न आ च । 'दासः सेवकशूद्रयोः' ।

६८९ । दंशेश्च । दाशो धीवरः ।

६९० । उदि चेर्दसिः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ।

६९१ । नौ दीर्घश्च । नीचैः ।

६९२ । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । रमेः सुपूर्वाद्धमे

वाच्ये क्तः स्यात् । किन्वादनुनासिकगोपः । सूरत उपशान्तो दयावुश्च ।

६९३ । पूजो यण्णुग्रस्वश्च । यत्प्रत्ययः । पुण्यम् ।

६९४ । खं सेः शि कुट् किच्च । खंसतेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः

कित् , तस्य कुडागमश्च । शिञ्यम् ।

६९५ । अर्तेः क्युरुच्च । उरणो मेघः ।

६९६ । हिंसेरीरक्षीरचौ । 'हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः' ।

६९७ । उदि दृणातेरजलो पूर्वपदान्त्यलोपश्च । उदरम् ।

६९८ । डिखनेर्मुट् स चोदात्तः । भजल् च डित् स्याद्वातो-
मुट् , स चोदात्तः । मुखम् ।

६९९ । अमेः सन् । अंसः ।

७०० । मूहेः खो मूर्ध् । मूर्खः ।

७०१ । नहेर्हलोपश्च । नखः ।

७०२ । शीङो ह्रस्वश्च । शिखा ।

७०३ । माङ ऊखो भय् च । मयूखः ।

७०४ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । कुल्फः शरीरावयवो रोम-
श्च । गुरुफः पादग्रन्थिः ।

७०५ । स्पृशेः श्वण्शुनौ पृ च । श्वण्शुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्या-
देशः । पार्श्वम् । 'पार्श्वोऽस्त्री कक्षगोरधः' । पशुं रायुधम् ।

७०६ । श्मनि श्रयतेर्हुन् । श्मच्छन्दो मुखवाची । मुखमाश्रयत
इति श्मश्रु ।

७०७ । अश्र्वादयश्च । अश्रु नयनजलम् ।

७०८ । जनेष्टन्लोपश्च । जटा ।

७०९ । अक्षतस्य जङ्घ च । तस्य जनेर्जङ्घादेशः स्यादक्ष । जङ्घा ।

७१० । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । जघनम् ।

‘पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः’ ।

७११ । क्लिशोरन्लो लोपश्च । लकारस्य लोपः । केशः ।

७१२ । फलेरितजादेश्च पः । पलितम् ।

७१३ । कृजादिभ्यः संज्ञायां बुन् । करकः, करका । कटकः ।
नरकम्, नरकः । ‘नरलो नारकोऽपि च’ इति द्विरूपकोशः । सरकं
गगनम् । कोरकः, कोरकं च ।

७१४ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । कीचको वंशभेदः ।

७१५ । पंचिमच्योरिचोपधायाः । पेचकः । मेचकः ।

७१६ । जनेरष्ट च । जठरम् ।

७१७ । वचिमनिभ्यां चिच्च । वठरो मूर्खः । ‘मठरो मुनि-
शौण्डियोः’ । विदादित्वात् माठरः । गगादित्वात् माठर्यः ।

७१८ । ऊर्जिह्णातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ‘ऊर्दरः शूररक्षसोः ।

७१९ । कृदरादयश्च । कृदरः कुमूलः । सृदरं विलसत् । सुदरः सर्पः ।

७२० । हन्तेर्युनाद्यन्तयोर्धत्वत्तत्वे । घातनो मारकः ।

७२१ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुम्बृद्धिश्च । क्रान्तुः पत्नी । गान्तुः
पथिकः । क्षान्तुमंशकः ।

७२२ । हयन्तेः कन्यन्हिरच् । कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

७२३ । कृजः पासः । कर्पासः । क्लिप्वादित्वात्कर्पासं वस्त्रम् ।

७२४ । जनेस्तु रश्च । जर्तुर्हस्ती योनिश्च ।

७२५ । ऊर्णोतेडः । ऊर्णा ।

७२६ । दधातेर्यन्तुट् च । धान्यम् ।

७२७ । जीर्यतेः क्लिन्नश्च वः । ‘जिन्निः ह्यात्कलपक्षिगोः’ ।

बाहुलकात् 'हलि च' (सू० ३५४) इति दीर्घां न ।

७२८ । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः । मव्यतेरालप्रत्ययः
स्यात्तस्यापतुडागमो धातोर्यलोपो मकारश्चान्त्यस्य । ममापतालो विषये ।

७२९ । ऋजेः कीकन् । ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

७३० । तनोतेर्डङः सन्त्रच्च । 'तिततः पुंसि क्लीवे च ।

७३१ । अर्भकं पृथुकपाका वयसि । 'ऋधु वृद्धौ' अतो वुन्,
मकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकुन्संप्रसारणं च । पिवतेः कन् ।

७३२ । अवद्यावमाधमावरेफाः कुरित्ते । वदेनञि यत्, अव-
धम् । अवतेरमः, वस्य पते धः, अवमः-अधमः । अर्तेर्वन्, अर्वा ।
रिफतेस्तौदादिकात् अः, रेफः ।

७३३ । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ इलेपणकुत्सनयोः । तौ
प्रत्ययौ क्रमात्स्तौ धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययरय पुट् । लिप्तं हिलष्टम् । रिं
कुरिसतम् ।

७३४ । किलशेरीञ्चोपधायाः कन्लोपश्च लो नाम्च । डिङोः
कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यमः । कित-
फलं चिन्त्यम् ।

७३५ । अश्नोतेराशुकर्मणि वरट् च । चकारादुपधाया ईत्वं
ईश्वरः ।

७३६ । चतेरन् । चत्वारः ।

७३७ । प्राततेरन् । प्रातः ।

७३८ । अमेस्तुट् च । अन्तर्मध्यम् ।

७३९ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो

दकारस्य नकारः । नगः ।

- ७४० । सिचेः संज्ञायां हनुमौ कश्च । सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारा-
देशो नुम्व स्यात् । सिंहः ।
७४१ । व्याडि घ्रातेश्च जातौ । कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।
७४२ । हन्तेरव्युच च । घोरम् ।
७४३ । क्षमेरुपधालोपश्च । चादच् । क्षमा ।
७४४ । तरतेर्ङिः । त्रयः, त्रीन् ।
७४५ । ग्रहेरनिः । ग्रहणिः । ङीप्, ग्रहणी व्याधिभेदः ।
७४६ । प्रथेरमच् । प्रथमः ।
७४७ । चोश्च । चरमः ।
७४८ । मङ्गेरलच् । मङ्गलम् ।

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

अथ उत्तरकृदन्तप्रकरणम् ।

- ३१६९ । उणादयो बहुलम् ३।३।१ । एते वर्तमाने संज्ञायां च
बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्युद्धाः ।
संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।
कार्याद्विद्यादनुबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ (भा० ६०)
३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते ३।३।२ ।
३१७१ । भविष्यति गम्यादयः ३।३।३ ।
३१७२ । दाशगोत्रौ संप्रदाने ३।३।७३ । एतौ संप्रदाने कारके
निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।
३१७३ । भीमादयोऽपादाने ३।४।७४ । भीमः । भीष्मः । प्रस्क-
न्तः । प्ररक्तः । मूर्खः । खलतिः ।

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः ३।४।७५ । संप्रदानापादानपर-
मर्शार्थं 'ताभ्याम्' इति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वस्त्रं ।
चरितं तदिति चर्म ।

३१७५ । तुमुन्ण्वुलौ क्रियार्या क्रियार्थायाम् ३।३।१० । क्रि-
यार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्यय-
त्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति, कृष्णं दर्शको याति । अत्र वाऽस्वरूपेण तुजा-
दयो न, पुनण्वुलुक्तेः ।

३१७६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् ३।३।१६८ । अक्रियार्थोपपदार्थ-
मेतत् । इच्छार्थेभ्येककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । इच्छति भोक्तुम् ।
वाष्टि वाञ्छति वा ।

३१७७ । शकृष्टषज्ञागलाघटरभलभक्रमसहाहार्हस्यर्थेषु तुमुन्
३।४।६५ । एषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं 'धृष्णो-
ति' इत्यादौ । अर्थग्रहणमस्ति नैव संबध्यते, अनन्तरत्वात् । अस्ति भव-
ति विद्यते वा भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु ३।४।६६ । पर्याप्तिः पूर्णता,
तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः
कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् ? अलं भुक्त्वा । 'अलम-
र्थेषु' किम् ? पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गम्यते, न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् ३।३।१६७ । पर्यायोपादानम-
र्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेला प्र-
नेह वा भोक्तुम् । प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्तते । तेनेह न- 'भूतानि कालः
पचतीति वार्ता' ।

३१८० । भाववचनश्च ३।३।११ । 'भावे' इत्यधिकृत्य वस्त्र-

माणा घञादयः क्रियार्यायां भविष्यति स्युः । यागाय याति । 'तुमर्थात्'
(सू. ५८३) इति चतुर्थी ।

३१८१ । अण्कर्मणि च ३।३।१२। कर्मण्युपपदे क्रियार्यायां
क्रियायां चाणस्यात् । ण्वुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परखादयं
कादीन्वाधते, कम्बलदायो व्रजति ।

३१८२ । पदरुजविशस्पृशो घञ् ३।३।१६। 'भविष्यति' इति
निवृत्तम् । पथतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेशः । स्पृश-
तीति स्पर्शः ।

३१८३ सू स्थिरे ३।३।१७। 'सु' इति लुप्तविभक्तिकम् । सर्वैः
स्थिरे कर्तरि घञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । *७३३ व्याधि
मस्यबलेषु चेति वाच्यम्* । अतीसारो व्याधिः । अन्तर्भावित-
पथोऽत्र सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो
मत्स्यः । 'सारो'बले दृढांशे च ।

३१८४ । भावे ३।३।१८। सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये घातो-
घञ्स्यात् । पाकः, पाकौ ।

३१८५ । स्फुरतिस्फुल्लस्योर्ध्वञि ६।१।४७। अनयोरेव आत्वं
स्याद्धञि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि-' (सू० १०४६)
इति दीर्घः, परीहारः । 'इकः काशे' (सू० १०४७) । काशे उत्तरपदे
एगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः स्यात् । नीकाशः । अनूकाशः । 'इकः' किम् ?
प्रकाशः । 'नोदात्तोपदेश-' (सू० २७६३) इति न वृद्धिः, शमः ।
आचमादेस्तु—आचामः, कामः, वामः । 'विश्रामः' इति त्वपाणिनीयम् ।

३१८६ । स्यदो जवे ६।४।२८। स्यन्देर्ध्वञि नलोपो वृद्धयभावश्च
निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

३१८७ । अवोदैधौघप्रश्रथहिमश्रथाः ६।४।२६ । अवोदः अव-
क्लेदनम् । एध इन्धनम् । ओ घउन्दनम् । श्रन्थेनलोपो वृद्ध्यभावश्च ।

३१८८ । अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् ३।३।१६ । कर्तृभिन्ने
कारके घञ्स्यात् ।

३१८९ । घञि च भावकरणयोः ६।४।२७ । रञ्जेनलोपः
स्यात् । रागः । अनयोः किम् ? रज्यत्यस्मिन् रङ्गः । प्रास्यत इति प्राप्तः ।
'संज्ञायाम्' इति प्रायिकम् । को भवत । लाभो लब्धः । इत उत्तरं
'भावे' (सू० ३१८४) 'अकर्तरि च कारके' (सू० ३१८६) इति
द्वयमपि 'कृत्यत्युटो बहुलम्' (सू० २८४१) इति यावदनुवर्तते ।

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ३।३।२० । घञ् । अजपोर्वा-
धनार्थमिदम् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ ।
७३४ दारजारौ कर्तरि णिलुक्च । दारयन्तीति दाराः । जारय-
न्तीति जाराः ।

३१९१ । इडश्च ३।३।२१ । घञ । अचोऽपवादः । उपेत्यास्माद-
धीयते उपाध्यायः । *७३५ अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तद-
न्ताच्च वा ङीष्* । उपाध्याया-उपाध्यायी । *७३६ शृवायुवर्णनि-
वृत्तेषु* । 'शृ' इत्यविभक्तिको निर्देशः । शारो वायुः । करणे घञ् ।
शारो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आन्रियतेऽनेनेति
निवृत्तमावरणम्, बाहुलकात्करणेक्तः ।

'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' ।

अकृतप्रावरण इत्यर्थः ।

३१९२ । उपसर्गे रवः ३।३।२२ । घञ् । संरावः । 'उपसर्गे'
किम् ? रवः ।

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् ८।३।८६। अस्मा-
स्तनैः सस्य मूर्धन्यः । अभिनिष्ठानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञाया' किम् ?
अभिनिःस्तनति मृदङ्गः ।

३१९४ । समि युद्गुदुवः ३।३।२३। संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादि
भिरिति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

३१९५ । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गो ३।३।२४। श्रायः । नायः । भावः।
'अनुपसर्गो' किम् ? प्रश्रयः, प्रणयः, प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः'
इति ? प्रकृत्यो भाव इति प्रादिसमासः । कथम् 'राज्ञो नयः' इति ? बाहु-
लकात् ।

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः ३।३।२५। विज्ञावः । विश्रावः । 'वौ'
किम् ? क्षवः, श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः ३।३।२६। अवनायः अधोनयनम् ।
उन्नायः उर्ध्वनयनम् । कथम् । 'उन्नयः, 'उत्प्रेक्षा' इति ? बाहुलकात् ।

३१९८ । प्रे द्रुस्तुक्षुवः ३।३।२७। प्रद्रावः प्रस्तावः । प्रज्ञावः ।
'प्रे' इति किम् ? द्रवः, स्तवः, स्रवः ।

३१९९ । निरभ्योः पूलवोः ३।३।२८। निष्पूयते शूर्पादिभिरिति
निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' किम् ? पवः, लवः ।

३२०० । उन्न्योर्ग्रः ३।३।२९। उद्गारः । निगारः । 'उन्न्योः'
किम् ? गरः ।

३२०१ । कृ धान्ये ३।३।३०। 'कृ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्न्यो-
र्धन्त्यात् । उत्कारो निकारो धान्यस्य । विक्षेप इत्यर्थः । 'धान्ये'
किम् ? भिक्षोत्करः, पुष्पनिकरः ।

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः ३।३।३१। समेत्य स्तुवन्ति यस्मि-

न्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' किम् ? संस्तवः परिचयः ।

३२०३ । प्रे स्त्रोऽयज्ञे ३।३।३२ । 'अयज्ञे' इति द्वेदः 'यज्ञे' इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । 'अयज्ञे' किम् ? बहिषः प्रस्तरो मुष्टिविशेषः ।

३२०४ । प्रथने वाचशब्दे ३।३।३३ । विपूर्वास्तृणातेर्घन्त्या-
दशब्दविषये प्रथने । पटस्य विस्तारः । 'प्रथने' किम् ? तृणविस्तारः ।
'अशब्दे' किम् ? ग्रन्थविस्तारः ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च ३।३।३४ । 'छः' इत्यनुवर्तते । विष्-
रपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तेऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे घञ् । ततः
कर्मधारयः ।

३२०६ । छन्दोनाम्नि च ८।३।९४ । विपूर्वस्य स्तृणातेर्घन्त्य-
स्य सस्य षत्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति षत्वम् ।

३२०७ । उदिग्रहः ३।३।३५ । उद्ग्राहः ।

३२०८ । समि मुष्टौ ३।३।३६ । मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ'
किम् ? द्रव्यस्य संग्रहः ।

३२०९ । परिन्योर्नीणोर्धूताभ्रेषयोः ३।३।३७ । परिपूर्वान्नयो-
निपूर्वादिणश्च घन्स्यात्क्रमेण धूते अभ्रेषे च विषये । परिणयेन शा-
न्वन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः ।
'धूताभ्रेषयोः' किम् ? परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

३२१० । परावनुपात्यय ह्रणः ३।३।३८ । क्रमप्राप्तस्यानतिपा-
तोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' किम् ? कालस्य पर्यायः ।
अतिपात इत्यर्थः ।

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये ३।३।३९ । तव विशयः ।
तव राजोपशायः । 'पर्याये' किम् ? विशयः संशयः । उपशयः समी-
पशयनम् ।

३२१२ । हस्तदाने चेरस्तेये ३।३।४० । 'हस्तादाने' इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' किम् ? वृक्षा-ग्रस्थानां फलानां यष्टया प्रचयं करोति । 'अस्तेये' किम् ? पुष्पप्र-चयश्चौर्येण ।

३२१३ । निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेशकः ३।३।४१ । एषु चिनोतेर्धञ्, आदेशश्च ककारः । उपसमाधानं । राशीकरणं, तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे-काशी-निकायः । चितौ-आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे-चीयतेऽस्मिन्नस्थ्या-दिकमिति कायः । समूहे-गोमयनिकायः । 'एषु' किम् ? चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये 'आदेः' इत्युक्तैर्यङ्लुक्पादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनःपुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

३२१४ । संघे चानौत्तराधये ३।३।४२ । चेर्धञ् आदेशश्च कः । मिदुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तराधये' किम् ? सूक-रनिचयः । सङ्घे किम् ? ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्छ्रियाम् ३।३।४३ । स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् १।४।१४ ।

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे ७।३।६ । अत्र ऐज्ज स्यात् । व्याव-क्रोशी । व्यावहासी ।

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् ३।३।४४ ।

३२१९ । अणिनुणः १।४।१५ । 'इनण्यनपत्ये' (सू० १२४७), साराविणं वर्तते ।

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ३।३।४५ । 'अव' 'नि' एतयोर्ग्र-

हेर्घन्स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किम् ? अवग्रहः पदस्य । निग्रह-
इचोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् ३।३।४६ । पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

३२२२ । परौ यज्ञे ३।३।४७ । उत्तरः परिग्राहः । स्फ्येन वेदे
स्वीकरणम् ।

३२२३ । नौ वृ धान्ये ३।३।४८ । 'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम् ।
नीवाराः । 'धान्ये' किम् ? निवरा कन्या । क्तिन्विपयेऽपि बाहुलका-
दप् । प्रवरा सेना, प्रवरा सेतिवत् ।

३२२४ । उदि श्रयतियौतिपूद्भुवः ३।१।४९ । उच्छ्रायः । उधावः ।
उत्पावः । उद्द्रावः । कथं 'पतनान्ताः समुच्छ्रयाः' इति ? बाहुलकात् ।

३२२५ । विभाषाङि रुप्लुघोः ३।३।५० । आरावः—आरवः ।
आप्लावः—आप्लवः ।

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे ३।३।५१ । 'विभाषा' इति
वर्तते । अवग्राहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' किम् ? अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । प्रे वणिजाम् ३।३।५२ । प्रे ग्रहेर्घञ् वा वणिजां सम्-
न्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति—
तुलाप्रग्रहेण ।

३२२८ । रश्मौ च ३।३।५३ । प्रग्राहः—प्रग्रहः ।

३२२९ । वृणोतेराच्छादने ३।३।५४ । 'विभाषा प्रे' इत्येव ।
प्रवारः—प्रवरः ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने ३।३।५५ । परिभावः—परिभवः ।
'अवज्ञाने' किम् ? सर्वतो भवनं परिभवः ।

३२३१ । एरच् ३।३।५६ । चयः । जयः । *७३७ भयादीना-
मुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम्* । भयम् । वर्षम् ।

३२३२ । ऋदोरप् ३।३।५७ । ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः ।
गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः ८।३।५३ । अनयोर्विपूर्वस्य स्रः
षत्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष' इति किम् ? वाक्यस्य
विस्तरः ।

३२३४ । ग्रहवृहनिश्चिगमश्च ३।३।५८ । अप्रत्यात् । घञचोरप-
वादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । *७३८ वशिरणयो-
रुपसंख्यानम्* । वशः । रणः । *७३९ घञर्थे कविधानम्* । प्रस्थः ।
विघ्नः । *७४० द्वित्वप्रकरणे के कृआदीनामिति वक्तव्यम्* ।
चक्रम् । चिह्निदम् । चकनसः ।

३२३५ । उपसर्गोऽदः ३।३।५९ । अप्रत्यात् ।

३२३६ । घञपोश्च २।४।३८ । अदेर्घस्तु स्याद्व्यपि च । प्रघसः ।
विघसः । 'उपसर्गे' किम् ? घासः ।

३२३७ । नौ ण च ३।३।६० । नौ उपपदे अदेर्घः स्यादप् च ।
न्यादः । निघसः ।

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे ३।३।६१ । अप्रत्यात् । व्यधः ।
जपः । उपसर्गे तु-आन्याधः, उपजापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा ३।३।६२ । अप् । पक्षे घञ् । स्वनः—
स्वानः । हसः—हासः । 'अनुपसर्गे' इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

३२४० । यमः समुपनिविषु च ६।३।६३ । एष्वनुपसर्गे च यमे-
रब्बा । संयमः—संयामः । उपयमः—उपयामः । नियमः—नियामः ।
वियमः—वियामः । यमः—यामः ।

३२४१ । नौ गदनदपठस्वनः ३।३।६४ । अन्वा स्यात् । निग-
दः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

३२४२ । कणो वीणायां च ३।३।६५ । नावनुपसर्गे च वीणा-
विषयाच्च क्वणतेरन्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्राद्यर्थम्, निक्वणः-नि-
क्वाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु-प्रक्वणः-प्रक्वाणः ।

३२४३ । नित्यं पणः परिमाणे ३।३।६६ । अप्स्यात् । मूलक-
पणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्वध्यते से-
ऽस्य विषयः । 'परिमाणे' किम् ? पाणः ।

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे ३।३।६७ । धनमदः । उपसर्गे तु-
उन्मादः ।

३२४५ । प्रमदसम्मदौ हर्षे ३।३।६८ । 'हर्षे' किम् ? प्रमादः ।
सम्मादः ।

३२४६ । समुदोरजः पशुषु ३।३।६९ । संपूर्वोऽजिः समुदाये
उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्स्यात् । 'अवजपोः' इत्युक्तेर्वा-
भावो न । समजः पशूनां संघाः । उदजः पशूनां प्रेरणम् । 'पशुषु'
किम् ? समाजो ब्राह्मणानाम्, उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः ३।३।७० । अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते,
तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः ।
'व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन्' । 'अक्षेषु' किम् ? पादस्य ग्रहः ।

३२४८ । प्रजने सतैः ३।३।७१ । प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् ।
गवामुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति ? अधिकरणे 'पुंसि संवा-
याम्-' (सु० ३२९६) इति घः ।

३२४९ । ह्रः सम्प्रसारणं च न्यभ्युपविषु ३।३।७२ । निहवः ।

अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु किम् ? प्रह्वयः ।

३२५० । आळि युद्धे ३।३।७३ । आह्वयन्तेऽस्मिन्निति आहवः ।
'युद्धे' किम् ? आह्वयः ।

३२५१ । निपानमाहावः ३।३।७४ । आहूपूर्वस्य ह्वयतेः सम्प्र-
सारणमवृद्धिश्चोदकाधारश्चेदाच्यः ।

'आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये' इत्यमरः ।

३२५२ । आवेऽनुपसर्गस्य ३।३।७५ । अनुपसर्गस्य ह्वयतेः
सम्प्रसारणमपू च स्याद्भावे । हवः ।

३२५३ । हनक्च वधः ३।३।७६ । अनुपसर्गादन्तेभावे अप्स्यात् ।
वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्युम्' । चाद्धन् , घातः ।

३२५४ । मूर्तौ घनः ३।३।७७ । मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये
हन्तेरप्स्यात् , घनश्चादेशः । अघ्नघनः । कथम् सैन्धवघनमाचय' इति ?
धर्मशब्देन घर्मा लक्ष्यते ।

३२५५ । अन्तर्घना देशे ३।३।७८ । बाह्यकग्रामविशेषस्य संज्ञे-
यम् । 'अन्तर्घणः इति पाठान्तरम् ।

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ३।३।७९ । द्वारैकदेशे
द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातन-
मिदम् । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः । प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः-प्रघाणः ।
कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

३२५७ । उद्धनोऽस्याधानम् ३।३।८० । अस्याधानमुपरिस्थाप-
नम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्ष्यन्ते तद् उद्धनः,
अधिकरणेऽपू ।

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् ३।३।८१ । अङ्गं शरीरावयवः, स चेह

न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु ३।३।८२। एषु हन्तेः करणेऽप्यादनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेति अयोधनः । विधनः । द्रुधनः । 'द्रुषणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्-' (सू० ८५९) इति यत्वम् । संज्ञा कुठारस्य । द्रुधृत्तः ।

३२६० । स्तम्भे क च ३।३।८३। स्तम्भे उपपदे हन्तेः करणे कः स्यादपच पक्षे घनादेशश्च । स्तम्भध्नः-स्तम्भघनः । करण इत्येव । स्तम्भघातः ।

३२६१ । परौ घः ३।३।८४। परौ हन्तेरप्यात्करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ।

३२६२ । परेऽच घाङ्गयोः ८।२।२२। परेः रेफस्य लो वा स्यादशब्देऽङ्गशब्दे च । पलिघः-परिघः । पर्यङ्कः-पत्यङ्कः । इह 'तरतमौ घः' (सू० २००३) इति कृत्रिमस्य न ग्रहणम्, व्याख्यानात् ।

३२६३ । उपघ्न आश्रये ३।३।८५। उपपूर्वाद्धन्तेरप्यादुपघातो लोपश्च । आश्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

३२६४ । संघोद्धौ गणप्रशंसयोः ३।३।८६। संहननं संघः । भावेऽप् । उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायत इत्युद्धः । कर्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थत्वादन्तिज्ञाने ।

३२६५ । निघो निमित्तम् ३।३।८७। समन्तान्मितं निमित्तम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः समारोहपरिणाहाः इत्यर्थः ।

३२६६ । द्वितः क्रिः ३।३।८८। अयं भाव एव, स्वभावात् । 'क्त्रेर्मन्तित्यम्' (सू० १५७०) । नित्यग्रहणात् क्रिर्मन्त्रिषयः । अतः

एव कथ्यन्तेन न विग्रहः । डुपचष्, पाकेन निर्वृत्तां पक्लिमम् । डुवप्, उप्त्रिमम् ।

३२६७ । टिवतोऽथुच् ३।३।८९। अयमपि स्वभावाद्भाव एव । डुवेष्ट, वेपथुः । इवयथुः ।

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ३।३।९०। यज्ञः । याञ्जा । यत्नः । विज्ञनः । प्रज्ञनः । 'प्रज्ञने चासन्न-' (सू० २७७७) इति ज्ञापकान्न संप्रसारणम् । डिस्त्वं तु 'विज्ञनः' इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

३२६९ स्वपो नन् ३।३।९१। स्वप्नः ।

३२७० । उपसर्गे घोः किः ३।३।९२। प्रधिः । अन्तधिः । उपाधीयतेऽनेनेति उपाधिः ।

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च ३।३।९३ । कर्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् ३।३।९४ । स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन्स्यात् । षजोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्वाधते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्फायी, स्फातिः । 'स्फीतिकामः' इति तु प्रामादिकम् । कान्ताद्वात्वर्थे णिचि 'अच इः' (उ०सू० ५७८) इति वा समाधेयम् । *७४१ श्रुय-जीषिस्तुभ्यः करणे* । श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेश्च इष्टिः । स्तुतिः । *७४२ ऋलवादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः* । तेन नत्वम्, कीर्णिः । गीर्णिः । लूनिः । धूनिः । पूनिः । 'ह्लादः—' (सू० ३०७३) इति योगविभागात्किनि ह्रस्वः, प्रहृत्तिः । 'ति च' (सू० ३०३७), चृतिः । फुत्तिः । *७४३ चायतेः क्तिनि चिभावो वाच्यः* । अपचितिः । *७४४ संपदादिभ्यः द्विप्* । संपत् । विपत् । *७४५ क्तिन्नपी-व्यते* । संपत्तिः । विपत्तिः ।

३२७३ । स्थागापापचो भावे ३।३।९६ । क्तिन्स्यात् । अनेऽप-
वादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कथम्
'अवस्था' 'संस्था' इति ? 'व्यवस्थायाम्' इति ज्ञापकात् ।

३२७४ । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च ३।३।९७ । अवतेः
'ज्वरत्वर—' (सू० २६५४) इत्यूठ्, ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् ।
उदात्त इति हि वर्तते । यूतिः, जूतिः, अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्यते ।
स्यतेः सातिः, 'यतिस्यति मास्था' (सू० ३०७४) इतीत्वे प्राप्ते इत्वा-
भावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन—' (सू० २५०४) इत्यात्वे
कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हिनोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् ३।३।९८ । व्रज्या । इज्या ।

३२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदपुञ्जशीङ्भृमिणः
३।३।९९ । समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप् स्यात्स चोदात्तः संज्ञा-
याम् । *७४६ अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम्* । समजन्त्य-
स्यामिति समज्या सभा । निषोदन्त्यस्यामिति निषद्या आपणः । नि-
पतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गल-
पार्श्वशिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्या अभिषवः । शय्या । भृत्या ।
ईयतेऽनया इत्या शिबिका ।

३२७७ । कृजः श च ३।३।१०० । 'कृजः' इति योगविभागः ।
कृजः क्यप्स्यात् । कृत्या । 'श च' । चात् क्तिन् । क्रिया । कृतिः ।

३२७८ । इच्छा ३।३।१०१ । इषेर्भावे शो यगभावश्च निपात्यते ।
इच्छा । *७४७ परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाटयानामुपसंख्यानम्* ।
शो यक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अव-
गुणोऽपि । 'मृग अन्वेषणे' चुरादावदन्तः, अतो लोपाभावोऽपि, शो

यकि णिलोपः, मृगया । अटतेः श्ये यकि स्वशब्दस्य द्वित्वम्, पूर्वभागे
यकारनिवृत्तिदीर्घश्च, अटाट्या । *७४८ जागर्त्तरकारो वा* । पक्षे शः ।
जागरा—जागर्या ।

३२७९ । अप्रत्ययात् ३।३।१०२ । प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रि-
यामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ।

३२८० । गुरोश्च हलः ३।३।१०३ । गुरुमतो हलन्तास्त्रियाम-
कारः स्यात् । ईडा । ऊहा । 'गुरोः' किम् ? भक्तिः । 'हलः' किम् ?
नीतिः । *७४९ निष्ठायां सेट इति वक्तव्यम्* । नेह आसिः । 'ति-
तुत्र-' (सू० ३१६३) इति नेट्, दीप्तिः । *७५० तितुत्रेष्वप्रधा-
दीनामिति वाच्यम्* । निगृहीतिः । निपठितिः ।

३२८१ । विद्भिदादिभ्योऽङ् ३।३।१०४ । विद्भयो भिदादिभ्यश्च
त्रियामङ् । जृष् , 'ऋट्शोऽङि गुणः' (सु० २४०६), जरा । त्रपूष् ,
त्रपा । भिदा । विदारण एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा । 'ऋपेः
संप्रसारणं च' (ग) । कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ३।३।१०५ । अङ्
स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्भा । चर्चा ।

३२८३ । आतश्चोपसर्गो ३।३।१०६ । अङ् स्यात् । क्तिनोऽप-
वादः । प्रदा । उपदा । अदन्तोरुपसर्गवद् वृत्तिः । अद्धा । अन्तर्था ।
'उपसर्गो घोः किः' (सू० ३२७०) इत्यनेन किः, अन्तर्धिः ।

३२८४ । ण्यासश्चन्यो युच् ३।३।१०७ । अकारस्यापवादः ।
कारणा । हारणा । आसना । ग्रन्थना । *७५१ घट्टिवन्दिविदिभ्य-
षचेति वाच्यम्* । घट्टना । वन्दना । वेदना । *७५२ हृषेरनिच्छा-
र्थस्य* । अन्वेषणा । *७५३ परेर्वा* । पर्येषणा-परीष्टिः ।

३२८५ । रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम् ३।३।१०८ । प्रच्छदिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । कचित्र, शिरोऽर्तिः । *७५४ धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्बक्तव्यः* । आसिका । शायिका । *७५५ इक्षितपौ धातु-निर्देशे* । पचिः-पचतिः । *७५६ वर्णात्कारः* । निर्देशे इत्येव । अकारः । ककारः । *७५७ रादिफः* । रेफः । *७५८ मत्वर्थान्तरः* । बहुलवचनादकारलोपः । मत्वर्थीयः । *७५९ इणजादिभ्यः* । आभिः । आतिः । *७६० इञ्चपादिभ्यः* । वापिः । वासिः । स्वरे भेदः । *७६१ इक्कृष्यादिभ्यः* । कृषिः गिरिः ।

३२८६ । संज्ञायाम् ३।३।१०९ । अत्र धातोण्वुल् । उद्दालकपुष्प-भञ्जिका ।

३२८७ । विभाषाऽऽख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च ३।३।११० । परि-प्रश्ने आख्याने च गम्ये इन्स्यात्, चात् ण्वुल् । विभाषोक्तैर्यथाप्राप्तम-न्येऽपि । कां त्वं कारि—कारिकां । क्रियां—कृत्यां—कृतिं वा अकार्षीः । सर्वा कारि—कारिकां—क्रियां—कृत्यां—कृतिं-वा अकार्षम् । एवं गणि-गणिकां—गणनाम् । पाचि पाचिकां—पचां—पक्तिम् ।

३२८८ । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् ३।३।१११ । पर्यायः परि-पाटी क्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु द्योत्येषु ण्वुज्वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगामिका । भवानिह भक्तिकामर्हति । क्रणे-इह भक्तिकां मे धारयसि । उत्पत्तौ-इह भक्षिका उदपादि ।

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः ३।३।११२ । 'विभाषा' इति निवृ-त्तम् । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अग्र-याणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (सू. २८४१) । भावे (सू. ३१८४) 'अक-र्तरि च कारके संज्ञायाम्' (सू. ३१८६) इति च निवृत्तम् । राज्ञा युग-

ने राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे क्तः' (सू. ३०९०) —

३२९० । ल्युट् च ३।३।११५ । हसितम्—हसनम् । योगवि-
भाग उत्तरार्थः ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पृशार्त्तुः शरीरसुखम् ३।३।११६ ।
येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्मण्युपपदे ल्युट्
स्यात् । पूर्वेण सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयःपानं सुखम् । 'कर्तुः'
इति किम् ? गुरोः स्नापनं सुखम् । नैह गुरुः कर्ता, किंतु कर्म ।

३२९२ । वा यौ २।४।१७ । अजेवीं वा स्याद्यौ । प्रवयणम्—
प्राजनम् ।

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च ३।३।११७ । ल्युट् स्यात् । इध्म-
प्रव्रश्चनः कुठारः । गोदोहनी स्थाली । खलः प्राकरणाधिकरणयोरित्य-
धिकारः ।

३२९४ । अन्तरदेशे ८।४।२४ । अन्तःशब्दाद्धन्तेर्नस्य णः स्यात् ।
अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हणनो देशः । 'अत्पूर्वस्य' इत्येव, अन्तर्ह-
न्ति । 'तपरः' किम् ? अन्तरधानि ।

३२९५ । अयनं च ८।४।२५ । अयनस्य णोऽन्तःशब्दात्परस्य ।
अन्तरयणम् । अदेशे इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः ३।३।११८ ।

३२९७ । छद्देर्घेऽह्वयुपसर्गस्य ६।४।९६ । द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य
छद्देर्ह्रस्वः स्याद्धे परे । दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेन दन्तच्छदः । प्रच्छदः ।
'अद्धि-' इति किम् ? समुपच्छादः । आकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः ।

३२९८ । गोचरसंचरवह्व्रजव्यजापणनिगमाश्च ३।३।११९ ।
षान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (सू. ३३००) इति वक्ष्यमाणस्य षणोऽप-

वादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्त्यनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजः तालवृन्तम्, निपातनाद्वीभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्यनेन निगमश्चन्दः । चात्कषः, निकषः ।

३२९९ । अवे तृस्रोर्धञ् ३।३।१२० । अवतारः कृपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

३३०० । हलश्च ३।३।१२१ । हलन्ताद्धन्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरिति अपमार्गः । विमार्गः समुहनी ।

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च ३।३।१२२ । अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः । नियन्त्युद्युवन्ति संहरत्यनेनेति विग्रहः । *७६२ अवहाराधारावायानामुपसंख्यानम्* ।

३३०२ । उदङ्घोऽनुदके ३।३।१२३ । उत्पूर्वादङ्घतेर्धन्स्यात् न तुदके । घृतमुदच्यत उद्घ्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्घः चर्ममयं भाण्डम् । 'अनुदके' किम् ? उदकोदञ्चनः ।

३३०३ । जालमानायः ३।३।१२४ । आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालम्' इति किम् ? आनयनः ।

३३०४ । खनो घ च ३।३।१२५ । चाद्धञ् । आखनः—प्राखनः । धित्करणमन्यतोऽध्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन 'भगः पदम्' इत्यादि । *७६३ खनेर्द्धरेकेकवका वाच्याः* । आखः—आखरः—आखनिकः—आखनिकवकः । एते खनित्रवचनाः ।

३३०५ । ईषदूदुःसुषु कृच्छ्राकृच्छार्थेषु खल् ३।३।१२६ । 'कृत्वाधिकरणयोः' (सू. ३२९३) इति निवृत्तम् । पषु दुःखसुखार्थेषूपपदेश

खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (स. २८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे-
दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे-ईषत्करः । सुकरः । *७६४ निमिमी-
लियां खलघोरात्त्वं नेति वाच्यम्* । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुवि-
लयः । निमयः । मयः । लयः ।

३३०६ । उपसर्गात्खलघञोः ७।१।६७ । उपसर्गादिब लभेनुम्
स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः । 'उपस-
र्गात्' किम् ? ईषल्लभः । लाभः ।

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ७।१।६८ । उपसर्गान्तर-
हिताभ्यां सुदुर्भ्यां लभेनुम्न स्यात्खलघञोः । सुलभम् । दुर्लभम् ।
'केवलाभ्याम्' किम् ? सुप्रलम्भः, अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि 'अतिसुल-
भम्' 'अतिदुर्लभम्' इति ? यदा स्वती कर्मप्रवचनीया, तदा भविष्यति ।

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः ३।३।१२७ । कर्तृकर्मणोरीषदा-
दिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल्स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' (भा० इ०) ।
कर्तृकर्मणो च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये । ईषदादयस्तु ततः प्राक् ।
७६५ कर्तृकर्मणोश्चव्यर्थयोरिति वाच्यम् । खित्त्वान्मुम् अना-
दयेन आढयेन दुःखेन भूयते दुराढयंभवम् । ईषदाढयंभवम् । स्वाढयं-
भवम् । ईषदाढयंकरः । दुराढयङ्करः । स्वाढयंकरः । 'च्यर्थयोः'
किम् ? आढयेन सुभूयते ।

३३०९ । आतो युच् ३।३।१२८ । खलोऽपवादः । ईषत्पानः । सोमो
भवता । दुष्पानः । सुपानः । *७६६ भाषायां शासियुधिदशिशृषि-
षृषिभ्यो युज्वाच्यः* । दुःशासनः । दुर्योषनः । इत्यादि ।

३३१० । पात्पदान्तात् ८।४।३५ । नस्य यो न । निष्पानम् ।
सपिष्पानम् । 'पात्' किम् ? निर्णयः । 'पदान्तात्' किम् ? पुष्पाति ।

‘पदे अन्तः पदान्तः’ इति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न, सुसर्पिभ्ये ।

३३११ । आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः ३।३।१७० । अवश्यकारी । शतं दायी ।

३३१२ । कृत्याश्च ३।३।१७१ । ‘आवश्यकाधमर्ण्ययोः’ इत्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

३३१३ । क्तिक्तौ च संज्ञायाम् ३।३।१७४ । घातोः क्तिक्तरच स्यादाशिषि संज्ञायाम् । ‘तितुत्र—’ (सू० ३१६३) इति नेट् । भवताद् भूतिः ।

३३१४ । न क्तिचि दीर्घश्च ६।४।३६ । अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपी न स्तः क्तिचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

३३१५ । सनः क्तिचि लोपश्चास्याव्यतरस्याम् ६।४।३९ । सनोतेः क्तिच्यात्वं वा स्यालोपश्च वा । सनुतात्—सातिः—सन्तिः । देवा एनं देयासुः देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा ३।४।१० । प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचांग्रहणं पूजार्थम् । ‘अमेवाव्ययेन’ (सू० ७८४) इति नियमान्नोपपदसमासः । ‘दो दद्वोः’ (सू० ३०७७) अलं दत्त्वा । ‘धुमास्था—’ (सू० २४६२), पीत्वा खलु । ‘अलंखल्वोः’ किम् ? मा कार्षीत् । ‘प्रतिषेधयोः’ किम् ? अलंकारः ।

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे ३।४।१९ । व्यतीहारेऽर्धमाङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् ६।४।७० । मेङ् इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ल्यपि । अपमित्य याचते—अपमाय । उदीचांग्रहणाद्यथाप्राप्तमपि, याचित्वा अपमयते ।

३३१९ । परावरयोगे च ३।४।२०। परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले ३।४।२१। समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा स्यात् । क्त्वा तु अव्ययकृतो भावे । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वमतन्त्रम् , स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त-' (सू० २४२८) इत्यनुनासिकलोपः, विष्णुं नत्वा स्तौति । स्वरत्यादेः 'अ-युक्तः किति' (सू० २३८१) इति नित्यमिडभावः पूर्व-विप्रतिषेधेन, स्वृत्वा । सूत्वा । धूत्वा ।

३३२१ । क्त्स्व स्कन्दिस्स्यन्दोः ६।४।३१। एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्स्व परे । स्कन्त्वा । ऊदिस्वादिङ् वा, स्यन्त्वा-स्यन्दित्वा ।

३३२२ । न क्त्वा सेट् १।२।१८। सेट् क्त्वा क्तिन् स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' किम् ? कृत्वा ।

३३२३ । मृडमृदगुधकुषकिलिशवद्वसः क्त्वा १।२।७। एभ्यः सेट् क्त्वा क्तिन् । मृडित्वा । 'किलिशः क्त्वा-' (सू० ३०४९) इति वेट्, किलशित्वा-किलिष्ठा । उदित्वा । उषित्वा । 'रुदविद-' (सू० २६०९) इति क्त्स्वम्, रुदित्वा । विदित्वा । मुषित्वा । गृहीत्वा ।

३३२४ । नोपधात्थफान्ताद्वा १।२।२३। सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । शयित्वा-श्रन्थित्वा । गुफित्वा-गुम्फित्वा । 'नोपधात्' किम् ? कोथित्वा, रेफित्वा ।

३३२५ । वञ्चिलुञ्च्युतश्च १।२।२४ । सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा-वञ्चित्वा । लुचित्वा-लुञ्चित्वा । ऋतित्वा-अतित्वा ।

३३२६ । तृषिमृषिकृषेः काश्यपस्य १।२।२५ । एभ्यः सेट् क्त्वा

किट्वा । तृषित्वा—तर्षित्वा । मृषित्वा मर्षित्वा ॥ कृषित्वा—कर्षित्वा ।
 'रलो व्युपधात्-' (सू० २६१७) इति वा कित्त्वम् । घृषित्वा—घर्षित्वा ।
 लिखित्वा—लेखित्वा । 'रलः' किम् ? सेवित्वा । 'व्युपधात्' किम् ? व-
 तित्वा । 'हलादेः' किम् ? एषित्वा । 'सेट्' किम् ? भुक्त्वा । 'वसतिबु-
 धोरिट्' (सू० ३०४६), उषित्वा । लुषित्वा—ल्लोषित्वा । 'अच्चेः पूज-
 याम्' (सू० ३०४७) इति नित्यमिट्, अश्चित्वा । गतौ तु; 'अक्त्वा'
 इत्यपि । लुभित्वा—लोभित्वा । 'लुभो विमोहने' (सू० ३०४८) इतीट् ।
 अविमोहने तु लुब्धत्वा ।

३३२७ । जृघ्रइच्योः कित्त्व ७।२।२६ । आभ्यां परस्य क्त्वं इह
 स्यात् । जरीत्वा—जरित्वा । ऋश्चित्वा ।

३३२८ । उदितो वा ७।२।२६ । उदितः परस्य क्त्वं इह वा ।
 शमित्वा । 'अनुनासिकस्य किव-' (सू० २६६६) इति दीर्घः, शान्त्वा ।
 धृत्वा—दैवित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च कित्त्व ६।४।१८ । क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात्
 मृलादौ कित्त्व परे । क्रान्त्वा—कन्त्वा । 'शलि' किम् ? क्रमित्वा । 'पू-
 श्व' (सू० ३०५०) इति वेट्, पवित्वा—पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा ६।४।३२ । जान्तानां नञेश्च न-
 लोपो वा स्यात् कित्त्व परे । भक्त्वा—भङ्क्त्वा । रक्त्वा—रङ्क्त्वा ।
 'मस्तिनशोः-' (सू० २५१७) इति नुम्, तस्य पक्षे लोपः, नङ्क्षा-नङ्क्षा
 'रधादिभ्यश्च' (सू० २५१५) इतीट्पक्षे नशित्वा । *७६७ झलादाविति
 वाच्यम्* । नेह, अजित्वा, उदित्वाद्देट्, पक्षे अक्त्वा—अङ्क्त्वा । 'जन-
 सन'- (सू० २५०४) इत्यास्वम्, खात्वा—खनित्वा । 'द्यतिस्यति' (सू०
 ३०७४) इतीत्त्वम्—दित्वा, सित्वा, मित्वा, स्थित्वा । 'दधातेहिः' (सू०
 ३०७६), हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च क्त्वि ७।४।४३ । हित्वा । हाङ्स्तु, हात्वा ।
'अदो जग्धिः—' (सू० ३०८०), जग्ध्वा ।

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वं क्त्वो ल्यप् ७।१।३७ । अव्ययपूर्व-
पदेऽनञ्समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक्, प्रकृत्य । 'अनञ्' किम्?
अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह—परमकृत्वा ।

३३३३ । षत्वतुकोरसिद्धः ६।१।८६ । षत्वे तुकि च कर्तव्ये एका,
देशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत्, इह षत्वं न । अधीत्य, प्रेत्य
ह्रस्वस्य—' (सू० २८५८) इति तुक् ।

३३३४ । वा ल्यापि ६।४।३८ । अनुदात्तोपदेशानां वनतितनो-
त्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन
मान्तानिटां वा, नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम् । आगत्य—आगम्य ।
प्रणत्य—प्रणम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य । 'अदो जग्धिः—'
(सू० ३०८०) । 'अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यब्बाधते' (प० ५५)
जग्धिविधौ ल्यब्ग्रहणात् । तेन हित्वइत्वात्वेत्वदीर्घत्वशूठितो ल्यपि न ।
विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाय । प्रक्रम्य । आपृच्छय । प्रदीव्य ।

३३३५ । न ल्यपि ६।४।६९ । ल्यपि परे धुमास्थादेरीत्वं न ।
धेट्, प्रधाय । प्रमाय । प्रणाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । 'मीनाति-
मिनोति—' (सू० २५०८) इत्यात्वेत्वं, प्रमाय । निमाय । उपदाय ।
'विभाषा लीयतेः' (सू० २५०९), विलाय—विलीय । खिलोपः—उत्तार्य,
विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् ६।४।९६ । लघुपूर्वात्परस्य णेरया-
देशः स्याल्ल्यपि । विगण्य । प्रणम्य । प्रवेभिदम्य । 'लघुपूर्वात्'
किम् ? संप्रधाय ।

३३३७ । विभाषाऽऽपः ६।४।६७ । आप्नोतेर्णरयादेशो वा स्या-
ल्यपि । प्रापय-प्राप्य ।

३३३८ । क्षियः ६।४।६९ । क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

३३३९ । ल्यपि च ६।१।४१ । वेञो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् ।
प्रवाय ।

३३४० । ज्यश्च ६।१।४२ । प्रज्याय ।

३३४१ । व्यश्च ६।१।४३ । उपव्याय ।

३३४२ । विभाषा परेः ६।१।४४ । परेर्व्यञो वा संप्रसारणं
स्याल्ल्यपि । तुकं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (सू० २५५९) इति दीर्घः ।
परिवीय-परिव्याय । कथम् 'मुखं व्यादाय स्वपिति' 'नेत्रे निमील्य
हसति' इति ? व्यादाननिमीलनोत्तरकालेऽपि 'स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तद-
शविवक्षया भविष्यति ।

३३४३ । आभीक्ष्ण्ये णमुल्च ३।४।२२ । पौनःपुन्ये चोत्थे पूर्व-
विषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वम्, स्मारंस्मारं नमति शिवम्-स्मृ-
त्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । श्रावंश्रावम् । 'चिण्णमुलोः'
(सू० २७६२) इति णमुल्परे णौ वा दीर्घः, गामंगामम्-गमंगमम् ।
'विभाषा चिण्णमुलोः' (सू० २७६५) इति नुम्वा, लम्भंलम्भम्-लभं-
लाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुम्, प्रलम्भंप्रलम्भम् ।
'जाग्रोऽविचिण्णल-' (सू० २४८०) इति गुणः, जागरंजागरम् ।
ण्यन्तास्याप्येवम् ।

३३४४ । न यद्यनाकाङ्क्षे ३।४।२३ । यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले
यत्प्राप्तं तन्न, यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये तदाक्यमपरं नाकाङ्क्षति चेत् । यदर्थं
मुक्ते ततः पठति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् ? यदर्थं
मुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ।

३३४५ । विभाषाऽग्रेप्रथमपूर्वेषु ३।४।२४ । 'आमीक्ष्ये' इति नानुवर्तते । पृथूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रे भोजं व्रजति-अग्रे भुक्त्वा । प्रथमं भोजम्-प्रथमं भुक्त्वा । पूर्वं भोजम्-पूर्वं भुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आमीक्ष्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजंभोजं व्रजति-भुक्त्वाभुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् ३।४।२५ । कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये-कृञः खमुञ् स्यात् । चौरंकारमाक्रोशति । करोतिरुच्चारणे । चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः ।

३३४७ । स्वादुमि णमुल् ३।४।२६ । स्वादर्थेषु कृञो णमुल्स्यात् । देककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपत्यते । अस्वादीं स्वादीं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । सम्पन्नंकारम् । सम्पन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ । वाऽसरूपेण क्त्वाऽपि, स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

३३४८ । अन्यथैवंकथमिस्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चेत् ३।४।२७ । एषु कृञो णमुल्स्यात् सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृञ् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारम् ।। एवकारम् । कथंकारम् । इत्थंकारम् भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः । 'सिद्ध-'इति किम् ? शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ।

३३४९ । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने ३।४।२८ । कृञः सिद्धाप्रयोग इत्येव, असूयया प्रतिवचने । यथाकारमर्हं भोक्ष्ये किं तवानेन ?

३३५० । कर्मणि वृशिविदोः साकल्ये ३।४।२९ । कर्मण्युपपदे णमुल्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

३३५१ । यावति विन्दजीवोः ३।४।३० । यावद्वेदं मुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः ३।४।३१ । 'कर्मणि' इत्येव । चर्म-
पूरं स्तृणाति । उदरपूरं मुङ्क्ते ।

३३५३ । वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् ३।४।३२ ।
कर्मण्युपपदे पूरेणमुल्स्यादूकारलोपश्च वा समुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये
गोष्पदपूरं वृष्टो देवः—गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति किम् ? उप-
पदस्य मा भूत् । मूषिकाविलप्रम् ।

३३५४ । चेले कनोपेः ३।४।३३ । चेलार्थेषु कर्मस्यपदेषु कनो-
पेणमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे । चेलकनोपं वृष्टो देवः । वल्लकनोपम् । वसनकनोपम् ।

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः ३।४।३४ । 'कर्मणि' इत्येव ।
कषादिभ्यनुप्रयोगं वक्ष्यति । अत्र प्रकरणे 'पूर्वकाले' इति न सम्बध्यते ।
निमूलकाषं कषन्ति, समूलकाषं कषति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः ।
एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसम्बन्धाद् भेदः । तेन सामान्य-
विशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः ।

३३५६ । शुष्कचूर्णरुक्षेषु पिषः ३।४।३५ । एषु कर्मसु पिषे-
णमुल् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । चूर्णपेषम् । रुक्षपेषम् ।

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हन्कृन्ग्रहः ३।४।३६ । 'कर्मणि'
इत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति ।
जीवतीति जीवः, इगुपलक्षणः कः, जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

३३५८ । करणे हनः ३।४।३७ । पादघातं हन्ति । पादेन हन्ती-
त्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं योगः । भिन्नधातु
संबन्धे तु "हिसार्थानां च—" (सू० ३३६९) इति वक्ष्यते ।

३३५९ । स्नेहने पिषः ३।४।३८ । स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् । उदपेषं पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः ३।४।३९ । हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तम् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहम् । पाणिग्राहम् ।

३३६१ । स्वे पुषः ३।४।४० । करण इत्येव । 'स्वे' इत्यर्थग्रहणम् । तेन स्वरूपे पर्याये विशेषे च णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

३३६२ । अधिकरणे बन्धः ३।४।४१ । चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

३३६३ । संज्ञायाम् ३।४।४२ । बध्नातेर्णमुल्संज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धं बद्धः । मयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः ३।४।४३ । जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः ३।४।४४ । ऊर्ध्वे कर्तरि । ऊर्ध्वशेषं शुष्यति । वृक्षाक्किरूर्ध्व एव तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

३३६६ । उपमाने कर्मणि च ३।४।४५ । चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

३३६७ । कपादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ३।४।४६ । यस्माणमुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

३३६८ । उपदंशस्त्वृतीयायाम् ३।४।४७ । इतः प्रभृति 'पूर्वकाले'

इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतोन्यन्यतरस्याम्' (सू० ७८५) इति वा समासः । मूलकोपदंशं मुङ्क्ते-मूलकेनोपदंशम् । दृश्यमानस्य मूल-
कस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यद्यप्युपदंशिना सह न शब्दसं-
बन्धस्तथाप्यार्थाऽस्त्येव, कर्मत्वात् । एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समा-
सश्च, 'तृतीयायाम्' इति वचनसामर्थ्यात् ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् ३।४।४८। तृती-
यान्ते उपपदेऽनुप्रयोगधातुना समानकर्मकाद्विसार्थात् णमुल्स्यात् ।
दण्डोपघातङ्गाः कालयति-दण्डेनोपघातम् । इण्डताडम् । 'समानकर्म-
काणाम्' इति किम् ? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

३३७० । सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः ३।४।४९। उपपूर्वभ्यः
पीडादिभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् । पार्श्वोपपीडं
शेते-पार्श्वयोरुपपीडम्, पार्श्वभ्यामुपपीडम् । व्रजोपरोधं गाः स्थाप-
यति-व्रजेन व्रजे उपरोधं वा । पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति-पाण्युप-
कर्षम्, पाणिनोपकर्षम् ।

३३७१ । समासत्तौ ३।४।५०। तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्स्यात्सं-
निकर्षे गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते-केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम्-
हस्तेन गृहीत्वा ।

३३७२ । प्रमाणे च ३।४।५१। तृतीयासप्तम्योः' इत्येव । द्वय-
ङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति-द्वयङ्गुलेन, द्वयङ्गुले वोत्कर्षम् ।

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् ३।४।५२। परीप्सा त्वरा ।
शय्योत्थायं धावति ।

३३७४ । द्वितीयायां च ३।४।५३। 'परीप्सायाम्' इत्येव । यष्टि-
ग्राहं युध्यन्ते । लोष्टग्राहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि ६।१।५३। 'गुरो उद्यमने' इत्यस्यैचो वा आत्स्याण्यमुलि । अस्यपगारं युध्यन्ते-अस्यपगोरम् ।

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे ३।४।५४। 'द्वितीयायाम्' इत्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते घातोर्णमुल् । अविक्षेपं कथयति-अत्र विक्षेपम् । 'अध्रुवे' किम् ? शिर उत्तिष्ठप्य । येन विना न जीवनं तद् ध्रुवम् ।

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च ३।४।४५। सर्वतो विद्याध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिषेधं युध्यन्ते । कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः' । ध्रुवार्थमिदम् ।

३३७८ । विशिपत्तिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः ३।४।५६। 'द्वितीयायाम्' इत्येव । द्वितीयान्ते उपपदे विद्यादिभ्यो णमुल्स्याद् व्याप्यमाने आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विद्यादिक्रियाभिः साकल्येन सम्बन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनःपुन्यमासेवा । 'नित्यवीप्सयोः' (सू० २१४०,) इति द्वित्वं तु न भवति, समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात् । यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुलुक्त एव, तथापि उपपदः संज्ञार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते-गेहं गेहमनुप्रवेशम्, गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एवं गेहानुप्रपातम् । गेहानुस्कन्दम् । असमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण द्वित्वम् ।

३३७९ । अस्यत्तितृषोः क्रियान्तरे कालेषु ३।४।५७। क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः, तस्मिन्धात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृप्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषूपपदेषु णमुल्स्यात् । द्रव्यहात्यासं गापाययति-द्रव्यहमस्यासम् । द्रव्यहर्तृषम्-द्रव्यहं तर्पम् । अत्यसनेन तर्पणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अत्र पाययित्वा द्रव्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः ३।४।५८ । 'द्वितीयायाम्' इत्येव ।
नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृषः क्त्वाणमुलौ ३।४।
५९ । अयथाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्य च नीचैः
कथनम् । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा-उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । नीचैः
कृत्य-नीचैः कृत्वा-नीचैःकारं प्रियं ब्रूते ।

३३८२ । तिर्यच्यपवर्गे ३।४।६० । तिर्यक्छन्दे उपपदे कृषः
क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गभ्यायाम् । तिर्यक्कृत्य गतः-तिर्यक्कारम् ।
समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् ? तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

३३८३ । स्वाङ्गे तत्प्रत्यये कृम्बोः ३।४।६१ । मुखतःकृत्य
गतः-मुखतः कृत्वा-मुखतःकारम् । मुखतोभूय-मुखतोभूत्वा-मुख-
तोभावम् ।

३३८४ । नाधार्थप्रत्यये च्यर्थे ३।४।६२ । नाधार्थप्रत्ययान्ते
च्यर्थविषये उपपदे कृम्बोः क्त्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा
नानाकृत्य-नाना कृत्वा-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाका-
रम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा
एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-
एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहणम्' किम् ? द्विरकृत्वा, पृथग्भूत्वा ।

३३८५ । तूष्णीमि भुवः ३।४।६३ । तूष्णींशब्दे उपपदे भुवः
क्त्वाणमुलौ स्तः । तूष्णींभूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

३३८६ । अन्वच्यानुलोम्ये ३।४।६४ । अन्वक्छन्दे उपपदे भुवः

क्त्वाणमुलौ स्त आनुकूल्ये गम्यमाने । अन्वग्भूय आस्ते-अन्वग् भूत्वा-
अन्वग्भावम् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वाऽनुकूलो भूत्वा आस्ते इत्यर्थः ।
'आनुलोम्ये' किम् ? अन्वग्भूत्वा तिष्ठति, पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।
विस्तरस्तु यथाशास्त्र दर्शितः शब्दकौस्तुभे ॥ १ ॥
भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।
प्रीत्यै भूयान्नगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥ २ ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धं समाप्तम् ।

प्राप्तिस्थानम्—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः—
चौखम्बा संस्कृत सीरिज् आफिस,
बनारस सिटी ।

॥ श्रीः ॥

सिद्धान्तकौमुदी ।

अथ वैदिकप्रकरणम् ।

३३८७ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् १।२।६१ । द्वयोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसु नक्षत्रं—पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

३३८८ । विशाखयोश्च १।२।६२ । प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम्—विशाखे ।

३३८९ । षष्ठीयुक्छन्दसि वा १।४।९ । षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि घिसंज्ञो वा स्यात् । 'क्षेत्रस्य पतिना वयम्' (ऋ० सं० ३-८-९) । इह 'वा' इति योगं विभज्य 'छन्दसि' इत्यनुवर्तते । तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः । 'बहुलं छन्दसि' (सू० ३४०१) इत्यादिरस्यैव प्रपञ्चः । 'यवि भम्' (सू० २३१) । ७६८ नभोऽङ्गिरोमनुषां वस्युपसङ्ग्यानम्* । नभसा तुल्यं नभस्वत्, भत्वादुत्तमाभावः । अङ्गिरस्वदङ्गिरः' (ऋ० सं० १-२-३५) । 'मनुष्वदङ्गने' । (ऋ० सं० १।२।३५) 'जनेरंसिः' (उ० सू० २७२) इति विहित उरसिप्रत्ययो मनेरपि, बाहुलकान् । *७६९ वृषण्वस्वस्योः* । वृष वर्षकं वसु यस्य स वृषण्वसुः । वृषा अश्वो यस्य वृषण्वसुः । इहान्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नलोपः प्राप्नो भत्वाद्वायंते । अत एव 'पदान्तस्य' (सू० १९८) इति णत्वनिषेधोऽपि न । 'अल्लोपोऽनः' (सू० २३४) इत्यल्लोपो न, अनङ्गत्वात् ।

३३९० । अयस्मयादीनि छन्दसि १।४।१० । एतानि च्छन्दसि साधूनि । भपदसंज्ञाधिकाराद्यथोयोग्यं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च

वार्तिकम्--*७७० उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यम्* इति । 'स सुष्टु-
मास ऋक्ता गणेन' (ऋ.सं.३-७-२६) पदत्वात्कुत्वन् , भत्वाज्जइत्वा-
भावः, जइत्वविधानार्थायाः पदसंज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधात् । 'नैन
हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु' । (ऋ.सं.८-२-२३) अत्र पदत्वाज्जइत्वन् , भ-
त्वात्कुत्वाभावः । 'ते प्राग्धातोः' (सु.२२३०)—

३३९१ । छन्दसि परेऽपि १।४।८१ ।

३३९२ । व्यवहिताश्च १।४।८२ । 'हरिभ्यां याद्योक्त आ' ।
(ऋ.सं.५-३-१७) 'आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि' (ऋ.सं.३-३-९) ।

३३९३ । इन्धिभवतिभ्यां च १।४।६ । आभ्यां परो लिट् कित्
स्यात् । 'समीधे दस्युहन्तमन्' । (ऋ.सं.४-५-२३) 'पुत्र ईधे अथर्वणः'
(ऋ.सं.४-५-२३) बभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । 'इन्धेइछन्दोविषय-
त्वाद् भुवो वुको नित्यत्वात्ताभ्यां लिटः कित्त्वचनानर्थक्यम्' इति ।
इति प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

३३९४ । तृतीया च होइछन्दसि २।३।३ । जुहोतेः कर्मणि-
तृतीया स्याद् द्वितीया च । 'यवाग्वाऽग्निहोत्रं जुहोति' । अग्निहोत्र
शब्दोऽत्र हविषि वर्तते, 'यस्याग्निहोत्रमधिष्ठितममेध्यमापद्येत' इत्या-
दिप्रयोगदर्शनात् , 'अग्नते हूयते' इति व्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्यं हवि-
र्देवतोद्देशेन त्यक्त्वा प्रक्षिपतीत्यर्थः ।

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे २।३।६० । ब्राह्मणविषये प्रयोगे
दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । पष्ठपवादः । 'गामस्य तदहः
समायां दीव्येयुः' ।

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि २।३।६२ । षष्ठी ५ः ।

‘पुरुषमृगश्चन्द्रमसे’ ‘गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम्’ । वन-
स्पतिभ्य इत्यर्थः । *७७१ चष्टयर्थे चतुर्थीति वाच्यम्* । ‘या खर्वेण
पिबति तस्यै खर्वः’ ।

३३६७ । यजेश्च करणे २।३।६३ । इह छन्दसि बहुलं पृष्ठी ।
घृतस्य घृतेन वा यजते ।

३३९८ । बहुलं छन्दसि २।४।३९ । अदो घस्तादेशः स्यात् ।
घस्तां नूनम्, लुङि ‘मन्त्रे घस—’ (सू० ३४०२) इति चलेर्लुक् ।
अढभावः । ‘सन्धिश्च मे’ ।

३३९९ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च छन्दसि २।४।२८ । द्वन्द्व-
पूर्ववल्लिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ । अहोरात्रे । ‘अदि
प्रभृतिभ्यः शपः’ (सू० २४२३) —

३४०० । बहुलं छन्दसि २।४।७३ । ‘वृत्रं हनति वृत्रहा’ ।
‘अहिः शयत उपपृक्’ । अत्र लुङ् न । अदादिभिन्नेऽपि कचिल्लुक् ।
‘ब्राध्वं नो देवाः’ । ‘जुहोत्यादिभ्यः श्लुः’ (सू० २४८९) ।

३४०१ । बहुलं छन्दसि २।४।७६ । ‘दाति प्रियाणि चिद्रयं’
(ऋ० सं०) । अन्यत्रापि, ‘पूर्णा विवष्टि’ ।

३४०२ । मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृचकृगमिजनिभ्यो लो-
२।४।८० । एभ्यो लेर्लुङ्स्यान्मन्त्रे । ‘अछन्नमी मदन्तहि’ घस्तादेशस्य
‘गमहन—’ (सू० २३६३) इत्युपधालोपे ‘शासिवसि—’ (सू० २४१०)
इति घः । ‘माहमित्रस्य?’ । ‘धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । ‘नशेर्वा (सू०
४३२) इति कृत्वम् । ‘सुर्वचो वेन आवः’ । मा न आवक् ।
आदित्याकारान्तग्रहणम् । ‘आप्रा यावापृथिवी’ । ‘परावर्गार्-
मृचधूर्ति’ ‘अक्रान्नुपासः’ । ‘त्वे रयिं जागृवांसो अनुगमन्’ । मन्त्र-

प्रदणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् । 'अज्ञत वा अस्य दन्ताः' । विभाषा-
नुवृत्तेर्नेह—'न ता अगृह्णन्तजनिष्ट हि षः' ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

३४०३ । अभ्युत्सादय प्रजनयांचिकयारमयामकः पावयां-
क्रियाद्विदामक्रन्निति च्छन्दसि ३।१।१२ । आद्येषु चतुर्षु लुङि
'आम्' 'अकः' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीषददिति
लोके । प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचैवी
दित्यर्थे चिनोतेराम्, द्विर्वचनं, कुत्वं च । रमयामकः, अरीरमत् ।
पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामक्रन्, अवेदिषुः ।

३४०४ । गुपेक्ष्छन्दसि ३।१।५० । च्लेश्छ् वा । 'गृहानजूगुपतं
युवम्' । अगौप्तमित्यर्थः ।

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येक्यत्यर्दयतिभ्यः ३।१।५१ ।
च्लेश्छ् न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः' । 'मा त्वाग्निध्वंनयीत्' ।

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि ३।१।५९ । च्लेरच् वा । 'इदं
तेभ्योऽकरं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत्' ।

३४०७ । छन्दसि निष्टक्यदेवहूयप्रणीयोऽनीयोऽच्छिष्यमर्य-
स्तर्थाध्वर्यस्वन्यस्वान्यदेवयज्यापृच्छयप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाष्य-
स्ताव्योपचाय्यपृष्ठानि ३।१।१२३ । कृन्ततेः निस्पूर्वात्क्यपि प्राप्ते
प्यत् । आद्यन्तयोर्विपर्यासोऽतिसः षत्वं च । 'निष्टक्यं चिन्वीत पशुकामः' ।
देवशब्दे उपपदे ह्यतेर्जुहोतेर्वा क्यप्पीर्धश्च, 'स्पर्धन्ते वा उ देव-
हूये' । 'प्र' 'उत्' आभ्यां नयतेः क्यप्-प्रणीयः, उनीयः । उत्पूर्वाच्छि-
षेः क्यप्, उच्छिष्यः । 'मृङ्' 'स्तृङ्' 'ध्वृ' एभ्यो यत्-मर्यः, स्तर्था ।

स्त्रियामेवायम् ; ध्वर्यः । खनेर्यत्प्यतौ, खन्यः— खान्यः । यजेर्यः, 'शु-
 न्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै' । आङ्पूर्वात्पृच्छेः क्यप्, 'आपृच्छ्वं
 धरुणं वाज्यर्षति' । सीव्यतेः क्यप् षत्वं च, प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणि वदे-
 ण्यत्, ब्रह्मवाच्यम् । लोके तु 'वदेः सुपि क्यप् च' (सू० २८५४) इति
 क्यव्यतौ । भवतेः स्तौतेश्च ण्यत्—भाव्यः, स्ताव्यः उपपूर्वाच्चिनोतेण्यदा-
 यादेशश्च पृढे उत्तरपदे, उपचाय्यपृढम् । *७७२ । हिरण्य इति व-
 क्तव्यम्* । उपचेयपृढमन्यत् । 'मृढ सुखने' 'मृढ च' इत्यस्मादिगुप-
 धलक्षणः कः ।

३४०८ । छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् ३।२।२७ । एभ्यः कर्म-
 ण्युपपदे इन्, स्यात् । 'ब्रह्मवर्निं त्वा क्षत्रवनिम्' । 'उत नो गोषणि
 धियम्' । 'ये पथां पथिरक्षयः' । 'चतुरक्षौ पथिरक्षी' । 'हविर्मथीनामभि'

३४०९ । छन्दसि सहः ३।२।६३ । णिवः स्यात् । पृतनापाट् ।

३४१० । वहश्च ३।२।६४ । प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभाग
 उत्तरार्थः ।

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् ३।२।६५ । एषु वहेन्युट्
 स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः ।

३४१२ । हव्येऽनन्तः पादम् ३।२।६६ । अग्निर्नो हव्यवाहनः ।
 पादमध्ये तु 'वहश्च' (सू० ३४१०) इति णिवरेव । 'हव्यवाह्निर-
 जरः पिता नः' ।

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् ३।२।६७ । 'विड्वनोः'
 (सू० २९८२) इत्यात्वम् । अञ्जाः । गोजाः । 'गोषा इन्द्रो नृषा अग्नि'
 'सनोतेरनः' (सू० ३६४३) इति षत्वम् । इयं युष्मेभिर्विसखा श्वार-
 रुजत् । 'आदधिकाः शवसा पञ्च कृष्टीः' । अग्नेगाः ।

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहाकथशस्पुरोडाशो णिवन् ३।२।७१।
 ७७३ श्वेतवहादीनां ङस्पर्दस्येति वक्तव्यम् । यत्र पदत्वं
 भावि, तत्र णिनोऽपवादो ङस्वक्तव्य इत्यर्थः । श्वेतवाः, श्वेतवाही,
 श्वेतवाहः । उक्तानि उक्तैर्वा शंसति उक्तशा यजमानः, उक्तशासौ,
 उक्तशासः । पुरो दास्यते दीयते पुरोडाः ।

३४१५ । अवे यजः ३।२।७२। अवयाः, अवयाजौ, अवयाजः ।

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च ८।२।६७। एते तन्मुद्धौ
 कृतदीर्घा निपात्यन्ते । चादुक्तशाः ।

३४१७ । विजुपे छन्दसि २।२।७३। उपे उपपदे यजेविच् ।
 उपयट् ।

३४१८ । आतो मनिन्क्वनिव्वनिपश्च ३।२।७४ । सुप्युपसर्गे
 चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रयः प्रत्य-
 याः स्युः । चाद्विच् । सुदामा । सुधीवा । सुपीवा । भूरिदावा । घृत-
 पावा । विच्, कीलाज्ञापाः । 'ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु किप् (सू० २९९८)—

३४१९ । बहुलं छन्दसि ३।२।८८। उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्बहुलं
 किप् स्यात् । 'यो मातृहा पितृहा' । छन्दसि लिट् (सू० ३०९३)
 भूतसामान्ये । 'अहं द्यावापृथिवी आततान' । लिटः कानञ्वा (सू०
 ३०९४) । 'कसुश्च' (सू० ३०९५) । छन्दसि लिटः कानञ्कसू वा
 स्तः । 'चक्राणा वृष्णिम्' । 'यो नो अग्ने अररिवां अघायुः' । 'णेश्छ-
 न्दसि' (सू० ३११७) । ण्यन्ताद्धातोश्छन्दसि श्णुच् स्यात् तच्छी-
 लादौ । 'वीरुषः पारयिष्णवः' । 'भुवश्च' (सू० ३११८) । अस्मात्के-
 वलात् प्राग्वत् । भविष्णुः । *७७४ छन्दस्यघशब्दात्परेच्छायां क्य-
 च्चक्तव्यः* । 'क्याच्छन्दसि' (सू० ३१९०) । उप्रत्ययः स्यात् ।

अवायुः । *७७५ एरजधिकारे जवसवौ छन्दसि वाच्यौ* । जवेया-
भिर्यूनः । 'ऊर्वोर्मे जवः' । 'देवस्य सवितुः सवे' ।

३४२० । मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूचीरा उदात्तः ३।३।९६।
वृषादिभ्यः क्तिन्स्यात् स चोदात्तः । 'वृष्टि दिवः' । सुम्नमिष्टये' । 'पचा-
त्पक्तीरुत' । 'इयं ते नव्यसीमतिः' । वित्तिः । भूतिः । 'अग्न आ याहि
वीतये' । 'राती स्यामोभयासः' ।

३४२१ । छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ३।३।१२९। ईषदादिपूपपदेषु गत्य-
र्थेभ्यो घातुभ्यश्छन्दसि युच् स्यात् । खलोऽपवादः । सूपसदनोऽग्निः ।

३४२२ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते ३।३।१३०। गत्यर्थेभ्यो येऽन्ये
घातवस्तेभ्योऽपि छन्दसि युच् स्यात् । 'सुवेदनामकुष्णोद् ब्रह्मणे गाम्' ।

३४२३ । छन्दसि लुङ्लङ्लिटः ३।४।६। घात्वर्थानां सम्बन्धे
सर्वकालेष्वेते वा स्युः । पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः । 'देवो देवेभिरागमत्' ।
लोडर्थे लुङ् । 'इदं तेभ्योऽकरं नमः' । लङ्, 'अग्निमद्य होतारमवृणी
तायं यजमानः' । लिट् अद्य ममार' । अद्य अजियते इत्यर्थः ।

३४२४ । लिङ्गर्थे लेट् ३।४।७। विध्यादौ हेतुहेतुमद्भावादौ च
घातोर्लेट् स्याच्छन्दसि ।

३४२५ । सिब्वहुलं लेटि ३।१।३४।

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु ३।४।९७ । लेटस्तिङामितो
लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

३४२७ । लेटोऽडाटौ ३।४।९४ । लेटः 'अट्' 'आट्' पतावागमौ
स्तः, तौ च पितौ । *७७६ सिब्वहुलं णिद्वक्तव्यः* । वृद्धिः । 'प्र-
य आयूषि तारिषत्' । 'सुपेशस्करति जोषिषद्धि' । आ साविषदर्श
सानाय' । सिप इलोपस्य चाभावे । 'पताति दिद्युत्' । 'प्रियः सूर्ये'

प्रियो अग्ना भवाति' ।

३४२८ । स उत्तमस्य ३।४।१८। लेटुत्तमसकारस्य वा लोपः
स्यात् । करवाव—करवावः । टरेत्वम्,

३४२९ आत ऐ ३।४।१९। लेट आकारस्य ऐ स्यात् । 'सुतेभिः
सुप्रयसा मादयैते' । आतामित्याकारस्य ऐकारः । विधिसामर्थ्यादाट्
पेत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति यजात इत्' ।

३४३० । वैतोऽन्यत्र ३।४।१९। लेट एकारस्य ऐ स्याद्वा 'आत
ऐ' (सू. ३४३९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीशै' । 'ग्रहा गृह्या-
नै' । 'अन्यत्र' किम् ? 'सुप्रयसा मादयैते' ।

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च ३।४।२०। पणबन्धे आशङ्कायां
च लेट् स्यात् । 'अहमेव पशूनामीशै' । 'नेज्जिह्वायन्तो नरकं पताम' ।
'हलः इनः शानञ्भौ' (सू० २५५७) ।

३४३२ । छन्दसि शायजापि ३।१।८४। अपिशब्दाच्छानच् ।
७७७७ह्रग्रहोर्भश्छन्दसि । इति हस्य सः । 'गृभाय जिह्वया मधु' ।
'वधानं देव सवितः', 'अनिदिताम्—' (सू० ४१६) इति वध्नातेर्न-
लोपः । 'गृभ्णामि ते' । 'मध्वा जभार' ।

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् ३।१।८५। विकरणानां बहुलं व्यत्ययः
स्याच्छन्दसि । 'आण्डा शुष्मस्य भेदति' । भिनत्तीति प्राप्ते । 'जरसा
मरते पतिः' । त्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्तेन नेषतु', नयतेर्लोट्
शप्सिपौ द्वौ विकरणौ । 'इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः ।
तरतेर्विध्यादौलिङ्-उः सिप् शप् चेति त्रयो विकरणाः ।

'सुसिहुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयज्ञं च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृद्देवां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन'
(मा० ६०)

‘धुरि दक्षिणायाः’ । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । ‘चषालं ये अश्वयू-
पाय तक्षति’ । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । ‘ब्रह्म-
चारिणमिच्छते’ । इच्छतीति प्राप्ते । ‘प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति’ । युध्यते
इति प्राप्ते । ‘मधोस्त्वसा इवास्ते’ । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः ।
‘अथा स वीरैर्दशभिवियूयाः’ । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालकाची
प्रत्ययः । ‘इवोऽग्नीनाधास्यमानेन’, लुटो विषये लृट् । ‘तमसो गा
अदुक्षत्’ । अधुक्षदिति प्राप्ते । ‘मित्र वयं च सूरयः’ । मित्रा वयमिति
प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च
तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अन्नादाय । अणिविषयेऽच् । अवग्रहे
विशेषः । यङो यश्चन्दादारभ्य ‘लिङ्ग्याशिष्यङ्’ (सू० ३४३४) इति
ङकारेण प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो ‘भेदति’ इत्यादिस्तु पृथक् ।

३४३४ । लिङ्ग्याशिष्यङ् ३।१।८६ । आशीलिङि परे धातोरङ्
स्याच्छन्दसि । ‘वच उम्’ (सू० २४५४) । ‘मन्त्रं वोचेमाग्नये’ ।
७७८ । इशोरग्वक्तव्यः । ‘पितरं च दृश्यं मातरं च’ । अङि तु
‘ऋदृशोऽङि-’ (सू० २४०६) इति गुणः स्यात् ।

३४३५ । छन्दस्युभयथा ३।४।११७ । धात्वधिकारे उक्तः प्रत्य-
यः सार्वधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् । ‘वर्धन्तु त्वा सुष्ठुतयः’ ।
वर्धयन्तिवत्यर्थः । आर्धधातुऋत्वाणि लोपः । ‘विश्वृण्वरे’ सार्वधातुक-
त्वात् इनुः शृभावश्च, ‘हुश्नुवोः—’ (सू० २३८७) इति यण् । ‘आदृ-
गमह्नजनः किकिनौ लिट् च’ (सू० ३१५१) आदन्तादृवर्यान्ताद्गमा-
देश्च किकिनौ स्तः; तौ च लिङ्वत् । ‘वञ्जिर्वञ्जम्’ । ‘पपिः सोमम्’ ।
‘ददिर्गाः’ । ‘जग्मिर्युवा’ ‘जङ्घिर्वृत्रममित्रियम्’ । जङ्घिः । लिङ्वद्भा-
वादेव सिद्धे ‘ऋच्छत्यृताम्’ (सू० २३८३) इति गुणवाचनार्थं क्तिवम् ।

‘बहुलं छन्दसि’ (स० ३५७६) इत्युत्तरम्, ततुरिः जगुरिः ।

३४३६ । तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्कसेनध्यै अध्यैन्कध्यै-
कध्यैन्शध्यै शध्यैन्तवैतवेङ्त्तवेनः ३४३९ । से, ‘पक्षे रायः’ सेन्,
‘ता वामेषे’ । असे, ‘शरदो जीवसे धाः’ । असेन् नित्वादाद्युदात्तः ।
क्से, प्रेषे । कसेन्, ‘गवामिव श्रियसे’ । अध्यै, अध्यैन्, ‘जठरं पृण-
ध्यै’ । पक्षे आद्युदात्तम् । कध्यै, कध्यैन्, आहुवध्यै । पक्षे नित्स्वरः ।
शध्यै, ‘राधसः सः मादयध्यै’ । शध्यैन्, वायवे पिवध्यै । तवै, दा-
तवा ड । तवेङ्, सूतवे । तवेन्, कर्तवे ।

३४३७ । प्रयै रोहिष् अव्यथिष्यै ३४३९ । एते तुमर्थे नि-
पात्यन्ते । प्रयातं, रोहुमव्यथितुमित्यर्थः ।

३४३८ । दृशेविख्ये च ३४३९ । द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ।

३४३९ । शकि णमुल्लकुलौ ३४३९ । शक्नोताबुपपदे
तुमर्थ एतौ स्तः । ‘विभाजं नाशकत्’ । ‘अपलुपं नाशकत्’ । विभक्तु-
मपलोप्तुमित्यर्थः ।

३४४० । ईश्वरे तोसुन्कसुनौ ३४३९ । ‘ईश्वरो विचरितोः’ ।
‘ईश्वरो विलिखः’ । विचरितं विलेखितुमित्यर्थः ।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः ३४३९ । ‘न म्लेच्छि-
तवै, ‘अवगाहे’ । दिदृक्षेण्यः’ । ‘भूर्यस्पष्ट कर्त्तव्यम्’ ।

३४४२ । अवचक्षे च ३४३९ । ‘रिपुणा नावचक्षे’ । अवख्या-
तव्यमित्यर्थः ।

३४४३ । भावलक्षणे स्थेणकृज्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तो-
सुन् ३४३९ । ‘आसंस्थातोः सीदन्ति’ । आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थः ।
उदेतोः । अपक्तोः । प्रवदितोः । प्रचरितोः । होतोः । आतमितोः ।
‘काममाविजनितोः सम्भवाम्’ ।

३४४४ । सृपितृदोः कसुन् ३।४।१७। भावलक्षणे इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्तिन् । 'पुरा जशुभ्य आतृदः ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ ४।१।३१ । रात्रिशब्दान्डीप्स्यात् अज-
स्त्रिषये छन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायती' । लोके तु 'कृदिकारात्' (ग
इति डीभ्यन्तोदात्तः ।

३४४६ । नित्यं छन्दसि ४।१।४६ । बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये
नित्यं डीप् । 'बह्वीषु हित्वा' । नित्यग्रहणमुत्तरार्थम् ।

३४४७ । भुवश्च ४।१।४७ । डीष् स्यात् छन्दसि । विभ्वी ।
प्रभ्वी 'विप्रसंभ्यः' (सू० ३।१६०) इति डुप्रत्ययान्तं सन्नेऽनुक्रियते,
उत इत्यनुवृत्तेः । उवडादेशस्तु सौत्रः । *७७९ सुदृगलाच्छन्दसि
लिच्च* । डीषो लिप्त्वमानुक् चागमः । लिप्स्वरः । 'रथीरभून्मुदृगलानी' ।

३४४८ । दीर्घजिह्वी च छन्दसि ४।१।५९ । संयोगोपधत्वादप्रा-
प्तो डीष् विधीयते । 'आसुरी वै दीर्घजिह्वो देवानां यज्ञवाट्' ।

३४४९ । कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि ४।१।६१ । ऊङ् स्यात् ।
'कद्रूश्च वै कमण्डलूः' । *७८० गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्त-
व्यम्* । गुग्गुलूः । मधूः । जतूः । पतयालूः । 'अव्ययास्यप्'
(सू० १।३२६) । *७८१ आविष्टयस्योपसंख्यानं छन्दसि* ।
'आविष्टयो वर्धते' ।

३४५० । छन्दसि ठञ् ४।३।१९ । वर्षाभ्यष्टकोऽपवादः । स्वर-
भेदः । वार्षिकम् ।

३४५१ । वसन्ताच्च ४।३।२० । ठञ् स्यात् छन्दसि । वासन्ति-
क्रमम् ।

३४५२ । हेमन्ताच्च ४।३।२१ । छन्दसि ठञ् । हेमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थः । 'शौनकादिभ्यश्छन्दसि' (सू० १४८८) । खिनिः प्रोक्तेऽर्थे । छाणोरपवादः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिनः । वाजसनेयिनः । 'छन्दसि' किम् ? शौनकीया शिक्षा ।

३४५३ । द्वयचश्छन्दसि ४।३।१५० । विकारे मयट् स्यात् । शरमयं वर्हिः । 'यस्य पर्णमयी जुहूः' ।

३४५४ । नोत्त्वद्धर्ध्ववित्वात् ४।३।१५१ । उत्वान् उकारवान् । मौञ्जं शिष्यम् । वर्ध्वं चर्म, तस्य विकारो वार्ध्वी रज्जुः । वैत्वो यूपः । 'सभाया यः' (सू० १६५७) —

३४५५ । ढश्छसि ४।४।१०६ । 'समेयो युवा' ।

३४५६ । भवे छन्दसि ४।४।११० । सप्तम्यन्ताङ्गवार्थे यत् । 'मिध्याय च विद्युत्याय च' । यथायथं शैषिकाणामणादीनां धादीनां चापवादोऽयं यत् । पक्षे तेऽपि भवन्ति, सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा—मुञ्जवान्नाम पर्वतस्तत्र भवो मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः' । आचतुर्थसमाप्तेऽश्छन्दोऽधिकारः ।

३४५७ । पाथोनदीभ्यां डयण् ४।४।१११ । 'तस्म त्वा पाथ्यो वृषा' । 'चनो दधीत नाद्यो गिरो मे' पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण् ४।४।११२ । भवे । 'वैशन्तीभ्यः त्वाहा' । 'हैमवतीभ्यः स्वाहा' ।

३४५९ । स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ ४।४।११३ । पक्षे यत् । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः—स्रोतस्यः ।

३४६० । सगर्मसयूथसनुताद्यन् ४।४।११४ । अनुभ्राता सग-

भ्यः । अनुसखा सयूथ्यः । 'यो नः सनुत्य उत वा जिगत्सुः' । नुति-
 नुतम् । 'नर्षुसके भावे क्तः' (सू ३०९०) । सगर्भादयस्त्रयोऽपि कर्म-
 धारयाः । 'समानस्य छन्दसि-' (सू० १०१४) इति सः । ततो भवार्थे
 यन् । यतोऽपवादः ।

३४६१ । तुग्राद्धन् ४।४।११५ । भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । 'आ-
 वः शमं वृषभं तुग्यासु' इति बह्वृचाः । 'तुगियासु' इति शाखान्तरे ।
 'घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु तुग्रशब्दः' इति वृत्तिः ।

३४६२ । अग्राद्यत् ४।४।११६ ।

३४६३ । घञ्छौ च ४।४।११७ । चाद्यन् । अग्रे भवोऽग्रयः-
 अग्रियः-अग्रीयः ।

३४६४ । समुद्राआद्धः ४।४।११८ । 'समुद्रिया अप्सरसो मनी-
 विणम्' । 'नानदतो अग्रियस्येव घोषाः' ।

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् ४।४।११९ । प्राग्विताद्यदित्येव । बर्हि-
 ष्येषु निधिषु प्रियेषु ।

३४६६ । दूतस्य भावकर्मणि ४।४।१२० । भागोऽशः । दूत्यम् ।

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी ४।४।१२१ । 'या तेऽग्नये रक्ष-
 स्या तनूः' ।

३४६८ । रेवतीजगतोहविष्याभ्यः प्रशस्ये ४।४।१२२ । प्रशं-
 सने यत्स्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसने रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

३४६९ । असुरस्य स्वम् ४।४।१२३ । 'असुर्यं देवेभिर्धापि
 विश्वम्' (ऋ० सं० ४-६-९) ।

३४७० । मायायामण् ४।४।१२४ । आसुरी माया ।

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र हतीष्टकासु लुक्च मतोः

४।४।१२५ । वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां वर्चस्याः ।
ऋतव्याः ।

३४७२ । अधिमान् ४।४।१२६ । 'आदिवनोरुपदधाति' ।

३४७३ । वयस्यासु मूर्धनो मतुप् ४।४।१२७ । 'तद्वानासाम्'
(सू० ३४७१) इति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । 'मतोः' इति पदमावर्त्य पञ्च-
म्यन्तं बोध्यम् । मतुवन्तो यो मूर्धश्शब्दस्ततो मतुप्स्यात्, प्रथमस्य
मतोर्लुक्च, वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवयः
शब्दौ स्तः' तेनोपधेयासु । 'मूर्धन्वतीरुपदधाति' इति प्रयोगः ।

३४७४ । मत्त्वर्थे मासतन्वोः ४।४।१२८ । नमोऽन्नम्, तद-
स्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । ओजस्या तनूः ।

३४७५ । मधोर्जं च ४।४।१२९ । चाद्यत् । माधवः-मधव्यः ।

३४७६ । ओजसोऽहनि यत्खौ ४।४।१३० । ओजस्यमहः,
ओजसीनं वा ।

३४७७ । वेशोयशभादेर्भगाद्यत्खौ ४।४।१३१ । यथासङ्गं
नेष्यते । वेशो बलं तदेव भगः इति कर्मधारयः । वेशोभग्यः-वेशोभ-
गीनः । यशोभग्यः-यशोभगीनः ।

३४७८ । पूर्वोः कृतमिनयौ च ४।४।१३३ । 'गम्भीरेभिः पथि-
भिः पूर्विणेभिः' येते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः (ऋ० सं० १-३-७) ।

३४७९ । अग्निः संस्कृतम् ४।४।१३४ । 'यस्येदमप्यं हविः'
(ऋ० सं० ८-४-३)

३४८० । सहस्रेण संमितौ घः ४।४।१३५ । 'सहस्रियासो
शपां नोर्मयः' (ऋ० सं० २-४-६) सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

३४८१ । मतौ च ४।४।१३६ । सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात् ।

सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

३४८२ सोममर्हति यः ४।४।१३७ । सोम्यो ब्राह्मणः । यज्ञार्ह
इत्यर्थः ।

३४८३ । मये च ४।४।१३८ । सोमशब्दाच्चः स्यान्मयडर्थे ।
सोम्यं मधु । सोममयमित्यर्थः ।

३४८४ । मघोः ४।४।१३९ । मधुशब्दान्मयडर्थे यत्स्यात् । मध-
व्यः । मधुमय इत्यर्थः ।

३४८५ । वसोः समूहे च ४।४।१४० । चान्मयडर्थे यत् ।
वसव्यः । *७८२ अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम्* । छन्दःश-
ब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः । 'आश्रावय' इति चतुरक्षरम्,
'अस्तुश्रावट्' इति चतुरक्षरम्, 'थेयजामहे' इति पञ्चाक्षरम्, 'यज'
इति द्व्यक्षरम्, 'द्व्यक्षरो वषट्कारः' एष वै सप्तदशाक्षरः छन्दस्यः ।

३४८६ । नक्षत्राद्धः ४।४।१४१ । स्वार्थे । 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा' ।

३४८७ । सर्वदेवात्तातिस् ४।४।१४२ । स्वार्थे । 'सविता नः
सुवतु सर्ततातिम्' (ऋ० सं० ७-८-११) । 'प्रदक्षिणिददेवतातिमुराणः'
(ऋ० सं० ३-५-४)

३४८८ । शिवशमरिष्टस्य करे ४।४।१४३ । करोतीति करः,
पचायच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'याभिः शन्ताती भवथो ददा-
शुपे' (ऋ० सं० १-७-३६) 'अथो अरिष्टतातये' (ऋ० सं० ८-१-२५) ।

३४८९ । भावे च ४।४।१४४ । शिवादिभ्यो भावे तातिः स्या-
च्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

३४९० । सप्तनोऽञ् छन्दसि ५।१।६१ । 'तदस्य परिमाणम्' (सू० १७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्त साप्तान्यसृजत्' । *७८३ श-
ञ्छतोर्दिनिश्छन्दसि तदस्य परिमाणमित्यर्थं वाच्यः* । पञ्चद-
शिनोऽर्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । *७८४ विंशतेश्चेति वाच्यम्* ।
विंशिनोऽङ्गिरसः । *७८५ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्बाच्यः* ।
'त्वावतः पुरुवसो' (ऋ० सं० ६-४-१) । 'न त्वावा अन्यः' (ऋ०
सं० ५-३-२१) । 'यज्ञं विप्रस्य मावतः' (ऋ० सं० २-२-१०) ।

३४९१ । छन्दसि च ५।१।६७ । प्रातिपदिकभावात् 'तदहति'
इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदध्यम्' (ऋ० सं० १-६-२२)

३४९२ । वत्सरान्ताच्छञ्छन्दसि ५।१।९१ । निर्वृत्तादिष्वर्थेषु।
इद्वत्सरीयः ।

३४९३ । संपरिपूर्वात्स्व च ५।१।९२ । चाच्छः । संवत्सरीयः—
संवत्सरीयः । परिवत्सरीयः—परिवत्सरीयः ।

३४९४ । छन्दसि घस् ५।१।१०६ । ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्त-
मित्यर्थे । 'भाग ऋत्विजः' ।

३४९५ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ५।१।११८ । धात्वर्थवि-
शिष्टे साधने वर्तमानात्स्वार्थे वतिः स्यात् । 'यदुद्रतो निवतः' (ऋ० सं०
८-७-३०) । उद्रतान्निर्गतादित्यर्थः ।

३४९६ । थट् च छन्दसि ५।२।५० । नान्तादसङ्गथादेः परस्य
डटस्थट् स्यान्मट् च । पञ्चमम्—पञ्चमम् । 'छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ
पर्यवस्थातरि' (सू० १८८९) । अपत्यं परिपन्थिनम्' (ऋ० सं० १-३-
२४) । 'मा त्वा परिपरिणो विदन्' ।

३४९७ । बहुलं छन्दसि ५।२।१२२ । मत्वर्थे विनिः स्यात् ।
 *७८६ छन्दोविन्प्रकरणे अष्टामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानां दीर्घ-
 इचेति वक्तव्यम्* । इति दीर्घः-‘मंहिष्ठमुभयाविनम्’ (ऋ० सं० ५-७
 १०), ‘शुनमष्टान्यचरत्’ (ऋ० सं० ८।५।२१) । *७८७ छन्दसीव-
 निपौ च वक्तव्यौ । ई-‘रथीरभूत्’, (ऋ० सं० ८-५-२०) ‘सुमङ्ग-
 लीरियं वधूः’ । (ऋ० सं० ८-३-२६) । ‘मधवानमीमहे’ (ऋ० सं०
 ८-८ २५) ।

३४९८ । तयोर्दाहिलौ च छन्दसि ५।३।२० । इदन्तदोयथा-
 सङ्ख्यं स्तः । ‘इदा हि व उपस्तुतिम्’ तर्हि ।

३४९९ । था हेतौ च छन्दसि ५।३।२६ । किमस्था स्याद्धेतौ
 प्रकारे च । ‘कथा ग्रामं न पृच्छसि’ । ‘कथा दाशेम’ ।

३५०० । पश्च पश्चा च छन्दसि ५।३।३३ । अवरस्यास्ता-
 त्यर्थे निपातौ । ‘पश्च हि सः’ । ‘नो ते पश्चा’ । ‘तुश्छन्दसि’ (सू०
 २००७) । तुजन्तास्तुन्नन्ताच्च इष्टनीयसुनौ स्तः । ‘आसुतिं करिष्ठः’ ।
 ‘दोहीयसी धेनुः’ ।

३५०१ । प्रतनपूर्वविश्वेमात्थालछन्दसि ५।३।१११ । स्वार्थे ।
 ‘तं प्रतनथा पूर्वथा विश्वथेमथा’

३५०२ । अमु च छन्दसि ५।४।१२ । किमेत्तिङ्ग्ययवादित्येव ।
 ‘प्रतं नय प्रतरम्’ ।

३५०३ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिलतातिलौ च छन्दसि ५।४।४१ ।
 स्वार्थे । ‘यो नो दुरेवो वृकतिः । ‘ज्येष्ठतातिं वहिषदम्’ ।

३५०४ । अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि ५।४।१०३ । तत्पुरुषा-
 दृच् स्यात्समासान्तः । ‘ब्रह्मसामं भवति’ । ‘देवच्छन्दसानि’ ।

३५०५ । बहुप्रजाबृहन्दसि ५।४।१२३ । 'बहुप्रजा निरुति-
माविवेश' ।

३५०६ । छन्दसि च ५।४।१४२ । दन्तस्य दत्त स्याद्बहुव्रीहौ ।
'उभयतो दतः प्रतिगृह्णाति' ।

३५०७ । ऋतश्छन्दसि ५।४।१५८ । ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् ।
हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

'एकाचो द्वे प्रथमस्य' (सू० २।७५) । *७८८ छन्दसिवेति
वक्तव्यम्* । 'यो जागार' । 'दाति प्रियाणि' ।

३५०८ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ६।१।७ । तुजादिराकृति-
गणः । 'प्रभरा तूतुजानः' । 'सूर्ये मामहानम्' । 'दाधारः यः पृथि-
वीम् । 'स तूताव' ।

३५०९ । बहुलं छन्दसि ६।१।३४ । हः सम्प्रसारणं स्यात् ।
'इन्द्रमा हुव ऊतये । *७८९ ऋचि त्रेरुत्तरपदादिलोपश्च छन्दसि* ।
ऋच्छन्दे परे त्रेः सम्प्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृचं
साम । 'छन्दसि' किम् ? अयृचानि । *७९० रयेर्मतौ बहुलम्* ।
रेवान् । 'रयिमान्पुष्टिवर्धनः' ।

३५१० । चायः की ६।१।३५ । 'भ्यश्न्यश्चिक्युर्न निचिक्युर-
न्यम्' । लिट्युसि रूपम् । बहुलग्रहणानुवृत्तेर्नह—'अग्निं ज्योति-
निचाय्य' ।

३५११ । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेति स्याजश्चाताश्चि-
तमाक्षीराशीर्ताः ६।१।३६ । पते छन्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो

यदपस्पृषेधाम् । स्पर्धेलङ्धाथाम् । 'अर्कभानृचुः' 'वसुन्यानुडुः' अर्च-
रहेश्च लिट्युसि । चिच्युषे, च्युङो लिटि थासि । 'यस्तित्याज', त्यजे-
र्णलि । 'आतास्त इन्द्र सोमाः', 'श्रिता नो ग्रहाः', 'श्रीञ् पाके' निष्ठा-
याम् । 'आशिरं दुहे', 'मध्यत आशीर्तः' श्रीञ एव किपि निष्ठा च ।

३९१२ । खिदेच्छन्दसि ६।१।५२। 'खिद दैन्ये' अस्थे च आ-
स्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

३९१३ । शीर्षेश्छन्दसि ६।१।६०। शिरःशब्दस्य शीर्षन् स्यात् ।
'शीर्णः शीर्णो जगतः' ।

३९१४ । वा छन्दसि ६।१।१२६। दीर्वाज्जसि इचि च पूर्व-
सवर्णदीर्घो वा स्यात् । वाराही—वाराह्यौ । 'मानुषीरीळने विशः' ।
उत्तरसूत्रद्वयेऽपीदं वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनापि पूर्वत्वं वा स्यात् ।
शर्मी च शर्म्यं च । 'सूर्यं सुषिरामिव' । 'संप्रसारणाच्च' (सू०
३३०) इति पूर्वरूपमपि वा, इज्यमानः—यज्यमानः ।

३९१५ । शेरछन्दसि बहुलम् ६।१।७०। लोपः स्यात् । 'या ते
गात्राणान्' । 'ताता पिण्डानाम्' *७९१ एमन्नादिषु छन्दसि पर-
रूपं वक्तव्यम्* । अपां त्वेमन् । अपां त्वोन्नन् ।

३९१६ । भय्यप्रवय्ये च छन्दसि ६।१।८३। विभेत्यस्मादिति
भय्यः । वेतेः 'प्रवय्या' इति स्त्रियामेव निपातनम् । 'प्रवेयम्' इत्य-
न्यत्र । 'छन्दसि' किम् ? भेयम् । प्रवेयम् । *७९२ हृदय्या उपसं-
ख्यानम्* । हृदे भवा हृदय्या आपः । भवे—छन्दसि यत् ।

३९१७ । प्रकृत्यान्तः पादमव्यपरे ६।१।११५। ऋक्पादमध्यस्य
एङ् प्रकृत्या स्याःति परे, न तु वकारयकारपरेऽति । 'उपप्रयन्तो अश्व-
रम्' । 'सृजाते अश्वसृजते' । 'अन्तः पादम्' किम् ? 'प्तास पतेऽर्चन्ति' ।

‘अव्यपरे’ किम् ? ‘तेऽवदन्’ ।

३५१८ । अव्यादवद्यादवक्रसुरवतायमवन्स्ववस्युषु च ६।१
११६। एषु व्यपरेऽप्यति एङ् प्रकृत्या । ‘वसुभिर्नो अव्यात्’ । ‘मित्र-
महो अवद्यात्’ । ‘मा शिवासो अवक्रमुः’ । ‘ते नो अव्रत’ । ‘शतधारो
अयं मणिः’ । ‘ते नो अवन्तु’ । ‘कुशिकासो अवस्यवः’ । यद्यपि बहु-
वृचैः । ‘ते नोऽवन्तु रथतूः’ ‘सोऽयमागात्’ ‘तेऽरुणेभिः’ इत्यादौ प्रकृ-
तिभावो न क्रियते, तथापि बाहुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाच-
निक एवायमर्थः ।

३५१९ । यजुष्युरः ६।१।११७। उरःशब्द एङन्तोऽति प्रकृत्या
यजुषि । ‘उरो अन्तरिक्षम्’ । यजुषि पादाभावादनन्तः पादार्थं वचनम् ।

३५२० । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे
६।१।११८ यजुष्यति प्रकृत्या । ‘आपो अस्मान्मातरः’ । ‘जुषाणो
अग्निराज्यस्य’ । ‘वृष्णो अंशुभ्याम्’ । वर्षिष्ठे अधि नाके’ । ‘अम्बे
अम्बाले अम्बिके’ । अस्मादेव वचनात् ‘अम्बार्थ—’ (सू० २६७)
इति ह्रस्वो न ।

३५२१ । अङ्ग इत्यादौ च ६।१।११९। अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ
चाकारे य एङ् पूर्वः सोऽति प्रकृत्या यजुषि । ‘प्राणो अङ्गे अङ्गे
अदीव्यत्’ ।

३५२२ । अनुदात्ते च कुधपरे ६।१।१२०। कवर्गघकारपरे अनु-
दात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । ‘अयं सो अग्निः’ । ‘अयं सो
अध्वरः’ । ‘अनुदात्ते’ किम् ? ‘अथोऽग्रे रुद्रे’ । अग्रशब्द आद्युदात्तः ।
‘कुधपरे’ किम् ? ‘सोऽयमग्निमन्तः’ ।

३५२३ । अवपथासि च ६।१।१२१। अनुदात्ते अकारादौ अव-

पथाः शब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः' । वपेस्था-
सि लङि 'तिङ्ङतिङः' (सू० ३९३२) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते'
किम् ? 'यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः' । 'निपातैर्यद्यदि'—(सू० ३९३४)—इति
निधातो न ।

X ३९२४ । आङोऽनुनासिकश्छन्दसि ६।१।१२५ । आङोऽचि
परेऽनुनासिकः स्यात्, स च प्रकृत्या । 'अभ्र औ अपः' । 'गभीर औ
उग्रपुत्रे' । *७९३ ईपा अक्षादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्त-
व्यः* । ईषा अक्षो हिरण्ययः । 'ज्या इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

३९२५ । स्यश्छन्दसि बहुलम् ६।१।१३५ । 'स्यः' इत्यस्य
सोर्लोपः स्याद्धलि । 'एष स्य भानुः'

३९२६ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ६।१।१४५ । ह्रस्वात्परस्य
चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । हरिश्चन्द्रो मरुदगणः ।
'सुश्चन्द्र दस्म' ।

३९२७ । पितरामातरा च छन्दसि ६।३।३३ । द्वन्द्वे निपातः ।
'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि, 'न मातरापितरा नू
चिदिष्टौ' । 'समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदकेषु' (सू० १०१४) ।
समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्ने उत्तरपदे । सगर्भ्यः । *७९४ छ-
न्दसि स्त्रियां बहुलम्* । विष्णवेवयोरघ्नादेशः । 'विश्वाची चघृता-
ची च' । 'देवद्रोची' नयत देवयन्तः । कद्रीची ।

३९२८ । सधमादस्थयोश्छन्दसि ६।३।९६ । सहस्य।सधादेशः
स्यात् । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोमः सधस्थम् ।

३९२९ । पथि च छन्दसि ६।३।१०८ । पथिशब्दे उत्तरपदे कोः
कवं कादेशश्च । कवपथः—कापथः—कुपथः ।

३९३० । साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे ६।३।११३ । सहेः

क्त्वाप्रत्यये आर्धं द्वयं, तृति तृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भिरुग्रः पृतनांसु साह्ला' । अचोर्मदस्थस्य ढस्य लः ढस्य ह्लश्च प्रातिशाख्ये विहितः ।
आह हि—

“द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मद्वयमेत्य सम्पद्यते स ढकारो लकारः ।
ह्लकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नूष्मणा संप्रयुक्ते ॥” इति

३५३१ । छन्दसि च ६।३।१२६। अष्टन आत्वं स्यादुत्तरपदे ।
अष्टापदी ।

३५३२ । मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ ६।३।१३१।
दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावती' सोमावतीम् । 'इन्द्रियावान्मदिन्तमः' ।
'विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता' ।

३५३३ । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ६।३।१३२। दीर्घः
स्यान्मन्त्रे । 'यदोषधीभ्यः' । अदधात्योषधीषु' ।

३५३४ । ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् ६।३।१३३।
दीर्घः स्यात् । 'आ तू न इन्द्र' । 'नू मर्तः' । 'उत वा वा स्यालात्' ।
'मच्छू गोमन्तमीमहे' । 'भरता जातवेदसम्' । तडिति थादेशस्य डित्व-
पक्षे ग्रहणम् । तेनेह न 'शृणोत आवाणः' । 'कूमनाः' । 'अत्रा ते
भद्रा' । 'यत्रा नक्षक्रा' । 'रुष्याणः' ।

३५३५ । इकः सुजि ६।३।१३४। ऋचि दीर्घ इत्येव । 'अमीषुणः
सखीनाम्' । 'सुजः' (सू० ३६४४) इति षः । 'नश्चधातुस्थोरुष्यः'
(सू० ३६४७) इति णः ।

३५३६ । द्रव्यचोऽतस्तिङः ६।३।१३५। मन्त्रे दीर्घः । विद्वा हि
चक्राजरसम्' ।

३५३७ । निपातस्य च ६।३।१३६। 'एवा हि ते' ।

३५३८ । छन्दस्युभयथा ६।४।५। नामि दीर्घो वा । 'धाता धातृणाम्' इति बहुवृत्ताः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

३५३९ वा षपूर्वस्य निगमे ६।४।९। षपूर्वस्यान उपधाया वा दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । ऋभुक्ताणाम्-ऋभुक्षणम् । 'निगमे' किम् ? तच्चा । तच्चाणौ ।

३५४० । जनिता मन्त्रे ६।४।५३। इडादौ वृचि-णिलोपो निपात्यते । 'यो नः पिता जनिता' ।

३५४१ । शमिता यज्ञे ६।४।५४। शमयितेत्यर्थः ।

३५४२ । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ६।४।५८। ल्यपीत्यनुवर्तते । विद्युय । विप्लूय । 'आडजादीनाम्' (सू० २२५४)—

३५४३ । छन्दस्यपि दृश्यते ६।४।७३। अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः । 'न माङ्योगे' (सू० २२२८)—

३५४४ । बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि ६।४।७५। अडादौ न स्तः, माङ्योगेऽपि स्तः । 'जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय' । 'मा वः क्षेत्रे परवीजान्यवाप्सुः' ।

३५४५ । हरयो रे ६।४।७६। 'प्रथमं दध्न आपः' । रेभावस्याभोयत्वेनासिद्धत्वादातो लोपः । अत्र रेशब्दस्येति कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं च सूत्रे द्विवचनान्तं निर्दिष्टम्—'हरयोः' इति ।

३५४६ । छन्दस्युभयथा ६।४।८६। भूसुधियोयणस्यादियङुवर्णौ च । 'वनेषु चित्रं विम्बम्'—विभुवं वा । 'सुधयो हव्यमग्नेः-सुधियो वा । *७५५ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम्* । 'तन्वं पुषेम'-तनुवं पुषेम—तनुवं वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकं वा ।

३५४७ । तनिपत्योश्छन्दसि ६।४।९१। 'पतयोरुपधालोपः

विडति प्रत्यये । 'वितत्तिरे कवयः' । 'शकुना इव पक्षिम' ।

३५४८ । घसिभसोर्हलि च ६।४।१=०। 'सन्धिश्च मे' । 'वन्धां ते हरी धानाः' । 'हुशल्भ्यो हेधिः' (सू० २४२५)—

३५४९ । श्रुश्रुणुपृकृवृभ्यश्छन्दसि ६।४।१०२। 'श्रुधी हवम्' । 'श्रुणुधी गिरः' । 'रायस्पृधि' । 'उरुणस्कृधि' । अपावृधि ।

३५५० । वा छन्दसि ६।४।८८। हिरपिद्वा ।

३५५१ । अडितश्च ६।४।१०३। हेधिः स्यात् । रारन्धि, रमेर्व्य-
त्ययेन परस्मैपदम्, शपः इलुरभ्यासदीर्घश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' । 'युयोधि
जातवेदः' । यमेः शपो लुक् । यौतेः शपः इलुः ।

३५५२ । मन्त्रेष्वाड्यादेरात्मनः ६।४।१४१। आत्मन्शब्द-
स्यादेर्लोपः स्यादाडि । 'त्मना देवेषु' ।

३५५३ । विभाषर्जोश्छन्दसि ६।४।१६२। ऋजुशब्दस्यतः
स्थाने रः स्याद्वा इष्टेमेयस्सु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेषि'—ऋजिष्ठं वा ।

३५५४ । ऋतव्यवास्त्वयवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि
६।४।१७५ । ऋतौ भवमृतव्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्वयम् ।
वास्त्वं च । मधुशब्दस्याणि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते, 'माध्वीर्नः
सन्त्वोवधीः' । हिरण्यशब्दाद्वदितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते,
'हिरण्ययेन सविता रथेन' ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ।

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

'शीङो रुट्' (सू० २४४२)—

३५५५ । बहुलं छन्दसि ७।१।८ । रुडागमः स्यात् । 'लोपस्त-
आत्मनेपदेषु' (सू० ३५६१) इति पक्षे तलोपः, 'धेनवो दुधे' । लोपा-

भावे-‘धृतं दुहते । ‘अदृश्रमस्य’ । ‘अतो भिस ऐस्’ (सू० २०३) ।

३५५६ । बहुलं छन्दसि ७।१।१० । अग्निर्देवेभिः ।

३५५७ । नेतराच्छसि ७।१।२६ । स्वमोरदद् न । ‘वार्त्रघ्नमित-
रम्’ । ‘छन्दसि’ किम् ? इतरत्काष्ठम् । ‘समासेऽनन्पूर्वे वत्वो ल्यप्’
(सू० ३३३२) —

३५५८ । क्त्वाऽपि छन्दसि ७।१।८ । यजमानं परिधापयित्वा

३५५९ । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाडयायाजालः ७।१।३९।

ऋजवः सन्तु पन्थाः’ पन्थान इति प्राप्ते सुः । ‘परमे व्योमन्’
‘व्योमनि’ इति प्राप्ते डेलुक् । धीती । मती । सुभृती । धीत्या मत्या
सुभृत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णादीर्घः । ‘या सुरथा रथीतमोभादेवा दिवि-
स्पृशा । अश्विना’ ‘यौ सुरथौ दिविस्पृशौ’ इत्यादौ प्राप्ते आ । ‘नताद्-
ब्राह्मणम्’ नतमिति प्राप्ते आत् । ‘यादेव विन्न तात्वा’ यमिति प्राप्ते ।
‘न युष्मे वाजवन्धवः’ । अस्मे इन्द्रावृहस्पती’ । युष्मास्वस्मभ्यमिति
प्राप्ते या । उरूया । धृष्णुया । उरूया धृष्णुनेति प्राप्ते या ।
‘नाभा पृथिव्याः’ नाभाविति प्राप्ते डा । ‘ता अनुष्ठथोच्यावय-
तात्’ अनुष्ठानमनुष्ठा, व्यवस्थावदङ् । आडो डथा । साधुया, सा-
ध्विति प्राप्ते याच् । ‘वसन्ता यजेत’ वसन्त इति प्राप्ते आल् । *७९६
इयाडियाजीकारणामुपसंख्यानम्* । उर्विया । दार्विया । उरूया
दारुणेति प्राप्ते इया । सुक्षेत्रिया, सुक्षेत्रिणेति प्राप्ते हियाच् । ‘इति
न शुष्कं सरसी शयानम्’ । डेरीकार इत्याहुः । तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते
व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु डीषन्तान् डेलुक् । ईकारादेशस्य तूदा-
हरणान्तरं शृण्यम् । *७९७ आडयाजयारामुपसंख्यानम्* । ‘प्रवा-
हवा सिसृतम्’ । बाहुनेति प्राप्ते आडादेशः, ‘वेडिति’ (सू० २४५)

इति गुणः । स्वप्नया, स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । 'स नः सिन्धुमिव ना-
वया' नावेति प्राप्तेऽयार्, रिस्त्वरः ।

३५६० । अमो मश् ७।१।४० । मिवादेशस्यामो मश् स्यात् ।
अकार उच्चारणार्थः । शित्वात्सर्वादेशः । 'अस्तिसिचः—' (सू० २२२५)
इति ईट् । 'वधीं वृत्रम्' । अवधिषमिति प्राप्ते ।

३५६१ । लोपस्त आत्मनेपदेषु ७।१।४१ । छन्दसि । 'देवा
अदुह' । अदुहतेति प्राप्ते । 'दक्षिणतः शये' । शेते इति प्राप्ते । 'आत्म—'
इति किम् ? 'उत्सं दुहन्ति' ।

३५६२ । ध्वमो ध्वात् ७।१।४२ । 'अन्तरेवोभ्माणं वारयध्वात्'
वारयध्वमिति प्राप्ते ।

३५६३ । यजध्वैनमिति च ७।१।४३ । एनमित्यस्मिन्परे ध्वमो-
ऽन्तलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधाः' 'वकारस्य यकारोनिपा-
त्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

३५६४ । तस्य तात् ७।१।४४ । मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने
तात्स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कृणुतात्' कृणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गम-
यतात्' गमयतेति प्राप्ते ।

३५६५ । तसनसनथनाश्च ७।१।४।५ तस्येत्येव । 'शृणोत
प्रावाणः' शृणुतेति प्राप्ते तप् । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' दधातन
द्रविणं चित्रमस्मै' तनप् । 'मरुतस्तज्जुजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते
व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुश्च । 'विश्वेदेवासो मरुतो यतिष्ठन' । यत्सं
ख्याकाः स्थेत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो ङिति, अस्तेस्तस्य थनादेशः ।

३५६६ । इदन्तो मसि ७।१।४६ । मसीत्यविभक्तिको निर्देशः ।
इकार उच्चारणार्थः । मसित्ययमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् ।

मस इमागमः स्यादिति यावत् । 'नमो भरन्त एमसि' । 'त्वमस्माकं तव स्मसि' । 'इमः' 'स्मः' इति प्राप्ते ।

३५६७ । क्त्वो यक् ७।१।४७ । 'दिवं सुपर्णो गत्वाय' ।

३५६८ । हृष्टीनमिति च ७।१।४८ । क्त्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'हृष्टोनं देवान्' । इष्ट्वेति प्राप्ते ।

३५६९ । स्नात्वाद्यादयश्च ७।१।४९ । आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्य ईकारो निपात्यते । 'स्विन्नः स्नात्वी मलादिव' । 'पीत्वी सोमस्य वावृधे' । स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

३५७० । आज्जसेरसुक ७।१।५० । अवर्णान्तादङ्गात् परस्य जसोऽसुक स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ।

३५७१ । श्रीग्रामण्योश्छन्दसि ७।१।५१ । आमो नुट् । 'श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम्' । 'सूत ग्रामणीनाम्' ।

३५७२ । गोः पादान्ते ७।१।५२ । 'विद्या हि त्वा गोपतिं शूर गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् ? 'गवां शता पृक्षयामेषु' पादान्तेऽपि क्विन्न, छन्दसि सर्वेषां वैकल्पिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

३५७३ । छन्दस्यपि दृश्यते ७।१।५३ । अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीचो अस्थमिः' ।

३५७४ । ई च द्विवचने ७।१।५४ । अस्थ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्याम्' ।

३५७५ । इक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि ७।१।५५ । एषां नुमस्यात्सौ । 'कीदृङ्छिन्द्रः' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (सू० २४९४) —

३५७६ । बहुलं छन्दसि ७।१।५६ । 'ततुरिः' । 'जगुरिः पराचै'

३५७७ । ह ह्वरेश्छन्दसि ७।२।३१ । ह्वरेनिष्ठायां 'हु' आदेशः
स्यात् । 'अहतमसि हविर्धानम्' ।

३५७८ । अपरिह्वृताश्च ७।२।३२ । पूर्वेण प्राप्तस्यादेशस्याभावो
निपात्यते । 'अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्' ।

३५७६ । सोमे ह्वरितः ७२।३३ । इद्गुणौ निपात्येते । 'मा नः सोमो ह्वरितः' ।

३५८० । असितस्कभितस्तमितोत्तमितचत्तविकस्ता विश-
स्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरुतृवरुतृवरुतृवरुत्रीरुज्ज्वलित्तिक्षरितिव-
मित्यमितीति च ७।२।३४ । अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र 'असु'
'स्कम्सु' 'स्तम्सु' एषामुदित्वात्रिष्टायामिट्प्रतिषेधे प्राप्ते इणनिपात्यते ।
'युवं शचीभिर्ग्रसिताममुञ्चतम्' । 'विष्कभिते अजरे' । 'येन स्वः स्त-
मितम्' । 'सत्येनोत्तमिता भूमिः' स्तमितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पुनर्नि-
पातनमन्योपसर्गभूतस्य मा भूदिति । 'चते याचने' 'कस गतौ' आभ्यां
क्तस्येडभावः, 'चत्तो इतश्चत्तामुतः' । 'त्रिधा ह श्यावमश्विना विक-
स्तम्' । 'उत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम्' । निपातनबहुत्वापेक्षया सूत्रे
बहुवचनं विकस्ता इति । तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव । 'शसु'
'शंसु' 'शासु' एभ्यस्तृच इडभावः—'एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता' 'ग्राव-
ग्राभ उत शंस्ता' 'प्रशास्ता पोता' । तरतेर्घृङ्घृञोश्चै तृच 'उट्' 'ऊट्'
एतावागमौ निपात्येते, तरुतार' रथानाम्—तरुतारम्—वरुतारम् । 'वरु-
तारम् । 'वरुत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु' । अत्र ङीवन्तनिपातनं प्रपञ्चा-
र्थम्—वरुतृशब्दो हि निपातितः, ततो ङीपा गतार्थत्वात् । उज्ज्वला-
दिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते । 'ज्वल दीप्तौ' 'क्षर सञ्च-
लने' 'दुवम उद्गिरणे' 'अम गत्यादिपु' । इह 'क्षरिति' इत्यस्यानन्तरं

‘क्षमिति’ इत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र ‘क्षमूष् सङ्घने’ इति धातुबोधः ।
भाषायां तु अस्तस्कब्धस्तब्धोत्तब्धचतितविकसिताः । विशसिता ।
शंसिता । शासिता । तरीता-तरिता । वरीता-वरिता । उज्ज्वलति ।
छरति । पाठान्तरे क्षमति । वमति अमति । ‘वभूथाततन्थजगृम्भव-
र्थेति निगमे’ (सू० २५२७) । ‘विद्मा तमुत्सं यत आवभूथ’ । ‘येना-
न्तरिक्षमुर्वाततन्थ’ । ‘जगृम्भा ते दक्षिणमिन्द्रहस्तम्’ । ‘त्वं ज्योतिषा
वितमोववर्थ’ । भाषायां तु-वभूविथ, आतेनिथ, जगृहिम, ववरिथ इति ।

३५८१ । सनिससनिवांसम् ७।२।६९ । सनिमित्येतत्पूर्वात्स-
नतेः सनोतेर्वा कसोरिट् पत्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते *७९८
पावकादीनां छन्दसि* । प्रत्ययस्थात्कादित्वं नेति वाच्यम् । ‘हिर-
ण्यवर्णाः शुचयः पावकाः’ ।

३५८२ । घोर्लोपो लेटि वा ७।३।७० । ‘दधद्रत्नानि दाशुषे’ ।
‘सोमो ददद् गन्धर्वाय’ । ‘यदग्निरग्नये ददात्’ ।

३५८३ । मीनातेर्निगने ७।३।८१ । शिति ह्रस्वः । ‘प्रमिणन्ति
व्रजानि’ । लोके प्रमीणन्ति । ‘अस्तिसिचोऽपृक्ते’ (सू० २२२५)—

३५८४ । बहुलं छन्दसि ७।३।१७ । ‘सर्वमा इदम्’ । ‘आसीत्’
इति प्राप्ते । ‘ह्रस्वस्य गुणः’ (सू० २४२) । ‘जसि च’ (सू० २४१) ।
७९९ जसादिषु छन्दसि वा वचनं प्राङ् गौ चङ्युपधायाः ।
‘अथा शतक्रत्वो यूयम्’—शतक्रतवः । ‘पश्वे नृभ्यो यथा गवे’—पश्वे ।
*८०० नाम्यस्तस्याचि—इति निषेधे बहुलं छन्दसीति वक्त-
व्यम्* । ‘आनुषग्जुजोषत्’ ।

३५८५ । नित्यं छन्दसि ७।४।८ । छन्दसि विषये चङ्युपधाया
ऋवर्णस्य ऋनित्यम् । अवीवृधत् ।

३५८६ । न छन्दस्यपुत्रस्य ७।४।३५ । पुत्रमित्रस्यादन्तस्य
क्यचीत्वदीर्घौ न । मित्रयुः । 'क्याच्छन्दसि' (सू० ३१५०) इति उः ।
'अपुत्रस्य' किम् ? 'पुत्रीयन्तः सुदानवः' । *८०१ अपुत्रादीनामिति
वाच्यम्* । 'जनीयन्तोऽन्वग्रवः' । जनमिच्छन्त इत्यर्थः ।

३५८७ । दुरस्युर्द्विणस्युर्बृषण्यतिरिषण्यति ७।४।३६ । एते
क्यत्रि निपात्यन्ते । भाषायां तु उपत्ययाभावाद्-दुष्टीयति, द्विणी-
यति, वृषीयति, रिष्टीयति ।

३५८८ । अश्वाघस्यात् ७।४।३७ । 'अश्व' 'अघ' एतयोः क्य-
च्यात्स्याच्छन्दसि । 'अश्वायन्तो मघवन्' । 'मा त्वा वृका अघायवः' ।
'न च्छन्दसि—' (सू० ३५८६) इति निषेधो नेत्वमात्रस्य, किन्तु दीर्घ-
स्यापीति । अत्रेदमेव सूत्रं शापकम् ।

३५८९ । देवसुम्नयोर्यजुषि कठके ७।४।३८ । अनयोः क्यचि
आत्स्याद्यजुषि कठशाखायान् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुम्नायन्तो
हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः, किन्तु वेदोपलक्षकः । तेन
ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति, सचे
न्मन्त्रः यजुषि कठशाखायां दृष्टः । 'यजुषि' इति किम् ? 'देवां जिगाति
सुम्नयुः' । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा, ततो भवति प्रत्युदाहरणम्
इति हरदत्तः ।

३५९० । कव्यध्वरपृतनस्यचि लोपः ७।४।३९ । 'कवि' 'अध्वर'
'पृतना' एषामन्त्यस्य लोपः स्यात्क्यचि परे ऋचि विषये । 'स पूर्वया
निविदा कव्यतायोः' । 'अध्वर्युं वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्तं पृतन्युम्' ।
'दधातेहिः' (सू० ३०७६)—'जहातेश्च क्तिन्' (सू० ३३३१)—

३५९१ । विभाषा छन्दसि ७।४।४० । हित्वा शरीरम्-हात्वा वा

३५६२ । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च ७।४।४५।
 'सु' 'वसु' 'नेम' एतत्पूर्वस्य दधातेः क्तप्रत्यये इत्वं निपात्यते । 'गर्भं
 माता सुधितं वचणासु' । 'वसुधितमग्नौ' । 'नेमधिता न पौस्या' । 'क्ति-
 न्यपि दृश्यते' 'उत श्वेतं वसुधितिं निरेके' । 'धिष्व वज्रं दक्षिण इन्द्र-
 हस्ते' । घत्स्वेति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिषीय' आशीलिङ्, इट्,
 'इटोऽत्' (सू० २२५७) । धासीयेति प्राप्ते । 'अपो भि' (सू० ४४३),
 ८०२ मासश्छन्दसीति वक्तव्यम् । 'माद्भिः शरद्भिः' । *८०३
 स्ववःस्वतवसोरुषसश्चेज्यते* । स्ववद्भिः, अवतेरसुन्, शोभनम्
 अवो येषां ते स्ववसः तैः । 'तु' इति सौत्रो धातुस्तस्मादसुन्, स्वं तवो
 येषां तैः स्वतवद्भिः । 'समुषद्भिरजायथाः' । 'मिथुनेऽसिः' । 'वसेः
 किञ्च' इत्यसिप्रत्यय इति हरदत्तः । पञ्चपादीरीत्या तु 'उषः कित्'
 इति प्राग्व्याख्यातम् । 'न कवतेर्यङि' (सू० २६४१)—

३५९३ । कृषेश्छन्दसि ७।४।६४। यङ्यभ्यासस्य चुत्वं न ।
 करीकृष्यते ।

३५९४ । दाधर्तिदधर्तिदधर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलुग्यापनीफण-
 त्सनिष्यदत्करिक्तकनिक्रदद्गरिभ्रद्विध्वतोद्विद्युत्तत्तरिन्नतः।
 रीसपतंवरीवृजन्ममृज्यागनीगन्तीति च ७।४।६५। एतेऽष्टादश
 निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो धृङो धारयतेर्वा । भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणा-
 भावः । तेन भाषायां गुणो लभ्यते । तिजेर्यङ्लुगन्तात्तङ् । इयर्तेर्लङि-
 हलादिः शेषापवादो रेफस्य लत्वमित्वाभावश्च निपात्यते, 'अलषि युष्म
 खजकृतपुरन्दरः' । सिपा निर्देशो न तन्त्रम्, 'अलतिं दत्त उत' । फण-
 तेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते, 'अन्वा-
 पनीफणत्' । स्यन्देः सम्पूर्वस्य यङ्लुकि शतर्यभ्यासस्य निक्, धातु-

सकारस्य पत्वम् । करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः, 'करि-
 क्रत्' । क्रन्देलुङि च्लेरङ् द्विर्वचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च,
 'कनिक्रदञ्जनुषम्' । अक्रन्दीदित्यर्थः । विभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः
 'वियो भरिभ्रदोपधीषु' । ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य विगा-
 गमो धातोर्ङकारलोपश्च, 'दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य' । द्युतेर्यङ्लुग-
 न्तस्य शतरि अभ्यासस्य सम्प्रसारणाभावीऽत्वं विगागमश्च, 'दविद्युतद्
 दीद्यच्छोशुचानः' । तरतेः शतरि श्लावभ्यासस्य रिगागमः, 'सद्योर्जा
 तरित्रतः' । सृजेः शतरि श्लौ द्वितीयैकवचने रीगागमोऽभ्यासस्य । वृजेः
 शतरि श्लावभ्यासस्य रीक्/मृजेलिटि णलभ्यासस्य रुक् धातोश्च युक्
 गमेराङ्पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नोगागमश्च, 'वदयन्ती
 वेदा गनीगन्ति कर्णम्' ।

३५१५ । ससूवेति निगमे ७।४।७४। सतेर्लिटि परस्मैपदं बुगा-
 गमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूवस्थविरम्' । सुषुव इति
 भाषायाम् ।

३५१६ । बहुलं छन्दसि ७।४।७८। अभ्यासस्येकारः स्याच्छ-
 न्दसि । 'पूर्णा विवष्टि । वशेरेतपद्रूपम् ।

इति सप्तमोऽध्यायः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

३५९७ । प्रसमुपोदः पादपूरणे ८।१।६। एषां द्वे स्तः पादपूरणे ।
 'प्रप्रायमग्निः' । 'संसमिद्युवसे' । 'उपो मे परामृश' । किं नोदुदु हषंसे'

३५९८ । छन्दसीरः ८।२।१५। श्वर्णान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य
 मतोर्मस्य वः स्यात् । 'हरिवते हर्यश्वाय गीर्वान्' ।

३५९९ । अनो नुट् ८।२।१६। अन्नन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अक्ष-

ण्वन्तः कर्णवन्तः' । 'अस्थन्वन्तं यदनस्था' ।

३६०० । नादस्य ८।२।१७। नान्तात्परस्य घस्य नुट् । सुप-
थिन्तरः । *८०४ भूरिदावन्स्तुङ् वाच्यः* । 'भूरिदावत्तरो जनः' ।

८०५ ईद्वयिनः । 'रथीतरः' । 'रथीतमं रथीनाम्' ।

३६०१ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ८।२।६१।
सदेर्नञ्पूर्वाङ्निपूर्वाच्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । नसत्तमञ्जसा ।
'निषत्तमस्य चरतः' । असन्नं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्द्, नञ्पूर्वस्यानु-
त्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरतेः, तुर्वीत्यस्य वा । सूर्तमिति 'सृ' इत्यस्या गूर्तं
मिति 'गुरी' इत्यस्य ।

३६०२ । अम्नरूध्ररवरित्युभयथा छन्दसि ८।२।७०। रुर्वा
रेफो वा । अम्न एव-अम्नरेव । ऊध एव-ऊधरेव । अव एव-अवरेव ।

३६०३ । भुवश्च महाव्याहृतेः ८।२।७१। भुव इति-भुवरिति ।

३६०४ । ओमभ्यादाने ८।२।८७। ओंशब्दस्य प्लुतः स्यादा-
रम्भे । 'ओश्म् अग्निमीळे पुरोहितम्' । 'अभ्यादाने' किम् ? 'ओमि-
त्येकाक्षरम्' ।

३६०५ । ये यज्ञकर्मणि ८।२।८८। येऽयजामहे । 'यज्ञ-' इति
किम् ? ये यजामहे ।

३६०६ । प्रणवष्टेः ८।२।८९। यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात् ।
'अपां रेतांसि जिन्वतोश्म्' । 'टेः' किम् ? हलन्तेऽन्त्यस्य मा भूत् ।

३६०७ । याज्यान्तः ८।२।९०। ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्य-
स्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहाश्म्' । 'अन्तः'
किम् ? याज्यानामृचां वाक्यसमुदायरूपाणां प्रतिवाक्यं टेः स्यात् ।
सर्वान्त्यस्य चेष्यते ।

३६०८ । ब्रहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः ८।२।९१। एषा-

मादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुबू ३ हि' । 'अग्नये गोमयानि प्रे ३ ध्य' । 'अस्तुश्रो ३ षट्' । 'सोमस्याग्ने व्रीहि वी ३ षट्' । 'अग्निमा ३ वह' ।

३६०९ । अग्नीप्रेषणे परस्य च ८।२।९२ । अग्नीधः प्रेषणे आदेः प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'ओ ३ आ ३ वय' ।

३६१० । विभाषा पृष्ठप्रतिवचने हेः ८।२।९३ । प्लुतः । अकार्षीः कटम् ? अकार्षे हि ३-अकार्षं हि । 'पृष्ठ' इति किम् ? कटं करिष्यति हि । 'हेः' किम् ? करोमि ननु ।

३६११ । निगृह्यानुयोगे च ८।२।९४ । अत्र यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतो वा । 'अथामावास्येत्यात्थ ३' । अमावास्येत्येवंवादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

३६१२ । आग्नेडितं भर्त्सने ८।२।९५ । 'दस्यो दस्यो ३ षातयिष्यामि त्वाम्' । आग्नेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम्, 'चौर चौर ३' ।

३६१३ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् ८।२।९६ । अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्ग कुज ३ इदानीं शास्यसि जालम्' । 'तिङ्' किम् ? 'अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् ? 'अङ्ग पच' । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भर्त्सन इत्येव, 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

३६१४ । विचार्यमाणानाम् ८।२।९७ । वाक्यानां टेः प्लुतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ' । 'न होतव्य ३ मिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ।

३६१५ । पूर्वं तु भाषायाम् ८।२।९८ । विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । अहिर्नु ३ रज्जुर्नु । प्रयोगापेक्षं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात्पूर्वयोगश्छन्दसीति ज्ञायते ।

३६१६ । प्रतिश्रवणे च ८।२।९९ । वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपग-
मे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भोः३' । 'हन्त ते वदा-
मि३' । 'नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३' । 'दत्त किमात्थ३' ।

३६१७ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ८।२।१०० । अनु-
दात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धृतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रम-
नेन विधीयते । अग्निभूत३इ । पट३उ । 'अग्निभूते' 'पटो' प्तयोः
प्रश्नान्ते टेः अनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक३ ।

३६१८ । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ८।२।१०१ । वाक्यस्य
टेः अनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निचिद्भाया३त्' । 'अग्निरिव भाया३त्' । 'उप-
मार्थे' किम् ? कथंचिदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् ? अग्निर्माणवको
भायात् ।

३६१९ । उपरिस्विदासीदिति च ८।२।१०२ । टेः प्लुतोऽनु-
दात्तः स्यात् । 'उपरि स्विदासी३त्' । 'अधः स्विदासी३त्' इत्यत्र तु
'विचार्यमाणानाम्' (सू. ३६१४) इत्युदात्तः प्लुतः ।

३६२० । स्वरितमात्रेणितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेपुनः ८।२।१०३ ।
स्वरितः प्लुतः स्यादात्रेणिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम्, आभिरू-
पक ३ अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यम् । सम्मतौ, अभिरूपक ३ अभि-
रूपक शोभनोऽसि । कोपे, अविनीतक ३ अविनीतक इदानीं शास्यसि
जालम् । कुत्सने, शाक्तीक ३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः ।

३६२१ । क्षियाशीः प्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ८।२।१०४ । आका-
ङ्क्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे, स्वयं ह रथेन
याति३ उपाध्यायं पदातिं गमयति । प्रार्थनायाम्, पुत्रांश्च लप्सीष्ट३
धनं च तात । व्यापारणे, कटं कुरु३।ग्रामं गच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् ?
दीर्घायुरसि । अग्नीदग्नीन्विहर ।

३६२२ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्याययोः ८।२।१०५ । अन-
न्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने-आगमः३
पूर्वा३ ग्रामा३ न् । सर्वपदानामयम् । आख्याने—अगम३ म् पूर्वा३
ग्रामा३ न् ।

३६२३ । प्लुतावैच इदुतौ ८।२।१०६ । दूराद्धूतादिषु प्लुतो
विहितः तत्रैवैचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लवेते । ऐ३ तिकायन ।
औ३पगव । चतुर्मात्रावत्रैचौ सम्पद्येते ।

३६२४ । एवोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्ये-
दुतौ ८।२।१०७ । अप्रगृह्यस्यैचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्याकारः
प्लुतः स्यादुत्तरस्य त्वर्धस्य इदुतौ स्तः । *८०६प्रश्नान्ताभिपूजित-
विचार्यमाणप्रत्यभिवाद्याज्यान्तेष्वेव* । प्रश्नान्ते-अगम३ पूर्वा३न्
ग्रामा३न् । अग्निभूत३ इ । अभिपूजिते—करोषिपटा३ उ । विचार्य-
माणे—होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ । प्रत्यभिवादे—आयुष्मानेधि अग्नि-
भूत३इ । याज्यान्ते—स्तोमैर्विधेमाग्नय३इ । 'परिगणनम्' किम् ?
विष्णुभूते घातयिष्यामि त्वाम् । अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम् । पदान्त-
ग्रहणं तु कर्तव्यम्, इह मा भूत्-भद्रं करोषि गौरिति । 'अप्रगृह्यस्य'
किम् ? शोभने माले३ । *८०७आमान्नत्रते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं
वक्तव्यः* । 'अग्ना३इ पत्नी वः' ।

३६२५ । तयोर्वाचचि संहितायाम् ८।२।१०८ । इदुतोर्वाका-
रवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्न३ याशा । पट३ वाशा । अग्न३
यिन्द्रम् । पट३ बुदकम् । 'अचि' किम् ? अग्ना३इ वरुणौ । 'संहिता-
याम्' किम् ? अग्न३इ इन्द्रः । 'संहितायाम्' इत्यध्यायसमाप्तेरधिकारः ।
इदुतोरसिद्धत्वादयमारम्भः सवर्णादीर्घत्वस्य शाकलस्य च निवृत्त्यर्थम्

ययोरसिद्धत्वात् 'उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (सू. ३६५४)
इत्यस्य बाधनार्थो वा ।

३६२६ । मनुवसो रु सम्बुद्धौ छन्दसि ८।३।१ । रु इत्यविभ-
क्तिको निर्देशः । मत्वन्तस्य वस्वन्तस्य च रुः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य'
(सू. ४२) इति परिभाषया नकास्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्' ।
'हरिवो मे दिनं त्वा' । 'छन्दसीरः' (सू. ३५९८) इति वत्वम् ।

३६२७ । दाश्चान्साह्वान्मीढ्वांश्च ६।१।१२ । एते कस्वन्ता नि-
पात्यन्ते । 'मीढ्वस्तोकाय तनयाय' । *८०८ वन उपसङ्ख्यानम्* ।
कनिष्बनिपोः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते, अनु-
बन्धस्येहानिर्देशात् । 'यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः' इणः कनिष् ।

३६२८ । उभयथक्षु ८।३।८ । अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा ।
'पशूंस्तांश्चक्रे' ।

३६२९ । दीर्घादटि समानपादे ८।३।९ । दीर्घान्नकारस्य रुर्वा
स्यादटि, तौ चेन्नाटौ एकपादस्थौ स्याताम् । 'देवां अचक्षा सुमती' ।
'महौ इन्द्रो य ओजसा' । 'उभययथा' इत्यनुवृत्तेर्नेह- 'आदित्यान्या-
चिषामहे' ।

३६३० । अतोऽटि नित्यम् ८।३।३ । अटि परतो रोः पूर्वस्यातः
स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'महौ इन्द्रः' । तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधी-
यते । तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्राञ्चः । एवं च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम् ।

३६३१ । स्वतवान्पायौ ८।३।११ । रुर्वा । 'भुवस्तस्य स्वतर्वाः
पायुरग्ने' ।

३६३२ । छन्दसि वाऽप्राग्नेदितयोः ८।३।४९ । विसर्गस्य सो
वा स्यात्कुण्डोः प्रशब्दमाग्नेदितं च वर्जयित्वा । 'अग्ने व्रातर्जत-
स्त्वविः' । 'गिरिनं विश्वतस्पृथुः' । नेह- 'वसुनः पूव्यः पतिः' । 'अप्र-

इत्यादि किम् ? 'अग्निः प्र विद्वान्' । 'पुरुषः पुरुषः' ।

३६३३ । कः करत् करति कृधिकृतेष्वनदिनेः ८।३।५० । विसर्गस्य सः स्यात् । 'प्रदिवो अष्टस्कः' । 'यथा नो वस्यसत्स्करत्' । 'सुपे शस-
स्करति' । 'उरुणस्कृधि' । 'सोमं न चारं मधवस्तु नस्कृतम्' । 'अन-
दितेः' इति किम् ? 'यथा नो अदितिः करत्' ।

३६३४ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे ८।३।५१ । पञ्चमीविसर्गस्य सः
स्यादुपरिभावार्ये परिशब्दे परतः । 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे' । 'अध्यर्थे'
किम् ? 'दिवस्पृथिव्याः पर्योजः' ।

३६३५ । पातौ च बहुलम् ८।३।५२ । पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्य-
नो दिवस्पातु' ।

३६३६ । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्त्रोषेषु ८।३।५३ ।
'वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्' । 'दिवस्पुत्राय सूर्याय' । 'दिवस्पृष्टं भन्दमा-
नः' । 'तमसस्पारमस्य' । 'परिवीत इळस्पदे' । 'दिवस्पयो दिधिषाणाः' ।
'रायस्पोषं यजमानेषु' ।

३६३७ । हुडाया वा ८।३।५४ । पिपुत्रादिषु परेषु । इळाया-
स्पुत्रः-इळायाः पुत्रः । इळायास्पदे-इळायाः पदे । 'निसस्तपतावनासे-
वने' (सू. २४०३) । निसः सकारस्यमूर्धन्यः स्यात् । 'निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता
अरातयः' । 'अनासेवने' किम् ? निस्तपति । पुनः पुनस्तपतीत्यर्थः ।

३६३८ । युष्मत्तत्ततक्षुष्वन्तःपादम् ८।३।१०३ । पादमध्यस्थ-
स्य सत्य मूर्धन्यः स्यात्तकारादिष्वेषु परेषु । युष्मदादेशाः त्वत्वातेतवाः ।
'त्रिभिष्ट्वं देव सवितः' । 'तेभिष्ट्वा' । 'आभिष्टे' । 'अप्स्वगने सधिष्टव' ।
'अग्निष्टद्विष्टम्' । 'धावापृथिवी निष्टतक्षु' । 'अन्तःपादम्' किम् ? 'तद-
ग्निस्तदयमा' । 'यन्म आत्मनो भिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराज्ञातवेदा वि-
चर्षणिः' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो, न तु मध्यः ।

३६३३ । यजुष्येकेषाम् ८।३।१०४ । युष्मत्तत्तत्तुषु परतः सस्य
मूर्धन्यो वा । अचिभिष्ट्वम् । अग्निष्टे अग्रम् । अचिभिष्टतत्तुः । पक्षे
'अचिभिस्त्वम्' इत्यादि ।

३६४० । स्तुतस्तोमयोऽञ्जुन्दसि ८।३।१०५ । नृभिष्टुतस्य—
नृभिः स्तुतस्य । गोष्टोमम्—गोस्तोमम् । 'पूर्वपदात्' (सू. ३६४१) इत्ये
व सिद्धे प्रपञ्चाथमिदम् ।

३६४१ । पूर्वपदात् मा३।१०६ । पूर्वपदस्याजिमित्तात्परस्य सस्य
षो वा । 'यदिन्द्राग्नी दिवि षः' । 'युवं हि स्थः स्वपंती' ।

३६४२ । सुजः ८।३।१०७ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सुजो नि-
पातस्य सस्य षः । 'ऊर्ध्व ऊषुणः' । 'अभीषु णः' ।

३६४३ । सनोतेरनः मा३।१०८ । 'गोषा इन्दो मृषा असि' ।
'अनः' किम् ? गोसनिः ।

३६४४ । सहेः पृतनर्ताभ्यां च मा३।१०९ । पृतना षाहम् ।
ऋताषाहम् । चात्—ऋतीषाहम्

३६४५ । निव्यभिभ्योऽङ्व्यवाये वा छन्दसि ८।३।१११ ।
सस्य मूर्धन्यः । न्यषीदत्-न्यसीदत् । व्यषीदत्-व्यसीदत् । अभ्यष्टीद-
अभ्यस्तीत् ।

३६४६ । छन्दस्यृदवग्रहात् ८।४।२६ । ऋकारान्तादवग्रहात्परस्य
नस्य णः । नृमणाः । पितृयाणम् ।

३६४७ । नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः ८।४।२७ । धातुस्थात्—'अग्ने
रक्षा णः' । 'शिन्ना यो अस्मिन्' । 'उरुणस्कृधि' । 'अभीषुणः ।
'मोषु णः ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ।

इति वैदिकप्रकरणम् ।

अथ स्वरप्रकरणम् ।

३६४८ । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ६।१।१५८ । परिभाषेयं स्वर-
विधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमर्चं
वर्जयित्वाशेषं । तत्पदमनुदात्ताच्चं स्यात् । 'गोपाय तं नः' । अत्र
'सनाद्यन्ताः—' (सू. २३०४) इति धातुत्वे धातुस्वरेण यकाराकार उदा-
त्तः शिष्टमनुदात्तम् । *८०३ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विक-
रणेभ्य इति वाच्यम्* । तेनोक्तोदाहरणे गुपेर्धातुस्वर आयस्य प्रत्य-
यस्वरश्च न शिष्यते । 'अन्यत्र' इति किम् ? 'यज्ञं यज्ञमभिवृधे गृणीतः' ।
अत्र सतिशिष्टेऽपि 'इना' इत्यस्य स्वरो न शिष्यते, किंतु तस्यैव ।

३६४९ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः ६।१।१६१ । यस्मिन्न-
नुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'देवीं वाचम्' । अत्र
डीबुदात्तः ।

३६५० । चौ ६।१।२२२ । लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः
स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवादः । 'देवद्रीचीं नयत देवयन्तः' *८१०
अतद्धित इति वाच्यम्* । दाधीचः । माघूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ।

३६५१ । आमन्त्रितस्य च ६।१।१९८ । आमन्त्रितस्यादिरुदात्तः
स्यात् । 'अग्नं इन्द्रं वरुणं मित्रं देवाः' ।

३६५२ । आमन्त्रितस्य च ८।१।१९ । पदात्परस्यापादादिस्थि-
तस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । प्रागुक्तस्य षाष्ठ्यापवादोऽय-
माष्टमिकः । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादौ' किम् ? 'शुभु' ।

द्विस्तोमम्' । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' (सू. ४१२) । 'अग्ने इन्द्र' ।
 अत्रेन्द्रादीनां निघातो न, पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात्परत्वाभावात् । 'ना-
 मन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (सू. ४१३) । समानाधिकरणे
 आमन्त्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवत् । 'अग्ने तेजस्विन्' । अग्ने
 ज्ञातः' । 'सामान्यवचनं' किम् ? पर्यायेषु मा भूत् । 'अध्वये' देवि सर-
 स्वति' । 'विभाषितं विशेषवचने' (सू. ४१४) । अत्र भाष्यकृता 'बहुव-
 चनम्' इति पूरितम् । 'सामान्यवचनम्' इति न पूर्वसूत्रे योजितम् ।
 आमन्त्रितान्ते विशेषणे परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवत् । 'देवीः
 षष्ठ्वीरु नः । कुणोत' । अत्र देवीनां विशेषणं 'षट्' इति । 'देवाः
 शरण्याः' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकाल्पिकः ।

३६५३ । सुवामन्त्रिते पराङ्मत्स्वरे २।१।२ । सुवन्तमामन्त्रिते
 परे परस्याङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये । 'द्रवत्पाणी शुभस्पती' । 'शुभ' इति
 शुभेः किञ्चन्तात् षष्ठ्यन्तस्य परशरीरानुप्रवेशे पाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्त-
 त्वम् । न चाष्टमिको निघातः शङ्क्यः, पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन
 पादादित्वात् । 'यत्ते दिवो दुहितर्मतं भोजनम्' । इह दिवः शब्दस्याष्ट-
 मिको निघातः । 'परशुना वृश्चन्' । *८११ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवच-
 नम्* । षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं
 कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न—'अयमग्ने जरिता' । 'प्लेनाग्ने ब्रह्मणा' ।
 समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् । *८१२ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम्* । आ
 ते पितर्मत्ताम् । 'प्रति त्वा दुहिते दिवः' । *८१३ अव्ययानां न* ।

‘उच्चैरधीयान’ । ॥८१४॥ अद्ययीभावस्य स्विद्यते* । ‘उपाग्न्यधीयान’ ।

३६५४ । उदात्तस्वरितयोयणः स्वरितोऽनुदात्तस्य ८।२।४ ।
उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यण् ततः पः स्यानुदात्तस्य स्वरितः
स्यात् । ‘अ॒भ्य॒भि॒ हि’ । स्वरितस्य यणः—खलप्याशा । अस्य स्वरि-
तस्य श्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्चेष्टनिघातो न ।

३६५५ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः ८।२।५ । उदात्तेन सहैका-
देश उदात्तः स्यात् । ‘वोऽश्वाः’ । ‘कावरं मरुतः’ ।

३६५६ । स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ ८।२।६ । अनुदात्ते पदादौ
परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः ।
‘वी॒ श्दं॒ ज्योति॒र्हृदये॑’ । ‘अ॒स्य॒ श्लो॒को॒ दि॒वी॒यते॑’ । व्यवस्थितविभाषात्वा-
दिकारयोः स्वरितः । दीर्घपदैशे तूदात्तः । किं च ‘एङः पदान्तात्-’ (सू० ८६)
इति पूर्वरूपे स्वरित एव । ‘ते॒ऽवदन्’ । ‘सो॑ श्य॒मागात्’ । उक्तं
च प्रातिशाख्ये—

‘इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च’ इति ।

३६५७ । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः ८।४।६६ । उदात्तात्पर-
स्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । ‘अ॒ग्नि॒र्मा॒ले’ । अस्याप्यसिद्धत्वाच्चेष्टनि-
घातो न । ‘तमी॑शानासः’ ।

३६५८ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्यंकाश्यपगालवानाम् ८।
४।६७ । उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्यादि-
मते तु स्यादेव । ‘प्र॒ य॒ आ॒रुः’ । ‘वोऽश्वाः’ । ‘का॑ श्मीशवः’ ।

३६५९ । एकश्रुति दूरात्सम्बुद्धौ १।२।३३ । दूरात्संबोधने वा-
क्यमेकश्रुतिः स्यात् । त्रैस्वर्यापवादः । 'आगच्छ भो माणवक' ।

३६६० । यज्ञकर्मण्यजपन्यूहसामसु १।२।३४ । वज्ञक्रियायां
मन्त्र एकश्रुतिः स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । 'अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्' ।
'यज्ञ-' इति किम् ? स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्यमेव । 'अजप-' इति किम् ?
ममार्गने वर्चो विह्वेष्वस्तु' । जपो नाम उपांशुप्रयोगः, यथा जले निम-
ग्नस्य । न्यूह्वा नाम षोडश ओकाराः । गीतिषु सामाख्या ।

३६६१ । उच्चैस्तरां वा वषट्कारः १।२।३५ । यज्ञकर्मणि वष-
ट्छब्द उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ।

३६६२ । विभाषा छन्दसि १।२।३६ । छन्दसि विभाषा एक-
श्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायां त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मणे
एकश्रुतिर्वह्वृचानाम् । अन्येषामपि यथासम्प्रदायं व्यवस्था ।

३६६३ । न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः १।२।३७ । सु-
ब्रह्मण्याख्ये निगदे 'यज्ञकर्मणि-' (सू० ३६६०) इति 'विभाषा छन्दसि'
(सू० ३६६२) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्यादोत्तश्च स्यात् ।
सुब्रह्मण्योऽम् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' (सू० ३६५५) इति सिद्धे
पुनरत्रेदमुदात्तविधानं व्यर्थमिति वाच्यम्, तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः ।
८१५ असावित्यन्तः । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः
स्यात् । गार्ग्यो यजते । भिस्वात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । *८१६
अमुष्येत्यन्तः* । षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते । *८१७
स्यान्तस्योपोत्तमं च* । चादन्तः । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता
यजते । *८१८ वा नामधेयस्य* । स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तम-
मुदात्तं वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

३६६४ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः १।२।३८ । अनयोः स्वरितस्यानु-
दात्तः स्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । 'देवा ब्रह्माण आगच्छत' ।

३६६५ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् १।२।३९ । स्वरि-
तात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति' ।

३६६६ । उदात्तस्वरितपरस्य सञ्चतरः १।२।४० । उ-
दात्तस्वरितौ परौ यस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात् । 'सरस्वति
शुतुद्रि' । 'व्यचक्षयत्स्वः' । 'तस्य परमात्रेडितम्' (घ० ८३)

३६६७ । अनुदात्तां च ८।१।३ । द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तां
स्यात् । 'दिवेदिवे' ॥

इति साधारणस्वरप्रकरणम् ।

अथ धातुस्वरप्रकरणम् ।

३६६८ । धातोः ६।१।१६२ । अन्त उदात्तः स्यात् । 'गोपायत'
नः । असि सत्यः' ।

३६६९ । स्वपादिर्हिसामञ्च्यनिटि ६।१।१८८ । स्वपादीनां
हिसेश्चानिट्यजादौ लसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपा-
दिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण
मध्योदात्तता । 'क्विडश्येवेष्ट्यते' (भा० ह०) । नेह—स्वपान्ति,
हिनसानि ।

३६७० । अभ्यस्तानामादिः ६।१।१८९ । अनिट्यजादौ लसा-

वंधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये ददति प्रिया वसु' । परत्वा-
च्चित्स्वरमयं बाधते, 'दधाना इन्द्रे' ।

३६७१ । अनुदात्तो च ६।१।१९० । 'अविद्यमानोदात्तो लसार्वधा-
तुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषे' ।

३६७२ । भीष्मीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं
षिति ६।१।१९२ । भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां षिति लसार्वधातुके परे
प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । योऽग्निहोत्रं जुहोति । 'ममत्तु नः परि-
उमा' । माता यद्भीरं दधनत् । 'जागर्षि त्वम्' ।

३६७३ । लिति ६।१।१९३ । प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । विकीर्षकः ।

३६७४ । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् ६।१।१९४ । अभ्यस्तानामा-
दिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयं लोलूयम् । पक्षे लिस्वरः ।

३६७५ । अचः कर्तृयकि ६।१।१९५ । उपदेशेऽजन्तानां कर्तृयकि
परे आदिरुदात्तो वा । लूपते केदारः स्वयमेव ।

३६७६ । चङ्यन्यतरस्याम् ६।१।२१८ । चङन्ते धाताबुपोत्त-
ममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्' । धात्वकार उदात्तः । पञ्चान्तरे
चङुदात्तः ॥

इति धातुस्वराः ।

अथ प्रातिपदिकस्वरप्रकरणम् ।

३६७७ । कर्षात्त्वतो घञोऽन्त उदात्तः ६।१।२५६ । कर्षतेषां-
तोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्षः । श्वा निर्देशात्-

दादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

३६७८ । उच्छादीनां च ६।१।१६० । अन्त उदात्तः स्यात् ।
उच्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे
च । 'वैश्वानरः कुशिकेमिथुगे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' ।
भक्षशब्दो घञन्तः । 'गावः सोमस्य प्रथमस्थ भक्षः' । 'उत्तमशब्द-
त्तमावपि'(ग) । 'उदुत्तमं वरुण' । शश्वत्तमीळुने' ।

३६७९ । चतुरः शसि ६।१।१६७ । चतुरोऽन्त उदात्तः शसि
परे । चतुरः कल्पयन्तः । 'अचिरः—' (सू० २९९) इति रादेशस्य पूर्व-
विधौ स्थानिवत्त्वान्नैह—'चतस्रः पश्य' 'चतैरुन' (उ०सू० ७३६),
निस्वादाद्युदात्तता ।

३६८० । शल्युपोत्तमम् ६।१।१८० । षट्त्रिचतुर्भ्यो या भूला-
दिर्विभक्तिस्तदन्ते पदे उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'अध्वयुभिः पञ्चभिः' ।
'नवभिर्वाजैर्नवती च' । सप्तभ्यो जायमानः । 'आदशभिर्विवस्वतः' ।
'उपोत्तमम्' किम् ? 'आ षड्भिर्हूयमानः । विश्वैर्देवैस्त्रिभिः' । 'शलि'
किम् ? 'नवानां नवतीनाम्' ।

३६८१ । विभाषा भाषायाम् ६।१।१८१ । उक्तविषये ।

३६८२ । सर्वस्य सुपि ६।१।१९१ । सुपि परे सर्वशब्दस्यादि-
रुदात्तः स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति यशसा' ।

३६८३ । जिनस्यादिर्नित्यम् ६।१।१९७ । जिदन्तस्य निदन्तस्य

चादिरुदात्तः स्यात् । 'यस्मिन्विश्वानि पौत्या' । पुंसः कर्मणि ब्राह्म-
णादिस्वात्प्यञ् । 'सुतेदधिष्व नश्चनः' । चायतेरसुन् 'चायेरन्ने ह्रस्वश्च'
(उ०सू०:६३९) इति चकारादसुनो नुडागमश्च ।

३६८४ । पथिमथोः सर्वनामस्थाने ६।१।९६ । आदिरुदात्तः
स्यात् । 'अयं पन्थाः' । 'सर्वनामस्थाने' किम् ? 'ज्योतिष्मतः पथो रत्न' ।
उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तं पदम् ।

३६८५ । अन्तश्च तवै युगपत् ६।१।२०० । तवैप्रत्ययान्तस्या-
द्यन्तौ युगपदाद्युदात्तौ स्तः । 'हर्षसे दातवा उ' ।

३६८६ । क्षयो निवासे ६।१।२०१ । आद्युदात्तः स्यात् । 'स्वे
क्षये शुचिव्रत' ।

३६८७ । जयः करणम् ६।१।२०२ । करणवाची जयशब्दः आ-
द्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन जयोऽइवः ।

३६८८ । वृषादीनां च ६।१।२०३ । आदिरुदात्तः । आकृति-
गणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवति' । 'इन्द्रं वाणीः' ।

३६८९ । संज्ञायामुपमानम् ६।१।२०४ । उपमानशब्दः संज्ञा-
यामाद्युदात्तः । चन्वेव चञ्चा, कनोऽत्र लुप् । एतदेव ज्ञापयति-'कचि-
त्स्वरविधौ प्रत्ययलक्षणं न' इति । 'संज्ञायाम्' किम् ? अग्निर्माणवकः ।
उपमानम् किम् ? चैत्रः ।

३६९० । निष्ठा च द्वयजनात् ६।१।२०५ । निष्ठान्तस्य द्वयचः
संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः । दत्तः । 'द्वयचः' किम् ? चिन्तितः ।
'अनात्' किम् ? व्रातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्नह-कृतम्, हृतम् ।

३६९१ । शुष्कधृष्टौ ६।१।२०६ । एतावाद्युदात्तौ स्तः । असंश-
र्धमिदम् । अतसं न शुष्कम् ।

३६९२ । आशितः कर्ता ६।१।२०७ । कर्तृवाच्याशितशब्द
आद्युदात्तः । कृञ्जित्फाल आशितम् ।

३६९३ । रिक्ते विभाषा ६।१।२०८ । रिक्तशब्दे वाऽऽदिह-
दात्तः । रिक्तः । संज्ञायां तु 'निष्ठा च द्वयजनात्' (सू० ३६९०) इति
नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ।

३६९४ । जुष्टार्पिते च छन्दसि ६।१।२०९ । आद्युदात्तो वा स्तः ।

३६९५ । नित्यं मन्त्रे ६।१।२१० । एतत्सुत्रं शक्यमकर्तुम् ।
'जुष्टो दमूनाः' 'पल्लर आहुरर्पितम्' इत्यादेः पूर्वैर्येव सिद्धेः छन्दसि
पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापादनायोगा । 'अर्पिताः पठिनं चला-
चलासः' इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनाच्च ।

३६९६ । युष्मदस्मदोर्द्धसि ६।१।२११ । आदिहदात्तः स्यात् ।
'न हि षस्तव नो मम' ।

३६९७ । छयि च ६।१।२१२ । 'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मर्ह्यं वातः
पवताम्' ।

३६९८ । यतोऽनावः ६।१।२१३ । यत्प्रत्ययान्तस्य द्वयच आ-
दिहदात्तः, नावं विना । 'युञ्जन्त्यस्य काम्या' । कमेणिङन्तात्, अचो
यत् (सू० २८४२) ।

३६१९ । ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः ६।१।२१४ । पषा ण्यदन्ता-
नामादिरुदात्तः । 'ईडयो नूतनैस्त' । आजुहान ईडयो वन्धश्च । 'श्रेष्ठ
नो धेहि वीर्यम्' । 'उक्थमिन्द्राय शंस्यम्' ।

३७०० । विभापा वेण्विन्धानयोः ६।१।२१५ । आदिरुदात्तो
वा । 'इन्धानो अग्निम्' ।

३७०१ । त्यागरागहासकुहस्रठक्रथानाम् ६।१।२१६ । आदि-
रुदात्तो वा । आद्यास्त्रयो घञन्ताः । त्रयः पचाद्यजन्ताः ।

३७०२ । मतोः पूर्वमासंज्ञायां स्त्रियाम् ६।१।२१९ । मतोः
पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि । उदुम्बरावती । शरावती ।

३७०३ । अन्तोऽघस्याः ६।१।२२० । अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः ।
वेत्रवती । जीपः पित्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम् ।

३७०४ । ईवस्याः ६।१।२२१ । ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अही-
वती । मुनीवती । इति प्रातिपदिकस्वरप्रकरणम् ।

अथ फिट्सूत्राणि ।

१ । फिषोऽन्त उदात्ताः । प्रातिपदिकं फिट्, तस्यान्त उदात्तः
स्यात् । उच्चेः ।

२ । पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम् । एतदर्थानामन्त उदा-
त्तः । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुरूपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-'
(फि. सू. ४२) इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरेवत' 'आरग्वध'
इति पर्यायाः । अम्बार्थः—'माता' । 'उनर्वन्नन्तानाम्' (फि. सू. ३२)
इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ।

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् । गेहम् । 'नन्विषयस्य-' (फि.सू.२६) इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् ? शाला । आद्युदात्तोऽयम्, इदं पयुदासाज्ज्ञापकात् ।

४ । गुदस्य च । अन्त उदात्तः स्यान्न तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् ? 'आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः' । 'स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम्' (फि. सू.२९) इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् 'ततश्चाप्' ।

५ । वयपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य । धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽक्ष उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयवर्णानाम्नाम्' (फि.सू.४३)-' इति प्राप्ते । आया । माया । जाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' (फि.सू.६२) इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् ? बाह्यम्, यच्चन्तत्वादाद्युदात्तत्वम् । 'विषयग्रहणम्' किम् ? इभ्या । क्षत्रिया । 'यतोऽनावः' (सू.३७०१) इत्याद्युदात्त इभ्यश्चब्दः । क्षत्रियश्चब्दस्तु 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' (फि.सू.६२) इति मध्योदात्तः ।

६ । खान्तस्याश्मादेः । नखम् । उखा । सुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' (फि.सू.२९) इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः, तस्य कृत्रिमत्वात् 'खद्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत्' (फि.सू.३१) इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोः 'नन्विषयस्य-' (फि.सू.२६) इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् ? शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' (फि.सू.२९) इति 'नन्विषयस्य' (फि.सू.२६) इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निद्घ्रस्वश्च' (उ.सू. ७०२) इत्युणादिषु नित्योक्तेरन्तरङ्गत्वाद्वापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' (फि.सू.२९) इति वा बोध्यम् ।

७ । द्विष्टवत्सरतिशतथान्तानाम् । षषामन्त उदात्तः स्यात् ।

अतिशयेन बहुलो वंदिष्ठः । नित्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'वंदिष्ठैरन्ते-
 सुवृत्ता रथेन' 'यद्वंदिष्ठं नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः । सं-
 रसरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । 'सप्ततिः' 'अशी-
 तिः' 'लघावन्ते-' (फि.सू.४२) इति प्राप्ते । चत्वारिंशत्, इहापि प्राग्वत् ।
 'अभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः' अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत
 इत्याहुः । थाथादिसूत्रेण गतार्थमेतत् ।

८ । दक्षिणस्य साधौ । अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे
 तु व्यवस्थायां सर्वनामतया 'स्वाङ्ग-शिष्टाम्-' (फि.सू.२६) इत्याद्यु-
 दात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते-' (फि.सू.४२) इति गुरुदात्तः ।

'दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिषु' । इत्यमरः ।

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा । इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणो-
 दात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्याग्रहणम्' किम् ? प्रत्यङ्मुखस्या-
 सीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति ।

१० । छन्दसि च । अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणा-
 द्यन्ताद्युदात्तौ ।

११ । कृष्णस्यामृगाख्या चेत् । अन्त उदात्तः । 'वर्णानां तण-'
 (फि.सू.०३३) इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां
 ब्रीहीणाम् । 'कृष्णो नोनाव वृषभः' । मृगाख्यायां तु कृष्णो राभ्यै ।

१२ । वा नामधेयस्य । कृष्णस्येत्येव । 'अयं वां कृष्णो अभि-
 ना' । कृष्णर्षिः ।

१३ । शुक्लगौरयोरादिः । नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । 'वा' इत्य-

नुवर्तत इति तु युक्तम् । 'सरो गीरो यथा पिब' इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ।

१४ । अङ्गुष्ठोदकवक्त्रशानां छन्दस्यन्तः । अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम्' (फि.सू.५२) इति द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थ—'छन्दस्येव' इति । तेन लोके आद्युदात्ततेत्याहुः ।

१५ । पृष्ठस्य च । छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् ।

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् । 'उनर्वन्नन्तानाम्' (फि० सू० ३२) इत्याद्युदात्तस्यापवादः ।

१७ । आर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' (फि० सू० ३२) इति 'यतोऽनावः' (सू० ३७०१) इति वाऽऽद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ।

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् । दिगाख्याग्यावृत्यर्थमिदम् । अत एव शापकादिक्पर्यायस्याद्युदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि' ।

१९ । नक्षत्राणामन्विषयाणाम् । अन्त उदात्तः स्यात् । आश्लेषानुराधादीनां 'लघावन्ते—' (फि० सू० ४२) इति प्राप्ते ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठानामिष्टन्नन्तत्वेनाद्युदात्तो प्राप्ते वचनम् ।

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् । अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित्तु कुपूर्वो य आप्तद्विषयाणामिति व्याख्याय 'आर्यिका' 'बहुलिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ।

२१ । घृतादीनां च । अन्त उदात्तः । 'घृतं भिमिक्षे' । आकृतिगणोऽयम् ।

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि । अन्त उदात्तः । 'ज्येष्ठ आह

चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुरः' । 'वयसि' किम् ? ज्येष्ठः श्रेष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिकः । इह निस्त्वादाद्युदात्त एव ।

२३ । बिल्वतिष्ययोः स्वरितो वा । अनयोरन्तः स्वरितो वा स्यात् । पक्षे उदात्तः ।

इति फिटसूत्रेषु प्रथमः पादः ।

२४ । अथादिः प्राक् शकटेः । अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकटयोः—' (फि० सू० ६९) इति यावत् ।

२५ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य । आदिरुदात्तः स्यात् । बलिः । तनुः ।

२६ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य । 'वने न वा यः' । इसन्तस्य तु-सर्पिः । नप् नपुंसकम् ।

२७ । तृणधान्यानां च द्वयषाम् । द्वयचामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिलाः । बह्वर्चा तु-गोधूमाः ।

२८ । नूः सङ्ख्यायाः । पञ्च । चत्वारः ।

२९ । स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम् । शिट् सवन्ताम् । 'कर्णाभ्यां चुबुकादधि' । 'ओष्ठाविव मधु' । 'विश्वो विहायाः' ।

३० । प्राणिनां कुपूर्वम् । कवर्गात्पूर्व आदिरुदात्तः । काकः । शुकः । 'शुकेषु मे' । 'प्राणिनाम्' किम् ? 'क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्' ।

३१ । खय्युवर्णं कृन्निमाख्या चेत् । खयि परे उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ।

३२ । उनर्वचन्ताम् । उन—'वरुणं वा रिशादसम्' । ऋ—'स्व-

सारं त्वा कृण्वैव । वन्-पीवानं मेषम् ।

३३ । वर्णानां तणतिनितान्तानाम् । आदिरुदात्तः । यतः । हरिणः । शितिः । पृश्निः । हरित् ।

३४ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृताच्छील्ये । ऋद्वर्जं ह्रस्वाग्नस्यादि-भूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ।

३५ । अक्षस्यादेवनस्य । आदिरुदात्तः । 'तस्य नाक्षः' । देवने तु-अक्षैर्मा दीव्यः ।

३६ । अर्धस्यासमद्योतने । अर्धो ग्रामस्य । समेऽशके तु-अर्धं पिप्पल्याः ।

३७ । पीतद्वर्थानाम् । आदिरुदात्तः । पीतद्रुः सरलः ।

३८ । ग्रामादीनां च । ग्रामः । सोमः । यामः ।

३९ । लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य । चञ्चेव चञ्चा । 'स्फिगन्तस्य' इति पाठान्तरम् । स्फिगिति लुपः प्राचां संज्ञा ।

४० । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् । एषामुपमेयनाम्नामादिरुदात्तो न । ताल इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ।

४१ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् । यमन्वा वृद्धः । 'आङ्गः' सदाहरणम् । 'अङ्गाः' प्रत्युदाहरणम् ।

४२ । लघावन्ते द्वयोश्च बह्वो गुरुः । अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतोर्बहुचकस्य गुरुरुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ।

४३ । स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणाम् । एषां त्रयाणामाद्युदात्तः स्त्री-विषये । मल्लिका । वर्धः-इथेनी, इरिणी । अक्षुशब्दात्पूर्वोऽस्त्येषां ते

अनुपूर्वाः-तरनुः ।

४४ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् । पूर्वं लघु उदात्तं स्यात् । कुक्कु-
टः । तित्तिरिः ।

४५ । नर्तुप्राण्याख्यायाम् । यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वं न ।
वसन्तः । कुकलासः ।

४६ । धान्यानां च बृद्धक्षान्तानाम् । आदिरुदात्तः । कान्ता-
नाम्-श्यामाकाः । पान्तानाम्-राजमाषाः ।

४७ । जनपदशब्दानामपान्तानाम् । आदिरुदात्तः । केकयः ।
'यान्तस्यान्त्यात् पूर्वम्' (फि. सू. ६२) इति प्राप्ते ।

४८ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा । हयिति
हल्संज्ञा । पललम् । शललम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'असंयु-
क्त-' इति किम् ? मल्लः ।

४९ । इगन्तानां च द्वयषाम् । आदिरुदात्तः । कृषिः ।

इति फिट्सूत्रेषु द्वितीयः पादः ।

५० । अथ द्वितीयं प्रागीषात् । 'ईषान्तस्य हलादेः-' (फि. सू. ११)
इत्यतः प्राग्द्वितीयाधिकारः ।

५१ । अ्यच्चां प्राङ्मकरात् । 'मकरवरुढ-' (फि. सू. ५७) इत्यतः
प्राक् 'अ्यच्चां' इत्यधिकारः ।

५२ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् । कवर्गरेफकारादीनि वर्जयित्वा
अ्यच्चां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु-कपोलः,
रसना, वदनम् ।

५३ । मादीनां च । मलयः । मकरः ।

५४ । श्यादीनां शाकानाम् । शीतान्या । शतपुष्पा ।

५५ । पान्तानां गुर्वादीनाम् । पादपः । आतपः । लघ्वादीनां तु-अनूपम् । द्वयर्चा तु-नीपम् ।

५६ । युतान्यण्यन्तानाम् । युते-अयुतम् । अनि-धमनिः । अणि-विपणिः ।

५७ । मकरवरूढपारेवतचितस्तेक्ष्वार्जिज्ञाक्षाकलोमाकाष्ठापे-
ष्ठाकाशीनामादिर्वा । षषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरूढः ।
श्रत्यादि ।

५८ । छन्दसि च । अमकराद्यर्थ आरम्भः । लक्ष्यानुसारादादि-
द्वितीयं चोदात्तं ज्ञेयम् ।

५९ । कर्दमादीनां च । आदिर्द्वितीयो वोदात्तः ।

६० । सुगन्धितेजनस्य ते वा । आदिर्द्वितीयः तेशब्दश्चेति त्रयः
पर्यायेणोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ।

६१ । नपः फलान्तानाम् । आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् । राजादन-
फलम् ।

६२ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् । कुलायः । तलयः । वलयः ।

६३ । थान्तस्य च नालघुनी । नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः ।
सनाथा सभा ।

६४ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दीष्टारपुरुवरसां च । अन्त्यात्पूर्-
वमुदात्तं द्वितीयं वा ।

६५ । साङ्गाद्यकाम्पित्यनासिक्वदार्वाघाटानाम् । द्वितीय-
मुदात्तं वा ।

६६ । ईषान्तस्य ह्यादेरादिर्वा । हलीषा । लाङ्गलीषा ।

६७ । उशीरदाघोरकपालपलालघौवालश्यामाकञ्जारीरघराव-

हृदयहिरण्यारण्यापस्यदेवराणाम् । एषामादिरुदात्तः स्यात् ।

६८ । महिष्याषाढयोजयिष्ठकाख्या चेत् । आदिरुदात्तः ।
महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तृतीयः पादः ।

६९ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण । उदात्तम् । शकटिः ।
शकटी ।

७० । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य । अक्षरमक्षरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र 'गोष्ठजः पशुः' कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरान्तोदात्तः ।

७१ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् । शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

७२ । धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधुजलस्थानाम् । एषां चतुर्णां धूप्रभृतींश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि ।
धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः ।

७३ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि । कपिकेशः । हरिकेशः ।

७४ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ । स्पष्टम् । न्यङ्ङुत्तानः । 'व्यचक्ष्वत्स्वः' ।

७५ । न्यबुन्दव्यल्कशयोरादिः । स्वरितः स्यात् । 'न्यबुंदाय स्वाहा' । पाकदूर्वा व्यल्कशः ।

७६ । तिलयशिक्यकाश्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः । स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिलम् । 'यतोऽनावः' (सू. ३७०१) इति प्राप्ते ।

७७ । विल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि । अन्तस्वरितानि । ननो विल्व उदतिष्ठत् ।

७८ । त्वत्त्वसमसिमेश्यनुच्चानि । 'स्त॒रीरु॑ त्वत्' । 'उ॒त त्वः॒
प॒दयन्' । 'नभ॑न्तामन्यके स॒मे' । 'सिम॑स्मै' ।

७९ । सिमस्याथर्वणेऽत उदात्तः । 'अथर्वणे' इति प्रायिकम् ।
तत्र दृष्टस्थेत्येवंपरं वा । तेन 'वासस्तनुते सिमस्मै' इत्यृग्वेदेऽपि भवत्येव ।

८० । निपाता आद्युदात्ताः । स्वाहा ।

८१ । उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ।

८२ । एवादीनामन्तः । 'एवमादीनाम्' इति पाठान्तरम् । एवं ।
एवम् । नूनम् । सह । 'ते मित्र स॒ुरिभिः॑ सह' । षष्ठस्य तृतीये 'सहस्य
सः—' (स. १०११) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राञ्चः,
तच्चिन्त्यम् ।

८३ । वाचादीनामुभावुदात्तौ । उभौग्रहणम् 'अनुदत्तं पदमेक-
वर्जम्' (स. ३६४८) इत्यस्य बाधाय ।

८४ । चादयोऽनुदात्ताः । स्पष्टम् ।

८५ । यथेति पादान्ते । 'तं नेमि॒मृभवो॑ यथा' । 'पादान्ते' किम् ?
'यथा नो अ॒दितिः॑ करत्' ।

८६ । प्रकारादिद्विरुक्तौ । परस्यान्त उदात्तः । पटुपटुः ।

८७ । शेषं सर्वमनुदात्तम् । शेषभित्यादिद्विरुक्तस्य परमित्यर्थः ।

प्रप्रा॒यम् । दि॒वेदि॒वे ।

इति फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः ।

अथ प्रत्ययस्वरप्रकरणम् ।

३७०५ । आद्युदात्तश्च ३।१।३ । प्रत्यय आद्युदात्तः स्यात् ।
अग्निः । कर्तव्यम् ।

३७०६ । अनुदात्तौ सुप्पितौ ३।१।४ । पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य ।
न यो युच्छति । शक्तिपोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ।

३७०७ । चितः ६।१।१६ । अन्त उदात्तः स्यात् *८११चितः
सप्रकृतेर्वह्नकजर्थम्* । चितिप्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त
उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । 'नभन्तामन्यके संमे' । 'यके सरस्वतीमनु' ।
'तकस्युते' ।

३७०८ । तद्धितस्य ६।१।१६४ । चितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः ।
पूर्वेण सिद्धे निस्वरवाचनार्थमिदम् । कौजायनाः ।

३७०९ । कितः ६।१।१६५ । कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः ।
'यदाग्नेयः' ।

३७१० । तिसृभ्यो जसः ६।१।१६६ । अन्त उदात्तः । 'तिस्रो
धावः सवितुः' ।

३७११ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः ६।१।१६८ । 'सौ' इति
सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच्ततः परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता ।
'वाचा विरूपः' । 'सौ' किम् ? 'राज्ञा' इत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दा-
त्परस्य मा भूत । 'राज्ञो नु ते' । 'एकाचः' किम् ? विदधते राजनि-
त्वे । 'तृतीयादिः' किम् ? 'न ददर्श वाचम्' ।

३७१२ ।

अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यस-

मासे ६।१।१६९ । नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तो-
दात्तमेकात्ततः परा तृतीयादिविभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ।

३७१३ । अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् ६।१।१७० । अञ्चेः
परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । 'चौ' (सू. ३६५२) इति पूर्वप-
दान्तोदात्तत्वं प्राप्तम् । 'तृतीयादिः' इत्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं
शस्परिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो बाहून्' ।

३७१४ । ऊडिदंपदाद्यप्पुञ्जैद्युभ्यः ६।१।१७१ । एभ्योऽसर्वना-
मस्थानविभक्तिरुदात्ता । प्रष्टौहः । प्रष्टौहा । *८२० ऊठ्युपधाग्रहणं
कर्तव्यम्* । इह मा मूत् । अक्षद्युवा अक्षद्युवे । इदम्—एभिन्मृभिर्नृतमः ।
अन्वादेशे न, 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तताऽव्य-
स्तीति वाच्यम्, 'इदमोऽन्वादेशेऽशनुदास्तृतीयादौ' (सू. ३५०) इति
सूत्रेणानुदात्तस्याशो विधानात् । 'प्र ते वञ्जू' । 'माभ्यां गा अजु' ।
'पद्मोमास्त्वन्निश्' (सू. २२८) इति षट् पदादयः । 'पङ्क्त्या भूमिः' ।
'दम्निर्न जिह्वा' । 'अहरहर्जायते मासिमासि' । 'मनश्चिन्मे हृद आ' ।
अप्—'अपां फेनेन' । पुम्—'अत्रातेव पुंसः' । रै—'राया वयम्' । 'रायो
धर्ता विवस्वतः' । दिव्—'दिवेदिवे' ।

३७१५ । अष्टनो दीर्घात् ६।१।१७२ । शसादिविभक्तिरुदात्ता ।
'अष्टाभिर्दशभिः' ।

३७१६ । शतुरनुमो नद्यजादी ६।१।१७३ । अनुम् यः शतृप्रत्य-
यस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नद्यजादिश्च शसादिविभक्तिरुदात्ता स्यात् ।

‘अच्छा रवं प्रथमा जानती’ । कृण्वते । ‘अन्तोदात्तात्’ किम् ? दधीती ।
 ‘अभ्यस्तानामादिः’ (सू. ३४७०) इत्याद्युदात्तः । ‘अनुमः’ किम् ?
 तुदन्ती । एकादशोऽत्र उदात्तः, अदुपदेशात्परात्वाच्चतुः—‘लसार्वधा-
 तुकम्—’ (सू. ३७२७) इति निघातः ।

३७१७ । उदात्तयणो हल्पूर्वात् ६।१।१७४ । उदात्तस्थाने यो
 यणहल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । ‘चोद-
 यित्री सुनृतांनाम्’ । ‘एषा नेत्री’ । ‘ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे’ ।

३७१८ । नोङ्धात्वोः ६।१।१७५ । अनयोर्यणः परे शसादय
 उदात्ता न स्युः । ब्रह्मवन्धवा । ‘सिष्टृदिनः सुम्वे’ ।

३७१९ । ह्रस्वनुङ्भ्यां मनुप् ६।१।१७६ । ह्रस्वान्तादन्तोदात्ता-
 न्नुटश्च परो मनुबुदात्तः । ‘यो अङ्दिमां उदनिमां द्यति’ । नुटः—‘अ-
 कृण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः’ । ‘अन्तोदात्तात्’ किम् ? ‘मा त्वां विद-
 धुमान्’ । ‘स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत्’ (प० ८१) । इत्येतदत्र
 न । ‘मरुत्वानिन्द्र’ । ‘नियुत्वान्वा यवागहि’ । ॥ ८२ ॥ शब्दाश्च
 ‘रेवां दद्वेवतः’ ।

३७२० । नामन्यतरस्याम् ६।१।१७७ । मनुपि यो ह्रस्वस्तद-
 न्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । ‘चेतन्ती सुमतीनाम्’ ।

३७२१ । ऊयाश्चन्द्रसि बहुकम् ६।१।१७८ । ऊयाः परो नामु-

दात्तो वा । 'देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्' । वेत्युक्तेर्नह—'जयन्तीनां
महतो यन्तु' ।

३७२२ । षट्त्रिचतुभ्यो हलादिः ६।१।१७९ । एभ्यो हलादि-
विभक्तिरुदात्ता । 'आपढ्मिर्हूयमानः' । 'त्रिभिर्द्वं देव' ।

३७२३ । न गोश्चन्साववर्णराडङ्कुङ्कुद्भयः ६।१।१८२ ।
एभ्यः प्रागुक्तं न । 'गवां शता' । 'गोभ्यो गातुम्' । 'शुनदिचच्छेपम्' ।
सौ प्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात्—तेभ्यो 'द्युम्नम्' । 'तेषां पाहि शुभी हवम्' ।

३७२४ । दिवो झल् ६।१।१८३ । दिवः परा झलादिविभक्तिर्नो-
दात्ता । 'द्युमिरक्तुभिः' । 'झल्' इति किम् ? 'उपत्वाग्ने दिवेदिवे' ।

३७२५ । नृ चान्यतरस्याम् ६।१।१८४ । नुः परा झलादिविभ-
क्तिर्वोदात्ता । 'नृभिर्येमानः' ।

३७२६ । तित्स्वरितम् ६।१।१८५ । निगदव्याख्यातम् । 'कं
नूनम्' ।

३७२७ । तास्यनुदात्तेन्डिदुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तम-
नृद्विडोः ६।१।१८६ । अस्मात्परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । ता-
सि-कर्ता, कर्तारौ, कर्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तेत्—य
आस्ते । डितः—'अभि चष्टे अनृतेभिः' । अदुपदेशात्—'पुरुषुजा चनस्य-
तम्' । चित्स्वरोऽप्यनेन बाध्यते, 'वर्धमानं स्वे दमे' । 'तास्यादिभ्यः'

किम् ? 'अभि वृधे गृणीतः । उपदेशग्रहणान्नेह- 'हतो वृत्राण्यार्या' ।
 'लग्नग्रहणम् किम् ? 'कतीह निघ्नानाः' । 'सार्वधातुकम्' किम् ? शिश्ये ।
 'अहन्विडोः' किम् ? ह्नुते । यदधीते । ॥८२२॥ विन्दीन्धिखिदिभ्यो
 नेति वक्तव्यम्* । 'इन्धे राजा' । एतच्च 'अनुदात्तस्य च यत्र-'
 (सू. ३६४९) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ।

३७२८ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् ६।१।१८७ । सिजन्तस्या-
 दिरुदात्तो वा । 'यासिष्टं वर्तिरद्विनौ' ।

३७२९ । थलि च सेटीङन्तो वा ६।१।१९६ । सेटि थलन्ते पदे
 इडुदात्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । यदा नैते त्रयस्तदा 'लिति' (सू.
 ३६७३) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुलविथ । अत्र चत्वारोऽपि पर्या-
 येणोदात्ताः ।

३७३० । उपोत्तमं रिति ६।१।२१७ । रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममु-
 दात्तं स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥ इति प्रत्ययस्वरप्रकरणम् ।

अथ समासस्वरप्रकरणम् ।

३७३१ । समासस्य ६।१।२२७ । अन्त उदात्तः स्यात् । 'यक्ष-
 श्रियम्' ॥

३७३२ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् ६।२।१ । उदात्तस्वरितयो-
 गि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सत्यश्चित्रश्रवस्तमः' । 'उदात्त-' इत्यादि
 किम् ? सर्वानुदात्तो पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ।
 ३७३३ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाभ्ययद्वितीया-

कृत्याः ६।२।२ । सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्वेतः ।
 'कृत्यतुल्याख्या अजात्या' (सू. ७५०) इति तत्पुरुषः । किरिणा काणः
 किरिकाणः । 'पतयन्मन्दयत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सप्त-
 मोतत्पुरुषः । शस्त्रीश्यामा । *८२३ अव्यये नञ्कुनिपातानाम्* ।
 अयज्ञो वा एषः । 'परिगणनम्' किम् ? स्नात्वाकालकः । मुहूर्तसुखम् ।
 भोज्योष्णम् ।

३७३४ । वर्णो वर्णेष्वनेते ६।२।३ । वर्णवाचिन्युत्तरपदे एतव-
 जिते वर्णवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितकल्पावः ।
 कृष्णशब्दो नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतन्नन्तः । 'वर्णः' किम् ?
 परमकृष्णः । 'वर्णेषु' किम् ? कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् ? कृष्णैतः ।

३७३५ । गाधलवणयोः प्रमाणे ६।२।४ । एतयोरुत्तरपदयोः प्र-
 माणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरिन्नगाधमुदकम् । तत्प्र-
 माणमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्भवे दीयते तावदित्यर्थः । अरिन्नशब्द
 इत्रान्तो मध्योदात्तः । प्रमाणम् इयत्तापरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम एव ।
 'प्रमाणे' किम् ? परमगाधम् ।

३७३६ । दायाद्यं दायादे ६।२।५ । तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदा-
 यादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । 'दायाद्यम्'
 किम् ? परमदायादः ।

३७३७ । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः ६।२।६ । प्रतिबन्धवाचि पूर्व-
 पदं प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे । गमनचिरम् । व्याहरणकृच्छ्रम् ।
 गमनं कारणविकलतया चिरकालभावि कृच्छ्रयोगि वा प्रतिबन्धि जायते ।
 'प्रतिबन्धि' किम् ? मूत्रकृच्छ्रम् ।

३७३८ । परेऽपदेशे ६।२।७ । व्याजवाचिनि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दो घञन्तः उच्चारशब्दो घञन्तः 'थाथ-' (सू० ३८७८) आदिस्वरेणा-
न्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम् ? विष्णुपदम् ।

३७३९ । निवाते वातत्राणे ६।२।८ । निवातशब्दे परे वातत्राय-
वाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम् ।
कुटीशब्दो गौरादिङीषन्तः । कुड्यशब्दो ड्यगन्तः । यगन्त इत्यन्ये ।
'वातत्राणे' किम् ? राजनिवाते वसति । निवातशब्दोऽयं रुढः पाश्चै ।

३७४० । शारदेऽनार्तवे ६।२।९ । ऋतौ भवमार्तवम्, तदन्य-
वाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जुशा-
रदमुदकम् । शारदशब्दो नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः 'रज्ज्वोः सद्य
उद्धृतम्' । रज्जुशब्दः 'सृजेरसुन् च' (उ० सू० १५) इत्याद्युदात्तो
व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् ? उत्तमशारदम् ।

३७४१ । अध्वर्युकषाययोजातौ ६।२।१० । पतयोः परतो
जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दौवारिक-
कषायम् । कठशब्दः पचाद्यञन्तः । तस्मात् '-वैशम्पायनान्तेवासि-
भ्यश्च' (सू० १४८६) इति णिनेः 'कठचरकाल्लुक्' (सू० १४८९)
इति लुक् । द्वारि नियुक्त इति ठक्ञन्तोदात्तो दौवारिकशब्दः । 'जातौ'
किम् ? परमाध्वर्युः ।

३७४२ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ६।२।११ । अनयोः पूर्व
प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् ? परमसदृशः । समासार्थोऽत्र
पूज्यमानता, न सादृश्यम् ।

३७४३ । द्विगौ प्रमाणे ६।२।१२ । द्विगुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि

तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः, सप्तसमाः प्रमाणमस्य
'प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्' (वा० ४४९, ४५०) इति मात्रचो लुक् ।
प्राच्यशब्द आद्युदात्तः । प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ'
किम् ? ब्रूहिप्रस्थः । 'प्रमाणे' किम् ? परमसप्तसमम् ।

३७४४ । गन्तव्यपण्यं वाणिजे ६।२।१३ । वाणिजशब्दे
परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवा-
णिजः । गोवाणिजः । सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः । 'गन्त-
व्य' इति किम् ? परमवाणिजः ।

३७४५ । मात्रोपशोपक्रमच्छाये नपुंसके ६।२।१४ । मात्रादिषु
परतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । मिश्रायास्तुल्यप्रमाणं मिश्रामा-
त्रम् । मिश्राशब्दो 'गुरोश्च हलः' (सू० ३२८०) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणि-
न्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः । नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दः पचा-
द्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्द आद्युदात्तो नित्वात् । 'नपुंसके'
किम् ? कुड्यच्छाया ।

३७४६ । सुखप्रिययोर्हिते ६।२।१५ । एतयोः परयोर्हितवाचिनि
तत्पुरुषे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्दो लितस्वरः ।
'हिते' किम् ? परमसुखम् ।

३७४७ । प्रीतौ च ६।२।१६ । प्रीतौ गम्यायां प्रागुक्तम् । ब्राह्म-
णसुखं पायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणच्छात्रशब्दौ प्रत्ययस्व-
रेणान्तोदात्तौ । 'प्रीतौ' किम् ? राजसुखम् ।

३७४८ । स्वं स्वामिनि ६।२।१७ । स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्व-
पदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् ? परमस्वामी ।

३७४९ । पत्यावैश्वर्ये ६।२।१८ । 'दमूना गृहपतिर्दमे' ।

३४ छि० डौ०

३७५० । न भूवाक्चिद्विधिषु ६।२।१९ । पतिशब्दे परे ऐश्वर्य-
वाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपतिः । वाक्पतिः चित्प-
तिः । दिधिषूपतिः ।

३७५१ । वा भुवनम् ६।२।२० । उक्तविषये । भुवनपतिः । 'भू-
सधूभ्ररिजभ्यः—' (उ०सू० २३८) इति व्युन्नन्तो भुवनशब्दः ।

३७५२ । आशङ्काबाधनेदीयस्तु सम्भवने ६।२।२१ । अस्ति-
त्वाध्यवसायः सम्भावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमनाबाधम् । गमनने-
दीयः । गमनमाशङ्क्यते आवाध्यते निकटतरमिति वा सम्भाव्यते । 'स-
म्भावनै' किम् ? परमनेदीयः ।

३७५३ । पूर्वे भूतपूर्वे ६।२।२२ । आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यपूर्वः ।
पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते । 'भूतपूर्वे' किम् ? परमपूर्वः ।

३७५४ । सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये
६।२।२३ । एषु पूर्वं प्रकृत्या । मद्रसविधम् । गान्धारसनीडम् । का-
श्मीरसमर्यादम् । मद्रसवेशम् । मद्रसदेशम् । 'सामीप्ये' किम् ? सह
मर्यादया समर्यादं क्षेत्रम् । चैत्रसमर्यादम् ।

३७५५ । विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु ६।२।२४ । विस्पष्टकडकम् ।
विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तरः' (सू० ३७८०) इत्याद्युदात्तः । 'विस्पष्ट-'
इति किम् ? परमलवणम् । 'गुण-' इति किम् ? विस्पष्टब्राह्मणः ।
विस्पष्ट, विचित्र, व्यक्त, सम्पन्न, पण्डित, कुशल, चपल, निपुण ।

३७५६ । श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये ६।२।२५ ।
'श्र' 'ज्य' 'कन्' इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं
प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्यायः । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् ।

गमनपापिष्ठम् । 'श्र—' इत्यादि किम् ? गमनशोभनम् । 'भावे' किम् ? गम्यतेऽनेनेति गमनम्, गमनं श्रेयो गमनश्रेयः । 'क—' इति किम् ? षष्ठोसमासे मा भूत् ।

३७६७ । कुमारश्च ६।२।२६ । कर्मधारये । कुमारभमणा । कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः ।

३७६८ । आदिः प्रत्येनसि ६।२।२७ । कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ।

३७६९ । पूगेष्वन्यतरस्याम् । ६।२।२८ । पूगा गणस्तेषूक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजीमूताः । आद्युदात्तत्वाभावे 'कुमारश्च' (सू० ३७५७) इत्येव भवति ।

३७६० । इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ ६।२।२९ । एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या । पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य पञ्चारलिः । दश मासान्भूतो दशमास्यः । पञ्च मासान्भूतः पञ्चमास्यः । 'तमधीष्टो—' (सू० १७४४) इत्यधिकारे 'द्विगोर्यप्' (सू० १७४६), पञ्चकपालः । पञ्चभगालः । पञ्चशरावः । 'नूः संख्यायाः' (फि० २८) इति पञ्चन्धब्दः आद्युदात्तः । 'इगन्तादिषु' किम् ? पञ्चाश्वः । 'द्विगौ' किम् ? परमारलिः ।

३७६१ । बहुन्यतरस्याम् ६।२।३० । बहुशब्दस्तथा वा । बहुरतिनः । बहुमास्यः । बहुकपालः । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि सति 'उदात्तस्वरितयोः—' (सू० ३६५४) इति भवति ।

३७६२ । द्विष्टिवितस्त्योश्च ६।२।३१ । पतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चद्विष्टिः । पञ्चवितस्तिः ।

३७६३ । सप्तमी सिद्धशुष्कपद्मबन्धेष्वाकालात् ६।२।३२ । अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । सांकाश्येति

प्यान्तः । आतपशुष्कः । आष्ट्रपकः । आष्ट्रेति ष्ट्रन्तः । चक्रबन्धः ।
चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । 'अकालात्' किम् ? पूर्वाह्नसिद्धः । कृत्स्वरेण
वाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ।

३७६४ । परिप्रस्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु ६।२।३३ ।
एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि चोत्तरपदे । परित्रिगर्तं वृष्टो देवः । प्रति-
पूर्वाह्णम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगर्तम् । उपसर्गा आ-
द्युदात्ताः । बहुव्रीहितपुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपप-
योरेव वर्ज्यमानमुत्तरपदम्, तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वाद् अहोरात्रावयवा
अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । 'वर्ज्य—' इति किम् ? अग्निं प्रति
प्रत्यग्नि ।

३७६५ । राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु ६।२।३४ । राज-
न्यवाचिनां बहुवचनानामन्धकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या ।
आफल्कचैत्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिराद्युदात्तो लक्षणया; तदपत्ये
वर्तते । 'राजन्य—' इति किम् ? द्वैष्यभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैष्याः ।
भैमेरपत्यं शुवा भैमायनः । अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्याः । राज-
न्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम्, नैते तथा ।
'बहुवचनम्' किम् ? सङ्कर्षणवासुदेवौ । 'द्वन्द्वे' किम् ? वृष्णीनां कुमारा
वृष्णिकुमाराः । 'अन्धकवृष्णिषु' किम् ? कुरुपञ्चालाः ।

३७६६ । सङ्ख्या ६।२।३५ । संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे ।
द्वादश । त्रयोदशा । त्रेख्यसादेश आद्युदात्तो निपात्यते ।

३७६७ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी ६।२।३६ । आचार्योपस-
र्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । छत्स्वरेण
मध्योदात्तावेतौ । आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम्—सकलो द्वन्द्व

आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायते । तेनेह न-पाणिनीयदेवदत्तो । 'आचार्य-' इति किम् ? छान्दसवैदाकरणाः । 'अन्तेवासी' किम् ? आपिशल-पाणिनीये शास्त्रे ।

३७६८ । कार्तकौजपादयश्च ६।२।३७ । एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तकौजपौ । कृतस्येद् कुजपस्येदमित्यण्यन्तावेतौ । सावर्णिक-माण्डूकेयो ।

३७६९ । महान्त्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ६।२।३८ । महच्छब्दः प्रकृत्या त्रीद्यादिषु दशसु । महात्रीहिः । महापराह्णः । महागृष्टिः । महेष्वासः । महाहैलिहिलः । महच्छब्दोऽन्तोदात्तः । 'सन्महत्-' (स. ७४१) इति प्रतिपदोक्तसमासे एवायं स्वरः, नेह-महतो त्रीहिः महद्त्रीहिः ।

३७७० । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे ६।२।३९ । चान्महान् । क्षुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । क्षुल्लं लातीति क्षुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु केऽन्तोदात्तः ।

३७७१ । उष्ट्रः सादिवाभ्योः ६।२।४० । उष्ट्रसादी । उष्ट्रवामी । उषेः ष्ट्नि उष्ट्रशब्द आद्युदात्तः ।

३७७२ । गौः सादसादिसारथिषु ६।२।४१ । गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ।

३७७३ । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरस्यश्रीलद्वद्वरूपापारेवढवातैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च ६।२।४२ । एषां सप्तानां समासानां दासीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या । कुरूणां गार्हपतं कुरुगार्हपतम् । उप्रत्ययान्तः कुरुः । *८२४ वृजेरिति वाच्यम्* । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्तः । रिक्तो गुरुः रिक्तगुरुः । 'रिक्ते विभाषा'

(सू. ३६९३) इति रिक्तशब्द आद्युदात्तः । असृता जरती असृतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्तः । श्रीर्यस्यास्ति तत् श्लीलम्, सिष्मादित्वाल्लच्, कपिलकादित्वाल्लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातनादिवार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तः । तैतिलानां कद्रूः तैतिलकद्रूः । तितिलिनोऽपत्यं छात्रो वेत्यण्यन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यकम्बलः । *८३५ सञ्ज्ञायामिति वक्तव्यम्* । अन्यत्र पणितव्ये कम्बले समासान्तोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे 'कृत्याः' (सू. २८३१) इत्येष स्वरो विहितः । दास्या भारो दासीभारः । देवहूतिः । यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते, न विशिष्य वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः । 'स राये स पुरन्ध्रयाम्' । पुरं शरीरं ध्रियतेऽस्यामिति 'कर्मण्यधिकरणे च' (सू. ३२७१) इति किप्रत्ययः । अलुवद्धान्दसः । 'नन्विषयस्य-' (फि० २६) इत्याद्युदात्तः पुरशब्दः ।

३७७४ । चतुर्थी तदर्थे ६।२।४३ । चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । यूपाय दारु यूपदारु ।

३७७५ । अर्थे ६।२।४४ । अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ।

३७७६ । क्ते च ६।२।४५ । क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ।

३७७७ । कर्मधारयेऽनिष्ठा ६।२।४६ । क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । श्रेणिकृताः । श्रेणिशब्द आद्युदात्तः । पूगकृताः । पूगशब्दोऽन्तोदात्तः । 'कर्मधारये' किम् ? श्रेण्या कृतं श्रेणिकृतम् । 'अनिष्ठा' किम् ? कृताकृतम् ।

३७७८ । अहीने द्वितीया ६।२।४७ । अहीनवाचिनि समासे कान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टभितः । ग्रामगतः । कष्टशब्दोऽन्तो-
दात्तः । ग्रामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम् ? कान्तारातीतः ।
८२६ अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् । नेह-मुखप्राप्तः । 'थाथ-' (सू-
३८७५) इत्यस्यापवादोऽयम् ।

३७७९ । तृतीया कर्मणि ६।२।४८ । कर्मवाचके कान्ते परे तृती-
यान्तं प्रकृत्या । 'त्पोतासः' । रुद्रहतः । महाराजहतः । रुद्रो रगन्तः ।
'कर्मणि' किम् ? रथेन यातो रथयातः ।

३७८० । गतिरनन्तरः ६।२।४९ । कर्मार्थे कान्ते परेऽव्यवहितो
गतिः प्रकृत्या । 'थाथ' (सू. ३८७५) इत्यस्यापवादः । पुसेहितम् ।
'अनन्तरः' किम् ? अभ्युद्धृतः । कारकपूर्वपदस्य तु सति शिष्टस्थाथा-
दिस्वर एव । दूरादागतः ।

३७८१ । तादौ च निति कृत्यतौ ६।२।५० । तकारादौ निति
तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गतिः प्रकृत्या । 'अग्नेरायो नृतमस्य
प्रभृतौ' । 'सङ्गतिं गोः' । कृत्स्वरापवादः । 'तादौ किम् ? प्रजल्पाकः ।
'निति' किम् ? प्रकर्ता, वृजन्तः । 'अतौ' किम् ? आगन्तुः ।

३७८२ । तवै चान्तश्च युगपत् ६।२।५१ । तवैप्रत्ययान्तस्यान्त
उदात्तो गतिश्चानन्तरः । प्रकृत्या युगपच्चैतदुभयं स्यात् । 'अन्वेतवा
उ' । कृत्स्वरापवादः ।

३७८३ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये ६।२।५२ । अनिगन्तो
गतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । 'थे पराञ्चस्तान्' । 'अनिगन्तः'

इति किम् ? प्रत्यञ्चो यन्तु । कृत्स्वरात् परत्वादयमेव । 'जहि वृष्ण्यानि
कृणुही पराचः' । 'वप्रत्यये किम् ? उदञ्चनम् ।

३७८४ । न्यधी च ६।२।५३ । वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि
न्यधी प्रकृत्या । न्यङ्ङुत्तानः । 'उदात्तस्वरितयोर्यणः-' (सू० ३६५४)

इति अञ्चतेरकारः स्वरितः । अद्यङ् ।

३७८५ । ईषदन्यतरस्याम् ६।२।५४ । ईषत्कङारः । ईषदित्यय-
मन्तोदात्तः । 'ईषद्भेदः' इत्यादौ कृत्स्वर एव ।

३७८६ । हिरण्यपरिमाणं धने ६।२।५५ । सुवर्णपरिमाणवाचि
पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णं, तदेव
धनं द्विसुवर्णधनम् । बहुव्रीहावपि परत्वादिकल्प एव । 'हिरण्यम्'
किम् ? प्रस्थधनम् । 'परिमाणम्' किम् ? काञ्चनधनम् । 'धने' किम् ?
निष्कमालम् ।

३७८७ । प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ ६।२।५६ । प्रथमशब्दो वा
प्रकृत्याऽभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः । सम्प्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त
इत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथेः मजन्तः । 'अचिरः' इति किम् ? प्रथमो
वैयाकरणः ।

३७८८ । कतरक्तमौ कर्मधारये ६।२।५७ । वा प्रकृत्या । कतर-
क्तः । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ।

३७८९ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः ६।२।५८ । आर्यकुमारः ।
आर्यब्राह्मणः । आर्यो ण्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् ? परम-
ब्राह्मणः ब्राह्मणादि-इति किम् ? आर्यश्चचियः । कर्मधारय इत्येव ।

३७९० । राजा च ६।२।५९ । ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा

वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योगविभाग
उत्तरार्थः ।

३७६१ । षष्ठी प्रत्येनसि ६।२।६० । षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि
परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः । 'षष्ठी' किम् ? अन्यत्र न ।

३७९२ । क्ते नित्यार्थे ६।२।६१ । क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे
पूर्वे वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'कालाः' (सू० ६९१) इति द्वितीया-
समासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्त आद्युदात्तः । प्रहसित इति थाथादि-
स्वरेणान्तोदात्तः । 'नित्यार्थे' किम् ? मुहूर्तप्रहसितः ।

३७९३ । ग्रामः शिल्पिनि ६।२।६२ । वा प्रकृत्या । ग्रामना-
पितः । ग्रामशब्द आद्युदात्तः । 'ग्रामः' किम् ? परमनापितः । 'शि-
ल्पिनि' किम् ? ग्रामरथा ।

३७६४ । राजा च प्रशंसायाम् ६।२।६३ । शिल्पिवाचिनि परे
प्रशंसार्थे राजपदे वा प्रकृत्या । राजनापितः । राजकुलालः । 'प्रशंसा-
याम्' किम् ? राजनापितः । 'शिल्पिनि' किम् ? राजहस्ती ।

३७९५ । आदिरुदात्तः ६।२।६४ । अधिकारोऽयम् ।

३७९६ । सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे ६।२।६५ । सप्तम्यन्तं
हारिवाचि च आद्युदात्तं धर्म्ये परे । देयं यः स्वीकरोति स हारीत्युच्यते ।
धर्म्यमित्याचारनियतं देयम् । मुकुटेकार्षापणम् । हलेद्विपदिका । 'संशा-
याम्' (सू० ७२२) इति सप्तमीसमासः । 'कारनाग्नि च—' (सू० ९७०)
इत्यलुक् । याशिकाश्वः । वैयाकरणहस्ती । क्वचिदयमाचारो मुकुटा-
दिषु कार्षापणादि दातव्यं याशिकादीनां त्वश्वादिरिति । 'धर्म्ये—'
इति किम् ? स्तम्भेरमः । 'अहरणे' किम् ? बाहवहरणम् । बहवाया
अयं बाहवः, तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपुष्टयर्थं यदीयते तद्-

रणमित्युच्यते । परोऽपि कृत्स्वरो हारिस्वरेण बाध्यते इत्यहरण इति निषेधेन ज्ञाप्यते । तेन 'वाडवहार्यम्' इति हारिस्वरः सिध्यति ।

३७९७ । युक्ते च ६।२।६६ । युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम्-
गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ।

३७९८ । विभाषाध्यक्षे ६।२।६७ । गवाध्यक्षः ।

३७९९ । पापं च क्षिपिपनि ६।२।६८ । पापनापितः । 'पापा-
णके-' (सू० ७३४) इति प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात्पष्ठोसमासेन ।

३८०० । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे ६।२।६९ । भार्या-
सौश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । अन्तेवासी । कुमारी-
दाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमार्यादिलाभकामा ये दाक्ष्यादिभिः
प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयते त एवं क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां
लप्स्येऽहमिति माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणः सम्पद्यते ।
'गोत्रादिषु' किम् ? दासीश्रोत्रियः । 'क्षेपे' किम् ? परमब्राह्मणः ।

३८०१ । अङ्गानि मैरेये ६।२।७० । मद्यविशेषो मैरेयः । मधु-
मैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्वङ्गम् । 'अङ्गानि' किम् ? परममैरेयः ।
'मैरेये' किम् ? पुष्पासवः ।

३८०२ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु ६।२।७१ । भक्तमन्त्रम् । भिक्षा-
कंसः । भाजीकंसः । भिक्षादयोऽन्नविशेषाः । 'भक्ताख्याः' किम् ?
समाशशालयः । समशनं समाश इति क्रियामात्रमुच्यते । 'तदर्थेषु'
किम् ? भिक्षाप्रियः । बहुव्रीहिरयम्) अत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ।

३८०३ । गोविडालसिंहसैन्धवेषूपमाने ६।२।७२ । धान्यगवः ।
गोविडालः । तुणसिंहः । सक्तुसैन्धवः । धान्यं गौरिवेति विग्रहः,
व्याघ्रादिः । गवाकृत्या सन्निवेशितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते । 'उप-
माने' किम् ? परमसिंहः ।

३८०४ । अके जीविकार्थे ६।२।७३ । दन्तलेखकः । यस्य दन्त-
लेखनेन जीविका । 'नित्यं क्रीडा-' (सू० ७१२) इति समासः । 'अके'
किम् ? रमणीयकर्ता । जीविकार्थे' किम् ? इन्द्रभक्षिकां मे धारयसि ।

३८०५ । प्राचां क्रीडायाम् ६।२।७४ । प्राग्देशवाचिनां या
क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उदा-
लकपुष्पभक्षिका । 'संज्ञायाम्' (सू० ३२८६) इति ण्वुल् । 'प्राचाम्'
किम् ? जीवपुत्रप्रचायिका । इयमुदीचां क्रीडा 'क्रीडायाम्' किम् ?
तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये ण्वुल् ।

३८०६ । अणि नियुक्ते ६।२।७५ । अण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि
समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधारः । नियुक्ते' किम् ? काण्डलावः ।

३८०७ । शिल्पिनि चाकूजः ६।२।७६ । शिल्पिवाचिनि समा-
सेऽण्यन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स चेदण्कूजः परो न भवति । तन्तुवायः ।
'शिल्पिनि' किम् ? काण्डलावः । 'अकूजः' किम् ? कुम्भकारः ।

३८०८ । संज्ञायां च ६।२।७७ । अण्यन्ते परे । तन्तुवायो नाम
कुमिः । 'अकूजः' इत्येव, रथकारो नाम ब्राह्मणः ।

३८०९ । गोतन्तिवयं पाले ६।२।७८ । गोपालः । तन्तिपालः ।
यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः । 'गो' इति किम् ? वरसपालः । 'पाले'
इति किम् ? गोरक्षः ।

३८१० । णिनि ६।२।७९ । पुष्पहारी ।

३८११ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव ६।२।८० । उपमानवाचि
पूर्वपदं शिष्यन्ते परे आद्युदात्तम् । उष्ट्रकोशी । ध्वजक्षरावी । उपमान-
ग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम् ?
वृकवल्ली । 'प्रकृतिग्रहणं' किम् ? प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दा-

था तत्रैव यथा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोच्चारी ।

३८१२ । युक्तारोह्यादयश्च ६।२।८१ । आद्युदात्ताः । युक्तारोही ।
आगतयोधी । क्षीरहोता ।

३८१३ । दीर्घकाशतुषआष्ट्रवटं जे ६।२।८२ । कुटीजः । काश-
जः । तुषजः ? आष्ट्रजः । वटजः ।

३८१४ । अन्त्यत्पूर्वं बह्वचः ६।२।८३ । बह्वचः पूर्वस्यान्त्या-
त्पूर्वपदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उपसरजः । आमलकीजः । 'बह्वचः'
किम् ? दग्धजानि तृणानि ।

३८१५ । ग्रामेऽनिवसन्तः ६।२।८४ । ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम्,
तच्चेन्नवसदाचि न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची । देव-
ग्रामः । देवस्वामिकः । 'अनिवसन्तः' किम् ? दक्षिग्रामः, दक्षिनिवासः ।

३८१६ । घोषादिषु च ६।२।८५ । दक्षिघोषः । दक्षिकटः ।
दक्षिहृदः ।

३८१७ । छात्र्यादयः शालाग्राम् ६।२।८६ । छात्रिशाला ।
व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गो भवति तदाऽपि
'तत्पुरुषे शालायां नपुंसके' (सू. ३८५४) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनाय
मेव स्वरः । छात्रिशालम् ।

३८१८ । प्रस्थेऽबृद्धमकक्यादीनाम् ६।२।८७ । प्रस्थशब्दे
उत्तरपदे कक्यादिवर्जितमबृद्धं पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थः ।
'अबृद्धम्' इति किम् ? दक्षिप्रस्थः । 'अकक्यादीनाम्' इति किम् ?
कर्काप्रस्थः, मकरीप्रस्थः ।

३८१९ । मालादीनां च ६।२।८८ । वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः ।
शोणाप्रस्थः ।

३८२० । अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम् ६।२।८६ । नगरे परे मह-
न्नवन्नवितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् तच्चेदुदीचां न । ब्रह्मनगरम् । 'अम-'
इति किम् ? महानगरम्, नवनगरम् । 'अनुदीचाम्' किम् ? कार्ति-
नगरम् ।

३८२१ । अमं चावर्ण्यं द्वयच्छयच् ६।२।९० । अमं परे द्वयच्छयच्पू-
र्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तार्मम् कुक्कुटार्मम् । 'अवर्णम्' किम् ? बृह-
दर्मम् । 'द्वयच्छयच्' किम् ? कपिजलार्मम् । अमहन्नवन्नित्येव । महा-
र्मम् । नवार्मम् ।

३८२२ । न भूताधिकसजीवमद्राश्मकज्जलम् ६।२।९१ । अमं
परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम् । अधिकार्मम् । सजीवार्मम् । मद्रा-
श्मग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम्—मद्रार्मम् अश्मार्मम्, मद्राश्मार्मम् ।
कज्जलार्मम् । *८२७ आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्यु-
पसङ्ख्यानम्* । 'दिवोदासाय दाशुषे' ।

३८२३ । अन्तः ६।२।९२ । अधिकारोऽयं प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् ।

३८२४ । सर्वे गुणकात्स्न्ये ६।२।९३ । सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तो-
दात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमहान् । 'सर्वम्' किम् ? परमश्चेतः । आश्र-
यव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति गुणकात्स्न्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् ?
सर्वसौवर्ण्यः । 'कात्स्न्ये' किम् ? सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्चेतः ।

३८२५ संज्ञायां गिरिनिकाययोः ६।२।९४ । एतयोः परतः
पूर्वमन्तोदात्तम् । अजनागिरिः । मौण्डनिकायः । 'संज्ञायां' किम् ?
परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ।

३८२६ । कुमायां वयसि ६।२।९५ । पूर्वपदमन्तोदात्तम् ।
वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसा सदासंप्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपा-

दाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । तच्च वय इह गृह्यते, न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् ? परमकुमारी ।

३८२७ । उदकेऽकेवले ६।२।९६ । अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुडोदकम् । स्वरेकृतेऽत्र एकादेशः । 'स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ' (सू० ३६५६) इति पक्षे स्वरितः । 'अकेवले' किम् ? शीतोदकम् ।

३८२८ । द्विगौ क्रतौ ६।२।९७ । द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गत्रिरात्रः । 'द्विगौ' किम् ? अतिरात्रः । 'क्रतौ' किम् ? बिल्वहोमस्य सप्तरात्रो बिल्वसप्तरात्रः ।

३८२९ । सभायां नपुंसके ६।२।९८ । सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभायाम्' किम् ? ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् ? राजसभा । प्रतिदोक्तनपुंसग्रहणान्नेह-रमणीयसभम् ब्राह्मणकुलम् ।

३८३० । पुरे प्राचाम् ६।२।९९ । देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । 'प्राचाम्' किम् ? शिवपुरम् ।

३८३१ । अरिष्टगौडपूर्वे च ६।२।१०० । पुरे परेऽरिष्टगौडपूर्वं समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपूरम् । 'पूर्वं' ग्रहणं किम् ? इहापि यथा स्यात्-अरिष्टाश्रितपुरम्, गौडभृत्यपुरम् ।

३८३२ । न हास्तिनफलकमार्देयाः ६।२।१०१ । पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभ्रादित्वात् ढक् ।

३८३३ । कुसूलकूपकुम्भशालं विले ६।२।१०२ । पतान्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् । कुम्भविलम् । शाल-

विलम् । 'कुसूलादि' किम् ? सर्पविलम् । 'विल' इति किम् ? कुसू-
लस्वामी ।

३८३४ । दिक्छब्दा आसजनपदाख्यानचानराटेषु ६।२।१०३।
दिक्छब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येपु । पूर्वेषुकामशमी । अपरकृष्णसृत्तिका ।
जनपदे-पूर्वपञ्चालाः । आख्याने-पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्द-
ग्रहणं कालवाचिदिक्छब्दस्य परिग्रहार्थम् ।

३८३५ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि ६।२।१०४ । आचा-
र्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिक्छब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनी-
याः । 'आचार्य-' इति किम् ? पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम् ?
पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् ।

३८३६ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च ६।२।१०५ । 'उत्तरपदस्य' (सू०
१३९८) इत्यधिकृत्य या वृद्धिविहिता तद्वत्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दि-
क्छब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधि-
कारग्रहणं' किम् ? सर्वभासः । सर्वकारकः ।

३८३७ । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् ६।२।१०६ । बहुव्रीहौ
विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण
प्राप्तस्याद्युदात्तस्यापवादः । 'विश्वकर्मा विश्वदैवः' । 'आविश्वदैवं सत्प-
तिम्' । 'बहुव्रीहौ' किम् ? विश्वे च ते देवाश्च विश्वेदेवाः । 'संज्ञायाम्'
किम् ? विश्वदेवाः । प्रागव्ययीभावाद् बहुव्रीह्याधिकारः ।

३८३८ । उदराश्वेषुषु ६।२।१०७ । संज्ञायामिति वर्तते । वृको-
दरः । हर्यश्वः । महेषुः ।

३८३९ । क्षेपे ६।२।१०७ । उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ

निन्दायाम् । घटोदरः । कन्दुकाश्वः । चलाचलेषुः । 'अनुदरः' इत्यत्र 'नन्सुभ्याम्-' (सू० ३९०३) इति भवति पूर्वविप्रतिषेधेन ।

३८४० । नदी बन्धुनि ६।२।१०९ । बन्धुशब्दे परे नचन्तं पूर्व-
मन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् ? ब्रह्मबन्धुः । ब्रह्मशब्द
आद्युदात्तः । 'बन्धुनि' किम् ? गार्गीप्रियाः ।

३८४१ । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ६।२।११० । निष्ठान्तं
पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः । 'निष्ठा' किम् ? प्रसेवकमुखः । 'उ
पसर्गपूर्वम्' किम् ? शुष्कमुखः ।

३८४२ । उत्तरपदादिः ६।२।१११ । उत्तरपदाधिकार आपादा-
न्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगालम्' (सू० ३८६८) इत्यवधिकः ।

३८४३ । कर्णो वर्णलक्षणात् ६।२।११२ । वर्णवाचिनो लक्षण-
व्यञ्जिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्णः । शङ्कुकर्णः ।
'कर्णः' किम् ? इवेतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् ? शोभनकर्णः ।

३८४४ । संज्ञौपम्ययोश्च ६।२।११३ । कर्ण आद्युदात्तः । मणि-
कर्णः । औपम्ये-गोकर्णः ।

३८४५ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च ६।२।११४ । संज्ञौपम्ययोर्बहुव्री-
हौ । शितिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये-खर-
कण्ठः, गोपृष्ठः, अश्वग्रीवः, गोजङ्घः ।

३८४६ । शृङ्गमवस्थायां च ६।२।११५ । शृङ्गशब्दोऽवस्थायां
संज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । चञ्चुलशृङ्गः । अत्र शृ-
ङ्गोद्गमनादिकृतो गत्रादेर्वयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम्-ऋष्यशृङ्गः । उप-
मायाम्-मैवशृङ्गः । 'अवस्था-' इति किम् ? स्थूलशृङ्गः ।

३८४७ । नञो जरमरमिन्नमृताः ६।२।११६ । नञः परा पते

आद्युदात्ता बहुव्रीहौ । 'ता मे जराव्वजरम्' । अमरम् । 'अमित्रमर्दय' ।
 श्रवो देवेभ्यमृतम् । 'नञः' किम् ? ब्राह्मणमित्रम् । 'ज—' इति किम् !
 अशत्रुः ।

३८४८ । सोर्मनसी अलोमोपसी ६।२।११७ । सोः परं लोमो-
 पसी वर्जयित्वा मन्त्रन्तमसन्तं चाद्युदात्तं स्यात् । 'नन्सुभ्याम्' (सू०
 ३९०३) इत्यस्यापवादः । 'सुकर्माणः सुयुजः' । 'स नो' वक्षदनिमानः
 सुग्रहा' । 'सुग्रहा' । 'शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः' । 'सुपेशस्कर-
 रति' । 'सोः' किम् ? कृतकर्मा । 'मनसी' किम् ? सुराजा । 'अलोमोपसी'
 किम् ? सुलोपा, सृषाः । कपि तु परत्वात् 'कपि पूर्वम्' (सू० ३९०४)
 इति भवति । सुकर्मकः । सुस्रोतस्कः ।

३८४९ । क्रत्वादयश्च ६।२।११८ । सोः परे आद्युदात्ताः स्युः ।
 'साम्राज्याय सुकृतुः' । 'सुप्रतीकः' । 'सुहृद्व्यः' । 'सुप्रतृतिमनेहसम्' ।

३८५० । आद्युदात्तां द्व्यच्छन्दसि ६।२।११९ । यदाद्युदात्तां
 द्व्यच्छत्तरसोच्छत्तरं बहुव्रीहावाद्युदात्तम् । 'अथा स्वश्वाः' । 'सुरर्था आ-
 तिथिग्वे' । निस्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तौ 'आद्युदात्तम्' किम् ? 'यासु-
 बाहुः' । 'द्वयच्' किम् ? 'सुगुरसत्सुहिरण्यः' । हिरण्यशब्दस्यच् ।

३८५१ । वीरवीर्यौ च ६।२।१२० । सोः परौ बहुव्रीहौ छन्द-
 स्याद्युदात्तौ । 'सुवीरेण रयिणा' । 'सुवीर्यस्य गोमतः' । वीर्यशब्दो
 यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनावः' (सू० ३७०१) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वी-
 र्यग्रहणं शापकम् । तत्र हि सति पूर्वैर्यैव सिद्धं स्यात् ।

३८५२ । कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे ६।२।१२१
 उपकूलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम् ।
 सुषमम् । निःषमम् । तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते । 'कूलादि' ग्रहणं किम् ? उप-
 कुम्भम् । 'अव्ययीभावे' किम् ? परमकूलम् ।

३८५३ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ६।२।१२२ । द्विकं-
 सः । द्विमन्थः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् । 'द्विगौ' किम् ?
 परमकंसः ।

३८५४ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ६।२।१२३ । शालाशब्दा-
 न्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पु-
 रुषे' किम् ? वृद्धशालम् ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् ? ब्राह्मण-
 सेनम् । 'नपुंसके' किम् ? ब्राह्मणशाला ।

३८५५ । कन्था च ६।२।१२४ । तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्था-
 शब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौशमिकन्थम् । आह्वरकन्थम् । 'नपुंसके'
 किम् ? दक्षिकन्था ।

३८५६ । आदिश्चिहणादीनाम् ६।२।१२५ । कन्थान्ते तत्पुरुषे
 नपुंसकलिङ्गे चिहणादीनामादिरुदात्तः । चिहणकन्थम् । मदुरकन्थम् ।
 आदिरिति वर्तमाने पुनर्ग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम् ।

३८५७ । चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् ६।२।१२६ । चेलादी-
 न्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुञ्चचेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्र-
 जाकाण्डम् । चेलादिसादृश्येन पुञ्जादीनां गर्हा । व्याघ्रादित्वात्समासः ।
 'गर्हायाम्' किम् ? परमचेलम् ।

३८५८ । चीरमुपमानम् ६।२।१२७ । वलं चीरमिव वलचोरम् ।
 कम्बलचोरम् । 'उपमानं' किम् ? परमचीरम् ।

३८५९ । पललसूपशाकं मिश्रे ६।२।१२८ । घृतपललम् । घृत-
सूपः । घृतशाकम् । 'मद्येण मिश्रीकरणम्' (सू. ६९७) इति समासः ।
'मिश्रे' किम् ? परमपललम् ।

३८६० । कूलसूदत्थलकर्षाः संज्ञायाम् ६।२।१२९ । आद्युदा-
त्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षि-
कर्षः । ग्रामसंज्ञा पताः । 'संज्ञायाम्' किम् ? परमकूलम् ।

३८६१ । अकर्मधारये राज्यम् ६।२।१३० । कर्मधारयवर्जिते
तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'अकर्म' इति किम् ।
परमराज्यम् । *८२८ चेत्तराज्यादिस्वरादुप्यस्वरः पूर्वविप्रतिषे-
धेन* । कुचेलम् । कुराज्यम् ।

३८६२ । वर्ग्यादयश्च ६।२।१३१ । अर्जुनवर्ग्यः । वामुदेवपक्ष्यः
अकर्मधारय इत्येव, परमवर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ।

३८६३ । पुत्रः पुम्भ्यः ६।२।१३२ । पुम्भ्यश्चैभ्यः परः पुत्रशब्द
आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाक्षिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्रः' किम् ? कौन-
टिमातुलः । 'पुम्भ्यः' किम् ? दाक्षीपुत्रः ।

३८६४ । नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ६।२।१३३ ।
पम्भ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रह-
णम् । आचार्यपुत्रः । उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः ।
ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याजकपुत्रः । हेतुपुत्रः । सं-
युक्ताः सम्बन्धिनः, श्यालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृसम्बन्धेन बान्धवाः,
ज्ञातिपुत्रः । आतुः पुत्रः ।

३८६५ । चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठयाः ६।२।१३४ । पतानि प्राणिभि-
न्नषष्ठयन्तात्पराण्याद्युदात्तानि तत्पुरुषे । मुद्गचूर्णम् । 'अप्रा-' इति किम् ?
मत्स्यचूर्णम् ।

३८६६ । षट् चकाण्डादीनि ६।२।१३५ । अप्राणिषष्ठया आद्यु-
दात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचीरम् । तिलपललम् । मुद्गसूपः । मूल-
कशाकम् । नदीकूलम् । 'पट्' किम् ? राजसूदः । 'अप्रा-' इति किम् ?
दत्तकाण्डम् ।

३८६७ । कुण्डं वनम् ६।२।१३६ । कुण्डमाद्युदात्तं वनवाचिनि
तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् ?
मृत्कुण्डम् ।

३८६८ । प्रकृत्या भगालम् ६।२।१३७ । भगालवाच्युत्तरपदं
तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदालम् । कुम्भीकपालम् ।
मध्योदात्ता एते । 'प्रकृत्या' इत्यधिकृतम् 'अन्तः' (सू. ३८७७) इति
यावत् ।

३८६९ । शितेर्नित्यावह्वज्वहुग्रीहावभसत् ६।२।१३८ । शितेः
परं नित्यावह्वचकं प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंसः । पादशब्दो वृषादि-
त्वादाद्युदात्तः । अंसशब्दः प्रत्ययस्य निस्वात् । 'शितेः' किम् ? दर्श-
नीयपादः । 'अभसत्' किम् ? शितिभसत् । शितिराद्युदात्तः । पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरापवादोऽयं योगः ।

३८७० । गतिकारकोपपदात्कृत् ६।२।१३९ । एभ्यः कृदन्तं
प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोणा धृष्ण नृवाहसा' ।
इध्मप्रवश्चनः । उपपदात्-उच्चैःकारम्, ईषत्कारः । 'गति' इति किम् ?
देवस्य कारकः, शेषे षष्ठी । कृद्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । 'प्रपचितितराम्' इत्यत्र
तरवाचन्तेन समासे कृते आम् । तत्र सतिविशिष्टत्वादात्मस्वरो भवतीत्ये-
के । प्रपचतिदेश्यार्थं तु कृद्ग्रहणमित्यन्ये ।

३८७१ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् ६।२।१४० । एषु पूर्वा-

त्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पतिं वन आ' । 'वृहस्पतिं यः' । वृह-
च्छब्दोऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । 'हर्षया शचीपतिम्' । शार्ङ्गैरवादित्वा-
दाद्युदात्तः शचीशब्दः, 'शचीभिनं' इति दर्शनात् । 'तनूनपादुच्यते' ।
'नराशंसं वाजिनम्' निपातनाद्दीर्घः । 'शुनः शेषम्' ।

३८७२ । देवताद्वन्द्वे च ६।२।१४१ । उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः ।
'आय इन्द्रावरुणौ' । 'इन्द्रावृहस्पती वयम्' । 'देवता' किम् ? प्लक्ष-
न्यग्रोचौ । 'द्वन्द्वे' किम् ? अग्निष्टोमः ।

३८७३ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु ६।२।
१४२ । पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तावुत्तरपदे प्रागुक्तं न । 'इन्द्राग्निभ्यां
कं वृषणः' । 'अपृथिव्यादौ' किम् ? 'आवापृथिवी जनयन्' आद्युदात्तो
आवा निपात्यते, 'पृथिवी' इत्यन्तोदात्तः । सोमा रुद्रौ, 'रोदेयिषु रुद्रव'
(उ०सू० १७९) इति रगन्तो रुद्रशब्दः । 'इन्द्रापूषणौ' 'इवन्नुक्तपूषन्'-
(उ०सू० १५७) इति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते । शुक्रामन्थिनौ ।
मन्थिन्निन्नन्तत्वादन्तोदात्तः । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपद-
विशेषणं यथा स्याद् द्वन्द्वविशेषणं मा भूत् । अनुदात्तादाविति विधि-
प्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ।

३८७४ । अन्तः ६।२।१४३ । अधिकारोऽयम् ।

३८७५ । थाथघञ्क्ताजविभ्रकाणाम् ६।२।१४४ । 'थ' 'अथ'
'घञ्' 'क्त' अच् 'अप्' 'इत्र' 'क' एतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेषा-
मन्त उदात्तः । 'प्रभृथस्यायोः' । आवसथः । घञ्-प्रभेदः । क्तः-धत्ता

वज्री पुरुषुतः' पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुत इति विग्रहः । अच्-प्रत्ययः ।
अप्-प्रलवः । इत्र-प्रलवित्रम् । क-गोवृषः, मूलविभुजादित्वात्कः ।
गतिकारकोपपदादित्येव, सुस्तुतं भवता ।

३८७६ । सूपमानात्कः ६।२।१४५ । सोरुपमानाच्च परं कान्त-
मन्तोदात्तम् । 'ऋतस्य योनौ' सुकृतस्य' । शशप्लुतः ।

३८७७ । संज्ञायामनाचितादीनाम् ६।२।१४६ । गतिकारकोप-
पदात्कान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्जयित्वा । उपहृतः शाकल्यः । परि-
जग्धः । कौण्डिन्यः । 'अन-' इति किम् ? आचितम् । आस्थापितम् ।

३८७८ । प्रवृद्धादीनां च ६।२।१४७ । एषां कान्तमुत्तरपद-
मन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असंज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृति-
गणोऽयम् ।

३८७९ । कारकादत्तश्रुतयोरेवाशिषि ६।२।१४८ । संज्ञाया-
मन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् ? संश्रुतो
रामायणः । 'दत्तश्रुतयोः' किम् ? देवपालितः । अस्मान्नियमादत्र
'संज्ञायामन-' (सू० ३८८०) इति न । 'तृतीयाकर्मणि' (सू० ३७८२)
इति तु भवति । 'एव' किम् ? कारकावधारणं यथा स्यादत्तश्रुतावधारणं
भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति, संश्रुतः । 'आशि-
षि' किम् ? देवैः खाता देवखाता । आशिष्येदैत्येवमन्त्रेष्टो नियमः । तेन
'अनाहतो नदति देवदत्तः' इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य संज्ञेयम् । 'तृतीया
कर्मणि' (सू० ३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ।

३८८० । इत्थंभूतेन कृतमिति च ६।२।१४९ । इत्थंभूतेन कृत-
मित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र कान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्त-

प्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नाभूतप्राड् भाव एव । तेन प्रलपिताद्यपि कृतं भवति । 'तृतीया कर्मणि' (सू० ३७८२) इत्यस्यापवादः ।

३८८१ । अनो भावकर्मवचनः ६।२।१५० । कारकात्परमन-
प्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तोदात्तम् । पयःपानं सुखम् । रा-
जभोजनाः शालयः । 'अनः' किम् ? हस्तादायः । 'भा-' इति किम् ?
दन्तधावनम्, करणे ल्युट् । 'कारकात्' किम् ? निदर्शनम् ।

३८८२ । मन्त्रिकव्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्री-
ताः ६।२।१५१ । कारकात्पराण्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पुरुषे ।
कृत्स्वरापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः । छन्दोव्याख्यानम् । राज-
शयनम् । राजासनम् । अश्वस्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रीतः ।
'कारकात्' किम् ? 'प्रभूतौ सङ्गतिम्' । अत्र 'तादौ च निति-' (सू०
३७८४) इति स्वरः ।

३८८३ । सप्तम्याः पुण्यम् ६।२।१५२ । अन्तोदात्तम् । अध्य-
यनपुण्यम् । 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ-' (सू० ३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः'
किम् ? वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ।

३८८४ । ऊनार्थकलहं तृतीयायाः ६।२।१५३ । माषोनम् ।
माषविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम् ।
अत्र केचिदर्थेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति, धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वार्थ-
निर्देशार्थेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीयाग्रहणं
स्पष्टार्थम् ।

३८८५ । मिश्रं चानुपसर्गमसन्धौ ६।२।१५४ । पणवन्धेनै-
कार्थ्यं सन्धिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः । 'मिश्रम्' किम् ? गुडधा-
नाः । 'अनुपसर्गम्' किम् ? तिलसंमिश्राः । मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहण-

स्य इदमेव ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् ? ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ।

३८८६ । नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः ६।

३।१५५ । संपाद्यार्थतद्धितान्तान्नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तो-
दात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्यवेष्टकिकं, न कार्यवेष्टकिकमका-
र्णवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छैदिकः, न छैदिकोऽच्छैदिकः । न वत्सेभ्यो
हितोऽवत्सीयः । न सन्तापाय प्रभवति असन्तापिकः । 'नञः' किम् ?
गर्दभरथमर्हति गर्दभरथिकः, विगर्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् ?
गर्दभरथिकादन्योऽगर्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं
संपादिस्वाद्युच्यते तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यां
न संपादि मुखमिति । 'संपादि-' इति किम् ? पाणिनीयमधीते पाणि-
नीयः, न पाणिनीयः अपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् ? वोढुमर्हति वोढा,
न वोढा अवोढा ।

३८८७ । ययतोश्चातदर्थे ६।२।१५६ । ययतौ यौ तद्धितौ तदन्त-
स्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्पस्यान्त उदात्तः स्यात् । पा-
शानां समूहः पाश्या । न पाश्या अपाश्या । अदन्त्यम् । 'अतदर्थे'
किम् ? अपाद्यम् । 'तद्धितः' किम् ? अदेयम् । 'गुणप्रतिषेधे' किम् ?
दन्त्यादन्यत् अदन्त्यम् । 'तदनुबन्धकग्रहणे नातदनुबन्धकस्य'
(प० ८४) इति नेह-अवामदेव्यम् ।

३८८८ । अच्कावशक्तौ ६।२।१५७ । अजन्तं कान्तं च नञः
परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम् । 'अपचः' पक्तुमशक्तः । अविलिखः ।
'अशक्तौ' किम् ? अपचो दीक्षितः । गुणप्रतिषेधे इत्येव, अन्योऽयं
पचादपचः ।

३८८९ । आक्रोशे च ६।२।१५८ । नञः परावच्चावन्तोदात्ता-
वाक्रोशे । अपचो जाल्मः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते ।
अवितिपः ।

३८९० । संज्ञायाम् ६।२।१५९ । नञः परमन्तोदात्तं संज्ञाया-
माक्रोशे । अदेवदत्तः ।

३८९१ । कृत्योकेष्णुच्चावाद्यश्च ६।२।१६० । नञः परेऽन्तो-
दात्ताः स्युः । अकर्तव्यः । उक्-अनागामुकः । इष्णुच्-अनलंकरिष्णुः ।
इष्णुजग्रहणे खिष्णुचो द्यनुबन्धकस्यापि ग्रहणम्, इकारादेर्विधानसा-
मर्थ्यात् । अनाद्यर्थमविष्णुः । चार्वादिः-अचारः, असाधुः । 'राजाहो-
ब्रह्मन्दसि' (ग.), अराजा । अनहः । भाषायां नञः स्वर एव ।

३८९२ । विभाषा तृन्मन्तीक्ष्णञुचिषु ६।२।१६१ । तृन्-अ-
कर्ता । अन्न-अनन्नम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि । पक्षेऽव्ययस्वरः ।

३८९३ । बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भयः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने
६।२।१६२ । पश्योऽनयोरन्त उदात्तः । इदं प्रथममस्य स इदंप्रथमः ।
एतद्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहौ' किम् ? अनेन प्रथम इदंप्रथमः,
'तृतीया-' (सू.३९३) इति योगविभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्भयः'
किम् ? यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् ? तानि बहून्यस्य तद्वहुः ।
'क्रियागणने' किम् ? अयं प्रथमः प्रधानं येषां ते इदंप्रथमाः, द्रव्यग-
णनमिदम् । गणने किम् ? अयं प्रथम एषां ते इदंप्रथमाः । इदंप्रधाना
इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यत्वात्कपि पूर्वमन्तोदात्तम् । इदंप्रथमकाः ।
बहुव्रीहावित्यधिकारो 'वनं समासे' (सू.३९०९) इत्यतः प्राग्बोद्धव्यः ।

३८९४ । सङ्ख्यायाः स्तनः ६।२।१६३ । बहुव्रीहावन्तोदात्तः ।

द्विस्तना । चतुःस्तना । 'संख्यायाः' किम् ? दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् ? द्विशिराः ।

३८९५ । विभाषा छन्दसि ६।२।१६४ । 'द्विस्तनां करोति' ।

३८९६ । संज्ञायां मित्राजिनयोः ६।२।१६५ । देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । 'संज्ञायाम्' । किम् ? प्रियमित्रः । ३८९९ ऋषिप्रतिषेधो मित्रे* । विश्वामित्र ऋषिः ।

३८९७ । व्यवयिनोऽन्तरम् ६।२।१६६ । व्यवधानवाचकात्परमन्तोदात्तम् । वल्लमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वल्लमन्तरः । 'व्यवयिनः' किम् ? आत्मान्तरः । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ।

३८९८ । मुखं स्वाङ्गम् ६।२।१६७ । गौरमुखः । 'स्वाङ्गम्' किम् ? दीर्घमुखा शाला ।

३८९९ । नाव्ययदिक्छन्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ६।२।१६८ । उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र । गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ।

३९०० । निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् ६।२।१६९ । दिष्टान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वाऽन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । प्रक्षालितमुखः । पक्षे 'निष्ठोपसर्ग-' (सू. ३८४३) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम्—सिंहमुखः ।

३९०१ । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्काऽकृतमित्प्रतिपन्नाः । ६।२।१७० । सारङ्गजग्धः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकाल-' इति किम् ? पुत्रजातः । 'अनाच्छादनात्' किम् ? वस्त्रच्छन्नः । 'अकृत-' इति किम् ? कुण्डकृतः । कुण्डमितः । कुण्डप्रतिपन्नः । अस्माज्जापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः ।

३९०२ । वा जाते ६।२।१७१ । जातिकालमुखादिभ्यः परो जात-
शब्दो वाऽन्तोदात्तः । दन्तजातः । मासजातः ।

३९०३ । नञ्सुभ्याम् ६।२।१७२ । बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदा-
त्तम् । अत्रीहिः । सुमाषः ।

३९०४ । कपि पूर्वम् ६।२।१७३ । नञ्सुभ्यां परं यदुत्तरपदं
तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कपि परे । अत्रह्यबन्धुकः । सुकुमारीकः ।

३९०५ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् ६।२।१७४ । ह्रस्वान्ते उत्तरपदे
समासे चान्त्यात्पूर्वमुदात्तं कपि नञ्सुभ्यां परं बहुव्रीहौ । अत्रीहिकः ।
सुमाषकः । 'पूर्वम्' इत्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमा-
र्थम्—ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वपदमुदात्तं, न कपि पूर्वमिति । अशकः ।
कवन्तस्यैवान्तोदात्तत्वम् ।

३९०६ । बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि ६।२।१७५ । उत्तरपदार्थंबहु-
त्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः परस्यैव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहि-
कः । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद—' इति किम् ? बहुषु मानोऽस्य स
बहुमानः ।

३९०७ । न गुणादयोऽवयवाः ६।२।१७६ । अवयववाचिनो
बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बहुतरं
पदम् । बहुध्यायः ग्रन्थः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् ?
बहुगुणो द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ।

३९०८ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपशुं ६।२।१७७ । प्रपृष्ठः ।
प्रललाटः । ध्रुवमेकरूपम् । 'उपसर्गात्' किम् ? दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वा-
ङ्गम्' किम् ? प्रशाखो वृक्षः । 'ध्रुवम्' किम् ? उद्गाहुः । 'अपशुं' किम् ?
विपशुः ।

३६०९ । वनं समासे ६।२।१७८ । समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । तस्येदिमे प्रवणे ।

३६१० । अन्तः ६।२।१७९ । अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्त-
र्वणो देशः । अनुपसर्गार्थमिदम् ।

३६११ । अन्तरश्च ६।२।१८० । उपसर्गादन्तःशब्दोऽन्तोदात्तः ।
पर्यन्तः । समन्तः ।

३६१२ । न निविभ्याम् ६।२।१८१ । न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यणः-' (सू. ३६५४) इति
स्वरितः ।

३६१३ । परेरभितोभावि मण्डलम् ६।२।१८२ । परेः परम-
भित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तम् । परि-
कूलम् । परिमण्डलम् ।

३६१४ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् ६।२।१८३ । प्रगृहम् । 'अस्वा-
ङ्गम्' किम् ? प्रपदम् ।

३६१५ । निरुदकादीनि च ६।२।१८४ । अन्तोदात्तानि । निरुद-
कम् । निरुपलम् ।

३६१६ । अभेमुखम् ६।२।१८५ । अभिमुखम् । 'उपसर्गात्स्वाङ्ग-
म्-' (सू० ३९०८) इति सिद्धे अबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च । अभि-
मुखा शाला ।

३६१७ । अपाञ्च ६।२।१८६ । अपमुखम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

३६१८ । स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च ६।२।

१८७ । अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपवीणम् ।

अजस्र-अपाजः । अध्वन्-अपाध्वा । 'उपसर्गादध्वनः' (सू० ९५५)

इत्यस्याभावे इदम् । एतदेव च ज्ञापकं समासान्तानित्यत्वे । अपकुक्षि ।
सीरनाम-अपसीरम्, अपहलम् । नाम-अपनाम । स्फिगपूतकुक्षि ग्रह-
णमवहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ।

३९१९ । अधेरुपरिस्थम् ६।२।१८८ । अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः ।
दन्तस्योपरिजातो दन्तः । 'उपरिस्थम्' किम् ? अधिकरणम् ।

३९२० । अनोरप्रधानकनीयसी ६।२।१८९ । अनोः परमप्रधा-
नवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठः, पूर्वपदार्थप्रधानः
प्रादिसमासः । अनुगतः कनीयाननुकनीयान्, उत्तरपदार्थप्रधानः ।
प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणम् । 'अप्र—' इति किम् ? अनुगतो ज्येष्ठोऽ
नुज्येष्ठः ।

३९२१ । पुरुषश्चान्वादिष्टः ६।२।१९० । अनोः परोऽन्वादिष्टवाची
पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः । 'अन्वादिष्टः' किम् ?
अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः ।

३९२२ । अतेरकृतपदे ६।२।१९१ । अतेः परमकृतन्तं पदशब्द-
श्चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अकृतपदे—' किम् ?
अतिकारकः । *८३० अतेर्धातुलोप इति वाच्यम्* । इह मा भूत्-
शोभनो गार्ग्योऽतिगार्ग्यः । इह च स्यात्-अतिक्रान्तः कारुमतिकारकः ।

३९२३ । नेरनिधाने ६।२।१९२ । निधानमप्रकाशता । ततोऽन्य-
दनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निश्चितं मूलं निमूलम् । न्यक्षम् । 'अनि-
धाने' किम् ? निहितो दण्डो निदण्डः ।

३९२४ । प्रतेरंश्चादयस्तत्पुरुषे ६।२।१९३ । प्रतेः परेऽश्वादयोऽ-
न्तोदात्ताः । प्रतिगतोऽशुः प्रत्यंशुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासा-
न्तस्यानित्यत्वान्न टच् ।

३९२५ । उपाद्व्यजजिनमगौरादयः ६।२।१९४ । उपात्परं यद्
 द्व्यच्कमजिनं चान्तोदात्तं तत्पुरुषे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः । उपेन्द्रः ।
 उपाजिनम् । 'अगौरादयः' किम् ? उपगौरः । उपतैषः । 'तत्पुरुषे' किम् ?
 उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ।

३९२६ । सोरवक्षेपणे ६।२।१९५ । सुप्रत्यवसितः । सुरत्र पूजा-
 यामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा, असूयया तथाभिधानात् । 'सोः' किम् ?
 कुत्राह्वणः । 'अवक्षेपणे' किम् ? सुवृषणम् ।

३९२७ । विभाषोत्पुच्छे ६।२।१९६ । तत्पुरुषे । उत्क्रान्तः पु-
 च्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते 'परच्' (सू० ३२३२)
 उत्पुच्छः, तदा याथादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् ।
 सेयमुभयत्र विभाषा । 'तत्पुरुषे' किम् ? उदस्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ।

३९२८ । द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्धसु बहुव्रीहौ ६।२।१९७ । आभ्यां
 परेष्वेवन्तोदात्तो वा । 'द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय' । त्रिपादूर्ध्वः । द्विदन् ।
 'त्रिमूर्धानं सप्तर्शिमम्' । मूर्धन्नित्यकृतसमासान्त एव मूर्धशब्दः । तस्यै-
 तत्प्रयोजनमसत्यपि समासान्तेऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव शापकम्
 'अनित्यः समासान्तो भवति' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते, तथा-
 पि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव ।
 द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् ? कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ'
 किम् ? द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ।

३९२९ । सकथं चाऽक्रान्तात् ६।२।१९८ । गौरसकथः । इत-
 द्दणसकथः । 'अक्रान्तात्' किम् ? चक्रसकथः । समासान्तस्य षचश्चिन्त्वा-
 न्नित्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

३९३० । परादिङ्छन्दसि बहुलम् ६।२।१९९ । छन्दसि परस्य सकथशब्दस्यादिरुदात्तो वा । 'अजिसकथमालभेत' । अत्र वार्तिकम्—

*८३१ परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः ॥* इति ।

परादिः—'तुविजाता उरुचया' । परान्तः—'नियेन मुष्टिहृत्यया',

'यस्त्रिचक्रः' । पूर्वान्तः—'विश्वायुर्धेहि'—इति समासस्वरप्रकरणम् । ✓

अथ तिङन्तस्वरप्रकरणम् ।

३९३१ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः ८।१।२७ । तिङन्तात्पदाङ्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम् । एवं प्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यग्रहणं पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादावैव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादीनि—' इति किम् ? पचति पापम् । 'कुत्स—' इति किम् ? खनति गोत्रं समेत्य कूपम् ।

३९३२ । तिङ्ङतिङः ८।१।२८ । अतिङन्तात्पदात्परं तिङन्तं निहन्यते । 'अग्निमीले' ।

३९३३ । न लुट् ८।१।२९ । लुङन्तं न निहन्यते । श्वःकर्ता ।

३९३४ । निपातैर्यद्यदिहन्तकुर्विन्नेच्चेच्चणकच्चिद्यन्नयुक्तम् ८।

१।३० । पतैर्निपातैर्युक्तं न निहन्यते । 'यदग्ने स्यामहं त्वम्' । 'युवा यदी कृयः' । 'कुविदङ्ग आसन्' । 'अचित्तिभिश्चकृमा कच्चित्' । 'पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति' ।

३९३९ । नह प्रत्यारम्भे ८।१।३१ । नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्त आरम्भः प्रत्यारम्भः । नह भोक्ष्यसे । 'प्रत्यारम्भे' किम् ? 'नह वैतस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ।

३९३९ । सत्यं प्रश्ने ८।१।३२ । सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोक्ष्यसे । 'प्रश्ने' किम् ? 'सत्यमिद्धा उ तं वयमिन्द्र स्तवाम्' ।

३९३७ । अङ्गाप्रातिलोभ्ये ८।१।३३ । अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्ग कुरु । 'अप्रातिलोभ्ये' किम् ? 'अङ्ग कूजसि वृषल इदानीं ज्ञास्यति जालम्' । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्प्रतिलोमो भवति ।

३९३८ । हि च ८।१।३४ । हियुक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । 'आ हि ष्मा याति' । 'आ हि रुहन्तम्' ।

३९३९ । छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् ८।१।३५ । 'हि' इत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'अनृतं हि मत्तो वदति' । 'पाप्मा चैनं न पुनाति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्यते ।

३९४० । यावद्यथाभ्याम् ८।१।३६ । आभ्यां योगे तिङन्तं नानुदात्तम् । 'यथा चित्कण्वमावतम्' ।

३९४१ । पूजायां नानन्तरम् ८।१।३७ । यावद्यथाभ्यां युक्तमनन्तरं तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । यथा प्रचति शोभनम् । 'पूजायाम्' किम् ? यावद्भुङ्क्ते । 'अनन्तरम्' किम् ? यावद्देवदत्तः प्रचति शोभनम् । पूर्वेणात्र निघातः प्रतिषिध्यते ।

३९४२ । उपसर्गव्यपेतं च ८।१।३८ । पूर्वेणानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गव्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव । यावद्देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ।

३९४३ । नुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् ८।१।३९ । अभिर्युक्तं
तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम् । 'आदहं स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे' ।

३९४४ । अहो च ८।१।४० । पतयोगे नानुदात्तं पूजायाम् ।
अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ।

३९४५ । शेषे विभाषा ८।१।४१ । अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं
वाऽनुदात्तं पूजायाम् । अहो कटं करिष्यति ।

३९४६ । पुरा च परीप्सायाम् ८।१।४२ । पुरेत्यनेन युक्तं चा-
नुदात्तं त्वरायाम् । अधीष्ण माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकट-
गामिन्यत्र पुराशब्दः । 'परीप्सायाम्' किम् ? न ते स्म पुराधीयते ।
चिरातीतेऽत्र पुरा ।

३९४७ । नन्वित्यनुज्ञापणायाम् ८।१।४३ । नन्वित्यनेन युक्तं
तिङन्तं नानुदात्तमनुज्ञाविषयप्रार्थनायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनु-
जानीहि मां गच्छन्तमित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् ? अकाषीः कटं त्वम् ?
ननु करोमि । पृष्ठप्रतिवचनमेतत् ।

३९४८ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ८।१।४४ ।
क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विजः
पचत्याहोस्विद्वच्छति । 'क्रिया-' इति किम् ? साधनप्रश्ने मा भूत् ।
किं भक्तं पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम् ? किं पठति । 'क्षेपोऽयम् । 'अ-
नुपसर्गम्' किम् ? किं प्रपचति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् ?
किं द्विजो न पचति ।

३९४९ । लोपे विभाषा ८।१।४५ । किमोऽप्रयोगे उक्तं वा ।
देवदत्तः पचत्याहोस्वित्पठति ।

२५ सि० कौ०

३९५० । एहिमन्ये प्रहासे लृट् ८।१।४६ । एहिमन्ये इत्यनेन युक्तं लङन्तं नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे नहि भोक्ष्यसे भुक्तं तत्त्वतिथिभिः । 'प्रहासे' किम् ? एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति सुष्ठु मन्यसे । 'गत्यर्थलोटा लृट्-' (सू० ३९५५) इत्यनेनव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः-एहिमन्ये युक्ते प्रहास एव नान्यत्र । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये ।

३९५१ । जात्वपूर्वम् ८।१।४७ । अविद्यमानपूर्वं यज्जातु तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अपूर्वम्' किम् ? कर्तुं जातु करिष्यसि ।

३९५२ । किंवृत्तं च चिदुत्तरम् ८।१।४८ । अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंवृत्तं तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । विभक्त्यन्त इतरद्वयमान्तं किमो रूपं किंवृत्तम् । कश्चिद्भुङ्क्ते, कतरश्चित्, कतमश्चिद्वा 'चिदुत्तरम्' किम् ? को भुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव, रामः किञ्चित्पठति ।

३९५३ । आहो उताहो चानन्तरम् ८।१।४९ । 'आहो' 'उताहो' इत्याभ्यां अपूर्वाभ्याम् युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो उताहो वा भुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव, शेषे विभाषां वक्ष्यति । 'अपूर्वम्-' इति किम् ? दिव आहो भुङ्क्ते ।

३९५४ । शेषे विभाषा ८।१।५० । आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वाऽनुदात्तम् । आहो देवः पचति ।

३९५५ । गत्यर्थलोटा लृण् चेतकारकं सर्वाऽन्यत् ८।१।५१ । गत्यर्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्, यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृङपि चेत् । आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि । उद्यन्तां देवदत्तेन शालयो रामेण भोक्ष्यन्ते । 'गत्यर्थे-' किम् ? पच देव ओदनं भोक्ष्यसेऽन्नम् ।

‘लोटा’ किम् ? आगच्छेदेव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम् । ‘लट्’ किम् ? आगच्छ देव ग्रामं पश्यस्येनम् । ‘न चेत्’ इति किम् ? आगच्छ देव ग्रामं पिता ते ओदनं भोक्ष्यते । ‘सर्वम्’ किम् ? ‘आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनम्’ इत्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्, यल्लोटन्तस्य कारकं तच्चान्यच्च लङन्तेनोच्यते ।

३९५६ । लोट् च ८।१।५२ । लोटन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । ‘गत्यर्थ-’ इति किम् ? पच देवोदनं भुङ्क्ष्वेनम् । ‘लोट्’ किम् ? आगच्छ देव ग्रामं पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव, आगच्छ देव ग्रामं पश्यत्वेन रामः । सर्वग्रहणात्स्विह स्यादेव—आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च पश्यावः । योगविभाग उत्तरार्थः ।

३९५७ । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् ८।१।५३ । लोटन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वाऽनुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं प्रविश । ‘सोपसर्गम्’ किम् ? आगच्छ देव ग्रामं पश्य । ‘अनुत्तमम्’ किम् ? आगच्छानि देव ग्रामं प्रविशानि ।

३९५८ । हन्त च ८।१।५४ । ‘हन्त’ इत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोटन्तं वाऽनुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु, ‘निपातैर्यद्यदि—’ (स. ३९३४) इति निघातप्रतिषेधः । अनुत्तमम्’ किम् ? हन्त प्रभुजावहे ।

३९५९ । आम् एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके ८।१।५५ । आम् परमेकपदान्तरितमामन्त्रितं नानुदात्तम् । आम् पचसि देवदत्त ३ । ‘एकान्तरम्’ किम् ? आम्पचसि देवदत्त ३ । ‘आमन्त्रितम्’ किम् ? आम्पचति देवदत्तः । ‘अनन्तिके’ किम् ? आम्पचसि देवदत्त ।

३९६० । यद्धितुपरं छन्दसि ८।१.५६ । तिङन्तं नानुदात्तम् ।
 'उदसृजो यदङ्गिरः' । 'उशन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्यत्-'
 (सू. ३९३४) इति 'हि च' (सू. ३९३८) इति 'तुपश्य-' (सू. ३९४३) इति
 च सिद्धे नियमार्थमिदम्—एतैरेव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वा
 रोहावैहि । एहीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोटन्तस्य निघातो भवति ।

३९६१ । चनचिद्विगोत्रादितद्धिताच्चेडितेष्वगतेः ८।१।५७ ।
 एषु षट्सु परतस्तिङन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति चन । देवः पचति
 चित् । देवः पचतोव । देवः पचति गोत्रम् । दैवः पचतिकल्पम् ।
 देवः पचतिपचति 'अगतेः' किम् ? देवः प्रपचति चन ।

३९६२ । चादिषु च ८।१।५८ । चवाहाहैवेषु परेषु तिङन्तं
 नानुदात्तम् । देवः पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति
 च । प्रखादतिच । प्रथमस्य 'चवायोगे-' (सू. ३९६२) इति निघातः
 प्रतिषिध्यते, द्वितीयं तु निहन्यत एव ।

३९६३ । चवायोगे प्रथमा ८।१।५९ । 'चवा' इत्याभ्यां योगे
 प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्च चारयति वीणां वा वादयति ।
 'इतो वा सातिमीमहे' । उत्तरवाक्ययोरनुषञ्जनीयतिङन्तापेक्षयेयं प्रा-
 थमीकी । 'योगे' किम् ? पूर्वभूतयोरपि योगेऽनिघातार्थम् । प्रथमाप्र-
 हर्णं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ।

३९६४ । हेति क्षियायाम् ८।१।६० । ह्युक्ता प्रथमा तिङ्वि-
 भक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति३ उपाध्यायं पदार्ति
 गमयति । 'क्षियाशीः-' (सू. ३९६२१) इति प्लुतः ।

३९६५ । अहेति विनियोगे च ८।१।६१ । अह्युक्ता प्रथमा

तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । त्वमह ग्रामं गच्छ । त्वमह रथेनारण्यं गच्छ । क्षियायां-स्वयमह रथेन याति ३ उपाध्यायं पदार्ति नयति ।

३९६६ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् ८।१।६२ । 'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव ग्रामं गच्छतु । देव एवारण्यं गच्छतु । ग्राममरण्यं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्रामं गच्छतु । राम एवारण्यं गच्छतु । ग्रामं केवलमरण्यं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । ईहाहलोपः स च केवलाधः । 'अवधारणम्' किम् ? देव क्वैव भोक्ष्यसे । न कचिदित्यर्थः । अनवत्प्रसावेवकारः ।

३९६७ । चादिलोपे विभाषा ८।१।६३ । चवाहाहैवानां लोपे प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे—'इन्द्र वाजेषु नोऽव' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । वालोपे—व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्यजेत ।

३९६८ । वैवावेति च छन्दसि ८।१।६४ । 'अहवै देवानामासीत्' । 'अयं वाव हस्त आसीत्' ।

३९६९ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् ८।१।६५ । आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'अजामेकां जिन्वति' । 'प्रजाकां रक्षति' । तयोरेन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् ? एको देवानुपातिष्ठत् । एक इति सङ्ख्यापरं नान्यार्थम् ।

३९७० । यद्धृत्ताञ्जित्यम् ८।१।६६ । यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो मुञ्क्ते । यद्दददयङ् वायुर्वाति । अत्र व्यवहिते कार्यमिष्यते ।

३९७१ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः ८।१।६७ ।
 पूजनैभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ।
 ८३२मलोपश्चक्षयः । दारुणाध्यापकः । अज्ञाताध्यापकः । समा-
 सान्तोदात्तत्वापवादः । एतत्समासे इष्यते । नेह—‘दारुणमध्यापकः’ इति
 वृत्तिमतम् । ‘पूजनात्’ इत्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तर-
 पूजितलाभार्थम् । एतदेव शापकम् ‘अत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशोऽपि
 नानन्तर्यमाश्रीयत’ इति ।

३९७२ । सगतिरपि तिङ् ८।१।६८ । पूजनैभ्यः काष्ठादिभ्य-
 स्तिङन्तं पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठां प्रपचति । ‘तिङ्ङतिङः’
 (सू. ३९३२) इति निपातस्य ‘निपातैयत्’ (सू. ३९३४) इति निषेधे प्राप्ते
 विधिरयम् । सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते । *८३३गतिग्रहणे
 उपसर्गग्रहणमिष्यते* । नेह—यत्काष्ठां शुद्धीकरोति ।

३९७३ । कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ ८।१।६९ । कुत्सने च सुबन्ते
 परे सगतिरगतिरपि तिङ्नुदात्तः । पचति पूति । प्रपचति पूति । पचति
 मिथ्या । ‘कुत्सने’ किम् ? प्रपचति शोभनम् । ‘सुपि किम् ? पचति
 क्षिण्णाति । ‘अगोत्रादौ’ किम् ? पचति गोत्रम् । *८३४क्रियाकुत्सन
 इति वाच्यम्* । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पचति पूतिर्देवदत्तः ।
 ८३५पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् । तेनार्यं चकारानुबन्धत्वाद-
 न्तोदात्तः । *८३६वा बहुर्थमनुदात्तमिति वाच्यम्* । पचन्ति पूति ।

३९७४ । गतिर्गतौ ८।१।७० । अनुदात्तः । अभ्युद्धरति । ‘गतिः’
 किम् ? दत्तः पचति । ‘गतौ’ किम् ? ‘आमन्त्रैरिन्द्र हरिभिर्यादि
 मयूरैरोमभिः ।

३३७५ । तिङि चोदात्तवति ८।१।७१ । गतिरनुदात्तः । यत्प्र-
पचति । तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमाणार्थम् । अन्यथा हि यत्क्रिया-
शुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति स्यात्प्रत्यये न
स्यात् । 'उदात्तवति' किम् ? प्रपचति ॥ इति तिङन्तस्वरप्रकरणम् ।

अथ स्वरसञ्चारप्रकारः ।

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसञ्चारप्रकारः कथ्यते—'अग्निमीळे' इति
प्रथमा ऋक् । तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे 'फिप-' (फि० सू. १) इत्य-
न्तोदात्त इति माधवः । वस्तुतस्तु घृतादिस्वात् । व्युत्पत्तौ तु निप्रत्यय-
स्वरेण, अम् सुप्वादनुदात्तः, 'अमि पूर्वः' (सू. १९४) इत्येकादेशस्तु
'एकादेश उदात्तेन-' (सू. ३६५५) इत्युदात्तः । ईळे, 'तिङ्ङतिङः'
(सू. ३९३२) इति निघातः । संहितायां तु 'उदात्तादनुदात्तरय-' (सू. ३६५७)
इतीकारः स्वरितः, 'स्वरितात्संहितायाम्-' (सू. ३६६५) इति 'ळे' इत्य-
स्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः ॥ पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः, 'पूर्वाधरावराणा-
म्-' (सू. १९७५) इत्यसिप्रत्ययस्वरात् । श्रितशब्दोऽपि धावो निष्ठा-
याम् 'दधातेर्हिः' (सू. ३०७६) इति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ।
५ 'पुरोऽव्ययम्' (सू. ७६९) इति गतिसंज्ञायां 'कुगति-' (सू. ७६२) इति
समासे समासान्तोदात्ते 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ-' (सू. ३७३३) इत्यव्ययपूर्वप-
दप्रकृतिस्वरे 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (सू. ३८७०) इति कुदुत्तरपदप्रकृति-
स्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते 'गतिरनन्तरः, (सू. ३७८०)
इति पूर्वपदप्रकृति स्वरः । पुरःशब्दोकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते
'उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः' (सू. ३६६६) इत्यनुदात्ततरः । यज्ञस्य,
नङः प्रत्ययस्वरः, विभक्तेः सुप्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम् । देवम्, प-
चाश्चच्, फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण वाऽन्तोदात्तः । ऋत्विक्ञ-

ब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः । होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नि-
 स्स्वरेणाधुदात्तः । रत्नशब्दो 'नन्विषयस्य' (फि० सू० २६) इत्याधुदा-
 त्तः । रत्नानि दधातीति रत्नधाः । समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण
 वाऽन्तोदात्तः । तमपः पित्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयवित्यादि यथाशा-
 खमुज्ज्वयम् ॥ इति स्वरप्रकरणम् ॥

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविद्भवनाथयोः ॥

इति सिद्धान्तकौमुद्यां श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां वैदिकस्वरप्रक्रिया ।

अथ लिङ्गानुशासनप्रकरणम् ।

१ । लिङ्गम् ।

२ । स्त्री । अधिकारसूत्रे एते ।

३ । ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसुधातृननान्दरः । ऋकारान्ता
 एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः, स्वस्त्रादिपञ्चकस्यैव स्त्रीबन्धनेन 'कर्त्री, इत्या-
 देर्भाषिकारान्तत्वात् । तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृ-
 त्योस्त्रिचतुरोऽङ्गदन्तत्वाभावात् ।

४ । अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च
 धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः । 'प्रत्ययग्रहणम्' किम् ? देव-
 यतेः क्विप्, धूः । विशेष्यलिङ्गः ।

५ । अशनिभरण्यरण्यः पुंसि च । इयमयं वाऽशनिः ।

६ । मिन्यन्तः । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां
 स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ।

७ । वह्निवृष्ण्यन्नयः पुंसि । पूर्वस्यापवादः ।

८ । श्रोणियोन्युर्मयः पुंसि च । इयमयं वा श्रोणिः ।

९ । क्तिन्नन्तः । स्पष्टम् । कृतिः । इत्यादि ।
 १० । ईकारान्तश्च । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ।
 ११ । ऊडाबन्तश्च । कुरूः । विद्या ।
 १२ । च्वन्तमेकाक्षरम् । श्रोः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम् ? पृथुश्रोः ।
 १३ । विंशत्यादिरानवतेः । इयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिं-
 शत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः । अशीतिः । नवतिः ।

१४ । दुन्दुभिरक्षेषु । इयं दुन्दुभिः । 'अक्षेषु' किम् ? अयं दुन्दु-
 भिर्वाचविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

१५ । नाभिरक्षत्रिये । इयं नाभिः ।

१६ । उभावप्यन्यत्र पुंसि । दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र
 पुंसि स्तः । नाभिः क्षत्रियः । कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलै-
 रूपाद्वितश्रीण्युपनीविनाभिभिः' इति भारविः ? उच्यते, 'दृढभक्तिः'
 इत्यादाविव 'कोमलैः' इति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु
 'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह सा-
 धु । अत एव

'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् ।

द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे'

इति मेदिनी । रभसोऽप्याह—

'मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गकेद्वयोः ।

चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' ॥ इति ।

एवमेवं विधेऽन्यत्रापि बोध्यम् ।

१७ । तलन्तः । अयं स्त्रियां स्यात् । शुक्रस्य भावः शुक्रता ।
 ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता । ग्रामस्य समूहो ग्रामता । देव एव देवता ।

२८ । आशीर्धूः पूर्णाद्वारः । इयमाशीः इत्यादि ।

२९ । अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च । अवादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद् बहुत्वं च । आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुण्यम्' । 'सुमना मालती जातिः' । देववाची तु पुंस्थेव । 'सुप-
र्वाणः सुमनसः' । बहुत्वं प्रायिकम्, 'एका च सिकता तैलद्वानेऽ-
समर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् 'समांसमां विजायते' (सु-
१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा प्रा-
घेत्' (सु. २३७६) इति सूत्रे 'आघ्रासातां सुमनसौ' इति वृत्तिव्याख्यायां
हरदत्तोऽप्येवम् ।

३० । त्र्यक्स्वरज्योन्वाग्यवागूनौस्त्रिचः । इयं त्रक् त्वक्
ज्योक् वाक् यवागूः नौ स्त्रिक् ।

३१ । तृटिसीमासम्बध्याः । इयं तृटिः । सीमा सम्बध्या ।

३२ । चुल्लिवेणिसार्यश्च । स्पष्टम् ।

३३ । ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ।

३४ । शलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषां कविदय-
भिचारं ज्ञापयति ॥ इति स्यधिकारः ॥

३५ । पुमान् । अधिकारोऽयम् ।

३६ । घञवन्तः । पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवे-
दम्, नपुंसकत्वविशिष्टे भावे क्तल्युद्ध्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभि-
वधिर्न परिशेषात् । कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च
भाष्यम्—'सम्बन्धमनुवर्तिष्यते' इति ।

३७ । घाजन्तश्च । विस्तरः । गोचरः । चयः । जयः । इत्यादि ।

३८ । भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके । एतानि नपुंसके स्युः ।
भयम् । लिङ्गम् । भगम् । पदम् ।

३९ । नङन्तः । नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यत्नः ।

४० । याञ्चा स्त्रियाम् । पूर्वस्यापवादः ।

४१ । क्यन्तो घुः । किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'क्यन्तः' किम् ? दानम् । 'घुः' किम् ? जशिर्वीजम् ।

४२ । इषुधिः स्त्री च । इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च । पूर्वस्यापवादः ।

४३ । देवासुरात्मस्त्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखङ्गशरपङ्काभिधानानि । एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽग्निः । नखः कररुहः । केशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुचः । भुजो दोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दमः । इत्यादि ।

४४ । त्रिविष्टपन्निभुवने नपुंसके । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भः ।

४५ । द्यौः स्त्रियाम् । द्योदिवोः तन्त्रेणोपादानमिदम् ।

४६ । इषुबाहू स्त्रियां च । चात्पुंसि ।

४७ । बाणकाण्डौ नपुंसके च । चात्पुंसि । 'त्रिविष्टप' (लि०सू० ४३) इत्यादिचतुःसूत्री 'देवासुर' (लि०सू० १४८) इत्यस्यापवादः ।

४८ । नान्तः । अयं पुंसि । राजा । तक्षा । न च चर्मवर्मादिष्वसिध्यासिः, 'मन्दथक्कोऽकर्तरि' (लि०सू० १४) इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ।

४९ । क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेधाभिधानानि । क्रतुरध्वरः । पुरुषो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ।

५० । अञ्जं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ।

५१ । उकारान्तः । अयं पंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः ।

‘हनुहृद्विलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् ।

द्वयोः कपोलावयवे’ इति मेदिनी । ‘करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे’ इत्यमरः ।

एवंजातीयकविशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च—

‘लिङ्गशेषविधिव्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः’ इति । एवमन्यत्रापि ।

५२ । धेनुरज्जुहुसरयुतजुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम् ।

५३ । समासे रज्जुः पुंसि च । कर्कटरज्ज्वा—कर्कटरज्जुना ।

५४ । इमश्रुजानुवसुस्वाद्धश्रुजतुन्नपुतालूनि नपुंसके ।

५५ । वसु चार्थवाचि । ‘अर्थवाचि’ इति किम् ? ‘वसुर्मयूखाभि-
धनाधिपेषु’ ।

५६ । मदगुमधुसीधुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च । चात्पुं-
सि । अयं मदगुः । इदं मदगु ।

५७ । रत्नन्तः । मेरुः । सेतुः ।

५८ । दारुकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके । ‘रत्नन्तः’
(लि०सू०५७) इति पुंस्त्वस्यापवादः । इदं दारु ।

५९ । सक्तुर्नपुंसके च । चात्पुंसि । सक्तुः—सक्तु ।

६० । प्राग्रश्मेरकारान्तः । ‘रश्मिदिवसाभिधानानि’ (लि०सू०९९)
इति वक्ष्यति, ततः प्राक् एतस्मादकारान्तः इत्यधिक्रियते ।

६१ । कोपधः । कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कलकः ।

६२ । चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोलमुकानि नपुंसके । पूर्व-
सूत्रापवादः ।

६३ । कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्क-
शुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफल्क-

कपुलाकानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं कण्टकः—इदं कण्टकम् ।
इत्यादि ।

६४ । टोपधः । टोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । घटः । पटः ।

६५ । किरीटमुकुटललाटवटविटशृङ्गाटकराटलोष्टानि नपुंसके ।
किरीटम् । इत्यादि ।

६६ । कुटकूटकपटकवाटकपटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च ।
चात्पुंसि । कुटः—कुटम् । इत्यादि ।

६७ । णोपधः । णोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः ।
पाषाणः ।

६८ । ऋणलवणपर्यांतोरणरणोष्णानि नपुंसके । पूर्वस्यपवादः ।

६९ । कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि
नपुंसके च । चात्पुंसि ।

७० । थोपधः । रथः ।

७१ । काष्ठपृष्ठसिक्थोक्थानि नपुंसके । इदं काष्ठम् । इत्यादि ।
काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम् । इमाः काष्ठाः ।

७२ । तीर्थप्रोथयूथगाथानि न पुंसके च । चात्पुंसि । अयं
तीर्थः—इदं तीर्थम् ।

७३ । नोपधः । अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः ।

७४ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासन-
सोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ।

७५ । मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थान-
चन्दनालानसम्मानभवनवसनसम्भावनविभावनविमानानि न-
पुंसके च । चात्पुंसि । अयं मानः—इदं मानम् ।

७६ । पोषधः । अदन्तः पुंसि । यूपः । दीपः । सर्पः ।

७७ । पापरूपोद्भुपतत्पशिरपपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणि न-
पुंसके । इदं पापम् । इत्यादि ।

७८ । शूर्पकुत्तपकुणपद्मीपविटपानि नपुंसके च । अयं शूर्पः—इदं
शूर्पम् । इत्यादि ।

७९ । भोषधः । स्तम्भः । कुम्भः ।

८० । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ।

८१ । जृम्भं नपुंसके च । जृम्भम्—जृम्भः ।

८२ । सोषधः । सोमः । भीमः ।

८३ । रुक्मसिध्मयुग्मेधमगुलमाध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके ।
इदं रुक्मम् । इत्यादि ।

८४ । सङ्ग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोदामानि नपु-
सके च । चात्पुंसि । अयं सङ्ग्रामः—इदं सङ्ग्रामम् ।

८५ । योषधः । समयः । हयः ।

८६ । किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके । स्पष्टम् ।

८७ । गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च । गोम-
यः—गोमयम् ।

८८ । रोषधः । लुरः अङ्कुरः ।

८९ । द्वाराग्रस्फारतक्रवक्रवप्रचिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छरन्धा-
श्रवभ्रमीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरकेदारोदराजस्रशरीरकन्दरमन्दा-
रपञ्जराजरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरचत्वरका-
श्मीरनीराम्बर शिशिरतन्त्रयन्म्रनक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रमूत्रसू-

अवक्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रचत्राणि नपुंसके । इदं द्वारम् । इत्यादि ।

९० । शुक्रमदेवतायाम् । इदं शुक्रं रेतः ।

९१ । चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च । चात्पुंसि । चक्रः—चक्रम् । इत्यादि ।

९२ । षोपधः । वृषः । वृक्षः ।

९३ । शिरीषर्जीषाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकलमाषाणि नपुंसके ।

९४ । यूषकरीषामिषविषवर्षाणि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं यूषः—इदं यूषम् । इत्यादि ।

९५ । सोपधः । वत्सः । वायसः । महानसः ।

९६ । पनसविसबुससाहसानि नपुंसके ।

९७ । चमसांसरसनिर्यासोपवासकार्पासवासभासकासकांसमांसानि नपुंसके च । इदं चमसम्—अयं चमसः । इत्यादि ।

९८ । कंसं चाप्राणिनि । 'कंसोऽस्त्री पानभाजनम्' । प्राणिनि तु—कंसो नाम कश्चिद्राजा ।

९९ । रश्मिदिवसाभिधानानि । एतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मुखः । दिवसो घस्रः ।

१०० । दीधितिः स्त्रियाम् । पूर्वस्यापवादः ।

१०१ । दिनाहनी नपुंसके । अयमप्यपवादः ।

१०२ । मानाभिधानानि । एतानि पुंसि स्युः । कुडवः । प्रस्थः ।

१०३ । द्रोणाढकौ नपुंसके च । इदं द्रोणम्—अयं द्रोणः ।

१०४ । खारीमानिके स्त्रियाम् । इयं खारी । इयं मानिका ।

१०५ । दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च । इमे दाराः ।

१०६ । नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि । यथासङ्गं ना-
ड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः ।
जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ।

१०७ । मरुद्गरुत्तरद्वित्वजः । अयं मरुत् ।

१०८ । ऋषिराशिद्विप्रन्धिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरवि-
कविकपिमुनयः । एते पुंसि स्युः । अयमृषिः ।

१०९ । ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः । एते पुंसि ।

११० । हस्तकुन्तान्तत्रातवातदूतधूर्तसूतचूतमुहर्ताः । एते
पुंसि । अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह ।

१११ । षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपापण्ड-
शिखण्डाः । अयं षण्डः ।

११२ । वंशांशपुरोडाशाः । अयं वंशः । पुरो दाश्यते पुरोडाशः ।
कर्मणि घञ् । भावव्याख्यानयोः प्रकरणे 'पौरोडाशपुरोडाशात्षण्' (स.
१४५१) इति, विकारप्रकरणे 'त्रीहेः पुरोडाशे' (स. १५२८) इति च नि-
पातनात्प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य ङत्वम् । 'पुरोडाशभुञ्जामि-
ष्टम्' इति साधः ।

११३ । हृदकन्दकुन्दंजुदूजुदशब्दाः । अयं हृदः ।

११४ । अर्घपथिमथ्यभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगाः । अयमर्घः ।

११५ । पल्लवपल्लवकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गग-
न्धस्कन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्गाः । अयं पल्लवः । इत्यादि ।

११६ । सारथ्यतिथिकुक्षिस्तित्तिपाण्यञ्जलयः । एते पुंसि ।
अयं सारथिः । इति पुलिङ्गाधिकारः ।

११७ । नपुंसकम् । अधिकारोऽयम् ।

११८ । भावे ल्युङ्ङत्तः । हसनम् । 'भावे' किम् ? पचनोऽग्निः ।
इधमव्रश्चनः कुठारः ।

११९ । निष्ठा च । भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीवं स्यात् । हसि-
तम् । गीतम् ।

१२० । त्वष्यञौ तद्धितौ । शुक्लत्वम्-शौक्ल्यम् । व्यञः वि-
त्त्वसामर्थ्यात्पक्षे स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । सामग्यम्-सामग्री ।
औचित्यम्-औचित्ती ।

१२१ । कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म
ब्राह्मण्यम् ।

१२२ । यद्यदस्यगजण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्ली-
वानि । 'स्तेनाद्यत्रलोपश्च' (सू. १७९०) स्तेयम् । 'सल्युर्यः' (सू. ७१९१)
सख्यम् । 'कपिज्ञात्योर्ढक्' (सू. १७९२) कापेयम् । 'पत्यन्तपुरोहितादि-
भ्यो यक्' (सू. १७९३) आधिपत्यम् । 'प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रा-
दिभ्योऽञ्' (सू. १७९४) औष्ट्रम् । 'हायनान्तयुवादिभ्योऽण्' (सू. १७९५)
द्वैहायनम् । इन्द्रमनोज्ञादिभ्यो वुञ्, पितापुत्रकम् । 'होत्राभ्यश्चः'
(सू. १८००) अच्चावाकीयम् । 'अव्ययीभावः-' (सू. ६६०) अधिस्त्रि ।

१२३ । द्वन्द्वैकत्वम् । पाणिपादम् ।

१२४ । अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च । स्पष्टम् ।

१२५ । अनङ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः । अधिकारोऽयम् ।

१२६ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ।

१२७ । राजामनुष्यपूर्वा सभा । इनसभम् । इत्यादि ।

१२८ । सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च ।

१२९ । शिष्टः परवत् । अन्यस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात् ।
'रात्राह्वादाः वृत्ति' (सू. ८१५) ।

१३० । अपथपुण्याहे नपुंसके ।

१३१ । सङ्ख्यापूर्वा रात्रिः । त्रिरात्रम् । 'सङ्ख्यापूर्वा' इति किम् ? सर्वरात्रः ।

१३२ । द्विगुः स्त्रियां च । व्यवस्थया । पञ्चफली । त्रिभुवनम् ।

१३३ । इत्युसन्तः । हविः । धनुः ।

१३४ । अर्चिः स्त्रियां च । इत्यन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । इयमिदं वाऽर्चिः ।

१३५ । छदिः स्त्रियामेव । इयं छदिः । छाद्यतेऽनेनेति छदेश्व-
रादिष्यन्तात् 'अविशुचि-' (उ. सू. २३५) इत्यादिना इस्, 'इस्मन्'
(सू. २९८५) इत्यादिना ह्रस्वः । 'पटलं छदिः' इत्यमरः । तत्र पट-
लसाहचर्याच्छदिषः क्लीबतां वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्षयाः ।

१३६ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलध-
नास्त्राभिधानानि । एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम् ।
नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमामिषम् । रुधि-
रं रक्तम् । कार्मुकं शरासनम् । विवरं विलम् । जलं वारि । हलं ला-
ङ्गलम् । धनं द्रविणम् । अन्नमशनम् । अस्यापवादानाह त्रिसङ्ख्या—

१३७ । सीरार्थोदनाः पुंसि ।

१३८ । वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च । वक्त्रः—वक्त्रम् ।
नेत्रः—नेत्रम् । अरण्यः—अरण्यम् । गाण्डीवः—गाण्डीवम् ।

१३९ । अटवी स्त्रियाम् ।

१४० । लोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ।

१४१ । तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि ।
अयं तूलः ।

१४२ । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललम्-
णालवालबालनिगलपलालविडालखिलशूलाः पुंसि च । चाङ्गी-
वे । इदं शीलम्-शीलः । इत्यादि ।

१४३ । शतादिः सङ्ख्या । शतम् । सहस्रम् । 'शतादिः' इति
किम् ? एकः, द्वौ, बहवः । 'सङ्ख्या' इति किम् ? शतशृङ्गो नाम पर्वतः ।

१४४ । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः—इदं शतम् ।
इत्यादि ।

१४५ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा-
लक्षा नियुतं च तत्' इत्यमराङ्गीवेऽपि, लक्षम् ।

१४६ । शङ्खः पुंसि ।

१४७ । सहस्रः क्वचित् । अयं सहस्रः—इदं सहस्रम् ।

१४८ । मन्दद्यच्छकोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्व्यच्कः क्लीबः स्यान्न
तु कर्तरि । वर्म । चर्म । 'द्व्यच्छकः' किम् ? अणिमा । महिमा । 'अक-
र्तरि' किम् ? ददाति इति दामा ।

१४९ । ब्रह्मन्पुंसि च । अयं ब्रह्मा—इदं ब्रह्म ।

१५० । नामरोमणी नपुंसकै । 'मन्दद्यच्छकः—' (लि० सू. १४८)
इत्यस्यायं प्रपञ्चः ।

१५१ । असन्तो द्व्यच्छकः । यशः । मनः । तपः । 'द्व्यच्छकः'
किम् ? चन्द्रमाः ।

१५२ । अप्सराः स्त्रियाम् । एता अप्सरसः । प्रायेणायं
बहुवचनान्तः ।

१५३ । भ्रान्तः । पक्षम् । छत्रम् ।

१५४ । यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव ।

१५५ । भृत्रामित्रह्रात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढोष्ट्राः पुंसि । अयं भृत्रः । न मित्रमगित्रः । 'तस्य मित्राण्यमित्रास्ते' इति साधः । 'स्यात्ताममित्रौ मित्रे च' इति च । यत्तु 'द्विषोऽमित्रे' (स. ३. १. ११) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्—'अमेद्विषत्' (उ. स. ६. १. ३) इत्यौणादिक इव च । 'अमैरमित्रं मित्रस्य व्यथयेत्' इत्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः । नन्वसमासेऽप्येवम् । परवलिङ्गताऽपि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरमिति, तत्प्रकृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो जरमरमित्रमृताः' (स. ३. ८. ५०) इति षाष्ठसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक् ।

१५६ । पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसि च ।

१५७ । बलकुसुमशुलबयुद्धपत्तनरणाभिधानानि । बलं वीर्यम् ।

१५८ । पदूमकमलोत्पलानि पुंसि च । पष्पादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः । अमरोऽप्याह—'वा पुंसि पदूमं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पदूमं नपुंसकमेव' इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः ।

१५९ । आहवसङ्ग्रामौ पुंसि ।

१६० । आजिः स्त्रियामेव ।

१६१ । फलजातिः । फलजातिवाचिशब्दो नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ।

१६२ । वृक्षजातिः स्त्रियामेव । कचिदेवेदम् । हरीतकी ।

१६३ । वियजगत्सकृत्शकम्पृषच्छकृच्चकृदुद्वितः । एते स्त्री-

वाः स्युः ।

१६४ । नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रत-
तवृत्तपलितानि ।

१६५ । श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्प-
दाकाशकण्वबीजानि । एतानि क्लीबे स्युः ।

१६६ । दैवं पुंसि च । दैवम्-दैवः ।

१६७ । धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यघण्यधृत्यहव्यकव्यकाव्यस-
त्यापस्यमूल्यशिव्यकुड्यमद्यहर्म्यसैन्यानि । इदं धान्यम् । इत्यादि

१६८ । द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छविम्बकुटुम्बकवचवरशरवृ-
न्दारकाणि ।

१६९ अक्षमिन्द्रिये । इन्द्रिये किम् ? रथाङ्गादौ मा भूत् ।

इति नपुंसकाधिकारः ।

१७० । स्त्रीपुंसयोः । अधिकारोऽयम् ।

१७१ । गोमणियष्टिसुष्टिपाटलिचस्तिशास्मल्लिङ्गुटिमसिमरी-
चयः । इयमयं वा गौः ।

१७२ । मृत्युसीधुकर्कन्धुकिकुकण्डुरेणवः । इयमयं वा मृत्युः ।

१७३ । गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च । त्रिलिङ्गम् इत्यर्थः ।
ङ-पङ्कः-पट्-वी ।

१७४ । अपत्यार्थतद्धिते । औपगवः-औपगवी । इति स्त्रीपुंसा-
धिकारः ।

१७५ । पुंनपुंसकयोः । अधिकारोऽयम् ।

१७६ । घृतभूतमुस्तक्ष्वेक्षितैरावतपुस्तकबुस्तकोहिताः । अयं
घृतः-इदं घृतम् ।

१७७ । शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यहटाः । अयं शृङ्गः-इदं शृङ्गम् ।

१७८ । व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पाभिर्धर्चदभपुच्छाः । अयं
व्रजः-इदं व्रजम् ।

१७६ । कवन्धौषधायुधान्ताः । स्पष्टम् ।

१८० । दण्डमण्डलण्डशवसैन्धवपार्श्वकाशकुशकाशाङ्कु-
शकुलिशाः । एते पुनपुंसकयोः स्युः ।

‘कुशो रामसुते दमे योक्त्रे द्वीपे कुशं जले’ इति विद्वः ।

शलाकावाची तु स्त्रियाम् । तथा च ‘जानपद-’ (सू. ५०१) आदि-
सूत्रेणायोविकारे ङीषि कुशी । दारुणि तु टाप्—‘कुशा वानस्पत्याः
स्थ ता मा यात’ इति श्रुतिः । ‘अतः कृकमि—’ (सू. १६०) इति
सूत्रे ‘कुशाकर्णीषु’ इति प्रयोगश्च । न्याससूत्रे च—‘हानौ तूपायन-
शब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः’ इति । तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम् ।
एवं च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थिते ‘आच्छन्दः’ इत्याङ्प्रश्ले-
षादिपरो भामतीग्रन्थः प्रौढिवादमात्रपर इति विभावनीयं बहुश्रुतैः ।

१८१ । गृहमेहदेहपट्टपट्टाष्टापदाम्बुबककुदावच ।

इति पुनपुंसकाधिकारः ।

१८२ । अवशिष्टलिङ्गम् ।

१८३ । अव्ययं कतियुष्मदस्मदः ।

१८४ । णान्ता सङ्ख्या । शिष्टा परवत् । एकः पुरुषः । एका
स्त्री । एकं कुलम् ।

१८५ । गुणवचनं च । शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्लं वस्त्रम् ।

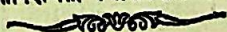
१८६ । कृत्याश्च ।

१८७ । करणाधिकरणयोल्युट् ।

१८८ । सर्वाङ्गीनि सर्वनामानि । स्पष्टार्थेयं त्रिसूत्री ॥

इति लिङ्गानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ।



सिद्धान्तकौमुद्याः—

अकारादिक्रमसूत्रसूची ।

सूत्राङ्काः

११ अ अ
१८६९ अंशं हारी
८५ अकः सवर्णे
५४० अकथितं च
३१८८ अकर्तरि च का
६०२ अकर्तर्येण पञ्च
२६९३ अकर्मकाच्च
२७०८ अकर्मकाच्च
२७१८ अकर्मकाच्च
३८६१ अकर्मधारये
२१४८ अकृच्छ्रे प्रिय
२२९८ अकृत्सावंधा
३८०४ अके जीविका
६२९ अकेनोर्भवि
६६५ अक्षशलाकासं
३२४७ अक्षेषु गलहः
२३३८ अक्षोऽन्यतर

सूत्राङ्काः

९४६ अक्षणोऽदर्श
१६२१ अगारान्ता
३२६५ अगारैकदेशे
३६०९ अग्नीत्प्रेषणे
९२६ अग्नेः स्तुरस्तो
१२३८ अग्नेर्दक्
३००१ अग्नौ चेः
२८९२ अग्नौ परि
७९६ अग्राख्याया
३४६२ अग्राद्यत्
८८५ अग्रान्तशुद्ध
३५५१ अङ्कितश्च
३५२१ अङ्ग इत्यादौ
३६१३ अङ्गयुक्तं ति
२०० अङ्गस्य
३८०१ अङ्गानि मैरे
३९३७ अङ्गाऽप्राति

सूत्राङ्काः

८५५ अङ्गुलेर्दाणि
२०६३ अङ्गुल्यादिभ्य
१४०६ अ च
३०७८ अच उपसर्गा
४१७ अचः
३६७५ अचः कर्तृषकि
२७६८ अचः कर्मकर्त
५० अचः परस्मिन्
९४७ अचतुरविचतु
३५ अचश्च
२२९४ अचस्त्वास्व
१२५८ अचित्ताहस्ति
१४७८ अचित्ताददेशः
२९९ अचि र क्रत
२५४१ अचि विभाषा
२७१ अचि वनुधातु
२५४ अचो ङिति

७९ अचोऽन्त्यादि	८५८ अरुनासिका	११९८ अतश्च
२८४२ अचो यत्	१९७ अट्कुण्डाङ्	२११३ अति ग्रहाचय
६९ अचो रहाम्यां	२४७६ अङ् गार्यगा	२०९४ अतिथेर्न्यः
३८८८ अच्कावशक्तौ	१४०८ अणजौ च	६७ अतिरतिक्रम
२४७ अच्च घेः	२७६४ अणावकर्मका	२००१ अतिशायने
७७१ अच्छगत्यर्थव	३८०६ अणि नियुक्ते	७९९ अतेः शुनः
९४६ अचप्रत्यन्वव	११८२ अणो द्वयचः	३९२२ अतेरकृतपदे
२८६३ अजर्यं संङ्गतम्	११० अणोऽप्रगृह्य	१९१ अतो गुणे
२००६ अजादी गुणव	३१८१ अणकर्मणि च	२१७० अतो दीर्घो
२१७६ अजादेर्द्विती	१५६८ अणकुटिलिका	२०३ अतो भिस
४५५ अजाद्यतष्टाप्	१९१० अणच	३०९ अतोऽम्
९०६ अजाद्यदन्त	१२०० अणिजोरना	२२१२ अतो येयः
१६६९ अजाविभ्यां	३२१९ अणिजुणः	१६३ अतोरोरण्यु
२०३९ अजिनान्त-	१४ अणुदित्सवर्ण	२३०८ अतो लोपः
२८७६ अजिब्रज्यो	१४५४ अणुगायनादि	२३३० अतो वरान्त
२२९२ अजेर्व्यञ्ज-	१५९८ अणमहिष्या	२२८४ अतो हलादेल्
२६१४ अज्झनगमां	२२४८ अत आदेः	२२०२ अतो हेः
२०२८ अज्ञाते	१०९७ अत इञ्	६९२ अत्यन्तसंयो
३०४७ अञ्चेः पूजा	१९२२ अत इनिठनौ	२६२० अत्र लोपो
१९८० अञ्चेर्लुक्	२४६७ अत उत्सार्व	१३६ अत्रानुनासि
३७१३ अञ्चेश्छन्द	२२८२ अत उपधाया	११४९ अत्रिभृगुकुं
३०२४ अञ्चोऽनपादा	२२६० अत एकह्रस्व	४२६ अत्त्वसन्तस्य
२५४६ अञ्जेः सिचि	१३० अतः कृकमि	२५६६ अत्स्मृदत्त्वर

२४२६ अदःसर्वेषाम्
 २४७९ अदभ्यस्तात्
 ५३ अदर्शनं लापः
 ४३८ अदस औ सु
 १०१ अदसो मात्
 ४२० आदसोऽसेर्दा
 २४२३ अदिप्रभृतिभ्य
 १२८४ अदूरभवश्च
 १७ अदेह् गुणः
 ३०८० अदोजग्धि
 २९७७ अदोऽनन्ने
 ७७२ अदोऽनुपदेशे
 ३१५ अद्दृढतरादि
 ३४७९ अद्भिः संस्कृतं
 १८१४ अद्यश्वीनां वष्ट
 १६१ अधःशिरसी
 १८७३ अधिकम्
 ६२७ अधिकरणवा
 ७०८ अधिकरणवा
 १९८९ अधिकरणवि
 ३३६२ अधिकरणे वं
 २९२९ अधिकरणे शे
 ९२१ अधिकरणैता

१४६९ अधिकृत्य कृते
 ५६५ अधिपरी अन
 ६४६ अधिरीश्वरे
 ५४३ अधिशीङ्
 ६१४ अधिगर्थद्वये
 २८२० अधीष्टे च
 १९६६ अधुना
 २७०६ अधेः प्रसहने
 ३११९ अधेरुपरिस्थ
 ९११ अध्ययनतो
 १६९३ अध्यर्थपूर्वा
 ३३०१ अध्यायन्या
 १८६० अध्यायानुवा
 १६२२ अध्यायिन्यदे
 १४६० अध्यायेष्वेव
 १८१७ अध्वनो यत्त्व
 ३७४१ अध्वयुं कषाय
 ९१० अध्वयुं क्रतुरन
 ११६७ अन्
 ४६३ अन उपघालो
 २४८ अनह्स्वौ
 ४८ अनचि च
 २०७६ अनत्यन्तग

७७७ अनत्याधान
 २२०६ अनद्यतने लङ्
 २१८६ अनद्यतने लुट्
 १९६९ अनद्यतने
 २०९१ अनन्तावसथे
 ३६२२ अनन्त्यस्या
 ६३७ अनभिहिते
 २८०२ अनवकलृप्त्य
 ६४९ अनश्च
 ३६०४ अनसन्तान्न
 ३४६ अनाप्यका
 ३४८३ अनिगन्तोऽश्च
 २४७८ अनितोः
 ४१६ अनिदितां हल
 २०३१ अनुकम्पायाम्
 ७६४ अनुकरणं वा
 १८७४ अनुकामिका
 ९५३ अनुगवमाया
 २०८३ अनुगादिनष्ट
 १८१६ अनुगवर्लगासी
 ४०३ अनुदात्तं सर्वं
 २१५७ अनुदात्तहित
 ३६६७ अनुदात्तं च

३६४८ अनुदात्तां पद	१२७४ अनुवाहणा	३२९४ अन्तरदेशे
३६१७ अनुदात्तं प्र	६७० अनुर्यत्समया	७६७ अन्तरपरिग्रहे
३६४९ अनुदात्तस्य	५४८ अनुलक्षणे	५४६ अन्तरान्तरेण
२४०२ अनुदात्तस्य	९०९ अनुवादे चरणा	३२५५ अन्तर्धनोदेशे
१२५५ अनुदात्तादेर	२३४९ अनुविपर्यभि	५९२ अन्तर्धो येना
१५२० अनुदात्तादेश्व	१४४० अनुशतिका	८५७ अन्तर्बहिर्भ्यां
३६७१ अनुदात्ते च	१२४ अनुस्वारस्य	४९० अन्तर्वत्पति
३५२२ अनुदात्ते च	११०८ अनृष्यानन्त	३९१४ अन्तश्च
३१२९ अनुदात्तेतश्च	८३१ अनेकमन्यप	३६८५ अन्तश्च तवै
२४२८ अनुदात्तोपदे	४१ अनेकालिशत	२९६५ अन्तात्यन्ता
३७०६ अनुदात्तौ सु	३५९९ अनो नुट्	७५ अन्तादिवच्च
२६६६ अनुनासिक	४६१ अनो बहुव्रीहे	२०१४ अन्तिकबाढ
१३७ अनुनासिकात्	३८८१ अनो भावक	३७१२ अन्तोदात्ता
१८१० अनुपदसर्वा	२७२२ अनोरकर्मकात्	३७०३ अन्तोऽवत्याः
१८९० अनुपद्यन्वेष्टा	३९२० अनोरप्रधान	३८१४ अन्त्यात्पूर्वं
२७४५ अनुपराभ्यां	७९७ अनोऽभ्यायः	१६३७ अच्चाणः
२७४३ अनुपसर्गाज्जः	३०१० अनौ कर्मणि	६९७ अन्नेन व्यञ्ज
३०३५ अनुपसर्गात्फु	२९८४ अन्तः	४९८ अन्यतो ङीष्
२७१६ अनुपसर्गाद्वा	३८२३ अन्तः	३३४८ अन्यथैवंकथ
२९०० अनुपसर्गाङ्गि	३८७४ अन्तः	६७६ अन्यपदार्थे च
४७० अनुपसर्जना	३९१० अन्तः	५९६ अन्यारादित
५८० अनुप्रतिगृण	१४३९ अन्तःपूर्वपदा	३१५८ अन्येभ्योऽपि
१७७४ अनुप्रवचना	२२० अन्तर्बहि	३४२२ अन्येभ्योऽपि

२९८० अन्येभ्योऽपि	३९१७ अपाच्च	१४६८ अभिनिष्क्राम
८४८ अन्येषामपि	२६८८ अपाच्चतुष्पा	३१९३ अभिनिसःस्त
३०११ अन्येष्वपि ह	२११२ अपादाने चा	२७४६ अभिप्रत्यति
३३८६ अन्वचपानुलो	६८८ अपादाने पञ्च	६६४ अभिरमागे
९६१ अन्ववतसाद्	३३७३ अपादाने परी	३२१८ अभिविधौ मा
३३७६ अपगुरो णमु	२७४१ अपाद्वदः	२१२४ अभिविधौ सं
३२६८ अपघनोऽङ्गम्	६६८ अपिः पदार्थ	३९१६ अभेर्मुलम्
३०७१ अपचित्तव	११६६ अपूर्वपदादन्य	३०६६ अभेष्टवाविद्
१०९१ अपत्यं पौत्र	२६१ अपृक्त पृक्ता	१८१८ अभ्यमिन्नाच्छ
८१६ अपथं नपुंस	२९६७ अपे क्लेशतम	२४१७ अभ्यस्तस्य
१३६१ अपदातौ सा	३१२४ अपे च लघः	३६७० अभ्यस्ताना
२१० अपदान्तस्य	५०१ अपेतापोढमु	२२९० अभ्यासत्या
६६७ अपपरिवहिर	१२३१ अपोनञ्जपात्र	२४३० अभ्यासोच्च
६९७ अपपरी वर्जने	४४३ अपो मि	२१८२ अभ्यासे चर्च
१६७१ अपमित्ययाचि	२१७ अप्ठन्तृच्छ्व	३४०३ अभ्युत्साह्या
१०६१ अपरस्पराः क्रि	८३३ अप्ठुरणीप्रमा	२९७० अमनुष्यकर्तृके
४८१ अपरिमाणवि	३२७९ अ प्रत्ययात्	३८२० अमहन्नवन्ना
३६७८ अपरिद्व्युताश्च	९८ अप्लुतवदुप	२८७४ अमावस्यद्वय
२७७९ अपरोक्षे च	४६८ अभाषितपुं	१४०६ अमावास्या
६६४ अपवर्गं तृती	१४७२ अभिजनश्च	१९४ अमि पूर्वा
१०६६ अपस्फुरो रथा	२८७१ अभिजिह्विद	३६०२ असु च च्छ
३९११ अपस्फुषेथामा	२७७३ अभिज्ञावचने	९७२ अमूर्धमस्तक
२७१७ अपह्वे ज्ञः	६४४ अभिनिविश	७८४ अमैवाव्ययेन

३९६० असो मशू	८०३ अर्धाच्च	२८४९ अवद्यपण्यव
३६०२ अमनरुधरवरि	१६८४ अर्धात्परिमा	३६३३ अवपथासि च
२९१८ अम्बाम्बगोभू	१३७६ अर्धाद्यत्	१३९९ अवयवाद्गतोः
२६७ अम्बार्थनद्योर्ह	३८२१ अर्मेचावर्णद्वय	१६१६ अवयवे च प्र
३३३ अम् संबुद्धौ	२८९१ अर्थः स्वामि	१७४८ अवयसि ठङ्च
१८७६ अयःशूलदण्डा	३६४ अर्वणस्रसावन	३४१६ अवयाः श्वेत
२६४९ अयङ् पि क्ति	१९३३ अर्श आदि	९४९ अवसमन्धेभ्य
३२९९ अयनं च	२९२६ अर्हः	२२७३ अवाच्चालम्ब
३३९० अयस्मयादी	३११३ अर्हः प्रशंसा	१८३१ अवात्कुटारच्च
२३११ अयामन्ता	२८२२ अर्ह कृत्यतृच	२७२४ अवाद् ग्रः
१३५५ अरण्यान्मनु	३११६ अलङ्कृज्नि	१८३२ अवारपारात्य
३८३१ अरिष्टगौडपूर्वे	३३१६ अलङ्कृतोः	१३५१ अवृद्धादपि
२९४२ अरुद्विषदजन्त	९६० अलुगुत्तरपदे	१११८ अवृद्धाम्यो न
२१२१ अरुर्मनश्चक्षु	४२ अलोऽन्त्यस्य	२०९६ अवेः कः
२४९३ अर्तिपिपत्यौ	२४९ अलोऽन्त्या	३२२६ अवे ग्रहो वर्ष
३१६५ अर्तिलुधूसूख	८७७ अलपाख्यायां	३०९९ अवे तृद्योर्ध
२६७० अर्तिहीवलीरी	९०७ अलपात्तरम्	३४१५ अवे यजः
१७८ अर्थवदधातुर	२०४० अल्पे	३१८७ अवोदैधौश्चप्र
३७७५ अर्थे	२३४ अल्लोपोऽनः	३१९७ अवोदोर्नियः
१०२८ अर्थे विभाषा	१६०० अवक्रयः	८१ अव्यक्तानुकर
३०६४ अदेः सञ्चिवि	२०५० अवक्षेपणे कन्	२१२८ अव्यक्तानुकर
७१४ अर्धं नपुंसकं	८८ अवङ् स्फोटा	६५३ अव्ययं विभ
८१७ अर्धर्चाः पुंसि	३४४२ अवचक्षे च	२०३६ अव्ययसर्वना

१३२६ अव्ययात्त्यप्	१०४८ अष्टनः संज्ञा	५१० अल्वाङ्गपूर्वप
४५३ अव्ययादाप्सु	३७१५ अष्टनो दीर्घात्	७८८ अहः सवर्गदेश
६५२ अव्ययीभावः	३७२ अष्टाभ्य औ	१९४६ अहंशुभमोर्यु
४५२ अव्ययीभाव	२२४२ असंयोगाल्लि	४४४ अहन्
६६० अव्ययीभाव	१५२९ असंज्ञायां ति	३७७८ अहीने द्विती
१४३८ अव्ययीभावा	१६८२ असमासे नि	३९६५ अहेतिविनि
६६१ अव्ययीभावे	१३८१ अ सांप्रतिके	३९४४ अहो च
६७८ अव्ययीभावे	२१८३ असिद्धवदत्रा	७९० अह्मष्टोरेव
३३८१ अव्यये यथा	३४६९ असुरस्य स्व	७९२ अहोऽदन्तात्
३५१८ अव्यादवद्या	२९५१ असूर्यललाट	७९१ अहोऽह्म पते
२६६१ अशनायोदन्य	७७० अस्तं च	२३२ आकडारादे
१४४५ अशब्दे यत्खा	१९७६ अस्तातिच	१५५७ आकर्षात्तल्ल
८२८ अशाला च	१६१० आस्तनास्ति	१८६४ आकर्षादिभ्य
२५३३ अश्नोतेश्च	२२२५ अस्तिसिचोऽ	१७७७ आकालिकडा
२६६२ अश्वक्षीरवृष	२४७० अस्तेर्भूः	१५८८ आक्रन्दाट्ठल्ल
१०७६ अश्वपत्यादि	३२२ अस्थिदधिस	३८८९ आक्रोशे च
१८२० अश्वस्यैकाह	८१९ अस्मदो द्वय	३२८९ आक्रोशेन
३५८८ अश्वाघस्यात्	२१६४ अस्मद्युत्तमः	३२०० आक्रोशे व
१११५ अश्वादिभ्यः	१९२८ अस्मायामेधा	३११४ आ क्रेस्त
३४७२ अश्विमानण्	२११८ अस्य क्वौ	५९३ आख्यातोप
२०७९ अषडक्षाशितं	३३७९ अस्यतितृषोः	१८१५ आगवीनः
१०२७ अपष्टयतृतीया	२४३८ अस्यतिवक्ति	११५४ आगस्त्यकौ
३७१ अष्टन आ वि	२५२० अस्यतेस्तृक्	१२२६ आग्रहायण्य

२७१३ आङ उद्गमने	२९७३ आढयसुभग	४६९ आदाचार्या
२८९ आङि चापः	२६८ आण् नद्याः	३७५८ आदिः प्रत्येन
२९२५ आङि ताच्छी	३४२९ आत ऐ	३७२८ आदिः सिचो
३२५० आङि युद्धे	२३७१ आत औ	३०५३ आदिकर्मणि
२६८६ आङो दोऽ	२२२७ आतः	३०३६ आदितश्च
२४४ आङो नाऽ	२८९८ आतश्चोपस	२ आदिरन्त्येन
३५२४ आङोऽनुना	३२८३ आतश्चोपस	३७९५ आदिरुदात्तः
२६९५ आङो यमह	२२३५ आतो छितः	२२८९ आदिर्जिह्व
२८४५ आङो यि	३६३० आतोऽटि	३६७४ आदिर्णमुख्य
६६८ आङ्मर्यादा	२४० आतो धातोः	३८५६ आदिश्चिह
५९८ आङ् मर्यादा	२९१५ आतोऽनुपस	३१५१ आटगमहन
१४७ आङ्माङोश्च	३४१८ आतो मनि	४४ आदेः परस्य
१७८२ आ च त्वात्	२७६१ आतो युक्	२३७० आदेच उपदे
२४९९ आ च हौ	३३०९ आतो युच्	६१२ आदेशप्रत्ययी
३८३९ आचार्योपस	२३७२ आतो लोप	६९ आदूगुणः
३७६७ आचार्योपस	९६५ आत्मनश्च	३४८ आद्यन्तवदेक
४४६ आच्छीनद्यो	२२५८ आत्मनेपदेश्व	३६ आद्यन्तौ
३६७ आज्ञसेरसु	२६९६ आत्मनेपदे	३८५० आद्युदात्तं
९६४ आज्ञायिनि	२४१९ आत्मनेपदे	३७०५ आद्युदात्तश्च
२६९ आटश्च	१६७० आत्मन्विश्च	६३३ आधारोऽधि
२२५४ आढजादीनां	२९९३ आत्ममानेख	९२३ आनहृतो
२२०४ आहुत्तमस्य	१६७१ आत्माध्वा	२८८८ आनाय्योऽ
१७१९ आढकाचित	७६५ आदरानादर	२२३१ आनि लोट

३१०१ आने मुक्	११६४ आयुधाच्छ च	११०० आसन्दीवदृष्ट
८०८ आन्महतः	११३८ आरगुदीचाम्	४३१ आसर्वनाम्नः
१०८४ आपत्यस्य च	२१८७ आर्धधातुके	२८८७ आसुयुषपि
३५२० आपो जुषा	२१८४ आर्धधातुक	१०६३ आल्पदं प्रति
८९४ आपोऽन्यसर	२३०७ आर्धधातुके	२४५१ आहस्यः
२६१९ आप्ज्ञ्यधा	२४३२ आर्धधातुके	१९८६ आहि च दूरे
१८०९ आप्रपदं प्रा	३७८९ आर्यो ब्राह्म	३९५३ आहो उताहो
२१४५ आबाधे च	१६८१ आर्हादगोपु	१०४७ इकः काशे
३७४० आभीक्ष्ये	१९३१ आलजाटचौ	३५३५ इकः सुनि
३९५९ आम एकान्त	५३० आवट्याच्च	३४ इको गुणवृद्धी
२२३८ आमः	३३११ आवश्यकाध	३२० इकोऽचि विम
४१२१ आमन्त्रितं	१६२५ आवसथात्ष्ट	२६१२ इको शल्
३६५१ आमन्त्रितस्य	२७९० आशंसायां	४७ इको यणचि
३६५० आमन्त्रितस्य	२७९२ आशंसावचने	१०४५ इको वहेऽपी
२१७ आमि सर्व	३७५२ आशङ्काबाध	९१ इकोऽसवर्णे
२२५१ आमेतः	३६९२ आशितः कर्ता	१००१ इकोऽहस्त्रोऽ
२२४० आमप्रत्ययव	२९६२ आशिते भुवः	३७६० इगन्तकालक
३६१२ आम्नेडितं भ	२९१२ आशिषि च	१७९६ इगन्ताच्च
४७६ आयनेयीनी	६१७ अशिषि नाथः	२८९७ इगुपधज्ञाप्री
२३०५ आयादय आ	२१९५ आशिषि लि	३२८ इग्यणः संप्र
६३८ आयुक्तकुश	२९६६ आशिषि हनः	२६१६ इङश्च
१४७३ आयुधजीवि	१०६४ आश्चर्यमनि	३१९१ इङश्च
२०६७ आयुधजीवि	१४२२ आश्वयुज्या	३११० इङ्घार्योः

२९९४ हच एकाचो	२२०७ हतश्च	१८३४ हनचिपट
८६८ हचकर्मव्यति	३४२६ हतश्च लोपः	१२४७ हनण्यनप
३२७८ हच्छा	११२७ हतरचानिजः	१२६२ हनिन्नकटय
२८१६ हच्छार्थेभ्यो	३६६ हतोऽत्सर्वना	५०६ हन्द्रवरुण
२८१४ हच्छार्थेषु लि	५२१ हतो मनुष्य	१८९३ हन्दित्रयमि
२८३८ हजादैः सनुमः	५६७ हत्थंभूतलक्षणे	८९ हन्त्रे च
२२३७ हजादेशच गुरु	३८८० हत्थंभूतेन कृत	३३९३ हन्धिभव
१०८७ हजः प्राचाम्	१०२० हर्दकिमोरी	३५६ हन्हन्पूषा
१३३५ हजश्च	३५६६ हदन्तो मसि	३५४३ हरयोरे
२२६६ हट ईटि	१९४९ हदम हश्	२२६९ हरितो वा
२२५७ हटोऽत्	१९७२ हदमस्थमुः	२०५१ हवे प्रतिकृ
२६२५ हट् सनि वा	३५० हदमोऽन्वादे	२४०० हपुगमिय
२३८४ हढत्यर्तिव्य	३४३ हदमोः मः	१००८ हष्टकेषोका
३६३७ हडाया वा	१९६५ हदमो हिल्	१८८८ हष्टादिभ्य
१९३ हणः षः	१९५८ हदमो हः	३५६८ हष्ट्वीनमि
२२४७ हषः पीठ्वल्लु	२२६२ हदितो लुम्धा	२०१८ हष्टस्य यिट्
२४५८ हणो गा लुकि	१५५ हदुदुपधत्य	१२२३ हसुसुक्ता
२४५५ हणो यण्	२९७ हदुझयाम्	१५८ हसुसोः
२७७ हणकोः	३४४ हदोऽय् पुंसि	२९८५ हस्मन्त्र
३१४३ हणनशजिस	१७८३ हद्रगोण्याः	२६४८ ई घ्राष्मोः
३०४५ हणिनष्टायाम्	२४८२ हद्वरिद्रत्य	२८६० ई च खनः
१९६३ हतराभ्योऽपि	९२७ हद्वृद्धा	२५७३ ई च गणः
२६८२ हतरेतरान्योऽ	८९२ हनः स्त्रियाम्	३५७४ ई च द्विव
२६ सि० कौ०		

२४४० ईडजनोर्ध्वं च	५ उच्चैस्तदात्तः	११८ उदः स्था
३६९९ ईडवन्दवृशंस	३६६१ उच्चैस्तरां वा	९९७ उदकस्यो
९२९ ईदग्नेः सोमव	१०६ उजः	३८२७ उदकेऽकेव
३१०४ ईदासः	१७० उजि च पदे	१२८८ उदक्च वि
१०९ ईदूतौ च सप्त	१५८२ उज्जति	३३०२ उदङ्कोऽनु
१०० ईदूदेद्विवचनं	३६७८ उज्ज्वादीनां	१९०१ उदन्वानुद
२८४३ ईद्यति	३१६९ उणादयो बहु	१८६७ उदराठ्ठ
८९६ ईयसश्च	२३३४ उतश्च प्रत्य	३८३८ उदराङ्गेषु
३७०४ ईवत्याः	२८०९ उताप्योः स	२७२६ उदश्चरः
२४३९ ईवाः से	२४४३ उतो वृद्धिर्लु	१२२२ उदश्चितो
३४४० ईश्वरे तोमुन्क	१८८० उत्क उन्मनाः	३७१७ उदात्तयणो
७५६ ईषदकृता	१३११ उत्करादिभ्य	३३६६ उदात्तस्व
३७८५ ईषदन्यतरस्या	७९५ उत्तमैकाभ्यां	३६५४ उदात्तस्व
१०३३ ईषदर्थे	१७४१ उत्तरपथेनाह	३६५७ उदात्ताद्
२०२२ ईषदसमासौ	३८३६ उत्तरपदवृद्धौ	२९४६ उदि कूले
३३०९ ईषदुःसुषु कृ	१३९८ उत्तरपदस्य	३२०७ उदि ग्रहः
२४९५ ई हल्यधोः	३८४२ उत्तरपदादिः	३३२८ उदितो वा
९९ ई ३ चाकृवमं	८०१ उत्तरमृगपूर्वा	३२२४ उदिश्रयति
१६६२ उगवादिभ्यो	१९८७ उत्तराच्च	११८३ उदीचां
४५६ उगितश्च	१९८३ उत्तराधरदक्षि	४६६ उदीचामा
९८९ उगितश्च	२६३७ उत्तरस्यात्तः	११७९ उदीचामि
३६१ उगिदर्चा सचं	१०८० उत्सादिभ्यो	३३१७ उदीचां मा
२९५२ उग्रपक्षयेरंमद	४२१ उद ईत्	१३३२ उदीच्यमा

३०५६ उदुषधान्नावा	७३५ उपमानानि	३००९ उपसर्गे च
२६९१ उदोऽनुर्वक्	३३६६ उपमाने कर्म	३२३५ उपसर्गेऽद्:
२४९४ उदोष्ठ्यपूर्व	७१६ उपमितं वया	३१९२ उपसर्गे
३२५७ उद्वनोऽस्त्या-	३६१९ उपरिस्त्विदा	६५५ उपसर्जनं
८८८ उद्विभ्यां का	२१४२ उपर्यध्यधसः	२८५२ उपसर्गाका
२६९४ उद्विभ्यां तपः	१९८१ उपर्युपरिष्ठात्	२७५० उपाच्च
३२०० उन्नयोर्धः	३४३१ उपसंवादाश	७७५ उपाजेऽन्वा
११५३ उपकादिभ्यो	२४७२ उपसर्गप्रादु	२५५२ उपात्प्रति
३२६३ उपचन आश्रये	२९४२ उपसर्गव्यपे	२८४६ उपात्प्रशं
१४१७ उपजानूपक	१०४६ उपसर्गस्य	३९२५ उपाद्वद्वय
१४९७ उपज्ञाते	२३२६ उपसर्गस्था	२७२१ उपाद्यमः
८२५ उपज्ञोपक्रमं	२२ उपसर्गाः	१८३५ उपाधिभ्यां
३३६८ उपदंशस्तृती	८६० उपसर्गाच्च	२६९२ उपान्मन्त्र
३ उपदेशोऽऽजनु।	३४९५ उपसर्गाच्छ	५४५ उपान्वध्या
२२९५ उपदेशोऽस्तवतः	३३०६ उपसर्गात्ख	३०९८ उपेयिवान
२२६५ उपधायां च	२२५० उपसर्गात्सु	३७३० उपोत्तमं
२५७१ उपधायाश्च	३९०८ उपसर्गात्स्वा	५५२ उपोऽधिके
७८३ उपपदमतिहू	९५५ उपसर्गाद्व	१४२१ उगते च
२७१२ उपपराम्याद	२२८७ उपसर्गादिस	३६२८ उभयथक्षुं
३८११ उपमानंश	७४ उपसर्गाद्वति	६२५ उभयप्रा
८७८ उपमानाच्च	२७०२ उपसर्गाद्वध्र	१८४५ उभादुदा
८०० उपमानादप्रा	८६१ उपसर्गाद्वहुल	४२७ उभे अभ्य
२६६४ उपमानादा-	३२७० उपसर्गे घोः	३८७१ उभे वनरूप

२६०६ उभौ साम्या

१५३६ उमोर्णयोर्वा

८९१ उरःप्रभृति

७० उरण् रपरः

२२४४ उरस्

१६४६ उरसोऽणच

१४९६ उरसो यच्च

२५६७ उर्गत्

२३६८ उश्च

२३४१ उषविदजागृ

९३० उषासोषसः

३७७१ उष्ट्रः सादिवा

१५३५ उष्ट्राद् बुञ्

२२१४ उत्स्यपदान्ता

१०८ ऊँ

४ ऊकालोऽज्झू

५५२ ऊङुतः

३७१४ ऊडिदम्पदाद्य

२२७४ ऊतियूतिजूति

९४४ ऊदनोदेशे

२३६४ ऊदुपधाया गो

४८४ ऊधसोऽनङ्

३८८४ ऊनार्थकलहं

५२५ ऊरुत्तरपदादौ

१९२२ ऊर्णाया युस्

२४४५ ऊर्णोतेर्विभाषा

२४४९ ऊर्णोतेर्विभाषा

८७१ ऊर्ध्वाद्विभाषा

३३६५ ऊर्ध्वं शुषिपू

७६३ ऊर्यादिचिन्डा

१९१४ ऊषसुषिमुष्क

९४२ ऊक्कपुरठधूप

९९५ ऊक्चः शे

३५३४ ऊक्चि तुनुधम

२३८३ ऊक्छत्यृताम्

३०४३ ऊगमाधमण्य

२७९ ऊत उक्

२६५३ ऊतश्च

२५२६ ऊतश्च संयो

२३७९ ऊतश्च संयो

३५०७ ऊतश्छन्दसि

१४५९ ऊतष्ठञ्

२४२२ ऊतेरीयङ्

२७५ ऊतो डिसर्व

१५९९ ऊतोऽन्

२२९६ ऊतो भारद्वा

१७६९ ऊतोरण्

९८३ ऊतो वि

९२ ऊत्यकः

३७३ ऊत्विग्द

३५५४ ऊत्त्वयवा

२८५९ ऊदुपधा

२७६ ऊदुशनस्पु

२४०६ ऊदृशोऽडि

२३६६ ऊदूनोः

३०६ ऊन्नेभ्यो

१६७६ ऊषभोपान

१११९ ऊष्यन्धक

२८७२ ऊहलो

२३९० ऊत द्वद्धा

३२३२ ऊदोरप्

६८ एकः पूर्वप

१९२५ एकगोपूर्वा

१००२ एकतद्धिते

१६३१ एकधुराखु

२१४४ एकम्बहु

१९२ एकवचनं

३९६ एकवचनस्य

६५६ एकविभक्ति

२०६४ एकशालाया	१५३७ पुण्या ठज्	२८८० ओक उचः
३६५९ एकश्रुति दूरा	४३९ एत ईद्वहुवचने	१५७७ ओजःसहो
२०८७ एकस्य सकृच्च	२२५३ एत ऐ	९६२ ओजःसहो
९९९ एकहलादौ पूर	१७६ एतत्तदोः सुलो	३४७६ ओजसोऽह
२२४६ एकांच उपदेशे	१९६२ एतदस्त्रतसोस्त्र	१०४ ओत्
२१७५ एकाचो द्वे प्रथ	१९५१ एतदोऽन्	२५१० ओतः वय
३२६ एकाचो वशो	१०२५ एतिसंज्ञायाम	१६९ ओतो गा
२०४९ एकाच्च प्राचा	२८५७ एतिसुशास्त्र	३०१९ ओदितश्च
३०७ एकाजुत्तरपदे	१९५० एतेतौ रथोः	३६०४ ओमभ्या
१९९८ एकादाकिनि	२४५७ एतेर्लिङि	८० ओमाङो
८१२ एकादिश्चैक	७३ एत्येधत्यूट्सु	१२८५ ओरज्
३६५५ एकादेश उदा	१९९२ एधाच्च	१५१९ ओरज्
१९९० एकाद्धो ध्यसु	६११ एनपा द्वितीया	२८८६ ओरावश्य
३९६९ एकान्याभ्यां	१९८४ एनबन्धतर	८४९ ओर्गुणः
१०९५ एको गोत्रे	३२३१ एरच्	१३४५ ओदेशे ठज्
८६ एङः पदान्ता	२७२ एरनेकाचोऽसं	२१०५ ओषधेर
७८ एङि पररूपम्	२१९६ एरुः	३५३३ ओषधेश्च
१३४ एङ् प्राचां देशे	३३७४ एर्लिङि	२०७ ओसि च
१९३ एङ्हस्वात्संखु	३८५० एहि मन्ये प्र	११६१ आक्षमन
३२३ एच ह्रस्वस्वा	१७७६ ऐकागारिकट्	२८७ औङ आ
३६२४ एचोऽप्रगृह्य	१३२८ ऐषमोह्यःस्यसो	२५६ औत्
६१ एचोऽयवाया	२५७७ ओः पुयणज्य	२८५ औतोऽ
२९४१ एजेः खश्	२८१ ओः सुपि	३६३३ कः करत्क

१९४४ कंशंभ्यां बभ	११२१ कन्यायाः क	२९८९ कर्तुंयुपमा
३८५३ कंसमन्थशूर्प	११९२ कपिज्ञात्योढं	२६६६ कर्तुः क्य
१६९० कंसाद्विठन्	३९०४ कपि पूर्वम्	५३६ कर्तुरीप्ति
१५४७ कंसीयपरश	१११२ कपिविधादा	५६२ कर्तृकरणयो
८८६ ककुदल्याव	३०८४ कपिष्ठलोगोत्रे	६९१ कर्तृकरणे
१३५२ कच्छाग्निव	२३१० कमेणिङ्	६२४ कर्तृकर्मणोः
१३५९ कच्छादिभ्य	१६६३ कम्बलाश्च सं	३३०८ कर्तृकर्मणो
१४८९ कठचरकाल्लु	११९६ कम्बोजाल्लु	२७१० कर्तृस्थे
१६२३ कठिनान्तप्र	३२९३ करणाधिकरण	३३६४ कर्त्रोर्जीवपु
१७३३ कटङ्कुरदक्षिणा	६०५ करणे च स्तो	१७६७ कर्मण उक्
७५२ कडाराः कर्म	२९९६ करणे यजः	६७० कर्मणा यम
७६८ कणेमनसीश्र	३२५९ करणेऽयोविद्रु	१८३६ कर्मणि घ
३८४५ कण्ठपृष्ठग्रीवा	३३५८ करणे हनः	६०९ कर्मणि च
२६७८ कण्ठ्वादिभ्यो	२०६५ कर्कलोहिता	३२९१ कर्मणि च
१३३४ कण्वादिभ्यो	१४४६ कर्णललाटा	३३५० कर्मणि ह
३७८८ कतरक्तमौ	१०३८ कर्णे लक्षण	५३८ कर्मणि द्वि।
७४३ कतरक्तमौ	३८४३ कर्गो वर्णलक्ष	२९३६ कर्मणि भृ
१३१७ कत्त्रयाधि	२६८० कर्तरि कर्मण्य	२९९७ कर्मणि ह
१६५४ कथादिभ्यष्टक्	२८३२ कर्तरि कृत्	३००३ कर्मणीनि
३४४९ कङ्कुकमण्ड	७११ कर्तरि च	२६७१ कर्मणो रो
३८५५ कन्था च	३१६७ कर्तरि चर्षिदे	३००२ कर्मण्य
११६८ कन्यापलदन	२९७४ कर्तरि भुवः	२९१३ कर्मण्यण्
१३२४ कन्यायाष्टक्	२१६७ कर्तरिज्ञप्	३२७१ कर्मण्यधि

३३४६ कर्मण्याक्रोशे	१२२९ कस्येत्	१४२० कालात्सा
२१४६ कर्मधारयवदु	१९१८ काण्डाण्डादी	१७७० कालायत्
३७७७ कर्मधारयेऽनि	४८३ काण्डान्तात्	९९९ कालाध्व
१४९३ कर्मन्दकृशा	१४ कानाग्रेडिते	१२३९ कालेभ्यो
९४९ कर्मप्रवचनीय	१०३२ का पथ्यक्षयोः	१३०१ कालोपस
९४७ कर्मप्रवचनी	१३२१ कापिड्याः	१४८५ काश्यप
२७६६ कर्मवत्कर्मणा	२८१० कामप्रवेदनेऽ	१३४२ काश्या
१७६४ कर्मवेषायत्	२६६३ काम्यच्च	२०४५ कासुगो
३२१५ कर्मव्यतिहारे	३८७९ कारकाद्वचश्चुत	१०७१ कास्ती
१६१४ कर्माध्ययने	५३५ कारके	२३०६ कास्प्रत्य
३६७७ कर्षात्त्वतो घ	९७० कारनाम्नि	२८०३ किंकिला
१४९ कलापिनोऽण्	१०७२ कारस्करोवक्षः	३९४८ किंक्रिया
१४८६ कलापिवैश	१००९ कारे सत्याग	७४४ किं क्षेपे
१४२५ कलाप्यद्वत्थ	३७६८ कातंकौजपा	२०४७ क्रियत्तदो
१२११ कलेर्ढक्	१६१३ कार्मस्ताच्छी	३९६२ किंवृत्तं च
१७३३ कल्याण्यादी	१८८१ कालप्रयोज	२८०१ किंवृत्ते
१०३४ क्वं चोष्णे	२७१५ कालविभागे	२७८५ किंवृत्ते
३५९० कव्यध्वरपृत्त	३१७९ कालसमयवे	१९४८ किसर्वना
३४११ कव्यपुरीषपु	६९१ कालाः	३७०९ कितः
३३६७ कषादिषु य	७१७ कालाः परि	१०७८ किति च
२६७० कष्टाय क्रमणे	२१०१ कालाच्च	२२१६ किदाशि
१४४ कस्कादिषु च	१३८३ कालोद्धृ	३४२ क्रिमः कः
२०२७ कस्य च दः	१७४२ कालात्	९५७ किमः क्षेपे

१८४२ किमः संख्या	१३०८ कुमुदनडवेत	३२७० कृमः वा च
१९७३ किमश्च	८८० कुम्भपदीषु च	२१२९ कृजो द्विती
१८४१ किमिदम्भ्यां	३७३३ कुरुगार्हपतरि	२९३४ कृजो हेतु
२००४ किमेत्तिञ्ज्य	११९२ कुरुनादिभ्यो	२२३९ कृज् चानु
१९५९ किमोऽत्	११७७ कुर्वादिभ्यो	१४१५ कृतलब्ध
२५३९ किरतौ लवने	१३१८ कुलकुक्षिग्री	१४९८ कृते ग्रन्थे
२६११ किरश्च पञ्च	११३४ कुलटाया वा	१७९ कृत्तद्धित
१६०३ कितरादिभ्यः	१५५२ कुलत्थकोप	२८३५ कृत्यचः
७६२ कुगतिप्राद	११६४ कुलात्तलः	७५० कृत्यतुल्या
२०४३ कुटीशमीशु	१५०० कुलालादि	२८४१ कृत्यल्युटो
३८६७ कुण्डं वनम्	१७२१ कुलिजात्लुक्	२८३१ कृत्याः
१९५४ कु तिहोः	१८८३ कुलमाषादञ्	६३० कृत्यानां
२०४४ कुत्वा हुपच्	२०६० कुशाग्राच्छः	३४४१ कृत्यार्थे
३९७३ कुत्सने च	२७७२ कुषिरजोः	३३१२ कृत्याश्च
७३३ कुत्सितानि	१५८१ कुसीददशैका	६९६ कृत्यैरधि
२०२९ कुत्सिते	३८३३ कुसूलकूपकु	७२१ कृत्यैर्कर्णे
१४२ कुप्वोः क	१०६० कुस्तुम्बुरुणि	३८९१ कृत्योकेण्यु
१०५८ कुमति च	२२४४ कुहोरचुः	६२३ कृत्योऽर्थप्र
८०७ कुमहज्जयाम	३८५२ कूलतीरतूल	३७३ कृदतिङ्
७५३ कुमारश्रमणा	३८६० कूलसूदस्थल	४५० कृन्मेजन्तः
२९६८ कुमारशीर्षयो	१३७१ कृकणपर्णाद्वा	२३५० कृपो रो लः
३७५७ कुमारश्च	३०६२ कृच्छ्रगहनयोः	२११७ कृन्वस्ति
३८२६ कुमार्यो वय	६१५ कृजः प्रतियत्ने	३४०६ कृमृदरहि

३५९३ कृषेष्ठन्दसि	७०७ केन च पूजा	६६ क्रय्यस्त
२२९३ कृष्टमृदुस्तु	७४० केन मण्वि	२९७८ क्रय्ये च
३२०१ कृ धान्ये	७२३ केनाहोरात्रा	५८२ क्रियार्थोप
११४६ केकयमिन्नयु	३७९२ कते नित्यार्थे	२८२५ क्रियासम
८३५ केऽणः	३०८७ कोऽधिकरणे	२६०० क्रीड्जीनां
१२५० केदाराद्यञ्च	१५७० कत्रेमन्मित्यम्	२६८७ क्रीडोऽनु
४८९ केवलमामक	७८६ क्त्वा च	१५३४ क्रीतवत्प
१९१६ केशाहोऽन्य	४५१ क्त्वातोऽसु	५०७ क्रीतात्क
१२५९ केशाङ्गवाभ्यां	३५५८ क्त्वाऽपि	५७६ क्रुधद्रुहेर्ष्या
१०२९ कोः कत्तत्पुरु	३३२१ कित्व सकन्दि	५७७ क्रुधद्रुहोरुप
१२९३ कोपधाच्च	३५६७ क्त्वो यक्	३१३१ क्रुधमण्डा
१५१७ कोपधाच्च	८३८ क्यङ्मानि	१२०२ क्रौड्यादि
१३५८ कोपधादण्	२६५८ क्यचि च	२५५४ क्रयादिभ्यः
१४१९ कोशाङ् ठञ्	२११९ क्यच्चयोश्च	३०४९ क्लिशः
१२१६ कौमारापूर्व	२६६० क्यस्य विभा	३२४२ कणो वीणा
४७८ कौरव्यमाण्डू	३१५० क्यच्छन्दसि	३०९५ कसुश्च
११८१ कौशल्यका	१४४९ क्रतुयज्ञेभ्यश्च	१९६० क्राति
२२१७ क्लिति च	१२७२ क्रतूकथादि	३७७ किन्प्रत्यय
३०१२ क्लक्वत् निष्ठा	२८९१ क्रतौ कुण्ड	२९८३ किप् च
६२६ क्लस्य च वर्त	३८४९ क्रत्वादयश्च	११६३ क्षत्राद्धः
५०८ क्लादल्पा	२३२२ क्रमः परस्मै	३६६ क्षयो निवा
३३१३ क्लिक्तौ च	३३२९ क्रमश्च कित्व	६५ क्षय्यजय्यौ
३७७६ क्ले च	१२७३ क्रमादिभ्यो	३०३२ क्षायो मः

२७९१ क्षिप्रवचने ल
३३३८ क्षियः
३६२१ क्षियाशीः प्रै
३०१५ क्षीयो दीर्घात्
१२२४ क्षीराङ्ठम्
९१४ क्षुद्रजन्तवः
११३९ क्षुद्राम्यो वा
१५०१ क्षुद्राभ्रमरवट
३०५८ क्षुब्धस्वान्त
७९३ क्षुम्नादिभु
३७७० क्षुल्लकश्च वै
१८९२ क्षेत्रियचपरक्षे
७२५ क्षेपे
३८३९ क्षेपे
२९६१ क्षेमप्रियमद्रे
२३३७ कसस्याचि
१६३० खः सर्वधुरात्
२९५५ खचि ह्रस्वः
६८९ खट्वा क्षेपे
१२५६ खण्डिकादि
३३०४ खनो व च
७६ खरवसानयो
१२१ खरि च

१२६१ खलगोदथात्
१६६८ खलयवमाष
१६९८ खार्या ईकन्
८०४ खार्याः प्रचाम्
२९४३ खित्यनव्यय
३५१२ खिदेश्छन्दसि
२५५ ख्यत्यात्परस्य
३८७० गतिकारकोप
५४१ गतिबुद्धिप्र
३७८० गतिरनन्तरः
३९७४ गतिर्गतौ
२३ गतिश्च
५८६ गत्यर्थकर्मणि
३९५५ गत्यथलोटा
३०८६ गत्यर्थाकर्मक
३१४४ गत्वरश्च
२८४८ गदमदचरय
३७४४ गन्तव्यपण्यं
२७०५ गन्धनाचक्षेप
८७६ गन्धस्येदुस्फू
२९८६ गमः कौ
२९६४ गमश्च
२३६३ गमहनजनख

२४०१ गमेरिद् पर
१४३७ गम्भीरा
११०९ गर्गादि
१३६३ गर्तोत्तरप
२७९९ गर्हायां ल
२८०६ गर्हायां च
९१७ गवाश्वप्र
९६९ गवियुधि
२९०८ गः स्थकन्
१३६४ गहादिभ्य
२४६१ गाङ्गुटादि
२४५९ गाङ् किति
१९१७ गाण्डयज
२२२३ गातिस्था
१२७७ गाधिविद
३७३५ गाधलवण
२९२२ गापोष्टक्
६८४ गिरेश्च
२२१७ गिद्धिति च
१६५५ गुडादिभ्य
१५८८ गुणवचन
२४४८ गुणोऽपृक्ते
२६३० गुणो यद्

२३८० गुणोऽर्तिसंयो	१०८३ गोत्रेऽल्लुगचि	१२५३ ग्रामजनव
२३०३ गुपूधूपविच्छि	११४८ गोत्रोक्षोद्गोर	१४४२ ग्रामात्पर्य
३४०४ गुपेक्षन्दसि	१७०५ गोद्वयचो	१३१६ ग्रामाद्यख
२३९३ गुसिज्जिह्वयः	११३७ गोघाया दृक्	३८१५ ग्रामेऽनिव
९७ गुरोरनृतोऽन	१६३८ गोपयसार्थत्	९४१ ग्राम्यपशुस
३२८० गुरोश्च हलः	१५५४ गोपुच्छादृक्	१४३६ ग्रीवाम्न्यो
२७३९ गृधिवल्च्योः	१३६२ गोयवाग्वोश्च	१४२३ ग्रीष्मवस
११४५ गृष्टयादिभ्य	७३० गोरतद्धित	१४२६ ग्रीष्मावरस
१६४२ गृहपतिना सं	३८०३ गोविडाल	२६३९ ग्री-यडि
२९०६ गेहे कः	१५२५ गोश्च पुरीषे	३११९ ग्लानिस्थ
३५७२ गोः पादान्ते	१८६२ गोषदादिभ्यो	९७७ घकालतनेषु
३२९८ गोचरसंचरवह	१८१९ गोष्ठात्खलभूत	३४६३ घच्छौ च
३८०९ गोतन्तियवं	१०६२ गोष्पदं सेवि	१२६९ घजः साऽ
२८४ गोतो णिक्	६५७ गोस्त्रियोरुप	३२३६ घजपोश्च
१४८१ गोत्रक्षत्रिया	३७७२ गौः सादसा	३१८७ घञि च
१७९९ गोत्रचरणा	१०१२ ग्रन्थान्ता	२०३४ घनिलवौ
१५०८ गो चरणाद्	३५८० ग्रसितस्कभि	९८७ घरूपकल्पचे
११७३ गोत्रस्त्रियः	३२३४ ग्रहवृद्धनि	३५४८ वसिमसोर्ह
१४६१ गोत्रादङ्कुवत्	२४१२ ग्रहिज्यावयि	२४६२ घुमास्था
१०९६ गोत्राधून्य	२५६२ ग्रहोऽलिटि	३०६३ घुषिरविश
३८०० गोत्रान्तेवा	३७९३ ग्रामःशिलिप	२४५ घेडिति
१२०१ गोत्रावयवात्	७९८ ग्रामकोटा	३५८२ घोर्लोपो
११७१ गोत्रो कृष्ण	३३७९ ग्रामजनपदैक	३८१६ घोषादिषु

२४७१ ङ्वसोरेङ्गाव	३७७४ चतुर्थी तदर्थे	२७६२ चिण्णमुलो
१३४ ङमो ह्रस्वाद	५७१ चतुर्थी सम्प्र	२५१३ चिन्ते पदः
३६९७ ङयि च	३३९६ चतुर्थ्यर्थे बहु	२७५८ चिणभाव
२४६ ङसिङ्सोङ्गच	७५४ चतुष्पादो	३७०७ चितः
२१६ ङसिङ्योः	११४२ चतुष्पादभ्यो	१०४९ चितेः कपि
४३ ङिञ्च	३९६१ चनचिदिव	१७५५ चित्तवति
२९६ ङिति ह्रस्वश्च	१०१६ चरणे ब्रह्मचा	२८९३ चित्यामि
३८२ ङे प्रथमयोरम्	११५७ चरणेभ्यो	२८०७ चिन्नीकरणे
२७० ङेशम्नद्याम्नो	१५५६ चरति	३६१८ चिदिति
२०४ ङेयः	२६३६ चरफलोङ्गच	३२८२ चिन्तिषु
१३० ङ्णोः कुन्डुक	२९३० चरेष्टः	२५६९ चिरफुराणौ
१००३ ङयापोः संज्ञा	१६७७ चर्मणोऽङ्	३८५८ चीरमुपमान
१४२ ङयाप्प्रातिप	३३५२ चर्मोदरयोः	१८९ चुट्ट
३७२१ ङयाङ्छन्दसि	३१२८ चलनशब्दा	१५७३ चूर्णादिनिः
२४३६ चक्षिङः ख्या	३९६३ चवायोगे प्र	३८६५ चूर्णादीन्य
२३१५ चङि	२० चादयोऽसत्त्वे	३८५७ चेलखेटकटुक
३६५६ चङयन्यतर	३९६७ चादिलोपे	३३५४ चेले क्लोपेः
२८६३ चजोः कु घि	३९६२ चादिषु च	३७८ चोः कुः
११३६ चटकाया	२६४७ चायः की	४१८ चौ
३६७९ चतुराः शसि	३५१० चायः की	३६६८ चौ
३३१ चतुरनङ्गहोरा	९०३ चार्थे द्वन्द्वः	२५६१ चङ्खोः शूङ
६३२ चतुर्थी चाशि	३९६६ चाहलोप	२२२१ चिल लुङि
६९९ चतुर्थी तदर्थी	२३२८ चिणो लुक	३२२२ चलेः सिच्

२१२० च्वौ च	१४५२ छन्दसो यद	१२९५ जनपदे लुप
१४९१ छगलिनो ढि	३९३९ छन्दस्यनेकम	३४१३ जनसनखन
१२३२ छे च	३५४३ छन्दस्यपि	२५०४ जनसनखनां
१६१२ छत्त्रादिभ्यो	३५७३ छन्दस्यपि ह	५९४ जनिक्तुः
१६७५ छदिरुपधिव	३४३५ छन्दस्युभय	३५४० जनिता म
३४२१ छन्दसि गत्य	३५३८ छन्दस्युभय	२५१२ जनिवध्यो
३४९४ छन्दसि घस्	३५४६ छन्दस्युभय	२६३८ जपजमदह
३४९१ छन्दसि च	३६४६ छन्दस्युदवप्र	१५४४ जम्बवा वा
३५०६ छन्दसि च	१५११ छन्दोगौग्धि	८६६ जम्भासुह
३५३१ छन्दसि च	३२०५ छन्दोनाम्नि	३६८७ जयः कारण
३४५० छन्दसि ठञ्	३२०६ छन्दोनाम्नि	२२७ जराया जर
३४०७ छन्दसि निष्ट	१२८० छन्दोधाह्य	३१३५ जल्पभिक्ष
१८८९ छन्दसि परि	३८१८ छान्द्रयादयः	२१४ जसः शी
३३९१ छन्दसि परेऽ	३२९७ छादेर्घेऽङ्गुप	२४१ जसि च
३३८७ छन्दसि पुनर्यं	८२६ छायाबाहुल्ये	२४९८ जहातेऽच
३०९३ छन्दसि लिट्	१४३ छे च	३३३१ जहातेऽच
३४२३ छन्दसि लुङ्	१७२९ छेदादिभ्यो	३१४५ जागुरुकः
३४०८ छन्दसि घन	३१२ जङ्गसोः शिः	२४८० जाग्रो वि
३६३२ छन्दसि वा	४२९ जक्षित्यादयः	१९३१ जातरूपेभ्यः
३४३२ छन्दसि शाय	१४३४ जङ्गलधेनुवल	३९०१ जातिकाल
३४०९ छन्दसि सहः	१३५० जनपदतद	२०३७ जातिना
३५९८ छन्दसीरः	११८८ जनपदशब्दा	९१२ जातिरप्रा
१६४५ छन्दसो निर्मि	१४८२ जनपदिनां	२८०४ जातुयदोर्लि

५१९ जातेरस्त्रीविष	१४११ जे प्रोष्ठपदा	२१६९ झोऽन्तः
८४३ जातेश्च	२५११ ज्ञाजनोर्जा	१५३३ जितश्च
२०८१ जात्यन्ताच्छ	२७३१ ज्ञाश्रुस्मृदृशां	३०८८ जीतः क्ता
८१८ जात्याख्या	६१३ ज्ञोऽविदर्थस्य	३६८३ ज्जित्यादि
३१५१ जात्वपूर्वम्	२०११ ज्य च	२०७२ ज्यादयस्त
५०१ जानपदकुण्ड०	३३४० ज्यश्च	२०१ डाडसिड
३३३० जान्तनशां	२०१२ ज्यादादीयसः	४५९ टावृचि
८७४ जायाया निङ्	१०२३ ज्योतिरायुषः	४७१ टिङ्ढाण
३३०३ जालमानायः	१०१५ ज्योतिर्जनप	२२३३ टित आ
६१८ जासिनिप्रह	१२२१ ज्योत्स्नात	८६ टेः
२५८९ जिघ्रतेर्वा	२६५४ ज्वरत्वरश्चि	३१६ टेः
३१३७ जिहक्षिविश्चो	२९०२ ज्वलितिकस	३२६७ द्वितोऽथु
१४४३ जिह्वामूलाङ्गु	६८३ झयः	१३०५ ठक्छौ च
३०९२ जोर्यतेरत्तन्	१८९८ झयः	१४५६ ठगायस्था
१०९२ जीवति तु वं	११९ झयो होऽन्य	१२५१ ठक्कववि
२०५४ जिविकार्थं च	७२ झरो झरि स	११७२ ठस्येकः
७८१ जीविकोपनि	८४ झलां जज्ञोऽ	२०२५ ठाजादावू
३१३० जुचङ्क्रम्यद	५५ झलां जङ्ग	१३१ डः सि धु
३६९४ जुष्टापिते च	२२८१ झलो झलि	२५९ डति च
२४८१ जुसि च	३६८० झल्युपोत्तम	४६२ डावुभा
२४८९ जुहोत्यादिभ्य	२२८० झषस्तथोऽर्धो	३२६६ द्वितः
३३२७ जृण्वच्योः	२२५६ झस्य रन्	११४१ ठकि लोपः
२२९१ जृस्तम्भुमुचु	२२१३ झोर्जुस्	११२४ ठक्च मण्डू

३४५५ ढङ्छन्दसि	२९०९ ण्यट् च	१७०९ तत्र विदित
११४४ ढे लोपोऽक	२८९५ णुल्लृचौ	१६५० तत्र साधुः
२३३५ ढो ढे लोवः	२१५६ तजानावात्म	१२१७ तत्रोद्भूत
१७४ ढूलोपे पूर्वस्य	१४५५ तत आगतः	७८२ तत्रोपपदं
३२१६ णचः स्त्रिया	६८५ तत्पुरुषः	१८०८ तत्सर्वादिः
२२८३ णलुत्तमो वा	७४६ तत्पुरुषः स	५३९ तथायुक्तं
२५६४ णिचश्च	७८७ तत्पुरुषस्या	१२७१ तदधीतेत
२५०२ णिजां त्रयाणां	९७४ तत्पुरुषे कृति	२१२५ तदधीनव
३८१० णिनि	३७३३ तत्पुरुषे तु	१६७४ तदर्थं विकृ
२३१२ णिश्रिद्रुसु	३८५४ तत्पुरुषे शा	१७२८ तदहंति
२७३८ णेरणौ यत्क	८२३ तत्पुरुषोऽनञ्	१७८० तदर्हम्
३०६६ णेरध्ययने वृ	२०८९ तत्प्रकृतवचने	१२९७ तदक्षिण्यं
२३१३ णेरनिटि	१९७८ तत्प्रत्ययपूर्वं	१८४६ तदस्मिन्न ।
२८३६ णेर्विभाषा	११३२ तत्प्रत्ययस्य	१८८२ तदस्मिन्नञ्चं
३११७ णेङ्छन्दसि	२५७५ तत्प्रयोजको	१२८१ तदस्मिन्न
१२८६ णो नः	७२४ तत्र	१७१३ तदस्मिन्वृ
२६०७ णौ गमिरबो	१८६३ तत्र कुशलः	१६१७ तस्मै दीय
२३१४ णौ चङ्युपधा	१७६० तत्र च दीयते	१६७८ तदस्य तद
२५७९ णौ च संश्रब्धो	१३९५ तत्र जातः	१६०१ तदस्य पण्य
२६०१ णौ च संश्रब्धो	१७७९ तत्र तस्येव	१७२३ तदस्य परि
२८८१ ण्यमावश्यकै	८४७ तत्र तेनेदामा	१७५८ तदस्य ब्रह्म
१२७८ ण्यक्षत्रियार्ष	१६२० तत्र नियुक्ता	१८३७ तदस्य सं
३२८४ ण्यासश्रन्यो	१४३० तत्र भवः	१४२९ तदस्य सोढं

१२६८ तदस्यां प्रहर	२७७१ तपस्तपः	१७६५ तस्मै प्रभव
१८९४ तदस्यास्त्य	२७६० तपोऽनुता	१६६५ तस्मै हि
३८१ तदोः सः सा	३५६५ तसन्नसन्नथना	३५६४ तस्य तात्
१९६८ तदो दा च	१७४४ तमधीष्टो	१७५९ तस्य च द
१४६७ तद्गच्छति	२८३३ तयोरेव कृत्य	१५९७ तस्य धर्म्य
१७१६ तद्धरतिवह	३४९८ तयोर्दाहिहिलौ	१७०४ तस्य निमि
४४९ तद्धित चा	३६२५ तयोर्वावचि-	१२८३ तस्य निवा
३७०८ तद्धितस्य	१५५३ तरति	८३ तस्य परमा
५३१ तद्धिताः	२००३ तरस्रमपौ घः	१८२५ तस्य पाक
७२९ तद्धितार्थोत्तर	१३७३ तवक्रममका	१८४९ तस्य पूरण
१०७७ तद्धितेष्वचा	३९८ तवममौडसि	१७८१ तस्य भाव
२१०४ तद्युक्तात्कर्म	३७८२ तवै चान्तकच	६२ तस्य लोपः
११९५ तद्राजस्य बहु	२८३४ तव्यत्तव्यानी	१७११ तस्य वापः
१६२७ तद्वहति	८३७ तसिलोदि	१५१४ तस्य वि
३४७१ तद्वानासामु	१४९५ तसिद्धच	१४४७ तस्यव्या
२४६६ तनादिकृ	११५५ तसेश्च	१२४५ तस्य समू
२५४७ तनादिभ्यस्त	१८९६ तसौ मत्वर्थे	८ तस्यादित
३५४७ तनिपत्योश्च	२१९९ तस्थस्थमि	१०९० तस्यापत्य
२३३९ तनूकरणे त	१९६ तस्माच्छसो	१५०२ तस्येदम्
२७५९ तनोतेर्यकि	४१ तस्मादित्युत्त	१७०८ तस्येश्वरः
२६२२ तनोतेर्विभा	७५९ तस्मान्नुडचि	३१०९ ताच्छील्य
१८७० तन्प्रादक्षिण	२२८८ तस्मान्नुद्धि	३७८१ तादौचनि
१९०९ तपः सहसा	१३७३ तस्मिन्नणि	२१६१ तान्येकवच
१९ तपरस्तत्	४० तस्मिन्निति	३१७४ ताम्याम

१५३० तालादिभ्यो	८४५ तिविंशतेर्हि	२००७ तुषछन्दसि
१८७७ तावतिथं ग्रह	२५८८ तिष्ठतेरित्	२१९७ तुह्योस्तात
२१९१ तासस्त्योर्लो	६७२ तिष्ठद्गुप्रभृ	१४७६ तूदीशलातु
२३५२ तासि च क्लृ	८२१ तिष्ठ्यपुनर्व	३३८५ तूष्णीमि
३७२७ तास्यनुदात्ते	३७१० तिसृभ्यो ज	७१० तुजकाम्बर्ग
११५२ तिककितवा	१३२९ तीररूप्योत्तर	२७४ तृज्वत्क्रो
११८० तिकादिभ्यः	१०१७ तीर्थे ये	२५४५ तृणह इम्
२००२ तिङ्घञ्	२३४० तीषसहलुभ	१०३१ तृणे च जा
२१३० तिङ्घ्नीणित्री	३४६१ तुभाद्धन्	३७७९ तृवीया क
३९७१ तिङ्घि चोदा	३५०८ तुजादीनां दी	३३९४ तृतीया च
३९३१ तिङ्घो गोत्रा	२५३४ तुदादिभ्यः	६९३ तृतीया त
३९३२ तिङ्घतिङ्घः	२९१९ तुन्दशोकयोः	३२१ तृतीयादि
२१६६ तिङ्घित्सा	१९२४ तुन्दादिभ्य	७८५ तृतीयाप्रभृ
३०३७ ति च ।	१९४५ तुन्दिबलिव	५५० तृतीयाथे
३१६३ तितु अतथसि	३९४३ तुपङ्यपङ्य	६५९ तृतीयासप्त
१४८४ तित्तिरिवरत	३९४ तुभ्यमङ्गौ क	२२३ तृतीयास
३७२६ तित्स्वरितम्	५८३ तुमर्थाच्च	३११५ तृन्
२१५४ तिसस्त्रिसिप्	३४३६ तुमर्थेसेसेनसे	३३२६ तृषिष्टिक्क
२४८४ तिप्यनस्तेः	३१७५ तुमुनृण्वुलौ	२३०१ तृफलभज
४२४ तिरसस्तिर्य	२००८ तुरिष्ठेमेयःसु	११९४ ते तद्वाजाः
१५६ तिरसोऽन्यत	२४४४।तुरुस्तुघ्नम्य	१७०२ तेन क्रीतम्
७७३ तिरोऽन्तर्धौ	६३१ तुलयाथैरतु	१७७८ तेन तुल्यं
३३८२ तिर्यच्यपवर्गे	११०'तुलयाथैरप्रय	१९९० तेन द्वीव्य

१२८२ तेन निर्वृत्तम्	२९८ त्रचतुरोः स्त्रि	२९०१ ददातिदधा
१७४३ तेन निर्वृत्तम्	५६ त्रिप्रभृतिषु	२९०१ दधस्तथोश्च
१७५७ तेन परिजट्य	१८५५ त्रेः संप्रसारणं	३०७६ दधातेर्हिः
१४८३ तेन प्रोक्तम्	२६४ त्रैलोक्यः	१२२१ दधनष्टक्
१७६२ तेन यथाकथा	८१० त्रैलोक्यः	१९१३ दन्त उन्नत
१२०४ तेनरक्तं रा	३८९ त्वमावेकव	१९२० दन्तशिखा
१८२७ तेन वित्तवचु	४०७ त्वामौद्विती	२६२१ दम्भ हृच्च
८५० तेन सहेति तु	३८४ त्वाहौ सौ	२३८८ दयतोदगि
१४१४ तेनैकदिक्	१००४ त्वे च	२३२४ दयायास
२२३० ते प्राग्धातोः	३४९७ थदृचच्छन्द	३४५ दृच
४०६ तेमयावेकवच	२२६१ थलि च सेटि	२४६८ दृश्च
११५ तोः वि	३७२९ थलिच सेटीड	३०७९ दृस्ति
११७ तोलिं	३८७५ थाथवञ्क्ता	२७२८ दाणवच
३१०६ तौ सत्	२२३६ थासः से	११४७ दाण्डिनाय
४३० त्यदादिषुह	३४९९ थाहेतौ च	३२५ दादेर्धातो
२६५ त्यदादीनामः	३६७ थो न्यः	३५९४ दाधर्तिदधं
१३३८ त्यदादीनि च	२३९६ दंशसञ्जस्व	२३७३ दाधा छव
९४० त्यदादीनि स	१९८५ दक्षिणादाच्	३१३९ दाधेदृसिक्
३७०१ त्यागरागहा	१३२० दक्षिणापश्चा	१९६७ दार्नी च
१५१८ त्रपुजतुनोः पु	८६७ दक्षिणेमां लु	२०६९ दामन्यादि
३१२० त्रसिगृधिष्ट-	१९७८ दक्षिणोत्तरा	४८७ दामहायना
१७२७ त्रिषष्टत्वा-	२०७४ दण्डव्यवस	३१६२ दाम्नीनास
८८७ त्रिककुत्पवंते	१७३१ दण्डादिभ्यो	३७३६ दायाधं दा

३१७२ दाशगोष्ठौ	२५०७ दीडो युडचि	६१२ दूगान्तिका
३६२७ दाशवान्साह्वा	२११० दीधीवेवीटाम्	३५७५ दृक्स्ववः
३८३४ दिक्शब्दा	२३२८ दीपजनबुध	१०१९ दृग्दशवतु
१९७४ दिक्शब्देभ्यः	२४५६ दीर्घं ह्रणः	३०६० दृढः स्थूल
१३७८ दिक्पूर्वपदात्	३८१३ दीर्घकाशतुष	१४३५ दृत्तिकुक्षि
१३३० दिक्पूर्वपदा	३४४८ दीर्घजिह्वी च	३००४ दृशोः कनिप्
५१६ दिक्पूर्वपदा	३३ दीर्घं च	३४३८ दृशो विख्ये
७२८ दिक्संख्ये	१२४३ दीर्घाच्च	१२१० दृष्टं साम
१४३१ दिगादिभ्यो	२३९ दीर्घाजसि च	१४२४ देयमृणे
८४६ दिङ्नामान्य	१४८ दीर्घात्	२१२६ देये त्रा च
१०७९ दित्यदित्या	३६२९ दीर्घादटि	९२४ देवताद्वन्द्वे
३३७ दिव उत्	५८ दीर्घादाचा	१२४१ देवताद्वन्द्वे
३३६ दिव औत्	२६३२ दीर्घोऽकितः	३८७२ देवताद्वन्द्वे
५६३ दिवः कर्म च	२३१८ दीर्घो लघोः	२०९२ देवतान्ता
९२९ दिवसश्चपृथि	२१३५ दुःखात्प्राति	२०५५ देवपथादि
६२० दिवस्तदर्थं	२९०४ दुन्योरनुपसर्गे	३६३४ देवब्रह्मणो
२५०५ दिवादिभ्यः	३५८७ दुरस्युर्द्रविण	२१२७ देवमनुष्य
२९३५ दिवाविभा	११६७ दुष्कुलाद्ध	३५८९ देवसुम्नयो
३७२४ दिवो झल्	२९७९ दुहः कन्धश्च	२०९५ देवात्तल्
९२८ दिवो घावा	२७६९ दुहश्च	१४४१ देविकाशि
३०२८ दिवोऽविजि	३४६६ दूतस्य भाग	३१२७ देविकुशो
१४०१ दिशोऽमद्रा	९५ दूराद्धूते च	१९१२ देशोलुबिल
३७६१ दिष्टिधित	६०६ दूरान्तिकार्थ	१२०३ दैवयज्ञिशौ

३०७७ दो ददोः	६८६ द्विगुञ्च	८३९ द्विदण्डया
२६०४ दोषो णौ	४८० द्विगोः	९२४३ द्विर्वचनेऽवि
३०७४ द्यतिस्यति	१७२० द्विगोः षष्ठञ्च	२००५ द्विवचनचि
१२३७ द्यावापृथिवी	१७४६ द्विगोर्यप्	२९५४ द्विषत्परयो
२३४४ द्युतिस्वाप्योः	१०८२ द्विगोर्लुङ्गन	२४३५ द्विषश्च
२३४५ द्युद्भ्यो लुङि	१७५० द्विगोर्वा	३१११ द्विषोऽभि
१९१९ द्युद्भ्यां मः	३८२८ द्विगौ क्रतौ	९५४ द्विस्तावा
१३२३ द्युप्रागपागुद	३७४३ द्विगौ प्रमाणे	१५८ द्विस्त्रिश्चतु
३०२० द्रवमूर्तिस्पर्श	७१५ द्वितीयतृतीय	१३८२ द्वीपादनुस
२०५९ द्रव्यं च भव्ये	३५१ द्वितीयाटौ	१८५४ द्वेस्तीयः
११०७ द्रोणपर्वत	३३९५ द्वितीया घ्रा	१२१५ द्वैषवैयाघ्रा
१५३९ द्रोक्च	३९० द्वितीयायां च	११२६ द्वयचः
२१५० द्वन्द्वं रहस्य	३३७४ द्वितीयायां च	३४९३ द्वयचक्षुन्द
१७९८ द्वन्द्वमनोज्ञा	६८७ द्वितीयाश्रि	३५३६ द्वयचोऽत
९०८ द्वन्द्वञ्चप्राणि	१०१३ द्वितीये चानु	१४५३ द्वयजृदूष्वा
९३२ द्वन्द्वान्चुदप	२०८६ द्वित्रिचतुर्भ्यः	११९० द्वयम्मगध
१२०९ द्वन्द्वान्छः	१७०१ द्वित्रिपूर्वादण्	९४३ द्वयन्तरूपस
१५०७ द्वन्द्वान्द्वुन्	१६९५ द्वित्रिपूर्वाभि	८०९ द्वयष्टनः सं
९०५ द्वन्द्वे वि	८५३ द्वित्रिभ्यां ष	१८६ द्व्येकयोर्द्वि
२२४ द्वन्द्वे च	१८४४ द्वित्रिभ्यां	३१६१ धा कर्मणि
१९३४ द्वन्द्वोपताप	८०५ द्वित्रिभ्याम	१६३६ धनगणं ल
१३८८ द्वारादीनां च	३९३१ द्वित्रिभ्यां	१८६५ धनहिर
७३२ द्विगुरेकवचनं	१९९१ द्वित्रयोश्च	८७३ धनुषश्च

१३४७ धन्वयोपधा	८३६ न कपि	७५७ नञ्
१५९१ धर्मं चरति	३२१७ न कर्मव्यति	१४६२ नञः शुची
१६४४ धर्मपथ्यर्थ	२६४१ न कवतेर्यङि	९५८ नञस्तत्पुह
१९३८ धर्मशीलवर्णा	८३९ न कोपधायाः	३८८६ नञो गुणप्र
८६५ धर्मादनिच्के	३३१४ न क्तिचि	३८४७ नञो जरम
२८२४ धातुसम्बन्धे	३३२२ न क्त्वा सेट्	८६३ नञ्दुःसु
२८२९ धातोः	५१३ न क्रोडादिब	३९०३ नञ्सुम्या
३६६८ धातोः	२८७५ न क्तादेः	१३०९ नडादाद्
२६०८ धातोः कर्मण	३४८६ नक्षत्राद्वा	११०३ नडादिभ्यः
२६२९ धातोरेकाचो	१०२६ नक्षत्राद्वा	१३१२ नडादीनां
६४ धातोस्तन्नि	६४३ नक्षत्रे च लुपि	३०० न तिष्ठच
२२६४ धात्वादेः षः	१२०६ नक्षत्रेण युक्तः	१८३२ नते नासि
१८०२ धान्यानां	१४१४ नक्षत्रेभ्यो	१०८८ न तौत्व
५७३ धारेरुत्तमर्णः	५१५ नखमुखात्सं	१५१२ न दण्डमा
२२४९ धि च	२६८१ न गतिर्हिंसा	९२० न दधिपय
२३३२ धिन्विक्कृण्वयो	१३५४ नगरात्कुत्स	६८२ नदीपौर्णमा
१६२८ धुरो यङ्ठकौ	३९०७ न गुणादयो	३८४० नदी बन्धु
१३५३ धृमादिभ्यश्च	११५१ न गोपवना	६७५ नदीभिश्च
३०९९ धृषिशसीवै	७६१ नगोप्राणिष्व	२७६७ न दुहस्तु
५८७ ध्रुवमपायेऽ	३७२३ न गोशवन्सा	२४०७ न दशः
३५६२ ध्वमो ध्वात्	३५२ न डिसंबुद्धयोः	९८८ नद्याः शेष
७२० ध्वाङ्क्षेणक्षेपे	४०८ न चवाहाहैव	१३१९ नद्यादिभ्यो
२६५९ नः क्ये	३५८६ न च्छन्दस्य	१३०६ नद्यां मतुप्

८३४ नद्युतश्च
 १३३६ न द्वयचः प्रा
 २६५६ न धातुलोप
 ३०४० न धयाख्यापृ
 १७८३ न नञ्पूर्वात्त
 ७०५ न निर्धारणे
 ३९१२ न निविस्मया
 २७८० ननौ पृष्टप्रति
 २८९६ नन्दिग्रहिप
 २४४६ नन्द्वाः संयो
 ३९४७ नन्वित्यनुज्ञै
 २७८१ नन्वोर्विभाषा
 ५१ न पदान्तद्वि
 ११४ न पदान्ताद्वो
 १२९ न परे नः
 २७५५ न पादम्या
 ९३७ नपुंसकमन
 ३१४ नपुंसकस्य
 ३१० नपुंसकाच्च
 ६८१ नपुंसकादन्य
 ३०९० नपुंसके भावे
 ९५६ न पूजनात्
 ११९९ न प्राच्यभर्गा

२२२ न बहुव्रीहौ
 १६२९ न भकुर्धुराम्
 २८४० न भाभूपूक
 ३८२२ न भूताधिक
 ३७५० न भूवाक्किच
 २७३ न भूसुधियोः
 ७३० न आप्नपा
 ११५९ न मपूर्वोऽप
 ५८४ नमः स्वस्ति
 १५४ नमस्पुरसोर्गं
 २२२८ न माङ्गयोगे
 ३१४७ नमिक्मिप
 ४४० न मुने
 २६७५ नमोवरिवश्चि
 ३१३२ न यः
 २७७४ न यदि
 ३३४४ न यद्यनाका
 ४६५ न यासयोः
 ११०० न यत्राभ्यां
 ३१६८ न रपरसृपि
 २७७० न रुधः
 १०१० नरे संज्ञायाम्
 २५२९ न लिङि

३९३३ न लुट्
 २६३ न लुमता
 ६२८ नलोकाव्य
 २३६ नलोपः
 ३५३ नलोपः सु
 ७५८ नलोपो न
 ३३३६ न ल्यपि
 २६४६ न वशः
 ९० न विभक्तौ
 २३४८ न वृद्धम्य
 २४ न वेति वि
 २४१६ न व्यो लि
 २९३७ न शब्दद्वलो
 २२६३ न शसदद
 २५१८ नशोः षान्त
 ४३२ नशेर्वा
 १३२ नश्च
 ३६४७ नश्च धातु
 १२३ नश्चापदा
 १४० नश्छव्यप्र
 ३०८ नषट्स्वच्चा
 ३५५ न संयोगा
 ७९४ न संख्या

८९५ न संज्ञायाम्	२७३२ नानोर्ज्ञः	२६९६ नित्यं स्म
३६०१ नसत्तनिषत्ता	१८५० नान्तादसं	७७९ नित्यं ह
३६२ न संप्रसारणे	२५०३ नाभ्यस्त	२६४८ नित्यङ्कुरो
२०७७ न सामिवचने	४२८ नाभ्यस्ता	२६३४ नित्यङ्कौटि
३३०७ न सुदुर्भ्यो	४१३ नामन्त्रिते	७७२ नित्यङ्क्री
३६६३ न सुब्रह्मण्या	३७२० नामन्यतर	२२०० नित्यं डि
६८० नस्तद्धिते	२०९ नामि	३४४६ नित्यं छन्द
३९३५ नह प्रत्यारम्भे	३३८० नाम्न्यादिशि	३२८५ नित्यं छन्द
३८३२ न हास्तिनफ	८२ नाम्नेडितस्या	८६४ नित्यमसि
१०३९ नहिवृत्तिवृषि	८०२ नावो द्विगोः	३२४३ नित्यं पणः
४४१ नहो धः	३८९९ नाठययदिक्	३६९५ नित्यं मन्त्रे
२६७२ नाग्लोपिशा	६५८ नाठययीभा	२१४० नित्यवीप्स
३८६४ नाचार्यराज	२९४४ नासिकास्तन	३०८२ निनदीभ्यां
१३ नाज्जलौ	५१२ नासिकोदरौष्ठ	३१२६ निन्दहिंस
४२५ नाञ्चेः पूजा	१६२४ निकटे वसति	१०३ निपात ए
८९८ नाडीतन्त्रयोः	२७५३ निगरणचल	३५३७ निपातस्य
२९४५ नाडीमुष्टयोश्च	३६११ निगृह्यानुयो	३९३४ निपातैर्यद्य
१६८५ नातः परस्य	३२६५ निघो निमि	३२५१ निपानमा
१६५ नादिचि	१५२४ नित्यं वृद्धश	३३५५ निमूलसम्
५५ नादिन्याक्रोशे	१८५७ नित्यं शता	२५६० निरः कुषः
३६०० नादस्य	४८८ नित्यं संज्ञाछ	३१९९ निरभ्योः
३३८४ नाधार्थप्रत्यये	४९३ नित्यं सप	३९१५ निरुद्धकादी
२७९३ नानद्यतनवत्	१५९ नित्यं समासे	३०२९ निर्वाणोऽ

१५६९ निर्वृत्तेऽक्षयू
 ३७३९ निवाते वात
 ३२१३ निवासचिति
 ३६४५ निव्यभिभ्यो
 १३८६ निशाप्रदोषा
 २१३३ निष्कुलाधि
 ९०१ निष्ठा
 ३०१३ निष्ठा
 ३६९० निष्ठा च द्वय
 ३०५७ निष्ठायां सेटि
 ३०१४ निष्ठायाम्
 ३०५२ निष्ठाशीङ्
 ३९०० निष्ठोपमाना
 ३८४१ निष्ठोपसर्ग
 ८९९ निष्प्रवाणिश्च
 २७०३ निसमुपवि
 २४०३ निसस्तपता
 २६४२ नीरवञ्चुञ्जं
 ६ नीचैरनुदात्तः
 २०३२ नीतौ च
 २६४३ जुगतोऽनुना
 ३०३८ नुदविदोन्द
 ४३९ नुम्बिसर्ज

३८३ नृ च
 ३७२५ नृ चान्यतर
 १४१ नृन्पे
 २२६८ नेटि
 २५१६ नेटयलिटि
 २९८१ नेङ्गशि कृति
 ३५५७ नेतराच्छन्द
 ३४९ नेदमदसोर
 १२४२ नेन्द्रस्य पर
 ९७९ नेन्सिद्धव
 ३०३ नेयकुवङ्गस्था
 ३९२३ नेरनिधाने
 २२८५ नेर्गदनदपत
 १८३३ नेर्विडज्वि-
 २६८३ नेर्विवाः
 ३७१८ नोङ्घात्वोः
 ३८७३ नोत्तरपदे
 ३४५४ नोत्वद्वर्ध्वि
 ३६५८ नोदात्तस्व-
 २७६३ नोदात्तोप
 ३४०५ नोनयतिध्व
 ३३२४ नोपधात्थ
 ३७० नोपधायाः

३२४१ नौ गदनदप
 ३२३७ नौ ण च
 १५५५ नौ द्वयचष्ट
 १६४३ नौवयोधर्म
 ३२२३ नौ वृ धा
 १५४३ न्यग्रोधस्य
 २८६४ न्यङ्कादी
 ३७८४ न्यधी च
 १८२६ पक्षात्तिः
 १५८५ पक्षिमत्स्य
 १७२५ पङ्क्तिर्विंश
 ५२४ पङ्क्तोश्च
 ३०३१ पचो चः
 १७२६ पञ्चदृदश
 ७०० पञ्चमी वि
 ६४० पञ्चमी भये
 ५९९ पञ्चम्यपाङ्
 ३९७ पञ्चम्या अ
 ३६३४ पञ्चम्याः प
 ९६१ पञ्चम्या स्तो
 ३००८ पञ्चम्याम
 १९५३ पञ्चम्यास्त
 १६९९ पणपादभा

२३६५ पतः पुम्	३७३८ पदेऽपदेश	३७३४ परिप्रत्युपा
२६७ पतिः समास	१९८९ पदोत्तरपदं	३१९० परिमाणा-
१७९३ पत्यन्तपुरो	२२८ पद्मोमास्	१६८३ परिमाणा
३७४९ पत्यावैश्वर्ये	९९३ पद्यत्यतदर्थे	२९४८ परिमाणे प
४९१ पत्युर्नो यज्ञ	१७४० पन्थो ण नि	१६७९ परिमुखं च
१६०४ पत्रपूर्वाद्भू	२८ परः सन्निकर्ष	१२१३ परिवृतो
१६०५ पत्राध्वयुं	८१३ परवल्लिङ्गं	२६८४ परिव्यवे
१४०४ पथः पन्थ च	१८१ परश्च	१६९४ परिषदो
१७३९ पथः षक्रन्	१६०८ परवधघाट्टञ्च	१६५३ परिषदो
३६२९ पथि च	२७९६ परस्मिन्वि	३०२६ परिरुक्कन्दः
३६८४ पथिमथोः	२१७३ परस्मैपदानां	३९१३ परेरमितो
३६६ पथिमथ्यु	९६७ परस्य च	२७४८ परेर्मुंषः
९५९ पथो विभाषा	५९० पराजेरसोढः	२१४१ परेर्वर्जने
१६६६ पथ्यतिथि	३९३० परादिक्कन्द	२३९९ परेव च
१६३९ पदमस्मिन्ह-	३२१० परावनुपात्य	३२६२ परेव च घा
३१८२ पदरुजविश	३३१९ परावरथोगे	२१७१ परोक्षे लिट्
१०५९ पदव्यवाये	१३७७ परावराधमो	१८११ परोवरपर
४०१ पदस्य	५८१ परिक्रयणे	३२६१ परौ घः
४०२ पदात्	३३७७ परिक्रिय	३२३० परौ भुवोऽ
१९८ पदान्तस्य	१६७९ परिखाया	३२२२ परौ यज्ञे
१६६१ पदान्तस्या	२२७५ परिनिविभ्यः	१६५८ पर्पादिभ्यः
१४९ पदान्ताद्वा	३२०९ परिन्योर्नो	१९६६ पर्यभिभ्यां
२८७० पदात्त्वैरिवा	१६८६ परिपन्थं च	३१७८ पर्यासिवचने

३२८८ पर्यायाईणा	४६८ पादोऽन्यत	२६७६ पुच्छभाण्ड
१३६९ पर्वताच्च	१०६५ पानं देशे	३८६३ पुत्रः पुम्भ्यः
२०७० पद्मर्वादिद्यौ	३७९९ पापं च शि	१७०६ पुत्राच्छ च
३८६९ पललसूपशाकं	७३४ पाषाणके	११८५ पुत्रान्ताद
१५२१ पलाशादि	२८९० पाथ्यसांना	९८२ पुत्रेऽन्यतर
३५०० पश्चपञ्चवा	१०७३ पारस्करप्रभृ	१३९ पुमः स्वय्य
१९८२ पश्चात्	१७३६ पारायणतुरा	९३५ पुमान्स्त्रिया
४०९ पद्मार्थैश्चाना	१४९२ पाराशर्यशि	३९४६ पुरा च परी
५२० पाककर्णपर्ण	६७२ पारेमध्ये	१४८७ पुराणप्रोक्त
२३६० पाघ्राधमा	१८७५ पार्श्वेनान्वि	२७८२ पुरि लुङ्
२९७२ पाणिचताड	१२६० पाशादिभ्यो	३९२१ पुरुषश्चान्वा
२८९९ पाघ्राधमाधेट्	३५२७ पितराभात	१८३९ पुरुषहस्ति
१२१४ पाण्डुकम्बला	९३८ पिता मात्रा	४८३ पुरुषात्प्रमा
३६३५ पातौ च	१४६० पितुर्यच्च	३८३० पुरे प्राचाम्
१७१२ पात्रात्छन्	१२४४ पितृव्यमातु	२९३२ पुरोऽग्रतोऽ
१७३२ पात्राद्धंश्च	११४० पितृष्वसुद्ध	७६९ पुरोऽव्यम्
७२६ पात्रेसमिता	१५२६ पिष्टाच्च	३१६६ पुवः संज्ञा
३४५७ पाथोनदीभ्यां	११२३ पीलाया वा	२३४३ पुषादिषुता
४१५ पादः पत्	५०५ पुंयोगादा	१९४१ पुष्करादि
२०७३ पादशतस्य	७४७ पुंवत्कर्मधार	२८६७ पुष्यसिद्धयो
९९२ पादस्य पदा	३२९६ पुंसि संज्ञायां	२९२८ पूःसर्वयोदा
८७९ पादस्य लोपो	४३७ पुंसोऽसुद्ध	२०६६ पूगाञ्चो
२०९३ पादाघाभ्यां	२१८९ पुगन्तलघूप	३७५९ पूगेऽन्यत

३०५१ पूढः क्त्वा	७१३ पूर्वापराधरो	१७७१ प्रकृष्टे ठञ्
३०५० पूढश्च	१४०७ पूर्वाङ्गापराङ्गा	२६३५ प्रजने वीय
३१०८ पूढ्यजोः शा	२९३३ पूर्वे कर्तरि	३२४८ प्रजने स्तः
३९७१ पूजनात्पूजि	३७५२ पूर्वे भूतपूर्वे	३१३५ प्रजोरिनिः
३९४१ पूजायां नान	३४७८ पूर्वेः कृतमिन	२१०६ प्रज्ञादिभ्य
४९४ पूतक्रतोरै च	२१७८ पूर्वोऽभ्यासः	१९०८ प्रज्ञाश्चङ्गा
७०६ पुरणगुणसुह	६०४ पृथग्विनाना	३६०६ प्रणवष्टेः
१९९४ पुरणाङ्गागे	१७८४ पृथ्वादिभ्य	२८८९ प्रणाय्योऽ
१७१४ पुरणार्धाट्ठन्	१०३६ पृषोदरादीनि	६०० प्रतिः प्रति
८८८ पूर्णाद्विभाषा	९९८ पेषं वासवाह	१५९० प्रतिकण्ठा
७२७ पूर्वकालैकस	१०८६ पैलादिभ्यश्च	१६५१ प्रतिजना
१२ पूर्वत्रासिद्धम्	७४५ पोढायुवति	६०१ प्रतिनिधि
३६१५ पूर्वं तु भाषा	२८४४ पोरदुपधात्	१५९२ प्रतिपथमे
३६४१ पूर्वपदात्	१४५१ पौरोडाशपुरो	३७३७ प्रतिबन्धि
२५९ पूर्वपदात्संज्ञा	३०७२ प्यायः पी	२१११ प्रतियोगे
८१८ पूर्वपरावरद	२०२४ प्रकारवचने	३६१६ प्रतिश्रवणे
२७३४ पूर्ववत्सनः	१९७१ प्रकारवचने	१०६८ प्रतिष्कश
८१४ पूर्ववदश्चवड	२१४७ प्रकारे गुणव	३०२७ प्रतिस्तब्ध
६९४ पूर्वसदृशस	२६९० प्रकाशनस्थे	३९२४ प्रतेरंश्वाद
१८८६ पूर्वादिनिः	३५१७ प्रकृत्यान्तः	९५२ प्रतेरुरसः
२२१ पूर्वादिभ्यो	३८६८ प्रकृत्या भगा	३०२२ प्रतेश्च
१९७५ पूर्वाधरावरा	८५२ प्रकृत्याशिधि	३५०१ प्रत्नपूर्ववि
७३८ पूर्वापरप्रथम	२०१० प्रकृत्यैकाच्	२८६९ प्रत्यपिभ्यां

९४ प्रत्यभिवादे	३४३७ प्रथै रौहिष्यै	२०२६ प्रागिवा
१८० प्रत्ययः	१७७२ प्रयोजनम्	१९९५ प्रागेकादश
२६२ प्रत्ययलोपे	२८८४ प्रयोज्यनि	१६२६ प्राग्वितीष
४६४ प्रत्ययस्थाय	११३१ प्रवाहणस्य	१९४७ प्राग्दिशो
२६० प्रत्ययस्य	३८७८ प्रवृद्धादीनां	१०७५ प्राग्दीव्य
१३७५ प्रत्ययोत्तर	२०२१ प्रसंसायां	१९ प्राग्दीवरा
२७३ प्रत्याङ्म्यां	७४८ प्रसंसावच	१६८० प्राग्वतेऽम्
२७३३ प्रत्याङ्म्यां	२००९ प्रशस्यस्य	१९४८ प्राग्वहतेष्ट
३२०४ प्रथने वाच	२७७७ प्रश्ने चास	४७४ प्राचो षफ
२२६ प्रथमचरमत	२९१७ प्रष्टोऽप्रगा	१३६५ प्राचां कटा
१६४ प्रथमयोः	३५९७ प्रसमुपोदः	३८०५ प्राचां क्री
६५४ प्रथमानिर्दिष्टं	८७०. प्रसंम्यां	१४०२ प्राचां ग्राम
३८७ प्रथमायाश्च	६४२ प्रसितोत्सु	१४३३ प्राचां नग-
३७८७ प्रथमोऽचि	१०६९ प्रस्कण्वहरि	११८६ प्राचामवृ
१३०० प्रधानप्रत्य	३०३४ प्रस्त्योऽन्य	२०३६ प्राचामुपा
१०५२ प्रनिरन्तः	१३४८ प्रस्थपुरवहा	१७९४ प्राणभृजा
१४६५ प्रभवति	३८१८ प्रस्थेऽवृद्ध	१५३२ प्राणिरज
३०६१ प्रमौ परिवृद्धः	१३३३ प्रस्थोत्तरपद	१९०३ प्राणिस्था
३२४५ प्रमदसंमदौ	१६०७ प्रहरणम्	१०५७ प्रातिपदि
३३७२ प्रमाणे च	२१६३ प्रहासे च	५३३ प्रातिपदि
१८३८ प्रमाणे द्वय	६४९ प्राक् कडा	२१ प्रादयः
१५८० प्रयच्छति	१६६१ प्राक् क्री	३९१४ प्रादस्वाङ्ग
२८७८ प्रयाजानु	२२७६ प्राकसता	२७४७ प्राद्वहः

७८० प्राध्वं बन्धने	३६२४ प्लुतावैच	३४९७ बहुलं छन्द
७१६ प्रासापन्ने च	२६५८ प्वादीनां ह्रस्व	३५०९ बहुलं छन्द
१४१६ प्रायभवः	१०८९ फक्फिजोर	३५५१ बहुलं छन्द
९७५ प्रावृट्शर	२३५४ फणां च	३५५६ बहुलं छन्द
१३९० प्रावृष पण्यः	२९४० फलेग्रहिरा	६५७६ बहुलं छन्द
१३९६ प्रावृषष्ठप्	१५४१ फले लुक्	३९८४ बहुलं छन्द
२९५३ प्रियवशे वदः	८२० फलगुनीप्रोष्ठ	३५९६ बहुलं छन्द
२०१६ प्रियस्थिर	११७६ फाण्टाहति	३५४४ बहुलं छन्द
३७४७ प्रीतौ च	१९०६ फेनादिलचच	२९९१ बहुलमाभी
३९११ प्रुसुत्वः सम	११७५ फेदछ च	४०५ बहुवचनस्य
२९२० प्रे दाज्ञः	१६४८ बन्धने चर्षौ	२०५ बहुवचने
३१९८ प्रे द्रुस्तुसुवः	१००७ बन्धुनि बहु	३८९३ बहुव्रीहावि
३२२७ प्रे वणिजाम्	९७३ बन्धे च वि	४८५ बहुव्रीहेरुध
३१२५ प्रे लपसुद्रम	२५२७ बभूथाततन्ध	५०९ बहुव्रीहेश्वा
३२२१ प्रे लिप्सा	३४६५ बर्हिषि दत्तम्	३७३२ बहुव्रीहौ प्र
६२२ प्रेष्यब्रुवोर्ह	१९४२ बलादिभ्यो	३८३७ बहुव्रीहौ
३२०३ प्रे स्त्रोऽयज्ञे	२५८ बहुगणवत्	८५४ बहुव्रीहौ
२८१७ प्रैषातिसर्ग	१८५२ बहुपूगगण	८५३ बहुव्रीहौ
१२७६ प्रोक्ताल्लुक्	३५०५ बहुप्रजाश्छ	१८७ बहुषु बहुव
२७३५ प्रोपाम्यां	३३९८ बहुलं छन्दसि	३९०९ बहोर्नञ्वदु
२७१५ प्रोपाम्यां स	३४०० बहुलं छन्दसि	२०१७ बहोर्लोपो
१५४२ प्लक्षादिभ्यो	३४०१ बहुलं छन्दसि	११५० बह्वच द्वजः
९० प्लुतप्रगृह्या	३४१९ बहुलं छन्दसि	१२८७ बह्वचः कूपे

१४४८ बह्वचोऽन्तो	२४५० ब्रुवः पञ्चाना	१७१५ आगाद्यच्च
२०३३ बह्वचो मनु	२४५३ ब्रुवो वचिः	२६७९ आवकर्म
१६१५ बह्वचपूर्वपदाः	३६०८ ब्रूहिप्रेष्यश्रौ	३४४३ आवलक्षणे
३७६१ बह्वन्यतर	३८०२ अक्ताख्यास्त	३१८९ आववचना
२१०९ बह्वलपार्था	१६५२ अक्ताणः	३१८४ आवे
५०४ बह्वादिभ्यश्च	१६१९ अक्तादणन्य	३४८९ आवे च
२६७२ बाष्पोष्म	१४७७ भक्तिः	३२५२ आवेऽनुपस
५२३ बाह्वन्तात्सं	६९८ भक्ष्येण मिश्री	३०९७ भाषायां
१०९८ बाह्वादिभ्यश्च	२९७६ भजो णिवः	२७२० भासनोपसं
२६९३ विभेतेहेतुभये	३१४१ भजभासमि	१२४६ भिक्षादिभ्यो
१३१३ बिल्वकादि	२७६४ भजेश्च चिणि	२९३१ भिक्षासेना
१५१६ बिल्वदि	३५१६ भयप्रवय्ये	३०४२ भित्तं शक
१६९६ बिस्ताच्च	१११६ भर्गात्त्रैगत	२८६६ भिद्योद्यौ
२७६२ बुधयुधनराज	१३४१ भवतष्ठकछसौ	३१५४ भियः क्कु
२०७८ बृहत्या आ	२१८१ भवतेरः	२४९२ भियोऽन्यत
१८०१ ब्रह्मणस्त्वः	३१७१ भविष्यति	२५९५ भियो हेतु
८०६ ब्रह्मणो जान	२७९४ भविष्यमर्या	५८९ भीत्रार्थानां
२९९८ ब्रह्मभ्रूणवृत्रे	३४५६ भवे छन्दसि	३१७३ भीमादयोऽ
९४८ ब्रह्महस्ति	२८९४ भव्यगेयप्रव	१०२२ भीरोः स्था
१८७१ ब्राह्मणको	१५६६ भद्यादिभ्यः	२५९४ भीस्म्योहेतु
१२५२ ब्राह्मणमाण	४६७ भस्त्रैषाजा	३६७२ भीहीभृद्भुम
११६० ब्राह्मोऽजातौ	२३३ भस्य	२४९१ भीहीभृद्भुवां
२४५२ ब्रुव ईट्	३६८ भस्य टेलोपः	२८७७ भुजन्युजौ

२७३७ भुजोऽनवने	३१५७ आजभासधु	३४७५ मधोर्जं च
५९५ भुवः प्रभवः	२५६५ आजभासभा	९७१ मध्याद्गुरौ
३१५९ भुवः संज्ञान्त	१०९३ आतरि च	१३८० मध्यान्मः
३११८ भुवश्च	११६९ आतुर्व्यञ्च	७७८ मध्येपदेनि
३४४७ भुवश्च	९३६ आतृपुत्रौ	१३०७ मध्वादिभ्य
३६०३ भुवश्च महा	११३० भुवो वृक्च	४६० मनः
२८५५ भुवो भावे	३६० मधवा बहुलम्	२९९२ मनः
२१७४ भुवो वृग्लुङ्	१६०३ मङ्गुकर्शरा	९६३ मनसः सं
१९९९ भूतपूर्वं चरट्	१६४९ मतजनहला	१३६० मनुष्यत
२९९५ भूते	३०८९ मतिबुद्धि	४९६ मनोरौ वा
२७९७ भूते च	३६२६ मतुवसो रु	११८७ मनोर्जाताव
३१७० भूतेऽपि दृश्य	३७०३ मतौः पुर्व	३८८२ मन्तिकन्वा
१८ भूवादयो धा	१२८६ मतोरश्च बह्व	३४०२ मन्त्रे घसह्व
७६६ भूषणेऽलम्	३४८१ मतौ च	३४२० मन्त्रे वृषेष्
२२२४ भूसुबोस्तिडि	१८६० मतौ छः	३४१४ मन्त्रे इवेतव
२४९६ भृजामित्	१०४३ मतौ बह्वचो	३५५२ मन्त्रेष्वा
२८६१ भृजोऽसंज्ञा	३४७४ मत्वर्थे मास	३५३२ मन्त्रे सोमा
२६६७ भृशादिभ्यो	३२४४ मदोऽनुपसर्गो	१००० मन्थौदनस
२८८५ भोज्यं भक्ष्ये	१३५७ मद्रवृज्योः	५८५ मन्थकर्मण्य
१६७ भोसगोमधो	२१३८ मद्रात्परिवा	३८३ मपर्यन्तरूप
१२६५ भौरिक्याद्यैषु	१३३१ मद्रेभ्योऽञ्	१०८ मय उजो
३९५ भ्यसोभ्यम्	११११ मधुबन्धोर्वा	१४६४ मयट् च
२५३५ अस्जो रोपघ	३४८४ मधोः	१५२३ मयद्वैतयो

३३१८ मयतेरिदन्य	३४७० मायायामण्	३०५५ मृषस्तिति
७५५ मयूरव्यसका	३८१९ मालादीनां	२९६० मेघर्तिमयेषु
३४८३ मये च	१७४५ मासाद्वयसि	२२०३ मेर्निः
१०७० मरुकरमरुक	२९४९ मितनखे च	१२२ मोऽनुस्वा
२५१७ मस्तिनशोर्झ	२५६८ मितां ह्रस्वः	३४१ मो नो
११६६ महाकुलाद	१०५१ मित्रे चर्षो	१२६ मो राजि
३७६९ महान्नीह्य	२७४० मिथ्योपपदात्	२५३८ म्रियतेर्लुङ्
१२४० महाराज	३७ मिदचोऽन्त्या	२३०९ म्वोश्च
१४७९ महाराजा	२३४६ मिदेर्गुणः	४४२ यः सौ
१२३३ महेन्द्राद्धाणौ	३८८५ मिश्रं चानुप	५२९ यङश्चाप्
२२११ माङि लुङ्	२५०८ मीनातिमि	२६३३ यङि च
१६७३ माणवचर	३५८३ मीनातेर्निगप	२६५० यङोऽचि च
९३१ मातरपितरा	३८९८ मुखं स्वाङ्गम्	२६५१ यङो वा
९८५ मातुःपितु	९ मुखनासिका	२३१ यचि भम्
११२० मातुरुत्संखया	२६२४ मुचोऽकर्म	२८०५ यच्चयञ्
९८६ मातृपितृभ्यां	२६७७ मुण्डमिश्र	३१४६ यजजपदशां
११४२ मातृष्वसुश्च	१५७५ मुद्रादण्	३५६३ यजध्वैनमि
३७४५ मात्रोपज्ञोप	३२५४ मूर्तो घनः	३२६८ यजयाचयत्
१५८७ माथोत्तरपद०	१६४० मूलमस्या	२८८२ यजयाचरुच
१८९७ मादुपधाय	२८६२ मृजेर्विभाषा	३५१९ यजुष्युरः
१९९७ मानपषङ्गयो	२४७३ मृजेर्वृद्धिः	३३३९ यजुष्येके
१५४० माने वयः	३३२३ मृदमृदगुध०	३३९७ यजेश्च कर
२३९४ मान्वधदान्	२१०७ मृदस्तिकन्	३६६० यज्ञकर्मण्य

१७३५ यज्ञत्विग्भ्यां	३१५६ यश्च यङः	२८७३ युग्यं च
१२०२ यज्ञे समि	२५२१ यसोऽनुप	३७६ युजेरसमा
१११० यजज्ञोश्च	११४८ यस्कादिभ्यो	३५४२ युप्लुवोदी
४७२ यजश्च	१९९ यस्मात्प्रत्य	७४९ युवा खल
११०५ यजिज्ञोश्च	६४६ यस्मादधिकं	२०१९ युवात्पयोः
६३६ यतश्च निर्धा	६३५ यस्य च भा	३८६ युवावौ
३६९८ यतोऽनावः	६७१ यस्य चायामः	१२४९ युवोरनाका
१८४० यत्तदेतेभ्यः	३०२५ यस्य विमा	३६३८ युष्मत्तत्तत्
१७८९ यथातथयो	२६३१ यस्य हलः	४०४ युष्मदस्म
३३४९ यथातथा	३३१ यस्येति च	३९३ युग्मदस्म
१८०७ यथामुखसंसु	७०४ याजकादि	१३७२ युष्मदस्म
२८२७ यथाविध्य	३६०७ याज्यान्तः	२६९६ युष्मदस्म
१२८ यथासंख्यमनु	२९० याडापः	३१९ युष्मदस्म
६६२ यथासादृश्ये	१९९३ याप्ये पाशप्	३१६२ युष्मद्युपपदे
२१४९ यथास्वे यथा	३७५१ यावति विन्द	५३२ यूनस्तिः
३९६० यद्धितुपरं	२७८३ यावत्पुरा	१०८५ यूनि लुक्
३९७० यद्वृत्तान्ति	६६३ यावदवधारणे	३८८ यूयवयौ
३२४० यमः ससुप	३९४० यावद्यथा	२६६ यू स्त्रया
२३७७ यमरमनमा	२०९७ यावादिभ्यः	२५४९ ये च
२६९८ यमो गन्धने	२२०९ यासुट् परस्मै	१६६७ ये च तद्धि
३८८७ ययतोश्चात	२१८८ यीवर्णयो	११५६ ये चाभाव
३१५६ यरोऽनुना	३८१३ युक्तारोह्याद	२६ येन विधि
१८०४ यवयवकषष्टि	३७९७ युक्ते च	५६६ येनाङ्गवि

२७ सि० कौ०

३३०५ ये यज्ञकर्मणि
 २३१९ ये विभाषा
 ९१५ येषां च
 १२९९ योगप्रमाणे
 १७६६ योगाद्यच्च
 ३९२ योऽचि
 १७३८ योजनं गच्छ
 १७९७ योपधाद्
 १७८५ र ऋतो हला
 २१०० रक्ते
 १५८३ रक्षति
 ३४६७ रक्षोयातूनां
 १३२२ रङ्गोरमनु
 १९१९ रजःकृष्यासु
 २३१७ रज्जेश्च।
 १०३० रथवदयोश्च
 १५०३ रथाद्यत्
 ३०१६ रदाभ्यां
 २५१५ रधादिभ्यश्च
 २३०२ रधिजभोर
 २५८१ रमेरशब्
 २६१७ रलोव्युप
 ३२२८ रश्मौ च

२३६ रषाभ्यां नो
 १८९५ रसादिभ्यश्च
 ९०४ राजदन्ता
 ३००५ राजनि युधि
 ३७६५ राजन्यबहु
 १२६४ राजन्यादि
 १९०२ राजन्वान्सौ
 ११५५ राजन्वशुरा
 २८६५ राजसूयसूर्यः
 ३७९० राजा च
 ३७९४ राजा च प्र
 ७८९ राजाहः
 १३६६ राज्ञः क च
 ८१५ राज्ञाह्लाहाः
 १०१० राज्ञेः कृति
 ३४४५ राज्ञेश्चाजसौ
 १७५१ रात्र्यहः
 २८० रात्सत्य
 ५७८ राधीक्ष्यो
 २५३२ राधो हिंसा
 २८६ रायो हलि
 २६५५ राह्योपः
 १३१५ राह्यावार

३६९३ रिक्ते विभा
 २३६७ रिङ् शय
 २१९२ रि च
 २६४४ रीगृदुपध
 १२३६ रीङ्गुतः
 २६५२ रुग्णिकौ च
 ५७२ रुच्यर्थानां
 ६१६ रुजार्थानां
 २६०९ रुदविदमुष
 २४७५ रुदश्च पञ्च
 २४७४ रुदादिभ्यः
 २५४३ रुधादिभ्यः
 ३०६९ रुच्यमत्वर
 २५९९ रुहः पोऽन्य
 १९२७ रूपादाहत
 ३४६८ रेवतीजग
 ११७१ रेवत्यादि
 १५१३ रैवतिकादि
 ३४० रोः सुपि
 ३२८५ रोगाख्या
 २११६ रोगाच्चाप
 १२९२ रोणी
 १३४९ रोपधेतोः

१७३ रो रि	२८१५ लिङ् च	२२१८ लुङ्
१७२ रोऽसुपि	२७८८ लिङ् चोर्ध्व	२४३४ लुङि च
४३४ वोरूपधायो०	२८१५ लिङ् चोर्ध्व	२२०६ लुङ्लङ्ल
२१५२ लः कर्मणि	२२२९ लिङ्निमित्तो	२४२७ लुङ्सनोद्य
२१५५ लः परस्मै	२८२१ लिङ् यदि	२१८८ लुङः प्रथम
३१०३ लक्षणहेत्वोः	३४३४ लिङ्याशि	२३५१ लुटि च कल
२९६९ लक्षणे जाया	३३०० लिङ्सिचा	२३६५ लुपसदचर
५५३ लक्षणेत्थं	२५२८ लिङ्सिचो	१२९६ लुपि युक्त
६६९ लक्षणेना	३०९४ लिङः कान	१५४५ लुप् च
२४६३ लङः शाक	२२४१ लिटस्तञ्जयो	१६०७ लुबविशेषे
३१०० लटः शतृ	२१७७ लिटि धातो	१२९८ लुब्योगाप्र
२७७८ लट् स्मे	२१७२ लिट् च	३०४८ लुभो विमो
२५८२ लभेश्च	२४२४ लिट्यन्यतर	२०५३ लुम्भनुष्ये
१६०२ लवणाट्टञ्	२४०८ लिट्यभ्या	३१०७ लृटः सद्वा
१५७४ लवणाल्लुक्	२३२७ लिङ्यङोश्च	२१९६ लृट् शेषे च
११५ लशक्तद्धिते	३६७३ लिति	३४२७ लेटोऽडाटौ
३१३४ लषपतपद	२४६८ लिपिसिचि	१७१० लोक्सर्वलो
५१५३ लस्य	२७८६ लिप्स्यमान	२१९८ लोटो लङ्
१२०५ लाक्षारोचना	२५९२ लियाः संमा	२१९४ लोट् च
२२११ लिङः सलो	२५९१ लीलोनङ्लु	३९५६ लोट् च
२२५५ लिङः सीयुट्	१४१० लुक्तद्धितलु	२७८७ लोडर्थलक्ष
३४२४ लिङर्थे लेट्	११९४ लुक् सियास	२५८७ लोपः पिब
२२१५ लिङाशिषि	२३६५ लुगवाहुहदिह	६७ लोपः शाक

२३३३ लोपश्चास्या
 ३५६१ लोपस्त आ
 ३९४९ लोपे विभाषा
 २५०० लोपो यि
 ८७५ लोपो व्योर्व
 १९०७ लोमादिपा
 २६६८ लोहितादि
 २०९८ लोहितान्म
 ३३३९ ल्यपि च
 ३३३६ ल्यपि लघुपु
 ३२९० ल्युट् च
 ३०१८ ल्वादिभ्यः
 २४५४ वच उम्
 २४०९ वचिस्त्वपिय
 २८८३ वचोऽशब्दसं
 ३३२५ वञ्चिलुञ्च्य
 २८७९ वञ्चेर्गतौ
 १११३ वतण्डाच्च
 १६८८ वतोरिड्वा
 १८५३ वतोरिथुक्
 ३४९२ वत्सरान्ता
 १४१३ वत्सशाला
 १९०५ वत्सांसाञ्

२०४६ वत्सोक्षाश्वर्ष
 २८५४ वदः सुपि
 २२६७ वदब्रजहल
 ३९०९ वनं समासे
 १०४० वनगिर्याः
 १०४१ वनम्पुरगा
 ४५७ वनो र च
 ८९७ वन्दिते आ
 २४२९ वमोर्वा
 २९२४ वयसि च
 ८८२ वयसि दन्त
 १९३६ वयसि पूरणा
 ४७९ वयसि प्रथमे
 ३४७३ वयस्यासु मू
 १३०३ वरणादिभ्य
 १४४४ वर्गान्ताच्च
 ३८६२ वर्गादयश्च
 १०६५ वर्चस्केऽवस्क
 १७८७ वर्णदृढादि
 ४९७ वर्णादनुदा
 १९४० वर्णाद्वृद्धाच्चा
 २०९९ वर्णचानित्ये
 ७५१ वर्णो वर्णेन

३७३४ वर्णो वर्णेव
 १३२५ वर्णो वुक्
 २७८९ वर्तमानसा
 २१५१ वर्तमाने
 ३३५३ वर्षप्रमाण
 १७५४ वर्षस्याभवि
 २८२ वर्षाभ्यश्च
 १३९१ वर्षाभ्यष्टक्
 १७५३ वर्षाल्लुक्च
 १०४२ वले
 १६३८ वशं गतः
 २४१४ वश्चास्यान्य
 ३०४६ वसतिक्षुधो
 ३४५१ वसन्ताच्च
 १२७५ वसन्तादि
 ३३४ वसुधंसुध्वं
 ३४८५ वसोः समूहे
 ४३६ वसोः सम्प्र
 २०५६ वस्तेर्ढञ्
 १५६३ वस्नक्रयवि
 १७१७ वस्नद्रव्या
 ३०९६ वस्वेकाजा
 ३४१० वहश्च

२९४७ बहाभ्रे लिहः	६३ वान्तो यि	७७ वा सुप्या
२९५० बह्यं करणम्	१०९४ वान्यस्मि	३२९ वाह उट्
११८४ वाकिनादी	२३७८ वान्यस्य सं	५१७ वाहः
२६६९ वा क्यषः	१२५ वा पदान्त	१९६१ वा ह च
९३ वाक्यस्य टेः	२०४८ वा बहूनां जा	१०५४ वाहनमाहि
२१४३ वाक्यादेराम	१०५६ वा भावकर	९०२ वाहिताग्य
३०८१ वा क्रोशदैन्य	३७५१ वा भुवनम्	१३४३ वाहीकप्रामे
२७०० वा गमः	२३११ वा आशम्ला	१६९७ विशतिका
९९६ वा घोषमिश्र	१२१२ वामदेवाह्	१६८९ विशतिन्नि
२९५७ वाचंयमपुरंद	३०४ वाऽऽमि	१८५६ विशत्यादि
२६०५ वा चित्तविरा	३०२ वाऽम्शसोः	११२९ विकर्णकुषी
२९५६ वाचि यमो	३२९२ वा यौ	११२२ विकर्णशुद्ध
१९३० वाचो ग्मिनिः	१२३५ वाऽवृत्तुषिष्ठ	३०८५ विक्रशमिप
२१०३ वाचो व्याहृ	५९१ वारणार्थाना	३६१४ विचार्यमा
३५१४ वा छन्दसि	३४३७ वा लिटि	२५३६ विज हट्
३५५० वा छन्दसि	३३३४ वा ल्यषि	३४१७ विजुपे छन्द
३९०२ वा जाते	२०६ वाऽवसाने	२९८२ विह्वनोर
२३५३ वा जृभ्रमुत्र	१५१ वा शरि	३०४१ वित्तो भो
१९३५ वातातीसारा	९९१ वा शोकष्य	२४६५ विदांकुर्व
३०६८ वा दान्तशा	३५३१ वा षपूर्वस्य	३१४२ विदिमि
३२७ वा द्रुहसुहृण्	८७३ वा संज्ञाया	१४६६ विदूराङ्ग्यः
४४५ वा नपुंसक	२८३० वाऽसरूपोऽ	३१०५ विदेः शतु
२८३९ वा निसनि	१४८० वासुदेवार्जुना	२४६४ विदो लटो

१४५८ विद्यायोनि	२८७१ विभाषा कृवृ	२३७५ विभाषा धे
२२०८ विधिनिमन्त्र	३२८७ विभाषाऽऽ	३७९८ विभाषाऽ
१६३५ विध्यत्यधनु	३०९९ विभाषा गम	३३३७ विभाषा
२९५० विध्वरघोरुतु	६०३ विभाषा गुणे	१९७९ विभाषा
१८२८ विनञ्भ्यां	२९०५ विभाषा ग्रह	३३४२ विभाषा
२१०२ विनयादिभ्य	३३४५ विभाषाऽग्रे	१०३४ विभाषा पु
३१४९ विन्दुरिच्छुः	२३७६ विभाषा घ्रा	१३९४ विभाषा पू
२०२० विन्मतोर्लुक्	३२२५ विभाषाङि	३६१० विभाषापृष्ट
२६८५ विपराम्यां जेः	२३७ विभाषा ङि	१२२७ विभाषाफा
२८६८ विपूयविनीय	८११ विभाषा च	२०८८ विभाषाव
९१९ विप्रतिषिद्धं	२७६५ विभाषा वि	३०५४ विभाषा
१७५ विप्रतिषेधे	२५२५ विभाषा चेः	३६८१ विभाषा
३१६० विप्रसंभ्यो	३५९१ विभाषा छ	३०२ विभाषाऽ
१८४ विभक्तिश्च	३६६२ विभाषा छ	१३७० विभाषाऽम
३५५३ विभाषर्जोङ्छ	३८९५ विभाषा छ	१३८५ विभाषा
६६६ विभाषा	२२५ विभाषा जसि	२५०९ विभाषा
२८०० विभाषा कथ	२०८० विभाषाञ्चे	२४६० विभाषा
२७८४ विभाषा क	१८०५ विभाषा तिल	१९७७ विभाषा
२७५१ विभाषाऽक	२७८ विभाषा तृतो	९७६ विभाषा
१६९४ विभाषा का	३८९२ विभाषा तृत्न	२७२३ विभाषा
१३५६ विभाषा कुवृ	२९२ विभाषा दि	१५६७ विभाषा
६४७ विभाषा कृ	२९३ विभाषा द्वि	९१८ विभाषा
७७४ विभाषा कृ	२८१२ विभाषा धा	३७०० विभाषावे

२६८३ विभाषा षेष्टि	१८६१ विमुक्तादि	१३३९ वृद्धाच्छः
८८४ विभाषा इया	२७ विरामोऽव	११७४ वृद्धादृक्कसौ
२४२० विभाषा इवेः	३३८८ विद्याखयोश्च	१३४६ वृद्धात्प्राचा
४९२ विभाषा सपू	१७७३ विद्याखाषा	१३६७ वृद्धादकेका
९२२ विभाषा स	३३७८ विशिपतिप	८४१ वृद्धिनिमि
२७७६ विभाषा सा	९१३ विशिष्टलिङ्गो	१६ वृद्धिरादैच्
२१२२ विभाषा सा	७३७ विशेषणं वि	७२ वृद्धिरेचि
२०२३ विभाषा सुपो	१३०२ विशेषणानां	१३३७ वृद्धिर्यस्या
२४०४ विभाषा सु	३७९ विद्वत्स्य वसु	११९१ वृद्धेत्कोस
८२९ विभाषा सेना	१२६३ विषयो देशे	९३३ वृद्धोयूना
९८४ विभाषा स्व	१०६७ विष्किरः शकु	२३४७ वृद्धयः स्य
१६६४ विभाषा हवि	४१९ विष्णुदेवयो	७४२ वृन्दारकना
४१४ विभाषितं वि	१३८ विसर्जनीय	४९६ वृषाकप्य
३९६७ विभाषितं सो	२०८४ विसारिणो	३८८८ वृषादीनां
२३२६ विभाषेष्टः	३७६६ विस्पष्टादी	२३९१ वृतो वा
३९२७ विभाषोत्पुच्छे	३८६१ यीरवीर्यो च	२७१४ वेः पादवि
१०१८ विभाषोदरे	१२९४ वृच्छणकठजि	३७०७ वेः शब्दक
२७४४ विभाषोपप	३०३ वृक्षयेष्टा	१८२९ वेः शाल
२७३० विभाषोपय	२०६८ वृकाष्टेयण्	२३९८ वेः स्कन्देर
६२१ विभाषोपसर्गे	३२३३ वृक्षासनयो	२६६६ वेः स्कन्ता
२४४७ विभाषोर्गोः	३२२९ वृणोतेराच्छा	२४१६ वेजः
१३४४ विभाषोशीन	२७११ वृत्तिसर्गताय	२४११ वेजो वयिः
१०६३ विभाषौषधि	२०१३ वृद्धस्य च	१६६२ वेतानादि

२७०१ वेत्तोर्विभाषा	३३४१ व्यञ्ज	१९२६ शतसहस्रा
३७५ वेरपृक्तस्य	२७४९ व्याङ्परि	१६८६ शताच्च
३४५८ वेशन्तहिम	१४२८ व्याहरति	३७१६ शतुरनुमो
३४७७ वेशोयशभा	३२११ व्युपयोः शेतेः	१८४७ शदन्तविश
२२७४ वेश्व स्वनो	१७६१ व्युष्टादिभ्यो	२३६२ शदेः शितः
३४३० वैतोऽन्यत्र	१६८ व्याल्लघुप्रथ	२५९८ शदेरगतौ
९६६ वैयाकरणा	३२७५ व्रजयजोभावे	४४७ शप्क्यनो
३९६८ वैवावेति च	२९९० व्रते	१५८४ शब्ददुर्गं
२७९८ वोताप्योः	२९४ व्रश्चअस्जसु	२६७३ शब्दवैरकल
५०३ वोतो गुणव्	११०२ व्रातच्छजोर	२५१९ शमामष्टानां
८५१ वोपसर्जनस्य	१८२२ व्रातेन जीव	३५४१ शमिता य
२५९० वो विधूनने	१८०३ व्रीहिनाल्यो	३१२१ शमित्यष्टा
३१२३ वौ कषलस	१५२८ व्रीहेः पुरोडा	२९२८ शमिधा
३१९६ वा क्षुश्रुवः	१९२३ व्रीष्टादिभ्य	१५२२ शम्याः ष्ल
२७२१ व्यक्तवाचां	१६३२ शकटादण्	९७८ शयवासवा
१५७६ व्यञ्जनैरुपसि	३१७७ शकष्टषज्ञा	११८६ शरद्वच्छुन
३४३३ व्यत्ययो बहु	३४३९ शकि णमुत्क	१०४४ शरादीनां
२३५३ व्यथो लिटि	२८२३ शकि लिङ्	१४३२ शरीरावय
३२३८ व्यधजपोरनु	२८४७ शकि सहोश्च	१६६६ शरीरावय
११७० व्यन्तसपत्ने	१६०९ शाक्त्यष्टयो	३४० शरोऽचि
३३९२ व्यवाहताश्च	२९७१ शक्तौ हस्ति	२०६२ शर्करादि
६१९ व्यवहृपणोः	१४७४ शण्डिकादि	१३०४ शर्कराया
३८९७ व्यवायिनोऽ	१६९२ शतमान विश	१५० शर्परे विस

२२५९ शार्पूवाः खयः	२९०७ शिल्पिनिष्ठु	३०६७ शृतं पाके
२३३६ शल ह्युपधा	३४८८ शिवशमरिष्ट	२४९५ शृदूपां
१६०४ शालालुनोऽ	१११७ शिवादिभ्यो	३१५३ शृवन्धोरा
१२० शश्छोऽटि	१४७० शिशुकन्द	१०२ शो
३९१ शसो न	३१३ शि सर्वनाम	२५४ शो मुचादी
१५१० शाकलाद्वा	२४४१ शीङः सार्व	२०३८ शेवलसुपरि
२०५८ शाखादिभ्यो	२४४२ शीङो रुट्	३५१५ शेषछन्दसि
२५८५ शाच्छासाह्वा	१८७२ शीतोष्णा	२१५९ शेषात्कर्त
३०७५ शाच्छोरन्य	३५१३ शीर्षेच्छन्द	८९३ शेवादिभा
१७०० शाणाद्वा	१७३० शीर्षेच्छेद	१३१४ शेपे
११५ शात्	१६११ शीलम्	२१६५ शेपे प्रथमः
३७४० शारदेऽनार्त	१२३० शुक्राद्वचन्	२८०८ शपे लृडय
५२८ शार्ङ्गरवाद्य	१४५७ शुण्डिकादि	३८५ शेपे लोपः
१८२१ शालीनकौपी	११२८ शुभ्रादिभ्यश्च	३९४५ शेपे विभा
२४८६ शास इदङ्ङ	३०३० शुषः कः	३९५४ शेपे विभा
२४१० शासिवसिच	३३५६ शुष्कचूर्ण	२२३२ शेपे विभा
२४८७ शाश्वौ	३६९१ शुष्कघृष्टौ	२४३ शेषो धयस
१३१० शिखाया	९१६ शुद्राणाम्	८३० शेषो बहु
१३३ शि तुक्	१६९१ शूर्पादिभ्यश्च	५०२ शोणात्प्रा
३८६९ शितेर्नित्या	२१३६ शूलात्पाके	१४८८ शौनकादि
२०५७ शिलाया ङः	१२२० शूलोखाद्यत्	२४६९ शनसोरज्ञा
१६०५ शिल्पम्	१७७९ शृङ्गलमस्य	२५४४ शनाञ्जलोपः
३८०७ शिल्पिनिचा	३८४६ शृङ्गमवस्था	२४८३ शनाभ्यस्त

२९०३ श्याद्वयधा	९५० इवसोवसीयः	६१० षष्ठ्यतसर्थं
१२७० श्येनातलस्य	१५६० इवादेरिनि	९८१ षष्ठ्या आ
३०३१ श्योऽस्पर्श	३०३९ इवीदितो	३६३६ षष्ठ्याः प
३७५६ श्रज्यावमक	४५५ षः प्रत्ययस्य	२००० षष्ठ्या रु
१४०९ श्रविष्ठाफल्यु	१८५१ षट्कति	२११५ षष्ठ्या व्या
१६१८ श्राणासांसौ	३८६६ षट् च का	३३१० षात्पदा
१८८५ श्राद्धमनेन	३३८ षट्चतुर्भ्यश्च	४९९ विद्मौरादि
१३८४ श्राद्धे शरदः	३७२२ षट्त्रिचतु	३२८१ विज्जिदा
३१९५ श्रिणीभुवो	२६१ षड्भ्यो लुक्	११५ ष्टुना ष्टुः
३५७१ श्रीग्रामण्यो	२९५ षढोः कः	२३२० ष्टिवुल्लुमुच
२३८६ श्रुवः श्रु च	१७४७ षणमासा	३६९ णान्ता
३५४९ श्रुश्रुपृक्कृ०	३३३३ षत्वतुकोर	१००६ ष्यङः संप्र
७३९ श्रेण्यादयः	११६२ षपूर्वहनृद्यत	३४२८ स उत्तम
१८८४ श्रोत्रियंश्च	१७५६ षष्टिकाः	१८७८ स एषां
२३८१ श्रयुकः किति	१८५८ षष्ठ्यादेश्चा	२३४२ सः स्याधं
५७३ श्लाघन्हुद्	१९९६ षष्ठाष्टमाभ्यां	२६२८ सः स्वि
२५१४ श्लिष आदि	७०३ षष्ठी	२५२२ संयसश्च
२४९० श्लौ	६३३ षष्ठी चाना	११५८ संयोगादि
१५५९ श्वगणाट्ठ	३७९१ षष्ठी प्रत्ये	३०१७ संयोगादे
२४२१ श्वयतेरः	३३८९ षष्ठीयुक्तश्च	६४ संयोगान्त
३६२ श्वयुधमघो	६०७ षष्ठी शेषे	३२ संयोगे गुह
९३९ श्वशुरः श्वः	३८ षष्ठी स्थाने	१४२७ संवत्सरा
१३८७ श्वसस्तुद्	६०८ षष्ठी हेतुप्र	१७३७ संशयमाप

१५७५ संसृष्टे	१९८८ सङ्ख्याया	१६३४ सञ्ज्ञायाञ्ज
१५९१ संस्कृतम्	२१३० सङ्ख्यायाश्चगु	१६४१ सञ्ज्ञायान्धे
११२९ संस्कृतम्भ	६७४ सङ्ख्या वङ्गये	५२७ सञ्ज्ञाशाम्
५२६ संहितशफल	२३८ सङ्ख्याधिसा	१७२२ सञ्ज्ञायाम्
१४९ संहितायाम्	४८६ सङ्ख्याऽव्य	४९९ सञ्ज्ञायाम्
१०३७ संहितायाम्	८८१ सङ्ख्यासुपूर्व	१८९९ सञ्ज्ञायाम्
३९२९ सक्थं चाक्रा	२११० सङ्ख्यैकवच	३२८६ सञ्ज्ञायाम्
५१८ सख्यनि	१२६७ सङ्ग्रामे प्र	३३६३ सञ्ज्ञायाम्
२५३ सख्युरसं	१५०९ सङ्ख्यलक्षणो	३८९० सञ्ज्ञायाम्
१७९१ सख्युर्यः	३२१४ सङ्खे चानौत्त	३८७७ सञ्ज्ञायाम्
३९७२ सगतिरपि	३२६४ सङ्ख्य द्वौ गण	३६८९ सञ्ज्ञायाम्
३४६० सगर्भसयूथ	८४० सञ्ज्ञापूरण्यो	२९६३ सञ्ज्ञाया
१२८९ सङ्कुलादि	१५९६ सञ्ज्ञाय	२९४३ सञ्ज्ञाया
८४४ सङ्ख्यायाव्य	१३९७ सञ्ज्ञायां	३८९६ सञ्ज्ञाया
३७६६ सङ्ख्या	१२०८ सञ्ज्ञायां श्र	५६८ सञ्ज्ञोऽ
७३१ सङ्ख्या पूर्वो	३२७६ सञ्ज्ञाया	३८४४ सञ्ज्ञौपम्य
१६८७ सङ्ख्याया अ	१५२७ सञ्ज्ञायाङ्क	३९३६ सत्यं प्रवने
१८४६ सङ्ख्याया अ	२०३० सञ्ज्ञायाङ्क	२१३७ सत्यादशप
२०८५ सङ्ख्यायाः	२०४२ सञ्ज्ञायाङ्क	२५६३ सत्यापपा
१७२४ सङ्ख्यायाः	८२४ सञ्ज्ञायाङ्क	२९७५ सत्सुद्विषद्गु
१७५२ सङ्ख्यायाः	३८२५ सञ्ज्ञायाङ्ग	२२७१ सदिरप्रतेः
३८९४ सङ्ख्यायाः	२०५१ सञ्ज्ञायाञ्ज	३७४२ सदृशप्रति
१८४८ सङ्ख्याया	३८०८ सञ्ज्ञायाञ्ज	२३६१ सदेः रपस्य

१९७७ सद्यः परुत्पर

३५२८ सधमादस्थ

३३१५ सनः क्तिचि

८२२ स नपुंसकम्

२३०४ सनाद्यन्ता

३३४८ सनादांसमिक्ष

३५८१ सनिससनिवां

२६१० सनि ग्रहगुहो

२६१५ सनि च

२६२३ सनि मीमा

२६१८ सनीवन्तर्धञ्

३६४३ सनोतेरनः

१३८९ सन्धिबेलाद्यु

७४१ सन्महत्परमो

२३९५ सन्यङोः

२३१७ सन्यतः

२३३१ सन्निटोर्जः

२३१६ सन्वल्लुघुनि

२१३२ सपत्रनिष्प

१८८७ सपूर्वाच्च

४१० सपूर्वायाः प्र

३४९० ससनोऽञ्छन्द

६४४ ससमीपञ्च

९८० ससमीविशेष

७१८ ससमी शौण्डैः

३७६३ ससमी सिद्ध

३७९६ ससमीहारि

६३४ ससम्यधिकर

३८८३ ससम्याः पुण्य

३३७० ससम्याञ्चोप

३००७ ससम्याञ्जने

१९५७ ससम्याञ्चल

३८२९ समार्या नपुं

१६५७ सभाया यः

८२७ सभा राजाम

२७३६ समः क्षणवः

२७२५ समः प्रतिज्ञा

४२२ समः समि

१३५ समः सुटि

१७६८ समयस्तदस्य

२१३१ समयाच्च

६४८ समर्थः पद

१०७४ समर्थानां प्रथ

२६८९ समवप्रविभ्यः

१५९३ समवायान्स

२५५१ समवाये च

२७२७ समस्तुतो

१८१३ समांसमां

३३२० समानकर्तृ

३१७३ समानकर्तृ

१६५८ समानतीर्थे

१०१४ समानस्य

१६५९ समानोदरे

१७७६ समापन

१७४९ समायाः

३३७१ समासत्तो

३७३१ समासस्य

२०६१ समासा

६७७ समासा

१०२१ समासेऽङ्गु

३३३२ समासेऽन

७ समाहारः

२९२१ समिख्यः

३२०८ समि मुष्टौ

३१९४ समि युद्ध

२८२६ समुच्चयेऽ

२८२८ समुच्चये

२७४२ समुदाङ्

३२४६ समुदोरजः

३४६४ समुद्राभ्राद्धः	३८२४ सर्वङ्गगुणका	१८६८ सस्येन
३३५७ समूलाकृतजी	१८०६ सर्वचर्मणः	५१४ सहनन्विवध
२०९० समूहवच्च	४७७ सर्वत्र लोहि	५६५ सहयुक्तेऽप्र
२६९९ समो गम्य	८७ सर्वत्र विभा	६५० सह सुपा
३४९३ सम्परिपूर्वा	५७ सर्वत्र शाक	१०११ सहस्य सः
२५५० सम्परिभ्यां	१३९२ सर्वत्राणू च	४२३ सहस्य स
१७६३ सम्पादिनि	३४८७ सर्वदेवात्ता	३४८० सहस्रणे
३१२५ सम्पृचानुरु	२५० सर्वनामस्थाने	२३५७ सहिवहोरोद
२७१९ सम्प्रतिभ्या	२१५ सर्वनाम्नः	३६४४ सहेः पृतन
१००६ सम्प्रसारण	२९१ सर्वनाम्नः	३३५ सहेः साढः
३३० सम्प्रसारणाच्च	६०९ सर्वनाम्नस्तृ	३००६ सहे च
१८३० सम्प्रोदश्च	१६७२ सर्वपुरुषाभ्यां	७७६ साक्षात्प्रभृ
२८८ सम्बुद्धौ च	१७०७ सर्वभूमिपृथि	१८९७ साक्षाद्द्र
१०५ सम्बुद्धौ शा	२१३९ सर्वस्य द्वे	३५३० साढ्यै सा
५३४ सम्बोधने च	३६८२ सर्वस्य सुपि	५६१ साधकतमं
३१०२ सम्बोधने च	१९५२ सर्वस्य सोऽ	२१६३ सात्पदार्थाः
१७१८ सम्भवत्यव	२१३ सर्वादीनिस	६४१ साधुनिपुणा
२८११ सम्भावनेऽल	१९६४ सर्वैकान्यकिं	३१७ सान्तमहतः
१४१८ सम्भूते	२२५२ सवाभ्यां	१८५३ सासपद्मीनं
२७०९ सम्माननो	३७५४ सविधसनीड	४०० साम आक
११८ सरूपाणामे	१६२ ससञ्चो रुः	४११ सामन्त्रि
२३८२ सतिशास्त्य	३५९५ ससूवेति नि	६९० सामि
३९५९ सर्वकृत्वाभ्रक	२१०८ सरूनौ प्रशं	१३९३ सायंचिरं

२२३४ सार्वधातुक	५५६ सुः पूजायाम्	८६२ सुप्रातसुध्व
२१६८ सार्वधातुका	२९९९ सुकर्मपापम	३६५३ सुवामन्त्रि
२७५६ सार्वधातुके	३७४६ सुखप्रियया	३०९१ सुयजोर्ब्ब
११९३ साल्वावयव	२१३४ सुखप्रियादा	१२९१ सुवास्त्वा
११८९ साल्वेयगा	२६७४ सुखादिभ्यः	२४७७ सुविनिर्दु
३३२ सावनद्वहः	१९३७ सुखादिभ्यश्च	१०२४ सुषामादि
३७११ सानेकाचस्तृ	३६४२ सुजः	१४०० सुससर्वाधा
१२२५ साल्मिन्पौर्ण	३११२ सुजो यज्ञसं	८९० सुहृद्दुर्दौ
१२२८ साल्य देवता	२५५३ सुट् काल्पूर्वः	३०८३ सूत्रं प्रति
१९११ सिकताशर्क	२२१० सुट् तिथोः	१२७९ सूत्राच्च कोप
२३९२ सिचि च	२२९ सुडनपुंसकस्य	३१३३ सुददीपदी
२२९७ सिचि वृद्धिः	१०९९ सुधातुरङ्गङ्	३८७६ सुपमाना
२६४० सिचो यङि	३५९२ सुधितवसु	५०० सूर्यतिथ्या
२२२६ सिजभ्यस्त	२५३४ सुनोतेः स्य	३१४० सुघस्यदः
१२५४ सिति च	३६५७ सुप आत्मनः	२४०५ सुजिह्वशोर्ध्व
७१९ सिद्धशुष्कप	१८६ सुपः	३४४४ सुपितृदोः
१९०४ सिष्मादि	३५५९ सुपां सुलुक्पू	३१८३ सु स्थिरे
२६०२ सिध्यतेरपार	२०२ सुपि च	२२७८ सेधतेर्गतौ
१४७५ सिन्धुतक्षशि	२९१६ सुपि स्थः	११७८ सेनान्तलक्ष
१४०७ सिन्धवपक	६५१ सुपो धातुप्रा	१५९५ सेनाया वा
२४८५ सिपि धातो	२९ सुसिङ्गन्तं	२२०१ सेर्द्धपिच्च
३४२५ सिब्बहुलं	६६४ सुप्रतिना	२५०६ सेऽसिचि
२३५९ सिवादीनां	२९८८ सुप्यजातौ	१७७ सौऽचि

२३५८ सोढः	१११ स्तोःञ्जुना	३९ स्थानेऽन्तर
१६६० सोदराद्यः	७०२ स्तोक्रान्तिक	१७३४ स्थालीवि
१५२ सोऽपदादौ	२६२७ स्तौतिण्योरे	२०१५ स्थूलदूरयु
३४८२ सोममर्हति	३०३३ स्तयः पूर्वस्य	२०५५ स्थूलादि
१२३४ सोमाट्टयण	३०१ स्त्रियाः	९८० स्थे च भा
३००० सोमे सुजः	८३२ स्त्रियाः पुंव	३१५५ स्थेशभास
३५७९ सोमे ह्वरितः	८८३ स्त्रियां संज्ञा	३५६९ स्थात्व्याद
३८२६ सोरवक्षेपणे	३२७२ स्त्रियां क्तिन्	२३२३ स्नुक्रमोर
३८४८ सोमनसी अ	३०५ स्त्रियां च	३३५९ स्नेहने पि
१४७१ सोऽस्य नि	४५४ स्त्रियाम्	२७०४ स्पर्धायामा
१७२२ सोऽस्यांशव	११९७ स्त्रियामवन्ति	४३३ स्पृशोऽनु
१२६६ सोऽस्यादि	९३४ स्त्रीपुंवच्च	३१३८ स्पृहिगृहिप
३५७ सौ च	१०८१ स्त्रीपुंसाभ्यां	५७५ स्पृहेरीणिल
३८० स्कोः संयो	११२५ स्त्रीभ्यो ढक्	३०४४ स्फायः स्फी
२२७२ स्तन्मेः	१२९० स्त्रीषु सांवीर	२५९७ स्फायो वः
२९२७ स्तद्वक्कर्णयो	२९८७ स्थः क च	३९१८ स्फिगपूत
२९३८ स्तम्बशकृतो	१२७८ स्थणिलाच्छ	३१८५ स्फुरतिस्फु
३२६० स्तम्बे क च	३२७३ स्थागापाप	२५३७ स्फुरतिस्फु
२५८० स्तम्भुसिवु	२३८९ स्थाध्वोरिच्छ	२६२६ स्मिपूडूर
२५५५ स्तम्भुस्तु	२२७७ स्थादिष्व	२८१९ स्मे लोट्
३६४० स्तुत्स्तोमयो	१४१२ स्थानान्तगो	२२२० समोत्तरे लङ्
२३८५ स्तुसुधूभ्यः	२०८२ स्थानान्ता	२१८६ स्यतासी
१७९० स्तेनाद्यन्न	४९ स्थानिवदादे	३१८६ स्यदो जवे

३५२५ ह्यङ्छन्दसि
 २७४७ स्यसिचसीयु
 २५७८ स्रत्रतिशृणो
 ३४५९ ज्ञोतसो वि
 २५ स्वं रूपं शब्द
 ३७४८ स्वं स्वामिनि
 ५६० स्वतन्त्रः क
 ३६३१ स्वतवान्
 ३२३९ स्वनहसोवां
 ३६६९ स्वपादिहिं
 ३१५२ स्वपितृषो न
 २६४५ स्वपिस्यमि
 ३२६९ स्वपो नन्
 २१९ स्वमज्ञातिध
 ३१९ स्वमोर्नपुंस
 ६८८ स्वयं कतेन
 २२७९ स्वरतिसूति
 ४४८ स्वरादिनिपा
 २१५८ स्वरितमितः
 ३६२० स्वरितमा
 ३६६५ स्वरितात्सं
 ४६ स्वारतेनाधि
 ३६५६ स्वरितो वा

११६८ स्वसुश्लः
 १५४९ स्वागतादी
 ८४२ स्वाङ्गाच्चे
 ५११ स्वाङ्गाच्चोप
 ३३८३ स्वाङ्गे तस्प्र
 ३३८६ स्वाङ्गेध्रुवे
 १८३६ स्वाङ्गेभ्यः
 २५२३ स्वादिभ्यः
 २३० स्वादिष्वस
 ३३४७ स्वादुमि
 २५८४। स्वापेङ्गचङि
 १९३२ स्वामिन्नै
 ६३७ स्वामीश्वरा
 ३३६१ स्वे पुषः
 १८३ स्वौजसमा
 २२५० ह एति
 २६९७ हनः सिसच्
 ३२५३ हनश्च वधः
 २८५६ हनस्त च
 २५७४ हनस्नोऽचि
 २४३३ हनो वध
 ३९६१ हन्त च
 ३५९ हन्तेरत्पूर्व

२४३१ हन्तेर्जः
 २९२३ हरतेरनुधमने
 २९३९ हरतेर्दतिना
 १५६५ हरत्युत्सङ्गा
 ११०४ हरितादिभ्यो
 १५४६ हरीतक्यादि
 २५५९ हलः
 २५५७ हलः शः
 ९६८ हलदन्तात्स
 २६१३ हलन्ताच्च
 १ हलन्त्यम्
 ३३०० हलश्च
 २८३७ हलङ्चेजुप
 १५०६ हलसीराट्ठ
 १६३३ हलसी
 ३१६४ हलसूकरयोः
 ४७३ हलस्तद्धि
 २१७९ हलादः
 ३५४ हलि च
 ३४७ हलि लोपः
 १७१ हलि सर्वे
 ३० हलोऽनन्त
 ६० हलो यमां

२५ हलङ्याभ्यो	२२८७ हुङ्नुवोः	३५८ हो हन्ते
३४१२ हव्येऽनन्तः	५४२ हक्रोरन्यतर	२२९९ ह्यन्तक्षण
२७७६ हशश्चतोलङ्	१६४७ हृदयस्य	३१ ह्रस्वं लघु
१६६ हशि च	९९० हृदयस्य	२१८० ह्रस्वः
२९१० हश्च व्रीहि	११३५ हृज्जगसिन्धव	२०८ ह्रस्वनद्यापो
१९३९ हस्ताज्जा	३०७० ह्रपेलोमसु।	३७१९ ह्रस्वनुङ्
३२१२ हस्तादाने	३९६४ हेति क्षिया	२४२ ह्रस्वस्यगु
३३६० हस्ते वर्ति	२५७६ हेतुमति च	२८५८ ह्रस्वस्य
१७९५ ह्यायनान्त	१४६३ हेतुमनुष्ये	३५२६ ह्रस्वाच्च
२५४० हिंसायां	२८१३ हेतुहेतुमतो	१३२७ ह्रस्वात्ता
३३६९ हिंसार्थानां	५६९ हेतौ	२३६९ ह्रस्वादङ्गा
३९३८ हि च	३३९९ हेमन्तशिशि	३९०५ ह्रस्वान्ते
१६१६ हितं भक्षाः	३४५२ हेमन्ताच्च	२०४१ ह्रस्वे
२५३० हिनुमीना	१२७ हे मपरे वा	३१८ ह्रस्वो नपुं
९९४ हिमकाषि	२५३१ हेरचाङ्	३५७७ हु ह्ररेश्छ
३७८६ हिरण्यपरि	१८२४ हैयङ्गवीनं	३०७३ ह्लादो निष्ठा
५५१ हीने	९३ हैहैप्रयोगे	३२४९ ह्रः सम्प्रसा
२११४ हीयमान	३२४ हो ङः	२५८६ ह्रः सम्प्रसा
२४२५ हुङ्गल्भ्यो	१८०० होत्राभ्यङ्छः	२९१४ ह्लावामश्च

हृत्यष्टाध्यायीसूत्राणां सूची ।

धातूनामकारादिक्रमसूची ।

धात्वङ्काः	धात्वङ्काः	धात्वङ्काः	धात्वङ्काः
अस २०६५	अट ३०४	अम ४९८	अह १९७२
अक ८४४	अट्ट २६२	अम १८५५	अल ५५३
अकि ९०	अट्ट १६७१	अम्बर २१४७	अव ६४०
अक्ष ६९८	अठि २६९	अय ५०८	अवधीर २०९७
अग ८४५	अड ३८२	अरर २९१९	अश १६२४
अगद २१४२	अड्ड ३७१	अकं १७६८	अशू १३४६
अगि १५०	अण ४७४	अर्च २१२	अष ९५१
अधि ११२	अण १२५१	अर्च १९४७	अस ९५०
अङ्क २०७७	अत ३८	अर्व ६२४	अस ११४१
अङ्ग २०७८	अति ६२	अर्ज २३२	असु १२८६
अचि ९२२	अद १०८१	अर्ज १८६०	असु २२०१
अचु ९२१	अदि ६३	अ २०५१	असू २१०३
अज २३८	अन ११४६	अर्द ५६	असून् २१०३
अजि १९२४	अन १२५२	अर्द १९७०	अह १३५६
अञ्चु १९६	अन्ध २०७७	अर्व ४४३	अहि ६७६
अञ्चु ९२०	अवि ४०३	अर्व ६२४	अहि १९३६
अञ्चु १८७५	अमि ४११	अह ७८७	आछि २१७
अञ्जु १५५२	अअ ५९६	अह १८६६	आन्दोल २०९४

आप्ल १९८१	इपुष २१२२	उछि १३७८	ऊप ७२९
आप्ल १३४२	ई ३३४	उछी २२४	ऊह ६९१
आस १०९१	ई ११२४	उछी १३७२	ऊ १००२
इ ३३३	ईक्ष ६५०	उञ्ज १३८८	ऊ ११७३
इक् ११२२	ईक्षि १४६	उठ ३५९	ऊत्र १३८६
इख १४४	ईङ् १२१८	उधस १६२६	ऊच्छ १३८०
इखि १४५	ईज १९०	उधस १८७९	ऊज १८४
इगि १५७	ईड १०८९	उन्दी १५५१	ऊजि १८५
इङ् ११२१	ईड १७९७	उञ्ज १३८७	ऊणु १५६१
इट ३२९	ईर १०८८	उभ १४०५	ऊति १०८०
इण् ११२०	ईर १९४९	उम्भ १४०६	ऊधु १३२५
इदि ६४	ईचर्य ५४७	उरस् २१४३	ऊधु १३५३
इन्धी १५४३	ईर्ण्य ५४८	उर्द २०	ऊफ १४०१
इरज् २१०८	ईश १०९०	उर्वी ६०९	ऊम्फ १४०२
इरज् २१०९	ईष ७३०	उलडि १६४८	ऊषी १३७१
इरस् २१०७	ईष ६५१	उष ७४२	ऊ १५९७
इल १४४५	ईह ६७३	उषस् २११०	एजृ १८७
इल १७८७	उक्ष ७०१	उहिर् ७८६	एजृ २४२
इला २१३२	उख ३२१	ऊठ ३६०	एठ २७५
इवि ६२७	उखि १३३	ऊन २०३४	एष २
इष १२०२	उङ् १०१९	ऊयी ५१७	एला २१२९
इष १६२७	उच १३०३	ऊर्ज १६५७	एषृ ६५९
इपु १४३९	उछि २२३	ऊर्णम् १११४	ओख २५१

ओणृ ४८५	काडि १६९९	कर्व ६२१	कु १११७
ओलडि १६४६	कड्ड ३७२	कल ५३१	कुक ९४
कक ९३	कण ४७९	कल १७२४	कुब् १०१७
ककि ९७	कण ८४६	कल २००८	कुब् १४९४
कख १२४	कण १८५०	कल ५३२	कुच १९२
कखे ८३६	कण्डूञ् २०९८	कश १०९६	कुच ९१५
कगे ८४३	कथ ३७	कष ७३१	कुज १४५६
कच १७६	कत्र २०६१	कस ९१८	कुजु २०७
कजि १७७	कथ १९९४	कस १०९५	कुञ्च १९३
*कज २१५६	कद ८२४	कसि १०९४	कुट १४५४
कटि ३३२	†कद २१५९	काक्षि ७१३	कुट १८३३
कटी ३३१	कदि ७२	काचि १७८	कुट्ट १६६८
कटे ३०२	कदि ८२१	कल २०२६	कुट्ट १८३७
कठ ३५३	कनी ४९३	काश्व ६९०	कुडम्भ १८११
कठि २७२	कपि ४००	काश्व १२३८	कुठि २६५
कठि १९९०	कबु ४०५	कासु ६६४	कुठि १७०२
कड ३८४	कमु ४७३	कि ११७६	कूड १४७१
†कड २१६०	कर्ज २३६	किट ३१०	कुडि २३६
कड १४६८	कर्ण २०७४	किट ३३०	कुडि १७००
कडि २९०	कर्त २०६२	कित १०६२	कुण १४२२
कडि ३८५	कर्द ६०	किल १४४१	कुण २०३९
	कर्व ४४८	कीट १७६५	कुरस १८३१
* पृ. ६१८ ।		कील ५६२	कुथ ११९३
† पृ. ६२६ ।	† पृ. ६२६ ।		

धातूनामकारादिक्रमधात्वङ्गसहितधातुसूची । ८१३

कुथ	१६१५	कूण	१८२२	कनसु	११८८	किलदि	१५
कुथि	४४	कूण	२०४२	कनूज्	१५७८	किलदि	७५
कुद्रि	१६४३	कूल	५६३	कनूयी	५१९	किलद्	१३२२
कुन्थ	१६१४	कृज्	१३३३	कमर	५९५	किलश	१२३७
कुप	१३१३	कृज्	१५६६	कथ	८५३	किलशू	१६२३
कुप	१९१८	कृड	१४७०	कद	८२५	कलीवृ	४०६
कुत्रि	४५४	कृती	१५२९	कदि	७२	कलुङ्	१०२७
कुवि	१७८०	कृती	१५४१	कदि	८२२	कजेवृ	५४३
कुमि	१७८१	कृष	१८८५	कन्द	१८३२	कलेश	६४७
कुमार	२०२	कृप	२०१२	कप	८२०	कण	४८०
कुर	१४२८	कृपू	८११	कसु	५०७	कथे	९०४
कुर्द	२१	कृवि	६३८	क्रीज्	१५६७	कजि	८१८
कुल	९००	कृश	१३०७	क्रीटृ	३७३	कजि	१७४१
कुशि	१९०४	कृष	१०५९	कृञ्	१९४	कणु	१५५९
कुष	१६१९	कृष	१३७०	कृड	१४८६	*कद	२१५५
कुषुम	२११२	कृ	१५०३	कृध	१२६६	कप	२०९१
कुस	१२९७	कृ	१५९६	कृश	९१४	कपि	८७४
कुसि	१९०२	कृज्	१५८३	कृथ	८५४	कपि	१७४०
कुस्म	१८४६	कृत	१७७८	कलथ	८२६	कमू	१२८३
कुह	२०४७	केत	२०४१	कलद	७४	कमूपू	४७२
कूङ्	१४९५	केपृ	३९३	कलदि	८२३	कर	९०९
कूज	२३१	केला	२१३०	कलदि	८२३	कल	१७१७
कूट	१८३६	कैल	५७६	कलप	१७८५		
कूट	२०३६	कै	९८२	कलमु	१२८४		

* पृ० ६०६ ।

क्षि	२४४	क्षिदा	७९२	खिद	१५३०	गडि	३८६
क्षि	१३५९	क्षिदा	१३२४	खिद	१५४३	गण	१९९६
क्षि	१५०१	क्ष्वेल	५७८	खुङ्	१०२१	गद	५३
क्षिणु	१५६०	खच	१६३३	खुजु	२०८	गदी	२००३
क्षिप	११९६	खज	२४०	खुड	१४५७	गङ्गद	२१२८
क्षिप	१३६९	खजि	२४१	खुडि	१७०४	गन्ध	१८१७
क्षीज	२४५	खट	३१८	खुर	१४२९	गम्लु	१०५१
क्षीवृ	४०७	खट्ट	१७५३	खुर्द	२२	गर्ज	२३४
क्षीवु	६०७	खड	१६१७	खेट	२०१७	गर्ज	१७९२
क्षीष्	१६०६	खडि	२९१	खेड	२०१८	गर्द	५८
क्षु	११११	खडि	१६९८	खेला	२१३१	गर्द	१७९३
क्षुदिर्	१५३७	खद	५१	खेलृ	५७७	गर्ध	१७९४
क्षुध	१२६७	खनु	९४२	खेवृ	५४२	गर्व	४५०
क्षुभ	७९९	खजं	२३७	खै	९७८	गर्व	६२३
क्षुभ	१३१९	खर्द	६१	खोट	२०१९	गर्व	२०५३
क्षुभ	१६२०	खर्व	४४९	खोर्क	५९२	गर्ह	६७७
क्षुर	१४३१	खर्व	६२२	खोलृ	५९१	गर्ह	१९८८
क्षेवु	६०८	खल	५८५	ख्या	११३६	गल	६८६
क्षै	९७९	खव	१६३४	गज	२५४	गल	१८३४
क्षोट	२०२०	खष	७३२	गज	१७७२	गल्भ	४१९
क्षणु	१११२	खाट्ट	५०	गजि	२५५	गल्ह	६७८
क्षमायी	५२०	खिट	३११	गड	८२९	गवेष	२०२९
क्षमील	५५८	खिद	१२४६	गडि	६७	गा	११८१

गाङ्	१०१६	गुर्	१७९५	ग्लुञ्चु	२०९	घस्तृ	७६१
गाधृ	३	गुर्वी	६१४	ग्लेपृ	३९५	घिणि	४६४
गाङ्	६९२	गुहृ	९६१	ग्लेपृ	३९१	घुङ्	१०१८
गु	१४९१	गूर	१८२८	ग्लेवृ	५३७	घुट	७९४
गुङ्	१०१५	गूरी	१२२९	ग्लेपृ	६५५	घुट	१४७३
गुङ्	१०२२	गृ	१००३	ग्लै	९६९	घुण	४६७
गुज	१४५७	गृ	१८४२	ग्रथि	३६	घुण	१४२५
गजि	२११	गृज	२५६	ग्रन्थ	१६१३	घुणि	६६५
गुठि	१७०३	गृजि	२५७	ग्रन्थ	१९६७	घुर	१४३२
गुड	१४५८	गृधु	१३२६	ग्रन्थ	१९८०	घुवि	६९५
गुडि	१७०१	गृह	२०४५	ग्रस	१८८८	घुविर्	६९५
गुण	२०४०	गृहृ	६९३	ग्रसु	६७१	घुविर्	१८६१
गुद	२४	गृ	१५०४	ग्रह	१६३६	घूर्ण	४६८
गुध	११९५	गृ	१५९८	ग्राम	२०३८	घूर्ण	१४२६
गुध	१६१८	गेपृ	३९४	ग्रुचु	२०५	घूरी	१२३०
गुप	१०३९	गेवृ	५३६	घव	१६७	घृ	१००४
गुप	१३१४	गेवृ	६५४	घट	८१२	घृ	१७७५
गुप	१९१०	गै	९८३	घट	१८५८	घृ	११७१
गुपू	४२२	गोम	२०२१	घट	१९०५	घृणि	४६६
गुफ	१४०३	गोष्ट	२६५	घट्ट	२६७	घृणु	१५६३
गुम्फ	१४०४	ग्लसु	६७२	घट्ट	१७५१	घृषु	७५४
गुरी	१४८८	ग्लह	६९४	घटि	१९०६	घ्रा	९९२
गुर्	२३	ग्लुचु	२०६	घष	६९६	कुङ्	१०२०

चक	९६	चर्च	७६३	चिल	१४४३	चूरी	१२३३
चक	८३५	चर्च	१२८३	चिह्न	५७१	चूर्ण	१६६०
चक्र	१७१५	चर्च	१८४७	चीक	१९६९	चूर्ण	१७६६
चक्रास	११५०	चर्च	४५३	चीभृ	४०९	चूष	४१९
चक्षिङ्	१०८७	चर्च	६१९	चीव	१९१३	चृती	१४१०
चञ्चु	१९८	चल	८९०	चीवृ	९४३	चृप	१९६०
चट	१८५६	चल	१४४४	चुक्क	१७१६	चैलृ	५७५
चटे	३०३	चल	१७२८	चुच्य	५५१	चैष्ट	२६४
चडि	२८६	चलि	८६५	चुट	१४६५	च्यु	१८८४
चण	८४८	चप	९५४	चुट	१७३३	च्युङ्	१०२३
चते	९२५	चह	७७५	चुटि	१७८६	च्युतिर	४०
चदि	७०	चह	१७४६	चुट्ट	१६७०	च्युस	१८८५
चदे	९२६	चह	२००९	चुड	१४८४	छद	१९७५
चन	१९८३	चायृ	९४४	चुडि	३३९	छद	२०८५
चप	४२७	वि	१९३३	चुडि	३३९	छदि	१६९४
चप	१७४७	चिम्	१३३१	चुड्ड	३७०	छदिर्	८६६
चपि	१०३९	चिम्	१७५०	चुद	१७१२	छमु	५०३
चमु	५०२	चिट	३२५	चुप	४३१	छद	१७०९
चमु	१३५७	चित	१८०४	चुवि	४५७	छष	९५५
चय	५१२	चिति	१६३८	चुवि	१७५६	छिदिर्	१५३४
चर	५९९	चिती	३९	चुर	१६३७	छिद्र	२०७३
चर	१८८३	चित्र	२०६४	चुरण	२१२५	छुट	१४६६
चरण	२१२३	चिरि	१३६०	चुल	१७२२	छुड	१४७८
				चुल्ल	५६९		

छुप	१५१२	जष	७३४	जुष	१९७६	मसु	५०५
छुर्	१४६०	जसि	१७९६	जुषी	१३७२	मसर्	७६४
छृदिर्	१५३९	जसु	१२८८	जूरी	१२३१	मसर्	१३८४
छृदी	१९५९	जसु	१७९८	जूष	७२७	मष	७३५
छूप	१९६१	जसु	१८५३	जृभि	४२६	झष	९५६
छेद	२०८४	जागृ	११४८	जृ	१५९२	झृ	१५९३
छो	१२२१	जि	६०१	जृ	१९१३	झृप्	१२०६
जक्ष	११४७	जि	१०१२	जृष्	१२०५	टकि	१७६१
जज	२५०	जि	१९३२	जेष्ट	६२७	टल	८९२
जजि	२५१	जिमि	५०६	जेह	६८५	टिकृ	१०६
जट	३१४	जिरि	१३६१	जै	९८०	टीकृ	१०७
जन	११८०	जिवि	६३४	झप	१७४४	ट्वल	८९३
जनी	१२२४	जिवि	१९३२	झा	८६४	डप	१८०८
जप	४२४	जिषु	७४३	झा	१६०७	डिप	१३१२
जप	४२६	जीव	६०२	झा	१८६७	डिप	१४५९
जमि	१८५१	जुगि	१६५	ज्या	१५९९	डिप	१८०२
जमो	४१५	*जु	२१४९	ज्युक्	१०२४	डिप	१८०९
जमु	५०४	जुट	१४६७	जि	१०१३	ढीक्	१०३७
जर्ज	७६२	जुह	१४१२	जि	१९५४	ढीक्	१२१०
जर्ज	१३८२	जुह	१७७१	जवर	८२८	ढीकृ	१०१
जल	८९१	जुवृ	३२	ज्वल	८५७	णक्ष	७०६
जल	१६४९	जुन	१४१३	ज्वल	८८९	णख	१३८
जरुप	४२५	*पृ५९७ ।		मट	३१५	णखि	१३९

खट	३१९	खीञ्	९६७	तनु	१५५७	तिज	१७७७
खट	८३३	खील	५६०	तनु	१९८२	तिपृ	३८७
खद	५५	खील	६०६	तन्तस्	२११४	तिम	११९८
खद	१९१७	खु	१११०	तप	१०५४	तिरस्	२१४
खभ	८००	खुद	१३६६	तप	१२३४	तिल	५७२
खभ	१३२०	खुद	१५२०	तप	१९५७	तिल	१४४२
खभ	१६२१	खू	१४८९	तमु	१२७९	तिल	१७२७
खभ	१०५०	खेदृ	९३६	तय	५१३	तिछ	५७३
खय	५१४	खेषृ	६५८	तरण	२१४४	तीकृ	१०९
खल	८९६	तक	१२१	तर्क	१९१९	तीर	२०५८
खश	१२७१	तकि	१२२	तर्ज	२३५	तीव	६०५
खस	६६८	तक्ष	७१०	तर्ज	१८१४	तु	११०९
खह	१२४२	तक्षू	६९९	तर्द	५९	तुज	२५२
खास	६६६	तगि	१५३	तल	१७१८	तुज	१६७९
खिन्न	७४३	तञ्चु	१९९	तव	२१५०	तुजि	२५३
खिजि	१०९८	तञ्चू	१५५३	तसि	१८६४	तुजि	१६७७
खिजिर्	११६८	तट	३१७	तसु	१२८९	तुजि	१८९४
खिदि	६८	तड	१६९६	तायृ	५२३	तुट	१४६४
खिदृ	९३५	तड	१९४०	तिक	१३४८	तुड	१४७४
खिल	१४४८	तडि	२८८	तिकृ	१०८	तुडि	२८४
खिवि	६३०	तत्रि	१८१०	तिग	१३४९	तुडृ	३७४
खिश	७६८	*तदि	२१५७	तिज	१०४०	तुण	१४१९
खिसि	१०९७	* पृ. ६२५ ।		† पृ. ५८९ ।		तुत्थ	२०९३

तुद	१६६५	तूरी	१२२७	त्रपि	८७३	दंश	१०५८
तुप	४३२	तूल	५६५	त्रपूष्	३९९	दक्ष	६४८
तुप	१३९४	तूष	७२०	त्रस	१८७८	दक्ष	८१९
तुफ	४३६	तूह	१४३८	त्रसि	१९००	दध	१३५६
तुफ	१३९६	तूक्ष	७०४	त्रसो	११९२	दण्ड	२०७६
तुवि	४५६	तूणु	१५६२	त्रिखि	१६२	दद	१७
तुवि	१७८३	तूदिर्	१५४०	त्रुट	१४६३	दध	८
तुभ	८०१	तृप	१२७२	त्रुट	१८३२	दमु	१२८०
तुभ	१३२१	तृप	१३५४	त्रुप	४३४	दम्मु	१३५२
तुभ	१६२२	तृप	१३९२	त्रुफ	४३८	दय	५१५
तुम्प	४३३	तृप	१९५८	त्रुम्फ	४३५	दरिद्रा	११४९
तुम्प	१३९५	तृम्फ	१३९३	त्रुम्फ	४३९	दल	५८८
तुम्फ	४३७	तृषा	१३०८	त्रैङ्	१०३४	दल	१८९०
तुम्फ	१३९७	तृह	१५४९	त्रौकृ	१०२	दलि	८७०
तुर	११७७	तृह	१४३६	त्वक्त	७००	दशि	१८०५
तुरण	२१२६	तृ	१०३८	त्वच	१३८५	दशि	१९०३
तुर्वा	६१०	तेज	२२९	त्वगि	१५४	दस	१८०७
तुल	१७१९	तेपृ	३८८	त्वञ्जु	२००	दसि	१८०६
तुष	१२६१	तेवृ	५३३	त्वरा	८२७	दसि	१९२५
तुस	७५६	त्यज	१०५५	त्विष	१०७०	दसु	१२९०
तुहिर	७८४	त्रकि	१००	त्सर	५९४	दह	१०६०
तूड	३७५	त्रख	१६१	थुड	१४७५	दाञ्	११६६
तूण	१८२३	त्रदि	१७	थुर्वी	६११	दाण्	९९६

दान	१०६३	दुहिरू	७८५	द्यौ	९७१	धित्त	६४३
दाप्	११३५	दूक्	१२०८	द्रम	४९९	धिवि	६३३
दाश	१३६२	दृ	१३६३	द्रवस्	२१४०	धिष	१७=१
दाश्व	९४६	दृक्	१५०५	द्रा	११३०	धीक्	१२११
दास	९६०	दृप	१२७३	द्राक्षि	७१६	धुक्त	६४२
दिनि	६३२	दृप	१३९८	द्राखृ	२१८	धुन्	१३३५
दिधु	११८२	दृप	१९६२	द्राघृ	११७	धुवी	६१३
दिवु	१८४१	दृफ	१४००	द्राढृ	२९५	धू	१४९०
दिवु	१८५९	दृभ	१९६४	द्राहृ	६८९	धून्	१३३६
दिश	१३६७	दृभी	१४०९	द्रु	१०११	धून्	१५८५
दिह	१०८५	दृभी	१९६३	द्रुण	१४२४	धून्	१९७७
दीक्ष	६४९	दृम्फ	१३९९	द्रुह	१२७४	धूप	४२३
दीक्	१२०९	दृशिरू	१०५७	द्रुज्	१५७९	धूप	१९११
दीधीक्	११५२	दृह	७७९	द्रेक्	८१	धूरी	१२२८
दीपी	१२२५	दृहि	७८०	द्रै	९७२	धूश	१७६४
दु	१०१०	दृ	८६१	द्विष	१०८३	धूष	१७६३
दु	१३३७	दृ	१५९१	धक्क	१७१४	धूस	१७६२
दुःख	२०८०	दृक्	१०३१	धणि	४८४	धृक्	१०२९
दुःख	२११७	देवृ	५३४	धन	११७९	धृक्	१९०६
दुवी	६१२	दैप्	९९०	धवि	६३७	धृज	२२५
दुल	१७२०	दो	१२२३	धाम्	११६७	धृजि	२२६
दुष	१२६२	द्य	१११५	धात्रु	६४१	धृज्	९६६
दुह	१०८४	द्युत	७८८	धि	१५००	धृष	१९९३

धृषा	१३५१	ध्वजि	२३०	पचष्	१०६५	पर्द	२९
धृ	१५९४	ध्वण	४८३	पचि	१८२	पर्य	४४०
धेक्	२०६१	ध्वन	८६९	पचि	१७७६	पर्व	४४४
धेट्	९६८	ध्वन	८८६	पट	३०५	पर्व	६१७
धोक्	५९३	ध्वन	२०३५	पट	१८९१	पल	८९७
धमा	९९३	ध्वाक्षि	७१८	पट	१९९९	पत्न्यूल	२०२७
ध्यै	९७४	ध्वृ	१००५	पठ	३५०	पश	१८५४
ध्रज	२२७	नक्क	१७१३	पठि	२८९	पष	२००५
ध्रजि	२२८	नट	१६५२	पठि	१७३५	पसि	१७३६
ध्रण	४९१	नट	३१९	पण	४६९	पा	९९१
ध्रस	१६२५	नट	१९३०	पत	१२३५	पा	११३२
ध्रस	१८८०	नदि	६९	पत	२००४	पार	२०५७
ध्राक्षि	७१७	नल	१९४२	पत्त्य	९०३	पाल	१७२९
ध्राखृ	११९	नर्द	५७	पथ	१६३३	पि	१४९९
ध्रावृ	११८	नाथ	६	पथि	१६९२	विच्छ	१६९३
ध्रावृ	२९६	नाथृ	७	पथे	९०५	पिज	१६८०
ध्रु	१००९	निवास	२०३१	पद	१२४५	पिजि	११००
ध्रु	१४९२	निष्क	१८२०	पद	२०४४	पिजि	१६७८
ध्रुव	१४९३	नृती	१९९१	पन	४७०	पिजि	१८९६
ध्रकृ	८२	नृ	८६२	पम्पस्	२११५	पिट	३२०
ध्रै	९७३	नृ	१५१५	पय	५१०	पिठ	३६१
ध्वंसु	८०३	पक्ष	७११	पयस्	२१४५	पिठि	२८२
ध्वज	२२९	पक्ष	१६ ८	पर्य	१०८९	पिठि	१७९९

पिवि	६२८	पुथ	१९१४	पृङ्	१४९६	प्रस	८१५
पिश	१५३१	पुथि	४५	पृच	१९४६	प्रा	११३७
पिह्ल	१५४६	पुर	१४३३	पृची	११०४	प्रीङ्	१२१९
पिस	१६८३	पुर्व	६१६	पृची	१५५६	प्रीन्	१५६८
पिसि	१९०१	पुल	८९९	पृजि	११०१	प्रीन्	१९७८
पिस्र	७६५	पुल	१७२१	पृढ	१४१५	प्रुङ्	१०२५
पीङ्	१२१६	पुल	१७५७	पृण	१४१६	प्रुढ	३३८
पीढ	१६५१	पुष	७४६	पृथ	१६६२	प्रुष	१६२९
*पीय	२१६८	पुप	१२५९	पृषु	७५१	प्रुषु	७४९
पील	५५९	पुष	१६३१	पृ	११६१	प्रेङ्	} २०९५
पीत्र	६०३	पुष	१८८९	पृ	१५८७	खोल	
पुंस	१७६०	पुष्प	११९७	पृ	१६५६	प्रेषृ	६६०
पुट	१४५५	पुस्त	१७१०	पेलृ	५८०	पैणृ	४९०
पुट	१८९२	पूङ्	१०३५	पेष्ट	५३८	प्रोथृ	९२७
पुट	२०५९	पूज	१७३७	पेष्ट	६५६	प्लिह	६८३
पुटि	१९३१	पून्	१५८०	पेस्र	७६६	प्ली	१६०३
पुट्ट	१६३९	पूयी	५१८	पै	९८६	प्लुङ्	१०२६
पुढ	१४७२	पूरी	१२२६	पैणृ	४८९	प्लुष	१२९५
पुडि	३४१	पूरी	१९४२	प्यायी	५२२	प्लुष	११९०
पुण	१४२०	पूर्ण	१७५८	प्यैङ्	२०३३	प्लुष	१६३०
पुण	१७५९	पूल	५६६	प्रच्छ	१५०७	प्लुषु	७५०
पुथ	११९४	पूष	७२१	प्रथ	८१४	प्सा	११३१
*पृ.	६२५।	पृ	१३३९	प्रथ	१६६१	फक्	१२०

धातूनामकारादिक्रमधात्वसहितधातुसूची ।

८६३

फण	८७९	बाधृ	५	बूञ्	१११९	भस	११७५
फल	५६८	बाह्	६८६	बूत्	१७९०	भा	११२७
फला	६५४	विट	३२७	ब्युत्	१२९३	भाज	२०३२
फुल	१४८०	विदि	६५	भत्त	९५९	भाम	४७१
फुल्ल	५७०	विल	१४४७	भत्त	१६६७	भाम	२०१५
फेळु	५८१	विल	१७२५	भज	१०६७	भाष	६५२
वण	४९२	विल	१७२६	भज	१८६८	भास	६६५
वद	५२	विस	१२९६	भजि	१८९८	भिन्न	४४६
वध	१०४२	वुक्क	१२३	भजो	१५४७	भिदि	६३
वध	१६५४	वुक्क	१८४९	भट	३१६	भिदिर्	१५३३
वन्ध	१६०८	वुगि	१६६	भट	८३२	मिषज्	२१२०
वन्ध	१६५५	वुध	९१६	*भड	२१५१	मिष्यज्	२१२१
वर्ब	४४६	वुध	१२४८	भडि	२८१	भी	११५९
वर्ह	६७९	वुधिर्	९२९	भडि	१७०८	भुज	१५४८
वर्ह	१७९४	वुन्दिर्	९४०	भण	४७७	भुजो	१५११
वर्हे	१९०८	वुत्	१२९४	भदि	१२	भुरण	२१२७
बल	८९८	वुस्त	१७११	भत्सं	१८१५	भू	१
बल	१७४९	बृह	७८१	भर्व	६२०	भू	१८८६
बल्ह	६८०	बृहि	७८२	भल	१८३५	भू	१९८७
बल्ह	१९०९	बृहि	१९०७	भल	५२९	भूष	७२८
बष्क	२०६३	बृहिर्	७८३	भल्ल	५३०	भूष	१८६५
वस्त्र	१८१६	बृह्	१४३५	भष	७४१	भृजी	१८६
बाढृ	२९४	बेह	६८७	*भृ	८९ ।	भृज्	९६४

भृञ्	११६२	भ्लाशृ	८८३	मदी	१२८५	महि	१९३८
भृङ	१४८७	भ्लेषृ	९४९	मन	१२५३	महीङ्	२१३८
भृशु	१३०४	मकि	९२	मनु	१५६५	मा	११३८
भृसि	१९२६	मख	१३६	मन्तु	२०९९	माक्षि	७१५
भृ	१५८९	मखि	१३७	मन्थ	४३	माङ्	११६३
भेषृ	९४७	मगध	२११३	मन्थ	१६११	माङ्	१२१७
भ्यस	६६९	मगि	१५२	मञ्ज	५९८	मान	१०४१
भंशु	१३०५	मवि	११४	मय	५११	मान	१८४४
भंशु	८०५	मवि	८६	मर्च	१७७४	मान	१९७४
भंसु	८०४	मच	१७९	मर्व	४४०	मार्ग	१९८५
भच	९५७	मचि	१८१	मर्व	६१८	मार्ज	१७५४
भण	४८२	मठ	३५२	मल	५२७	माह	९४१
भमु	९०८	मठि	२७१	मल्ल	५२८	मिच्छ	१४३२
भमु	१२८२	मडि	२८०	मव	६३९	मिजि	१४३२
भस्ज	१३६८	मडि	३३५	मव्य	५४५	मिन्	१४३२
भानृ	१८१	मडि	१७०७	मश	७७०	मिथ	९३
भानृ	८८९	मण	४७८	मष	७३८	मिदा	७९
भ्राशृ	८८२	मत्रि	१८१२	मस्क	१०५	मिदा	१३२
भ्री	१६०५	मथि	४७	मसी	१३००	मिदि	१६१
भ्रूण	१८२४	मथे	९०६	मस्जो	१५०९	मिदृ	९२
भ्रेजृ	१८८	मद	१८४०	मह	२०१०	मिधृ	९३
भ्रेषृ	९४८	मदि	१३	मह	७७६	मिल	१४५२
भ्लच	९५८	मदी	८६८	महि	६७५	मिल	१५२३

६२९	मुण	१४२१	मृद	१६१६	म्लुञ्चु	२०२
७६९	मुद	१८७७	मृषु	९३८	म्लेच्छ	२१३
२०७०	मुद	१६	मृश	१५१९	म्लेच्छ	१७८९
१४४०	मुर	१४३०	मृष	१२४०	म्लेष्ट	३००
७४५	मुर्जा	२२०	मृष	१९९२	म्लेष्ट	५४०
१०६१	मुर्वा	६१५	मृषु	७५३	म्लै	९७०
१९६६	मुष	१६३२	मृ	१५९०	यक्ष	१८२७
१२१२	मुस	१२९९	मेळ	१०३०	यज	१०७१
१६७०	मुस्त	१७५२	मेथृ	९३१	यत्	१८७०
५०१	मुह	१२७५	मेष्ट	९२९	यती	३०
५५५	मूळ	१०३६	मेधा	२१११	यत्रि	१६३९
६०४	मूत्र	२०५५	मेष्ट	९३३	यभ	१०४९
१८८१	मूल	५६७	मेष्ट	९३४	यम	८७७
१८०	मूल	१७२३	मेष्ट	३९६	यम	१०४३
१५२४	मूष	७२२	मेष्ट	५३९	यम	१७४५
२५८	मृक्ष	७०८	म्ना	९९५	यसु	१२८७
२५९	मृग	२०४६	अक्ष	७०९	या	११२५
१४६२	मृह	१४९७	अक्ष	१७८८	याचृ	९२३
१७३४	मृजू	११४२	अद	८१६	यु	११०७
२७३	मृज्	१९९१	अ्रुचु	२०३	यु	१८४५
३३७	मृड	१४१४	अ्रुञ्चु	२०१	युगि	१६४
२८३	मृड	१६१७	अ्रुष्ट	३०१	युच्छ	२२२
३४०	मृण	१४१८	अ्रुचु	२०४	युज	१२५४

युज	१९४५	रट	३०६	रा	११३३	रुच	७९३
युजिर	१५३८	रट	३५४	राखृ	१२६	रुज	१९४३
युज्	१५७७	रठ	३५५	राघृ	११५	रुजी	१५१०
युतृ	३१	रण	८४७	राज्	८८०	रुट	७९५
युध	१२४९	रण	४७५	राध	१३४४	रुट	१९२२
युप	१३१५	रद	५४	राधो	१२५७	रुटि	३४२
युष	७२६	रध	१२७०	रासृ	६६७	रुठ	३५७
युष	२१५३	रप	४२९	रि	१३५८	रुठ	१८०१
यौटृ	२९९	रफ	४४१	रि	१४९८	रुठि	३४४
रक	१८७१	रफि	४४२	रिख	१६०	रुठि	३६८
रक्ष	७०२	रबि	४०१	रिगि	१५८	रुडि	३४६
रख	१४०	रभ	१०४३	रिच	१९५५	रुदिर्	११४३
रखि	१४१	रभी	४१२	रिचिर्	१५३५	रुध	१२५०
रग	१८७४	रमु	९११	रिफ	१३९०	रुधिर्	१४३२
रगि	१४८	रय	५१६	रिवि	६३५	रुप	१३१६
रगो	८३७	रवि	६३६	रिश	१५१४	रुश	१५१३
रघ	१८७६	रस	७५९	रिष	७४०	रुशि	१९२७
रघि	११०	रस	२०८१	रिष	१३११	रुष	७३९
रघि	१९३४	रह	७७७	रिह	१३९१	रुष	१३१०
रच	२००७	रह	१७४८	री	१६००	रुष	१८००
रज	१०६८	रह	२००१	रीङ्	१२१३	रुसि	१९२९
रज	१२४३	रहि	७७८	रु	११०८	रुह	९१७
रु. ५९६।		रहि	१९३७	रुङ्	१०२८	रुक्ष	२०५६

रूप	२०८३	लज	२४६	लस्त्री	१३७५	लुट	३२३
रुष	७२४	लज	१६५०	ला	११३४	लुट	७९६
रेकृ	८३	लज	२०६७	लाखृ	१२७	लुट	१४६९
रेखा	२१३९	लजि	२४७	लाघृ	११६	लुट	१८९३
रेट्ट	९२४	लजि	१६८१	लाछि	२१५	लुटि	३४३
रेपृ	३९७	लजि	१९२३	लाज	२४८	लुठ	३५८
रेभृ	४१०	लजि	२०६९	लाजि	२४९	लुठ	७९७
रेवृ	५४४	लजी	१३७४	लाट	२१३६	लुठ	१३०२
रेषृ	६६१	लट	३०७	लाभ	२०८६	लुठि	३४५
रै	९७५	लड	३८२	लिख	१४५३	लुठि	३६६
रोढृ	३८०	लड	१६४४	लिगि	१५९	लुठि	३६९
रोढृ	३७९	लडि	८६७	लिगि	१८७६	लुड	३२४
लक्ष	१६४२	लडि	१६४७	लिट	२१३५	लुडि	३४७
लक्ष	१८३०	लडि	१९३	लिप	१५२७	लुण्ठ	१६७३
लख	१४२	लप	४३	लिश	१२५६	लुथि	४६
लखि	१४३	लवि	४०२	लिश	१५१५	लुप	१३१७
लग	१८७२	लवि	४०४	लिह	१०८६	लुप्लृ	१२५५
लगि	१४९	लभषृ	१०४४	ली	१६०१	लुवि	४५५
लगे	८३८	लर्व	४१५	ली	१९५०	लुवि	१७८२
लवि	१११	लल	१८२	लीङ्	१२१४	लुभ	१३१८
लवि	१८९९	लष	९५०	लुजि	१६८२	लुभ	१३८९
लवि	१९३५	लस	७६०	लुजि	१८९७	लूम्	१५८१
लछ	२१४	लस	१८६३	लुञ्ज	१९५	लूष	७२३

लूष	१७३०	वञ्चु	१९७	वम	९०७	वस	१०९३
लेख	२१३४	वञ्चु	१=३८	वय	५०९	वस	१८८२
लेखा	२१३३	वट	३०९	वर	१९९५	वस	२०९२
लेट्	२१०४	वट	८३१	वरण	२१२४	वसु	१२९१
लेष्ट	३९८	वट	२०००	वर्च	१७०	वस्क	१०४
लेला	२१०६	वट	२०६६	वर्ण	१६५९	वह	१०७३
लोक	७९	वटि	२०६८	वर्ण	२०८८	वहि	६७४
लोक	१९१५	वठ	३५१	*वर्ण	२१६१	वा	११२६
लोच	१७२	वठि	३७०	वर्थ	१७७१	वाक्षि	७१४
लोच	१९१६	वठि	१७०५	वर्थ	६५३	वाक्षि	२१६
लोट्	२१०५	वडि	२७९	वह	६८१	वात	२०२८
लोह	३८१	वडि	१७०६	वल	५२५	वाश्व	१२३९
लोष्ट	२६६	वण	४७६	वलि	८७१	वास	२०३०
वकि	९१	वद	१०७८	वलक	१६८६	वाह	६८८
वकि	९८	वद	१९८४	वल्ग	१४७	विचिर्	१५३६
वक्ष	७०७	वदि	११	वल्गु	२१००	विच्छ	१९१२
वख	१३४	वन	४९५	वल्म	४१८	विच्छ	१५१७
वखि	१३५	वन	४९६	वल्ल	५२६	विजिर्	११६९
वगि	१५१	वन	८५५	वह	६८२	विजी	१३७६
ववि	११३	वनु	८५६	वश	११५६	विजी	१५५४
वच	११३९	वनु	१५६४	वष	७३७	विट	३२६
वच	१९८५	वप्	१०७२	वस	१०७४	विडम्ब	२०९६
वज	२६०	वभ	५९७			विधृ	३३

*१. ६२९।

विद	११४०	वृज्	१३३४	वेह	६८४	शक्लृ	१३४३
विद	१२४७	वृज्	१९५२	वै	९८७	शच	१७३
विद	१५४४	वृण	१४१७	व्यच	१६७७	शट	३०८
विद	१८४३	वृत्	८०७	व्यथ	८१३	शठ	३६२
विदलृ	१५२६	वृत्	१२३६	व्यध	१२५८	शठ	१६७४
विल	१४११	वृत्	१९२०	व्यय	९४५	शठ	१८२५
विल	१४४६	वृधु	८०८	व्यय	२०८२	शठ	१९९७
विश	१५१८	वृधु	१९२१	व्युष	११८९	शदि	२८७
विष	१६२८	वृश	१३०६	व्युष	१२९२	शण	८४९
विषु	७४४	वृष	१८३९	व्येज्	१०७६	शदलृ	९१३
विष्क	१८१८	वृषु	७५२	व्रज	२६१	शदलृ	१५२२
विष्क	२०९०	वृह	१४३४	व्रज	१७३७	शप	१०६९
विष्लृ	११७०	वृ	१५८८	व्रण	४८१	शप	१२४३
वी	११२३	वृज्	१५८४	व्रण	२०८७	शब्द	१८४९
वीर	२०४९	वेज्	१०७५	व्रश्चू	१३७६	शम	८७६
वस	१२९८	वेणृ	९४१	व्री	१६०४	शम	१८२९
वृक	९५	वेथृ	३४	व्रीळ्	१२१९	शमु	१२७८
वृक्त	६४४	वेपृ	३९२	व्रीड	१२०१	शम्भ	१६६५
वृह्	१६०९	वेल	२०२५	व्रुड	१४८५	शर्व	४५१
वृजि	११०३	वेलृ	५७४	व्ली	१६०२	शर्व	६२५
वृजी	११०२	वेल्ल	५७९	शंसु	७७४	शल	५२४
वृजी	१५५५	वेवीळ्	११५३	शक	१२६४	शल	९०१
वृजी	१९५१	वेष्ट	२६३	शकि	८९	शल्भ	४१७

शव	७७१	शीङ्	११०६	शुल्क	१७३८	श्रगि	१५५	शल	१५५
शश	७७२	शीभृ	४०८	शुल्ब	१७३१	श्रय	८५०	शल	८५०
शष	७३६	शील	५६१	शुष	१२६०	श्रय	१६९५	शल	१६९५
शसि	६७०	शील	२०२३	शूर	२०४८	श्रय	८५१	शल	८५१
शसु	७७३	*शु	२१५४	शूरी	१२३२	श्रय	१६५३	शल	१६५३
शाखृ	१३०	शुच	१९१	शूर्प	१७३२	श्रय	१९६५	शल	१९६५
शाढृ	२९७	शुचिर्	१२४०	शूल	५६४	श्रय	२०१३	शल	२०१३
शान	१०६४	शुच्य	५५०	शूष	७२५	श्रयि	३५	शल	३५
शासु	१०९२	शुठ	३६३	शृधु	८०९	श्रन्थ	१६१०	शल	१६१०
शासु	११५१	शुठ	१७६९	शृधु	९३७	श्रन्थ	१६११	शल	१६११
शिक्ष	६४५	शुठि	३६४	शृधु	१८६९	श्रन्थ	१९७९	शल	१९७९
शिखि	१६३	शुठि	३६७	शृ	१५८६	श्रमु	१२८१	शल	१२८१
शिधि	१६९	शुठि	१७७०	शैलृ	५८२	श्रमु	४२०	शल	४२०
शिजि	१०९९	शुय	१२६८	शैवृ	५४१	श्रा	८६३	शल	८६३
शिन्	१३२९	शुन	१४२३	शै	९८४	श्रा	११२९	शल	११२९
शिट	३१२	शुन्ध	७३	शो	१२२०	मिन्	९६३	शल	९६३
शिल	१४५०	शुन्ध	१९७४	शोणृ	४८६	मिषु	७४७	शल	७४७
शिष	७३३	शुभ	४६२	शौटृ	२९८	म्रीन्	१५६१	शल	१५६१
शिष	१९५६	शुभ	७९८	श्चुतिर्	४१	श्रु	१००१	शल	१००१
शिष्लृ	१५४५	शुभ	१४०७	श्च्युतिर्	४२	श्रु	९०१	शल	९०१
शीक	१९२८	शुम्भ	४६३	इमील	५५६	श्रुणृ	४०	शल	४०
शीक	१९६८	शुम्भ	१४०८	इयैङ्	१०३२	श्रुकि	१५	शल	१५
शीकृ	७७	*शृ. ६०१ i		अकि	८७	श्रुगि	१५	शल	१५

२५५	इलथ	८५२	वगे	८४१	वह	१२०३	षूङ्	११०५
८५०	इलाखृ	१३१	वघ	१३५०	वह	१९४८	षूङ्	१२०७
१६९५	इलाधृ	११९	वच	१७१	वान्तव	१६८४	षूद	२५
८५१	इलिष	१२९३	वच	१०६६	वित्र	१५२८	षूद	१८५२
१६५३	इलिष	१६९१	वञ्ज	१०५६	विञ्	१३२८	षृमु	४५८
१९६५	इनिषु	७४८	वट	३२२	विञ्	१५७१	षृमु	४५९
२०१३	इलोक्	८०	वट्ट	१७५४	विट	३१३	वेलृ	५८३
३५	इलोणृ	४८८	वण	४९७	*विड	२१५२	वैवृ	५३६
१६१०	श्वकि	९९	वणु	१५५८	विध	४८	वै	९८१
१६११	श्वच	१७४	वद	१९७३	विधु	१२६९	वो	१२२२
१९७९	श्वचि	१७५	वदलृ	९२२	विधू	४९	एक	८३४
१२८१	श्वठ	१६७५	वदलृ	१५२१	विमु	४६	एगो	८४२
४२०	श्वठ	१९९८	वप	४२८	विम्मु	४६१	एन	४९४
८६३	श्वटि	१६७६	वम	८८७	विल	१४५१	एभि	४१३
११२९	श्वभ्र	१७४३	वम्ब	१६६४	विबु	११८३	एम	८८८
९६३	श्वतं	१७४२	वर्ज	२३३	बु	१००७	एिष	१३४७
७४७	श्वल	५८९	वर्ब	४५२	बु	१११६	एिपृ	३८९
१५६१	श्वल्क	१६८४	वर्व	६२६	बुञ्	१३२७	एिम	११९९
१००१	श्वल्ल	५९०	वल	५८७	बुट्ट	१६७२	द्यीम	१२००
९८५	श्वस	११४५	वस	११५४	बुर	१४२७	द्युच	१८३
४८५	श्वि	१०७९	वस्ज	२१०	बुह	१२०४	द्युञ्	१११८
४८५	श्विता	७८९	वस्ति	११५५	बू	१५०२	द्युप	१८०३
१५	वदि	१०	वह	९१०	* पृ.	५९५ ।	द्युमु	४२१

ष्टेपू	३९०	संवर	२१४८	सुप्ल	१०५२	स्थूल	२०५५
ष्टै	९८८	सत्र	२०५२	सेकृ	८४	स्ना	११२५
ष्टथै	९७७	सपर	२११८	स्कन्दिर्	१०४८	स्पदि	११
ष्ठल	८९४	समाज	२०३३	स्कभि	४१४	स्पर्ध	३
ष्ठा	९९४	समी	१३०१	स्कम्मु	१५७५	स्पश	९५१
ष्ठिवु	६००	सङ्केत	२०३७	स्कुण्	१५७२	स्पश	१८११
ष्ठिवु	११८५	सङ्ग्राम	२०७१	स्कुदि	९	स्पृ	१३४०
ष्ठसु	११८७	सम्भू०	२१४६	स्कुम्मु	१५७६	स्पृश	१५११
ष्ठ्या	११२८	साध	१३४५	स्खद	८१७	स्पृह	२०११
ष्ठिह	१२७७	साम	२०२४	खदिर्	८७८	स्फर	१४८२
ष्ठिह	१६८७	साम्ब	१६६६	खल	५८४	स्फायी	५११
ष्ठु	१११३	सार	२०११	खलि	८७२	स्फिट	१६८८
ष्ठुसु	११६८	सीकृ	७८	स्तन	२००२	स्फिट्ट	१७५५
ष्ठुह	१२७६	सुख	२०७९	स्तम्भु	१५७३	स्फुट	२६८
ष्ठौ	९८९	सुख	२९१६	स्तुम्भु	१५७४	स्फुट	१४६१
ष्ठिङ्	१०१४	सुर्क्ष	७१२	स्तृच	७०५	स्फुटः	१८५७
ष्ठद	१८	सुर्क्ष्य	५४६	स्तृष्	१३३२	स्फुटि	३४९
ष्ठद	१९४४	सुच	२०१६	स्तृह्	१४३७	स्फुटि	१६९१
ष्ठप्	११४४	सुत्र	२०५४	स्तृज	१५८२	स्फुटिर्	३४६
ष्ठष्क	१०३	सु	१००१	स्तेन	२०४३	स्फुड	१४८२
ष्ठिदा	७९१	सु	११७४	स्तोम	२०७२	स्फुडि	१६४५
ष्ठिदा	१०४७	सुज	१२५५	स्त्यै	९७६	स्फुर	१४७५
ष्ठिदा	१२६५	सुज	१५०८	स्थुड	१४७६	स्फुच्छा	२११

धातूनामकारादिक्रमधात्वङ्कसहितधातुसूची ।

८७३

स्फुल	४८१	स्वर्	१९	हिवि	६३१	हेषृ	६६२
स्फूर्जा	२४३	स्वाद	२८	हिष्क	१८१९	होढृ	२९३
स्मिट	१६८१	स्वाद	१९४४	हिसि	१५५०	होढृ	३७८
स्मील	५५७	स्वृ	९९८	हिसि	१९७१	हुङ्	११५७
स्मृ	८६०	हट	३२१	हु	११५८	हल	८५९
स्मृ	९९९	हठ	३५६	हुडि	२७७	हगे	८३९
स्मृ	१३४१	हद	१०४६	हुडि	२८५	हस	७५७
स्यन्द	८१०	हण	१०८२	हुढृ	३७६	हाद	२६
स्यम	२८२७	हम्म	५००	हुच्छा	२१९	हो	११६
स्यमु	८८४	हय	५४९	हुल	९०२	होच्छ	२१८
संसु	८०२	हर्य	५५२	हूढ्	३७७	हेषृ	६६३
सकि	८६	हल	८९५	ह	११७२	हगे	८४०
सम्भु	८०६	हसे	७६७	हम्	९६५	हप	१७८४
सिबु	११८४	हाक्	११६५	हणीङ्	२१३७	हश	७५८
सु	१००६	हाङ्	११६४	हष	१३०९	हाद	२७
सेकृ	८५	हि	१३३८	हपु	७५५	हल	८५८
स्वञ	१०४५	हिक्र	९१९	हेठ	२७४	हृषृ	९९७
स्वन	८७५	हित	३२८	हेठ	१६३५	हृवृ	१०००
स्वन	८८५	हिडि	२७६	हेड	८३०	होम्	१०७७
स्वर	२००६	हिल	१४४९	हेढृ	२९२		

इति धातूनां सूची

३.....

मध्यमा परीक्षोपयोगी सर्वोत्तम ग्रन्थ—

प्रबन्ध-पारिजातः

लेखकः—मुजफ्फरपुर राजकीय गवर्नमेण्ट संस्कृत
कालेजाध्यापक व्या०वे०सा०आचार्य पं० रामचन्द्र मिश्र

इसमें मध्यमा परीक्षाके छात्रोंको संस्कृत प्रबन्ध रचना लिखने के नियम अत्यन्त सरल रूपमें समझाये गये हैं और तदनुसार परीक्षोपयोगी 'प्रबन्ध लेखनप्रकार' (परीक्षामें आने योग्य निबन्धों का उत्तर) इस तरह सरल और संक्षिप्त में लिखा गया है कि अभ्यास कर लेने पर भी विद्यार्थी परीक्षामें पूरी सफलता प्राप्त कर सकते हैं। इतना ही नहीं अन्तमें (१) 'पत्रलेखन प्रकार' (चिट्ठी-पत्री, आवेदन पत्र आदिका उल्लेख) तथा प्रसंगोपयुक्त (२) 'सुभाषित गद्यावली' (३) 'सुभाषितपद्यांशावली' और (४) 'लौकिक न्यायमाला' आदि विषयोंका समावेश करके आधुनिक चतुरस्र विद्वान् बननेका सुगम रास्ता दिखाया गया है। विश्वास है कि आजतक के प्रकाशित प्रबन्धोपयोगीग्रन्थोंमें इस 'प्रबन्धपारिजात' के समान दूसरी कोई भी पुस्तक नहीं है। शीघ्रता कीजिये कठिन परिस्थिति के कारण इसकी बहुत कम प्रतियाँ छपी हैं

१=)

प्राप्तिस्थानम्—चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस।

न्यायशास्त्र

प्रश्नोत्तर

विच्छेद

आचार्य

अस्मत् प्रकाशित अभिज्ञ व ग्रन्थाः—

१. इत्या—प्रारिजातः—मध्यमा परीक्षायोगी प्रवर्ध
का सर्वोत्तम ग्रन्थ
२. लक्ष्मणचरितम्—(लक्ष्मणचरितम्)—प्रवर्ध
परीक्षायुक्त परीक्षा सा
३. विद्याभारतः—सर्वज्ञान भाष्योपनिषद्—विद्य
विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
४. अष्टावक्र—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
५. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
६. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
७. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
८. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
९. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्
१०. विद्याभारतः—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्—विद्यार्थोपनिषद्